

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

NÉMETUJVÁRI GRÓF
BATTHYÁNY LAJOS
ELSŐ MAGYAR MINISZTERELNÖK
FŐBENJÁRÓ PÖRE

ÍRTA,
AZ IRATOKAT ÖSSZEGYÜJTÖTTE ÉS SZERKESZTETTE

Dr. KÁROLYI ÁRPÁD

I.
A PÖR TÖRTÉNETE

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
1982.

FONTES HISTORIAE HUNGARICAE Aevi recentioris

HIVATALOS IRATOK
ÉS
LEVELEK

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

BUDAPEST

NYOMATOTT A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDÁBAN

1932.

A PÖR TÖRTÉNETE

ELŐSZÓ.

A gróf Klebelsberg Kuno volt közoktatásügyi miniszter úr által alapított „Bécsi Magyar Történeti Intézet“ kebelében az 1848-iki Batthyány-kabinet történetére vonatkozó okirattár gyűjtésével és összeállításával foglalkozván, természetes, hogy gróf Batthyány Lajos főbenjáró nagy politikai pöre iránt is érdeklődnöm kellett.

Ez a pör 1849 januárjában az akkori III. (magyarországi) csász. kir. hadsereg főparancsnokának rendeletére indított meg s ugyanezen III. hadsereg későbbi főparancsnokának, báró Haynau tábornagynak jurisdictiója alatt ért gyászos véget. Mivel ezen III. hadseregnek s a kebelében lefolytatott katonai-politikai pereknek az iratai a bécsi Hadi Levéltárból a Magyar Hadtörténelmi Levéltárba kerültek, Batthyány pöre irományait elsősorban itt kellett keresnem. Meg is találtam, persze nem magukat a keresett iratokat, hanem az egykorú hivatalos följegyzést, amely szerint ezek az iratok a főhadparancsnok számára 1849 novemberében kiemeltettek. Igazolta e följegyzés helyességét a bécsi Udvari és Allami Levéltárban herceg Schwarzenberg († 1852) miniszterelnök és külügyminiszter irathagyatékában található rövid levélváltás, mely a herceg és Haynau közt eme pöriratok Bécsbe küldése dolgában folyt. A herceg ugyanis 1849 december 13-án tudatja a tábornaggyal, hogy a pöriratokat kézhez vette.¹

Dacára e világos ujmutatásnak, a pöriratok sehol sem voltak föltalálhatók, hiába kerestem őket ernyedetlen szívóssággal és sok idővesztéssel. Gyanakodni kezdtem, hogy ezeket az iratokat is, mint sok mást, vagy úgy elrejtették, hogy csak a véletlen hozza majd őket napvilágra, vagy tán éppenséggel megsemmisítették. Nem egy efféle eset lőn kutatás közben ismeretessé előttem. Így például az osztrák miniszterelnökségi

¹ Lásd jelen kiadvány II. kötetében a 220. sz. irat végét (559. lap)

iratok csak 1860-tól kezdve vannak meg; Schwarzenberg miniszterelnökségi iratai (1848 december—1852 március) ellenben hiányoznak.² Aztán Schwarzenberg említi egy levelében, hogy úgy az osztrák miniszterelnökségnél, mint más osztrák minisztériumokban „titkos akták és protokollumok“ vannak az 1848-i magyar viszonyokról.³ De én ily különleges protokollumokra (= iktatókönyvekre) és aktacsoportokra (iratgyűjteményekre, nem egyes iratokra) nem tudtam ráakadni. Hová lettek? Vagy hová lőnek a magy. kir. udvari kancellária elnöki osztályának a 40-es évekből való ama „rezervált“ iratai, amelyeket az udvar a kancellária fölosztásakor 1848 ápril közepén (több szekérre valót) vitetett el⁴ a kancellária épületéből?

Mikor ezekhez a példákhoz hozzávettem azt, amit Szőgyény közismert Emlékirataiban (I. 71. jegyzet) olvashatni, hogy „az 1848/49-iki horvát országos kormányzati iratok hiányoznak a zágrábi országos levéltárból“: gyanúm csaknem meggyőződésé vált, hogy az osztrák kormány és az udvari főhatóságok egyértelműleg óhajtották eltüntetését bizonyos 48/49-iki iratoknak, amelyekből az utókor kedvezőtlen véleményt formálhatna politikájukról, habár ez az „eltüntetés“ nem is volt rendszeres és következetes.

Annál kellemesebb volt hát meglepődésem, midőn néhány évvel ezelőtt egy szép napon a bécsi Udvari és Állami Levéltár mostani kitűnő igazgatója, dr. *Ludwig Bittner*, igen tisztelt barátom és kartársam egy hatalmas méretű, fölbontott irat-csomagot tőn elém, melynek általam jól ismert érdecsszürke borítékán fölirat helyett a titokzatos *GLB* betűk voltak olvashatók... Ezt a cs. kir. kabinetiroda és cs. kir. külügyminisztérium pecsétjeivel eredetileg lepecsételve volt testes csomagot mint titkos letétet fölbontatlanul, érintetlenül s tartalmát nem ismerve vette át egykoron Arneth, a bécsi Udvari és Állami Levéltár nagyhírű igazgatója a maga hivatali elődjétől s így

² Már 1852 áprilisától 1859-ig nem volt miniszterelnök és miniszterelnökség.

³ Schwarzenberg Windischgrätzhez 1849 febr. 15. L. jelen kiad. II. köt., 226. l., 87. sz. iratot.

⁴ Pulszky jelent. Bécsből 1848 júl. 2., ered. Orsz. Levéltár, Belügym. eln. oszt. 506/1848. és Pulszky: Életem és Korom (2. kiad.) I. 356. V. 6. Pipitz Schwarzenberghez 1849 május 11. (Actes de Haute Police 1849, Fascic. 2., bécsi Udv. és Áll. Ltár.)

hagyta utódja gondjaira, aki aztán nekem adta át, mikor a mondott levéltár élére kerültem. Tőlem, visszavonulásom után, hivatali utódom vette át; de 1918-ban, a nagy fölforduláskor, úgy ezt a csomagot, mint a többi titkos letétet be kellett szolgáltatni az új osztrák államkancelláriához, ahol a GLB-jelzetű csomagot is fölbontották, aztán, mint semmi aktuális értékkel nem bírót, félretéve hevertették, míg végre visszaadták, ahonnan vették, az Udvari és Állami Levéltárnak.

Most tudhattam hát csak meg, hogy azok a jólismert GLB-sziglák a „Graf Ludwig Batthyány“ nevet jelzik s hogy az ezen sziglákkal jelölt, féltékenyen lepecsételve volt titkos letét azokat a pöriratokat tartalmazza, amelyeket Haynau 1849 novemberében küldött föl Budáról herceg Schwarzenberghez!... Igaz, hogy most már meg vannak dézsmálva. Mert Batthyáynak János főherceggel, a németbirodalmi Reichsverweserrel, ifj. Pázmándy Dénes és Szalay László frankfurti küldetése (meg a Jellačić-csal való kiegyezés) ügyében folytatott correspondentiája s István nádor levelezése, tehát éppen az az iratanyag, amely miatt Haynau a pöriratoknak a császári titkos levéltárban való deponálását javasolta,⁵ hiányzik a hatalmas csomagból. Ezt a két levelezést, összesen 45 darab iratot, amelyeket a Bécsbe küldött pöriratok melletti eredeti jegyzék a 13. pont alatti számokban foglal össze, akkor vehették ki a Haynau fölküldötte csomagból (és tették valahová, a két főhercegre való tekintetből, félre), amikor 1855-ben az iratok az Udvari és Állami Levéltárba kerültek. Eltekintve ettől a kétségkívül érzékeny csonkítástól — amelyeket azonban részben más kútfőkből pótolni lehetett —, az Udvari és Állami Levéltárba visszakerült emez iratok a pör lefolyásáról, a tanuk vallomásairól, a kihallgatásokról, az ítélet keletkezéséről stb. egészen világos képet adnak.

Földolgozásuknál azonban nem elégedhettem meg velük. Kötelességem volt a Batthyány ellen emelt vádakát ex asso átvizsgálnom, eredetüket és indító okaikat kinyomoznom, a vádlott védekezését a história számára hiteles adatokkal kiégszíténem és utalnom azokra a tényekre és körülményekre,

⁵ Lásd Haynau levelét Schwarzenberghez jelen kiadvány II. köt., 598. lapon (220. sz. irat).

amelyekről a hadbíró, ha tudott és tudhatott volna, ítéletét mégis csak másképp formálja vala meg. Széleskörű kutatásaim folyamán szerencsém volt egy-két magánlevéltárból is elsőrendű anyagot nyerhetni s mert az összes hatalmas matéria átvizsgálásánál sine ira et studio igyekeztem eljárni, azt hiszem, megállapíthatom, hogy egy premeditált pörrel és ítélettel van dolgunk.

Ez a konklúzió a pör egész lefolyásából s az illetékes tényezők megismert magatartásából teljes bizonyossággal vonható le, noha oly autentikus iratra persze nem bukkantam, mely a pör elérendő célját kimondottan jelölné meg. Ide is illő helyes megjegyzést tesz e részben Rudolf trónörökös életírója: „Akik az újabb és legújabb kor történetével foglalkoznak — mondja⁶ —, jól tudják, hogy az igazi nagy események indító okai gyakran egyáltalán nem foglaltattak írásba.“ Csak elhangzott, meg nem fogható előszóban talált kifejezésre a döntő tényezők akarata Batthyány pörében is.

A vádak és védekezés boncolása folyamán a különféle levéltárakból vett, merőben új anyag segélyével nem egy döntő fontosságú kormányintézkedés igazi okait hámozhattam ki a Batthyány-minisztérium idejéből s nem egy elsőrangú eseményt állíthatok teljesen új világításba. *A pör története egy nagy darab hát 1848 magyar történetéből.* Ez a körülmény föl-jogosíthatott volna engem, elbeszélésemet ehhez képest csoportosítani vagy konstruálni meg. De jobbnak véltem mégis a pör keretéhez és fejlődéséhez alkalmazkodni; noha így bizonyos — igaz, hogy szükséges — ismétléseket nem kerülhettem el.

E kiadvány létrejötténél meleg hálára vagyok kötelezve a Magyar Történelmi Társulat nagynevű elnöke, a Bécsi Magyar Történeti Intézet alapítója, gróf *Klebensberg Kuno* öxellenciája iránt, mint akinek jóakarata és buzdítása nélkül e munka egy-általán nem íródhatott volna meg. Hasonlót kell mondanom, az előzőleg előadottakra utalva, dr. *L. Bittner* miniszteri főtanácsos úrról, a bécsi Udvari és Állami Levéltár nagyérdemű s nagyszívességű igazgatójáról. Mély hálával tartozom *József főherceg* úr Ő Fenségének, az alcsúti levéltárból nyert nagyfotosságú

⁶ O. Mitis. Das Leben des Kronprinzen Rudolf (Leipzig, 1928). Bevezetés, 6. l.

anyagért, amelyet igen tisztelt barátom, *Domanovszky Sándor* egyetemi tanár úr éppoly ritka önzetlenséggel volt szíves számomra jól fölhasználhatóvá tenni, mint amily szeretetreméltó jóindulattal támogatta egyebekben is e kiadvány érdekeit. Gróf *Batthyány Elemér* úr, a nagy vértanu egyetlen fia, kegyes volt megengedni, hogy nem csupán dicsőemlékű édesanyjának kézíratos Visszaemlékezéseit, hanem a családi levéltár más darabjait is fölhasználhassam. Mélyen fájlalom, hogy az imént elhunyt nemeslelkű főúrnak nem nyújthatom már át az őt oly közléről érdeklő mű egy tiszteletpéldányát. Hálás köszönetet kell mondanom herceg *Eszterházy Pál* úr Ő Főméltóságának azokért az értékes adatokért, melyeket az ő engedelmeiből a méltán híres hercegi hitbizományi levéltárból használhattam. Gróf *Károlyi László* úr őexcellenciája lekötelező jósággal engedte meg gróf Károlyi György titkárának, az irodalomtörténetből is ismeretes derék Bártfay Lászlónak naplóját használnom. A közbenjárásért úgy itt, mint boldogult gróf Batthyány Elemérnél őszinte hálával vagyok adósa dr. *Friedreich Endre* kegyesrendi tanár úrnak, kinek fölötte lekötelező szíves-ségéből másolatokat, kivonatokat, jegyzeteket különféle levéltárakból kaptam s akinek még a vértanu hadbírájának családi levéltárát és egykorú följegyzéseit is sikerült *Leuzendorf Egon* úrnál föl kutatni s művem számára fölhasználhatóvá tenni. Hálás köszönettel tartozom dr. *Balogh Jenő* úr őexcellenciájának egy igen fontos kézíratos kútfő használhatóságáért; dr. *Angyal Dávid* tisztelt barátom, egyetemi tanár úrnak (a Bécsi Magyar Történeti Intézet jelenlegi igazgatójának) azokért a londoni és brüsszeli külügyi levéltárakból való elsőrangú adatokért, amelyeket nekem átengedni szíves volt; dr. *Takáts Sándor* parlamenti főlevéltáros úrnak, kedves barátomnak, azokért az ugyancsak főfontosságú másolatokért a 48 előtti évekből, amelyeket ő a bécsi rendőrminisztérium leégett levéltárából régebben készített; dr. *Lukinich Imre*, dr. *Baranyay Béla* és dr. *Hajnal István* egyetemi tanár uraknak, tisztelt barátaimnak pedig a bécsi Hadi, illetőleg a már említett Eszterházy-levéltárból vett másolatokért. De boldogult barátom, *Wertheimer Ede* emlékének is le vagyok kötelezve a berlini levéltárakból küldött fontos adatok miatt.

Fogadják továbbá igen szíves köszönetemet a bécsi Udvari és Allami Levéltár kitűnő tisztviselői, különösen dr. *L. Gross* egyetemi tanár, igazgató és dr. *Fr. Reinöhl* főlevéltáros urak; a magyar kir. kormány bécsi levéltári meghatalmazottjai s tisztelt barátaim, dr. *Jánossy Dénes* min. oszt. tanácsos és dr. *Paulinyi Oszkár* országos levéltárnok urak; a bécsi Hadi Levéltárban *Grivichich* ezredes úr; úgyszintén az Országos Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára igazgatói, szíves és igen derék tisztviselői, különösen pedig tisztelt barátom, dr. *Jakubovich Emil* igazgató úr. Hálás köszönetem annál élénkebb, minél többet voltam kénytelen alkalmatlankodni nekik. A Név- és Tárgymutatók gondos elkészítéséért dr. *Pleidell Ambrus* orsz. allevéltárnok úrnak tartozom szíves köszönettel.

Károlyi Arpád.

RÖVIDÍTÉSEK MAGYARÁZATA.

NB. A jegyzetekben gyakran előforduló „Irományok“ alatt a jelen kiadvány II. kötetében kiadott pör- és államiratok értendők.

A.-Akten = államrendészeti iratok egy csoportja a bécsi Udv. és All. Levéltárban.

Actes de Haute Police = államrendészeti titkos iratok. U. o.

Akt. d. Mil. Gouv. Wien = Akten des Militär-Gouvernements in Wien, a bécsi mondott levéltárban.

Ber. aus Frankfurt = Berichte *stb.*, ugyanazon levéltárban.

Ber. a. Frankreich = Berichte *stb.*, u. o.

D. Akten = Deutsche Akten, a mondott levéltár egy alosztálya.

GLB = Batthyány pörének irományai. (Lásd az Előszót.)

H. H. St.-A. = Haus-, Hof- und Staatsarchiv = a bécsi Udv. és Allami Ltár.

Hadt. Lt. = Hadtörténelmi Levéltár (m. kir.).

Interiora = a volt cs. kir. államkancellária (és külügyminisztérium) irattárának egy alosztálya az Udv. és All. Ltárban.

Kab. Arch. = Kabinet-Archiv = a volt cs. kir. kabinetiroda levéltára az Udv. és All. Ltárban.

Koss. Arch. = „Kossuth-Archiv.“ Így nevezték el az 1848/49-i magyar miniszterelnökségek Bécsbe vitt irattárát. Most Budán van az Országos Levéltárban.

Kriegs-A. = Kriegsarchiv, a volt közös Hadi Levéltár Bécsben.

Kriegs-A. Präsi. = hadügyminiszteri elnöki iratok a bécsi Hadi Levéltárban.

Min. R. Prot. = Ministerrat, Protokolle = az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvei a bécsi Udv. és All. Ltárban.

Mn. R. Vortr. = Ministerrat, Vorträge = az osztrák minisztertanács följegyzései. U. o.

Nachl. Schwarzenb. = Nachlass Schwarzenberg, ezen miniszterelnök és külügyminiszter irathagyatéka. U. o.

O. Ltár = Magy. kir. Országos Levéltár.

Poliz. Corr. = Korrespondenz mit der Polizei = a cs. k. államkancellária és külügyminisztérium levelezése a rendőri főhatósággal, a bécsi Udv. és All. Ltárban.

Praes. A. d. Mil. Gouv. Wien = Präsidial-Akten des Militärgouvernements von Wien. U. o.

Schwarz. Nachl. = lásd Nachl. Schwarzenb.

Secr. d. Kab. A. = Secreta des Kabinet-Archives. U. o.

Sep. Bill. Prot. = Separat-Billets-Protokoll = a fontosabb császári (királyi) kéziratok és kézjegyek igdatókönyvei. U. o.

Sep. Prot. = Separat-Protokolle = a kabinetiroda fontosabb iratainak igdatókönyvei. U. o.

St. A. = Staatsarchiv = a bécsi Udv. és All. Levéltár.

St. Conf. = Staatsconferenz = az állami és miniszteri konferencia irattára. U. o.

U. és All. Lt. = az Udvari és Allami Levéltár Bécsben.

Vörös-gyűjt. = Vörös Antal gyűjteménye a M. Nemz. Múzeum könyvtárának kézirat- és levéltári osztályaiban.

SAJTÓHIBÁK.

Mivel a sajtóhibák nagy része fölötte értelemzavaró, kérem kijavításukat a kötet olvasása előtt.

- 10. lap alulról 3. sor: mondásban helyett olv.: mondásában.
- 12. lap fölülről 1. sor: téteknék helyett olv.: tétnek.
- 60. lap fölülről 7. sor: törtem helyett olv.: törte.
- 68. lap fölülről 4. sor: ab helyett olv.: az
- 86. lap fölülről 2. sor: átalakítani helyett olv.: alakítani.
- 101. lap fölülről 11. sor: kell helyett olv.: kellett.
- 112. lap fölülről 11. sor: Batthyánynak helyett olv.: Batthyányhoz.
- 125. lap alulról 10. sor: kötetben helyett olv.: kötetekben.
- 142. lap fölülről 6. sor: tisztességre helyett olv.: tisztségre.
- 145. lap alulról 5. sor: vett át helyett olv.: tette át.
- 151. lap alulról 10. sor: kiadott azzal helyett olv.: kiadottakkal.
- 164. lap fölülről 2. sor: (kivéve helyett olv.: és kivéve.
- 167. lap felülről 6. sor: vezéreivel helyett olv.: vezérelvei.
- 167. lap alulról 10. sor: ismervém helyett olv.: ismerém.
- 224. lap fölülről 16. sor: is *törlendő*.
- 230. lap fölülről 8. sor után *betoldandó* a következő mondat: *Hagnau akara győzött!*
- 230. lap alulról az 1. számú jegyzet utáni sor *törlendő*.
- 245. lap fölülről 21. sor: váltani helyett olv.: váltatni.
- 267. lap közepén: vétesség helyett olv.: vétessék igénybe.
- 269. lap fölülről 3. sor: folyamodni helyett olv.: folyamodék.
- 277. lap fölülről 7. sor: még helyett olv.: meg.
- 286. lap fölülről 21. sor: nagyherceg helyett olv.: nagyhercegség.
- 288. lap fölülről 13. sor: *törlendő az egész sor*.
- 314. lap közepén: szláv birodalomnak helyett olv.: szláv birodalmak.
- 334. lap a bekezdés legvégén: kérdésre helyett olv.: kérésére.
- 387. lap fölülről 9. sor: napokról helyett olv.: napokból.
- 447. lap alulról a bekezdés elején: Bécsi helyett olv.: bécsi.
- 612. lap alulról 7. sor: Függelék e) alatt helyett olv.: Függelék 1. e) alatt.

ELSŐ KÖNYV
BUDÁN ÉS LAIBACHBAN

I. FEJEZET.

1848 utolsó hetei. Windischgrätz Buda előtt. — A szilvesterei vegyes ülés a nemzetgyűlésben. — Kormány és nemzetgyűlés áthelyezésének ügye. — A terror. — Batthyány a terror ellen. Javaslat, hogy a nemzetgyűlés küldöttséget menesszen Windischgrätzhez, elfogadtatik.

Sötét aggodalmak súlya nehezedett 1848 utolsó heteiben a magyar nemzetre. A király lemondott, helyét a praesumptiv trónörökös fia foglalta el, de sem ez, sem az nem tartá érdemesnek a sorsdöntő lépésekhez a nemzet képviselőinek alkotmányos hozzájárulását megnyerni; amire az országgyűlés december 7-én ünnepélyes határozattal törvénytelennek nyilvánítá a lemondást is, az új trónralépést is. A bizonytalan jövő esélyei felől már csak ezért is méltán aggódott kicsi és nagy, optimista és feketén látó, vidéken és a testvérfővárosban egyaránt. Aki azt hinné, hogy ezen izgatott hetek reményeinek és aggodalmainak hű tükrét találja meg az országgyűlés december 7 utáni tárgyalásaiban, nagy mértékben csalatkoznék. Mert a nemzet képviselői az ország sorsa intézését a nemrégiben megalakult honvédelmi bizottmány kezeibe tévén le, csaknem összes idejüket az úrbériségre vonatkozó ügyek s a kármentesítés részletes tárgyalásának szentelék. Javaslat és ellenjavaslat egymást érte, jogok és jogosítványok, speciális igények boncolása közben a nézetek nem egyszer élesen ütköztek össze; de nagyban és egészben éppenséggel nem válik a vita a pesti nemzetgyűlés képviselőinek szégyenére.

Ezt a magában véve nem kis erkölcsi értéket persze nagyon megrostálta az a körülmény, hogy a tárgyalások olyankor folynak, az anyagi érdekek részletes megvitatásába olyankor merülnek el a honatyák, amikor az ország határain már körös-

körül kigyulladtak az ellenforradalom tábortüzei,¹ s amikor efféle, bármi fontos magánérdeknek okvetlenül a háttérbe kell vala szorulnia. Ezért ítéli el egyik felszólalásában Deák Ferenc a képviselőházat: „Nem igen szép lapot írunk a históriába — mondá a haza bölcse —, hogy mikor az országot veszedelem fenyegeti, akkor a magyar képviselőtestület afölött vitatkozik, hogy kinek mennyit adjon pénztárából az állam, melynek fennállásáért még küzdeni kell. Pirulnunk kell a jövő előtt, ha az időt most ilyenekkel töltjük el.“²

Persze, mikor Deák Ferenc december végén erre a mondasra fakadt, akkor már Hannibal ante portas állott.

A cs. k. seregek főparancsnoka, herceg Windischgrätz Alfréd tábornagy Bécs melletti főhadiszállásából lassan és óvatosan fogott az előkészületekhez, hogy föladatát, a magyar forradalom leverésének, az ország meghódításának nagy munkáját megkezdhesse. December 15-én indult meg a „rebellis“ Magyarország ellen a császári fősereg, melynek jobbszárnyával a horvát bán, Jellachich, a lajtai Brucknál lépte át a magyar határt, a balszárny hadai pedig a Duna balpartján Pozsonytól nyugatra jelentek meg.

Az új magyar főhadvezérnek, Görgey Artúrnak, nagyobb-részt újonc csapatai a határ mentén hosszú vonalban fölállítva, nem voltak képesek a számra nézve mindenütt erősebb és egyébként is veterán erőkkkel rendelkező ellenség mozdulatainak hatásosan ellentállni és midőn a magyar sereg legszélsőbb jobb szárnya Nagyszombattól keletre visszanyomatott, Görgey Pozsonyt elhagyá. Igaz ugyan, hogy a Mosonynál összevont sereggel Görgey december 18-án diadalmasan kiállotta a túlhatalmas osztrák ágyútámadást és baj nélkül vonulhatott Győr alá, mely hirtelen hevenyészett sáncokkal volt körülvéve; de gyakorlatlan s a már dermesztővé vált hidegben rosszul öltözött csapataival a magyar fővezér ezt az állást sem vélte megbízhatóan tarthatónak. Ez volt az oka, hogy Kossuth

¹ Erről legújabbán I. H. Kernave. FM. Alfr. Fürst Windischgrätz und die Russenhilfe 1849. (Mitt. d. Oesterr. Inst. f. Geschichtsforschung, 43. kötet [1929] 325. s köv. l.)

² Kónyi: Deák F. Beszédei (2)·II. 364.

parancsai ellenére, aki ritka erélyről tanuskodó leveleivel és kérelmeivel naponkint ostromolta és ellenállásra tüzelte Görgeyt,¹ ez december 27-én a lassan utána nyomuló császári sereg elől megindult Buda felé.

Erthető, ha a főváros lakosságát óriási izgatottság fogta el. Előbb a Pozsonyál, utóbb a Mosonynál, majd a Győrnél ásott sáncokban bízott s mikor Görgey innen is elvonult, egy hivatalos hirdetmény december 29-én azt tudatta Pesttel és Budával, hogy a magyar vezér Győrnél csak azért nem kockáztatott ütközetet, mert hatásosabban óhajt a császáriak mozdulatai ellen operálni; minél később kerül ütközetre a sor, annál bizonyosabb a győzelem; minél beljebb jő az ellen az országba, annál bizonyosabban lesz tönkretelhető. Efféle biztatásokkal óhajtá a honvédelmi bizottmány a népet s a nemzetgyűlést megnyugtatni, mely utóbbi, amint láttuk, csakugyan irigylendő nyugalommal tárgyalá az úrbéri ügyeket. Segítségére jöttek persze Kossuthéknak a kedvező tudósítások, melyeket Bem küldött Erdélyből.

Ezeket a tudósításokat azonban, sajnos, nyomon követte a december 30-i moóri katasztrófa híre; az a szomorú tény, hogy megvert serege foszlányait Perczel Pest környékén gyűjtögeté össze, Görgey pedig, már Buda alatt, kijelenté, hogy serege nem elég erős, se nem elég elszánt ahhoz, hogy a fővárost megvédelmezhesse. A lelkesítések, a biztatások most már mitsem értek: a nemzetgyűlést a szörnyű valóság vaskeze rázta föl a békés tárgyalások idilljéből. Elnöke, az ifjabb Pázmándy Dénes, a december 31-i délelőtti zárt tanácskozmányon szólítá föl Kossuthot, adjon őszinte rajzot a helyzetről a nemzet képviselőinek. Kossuth erre a helyzetet fölötte veszedelmesnek jelenté ki s azt a javaslatot terjeszté elő, hogy az országgyűlés a kormánnyal, vagyis a honvédelmi bizottmánnyal együtt székelyét oly helyre tegye át, ahonnét az ország védelmét zavar-talanul intézheti.

Kivéve talán a debreceni nagy templomban lefolyt ama

¹ Fölötte tanulságosak Kossuth sajátkezű levelei Görgeyhez december 7., 12., 17., 18. és 19. napjairól a bécsi hadi levéltárban. Ungar. Insurrektions-armée, 1848.

nevezetes ülést, amely a Habsburg-családot a magyar királyi tróntól megfosztottnak nyilvánítá, alig volt e forradalmi idők országos ülései közül egy is oly nagyjelentőségű, mint az a vegyes ülés, amelyet Kossuth most említett javaslata és egyéb idevágó indítványok következtében az eznap délelőtti és délutáni zárt értekezletek után a felsőház és a képviselőház báró Perényi Zsigmond és Pázmándy Dénes közös elnöklete alatt december 31-én este 6 órakor kezdett meg.¹ A tanácskozást a kormány lángszavú elnökének jellemző beszéde nyitotta meg. Nem gyávaságból javaslá ő — így szólt Kossuth — a kormány és a nemzetgyűlés távozását Pestről és nem is csüggedésből; mert szilárdan bízik a magyar fegyverek győzelmében; de csatavesztésre is gondolni s az ország további erőyes védelméről biztos helyről gondoskodni kell; nem egy, de tíz csatavesztés után sem lesz szabad a nemzet ügyét feladni, amíg a védelemre a legkisebb erőnk van; hiszen a török százötven esztendeig bírta Budát, Magyarország azonban ezért nem veszett el...

A kormányelnök szavait követő mély csöndben egy délcig alak kelt föl ülőhelyéről. Nyugodt és előkelő, büszke testtartása, a klasszikus szoborszerű fő, melyet vállain hordott, a melle közepéig lengő szép sötétszőke szakáll, a sápadt archból kivilágló és föl villanó szempár tiszteletet parancsoló harmóniájának varázsa alatt tüstént elnémult az a tompa morgás, mely a karzati közönség és a legszélső baloldalon ülő képviselők részéről a szólásra fölemelkedőt, a törvényesség ismert bajnokát, a király és nemzet közötti békés kiegyenlítés apostolát, a forradalmi lépések kárhoztatóját fogadá.² Gróf Batthyány Lajos, a sárvári kerület egyhangúlag újra megválasztott képviselője, mert ő volt a fölszólaló, hasznosnak, sőt szükségesnek jelenté ki, hogy a kormány azonnal távozzék Debrecenbe és

¹ Erről a nevezetes „vegyes“ ülésről kimerítő bőséggel számol be a hivatalos „Közlöny“-nek már Debrecenben kiadott, 1849 január 14-i (első) száma.

² Ezt megelőzőleg is, mikor B. megválasztása után, december második hetében a képviselőházban megjelent, a karzat, sőt a Ház többsége is hangosan nyilatkozó nem-tetszéssel fogadta. V. ö. Horváth J.: A szakadás 81. és Szeremlei: Krónika, I. 229. — Mandátumát is jó későn igazolták az előadó december 30-i előadása alapján. „Közlöny“ 1848 december 31-i száma.

mint az országgyűlés osztatlan bizalmának letéteményese, biztos központból vezethesse az ország kormányzatát; de ami az országgyűlést illeti, tanácsosabbnak vélte, hogy ez addig, amíg lehet, Pesten ülésezzen és így közvetlen érintkezést tartasson föl azzal az országgyűlési küldöttséggel, mely a vegyes ülés elé terjesztett egy javaslat szerint a nemzet és az új uralkodó közti békés kiegyenlítés megkísérlése céljából volna megválasztandó.

Hiába pártolá Batthyány kitűnően megokolt javaslatát a többi között a derék Bezerédj István; beszéde csak olaj volt a tüzre, mely a szélsők, az engesztelhetetlenek s köztük Madarász László heves lelkét égeté. Nemcsak azzal kísérté meg megfélemlíteni ez a „mokra“ kurtanemes a hallgatóságot, hogy saját halálórátétét írja alá a nemzetgyűlés, ha azt határozza el, hogy Pesten marad, hanem egyenest árulással, a nemzet szeptember ügyének gyáva föladásával vádolta meg azokat, akik egy rothadt béke netáni létrehozása vagy ratifikálhatása reményében Pesten visszamaradnak.¹ Madarász László fenyegetéseit és okvetetlenkedéseit nem mindig vette komolyan a tisztelt ház. Mészáros Lázár emlékirataiból tudjuk, hogy midőn a vézna és kistermetű, de nagyszakálú képviselő gnómszerű alakja egy-egy árulást vagy árulót dörgött be, a honatyák többsége csöndesen mosolyogni szokott. Nem is az ő fenyegetéseinek, hanem báró Perényi fejtegetéseinek, hogy t. i. a kormány és országgyűlés a jelen körülmények közt szétválva, a kellő tekintéllyel semmiképen nem működhetnék, e fejtegetéseknek köszönhető, hogy a vegyes ülés Kossuth javaslata felé kezdett hajlani. Annál föltűnőbb és annál fölöslegesebb volt tehát a felsőház egy lelkes, de túlzó tagjának, Hunkár veszprémmegyei főispánnak zavaros beszéde és formális, véres javaslata, mellyel Madarásznak segítségére sietett.

A képviselők és a felsőház tagjai közül senkinek nem szabad Pesten visszamaradnia, mindenkinek kötelessége együttesen Debrecenbe menni; ez volt Hunkár nézete. „Az indulási helynél evidenciában kell tartani — mondá a „szabadság“ e becsületes, de csodálatos bajnoka —, hogy ki lép a vasútra,

¹ Közlöny 1849 január 14-i (már idézett) száma.

fel kell olvasni a követek neveit és aki nem lesz ott, az halál fia, lakoljon életével. Felszólítom hát a kormányt, tegyen ez irányban intézkedést s aki nem lesz ott bizonyos órában, azzal úgy bánják, mint hazaárulóval, mint desértorral.”¹

A nagy francia forradalom rémuralmára emlékeztető e javaslat ellen, most már a nemzetgyűlés osztatlan figyelme között, ismét Batthyány szólalt föl. Tudjuk, hogy éppenséggel nem volt nagy szónok; kisebb körben, barátai, meghittei közt, ha érzelmeinek szabadabb utat nyithatott, ajkairól könnyebben gördült, nagyobb lendülettel folyt a szó, éppen nem behízelt hangjának sokszor igen kellemetlen érdességét az előadás melege lesímítá, sőt elfeledteté; találó megjegyzések, ügyes hasonlatok még jobban meggyőzték vele rokonszenvező hallgatóit arról, amit állított és elfordították attól, amit rosszal és tagadott. De ha nyilvánosan, nagy közönség előtt vagy a képviselőházban kellett felszólalnia, szónoki készségének még ezek a szerény elemei is megcsappantak; beszéde köntösére nem tudott egyet sem föltűzni abból a díszből és virágból, mely Kossuth szónoklatait színdússá, ragyogóvá, elbűvölővé varázsolta. Míg a kötetlen beszéd e magyar Tyrtæusa az érzelmek húrjain játszva lángragyujtá hallgatóit,² Batthyány mindig csak a hideg, a józan észhez, a higgadt értelemhez beszélt, a kérdés lényegét, a dolog velejét kereste és mutatta föl.³ Most azonban, mikor Hunkár indokolása elhangzott, a vérszagú javaslat fölötti méltatlankodás mégis szárnyat adott Batthyány szavának s oly meggyőző erőt öntött rögtönzött beszédébe, mint az volt, amellyel szeptember közepén a szenvedélyes, de jogosan elkeseredett ellenzéket a törvényesség ösvényén visszatartania bár csak rövid időre sikerült. Az országgyűlés, a kormányzat jövőjéről tanácskozni jöttünk össze, mondá a többi között, és nem halálos ítéletet mondani. „Ha a képviselőket, akiket nem

¹ U. o.

² Kevesen ismerik Szemere Bertalannak egy szerényen meghúzódo megjegyzését, mikor a 40-es évek reform-pártjáról szólva azt mondja: „Kossuth war der Redner der Partei, oder vielmehr oft deren Poet.“ — B. Szemere, Gr. L. Batthyány, Hamburg, 1853, 12. lap.

³ E részben tán legjobban jellemzik B.-t Horváth S. ismeretes kis német műve és Szemere most id. irata.

lelkiismeretük és becsületérzésük vezérel abban, hogy így vagy úgy cselekedjenek, mint valami rabokat kell Debrecenbe kísérni és ott szuronyokkal körülfogni: az ott akkor nem lesz országgyűlés és nem támogathatja a honvédelmi bizottmány tekintélyét. De ha szabad akaratból, kötelességérzeténél fogva csak ötven képviselő fog is megjelenni ott, az több súlyt kölcsönöz a kormánynak, mint az erőszakkal odahajtottak nagy tömege... Meggyőződésemet mindig nyíltan ki szoktam mondani, így végzé fölszólalását, és most is nyíltan kimondom, hogy ily kényszerű mód a törvényhozáshoz nem méltó és nem illik.“

Batthyáynak meglőn az az elégtétele, hogy fölfogását a vegyes gyűlés magáévé tette, a Hunkár javasolta büntető szankciót nagy többséggel elveté.¹ Alapos reménnyel nézhetett hát a volt miniszterelnök azon javaslat sorsa elé, amelyet a december 31-én délelőtt tartott első zárt értekezlet alkalmával ő maga vetett föl és amely fölött határozni a vegyes gyűlés második tárgya volt.

Miniszterelnöksége utolsó két hónapjában több mint elég alkalma volt Batthyáynak tapasztalnia, hogy az udvari körök döntő befolyású emberei és az osztrák kormány a magyar kabinettel és a magyar nemzetgyűléssel csak olyan feltételek vagy engedmények alapján voltak hajlandók együttműködni, amelyeket ha Batthyány, Deák, Eötvös, Klauzál és Mészáros netán megadtak volna is,² a nemzetgyűléssel semmiesetre sem voltak volna képesek elfogadtatni. Most, mikor az összeütközés folyamán egyrészt a császári seregek a fővárost fenyegették ugyan, de egy bizonytalan kimenetelű, mindenkép véres háború küszöbén állottak, másrészt a nemzet képviselőiről, akik a katonai erő elől meghátrálni kényszerültek, szabad volt föltenni, hogy a nemzet és a korona közti kiegyezés érdekében olyan áldozatokra hajlandók lesznek, amelyektől még néhány héttel azelőtt visszaborzadtak volna: most „Batthyány Lajos ezen az ősök által megkötött szerencsétlen szövetséghez, — mint azt egyik kisszabású ugyan, de becsületeslelkű politikai ellenfele írva

¹ Az egész vitáról, Kossuth, Bezerédj *stb.* fölszólalásáról a Közlöny már idézett, 1849 január 14-i száma.

² Erről a maga helyén bővebben kell majd szólnom.

hagyta,¹ — hű és hűségében törhetetlen férfiú megragadta reményének és bizalmának végszálait“ — és a délelőtti értekezleten egy e gondolatnak megfelelő indítványt adott elő. Küldje ki az országgyűlés — ez volt javaslata értelme — néhány tagját az ellenséges fővezérhez minden különös meghatalmazás nélkül s jelentesse ki ott általuk, hogy kész oly békefeltételeket elfogadni, amelyek az ország függetlenségével, szabadságával és a nemzeti becsülettel összeegyeztethetők.

Az indítvány az esti vegyes ülésben beható tárgyalás alá került s Batthyány megokoló beszéde viharos jelenetekre adott alkalmat. A baloldal legszélsőbb szárnya éktelen lármával, fütttyökkel szakítá félbe folyton a szónokot. „Áruló“, „feketesárga arisztokrata“ s hasonló kifejezések röpködtek feléje, sőt, ami több, halálos fenyegetésekkel törekvék őt egyik-másik demagóg képviselő megfélemlíteni. De Batthyány nyugodtan állott a szószéken, míg a dühöngők kifujták magukat.² „Kezében az isteni béke olajágát lengette — mondja Szemere Bertalan —, mint ahogyan a tengeri viharban a süllyedő hajón a hajó utolsó utasa kezében a fehér kendő lobog!“³ Előadta okait és optimizmus hatott. Mert noha maga Deák Ferenc nyíltan kijelenté, hogy nem ellenzi a kísérletet, de annak sikerében nem sokat bíz, az indítvány Batthyány szép megokolása után azzal a toldással fogadtatott el, hogy a küldöttség Windischgrätzről fegyvernyugvást eszközöljön ki s aztán az új uralkodó elé járulva, ott adja elő a nemzetgyűlés békülni kívánó határozatát. Hamarosan megválasztá a vegyes ülés a két ház képviselőiben a küldöttség tagjai gyanánt Majláth Györgyöt, a köztiszteletben álló országbíró, gróf Majláth Antal volt kancellárt. Lonovichot, a népszerű egri érseket, gróf Batthyány Lajos és Deák Ferenc képviselőket. A derék báró Perényi mintha valami rejtelmes ösztön ösztökélte volna, mintha valami titkos kéz csak egy rövidke pillanatra föllebbentette volna a fátyolt szemei előtt a jövő saísi képeről, élénken tiltakozott Batthyány kiküldetése ellen; őt, mondá és megnyomta a szót, kímélni kell sok más kö-

¹ Madarász József: Emlékirataim, 154.

² S. Horváth id. m., 30—31. l.

³ Szemere: Gr. Batthyány, stb., 93—94.

rülménynél fogva (amelyeket azonban nem tartott szükségesnek elősorolni) már csak azért is, mert Batthyány az indítványozó. Ez az igen gyöngye ugyan, de tiszta gyöngédségből fakadt megokolás már-már éreztetni kezdte hatását. Nem volt titok, hogy a márciusi napok alatt, mikor Bécsben Windischgrätz a megfélemlített udvar protektorának rövid szerepét játszotta, a herceg és a független minisztériumért küzdő Batthyány farkaszemet néztek egymással; s föltehető volt azért, hogy ez utóbbinak bizonyos önmegtagadásába fog kerülni most, post tot discrimina rerum, a herceg elé járulnia. Ki is jelenté a gróf, hogy ha az ő személyében bárki akadályt látna a sikerre, ha azt hinné, hogy ő mint ingrata persona ott fönt inkább kárára lehetne az ügynek, szívesen visszalép; de ha megbíznak benne és a Perényi javaslata őt esetleges veszélytől akarná csak megkímélni: akkor kettős kötelességének tartja résztvenni a misszióban.¹

Batthyány hát bentmaradt a küldöttségben s míg a honvédelmi bizottmány és a képviselők már Szilveszter éjjelén s január elsején megindultak Debrecen felé, az országgyűlési küldöttség is útrakelt kényes megbízatását teljesíteni. Budától Bicske, ahol Windischgrätz ekkor főhadiszállását tartá, már nem messze van s mégis harmadfél napi kóborlásba, sok apró kalanddal fűszerezett ide-odautazgatásába került a küldöttségnek, amíg végre 1849 január 3-án Bicskére a császári királyi fővezér körébe érkezett.²

Nem csupán a Batthyány javaslatára kiküldött országos deputáció további sorsa, hanem az a végzetes szerep is, melyet Windischgrätz magának Batthyány tragédiája kialakulásában osztályrészül választott, megkívánja, hogy pár pillanatra megálljunk a császári főhadvezér arcképe előtt és lássuk, minő nézetekkel, érzelmekkel és minő ellenkező befolyások hatása alatt jött Buda alá.

¹ Minderről bőven a „Közlöny“ 1849 január 14-i száma és Szemere id. m., 94. l.

² Deák F. elbeszélése e kóborlásról valami élvezetes! Hozta Csengery: Budapest. Szemle, 1878. évf. és Összegyűjtött Munkái II. köt. Ez után közli Kónyi: Deák F. Beszédei (2. kiad.), II. 307. és köv.

II. FEJEZET.

Windischgrätz egyénisége. Fölfogása Magyarországról és a konzervatívok. A magyarellenés áramlat. A küldöttség Windischgrätz előtt, aki csak Batthyányt nem fogadja. A bicskei napok. A bécsi katonai kormányzó zár alá téti Batthyány javait. Batthyány levele nejéhez, emlékirata Windischgrätzhez. Szabadon megy a küldöttséggel vissza; de Pesten letartóztatják.

Windischgrätz Alfréd csász. kir. tábornagy egyike volt kora és környezete legjellegzetesebb alakjainak. Aki őt az embert közelebről ismerték, mint idősb Szögyény László, Ivánka Imre és Jászay a historikus, szigorú, de igazságos, kötelességtudó, egyenes jellemű embernek mondják.¹ A közélet férfiára vonatkozólag e jelzők mellé még legalább is az elfogultat kell odatennünk. Noha életének túlnyomó nagyobb részét a XIX. században élte le, gondolatvilága nem csekély részben az ancien régime levegőjéből táplálkozott. Tudatosan büszke arisztokrata volt és grand seigneur; gondolkozásának, érzelmeinek és ízlésének az a rendi állam és társadalom felelt meg, amelyben a földi dolgokat intéző hatalom bölcsesége neki és a hozzá hasonlóknak vezető és uralkodó szerepet juttatott, amelynek alapjait azonban a 48-as események és eszmények dombadöntötték. Annak a régi világnak védelmére, ennek az új világnak és ez új világ forrongó elemeinek megzabolázására lépett föl 48-ban az éltes herceg. Leverte a prágai forradalmat, legyőzte a bécsi lázadást, kezébe vette a függetlenségéért harcoló magyarság letörését; mert meggyőződéses ellensége volt nem csupán minden újító és forradalmi mozgalomnak, hanem egyáltalán minden demokratikus, parlamentáris vagy szabadelvű, alkotmányos kormányzatnak. Neki is, akinek nejét a prágai forradalom kitörésekor mellőle lőtte le a csőcselék, az volt az elve, amit Genz e híres mondásában sűrített össze: „Der Philosoph formt Systeme, der Pöbel schmiedet Mordgewehre daraus“. Elhatározott föllépése, kiméletlen szigora

¹ Szögyény L. Emlékiratai II. 50; Beöthy, Magyar Államiság stb. III. 195—196; Jászay naplója. (Hentaller, Verrózsák I. k.)

egyfelől tömjénezett, másfelől mélyen meggyűlölt alakká avatta őt az egykorúak szemében. Rőpiratok, ujságcikkek megvetőleg nyilatkoztak róla, a „bombaherceg“-ről, gúnyt űztek belőle, a „mellényszzebbeli Albá“-ból, a „modern Tamerlán“-ból. Egy cikkíró sajnálja, hogy Dzsingisz-kán rablóhadjáratait nem ismeri oly részletesen a történelem, hogy párhuzamot lehetne köztük és Windischgrätz hadjáratai között vonni. Mikor 1849 elején lábra kap a hamis hír, hogy Windischgrätzet diadalmi jutalmául Friedland hercegévé tette az új uralkodó, egy gráci nép lap oda állítja őt az igazi friedlandi Wallenstein mellé és csípős megjegyzéseivel hangos hahotára fakasztja a stájer főváros lakosságát. Évtizedeken keresztül, hosszú sora az íróknak dob kisebb-nagyobb követ a rekáció hősére egész addig a komoly historikusig, aki csak az imént (1927) nevezte a büszke herceget „brutális Landsknecht“-nek.¹

De minél jobban ócsárolták a liberális és radikális elemek a hűnyő idők és haldokló ideák az elszánt bajnokát, annál több magasztalással halmozták el őt az európai társadalmak konzervatív körei. A bécsi nuncius azt hirdette Windischgrätzről, hogy ő a támasza és képviselője minden nagynak és nemesnek; Montalambert azt izente neki, hogy őt a mai Európa első emberének tekinti s mikor bevonult Budára, az öreg Wellington azzal a mondással hízelgett neki, hogy Napoleon óta egyetlen haditerv sem volt olyan kitűnően kigondolva és végrehajtva, mint Windischgrätzé — és zúdultak rá a kitüntetések saját uralkodója és a pápa, a bajor és hannoveri királyok kezéből.

A babérok azonban hamar elhervadtak; mert már április havában, alig negyedévre dicsősége zenitjétől, hirtelen lebukik a magasból az öreg kőszáli sas. Semmi kétség benne, hogy bukását legelsősorban magyarországi hadjáratának balsikere okozá. De tán éppoly nagy része volt benne ama politikai ellen-

¹ Veith Valentin a „Vossische Zeitung“ 1927 aug. 28 számában Srbik Metternichje bő ismertetésében. — Az előzőkre: Friedjung, Oesterreich von 1848 bis 1860. (I. kiad.) I. 95. — Helfert: Die Belagerung u. Einnahme Wiens Oktober 1848, 21. — A gráci „Volkszeitung“ 1849 febr. 1. száma.

tét¹nek is, mely közte és sógora a mindenható miniszterelnök, herceg Schwarzenberg Félix között mindjobban kiéleződött és különösen annak az álláspontnak, amelyet Windischgrätz nem a gyűlölt magyar „rebellisekkel“, hanem a „régí“ Magyarországgal szemben elfoglalt.² Az öreg tábornagy a 48 előtti intézmények embere, legyőzhetlen ellenszenvet érzett azon demokratikus és modern kormányzati elvek ellen, melyek sógorát és gróf Stadiont a márciusi osztrák alkotmány, e csalétek kifőzésénél vezetni látszottak. De elutasítá magától az öreg herceg az egységes, centralizált, egy húron rángatható Ausztria gondolatát is, melyet megteremteni ambíciója volt élvekben kifáradt sógorának. Windischgrätz tisztelte a hagyományokat, a történeti jogfolytonosságot, az egyes országok autonómiáját és itt kapcsolódott be eszmekörébe Magyarország, amelynek konzervatív elemeivel, a 47-es elvek képviselőivel egy nézetben volt és jó barátságban élt.³

Ezek közül Jósika Sámuel, a volt erdélyi kancellár, gróf Dessewffy Emil, gróf Szécsen Antal, Ürményi József és Zsedényi Eduárd ki és bejártak a főherceg főhadiszállásán a schönbrunni császári kastélyban 1848 október második felétől kezdve és különösen a két első sokszor napokon át dolgozott itt. Munkálkodásuk egyik eredménye az az emlékirat, mely a herceghez bocsátott külügyminiszteri tanácsos Humelauer tollából származik és bebizonyítja, hogy mennyire nincs igaza az osztrák minisztériumnak, mely az uralkodó és a magyarság közé befurakodván, elég merész magát általános birodalmi minisztériumnak feltolni, holott a magyaroknak ehhez semmi közük nincsen. Ha Ausztriában a dolgok további foly^{sz}mán végül is alkotmányos kormányzat maradna meg, akkor új szerződést kellene kötni

¹ A módot, amint az osztrák miniszterelnök Windischgrätz elmozdítását elhatározá, igen helyesen „bewusst unehrlich“-nek nevezi H. Kechnave előbb idézett tanulmánya.

² Ezt igen jól emeli ki Berzeviczy, az abszolutizmus kora... I. 92—93.

³ Minderről elég bőven: Gr. A. Thürheim, Der K. K. Feldmarschall Fürst Windischgrätz 222. és köv. — Helfert, Die Thronbesteigung 71. és köv., 140. és köv. — U. a. Der ung. Winterfeldzug I. 180—195. — Zeissberg cikke a Allgm. Deutsche Biographie-ben Schwarzenbergéről. — Legújában J. Redlich, Kaiser Franz Josef 63. — És Berzeviczy id. m. I. 65—66.

Magyarországgal, ahol „a forradalmi szellem gyökeres kiirtása után“ a régi alkotmány lesz helyreállítható.¹

Amily rokonszenvvel hallgatta a herceg ezeket a fejtegetéseket, éppoly visszatetszők voltak azok Olmützben ülő sógora előtt. Pláne ha a magyar konzervatívok egyik kiválósága még a gyalázott negyvennyolcadiki törvények mellett is lándzsát mert törni, mint ezt az ifjú gróf Szécsen Antal megcselekedte. „A Magyarországnak jelen évben adott engedmények — mondá gróf Szécsen Schwarzenberghez november elején benyújtott memorandumában — noha az összmonarchia viszonyainak érettebb megfontolása nélkül adattak is, de tényleg adattak, a Föltség által szentesítettek, sőt további királyi parancsok által is megerősítve lőnek. Az bizonyos, hogy a magyar forradalom emez engedmények követelésével kezdődött, de megadásukkal befejeződött, lezáratott s a királyi szankció által mintegy szentesítve lőn. A magyar mozgalom forradalmi karaktere tehát nem ezekben a koncessziókban keresendő, hanem a belőlük levezetett következményekben és amaz intézkedésekben, amelyek a március-áprilisi törvények bevezetésének szövegével² ellentétben az Ausztriától való elszakadás értelmében tétettek.“³

Akár csak falra hányt volna borsót Szécsen. Mert igaz ugyan, hogy egy január elején tartott minisztertanácsban, mikor báró Kübeck egy dolgozatát tárgyalták Magyarország berendezéséről és Kübeck abból indult ki, hogy a minisztérium a magyar alkotmány elvetését akarja, Bruck a kereskedelmi miniszter e föltevésnek ellentmondott s Windischgrätzcel egyenest tudatni

¹ Ezen igen nevezetes emlékiratot másolatból rég kiadta Helfert de nincs eléggé méltányolva a történetirodalomban. Eredetije Secr. d. Kab. Arch. (H. H. St.)

² „A *pragmatica sanctio* által vele (Magyarországgal) elválhatatlan kapcsolatban álló tartományok iránti törvényes viszonynak és a korona egységeinek és a birodalom kapcsolatának épségben tartása.“

³ Szécsen sajátk. emlékirata Schwarzenberg-Nachlass IV. No 190, az 1848 nov. 6. és 7-diki kir. manifestumok conceptusainak bemutatása mellett, melyek Szécsentől valók, de melyeket Schwarzenberg teljesen kiforgatott eredeti szövegeikből. (H. H. St.) Az október 20-diki kir. manifestum is Szécsen műve; a ki Humelauer útján (a kivel Lafhauser néven correspondált) küldte be. U. o. No 194.

javaslá, hogy Kübeck e föltevése meg nem áll.¹ Schwarzenberg azonban e javaslaton csak mosolygott, mert már akkor végleg megállapodott Kübeckkel és Stadionnal² az egységes Ausztria megalkotásában és ezért többé nem megoldani, hanem, mint egy osztrák történész találón mondja, lerázni igyekezett a magyar kérdést és vele a magyar konzervatívokat. Nagy nyomatékkal óvta sógorát magyar tanácsadóitól, akik ugyan Kossuthnak ellenségei, de tősgyökeres magyarok és semmi kezességet nem nyújtanak azon „osztrák irány“ követésében, amelyre most szükség van. Csak olyan Magyarország kell azoknak az uraknak, amelyben ők kormányozhatnak, akiknek semmi szándékuk közreműködni abban, hogy Magyarország a monarchiával szorosabb viszonyba kerüljön; az a „magyarizmus, mely 1825 és 1847 közt grasszált, az motoszkál az ő fejükben; pedig Magyarországot a monarchia üdvére másképp kell megkonstruálni, ami csak most vagy soha nem történhetik meg... Akár jó érzelmű, akár rossz érzelmű, akármi más gondolkodású magyarral van hát dolgunk, minden alkalommal azt kell megértetni velük, hogy ők legyőzött lázadók helyzetébe süllyedtek alá“.³ És mintha félne a kormányelnök, hogy öreg sógorát mégis csak leránthatják lábáról ez intő óvások ellenére is azok a magyarok, még kiszemelt katonai helyettesének Kempen altábornagynak is lelkére köté, hogy a maga hatáskörében mindenütt „kímélet nélkül“ az adott recept szerint járjon el. „Azt az örült képzelgést mintha semmi sem történt volna, mintha a március havánál elszakadt fonalat újra föl lehetne venni, ki kell verni a magyarok fejéből. Magyarország egy meghódított föld, amelyet a Fölség úgy rendez be, ahogy jobbnak látja.“⁴

Hogy az a Magyarország meghódított, de neki meghódított föld lesz, azt Windischgrätz is remélte és akarta. De ő a hódítás után egészen mást akart, mint sógora. A március-áprilisi

¹ Ministerratsprotokoll, 524. sz. 1849 január 9, ered.

² Kübecket e részben pár szóval találóan jellemzi Berzeviczy id. m., I. 43. Stadionról u. o., 31.

³ Schwarzenberg lev. nov. 6. és 7. Helfert, Thronbesteigung 71. és köv. — És 1849 január 7-i levele: *Pöriratok* 63. sz.

⁴ Schwarzenberg Kempenhez 1849 január 7. Schwarzb. Nacht. id. h.

engedményeket a magyarok, mondá, eljátszották a forradalommal, visszaéltek e koncessziókkal és e visszaélés lőn oka minden bajnak, nyomorúságnak. A bajok és veszedelmek ezen okait és eszközeit újra megadni nekik az ország meghódítása után képtelenség. Vissza kell azonban adni 48 előtti régi alkotmányukat. Ez volt álláspontja Windischgrätznek és annak a pártnak, amelynek ő volt a feje és amely az udvarnál szembehelyezkedett Schwarzenberg pártjával, a Magyarországot földarabolni és az osztrák provinciák közé beosztani akaróval.¹ Mikor ezt válaszul sógorának az oroszvári kastélyból 48 karácsonya előtt írta a tábornagy, már körülrajongátk őt² konzervatív és nem konzervatív királyhű magyarok, még olyanok is, akik tőle elég naivul a dolgok rendes mederbe terelését, a 48-i törvények célszerű módosítását remélték. „En kötelességemnek tartom ezeknek az uraknak az igazat megmondani“,³ — írta Schwarzenbergnek, de azért meghallgatta őket. Így tőn például a két Pázmándyval és Ghyczy Kálmánnal. Ez utóbbi és Pázmándy Dénes, az ifjabb, a herceg felszólítására 49 januárjában még egy emlékiratot is dolgoztak ki, mely elveté a herceg által is gyűlölt központi Reichstag eszméjét, a külügyre, had- és pénzügyre és kereskedelemre központi minisztériumokat javasolt, melyek a monarchia autonóm országai által választott bizottságnak volnának felelősek. „A mult esztendő március havának eseményei — így szóltak Pázmándyék — megnyitották a monarchia aláadására a lehetőséget; a törvényhozásnak e végzetes hibáját aztán egy fátkió⁴ kárhozatos árulása az ország törvényes szabadsága védelmének álarca alatt a monarchia törvényes kötelékének teljes feldolgozására használta ki.“⁵ Aranyszavak voltak ezek a herceg előtt, amelyek súlyát csak növelte az, hogy az emlékirat az arisztokrácia mint konzervatív elem erősítésének

¹ A két pártot ügyesen jellemzi Zeissberg cikke Schwarzenbergéről az Allgm. Deutsche Biographie 33. köt. 277. l.

² V. ö. Berzeviczy id. m. I. 74.

³ Windischgrätz Schwarzenberghez december 22. ered. Schwarz. Nachlass VII. No 441.

⁴ A Kossuth pártját érti ez alatt.

⁵ A Ghyczy és Pázmándy által aláírt ered. memorandum (Schwarz. Nachl. IV. No. 241.) Pest, 1849 január 29.

szükségét, Windischgrätz egyik főelvét, hangoztatta, bár Ghyczyék terve túl is ment a herceg 47-es eszmekörének határain.

Ha a herceg hadi vállalkozása sikerül, kétségtelen, hogy eszméje az udvarnál is győz. Egyengetés számba ment az, hogy mikor 1849 januárjában Szőgyény elnöklete alatt megszervezte az ideiglenes magyar királyi központi kormányt, Magyarország iránti jóakarátának nem egy jelét adta. Főlszóalt az ország integritása mellett, elítélte a szerb vajdaság fölállítása tervét, helyeselte Szőgyény tiltakozását az ellen, hogy a Muraközt a horvátok elfoglalták, beleegyezett a magyar nyelv hivatalos jellegébe, megvetette a Hurbán-féle cseh-tót csöcselék betörését az északi megyékbe¹ és az egész központi polgári igazgatást, amelynek főnöke Szőgyény volt, tősgyökeres jó magyar, persze erősen konzervatív férfiakkal tölté be.²

Mindez persze fölötte bosszantotta Bécsben és Olmützben a felsőbb katonai köröket és a Schwarzenberg—Stadion—Kübeck-féle triumvirátus köré csoportosult politikusokat. Emezeknek sehogy sem tetszett, hogy Windischgrätz nem a horvát és szerb férfiak, nem különösen Jellachich szava után indul, hanem magyarokra támaszkodik. Schwarzenbergék és körülötük némely pápánál pápásabb magyarok rossz szemmel nézték, hogy Windischgrätz nem kegyetlenkedik, hogy nem küld a másvilágra néhány illusztris magyart, sőt uram bocsá', még oly hitvány rebelliseknek is megkegyelmez, akiket saját főhadiszállásának katonai törvényszéke *secundum artis* legem halálraítélt;³ azután elfogatja, de szabadon bocsátja azt a gróf Szapáry Antalt, aki a schwechati ütközetben, bár polgári ruhában,

¹ „Bei Erwähnung des Pastors Urban kann ich nicht umhin in Erinnerung zu bringen, wie sehr ich mich geweigert habe, den Tendenzen des Grafen Stadion für diesen Mann und jene seines Gelichters zu entsprechen“ — írja Windischgrätz Schwarzeberghez 1850 auguszt. 11. Ered. Schwarz. Nachl. VII. No. 527.

² Szőgyény Emlékiratai II. 1—15. és Windischgrätz Schwarzenberghez 1849 január 23-án. Schwarz. Nachl. VII. No. 475. ered.

³ Ez 1849 január 3-án történt két komáromi magyar emberrel, akikre rábizonyult, hogy császári futároktól elvették a sürgönyt. — Windischgrätz 1849 január 6. Weldenhez, ered. Präs.-Akten d. Milit. Gouvern. Wien (HHSt.).

részt mert a császáriak ellen venni, Mosonyban pedig császári katonákat letartóztani. De leginkább zokon vették tőle sűrű érintkezését a két Pázmándyval ahelyett, hogy fogságra vetné őket. Ő tudja, mit csinál — írja a sodrából kijött herceg — és nem fogja azon vádaskodók és kíváncsiak orrára kötni; maradjanak hát nyugton azok a „jó érzelmű“ magyarok!... Persze sem ezek, sem a herceget titkon gyűlölő Jellachichék nem fogadták meg a jó tanácsot, hanem telebeszélték a Windischgrätzhez leküldött báró Kübeck fejét és mikor ez budai útja eredményéről a minisztertanácsban referált: általános rosszalással találkozott itt a herceg „túlságos és időszerűtlen kegyelmessége azon magyarokkal szemben, akik a rebellióban részt vőnek“ és túlságos szigora a császári hadsereg volt tagjai iránt.¹

Windischgrätz következetes akart ahhoz a kiáltványhoz maradni, amelyet Magyarországra való bejövetele előtt, 1848 november 13-án akkor intézett az országhoz, mikor V. Ferdinánd megbízását a magyar forradalom leverésére átvette. A magyar nemzet századokon át kimutatott királyhűségére, lovagiasságára és nemeslelkűségére hivatkozott e kiáltványban a hódítani jövő katona. Védelmet ígért a híveknek, bocsánatot a megtérőknek és romlással fenyegette a fölbújtókat.²

„Bocsánatot a megtérőknek!“... bizonynyal erre az ígéretere gondolt sok képviselő, aki ama vegyes ülésen a szélső elemek viharos ellenzése dacára a deputáció küldését meg-

¹ Min. tan. könyve, 1849 ápr. 13 (1127 ex 1849). — A többiekre: Jászay naplója (Hentaller: Vérrózsák, I. 131.) febr. 16-hoz; Szógyény id. m.; Thürheim; Feldm. Windischgrätz, 222; Helfert: Thronbestigung, 71; Welden Windischgrätzhez, 1849 febr. 2. (fogalm.) és Wind. válasza, febr. 5, ered. Präsid. Akten d. Milit. Gouvern. Wien (HHSt.). Érdekes, amit a herceg Pázmándyról ír: Was Pázmándy Sohn betrifft, so ist es bereits erwiesen, dass er in der geheimen Sitzung aussprach: Ungarn sei verpflichtet, Se Majestät Franz Josef als König gesetzlich anzuerkennen. Worauf Kossuth erwiderte, dass „wenn wir besiegt werden, man uns aufhängen wird; siegen wir aber, so wird es andere treffen“ — auf Pázmándy zeigend. — Pázmándyékról l. még Berzeviczy id. m., I. 81.

² Ez az 1848 november 13-i proclamatio (lásd Sammlung der für Ungarn erlassenen a. h. Manifeste... stb. 23. l.) egész biztosan a Windischgrätz suitejéhez tartozó magyar konzervatív urak tollából került ki.

szavazta. A „megtérők“ azonban nem alkudoznak, föltételeket nem kötnek, fegyverszünetet nem kívánnak. Ezért mondá Deák Ferenc a szilveszteresti ülésen, hogy ő nem sokat bízik a föltételeket vivő küldöttség eljárása sikerében. De még más, nem politikai, hanem egyszerű lélektani momentumoknak is megvolt a maguk része Deák nézete kialakulásánál. Valószínű-e, hogy az a hadvezér, aki Prágától Bécsen át két forradalmat letört s aztán a budai hegyek lábáig nyomta vissza egy harmadik forrongó ország hadseregét, most Buda előtt fegyverszünetre lépjen? Hihető-e, hogy a katona, mint valami „miserikordianus barát“, lemondjon a babérról, mely után csak kezét kell kinyújtani, a főváros elfoglalásáról?

... Amint január harmadikán délben a küldöttség Windischgrätznél jelentkezett, a herceg tüstént udvarias készséggel tudatá, hogy fogadni fogja. Ez igen jó jel lett volna, ha két baljóslatú körülmény nem társul a tábornagy udvariasságával. Az egyik az, hogy ugyanabban az órában verték vasra Bicske népszerű, lelkes magyar plébánosát, Neumann (Barsi) Józsefet, akit mint fölbujtót hazafias újságcikkeiért és prédikációiért Haynau 1849 őszén 20 esztendei várbörtönre ítélt.¹ A másik pedig az az üzenete a hercegnek a küldöttséghez, hogy Batthyány nélkül jöjjön hozzá, mert ezt nem szándékozik maga elé bocsátani. Fölötte kínosan lepte meg ez az üzenet a deputációt. Tétovázott, hogy mit csináljon, maradjon-e vagy visszaforduljon-e? Ezt az utóbbit azonban nem tehette; küldetését végrehajtania s arról a nemzet képviselőinek számot adnia kötelessége volt.

Megjelentek hát Batthyány nélkül a herceg előtt, aki tüstént kijelenté nekik, hogy őket országgyűlési küldöttség gyanánt nem ismeri el, mert az országgyűlést a király már október 3-i leiratával föloszlatta. De hagyta egyébként, hogy a küldetés célját Majláth György előadja. Válasza persze nem volt kedvező, sőt mint Deák szép elbeszéléséből² látni lehet, bizonyos ingerültség vett erőt a katonán, mikor röviden ki-

¹ Barsi, mindvégig Batthyány fogolytársa, nagyon érdekesen ír művében: „Utazás ismeretlen állomás felé“, a maga és társai életéről a fogság alatt.

² Kónyi: Deák F. Beszédei, (2) II. 371—73.

mondá, hogy fegyvernyugvásról szó sem lehet, csak föltétlen megadásról. Bosszantották a hadvezért a föltételek. El fogom az országot foglalni — mondá — és katonai kormányt hozni be; majd akkor fog azután a Fölség a további teendőkről határozni. Hogy ő a 1848 előtti alkotmányt fogja ajánlani a koronának, azt természetesen nem tudatta a küldöttséggel, csak jó tanácsot adott neki, hogy föltétlen alávetéssel szerezze meg a magyarság ifjú fejedelme jóindulatát. Mint teljhatalommal felruházott császári „alterego“, fölöslegesnek jelenté ki Deákék Olmützbe utazását. Ezt csak akkor engedhetné meg, mondá, ha a magyarok föltétlenül megadták magukat és a deputáció az uralkodó kegyelmét kérné. Aztán barátságosan elbeszélgetett a küldöttség egyes tagjaival; szemükbe mondotta nekik, hogy tisztességes érzelmeik felől semmi kétsége nincs, mert erről nekie a deputáció tagjainak egész multja kezeskedik.¹

A rosszul sikerült misszióról Deákék természetesen jelentést tartoztak adni megbízóiknak. Ezt maga a herceg is belátta; de mivel katonai okokból² nem akarta őket addig elbocsátani, amíg a fővárost el nem foglalá, megígérte nekik, hogy írásbeli jelentésüket a legközelebbi magyar kormánybiztos útján Debrecenbe a nemzetgyűléshez eljuttatja. A jelentést Deák Ferenc írta meg a maga szokott józan és tárgyilagos modorában. Elküldése ellen Windischgrätznek annál kevésbbé volt kifogása, mert az, mint sógorához írta, a valóságnak teljesen megfelelően, talán hozzájárul a „lábadók“ megfélemlítéséhez s megszélesítéséhez, „hacsak eszüket teljesen el nem vették“.³

Öt álló napig voltak Deákék a herceg úri módon ellátott, de akaratlan vendégei Bicskén, ahol teljes tisztelettel bántak velük, sőt mozgási szabadságuk — egy ellenséges fővezér hadiszállásán! — annyira korlát nélküli volt, hogy akár vissza-

¹ Windischgrätz Schwarzenberghez, 1849 jan. 3. *Pöriratok*, 63. sz.

² Maga az országbíró is kérte a herceget, hogy tartsa vissza néhány napig a deputációt — ezt írja Windischgrätz az előbbi jegyzetben említett levelében.

³ „Wenn sie der tolle Wahn nicht jeder Einsicht beraubt hat“ — Windischgrätz Schwarzenberghez, 1849 jan. 6. Lásd *Pöriratok*, 63. alatt. — Deák jelentése Kónyinál, II. 375.

élhettek volna vele. Egyikőjük sem tartozott soha a vérmesek közé, akik a szabadság, függetlenség és dicsőség édes borától megittasodva mindig csak rózsás színben látták a nemzet jövőjét. A szomorú fordulat azért nem lepte meg őket s bármily súlyosan nehezedett is lelkükre a magyar fátum köde, egyéni biztonságuk érzete nyugodt megfontolásoknak vethetett ágyat.

Nem úgy Batthyány!

Ő rá váratlan csapásként hatott, hogy a gőgös tábornagy szóba sem állt éppen ő vele, aki a békeküldöttség indítványozója volt, aki ezt az indítványt a vegyes ülés szélső elemeinek viharos ellenkezésével dacolva, győzelemre segíté. Eszébe jutott az, amit Pestre jövelekor december első felében nejéhez félig tréfásan, félig panaszkodva írt, hogy nem sok kedve van korrespondeálni, mert levelezését Madarász László, a rendőrfőnök és társai ellenőrzik s hogy Pesten őt árulónak tartják, mert a pesti szeptembervégi napok véres eseményeinek, Lamberg megölésének, a legszélső elemek felülkerekedésének, s az ellene irányuló bizalmatlanságnak behatása alatt a kormánybotot letette és Kossuth sürgetve kényszerítő kérése dacára sem volt hajlandó újra kezébe venni. Eszébe jutott, hogy ezzel ellenkezőleg ott fent Bécsben pedig ocsmányul irigy nyelvek őt a bécsi söpredék fölszításában hirdetik bűnösnek. „A szélsőségek valóban találkoznak“, írta akkor büszke megvetéssel.¹ Most azonban a bicskei tétlen napok alatt minél több ideje volt a sértő visszautasítás felől gondolkodni, annál nagyobb aggodalom árnyéka borult nemes ívelésű homlokára. Az a politikai küzdelem, amelyet ő márciusban Windischgrätzzel s később az ő irányítása alatt is álló bécsi udvar embereivel folytatott, csak nem lehet a herceg eljárásának elfogadható magyarázata! Talán azoknak a rút és hazug vádaknak hisz a tábornagy, azért tartja őt távol magától? Ez a gondolat mélyen bántotta Batthyányt s egy reggel azt kérdezé Deáktól, mit gondol, vajjon veszélyben foroghat-e élete? A mindig nyugodt Deák, akinek szintén tudomása volt a bécsi rágalmakról, válaszát attól tette függővé, ha barátja négy szem közt őszintén megmondja neki, hogy csele-

¹ Batthyány, Pest, 1848 dec. 9. nejéhez. Ered., Gr. Batthyány Elemér úr levéltárában. *Pöriratok*, 53. sz.

kedett-e olyat, amiről neki, Deáknak nincsen tudomása, s különösen volt-e része az olasz forradalom s a bécsi októberi néplázadás előmozdításában? S midőn erre Batthyány becsület-szavával mondott, amint mondhatott, határozott nemet, Deák igyekezett őt megnyugtatni; hozzátette azonban, hogy ily lázas időkben senki nem tudhatja, mi történhetik. És elmondá Batthyáynak azt, amivel a tábornagy a vele való beszélgetésben Batthyányt megvádolá, hogy t. i. ez még Deákék lemondása után is megmaradt miniszterelnöknek s a fegyveres támadást, a lázadást a császári hadak ellen megszervezé, amit Deák azonnal, persze hiába, megcáfolt. „Ha Windischgrätz bánásmódja után ítélve — folytatá Deák — tartasz valamitől: legegyszerűbb dolog most innen elmenned. Künn jártamban, séta közben meggyőződtem, hogy sehol nem tartanak bennünket szemüggyel, hát bizton menekülhetsz s ha nem hoztál elég pénzt magaddal, vedd íme, ami nálam van.“ Mélyen meghatotta Batthyányt barátja nemes ajánlata és tanácsa; de föltámadt benne veleszületett büszkesége is. „Egypár hitvány esztendő miatt, kiálta föl, csak nem leszek szökevény!“¹

De még ha követni akarta volna is Batthyány a jóindulat sugallta tanácsot, már késő volt volna. Sem a tanácsadó, sem Batthyány nem tudták még, hogy mi történt időközben addig, amíg ő a pesti országgyűlésen a nemzet és az uralkodó közti megegyezés ügyében fáradozott és azalatt, míg a küldöttség hosszas bolyongás után a tábornagy elé került. Az igazi menekülés útját nem Debrecen, hanem a külföld felé báró Welden tábornaszernagy, Bécs katonai kormányzójának intézkedései már december végén bevágták. Híre járt ugyanis 1848 karácsonya előtt, hogy Batthyány és Kossuth Pinkafőnél átlépték volna a határt és stájer földön keresztül Münchenbe igyekeztek menekülni. A hír persze nem bizonyult valónak, de óvatosságra inté a tábornaszernagyot, aki ez időben a bécsi októberi lázadás ügyeivel foglalkozván, Batthyányt a róla bécsi ellenfelei által terjesztett hírek és a javában folyó bécsi vizsgálatok alatt fölmerült értéktelen tanuvallomások alapján e lázadás szításában bűnösnek vélte; arról pedig hamis jelentések alapján meg

¹ Kónyi id. m., II. 367. s. köv.

volt győződve, hogy a gróf az ősz folyamán császári seregrészeknek fegyveres kézzel mert ellenállani.¹ Batthyány netáni szökési szándékát meg kell hát akadályozni! A Bécsújhelytől északra nyúló magyar határ őrzése báró Petricsevics-Horváth János ezredesre, Jósika kancellár sógorára volt már régebben bízva, nehogy „Kossuth ügynökei“, mint hitték, Bécsbe lopózkodva, esetleg új lázadást keltsenek a titkon még mindig forrongó bécsi népben. Hiszen németországi lapok, még az Augsburger Allgemeine is, világgá hirdették, hogy nem múlik el hét, amelyben a bécsi demokraták titkos szövetsége orozva ne lövetne le éjjelenként egy-két katonatisztet. A stájer—magyar határ őrzésére a grázi hadparancsnokságnak adott báró Welden parancsot; a Pinkafő körüli egész vidék szemmeltartását pedig specialiter Batthyány esetleges szökésére való tekintettel, a Szombathelytt parancsnokló gróf Althan lovasezredesre és a Kőszegen állomásozó gróf Schaffgotsch őrnagyra bízta. Ezek cirkáltatták hát járőreiket, hogy elfoghassák „szökésekor“ a volt magyar miniszterelnököt.²

De volt Welden intézkedéseinek egy másik, realisabb oldala is. Szilveszter napján reggel, tán éppen abban az órában, amelyben Batthyány az országgyűlési zárt értekezleten megbékélésre irányuló javaslatát előterjeszté, gyorsfutárral küldött Welden parancsot gróf Althanhoz, hogy Batthyány rendes rezidenciáját, Ikervárat, azonnal szállassa meg; tudakolja ki, hol van most Batthyány, vizsgálta át a kastélyt, az előtárlandó pénzt és iratokat pedig koboztassa el.³ Szombathelytt tartózkodott ekkor Rohonczy Ignác is, a legaulikusabb konzervatív urak egyike, a nyugatszéli megyék csász. kir. főbiztosa, akinek gyászos szerepéről később bőven kell majd szólnunk. Althan a vett parancsot az óesztendő utolsó órájában ezzel a Rohonczyval beszélte meg s ennek következtében önhatalmúlag oda egészíté ki, hogy mindjárt másnap zárlatot

¹ Mindezekről a maguk helyén bővebben kell szólnom.

² Welden Althanhoz, 1848 dec. 29. *Pöiratok*, 59. sz. — Althan a kőszegi parancsnokhoz, dec. 31. (Hadtört. Ltár, Krieg in Ungarn, Streifcorps Horváth und Althan, ered.) és Der k. k. Feldmarschall Windischgrätz, 192. l.

³ Welden Althanhoz, 1848 dec. 31. *Pöiratok*, 60. sz.

fog rendelni a volt miniszterelnök összes e vidéki uradalmaira, ingó-ingatlan vagyonára, nemkülönben gróf Batthány Kázmér és gróf Szapáry Antal javaira; „mert ezek — jelenté — a leg-erősebben kompromittált vezető forradalmárok közé tartoznak“.¹ Hogy Szapáry ellen miért voltak a bécsi katonai körök különösen elkeseredve, azt föntebb már láttuk. S hogy Batthyány Kázmér a Jellachich betörése elleni készülétek egyik legfőbb tényezője, nagy szálla volt Weldenék szemében, könnyű megérteni.²

Ami már most Ikervárat illeti, Welden sürgős meghagyása értelmében Althan 49 legelső napján parancsot adott a Wrba svalizsér-ezred egyik kapitányának, hogy még a január 2-ára forduló éjjel egy fél eskadronnal és egy szakasz gyaloggal útnak induljon a kastély megszállására; a megye első alispánjának pedig személyes felelősség terhe alatt meghagyá, hogy a kapitány mellé egy megyei tisztviselőt a megye pecsétjével a foglaltás végrehajtása céljából tüstént kirendeljen. A szigorú parancsoknak természetesen meglőn a gyors foganatjuk. Január másodikán már korán reggel fölillesztette a megrémult grófnét, aki ez idétt gyermekeivel itt tartózkodott, a kastélyt körülzáró katonaság megjelenése. Elképzelhetjük kedélyállapotát ennek a legnemesebb lelki elmekből megalkotott asszonynak, mikor az egész szívéből gyűlölt császári csapatok férje után a kastély minden zugát átkutatták. A kapitány, aki Althantól vett utasítását követve a grófnéval szemben lehető legudvariasabban viselkedett,⁴ csak azt jelentheté, hogy a gróf november közepé-

¹ Althan jelentése dec. 31. éjjel 11 órakor. (Hadtört. Levéltár, u. o., Friedrich professzor úr szíves közlése.) — Rohonczyék túlbuzgóságát a leg-élénkebben az jellemzi, hogy az állam részére elkobzandó „rebellis-birtokok“ zár alá vételét csak az 1849 május 15-i minisztertanács (Min. Rat, Protok. 1512. sz. ex 1849) rendeli el.

² Fölötte jellemző Welden egy 1849 január 4-i utasítása Rohonczyhoz, melyben ezt nagy nyomatékkal szólítja föl, hogy a mondott három „rebellis“ vagyonát ne kímélje. (Fogalm., Präsid. Akten des Milit. Gouverneurats, Wien, 1849, HHSt.).

³ Neve: Friedrich Paul.

⁴ Ezt maga a grófné mondja „Visszaemlékezések“ című nagybecsű kéz-iratos emlékiratában. (Ered., Gr. Batthyány Elemér úr levéltárában. — Friedrich professzor úr szíves közlése.)

től december 5-ikéig tartózkodott Ikerváron, ez utóbbi napon azonban Pestre utazott. De a foglalások sem vezettek a remélt eredményre. Eltekintve attól, hogy az uradalmi pénztárban alig volt valami, az elkobzott iratok tartalma sem ígért semmi felvilágosítást, kivéve talán azt a vasszekrényt, amelynek kulcsait nem találták, feltörni ott nem akarták és amelyet ezért a kapitány magához vett. Január 3-án harminc órai megszállás után és miután a kapitány mellé kiküldött megyei tisztviselő a grófné lakosztálya kivételével, a kastély szobáit, az iroda és egyéb helyiségek ajtait lepecsételte, a császári csapatok visszatértek Szombathelyre, ahol Paul kapitány a vasszekrényt, melyről még szó lesz, Althannak átadá. Ez utóbbi rendeletéből aztán a vármegye Berzsenyi Miklós megyei perceptor személyében már másnap zángondnokot nevezett ki a lefoglalt grófi birtokok és ingó vagyon, kastélyberendezések stb. fölé.¹

Amint Paul kapitány az ikervári kastélyból eltávozott, a föllélekző grófné legelső gondolata volt a történekről hírt adni férjének, akit Pesten lenni vélt, hogy vigyázzon magára. Az összeköttetés azonban az egész dunántúli vidék és Budapest között karácsony óta már teljesen osztrák katonai kézben volt; levelezni éppenséggel nem lehetett; utazni csak katonai útlevelemmel és nagyon megválogatták azt, akinek hosszas és körülmenyes inkvizíció után ilyet adtak. E vígasztalan helyzetben a grófi patronátushoz tartozó Nyögér plébánosa, a derék Königmayer, akivel később még találkozni fogunk, önként ajánlkozott a grófnénak útlevél nélkül is az életveszélyes útra; el is jutott szerencsésen Pestre, ahol már az osztrák csapatok bevonulását minden percben várták. De grófjával már nem találkozhatott.²

És mégis hírért vette a történekrnek Batthyány, utolsó-

¹ Minderről bőven szólnak Althan jelentései Weldenhez, 1849 január 1., 3. és 4. (Hadtört. Ltár, Krieg in Ungarn, Streifcorp Horváth u. Althan.) Paul kapitány jelentése, január 2. (U. o.) — Aztán *Pöriratok*, 62. sz. Élénk leírásuk a grófné említett „Visszaemlékezései“-ben. Továbbá: *Balogh Gyula*: „Adatok Batthyány Lajos elítéltetéséhez“, Pesti Hírlap, 1885, 101. sz. melléklete.

² A grófné hálásan emeli ki „Visszaemlékezései“-ben a derék plébános áldozatkészségét.

előtti napján bicskei időzésének! El se tudjuk képzeni, hogyan és mi úton jutott a lesújtó hír az amúgy is napok óta tépelődő-höz.¹ Csak az lehetséges, hogy valamely tiszti futár, aki katonajelentéseket hozott Szombathely környékéről a főhadiszállásra, bajtársai között beszélgetés közben említé meg az ikervári expedíciót és így szivárgott a hír a szabad mozgásában nem gátolt Batthyáynak már akkor, midőn Windischgrätz Budára bevonult, a fülébe.

Most már tisztába jött azzal, mit jelent az, hogy Windischgrätz a küldöttségből csak őt, éppen őt nem fogadta. Világossá lőn előtte, hogy csakugyan bűnül rója föl a gőgös herceg azt a politikai küzdelmet, amelyet ő 1848 tavaszán az új magyar alkotmányért vele is folytatott és érezte, hogy a Bécsben róla elterjesztett hamis vádaknak sokkal nagyobb a súlyuk, mint azt ő még tegnap is, midőn Deákkal beszélt, mocsoktalansága büszke tudatában elképzelhette volna. Természettől dacos lelkét mély keserűség fogta el; kevély önérzet háborgott benne, mikor arra gondolt, hogy a törvények szerint Isten és ember előtt jogának, igazságának győzedelmeskedni kell; de a másik pillanatban csüggedés szálotta meg: vajjon nem roppan-e össze ez a jog, ez az igazság a diadaltól megittasodott, bosszúra szomjas ellenfél vasmarkában? És mi lesz azután szeretteivel, családjával? Csakugyan kiforgatják-e gyermekeit az ősök szerezte birtokokból? Nem fogja-e ártatlan homlokukat a *hamis* gyaláztatnak apjukéra süttött bélyege égetni? Mit csináljon? Mivel vigasztalja a szenvedő hűséges anyát és feleséget?

Ez egymást keresztül-kasul metsző indulatok és aggodalmak lelki harcai között írta meg bicskei szobájában, Vízkereszt napján, nejéhez levelét, mellyel a nőt a legrosszszabba is előkészíteni akarta.² „Úgy látszik, hogy hamis vádaskodások és az események hamis megítélése idézte elő azt az időelőtti szigorúságot, mely engem rebellisnek nyilvánított és vagyonomat elkobozta“... „Egyelőre megvéd engem parlamentair minőség-

¹ Deák F. is a maga különben bő elbeszélésében mélyen hallgat róla. De Windischgrätz sem említi sógorához írott leveleiben.

² A levél eredetije gróf Batthyány Elemér úr levéltárában, ahonnan a gróf engedelméből másolatát Friedrich professzor úr közölte velem.

gem, amelyben Windischgrätzhez jöttem, de hogy később mi történik, nem tudni; én mindenre készen vagyok, dacára tiszta öntudatomnak, hogy éppen én voltam az, aki minden antidinasztikus törekvésnek ellenállott. De ha engem mindenkép azért akarnak vértanúvá tenni, mert a márciusi törvényekhez ragaszkodtam: ám legyen; nevemhez és multamhoz méltóan fogok elveszni. Rád nézve pedig, kedves drága feleségem, akinek példa nélkül való szerelmét és jóságát kellően nem tudtam az életben megérdemelni, legalább nem lesz lealázó a hagyaték, amit rád halálommal hagyok... Csókold meg a gyermekeket minden nap, nehogy megfélekedzenek atyjukról, de bocsásanak meg neki vagyonuk elvesztéséért, mert nem méltatlan módon tékozlá el!“ S mikor lelkének egész fájdalmát e gyöngéd kérelemben kiöntötte, meggyújtá a bús asszony előtt a remény és vígasz szövétnekét is. „Ha rendes törvényszék elé állítanak, nem kételkedem a jog győzelmében.“ Ezért kéri — és ez a remek levél befejezőakkordja — feleségét, hogy miatta idő előtt ne aggódjék.¹

Bizonyára kevesebb lelki küzdelembé került, mint e levél megírása, de azért könnyen és simán mégsem született meg a büszke Batthyány agyában az az elhatározás, hogy egy javaslatával magához a herceghez forduljon. Elkészített egy emlékiratot és benne följajánlkozott, hogy kész Debrecenbe menni s ott a vértelen békés kiegyezés, a tisztességes megadás érdekében minden tőle telhetőt elkövetni. Az eredményről nem állhat jól — írta —, mert az elkeseredett, engesztelhetetlen szélső elemek hatalma és befolyása nagy, sőt számításba kell azt is vennie, hogy a vállalkozás fejébe, életébe kerül; reménye mindazáltal mégsem alaptalan, hogy a béke barátai segítségével meggyőzheti a középben álló tömeget, amelyre hazafias érzelmek hangoztatása, erősakarátú vezetőférfiak szuggesztíója erősen szokott ugyan mindig hatni, de amely a siker vagy sikertelenség elől sem zárkózik el. A balszerencse csapásai, az uralkodó hadainak bevonulása a fővárosba ezeket a rétegeket ki fogják

¹ A levelet Batthyány persze nem küldhette el postán. Valószínűleg magával vitte Pestre, mert innen küldte el a levelet Ikervárra a grófnéhoz 'ennek testvére, gróf Károlyi Györgyné, mint a „Visszaemlékezések“ mondják.

józanítani álmodozásaikból. De üssön ki a kísérlet jól vagy rosszul, becsületszavát köti le, hogy a hercegnél, ahol kívánja, bizonyos idő multjával, ha életben marad, jelentkezni fog.¹

Batthyányt ez emlékirat megszerkesztésére nem közönséges alkalmi ok, a herceg jóindulata megnyerésének szándoka bírta. Ő tényleg meg volt győződve, hogy vállalkozása sikerülni fog. Ezzel biztatta őt az a körülmény, hogy beszédének hatása alatt Hunkár terrorindítványa megbukott; hogy a deputáció kiküldésére irányuló javaslatát még Kossuth is elfogadta; bízhatott sok békére hajló, higgadtabb képviselőtársa, a Bezerédj Istvánok, Kazinczy Gáborok, Kovács Lajosok támogatásában; oka volt hinni, hogy talán még Kossuth sem fog vele ott Dehrecenben szembeszállni; hiszen már szeptember második felében, a Jellachich hadának előnyomulása napjaiban Kossuth már mérlegelni kezdé az országból való távozása esélyeit, kért és kapott is útlevelet tőle, még mint miniszterelnöktől, sőt, hogy az útra több pénze legyen, lovait és fogatát is eladta Batthyáynak, pedig akkor Jellachich nem volt Buda alatt, mint most Windischgrätz!²

Efféle meggondolások vezették Batthyányt emlékiratai megírásánál, amelyet bicskei tartózkodásuk utolsó napján, Budára való visszaindulásuk előtt gróf Majláth volt kancellárnak azzal a kéréssel adott át, hogy juttassa el a herceg kezéhez.³ Persze sem ő, sem Majláth nem tudták, hogy Windischgrätz már január 5-én minden ellenállás nélkül bevonult a fővárosba.

Bicskei tartózkodásuk hatodik napján, január 8-án, a helyi parancsnok egy osztag dzsidással, mint tiszteletőrséggel, Budára küldé vissza az egész deputációt, ahová estefelé szerencsésen megérkeztek. A királyi palotában lakó Windischgrätznek a tiszteletőrség tisztje ezt bejelenté, amit a herceg Deákéknak udvariasan megköszönvén, tudatta velük, hogy szabadon távozhatnak. Deákék azonnal át is mentek Pestre, velük Batthyány,⁴ aki természetesen a Hatvani-utcában (Kossuth Lajos-

¹ Batthyány 1849 febr. 12-i kihallgatása. *Pöriratok*, 85. sz., 1. pont.

² E tárgyról alább bővebben lesz szó.

³ Ez emlékiratról Deák F. a maga elbeszélésében nem emlékezik meg.

⁴ Deákék második jelentése a nemzetgyűléshez, 1849 január 14. Kónynál, II. 379.

utca) levő lakására sietett, ahol azonban már császári katonaság volt beszállásolva. Háborús idő lévén, ezt természetesnek találta a miniszterelnök s így átnézett sógorához, gróf Károlyi Györgyhez, az egyetemutcai palotába, de ez is tele volt katonasággal, Jellachich és kísérete számára István gróf lakosztályát egészen ki kellett üríteni. Sógornője szalonjában aztán megdöbbenéssel hallá, hogy két nappal azelőtt negyven fegyveres innen vitte foglyul gróf Szapáry Antalt. Gondolhatni, mily nyomotthangú lehetett a társalgás, midőn 11 óra felé két katonatiszt belépett, követésre szólítá fel Batthyányt és egy kétfogatún elrohogott vele.¹

Csak harmadnapra jelenté egész röviden a főhadiszállás térparancsnokságához beosztott Reichardt nevű őrnagy a budai katonai központi vizsgálóbizottságnak — amely hatósággal még találkozni fogunk —, hogy Windischgrätz tábornagy parancsára január 8-án estve gróf Batthyány Lajost letartóztatta és Budán az Országházban őrizet alá helyezteté. A herceg nem késett erről azonnal, még aznap értesíteni Olmützben kormányzó sógorát.²

III. FEJEZET.

Batthyány elfogatásának híre. Találgatások ennek okairól. Osztrák főúri körök és a sugalmazott sajtó vádjai és rágalmi Batthyány ellen. — Eötvös föllép e rágalmak ellen. Szép levele gr. Cziráky Jánoshoz és gr. Thun-Hohensteinhoz. Schwarzenberg herceg gyalázatos megjegyzése. Zsedényi tiltakozása a rágalmak ellen. Levele Batthyány nejéhez.

A volt magyar miniszterelnök elfogatásának híre megdöbbené az ostromállapot alatt élő főváros hazafias érzelmű lakosságát s mint a futó tűz terjedt mindenfelé. Alig egy-két

¹ „Visszaemlékezések“; Bárfay László naplója a gróf Károlyi-nemzetség levéltárában. (Friedrich professzor úr szíves közlése gróf Károlyi László engedelméből.)

² Reichardt jelentése, *Pöriratok*, 64. sz. — Windischgrätz e leveléről a Schwarzenberg-Nachlass (HHSt.) VII. csomagának lajstroma szól, a 456. sz. alatt; de a levél maga, sajnos, nincsen meg, pedig bizonyára érdekes fölvilágosítást adna az elfogatás igazi okáról!

hétre rá Bécsben és a németországi városokban vadabbnál-vadabb hírek merültek föl. Némelyek szerint rögtönítélő bíróság elé fogja Windischgrätz a grófit állítani; mások „a legmegbízhatóbb” forrásból tudták, hogy a fogoly már halálra is ítéltetett.¹ Nemcsak azok, akik e szenzációs híreknek hitelt adtak, hanem azok is, akik csupán az elfogatás tényét mérlegelték, egyaránt keresték e talányszerű rendszabály magyarázatát. Mi lehet az oka annak, hogy azt a kormányelnököt, aki mindig a törvényesség szószólója volt, akit a magyarság legvérmesebb, legszélsőbb elemei miniszterelnöksége idejében mindig kíméletlenül támadtak, később pedig fekete-sárgának, rossz hazafinak kiáltottak ki, a teljhatalmú fővezér fogságra veté?

Már akkor, midőn Batthyány még Windischgrätz kénytelen vendége volt Bicskén és a pestiek megtudták, hogy a herceg őt nem bocsátá maga elé, már ekkor szélteben sugdosták a magyar fővárosban, hogy ez azért van, mert a herceg azt hiszi, hogy Batthyány a bécsi magyar minisztérium volt államtitkára, Pulszky Ferenc közvetítésével részes a bécsiek októberi lázadásának előkészítésében.² Az elfogatás megerősíteni látszik ezt a suttogva mondott gyanút, mely kétségekívül bécsi eredetű, mert a benne foglalt vádról, mint megcáfolhatatlan tényről, már november elején minden feszély nélkül beszéltek Bécs arisztokratikus és konzervatív körei. Ezeknek visszhangja volt gróf Bernstorff, a porosz követ, aki nem habozott királyi urát ilyen értelemben tudósítani s Batthyányt a Latour meggyilkoltatásában indirekt részesnek hirdetni.³ Zsedényi, aki ekkor az osztrák fővárosban lakott és ezekkel a körökkel érintkezésben állott, megbotránkozva tiltakozott e rút ráfogás ellen; de vagy azt vetették szemére, hogy Batthyányval jó viszonyban volt s azért pártolja őt, vagy azt, hogy neki mint konzervatív pártinak, mint politikai ellenfélnek persze nem mondott el ily titkos dolgokat a magyar miniszterelnök.⁴

¹ Az Augsburger Allgemeine Zeitung 1849 január 17-i és 23-i száma.

² Jászay naplója (id. h.) január 6-hoz. — De v. ö. a március 27-i naplóbejegyzéssel is. (Hentaller: Verrózsák, I. 176.).

³ Wertheimer cikke: „Ungarn und die Wiener Revolution vom 6. Oktober 1848“, a Neue Freie Presse 1923 október 8-i számában.

⁴ Zsedényi levele, 1849 március 12. *Pöriratok*, 90. sz.

De már ezt megelőzően némely a kormány és a reakciós körök szolgálatában álló bécsi lap hasonló hírokat pengetett. Egy különben ügyes cikk, mely az októberi lázadás okait és előzményeit tömören és meggyőzően írja le, végeredményben oda konkludál, hogy október 6 nem a szabadság küzdelme volt a reakcióval, hanem egy fanatikus párt megvásárolt, pénzen megrendelt lázadása.¹ Az Augsburger Allgemeine pedig még korábban egész határozottsággal Pulszkyra és Batthyányra, mint a lázadás fő szítóira mutatott, sőt még az összeget, 50.000 forintot is megnevezte, amellyel Batthyányék a fölzendült gránátosokat és az október 6-i nap korifeusait megvesztegették.²

Sokat írtak és beszéltek az akkori időkben arról, vajjon játszott-e nem-e szerepet a bécsi október 6-i fatális lázadás előkészítésében a magyar pénz. Nekünk is bővebben kell majd ezzel a kérdéssel foglalkoznunk, mert Batthyány pörében nagy szerepet játszott. Szükséges azért röviden fölidéznünk a történetkedvelő olvasók emlékezetébe ezt a nevezetes napot, amelyen a legkülönbélebb előzmények, vágyak, irányok, helyzetek és indulatok sűrűlódása lángot vetett.

Köztudomású, hogy az 1848 ápril 25-i alkotmánnyal, mely pedig Ausztriának nyugodt alkotmányos életet biztosított volna, és amely olyan higgadt igaz alkotmányos érzésű embernek is, mint Deák Ferenc, teljes elismerésével találkozott,³ az osztrák intelligenciának, főkép a bécsinek mozgékonyabb és fiatalabb rétegei sehogy sem voltak megelégedve. Abban a szabadságtól vemhes légáramlatban, mely Párizsból a délnémet vidékeken át Bécsig elhatott, ezt az alkotmányt túlságosan

¹ Wiener Zeitung, 1848 nov. 14. „Dr. I. G.” cikke.

² Augsburger Allg. Zeitung, 1848 okt. 13. Igaz, hogy csak a nevek kezdőbetűit (B. és P.) adja, de minden magyar és osztrák olvasója tudta, kiket kell e siglák alatt érteni.

³ Pillersdorf osztrák min.-elnök jelenti a május 6-i minisztertanácsban (Min. Rat., Protok. 635—636. sz. 3. pontja), hogy a nádornak megküldé az április 25-i osztrák alkotmány egy példányát, amit a nádor megköszönvén, levelében azt is mondá, hogy „der gesetzte und einsichtsvolle ungarische Minister Deák, als er die ihm von Sr. kais. Hoheit mitgeteilte Verfassungs-urkunde durchgelesen, sagte: mit dieser Konstitution möchte ich sogar die ungarische vertauschen.“

konzervatívnak, maradnak találták monarchikus érzésű liberálisok is, annál inkább azok, akik radikálisabb vagy éppen republikánus eszmékkel voltak telítve. Kisebb-nagyobb zendülések, macskazenék napirenden demonstráltak ez alkotmány ellen, táplálva a szabadoszá lett sajtó organumaitól. Menekülésre kész-teték, mint tudjuk, május közepén a dinasztíát is, melynek távozása után fölfordult állapotok következtek be. A szélsőséges nézetek teljesen fölülkerekedtek, fölizgatott extrém gondolkodású nemzetőrség, lelkes, de mértéket nem ismerő főiskolai ifjúság, majd az utcai csőcselék kezébe került a hatalom; a kormány tehetetlensége által tündökölt. E zűrzavaros viszonyok között izgatólag hatott a tömegre egy oly eszme is, mely az osztrák társadalom legjobb köreit lelkesíté és amelyért a frankfurti parlament férfiai éppen ebben az időben fáradoztak: az egységes német állam eszméje. E hatalmas alakulaté, melynek egyik legértékesebb tagja, talán éppen irányítója és vezetője Ausztria fogna lenni. Ez ellen a törekvés, ez ellen az eszmény ellen azonban az osztrák birodalmi gyűlés megnyitása óta a túlerős szláv elem cseh vezetés alatt a leghatározottabban állást foglalt s maga mellé szívtá a konzervatív gondolkozású, meg azon német-osztrákokat, akik nem akartak egy nagy német államba fölolvadni. E szláv és konzervatív német-osztrák koalíció ellen, mely mindinkább reakciós jelleget öltött magára, az osztrák republikánusok féktelenül izgattak és támaszt a magyarságban, az új magyar alkotmány védőiben, a tiszta perszonálunióban kerestek; különösen lelkesedtek pedig Kossuthért és azért a magyar pártért, amely minél kevesebbet akart tudni az osztrák-magyar kapcsolatról, mert hiszen csak azt az Ausztriát lehet vala a nagy egységes német államba fölvenni, mely Magyarországgal a leglazább, a legtisztább perszonál-unió viszonyában áll.

A szláv-konzervatív koalíció védőszárnya alá menekült kormányt a liberális és radikális érzelmű rétegek egyaránt gyűlölték; a kétes habozó magatartásban, melyet a kormány a német egység kérdésében mutatott, árulást sejtettek; de gyűlölték a hadsereget is, mely e reakció szolgálatában állott s feszült figyelemmel kísérték azt a különös küzdelmet, melyet a magyar kormány a lázadó Jellachich ellen folytatott. Éppúgy, sőt tán nagyobb mérvben, mint a magyarság, az alkotmányos élet leg-

főbb ellenei egyikének, a reakció paladinjának tekintették a horvát bánt. Magyarország után — mondák és a birodalmi gyűlésben, a sajtóban, egyletekben és összejövetelek alkalmával fennen hirdették — Ausztria szabadsága elnyomására kerül a sor és ezzel be lesz pecsételve a német egység nemzeti nagyügye is.¹ És mikor október 5-én a bécsi hivatalos lapban az az október harmadiki királyi leirat megjelent, mely a magyar országgyűlést feloszlatta és Jellachichot tette meg Magyarország teljes hatalmú királyi biztosává, itthon minálunk sem okozott ez a rendelet mélyebb megbotránkozást, mint az osztrák liberálisok és radikálisok körében. Mindjárt másnap hatalmas petíció nyújtatott be az összes demokrata egyletek támogatásával a birodalmi gyűléshez, hogy ez kérje fel a császárt október harmadiki leiratának azonnali visszavonására s a jelenlegi magyar országgyűlés „szuverénítésének“ határozott elismerésére.

A radikálisok szemében már azelőtt is szálla volt a Jellachich titkos támogatásával meggyanúsított öreg hadügyminiszter, gróf Latour; szeptember utolsó napjai óta pedig, amikor Bécs népe a Jellachich tábori postájával elfogott leveleket a Pulszky által kiosztott hatalmas falragaszokon olvashatta és saját szemével meggyőződött, hogy Latour minden tagadása ellenére is csakugyan fegyverrel és pénzzel segíti a magyarság ellen Jellachichot, még a mérsékeltliberálisok is elfordultak a hadügyminisztertől. Ezek a birodalmi gyűlésben szólaltak fel ellene elég szenvedélyesen, de sokkal szenvedélyesebben zajongott ellene a sok népgyűlés.² Latour mindezzel nem gondolva, a bécsi helyőrség egyes zászlóaljait egymásután küldözgeté a sukori ütközetben visszavert s az osztrák határra hátrált bánsegélyére, ami aztán az öreg hadügyminiszternek veszte lőn. Egy gránátos zászlóalj bécsi születésű legénysége, mely a leg-radikálisabb kispolgársággal és proletariátussal mint földieivel

¹ Fölötte jellemző, hogy még egy hivatalos előterjesztés is — 1849 elejéről — a bécsi demokrata-egyletek működéséről, azt hangoztatja, hogy az októberi zavarok kirobantásához nagy mértékben járult hozzá az osztrák kabinet bizonytalan állásfoglalása a német egység kérdésében. (Schwarzenb.-Nachlass, VI. 330., HHSt.)

² A plakátokról és népgyűlésekről, stb. élénk képet ad Pulszky: *Életem és Korom* (2. kiad.), I. 370—371.

és testvéreivel szoros barátságban állott, ezek rábeszélésére megtagadta az engedelmességet: nem megy ki Bécsből, nem csatlakozik a magyarok ellen Jellachichhoz. Mikor aztán az engedetlen gránátosokat cseh csapatokkal akarta Latour engedelmes-ségre kényszeríteni, kirobbant a lázadás. Katonaság katonaság ellen, nemzetőrség nemzetőrség ellen harcolt. A kispolgár és proletár, aki a vagyonosoknak a városokból való távozása, az üzleti élet, a kereskedelem, a kereseti lehetőségek tetemes megcsappanása miatt már hónapok óta sokat nélkülözött, dühvel és elszántan küzd és győz. Diadallal vonul be a belvárosba s diadaltól ittasan önként és uszítva halálra keresi a minisztereket, a nép ügye árulójának tartott Bachot, különösen pedig Jellachich barátját, Latourt; megtalálja és a legbrutálisabb módon meggyilkolja. Megkezdődik e napon, melyen másfélszáz ember esett el és több mint másfélszáz sebesült meg, az október végéig tartó bécsi lázadás,¹ mely elől már másnap, október hetedikén másodszer menekül Bécsből az udvar.

Eme véres október 6-a előkészítésének gyanúját kenték hát Batthyányra a hochtory bécsi körök.² Velük vetélkedtek a nagy és egységes Ausztria hívei akár konzervatívok, akár szabad-
elvűek voltak, mert Batthyányt tartották ezen osztrák egység egyik megbontójának. Azután az a praktikus polgárság, amely a maga nyereséges keresetében a magyar és osztrák mozgalom miatt kárt szenvedvén, azt a prózai elvet hangoztatta, hogy „hol' der Teufel alle Freiheit, wenn sie leer lässt unsere Kassen!“ Ezek sugalmazására terjeszté az Augsburgi Allgemeine Batthyány ellen már kevéssel az októberi katasztrófa kirobbanása előtt is azokat a zínfámis gyanúsításokat, amelyekre azután post festa, a kirobbanás után annál könnyebben lehetett rámutatni.

Minden bajnak, minden zavarnak s az egész monarchiát fenyegető katasztrófának — írja épp október 6-án a bécsi hivatalos levelező³ — három ember az oka: a nádor, Kossuth és .

¹ Ennek oly óriási irodalma van, hogy a használható művek és értekezések felsorolása is aránytalanul nagy teret foglalna el. Azokat, amelyeket Batthyány pöre folyamán fölhasználhattam, a maguk helyén idézni fogom.

² Zsedényi levele, március 12. *Pöriratok*, 90. sz.

³ Augsburger Allgemeine Zeitung 1848 okt. 8-i száma.

Batthyány. A nádor már eltávozott, Kossuth már nem miniszter, de Batthyány is, Kossuth ezen vak eszköze, aki csak a maga féktelen nagyravágyásában bír önállósággal, aki görcsösen ragaszkodik az uzurpált hatalomhoz, ez a legvisszatartóbb fajtából való arisztokrata, ez is nemsokára el fog tűnni. És vele együtt eltűnik majd az az állambölcsesség, mely a Batthyány-kabinetet öt hónapon át jellemezte, s mely abba az alapelvbe foglalható össze, hogy „Magyarország markunkban tarthatása céljából Bécsnek kell fenekestül felforgatnunk“.¹ Ha, így végzi a mondott körök hűséges tolmácsa, a május 15-e óta előfordult bécsi krawallok indító okát kutatja majd valaki, azt a Batthyány-kormány ezen alapelvében könnyen föl fogja találni.

Még jellemzőbb a reakciós körök Batthyány elleni gyűlöletére a mondott augsburgi lap egy másik hivatalos információja ugyancsak október elejéről. Ez a jó bécsi levelező az új magyar alkotmányt boncolván, megállapítja ennek furcsaságai között azt, hogy egy „hivatalnok“, t. i. a nádor van a fölségjogokkal felruházva, aki a miniszterelnököt kinevezi, míg a többi miniszter kinevezési joga a miniszterelnök kezében van. Ez az alkotmány és az az „örült mód“, mellyel Kossuth és Batthyány kihasználták, odavezetett, hogy a nádor volna a király, de mivel ennek hatásköre körül van korlátozva, a tulajdonképeni régens a miniszterelnök.² Ezt az állást magának — így szól a perfid inszINUÁCIÓ — Batthyány a Kossuthal való megegyezésben kötötte ki és aki ennek a miniszterelnöknek nagyralátó terveit ismeri, aki tudja, hogy a nádort ő és kartársai félretolták, csak mint eszközt Bécsbe és Innsbruckba küldözgetve használták fel, az nem fog kételkedni, hogy Batthyány hosszú időn át bizonyos merész illúzióknak engedte át magát.³ Nádor akart-e lenni

¹ „Um Ungarn zu behaupten, müssen wir einen Umsturz in Wien herbeiführen.“

² Augsburger Allgemeine 1848 október 9-i száma.

³ „Und wer die hochfahrenden Pläne dieses Mannes (= Batthyány) kennt..., der zweifelt auch nicht, dass Batthyány sich durch längere Zeit gewissen Illusionen hingeben zu können glaubte.“ Megjegyzendő, hogy az Augsb. Allgem. október 9-i számában közült e bécsi levél október 4-ről, tehát a bécsi katasztrófa előtti időből való!

Batthyány vagy éppen király? annak kitalálását az elképzelt olvasóra bízta a cikk írója. De valószínűen ez utóbbira céloz a jó levelező, mert szeptember első felében azt suttogják Pesten, hogy Kossuth a koronát előbb a nádornak ajánlotta föl, aztán pedig, mivel ez el nem fogadta, Batthyáynak.¹

Sokkal súlyosabb volt ezen inkább hangulatkeltő vagy a magyarellen es körök hangulatát visszatükröző cikkek odavetett vádjainál az a valóságos tanulmánynak beillő hosszú dolgozat, mely a stájer főváros főlapjának november 15-i számában „A bécsi októberi forradalom genezise” cím alatt névtelenül jelent meg és amelyet mint saját fölfogásának megfelelőt a bécsi katonai kormányzóság, hogy nagyobb elterjedést nyerjen, a bécsi hivatalos lapban is szóról-szóra átvétetett. Mivel ez a tanulmány Batthyány pörében szerepet játszott, szükség néhány sorban megismernedni vele.² Szerzője szerint a bécsi nép politikai éretlensége mellett könnyű volt a radikálisoknak és közöttük a leginkább magyar származású zsidóknak bő frázisú szabadságszónoklataikkal polgári körökben mérvadó befolyásra tenni szert. A Fischofok, a Goldmarkok³ nagyhangú deklamációi mögött azonban ijesztő szellemi üresség tátongott; gyöngye agyukból egyetlenegy egészséges, az államra vagy a kormányzatra csak némikép is hasznos gondolat nem tudott kivergődni és ezt a teljes vacuumot segédcsapataik, az ex partibus toborzott liberálisok, mint aminő a csehországi Saatz képviselője, a nagynémet Löhner⁴ volt, szintén nem tudták szerény képessé-

¹ Pálffy János, az 1848-i nemzetgyűlés képviselőházi alelnöke szól Kossuth ez ismételt följajánlásáról följegyzéseiben: Budapesti Hírlap, 1928 nov. 4-i száma mellékletében. (A nádornak tett ajánlatról alább bőven lesz szó.)

² „Genesis der Wiener Oktoberrevolution“, a „Wiener Zeitung“ 1848 nov. 19-i számában.

³ Dr. Fischof Adolf orvos, aki különösen a bécsi márciusi napokban oly nagy szerepet játszott, Budán, 1816-ban született. — Dr. Goldmark József, szintén orvos, 1818-ban, a sopronmegyei Német-Keresztúron született, magyar gimnáziumokban tanult; Latour megöletésében bűnrészességgel vádolva, halálra ítéltetett; de 1868-ban visszatérve Ausztriába, pörújítással a vád alól végkép fölmentetett.

⁴ Dr. Ludwig Edler von Löhner gyakorló orvos, képviselő; neje alsó-ruszbachi Mayer, gazdag bécsi bankárnak (Pulszky igen jó barátjának) lánya volt.

geikkel kitölteni. Érthető hát, ha az állam igazgatásánál nem jutottak érvényre, ami aztán őket, a sivár ítéletű bécsieken uralkodókat, kettősen bánta. Ezt a gyöngéjüket ragadta meg a magyar szeparatizmus bécsi exponense, Pulszky és kebelbarátjának, az említett Löhnernek közvetítésével szövetségre lépett velük. Nem volt klub és összejövétel, ahol Pulszky és magyar barátai, bár telivér arisztokraták, ne támogatták volna a bécsi zsidó demokráciát, ne bizonyították volna Kossuth szélsőséges politikájának igazságát, ne erőlködtek volna a magyar minisztérium tényerénfekvő ellenséges tényeiből a legbensőbb testvériség megnyilvánulásait kimagyarázni a hátuk megett persze kinevetett „svábok“ előtt. Ezek a barátot és ellenséget egyaránt csak csalással és hazugsággal tartó magyarok a nyúlászívú német patriótákat a pánszlávizmus kísértetével ijesztgetve, magukhoz láncolák, hogy így a németiség bőrére alapíthassák meg a magyarság uralmát Ausztria romjain.

Ezek mellett a lélektani okok és eszközök mellett — folytatja a névtelen szerző — fölötte hatásosan működött közre, mint általánosan tudva van, a magyar pénz. Hónapok óta ujjal mutat mindenki Bécsben arra a tizenöt-husz magyar zsidó orvosnövendékre, akik a pénzt közvetítették és akiknek útján Pulszky nagyszámú főiskolai hallgatót tartott pénzadományok vagy megújított kölcsönök által a markában. Ezek a satellesek aztán, ha a magyar érdek úgy kívánta, mindig készen állottak egy-egy kravall vagy zendülés előidézésére. Így a májusi lázadásból és ennek következtében az udvar eltávozásából is csak a magyarok húztak hasznot; mert a szolgálatukra mindig kész nádor, a „kedélyes“ Esterházy, a „szemtelenül vakmerő“ Batthyány a megfélemlített udvartól Innsbruckban, az osztrák kormány hátamögött, oly engedményeket tudtak kinyerni, amelyek ha megállhatnának, belőlük Magyarország végleges leszakadása következne és Ausztria fizethetné aztán tovább is egyedül az államadósság azon kamatait, amelyeket a magyarság nagylelkűleg és testvéreileg a „sváb“ testvér nyakába sózott.

Végre azonban a bécsi polgárság — így folytatja cikkét a szerző — Pulszky Júdás-pénzei dacára is kezdett magához térni. Szemét fölnyitotta a minisztérium amaz emlékirata, mely a magyar kabinet túlkapásait kimutatá s a monarchia had-

ügyét, pénzügyét és kereskedelmét a bécsi központi kormány igazgatása alá követte.¹ Így történt aztán, hogy mikor a magyarok küldöttsége szeptemberben Bécsbe „koldulva” megjelent, hogy — mint Pulszky egy plakátja mondá — „a magyar szabadságot, ezt a hathónapos csecsemőt az osztrák nép ölébe helyezze”, Bécs kinevette és hazaküldte őket;² Jellachichot, az egységes Ausztria hőjét ellenben őszintén ünnepelte és örömmel vette a hírt, hogy az uralkodó október 3-i rendelete őt bízta meg a magyarok észretérítésével.

Hihető-e már most — kérdi a szofista cikkíró —, hogy az a bécsi nép, amelynek szeme felnyílt, amely ezt a célszerű fejedelmi rendelkezést egyhangúan helyeslé, már másnap vagy harmadnap egyszerre az ellenkezőbe csapjon át? ... Nem, nem a bécsi polgár, nem a bécsi nép csinálta október hatodikát, hanem egy radikális csoport a magyarok pénzével! A magyarok, mikor Jellachich előretörése után látták, hogy terveik az összeroppadás előtt állanak, nem isszonyodtak vissza a legnagyobb bűntől sem. Kossuth egymillió forintot folyósított az októberi forradalom előkészítésére „és mint tudvalevő dolog, Batthyány és Pulszky az október 5 és 6 közti éjjelen bizalmas embereiknek, ezek pedig a munkásoknak” osztogatták a pénzt, akik lelkesen kiáltozták is, hogy magyar szabadság a magyar testvéreknek! Éjfélre már megegyezett Pulszky a híres Sperl-féle mulatóhelyiségben a demokrata-egyletek vezetőivel s kora hajnalban kiűtött a magyar pénzen leitatott gránátosok között a lázadás és annak a Latournak, akinek köszönhető az olasz birtokok visszahódítása, meg kellett halnia, mert a magyarok úgy akarták! ... „Carthago delenda!” Magyarországot le kell törni — ennek a politikai postulatumnak a hangoztatásával végzé dolgozatát a tanulmány ismeretlen írója.³

Már a messze ókorban jól tudták, hogy a merész rágalmak-

¹ Ez az az 1848 augusztus 31-i királyi kézirattal a nádorhoz leküldött „Staatschrift”, mely Magyarországon a lehető legnagyobb megbotránkozást kelté. Többször kiadva.

² Célzás arra, hogy a magyar nemzetgyűlésnek nagyküldöttségét a bécsi parlamenthez 1848 szept. 19-én a bécsi parlament nem fogadta.

³ Az igen hosszú cikk sok részlete találó megjegyzéseket tesz a bécsi forradalom egyes tényezőire. Ezekre természetesen nem térhettem ki.

ból, a leghamisabb vádakból is rajta ragad valami a még oly ártatlanul vádlotton is. Egyik-másika azoknak, akik Batthyány elfogatása után a pest-budai politikusok között szorgalmasan olvasott augsburgi és bécsi lapok efféle cikkeire visszagondoltak, talán bizonyos megdöbbenéssel kérdezték most maguktól: lehetséges volna-e ez? Hiszen láttuk, hogy még Deák Ferenc lelkében is felmerült egy pillanatra az idegenszerű gondolat, midőn Bicskén aggódó barátjától őszinte választ kért bécsi magatartása felől... Ezek közé, az éppen Deák Ferencre való tekintettel nem szeretném mondani, kishitűek közé nem tartozott Batthyány melegszívű barátja és kollégája, báró Eötvös József, aki Lamberg meggyilkolása után, mikor a legszélsőbb és legvérmesebb elemek az országgyűlésen és a közéletben (amint most már bátran mondhatjuk: érthető módon) fölülkerekedtek, elhagyta a forradalmi térre szorított Magyarországot és kis családjával Bécsen át Münchenbe költözött. Itt elég alkalma volt a külföldi lapokat olvasnia és fejét ráznia azon, ahogy ezek Batthyányt nagy ellenfele uszályhordozójának, a forradalom előmozdítójának festgették. Olvasta természetesen a bécsi lázadás részességéről szóló rágalmakat is, amelyeket azonban éppúgy megvetett, mint maga Batthyány. Mikor azonban az elfogatást és a hazulról érkezett levelekből az elfogatás állítólagos okát is megtudta, másrészt az Augsburger Allgemeine ijesztő híreit Batthyánynak a rögtönítélő bíróság elé állíttatásáról, a minden pillanatban várható halálos ítéletről olvasta: megrettent. Első gondolata lőn azt az alávaló ráfogást megcáfolni. Érezte, hogy ez nemesupán baráti, hanem emberi kötelessége; hiszen ő nem hitte, nem föltételezte, ő *tudta*, hogy az a rút vád nem igaz!

Végigtekintett gondolatában azon kevesek során, akik az adott körülmények közt a megvádolt Batthyány mellett esetleg szót emelhetnének s akikhez teljes bizalommal fordulhatna — és megakadt szeme gróf Cziráky Jánoson.

János gróf atyjával, a neves közjogásszal, a Staatskonferenz miniszterével, ezzel a rendíthetetlen aulikus és ókonzervatív államférfiúval, de különben ízig-vérig jó magyar főúrral már Eötvösünk hasonló nézetekkel bíró atyja jó barátságban élt és ez a jó barátság mintegy átöröklődött fiaikra, noha politikai

nézeteik teljesen elütöttek egymástól. János gróf a királyi tábla tagja, 1849 elején is viselte e hivatalát, sőt Windischgrätz őt a pesti főiskolák királyi biztosává is kinevezte.¹ Ez a körülmény, aztán atyja nagy tekintélye súlyt adhatott szavának Windischgrätz előtt; abban pedig egy pillanatra sem kételkedett Eötvös, hogy éppoly humánus, mint tősgyökeres igaz magyar érzelmű barátja készséggel fog megfelelni kérésének. Leült hát és megírta azt a hosszú levelet, mely ha bíróban és törvényszékben nincs elfogultság, egymagában is teljesen elég lett volna minden gyanú eloszlatására s minden ilyes vád elejtésére, ha ez a vád csakugyan emeltetett vagy emeltetni fog.²

Elmondja levelében Eötvös, hogy ő is, Batthyány is miért mentek szeptember végén Bécsbe és hogyan találkoztak ott ez utóbbi megérkezése napján szeptember 30-án. Elmondja aztán, hogy Batthyány mint adta be lemondását az udvarnál, mint tudatta ezt onnan Bécsből a nemzetgyűléssel s miként köszönt le képviselői mandátumáról. És miután a vádoló cikkek mindig Pulszkyval együtt szerepeltetik a famózus októberi napokban Batthyányt, Pulszkyról pedig köztudomású volt összeköttetése a bécsi ultraliberális elemekkel és azok sajtójával,³ benső viszonya Kossuthoz és pártfogalása a radikálisabb magyar politika mellett, szükségesnek tartá Eötvös mintegy bevezetésül és az igazságnak megfelelően legelőbb is azt kiemelni, hogy Batthyány viszonya Pulszkyhoz igen hűvös volt s a kérdéses napok alatt vele még a lemondásra vonatkozó hivatalos iratok ügyében sem érintkezett; sőt úgy fogadta szállójában Pulszkyt, hogy ez Eötvös, Zsedényi és mások előtt keményen kikelt a „dölyfös mágnás“ ellen.

A Bécsben együtt töltött napok alatt Eötvös naponként kétszer-háromszor is meglátogatta Batthyányt,⁴ aki rajta kívül csak a két Almássyval, Zsedényivel, Wodianer Móriccál, Trefort-

¹ Berzeviczy id. m., I. 88.

² Eötvös levele Cziráky Jánoshoz, München, 1849 január 31. — *Irományok*, 80. sz. („Irományok“ alatt úgy a pöriratokat, mint egyéb fölvilágosító levelek- és államiiratokat értek itt s a következő jegyzetekben mindenütt.)

³ Ezt maga Pulszky is érdekesen adja elő, többször is, ismeretes nagybecsű művében: „Életem és Korom“.

⁴ Eötvös október 6-án délután hagyta el Bécset.

tal és a fiatal Szirmay Pállal érintkezett. Órákig elbeszélgettek a bécsi állapotokról, mert akkoriban az a hír járta, hogy az osztrák kormány maga akar valami fölfordulást előidézni.¹ De Batthyányt mindez annál kevésbé érdekelte, mert ő is távozni óhajtott az országból; sógorához készült a Bodensee mellé s már meg is szerezte a szükséges útlevelet. Hogyan juthatott valakinek még csak eszébe is Batthyányt a bécsi lázadás előidézésével, tehát olyan dologgal vádolni — kiált föl Eötvös — ami végeredményben legfeljebb Kossuth pártjának használhatott volna, nem pedig Batthyáynak, akire e párt fanatikusai részéről ha a magyar táborból Bécs helyett Pestre megy, a Pesten legyilkolt Lamberg sorsa vár vala, „amit teljes meggyőződésem szerint — írja Eötvös — csak távozása által került el“.

Jó nyomon járt Eötvös, midőn azt a véleményét kockáztatá, hogy Batthyáynak pár órával a lázadás közvetlen kitörése előtt történt hirtelen elutazása adhatott valami gyanura alkalmat.² Mint szemtanu s mint az elutazás promotora ezt kötelességének tartá megmagyarázni: Október másodikán vette Eötvös (így folytatja levelét) Bécsben azt a hamis hírt, hogy a lángi gróf Zichy Györgyöt a parasztok felakasztották. Azonnal közölte e hírt Batthyányval, akinek erre első gondolata volt tüstént Ikervárra sietni otthagyott családjáért, Eötvös azonban erről lebeszélte, mert a horvát betörés miatt a föld népe közt lábrakapott óriási izgalomban szélső párti fanatikuskok még életét is veszélyeztethetnék. Hivassa magához családját levélben gyors futár által. Ilyen gyors futárt maga Eötvös azonnal szerzett is neki a bécsi Wodianer-cég egyik irodai alkalmazottja személyében, aki a közben megírt levéllel azonnal el is indult Ikervárra. Számításuk szerint a grófné október harmadikán már Bécsben lehetett volna.³ De elmúlt október 3-ika, 4-ike, beállott 5-ike anélkül, hogy a grófné megérkezett vagy akárcsak hírt adott volna magáról, sőt még a futár-

¹ Nagyon érdekesen ír ezekről a hírekről Pulszky már 1848 szept. 24-én Kossuthnak. Ered. M. Nemz. Múzeum, Vörös-gyűjtemény, 1346. sz. („Valószínűleg kevés napok alatt Bécsben is látunk provokált, elnyomott kravallt, ostromállapotot s mindent, ami ehhez tartozik“, stb.).

² Erről a pör folyamán szó lesz

³ Ikervár Soprontól kocsin alig néhány óra.

nak is nyoma veszett. Erre aztán már október 5-ikén este Batthyány nem tudta nagyfokú nyugtalanságát fékezni és saját maga ment a bodensei út helyett haza futárja után, kis családjával egyesülendő. Hogy Batthyány Bécsből való hirtelen távozása az elmondottak után érthető és hogy ez semmiféle összeköttetésben nem állhat a bécsi lázadás kitörésével: ez egész világos dolog, írja Eötvös, aki levele további folyamán késznek nyilatkozott Batthyányt bármi bíróság előtt tisztázni. „Te ki az igazságnak hazánkban leghívebb szolgája vagy — így aposztrofálja derék barátját — nem fogsz semmit elmulasztani, hogy ez (Batthyány tisztázása) sikerüljön. Állásodban személyesen szólhatsz azokkal, akikre Batthyány vizsgálata bízott s velük közölheted levelem idevonatkozó részét s mihent csak egy sorban tudtomra adod, hogy személyes megjelenésem szükséges vagy a vádlottnak, akármi csekély hasznára lehet, azonnal útnak indulok és sietek tarthatatlanul“.

Eötvöst kimondhatatlanul bántotta Batthyány elfogatása. Képtelen volt megérteni az eljárást az ellen a férfi ellen, aki, „hogy a közrendet és a dinasztíának Magyarországot megtartsa, heteken át életét kockáztatta“.¹

Nem maradt rá közvetlen adatunk, de kétségét nem szenved, hogy Cziráky a megfelelő lépéseket megtenni el nem mulasztá; persze hiába.² Keservesen panaszkodott is Jászay Pálnak, a historikusnak, a fogoly miniszterelnök volt elnöki titkárának, hogy „országunk, nemzetünk már el van veszve, olyanok vagyunk, mint a szétszórt zsidók!“³ Egyet azonban sikerült elérnie: Trattner ezredes, a budai központi katonai vizsgáló-bizottság vezetője átvette tőle Eötvös levelét és azonnal áttétette a főhadparancsnokság igazságügyi osztályához.⁴

Eötvös pedig ott kint Münchenben jó hírekre várt és

¹ Id. levele, *Irományok*, 80. sz.

² Windischgrätz, úgy látszik, neheztelt Czirákyra, mert ez nem fogadta el az esztergomi és fejérmegyei kir. biztosságot, mellyel W. őt Kempen által 1849 január 11-én megkínálta. Kempen naplóbejegyzése: J. K. Mayer, *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen* (1931).

³ Jászay naplója 1849 febr. 15. alatt. (Hentaller: *Vérrózsák*, I. 130.).

⁴ Trattner sajátkezű följegyzése a levél (*Irományok*, 80. sz.) hátán.

remélt. Valószínű, hogy pesti barátai, tán maga Cziráky János is bízatták. De multak a hetek anélkül, hogy a fogoly börtönének ajtaja megnyílt volna. Tartotta ellenben magát a vakhír, hogy Batthyány csakugyan nem másért, mint a bécsi ügyért¹ van vizsgálat alatt. Eötvösnek a gondolat elviselhetetlen volt s azért arra határozta el magát, hogy a mindenható miniszterelnökhöz, herceg Schwarzenberg Félixhez fordul, ennek egyik fiatal barátja, Ausztria müncheni követe egy gróf Thun útján. Eppen József napja volt, mikor a követhez intézett emlékiratát ennek beküldé.² A memorandum lényegileg ugyanazt tartalmazta, mint a Cziráky Jánoshoz írott hosszú levél. De míg ez utóbbinak irányán és szerkezetén egyaránt megérzik, hogy írója azt a friss affektus behatása alatt gyorsan írta meg, gróf Thunhoz intézett memorandumja mondhatnók rendszerezesebben van megszerkesztve és kiemel, aláhúz olyan momentumokat, amelyekre Cziráky előtt fölösleges volt volna rámutatni. Kifejti így a Batthyány és Kossuth politikája közti ellentét geneziséét, növekedését és mondhatnók elfajulását; bővebben megmagyarázza, miért kelle neki, Eötvösnek féltennie Batthyány életét a terroristák dühétől Vas megyében s miért nem engedte ő, hogy Batthyány október másodikán a forrongó megyébe Ikervárra siessen családjáért. Emlékiratának az illetékes helyre való juttatását kérvén, sorait azzal fejezte be Eötvös, hogy az előadottak felől minden pillanatban, mikor őt erre felhívják, kész bármi bíróság előtt tanuságot tenni.

Thun tisztességesen viselkedett, mert azonnal beküldé az iratot főnökéhez, a külügyeket is intéző miniszterelnökhöz, aki gavallérabb ember volt ugyan annál, hogy ad acta tegye, vagy a papírkosárba dobja az emlékiratot; de néhány szó az átiratban, amellyel azt sógora Windischgrätz kezeihez juttatá, igazán rávallott jellemére. Ex ungve leonem. Eötvös — írja Schwarzenberg — azt akarja mondani, hogy az ő tanubizonyossága, csak arra az esetre alkalmas Batthyányt tisztázni, ha az ellene emelt vád kizárólag az ő Bécsből való gyors elutazá-

¹ Jászay naplója, 1849 március 27. alatt (id. h.).

² Eötvös gróf Thunhoz, 1849 március 19. *Irományok*, 94. sz.

sára volna alapítva.¹ Bárki elolvashatja Eötvösnek Czirákyhoz írt levelét és Thunhoz benyújtott emlékiratát s meggyőződhetik arról, hogy Eötvös a magyar miniszterelnök hirtelen eltávozását is megmagyarázza és kimenti, de fő súlya hosszú fejtegetéseinek éppen azon van, hogy Batthyány sem dinasztikus érzelmeiből, sem politikai álláspontjából, sem Kossuthoz és Pulszkyhoz való viszonyából, sem lélektani okokból, de még fizikai körülményekből kifolyólag sem lehetett a bécsi lázadás előkészítésében a legkevesbbé is részes. Schwarzenberg a maga perfid megjegyzésével úszítani akarta sógorát Batthyány ellen, de tollát e magyarázatnál nem csupán a gyűlölet vezette a magyar alkotmány védelmezője iránt, aki az egységes bécsi központú s Magyarországot provinciává süllyesztő centralisztikus irány ellen küzdött politikai pályája kezdetétől fogva. Közrejátszott az elcsavaró magyarázatban a hercegnél az a rideg és hideg kegyetlen lelki hajlandóság is, mely a merész és eszes, büszke és nagyratörő, de élvezetektől elfásult, embermegvető embernek sajátja volt. Az a beteges diszpozíció, mely arra ösztönözte őt, hogy kiélt idegei számára a kétségtelenül nagy szellemi munka közben — hiszen az egységes Ausztriából és a vezetése alatti Németbirodalomból egy hatalmas Közép-Európa-félét akart alkotni! — az orvosi bonctermekekben mint önkéntes műtő hullák boncolásában keressen fölfrissülést.² Bár mely ragyogó betűkkel írta is be nevét a monarchia nagy sírásóinak ezen egyik legnagyobbika az osztrák história, a porosz és osztrák kabineti harcok történetének évkönyveibe, talán mégis ráillik az a jelző, amivel az elkeseredett Széchenyi bélyegzi meg őt: halavány vámpír.³

Windischgrätz nem ült föl a nemtelen úszításnak, hanem tüstént leküldé Eötvös hozzá érkezett memorandumát a központi vizsgálóbizottsághoz fölhasználás végett. Hogy azonban innen a vizsgálóbíró kezébe csak hónapok múlva Bécsben ke-

¹ Schwarzenberg gróf Thunhoz, március 31. Fogalm. melléklet *Irományok*, 94. számához.

² Dicsőítői, mint Helfert, Friedjung, stb., persze ezt a természettudományok iránti mély érdeklődésének tudják be!

³ Széchenyi nagy szatírája (Döblingi Hagyaték, II. köt.) sűrűn ismételve nevezi őt ennek.

rült,¹ annak a tavaszi és nyáreleji magyar győzelmek, Windischgrätz és utódja Welden s velük az egész vizsgálóbizottság kénytelen visszavonulása az oka. Igaz, hogy ez a késedelem semmi befolyással nem volt a pör menetére és a vád kialakulására. De ha volt volna is, ellensúlyozhatta volna egy, a központi vizsgálóbizottság szemében az Eötvösénél nehezebbet nyomó tiltakozás, mely idejében beérkezett a vizsgálóbizottsághoz. Zsedényi Eduardé, a konzervatívok egyik kiválóságáé, aki mint tudjuk, Windischgrätz Bécs melletti főhadiszállásán október közepétől bejáratos volt.

Zsedényi, az udvari kancellária egykori referense, aki legutóbb egy, a 48 előtt szokásos intézménynek, t. i. az udvari kancellária ügynevezett országgyűlési bizottságának is tagja volt, a március—áprilisi törvények alkotása és szentesítése alkalmából jó viszonyba került Batthyányval. Ez a viszony még szorosabbra vált, midőn Zsedényit mint átvett államtanácsost, részben a nádor, majd Batthyány mellé, majd herceg Esterházy mellé Innsbruckba osztották be szolgálattételre. Zsedényi kiismervén a magyar miniszterelnököt, őszintén ragaszkodó és meleg tisztelője lőn; viszont Batthyány nagyra becsülni tanulta meg a jó magyar és becsületes Zsedényit. S bár ennek nem titkolt konzervatív elvei nem egyeztek is meg az övéivel, mindig szívesen hallgatta meg józan nézeteit. Szeptember végén és október első napjaiban is mindennapos vendég volt a Bécsben állandó lakást tartó Zsedényi Batthyánynál. Mikor azért a gróf kéthavi fogsága után is még mindig az a meggyőződés, az a hír járta a pesti körökben, hogy letartóztatásának oka a többször említett gyanú: a grófné Zsedényihez fordult, hogy segítsen ezt eloszlatni.

Zsedényi tüstént válaszolt Batthyánynénak.² Képtelennek, megfoghatatlannak jelenté ki a gyáva gyanúsítást, melynek Batthyány egész lénye, felfogása, politikai elvei, érzelmei ellenmondanak. Az az ember, aki Kossuthék szeptemberi magatartását elítélte, aki megbotránkozással emlékezett még a nemzetgyűlés ama meggondolatlan határozatáról is, mely Lamberg

¹ Lásd a jegyzetet az *Irományok*, 94. számánál.

² Zsedényi Batthyánynénak, 1849 március 12. *Irományok*, 90.

grófnak közvetve halálát okozta, aki éppen főleg emiatt tette le a kormánybotot s mondott le képviselői mandátumáról és e lemondást¹ bécsi október 2-iki levelében oly kifejezésekkel fogalmazta meg, amelyekből világos volt szakítása a Pesten hatalomra jutottakkal, mert nem tudott velük egyetérteni: ez az ember volt volna a bécsi radikálisok, republikánusok, tanulók és a csőcselék fölbujtója? Még gondolatnak is hallatlan! Aki még Pulszkyval sem akart már szeptember végén és az október eleji napokban érintkezni, mert Kossuth ügynökének tartá: az konspirált volna osztrák radikális képviselőkkel, demagóg népvezérekkel, republikánus utcai szónokakkal és a bécsi aula éretlen studenseivel?

Mint az uralkodóház őszinte híve, nem egyszer kijelenté Batthyány — folytatá Zsedényi — ő előtte és Esterházy előtt, hogy a dinasztia elleni bárminő állásfoglalást Magyarország romlásának tartana s az uralkodócsalád érdekében azt óhajtja, hogy ez Magyarországra támaszkodjék. Hivatkozik Zsedényi Esterházyra, de hivatkozik magára a nádorra, aki mint mondja, éppen az uralkodóház iránti törhetetlen hűsége miatt ragaszkodik annyira Batthyányhoz, amennyire gyűlölte Kossuthot. Tudatta Zsedényi a grófnéval azt is, hogy ő volt az, aki férjének az útlevelet a bécsi külügyminisztériumnál megváltotta, mert ez Svájcba a Bodensee mellé akart utazni s mielőtt családját elhozandó, október 5-ike éjjelén Bécsből távozott, ennek számára szállást rendelt a Frankfurt városához címzett szállodában,² hogy a külföldi útjuk előtt pár napot Bécsben tölthessenek. Zsedényi is, aki még a fatális október 5-iki éjjel tizenegy órakor Batthyánynál időzött, azzal végzé értékes levelét, mint Eötvös, hogy kész az előadottakat bármily bíró előtt szóban vagy írásban megismételni, noha Batthyány október 2-iki, keserűséggel teljes és a magyar forradalmi párt ellen irányzott lemondólevele, melyet a képviselőház elnökéhez, Pázmándy Déneshez küldött, minden más cáfolatot fölöslegessé tesz.

¹ *Irományok*, 34.

² Igen előkelő szálló volt a belváros közepén; valami 30 évvel ezelőtt bontották le.

Zsedényi levelét a grófné sajátkezű sorok kíséretében már március 16-án beküldé a budai központi vizsgálóbizottsághoz.¹

... A hírek, a találgatások, a baráti cáfolgatások teréről forduljunk most magához a fogolyhoz és az ellene megindított nyomozások ismertetéséhez.

IV. FEJEZET.

Fogság a budai helytartósági épületben. A grófné fáradozásai férje ügyében. A budai katonai központi vizsgálóbizottság és Windischgrätz konkrét vádak emelésére jogosító adatokat keresnek. Az előnyomozás megkezdődik. Jászay Pál, a historikus s miniszterelnöki titkár és Stoffer udvari tanácsos, nádori igazgató kihallgatásai. Batthyány első kihallgatása és tiltakozása. Kérése, hogy szabadlábon folytassák a pört ellene s hogy Deák Ferenc segédkezésével védhesse magát.

Jelenleg a m. kir. belügyminisztérium székel abban az épületben, amely azelőtt a magyar kir. helytartótanácsé volt s melyet a fővárosi lakosság magyarul consilium-háznak, németül pedig Consillihausnak nevezett el. Itt volt letartóztatva gróf Batthyány Lajos és az első hetekben mondhatni légmentesen elzárva a külvilágtól. Senki nem mehetett hozzá; levélben sem érintkezhetett senkivel. Szobája azonban tiszta és tisztességes volt s udvariasan, előzékenyen bántak vele; sőt sikerült a jóindulatú porkolábot mihamarosan megnyernie. Ennek az útján lépett összeköttetésbe báró Orczy Lajossal² s megragadta az alkalmat, hogy a báró által levelet juttasson hitveséhez, aki Ikervárott még nem tudta, hogy férje fogoly.

Ez a levél³ hű tükre írója egész bensejének s az érzelmek ama hullámveréseinek, melyek a bizonytalanságban hagyott

¹ Batthyányné levele, *Irományok*, 92. sz.

² Báró Orczy Lajos, cs. kir. kamarás, szül. 1804, † 1855. Batthyánynak már a 40-es években a főrendiházban ellenzéki híve.

³ Batthyány 1849 január 19-én nejéhez. Ered., gróf Batthyány Elemér úr levéltára. (Friedreich professzor úr szíves közlése.)

fogoly lelkét, mikor még azt sem tudta, mik a vádak ellene, az első hetekben csapdosták. De föltárulnak a levélben előttünk azok a szép jellemvonások is, melyeket Eötvös és Szemere, Horváth Mihály, gróf Batthyány Kázmér és mások, mikor a miniszterelnökről szólnak, oly nagy nyomatékkal emelnek mindig ki. Megnyugtadni igyekszik nejét, mert lefoglalt irományai-ban — mondja, — semmi olyas nem található, ami ártalmas volna neki, „hacsak sajátmaguk (t. i. vádlói) nem akarnak valamit ellenem fabrikálni. Magam és a törvényszék előtt oly tisztán állok, hogy vádlóimnak igazán pogány és zsarnok módra kellene eljárniok, hogy valamibe beleköthessenek“. Erősen bízik abban is, írja tovább, hogy Deák Ferenc megteszi a lehető Windischgrätz merevségének legyőzésére.¹ Éppen ezért kéri nejét, ne fáradjon, ne törje magát az ő érdekében, mert ha a hatalom budai kezelői parancsot kaptak Bécsből, vagy az a szándékuk, hogy őt bűnösnek találják, akkor a feleség közbenjárása úgysem érne semmit és csak az lenne a szomorú eredmény, hogy „egy nő hiába alázta meg magát“. Egy nő könyörgő közbenjárása — mondja a tetőtől talpig gentleman és lovagias gróf, — oly nagy értékkel bíró valami, hogy annak csak a trónnál, a fejedelem előtt volna szabad megtörténnie... De ha a legrosszabb sors is vár arra, aki kötelességét mindig teljesíté és ha ez lesz is „a jutalma a jellemnek, mely nem ingadozott jobbra és balra“: ám legyen; csak nejét és gyermekeit kíméljék!... És ennél a gondolatnál éppúgy, mint a bicskei levél írásakor összecsuklik az erős férfi. Leljen, találjon, bármi történjék is, annyi örömet gyermekeiben a hitves, amennyi képes „elfeledtetni Veled azt az embert, aki Téged úgysem érdemelt meg egészen s aki Téged nem tudott boldoggá tenni. Te oly jó, oly szelíd, oly türelmes és oly hűséges valál, hogy ezért előbb-útóbb meg kell a jutalmat kapnod“.

Még kezébe sem jutott a grófnénak ez a szép levél, midőn Ikervárott hírét vette január 20-án férje elfogatásának. Azonnal útnak indult legidősb gyermekével, a 12 esztendőös Emmá-

¹ Sajnos, hogy nincsenek adataink lépéseiről. Bicskén, mint láttuk, erősen védte B.-t Windischgrätz ellen.

val¹ s ezer veszély között január 22-én érkezett meg Budára,² ahol megszállnia már az a körülmény is kényszeríté, hogy a lánchidat csak a katonaságnak volt szabad akkor használnia és ha a grófné pesti lakásukban száll vala meg, a jégtől zajló Duna miatt aligha járhatta volna meg budai kalváriáját. Ismételt tagadó válaszok után végre negyed napra engedélyt csikart ki az erőselelkű asszony férje meglátogatására a térparancsnoksághoz beosztott őrnagy, Reichardt kíséretében, aki így akaratlanul tanuja volt a jelenetnek, amint a feleség és kis leányka sírva borultak a férj és apa kebelére. Batthyány boldogan mosolygott a viszontlátás rövid perceinek, mert nem hitte, hogy neje engedélyt fog kapni a látogatásra. Ez az engedély, aztán a megismételt látogatások őt is, nejét is annál őszintébb örömmel töltötték el, mert reményt nyújtának, hogy a fogság nem fog soká tartani és hogy a pört ellene szabadlábön folytatják majd. Pár hét múlva abban egyezett meg férj és feleség, hogy a grófné visszamegy Ikervárra, ott minden szükséges dolgot rendbe hoz s aztán két kisebb gyermekével³ minél hamarább Pestre költözik, itt, amennyire tőle telik, a pör folyamatát sietteti. Ikervári útja már azért is szükséges volt, hogy ott lévő ingóságai netáni zárlata ellen tiltakozhassék. Hogy ez a sequestrálás jogilag lehetetlen, arról őt egyébként Deák Ferenc megnyugtatta.⁴

A terv azonban nem volt oly könnyen végrehajtható. A pesti lakásban, abban az akkor gróf Cziráky-palotában, ahol

¹ Gr. B. Emanuela, szül. 1837. Férje lön gróf Batthyány Géza.

² A következők legnagyobb részét azon gyönyörű „*Visszaemlékezések*”-ből merítem, melyeket a vértanú özvegye írt gyermekei számára. — E *Visszaemlékezéseket gróf Batthyány Elemér* úr mély hálára kötelező engedelmevel használhattam a dr. Friedreich Endre kegyesrendi tanár úr másolatából, aki a *Visszaemlékezéseket* sajtó alá készíti. Őszinte köszönettel tartozom a tanár úrnak is szíves közvetítéséért. V. ö. még Friedreich nagyértékű tanulmányát: „Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai” (1927), 4—6. lapokat és ugyancsak Friedreich tanár úr szép cikkét: „Beszélgetés Batthyány Lajos gróf egy élő kortársával” a „Magyarság” 1927 március 20-i számában.

³ Ilona (gróf Keglevich Béláné, később Beniczky Gáborné) szül. 1839, és Elemér, szül. 1846.

⁴ Deák Ferenc gróf Batthyány Lajosnéhoz, 1849 febr. 24, ered. gróf Batthyány Elemér úr levéltára.

most a Nemzeti Kaszinó van, a gróf lakosztálya le volt pecsételve, a grófné lakosztályába katonák voltak beszállásolva; még valami fogadóban sem szállhatott meg a grófné, mert azok is telistele voltak katonatisztekkel; csak nagynehezen sikerült gróf Cziráky Antalnak kieszközölnie, hogy legalább egy-két szobát bocsássonak a grófné rendelkezésére lakásából. Így érkezhetett meg csak március hetedikén a derék asszony Pestre s másnap korán reggel sikerült neki álöltözetben, a porkoláb nejének ruhájában bevinni férjéhez a reggelit. Most egyedül lehettek, kibeszélhették magukat és megegyeztek a teendőikben. A grófnő férje utasítása szerint fölkereste az éppen himlőben fekvő ifj. Pázmándy Dénest,¹ aki, mint fentebb láttuk, grata persona volt Windischgrätznél; aztán levelet írt Zsedényinek a bécsi október 6-i lázadásra vonatkozó gyanúsítás megcáfolása ügyében.² A legfontosabb lépés azonban, amit a derék asszony férje ellenére is megtőn, az volt, hogy kihallgatásra jelentkezett Windischgrätznél s levelekkel is ostromolta a herceget a pör szabadlábbon való folytatása végett. Hogy miért adott a herceg erre tagadó választ, azt később látni fogjuk. De az ostromló kérések más tekintetben mégis csak megszelídítették a tábornagyot. Engedélyt adott a grófnénak tanuk nélkül meglátogathatni férjét a gyermekekkel is akkor, amikor akarta és vele ebédelni. Érthető, ha ez az engedély a legmerészebb reményekkel tölté el az asszonyt. Már Deák Ferenc azzal vigasztalta őt, hogy az ügy húzódását nem kell rossz jelnek tartani s „alig lehetséges, hogy férje valami nyomósabb váddal terheltesse.“³ Reichard őrnagy is, aki, mint láttuk, a grófot elfogatta, maga mondá most a grófnénak: készíttessen szobát pesti lakásukban férje számára; ő, az őrnagy fogja Batthyányt odakísérni; „mert nem szeretné másnak engedni át ezt az örömet“.

Jó remények közt teltek hát el március vége és április

¹ Minő lépéseket tőn Pázmándy a gróf érdekében, erről, sajnos, nincsen konkrét adatunk.

² Zsedényi válaszából (*Irományok*, 90.) olvassuk, hogy hozzá a grófné március 9-én írta a levelet.

³ Deák levele a grófnéhoz, 1849 febr. 24, ered. id. h.

első három hetének napjai. A grófnő sűrűn járt fel Budára; soha nem rettenté vissza az erőslelkű asszonyt az akadály, hogy a híd gyakori elzárásakor zimankós időben (március végén új tél állott be!) kis csónakon kellett a megdagadt Dunán átkelnie. Híreket vitt férjének a magyar sereg mozdulatairól és felvidítá velük az illusztris fogoly-triumvirátust, mely Batthyány szobájában együtt ült: a férjet, gróf Károlyi Istvánt, akit április 3-án szállítottak be hosszú tárgyalások és faggatások után¹ a helytartósági épületbe és a hetven éven fölüli báró Jovich tábornokot, akit azért, mert Eszéket gróf Batthyány Kázmérnak átadta, Windischgrätz 1849 januárjában elzáratott, Haynau pedig 20 évi várfogságra ítelt és aki-nek olműtzi raboskodásáról s mély vallásosságáról oly rokon-szenves képeket rajzolt fogolytársa, Barsi, a széplelkű bicskei pap.² Még azt is megengedte a herceg, hogy Batthyány a neje társaságában a porkolábtól kísérv a várba kísétálhasson. Egy ily alkalommal történt, hogy a bástya pesti oldalán távcsövel nézegették a Rákospalota és Cinkota felé észlelhető csapat-mozgalmakat, amiért az ugyanott sétáló tisztek le is hordták az emberséges porkolábot s gúnyosan említették a magyarok gyávaságát, mint akik nem akarnak, mert nem mernek ütkö-zetet elfogadni. Az ezen megilletődött gróft fölvívidámítá azon-ban amint szobájába visszatértek a derék porkoláb, aki titok-ban, úgy látszik, a magyarokhoz vonzódott. Nem áll az, amit a tisztek beszéltek, mondá, mert a magyarok már eléggé és alaposan megverték az osztrák sereget.

E titkos öröm poharába azonban keserű ürömsöpp ve-gyült. Híre szállt, hogy a magyar győzelmek miatt Buda nem biztos hely s a foglyokat onnan messze nyugatra, ki tudja hová, szállítják el. Ez április 23-án meg is történt. De mielőtt e szomorú úton Batthyányt követnők, forduljunk a megindí-tott előnyomozás sceneriájához.

¹ Ezekről bőven szól gróf Károlyi György titkárjának, a derék Bártfay Lászlónak, a grófi nemzetség levéltárában lévő naplója, melynek kivonatos másolatát gróf Károlyi László úr hálára kötelező engedelmevel Friedreich Endre professzor úr volt szíves rendelkezésemre adni.

² Barsi: „Utazás ismeretlen állomás felé“, 290—292. lapok.

A bécsi októberi forradalom leverése után a mozgalomban részesek és gyanúsítottak elleni vádak megvizsgálása s az ítélet előkészítése céljából egy katonai-politikai központi vizsgálóbizottság¹ lőn felállítva. Ennek a mintájára, hasonló elnevezéssel és hasonló céllal szervezte meg Windischgrätz tüstént bevonulása után a Magyarország területére illetékes III. hadsereg főparancsnoksága, illetve ennek igazságügyi osztálya főhatósága alatt a budai központi vizsgálóbizottságot, melynek elnökévé egy Trattner nevű ezredest nevezett ki. Trattnert kötelességszerűen támogatta a főparancsnokság rendőri osztálya, melynek egyik factotuma az az eszes és ügyes Felsenthal nevű főrendőrbiztos volt, aki tíz esztendővel később a Széchenyi ellen Döblingben folytatott vizsgálatot vezette.

Trattner ezredes hivatalos kötelessége volt Batthyány ellen az előnyomozás megindításáról gondoskodni. Ez azonban bizony nehézségekkel járt. Magát a letartóztatás legalább színeljes jogosultságának alapokmányát is, az 1848 október 3-i királyi manifesztumot, mely Magyarországot a haditörvények alá veti, egyetlen példányban sem tudták Pest-Budán felhajtani; mert mint Windischgrätz méltatlankodva panaszlá, a forradalmi kormány a legtökéletesebb módon meg tudta gátolni úgy ennek a királyi rendeletnek, mint minden későbbi királyi parancsnak elterjedését. Ha maga az ügy nem volna oly szomorúan komoly, bizonyos komikum ízével bírna, hogy Bécsből kellett a hercegnek néhány nyomtatott példányt sürgősen kérnie budai vizsgálóbizottsága számára.² De ez még hagyján. Nagyobb zavarba hozta Trattner ezredest az, hogy nem tudta, miféle pozitív, konkrét vád vagy vádak alapján indíttassa meg Batthyány ellen a kiszemelt hadbíróval az előnyomozást; mert az, mondá, nem elég, hogy „Batthyáynak büntetés alá eső cselekedetei köztudomásúak“.³

A főhadparancsnokság, amelyhez Trattner emiatt kérdést intézett, arra utasította őt, hogy előbb a bécsi központi bizott-

¹ Militärpolitische Central-Untersuchungskommission.

² Windischgrätz báró Welden tábornagyznaghoz, 1849 január 12. Ered. Präs. Akten d. Milit. Gouv., Wien.

³ Trattner ezredes fölterjeztése, 1849 január 14. *Irományok*, 65.

sághoz forduljon. Így látjuk Trattner Bécsben szégyenkezve kopogtatni és kérni az ott folyó vizsgálatoknál minden olyan felmerülő adat gyűjtését, mely Batthyánnak a bécsi lázadásban való részvétele mértékét megállapítani képes, a lázadók fejeivel való összeköttetéseire némi fényt derít.¹ Tehát csakugyan a szétfolyó gyanúsítások, melyek a lelkiismeretlen fáma szárnyain már eddig is ide-oda röpködtek! De kérte Trattner azokat az adatokat is, amelyek Batthyány magaviseletét világíthatnák meg az 1848 október 3-ától a haditörvények behozatalától elfogatásáig terjedő időből; különösen pedig azt a körülményt, mely eddigelé leginkább szól ellene, hogy t. i. a Theodorovics császári tábornok elleni ütközetben októberben a nemzetőrséget ő vezette és így a császári seregnek fegyverrel merészelt ellenállani.²

Ezt a konkrétság jellegével bíró vádat Trattner abból a vádjegyzékből meríté, melyet a főhadparancsnokság meghagyására Felsenthal ütött hamarosan a központi bizottság és a kiküldendő hadbíró számára nyélbe a kéznél levő Pesther Zeitung és a Pressburger Zeitung politikai híreiből s nemzetgyűlési tudósításaiból.³ Bűnül rója fel e jegyzék Batthyánnak, hogy ő bírta rá a nádort a Jellachich elleni hadjárat vezérére elvállalására; hogy a képviselőházban szeptember 16-án kijelenté, hogy a bánt előnyomulásában föltartóztatni s Pestet a végsőkéig védelmezni fogja; hogy helyeslé a képviselőház szeptember 24-i határozatát, mely a császári csapatokkal előnyomuló bán ellen nagyobb fegyveres erő kiállítását rendelé el.

Ezeket a sovány vádakát kiegészíteni volt hivatása ama vádirattervezetnek, melyet a királyi főügyész, Hegyessy Péter állított Felsenthal jegyzékének fölülvizsgálása után össze a szeptember 22-i királyi leirat fölhasználásával, amely, mint ismeretes, a vádak és szemrehányások egész özönét zúdítá a magyar országgyűlés és a korona „némely tanácsosai“ ellen. De amit ez a leirat a korona „némely tanácsosainak“, t. i. Kossuthnak és Szemerének ró fel bűnül, azt Hegyessy Batthyány ellen

¹ A budai közp. vizsg. bizottság a bécsihez, 1849 jan. 17. *Irományok*, 67.

² Erről a pör folyamán bővebben lesz szó.

³ Lásd *Irományok*, 66.

fordítá. Ez meg is felelt a mindenkép rosszmájú, nem annyira fekete-sárga, mint inkább szolgalelkű és fölfelé kapaszkodó Hegyessy jellemének, aki nem átalott 32 magyar író is, köztük Jókait, a vértörvényszéknek kivégzésre ajánlani.¹ E fajta készségét és azt a körülményt, hogy a magyar közélet kiválóságai közt nagy ismeretséggel bírt, aztán Haynauék és Geringer báró a vagyonelkobzásoknál is nagy hasznát vették, már 1849 júliusában a királyi ügyek igazgatóságának vezetésével jutalmazta meg az osztrák kormány, 1850-ben pedig őt tette meg az első magyarországi „Generalprokuratorrá”.² Emelkedése, érvényesülése útjait egyengette hát Hegyessy akkor, mikor vádiratervezetében elsőnek veté föl azt a később oly nagy szerepet játszó vádat, hogy Batthyány a bűnös a törvénytelen papírpénz kibocsátásában. Szemére veti aztán azt, hogy köveket mert küldeni a frankfurti nemzetgyűléshez, hogy szeptemberben elősegíté a császári csapatok egyes zászlóaljainak örvénytelen átlépését a honvédséghez; azt, hogy kormánya nem akart kiegyezni nemcsak a császáriakhoz hű horvátokkal, hanem, ami fő, még az osztrák minisztériummal sem, amivel a monarchia békés fennállását veszélyeztette. Batthyány nyakába akarta varrni Hegyessy gróf Zichy Jenő kivégeztetését is; végül azzal vádolá, hogy meg mert jelenni a király által október harmadikán fölosztatott, tehát törvénytelen országgyűlésen s mindezt összefogva, legelső sorban Batthyányt okolta Hegyessy operátuma az események gyászos fejlődéséért.³

Ezekhez a cinikus könnyelműséggel felvetett gyanúsításokhoz és vádakhoz valami reális alapot remélt nyerni az, úgy látszik, lelkiismeretes Trattner ezredes a Batthyány pesti lakásán lefoglalt iratokból, amelyek részint lepecsételt csomagokban, részint egy erősen elzárt börtáskában voltak el-

¹ Takács Sándor: Jókait M. politikai Beszédei, I. köt., XLIII. lap. — Szinte érthetetlen, hogy a Pesti Napló szerkesztőjének, Császárnak, Hegyessy pártfogója volt. Angyal D., Falk M. és Kecskeméthy A. elkobz. lev., 28. l. (Angyal több helyütt szól Hegyessyről.)

² Erre és Hegyessy egyéb működésére vonatkozó iratok az Orsz. Levéltárnak Geiringer: „Reservat“-iratai közt, melyek ismeretét Takács S. barátom szívességének köszönhetem.

³ Hegyessy operátuma *Irományok*, 75. alatt.

helyezve. Elvitette e fontosnak vélt zsákmányt Batthyány fogolyszobájába és ott egy e célra kirendelt katonai bizottság előtt a saját jelenlétében bontatta föl. A csomagok hivatalos és magánleveleket tartalmaztak; szemet szűrt azonban, hogy köztük Pulszkytól is volt néhány, persze hivatalos levél s aztán egy német röpirat „Politische Betrachtungen eines deutschen Proletariars“ két példányban. Batthyány kimagyarázta, hogy a névtelen és ismeretlen szerző sok példányt küldött ő hozzá magyar politikusok címére, akiknek ő kezeikhez juttatá, de két példány belőlük címezetlen lévén, visszamaradt.¹ Az iratokat is, a röpiratot is véleményadás végett Kossalko János királyi ügyésznek adatta ki Trattner, Kossalko azonban azokat teljesen jelentékteleneknek nyilvánította.²

A tartalmukra nézve jelentéktelen iratoknak még a mennyisége is oly föltűnően csekély volt, hogy a vizsgálóbizottság gyanút fogott, vajjon nem rejtette-e el a miniszterelnök a legfontosabb hivatalos iratok tetemes részét? Batthyány szolgálatában ekkor egy Fischer Ferenc nevű alsóausztriai eredetű főkomornyik volt megbízva pesti lakása rendbentartásával s a házi számvitel kezelésével. A bizottság ezt az úgy látszik tisztességes embert fogta vallatóra. Megtudta tőle, hogy azért nincs a gróf lakásában a már lefoglaltaknál több irat, mert október vége felé, mikor a gróf Ikervárott tartózkodott, a honvédelmi bizottmány rendeletéből egy komisszió jelent meg a pesti lakásán s nemcsak az említett iratokat, hanem a gróf elzárt íróasztalát is elvitette, valószínűleg a redoute-épületbe, ahol a képviselőház ülésezett, mert ide cipelték a miniszterelnöki irodából az Uri-utcai (most Petőfi-utcai) Horváth-házból is az ottani iratokat. Ezekről, mondá a főkomornyik, két ember adhatna fölvilágosítást: Dávid, az irodaszolga, aki azonban a kormányt Debrecenbe követte és Jászay Pál, a miniszterelnök elnökségi titkára.³

Jászay, a kitűnő historikus, 1848 április haváig a magyar királyi udvari kancelláriában mint titkár szolgált, innen vette

¹ Az 1849 január 17-én fölvett jegyzőkönyvet l. *Irományok*, 68. alatt.

² *Irományok*, 73. és 91.

³ Az 1849 febr. 20-án fölvett vizsg. jkönyvet l. *Irományok*, 88. sz. a.

át magához Batthyány, aki a komoly, pontos és lelkes tisztségviselőt meg is becsülte. Jászay az újabb idők szabadelvű és demokrata áramlatát bizonyos fokig örömet követte. Mutatja ezt a szabad királyi városok szavazatjogáról írott értékes munkája is.¹ De szabadelvűsége bizonyos egészséges konzervativizmussal párosult,² ami nem engedte meg neki, hogy tisztét Batthyány visszalépése után a honvédelmi bizottmány mellett Debrecenben is folytassa. Pesten maradt hát Windischgrätz bevonulása után is, sőt a hercegnél is jelentkezett, aki barátságosan fogadta az érdemes férfiút.³ Hegyessy Péter, a királyi főügyész azonban, aki az új rezsim urainak kegyeit minden úton-módon kereste, szemet vetett a csendes, nem politikus tisztségviselőre már csak azért is, mert hiszen Batthyány oldalán működött volt. Házkutatást javasolt hát Jászaynál Trattner ezredes előtt; ezt a kellemetlen látogatást azonban Jászay Kossalko⁴ jóakaró tanácsára megelőzte azzal, hogy a miniszterelnöki titkársága idejéből véletlenül nála visszamaradt néhány minisztertanácsi jegyzőkönyv fogalmazatát beküldte az ezredeshez és eskü alatt kinyilatkoztatta, hogy ezeken kívül semmi nemű irat nincsen nála, mely akár a Batthyány-kabinet, akár a későbbi kormány működésére vonatkoznék.⁵ A házkutatás hát elmaradt, de a kihallgatást nem kerülhette el Jászay. Tőle tudta meg a vizsgálóbizottság, hogy a minisztertanács összes jegyzőkönyvei, melyek természetesen elsősorban érdekelték a katonai hatóságot és amelyek Jászay gondozására voltak bízva, december folyamán Kossuth parancsára a Horváth-házból előbb

¹ Pest, 1843.

² Ezért állítja quasi pellengérré őt Töltényi Miklósnak Bécsben, 1848-ban megjelent pamphletje: „Hű tükre a megbukott kancellária... hivatalnokainak“, 13. lapon.

³ Erről lásd Naplóját („Az osztrákok Pesten 1849 elején“) Hentaller: Verrózsák, I. kötetében.

⁴ Jóindulatú ember volt. V. ö. Takáts S.: Jókai M. polit. Beszédei, I. köt., XLV.

⁵ Jászay naplója (Verrózsák, P. 128—129). — Leuzendorf javaslata, 1849 febr. 10. *Irományok*, 83. — Jászay Trattner ezredeshez, 1849 febr. 13. *Irományok*, 86. — A Jászay által beküldött iratok a minisztertanács némely, április—május jegyzőkönyvének brouillonjai voltak Pulszky, Ghiczy és Jászay tollából.

a redoute-épületbe, onnan pedig Kossuth lakására vitettek. Másolatok, mondá Jászay, nem készültek róluk; csak azok a jegyzőkönyvi pontok, melyek az egyik vagy másik minisztériumot illették, adattak ki ezeknek külön-külön. A bizalmasabb természetű elnökségi iratokat Batthyány a maga íróasztalában tartá elzárva, ezt pedig Kossuth ugyanakkor, mikor a minisztertanács jegyzőkönyveit, a saját lakására viteté. Ugyanaz történt azokkal az iratokkal, amelyeket ugyancsak december havában Széll kormánybiztos Ikervárról küldött be Pestre a honvédelmi bizottnáynak és amelyeket neki, Jászaynak kellett kirendelt bizalmi férfiak előtt rendbeszedni. Részint a bécsi magyar minisztérium iratai, részint a nádor hivatalos átiratai, részint a budai főhadparancsnok, báró Hrabovszky levelei voltak ezek és néhány legfelsőbb kézirat Batthyányhoz. Tartalmukat azonban Jászay nem ismeré, mert nem olvashatta.¹

Mikor ez a két kútforrás, amelyből a Batthyány ellen emelhető vádakhoz a valószínűen legsúlyosabb bizonyítékokat meríteni vélte Trattner ezredes, illetéknépen bedugult, megmaradt még az a reménye, hogy a nádori levéltár mégis csak fog néhány adatot szolgáltatni. Kihallgatásra idéztette tehát a nádori iroda igazgatóját, Stoffer József udvari tanácsost, aki 1822 óta állott a palatinusok szolgálatában és bizalmi embere volt az elhunyt nádornak és fiának, István főhercegnek is. De ez a kihallgatás sem járt a kívánt eredménnyel. A minisztertanács keresve-keresett jegyzőkönyveiről, vagy azok másolatairól Stoffer nem tudott semmiféle felvilágosítást adni és így Jászay vallomását végleges hitelűnek kellett tartani. Mondott azonban Stoffer olyat, ami Trattneréknek nem volt inyére. Előadta, hogy Kossuth parancsára a nádori irodában és levéltárban november 19-től december 16-ig annyira szigorú vizsgálat folyt, hogy a kiküldött bizottság² a pincéket, sőt még a kriptát is átkutatta. S mivel a Dunán a nagy jégzajlás miatt e vizsgáló-

¹ A Jászayval fölvetett jegyzőkönyv febr. 20-ról, *Irományok*, 88. Amint a jegyzőkönyvben van, úgy adja elő a dolgot naplójában is Jászay. (Hentaller: Vérrózsák, I. k., 134—136. és 142—143.)

² Ennek tagjai voltak: Záborszky Imre, Farkas Lajos, Mérey Miklós és Horváth Boldizsár képviselők. (J. Anders.) Stephan Victor Erzherzog von Oesterreich, II. rész, 299.

bizottságnak már bajos lőn a mindennapi átkelés, a mondott decemberi napon több nagy csomag iratot átvitt Pestre, anélkül, hogy, bár ígérte, jegyzéket adott volna róluk Stoffernek. Ez alkalommal vitték el, mondá Stoffer, a nádor március 22-i előterjesztésének fogalmazatát is, melyet aztán a nádor elleni hamis interpretációkkal tettek közzé.¹ Ami pedig a nádornak legbizalmasabb iratait illeti, ezekből, ha voltak ilyenek, csak azokat kobozhatta el a magyar bizottság, amelyeket a nádor nem vitt magával Bécsbe távozásakor.

Ezen eredménytelen kutatások után Felsenthal, a rendőrsztály egyik főnöke tőn még egy mindenestre furcsa kísérletet bizonyítékok szerzésére. A főváros egyes szavahihető, békés érzelmű és királyhűknek tartott polgárainál kezdett tapogatódzani: ki mivel tudna a Batthyány ellen emelt vádfélék egyike-másika mellett tanuságot szolgáltatni; becsületükre legyen azonban mondva a meg nem nevezetteknek, senki közülök nem volt hajlandó a vádaskodásra.³

A sikertelen próbálgatások végre arra bírták a herceget, hogy írásos bizonyítékokért sógorához, az osztrák miniszterelnökhöz forduljon! Lehetetlennek mondotta, hogy az osztrák minisztériumok és hatóságok ügyiratai között ne akadnának oly darabok, amelyek alapján az érvényben álló katonai perrendtartás szerint a katonai vizsgálóbíró konkrét vádakat formálhat a fogoly ellen és így fényesen fogja igazolni a Batthyányval rokonszenvező, de nem a „rebellis“-érmelmű magyarság előtt, amely utóbbinak a véleményére semmit sem adott, hanem a békés természetűek, a bensejükben még dinasztikus érmelműek előtt, hogy igazán *volt miért* elfogatnia Batthyányt. Neki magának ugyan, mint minden forradalmi és újító mozgalom szigorú elítélőjének, teljesen elegendő volt az a szilárd meggyőződése, hogy „azt az embert, aki mint miniszter és népképviselő oly lényegesen bűnös Magyarországnak a monarchiá-

¹ Lásd ez előterjesztésről cikkemet a Gróf Klebelsberg Kuno-Emlékkönyvben, az 579. lapon.

² Egyrészüik — de nem valami bizalmas természetűek — a bécsi államlévéltárban van, a „Staatsconferenz“ aktái (1848) közt, ahová utólag osztották be őket. — Stoffer vallomása, *Irományok*, 88. alatt.

³ Ezt magától Windischgrätzről tudjuk, v. ö. *Irományok*, 76.

tól való elválásában, a császára és királya elleni lázadás fejlődésében, a császári csapatoknak hitszegésre való elcsábításában, a földi bíróság elé kell állítani, hogy ennek is (és nem csupán a menyeeinek) alkalmá legyen róla ítéletet mondani“.¹ *Mert ezért fogatta őt el!* A világ előtt azonban és a pörben is kézzelfogható bizonyítékok kellenek. Ilyet kétségkívül eleget lehetne találni a magyar minisztériumok irattáraiban, ha azokat a forradalmi kormány nem vitte volna magával Debrecenbe; tanuskodni, a vádak igazságát bizonyítani pedig olyanok, akiknek szavára adni lehetne, vonakodnak. Hiteles adatokat beszerezni tehát, amelyek szilárd bázist nyujtanának a pör viteléhez, igen nehéz; a rendelkezésre álló néhány újságcikk nagyon keveset ér; a bécsi központi vizsgálóbizottságtól pedig — végzé a herceg — csak ezután várhatók a remélt adatok.

Schwarzenberg ugyan korántsem volt oly skrupulózus a vádak bizonyításában, mint Budán székelő sógora; mindamellett elrendelé a kívánt kutatást, noha előre jelzé, hogy az eredmény csak sovány lehet. Amik több kérdésnek nyitját adhatnák, az elődje, báró Wessenberg és Batthyány közt lefolyt tárgyalások csak igen kis részben lőnek — mondá válaszában Schwarzenberg — írásba foglalva s még ezek az iratok sem maradtak fenn.² És a Schwarzenberg által elrendelt fölületes kutatások a miniszterelnökségi és az előző államkonferenciái irattárakban egyelőre tényleg nem vezettek eredményre; mert bennük csak a Batthyányval folyt hivatalos iratváltás volt föltalálható. Ennek a bosszantó hiátusnak az okát a külügyér most már olyan körülményben, oly nemtelen ráfogásban kereste, mely még a politikai ellenfél iránt táplált legmélyebb gyűlölet mellett is megdöbbenő. „Gróf Batthyány — ír a sógorának³ — a maga szokásos ravaszságával meg tudta akadályozni, hogy őt kompromittáló iratok a császári királyi kormány kezébe kerülhessenek. Igyekezett ellenben ezen kormány minden lépését kikémlelni, erélyét és erejét indirekt utakon ellensúlyozni és ígéretései által, amelyeket soha nem váltott

¹ Windischgrätz Schwarzenberghez, 1849 január 26. *Irományok*, 76.

² Schwarzenberg Windischgrätzhez, 1849 febr. 2. *Irományok*, 81.

³ Schwarzenberg Windischgrätzhez, 1849 február 15. *Irományok*, 87.

be, a császári kormány már elrendelt intézkedéseit föltartóztatni.“ Afelől sem kételkedett a Ball-platzi herceg, hogy a magyar miniszterelnök az októberi bécsi napokban Pulszkyval egyetértésben szötte fölségáruló ármányait; de valami bizonyítékot küldeni erről Budán székelő sógorának szintén nem tudott.

Ha a Batthyány bűnös volta fölől táplált nézetekben a két herceg-sógor körülbelül megegyezett is, a kettő közt mégis nagy volt a különbség. Schwarzenberget rendületlen, minden ellenmondást kizáró, semmi bizonyítékra nem szoruló meggyőződés vezette. Neki tévednie nem lehetett; amiről ő meg volt győződve, annak tiszta igazságnak kellett lennie. Így diktálta természete, a fennhéjázó ember — mondhatnók — cezári örülete. Windischgrätz ellenben bebizonyítva szeretete volna látni nézete és gyanui helyességét. S pedig annál inkább, minél bizonyosabb az, hogy nézetében a Batthyányra kedvező befolyások alatt ingadozni kezdett. Aztán igazságossága is, melyről Szőgyény és Jászay tudósítanak, latbaesik. Nem érintették hát kelleme-sen bécsi sógorának csak vádoló, de semmi bizonyítékot nem nyújtó sorai.

Azonban még egy további csalódás is várt a tábornagra: a bécsi központi bizottság elnökének Hippsich vezérőrnagynak tudósítása, aki leküldő az ezen bizottság alatt működő s a speciális magyar ügyekkel foglalkozó bécsi albizottság eddigi sikertelen kutatásairól szóló jelentését s ezt még azzal toldotta meg, hogy nem csupán ezen albizottság nyomozásaiban, hanem az összes bécsi katonai vizsgálatoknál működő elég szép számú vizsgáló osztályok eddigi eredményei közt sem volt egyelőre egyetlen adat sem található Batthyány forradalmi irányú tevékenységéről.¹

Igaz, hogy a kesernyés, beteges és feketeepéjű báró Welden, aki vaskézrel irányította a bécsi lázadás vádlottjainak és gyanúsítottjainak vizsgálatát, ha már egyébbel nem szolgálhatott Bécsből Windischgrätznek, hát leküldte Felsenthal

¹ Bécsi (magyar) vizsg. bizottság jelentése, január 29, *Irományok*, 78. és Hippsich vezérőrnagy átirata, január 30, *Irományok*, 79.

kezéhez a 48 előtti politikai rendőrség titkos irataiból¹ mind-azt, ami Batthyányra is vonatkozik; hadd lássa az a budai hadbíró, mily forradalmi ízü ellenzéki politikus volt az a magyar miniszterelnök már 48 márciusa előtt is. Hadd lássa belőlük, mily Kossuthista volt már Batthyány régebben is; hogyan szórta a pénzt Kossuth követé választására; hogyan törte meg az utat, mely a márciusi törvények engedélyezéséhez s a miniszteri tárcák elnyeréséhez vezetett és tanulja meg megismerni s a megismerésből megítélni „az uralomravágyó, kevély, hajthatatlan, amellet ravasz, raffinirt, de egyébként épenséggel nem nagy tehetségű ember”².

Azt a katonai vizsgálóbíró, aki a magyar politikai életben teljesen tájékozatlan volt, bizonyára a Welden által óhajtott irányban befolyásolhatták ezek a titkosrendőri iratok. De a pörhöz, a nyomozáshoz, a vádakhöz éppoly kevésbé nyújtották a herceg által megkívánt „szilárd bázist“, mint azok a mendedmondákon alapuló hírek, amelyeket névtelen feljelentők adogattak be a bécsi központi vizsgálóbizottság másodelnökénél, Frank vezérőrnagynál, aki továbbította őket budai kartársához. Egyet közülök be kell mutatnom mint jellemzőt e nadályokra. A bizalmas feljelentés arra utal, hogy a magyar miniszterelnöknek két titkos ügynöke volt Bécsben. Az egyik egy főrangú nő, ami nem csuda, mondja névtelenünk, mert tudvalévő, hogy a magyar „összeesküvésben“ a hölgyek nagy szerepet játszottak. Ez a nő gróf Károlyi Györgyné, egy eszes, intrikus asszony, aki teljesen a politikának él, teljesen egyetért sógora politikai nézeteivel, és sógora kormányának érdekében igen gyakran utazott föl titkos megbízással Bécsbe. A másik, Marschalkó, a volt magyar udvari kancellária fogalmazója, aki gróf Károlyi Györgynének is kezére járt bécsi misszióiban, titkos tudósításait pedig és sürgőnyeit Batthyányhoz nem a postán adta föl, hanem esténként a gőzhajótársaság irodájában.³

¹ Welden mintha rá akart volna szolgálni e tényével az „eszében megháborodott“ jelzőre, mellyel őt a nyugodt, szenvedélytelen Szőgyény (Emlék-iratai, II. 50.) jellemzi.

² Lásd Leuzendorf legutolsó megjegyzését az *Irományok*, 82. sz. iraton.

³ A Frank vezérőrnagy által 1849 január 24-én Budára leküldött följegyzéseket l. *Irományok*, 72. alatt.

Hogy az efféle „bizonyítékok“ alapján Trattner ezredes nem adhatott megbízást bármely hadbírónak konkrét vád emelésére, az érthető. De arra meg nem lehetett várni, amíg teljesen helytállóknak látszó adatokat szedhetnek össze akár Bécsben, akár Pesten, akár egyebütt. A Budára érkezett Batthyányné is, — mint föntebb láttuk — kihallgatásakor és levelekben sürgette a hercegnél férje pöre siettetését, hogy, mint remélte, minél hamarább kiszabaduljon a fogságból. Kétséget nem szenved, hogy más jóakarók is, mint Deák és Cziráky, Pázmándy és Majláth országbíró szót emeltek,¹ ha tán nem is a hercegnél, akihez nem könnyen lehetett hozzájutni, hanem környezeténél, esetleg fiánál, aki atyja mellett hadsegédi állást töltött be és Jászay bizonyossága szerint igen jóindulatú fiatalember volt. Mind e körülmény behatása következtében megtörtént január 24-én, a pör ezen *előnyomozási stádiumában*, egy e célra ad hoc összeállított katonai bizottság s a kiszemelt hadbíró előtt a magyar miniszterelnök legelső kihallgatása. Mennyire tapogatódzva járt el a katonai hatóság, azt az is bizonyítja, hogy a komisszió minden föltűnés elkerülése végett, mint a jegyzőkönyv mondja,² a fogoly szobájában végzé tisztét. A cél most tulajdonkép csak általános tájékozás szerzése volt. S a formalitások elvégzése (személyes adatok bemondása) után a bizottsági elnök, a magyar származású Cseh József ezredes, felszólítja a foglyot, nyilatkozzék a Magyarország politikai zavarok alatt az osztrák összállammal, az államkötelékkel szemben elfoglalt magatartásáról. Batthyány erre késznek nyilatkozván, kijelenté, hogy mindenekelőtt a bírói *illetékesség* kérdését kell felvetnie, mert az ő hivatalos, miniszterelnöki tevékenysége az uralkodó által szentesített törvény³ értelmében csupán csak a képviselőház, illetőleg a felsőház elbírálása alá eshet; ha a miniszterelnököt a képviselőház vád alá helyezi, az ítélkezés a főrendiház joga. Én hát mint miniszterelnök — mondá szerényen, de mégis

¹ Leuzendorf is említi följegyzéseiben Batthyány sok jóakaró, közbenjárni hajtó barátját.

² Az 1849 január 24-én fölvett jegyzőkönyvet lásd *Irományok*, 70. alatt.

³ 1848, III. t.-c. 33. és 34. §-ai.

határozott méltósággal — jogosan bíraskodni fölöttem csak e két ház illetékességét ismerhetem el. Amit pedig lemondásom után, mint magánember netán vétettem, effelől az ország főnnálló törvényei szerint kell ellenem eljárni; de amennyiben a tábornagy november 13-iki proklamációja volna irányadó, még ez sem vonatkozhatik olyan cselekményekre, amelyek a proklamáció kibocsátása előtt történtek.

A szerény méltósággal előadott óvás után azt kérte Batthyány, hogy választhasson magának valakit, aki neki védelmében segítségére legyen és akinek föladata lenne a miniszterelnöki működése és egyes tényei igazságos megítélésére alkalmas bizonyítékokat összeállítani. Nemcsak helyzetének rendkívüli volta támogatja, mondá, ezt a kérését, hanem az ország törvényei is; akit pedig e célra kiszemelt, az ellen a politikai fölfogás és jellem dolgában köztiszteletnek örvendő Deák Ferenc ellen semmi kifogást nem lehet emelni.

Végül arra kérte a bizottságot Batthyány, hogy a vizsgálat ellene szabadlábön folytattassék. Utalt arra, hogy eddig szekvesztrált javai is elég kezességet nyujtanának érette, de családja hajlandó még nagyobb vagyoni garanciát is nyujtani; aztán becsületszavának is kell, mondá jogosan, értékkel bírnia, mert soha olyat nem cselekedett, ami a legkisebb csorbát is ejtett volna becsületén. Becsületszót és kauciót ajánlott föl azon ígérete mellett, hogy Pestet meg Budát nem hagyja el s hogy minden idézésére pontosan meg fog jelenni.¹

...Az ezen kihallgatásról fölvett jegyzőkönyv aláírói, Batthyány és a katonai bizottság tagjai között ott látjuk a kirendelt hadbíró, lovag Leuzendorf Lajos nevét. Ez a név Batthyány végzetével annyira össze van forrva, ez az alak mint az árnyék annyira elválaszthatatlanul kíséri őt élete utolsó esztendejében, hogy nemcsak kíváncsós, de szükséges is vele közelcbből megismerkednünk.

¹ A kihallgatási jegyzőkönyv, *Irományok*, 70. alatt.

V. FEJEZET.

Leuzendorf Lajos lovag, a Batthyány elleni pör vitelével megbízott hadbíró egyénisége. Állásfoglalása a pörben. Vádak ellene, hogy megvesztegethető. Morális bátorsága. Jóakarata.

Leuzendorf Lajos lovag az akkor még stájerországi Marburgban született, úgynevezett „rendi” családból, amelynek tagjai büszkén viselték a „Herr und Landmann in Steiermark” címet s az ünnepélyes alkalmakkor ezzel járó jelvényeket. A család a báróin kívül két lovagi ágra szakadt, melyek közül az egyik egés napjainkig tekintélyes földbirtokkal bírt.¹ A másik, úgy látszik, birtoktalan ágnak volt ivadéka az 1849-ben java korát élő 38 esztendőes hadbíró, sokgyermekű, szintén a bíró apának fia, aki szűkös körülmények között végezte a gy. ei egyetemen jogi tanulmányait, de már 27 éves korában a bíró lón Budán. Családot alapítva itt élt 10 éven keresztül, töltőrendbeli kiküldetésben vőn részt, sőt 1848-ban Mészáros magyar hadügyminisztertől is dicsérő elismerést nyert azért a „körültekintő gyors és alapos munkáért”, amelyet Pozsonyban a második oláh határőr-ezred engedetlenkedő zászlóaljának haditörvénszéki vizsgálata ügyében kifejtett.²

Leuzendorfról, aki 58 éves korában elérte a legmagasabbat, amit választott életpályáján akkor elérni lehetett, a tábornok-hadbírói rangot, a róla is vezetett szokásos conduitelisták³ oly kedvező képet nyujtanak, mely páriát ritkítja. Egy erős, egészséges, tekintélyes külsejű férfiút mutatnak ezek be, aki hosszú szolgálata alatt Veronától Schleswig-Holsteinig mindig és mindenütt lankadatlan eréllyel tölté be hivatását. Elsőrendű

¹ A „Ritter von Leuzendorf”-féle birtokot Felső-Stájerországban, Vordernberg-Tragösz-t, megvásárolta hír szerint egy bajor szentbenedekrendi misszió-társulat 6,200.000 Schillingért. Neue Freie Presse, 1927 szept. 13-i estilapja.

² Mészáros 1848 október 4-én a magyar főhadparancsnoksághoz, fogalm. Koss. Arch. Fasc. 527. Konv. 519, 5814/441. h. ü. t. Itt őszinte köszönettel kell fölemlítenem, hogy Leuzendorfra vonatkozólag sok adatot kaptam Friedrich professzor úrtól, kül. Leuzendorf unokájának, L. Egon bécsi mérnök úrnak családi irataiból, akinek ezért szintén őszinte köszönettel tartozom. Sajnos, hogy művem oecónómiája miatt ezen adatok nagyrészt nem használhatom föl.

³ A bési Kriegerhivból. Ez is Friederich úr szíves közlése.

törvényismerő, nagytehetségű, boncolóeszű jogász, akinek jó tolla, precíz előadása előszóban és fogalmazásban egyaránt kifogástalan. Dicsérik, mint pontos, rendes és megbízható, társadalmilag is művelt embert, aki a többek közt a latin és az olasz nyelvet teljes mértékben bírta s aki hivatali szigorán kívül humanus, jóindulatú és szép családi életet él.¹ Amit azonban elsősorban emelnek ki róla a hivatalos följegyzések, az az ő rendkívüli nagy munkaereje. Ezt a kiváló tulajdonságát elég alkalma volt bebizonyítani 1849-ben és 1850-ben, mikor a magyar forradalmi vádlottak ügyeivel foglalkozott részben mint hadbíró, részben mint véstörvényszéki előadó Pesten. Száznál több forradalmi pert referált el² s rengeteg iratot hagyott hátra a bírósági ügyvitel köréből is. De bizonyítja különösen Batthyány pöre, melynek vizsgáló- és előadó-bírójává őt rendelé ki a főhadparancsnokság.

Ha ennek az embernek, akit végzete arra jelölt ki, hogy hivatásához, szomorú kötelességéhez képest és a hadi törvények rideg szabályaihoz szigorúan alkalmazkodva Világos után annyi kitűnő, derék és becsületes magyarnak élete vagy boldogsága fölött törjön pálcát, a Batthyány-pör lámpásával lelkébe akarunk belevilágítani, bizony mély szakadékra bukkanunk ott.

Sötét árnyat vet rá az az idegesnek mondható buzgalom, mellyel a Batthyány ellen emelt vádakhoz a bizonyítékokat újabb és újabb kudarc után minden elképzelhető helyről és módon beszerezni igyekvők, noha csak kötelességét teljesíté. Megdöbbenünk később, midőn azokat a körmönfont szarvasokoskodásokat, azokat a bántó rabulisztikával, rosszakaratot rejtő csűrèssel-csavarással föltett kérdéseket olvassuk, amelyekkel Batthyányt legutolsó kihallgatásai alkalmával, kevés-sel az ítélethozatal előtt, oly könyörtelenül faggatta. És megborzadunk, midőn a vádakat összefoglalva kifejti, hogy a vád-

¹ Erről bizonyosságok Önéletrajza, naplója s följegyzései is L. Egon úr családi iratai közt.

² Ő vitte vagy referálta a többek közt gróf Lázár, báró Wiedersperg, Baldacci s Bakonyi ezredek, Jovich generális, gróf Károlyi István, gróf Zselénszky, Szacsvey, Kolosy, Roth és Philippovich tábornokok, Csányi és báró Jeszenák pöreit. E két utóbbiról kéziratoss „emlékezéseiben“ nagy tisztelettel mély meghatottsággal nyilatkozik.

lott a legsúlyosabb büntetést érdemli meg, amellyel a drákói szigorúságú hadi törvények az elmarasztaltat sújthatják.

De a szakadékon túl valami engesztelő van abban, ahogy a fogoly Batthyány magatartásáról szól; amint vett utasítások ellenére is érvényre igyekszik juttatni a fogoly kívánságát, hogy a pör folyása alatt szabadlára helyezték. Majd meleg rokonszenvre méltó bátorsággal, a tisztesség, méltányosság, az igazságosság kívánalmaira való hivatkozással követeli, hogy a nádor, aki a vádlott mentségére szolgáló körülmények legjobb ismerője, minden megfelelő kérdésnél tanubizonyságot tegyen. És nagyfokú erkölcsi merészséget mutat fel akkor, mikor 1849 nyarán Bécsben, midőn már Schwarzenberg hercegnél nyert kihallgatásán meggyőződhetett a döntőkörök Batthyány ellen táplált gyűlöletes hangulatáról, nem habozik kimondani azt, — persze hiába, — hogy a haditörvénytől Batthyány miniszterelnöki tevékenysége felett ítélni semmikép sem illetékes.¹ Szinte megható az a néhol költői szárnyalású fölterjesztés, amelyben a mentő, az enyhítő körülményeket felsorolva, meggyőző okokkal kér kegyelmet a már elítélt számára. Tőle telhetőleg igyekszik aztán kegyelmi ajánlatának az óhajtott sikert biztosítani.²

Ezt a szembeszökő ellentétet azzal akarhatná valaki magyarázni, hogy az akkori katonai perrendtartás a hadbírónak nemcsak a vádak képviseletét, nem csupán a bizonyításukra szolgáló eszközök és tanuskodások beszerzését hagyja meg, hanem a vádlott védelmét is. A hadbíró vádlóügyész és védőügyvéd is egy személyben. S Batthyány esetében még azt a körülményt is fölhozhatnók, hogy maga Windischgrätz, egy leiratában, külön is emlékeztette Leuzendorft e védő kötelesség teljesítésére.³

De védelem és védelem közt nagy a különbség. Arra a lendületre, arra a meleg hangra, amely Leuzendorf irataiból Batthyány érdekében, ahol lehet fölhangzik és kicsendül, a per-

¹ Erről bőven lesz szó a pör folyamán.

² Erre nagy nyomatékkal utal Kempen, 1849 október 11-i levele Haynauhoz, *Irományok*, 213.

³ Windischgrätz leirata, 1849 január 26. *Irományok*, 77.

rendtartás semmi paragrafusa nem kötelezi a hadbíró. Azt a bátorságot, amellyel egy igazságos ítélet megformálhatásának követelményeit és akadályait, a hadi fórum inkompetenciáját fejtegeti, azt a merészséget, mely nem tart attól, hogy a katonai rémuralom első dühének napjaiban ilyen nézetek és ilyen elvek nyakát szeghetik a hadbírónak és nem fog használni neki az, hogy a vádak is kötelességszerűen, sőt raffinált szofizmával alapozta meg, mondom, ilyen merészséget a védelemnél semminemű szabály nem ír elő.

És mit szóljunk ahhoz, hogy az erős, éppen nem érzelmős ember, mikor megtudta, hogy kegyelmi ajánlatát Haynau elvetése a halálos ítéletet ratifikálta, mint villámcsapás áldozata összerogyott s aztán fölocsudva, nyilvános helyen nem félt infámiának bélyegezni meg azt a ratifikációt?¹

Ily együttérzést, ily intenzív védelmet nem kívánt Leuzendorftól a katonai perrendtartás. Itt más rugók működtek közre.

Vagy egy olyan emberrel van dolgunk, akit Batthyány a maga védelmének legelső szakában, már a legelső kihallgatások alatt meggyőzött ügye igazságáról és aki érezte, hogy a fölötte álló, vele rendelkező féktelen hatalom őt, az esküdt kötelesség bilincseibe vert, engedelmeskedni tartozó katonát vak eszközül választotta ki egy politikai bosszú kielégítéséhez és aki emiatt bensejében lázongva s egy magasb erkölcsi parancs szavára figyelve megkísérlé mindazt megtenni, amit alacsony helyzetében, a kínos kötelesség igájában az áldozat javáért megtennie lehetséges volt. Én hajlandó vagyok ezt hinni és elhinni neki, amit önéletrajzában mond, hogy egész bensejét lelki vihar rázza meg, kedélyét a legnagyobb fokú izgalom hatja át, mikor Batthyány pörére visszagondol.²

Vagy pedig olyan emberrel van dolgunk, aki érezte ugyan esküdt kötelességből folyó kínos helyzetét s lelkiismerete, igazságérzete fölfigyelt ugyan annak a magasabb erkölcsi

¹ Erről szól Tursky tábornagyról leírata (Leuzendorf pörében) a III. hadsereg parancsnokságához 1850 szept. 22. (Kriegsmin. Präsid. 1852/5696. szám) és Kriegsmin. Justizsection 1851/1558. sz. 1851 március 3. pontja.

² Leuzendorf: „Erinnerungen“, I. füzet, 14—16. lap. L. Egon úr családi iratai közt.

parancsnak szavára, amit kétségtelennek tartok; de sem ez az érzés, sem ez a parancsszó nem volt annyira erős, hogy ne kellett volna érvényesülésükhöz egy külső stimulusnak is hozzájárulnia.

Ehhez az utóbbi föltevéshez az az egykorú elterjedt hír ad alapot, amelynek valóságáról komoly, tiszteletreméltó emberek meg voltak akkor győződve. Azt suttogta ez a hír, hogy a grófi család igen tekintélyes összeget ígért volna a hadbírónak, ha az ítélet Batthyányra kedvező lesz; sőt foglalóul a megígért összegnek tetemes részét előre ki is fizette volna.¹ Ha a család ezt megkísérlette vagy meg is tette, az emberileg teljesen érthető és helyeselhető. Magával a szűz igazsággal és joggal azokban a vérbeborult szemű időkben nem sokra lehetett menni. És ha Leuzendorf elvállalta és vállalata sikerül vala: utólag évek múlva még azok sem dobtak volna követ rá, sőt valószínűleg hallgatva helyeselték volna tettét, akik akkor, mikor elkövette, kötelességzegésért kérlelhetetlenül lesújtottak volna a megvesztegethető bíróra.

De hát mi igaz lehetett ebben a suttogva terjesztett hírben?

Mikor a vértanú tetemei már az anyaföldben pihentek, Leuzendorf, aki kapitányi rangban ugyan, de úgynevezett „quâ-Stabsauditor“ címmel és jelleggel viselte tisztségét, 1849 november havában folyamodványt nyújtott be Haynauhoz az őrnagyi rang kieszközlése végett, hivatkozván szolgálati éveire és arra, hogy a legfőbb magyarországi forradalmi „bűnösök“ pöreinek vitelével és előadásával lőn megbízva.² Haynau, akinek elnöki osztályához Leuzendorfort a sötét emlékü Susan altábornagy ajánlotta be 49 szeptemberében e forradalmi pörök előadói tisztére, az Aradra küldött még söté-

¹ Tartsafalvi Pálffy János nemzetgyűlési alelnök emlékirataiból. Budapesti Hírlap, 1928 november 4-i (vasárnapi) mellékletében, a 8. oldalon: „Laitendorf ötzer pengő forintja“ cím alatt. — De az csak erős lapsus memoriae Pálffytól, hogy a megvesztegetést maga Leuzendorf mondta volna el Pázmándynak, mint régi jó ismerősének. Ez képtelenség!

² Leuzendorf Haynauhoz folyamodik, 1849 nov. 8. Ered. budai kat. főparancsnokság levéltára. — Präs. 292/1849. (Friedrich professzor úr szíves közlése.)

tebb emlékü Ernst őrnagy-törzshadbíró helyébe, hamarosan megkedvelte a gyorsan dolgozó, nyílteszű és jótollú jogászt. Kérvényét azért nemcsak Schwarzenberg hercegnek, hanem magának az ifjú császárnak is szokatlan nyomatékkal, feltűnő melegséggel ajánlotta kegyeikbe. Ez utóbbinál különösen azt emelte ki, hogy Batthyány pöre vitelénél a kérvényező hadbíró kiválóan nagy tapintatot tanúsított, aminek köszönhető az, hogy a legmagasabb körökhöz fölnyúló, finomszálú vonatkozások — mint a kissé zavaros, erőltetett irányú megokolások — kikapcsoltattak.¹ De éppen a Batthyány-pörre való tekintet volt az, ami az uralkodót és Schwarzenberget a kérelem teljesítésében feszélyezte. A megérdemelt előléptetést most úgy magyaráznák, mintha az a Batthyány ellen hozott ítélet megjutalmazása volna és ezáltal a kormány is, de Leuzendorf szolgálatai is ferde és gyűlöletes megvilágításban tűnnének fel. Ez volt Schwarzenberg véleménye, amelyet császári ura a magáévá tön s az előléptetést későbbi időre ígerte meg.²

Nemsokára azonban igen furcsa dolgok jutottak a hadbíró felől Bach miniszter tudomására egy bizalmas pesti jelentésből, amellyel külön minisztertanács látta jónak 1850 januárja végén foglalkozni. Azt mondta el az a jelentés, hogy Haynau rendeletére a vizsgálati fogságban lévők és hozzátartozóik kegyelmi kérvényei szabály szerint egyelőre félretétettek, hogy az ítélet meghozása után esetleg kegyelmi úton intéztessenek el. Ez az eljárás azonban megváltozott, amióta az elnöki osztály haditörvénykezési referensének, Leuzendorfnak sikerült magát Haynau bizalmába és kegyeibe befűrni, nálánál érdeme-

¹ Ezt látni fogjuk a pör folyamán. — Haynau Schwarzenberghez, 1849 nov. 24, sajátk. ered. (Schwarzenberg-Nachlass, III. 156.); Haynau a császárhoz, 1849 nov. 24, ered. Kriegsarch., Präsid. 9551/MK.): „... und erlaube mir, Ew. Mtät Aufmerksamkeit insbesondere auf die durch ihn bewiesene Umsicht und Würde zu lenken, mit welcher so viele in die höchsten Sphären einschlagenden hochwichtigen und zarten Beziehungen gelöst wurden, die bei minder taktvollen Benehmen arge Missbräuche entstehen gemacht hätten.“ Hogy került L. Haynau mellé, arról levele Legedich altábornagyhoz, 1850 október 28. (Leuzendorf családi iratai közt, fogalm.)

² Schwarzenberg Haynauhoz, fogalm. (Schwarzenberg-Nachlass, III. ad 156.) 1849 december 13.

sebb és idősb hadbírákat teljesen háttérbe szorítania. Leuzendorf ugyanis már az ítélet előtt is előszedi az ad acta tett kérévényeket s kedvezően referál róluk Haynaunak, de csak akkor, ha az illető fogoly vagyonos. Az ilyenek hozzátartozóinak csak egy Rózsa nevű ügynökhöz¹ kell fordulniok, aki a pénzt átveszi s megosztozik rajta Leuzendorffal. Innen magyarázható meg az a „gutgesinnt“ körökben megbotráncozást okozó jelenség, hogy Kossuth volt kormánybiztosai és a debreceni országgyűlés tagjai tömegesen szabadon lőnek bocsátva. Széltében-hosszában beszélük, folytatta a jelentés, hogy a Neugebäude zárai és lakatai „arany kulccsal“ mind kinyithatók.² Néhány eklatáns példát is hozott fel a besúgó. Így gróf Károlyi György esetét, aki dűsgazdagsága dacára csak 150.000 forint pénzbírságra és háromhavi, de kegyelemből elengedett szobafogságra lőn ítélve. Szinnyei-Merse László, aki egyik forradalmi vésztörvényszék elnöke volt, a purifikációját szintén Leuzendorffnak köszönheti — és Rózsa, mint a besúgó mondja, „elég szemtelen volt“, hogy saját maga ment el a fölmentő iratért a Neugebäudeba. Egy Schröder nevű dúsgazdag pesti mészáros, a forradalmi vésztörvényszék buzgó ülnöke, már halálra volt ítélve, de Leuzendorf keresztülvitte, hogy csak 4 évi várfogságot kapott, vagyonát pedig a hadi törvények világos rendelkezése ellen nemcsak nem kobozták el, de még csak pénzbírságot sem róttak ki reá. A nagyváradi Gazsy Imrét, egy guerilla-csapat vezérét, mert vagyonos ember, Leuzendorf referádájára szabadon bocsátották; de a szintén bihari Reviczky Lászlót a teljesen hasonló váddal terheltet, mert nem fizethetett, halálra ítélték és jó, ha 10 évi börtönre megkegyelmezik.³ Legfeltűnőbbnek ígérkezik

¹ Rózsa már a 40-es években ú. nev. katonai ügynök volt Budán; családja jó barátságban élt Leuzendorfféval. (Főljegyzések L. Egon úr levéltárából. Friedrich professzor úr szíves közlése.)

² A „Neugebäude“-t, vagy Újépületet, mely várszerű kaszárnya volt a mai Szabadság-tér helyén s 1849—50-ben a politikai foglyok börtöne, 1898-ban bontották le.

³ Ezeket az eseteket nemcsak Bach bizalmas besúgója, hanem részben a Leuzendorf pörére vonatkozó iratok is előadják. — Reviczkyről írja jó ismerőse *Százazberky Nagy József*, (Emlékjegyzetei 189—90. lap) hogy „Reviczky guerilla csapatot gyűjtött, de vele még nem operálhatott“. Hitte, hogy rövidesen kiszabadul, de halálos ítéletet kapott.

azonban, mondja végül a besúgó, a nagyváradi püspök, báró Bémer esete, akiről már most nyíltan beszélnek, hogy Rózsa útján ki fog szabadulni és Rózsa már kézhez is vette az arányosan emelkedő taksák jegyzékét, aszerint, hogy a Neugebäudeben ülő püspök ellen szabadlábbon folytassák-e a pört vagy teljesen és formálisan fölmentsék őt, vagy éppen visszahelyezzék püspöki székébe.¹ Sajnos, mondja Bach bizalmasa, hogy Leuzendorf ellen nem tanácsos fegyelmi vizsgálatot indítani, mert ő volt Batthyány bírása s a kormány ellenei méltán hirdethetnék, hogy ily nagy súlyú férfiak sorsa ilyen megvesztegethető ember kezébe lőn letéve.²

A minisztertanácsban, ahol Bach ezt a jelentést felolvasá, hangok emelkedtek ugyan Leuzendorf mellett, arra utalók, hogy a gazdag Batthyány halálos ítélete a hadbíró részrehajthatatlanságát bizonyítja. De mégis elfogadták a feljelentő ajánlatát, hogy minden feltűnés elkerülése végett az egész dolgot elhallgatni és Leuzendorft csak Magyarországból elhelyezni kell, ami tényleg meg is történt. 1850 február végén a monarchia legtávolabbi nyugati részébe, Bregenzbe, a vorarlbergi hadparancsnokság mellé osztották be.³

Leuzendorf azonban nem hagyta abba a dolgot. Amint áthelyezése okát megtudta, azonnal vizsgálat indítását kérte maga ellen. Ártatlanságáról új főnöke, Legedics a főhadparancsnok, aki őt régebb idő óta ismeré, annyira meg volt győződve, hogy őt már pár hó múlva, 1850 nyarán, a lehető legmelegebben ajánlotta a rég megérdemelt előléptetésre s ajánlásánál éppen a méltatlan gyanúsításokra hivatkozott, amelyekért a legillendőbb elégtétel az előléptetés volna.⁴ A kért és elrendelt vizsgálat folyama alatt azonban újabb gyanúkok merültek fel ellene, t. i. hogy Danielisz Jánost, Görgey hadseregének fő-

¹ Tudvalevően a derék püspököt 1850 februárjában lemondatták püspökségéről, bitófára ítélték, a mi 20 évi várfogságra lőn változtatva, de kegyelemből egy osztrák kolostorba internálták.

² A titkos jelentés s. d. Nachlass Schwarzenberg III. 164.

³ Minisztertanács, 1850 január 28., IV. pontja (MRPr. 422 ex 1850); Schwarzenberg Haynauhoz 1850 febr. 9. (Nachlass III. 164. mellett) és Haynau válasza febr. 13. (U. o. III. 165.).

⁴ Legedics altábornagy Schwarzenberghez 1850 aug. 17. (U. o. III. 182.).

intendánsát, jó pénzért szabadon ereszté; a szintén szabadon bocsátott Patay Józseftől, a honvédelmi bizottmány ismeretes buzgó tagjától pedig kétszáz aranyat kapott volna.¹ A vizsgálat évekig húzódott. Belekerült, mint a vesztegetésről szóló hírek terjesztője, a seíypítő Mohácsi József volt ügyvéd, a hatvanas évek ezen jellegzetes alakja, az egykori „Két pisztoly“ buzgó látogatója, akinek kómikus alakjára a nagyon öreg pestiek jól emlékezhetnek. De belekeveredett még Kemény Zsigmond is, aki látta, mikor Patay egy kétszáz aranyat tartalmazó tekercset adott át egy akkoriban ismeretes női „szabadító ügynöknek“, Bástynénak. Leuzendorf számára; de az erről fölvett jegyzőkönyvben kijelenté, hogy a hadbíró az aranyakat visszaküldte.²

Mindezek a gyanúsítások eredhettek irigységből a közönséges képzettségű hadbírákat felülmúló eszes és művelt kartárs iránt, aki a maga értékének talán nagyon is tudatában volt, ezt velük érezteté és akit talán méltán törtetőnek tartottak. Erre mutat az, hogy Leuzendorft már 49 végén figyelmeztették barátai ez irigyek áskálódásaira és az a körülmény, hogy legfőbb vádlója, egy Skacel nevű cseh katonai főtörvényszéki tanácsos, aki Magyarországon a haditörvényszékeket megszervezte, a vizsgálat folyamán a gyanúsításokat Nedelkovich őrnagy-hadbírónak, Leuzendorf másik főellenesének nyakába varrta. Ezt aztán pár heti szobafogságra ítélték s így Leuzendorf épen került ki a csávából.³ De teljesen érthető, ha Haynau mindjárt a vizsgálat kezdetén szentül hitte, hogy a Batthyány-család megvesztegeté Leuzendorft, mert szemét szúrta, így utólag, az a valóban szépen kidolgozott s megleghangú kegymeli ajánlat, amely mellett azután magát a nagy vádiratot, most

¹ Gr. Schaffgotsch altábornagy a pesti kerületi parancsnoksághoz 1851 máj. 23. (Budai kat. főhadpar. iratai 112/F. ered.).

² Jegyzőkönyv br. Kemény Zsigmond kihallgatásáról, 1854 május 8. (Kriegarch. N.-Öst.—Landeskomm. 1854/1—90. Justitz-Section.) A jegyzőkönyvet Keménnyel az a Fabinyi Theophil — mint k. k. Bezirksrichter — vette föl, aki később magy. kir. igazságügyminiszter lön.

³ Nedelkovich Euthym cs. kir. százados-hadbíró a Honvédelmi Bizottmány nevezte ki 1848 nov. 26. őrnagyi ranggal a katonai föllebbviteli szék elnökévé. De könnyen purificálta magát az osztrák főhadparancsnokság előtt.

már persze elfogultan és igazságtalanul, gondatlan fércelménynek nyilvánítá. Most már a megvesztegetésnek tulajdonítá Haynau azt is, amiért már, mint látni fogjuk, szeptemberben dühöngött, hogy t. i. Leuzendorf Olmützből nem ő hozzá Pestre, hanem Bécsbe a katonai legfőbb törvényszékhez küldötte be a pöriratokat. És mikor, persze ismét utólag, híriül vitték neki, hogy Leuzendorf a halálos ítélet ratifikációjának hírére elájult s a kegyelmi ajánlat félredobását infámiának nevezte, szilárd meggyőződésévé vált benne és nem is titkolta, bár bizonyítani nem lehetett, hogy a grófi család megvesztegette a hadbíró. Ebben a meggyőződésben osztozott vele a föntebb említett Skacel is. Csoda-e hát, ha kiszivárgott a hír és tiszteletreméltó emberek, Pázmándy Dénes is, Pálffy János, Batthyánnak e föltétlen tisztelői is elhitték.¹

De mit higyjünk, mit mondjunk mi?

Két tény bizonyosnak látszik. Az egyik az, hogy a vesztegetési ügyet a fölmentett Gazsy Imre esetében Haynau parancsára tovább nem bolygatták, pedig Nedelkovich hadbíró kimutatta neki a kiemelt aktákból a hasonlóságot az elítélt Reviczky László esetével.² A másik az, amit távol e fegyelmi vizsgálattól és róluk semmit sem tudva, az öreg Madarász József mond Emlékirataiban. Mikor a Neugebäudeban 1849 októberében bezárva volt, feleségét egy asszony kereste föl, aki döntő katonai körökben nagy befolyással bírt és azt ajánlá Madarász feleségének, hogy száz darab aranyért vagy hatszáz ezüst forintért (a bankóknak nem volt nagy hitelük!) kieszközli, hogy férjét nem végzik ki. A nő, írja Madarász, a kívánt sumrát magkapta; Madarászt, mint tudjuk, a Mindenható még hosszú évtizedekig éltette; Madarász ügyének referense pedig — Leuzendorf volt...³

Ki tudja hát eldönteni, tisztán és csupán tiszteletreméltó nemes érzelmek hevítették-e Leuzendorft Batthyány ügyének néha meglepő merészségű védelmében? vagy anyagi rugók is

¹ Pálffy János föntebb idézett följegyzései.

² Nedelkovich jelentése 1850 nov. 30. (Kriegsmin. Präsid. ad. 1852/5696. sz. — Friedreich prof. úr szíves közlése.)

³ Madarász József emlékiratai 276. és 279.

működtek közre? Hogy *csak* ez utóbbiak: azt nem vagyok hajlandó hinni.

VI. FEJEZET.

Batthyánnak szabadlábra helyeztetése és Deák Ferenc segédkezése iránti kérése elutasittatik. — Az ellene emelt vádak és első gyanúsítások: Gr. Lamberg szeptemberi küldetése ügyében. A küldetés és a vele összefüggő tervek igazi története. Gróf Lamberg tiszta szándéka. A nádor, Wessenberg osztrák miniszterelnök és a magyar konzervatív urak szerepe e küldetésnél. — Vád Batthyány második képviselősége s a cs. kir. serezek hitszegésre csábítása miatt. —

Jóindulatra mutatott a vizsgáló hadbíró részéről, hogy a január 24-i kihallgatásról felvett jegyzőkönyvet még aznap beterjeszté a központi vizsgálóbizottsághoz, hogy ez Batthyány két kéréséről, a Deák Ferencre és a szabadlábra helyezésére vonatkozóról a főhadparancsnokság döntését kieszközlje.¹ A központi bizottság kísérő fölterjesztésében azonban nem volt köszönet!... Pártolá ugyan a Deák Ferencre vonatkozó kérést, de a másodikat az érvényben lévő hadi törvények rideg magyarázatával elutasítandónak vélte. Abból az általánosan elterjedt hírből indult ki, hogy a vádlott, aki még hozzá mint volt katonatiszt a hadseregből való kiválásakor a szokásos térítvényt is aláírta, a császári sereg ellen Vas megyében fölkelő nemzetőri csapatokat ütközetre vezetett. Ez a fegyveres ellenállás a fejedelem ellen olyasvalami, mely ha igaznak bizonyul, a hadi törvények szerint halálbüntetést von maga után és így ilyen pör szabadlábon folytatása semminemű kaució mellett nem engedhető meg.²

A központi bizottság e határozott tiltakozása lőn az oka annak, hogy a grófné és a közbenjárók könyörgéseit a tábornagy akarva-nem akarva süket fültre vette s a kérést elutasítá. Feltűnőbb azonban az, hogy a Deák segédkezésére irányuló kérés szintén nem talált meghallgatásra a hercegnél. A vizsgáló

¹ Leuzendorf fölterjesztése 1849 január 24. *Irományok* 71.

² Trattner ezredes fölterjesztése 1849 január 25. *Irományok* 74.

lat alatt lévőknek ilyen alakú védelmét a katonai törvények — mondja a hercegi leirat — nem engedik meg. Tudassák azonban Batthyányval, aki jelen helyzetében a katonai törvényeknek van alávetve és akinek illetékességi kifogásai eszerint tekintetbe nem vehetők, hogy Deák Ferencre vonatkozó kérésének megtagadása semmikép sem fog kárára válni; mert ugyanaz a törvény, amely a kívánság teljesítését eltiltja, a katonai vizsgálóbíró a vádlott törvényes védelmével is megbízza, sőt kötelezi, hogy nem csupán a vizsgálat alatt állónak kérésére, hanem általában véve minden kérés, minden felszólítás nélkül is gondosan gyűjtsön egybe minden oly bizonyítékot is, ami a vádlottat tehermentesíteni képes. A vizsgálóbíró feladata lesz hát — mondá nagy nyomatékkal a herceg — azokat a személyeket is kihallgatni, tanuskodásra felszólítani, akikre a gróf a saját védelme érdekében hivatkozhatni vél.¹

Kitűzte azután a herceg Hegyessy már említett operatuma alapján azokat az „imputatumokat“,² amelyekről Batthyányt ki kell hallgatni. Kötelességévé tette a vizsgálóbírónak minden elérhető segélyforrás felhasználásával beszerezni a szükséges adatokat, hogy úgy az előadott imputatumok, mint a netán később felmerülők minden kétséget kizáróan „aktaszerűen“ legyenek beigazolva s mikor mindez meglesz, akkor terjessze fel az összes iratokat a főhadparancsnokság elé további intézkedés végett.³

Nem láthatunk be a herceg lelkébe; de ezen leirat alapján, mely az emelhető vádak kifogástalan bebizonyítását oly részletes megokolással köti a hadbíró szívére és különösen is kiemeli, hogy az ekként bebizonyosodott vádak és azok bizonyítékait a herceg felülvizsgálni fogja, azt kell hinnünk, hogy Windischgrätzet Eötvös és Zsedényi levelei, Cziráky, Pázmándy, Deák, Majláth és Szőgyény közbenjárása erősen meg-

¹ Windischgrätz leírata 1849 január 26. *Irományok* 77.

² „Imputatum“ olyan „gyanúsítás“, „ráfogás“ (a latin szó értelmében), mely még nem „vád“, de vád jellegével bír s lehet belőle vád. — A régi katonai büntető perrendtartásában „vád“ értelmében is használtatik.

³ Az *Irományok* 77. sz. darabjának hátirata szerint a herceg elhatározása január 29-én közöltetett Batthyányval.

ingatták Batthyányt elítélő véleményében. Bizonyára másként végződik vala a pör, ha a herceg helyét később nem Haynau foglalja el...

Igy kezdte meg Leuzendorf február 12-én Batthyány kihallgatását, mely március 26-áig tartott. E hat hét alatt Batthyány kilenc ízben lőn¹ hosszú ideig tartó vallatásra az ad hoc összeállított katonai bizottság elé idézve, mely természetesen passzív szerepet játszott a vádat képviselő hadbíró mellett.

Hogy e kihallgatások során Batthyáynak alkalma volt volna a hozzáintézett kérdésekre adott válaszaiban és az ellene emelt vádfélék cáfolgatásában írásos, hivatalos bizonyítékokat használnia, annak a periratok között semmi nyoma nincsen. Ellenkezőleg: a március 19-i kihallgatáson nyíltan panaszkodik, mily élenken érzi annak a hiányát, hogy hivatalos iratokkal nem védheti magát és így sok esetben a köztudatra kell hivatkoznia, pedig politikai krízisek alkalmával az aggályoskodók a gyanúsított javára nem merik az igazságot megmondani; régi ellenséges érzelmek pedig ilyenkor szabad folyást nyernek.² Meg kellett elégednie azzal, amit emlékezetéből meríthetett és azon, a hírlapokból vett hivatalos közlemények és rendeletek kommentálásával, amelyeket a vizsgálóbíró eleibe terjesztett. De hiába is utalt Batthyány ezen előnyomozások alatt a miniszteri ügyiratok egyikére másikára. A legfontosabbakat tényleg magával vitte a magyar kormány Debrecenbe; a Pesten visszamaradtakra pedig még ekkor nem akadtak rá Windischgrätz organumai. Sem a vádlónak, sem a védelemnek nem állottak hát még ekkor a magyar minisztérium ügyiratai rendelkezésükre.

Azokat a kérdőpontokat, amelyre Batthyáynak felelnie kellett, két csoportba oszthatjuk. Az egyik, nagyobb csoport a tulajdonképeni imputatumokat foglalta magában.³ A másikba

¹ A kihallgatások napjai: február 12, 14, 16, 19; március 8, 12, 19, 20 és 26. — A kihallgatási jegyzőkönyvek *Irományok* 85. alatt.

² Kihallgatási jegyzőkönyv március 19-től. *Irományok* 85. sz.

³ Az elbeszélésnél lehetetlen a kihallgatások időrendjét követnem, mert főlösképpen ismétlésekbe kellene bocsátkoznom a sok ide-oda ugró s megismétlődő kérdések miatt, melyeket a hadbíró B-hoz intézett.

olyanok tartoztak, melyek részint csak tájékozásul szolgáltak a vizsgálóbizottság és a hadbíró számára, részint olyanok, amelyek az imputatum jellegét csak a pör további folyamán öltötték magukra.

Ez utóbbiak közt legelső a budapesti csőcselék által 1848 szeptember 28-án legyilkolt királyi biztos, *gróf Lamberg Ferenc béktű küldetésének ügye*.

Ennek előadására azért szólítá fel a vizsgálóbizottság Batthyányt, mert a legfelsőbb katonai körök bizonyos nem jó-akaró szándékot, Lamberg missziójának csöndes kijátszását vélték abban lappangani, hogy Batthyány a királyi biztost nem várta be Pesten, hanem előle a Székesfehérvár melletti magyar táborba utazott; pedig a király az 1848 október 20-án Olmützből kelt manifesztumában világosan kijelenté, hogy Lamberg küldetésekor az erre vonatkozó királyi leirat ellenjegyzésével megbízta Batthyányt és ezért nekie — így vélték a vizsgálóbizottság tagjai — a királyi biztost föltétlenül be kellett volna Pesten várnia. A katonai körök gyanakodása még az udvarnál is erősen hitelre talált; maga Zsófia főhercegnő, aki persze gyűlölé Batthyányt, még a naplójában is kifejezést adott ennek.¹ Másrészt meg az országgyűlést elnapoló szeptember 26-án kelt királyi leirattól azt olvasta ki a hadbíró, hogy a főség a magyarok és horvátok kibékítésére nem Pestre, hanem a fegyverben álló csapatok táborába küldötte Lamberg-et.² Ezt a zavaros, homályos ügyet volt hát tisztázandó Batthyány előadása.

Mielőtt azonban őt meghallgatnók, szükséges a Lamberg-misszió gondolatának létrejöttével, amiről Batthyáynak sejtelve sem volt, tisztába jönnünk s eddigi hézagos ismeretünket eme, következményeiben oly nagy horderejű eseményről az

¹ A főhercegnő naplóját az eredetiből kivonatossan kiadta Fritz *Reinöhl*, „Aus dem Tagebuch der Erzherzogin Sophie“ a Lothar Gross szerkesztette „Historische Blätter“ 1931. évfolyamában. A főhercegnő idézett bejegyzése szept. 30. alatt van.

² Az 1848 szept. 26-i és okt. 20-i kir. irat többször kiadva. Elég ha a „Sammlung der für Ungarn erlassenen Manifeste“ etc. egykorú hivatalos füzetre utalok.

újabbban megnyílt autentikus források alapján kiegészítenünk.¹

Az osztrák minisztérium szeptember közepe óta válságos helyzetbe szorult. Sikerült ugyan pár nappal előbb egy szociális jellegű veszedelmes zendüléssel megbirkózni; de minden nap kitörhetett egy másik, erősebb politikai forradalom liberális és radikális vezetés alatt, a konzervatívokkal és a birodalmi gyűlés nagyszámú szláv elemeivel tartó kormány ellen. Az alkotmányos gondolkozású Wessenbergtől ugyan alap nélkül féltették a liberálisok az alkotmányos élet megszűnését, de a szlávokkal való koalíció és Jellachich portálása a magyar minisztérium ellen reakcionárius szándék föltételezését engedték meg, a német egység gondolatának, a liberális és radikális elemek eme kedvenc eszméjének pedig aláásását. Elére állította azután a dolgokat az, ami szeptember 19-én a bécsi birodalmi gyűlésen történt. Tudvalevő, hogy a magyar országgyűlés Kossuth indítványára az osztrák parlamenthez díszes deputációt küldött Deák Ferenc vezetésével, amelynek feladata volt az osztrák és magyar kormány közti differenciák békés kiegyenlítését a két parlament útján kísértetni meg s a bécsi parlament barátságos közbenjárását kérni fel a reakció által szított nemzetiségi mozgalmak, főképp Jellachich leszállítása s a belbéke helyreállítása céljából. A bécsi kormánynak a magyar küldöttség megjelenése és az a kívánsága, hogy kérelmét az osztrák parlament kebelében adhassa élőszóval elő, éppenséggel nem tetszett; hiszen köztudomású, hogy az osztrák kormány és udvar közös főkívánságának, a hadügy, a pénz- és kereskedelemügyek Bécsben való központosításának, tehát a megfelelő magyar minisztériumok megszüntetésének éppen Jellachich volt a paladinja,² aki a Batthyányval a nyáron folyt tárgyalások alatt nyíltan kijelenté, hogy e föltételek teljesítése alatt kész a béke a magyarok és horvátok között. Az osztrák kabinet attól tartott, hogy

¹ A Lamberg ügyet bőven tárgyalja ugyan Kovách Lajos Tört. Tanulmányai VII. része a Budapesti Szemle (1883) 36. kötetében. — De az ő előadását is kiegészíti s részben korrigálja az, amit itt elmondandó vagyok.

² Hogy ez így volt, azt hiába akarja Kovách Lajos egyébként nagyértékű Tört. Tanulmányai III. részében pl. a 225. lapon, Bpesti Szemle 33. kötetében, az objektíve ítélő történetírás nevében elmagyarázni. — Alább frappáns bizonyítékot hozok föl e tárgyban.

a tekintélyes külsejű, rokonszenves megjelenésű magyar képviselők, akiket a bécsi nép hosszánával fogadott és akiknek kívánságát az osztrák parlament erős kisebbsége, az egész baloldal, lelkesen pártolá, elcsavarhatnák némely konzervatívabb érzelmű ugyan, de német tag fejét¹ és egy oly határozat jöhetne létre, mely az udvar és a kabinet céljaival ellenkezik. Meg volt győződve az osztrák kabinet, hogy Kossuth, aki az országgyűlési küldöttség eszméjét fölvetette, éppen erre a hatásra számít és egyszersmind lázítani akar a bécsi minisztérium ellen.²

Volt azonban egy második oka is annak, hogy az osztrák kormány ne nézze jó szemmel a magyar küldöttség elfogadását és kívánságai előszóval való előadását a bécsi parlamentben. Egy nem politikai, hanem közjogi ok, melynek elvi jelentősége el nem tagadható és amelyre az udvarnak s általa az osztrák kabinetnek a figyelmét az udvar körül tartózkodó magyar konzervatív politikusok már előbb felhívták. Pesten ugyanis már augusztus végén fölmerült az a gondolat, hogy a magyar országgyűlés egyenest az osztrák parlamenthez forduljon és ezt arra szólítsa fel: adjon direkte megbízást az osztrák minisztériumnak a magyarokkal való összes differenciák békés kiegyenlítésére. Mikor azért Batthyány és Deák augusztus legvégén bizonyos törvényjavaslatokkal, melyekről alább bővebben lesz szó, Bécsbe jöttek, a bécsi magyar konzervatív urak közt híre terjedt annak, hogy Batthyányék bécsi időzése eme terv útjának egyengetésével is összefügg, (ami persze nem felelt meg a valóságnak). Szükségesnek tartották hát azonnal figyelmeztetni az udvart, hogy ez a terv dinasztikus szempontból is, magyar közjogi szempontból is elvetendő. Magyar ügy, mondták, semmikép sem eshetik az osztrák országgyűlés illetékessége alá, hanem a dinasztíára tartozik. Az pedig egyenest a dinasztia félretolása, kikapcsolása lenne, ha a két minisztérium a két

¹ Ezt maga Helfert mondja „In Konstitutionellem Reichstag“ című műve 228. lapján.

² Ezt különösen kiemeli Belgium bécsi követe szeptember 19-diki jelentésében. (Ered. brüsszeli külügyi levéltár. Angyal Dávid barátom szíves közlése).

országgyűlés meghatalmazásából és nevében kezdene egymással alkudozni. Az osztrák minisztérium csak a császár felhatalmazása alapján léphet alkuba a magyar kabinettel; a két országgyűlés ilyenén szuverén eljárása hát semmi esetre sem engedhető meg.¹

Ez az okfejtés magában véve is természetesen meggyőzte volna Wessenberg lojális kormányát, még akkor is, ha az említett praktikus, politikai ok nem forgott volna fönn. Az osztrák kabinet érintkezésbe lépett hát a parlamenti többség egyik legképzettebb fiatal tagjával, Helfert Józseffel,² s megtétette vele az indítványt, hogy a házszabályok egyik szakasza értelmében a parlament semmi küldöttséget nem fogadhatván, a magyar deputáció kívánsága elutasíttassék. Hatalmas és hosszasan tartó vita indult meg erre, melyben a cseh képviselők eléggé durva módon támadták a magyarságot; de a baloldal legjobb szónokait e vita annál lelkesebb nyilatkozatokra ösztönözte. „Ha önök a szabadságnak utat akarnak nyitni, nyissák ki az ajtót a magyarok előtt!” — kiáltá Goldmarck. „Ha a magyarok leveretnek, a többi nép is szolgaságba süllyed!” — mondá Löhner. E lázas beszédek hatása alatt bizonyára megbukik Helfert indítványa, ha nem siet segítségére a bécsi parlament egyik csodálatos, bizarrnak mondható eleme, a galíciai, főként rutén parasztképviselők csoportja. Ezek a sem írni, sem olvasni nem tudó, teljesen analfabéta emberek, akikről lord Brougham kitűnő humorral állapítá meg, hogy ítélőképességük ökrök és tinók értékének helyes megbecsülésén felül nem emelkedik és akikről maga Helfert mondja el, hogy egy szót sem értvén a tárgyalásokból, egy-két kormánypárti kolompos kommandó-

¹ Bőven szól erről egy névtelen magyar konzervatív politikus (Desewffy Emil?) roppant érdekes az udvarhoz benyújtott emlékirata. *Irományok; Függelék 10. sz.*

² Helfert, később báró, az 50-es években az osztrák közokt.-ügyi minisztérium államtitkára, jeles historikus. Nagy cseh-barát német; magyarellenes publicista és politikus. Személy szerint igen kedves, szellemes, szeretetreméltó, nagyműveltségű ember volt, aki politikai beállítása dacára is rokonszenvezett a magyarokkal. (Nemcsak az ó-konzervatívokkal!)

jára álltak föl szavazni,¹ ezek az együgyű emberek diadalra vitték Helfert indítványát.

A magyar küldöttség elutasítása óriási izgalmat váltott ki Bécsben. Az összes liberális és radikális körök fáklás-zenével tüntettek a magyar küldöttség mellett; mértéket nem ismerő demagóg népvezérek, különösen dr. Tausenau, Pulszky jó embere, oly minden fogalmat meghaladó, jakobinus ízű szónoklatokkal dicsőítették a magyarokat és szidalmazták az udvart, a dinasztíát, a „kamarillát“ és a kormányt, hogy Deák Ferenc, aki szállodájának ablakából volt kénytelen ezeket az elukubráciokat hallgatni, megborzadt belé.² De a mérsékelt szabadelvűek, meg a német egység buzgó híveinek táborában is nagy megütközést keltett a parlamenti szlávság³ eme diadala. Az Allgemeine Österreichische Zeitung szerkesztője, Schwarzer Ernő, még néhány nappal azelőtt miniszter, aki a magyarság törekvéseivel s különösen Kossuth politikájával egyébként éppenséggel nem rokonszenvezett, sőt a magyarokat gyakran élesen támadta, lapjának másnapi számában általános feltűnést keltő cikkben adott kifejezést ez érzelmeknek. Össze kell tartanunk a németiség született ellenségei ellen, írta, ha azt nem akarjuk, hogy Szentpétervár vagy Varsó legyen fővárosunk és a szláv határszéli városban, Bécsben, a német szabadságot sírba tegyük. Most, midőn a szlávok határozottan lépnek föl, itt az ideje, hogy népünket mi is fegyverre szólítsuk; jöjjön aztán, aminek jönni kell!⁴

Helyesen állapítja meg e zavaros idők egyik történetírója, hogy a bécsi októberi forradalom tulajdonképpen szeptember 19-ével kezdődik, mikor a reakcionárius bécsi parlamenti többség a magyar delegációt visszautasítja és ezzel megsemmisíti az utolsó esélyt az osztrák és magyar álláspontok békés ki-

¹ Helfert: „Revolution und Reaction im Spätjahre 1848“, 294 lap. — Lord Brougham 1848 szeptemberben az osztrák parlamenti állapotokról kelt leveleit a Wiener Zeitung 1848 december 15-diki esti lapjának melléklete ismerteti.

² Ezt maga Deák mondá el Wodiáner Móritznak. Lásd *Irományok* 122. sz.

³ A 48 lengyel képviselő közül azonban 36 a magyar küldöttség fogadtatása mellett szavazott. L. Divéky A. cikkét: Bpesti Szemle, 175. köt. (1918) 55. lapon.

⁴ Allgm. Oesterr. Zeitung 1848 szept. 20-diki száma.

egyenlítésére. És forrongó szégyenérzettel adtak igazat Bécs radikálisai Kossuthnak, aki az elutasításra reflektálva, megbotránkozással kiáltott fel, hogy „ha a hottentottákhoz, bármi vad népekhez szólnának is így, ily békés érzelmekkel egy lelkes nemzet küldöttjei: barátságosan fogadnák őket!”¹

Bécsben annyira általános lőn az elszörnyűködés, annyira föllobbant a gyűlölet a szlávság és a Jellachichot pártoló kormány ellen, hogy az osztrák kormány maga is meghátrált a pyrrhusi győzelem következményei előtt. Egy kitűnő, 48-as magyar politikus és történetíró szerint nem szabad az osztrák államférfiakat oly bárgyúaknak képzelnünk, hogy az akkori, fölötté szorongatott helyzetben, midőn Bécsben sem bírták a rendet helyreállítani, „Magyarország felbőszítésére“ gondoltak volna.² Hihető, hogy nem ez volt céljuk. De mindenesetre csekély előrelátásra mutat, hogy csak az, ismétlem, pyrrhusi győzelem után, csak az ellenzék s a főváros példátlan fölzúdulása után jutott eszükbe, mily káros hatása lehet a szlávság előretörésének, túlsúlyra vergődésének, Lajtán innen és Lajtán túl, magára arra az osztrák modern alkotmányra, mely mint törékeny sajka vergődött egyrészt az udvari és katonai reakció, másrészt a radikális áram hullámai közt, de amelybe Wessenbergék görcsösen kapaszkodtak.

Az osztrák kormány e megriadásának világos, szinte alig hihető bizonyítéka az a fölterjesztés, amelyet harmadnap, szeptember 21-én intézett a császárhoz.³ A szerbekkel való polgárháború tényéből indul ki az osztrák kabinet és arra mutat, hogy mindkét fél, magyar és szerb, az uralkodó akarására hivatkozva nyúlt a fegyverhez. „Ez az állapot, mondják Wessenbergék, a folség tekintélyét a külföldön is, a belföldön is egyaránt lerontja; a *koronának elhatározásra képtelen voltát az egész világ előtt nyilvánvalóvá teszi* és veszedelmes példát nyújt minden állami rend fölborítására“.

Kétségtelenül erős bírálóat ez egy minisztériumtól a korona viselőjével szemben s csak forradalmi vagy legalább is erősen

¹ Kossuth Hirlapja 1848 szept. 23. száma.

² Kovách Lajos, Tört. Tanulmányok, Bpesti Szemle 35. köt. 76. lap.

³ Az igen fontos és érdekes előterjesztést lásd *Irományok* 21. sz. alatt.

mozgalmas időkből magyarázható. Persze az öreg, szelíd Wessenbergnek, aki a gyöngé beteg uralkodóhoz meleg rokonszenvvel és tiszta hűséggel ragaszkodott, a császárné iránt pedig hódolatos tisztelettel viselkedett, külön oka is volt ez őszinte beszédre: az ellentét mely közte és Latour között a belgrádi konzul, a hirhedt Mayerhofer ezredes működése értékelésénél éppen ezekben a napokban robbant ki. A miniszterelnök határozottan elítélte a vakmerő, saját kezére politikát űző ezredeskonzult, aki a legfőbb katonai körök biztató szembehúnyásától fölbátorítva vezette éppen ezidőtájt a császár nevében a rációkat és a Szerbiából átözönlő szerb önkénteseket a hű Fehértemplom ellen. Wessenberg szigorú dorgálásban részesíté a hatáskörét áthágó, kellemetlen tisztviselőt s magát Latourt is élesen figyelmezteté védence kompromitáló, káros viselkedésére,¹ amit Latournak akarva, nem akarva, le kellett nyelnie, bár természetesen eszeágában sem volt védenct a megkezdett úton föltartóztatni.

A szerb mozgalom veszélyének ecsetelése azonban csak bevezetés, ha szabad ez idegen szóval élnem, csak „Auftakt“ volt a szeptember 21-iki előterjesztésnél a Jellachich részéről várható bonyodalmak előadásához. Az előzmények után persze kesztyűskézrel kellett ehhez a kérdéshez hozzányúlni. Azt kellett fejtegetni, hogy az érvényben lévő márciusi magyar törvények alapján és ezek szemmeltartásával nehéz ugyan oly utat-módot találni, amelyen a magyar-horvát küzdelmek végleges és békés megoldásra vezetnek. Nehéz, mondá az előterjesztés, de nem lehetetlen. Itt van herceg Esterházy, aki lemondott ugyan, de fölmentést még nem nyert és itt van Batthyány, aki még eddigelé miniszter. Ezek által kellene egyrészt odahatni, hogy az osztrák és magyar kormány *személyes* érintkezés útján találja meg a kiegyenlítés módozatait; de másrészt, hogy e kiegyenlítés létrejöhessen, *gyors intézkedésnek kellene történnie, mely a Buda felé előnyomuló horvátok ellen-*

¹ Wessenberg Latourhoz 1848 szept. 12. Thim, Szerb felkelés 1848—49., III. k. 449. sz. — B. Piret, a temesvári főhadparancsnok is a leghatározottabban és ismételve tiltakozott a szemtelenségig vakmerő Meyerhofer viselkedése ellen, Thim id. m. 460. és 462. sz.

ségeskedését azonnal megszüntesse!... Ugyanaz hát a Wessenberg-kabinet tanácsa, amit a nádor, a Batthyány-kabinet s a magyar országgyűlés egyaránt kértek és követeltek!... Ez az intézkedés pedig, folytatja az előterjesztés, abban állhatna, hogy a Magyarországon levő összes bármínemű fegyveres erő és így a bán hadai fölé is egy főparancsnok állíttassék. „Nem kétséges, hogy ez az intézkedés Jellachichot a leggyorsabban visszahelyezné abba a helyzetbe, ahonnan, anélkül, hogy a magyar mellékországok jogainak és igényeinek praeiudiciumára bármi is történnék, egy győzelmes hadvezér fanatizmusa nem fenyegethetné többé az alkotmányos szabadságokat“.¹ Más szóval és röviden mondva: a bánt vissza kell parancsolni a Dráván túlra... Nagyon sürgősnek jelzi az osztrák kabinet ezen intézkedés megtételét és előterjesztése abban a javaslatban csúcsosodik ki, hogy a főltség Esterházyt a Wessenberggel való azonnali érintkezésre és arra szólítsa föl, hogy „ohne Beeinträchtigung irgend einer konstitutionellen Freiheit“ nevezzen meg egy, az említett főhadparancsnokságra alkalmas egyént.

A legfelső elhatározás ezt a javaslatot szeptember 23-án azzal vetette vissza, hogy Esterházy lemondott, többé nem avatkozik semmi ügybe és hogy a minisztertanács más módot ajánljon a teendők felől.² Ezt a minisztertanács tüstént megcselekedte. Még aznap szeptember 23-án délelőtt összeült és ebből az ülésből azonnal egy második fölterjesztést intézett az uralkodóhoz, melyben szokatlanul erős nyomatékkal hangsúlyozta köteleességét, hogy mindent elkövessen ami a magyar-horvát összeütközés következményekép Ausztriában is kitörhető polgárháborúnak elejét veheti. Jellachich és a nádor alatti csapatok, mondja ez a második fölterjesztés, szemben állanak egymással, minden pillanatban vér fog folyhatni. Akármelyik fél győz is, úgy Magyarország, mint Horvátország sok szenvedésnek néz elébe. De köröskörül föltámadnak majd a nemzeti antipathiák Ausztriában is; a monarchia kötelékei meglazulnak éppen akkor, mikor az erők egybefoglalására a destruktív elemekkel szemben a legnagyobb szükség van és mikor egye-

¹ Irományok 21. sz.

² Irományok 21. sz. hátrata.

sült erővel kellene a dinasztia jogait az olasz provinciákra megvédeni. Ha hát előbbi javaslatuk nem valósítható meg, legalább a nádort rendelje a császár Bécsbe, hogy vele az osztrák miniszterek a horvát pacifikációt megbeszélhessék és aszerint, de gyorsan cselekedhessenek.¹

Wessenberg minisztériuma, mely örömet látta, hogy a bán „demonstrál“ a magyarok ellen, mert azt hitte, hogy a magyarság megfélemlítve a bécsi kormány, mint központi hatóság javára lemond a had-, pénz- és kereskedelemügyek kormányzatáról, ennél a demonstrációnál tovább nem akart menni. Nem volt a reakcionárius udvari körök, a magas szoldateszka szándékaiba, a bánhoz való viszonyukba, a bán által elérendő cél t. i. a magyarság és a márciusi alkotmány teljes letörésének titkaiba beavatva.² Nem tudta hát, hogy a császár a nádort már néhány nappal azelőtt visszaparancsolta a magyar sereg éléről,³ mert környezete nem akarta megállítani a bán diadalmasnak ígérkező útjában. Ez a környezet s a vele egy követ fúvó magasrangú szoldateszka⁴ alkotmányos jogokkal és alkotmányos szabadságokkal, amelyek miatt a jó öreg Wessenberg feje fájt, nem sokat törődött és meg volt győződve, hogy a bán biztos győzelme Magyarországon az osztrák destruktív elemeknek is kedvét szegi minden megmozdulástól. Nem számított azonban arra, hogy István főherceg, aki lélekben megtörve engedett a visszahívó királyi parancsnak, Bécsbe fog jönni s nádori méltóságáról lemondani, ha már esküdt kötelessége teljesítésében, az ország védelmében a korona őt megakadályozta, kiegyeznie pedig vagy akár találkoznia az elbizokodott bánnal minden becsületes igyekezet dacára sem sikerült.

A nádor megérkezése szeptember 24-én Wessenbergnek, Wessenberg két előterjesztése pedig a nádornak kapóra jött.

¹ Min. R. Prot. 1131. sz. ex 1848. melléklete, *ered.*

² De Latour igen! Persze, nem vonhatta ki magát a szept. 23-diki minisztertanácsi határozat alól, nem mondhatott ellent, mert az fölötte gyanús volt volna.

³ A király a nádorhoz 1848 szept. 18. *Irományok* 19. sz.

⁴ Ennek szerepéről, hatalmáról, mivoltáról kitűnő rajzot ad Kovách Lajos Tört. tanulmánya a Bpesti Szemle 33. köt. 218. és köv. lapjain.

A nádort a polgárháborútól való félelem éppúgy izgatta, mint az osztrák minisztert; ez Ausztriát és a monarchiát, amaz a monarchiát és Magyarországot féltette. Erélyének, mellyel Wessenberg első javaslata mellett síkra szállott, talán tápot adtak alanyi érzelmek is: a jogos megbotránkozás érzete a látnak vele szemben tanúsított hitegető, csaknem megalázó viselkedése miatt. Így vagy úgy, de a lázadó bán előnyomulását meg kell akadályozni, hatalmát meg kell törni!

Úgy látszik, hogy a nádor és Wessenberg közös erőlködésének akaratlanul vagy helyesebben mondva eredeti szándékuk ellenére is segélyére jöttek az udvar körül tartózkodó magyar konzervatívok¹ vagy legalább egy csoportjuk. Ezek az udvarnak és Wessenbergéknek azon nézetét, hogy a had- és pénzügyek adminisztrációja Bécsben a megfelelő osztrák minisztériumokban központosítandó, a legteljesebb mértékben osztották. Fölfogásuk az volt, hogy ezt a monarchia érdekei, hatalmi állása és ezen belül Magyarország életérdekei is megkívánják. A közösség, „a közös ügyek“ gondolata még ekkor nem alakult ki náluk, annál kevésbé az udvarnál vagy az osztrák minisztérium gondolatvilágában. Csak később az év vége felé találkozunk a magyar konzervatív urak befolyása alatt álló külügyminiszteri tanácsos, a már említett Humelauer emlékiratában egy „birodalmi főminisztérium“ homályos eszméjével, mely organuma lenne a két alkotmányos állam közös érdekei kezelésének.² A tisztázatlan eszmék ködéből, ezen fogalmi zavarból magyarázható csak ki, hogy ezek a konzervatív magyar urak az udvarhoz benyújtott emlékiratukban, szeptember közepén, önmagukkal a legnagyobb ellenmondásba jöttek. Nyomatekkal hangoztatták, hogy Magyarországon a törvényes alapot a március-áprilisi „engedmények“ képezik, hogy más tanácsa a magyar királynak mint a magyar minisztérium nem lehet; hogy az ellen az ely ellen nem véthet a

¹ Egykorú irat, Nachlass Schwarzenberg VIII. 396. sz., Jósikát, Szécsent, Urményit és Sennyey Pált nevezi meg; de bizonyos, hogy Dessewwffy Emil is Bécsben vagy Schönbrunn körül tartózkodott.

² ... Müsste vor die Allem die Möglichkeit eines über dem konstitutionellen Wesen beider Länder stehenden Ober-Reichsministeriums gefunden werden.“ Humelauer ered. emlékirata 1848 nov. 16. (Helfert is kiadta.)

király, nem szabad vétenie és ha a Batthyány-kabinet megbukik, új magyar minisztériumot kell átalakítani. De mikor ezeket a legtisztább alkotmányos elveket fejtegették, ugyanakkor és egy előbbi emlékiratunkban számoltak azzal, hogy Batthyány minisztériuma vagy ennek bukása után az új magyar minisztérium szemben fogja magát találni Jellachich-csal, a had- és pénzügyek bécsi központosításának követelőjével, *akinek a magyar földre való benyomulását e cél mihamarabbi elérhetése végett éppen ők, ezen konzervatív magyar urak sürgették.*¹ És számítottak arra, hogy sem Batthyány, ha tarthatja magát, sem utódja nem fogja Jellachich követelését teljesíteni vagy teljesíthetni.

És ekkor állanna elő az az eset, hogy az uralkodó, aki addig nem avatkozhatnék a küzdelembé, Jósikát a volt erdélyi és Apponyit a volt magyar kancellárt a cselekvés terére hívna föl és az általuk adott útmutatás szerint járna el.² Mit tartalmazott ez az útmutatás, azt nem árulja el az emlékirat; csak annyit tudunk meg belőle, hogy Jósika és Apponyi legelső ténye egy magyar tanács — talán államtanács — föllálítása lenne. Noha Jósika és Apponyi biztosítást nyertek afelől, hogy az uralkodó teljesen megbízik bennük: a katonai, az alkotmányellenes és a centralisztikus befolyások, Jellachich betörésében bízók, fölülkerekedni látszottak a fejedelem környezetében. Szeptember 12-én estve az udvarnál Schönbrunnban oly tervek mérlegelése került szóba, melyek „a legszögesebb ellentétben álltak“ Jósika és Apponyi tanácsaival, noha ezen tanácsok követését a fejedelem legközvetlenebb környezete megígérte volt. Arról volt szó, hogy osztrák és magyar ügyek egy kalap alá vonassanak, az egységes Ausztria császári süvege vagy koronája alá; holott a magyar konzervatív urak szerint ez volna a legszerencsétlenebb megoldás, mert minden ma-

¹ Névtelen magyar konzervatív politikus beadványa (emlékirata) az udvarhoz 1848 szept. legelejéről, lásd *Irományok, Függelék 11. sz.* (3. pontja).

² L'Empereur agira selon les indications données par I. et A.“ — Névtelen magyar konzervatív politikus emlékirata 1848 szept. 13-ról az udvarhoz. *Irományok, Függelék 12. sz.*

gyart egyesítene a dinasztia ellen.¹ Ez az alkotmányellenes centralisztikus áramlat a magyar konzervatív urak nagy konsternációjára oly erősen tartotta magát különösen Jellachich előnyomulásának befolyása alatt, hogy a magyar konzervatív urak egyidőre visszavonultak; a nádor és Wessenberg közös tervének, Jellachich előnyomulása megakadályozásának nem állottak útjába; sőt a körülmény nyomása alatt mihamar a terv támogatására szánták el magukat! Így sikerült a nádornak, minden katonai és reakciónárius intrika ellenére jobb belátásra bírni az udvart és Wessenbergtől is hathatósan pártolva kieszközölni a király beleegyezését, hogy Wessenberg első előterjesztésének értelmében teljhatalmú kir. biztos küldessék le, aki a magyarországi összes csapatok főparancsnokságát és egyszersmind a magyar és horvát ellentét kiegyenlítésének ügyét a kezébe veszi.²

A nádornak ez a diadala a reakciós befolyással szemben, mely a maga programja értelmében azzal a megbízással küldé a bánt a magyarság ellen, hogy a „lázado“ pesti országgyűlést szétverje és katonai kormányzat alá vesse az országot, nagy jelentőséggel bírt s egyszersmind az utolsó szolgálat volt, amelyet kinos helyzetében hazájának a nádor tehetett. Beváltá vele Batthyáynak adott szavát, hogy „Bécsben, ha nem is mint nádornak, de mint István főhercegnek minden törekvésem oda leend irányulva, hogy urunkat, királyunkat az ország szomorú helyzetéről meggyőzzem és hazámnak végső szolgálatot tehessek“.³

A nádor győzelmének kell tulajdonítanunk azt a megnyugtató ígéretet is, amelyet Ferenc Károly főherceg éppen e napon, szeptember 24-én, mondhatjuk, jó lélekkel adhatott és adott a magyar miniszterelnök megbízásából nála járt és Jellachich visszaparancsolását sürgető Pulszkynek. Hogy t. i. aggodalomra nincsen ok, mert a király az ország békéjét törvényes úton, törvényes eszközökkel fogja tudni biztosítani.

¹ Mindenről bőven szól a szept. 13-diki emlékirat. *Irományok, Függelék 12. sz.*

² A nádor Batthyányhoz 1848 szept. 25. — *Irományok 27. sz.*

³ A nádor Batthyányhoz 1848 szept. 23. *Irományok 24. sz.*

Szeptember 25-én estefelé már nagy falragaszok hirdették ezt Buda és Pest utcáin. A mérték felett elkeseredett polgárságot ezzel a békítő üzenettel igyekvék lecsendesíteni Batthyány, noha persze még ő maga sem gyanítá, mit ért a főherceg a ki-látásba helyezett „törvényes út és eszközök“ alatt.

A királyi biztos személyét illetőleg a választás ugyancsak a nádor ajánlatára gróf Lamberg Ferencre, a pozsonyi főhadparancsnokra esett. A dinasztia megbízhatott benne mint rendületlen hívében, de oka volt a nádornak is hinni azt, hogy a fejezmegyei moóri hitbizomány ura, aki őszinte rokonszenvet táplált a magyarság iránt, bizalmat fog maga iránt Pesten is kelteni. Hiszen már régebben pártolta előtte, a nádor előtt maga Szemere Bertalan, akit aulikus érzelmekkel bizony senki nem vádolhatott. Jozipovichnak, a turmezei magyarbarát párt nagy magyarlelkű vezérének Lambergre vonatkozó egy javaslatát. Jozipovich arra kérte meghitt barátját, a magyar belügyminisztert, hogy ő is, a nádor is, az egész magyar minisztérium is egyesült erővel kövessenek el mindent Jellachich elmozdítására, akinek helyébe bánná a túrmezei gróf „mint erélyes, becsületes jellemű magyar embert“ gróf Lamberget a lehető legmelegebben ajánlá.¹ A kiszemelt királyi biztos katoná volt, s közjogi kérdésekkel nem sokat foglalkozott; de józan belátására és tisztességérzetére vall, amit missziója elvállalásánál kikötött. Ő nem akar diktátor lenni, írni, csak főhadparancsnok, akinek feladata lesz az egymással szemben álló két sereget, a magyart és Jellachich hadát kibékülésre, fegyverletételére bírni; a betolakodott rabló szerbiai csapatokat pedig, amelyekről époly elítélő volt a véleménye mint báró Hrabovszkynak, a péterváradai főparancsnoknak, sőt ekkor még magának báró Piretnek a temesvári főhadparancsnoknak is, az országból kiverni.² E katonai feladatból kifolyólag azt kívánta tehát, hogy az ő kinevezésével egyidejűleg neveztessek ki az a legfőbb polgári autoritás is, aki a nádor visszaléptével a kor-

¹ Ered. 1848 ápr. 27. Orsz. Levélt. belügymin. eln. iratok 160. — Kovách Lajos is, aki Lamberget jól ismeri, sok szépet mond róla.

² *Thim* id. műve III. 485. sz. a szerbiai kormányférfiak ijedt levele Rajachich karlócai pátriárkához 1848 okt. 1.

mányzatot kezébe veszi. De kijelenté azt is, hogy ő az esetben, ha az elkeseredett magyar fegyveres erő, katonák és nemzetőrök, neki nem engedelmeskednének, *ő nem fog a magyarok ellen Jellachich hadai élére állani*, királyi biztosi tisztjét nem fogja egy párt vezérének a szerepével fölcserélni, mert ezzel az uralkodót és a dinasztíát csak kompromittálná, hanem a rábízott tisztet visszateszi fejedelme kezébe.¹

Lambergnek ez a fölfogása megegyezett a nádoréval s megnyugodtak benne a magyar konzervatívok is, akik közül az ügyestollú fiatal gróf Szécsen Antal részt is vőn a Lamberg küldetésére vonatkozó királyi kéziratok megfogalmazásában.² Ezek a konzervatív urak úgy vélekedtek, hogy a magyar alkotmány szerint a nádori szék üresedésekor, addig, míg új nádor választására kerül a sor, helyét az országbíró van hivatva betölteni³ s az lesz hát az a polgári „autoritás“, amelynek kinevezését Lamberg javasolta; a judex curiae mellett magát a közigazgatást pedig az új magyar miniszterelnök, báró Vay Miklós fogja vinni, akit a kabinetalakításra a nádor a király parancsából néhány nappal azelőtt föl is szólított és erről Batthyányt hivatalosan azzal a kéréssel tudósította, „hogy az új minisztérium létrejöttéig a kormányt tapasztalt buzgóságával ideiglenesen tovább vinni szíveskedjék“.⁴ Így minden alkotmányosan, a legszebb rendben fog menni. Cselekedni gyorsan kellett, mert Jellachich már Fejérvárnál volt és vele a közel szomszédban álló magyar sereg már farkasszemet nézett. Azt csak szépség-hibának tekintették s a szükség törvényrontó erejével okolták meg, hogy a Lamberg megbízatásáról szóló s Magyarország népeihez intézett királyi manifesztumot s a királyi kéziratokat Batthyányhoz és Jellachichhoz (akiket a királyi biztos kiküldetéséről ezek a kéziratok tudósítanak) az osztrák miniszter-

¹ Lamberg datálatlan emlékiratának sajátkezű fogalmazványa, amelyet meggyilkoltatásakor nála találtak. Orsz. Levélt. Belügymin. t. 3. szám.

² Thállóczy Lajos: Gr. Szécsen Antal 37. lap.

³ Majláth választása, mondja a Kovách Lajos id. h. 63. lap. — „Bécsnek becsületére válik.“ — Az erre vonatkozó javaslatot Wessenberg terjeszté be a fölséghez szept. 26. — (Separatprotokoll 1848. 2356. sz.).

⁴ A nádor Batthyányhoz 1848 szept. 25. *Irományok* 26. sz. és a király a nádorhoz szept. 22. *Irományok* 22. sz. (a végén.)

tanács üléséből állították ki, miután Wessenberg ezirányú javaslatát a Fölség elfogadta.¹ Csak az öreg Wessenberg amaz indítványát vetették vissza, mellyel a Lamberg meghatalmazásáról szóló manifesztumot ő mint a császári ház minisztere ajánlkozott a legjobb akarattal ellenjegyezni; mert hiszen ez nemcsak a 48-i törvények, hanem egyáltalában a magyar alkotmány arculesapása lett volna.² Maradjon inkább miniszteri ellenjegyzés nélkül ez a manifesztum, mint azok, amelyek június 10-én Jellachich ellen kiadattak és amelyek érvényességét a magyar törvényhozás e hiány miatt nemcsak nem vonta kétségbe, sőt rájuk tényleg folyton hivatkozott. Így történt aztán, hogy a Batthyányhoz intézett királyi irat, mely őt Lamberg küldetéséről tudósítá, egy árva szóval sem emlékezik meg az ellenjegyzésről, csak annak a bizalomnak ad kifejezést, hogy Batthyány a király jóakaró intézkedését teljes erővel fogja támogatni.³ De nem szól az ellenjegyzésről Wessenberg azon Lamberghez intézett levele sem, melyben a grófot fölkéri, hogy a kiküldetéséről Batthyányt értesítő királyi kéziratot ennek átadja, a Majláth országbíróhoz és az országgyűléshez intézett királyi leiratokkal együtt, amely utóbbi kettőt azonban Batthyányval okvetlenül ellenjegyeztesse.⁴ És nem említi az ellenjegyzést még a nádor levele sem, melyben tudatja a miniszterelnökkel, hogy gróf Lamberg mint királyi biztos a kibékítés végett a *táborba* le is küldetett.⁵

Mikor Batthyány a nádor tudósítását Vay fölszólításáról és mellette a királyi biztos kinevezéséről szóló manifesztum egy előre kinyomatott példányát szeptember 27-én megkapta —

¹ Szept. 25. Separatprotok. 2354. sz. ex. 1848.

² Min. R. Vortr. szept. 25., 2164. ex 1848 és mellékletei. Wessenberg sajátk. irata Ferenc Károly főherceghez. A mondott három irat Pipitz fogalmazványa. *Irományok* 28. és 30. sz.

³ A király Batthyányhoz szept. 26. — *Irományok* 28. sz.

⁴ Wessenberg Lamberghez szept. 26. sajátk. fogalm. Interior Fox. 100.

⁵ A nádor Batthyányhoz szept. 25. — *Irományok* 27. sz. — A nádor parancsából Stoffer nádori igazgató, udv. tanácsos, egy Fodor nevű nádori magyar tisztviselőt küldött a magyar táborba, hogy ott mint magyar fogalmazó álljon Lamberg szolgálatára. — Stoffer főntebb bőven ismertetett kihallgatásáról szóló jkönyv.

és itt már neki engedhetjük át a szót,¹ — a nála összegyűlt képviselők, Deák, Pázmándy, Ghiczy, Szentkirályi és mások előtt örömét fejezte ki úgy Vay megbízatásán, mint Lamberg kiküldetésén. Hiszen az előbbi ő maga ajánlá utódául, sőt már azelőtt néhány nappal mint miniszterjelöltet is fölvette egy újonnan alakítandó Batthyány-kabinetbe; az utóbbival pedig jó baráti viszonyban állott. A Lambergre esett választást csak szerencsésnek, magát a kiküldetés gondolatát pedig a király jóindulata világos jelének tartotta.² Ki is jelenté a nála levő képviselőknek, köztük a későbbi honvédelmi bizottmány tagjainak, akik a Ház határozatából ő nála a Ház informálása céljából naponként megjelentek,³ hogy a királyi biztossal találkozandó, a nádortól nyert tudósítás értelmében, azonnal a táborba utazik. Egyszersmind ígéretüket is vette a képviselőház nevében, hogy visszatérte előtt nem fog ülés tartatni, nem fog semmi határozat hozatni, nehogy valami megzavarja Lamberg missziója sikerét. Ígéretükben annál erősebben bízott, mert Kossuth, aki esetleg kifogást tehetett volna a misszió ellen, a népfölkelés szervezésére már Ceglédre utazott volt. Előadta azután Batthyány a katonai bizottság előtt, hogy Velence mellett, a sukori táborban nem találván Lamberget, a bán táborában vélte őt lenni; átízent azért Jellachichhoz, akinek a manifesztum nyomtatott példányát is átküldé miheztartás végett. A bán azonban visszaízent, hogy Lamberg nincsen nála, a manifesztumnak pedig nem hihet.⁴ Érthető volt hát, folytatá Batthyány, az ő türelmetlensége, mellyel a királyi biztos megérkezésére várt és a meglepetés kellemetlen érzése, midőn Lamberg helyett másnap hat országgyűlési képviselő állított be nyéki szállására hozzá azzal, a függetlenségi harcunk történetében oly nevezetes határozattal, mely Lamberg miniszteri ellenjegyzés nélküli ki-

¹ Jegyzőkönyv: *Irományok* 85. sz. (D. rész).

² Ennek tartotta Kovách Lajos is és a B-nél megjelent képviselők Deák Ferenc, Pázmándy Dénes, Szász Károly stb. Kovách id. Tanulmánya id. h. 63—64. lap.

³ Erről bőven szól Szeremley S. ismeretes kis műve.

⁴ Az igazságnak megfelelően meg kell jegyezni, hogy Jellachich akkor még — épp úgy mint Batthyány — nem kapta volt meg a hozzá intézett szept. 26-diki kir. kéziratot. — Lásd ezt: *Irományok* 30. sz.

nevezését törvénytelennek, a neki engedelmeskedőket pedig, polgárt és katonát egyaránt, hazaárulóknak bélyegzé.

Pulszky Ferenc érdekes elbeszéléséből (Életem és korom) tudjuk,¹ mint sikerült neki Bécsben a nyomtatás alatt levő manifesztumról két másolatot készíttetni és ezeket gyorskocsin a fiatal Szontagh Pál által Pestre küldetni, egyiket Batthyány, másikat Kossuth számára. Szontagh már nem találta Batthyányt Pesten, a másik példánnyal azért Kossuth után utazott s azt annak Cegléden átadta. Itt érte egyidejűleg Kossuthot a Madarász-csoport felszólítása, mely őt tüstént visszatérésre és intézkedésre szólítja föl az ellenjegyzetlen királyi irat ügyében, mivel alatta a legveszedelmesebb udvari cselszövényt, elnyomó katonai diktatúra szándékát vélték a szélsőbal gyanakodó hazafias elemei lappangani. Méltán fakadt ki Batthyány a vizsgálóbizottság előtt a legmélyebb keserőséggel amiatt, hogy a képviselők néhány órával azelőtt adott ígéretük ellen Pázmándytól, az elnöktől egy esti ülést erőszakoltak ki és meghozták azt a végzetes határozatot, mely közvetve Lamberg meggyilkoltatására vezetett. Mert ez a határozat lón szülője az október 3-i királyi leiratnak is, mely a bánt tette meg a király teljhatalmú biztosává, az országgyűlést felosztatá, az országot a haditörvények alá veté s amelytől számítandó, Berzeviczy helyes megjegyzése szerint, a nemzet szakítása az uralkodóházzal.

Méltó és alapos volt Batthyány elkeseredése; de a házhatározat létrejötte mégis érthető. Már magában az a tény, hogy minden politikátlansága mellett is egyhangúlag hozatott,² meggondolásra késztet. Sok elnyomott keserűségnek, sok keserű csalódásnak, sok aggodalomnak, sok gyilkos gyanunak és még több túlfűtött szenvedély kavargó gőzének kellett benne szellentyűre találnia. Hiába tiltakozik kormány és országgyűlés a rác lázadásnak császári csapatok által való segélyezése ellen, hiába kéri kormány és országgyűlés, hiába kéri a nádor a pusz-

¹ Pulszky határozottan mondja, hogy a nyomás alatti manifesztumból kéz alatt két (2) másolatot készített. De hogyan jutott e manifesztum több példánya Pulszky másolataival egyidejűleg Pestre az ellenzéki képviselők kezébe, az még nincs tisztázva.

² A képviselőház nyomtatott jegyzőkönyve 503. pont.

títva előnyomuló Jellachich visszaparancsolását, hiába akar a nemzet e bajok ellen önerejéből védekezni; az udvari körök részéről csak hallgatásra, sőt akadályokra talál; a király nemcsak vonakodik szentesíteni a pénzügyről és véderőről készült törvényjavaslatokat, amelyek szankciója esetén egy csapással végett vethet vala az áldatlan küzdelmeknek; hanem kíméletlen szemrehányással feddi a kormányt és a képviselőházat, ez utóbbinak az ország védelmére irányuló határozataiért.'

Még a végzetes véletlen is megteszi a magáét, hogy a túlfeszített húr elpattanjon; mert éppen ezekben a napokban fogták el Jellachich már említett tábori postáját s a zsákmányul esett levelekből minden kétséget kizárólag kitűnt, hogy a bécsi hadügyminisztérium pénzzel, ruházattal és hadiszerekkel segélyezi a pártütő bánt. És ezekről az elfogott levelekről Pázmándy elnök azon a szeptember 27-i ülésen² tőn kötelessége szerint jelentést, amely ülés közvetlenül megelőzte a szeptember 27-i éjjeli ülést, ahol a Lamberg elleni határozat hozatott. Megértjük hát azt a lázas állapotot, mely a Madarászok, a Zsemberyek, a Balogh Jánosok, a mindig gyanakvók elméjét elborítá, midőn a miniszterelnök ellenjegyzése nélkül kibocsátott királyi. manifesztumot, Lamberg kineveztetésének dokumentumát, olvasták. Nekik Lamberg csak Jellachich finomabb kiadása volt, aki szép szerével a békítő szerepében kísérti meg elsikkasztani a márciusi törvényeket. Farkasnak tartották őt, aki báránybőrbe bújva jó.

De még olyan higgadt ember is, mint aminő Hunfalvy Pál volt, a ház határozatának védelmére kel még Lamberg legyilkolása után is. „Mióta a király törvény szerint csak felelős minisztériuma által uralkodhatik, azóta oly királyi biztos lehetetlen, mondja,³ aki nem a minisztérium által küldetik ki. Országos alkotmány, mely minden jogok biztosítója, nem olyan csekélység, mint a szalagesatt a kalapon, mely elől is, hátul is

¹ A famózus kir. leirat a nádorhoz szept. 15., mely a képviselőházban szept. 17. olvastatott föl és a király szózata Magyarország népeihez, melyet azonban a képviselőház nem engedett publikálni. — Mindkettő többször kiadva.

² Képviselőház nyomtatott jegyzőkönyve 500 pont.

³ „Néhány bíráló észrevétel a bécsi politikáról“ című cikksorozata a Kossuth Hírlapjában; az október 14-diki számban megjelent cikk

lehet.“ Olyan hát az országgyűlési határozat, végzi a cikk, Lamberg kiküldetése ellen, melynél egyebet az országgyűlés nem is hozhatott. És Bezerédj István, Batthyány bizalmas barátja is, noha elismeri, hogy nem volt célszerű és tanácsos ezt a manifesztumot akkor országgyűlési tárgyalás alá bocsátani, de ha már oda került — írja barátjának¹ — azt törvénytelennek kellett kijelenteni. Csak kevesen voltak és ezek is visszavonultak, akik már akkor mindjárt, a közláz epidémiájában is megértették és nemcsak később jöttek rá, mint igen sokan, hogy Lamberg kiküldetése egyenlő a bán hatalmának óvatos és szépszerű, de biztos megtörésével; hogy az a manifesztum szép szerével kihúzza a gyékényt a prepotens Jellachich lábai alól;² hogy az a manifesztum a békejobb, amelyet a király a félreértések kiküszöbölése s az ellentétek kiegyenlítése céljából nyújt a nemzetnek s hogy ezért a formahibát, az ellenjegyzés hiányát, aminek oka a gyors intézkedés szüksége volt, még akkor is el kell vala nézni, ha azt utólag nem korrigálhatta volna is ki Batthyány, amit ő a király meghagyása nélkül is örömet megtett volna, a manifesztumot ellenjegyezte volna,³ ha a Ház elsietett határozata nem teszi az utólagos korrektúrát lehetetlenné

A Ház határozatát — így folytatá Batthyány az előadást — a táborba küldött hat országgyűlési biztosnak felelősség terhe alatt kötelessége volt a magyar hadseregben kihirdetni, aminek azonban Batthyány a legerélyesebben ellenállott. Kijelenté a biztosoknak, hogy nem ismeri el őket ilyenekül; hogy a határozat a Ház ígérete ellen van; hogy a végrehajtó hatalom törvényes kezelője ő és senki más és ő minden pillanatban kész a manifesztumot, amint hiteles eredetijét kézhez kapja, ellenjegyezni. Összehivatta Móga altábornagy által a sukorói

¹ Bezerédj Batthyányhoz 1848 október 16. — *Irományok* 47. sz.

² Ezt szépen fejti ki Kovács Lajos id. tanulmányában. — De helyesen emeli ki Springer ismeretes műve is. II. 53. l.

³ Ezt még az udvari körök egy csoportja is csodálatosképen elismerte. Innen merítette információját a bécsi belga követ, aki ezt jelenti szept. 30-áról: „Je sais de bonne source que Louis Batthyány voulait contresigner le manifeste de 25. — Il en était satisfait et attendait le comte Lamberg au camp.“ (Ered. brüsszeli külügyi levéltárban, Angyal Dávid barátom szíve közlése.).

kis templomba a tisztikart, mely Batthyány előadására Lamberg misszióját egyhangúlag elismeré, de ha a Ház határozata publikáltatnék a táborban, kardját letenni jelenté ki. Kinyilatkoztatta ellenben a tisztikar, hogy ha Jellachich Lamberg missziójának nem engedelmeskedik, a végeletekig kész ellene harcolni.¹ Minden jó rendben látszott lenni, midőn este a vacsoránál a nyéki vendéglőben két Pestről jött futár tudatta Batthyányval Lamberg meggyilkoltatását.² A szörnyű hírre nagy kavarodás támadt. Heves vita Percellel,³ aki a Ház határozata publikálását most újra sürgetni kezdé, de hiába.

Batthyány elhatározá, hogy Pestre siet, jóváteendő, amit még lehet. Téténynél jött vele szemben egy harmadik futár Kossuth, Nyáry és Patay fölszólításával, mely a Lamberg meggyilkoltatása fölötti sajnálkozásnak kifejezést adván, Batthyányt sürgetőleg hívta Pestre a teljesen felbomlott rend helyreállítására.⁴ De hozta egy negyedik futár Pázmándy levelét, aki keservesen panaszkodik neki, hogy őt kényszerítették annak az esti ülésnek összehívására, melyen a végzetes határozat kelt. Hozta azonkívül ez a futár a Lambergnél talált iratokat s a Batthyány címére Bécsből érkezett királyi kéziratokat is. Ezen írományok nyugodt átolvasása végett betért Batthyány Velencén Szapáry Antalhoz, ahol Pálffy Jánossal, a képviselőház Pestről menekülő alenökével találkozott, aki kérve kérte őt, hogy ne menjen Pestre, mert ő lesz ott Lamberg után a második áldozat, mivel a fékevesztett csőcselék Lamberg misszióját neki tulajdonítja és őt hazaárulónak

¹ Batthyány igen sok jellemző apró epizódot mond el kihallgatásában, melyekre sajnos nem terjeszkedhetem ki.

² Ennek a történetébe természetesen nem bocsátkozhatom bele. — Csak azt jegyzem meg, hogy véglegesen nincsen még tisztázva, miért ment Lamberg Budára s miért nem a táborba, ahol semmi baja nem történt volna.

³ A bécsi Kriegsarchivban van (Mémoires-Abteilung) egy emlékiratféléje Percelnek, melyben írja, hogy neki Batthyány Nyéken ezt mondta: „Nem akarok forradalmat, mert én azt nagyobb veszedelemnek tartom az ország jövőjére nézve, mintha Jellachich csata nélkül foglalja el Budapestet.“

⁴ Szeptember 28. — Ered. Koss.-Arch. Fasc. 449, 2241/e. sz. — Össze nem tévesztendő azzal a levéllel, melyet Horváth Mihály közöl Függetl. Harc, I. 529. (2. kiad.).

tartja¹. Nem annyira Pálffy jóakaró intelme, mint inkább Pázmándy keserűen panaszos levele szöget ütött fejébe, vajjon higgyen-e Kossuthék hívó levelének s visszatérjen-e Pestre?² Kételkedésének a futároktól vett hivatalos iratok egyike vett végett: a király Batthyányhoz intézett szeptember 26-i kézírata, melyben őt Lamberg missziója, a szembenálló két sereg lefegyverzése ügyének lojális támogatására szólítja föl. Ennek hatása alatt elhatározá, hogy a hinni nem akaró bánt most már az eredeti királyi kézirattal kezében fogja fölkeresni és megteszi azt, amit a halott Lamberg már nem tehetett meg; azután pedig fölmege Bácsba és kieszközli ott, hogy a zavarok elsímítására, az alkotmányos rend helyreállítása céljából, ha szigorral akarnak is eljárni a már „konventté“ vált országgyűlés ellen, egy másik királyi biztost küldjenek ki. Ez utóbbi szándékában megerősíté őt Jellachichcsal való találkozásának sikertelensége. Mert hiába mutatta fel a bánnak az eredeti királyi kéziratot, a bán azt felelé, hogy nem érti, miért nem tudatták ő vele is a manifesztum kiadását az udvar részéről? Ő erről semmit sem tud, semmi utasítást nem kapott³ és nekie lehetetlen a seregével mostani állásában megmaradni, mert úgy a hadak élelmezése, mint más tekintetek hadállása változtatását követelik. Hiába kérte őt Batthyány, hogy legalább ne előre Buda felé, hanem oldalt vonuljon, Jellachich ezt sem ígérte meg. Batthyány leverten távozott Ikerváron keresztül Bácsba, hogy itt a trón és az ország érdekében amit lehet, elkövessen, azután pedig, lemondva hivataláról és képviselőségéről, családjával a külföldre utazzék.

Mindezekről kérte Deák, Ghiczy, Szentkirályi, Pázmándy, gróf Szapáry Antal, a két Almásy és főleg Szőgyény kihallgatását mint akinek házába a bántól való távozása után

¹ Teljesen megfelelnek ennek a derék Pálffy János följegyzései a Budapesti Hírlap, 1928 nov. 4-i (vasárnapi) mellékletében, e cím alatt: B. Lajos gróf harca az udvarral és a parlamenttel.

² Kihallgatási jegyzőkönyv, *Irományok*, 85. (D. alatt.)

³ Ez szept. 29-én d. e. történt. — Nincs ugyan kizárva, hogy Jellachich igazat mondott s hogy a szeptember 26-i kir. kézirat — lásd *Irományok*, 30. szám — még ekkor nem érkezett hozzá. De valószínűtlen.

betért (Csórra) és nekie minden aggodalmát, nézeteit és terveit bőven elmondá.¹

A hadbíró és a vizsgálóbizottság úgy látszik, egyelőre megnyugodott Batthyány előadásában, mert az általa megnevezetteket nem hívta föl tanuságtételre. A végleges megnyugvás, a Lamberg-ügy végleges elejtése azonban Móga altábornagynak, a sukorói ütközet magyar vezérének, az elbizakodott bán megszalajtójának jóval későbbi kihallgatására vezetendő vissza.

A nyitramegyei magyar nemes születésű Móga János altábornagyot éppen főként e győzelme, a bán diadalmas előnyomulásának megakasztása miatt vetteté fogságra a császári kormány és vitette Bécsbe, ahol ellene a vizsgálat folyt. Egyik kihallgatásának kizárólagos célja volt, megállapítani, vajjon igaz-e Batthyány előadása a Sukoró melletti magyar táborban történetekről s különösen arról, hogy Lamberg missziója dolgában miként viselkedett? Nem ellenezte-e, vagy nem károztatta-e? ... Az altábornagy tüstént kijelentette, hogy a magyar miniszterelnök a táborba érkezvén, azzal az üdvözléssel lépett be hozzá, hogy örömdetes hírt hoz neki: Lamberg királyi biztossá történt kinevezését, mert ezzel a küldetéssel a magyarországi zavarok elsímulnak. S midőn Perczel Mór és némely exaltált képviselők, a Ház küldöttei, az egybegyűlt tisztek előtt Lambergot árulónak nyilváníták, s a küldetésére vonatkozó királyi irat elnemismerését, az engedelmesség megtagadását a Ház határozata értelmében követelték, Batthyány volt az, aki közbelépett és akinek köszönhető, hogy a tisztek egyhangúlag elismerték a királyi biztost, őt követni és a bán ellen, ha neki nem engedelmeskednék, harcolni készeknek nyilatkoztak. A magyar miniszterelnök — végzé a derék Móga — a királyi manifesztum szellemében lojálisan és egyáltalában igen jól, „korrektül“ viselkedett.² Ezzel a határozott katonás kijelentéssel szemben a rosszakarát szülte kételyeknek el kellett oszolniok.

¹ Szőgyény ezt Emlékirataiban bizonyítja; erről alább, a maga helyén.

² Móga kihallgatásáról a jegyzőkönyv, *Irományok*, 187. alatt. — Móga egyes drámai jeleneteket is előad, pl. hogyan dobták az asztalra a tisztek Perczel heveskedése miatt kardjaikat. De effélre nem térhetek ki.

...Windischgrätz azon január 26-iki leirata,¹ mely az előnyomozását elrendelé, kihallgattatni kívánta Batthyányt arról, hogy az országgyűlést feloszlató október 3-iki királyi manifestum ellenére miért választotta meg magát lemondása után újra képviselőnek a törvénytelen országgyűlésbe?

Erre a kérdésre Batthyány teljes joggal felelte, hogy nem ohajtotta ugyan a zavaros időkben a képviselői mandátumot, sőt megválasztása elé jobb szeretett volna akadályokat gördíteni, mert jól tudta, hogy a kormány éléről való távozása miatt az országgyűlésnek Kossuth elkeseredett politikáját követő nagy többsége ellene van hangolva és őt legalább is rossz hazafinak tartja.² Éppen ezért Bécsből való távozása után birtokára visszavonulva minden politikai tevékenységtől tartózkodott. Mikor azonban egyhangúlag megválasztották, erkölcsi kötelességének tartotta a választást elfogadni³ azért, mert lemondólevelében, mely a Lamberg elleni határozatot keményen szemére veté a képviselőháznak, világosan kifejezte, hogy mandátumáról való leköszönése által alkalmat akar adni választóinak, hogy ítéletet mondjanak magatartásáról.⁴ Ez a nyilatkozat október 2-án, a feloszlató királyi rendelet kiadása előtt történt és ha az országgyűlés a feloszlató rendelet ellen is együttmaradt, nekie szavát állni, a képviselői mandátumot elfogadni kellett. Itt még egy másik okot is beszűrhatott volna előadásába Batthyány. Azt, hogy a vas megyei pórnép, melyet a bán hadainak kicsapongásai amúgy is a legvégsőig elkeserítettek s melynek elkeseredését és hazafias érzelmeit népszónokok és jóakarató túlzók az exaltáltságig fokozták, a mandátumot visszautasító Batthyányt hazaárulónak tartotta és dühében sem őt sem családját ikervári elszigeteltségükben nem kímélte volna. De Batthyány erre nem találta ildomosnak hivatkozni. Ehelyett az említett erkölcsi kötelességen felül egy más politikai okot hozott föl. Használni, békíteni akart, mondá, a képviselői immunitás

¹ Lásd ezt, *Irományok*, 77. sz. a.

² Erről adatokat ad a többi közt S. Horváth kis műve B.-ról, 29. lap; Horváth I.: „A szakadás“, 81. lap; Szeremlei ismert krónikája, I., 229. l.

³ Kihallgatási jegyzőkönyv, *Irományok*, 85. (E. rész.)

⁴ A lemondó-level, *Irományok*, 34. sz. a.

védelve alatt; mert erre barátai nógatták és ő hitte is, hogy Windischgrätz várható bevonulása sokakra kijózanító hatással lesz. Magán az országgyűlésen ebben az irányban hatni egyelőre nem volt képes; mert a túlzók által elbűvölt képviselők nagy része őt az ott megjelenőt föltűnő ridegséggel fogadta; de magán érintkezésben, társadalmi úton mindent elkövetett, annyira, hogy Kovács Lajos őt mérsékletre, türelemre kérte, mert még nincs itt az idő, mondá, amikor a szélsők ellen sikerrel lehetne föllépni!¹ És csakugyan a legjobb forrásból, gróf Batthyány Kázmér emlékirataiból tudjuk, hogy a miniszterelnök békéltető, a dinasztiaával megegyezést kereső politikájához a Ferenc József trónralépését el nem ismerő határozat után sokan odacsatlakoztak. Bererédj István, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, gróf Pálffy József, Pázmándy Dénes és mások gyakran összejöttek egy békepárt megalakítása végett Batthyány Kázmér felső Dunaparti lakásán a Wodianer-féle házban tanácskozni.²

Joggal hozhatta hát föl Batthyány a vizsgálóbizottság előtt szándékai lojalitásának bizonyítására föllépését Hunkár terrorisztikus javaslata ellen, amiről föntebb bőven volt szó és méltán hivatkozhatott elfogadott indítványára a Windischgrätzhez küldendő deputáció ügyében. De mondott még mást is Batthyány. Bizonyára nem megütközés nélkül hallgatták hadbíró és vizsgálóbizottság azokat a fejtegetéseket, amelyekben vádlóként mutatkozott be a tábornagy ellen. Mikor ő, mondá, a Szilvesteresti ülésben azt javaslá, hogy csak a honvédelmi bizottmány menjen Debrecenbe, az országgyűlés azonban Pesten maradjon, ezt taktikából tette. Ki akarta ragadni a képviselőket a honvédelmi bizottmány szuggerztioja alól. Javaslata megbukott ugyan, de mégsem maradt haszon nélkül; mert igen sokan kijelentették az ülés után, hogy Pesten visszamaradnak. Ezekkel a képviselőkkel és a Madarászék terrorja alól fölszabadult nagyszámú békés érzelmű pesti polgársággal összefogva egész biztosan megteremthette volna a dinasz-

¹ Ezt az *Irományok*, 138. sz. alatti „Védirat“ is különösen kiemeli.

² L. Tóth Lőrinc: Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai. Budapesti Szemle, 74. köt. (1893), 339—340. lap.

tikus békepártot, sőt a Szapáry Antallal közlött terve szerint már előre is hatalmas tüntetést rendezett volna a két Ház Pesten maradt tagjaival, olyat, mely Ferenc József érdekeinek is megfelelt volna s az országra nézve is hasznos lesz vala.¹ Csak az kellett volna hozzá, hogy Windischgrätz valami kis biztató, jóakarató választ adjon a hozzáment küldöttségnek és ily válasszal bocsássa vissza, Budára való bevonulása előtt akárcsak két-három nappal is, őt Batthyányt!

Az előadást Leuzendorfék némán hallgatták; senki nem szakította félbe az igaza tudatában merész Batthyányt. A hallgatás azonban mint látni fogjuk inkább baljóslatú volt.

Sokkal nagyobb jóakarát mutatkozott az előnyomozás alatt állóval szemben a következő kihallgatáson. Az került szóba, ami a tábornagy katonai szemében a vádlott úgy nevezett bűneinek egyik legnagyobbika volt és amelyről már sógorához január havában írt levele elszörnyűködéssel emlékezik meg.² Hogy t. i. Batthyány nem átalította a császári királyi csapatokat *zászlaik elhagyására, hitszegésre, az új honvédszászlóaljához való átlépésre csábítani*. Ez szeptember közepe előtt, a bán betörése hírének megérkezésekor történt volna. A súlyos vádnak alapos megvizsgálását különösen is megparancsolá Windischgrätz a vizsgálóbírónak. Annál érdekesebb azért a március 12-i kihallgatás jegyzőkönyvének 7. pontja, mely a tényeknek megfelelően megállapítja, hogy a beszerzett értesülések szerint ez a vád teljesen alaptalan; sőt belőlük épp ellenkezőleg az tűnik ki, hogy a vádlott minden tőle telhető intézkedéssel ezen törvénytelen csábításoknak és átlépéseknek a megakadályozására törekedett.³ E megállapításnál Leuzendorf

¹ Ezt a „Védirat“; *Irományok*, 138. sz. is kiemeli. — „Ha akkor, midőn Kossuth hatalmának és népszerűségének tetőpontján állott, titkos szavazásra bocsátották volna népünkél a választást közte s a király közt: a király óriás többséget nyert volna Kossuth fölött“ — mondá Deák Ferenc Kovách Lajosnak. Tört. tanulm., Bpesti Szemle, 35. köt., 73. lap. — Ez is Batthyány előadásának igazságát bizonyítja!

² Windischgrätz e levelét l. *Irományok*, 76. sz. a.

³ Kihallgatási jegyzőkönyv: *Irományok*, 85. sz. (F. rész.)

elsősorban a báró Hrabovszky altábornagynak 1849 január 20-i bécsi kihallgatásáról fölvett jegyzőkönyvre támaszkodott. Ismeretes, hogy a derék és becsületes, királyhű, de magyar érzelmű hadvezért, akit a szlavóniai főhadparancsnoki állásból Péterváradról 1848 szeptemberében a magyar kormány a budai főhadparancsnokság vezetésére helyezett át, a császári kormány fogságra vetteté, a bécsi hadbíróság pedig 20 évi várfogságra ítélte, ahol az öreg tábornok pár év múlva meg is halt. Most említett kihallgatása, melynek folyamán a pesti szeptemberi napok zavaraira, a nádor és Batthyány lojális igyekezeteire, a szélső frakciók elleni nehéz küzdelmeire ki kell terjeszkednie, Batthyányt a szóbakerült súlyos vád alól teljesen tisztázta.¹

De beszerezte Leuzendorf, aki e kérdésben kitűnő és jóakaró védőnek bizonyult, Batthyáynak szeptember 13-án falgaszok alakjában megjelent rendeletét is, mely a sorkatonaságtól a honvédséghez való átlépést határozottan eltiltá. És tudomást szerzett a hadbíró úgy a Közlönyből, mint a Pester Zeitung ez időbeli számaiból arról a viharról is, mely a miniszterelnök eme rendeletét követte. Tudjuk, hogy Kossuth a szeptember 11-i országos ülésben azt indítványozta, hogy a honvédség kiegészítésére necsak szabad legyen a sorkatonaságból az átlépés, hanem az átlépők, mint veterán katonák, zsoldemelésben és egyéb külön jutalmazásban részesüljenek. A Ház ezt az indítványt elfogadta s a megfogalmazott javaslat másnap határozattá lőn;² noha: tényéren fekvő volt e fatális határozatnak, mely a sorkatonaságot hitszegésre, zászlai elhagyására készíteté, vastag törvénytelenége, sőt egyenesen káros volta akkor, mikor éppen e magyar seregre akarta a nádor és Batthyány az országba betörő Jellachich ellen legelső sor-

¹ Kihallgatásának jkönyve, *Irományok*, 69. sz. a. — Hrabovszky fölőtte érdekes előadásának részleteivel, sajnos, nem foglalkozhatom. De aki a viharos szeptemberi napok története iránt specialiter érdeklődik: az Hrabovszky eme kihallgatásáról fölvett jegyzőkönyvben elsőrangú kútfőt fog találni.

² E határozat létrejötte mellett Szemere, mint a nádornak a királyhoz intézett szeptember 12-i levele (*Irományok*, 14. sz.) mondja, különösen buzgólkodott. Annál érdekesebb, hogy néhány év múlva Szemere (Graf Ludwig Batthyány... stb., 82. lap) magasztalással emeli ki Batthyány bátor viselkedését a törvénytelen határozat ellen!

ban fölhasználni. Erre a két momentumra utalt Batthyány, midőn szeptember 13-án egy képviselő értésére adta a Háznak, hogy a serezek tisztjei napiparancsban tudatták a legénységgel, hogy a Ház határozatának engedő, átlépő katonák szökevényeknek fognak tekintetni s asszerint fognak meg is bűnhődni. Az ezen bejelentésre támadt óriási fölzúdulás között tartotta Batthyány egyik legsikerültebb beszédét, melyben biztosítá a Házat a már átlépett katonák büntetlenségéről, de mint iránta való bizalom jelét követelte a Háztól, hogy az átlépések további folytatását vagy beszüntetését a kimondott határozat dacára is az ő belátására bízzák. Kossuth ugyan erősen tiltakozott az ellen, hogy a Ház határozata törvénytelennek bélyegeztessék, mindamellett jobbnak látta ő is, a háta mögött álló hatalmas többség is, teljesíteni a miniszterelnök kívánságát. Így jelent meg a szeptember 13-i falragaszon Batthyány szigorú tilalma, melyet azután a Ház legszélső bal-szárnyán ülő képviselők, különösen Kállay Ödön, Madarász László és Bernáth József az adott fölhatalmazás keretén túlmenőnek találva, miatta nemcsak erősen támadták a miniszterelnököt, hanem a szenvedélyes Balogh János nyíltan kijelenté, hogy neki nincs többé bizalma Batthyányban. Be is adott ellene egy bizalmatlansági indítványt s megokolta a Ház többségének kitörő éljenzései között azzal, hogy csak úgy lehet a veszélyben forgó országot megmenteni, ha Kossuth vállalja a miniszterelnökséget. Maga Kossuth nem esett ügyes beszédében ily túlzásba; az átlépési tilalomért nem vádolta egyenesen a miniszterelnököt, de mégis úgy beszélt, hogy beszéde eléggé érthető bizalmatlanság volt Batthyányval szemben. E kérdés kapcsán a legszélsők a Batthyány által Jellachich ellen hirdett népfölkelést is, ahelyett, hogy egy szívvel-lélekkel helyeselték volna, kifogásolták, mint olyan intézkedést, amelynél a miniszterelnök — a végrehajtó hatalom feje! — a Ház tudta nélkül járt el. Az áldatlan szóharcnak Pázmándy ügyessége és erélye vetett véget, midőn az elnöki székből egyszerűen kimodá, hogy a Ház a miniszterelnök válaszárol tovább nem vitázik.¹

¹ Minderről nagyon bőven szólnak a „Közlöny“ 1848 szept. 15-i és 16-i számai. De v. ö. Pap D.: Pesti Nemzetgyűlés, II. 219. és köv. l.

A fölkorbácsolt hullámok azonban nem voltak oly könnyen lecsillapíthatók. Radikális klubvezérek ösztönzésére több száz főnyi csőcselék és egy nagy csoport már átlépett gránátos gyűlt össze a miniszterelnök Hatvani-utcai háza előtt és éktelen lármával követelte a tilalom visszavonását. Batthyány, a személyes bátorság prototípusa, azonnal lesietett közéjük; kijelenté nekik, hogy minden katona, aki zászlóját esküje ellen elhagyja, esküszegő gazember és képes arra, hogy az új magyar zászlóhoz is épp oly hűtlen legyen s ezért neki az ilyen katonák nem kellenek. A megdühödött tömeg előbb csak hazaárulónak nevezte a merész szónokot; majd az akkor szokásos „le a kutyával! akasztófát az árulónak!” és hasonló kiáltások röpködtek feléje; Batthyány azonban odaszólt nekik, hogy ám öljék meg, ha jónak látják, de tudják meg azt is, hogy ezzel a tilalom nem fog visszavonadni, ellenben bebizonyosodik az, hogy ők csakugyan hitvány és becestlen katonák.¹ A bátor ember merészsége meglepte a tömeget, mely morogva visszavonult, de az átlépések, mint tudjuk, nem szüntek meg; sem a nádornak, sem a miniszterelnöknek, sem Hrabovszky főhadparancsnoknak nem volt már elég tekintélye és ereje a bár törvénytelen, de alapjában véve hazafias indulatból fakadt mozgalomnak útját állani.² Ezt tudta Hrabovszky bő vallomásából a vizsgálóbizottság; megelégedett azért Batthyány megegyező előadásával és nem tartá szükségesnek Blagojevics tábornokot, Nádosy ezredest és Láng városi kapitányt, mint akikre Batthyány Hrabovszkyn kívül hivatkozott, megkérdőjelezni.

¹ S. Horváth: Gr. L. Batthyány..., 49. l. és Szemere: Gr. L. Batthyány..., 82. l. De ezeknél még közvetlenebb forrás Albert Hugó, a Pesther Zeitung akkori szerkesztője, aki a Batthyányval szomszédos házban (Hatvani-utca = Kossuth Lajos-utca) lakott s annak ablakából nézte és hallotta ezeket, sőt még kategorikusabb nyilatkozatait Batthyánynak. Lásd kihallgatását, *Irományok*, 124. alatt.

² Kihallgatási jkönyv, *Irományok*, 69. sz. — Latour még szeptember 23-án is élénken tiltakozott ez átlépések, mint a csász. kir. sereg fölbonlásának okai ellen, a felséghez intézett előterjesztésében. De bizonyos kómikummal bír az, hogy a legf. elhatározás e tiltakozásra csak 1849 febr. 4-én kelt s csak azt mondja: „Dient zur Nachricht.“ — Separatprotokoll, 2344. szám, ex 1848.

VII. FEJEZET.

— *A haditörvénytészék Kossuth „szökési tervei“ miatt jaggatja Batthyányt. Különösen érdeklődik Batthyánnak a nádorhoz való viszonyáról. A forradalmi és diktátori tervek szeptember elején. Kossuth a nádornak kínálja föl a koronát. A nádor védekezik Batthyányhoz fordul támogatásért. — A nádor a magyar sereg élén. Az udvar visszaparancsolja a nádort a magyar sereg éléről. Éji tanácskozás Batthyányval. A nádor távozásának története. —*

... Igen kellemetlenül hatott Batthyányra a vizsgálóbizottság egy további, nem is ő rá vonatkozó és semminemű váddal össze nem függő fölszólítása, a fölszólítás furcsa megokolása miatt. Közelebbi adatokat kívánt tőle *Kossuth menekülési*, vagy mint a jegyzőkönyv mondja „szökési“ *tervei* felől, melyekről a fáma akkor sokat suttogott, „minthogy ezek az adatok a jelen körülmények közt hasznosak lehetnének a császári kormány számára“. ¹ Az ilyen megokolással tett kérdés sértette Batthyány önértetét; mert noha kihallgatásai hosszú folyamán tett nem egy vallomása és előadása erélyesen elítélő tiltakozás volt is Kossuth forradalomra vezető politikája ellen; ennek egyéni becsületét érinteni, pláne, hogy abból a császári kormány esetleg hasznót húzzon, mindig távol állott tőle. De felelnie és igazat kellett mondania a tervekről. ²

Két ízben szándékozott Kossuth — mondá Batthyány — az országból távozni. Első ízben a horvát sereg előnyomulása-kor, még pedig az ő, Batthyány tudtával és támogatásával. Hogy t. i. Pestről való távozásának meg legyen a rámutatható oka, Batthyány őt Ceglédre küldé, ³ hogy ott s a délrefekvő városokban úgy, amint a máshová kiküldött kormánybiztosok is cselekedtek, a magyar népet a horvát bán ellen védekezésre

¹ Kihallg. jkönyv, *Irományok*, 85. sz. (F. rész.)

² Pulszky írja: *Életem és korom* (2. kiad.), I. 373., hogy e tervek szállongó híre titkos örömet szerzett akkor Pest és Buda konzervatív köreinek.

³ „Félóra mulva, mint a miniszterelnök által kiküldött biztos megyek a vasúton s megkezdem Ceglédnél felhívni a népet“ — mondá Kossuth szept. 24-én a képviselőházban. (Kossuth Hírlapja, szept. 26-i szám.)

ösztönözze. E misszió alatt azonban Kossuth menekülési terve lappangott, amiről Batthyány és Bezerédj Istvánon kívül nem tudott senki. Kossuth megbízólevelet kért ugyan Batthyánytól, Franciaországba szólót, hogy oda mintegy hivatalos kiküldetésben mehessen; de Batthyány ezt kereken megtagadta tőle, mert Kossuth ott csak útjában állott volna az ő békélni kész politikájának.¹ Magát a menekülést, az országból való távozás tervét azonban annál szívesebben mozdítá elő, minél szilárdabb volt a meggyőződése, hogy Kossuth távozásával a dolgokat a rendes kerékvágásba lehet visszavezetni. Erre a célra szolgált az a 4000 forintnyi állami pénz, amelyet elszámolás kötelezettsége mellett kézbesítettett Kossuthnak.² Ezt a tervet persze halomra dönté Kossuth hirtelen visszahívása szeptember 27-én a Madarász-párt részéről a Lamberg kinevezéséről szóló ellenjegyzetlen királyi leirat megjelenése alkalmából (amint azt föntebb bőven előadtam).

Kossuth második terve az országból szépszerével távozni — folytatá Batthyány —, a Lamberg megöletése utáni időből való, amikor azt hitte és e hitében legbuzgóbb hívei is osztoztak, hogy Batthyány csak azért nem tért vissza a sukorói magyar táborból közéjük Pestre és csak azért ment Bécsbe, hogy ott ellenük működjek és emiatt erős szorongás érzete vett volna erőt rajta és pártja korifeusain. Közelebbi adatokat illetőleg Pázmándy képviselőházi elnökre utalt Batthyány, mint aki neki az elmondottakat egy magánlevélben írta meg.³

...Nem ily kényes természettel bírt a hadbíró azon föl-szólítása: adjon Batthyány tájékozást arról, minő volt *viszonya* miniszterelnöksége utolsó heteiben a nádorhoz.⁴

A tényeknek megfelelően joggal mondhatta a kérdezett, hogy ez a viszony általán véve, mint azelőtt is, mindvégig

¹ Ugyanezt mondja Szemere is id. műve 65. lapján. Mivel Batthyány a dologról nem szólt Szemerének, bizonyosra foghatjuk, hogy Szemere Bezerédj Istvántól hallotta.

² Kihallg. jkönyv, *Irományok*, 85. sz. (F. alatt.)

³ Ez a levél nincs meg gróf Batthyány Elemér úr levéltárában.

⁴ Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 85. sz. (F. alatt.)

harmonikus, őreá nézve megtisztelő maradt. Hiszen nemcsak Zsedényi főntebb említett leveléből, mely ott feküdt a hadbíró előtt, tűnt ki, hanem különben is köztudomású volt a két férfiú barátsága, egyik főoka a gyűlöletnek, amellyel az osztrák reakcionárius és nem reakcionárius nagyoszlárak körök a két férfiú iránt viseltettek s amely barátság miatt idehaza is a túlzók „fekete-sárgának“ bélyegezték 1848 utolsó hónapjaiban a miniszterelnököt. Különösen két momentumot emelt ki a nádorhoz való viszonyából a szeptemberi hetekből Batthyány: a nádor személye biztonságáról való gondoskodását, mikor szeptember elején Madarász Lászlóék forradalomra és Kossuth diktátorsága kikiáltására törtek; aztán a nádor távozása körülményeit. Előadása is, az előadását bizonyító iratok is, amelyek nagyrészben csak a legújabban lőnek hozzáférhető, őneki azonban előadásánál rendelkezésre nem állottak, olyan világosságot vetnek ezen kérdésekre, hogy okvetlenül szükséges velük bővebben foglalkozni.

Tudjuk, hogy augusztus utolsó napjaiban a délvidékről vett rossz hírek hatása alatt, Szenttamás sikertelen ostromai, Fehértemplom megrohanása, a rácok és a Szerbiából szakadatlanul becsődülő szerezésnek kicsapongásai miatt a nemzetgyűlésen épp úgy, mint a főváros lakossága közt, szokatlanul nagy fokra hágott az izgatottság. Az ellenzéki lapokban, klubokban és kávéházakban egyaránt kíméletlenül támadták a kormányt, különösen Batthányt és Mészározt, főleg a csász. kir. sorkatonaság tisztjeinek kétes, az áruláshoz közeljáró magaviseletéért. Mint minden forrongó időben, akként most is akadtak lelkes patrióták, akik jót véltek azzal tenni, ha olajat öntenek a tűzre. A népszerű színművész, a nagy Egressy Gábor,¹ a délvidéki táborozásból visszatérve, urbi et orbi szónokolt a maga túlhevés modorában a sorkatonaság perfid árulásáról; a helyszínen tett lázító följegyzéseit pedig, amelyek természetesen sok igazat tartalmaztak, az „Egyenlőségi Társulat“, Petőfi indítványára, augusztus 27-én tartott ülésében kinyomatni határozta el és csak a józan rendőrfőnök, Hajnik

¹ Egressy későbbi kétes szerepéről lásd: Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. Első kötet, passim.

Pál, erélyes föllépésének volt köszönhető, hogy ez a terv, mely égő csóvát vet vala a puskaaporos hordóba, dugába dőlt.¹

Mert valóban puskaaporos volt a levegő is. Még a nádor is a legnagyobb méltatlansággal szólt Ferenc Károly főherceghez írt levelében arról, hogy egy csász. kir. ezredes, Mayerhofer, áll az élén azoknak a rác csapatoknak, amelyek Fejértemplomot megvenni akarják és hogy nincs mit csodálkozni, ha az emberek ebben az osztrák minisztérium kezét látják; noha teljes lehetetlen még elképzelni is, hogy e vad hordák embertelenségét a bécsi kormány helyeselné és beleegyezésével özönlőnek be a határon a szerezsánok ezrei.²

Szinte megérti az ember, hogy az augusztus 27-i miniszteri értekezlet, mely e dolgokkal foglalkozott a nádor elnöklete alatt, oly viharos tünetek között folyt le, amelyekhez hasonlólókról a Batthyány-kabinet életében nincs tudomásunk. A minisztérium azt kívánta a nádortól, hogy menjen le a délvidéki sereghez, a sorkatonasághoz és buzdítsa ezt a rácok ellen; Batthyány pedig siessen Bécsbe és eszközöljön ki a királytól olyan proklamációt a rácok és horvátok ellen, aminő volt a Jellachich ellen kibocsátott, őt elítélő, báni tisztjétől megfosztó júniusi innsbrucki királyi manifesztum. A nádor magát a proklamációs tervet sem helyeslé, hiszen gondolta, mert világosabban látott, hogy az nem lesz kieszközölhető; aztán meg éppen e júniusi manifesztum sikertelenségén okulva, nem is hitte, hogy használjanak, ha kibocsáttatnának is ezek a tervezett kiáltványok.³ Ezenkívül ezek tervezett szövegeinek harcias hangjával sem volt megelégedve. Azt pedig nyíltan kijelenté, hogy a délvidéki sereghez olyan misszióval neki, a király személyesítőjének, csak akkor volna szabad lemennie, ha azt maga a király parancsolná. A nádor e határozott álláspontja alkalmat adott Kossuthnak egy úgy látszik igen szép, de fölötté heves rögtönzött beszédre, mely a dinasztíát s magát

¹ Hajnik jelentése, 1848 auguszt. 27. Ered. Orsz. Lt. B. ü. Min. Rendőrf. iratok, 53. sz.

² A nádor Ferenc Károly főherceghez, auguszt. 27, fogalm., aletsüti levéltár.

³ U. o.

a királyt sem kímélte; amire a nádor azzal vágott vissza, hogy az illúziók ideje elmúlt, szónoklatokkal nem mentjük meg a hazát és mindent a királyra kenni, őt, a nádort, pedig mindig csak gesztenyekikaparásra fölhasználni,¹ a legrosszabb politika. De nemcsak Kossuthtal, aki lemondását ajánlotta föl, gyúlt meg a baja ezen a famózus értekezleten a nádornak, aki körül Széchenyi és Eötvös a higgadtabb elemet képviselték,² hanem Deákkal és Batthyányval is. A tervezett proklamációk fölötté harcias hangja arra indítá a nádort, hogy a minisztériumot mérsékletre, az esetleges vérontás lehető elkerülésére intse. Ez az intelem a legjobb szándékból származott, de — mint Széchenyi maga is elismeri — ügvetlen, nem helyénvaló volt. Zokon is esett Deáknak és Batthyánynak. Ők akarnak vérontást? kérde Deák; ha vérontás lesz, abban a nádor csak úgy részes, mint a minisztérium;³ amire aztán a nádor szintén ingerülten válaszolt. Ez pedig Batthyányt ösztönözte olyan rekriminációkra, amelyek sem azelőtt, sem azután nem hagyták el ajkait... Most már eleget tudok — mondá —; látom mi vár ránk; a nádor az udvarral, a dinasztíával tart és ha nem tudja magát a formalitások alól felszabadítani: minden veszve lesz; Bécsben ígéretet kaptunk csak, mert amit adtak is tényleg jobb kezükkel, azt balkézzel visszavették; játszottak velünk, míg a reakció taraja az olasz háború szerencsés folyása következtében megnőhetett! Nem a „vérontás“ az, amit bűnül hoznak fel ellenünk; hanem az a bajuk, hogy az egykori ellenzék jutott Magyarországon kormányra; ez az, amit a reakció nem tud lenyelni; ez az, ami a reakciónak borzasztó...⁴ A nádor nagy indignációval utasítá vissza azt a szemrehányást, mintha ő az udvarral, a dinasztíával szűrné össze a levét.⁵ „Én szeretem a dinasztíámat — mondá —, engedelmes-

¹ „... mich zum Herausziehen der Kastanien bestimmen“ — a nádor sajátk. följegyzése augusztus 27-ről. Alcsúti levéltár.

² Ezt mutatja Széchenyi naplóbejegyzése aug. 27-hez. Döbl. Hagyaték, I., 385—8. l.

³ „Deák betű szerint ledorongolja“ (a nádort), írja Széchenyi, id. h., 385. l.

⁴ „Das kann die Reaktion nicht vertragen, das ist ihr ein Gräuel.“ A nádor idézett, sajátk. följegyzése augusztus 27-ről.

⁵ „Als wenn ich mit der Dynastie unter einer Decke stünde.“ U. o.

kedem királyomnak, de szeretem hazámat, országomat is és kétszínű soha nem voltam.“

A viharos szóváltásnak, mely alatt Batthyány is felajánlá lemondását, Széchenyi békítő közbevetése és a nádor visszanyert higgadtsága vetett véget. A zaklatott kedélyek lecsillapodtak, a nádor beleegyezett, hogy a tervezett proklamációk szelídített szövegével Batthyány és Deák Bécsbe menjenek s az osztrák minisztérium állásfoglalásával is tisztába jöjjenek; sőt ami több, még bizonyos feltételek mellett legalább a szerbek elleni proklamációt ajánlá is a királynak.¹ A harmónia a nádor és Batthyány között teljesen helyreállott. A miniszterelnök még szívére kötötte a főhercegnek, hogy távollétük alatt kettősen vigyázzon magára a forradalmi légkörben s a csapatokat, különösen a tüzéséget, minden eshetőség ellen készen tartsa.

Amíg azonban Deákok Bécsben jártak és a siker legkisebb reménye nélkül próbálgatták meg a királlyal a bán és a rácok elleni királyi fölhívás kibocsátását elfogadtatni s keserű panasszal küldöttek még keserűbb jelentést Pestre arról, hogy az udvarnál szóhoz sem juthattak s hogy a szó legteljesebb értelmében ignorálták őket:² a magyar fővárosban a szélsők pártja szívós munkával készült a forradalomra, a törvényes hatalom, Batthyány kabinetje megdöntésére, Kossuth diktátorrá kikiáltására és esetleg a köztársaság megalakítására. Maga Kossuth jelenté ki szeptember 4-én a képviselőházban, hogy a tűrhetetlen és bizonytalan állapotok között a nemzet kénytelen lesz oly végrehajtó hatalomról gondoskodni, mely a maga eljárásának eszközeit nem a törvényből, hanem a haza veszélyéből meríti. Madarászék s a „Március Tizenötödike“-nek pártja pedig Batthyány leghívebb embereiről, a rend és béke főtámaszairól proskripciós listákat készítettek, amelyen Kovács Lajos, Perényi Zsigmond, Kazinczy Gábor, Szalbek, Somogyi, Haller és más képviselők nevei voltak olvashatók. Utcák, terek, közhelyek nyüzsgöttek az új honvédtisztek

¹ Levele augusztus 27-ről Ferenc Károly főherceghez, fogalm., alosúti levéltár.

² Deák e nagyfontosságú jelentését szept. 5-ről, lásd *Irományok*, 8. sz. a.

csapatjaitól, akiket nyilatkozataik után ítélve, Kossuth fegyvereseinek kellett tartani és akik szenvedéllyel szónokoltak a nádor ellen, a pecsovis miniszterek és ezek hívei ellen s hangosan fenyegetődztek, hogy rövid időn belül megtisztítják tőlük a főváros levegőjét.¹

De még más is történt ekkor Budán; olyasmí, amire sem a nádor, sem Batthyány még álmukban sem gondolhattak. Az izzó légkörben, a már-már kitörő forradalom küszöbén, a Batthyányék huzamosabb bécsi tartózkodása miatt aggódó és idegessé vált nádor egy éjjel magához kérette Kossuthot, vele, akinek markában volt ekkor a főváros minden elégedetlenkedő, heves és harcias, túlhazafias eleme, a hullámok lecsendesítéséről tanácskozendó. Ekkor folyt le ott fönt a királyi várban az a drámai jelenet, melyet Kossuth a maga Irataiban oly remekül, de erősen kiszínezve ír le. Azt mondá Kossuth a nádornak, hogy ha a reakcionárius körök a király gyámoltalanságával visszaélve az országot ellenállásra kényszerítenék, a minden percben kitörhető véres forradalom ellen csak egyetlen egy orvosság, csak egyetlen egy mentsvár van: az, ha a nádor a maga fejére teszi a szent koronát!... Kossuthnak e javaslatánál bizonyára Rudolf és Mátyás példája lebegett szemei előtt. Ha akkor a makacs és beteg Rudolf helyett Mátyás királlyá lehetett, miért ne lehetne azzá most hasonló körülmények között István főherceg?... Kossuth a maga ékesszólása összes eszközeit elővette a nádor kapacitására, de az — mint Kossuth előadásából tudjuk — határozottan elutasítá a vakmerő gondolatot.²

De ez a pártütő ajánlat egy bizarrnak mondható tervet érlelt meg az aggódó, magára hagyatott nádor agyában. A viszonyok ismeretéből s Kossuth előadásából arra a meggyőződésre jutott, hogy Batthyány kabinetje többé nem tarthatja magát. Ott fönn Bécsben az udvari körök nem vélik érdemes-

¹ Ezekről a napokról kiváló érdekességgel, bőven ír Kovách Lajos a maga Tört. Tanulmányában, Bpesti Szemle, 35. kötet (1883), 258—264. lapokon. „Az egész forradalom alatt — mondja — 1848-ban és 1849-ben ezek voltak a legaggasztóbb napok.“

² Kossuth L.: „Irataim“, II., 265. és köv.

nek akárcsak szóba állan¹ is a kabinet két legkitünőbb és békeszerető tagjával, Deákkal és Batthyányval, akik, mint Deák keserű jelentése jelzé, már ezért is vissza fognak lépni. Ideleonn pedig a zavargó elemek várva-várják ezt a pillanatot, mely ha húzódnék, erővel fogják letaszítani a „fekete-sárga“ Batthyány-kormányt s a francia forradalom példájára a törvényhozás, a „konvent“ fogja kezébe vehetni a végrehajtó hatalmat. Ez természetesen kész forradalom lenne és a magyar mozgalom, mely addig még dinasztikus irányú, ellenkezőre fogna válni. Itt csak az segíthetne, ha ő, a nádor teljesen megbízható sor-katonaságra támaszkodva venné kezébe egy időre a rendkívüli hatalmat, mint diktátor; föloszlatná az országgyűlést s a minisztérium alakításával báró Vay Miklóst vagy báró Perényi Zsigmondot bízna meg. Megírta mindezt unokabátyjának, Ferenc Károly főhercegnek; de föltétlen bizalmat, nyílt és becsületes játékot kívánt magával szemben az uralkodó háztól. Ha a dinasztia megbízik benne — írta —, ha elhiszi neki, hogy ő, a nádor, a dinasztia, Magyarország és a monarchia érdekeit és jövőjét szíven viseli: akkor hatalmazza fel őt erre a lépésre a király. De ha bizalom hiányában nem adnák meg neki azt a hatalmi kört Magyarországra, amelyet Jellachich Horvátországban bír: akkor könnyen megtörténhetik, hogy Kossuth vagy Nyáry Pál ragadja azt magához.¹

A szegény nádor még nem tudta, hogy az udvar ő benne már réges-régen nem bízott; de mihamar gyaníthatta ezt Ferenc Károly válaszából, melyet Esterháznak a nádor kívánságát támogató tanácsa ellenére² szokatlan gyorsasággal már harmadnap leküldtek hozzá. Minek az a nádor törvényes hatalmát felülmúló diktatúra? — kérdé tőle a főherceg. Ha ilyennek szüksége fölmerülne, majd élni fog akkor a maga törvényes

¹ A nádor Ferenc Károly főherceghez, 1848 szept. 4, *Iromdnyok*, 6. sz. — Nyáry Pálról hibásan vélekedett a nádor. Kovách Lajostól, a fül- és szemtanútól tudjuk, hogy a diktátorságnak Kossuth által fölvetett eszméje ellen a Vác mellett állomásozó hajóban, szept. 10-én tartott konferencián Nyáry a legkíméletlenebb határozottsággal tiltakozott. — Bpesti Szemle. 35. kötet (1883), 270—271. lap.

² Eszterházy sajátk. följegyzése: „Palatin an sich die Macht nehme einstweilen.“ K. n. Eszterházy hercegi levéltár.

hatalmával a király, aki elvárja tőle, hogy még ha följánlanak is neki bármely oldalról a diktátori hatalmat, azt kereken vissza fogja utasítani.¹

Csak Batthyányban bízhatott hát a szorongatott István. Őt kérte, hogy minél hamarább térjen vissza Pestre, támogatni őt. Számít, — írta neki, — mindeddig kipróbált lojalitására és chevalersk érzelmeire és hiszi, hogy még az esetben is, ha nem lesz többé miniszter, erélyével és áldozatkészségével képes lesz a fölfordult helyzet szomorú következményeit elhárítani.²

De még egy másik kérése is volt Batthyáynak, melyet a levél vivője, a miniszterelnök egyik sógora, egy gróf Zichy előszóval bizalmasan adott elő neki. Erről Batthyány kihallgatásából értesülünk. Az a csekély, alig kétezer főnyi sorkatonaság, mely ekkor Budapesten állomásozott, kevés volt a kitörhető forradalom esetén, nemcsak a rend biztosítására, hanem a nádor személyes biztonsága védelmére is. Tarthatott István attól, hogy miután király nem akart lenni: túsul, kezesül fogják őt felhasználni a zavargó elemek. Nagyon világtól elmaradt embernek kellett volna lennie, ha nem tudta volna, amit tiszteltreméltó konzervatív képviselők szentül hittek és beszéltek, hogy „a nádor őrsége Kossuth zsoldjában áll“ és ha ez a közhit legalább gyanuját ne keltette volna föl.³ Megbízható, idegen, nem magyar sorkatonaságbeli csapatok leküldését kívánta hát az osztrák hadügyminisztertől, Latourtól gróf Zichy útján, akit e missziójában Batthyány támogasson. A miniszterelnök ezt a kívánságot már ama levelek olvasása után is helyeselte, amelyeket neki és Deáknak kollégájuk, Klauzál, a túlfűtött pesti állapotokról írogatott. Annál idegenszerűbben hatott hát rá, hogy Latour a kérés teljesítését kereken megtagadta: hiába hangoztatta előtte Batthyány és Zichy, hogy az uralkodóház egyik tagjának személyes biztonságáról és nem csupán a forradalom kitörésének meggátlásáról van szó, amely forrada-

¹ Ferenc Károly főherceg a nádorhoz, 1848 szept. 6, *Irományok*, 9. sz.

² A nádor Batthyányhoz, szept. 4, *Irományok*, 5. sz. és a március 12-i kihallgatás, *Irományok*, 85. sz. (F. alatt.)

³ Kazinczy Gábor: Szerepem a forradalomban. (Hazánk, I. 90.)

lom Latournak talán kapóra jó vala. Az osztrák hadügyminiszter cinikus viselkedése érthetőleg felbőszíté a magyar miniszterelnököt, aki a késedelem kockázatára gondolva, régi párt-hívével, gróf Pálffy Józseffel tüstént Pozsonyba rándult le és az ottani főhadparancsnoknál, gróf Lambergnél kivitte azt, amit Latourtól hiába kért.¹ Lamberg azonnal behajóztatá azokat az osztrák ezredeket, amelyeket tisztjeik magyarelleses érzelmei miatt a kormány és az országgyűlés közös kívánságára éppen el akartak az országból távolítani.² Így jelentek meg váratlanul ezek az osztrák ezredek a magyar fővárosban Kossuthnak és különösen a forradalmi pártnak heves tiltakozása között, de a nádor őszinte öröme, aki éppen ekkor már azt tervezgeté, hogy miután diktatori eszméjét az udvar visszatartatá, a békepárti miniszterek aláírásával egy hatalmas manifestumot fog az országhoz a béke és közrend fenntartása céljából kibocsátani s evégett már fel is szólítá Kovács Lajost ez ünnepélyes irat megfogalmazására.³ Egész bizonyos, hogy legalább részben ezen katonaság megjelenésének köszönhető, ha Madarászék és Pálfi Alberték forradalma ezekben a napokban ki nem tört... S midőn néhány nap múlva Batthyány Pestre visszatérte után a méltatlankodó képviselők nevében Irányi Dániel a képviselőház szeptember 13-i ülésében heves interpellációval vonta kérdőre a miniszterelnököt, hogy ezek a serezegek kinek az engedelmeiből és kinek a rendeletére mertek a fővárosba visszatérni? az akut veszély elhárulásának hatása alatt a Ház Batthyány kitérő válaszában megnyugodott. Nem tudom, — felelé Batthyány, — és kérem a Házat, mentsen fel ennek kutatásától.⁴

¹ Zsedényi azt mondja 1849 május 2-i kihallgatásában (*Irományok*, 121. szám), hogy Batthyány kir. parancsal — melyet ellenjegyzett — ment volna Lamberghez. — Ebben ugyan alaposan téved Zsedényi! — Batthyány magától cselekedett.

² Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 85. sz. (F. alatt.)

³ Kovách: Tört. Tanulm., Bpesti Szemle, 35. köt. (1883), 257. — Kovách a manifestum megírására képviselőtársát, Papp Endrét, a költőt, ajánlotta maga helyett. Erre a nádor ezzel Zsedényit bízta meg, aki ezt el is készíti, de kiadása elmaradt. Zsedényi kihallgatása, 1849, május 2, *Irományok*, 121. sz.

⁴ Kovách nem lévén a kulisszák mögött lefolytakba beleavatva, azt mondja, hogy Batthyány nem tudott e katona-küldésről.

... A másik momentum, melyet Batthyány a nádorhoz való viszonyát illetőleg kiemelt, a személyes érintkezés megszűnése, a nádornak az országból való végleges eltávozása volt.

Mikor az országgyűlés, mint ismeretes, szeptember közepén felszólítja a nádort, hogy országos főkapitányi minőségében vegye át az országba betört bán ellen összevont hadsereg főparancsnokságát, a nádor e fölhívásnak készséggel engedett egy föltétel alatt, amelyet mindenk előtt a magához kéretett Kossuthnal akart megbeszélni. Előadta neki, hogy a gróf Teleki Ádám vezérlete alatti sorhadak és a Csányi alatti nemzetőrség ereje, amelyek fővezérletét át kell vennie, a nyert értesülések szerint alig fog megfelelni Jellachich haderejének; ő a nádor, tehát csak az esetben mehet le megnyugvással és becsülettel, ha az országgyűlés őt a békülés megkísértésére is felhatalmazza.¹ Kossuthot ez a javaslat meglepte. Ha egy nemzetnek, — így felelt rá, — aminő a magyar, a torkára teszik a kést, az inkább belevész, mint megadja magát. Ha azért a nádor nem volna képes a bán hadát föltartóztatni, ám jöjjön Jellachich Pestig. A magyarság a Tiszántúlra fog visszavonulni, ott gyűjt majd új erőt és onnan fogja visszaűzni a bánt. A vérmes és heveskedő minisztert azonban sikerült a nádornak lecsillapítani,² föltételét vele elfogadtatni, aztán az országgyűléssel is; sőt ily értelemben kapott a nádor ünnepélyes fölhatalmazást.³ Így ment a nádor a sereg élére, ahová Batthyány az ő szívós energiája teljes kifejtésével egymásra küldé az erősitéseket⁴ és ahonnan a nádor minden lehető megkísértett a bánal való személyes találkozásra s az összeütközés elkerülésére.

A nádor vállalkozása a fővezérletre azonban a lehető legkellemetlenebbül lepte meg az udvari körök azon tényezőit, akik Jellachich mögött állottak. Nem a megegyezés lehetősége

¹ Ezt csak a nádornak a királyhoz intézett, szeptember 16-i jelentéséből tudjuk. Sajátk. ered., Secr. d. Kab., 1.

² U. o.

³ Ennek Pázmándy mint elnök által aláírt eredetije, szept. 16-ról, Staatsconf. 1024. sz. alatt, ahová a nádor kezéből került.

⁴ Batthyány a nádorhoz, szept. 18. fogalm. Jászay írása), Koss. Arch. F. 434. és Staatsconf. 1014. eredeti. — És több levélváltás a nádorral, Koss. Arch. id. h.

bántotta ezeket, mert ez nézetük szerint csak a bán programmjának, a magyar hadügy- és pénzügyminisztériumról való lemondásnak alapján jöhetne létre, amely esetben csakugyan semmi értelme nem lenne többé a harcnak a magyarság és a bán között. De megrémültek attól a gondolattól, hogy ha a meg-egyezből mi sem lesz és aztán összeütközésre kerül a sor, melyben a magyar sereget egy csász. kir. főherceg vezényli: a főhercegi nimbusz gondolkodóba ejti és meg fogná szédíthetni a bán mellett levő császári csapatokat és magukat a horvát felkelőket is, aminek következményeképen a bán kénytelen lesz harc nélkül visszavonulni, vagy ha mégis harcot próbálna, vereséget fog szenvedni — és így minden remény, minden terv, amelyet Jellachich egész vállalkozásához kötöttek, dugába dől!

Ennek nem szabad megtörténnie. Ez ellen tenni kell valamit! És ez a valami egy királyi kézirat lőn a nádorhoz, olyan kicsavart értelmű bevezetéssel, aminő ritkán kerülhetett ki a kabineti irodából. Azt mondja ez a legfelsőbb kézirat, hogy a király többször adott alkalmat a magyar minisztérium és a bán közötti békés megegyezés véghezvitelére, de ez az atyai gondoskodása hiábavaló volt „és így hiányzik annak határozottan formulázott ismerete, hogy tulajdonképen miről is van szó és éppen mert ez az ismeret hiányzik, hiányzik a kölcsönös megértés alapja s a kedvező eredmény reménye is“. Burkoltabban és ennek dacára is világosabban alig lehetett a nádor előtt kifejezni, hogy a bánnal való kiegyezés, a bán visszavonulása nincs ínyére annak a pártnak, mely a gyöngye értelmű királlyal ezt a leiratot kibocsáttatta. Mindamellett — folytatja a leirat — meglegegedéssel veszi a király tudomásul a nádor lépését, a fővezénylet elvállalását azért, mert meg van győződve, hogy a nádor, a „rendek“ felszólításának csak azért engedett, hogy újabb eszköze lehessen a békés kiegyenlítés megkísértésének. De ha ez nem sikerülne: a tényleges összeütközésben, a bán elleni harcban a nádor semmiképen se vegyen részt; mert ez nem egyeztethető össze főhercegi állásával és esetleg oly helyzetbe hozhatná őt, amelyből többé nem tehetne szolgálatot az országgyűlésnek és az országnak.¹

¹ A király levele a nádorhoz. Ered. alcúti ltár. — *Irományok*, 19. sz.

Most e kézirat elolvasása után értette meg csak a nádor, miért bujkált előtte Jellachich, miért hiusította meg a már megállapított balatoni találkozást a főherceget mintegy megálázó, de mindenesetre kompromittáló módon. Világos lőn előtte, hogy a fejedelem tanácsában azok kerekedtek fölül, akik törésre akarják vinni a dolgot, a bánnal letöretetni az új magyar alkotmányt. Most látta, hogy előtte csak két út áll, vagy azt tenni, amit Kossuth ajánlott, mint fellázadt trónkövetelő támadni a törvényes király, családja feje ellen; megszegni azt az esküjét is, amelyet atyja halálos ágyánál adott az öreg haladokló nádornak, aki mintegy prófétai lélekkel előre látta egy ily szörnyű helyzet bekövetkezésének lehetőségét; vagy lemondani a nádori tisztról, melynek kötelmeit többé nem teljesítheti. Volt volna talán még egy harmadik út is: nem engedelmeskedni a királyi kéziratnak, Jellachichot leverni és fegyverrel csikarni ki a márciusi törvények újlagos elismerését, a győzelem és kibékülés után pedig félrevonulni.¹ Még csak nem is gyaníthatjuk, megfordult-e e gondolat a nádor agyában és ha igen, nem rémítette-e azt vissza Kossuth megdöbbenő ajánlata, mely nem ilyen szerepet, hanem a királyi koronát helyezte neki kilátásba?...

Több mint nyolc évtized zajlott le ama napok óta; elég idő, hogy szenvedély nélkül, pártatlanul ítéljünk a nádor felől, akit nem a saját maga hibája, tévedése vagy bűne, hanem egy elháríthatlan iszonyú sors hozott abba a dilemmába, hogy lázadó legyen-e vagy elhagyja-e azt a tündöklő helyet, amely addig, amíg azt ő, a főherceg, az uralkodócsalád tagja tölti be, most már egyetlen, egyedüli horgonya volt a nemzet megingott hitének és amelyet ha a legnagyobb veszedelem küszöbén elhagy, talán örökre sötét emlék fog nevéhez tapadni.

Heves lelki küzdelmek közt érkezett a táborból a nádor szeptember 22-én éjjel titokban vissza Budára, ahol őt a magyar miniszterelnök olyan jajkiáltása várta, mely a meggyötört embert még jobban összetörte, elhatározását még nehezebbé, még kínosabbá tette. Batthyány ez nap értesült az erdélyi kormányzék jelentéséből, hogy a második oláh határ-

¹ V. ö. Beöthy A.: Magyar Allamiság, III. 336.

ezred alezredese, a hírhedt Urbán, az oláhokat fellázítva, „egy második Jellachich szerepét kezdi játszani“. Mély elkeseredéssel jelenté ezt a nádornak Batthyány. „Árulás környezi csel-szövényeivel e hazát mindenfelől, — írta a miniszterelnök, — árulás, mely az egymásra bősztett nemzetiségek palástja alatt működik és a király szentséges nevét használja vakmerően jel-szólul... a legvéresebb s egyszersmind — a nagy Istenre! — a legoktalanabb árulás“, mert még a dinasztia érdekeit is kockára teszi. „De legyen bármi írva a végzet könyvében (és ezek a sorok rázták meg a nádor megkínzott lelkét), azon a magas személyen, aki a kormány gyepölőjének vezetésével törvényesen van megbízva, kit a nemzet osztatlan bizalma kísért eddig minden léptein, meg vagyok győződve, nem fog semmi sem mulni, amit igaz hazafiúi hűség s magas kijelölés kötelességeül tesznek; nem fog semmi mulni, ami egy tiszta kebelt a maradék hálájára és az igazságos história méltánylására érdemessé tesz.“¹

E tán borzasztónak mondható levél hatása alatt tüstént még az éj folyamán magához kérette a nádor a miniszterelnököt;² elmondá neki, hogy egy királyi kéziratot kapott, mely megtiltja neki a küszöbön álló harcban résztvenni, ami által az ő helyzete az országban tarthatatlanná válik, de távozása is az országból súlyos balmagyarázatokra fog alkalmat adni. Mitévő legyen?... Batthyány megdöbbsent. Egy pillanatra kéte-lyek merültek föl lelkében a neki oly rokonszenves és általa nemcsak tisztelt, hanem szeretett nádor iránt. Kérte tőle, hogy közölje vele azt a királyi kéziratot, hadd tudja meg abból ő, a felelős miniszter is a király igazi akarátát; hiszen nem lehet a Fölség szándoka, felelős minisztere előtt a küszöbön álló harc kárhooztatását eltitkolni s miniszterét ekképen olyan felelősségnek tenni ki, amely alól a felelőtlen királyi herceg, a nádor,

¹ Batthyány o megható jelentését Jászay, a historikus, fogalmazta. A fogalm. Koss. Arch. Fasc. 434., 729/c. Kiadta Steier Lajos: „Görgey és Kossuth“, 20. l.

² A föntebbiek s a következők egy része Batthyány kihallgatásából valók: *Irományok*, 85. sz. (F. alatt.) — Amit Horváth M.: Függelk. Harc (2. kiad.), I., 443. mond, azt Batthyány „védiratából“ (*Irományok*, 138. sz.) veszi, melyet az özvegytől kapott fölhasználás végett.

tulajdonképen felmentve van. István főherceg azonban nem mutatta meg a királyi kéziratot; csak arról biztosítá a miniszterelnököt, hogy abban a király mást nem ír neki, csupán azt a határozott kívánságát fejezi ki, hogy neki, mint a császári család tagjának, a bán elleni harcban, ahol csász. és kir. csapatok állanak csász. és kir. csapatokkal szemben, résztvennie nem szabad.

Az imént láttuk és megismertük azt a királyi kéziratot; megérthetjük hát, hogy a nádor azt a kétszínű bevezetés miatt nem akarta Batthyánnak megmutatni. Annak a bevezetésnek elolvasása kétségbe ejtette volna, végképen elkésérítette volna a miniszterelnököt, amit a nádor természetesen el akart kerülni. Ki tudja, minő tanácsot ad, minő javaslatot tesz neki az elkésereedett miniszterelnök?... Batthyány hát megnyugodott a változhatatlanban; ám lépjen hát vissza a nádor a sereg fővezérletétől; de maradjon az országban; mert az ő személye a legbiztosabb garancia arra, hogy a törvényes rend a züllött viszonyok dacára is mindaddig a kedvező pillanatig fenntartható lesz, amikor ismét szolid kormány létesülhet. Hiszen néhány nappal ezelőtt terjeszté be Pulszky által a Főlséghez a nádorral megbeszélt konzervatív gondolkozású, forradalomellenes miniszterjelöltek névsorát, akik — Ghiczey Kálmán, báró Vay Miklós, Mészáros Lázár, Deák Ferenc, Eötvös József, báró Kemény Dénes, gróf Erdődy Sándor és Szentkirályi Mór — Batthyány körül gyülekezve a forrongó állapotok lecsendesítését biztosítják.¹ Míg ellenben, ha a nádor most hirtelen eltávozik, — mondá Batthyány, — nem csupán végzetes kavarodás következik be, hanem a királyi kézirat közzététele s a távozás okának őszinte ismertetése nélkül a nádornak személye ellen is balmagyarázatok, becsületbe vágó vádak fognak az egész országban lábrakapni!... Hiszen alig mult egy hete, hogy az Egyenlőségi Klub a Nemzeti Múzeum udvarába nagy népgyűlést hívott össze és elfogadtatta vele ama határozatot, mely a nádorra gyanakodva kimondottan azt követelé tőle, hogy az országból a szerb-horvát pártütés és lázadás elfojtása előtt el

¹ Pulszky előterjesztése, Orsz. Ltár, B. 1664. csom. 1401/E. sz., fogalm

ne távozzék!...¹ Hosszas tanácskozás után a miniszterelnök végre azt a közvetítő javaslatot tette, hogy nádori tisztjét megtartva ám menjen fel a főherceg a saját maga megnyugtató kedvéért is, de főként az újonnan alakítandó magyar kabinet elfogadtatása s Jellachich előnyomulása megakadályozása végett Bécsbe; bárminő lesz is azonban ott fönn a király döntése, kedvező vagy kedvezőtlen, *minden esetre jöjjön vissza Budára.*²

A nádor nem mondott ellent s a miniszterelnök a körülményekhez képest megnyugodva távozott az éji értekezletről. De az ellent-nem-mondás még nem volt a javaslat elfogadása. Érthető, ha a javaslat fölött, Batthyány távoztával, ennek szuggesztíója, a dinasztikus érzésű, hű és lovagias tanácsadó argumentációjának és kérésének hatása alól szabadulva, skrupulusai támadtak. Ha ő Bécsből a király *tagadó* válaszával, tehát azzal jönne vissza, hogy a király az új minisztereket nem fogadja el, mert ezek föltételét, a bán visszaparancsolását, nem akarja teljesíteni, aminek valószínűségével most már a csúrt-csavart királyi kézirat olvasása után számolnia kellett: ez őt abba a föltette kínos helyzetbe hozná, „hogy mintegy vádolója legyen az ország előtt ura-fejedelme kétszínű politikájának“; amit tennie teljességgel lehetetlen. Aztán meg, így okoskodott tovább, a seregtől Bécsbe való távozása, ha ez semmi eredménnyel nem járna, alkalmat adna, mikor visszatér Bécsből, a képviselőháznak őt meggyanusítani.

Ezeket a skrupulusokat az éj folyamán tollba monda Szalay nádori titkárnak s bizalmas természetű levélben reggeli szürkület után Stoffer udvari tanácsos által kézbesíttette a miniszterelnöknek.³ Kifejté e levélben tervét, amely szerint ő Bécsben az új Batthyány-kabinet elfogadása és Jellachich visszaparancsolása végett élőszóval minden tőle telhetőt meg fog cselekedni s kedvező királyi elhatározást sürgetni. Ha ez

¹ Madarász József Emlékiratai, 153. l.

² Ezt a nádornak Batthyányhoz 1848 szept. 23-án intézett bizalmas természetű leveléből — *Irományok*. 23. sz. — kell következtetnünk s e szerint egészítettük ki Batthyány előadását a kihallgatáson.

³ Ezt Stoffer 1849 február 20-i kihallgatásából — *Irományok*, 88. sz. — tudjuk.

sikerül, akkor minden rendben lesz és ő e jó hírrel őszinte örömmel fog visszatérni. De ha minden fáradsága kárbavész, akkor ő lemond a nádorságról a királynál, amit a miniszterelnök az országgyűlésnek be fogna jelenteni. Kérte aztán a miniszterelnököt, hogy a fővezér nélkül maradt hadsereg megnyugtatósára közölje ezzel bécsi útjának kettős célját; ha pedig ez a bécsi út most méltatlan gyanúsításokra adna alkalmat a törvényhozó testületben, akkor, de csakis akkor, mutassa be Batthyány azt a hivatalos iratot, melyet e bizalmas levele mellékletében vitt el hozzá Stoffer.¹ Ez a bemutatóra készült hivatalos leirat sajnálattal adja tudtára a miniszterelnöknek a király tilalmát és azt, hogy ő a tiltó parancsnak fájdalommal bár, de kénytelen engedelmességni. Azonban Bécsbe informálni megy a királyt és mindent elkövetni az irtózatoss polgárháború elhárítására, ami ha nem fogna sikerülni neki és így nem teljesíthetné törvényes kötelességét a hadsereg vezérletében, le fogja tenni a nádori tisztet az ország kezeibe s a királytól is a lemondás elfogadását kérni. Tudatja végül, az igazságnak teljesen megfelelően azt, hogy ő a magyar hadseregnél mindent megtönnennek erősítésére és pozíciója kedvezőbbé tételére.²

Gondolhatni Batthyány megdöbbenését, midőn szeptember 23-án délelőtt a Stoffer-től hozott két levelet elolvasá.³ Aggodalmát csak az a remény mérséklé, hogy a nádornak talán mégis csak sikerülni fog ott fönn az élőszó erejével valami kedvező fordulatot eszközölni ki; ezért egyelőre nem is tartá tanácsosnak bemutatni a Házban a hivatalos iratot, a forrongó kedélyek lehető csillapítása végett csak azt jelenté be Ghiczy Kálmán útján,⁴ hogy a nádor Jellachich előnyomulása meggátolása végett utazott fel a királyhoz, miután minden fárads-

¹ Ezt a roppant nagyérdékű bizalmas levelet, mely 1848 szeptember 23-án korán reggel kelt (mert a nádor ez nap reggel 9 órakor már Alesútra utazott), lásd *Irományok*, 23. sz. alatt.

² Ez a hivatalos levél ugyancsak szeptember 23-i (korán reggeli) kelettel, *Irományok*, 24. sz. alatt.

³ Ezt Stoffer is kiemeli kihallgatásában, *Irományok*, 88. sz. a.

⁴ „Közlöny“ szept. 26-i száma.

sága dugába dőlt, hogy a bánnal a király óhajához képest is találkozzék s a békétárgyalásokat vele megkezdhesse.¹

Reményében a miniszterelnök nem is csalatkozott. Az új Batthyány-kabinet megalakítását, a szeptember 19-én beterjesztett miniszteri listát nem volt ugyan képes a nádor a királlyal elfogadtatni, noha ezen minisztérium kormányra lépése a dolgoknak kétségkívül más irányt adott volna s a forradalmat kétségkívül elhárítja vala Magyarországról. De sikerült István főhercegnek a Jellachich mögött álló reakciós párt erőfeszítései ellen olyan elszánt küzdelemben, melynek részletei ködös homályba vesznek, a bán fölényét megtörnie s Lamberg misszióját, mint ezt föntebb láttuk, kieszközölnie. Hogy ennek a missziónak minden emberi számítás ellen oly véletlen, oly szörnyű vége lőn, arról a nádor nem tehet.

Lemondását nádori tisztéről a képviselőház október 10-én, Kossuth javaslatára, egy nyilatkozattal ítélte el: „Amilyen nagy volt a remény — mondja a nyilatkozat —, amelyet a nádor iránt tápláltunk s amilyen nagy volt a bizalom, amelylyel magas székébe helyeztük: ezen cselekedete közte és a magyar nemzet között ledönthetetlen elválasztó falat emelt“... Ennek a nyilatkozatnak igazságtalanságát csak az menti, hogy az országgyűlés semmi tudomással sem bírt a derék nádor végső erőfeszítéseiről. S tán része van a nyilatkozat kiadásában annak az elbizakodottságnak is, melyet a nem remélt sukorói győzelem, a bán csúfos megfutása fölötti méltó öröm a vérmesek, a mindig hevülni tudók lelkében kiváltott. Most már nem volt többé szükség a nádorra, sem Batthyányra, akinek törvénytiszteletébe, hazafias erélyébe és józanságába — amint Batthyány ezt kihallgatása és előadása végén emelt fővel hangoztatta² — melegen ajánlották az ország ügyét a nádornak közvetlen lemondása előtti és utáni utolsó levelei...

¹ Az előadottak szerint korrigálandó Horváth M. előadása a nádor távozása körülményeiről, Függetl. Harc (2. kiad.), I., 442—44.

² Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 85. sz. (F. alatt.)

VIII. FEJEZET.

Batthyány gyalázatos megrágalmazása (mely a külföldi történetíróknál ma is hitelre talál), hogy a Jellachich letételét kimondó: 1848 június 10-i kir. manifestumokat „kicsalta“ V. Ferdinándtól. E rágalom eredete és teljes alaptalansága. A manifestumok igazi története. — Aztán a vád, hogy Batthyány a szeptember 4-i kir. irattal rehabilitált Jellachich-nak ellent mert állni.

Ugyanazon a napon, amelyen Batthyány a nádor távo-zása körülményeiről tartott előadást, fölvilágosítást kívánt tőle a hadbíró ama június 10-i királyi manifestumok kieszközlésének körülményeiről, amelyek a bán letételéről és pörbe-fogatásáról szóltak.

Batthyány jól tudta, hogy a bécsi udvari körök s a horvátság azt a hírt terjesztették mindenfelé, hogy a magyar minisztérium, illetőleg ő Batthyány, a kabinet feje hamis ürügy alatt *fondorkodta ki*¹ a király beleegyezését e manifestumok kibocsátásához. Határozottan és nyugodtan kijelenté tüstént, hogy ez a kósza hír, ez a nemtelen vád semmi alappal nem bír. Az 1848-i törvényekre — mondá — a magyar miniszterek megesküdtek, érvényük alól senki, tehát sem a bán, sem a határőrvidék nem volt kivéve. Ellenkezőleg, a minisztérium kötelessége volt ezeknek a törvényeknek Horvátországban és a határőrvidéken is egyaránt érvényt szerezni. A bán azonban ennek nemcsak szóval és írásban, hanem fegyveres kézzel is ellenszegült. Ilyen országos főtisztviselőt a minisztérium természetesen nem tűrhetett meg állásában; kérnie kellett a bánnak fölfüggesztését, vagy amennyiben erre a király nem volna hajlandó, a minisztérium elbocsáttatását. A Fölség az előbbire határozta el magát. Ehhez nem kellett semmi „ürügy“, mert a szentesített törvény volt az alap. A minisztérium csak azt terjeszté elő, hogy a bán a törvényeknek nem engedelmeskedik, amit Jellachich saját maga is határozottan kijelentett. A ma-

¹ „Erschlichen“ — mondja a hadbíró. Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 85. sz. (F. alatt.)

gyar minisztérium egyhangú előterjesztésére, amelyet a nádor is támogatott, döntött aztán a király úgy, ahogyan azt a június 10-i manifesztumok hirdetik.

Az osztrák hadsereg egész tisztikara szentül meg volt győződve a Batthyány-kabinet ellen terjesztett hír valódiságáról, arról, hogy a manifesztumokat a magával jótehetetlen királytól valami nem fair módon sikerült a magyar miniszterelnöknek kinyernie. Hiszen látták, hogy a bán nem esett ki a király kegyéből, ami elképzelhetetlen volna, ha azok a manifesztumok a fejedelem akaratát fejezték volna ki. Egész bizonyos és természetes, hogy a vizsgálóbizottság tagjai, a hadbíróval egyetemben, szintén így okoskodtak. De Batthyány határozott kijelentésére, világos, ellentmondást nem tűrő előadására el kellett némulniok, akár hittek neki, akár nem. Joguk sem volt feszegetni a király elhatározásának okait. S ha netán mindamellett is feszegetni akarták volna, semmi bizonyítékot nem tudtak volna Batthyány előadásának ellenében szegezni. El kellett fogadniok a fogoly miniszter magyarázatát és ha azt a vizsgálóbíró Bécsből, illetékes helyről netán nyerendő adatok alapján utólag megcáfolni (amit, mint látni fogjuk, megkísértett) nem tudja, a kérdést végkép elejteniök, eltemetniök.

A historikusnak azonban kötelessége az időközben napfényre került hiteles és hivatalos adatok alapján véglegesen tisztázni a kérdést. Lemosni, ha lehet, a Batthyány-kabinet és a miniszterelnök politikai becsületéről ezt a szégyenfoltot, amellyel emlékét nemtelen rosszakarat bepiszkítani nem eredménytelenül igyekezett. Ez a tárgya a következő lapoknak, amelyeken a most mondott okból az egész kérdés genezisére bőven ki kell terjeszkednünk.

Általánosan tudott dolog, hogy midőn Jellachich az ő letételét, tisztségeitől való megfosztását elhatározó június 10-i királyi manifesztumok kiadása után a hó második felében Innsbruckban megjelent, az udvar őt kitüntető kegyességgel fogadta még az általa vezetett nagy horvát küldöttség jelenlétében is. Azt is tudjuk, hogy a manifesztumok kiadásáról csak Innsbruckból való távozása után, a tiroli Lienz városka posta-

hivatalánál, a Wiener Zeitung későn odatévedt júniusi 19-i számából véletlenül értesült.

Az innsbrucki ünnepélyes fogadtatás hatása alatt sem a velejárt küldöttség, sem zágrábi párthívei nem tudtak és nem akartak egyebet gondolni, mint azt, hogy azok a júniusi iratok, bár a bécsi hivatalos lapban is megjelentek, apokrifok vagy ha nem azok, akkor csak valami megmagyarázhatatlan módon nyerhették meg a király aláírását. A hirhedt, magyarfaló „illyr“ publicista Gáj lapja nem is késett a szerinte helyes néven megnevezni a gyermeket, kijelenté, hogy: azokat a királyi iratokat a magyar kormány egyszerűen *kicsalta* a fölségtől.¹

Ez volt a legelső nyomdafestéket látott vád a magyar kormány feje ellen, melyet aztán 1848 őszén és 49 elején a magyarellenes osztrák, főleg bécsi lapok, különösen Batthyány elfogatása után készséggel átvettek és föl-förlújítottak, tápot nyervén a bécsi udvari és főúri körökben elterjedt hasonló elbeszélésekből.

Mikor aztán néhány év múlva gróf Majláth János a maga „Neuere Geschichte der Magyaren“ című műve második kötetében ehhez az időhöz eljutott, neki is foglalkoznia kellett az innsbrucki kitüntető fogadtatás és a június 10-i elítélés talányával. Ez a szerencsétlen író, aki még két évtizeddel azelőtt a magyar irodalom német nyelven való ismertetése körül tagadhatatlanul érdemeket szerzett s berlini barátaival szemben büszkén vallotta magát „ősi magyarnak“, már a 40-es évek végén a legfekete-sárgább, ultraaulikus vizeken evezve, cselekedeteiben és írásaiban jellemének sötét oldalait visszataszítóan tudta kifejezésre juttatni. Van neki, akit 1848 végén, mikor Hurbánék egy külön tót hercegség felállítását kérték a bécsi udvartól, némely bécsi körök ezen hercegség kormányzójává akartak megtenni,² a bécsi kormányhoz benyújtott két-három emlékirata 1849 elejéről és közepéről, melyekkel valószínűleg erre a jutalomra akart rászolgálni. Ezek az emlékiratok magyar ügyekről értekeznek; különösen jellemző köztük

¹ V. ö. Vetter Antal: A horvát invázió, stb., Hazánk, XI. 329.

² Helfert: Der ungar. Winterfeldzug, I. 157. jegyzet.

a harmadik, a magyar forradalom embereivel foglalkozó.¹ Nagy emfázissal tanácsolja az „ősi magyar“, hogy a forradalom okozóit és vezetőit — akik közt legelső sorban Batthányt, utána Teleki Lászlót, harmadik helyen pedig Kossuthot nevezi meg, rajtuk kívül azonban még 39 politikust és író (ez utóbbiak közt Petőfit) sorol elő — halállal kell büntetni. „A büntetés e nemének — mondja gyalázatos cinizmussal — az az állambölcsészet által is javasolt előnye van, hogy a holtak nem térhetnek vissza, a külföldre nem emigrálhatnak és nem kell nekik később amnesztiát adni... Ha a kormány megelégednék azzal a sovány eredménnyel, hogy a lázadók megadják magukat és nem hányatna közülük kard élére annyit, amennyit kell, bizony nem fogná Magyarországot pár esztendőnél tovább megtarthatni.“

Aki ezt írta és néhány óra rá épp oly szívesen állott a centralista gróf Stadion belügyminiszter szolgálatába, mint amily készséggel tartozott 1848 előtt gróf Sedlinitzky, a hirted rendőrminiszter magyar besúgóí közé, attól nem csoda, ha történeti művében² a júniusi manifesztumok létrejötte fölöl fölmerült és a magyarellenés körökben kialakult történetkéek közül azt tálalta fel az olvasóközönségnek, ami Batthyány emlékét legjobban befeketítette. „Mások azt mondják és ez látszik a legvalószínűbbnek (így állapítja ezt meg Majláth, a történetíró), hogy a többször Innsbruckban járt elnökmiszter magának valamely föl nem derített úton-módon a császár aláírásával ellátott egy blankettát szerzett és azt a császár tudta nélkül töltötte ki a bán letételével.“³

Majláthnál már jóval többet tud az 48-as mozgalmak minuciózus kutatója, aki terjedelmes kötetben adta ki kutatásai eredményét: báró Helfert József Sándor, gróf Thun kultuszminiszter államtitkára. Reakcionárius politikus és történetíró, aki nagy műveltségével, bámulatos szorgalmával, szellemességével és egyéni szeretetreméltóságával a legsötétebb elfogultsá-

¹ Ezeket az emlékiratokat ismerteti az eredetiekből Steier Lajos: „Haynau és Paskievics“ c. műve, II. 252. és köv. l. s a harmadiknak nevezetesebb pontjait szözszerint idézi.

² Neuere Geschichte der Magyaren, II. 37. s köv.

³ A fordítás Horváth Mihály: Függetl. Harc (2. kiad.), I. k., 222—23.

got tudta megegyeztetni minden magyar köz- vagy államjogi igény és követelmény, valamint e jogok és igények képviselői ellen.¹ Mikor egyik főművében² a júniusi manifesztumok történetére visszatekint, elveti azt az állítást, hogy azok apokrifok voltak volna; elismeri, hogy tényleg a király aláírásával adattak ki, de kiemeli, hogy V. Ferdinándot beteges, engedékeny lénye csaknem minden ellenállás nélkül, minden tolakodó persváziónak védtelenül kiszolgáltatta, ha hozzátartozói nem voltak jelen és hogy az uralkodó eme beteg gyöngesége éppen Magyarországon általánosan ismert volt. Ilyen körülmények közt arra törtetni (mint Batthyány törtetett), hogy a király maga és egyedül hozza meg elhatározását s hogy ne legyen szabad családja legközelebb álló tagjaival tanácskoznia oly ügyekben, melyek családja állására és jogaira beláthatatlan következményekkel bírnak, nem egyéb, mint az idegeiben megrendült uralkodó betegségét a legillojálisabb módon kizsákmányolni akarni. Batthyány ama viselkedésére szelídebb kifejezés, mint „Lehensfrevel“ és „perfidia“, nem található. E történetírói ítélet leszögezése után egy „mindenkép megbízható kútfő“ nyomán elmondja Helfert a királyi aláírás történetét.³

Attól kezdve, hogy az udvar május közepén a fellázadt Bécsből Innsbruckba menekült, Mária Anna császárné föltette magában, hogy valahányszor komolyabb természetű ügyek adatnak döntés végett férje elé, őt magára nem hagyja. Egy napon — mondja Helfert —, akkoriban, mikor Jellachich Innsbruckban időzött, Batthyány és herceg Esterházy magyar miniszterek is kihallgatásra jelentkeztek. Batthyány derült kedvet és elfogulatlanságot mutatott. „Most nem azért jöttünk — így szólt volna —, hogy Öfölségének valami üggyel terhére legyünk, csak az a kívánság hozott bennünket, hogy meggyőződjünk Öfelsége jó egészségéről.“ És csakugyan — folytatja Helfert — egészen közönyös dolgokról folyt a társalgás, az időről, a tiroli jó levegőről, városi újdonságokról, úgyhogy a

¹ V. ö. a VI. fejezetben, 79. lap, 2. jegyzetében mondottakkal.

² *Die Thronbesteigung K. Franz Josefs*, 344. és köv. l.; aztán a könyv végén, a 325. számú, igen hosszú jegyzetben.

³ Az előbbi jegyzetben idézett, 325. sz. hosszú jegyzet e részleteket tartalmazza.

császárné meggyőződött, hogy jelenléte ezúttal csakugyan nem szükséges és ezért néhány perere távozott. Alig tette be azonban maga után az ajtót, mikor Batthyány egy összehajtott ív papírost vont elő zsebéből és könnyed szavakkal átnyújtá a császárnak, hogy „csak egy aláírást bátorodik kérni egy teljesen jelentéktelen dologban, mely a bán innsbrucki tartózkodására vonatkozik“. A császár gyanútlanul nyúlt toll után, aláírta, s visszaadta az ívet, amire aztán mind a ketten, Batthyány és Esterházy, alázatosan ajánlották magukat — s Batthyány nyomban gyors lovakkal Bécsbe utazott. Az aláírt irat pedig, melyet a magyar miniszterelnök sietve magával vitt, nem volt egyéb, mint a Jellachich elítéléséről szóló június 10-i manifestum.

Batthyány azonban Helfert előadása és úgynevezett teljesen megbízható kútfője szerint nem elégedett meg ezzel a gyalázatos ténnyel, melynél a herceg a cinkostárs szerepét játszotta; még egy másodikat fűzött az elsőhöz. A miniszterelnök elutazása után ugyanis Esterházy bizalmasan értekezett Jellachichsal és ez a „ritka“ (!) ember — már mint Jellachich — annyira hatott rá, politikai nézeteit oly korrekteknek, követeléseit oly méltányosaknak találta, hogy fölszólítá őt: forduljon a bán csak ő hozzá bizalommal, ő, Esterházy magára vállalja a bán kívánságait a magyar minisztériumnál érvényre juttatni s meg is van győződve, hogy a kibékülés sikerülni fog. Természetes dolog, — folytatja Helfert, — hogy a herceg előtt most a legfontosabb volt azt a szerencsétlen papírost Batthyány kezéből visszakapni; ezért tüstént sürgönyt küldött utána, hogy Isten szerelmére ki ne nyomtassa azt az iratot, míg vele nem beszél. De Batthyány boldog lévén, hogy ily fontos okirat birtokában van, hercegi kollégája jajkiáltásával nem törődött, hanem ellenkezőleg sietett az iratot közzétenni.

Helfert a maga teljesen megbízható kútforrását nem nevezi meg. Föl kell azonban tennünk, hogy ez a forrás oly udvari körökben keresendő, amelyek szavahihetőségében ő neki alig lehetett kételkednie. Ez szolgálhatna hát némileg mentességül a szörnyű rágalmazásnál, mellyel két olyan tetőtől-talpig úriembert, mint aminő Esterházy és Batthyány volt, komoly történeti művében meghurcolni jónak látta. A nyomok

herceg Schwarzenberg 1849-i miniszterelnökhöz és János főherceghez látszanak vezetni. A herceg hagyatékában van¹ Varga Istvánnak, a bécsi magyar minisztérium titkárának és mint ismeretes, Kossuth bizalmasának egy levele ez utóbbihoz 1848 június 26-ról, melyben a többi közt azt jelenti, hogy Bartal György, a neves közjogász, a mondott minisztérium államtanácsosa, a levélírás napján tiszteletét tette az Innsbruckból éppen Bécsbe érkezett János főhercegnél. A főherceg Bartal elbeszélése szerint egyebek közt ilyenformán nyilatkozott: „Becsülöm a magyarok őszinteségét, de a június 10-i manifesztumok felől kételyeim vannak, mert azon a napon mi főhercegek mind ott voltunk Innsbruckban és egyőnk sem hallott róla semmit.“ Helferttel, a Schwarzenberg-kabinet befentes hívével és államtitkárával ezt a mondást a herceg bizonyára közölte; sőt hozzátehetette a tényeknek megfelelően azt is, hogy ő, Schwarzenberg saját maga is ugyanazon napokban Innsbruckban tartózkodott és neki sem volt tudomása a hírhedt manifesztumok aláírásáról.

Második forrása Helfertnek az ultraklerikális gróf Bombelles Henrik, az ifjú császár ájója volt, amit egy nemrég elhunyt derék historikusunk egy cikkéből tudunk meg, melyet gróf Bombelles naplójának felhasználásával a 48-i innsbrucki eseményekről írt.² Bombelles, aki ugyanezen időben szintén Innsbruckban tartózkodott — ő kalauzolta volt oda a Bécsből menekülő udvart — és Zsófia főhercegnőnek és férjének, Ferenc József szüleinek bensőbb bizalmasai közé tartozott, azt jegyzi fel naplójában, hogy a manifesztum aláírását Batthyány a királytól Ferenc Károly főherceg útján *csikarta ki*.³ Emiatt aztán Zsófia főhercegnő, mikor ezt harmadnapra, június 13-án megtudta, oly erélyesen és oly kíméletlenül tőn férjének szemrehányást Bombelles jelenlétében gyöngeségeért, hogy a főherceg „mint egy gyermek“ sírva fakadt. Látni fogjuk később Ferenc Károly főherceg szerepét a manifesztumok körül;

¹ Nachlass Schwarzenberg, ad No. 533, hivatalos fordítás.

² Wertheimer Ede: „Ein Zeitgenosse der Revolution von 1848. Aus dem ungedruckten Tagebuch des Grafen Heinrich Bombelles“, a Neue Freie Presse 1924 március 13-i számának hosszú és érdekes tárcája.

³ „Erpresst.“

egyelőre még csak azt jegyezzük meg, hogy a császárné főudvarhölgye és barátnéja, Schönborn grófné, szintén nem állott távol a Batthyány megvádolása körül keletkezett mesék terjesztésétől. Ezekből a forrásokból compilálhatta és egészíthette ki Helfert a maga előadását.

Évtizedek multak el, midőn a legújabb időkben az osztrák történetírók egyik kiválósága, akit Majláth és Helfert politikai fölfogásától valóban egy egész világ választ el, H. Friedjung, jónak látta egyik több kiadást ért művében félig burkoltan, félig föltételelesen, de mégis úgy venni át két elődjének vádját, hogy az még égetőbben bélyegezze meg a régen elporladt vértanu emlékét. „Batthyány imponáló egyéniség volt, — így kezdi Friedjung,¹ — magaviseletében hideg és komoly, de belsőleg merev, kevély és heves; barátai dicsérik merész és lovagias jellemét; *de ez nem gátolta őt abban, hogy céljaira mellékutakon törjön*... Innsbruckban, ahol népe uralmáért a szláv zendülés ellen kellett működnie, szintén *nem riadt vissza nem kifogataltan eszközök használatától*. Mikor az udvartól (Innsbruckból) távozott, fölötte meg volt elégedve; látni fogjuk miért.”

Erre előadja Friedjung, hogy Batthyáynak sikerült elégtételt szereznie az udvarnál; Jellachichot megleckéztetnie és azonkívül a júniusi proklamációkban letételét kimondatnia. „Hogy azonban a császár jóváhagyását, — folytatja a föntnevezett osztrák historikus, e proklamációkhoz miként nyerte ki a magyar miniszterelnök, az a mai napig sincsen megvilágítva“ és ennek bizonyosságául megismerteti olvasóit Helfert elbeszélésével. „Vajjon ez az előadás megállja-e helyét, így végzi Friedjung, — az nehezen lesz valaha is bebizonyítható; de ha csakugyan úgy áll a dolog, hogy Batthyány a császári család egy tagját sem vonta be a tanácskozásba, *ami nagy mértékben valószínű*,² akkor ő az aláírást a gyöngelméjű császártól *kicsalta*,³ mivel azonban a császár kifejezetten nem állott gyám-ság alatt, hát a bán letétele jogérvényes volt.”

¹ Oesterreich von 1848 bis 1860, I. k., 60. és köv. l. (változatlanul a következő kiadásokban is).

² „was in hohem Grade wahrscheinlich ist.“

³ „dann war die Unterschrift von dem schwachsinnigen Kaiser *erschlichen*“.

E nyílt vagy burkolt vád mennyire beleélté aztán magát az ez időkkel foglalkozó, nem osztrák történetírók köztudatába is, azt nem csupán M. Hartleynak Jellachich dicsőítésével foglalkozó pamfletszerű testes angol munkája¹ példázza, hanem különösen mutatja az, hogy még oly komoly, objektív historikus is, mint aminő a zürichi Stern Alfréd, Európa újkori történetéről írott hatalmas műve VII. kötetében a kérdésről ekkép nyilatkozik: „Lehet, hogy a belátással nem bíró császár a kárhoztató iratot egy őrizetlen pillanatban csakugyan aláírta.“² És hogy még egy példát idézzek, az amerikai Eugen Bagger a maga Ferenc Józsefről szóló pár évvel ezelőtti megjelent, vas-tag, de vékonyértékű művében Helfert előadásának bár óvatos tolmácsául szegődik s a proklamációk aláírását a gyöngelméjű császártól Batthyányval a császárné távollétében fondorkodtatja ki.³

Majláth megállapítása ellen már Horváth Mihály erélyesen lépett föl. Mikor a hitvány rágalmat megbotránkozással utasítja vissza: idézi Batthyány „Védiratából“ a megfelelő előadást s helyesen utal arra, hogy még a Batthyány pörét vívó hadbíró-ság sem merte ezzel a váddal a volt miniszterelnököket megterhelni és megnyugodott Batthyány magyarázatában.⁴

Horváth Mihály cáfolatát Friedjungnak kötelessége lett volna tekintetbe venni, de ezt elmulasztá. Ignorálta a magyar historikust s mint láttuk, világgá hirdette a perfid formába burkolt gyanúsítást. Ez ellen lépett föl Angyal Dávid a Századok 1917-i évfolyamában „1848 történetéből“ című tanulmánya második részében,⁵ melyre Friedjung kissé epésen válaszolt s Angyalnak viszonzválaszra adott alkalmat.⁶ Angyal igen

¹ M. Hartley: The man who saved Austria (London, 1912).

² Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815. VII. közl. (1916), 147. l.

³ Franz Joseph: Eine Persönlichkeitsstudie, 123. l.

⁴ Függetl. Harc (2. kiad.), I., 222—223. — A „Védirat“-ról, melyet használatra a mártír özvegye adott Horváth Mihálynak, lásd *Irományok*, 138.

⁵ Századok, 1917, 424. s köv. ll. — Angyal e tanulmánya németül is megjelent az „Oesterreich“ című (kérszéletű) folyóirat I. évfolyamában.

⁶ Friedjung válasza az „Oesterr. Rundschau“ LIV. kötetében; Angyal viszonzválasza németül a „Monarchie“ 1918 áprilisi számában s aztán kibővítve a Századok 1918. évfolyamában, „Még egyszer 1848 történetéből“ cím alatt.

helyesen emelte ki, hogy ellenfele készpénz gyanánt fogadja el a Jellachich-család közléseit; aztán meggyőzően mutatta ki, hogyha már egyik-másik főherceg, például János főherceg, nem is tudott a proklamációk aláírásáról, az a főherceg, aki elsősorban jó tekintetbe, t. i. Ferenc Károly, az akkor praesumtív trónörökös, bizony be volt avatva a proklamációk királyi helybehagyásának ügyébe; tehát Batthyány semmikép sem fondorkodhatta ki az egyedül maradt királytól az aláírást.

Ebben az érdekes polemiában, melyben kétségtelenül Angyal kerekedett felül, az ellenfelek csak az addig ismert anyag, a valószínűségek és kombinációk tompa fegyvereivel kénytelenek harcolni; mert a kérdést eldöntő államiratok akkor el voltak zárva a kutatók elől. Az összeomlás óta ezek már hozzáférhetők; belőlük meritve, véglegesen tisztázhatjuk a valódi tényállást, némely más ismeretlen vagy nem jól ismert körülmény előzetes előrebocsátásával.

.....

Mikor az újonnan kinevezett bán Bécsből eskütétele után Horvátországba visszaérkezett s április 18-án Zágrábba bevonult, az illyr úgynevezett nemzeti párt a hozzá szító várossal együtt lelkesen tüntető fogadtatást rendezett neki.¹ Az a többséget képező magyarellenes párt volt ez, melyet az udvar és a konzervatív magyar kormány 1847-ben azért juttatott uralomra, hogy vele a magyarországi szabadelvű ellenzékkel tartó magyarbarát horvátságót letörje,² ami alaposan sikerült is. A lelkes fogadtatást Jellachich meg is érdemelte. Mert első dolga volt a báni tisztségre való kineveztetését Horvátországgal egy oly kiáltványban tudatni, melynek hangja és tartalma a legszélsőbb magyarellenes horvátok gondolatainak és érzelmeinek is a legteljesebb mértékben megfelelt.

A márciusi forradalom, mondá többek között ez a kiáltvány, tökéletesen felforgatta Magyarországhoz, régi szövetségünkhöz való állami és nemzeti viszonyaink eddigi alapjait.

¹ Jellachich jelentése Ferenc Károly főherceghez, 1848 április 26. Ered. Secr. d. Kab. A.

² Lásd *Miskolczy Gyula*: A horvát kérdés története I. kötetének kitűnő fejtegetéseit Apponyi György horvát politikájáról, kül. I. köt., 410—423. lapokat.

Szükséges tehát, hogy ezeket a viszonyokat a szabadság, az önállóság és az egyenlőség szellemében teljesen új, a mi szabad és vitéz nemzetünkhöz méltó alapokra újrendezzük, addig pedig, amíg ez meg nem történt, *a mostani új magyar kormánnyal minden érintkezést megszakítsunk.* Egyidejűleg e sokat ígérő kiáltvánnyal gondoskodott az új bán arról is, hogy azt a letört, de még mindig elég erős magyarbarát horvát pártot, melynek főfészke Zágráb megye és a megyébe kebelezett túrmezei kiváltáságos kerület volt, az illyr nemzeti párt hő kívánsága szerint s aggodalmait eloszlatására, lehetőleg ártalmatlanná tegye. Erre a célra szolgált az a statárium, melyet látszólag ugyan a földesúri birtokokra áhító jobbágyság zavargásai ellen, voltaképen pedig azért adott ki, hogy a magyarbarát zágrábmegyei nemeség és a túrmezei kerület törvényes és alkotmányos megmozdulását, politikai föllépését a báni kiáltvány magyarelles és közjogellenes forradalmi kijelentései ellen a bitófa fenyegetésével megakadályozza.² Mert tudta, hogy az anyaország iránt táplált őszinte rokonszenv és ragaszkodás még élénken élnek e körökben. De ha nem tudta volna is, megtanította volna őt erre Zágráb megye öreg alispánjának, Suvich Józsefnek komoly tiltakozása, midőn a statárium elrendelése után a bán jónak látta körrendeleteiben minden törvényhatóságnak, még Fiuménak is (!) meghagyni, hogy a magyar királyi helytartótól, a nádortól és a magyar minisztériumtól semminemű rendeletet el ne fogadjanak, csak az övéinek engedelmeskedjenek.

A mindig konzervatív érzésű, de a magyar kapcsolathoz hűségesen ragaszkodó alispán, aki 43 év óta állott megyéje szolgálatában, tudatta a bánnal, hogy, noha kötelessége volt volna a statáriumnak ellenmondania, ezt nem tette, hanem kihirdette megyéje területén, mert nem akarta az új bánt mindjárt hivataloskodása kezdetén blamálni; de maga igazolása végett a törvényellenes kihirdetést be fogja jelenteni a királyi

¹ „bis dahin aber unsererseits jede Beziehung zu der gegenwärtigen neuen ungarischen Regierung abgebrochen werden.“ Jellachich proklamációját lásd: St. Pejaković: Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landes und der nationalen Bewegung vom 1848, I. sz. a.

² Jellachich rendelete Zágráb megye alispánjához, 1848 április 19. Pap D.: Okmánytár... stb., I. 51.

helytartónak. „Excellenciád megítélésére hagyom, folytatá az alispán, hogy mit fog szólni a világ ahhoz, ha a statárium értelmé szerint akasztófa várja azokat a horvát hazafiakat, akik az ősök hagyományaihoz ragaszkodnak és nem hiszik, hogy Horvátország boldogabb lesz, ha elszakad Magyarországtól.“¹ Kioktatta Suvich a katona-bánt, hogy egyéb rendeletei is nemcsak azért törvénytelenek, mert a báni hatáskör teljessége csak akkor fogja őt megilletni, amikor majd a báni esküt az egybehivandó horvát tartománygyűlés előtt letette; hanem törvénytelenek főleg azért, mert a magyar kapcsolatot megtagdók; pedig legalább az ő nagy megyéje, mely a polgári Horvátország három ötödét alkotja, soha se kíván és soha se fog a magyar koronától elszakadni. Főleg óvta pedig az öreg alispán a bánt azon fegyveres előkészületektől, melyeket Jellachich a parasztzavargások megfékezésének ürügye alatt, de tulajdonkép a magyarbarát párt megfélemlítésére, a magyar minisztérium elleni ellenállás biztosítására rendelt el. „Ha ennek a szándéka híre megy, így végezte óvaintő levelét Suvich, ezrek és ezrek fogják a megyében, talán ártatlan emberek feláldozásával is kimutatni, hogy ők ezt az engedetlenséget, ezt az elszakadást nem akarják.“²

Jellachich válasza erre az volt, hogy a megyének a magyar kapcsolathoz ragaszkodó összes tisztviselőit katonai erővel egyszerűen elcsapta; helyükbe az illyr párt embereit állítá be és hogy győzelme teljes legyen, a statáriális bitófa fenyegetésével a magyarbarát párt főembereit, számszerint valami negyvenet menekülni kényszerített.³ Saját pártja ujjongásai között

¹ Suvich beadványa a bánhoz, 1848 május 3. (a bán által az udvarhoz beküldött hivatalos másolatban Staatsconf. 654½. ex 1848. melléklete).

² Suvich ezen iratát azért küldé be a bán az udvarhoz (a bán a királyhoz, 1848 máj. 15. ered. németül a Staatsconf. 654½. sz. melléklete), hogy a császár lássa, mily lázadó a magyarbarát alispán. — Ez valóban kómikus hatással lehetett a hosszú latin beadvány olvasóira, mert ellenkezőleg, Suvich minden állítását a törvénnyel bizonyítja. Suvich persze később megadta magát a bánnak; de május elején még ugyancsak ostorozta őt. Nincs hát igaza a derék Josipovichnak, a túrmezei grófnak, aki Szemeréhez április 27-én írt levelében már Suvich pálfordulásáról ír. (Orsz. Ltár, B. ü. eln. 160. sz., ered.)

³ Részben Grácsba, részben (pl. Josipovich) Szombathelyre menekültek. A magyar kormány 1848-ban havi pénzsegéllyel támogatta őket.

főispánokat nevezett ki a korlátlanhatalmú bán; rátette kezét a kincstári pénztárakra; maga mellé egy úgynevezett báni konferenciát választott legbuzgóbb híveiből; törvény ellen magának vindikálta az őt éppenséggel meg nem illető jogot egy horvát tartománygyűlés összehívására. Az ezen törvénytelen intézkedések ellen kiadott nádori rendeleteket ő és a tőle függő báni konferencia szinte versenyezve dobták el, a magyar miniszteri ellenjegyzéssel küldött, nekik nem tetsző királyi leiratokat pedig kisebb-nagyobb tisztelettel félretették.¹

Jellachich ezen viselkedése ellen, mint tudva van, május első felében egy királyi biztos kiküldetését határozta el a nádor. De ez a biztos még meg sem kezdte tisztségét, midőn a bán egy az eddigieknél is kihívóbb lépésre szánta el magát. Egy mindenkép tiszteletlenhangú felirattal fordult a nádorhoz, amelyben tiltakozott a hozzá s a horvát municipiumokhoz küldött nádori és királyi rendeletek ellen, mint amelyek nem csupán az ő báni tekintélyét akarják lerombolni, hanem egyenest ingerültséget keltenek a horvát-szlavón földön, megsértik e testvérországok „incolumitását“. Ezekkel szemben kénytelen, mondja, kiemelni, hogy a legutóbbi pozsonyi diéta törvényei, különösen pedig a III. törvénycikk (a magyar független és felelős minisztériumról szóló), amelyre leirataiban a nádor hivatkozik, „az eddigi állapotokat annyira felforgatták, hogy a törvényesen megkoronázott király végrehajtó hatalma a magyar minisztérium beleegyezésétől tétetvén függővé, csaknem teljesen megsemmisült“.² A végrehajtó hatalom régi orgánumai, melyek hatásköre Horvátországra is kiterjedt, most a magyar minisztérium pusztá eszközeivé váltak és ezért nekie mint bánnak kötelessége a megszűnt helytartótanács Horvátországra kiterjedt jogkörét magához vonnia és ezt addig, míg a magyar és Horvátország közti új viszony meg nem állapíttatik, gyakorolnia. Ez se nem elsza-

¹ A bán túlkapásairól bő lajstromot állít össze a nádornak Ferenc Károly főherceghez írt panaszos levele, 1848 május 15. Sajtkezü ered., Secr. d. Kab. A.

² Quod articuli novissimae dietae, signanter vero tertius, praexistentem rerum statum adeo subverterint, quod omnis potestas legitime coronati principis executiva per assensum ministerii hungarici coactata penitus fere expiraverit. — A bán a nádorhoz. Ered. Koss. Arch. Fasc. 432. 1848, 232/c. melléklete.

kadásra való törekvés, se nem törvénytelen belenyúlás a királyi jogokba. Annál kevésbbé, mert ő eddigi intézkedései jóváhagyását a királytól kérte és a jövőben is egyenest a királyhoz, mint a jogok forrásához fog fordulni minden olyan intézkedése dolgában, mellyel a báni hatáskört az új viszonyból folyólag netalán túllépné. Mindaddig, míg a horvát tartománygyűlés másképp nem határoz, ő ragaszkodni fog eddigi irányához és nem fogja tűrni, „hogy útjából, teszi hozzá gúnyosan, a mindenható magyar minisztérium bárminemű rendelete eltérítse“.¹

Az a néhány udvarias mondat, amellyel irata végén a bán a nádor főhercegi állásának deferált, természetesen nem vehette el élét a köteles engedelmességet egyenest megtagadó gúnyos dacnak. Pár nappal azelőtt a nádor még helyeselte, hogy a magyar minisztérium addig bizonyos mérsékletet tanusított a bán eljárásával szemben. Olybá tekinté István nádor a bán túlkapásait, mint visszahatást azon kétségtelenül elítélendő demonstrációkra, amelyekkel a legutóbbi pozsonyi országgyűlésen több heves véralkatú megyei követ Horvátország országos követeinek latin fölszólalásait megakadályozni, őket törvény és jogszokás ellen a magyar nyelv használatára kényszeríteni akarta. A „nemezis bosszuló kezét“ látta a nádor Jellachich tüntetéseiben s azt gondolta, hogy a horvátok nemsokára észretérnek, különösen ha, mint akkoriban híre járt, a bán önként lemond hivataláról.² De Jellachich kíméletlen irata már több volt a megengedhetőnél. Az a kijelentése pedig, hogy eddigi cselekményei helybenhagyásáért a királyhoz fordult és ezután is oda fog fordulni, a nádorban természetesen felkelté a gyanut, hogy bécsi körökben oly áramlat kapott lábra, mely Jellachichot e vakmerőségre egyenest felbátorítja. Figyelmezteté unokatestvérét, Ferenc Károly főherceget erre a gyanujára és óva inté őt, hogy nemcsak Horvátország, hanem ami fő, Magyarország elvesztésével is számolnia kellene a dinasztíának, hacsak egy tenyérnyire is le akarna térni a törvényes útról. A horvátoknak, írta, nyitva

¹ „Neque ullis omnipotenti hungarici ministerii auctoritate dimittendis ordinibus me ab hac semite dimoveri passus fuero.“ U. o.

² A nádor magánlevele Ferenc Károly főherceghez, 1848 május 15. Sajtók. eredeti. Secr. d. Kab. A.

áll a törvényes út a magyar országgyűléshez, mely minden jogos kívánságukat teljesíteni fogja. „Kérve kérlek azért, tartások szilárdan ki a törvény mellett és ne tegyetek semmi olyas engedményt a bánnak, ami hamis magyarázatokra adhatna alkalmat“.¹ Magát a bán vakmerő iratát pedig a magyar minisztertanács elé terjesztette, amelyet e végre saját elnöklete alatt május 21-re hívott össze.

Az ülés viharos volt. A bán arcátlansága s az egyidőben érkezett tudósítás, hogy Zágrábban a nádor és a minisztérium könyomatos arcképeit bitófára szögezték, még Batthyányt is oly rendkívüli indulatba hozták, hogy magának az elsősorban megsértett nádornak kelle őt csillapítani. Hosszas vitatkozás után Kossuth javaslatát fogadta el a minisztertanács: menjen a nádor Innsbruckba a fejedelemhez és eszközöljön ki Jellachich ellen egy királyi kéziratot, amely elítélje a bán egész eljárását, főképen azt, hogy a királyi előjogok ellen június 5-re tartománygyűlést mert egybehívni. A nádor a minisztertanács e végzésébe beleegyezett s elhatározá, hogy Ferenc Károly főherceget lelkiismeretére hivatkozva meg fogja kérdezni: támogatta-e a bánt² s egyszersmind figyelmeztetni, hogyha a polgárháború elkerülését óhajtja, a bánt hivatalától meg kell fosztani.

Igy ment el a nádor báró Eötvös kíséretében Innsbruckba, ahol rájuk kellemetlen meglepetés várt. Herceg Esterházy átadta ott nekik a „báni értekezlet“ időközben beérkezett egy beadványát a királyhoz, mely méltó pendantja volt Jellachich dacos iratának. Azt kéri benne a báni konferencia tagjai, hogy megszerveztetésüket, a bán melletti eme helytartótanács konstituálását, hagyja helybe a fölség és adja meg ezzel a bánnak azt a „kenetet“, mely a bán hatalma elleni támadásoknak előre is élet veszi. Annnyival is inkább megteheti ezt a fölség,

¹ „Nun, da bitte ich dich um unserer zukünftigen Ruhe willen, fest an den Gesetzen zu halten, ihm (a bánnak) keine Zugeständnisse zu machen, die zu falschen Deutungen Anlass geben könnten.“ A nádor magánlevele Ferenc Károly főherceghez, május 18. Sajátk. ered. U. o.

² „Franz soll mir aufs Gewissen sagen, hat er den Ban unterstützt?“ A nádor sajátk. följegyzése május 21-ről (alcsúti ltár). Erről a minisztertanácsról csak a nádor ezen följegyzéseiből értesülünk.

mert a horvátok a maguk tántoríthatlan hűségük bizonyítékául semmi olyan kormánynak nem vetik magukat alá, mely a maga hatáskörét nem a császári hatalommal való egyetértésben akarja gyakorolni. Tehát nem ismerhetik el a magyar minisztériumot sem, amint nem ismernek el semmi más kormányt, amely netán a császári hatalom megsemmisítése által jönne létre. Semmi forradalmi klubnak, akár bécsinek, akár pestinek nem fogják magukat alávetni.¹

A bán és csatlósai közös ügyét volt hát tárgyalandó az az értekezlet, mely május 28. és 29-ik napjain Ferenc Károly főherceg elnöklete alatt a nádor, herceg Esterházy, báró Eötvös és Zsedényi magyar királyi államtanácsos egyszersmind jegyzőkönyvvezető részvételével tartatott és amelyre meghívták az osztrák minisztérium képviselőit Innsbruckban tartózkodó báró Doblhoffot is.²

Az értekezletet a nádor előadása nyitotta meg, mely a horvát viszonyok tömör ismertetése után a bán túlkapásait, a Magyar és Horvátország közötti sok százados kapocs elszakítására irányuló törekvéseit pellengérré állította. Mivel azonban a báni értekezlet emlékiratára adandó királyi választ egy tekintélyes horvát küldöttség kérve sürgette, a nádor javaslatára ez a miniszteri értekezlet legelőbb is ezen királyi válasz megszövegezésével foglalkozott. Ezt a szövegtervezetet, mely a báni értekezlet kívánságait határozottan elutasítá és a küldöttséget a fönnálló törvények iránti köteles engedelmességre inté, Zsedényi olvasta föl.³ Doblhoff, aki szerényen kijelenté, hogy joga nincs a kérdésekhez hozzászólni és csak mint Ferenc Károly főherceg által meghívott magánszemély nyilatkozhatik, azt vélte, hogy a rideg elutasítás már csak azért sem volna helyénvaló, mert a zavaros viszonyok — a bécsi lázongás, az olaszföldi harc, a magyarországi rácság

¹ Báró Kuslan Károly beadványa a „Banal-Konferenz“ nevében a királyhoz, 1848 május 21, Zágráb. Hiv. más. Koss. Arch. Fasc. 433, 528/E. sz. (Pejaković id. m. hallgat e beadványról, de közöl 14. és köv. ll. egy hasontartalmút, május 11-ről.)

² Az értekezlet jegyzőkönyvét lásd *Irományok, Függelék*, 3. sz. a.

³ A tervezett szöveg hiányzik, tartalmát a bőszavú jegyzőkönyvből ismerjük.

támadása — között nincsenek az udvar kezében oly eszközök, amelyekkel a rideg elutasító válasznak a kellő nyomatékot meg is lehetne adni. Ezzel szemben Eötvös a határozott, félre nem érthető királyi válasz tervezete mellett azzal érvelt, hogy csak egy ilyen kinyilatkoztatás oszlathatja el a horvátok ama hitét, mintha a bánhoz intézett királyi iratokon kívül Jellachich titokban más utasításokat kapott volna. Eötvös után ismét a nádor vette át a szót s élénken magyarázta az elnöklő főhercegnek, hogy minél határozatlanabb az udvar magatartása a szláv mozgalmakkal szemben, ezek a mozgalmak annál inkább növekedni, sőt antidinasztikus irányra térni fognak. A választás tehát egyrészt a szláv, másrészt a magyar-német elem közt tovább már nem lesz kitolható. Hogy azonban a rideg visszautasítás ne keserítse el a horvátokat, azt a gondolatot veté fel a nádor, hogy a viszály kiegyenlítése érdekében a király a bánt az udvarhoz rendelje be és elhatározását majd azután kellő időben tudassa a báni értekezlet tagjaival. Ez volna a küldöttségnek válaszul adandó. Esterházy hasonló értelmű fölszólalása után az indítvány egyhangúlag el lőn fogadva s az elnöklő főherceg ebben az értelemben mondta ki a határozatot.

Nagy kő esett le ezzel Ferenc Károly szívéről. Mert a főherceg erősen ingadozott és ingadozásának meg volt a maga jó oka. A bán már pár héttel azelőtt bejelenté neki, hogy addig míg más utasítást nem kap tőle, jelentéseit hozzá fogja intézni, mert az eddigi ügymenet, mikor a bán a maga jelentéseit a magyar királyi helytartótanács fejéhez intézte, megváltozott.¹ A főherceg ezt a bejelentést csak hallgatólag vette ugyan tudomásul, de ez felbátoríthatta és föl is bátorította a bánt, hogy valósággal megostromolja leveleivel és beadványaival a főherceget s a főherceg útján magát a királyt. Tette pedig ezt a bán azért, mert vérig sértette őt a május 7-iki királyi leirat, mely a főhadparancsnokokat és így őt is a határőrvidékkel együtt a magyar hadügyminisztérium alá rendelte²; aztán az,

¹ Jellachich, 1848 április 26. Ferenc Károly főherceghez. Ered. Secr. d. Kab. A.

² A jólismert kir. iratot lásd Pap D.: Okmánytár... I., 77.

hogy az ő báni visszaélései megvizsgálására a nádor királyi biztost jelölt ki. „Mélyen, mondhatom halálosan megsebezve állok Főnséged előtt“ — írja a főherceghez a bán.¹ Ő, aki a dinasztianak és Ausztriának csak javát akarja, éppen akkor hazudtatja meg, amikor urának és az összállamnak a legértékesebb szolgálatot teszi! Királyi rendeletek jönnek hozzá, melyek nem a fejedelem szabad elhatározásából keltek, hanem „amint gyanítom, a magyar minisztérium mindenható befolyására vezethetők vissza.“² Aztán királyi biztost küldenek a nyakára, mert rendet teremtett, mert az „elfajult“ zágrábmegyei tisztikart elmozdítja s báni tanácsosai javaslatára jóérzelmű férfiakkal helyettesíté... „El vagyok ítélve Főnséges Úr, mielőtt meghallgattattam volna!“... Ha fáj is ez neki, mégis szívesen akar szokott hűségénél fogva ő a maga személye szerint áldozat lenni. Ne is őt nézze a király és a főherceg, hanem a hű horvát nemzetet. Minden népnek, minden nemzetnek legyen szabadsága a dinasztia szárnyai alatt, csak éppen a hű horvát nemzetnek nem? Csak a horvátok legyenek a magyar minisztérium kényének kiszolgáltatva? Csak a horvátokat nyomhassák el a magyarok az ő despotikus rendszerükkel?³ Most védje meg a császár, a dinasztia, a főherceg a horvátokat vagy soha! Az óriás megbotránkozás, a hihetetlen ingerültség, mely a horvátokat és a határőrvidéket eltölti, midőn őket egy cly minisztérium alá akarják kényszeríteni, amely zavargásból született és csak zavargásból tarthatja fenn magát,⁴ le nem írható. Az ebből okvetlen beálló, tán helyrehozhatatlan bajokat csak úgy lehet elhárítani, ha a fejedelem megsemmisíti a magyar minisztériumnak Horvát- és Szlavonországra vonatkozó minden eddigi intézkedését és ha egy rendeletet bocsát

¹ 1848 május 15, ered. Secr. d. Kab. A.

² „Ad me ex omnipotenti, ut suspicor, ministerii hungarici influxu exaratas (ordines)“. A bán jelentése a királyhoz, 1848 május 15. Ered. Staats-conf. 654½. sz. melléklet.

³ A bán Ferenc Károly főherceghez, május 15, ered. id. h., a királyhoz ugyancsak május 15-én egy latin és egy német irat. Ered. u. o. — És a főherceghez, május 26. sajátk. ered. U. o. (= Secr. d. Kab. A.)

⁴ „Uns nicht preiszugeben einem Ministerium, das in Unordnung geboren, nur in Unordnung existieren kann.“ A bán a főherceghez, id. h.

ki, mely a statusquot, a jelen állapotot — Jellachich és a báni értekezlet hatáskörét — mindaddig fenntartja, míg a tartománygyűlés egybeült és a horvát nép kívánságait előterjesztheti. Gondolja meg a dinasztia, mily vészes következményekkel járna a mindig hű horvát nép jogos kívánságainak elutasítása, a magyar minisztérium járma alá kényszerítése — az olasz harctéren! Harmincezer horvát határőr hagyná el az olasz földet, hogy itthon házi tűzhelyeit védhesse meg a magyar elnyomás ellen. „Nyílt szava és figyelmeztetése ez egy hű népnek! Csak egyetlenegy kegyelmes szót kérek a fejedelemtől és *jótállok a jó ügy diadaláért!*“¹

„A jó ügy diadala“ abban állott volna, ha sikerült volna a bánnak az udvari és katonai körök támogatásával oda vinni a dolgokat, hogy a magyar honvédelmi minisztérium megszűnjék s a monarchia összes hadi erejének adminisztrációja a régi Hofkriegsrat helyét elfoglaló osztrák hadügyminisztérium kezébe kerüljön. Persze, hogy nagyon szíven feküdt ez a terv a főhercegnek; noha jól tudta, hogy az osztrák kabinet erre ekkor még nem gondolt. De a jelen körülmények között ezen terv csillogtatásánál élénkebben hatott Ferenc Károlyra Jellachich fenyegetése, hogy harmincezer horvát ott hagyja az olasz harcteret s az olasz tartományok a szárd király zsákmányává lesznek.² A magyar kormány törvényes követelése s a bán és a horvátság türelmetlen kérései, burkolt fenyegetései között — mert hiszen a báni konferencia is jónak látta, nagy nyomaték-
kal kiemelni, hogy az olasz földön már negyvenezer (!) horvát

¹ „Nur ein gnädiges Wort unseres Monarchen und ich stehe gut für den Sieg der guten Sache.“ Jellachich a főherceghez, május 26, id. h. és detto máj. 26. a királyhoz, sajátk. ered. MR. Vortr. 3153. ex 1848.

² Az angol követ, Ponsonby, Bécsben és Innsbruckban is a horvát követelések teljesítésére ösztönözte folyvást Eszterházyt és Batthyányt: „Ha az udvar annyi concessiót tön a magyaroknak és ez a császári kormány annyira aláveti magát a magyarok dictátumának: akkor a magyarok is engedhetnének a horvát követeléseknek“ — írja Palmerstonhoz intézett jelentésében, május 24. (Londoni külügyi ltár, ered. — Angyal D. barátom szíves közlése.) Hasonló szelleműek május 3-i és május 12-i jelentései. (U. o. ugyancsak Angyal szíves közlése.) — Ponsonby hát félti az osztrák uralmat az olasz tartományokban akkor, mikor Palmerston a dinasztíának a róluk való lemondást tanácsolja s ily irányban működik! Érdekes ellenmondás...

vérzik — kínos helyzetében a gyámoltalan fejedelem helyett gondolkodó főherceg tanácsért az osztrák kabinet fejéhez, báró Pillersdorffhoz fordult, aki igen beható, de éppannyira óvatos és circumspectus emlékiratban sietett a főherceg kívánságát teljesíteni. Arra utalt, hogy a bán a maga jogkörét oly módon tágítsa ki, amely semmikép nem bírja a törvényben alapját; a magyar minisztériumnak hát igaza van, ha gátat akar vetni a túlkapások ellen. De a politikában nem egyedül a jog a mérvadó és így hasznos volna a horvát kívánságoknak engedni. Persze az entusiasták minden követelménye nem volna teljesítendő; mert a magyarok érzelmeit kíméletlenül nem szabad érinteni. Azért legcélszerűbb volna várakozó álláspontra helyezkedni és minden elhatározó lépést, ami úgy Magyarországra, mint a monarchiára vészthozó, lehetőleg kitolni kellene.¹ Végeredményben aztán a közvetítő szerepét ajánlta Pillersdorf a főhercegnek.

Várakozó álláspont! Közvetítés! Olcsó tanácsok, ha meg is feleltek a főherceg nézeteinek, semmikép nem nyújtottak neki valami erős támaszt. Hiszen magyarok is harcoltak az olasz harctéren valami húszezren. Ezeket éppúgy nem szabad elkedvetleníteni, mint azt a harmincezer horvátot. Aztán a horvát követelések bizony szertelenek;² sőt ezeken felül a hű Jellachich még Dalmácia odacsatolását, az osztrák kormányzat alóli kivonását is követeli!³

Bármilyen nagy kő esett is hát le a főherceg szívéből a horvát küllöttségnek adandó válasz kielégítő megoldása követében a május 28-iki értekezleten, nagyobb darab maradt rajta, midőn másnap a bán kikapásait megtorló intézkedések ügye

¹ „...alle entscheidende Schritte, die gefährlich für Ungarn, für die ganze Monarchie sind, nach Kräften hint anzuhalten.“ Pillersdorf, 1848 május 19. Ferenc Károly főherceghez. Ered. Secr. d. Kab. A.

² Még a horvátokkal rokonszenvező Doblhoff is azt írja, gúnyosan, saját minisztériumának, május 29-én, hogy a jó horvátok maguk sem tudják, hogy mit akarnak s mily messze akarnak követeléseikkel menni. Sajátk. cred. MR. Votr., 920. sz.

³ Jellachich már április 26-i levelében Ferenc Károly főherceghez! (Ered. id. h.)

került az értekezlet szőnyegére, noha a magyar kabinet álláspontjáról őt Esterházy jóval megelőzőleg kioktatá.¹

A nádor Budáról egy királyi parancs latin fogalmazatát hozta magával, mely a szlavóniai főhadparancsnokot, báró Hrabovszky altábornagyot, akit a nádor már előbb kirendelt e tiszteségre, mint teljhatalmú királyi biztost megbízza a bán üzelmei megvizsgálásával. Elősorolja ez a fogalmazat Jellachich összes eddigi kihágásait s különösen kiemeli azt a vakmerőséget, hogy az 1791:58. törvénycikk ellenére királyi engedelem nélkül június 5-ére tartománygyűlést merészkedett önhatalmúlag kiírni. Ezek előrebocsátása után elrendeli a tervezett királyi parancs, hogy Hrabovszky a bánt függessze fel polgári és katonai tisztségeitől és tudassa ezt a törvényhatóságokkal. Azután pedig indítsa meg ellene a törvényes vizsgálatot és terjessze ezt ki a bán compliceseire is, akik megtagadták az engedelmisséget a nádori rendeletektől, az önként megtérőket azonban büntetlenségük felől biztosítsa, azokat a tisztviselőket pedig, akiket a bán elcsapott, helyezze vissza hivatalaikba; tiltsa meg a június 5-re hirdetett törvénytelen tartománygyűlésre az összegyűlést, hirdessen ellenben ő maga törvényes tartománygyűlést és elnököljön is rajta. A teljhatalomból folyólag minden katonai és polgári hatóságot Horvátországban, valamint az egész horvát határőrvidéket Hrabovszky joghatósága alá helyezi a parancstervezet.²

Alig végezte be Zsedényi e fogalmazvány felolvasását, midőn az igen kellemetlen helyzetbe került elnöklő főherceg a bár törvényes és teljesen érthető, de szigorú és határozott intézkedésnek, noha nem mondott ellent, de élet venni iparkodott. Azt javasolta, hogy a szigorú királyi parancs kibocsátása előtt mégis csak nyitva kellene hagyni az utat a békés kiegyenlítésre és e célból királyi irattal berendelni az udvarhoz nemcsak a bánt, amint az az előző napon amúgy is határozatba

¹ Eszterházy sajátk. beadványa Ferenc Károlyhoz, május 17. Secr. d. Kab. A.

² Orsz. Ltár, B. ü. M. 1848. M. d. hivat. más. Ellenjegyezve Szemere által.

ment, hanem Batthyányt is.¹ Eötvös és Zsedényi kijelentették ugyan, hogy nézetük szerint a bán sem a behívó parancsnak nem fog engedelmeskedni, sem észszerű kiegyezésbe nem fog belemenni. Osztozott ebben a nézetben Doblhoff is, aki a Batthyány és Jellachich közti közvetítőszerepre² volt ekkor kiszemelve. Mindamellett is az értekezlet egyhangúlag elfogadta a főherceg javaslatát. Nem csupán a békés kiegyezés óhaja vezette itt a magyar kormány képviselőit, a nádort, Esterházyt, Eötvöst és Zsedényit; hanem a monarchia olaszföldi érdekeinek tekintetbe vétele is. Mert a nádor megbízható forrásból, a szlavóniai főhadparancsnoktól magától kapott és közölt Batthyányval Innsbruckba indulása előtt bizalmas jelentést, hogy a határőrvidékiek tényleg futárokat akarnak küldeni Radetzky alatt szolgáló véreikhez, hogy tűzhelyeik védelmére siessenek haza.³ Határozatba ment azonban mégis, hogy a megbeszélt királyi parancs Szemere ellenjegyzésével Pestről elküldessék Hrabovszkyhoz, de azzal az utasítással, hogy csak az esetre járjon el a parancs értelmében, ha a bán az Innsbruckba hívásnak nem engedelmeskednék. Ennek a fontos határozatnak megfelelően készültek el a gyors és ügyes Zsedényi tollából még ott a hosszúra nyúlt értekezletben a szükséges királyi leiratok szövegei, úgymint: 1. a bánhoz, mely a június 5-re törvényellenesen hirdetett tartománygyűlést letiltja és a bánt a békés kiegyezés végett a *királyi leirat kézhezvétele utáni 24 órára* a császári udvarba rendeli; 2. Batthyányhoz, hogy ő vagy helyette más magyar miniszter azonnal jöjjön Innsbruckba és 3. Esterházy ellenjegyzésével Hrabovszkyhoz.⁴

Ez az utóbbi, május 29-i leirat részletei miatt fölötte neve-

¹ Értekezleti jegyzőkönyv, *Irományok, Függelék, 3. sz.*

² Doblhoff jelenti május 29-én a saját minisztériumának, hogy ebből a közvetítésből ugyan semmi sem lesz, „da ich überzeugt bin, dass Jellachich nicht kommen wird“. Sajátk. ered. id. h.

³ Hrabovszky jelentése, 1848 május 20. *Thim: Szerb felkelés...*, II. köt., 141. szám.

⁴ A bánhoz intézettet közli Pejaković. 21. l. és Pap D.: Okm. I. 159; a Batthyányhoz intézett ered. Koss. Arch. Fasc. 433, 476/E.; a Hrabovszkyhoz intézett Separ. Prot., II., 778. sz. — Mindhárom május 29.

zetes. Tudatja az öreg főhadparancsnokkal a bán és Batthyány berendelését Innsbruckba; meghagyja, hogy az esetre, ha a bán a behívásnak nem engedelmeskednék, akkor Hrabovszky mint teljhatalmú királyi biztos, azonnal kezdje meg az értekezletben megállapított királyi parancs szerint a büntető eljárást a bán ellen. Ez a királyi parancs, mely pár nap mulva, június 3-iki kelettel, a király aláírásával és Szemere mint belügy-miniszter ellenjegyzésével eredeti tisztázatban küldetett meg Hrabovszkyhoz, most május 29-én másolatban már előre csatolva lőn a főhadparancsnokhoz intézett eme május 29-iki király kézirat mellé. Ha azonban a bán engedelmeskedik és Innsbruckban megjelenik, ez esetben kötelességé teszi ez a május 29-iki leirat Hrabovszkynak, hogy *mélyen hallgasson az egész ügyről* s magát az eredeti tisztázatban kézhez veendő (június 3-iki) királyi parancsot eredetiben küldje vissza a nádornak. Ezenkívül tudatta a május 29-i legfelsőbb kézirat Hrabovszkyval, hogy utólag (ami június 3-iki kelettel meg is történt) kapni fog egy csomó a király által aláírt és Szemere által ellenjegyzett úgynevezett „paritonalis“ mondátumot az összes szlapon-horvát megyékhez és városokhoz, amelyekben ezek a június 5-re törvénytelenül kihirdetett tartománygyűlésen való megjelenéstől eltiltatnak. De egyelőre ezeket se használja föl és ne küldje szét a címzettekhez Hrabovszky — folytatá a május 29-iki királyi leirat — hanem alkalmazkodják a nádor és a magyar minisztérium ahhoz képest kiadandó rendeleteihez, hogy a bán a tartománygyűlés kihirdetését a királyi parancs szerint visszavonta-e vagy a tilalom dacára is összeülni engedé.

Az értekezlet jegyzőkönyvét a résztvevők aláírásai után a király még aznap, május 29-én helybenhagyta; a benne föl-
említett összes iratokat, a paritonalis rescriptumokat is, a kabinetiroda ugyancsak még aznap tisztázatban kiállítá.¹ Hrabovszkyt pedig a teljhatalmú királyi biztosságra vonatkozó június 3-iki kelettel ellátott királyi parancs és a paritonalis iratok megtörtént elküldéséről Szemere június 5-én azzal az

¹ A jegyzőkönyvön (*Irományok, Függelék, 3. sz.*) a kabinetiroda föl-jegyzése a tisztázatok megtörtént kiállításáról.

„hajjal tudósítá: „adja Isten, muljék el a polgárháború s az igazságot megnyerni lehessen harc és vérontás nélkül“.¹

Eötvös, Zsedényi és Doblhoff nézete, hogy a bán ennek a május 29-i királyi parancsnak nem fog engedelmeskedni, Ferenc Károly főherceget, aki a Batthyány és a bán innsbrucki értekezletétől a kínos bonyodalmak megoldását remélte, arra bírta, hogy külön magánlevélben is megsürgesse a bán jövetelét. Úgy a császárnak mint neki, a főhercegnek — így írt a többek közt — kívánsága a polgárháború lehetőségét elhárítani, a hú horvát nemzetnek pedig minden oly kívánságát teljesíteni, amely a Magyarország és Horvátország közti kapcsolatot nem veszélyezteti; de másrészt Öfelségének a törvények értelmében kell cselekednie, amelyekre megesküdött, „mert csak a törvények sértetlensége az, ami különösen a jelen időkbén erőt adhat“. Siessen hát a bán, mert jövele egész bizonyosan jó eredményre fog vezetni.²

A gyors futárral küldött királyi parancsot és a főherceg levelét Jellachich már június elsején megkapta. De nem indult útnak, hanem június 2-án a királyhoz és a főherceghez egy-egy beadványt menesztett,³ melyekben bocsánatot kért, hogy egyelőre nem teljesítheti a behívóparancsot, mert a legtöbb követ megérkezett már az általa egybehívott tartománygyűlésre, ahol neki a báni esküt le kell tenni. A gyűlést elhalasztania s előle Innsbruckba mennie veszedelmes lenne, mert megtörténhetnék, hogy a gyűlést önélküle is megtartanák és azon igen visszás végzéseket hozhatnának. De meg, folytatá, hasznosabb is akkor mennie majd Innsbruckba, mikor már a gyűlés kívánságait ismeri és ott előterjesztheti. Hivatkozott aztán arra is a bán,

¹ Szemere Hrabovszkyhoz, sajátk. fogalm. Orsz. Lt. Belügym. eln. D. 5., 239/B. Mellékesen megjegyzem, hogy a „partitionális“ kir. iratokat Hrabovszky később visszaküldte Batthyáynak, mivel előzőleg ő maga írt hasonló értelembe a horvát törvényhatóságoknak. A visszaküldött iratokat a miniszterelnök Zsedényi útján a bécsi magyar minisztérium levéltára számára vett át. V. ö. Zsedényi lev. Batthyáynéhoz, 1849 március 12, a pöriratok közt.

² Ferenc Károly a bánhoz, 1848 május 30. Hiv. más. Secr. d. Kab. A. — Az iraton Erb udv. tanácsos, a főherceg magántitkára megjegyzi, hogy a levél fogalmazatát hg. Eszterházy készíté el.

³ Mindkettő eredetije Staatsconf., 810. sz. mellett.

hogyha még akarna is Zágrábból távozni, a báni értekezlet őt most szépszerével nem ereszténé;¹ ő kénytelen volna magának a szuronyok hegyével törni utat, amit bizonyára a fölség sem kíván. Végül ismételve sürgette abbeli kérése teljesítését, hogy a fölség az ellene kiadott pesti rendeleteket s a nádor által már jóval előbb jelzett királyi biztos kiküldését semmisítse meg.

Ferenc Károly főherceget ezek, a várva várt Jellachich helyett beérkezett beadványok ismét kínos helyzetbe hozták. Nem csupán azért, mert látta belőlük, hogy a bán a letiltás ellenére is megtartja a tartománygyűlést, hanem azért is, mert ha ennek végzéseivel, a horvátok e gyűlésen megfogalmazandó kívánságaival akar Innsbruckba jönni a bán, ez olyan messzire kitolt s hozzá még oly bizonytalan terminus lenne, amelynek bevárására Batthyányt rákényszeríteni akarni képtelenség volna.

Mert Batthyány a behívó-jaracsnak azonnal, a lehető leggyorsabban engedelmeskedett. Az estaffette akkor Innsbruckból Bécsig 55 órát vőn igénybe; június 2-ánál hamarabb eszerint nem lehetett Pesten; Batthyáynak hát tüstént, még aznap útra kellett indulnia, hogy június 5-re, amely napon őt már Innsbruckban találjuk,² ide megérkezhessék. Megütközése, hogy a bánt nem találta ott, könnyen érthető. Mindamellett akár a maga jószántából, akár a főherceg kívánságára, készséggel várt néhány napot, hogy előterjesztését a kényes horvát ügyben a főhercegnél megtehesse. A minisztertanács, ha szabad ennek neveznem, a főherceg elnöklete alatt Batthyány, Esterházy és Zsedényi részvételével június 8-án ült e célra össze.³

A bevezetés éppenséggel nem volt valami békés hangulatot keltő, mert gróf Latour, az osztrák hadügyminiszter, a király május 7-i parancsa előtt meghajolva, mely a magyar szent korona területén lévő főhadparancsnokságoknak meghagyta, hogy jelentéseiket ne a bécsi, hanem a magyar hadügyminisz-

¹ A báni értekezlet e határozatát közli Pejaković, id. m., 22. l.

² Doblhoff jelentése, ered. MR. Prot. 1019. sz. melléklete. — Az estaffette bécs—innsbrucki útja időtartamáról Pulszky ír Eszterháznak, június 8-án. Sajátk. ered., hg. Eszterházy-levéltár.

³ Az előző napon, éppen Jellachichra várva, erdélyi ügyekkel foglalkozott az értekezlet. — *Irományok, Függelék, 4. sz.*

tériumhoz intézzék, illetéktelennek tartá magát horvát ügyekbe beleavatkozni s ezért a királyhoz küldé be Jellachichnak és az illyrizált Zágráb megyének hozzá, Latourhoz intézett panaszos beadványait. Ezeket kellett hát most a Ferenc Károly alatti értekezleten legelőbb is megtárgyalni. Ezek pedig eléggé borsosak voltak. Jellachich ugyanis Latourtól egyenest védelmet követelt a magyar minisztérium „túlkapásai“ ellen; aztán a nádor által jelzett királyi biztos kiküldésének felfüggesztését, miután neki amúgy is elég baja van és lesz, mint írta, a dalmát partok megvédésével az olasz szabadcsapatok ellen. Sürgette az engedelmet határőrök küldésére Szlavóniába (a Hrabovszky főhadparancsnoksága alá tartozó területre!) a (nem létező) magyar szabadcsapatok elleni védekezés céljából. Zágráb megye pedig Latourtól ugyanezen panaszok előadása mellett az egész Dráva mentén egy erős katonai kordon felállítását kérte, meg a magyar seregredek kivonását Szlavóniából (Hrabovszky főhadparancsnoksága területéről!) és némely szlavóniai város biztosítását határőrseregek odahelyezése által a magyarok ellen.¹

E beadványok felolvasása után Batthyány ragadta meg a szót. Tudjuk, hogy aminő közepes szónok volt, ha nagyobb gyülekezet előtt kellett beszélnie, épp annyira elemében érzé magát, ha gondolatait kisebb körben adhatta elő, pláne ha ingó alapon álló állításokat, hamis, vagy ferde beállítású tényeket kellett boncolnia és megcáfolnia. Beszédében azon az udvarnál divatos bécsi nyelven, mely Batthyáynak is quasi anyanyelve volt, kitűnő vervevel analizálta és ütögette agyon a bán panaszait, egyes állításait. Talán soha nem mondott jobb beszédet, mint itt, ezen az értekezleten.² A király által szentesített törvények végrehajtására szolgáló miniszteri rendeleteket nevezi túlkapásoknak — kérdé Batthyány — s a királyi parancs ellen való ellenszegülést nevezi hűségnek az a bán, akinek már mint katonának is kötelessége lenne a hűségben és engedelmisségben

¹ E beadványok hiányoznak, de a jegyzőkönyv — *Irományok, Függelék, 4. sz.* — bőven előadja tartalmukat.

² Még Zsedényi, e jegyzőkönyv írójának gyors és természetesen pongyola szerkesztésében is ezt a benyomást teszi az olvasóra.

jó példát mutatni? A királyi biztos küldetésének felfüggesztését azzal kéri a bán, hogy teljes energiáját a dalmát partok védelmére fordíthassa; de azzal fenyegeti a nádor által már elébb királyi biztosul kiszemelt Hrabovszkyt, hogy át ne merje lépni főhadparancsnoksága határait, mert fegyverrel fogja őt visszaűzni?¹ Dicsekszik az általa helyreállított csendes, nyugalmas állapotokkal, de nem jó Innsbruckba, mert mint mondja, a szuronyok hegyével kellene magának utat törnie! Folyton királyhűségére hivatkozik és mégis urát, királyát hűtelenné akarja tenni az ország integritására tett esküjéhez, mikor el akarja szakítani Horvátországot. „A jó ügy“ védelmével dicsekszik, mikor pozitív törvények ellen azon ürügy alatt támad föl, „hogy Magyarország a monarchia szorult helyzetét eme törvények kicsikarására használta föl“, holott e törvények szentesítése csak régi ígéretek beváltása volt a dinasztia részéről, amelyet a legutóbb lefolyt események után csak a magyarság képes régi fényébe visszahelyezni.”² Csapatok küldését kéri a szlavón határra a magyarok képzelt betörése ellen a bán, de igazában azért, hogy uralmát és terrorizmusát ide is átterjeszthesse. Védeni akarja a dalmát partokat, de az olaszok ellen küldött határőr-zászlóaljakat visszatartja Zágráb megyében, hogy megszállhassa velük a magyarbarát túrmezei kerületet.

Nagy beszédét néhány javaslat előadásával fejezte be Batthyány: küldessék királyi kézirat Latourhoz, mely helyesli ennek eljárását, hogy Jellachich beadványaira nem reflektált, hanem a királyhoz küldte be őket; aztán Mészárosához, a dalmát partok megvédéséről és Szlavónia megnyugtatózásáról.

Ezek elfogadása után a bánnak a királyhoz intézett június 2-i beadványára és a báni értekezlet azon iratára került a sor, amelyben ezek kijelentik, hogy a bánt az egybehívott tartománygyűlés megtartása miatt nem ereszthetik Innsbruckba és hogy ezt a tartománygyűlést Jellachich teljes joggal hívta egybe; az 1791 : 58. törvénycikk, amely ily gyűlés kihirdetését királyi

¹ B. itt fololvasta Hrabovszkynak Szemeréhez írt, május 30-i jelentését. (Ered. Orsz. Létár, Belügym. D. 5. -- 248/1848. sz.)

² „...welche (die Dinastie) nach den letzten Ereignissen (az udvar Innsbruckba menekülése után) nur durch das ungarische Element ihrem vorigen Glanze zugeführt werden kann.“

engedélytől teszi függővé, ő reájuk — mondotta a báni értekezlet — nem kötelező, mert annak idején nem a horvát rendek megegyezésével lőn a törvénykönyvbe beiktatva.¹

Batthyány ezeket az iratokat is beható előadásban analizálta. Kimutatta, hogy az a törvénytelen testület olyan embe-
rekből áll, akiket vakon szófogadó szolgálai közül saját maga választott ki a bán, midőn Zágráb megye tisztkarát elcsapta és az alispánt azért, mert a megyei pénztárat nem akarta Jellachichnak kiszolgáltatni, egyszerűen lecsukatta. A tartománygyűlés törvényellenes egybehívása ügyében pedig arra utalt a magyar miniszterelnök, hogy Jellachich és úgynevezett tanácsosai kifogása csak újonnan kitalált hamis ürügy, mert annak a most kifogásolt 1791-i törvénynek eddigelé kivétel nélkül minden bán engedelmeskedett. Nincs más hátra tehát, mint a királyi biztoshoz királyi leiratot intézni, mely a bánt a május 28 és 29-i innsbrucki értekezletek határozatai értelmében felfüggesztvén, ellene az eljárás megindítását és egy törvényes tartománygyűlés kiírását rendeli el. A szigort a magyar miniszterelnök annyival inkább helyénvalónak jelenté ki, mert a bán előbbi törvénytelen cselekedeteivel szemben a királyi kegyelemnek nagy jóakaró megnyilatkozása volt az, hogy szabad lesz magát Innsbruckban a király előtt igazolnia, ha a törvénytelen tartománygyűlést lefújja és Innsbruckba jő. Ezt nem cselekedte meg és így magát erre a királyi kegyelemre méltatlannak mutatta. A májusvégi, illetőleg június 3-i királyi paranccsal megbízott Hrabovszkyt most már hát azonnal utasítani kell a bán elleni eljárás szigorú végrehajtására. Lázadástól, polgárháborútól nem kell tartani, ha a király úgy a polgári Horvát- és Tótország lakosait, mint a határőrvidéket külön-külön proklamációkban értesíti a bán letételének okairól s egyszersmind királyi szavával biztosítja őket nyelvük, nemzetiségük, vallásuk védelméről,

¹ Ennek semmi okleveles bizonyítéka nincsen, csak a jónevű horvát historikus T. Smičiklas állítja „Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1836 godine“ (A horvát nemzeti eszme védelme és fejlődése 1790-től 1836-ig.) Rad jugoslavenske orademije LXXX. köt. 18. lapján, hogy egy horvát szábor e teikk ellen protestált, mert az „ellenkezett volna“ ezen királyság jogaival. (Miskolczy Gyula szíves közlése). A báni értekeztet iratát közli Pejaković id. m. 22. s. köv. 1.

municipális és egyéb jogaikról. *Ennek a két proklamációnak szövegét tüstént be is terjeszté Batthyány az értekezlet elé, javaslatai elfogadását kérvén.*¹

Az elnöklő főherceg a javaslatok ellen nem tőn semmi kifogást, csak azt a kérdést veté föl: mi történjék akkor, ha Jella-chich a magyar miniszterelnök távozása után mégis megjelenne Innsbruckban? Batthyány őszintén kijelenté, hogy nézete szerint nem volna szabad a bánt, mint aki a tartománygyűlésre vonatkozó királyi parancsnak nem engedelmeskedett, semminemű kihallgatáson, akár a királynak, akár a főhercegeknek fogadniok.

Esterházy érezvén az elnöklő főherceg kényelmetlen helyzetét, jóakaró, az ügyet elodázó észrevételt tőn, ami Batthyánnak alkalmat adott arra utalni, hogy a bán tulajdonképen azt érdemelné, hogy Innsbruckba jövetelekor a kardját azonnal elvétesse tőle a fölség; de ennyire mégsem akarja vinni a dolgot, mert a királyi biztos meg fogja most már a bán ellen az eljárást indítani, törvényszéke elé fogja idézni őt, aki még e szerint csak vádlott, de még nem elítélt. Kihallgatást azonban az udvar részéről semmiképen sem érdemel. Különben is egész bizonyos, hogy ily kihallgatással csak visszaélne, arra használná föl azt, hogy újabban és bővebben hirdesse, amit eddig hirdetett, hogy a nádor és a magyar minisztérium rendeletei ellenkeznek azokkal a szóbeli utasításokkal, amelyekkel őt a legfelső bizalom kitünteti. Ennek nem szabad újabb tápot adni.

Erre az értekezlet kimondá, hogy Batthyány javaslatai elfogadtatnak s hogy e szerint a bánt, ha később az udvarhoz jönne is, sem a király, sem a főhercegek nem fogják maguk elé bocsátani.

Ezt a határozatot már le is írta Zsedényi a jegyzőkönyvbe, mikor egy nem várt fordulat történt. Az elnöklő főherceg egy meglepő indítványt tőn. A célból, — mondá, — hogy minden afféle híresztelésnek, mintha a bán az udvar részéről valami

¹ A proklamációkat Kossuth fogalmazta meg, bizonyára a minisztertanács megbízásából, mely Eötvösék előadása után jól gyanítá, hogy a bán nem fog Innsbruckban megjelenni. Kossuth sajátk. fogalm. Magy. Nemz. Múzeum, Vörös Atal gyűjt. 1178. sz. a. — A tisztázatokat Kossuth gyorsfutárral küldé el június 3-án Batthyány után. Kossuth sajátk. levele u. o. „1848—49-es iratok“.

titkos támogatást élvezne, egyszersmindenkorra végét lehessen vetni,¹ azt ajánlá, hogy a megérkező bánt a király kihallgatásra maga elé eressze, de Esterházy jelenlétében és adjon neki olyan választ, amelyet az értekezlet most szövegezzon meg. Ezt a szóbeli választ azután, — folytatá Ferenc Károly, — a lapokban közzé kellene tenni; a bán és hívei ezt a királyi választ már semmikép el nem csavarhatnák és ez a királyi válasz a legvilágosabb bizonyossága lenne annak, hogy a kibocsátott nádori és királyi parancsok (amelyek hitelességét a bán és hívei kétségbe vonják) a legfelsőbb akarattal teljesen egybehangzóak.

A főherceg ezen javaslatát az értekezlet természetesen azonnal elfogadta. Kedvezőbb valamit a magyar minisztérium álláspontjára el sem képzelhettek Batthyányék, noha, mint a fejlemények mutatják, a főherceg tulajdonképeni célja a bán királyi kihallgatásának lehetővé tétele volt azért, mert ha hivatalosan fogadta őt a király, akkor utóbb magánkihallgatást is adhat neki és adhatnak a főhercegek, illetőleg maga Ferenc Károly is. Batthyányék ilyenfelére természetesen a legtávolabbról sem gondoltak. De ha ilyen gyanút fogott volna is a magyar miniszterelnök, teljesen meg kellett őt nyugtatni annak a körülménynek, hogy az ő egyéb javaslatait az értekezlet magáévá tette. Határozatba ment ugyanis, hogy a horvátokhoz, szlavóniakhoz és a határőrvidékhez a Batthyány hozta szöveg szerint² királyi manifestumok fognak kibocsáttatni; ezek német szövegét fogja a fölség aláírni, ez a német szöveg horvát, illetőleg szerb nyelvre fog fordíttatni és több ezer példányban elküldetik nemcsak Horvát- és Tótországba s a határőrvidékre, hanem még Radetzkyhez is az olasz földön harcoló határőrvidéki katonaság közötti kihirdetés és kiosztás végett.

¹ „Um alle Gerüchte eines heimlichen, dem Banus zugesagten Schutzes auf einmal niederzuschlagen.“ — a főherceg szavai a jegyzőkönyvben. *Irományok, Függelék 4. sz.*

² Ha az ember a Kossuth-fogalmazta szövegeket a június 10. alatt tényleg kiadott azzal (lásd Pap D. Okm. tár I. 186. és 192.) összehasonlítja, láthatja, hogy Kossuth szövegein nagyobb ugyan, de csak stílári változtatások történtek az értekezleten. — Ezeket a változtatásokat említi Zsedényi Gr. Batthyány özevegéhez 1855 június 20-dikán írt levelében. *Irományok, Függelék 15. sz.*

A határozathoz képest a másnap reggelre, június 10-re átnyúlt értekezlet sorban megállapítá a kiadandó királyi iratok szövegét. Első volt egy kézirat Hrabovszkyhoz, hogy a május 29-i királyi rescriptum és a június 3-i királyi parancs értelmében,¹ valamint a nádortól és a magyar minisztériumtól nyerendő további utasítások szerint mint teljhatalmú királyi biztos járjon el most már a bán ellen. Tudatja vele egyszersmind a királyi kézirat, hogy küldetése könnyítésére a magyar minisztérium útján az említett királyi manifestumok példányaikat elterjesztés végett meg fogja kapni. Második volt egy királyi kézirat Radetzky tábornagyhoz, ugyancsak a most említett manifestum ügyében, amelyekből legalább 1000 példány fog hozzáküldetni. Végre harmadszor megállapították a bánnak a kihallgatáson Ferenc Károly főherceg javaslata szerint adandó szóbeli királyi válasz szövegét, mely ugyan eléggé szelid volt, de lényegében Batthyányt kielégíthette. Mert kimondja, hogy a bán engedetlensége a hozzá ismételve küldött királyi leiratokkal szemben a fölséget „mélyen megsértette“; azzal pedig, hogy a letiltott tartománygyűlést megtartá, oly vétket követett el, mely megtorlás nélkül nem maradhat. Megbízta hát a király — folytatja a királyi szóbeli válasz ezen megállapított szövege — Hrabovszkyt a bán elleni törvényszéki eljárás megindításával, amelynek magát a bán alávetni tartozik, hogy ezzel engedelmes voltát bizonyíthassa.

A jegyzőkönyvet június 10-én zárták le. Ferdinánd még aznap jóváhagyta. De a kabinetiroda is még aznap kiállította június 10-i dátum alatt az értekezleten megszövegezett iratokat.

.....

Aki ezen készakarva bőven és részletesen előadottakat figyelmesen olvassa, világosan fogja látni, hogy a bán elleni királyi iratok kifondorlásáról, kicsikarásáról vagy kicsalásáról nemhogy szólni, de még álmodni sem lehet. Hosszan tartó, jól meggondolt és ismételve tartott komoly értekezletek gyümöl-

¹ Ezekről a májusvégi értekezleteknél szoltam.

² A kabinetiroda megjegyzése a jegyzőkönyv végében, mely megjegyzést Ferenc Károly főherceg június 12-én vett tudomásul. *Az előadottakról bőven és kimerítőleg szól a jegyzőkönyv, amely jelen publikáció II. kötetében Függelék 4. sz. alatt olvasható.*

csei voltak azok s az értekezletek határozmányait a király elé a szokásos úton, a kabinetiroda által terjesztették be és ugyan- csak szokás szerint Ferenc Károly főherceggel való szóbeli érint- kezése után hagyta helyben őket a király és így írta alá a kabinetirodájában letisztázott eredeti példányokat.

Mikor — amint e fejezet bevezetésében előadtam — a júniusi 10-i királyi iratok kicsalásáról szárnyra kelt hazug rágalom, főként Batthyány elfogatása után tágas körökben közhitté lőn, a hadbírónak is foglalkoznia kellett vele. Ada- tok azonban nem állottak rendelkezésére és ezért ilyenekért Schwarzenberg minisztériumához fordult. Ha elébe teszik ezt a két jegyzőkönyvet, mely ezzel a kérdéssel foglalkozott, Leuzen- dorf megismerte volna az igazságot. De megtagadták tőle,¹ rész- ben, mert Jellachichot és a Jellachich-ügyben Ferenc Károly fő- herceget nem volt szabad kompromittálni; részben mert tisztá- zta volna a rágalom alól Batthyányt, ami Schwarzenbergnek éppenséggel nem volt volna ínyére. Helyesen cselekedett hát a hadbíró, mikor nagy vádiratában a rágalmat hagyta rágalom- nak; nem fürkészte tovább a június 10-i királyi proklamációk eredetét s azt mondá, hogy nem a hadbíró dolga a legfelsőbb akarat indító okaiba hivatlanul behatolni akarni.²

.....
A június 10-i királyi manifestumok „kicsalásának“ vádján kívül, de vele kapcsolatban Helfert, mint föntebb láttuk, egy másodikkal is jónak látta udvari kútforrása alapján Batthyányt befeketíteni. Hogy t. i. a bán Batthyány távozása után Inns- bruckba érkezvén, nem csupán az udvar, hanem még Esterházy előtt is annyira tisztázni tudta magát, hogy a herceg gyors- futárt menesztett, persze felsőbb parancsra, a magyar minisz- terelnök után, hogy ama két manifestum visszavonatott és így nem szabad őket közzétenni, szétküldeni; de Batthyány erre

¹ „... auch rücksichtlich der in den öffentlichen Blättern dem Grafen Batthyány zur Last gelegten unerlaubten Schritten für Zustandbringung... der a. h. Manifestes ddo. 10. Juni gegen Baron Jellachich *Keine Belege oder sonstige Weisungen den gefertigten Richter erteilt wurden*“ — jelenti Leuzendorf a központi katonai vizgálobizottsághoz, Bécs, 1849 május 30. — *Irományok* 139. sz. a.

² Votum informativum. *Irományok* 195. sz. F. 4. pontja.

semmit sem adott, hanem közzététette és szétosztatta a manifestumokat.

Tény, hogy a manifestumok a június 9-i és 10-i értekezlet határozatai értelmében közzététettek és ezer meg ezer példányban elküldettek a horvát-szlavon és határőrvidéki ezredekhez,¹ ami az udvart a lehető legkínosabb helyzetbe hozta. Jellachich ugyanis a pirongató királyi szóbeli válasz meghallgatása után azzal védekezett, hogy a 48-i magyar törvények érvénye Horvátországban csak akkor kezdődik, mikor a tartománygyűlésben kihirdettetnek s azért addig, amíg ez meg nem történt és míg e végből a horvátok a magyar országgyűlésen előadják kívánságaikat, a statusquonak a horvátok megnyugtására fönn kellene tartatnia.² Azonkívül elfogadta Jellachich János főherceg közbenjárása gondolatát, ami Batthyány innsbrucki tartózkodása idején merült fel s a magyar miniszterelnök tesszésével találkozott. Hozzájárult ehhez, hogy Jellachich az öreg Radetzkynek Schwarzenberg herceg által közvetített kérésére onnan Innsbruckból nyílt felszólítást intézett az olasz földön harcoló s a magyar-horvát ellentét miatt nyugtalankodó horvátokhoz és határőrvidékiekhez, amelyben őket megnyugtatta és kérte, hogy rendületlenül tartsanak ki uruk, császáruk ügye mellett.³ Az udvar hát a tántoríthatlan hűségét hangoztató bannak a királyi pirongatórium meghallgatása után örömmel megbocsátott; őt kitűnő fogadtatásban részesíté s tudatta vele, hogy a manifestumok visszavonattak. Ezzel a tudattal s a szerfölött kegyes fogadtatás emlékével távozott hát Jellachich Innsbruckból,⁴ midőn, mint mondók, Lienzben a Wiener Zeitungból olvasta a letételéről szóló proklamációt.

¹ Erről s arról, hogy a határőrök nagy elkeseredéssel fogadták, sok eredeti irat szól. Csak egyet, mint már kiadottat említek: Rastics pétervárad határőrezredes levelét július 2-ről. *Thim*, A magy. orsz. szerb felkelés 1848—49. II. köt. 497. sz.

² Erről igen érdekesen tudósítja Innsbruckból június 18-ról bécsi helyettesítőjét Lebzelternt Wessenberg. *Ered. Staatskanzlei Interiora* Fox. 101.

³ Erről igen érdekesen ír Jellachich Hrabovszkynek június 29. — *Orsz. Ltár.* Belügym. eln. oszt. 567/1848. Fasc. D. 6.

⁴ A bán ekkori innsbrucki tartózkodása történetébe nem bocsátkozhatom bele. Legújában, új kútfők alapján, igen érdekesen (bár természetesen mellé-

A manifesztumoknak az udvar várakozása ellenére történt közzétételén, ezen a megtörtént tényen fekszik a fősúly ebben az egész kérdésben. Nemcsak az udvar, de az összes ultrakonzervatív és magyarellenés rétegek, a legfőbb katonai körök egyaránt megbotránkoztak Jellachichnak az udvar kompromittálásával történt ilyen meghurcoltatásán az innsbrucki kegyes fogadtatás és a manifesztum visszavonásáról adott biztosítás után. Az volt a meggyőződés, hogy Batthyány a közzététellel az innsbrucki megállapodások ellenére cselekedett. Megszegte szerintük azt a kikötést, azt a föltételt, amely alatt azokat a szerencsétlen iratokat közzétennie, vagy közzé nem tennie szabad volt. És hogy ezt tudatosan, készakarva, rosszakaratból tette, ahhoz szerintük kétség nem fért.

Ezt a homályos pontot, mely Batthyány becsületét érinti, szintén tisztázni kell; annál inkább, mert magyar részről is, a legilletékesebb tényezők részéről is, visszhangra talált ez a vád, bár nem egyenest Batthyány személye ellen, hanem Kossuth és pártja, mint az illojális közzététel értelmi szerzőinek személyén keresztül, mint akiket Batthyány cselekedni hagyott. Ilyen formában pedzik e vádat, akik a júniusi értekezletnek épp olyan tagjai voltak, mint maga Batthyány. T. i. herceg Esterházy és Zsedényi Eduard.

A Times 1851 december 1-i számában jelent meg egy akkoriban nagy port vert levél, melyet herceg Esterházy Pál november 13-án írt angolországi barátaihoz. Ebben a levélben többek közt a 48-i magyar-horvát konfliktusról szólva, azt mondja a herceg, hogy neki őszinte vágya volt (ami meg is felel a tényeknek) lehetőleg hozzájárulni a kibéküléshez. A kibékülés elé azonban, noha az lehetséges volt, elejétől kezdve nagy akadályt gördített a magyar minisztérium extrém frakciójának szószegése, midőn egy oly okiratot, a császárnak a horvát bán elleni manifesztumát, tétette közzé, amelyet a magyar miniszterelnöknek Innsbruckban egy értekezleten adott ünnepélyes ígérete szerint csak bizonyos eventualitás beállta esetén volt volna szabad közzétenni, amely eventualitás azonban nem követ-

kösen) írt erről *Thim József*: „A délmagyarországi szerb küldöttség Ferdinánd királynál Innsbruckban 1848-ban“. Századok, 1923. évf., 15. és köv. II.

kezvén be, az ünnepélyes ígéretet megszegni senkinck sem állott jogában.¹

Zsedényi pedig azt írta, jóval később, 1855-ben, Párizsból Batthyány özvegyének, hogy a manifesztumok kibocsátásába azon föltétel alatt egyezett bele az udvar, hogy azon esetben, ha Jellachich mégis eljő Innsbruckba, ne tétessenek közzé. Ezt a föltételt Batthyány elfogadta, de az meg nem tartatott, „amint én tudom, — írja Zsedényi, — nem Méltóságod férje, de Pulszky és Kossuth hibája miatt”.²

Esterházynál is, Zsedényinél is igen nagy lapsüs memoriae-vel van dolgunk. Ők a nádor részvételével tartott május 29-i innsbrucki értekezletre emlékeztek vissza, hogy a Hrabovszkyhoz a Jellachich elleni eljárás ügyében intézett s a király által június 3-i kelettel eredetiben aláírt parancs nem fog végrehajtatni, ha a bán a június 5-ére egybehívott tartománygyűlést lefujja és Innsbruckba a Batthyányval való értekezletre megjelenik. A június 8—10. napjain Batthyány részvételével tartott értekezletek azonban, amelyek alatt a bán elleni június 10-i manifesztumok kiadása elhatározottat, ezek közzétételét semmiképen sem kötötték a bán innsbrucki későbbi megjelenéséhez, vagy távolmaradásához. Éppen ellenkezőleg azt határozták el, hogy miután a bán sem Innsbruckban nem jelent meg Batthyányval tárgyalni, sem a tartománygyűlést nem fujta le, a manifesztumok *mindenesetre* közzététessenek, Hrabovszkyhoz meg Radetzkyhez ezer és ezer példányban elküldessenek és a Hra-

¹ „... a reconciliation wich although possible, was from the first moment surrounded with difficulties, *owing to the signal want of good faith* on the part the extreme fraction of the Hungarian ministry in publishing a document (the manifesto of the Emperor against the Ban of Croatia) wich, according to an agreement solemnly entered into by their president at Innsbruck in open conference, ought ot to have been published, but on a certain eventuality, wich not having taken place, could give no right whatsoever to break so solemn an engagement.“ A Times e száma Gr. Buol 1851 december 16-diki londoni jelentése mellett. (Bécsi Staatsarchiv.)

² Zsedényi említett levele *Irományok, Függelék 15.* (Ha Pulszky tudta volna, hogy mivel vádolja őt Zsedényi, akkor ezt a kérdést — a manifesztumok lojális vagy illojális közzététele kérdését — aligha intézte volna el csak azzal az öt-hat szóval: „mintha bizony azoknak titokban kellett volna maradniok“. Életem és Korom (2. kid.) I. 323.

bovszkynek ilyen értelemben adott megbízatást a király abban a később netán megjelenendő Jellachichhoz intézendő pironató beszédében, amelynek szövegét ezen a júniusi értekezleten Ferenc Károly főherceg javaslata következtében megállapították, világosan jelentse is ki.¹

Arról tehát szó sem lehet, hogy e június 10-i manifesztumok közzétételével akár Batthyány, akár kabinetje a legtávolabbról is valami ígérlet-szegést, valami illojalitást követelt volna el... A közzététel története az azóta hozzáférhetőkké lett hivatalos ügyiratok szerint a következő:

Batthyány még egy napig várt Innsbruckban az értekezletek befejezése után; de miután Jellachich nem jelent meg, sőt a főherceghez semminemű újabb tudósítás nem jött útrairidulása felől sem, a miniszterelnök gyors postával visszairidazott Pestre, ahová június 14-én érkezett meg. Itt azonnal, június 14-én, összeült a nádor elnöklete alatt a minisztertanács, amelyben Batthyány jelentést tön innsbrucki útjáról s előterjeszté a magával hozott királyi kéziratokat és a manifesztumok eredeti példányait.² Ennek a minisztertanácsnak a határozatából küldötte másnap, június 15-én, Batthyány az Esterházy mellé beosztott Zsedényihez Innsbruckba azt a meghagyást, hogy a manifesztumokat az udvar innsbrucki tartózkodása alatt hivatalos jelleggel bíró „Tyroler Bothe“-ban tétosse közzé és innen vétesse át szóról-szóra a Wiener Zeitungba.³ Arra való tekintettel, hogy a német hivatalos lapok és a magyar hivatalos Közlöny lehetőleg egy időben hozzák a manifesztumokat, Batthyány csak június 18-án tétette őket közzé a Közlönyben,⁴ a német szöveget pedig arról a példányról, amelyet Batthyány Innsbruckból hazatérő útja alatt Bécsben hagyott, Pulszky publikáltatta másnap, június 19-én, a Wiener Zeitungban.

Batthyány június 15-i meghagyása Zsedényihez a legjobb esetben június 17-én estve érkezhetett meg Innsbruckba, mert mint említém, a gyorsfutárnak magából Bécsből is 50—55 órára

¹ Lásd föntebb a június 8—10-diki értekezlet történetét.

² Ezen minisztertanácsról tudósít a nádor sajátk. följegyzése. Alesúti levéltár.

³ Batthyány június 15-diki parancsa Zsedényihez. *Irományok* 2. sz. a.

⁴ A „Közlöny“ június 18-diki (10.) száma.

volt szüksége Innsbruckba eljutnia.¹ Másnap, június 18-án, hát már átadhatta volna a manifesztumokat közlésre a Tyroler Bothenak Zsedényi. De Esterházy parancsára nem tette. A herceg ugyanis mindenképen a békés megegyezést szerette volna létrehozni és ehhez jó reménye is volt azért, mert az éppen Innsbruckban időző János főherceg elfogadta a magyarok és horvátok közti közbenjárás tisztét, amit Esterházy június 15-én nagy örömmel tudatott Batthyányval,² Jellachich pedig, ha nagy késéssel is, de június 16-án estve Innsbruckba érkezett és másnap kihallgatást kért Ferenc Károly főhercegtől. Ezt a herceg azonnal és abban a meggyőződésben tudatta a miniszterelnökkel, hogy miután Batthyány is óhajta János főherceg közbenjárását, most már meg fog kezdődhetni a kibékítési kísérlet s a manifesztumok közzététele szükségtelen, sőt káros leszen.³ Nem engedte meg hát Zsedényinek, hogy Batthyány parancsa szerint a Tyroler Bothet igénybe vegye.

De persze most már késő volt. A herceg június 15-i gyorspostája csak június 18-án érkezett Pestre,⁴ mikor már a manifesztumokat a Közlönyből mindenki olvashatta; június 17-i gyorspostája pedig, amely Jellachich Innsbruckba megérkeztét tudatja Batthyányval, legkorábban június 19-én estve, mikor már az osztrák főváros is tudott a manifesztumokról a Wiener Zeitungból!

Nem Batthyány és nem Kossuth vagy Szemere, hanem a véletlen vagy ha úgy akarjuk, Jellachich maga az oka a manifesztumok közzétételének. Mert ha Jellachich csak két nappal hamarabb érkezik Innsbruckba vagy legalább bejelenti megérkezését két nappal előre Ferenc Károly főhercegnek: akkor ezt és János főherceg közbenjárói készségét Esterházy egyidejűleg már június 14-én közölhette volna Batthyányval és mivel ez a

¹ Már említém, hogy ezt Pulszky jelenté június 8-dikán Eszterháznak. Sajátk. ered. hg. Eszterházy-levéltár.

² Eszterházy Batthyányhoz június 15. ered. Koss. Arch. Fasc. 433. 572/E.

³ Eszterházy Batthyányhoz június 17. ered. U. o. 351/E. (Érdekes, hogy e darabnak jóval kisebb száma van, mint a június 15-dikinek!)

⁴ Ezt a minisztertanács június 18-diki jegyzőkönyvéből tudjuk. Nemz. Múzeum, Vörös-gyűjt. 1848, 1227. sz.

tudósítása Pestre június 17-én megérkezett volna: a miniszterelnök semmiesetre sem tétette volna közzé másnap a manifestumokat. Nem azért, mintha nem volt volna szabad őket közzétennie, mintha őt ebben bármi ígéret gátolta volna; hanem azért, mert ő is őszintén akarta, hogy János főherceg közbenjárása jó eredményre vezessen és ennek a jó eredménynek útjába, ha Jellachich az udvarban, bár utólag, megjelenik, a manifestumok kihirdetése fölösleges akadályt még ideiglenesen se hengerítsen.

Ennek s egyszersmind annak újabb bizonyságául, hogy Batthyányt semmi ígéret nem kötötte a famózus kiáltványok közzététele dolgában, idézem Esterháznak Batthyányhoz Innsbruckból június 21-éről írt levelét. „Némi megütközéssel“ értette, írja a herceg, a manifestum közzétételét, mert a magyar minisztérium nevében Batthyány június 10-én Innsbruckban János főherceg közbenjárását kérte a királytól; ez a kérés pedig nem vág össze a kiáltványok közreadásával...¹ Tehát egy szóval sem említi a herceg, amint nem is említhette, hogy a közzététel valami adott ígéret ellen történt. Talán várhatott volna vele még néhány napig Batthyány. De az előzmények, több mint két heti várakozás után hihette-e, hogy a bán mégiscsak meg fog jelenni Innsbruckban? Aztán megjelenése esetére is meg volt állapítva a *király előszóval adandó és meg is adott válaszának szövege, ez a szöveg pedig Hrabovszky azon megbízatására kifejezetten hivatkozik, mely neki a manifestumok szétosztását meghagyja.* Végre: János főherceg közbenjárását a manifestumok kibocsátása sem tette, mint látni fogjuk, lehetetlenné.

...Acta factaque loquuntur — és véglegesen megcáfolják Mailáth, Helfert, Friedjung és tutti quanti rágalmaid.

* * *

Tudvalevő, hogy a június 10-i kézirrattal fölfüggesztett bánt, aki ellen pártütése miatt Hrabovszkyt teljes hatalmú királyi biztosul küldé ki a király, egy szeptember 4-én a magyar minisztérium nagy és kellemetlen meglepetésére kiadott királyi kézirat hűsége elismerése mellett báni tisztébe és katonai méltó-

¹ Esterházy Batthyányhoz 1848 június 21. Ered. — *Irományok, Függelék 5. sz.*

ságába visszahelyezte. Nem ide tartozik fejtegetni, mert alább a maga helyén kell vele foglalkoznom, hogy ezen a magyarságot arculütő rendszabály főként annak az udvari és, mint Kovács Lajos helyesen hangoztatja, katonai reakció felülkerekedésének köszönhető, mely a bánt eszközül használta föl. De kétségtelen, hogy a horvát tartománygyűlés föliratai és küldöttségeinek vehemens kérései is¹ nagyban hozzájárultak ez elhatározáshoz, azután maga az osztrák minisztérium is megtette a magáét abban a nevezetes Staatsschriftben,² mely a hadügyek, a pénz- és kereskedelmi ügyek vezetését az osztrák kormány illetékesége alá vindikálta és ezen igyekezetében a bánban hű szövetségeseire talált. Benne volt ebben végül, mint látni fogjuk, a magyar konzervatív urak keze is. És ha mindez nem volt volna is elegendő egy oly nagy horderejű királyi elhatározás megérlelésére: sietteté azt, mint alább látni szintén lesz alkalmunk, az a bár rövid pillanatra, de nem alap nélkül fölmerült aggodalom, hogy Batthyáynak sikerül megnyerni a júniusi kiáltványokkal elkárhoztatott Jellachichot.

A báni és katonai méltóságába ekként visszaállított Jellachichot az osztrák hadseregnek az uralkodó törvényes orgánuma gyanánt kellett hát tisztelnie s midőn rehabilitálása után egy hétre csapataival a Dráván átkelt, betörését Magyarországra a királyi akarát végrehajtásának tartania. Ezért intézte a hadbíró azt a kérdést Batthyányhoz, mily alapon merészelt a szeptember 4-i királyi kéziratral méltóságaiba visszahelyezett bán és Magyarországra vonuló hadai ellen harcra készülni, sőt szeptember 14-én általános népfölkelést rendelni el?³

Amily súlyos lehetett a katona szemében az ezen kérdésbe burkolt vád, oly könnyű volt azt Batthyáynak megcáfolnia. Elismerte, hogy harcra készült a bán ellen, mert abban a királyi

¹ Ezekről Pejakovíc több okiratot közöl. — A bán beadványainak eredetijei a Staatskonferenc irattárában; másolatai a Batthyány-kabinet törvénytételéhez gyűjtött nagy gyűjteményben.

² A Staatsschrift rossz és hiányos fordításban Pap D. Okmánytárában és németből többször kiadva, de nem kielégítőleg. A Staatsconferenc eredetije után most említett gyűjteményben.

³ Kihallg. jkönyv. *Irományok* 85. (B. alatt.) — Batthyány rendeletét a fölkelést illetőleg I. Pap D., Okm., II. 13—14.

kéziratban, mely a bánt rehabilitálta, egy szó sincs olyan, mely a bánnak fölhatalmazást adott volna a betörésre. Sőt ami több, már jóval a betörés előtt, Jellachich első készülődésének idejéből, éppen ellenkezőről volt alkalmja a magyar kormánynak meggyőződhetni. Augusztus utolsó és szeptember első napjaiban, — mondá Batthyány, — ő és Deák hosszabb bécsi tartózkodásuk alkalmával tudni óhajtották a fölség álláspontját a bán hadi mozgalmai, Magyarország elleni szándékai ügyében. És ekkor Ferenc Károly főherceg, Wessenberg, a külügyminiszter és Latour, a hadügyminiszter, egyaránt azt hangoztatták előttük, hogy Jellachich betörése csak oly „fantóm“, mely csak az ő, Deák és Batthyány agyában él, mert a király ezt teljességgel nem akarja. A leghatározottabban éppen Ferenc Károly főherceg jelenté ki Batthyánnak aggodalmai alaptalan voltát, ismételt ízben is. A nádor pedig, akinek ez aggályait Batthyány a minisztertanácsok alatt már azelőtt is, de még utóbb is előhozta, már méltatlankodva hallgatta őt, „mert még föltenni sem szabad, úgymond, hogy a fölség ily betörést a legtávolabbról is helyeselhetne“.¹ Ugyanilyen megnyugtatókat kapott Eötvös is az udvari körök és az osztrák kormány részéről, midőn őt a magyar minisztérium Jellachich készülletei idején éppen a királyi akarat megismerése céljából Bécsbe küldé.

A szeptember 4-i királyi kézirat megjelenése előtt lehetetlennek tartottuk, — folytató Batthyány, — hogy ily rendelkezés a magyar minisztérium tudta nélkül napvilágot láthasson. Ezért fordult Deák Ferenc a kézirat egy nyomtatott példányával magához Ferenc Károly főherceghez, akinek ki nem elégitő válasza azután arról győzte meg őket, hogy a király bizalmát elveszítették és hogy „ezen politikai változás, a dolgoknak előttünk érthetetlen fordulata után“² le kell a minisztériumnak mondania. De ez még mindig nem jelentette azt, hogy a bán betörése királyi parancsra, a fölség jóváhagyásával történt volna.³ Ezt

¹ U. o.

² „Nach der stattgehabten politischen Wendung“, „nach diesem, uns unbegreiflichen Umschwunge der Dinge“ — mondja finom kifejezéssel Batthyány.

³ „... dass dem Einbruch in Ungarn ein Befehl und eine Guttheissung Sr Majestät zu Grunde läge.“

föltenniök, ha elvesztették is a fejedelem bizalmát, az előzőleg nyert megnyugtatóságok után még a lemondásra kész minisztereknek sem volt szabad. Aztán sok más körülmény is szólta e föltevés ellen. Először is: éppen e napokban vette Batthyány a király augusztus 31-i leiratát,¹ hogy Bécsben a bánnal való megegyezésre készüljön, addig pedig a magyar kormány is, a bán is minden ellenséges lépéstől szigorúan tartózkodjék. Továbbá, mikor a minisztérium szeptember 11-én lemondott, a kormányt tovább vinni, egy új minisztériumot alakítani csak úgy volt ő hajlandó, ha a király a bánt visszaparancsolja Horvátországba és ezt a föltételét a nádor föltétlenül helyeselte; tehát illetékes tényező ítélte el a bán betörését. Súlyosan esik a latba, — mondá Batthyány, — az is, hogy a bán ismételt felszólításra sem gróf Teleki Ádámnak, sem a nádornak, sem neki Batthyánynak nem tudott oly királyi parancsot fölmutatni, mely igazolta volna azt, hogy hadseregével a Dráván át átlépett. És mivel erre a bánt a neki oly igen hízelgő szeptember 4-i királyi kézirat sem hatalmazza föl: nem volt-e joga föltennie a magyar kormánynak, hogy a bán a saját kezére, sőt a király akarata ellen, ennek kegyeivel visszaélve cselekszik? És így nem kötelessége volt-e neki, Batthyánynak, esküjéhez híven, a megtámadott ország védelmére szükséges intézkedéseket megtennie, s a bán hadának haddal ellenállnia? Mint kuriózumot felhozta végül Batthyány a vizsgálóbizottság előtt Fiume esetét. Ezt a várost Jellachich horvát csapatai ellen biztosítandó, a nádor Bécsbe ment s Latourtól ígéretét vőn, hogy egy útban lévő csász. kir. zászlóalj más rendeltetésétől elvonva, Fiume megvédésére küldetik. Mikor a nádor Pestre visszatért, stafféta jött utána Latourtól, hogy a parancsot vivő futár azt az Olaszországba menetelő zászlóaljat már nem érhetette utól. Ekkor a magyar kormány arra kérte Latourt: eszközöljön hát ki engedélyt arra, hogy egy Kanizsánál táborozó honvédszászlóalj osztrák területen át, tehát a bán seregei és Horvátország megkerülésével, meghessen Fiuméba Jellachich támadását fölfogni. Ez az enge-

¹ Ez a nádorhoz volt intézve, akinek a király a fentebb említett Staats-schriftét ezzel küldé meg. Lásd Pap D.: Okm., I. 401, az Országgyűl. nyomtatványok 64. száma után fordításban.

dély megadatott. Hogyan értsem én, — kérdé elfojtott gúny-nyal Batthyány, — hogy Fiumében szabad a bán ellen harcolni, de ha az anyaországot támadó Jellachichesal föl vesszük a harcot, ez már merény a királyi akarat ellen? . . .¹

Allításaira tanukul Batthyány a nádort, Latourt és Wessenberget nevezte meg; különös nyomatékkal kérte pedig Ferenc Károly főherceg meghallgatását. Már akár ez utóbbi körülmény miatt, akár más okból, a vizsgálóbíró jobbnak látta ennél a kérdésnél tovább nem insistálni. Óvatossága annál helyénvalóbb volt, mert mikor később, május 1-én, a tanuul önként följajánlkozó Eötvös kihallgatásakor ez az ügy véletlenül fölvetődött, olyan információt kapott a hadbíró róla, melyet ha hamarabb tud vala, a márciusi kihallgatásnál talán fölvilágosítást sem kívánt volna Batthyánytól. „Hivatalos bécsi tartózkodásaim idején, — mondá Eötvös, — Ferenc Károly főherceg saját szájából vettem több ízben is a biztosítást, hogy a bánnak nemcsak felhatalmazása nincs Magyarországra fegyveres erővel rájönni, hanem ellenkezőleg, ezzel a király akaratára és parancsára ellen cselekszik. Ezt én azonnal közöltem Batthyányval, megszabadítandó őt abbéli aggodalmától, hogy a bán beütése netán legfelsőbb parancsra történt.“²

De ha Eötvösnek esetleg nem akart volna a hadbíró hinni: pár hétre rá egy más koronatanu, Wessenberg, az osztrák miniszterelnök, állított ki e kérdéstről írásba foglalt bizonyítványt. „Emlékszem rá, — mondá az öreg diplomata, — hogy a horvát sereg előretörése miatt aggodó Batthyányt néhány szóval megnyugtattam és hozzátettem, hogy a bécsi kormány semmit nem óhajtott inkább, mint a békés megegyezést, ami a közjóért való együttműködést lehetővé tenné.“³

¹ B. védbeszéde e pontban kiválóan ügyes és kimerítő. Nagyobbrészt ismert dolgokat hoz ugyan föl, de nagy jelentőséggel bír az, hogy tőle magától s nem másodrendű kútfőből halljuk az általa biztosításokat és biztatásokat, melyeket a bécsi körök legilletékesebb tényezőitől vőn s amelyeknek a nádor is kénytelen volt hinni. — En természetesen csak in nuce adhatom o védekezést elbeszélőseben.

² Eötvös kihallgatása: *Irományok*, 120. sz. a.

³ Wessenberg írásos nyilatkozata a hadbíró számára, 1849 június 12, h. *Irományok*, 145. sz. a.

IX. FEJEZET.

Vádak és gyanúsítások osztályozása. Előnyomozás lezárása előtt az „illojalitás“ kérdése. Batthyány kitűnő beszéde politikájáról. — A hadbíró jellemzi Batthyányt. Követeli a nádornak mint a vádlott fő mentőtanujának kihallgatását. Windischgrätz föltétlenül helyesli ezt a követelést, de bukása után az osztrák minisztertanács megtagadja, mert fél a nádornak Batthyányra kedvező vallomásaitól. — Leuzendorff Bécsbe megy tovább nyomozni a rendes eljárás megkezdése előtt.

Míg az előbbi fejezetekben előadott kérdéseket a hadbíró inkább csak tájékoztatás végett vetette föl (kivéve azt az egy pontot, a második képviselőség ügyét, melynél Batthyány mint láttuk Windischgrätz ellen mintegy vádlóul lépett fel, a nyújtott fölvilágosításokkal legalább látszólag megelégedett): a kihallgatások további folyamán nem csupán a Hegyessy megszövegezte vádakát, hanem ezenfelül is más gyanúsítások egész seregét vonultatta föl.

Miniszterelnöksége idejéből szemére vetette az ércfödözet és királyi szentesítés nélkül kibocsátott szeptemberi államjegyek ügyét, sőt tavasz folyamán ércfödözet mellett kibocsátott bankjegyek dögát is. Ez utóbbit mint az osztrák Nemzeti Bank szabadalmának megsértését és a monarchia financiaiis hitelének megrendítésére irányuló merényletet; míg a szeptemberi államjegyek kibocsátásában az uralkodó elleni tényleges ellenállás, tehát a nyílt lázadás elősegítésének, anyagi támogatásának bűnét látta. Ugyane szempont alá esett, még pedig súlyosabb mértékben az, hogy Batthyány a képviselőház ama határozatát, melynek értelmében egy új és hatalmas haderő, az új honvédsereg királyi szankció nélkül, sőt ennek ellenére volt felállítandó, végrehajtotta és így a forradalmi hadsereg megteremtésében közreműködött.¹ Mint vakmerő belenyúlást a királynak fönntartott és a 48-iki törvények által is elismert reservát-jogába hozta föl a hadbíró Pázmándy és Szalay kiküldetését a frankfurti parlamenthez, illetőleg a frankfurti központi német

¹ Kihallg. jkönyve: *Irományok*, 85. (A. és I. alatt) sz.

kormányhoz és gróf Telekiét Párisba.¹ Vádolta aztán a miniszterelnököt a szárd király ellen adandó haderőnek burkolt megtagadásáért, a *pragmatica santio* megsértéséért.² Kérdőre vonta aztán, hogy a minisztérium nem akart a horvátokkal megegyezni s inkább a polgárháborút választotta.³ Felelőssé tette Batthyányt azon apró pénzügyi és kereskedelmi adminisztratív rendszabályokért, melyek az osztrák minisztériummal való harmóniát megzavarták, mert bennük a monarchiától való elszakadás igyekezetének jeleit látta.⁴ Mint a király iránti köteles engedelmesség konok megtagadását, miniszterelnöki kötelességének súlyos megsértését emelte ki a vizsgálóbíró azt, hogy Batthyány ismételt fölhívásra sem ellenjegyzett némely királyi leiratokat.⁵ Majd áttért a kihallgatások során a hadbíró azokra a vádakra, melyek Batthyánynak miniszterelnökségéről való lemondása utáni időből voltak ellene emelendők. Ezek közül legterhelőbb a bécsi lázadás elősegítésére vonatkozó, összekapcsolva Batthyánynak egy megelőző, szeptember 17-iki leiratával, melyben Pulszkynak, a bécsi magyar minisztérium államtitkárának bizonyos összegeket bocsát rendelkezésére, hogy e pénzekkel a bécsi sajtót magyar érdekében befolyásolja.⁶ Aztán az a másik, melyet a központi vizsgálóbizottság elnöke már előre mint olyant jelzett, amely ha bebizonyul, halálbüntetést fog maga után vonni; hogy t. i. a volt miniszterelnök 48 októberében fegyveresen mert a császári csapatoknak ellenállani.⁷ De éppoly súlyos volt az a vád is, hogy Batthyány ugyancsak október havában nyílt levélben merészkedett az országot ellenállásra tüzelni koronás királya ellen.⁸

Ezekre a vádakra vagy vádfélc „betudásokra“, mint a kihallgatási jegyzőkönyvek az akkori büntető eljárás kifejezőnyelvén jól mondják: *imputatumokra*, a miniszterelnök tiszt-

¹ U. o. B. alatt.

² U. o. H. alatt.

³ U. o. I. alatt.

⁴ U. o. I. alatt.

⁵ U. o. F. alatt.

⁶ U. o. E. és K. alatt.

⁷ U. o. F. és I. alatt.

⁸ U. o. I. alatt.

tán emlékezőtehetsége segítségével a legtöbb esetben elég szabatosan tudott megfelelni; noha mint fönntebb láttuk, élénk sajnálkozással vétette jegyzőkönyvbe, hogy önvédelme céljaira semmi hivatalos irattal nem rendelkezik és hogy kételyei vannak, vajjon egyike-másika a közélet azon embereinek, akikre hivatalos iratok hiányában hivatkozott, mernek-e vagy akarnak-e majd az alapján megváltozott viszonyok nyomása alatt úgy tanuskodni mellette, amint kellene. Cáfolatait azonban és védekezését, ismétlések elkerülése végett legcélszerűbb lesz az előnyomozásokra következő rendes vizsgálat folyamán előadni. Ennél ugyanis mindezeket a vádakat szabatosabb alakba önté a hadbíró, minekután a főhadparancsnokságtól vett meghagyás értelmében ama bizonyítékok és tanukihallgatások beszerzésével készen lőn, melyek a vádlott védekezését ellenőrizni és a vádakat „aktaszerűen“ megalapozni voltak hivatva. De magának Batthyáynak is alkalmat nyújtott, mint látni fogjuk a hosszúra nyúlt fogság szomorú otiuma emlékezetében kiegészíteni és precízebben beállítani mindazt, amivel az előnyomozásbeli kihallgatásoknál rázúduló vádözön súlya alatt védekezni tudott.

.

Valamennyi imputátumnál, mely a hadbíró ajkait az elővizsgálatok alatt elhagyta, az egyes konkrét vád mellett mindig ott csengett a súlyos szemrehányás, hogy Batthyány nem csupán az alattvalói hűség parancsa, hanem miniszterelnöki esküje ellen is urával, koronás királyával szemben *illojálisan viselkedett*. Ez a szemrehányás volt a bevezető akkord, amelylyel a vizsgálóbizottság elnöke, Cseh ezredes az első kihallgatást megindította. Minden jel, Batthyány minden nevezetesebb cselekedete arra látszik mutatni, mondá az ezredes, hogy a miniszterelnök ebbeli funkciójának legkezdetén is már Magyarországnak a birodalomtól való elválasztására és a dinasztia magyarországi uralmának megbuktatására törekedett.¹ Ezt a föltevést ismételte a hadbíró szelídebb és burkoltabb formában a későbbi kihallgatások folyamán — és mindezek collarariumja az volt, hogy Batthyány közt és a „nyilvánságos rebellis“

¹ Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 85. sz. (A. alatt.)

Kossuth közt nincs, vagy alig van valami különbség; hogy az ő működése párhuzamos, végcélja pedig azonos volt a Kossuthéval.

Batthyány e szemrehányásokra az egyes konkrét vádakkal összefüggésben mindannyiszor önérzetesen megfelelt ugyan, de egyik kihallgatásakor jónak látta rájuk politikai vezérével ^{élvezet} kifejtésével bővebben reflektálni. Védekezésének egyik legszebb fejezete ez az előadás. Még abban a hivatalos rövidítésben is, amelyet a száraz jegyzőkönyv fenntartott, mondhatnák lebilincselő.

Politikai eszményem mindig az alkotmányos monarchia volt — így szölt Batthyány¹ — s az uralkodó családdal szemben semmikép és soha nem ellenséges. Előbb ugyan a kormány elleni ellenzék feje voltam, de a király és kormány nem ugyanegy és így ez az oppositio sem a dinasztia, sem a *pragmatica sanctio* ellen nem irányult és nem irányulhatott. Ezt az ellenzék 1847-iki programja világosan mutatja, mikor különösen is kiemeli, hogy az oppositio szem előtt akarja tartani a *pragmatica sanctio*ból folyó köteleességeket az 1790:10. törvénycikk szoros figyelembevételével és hozzájárulni óhajt az osztrák tartományokkal való érdekek méltányos kiegyenlítéséhez.² Már akkor is az volt a célom, hogy törvényes eszközökkel hajtsuk végre alkotmányunkon az ország javára szolgáló szükséges változtatásokat és oly állapotot teremtsünk, amely a *pragmatica sanctio*ban letett kötelék alapján az országot teljes joggal megilleti. Ezt az alapelvet tartám szem előtt, amikor a minisztérium megalakításával megbízattam s a megbízatás elvállalásával szent köteleességemül ismervém a szentesített törvényeknek mindaddig tiszteletet szerezni, amíg törvényes úton meg nem változtatnak. Azt már eleinte beláttam, hogy célszerű volna a 48-iki törvényeken némi változtatásokat tenni, pl. az államadóság, Horvátország és a határőrvidék kérdésében és hajlandó is voltam *alkalmas* időben erre vonatkozólag taná-

¹ Kihallg. jkőnyv: *Irományok*, 85. sz. (F. alatt.) Természetesen csak rövid kivonatban idézhetem Batthyány e plaidoyerjét, de híven a gondolatokhoz, a gondolatmenethez.

² Erre nézve l. legújabbban: Ferenczi Zoltán: Deák F. élete, II., 45—50.

csot adni a fölségnek, amint ezt volt minisztertársaim és a nádor bizonyíthatják.¹ De föladatomnak tartottam és eltökélt szándékom is volt, hogy *semminemű erőszakos belenyúlást* a 48-iki törvények által teremtetett állapotba *nem engedek és nem tűrök meg*. Ennek a föladatomnak a nehéz viszonyok között sajnos, meg kellett buknia, „mert ez, mint most már tisztán látom, kétfelől is, alulról és fölülről, ellenséges támadásoknak lőn kitéve és én egyik oldalról sem nyerhettem támaszt és bizalmat² ... Kevés hasonló érzelmű és gondolkodású férfiúval állottam együtt e kettős áramlat sodrában és innen van az, hogy dacára mindig nyílt és egyenes cselekvésemnek mind a két oldalról egyformán ellenzéssel és gyanúsítással vétettem üldözőbe“. „Az egyik áramlat mindenáron retrográd változtatásokra tört, a másik párt, Kossuthé, mindenáron tovább akart menni a törvényesnél; míg én a törvényesen adottat igyekeztem fönntartani mindaddig, amíg törvényes úton nem változtatnak rajta. Nem kisebb tévedés azért engem *most* a forradalom embereivel egy kategóriába sorozni akarni, mint az volt, amikor a másik részről személyemet a reakcióval azonosították. Nem volt oly forradalmi ízű cselekmény, melynek ellene nem álltam, amíg a rendelkezésemre állott eszközök engedték; kő voltam a forradalmi párt útjában, mely párt hivatalos távollétemet a maga operációira szívesen kihasználta³ s köztudomású, hogy még személyi surlódások is tágitották a szakadékot, mely köztem és eme párt közt tátongott. A vádat hát, hogy Magyarországot el akartam szakítani a monarchiától, mert magamat a 48-iki törvényekkel identifikáltam és híven ragaszkodtam a fölség kezébe letett eskümhöz, a leghatározottabban vissza kell utasítanom.

Alkotmányos alapely, folytatá Batthyány, hogy a fejedelem és miniszterei közt összhang és bizalom legyen. Ennek megfelelően soha nem vonakodtam visszalépni, valahányszor azt

¹ V. ö. Wessenberg írásos nyilatkozatával, *Irományok*, 145. sz.

² „...da — wie mir erst jetzt klar — dieser legale Zustand von zwei Seiten angefeindet ward und ich deshalb von keiner Seite Hilfe und Vertrauen genoss.“ *Irományok*, 85. sz. (F. alatt.)

³ Itt B. különösen a Madarász- és Pálfi-féle, augusztusvégi és szeptember-eleji törekvésekre céloz, mint föntebb láttuk.

véltem, hogy ez a harmónia veszélyeztetve van. Így voltam a nemzet bizalmával is. Hibáztam azonban, midőn miniszterségem utolsó két hetében ettől az alapelvtől eltértem. De erre az eltérésre a nádor kérései, a helyzet sürgőssége, és a fölség parancsa kényszerített oly pillanatban, midőn már sem a korona, sem a nemzet bizalma nem támogatott. Felső parancsra kellett a kormány rúdját kezembe tartanom, a kettős bizalmatlanság őrlő malomkövei közt, szemben az anarchiával. Ennek az önfeláldozásnak elismerését annál jogosabban követelhettem, mert a rámerőszakolt helyzet egyéni önérzetemet is folyton sértette. „Politikai existenciám ez időkben egyik napról a másikra csak Kossuth szeszélyétől függött; személyem a klubok és napilapok sértő élceinek és csufolkodásainak volt céltáblája. Hogy helyzetem e hetekben a képzelhetően legkínosabb volt; azt bizonyíthatják azok, akik szemtanúi voltak,¹ mi mindent kellett kiállanom: életem veszélyben forgott, gyalázatos inzultusoknak voltam kitéve és napról-napra hiába vártam a bizalom legcsekélyebb jelét királyomtól, akinek kívánságára maradtam helyemen“. De, hogy ezért a bizalom hiánya dacára is valamikor a forradalmi párttal azonosítson engem a korona, azt mégsem voltam képes elhinni. Miért bízott meg akkor a korona engem, a forradalminak véltet a kabinet újjáalakításával? Miért választotta a király akkor, mikor már kimondá, hogy nem teljesítheti feltételeimet, Jellachich visszaparancsolását, utódomul az én általam ajánlott Vayt? Miért kívánta aztán a király maradásomat, míg Vay megérkezik? Miért utasították hozzám Lambergét és miért hívott fel engem a király

¹ Idéznem kell itt a szemtanú Kovách Lajos (Tört. Tanulmányok, Bpesti Szemle, 35. köt. (1883), 355—56. lap) gyönyörű szavait: „Mi, kik őt ismertük, egész minisztersége alatt bámultuk önmegtagadását... Mennyi türelemmel viselte minisztériumának kompromittálását éppen egyik társa által... Mennyi inzultust nézett el a forradalmi sajtónak és a kluboknak! Ő, a szabadság ünnepelt embere, márciusban, már augusztusban a pecsovicsook nagymestere lett! Amit legnehezebben tűrt: a gyávaság folytonos szemrehányása volt. Annyi keserőséggel és bántó akadállyal volt minisztersége elárasztva, hogy midőn attól menekülhetett volna: akkor megint a dolgok élére állani, — azt valóban csak egy gróf Batthyány tehetette, akiben a hazafisága a bátorsággal egyaránt mérhetetlen volt. Mi a költők minden drámája az élet azon tragédiájához képest, melyben ő küzdött!...“

hízelgő kifejezésekkel a Lamberggel való együttműködésre és ezáltal a Lamberggel szándékolt megoldás elősegítésére? Miért volt mindez, ha engem Kossuth párthívei közzé sorolt a korona? ... Semmi, de semmi ok nem forog fenn arra, hogy *most* más szemüveggel nézzék szándékaimat mint akkor nézték. Nem az én hibám, ha szilárdul meg voltam győződve, hogy a király határozott és megmásíthatatlan akarata egyes egyedül az általa szentesített törvényekben jutott kifejezésre. Ebben a meggyőződésben nemcsak nem tévedhettem, de nem is volt szabad tévednem.¹

Végül ami Kossuthot és pártját illeti — így fejezte be fejtegetéseit Batthyány — nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a választó vonalat, mely a márciusi törvények szentesítésével magától adódott az őszinte monarchisták számára, akiknek ettől az időponttól fogva konzervatívabb politikát kellett folytatniuk. Ettől a választóvonalat képező időponttól kezdve megszünt köztem és az engem követők közt egyrészt és Kossuthék közt másrészt a célok tekintetében való egyetértés, mely az eszközök tekintetében már régebben sem volt meg. Ettől az időponttól fogva én és Kossuth ellenségesen állottunk egymással szemben.

Az élőszó erejével, a meggyőződés biztosságával és igazsága érzetének nyugodt méltóságával elmondottak nem tévesztették el hatásukat a hadbíróra. Míg a legelső kihallgatások alkalmával Batthyány nagyfokú kedélyizgatottsága miatt Leuzendorfnak — mint március 3-iki kihallgatásról fölvett jegyzőkönyv végében kijelenti — sok idejébe és nagy fáradságába került a „deponens“ eszmemenetének összefüggését megállapítani és adott válaszaiból helyesen szemléltető képet konstruálni.² főntebbi fejtegetésénél az izgatottságnak minden nyoma eltűnt. „Magatartását méltóság jellemezte, mondja a hadbíró, és előadásából arra kell következtetni, hogy a *tiszta igazságot mondotta*“.³

¹ „Diese meine Ueberzeugung konnte, ja durfte nicht irrig sein.“ Kihallg. könyv: *Irományok*, 85. sz. (F. alatt.)

² U. o. (I. alatt.)

³ „Im ganzen war die Haltung des Herrn Deponenten völlig würdig sein Ausdruck lässt auf volle Wahrheit seiner Angaben schliessen.“ U. o.

Nagyfontosságú nyilatkozat ez a vizsgálóbíró szájából. Mutatja, hogy Leuzendorf erősen kételkedni kezdett amaz előírt vád alapos voltában, hogy a magyar miniszterelnök működése a monarchia kapcsolatának szétrobbantására irányuló, dinasztiaellenes mozgalmaknak szárnyat és tápot adott volna. De jelentéséből is javaslataiból is tüstént látni fogjuk ezt.

Néhány napra t. i. az utolsó kihallgatás, március 26. után Leuzendorf benyújtotta kimerítő jelentését a vizsgálóbizottsághoz.¹ Előadván az összes letárgyalt vádakat és felsorolván Ferenc Károly főhercegtől és a nádortól kezdve azon magas állású egyéneket, akikre Batthyány hivatkozott, újabb utasítást kért. Tudni óhajtá, hogy minden vádpont, illetőleg a vádlott ellenargumentumai, személyekre és körülményekre való tekintet nélkül, tárgyává tétessenek-e a további eljárásnak s a terhelő és mentő bizonyítékok egyaránt és teljes mértékben számbavétessenek-e? Vagy csak egyes meghatározott pontokra szorítkozzék a további vizsgálat?

Ezen kérdés eldöntését azonban, így szólt a jelentés, meg kellene előznie egy okvetlenül szükséges cselekménynek; annak, hogy a nádor mint Batthyány főtanúja az előterjesztendő kérdőpontokra írásbeli fölvilágosítást adjon. Semmi kétség afelől, hogy Batthyány a maga nagy történeti nevének előtérbe tolásával (folytatja Leuzendorf) segíté győzelemre 48 márciusában azt a pártot, mely célul tűzte ki az országnak a monarchia központi hatóságaitól való függetlenítését. Annak a további föltevésnek azonban, hogy a márciusi engedmények után is a *pragmatica sanctio* ellenére a Magyarország és az örökös tartományok közötti kötelék elszakításán dolgozott volna és ezáltal fölségárulóvá (Hochverräther) vált volna, egyelőre ellentmond Batthyány állítása, hogy ő nemcsak nem támogatta az efajta törekvést, hanem éppen ellenkezőleg, szakított azzal a bűnös párttal; fölmentését többször kérte és csak a nádor sürgős kéréseire és a fejedelem határozott parancsára maradt helyén. Ezen a bírói ítélet kialakítására nézve döntő fon-

¹ Március 29.; *Irományok*, 98. sz.

*tosságú ténykörülmények megvizsgálása végett*¹ Batthyány a nádor tanubizonyosságára, a nádorral való szóbeli és írásbeli érintkezéseire hivatkozik. Aminthogy az ellene emelt imputatumok legtöbbszörének cáfolásánál mindig azt hangoztatja, hogy amit tőn, a király személyét képviselő nádor beleegyezésével cselekedte. Tehát csak a nádor által nyújtandó fölvilágosítás mellett lesz megtalálható az „*egyedül biztos út az igazság földterítéséhez*“² és Batthyány bűnös vagy nem bűnös voltának megismeréséhez. És noha a felelőtlen palatinus szavai és cselekedetei *nem fedik* is a minisztert, az bizonyos, hogy nem csupán erkölcsi tekintetben bírnának fontossággal, hanem haditörvényeink szerint még jogilag is nyomnának a lathan, mert leszállítanak bűnösség esetében a bűnösség mértékét.

Azonban nemcsak ezek a nyomós okok bírják őt arra, így folytatja rendkívül érdekes és igazságkereső jelentését Leuzendorf, hogy a nádor meghallgatásának kieszközölését javasolja. Támogatja őt magának a hercegnek, Windischgrätznek leirata is, mely a vizsgálóbíró a vádlott legmesszebbmenő védelmére³ kötelezi; e kötelességnek pedig csak úgy felelhet meg, ha a fő mentőtánu előadását a vádakkal szembe állíthatja. Abban nem lehet semmi kétség, hogy az, amit a nádor-tól meg lehetne tudni, világot vetne a körülményekre és cselekményekre s mintegy vezérfonalul szolgálhatna a bírónak a forrongó idők megítélésénél. Kiváló hatással bírnának aztán — és erre Leuzendorf különösen nagy súlyt fektetett — a nádor válaszai az eléje felterjesztendő kérdőpontokra még két irányban: eloszlatnák azt a kétséget, vajjon a rendes vizsgálatnak is tárgyaivá tétessenek-e és mennyiben azok az imputatumok, amelyek Batthyáynak a *nádorral való együttműködése idejére*, tehát a szeptember 22-ig, a nádor távozásáig terjedő időre esnek? Aztán a nádor válaszaitól függhetne annak a fogós kérdésnek is megoldása, hogy mely törvények jöjjenek alkal-

¹ „Zur Prüfung dieser, für die richterliche Beurteilung entscheidenden Daten.“

² „nur in solcher dürfte der einzig sichere Weg zur Ergründung der Wahrheit... liegen.“

³ Windischgätz leirata 1849 január 26. *Irományok*, 77. sz.

mazásba ezeknél az első periódusba, a nádor távozásáig terjedő időkre eső vádaknál?

Azon, hogy a nádor a hozzá intézendő kérdéseket nem fogná törvényesen biztosított felelőtlensége megsértésének tekinteni, Leutzendorf a nádornak Batthyány iránti jóindulata okából egy pillanatig sem kételkedett és ezt fölterjesztésében különös nyomatékkal hangoztatta. Fölajánlkozott azért, nemcsak a kérdőpontok összeállítására, hanem a hozzájuk szükséges tájékoztatás megszerkesztésére is. Ha javaslata elfogadhatnák, mondá, ez esetben a további vizsgálat *egyelőre*, amíg t. i. a messze nyugaton élő főherceg válaszhai beérkezhetnek, a nádor távozása *utáni* időben bekövetkezett factumokra korlátozódnék, amelyek közt legnagyobb jelentőséggel a bécsi októberi lázadásban való részvétel bír.

Ennél a pontnál tér át azután javaslatai másodikára Leutzendorf. Az ezen vádra vonatkozó vizsgálatot, mondja, eddigelé csak igen fölületesen lehetett vinni, mert a budai anyag nagyon hiányos. Ennek a vádnak természete lehetőleg nagy óvatosságot s a célhoz vezető lépések titokban tartását kívánja meg. Eredményt elérni csak akkor lehetne, ha a vizsgálóbíró az intézkedéseket Bécsben tehetné meg, ahol az illetékes hatóságokkal előszóval érintkezhetik, saját szemével lát és nyomoz. Itt Bécsben lehetne jobb alkalom Batthyány amaz eljárása megvizsgálására is, melyet Schwarzenberg¹ bűnül hoz fel ellene, hogy t. i. a bécsi kormány rendeleteit paralizálta; aztán Pulszkyval való egyetértésének október 6-ra vezető szálait is Pulszky székhelyén lehetne legalkalmasabb módon földeríteni, nemkülönben a szeptemberi pénzutasítás következményeit a bécsi sajtó egyes orgánumainak szerepében, amikre nézve természetesen a különféle bécsi vizsgálóbizottságok iratainak áttanulmányozása elengedhetetlen föltétel. Bécs volna az egyedül alkalmas hely Wessenberg volt miniszterelnöknek, azután Récseynek kihallgatására, mint akinek kineveztetésétől Batthyány a köteles ellenjegyzést megtagadta. Zsedényi és Wodianer, akikre Eötvös és Batthyány is hivatkoznak, szintén Bécsben élnek és ide volna Eötvös is, aki tanunak magától ajánlkozott, a leg-

¹ Schwarzenberg Windischgrätzhez, 1849 febr. 15. *Irományok*, 87. sz.

könnyebben beidézhető. Kihallgatandó volna azután a bécsi szállodának, a „Hotel zur Stadt Frankfurt“-nak, ahol Batthyány megszállni szokott és októberben is tartózkodott, egész személyzete, mert ők adhatnának legmegbízhatóbb fölvilágosítást Batthyány látogatóiról, akik között lehet és kell gyanítani az október 6-i lázadás egyes tényezőit. Gróf Károlyi Györgyné állítólagos tevékenységének, misszióinak is, melyekről a bécsi rendőrség bizalmas jelentése szól, itt lehetne igazán nyomára jutni. S mivel mindezt a legalaposabban és aránylag leggyorsabban az a vizsgálóbíró végezhetné el, aki az előzményeket már ismeri, Leuzendorf a saját maga kiküldetését hozta javaslatba.

Hosszú jelentésének végén egy Batthyányt legelső sorban érdeklő aktuális pont fejtegetésébe ereszkedett be szokatlan melegséggel Leuzendorf: abba t. i., hogy a vizsgálat Batthyány szabadságra helyezése mellett legyen folytatható. Mentegetni kellett magát, hogy a vádlott eme kívánságát a főhadparancsnokság határozottan elutasító végzése¹ dacára is újból felhozza. Nem akarok, nem is vagyok képes, írta, a vádakról és a tényállásról *eddig* kialakult véleményemmel sem a felsőbb körök belátásának prejudikálni, sem a sajátmagam bírói ítéletének a vádlott mentegetésével elébevágni. De lelkiismeretem és kötelességem engem mint a vádlott törvényes védőjét kényszerít, hogy előadjam e pontnál a következőket:

Bizonyos az, hogy máris fennforognak olyan körülmények, melyek a vádlott föltétlen bűnösségével szemben² is enyhítőknek veendőek és *kétségtelen voltuknál fogva* méltányos megítélést követelők. Már az, hogy nem követte Debrecenbe a forradalmi kormányt és országgyűlést, és hogy a Windischgrätzhez menő küldöttségben részt vőn, mint teljesen korrekt magatartás ítélandó meg, különösen ha bebizonyul a fogolynak gróf Majláth kancellár által Windischgrätzhez benyújtott ajánlatának valódisága: hogy t. i. élete kockáztatásával is kész Debrecenbe utazni s a lázadóknál megadásuk céljából egy utolsó

¹ Windischgrätz 1849 január 26-i leirata.

² Ez az állítás — mint az egész fejtegetés — mutatja — valószínűen captatio benevolentiae akart lenni a Batthyány bűnös voltát hangoztató Windischgrätznél és Schwarzenbergnél.

kísérletet tenni. De a humanitás követelménye is Batthyány mellett szól. Január nyolc óta tartó fogsága, mely alatt a friss levegőn való mozgást nélkülözte, a vizsgálóbizottság igazolása szerint is szemmel látható káros hatással van egészségére és csak az hoz neki némi enyhülést, hogy neje és gyermekei a herceg engedelmeiből meglátogathatják őt. Miután nem lehet meghatározni, hogy mikor fejeződnek be e széleskörű nyomozások és miután a följárlott pénzbeli kaució letételét éppúgy nem lehet kétségbe vonni, mint a fogoly becsületszavának törhetetlenségét, hogy Budáról és Pestről nem távozik s miután végre a fölség nem egy leiratából világos az is, hogy Batthyány azon időszak után sem vesztette el a fejedelem kegyét, amely időszakban az ellene emelt első vádpontok esnek: hát azt hiszem, végzi Leuzendorf, hogy Batthyány herceg Windischgrätz kegyéhez való ismételt felebbezését annál kevésbé mellőzhetem hallgatással, minél bizonyosabb az, hogy a herceg ilyen nagylelkűsége a lakosság jóérlmü részében a leghálásabb tiszteletet gerjesztené föl a herceg iránt.¹

Bármilyen legyen is oka Leuzendorf e föltűnően meleg felkarolásának,² bizonyos az, hogy becsületére válik... Jelentését a kihallgatásokról felvett jegyzőkönyvekkel a központi bizottság elnöke, Trattner ezredes kétségtelen jóakarathból még aznap felterjeszté a herceghez. És ugyancsak jóakaró befolyásoknak, meg a grófné könyörgéseinek kell tulajdonítanunk azt, hogy Windischgrätz határozata — a háborús idők és a herceg mind szörültebb helyzete dacára is, mikor a Debrecenből megszervezett nemzeti ellenállás mindelőbbre tört s már a herceg budapesti főhadiszállását fenyegette! — nem sokáig, alig négyöt napig váratott magára.

Ebben a nevezetes határozatban³ Leuzendorf két első javaslatát elfogadta a herceg. Meghagyta neki a nádor elé terjesztendő kérdőpontok összeállítását s egy tájékoztató bevezetés megszerkesztését; aztán megbízta, hogy a jelentésében elősorolt nyomozások megkezdésére késedelem nélkül utazzék

¹ Leuzendorf fölterjesztése: *Irományok*, 98. sz.

² V. ö. az V. fejezetben Leuzendorfról mondottakkal.

³ Windischgrätz leirata, április 3. *Irományok*, 99. sz.

Bécsbe, jelentkezzék ott báró Welden katonai kormányzónál, mint akinek ellenőrzése alatt fog állani és akivel ezt a rendelkezést a herceg egyidejűleg tudatta. A szabadlábrahelyezést kérő javaslatot azonban a herceg közelebbi megokolás nélkül „a vizsgálat jelen stádiumában“ nem tartotta elfogadhatónak. De megengedé, hogy a fogoly egy melléje rendelt tiszt kíséretében kísétálhasson. Mint föntebb láttuk,¹ evvel az engedéllyel Batthyány bőven élt és őt neje társaságában tett sétautai alatt nem egy katonatiszt, hanem az emberséges porkoláb kísérgette.

Leuzendorf hamarosan készen lőn a nádor elé terjesztendő kérdőpontokkal s azon további kérelme megokolásával, hogy a nádor lehetőleg terjeszkedjék ki mindazokra a Batthyány ellen emelt vádakkal kapcsolatos tényekre, amelyekről egyáltalában véve tudomása van. Dolgozatát már április 12-én benyújtá a budai központi vizsgálóbizottsághoz,² amelynek azt véleményes jelentés mellett a herceghez kellett volna fölterjesztenie. Ez azonban nem történhetett meg. A magyar seregek győzelmei és diadalmas előnyomulása Budapest felé megingatták a bécsi kormánynak Windischgrätz hadvezéri talentumába vetett bizalmát. Az ellenszenv ellene különben is nagy volt, mert erős bírálat alá merte vetni Schwarzenbergék újszülöttjét, a március 4-i hírhedt birodalmi alkotmányt és mert nem szűnt meg Magyarországot magyarokkal, a Schwarzenbergék által gyűlölt ókonzervatívokkal kormányozni. Tanácskozás ürügye alatt Olmützbe hívták az öreg herceget,³ aki ott aztán április 14-én lemondott teljhatalmú főparancsnokságáról s a magánéletbe vonult vissza. Tudjuk, hogy egy hétre rá már honvédsapatok jöttek be Pestre, amelyek megérkezése előtt megkezdődött a „nagy futás“, csász. kir. katonai és polgári hatóságok nyakra-főre való menekülése nyugat felé Sopronba és Bécsbe, ahová Leuzendorf is mihamar beállított. Dolgozata a nádor megkérdezéséről csak megkésve került hát a magyarországi új főhadparancsnok, Bécs eddigi kormányzója, báró Welden kezébe a pozsonyi főhadiszállásra.

¹ A III. fejezetben.

² *Irományok*, 103. sz.

³ Amint vele szemben Schwarzenbergék Olmützben eljártak, azt „bewusst unehrlich“-nek nevezi H. Kerchnave, id. h. 350.

Welden egyrészt tudományosan képzett katona hírében állott (szakember volt a botanika terén), másrészt beteges létere igen erélyes embernek tartották. Ez a tulajdonsága sokszor a legbrutálisabb kíméletlenségig tudott elfajulni,¹ de nem volt képes őt erkölcsi bátorsághoz segíteni. Hiányzott benne az az öntudatos bátorság, amelyet a grand seigneur Windischgrätz a dinasztia tagjaival szemben is ki-kimutatott. Welden nem mert magától cselekedni, nem merte a volt nádort, a főherceget Windischgrätz határozata értelmében nyilatkozatra, tanuvallásra szólítani föl, hanem az iratokat — május 20 — a hadügyminisztériumhoz terjeszté be; ettől kér döntést.²

A csász. kir. hadügyminisztérium igazságügyi osztálya, noha annak élén egy nagyműveltségűnek és humánusnak ismert katona, Tursky tábornagy³ állott, erkölcsi bátorság és méltányosság dolgában még távolabb állott Windischgrätztól, mint Welden. „Megütközéssel“ vette tudomásul, hogy Batthyány a maga cselekedetei mentségéül a nádor-főherceg beleegyezésére, állítólagos rendelkezéseire merészkedik hivatkozni; pozitív javaslatot azonban nem tőn miniszterének Tursky sem; ez a miniszter pedig, báró Cordon altábornagy, egy teljesen jelentéktelen ember az önálló elhatározásnak épp oly szerény mértékével dicsekedett, mint barátja, báró Welden tábornagy. Amit hát Windischgrätz brevi manu magától megcselekedett, mikor a nádor kikérdezését természetes dolognak tartotta, az a kérdés most döntés végett a tétovázó Welden és Cordon kezéből az osztrák minisztertanács értekezlete elé került.

Az az ellenséges érzület, melyet ez a minisztérium Batthyány pörében többször kimutatott, feljogosítja a kutatót azt állítani, hogy Batthyány hivatkozásait a nádorra és Leuzendorf javaslatát a nádor megkérdezésére a minisztertanács már azért is a limine elutasítandónak vélte, mert, persze méltán, tartott attól, hogy István nádor nyilatkozatai Batthyány

¹ Ezt a szintén eléggé brutális Kempen altábornagy nyomtatékosan kiemeli naplójában éppen ezidőtájt (1849 április 16). L.: I. K. Mayr: *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen* (1931).

² Welden a hadügyminisztériumhoz, 1849 május 20. — *Irományok*, 129.

³ Böven ír róla Wurzbach ismeretes osztrák biográfiai lexikona.

felől csak kedvezőt fogának tartalmazni. „A főherceg sok rossznak volt okozója és erről sohasem fog eléggé felelhetni“. Mikor Windischgrätz ezt mondta¹ a nádorról, aki elejétől kezdve Batthyányval tartott, ezzel az udvari körök véleményét fejezte ki. Ez a nádor, dacára visszavonulásának, most, Buda májusi bevétele és a függetlenségért harcoló magyar hadsereg előnyomulása idején éppen e magyar sikerek miatt a bécsi centralista és reakciónárius körök ítéletében rossz hírének, kárhoztatott és gyanúsított voltának, ha szabad úgy mondanom, delelőjén állott.² A kutatás előtt nemrégiben megnyílt iratokból csak most látjuk, mily nemtelen gyanu üldözte őt ki még legközelebbi családi köréből is, midőn ott, a morvaországi Seelowitzban, nem messze a magyar határtól a nádorságról való lemondása után földült kedélyének megnyugvást, lelki üdülést keresett, mielőtt később anyai örökébe, Rajnamenti birtokára vonulna vissza. A bécsi októberi lázadás azt az alaptalan rettegést ébresztette az Olmütz felé menekülő udvarban, hogy a megsértett főherceg, akinek még jogos pénzigényei is elutasítottak, talán egy rossz pillanatban, az elkeseredés fellángolásában átlépi a magyar határt, visszatér hazájába, a magyar sereg élére s aztán ki tudja mi következik?

Alig időzött pár napot a volt nádor Seelowitzban, jött hozzá a császár parancsa, mely őt onnan azonnal száműzé s nem is tagadta e rendelkezés okát; persze oly színben öltöztetve, hogy a magyar forradalmi párt a nádor közelségét ennek akarata ellenére a saját maga hasznára fogná kizsákmányolni. „Sokkal inkább belátom, mondja a körömfönt császári kézirat, a fölötte igen kellemetlen helyzetet, amelyben Kedveltséged ez által jutna, mintsem elmulaszthatnám azon óhajom kifejezését, hogy Kedveltséged úgy a saját maga, mint a kormány érdekében ezen lehetőségnek az útját bevágja. Elvárom hát Kedveltségedtől, hogy szándékát — anyai birtokára menni — késedelem nélkül végrehajtja s kívánságomnak a lehető leghamarabb

¹ Jászaynak mondta ezt Budán, 1849 január 9. Jászay naplója. (Hentaller: Vérrózsák, I., 111.)

² Csak általában véve hivatkozom a nádorról mondottaknál Anders ismeretes művére; előadásom inkább az egykorú hiv. iratokon alapul.

eleget teszen“...¹ Még csak annyi időt sem engedtek neki, hogy kiskorú mostohatestvérei vagyoni ügyeiben, mint azok gyámja, valami intézkedést tehessen!...²

Mit várhatni hát ettől a vérig sértett, anyai örökén ott a Rajna mellett függetlenül élő főhercegtől egyebet, mint kedvezőt, fölmentőt Batthyány személyére és cselekményeire? Ennek az exnádornak megkérdeztetésébe — ez volt Schwarzenbergék nézete — csak egy Windischgrätz egyezhetett bele, aki ugyan a nádor magyarországi viselkedését, márciusi szerepét, nagy engedelkenységét a magyarok iránt éppúgy elkárhoztatta, mint ők, Schwarzenbergék; de akit — úgy látszott nekik — vagy magyar tanácsadói vettek le ebben is a lábáról ott Budán, vagy akit marasmus senilisből eredő nagylelkűség és igazságszeretet tön betegé....

Önkénnyel, egyszerű hatalomszóval elütni azonban a teljes hatalmú főhadparancsnok jogerős végzését, mégis csiklandós dolog lett volna. azoktól a miniszterektől, akik még ekkor, pár hónapra a márciusi birodalmi alkotmány kihirdetése után, még szabadelvűsdit és alkotmányosdit játszottak. Valamelyik közülök hát azt a tetszetős argumetumot vetette föl, hogy az alkotmányos és felelős miniszter fogalmával az efféle hivatkozások nem egyeztethetők össze és arra utalt, hogy a 48-i magyar törvénycikkek egyike ilyesmit világosan meg is állapít. Ennek nézzen hát utána a hadügyminisztérium igazságügyi osztálya és aszerint adja ki a végzést Weldennek.³

A minisztertanács ezen határozatával szemben, mely a nádorra való minden hivatkozást elvileg elutasított, tanulságos és Batthyány iránti rosszakaratukra jellemző az, ami a minisztertanácsban pár hét múlva történt. Az a javaslat merült föl,

¹ Császári kézirat a volt nádorhoz, Znaim (tehát a Bécsből Olmützbe vivő menekülés idejéből), 1848 október 11. *Irományok*, 45. sz.

² Erre az ügyre vonatkoznak: István főherceg válasza Schaumburgból, 1848 október 19, az előbbi jegyzetben említett október 11-i császári kéziratra. Aztán István főherceg kérése a császárhoz, 1848 november 2. (Separatprotok., 2589.) és az ifjú császár kézírata, 1848 december 31. (Separ. Bilettenprotokoll, 1212.).

³ A június 5-i minisztertanács jegyzőkönyvének XI. pontja. *Irományok*, 139. sz.

hogy gróf Teleki Ádám, a magyar hadseregnek a Jellachich betörésekor fővezére, az ellene folyó haditörvényszéki vizsgálat alól fölmentessék, mert *csak a nádor parancsát teljesíté*, mikor a rehabilitált bánnak ellenállott. És a minisztertanács nem tőn a javaslat ezen megokolása ellen semmi kifogást,¹ de Batthyányval szemben a felelősség elvét egyoldalú és helytelenül interpretált szigorúságában alkalmazta és alkalmaztatta az igazságügyi osztály által.

Az osztály a vett meghagyás értelmében cselekedett; utána nézett az 1848 : III. törvénycikkeknek s a 4. §-ban azt olvasta, hogy „a minisztériumnak mindegyik tagja mindenemű hivatalos eljárásáért felelős“. Ennek következtében a hadügyminisztérium kiadta Weldennek az elutasító végzést. Mivel az 1848 : III. törvénycikk értelmében, így szól a Welden beadványának hátára iktatott végzés,² a magyar minisztérium és annak minden egyes tagja a maga rendelkezéseiért felelősséggel tartozik és így a felelőtlen nádorra való hivatkozás meg nem engedhető: ezért a hadügyminisztérium a minisztertanács határozata értelmében nem adhat helyet Leuzendorf javaslatának. Tudassa ezt a tábornagynak az illető közeggel, aki aztán ebben az értelemben folytassa hivatalos működését.”

Hogy a miniszter felelőssége az uralkodóval szemben megszűnik, mikor a miniszter az uralkodóval egyetértve (Batthyány esetében az uralkodó teljhatalmú helyettesével, a nádorral egyetértve) cselekedett, arra nem akartak gondolni az osztrák minisztertanács jogászai. Mert ha akartak volna, akkor azt a Batthyány által hangoztatott egyetértést, ennek az egyetértésnek fennforgását, megtörténtét kipuhatolniok, vagyis a nádornak kihallgatását már ezért is elhatározniok lesz vala kötelességük. De hát éppen ettől borzadtak vissza! Megfosztották hát a vádlottat legfőbb mentőtanujától....

¹ Min. R. Prot. 2435 et 1849 július 22, *ered.*

² Az *Irományok*, 129. sz. darabjának a hátiratán.

³ Az előadottak mutatják, mily rútul igazságtalan S. Horváthnak Batthyányról írt kis német művecskéjében (22. lap) a nádor ellen emelt eme vád: „er (a nádor) liess ihn (Batthyányt) treulos im Stich, als er für ihn Zeugniß ablegen sollte...“

X. FEJEZET.

Báró Récsey, báró Eötvös József, Zsedényi Ede, Wodianer Móric, Hugó Albert, herceg Esterházy Pál, báró Wessenberg volt miniszterelnök, gróf Erdődy Sándor kihallgatása és nyilatkozataik. A hadbíró a Batthyány miniszterelnöksége idejéből való összes vádak elejtését javasolja s a katonai törvényszék illetéktelenségét megállapítja. De javaslatát és megállapítását a katonai főtörvényszék és minisztérium visszavetik s a rendes eljárás megkezdését megparancsolják.

Az elutasító végzést Leuzendorf június 13-án vette kézhez, harmadfél hónapra javaslata megtételétől. Ezt a hosszú időt a még Windischgrätztól nyert utasítás értelmében nagy erélyvel és körültekintéssel használta föl Bécsben az előnyomozás folytatására, bizonyítékok beszerzésére, a terhelő és mentőtanúk kihallgatására. Az, amit ez utóbbiak, közbecsülésben álló tekintélyes férfiak a volt magyar miniszterelnökről elmondottak, egy olyan újabb javaslat előterjesztésére készíteték a hadbíró, mely ha a felsőbb hatóság részéről elfogadtatásra talál, Batthyány pörének kétségtelenül kedvező fordulatot ad. Kikapcsolja Leuzendorf ebben az újabb előterjesztésében a nádor megkérdezésének dolgát, amelyről már a hosszú hetekre nyúlt hallgatásból is méltán gyanította, hogy a legilletékesebb helyen nem tetszik és a kikapcsolás dacára is csaknem ugyanarra az eredményre jut, mintha a nádor megkérdetett és Batthyányra nézve kedvező nyilatkozatot állított volna ki. Mielőtt azonban ezen mondhatnók, perdöntő javaslat tartalmát eladnók, szükséges a Leuzendorf indító okaival, a tiszteletreméltó tanúk kihallgatásával megismerkednünk.

A legelső ezek közül az erdélyi származású *báró Récsey Adám*. 75 éves tábornaszernagy, m. kir. testőrkapitányhelyettes volt, aki, mint ismeretes, Batthyány lemondása után miniszterelnökké lőn és mint ilyen a Jellachich teljhatalmú királyi biztosságáról s az országnak a haditörvények alávetéséről szóló október 3-iki királyi manifesztumot ellenjegyezte. Récsey kihallgatásának, mely április 27-én történt,¹ tulajdonképeni célja

¹ A jegyzőkönyv róla: *Irományok*, 113. sz.

volt Batthyány ama „bűné“ tisztázni, hogy a báró kinevezése ellenjegyzését a király parancsa és a saját állítólagos ígérete ellen megtagadta.¹ De az, amit az öreg katona Batthyányról mellékesen elmondott, Leuzendorfnak némi tanulságul is szolgált. Az mindenesetre kedvezőtlen volt, amivel az öreg Récsey Batthyány politikai érzületét jellemezte, mikor azt mondá, hogy a vádlott éppen úgy, mint Magyarország többi szóvivői bizonyára részes az országnak az örökös tartományoktól való elszakadásában. De ezen általános vádfélének az értékét tetemesen leszállítja Récsey ama megjegyzése, hogy helyét megálló ítéletet nem tud mondani, mert közelebbi érintkezésben, valami bensőbb viszonyban soha nem volt Batthyányval, bár gyermekkorra óta ismeri. Annál többet nyomot ellenben Batthyány javára a serpenyőben a tábornagyszernagy előadása ama fesztelen barátságos beszélgetésről, melyet Batthyányval ennek lemondása után, október első napjaiban folytatott. Ez előadás szerint a vádlott többször igen vehemens módon, mély keserőséggel és drasztikus őszinteséggel panaszkodott Récseynek Kossuth ellen, mint akinek szélső politikája az országot vesztébe dönti.

Néhány nap múlva május 1-én, ugyanazon kis katonai vizsgálóbizottság előtt Leuzendorf báró *Eötvös Józsefet* hallgatta ki, aki mint a fölvetett jegyzőkönyv mondja, „brevi manu“ idéztetett be saját följajánlkozására Münchenből, de Salzburgból jött be, ahová lakását időközben áthelyezte. Eötvös tanúságtételére elsősorban ugyan, mint fentebb ismertetett leveleiből is láttuk, az októberi bécsi lázadás vádjánál volt szükség; de az, amit ez a férfikora legjavát élő rokonszenves államférfi, költő és író Batthyány egész gondolatvilágáról, politikai nézeteiről és egyéniségéről az élőszo erejével s a meggyőződés hevével elmondott, szemmel látható mély benyomást tőn a hadbíróra s bizottsági társaira.² „Mint legszilárdabb meggyőződésemet állítom azt, mondá Eötvös, hogy Batthyáynak soha nem volt más célja és törekvése, mint a fölség által szentesített márciusi törvényeket esküjéhez híven minden támadás ellen

¹ Erről a maga helyén alább bőven kell szólnom.

² A kihallgatásról fölvetett bő jegyzőkönyv: *Irományok*, 120. sz. a.

megvédeni és megtartani. Soha nem vettem észre nála olyan szándékot, mely a dinasztia ellen, vagy Magyarországnak az örökös tartományoktól való elszakadásra irányult volna; ellenkezőleg mindig teljesen és bensőleg ragaszkodott a dinasztiahoz, ha magáért az osztrák népért nem lelkesedett is valami túlságosan. Batthyány minden alkalommal, amikor Kossuth a maga pártcéljait keresztül akarta hajtani, ezeknek nyílt és határozott ellenzője volt; gyakran és nyíltan összetűzött, szilárdan és bátran szakított vele.“ Például hozta föl Eötvös az olaszok elleni segély burkolt megtagadásának, magyar segédcsepatok Olaszországba való küldésének ügyét, Kossuthnak azt a javaslatát, hogy a csász. kir. zászlók a magyar sereztől elvételtesse, hogy a csász. kir. hadsereg magyar csapatai a honvédséghez esküjök ellen átléphessenek. Mikor ezekről, mondá Eötvös, a nádor elnöklete alatti minisztertanácsokban értekeztek, Batthyány Kossuthal ennek szerfölött nagy népszerűsége dacára is a leghatározottabban szembeszállott. De így volt ez minden olyan alkalommal, mikor Batthyány szilárd fölfogása Kossuth szélsőséges nézeteivel találkozott.¹ Ezek miatt az összetűzések miatt jelenté ki Batthyány a nádor előtt nem egy ízben, hogy Kossuthal nem maradhat egy minisztériumban s a nádorra bízta a választást kettejük között. Egész magaviselete, különösen pedig az a javaslata, melyben az első minisztérium lemondása után az új kabinettagjait fölterjeszté, világosan mutatják, hogy a túlzóktól mindenkép szabadulni és új minisztériumába mérsékelt nézetű férfiakat fölvenni volt szándéka. És ha, végzé Eötvös, akkor, mikor a császári csapatok Magyarországra bevonultak, Batthyányra bízta vala a kormányt a fölség, a dolgok minden bizonnyal kedvező fordulatot vettek volna; mert Bathyány volt az egyedüli férfiú, aki mint legodaadóbb híve a monarchikus elvnek, a maga rendíthetetlen bátorságával

¹ Kár, hogy a kihallg. jkönyv nem részletezi Eötvös példait. — Az augusztus 18-i miniszt. értekezleten, például, Kossuth forradalmi deklamációtól mérték fölött fölizgulva, Batthyány dühösen otthagya az ülést. „Geht wie toll, weg.“ (Döbl. Hagy., I., 377.) — Az augusztus 19-i min. értekezleten pedig Batthyány Kossuth politikáját a csúful megbukott fiúmei keresk. társulattal hasonlítja össze, amelytől az igazgatója, mint ismeretes, Kossuth pártfogoltja, a pénztárral megszökött.

és körültekintő okosságával csak némi kis katonai erő által támogatva, Magyarországon a rendet és törvényességet alkotmányos alapon teljesen helyreállíthatta volna.

Ötvös kihallgatását másnap, május 2-án követte *Zsedényi*.¹ Ennek is határozott célja volt, t. i. fölvilágosítást adni Batthyány szerepéről az októberi bécsi napok alatt és Récsey kinevezése ellenjegyzésének megtagadásáról. De a hozzáintézett különféle kérdések alkalmat adtak Zsedényinek Kossuth és Batthyány ellenlábassága és Batthyány szándékainak törvényessége felől egyet és mást, apró, de jellemző dolgokat is előadni. Így például októberi beszélgetésük folyamán a bécsi szállóban több ízben panaszkodott a miniszterelnök Kossuth kisszerű intrikái miatt, melyeket ellene Pulszkyval szövögetett, s említé a többek közt, hogy ő a nemzetőrség hivatalos minőségében, mert hiszen ő volt a nemzetőrség főhatósága, már régebben fegyvereket rendelt Bécsben, de Pulszky a megrendelt fegyvereket Kossuth megbízásából pár forinttal drágábban vette Kossuth számára át, bebizonyítandó ezzel az országgyűlés előtt, hogy Kossuth nagyobb tevékenységet fejt ki mint ő, Batthyány. Teljesen fedte Zsedényi ez előadását Batthyány elbeszélése, mely ott feküdt Leuzendorf előtt március 8-iki kihallgatása alkalmával, ugyane tárgyról. A bécsi Wodianer-cégnél, ugyanis Kossuth-pénzeket utaltatott ki, fegyverek vásárlására, amiről Batthyány nem tudott. Csak később értesült róla Wodianertől és ekkor sült ki, hogy azokat a fegyvereket Marciány ezredes Batthyány rendeletéből készítteté, de nem tudta kézhez kapni, mert Kossuth őket kézalatt megvásároltatta. Nekem akkor szemrehányást tőnek Pesten, mondá Batthyány, hogy nem szállítatom a fegyvert, pedig Kossuth, íme, mily gyorsan és könnyen tud fegyvereket szerezni.² Hasonló esetet tárgyalt Pulszkyknak a katonai bíróság elé került egy levele Kossuthhoz szeptember 2-ról, melyet Pulszky Batthyány meghagyására írt. Batthyány t. i. ugyancsak Wodianertől értesült, hogy Kossuth 80.000 forintot utalt ki Londonba oly fegyverekért, melyekről a miniszterelnök mit se tudott, pedig ő

¹ A bő jegyzőkönyv róla: *Irományok*, 121. sz. a.

² Kihallg. jkőnyv: *Irományok*, 85. sz. (E. alatt.)

volna a fegyverek megrendelésére felhatalmazva; ellenben, mikor ő ugyanakkor szintén Londonban nagyobb számú fegyverszállításra szintén szerződést kötött, az erre előirányzott 200.000 forintot nem tudta megkapni Kossuthtól azon ok, vagy ürügy alatt, hogy nincs rá fedezett a pénztárban.¹

S mikor Zsedényi más efféle apróságot is előhozott Kossuthnak Batthyányval szemben tanusított önhatalmú s nem éppen lojális magaviseletéről, Leuzenodrf összehasonlítja a tanu elbeszélését két érdekes iratdarabbal, melyek épp e napokban kerültek a vizsgálóbizottság kezeügyébe. Az egyikben Kossuth 1848 augusztus 6-án meghagyja Pulszkynak, hogy a bécsi magyar minisztérium ama tisztviselőitől, akiknek magaviselete gyanús, tisztítsa meg a minisztériumot.² Mi joga volt a pénzügyminiszternek ahhoz, hogy ilyen rendeletet adjon ki Pulszkynak a miniszterelnök háta mögött? A másik pedig magának, Batthyáynak levele Kossuthhoz augusztus 15-ről, mely arról tanuskodott, hogy a népszerűségében kissé elbizakodott Kossuth néha oly intézkedéseket tőn, amelyek csak minisztertanácsi határozatból voltak volna foganatosíthatók. „Legyen ön meggyőződve miniszter úr, írá Batthyány, hogy én oly esetekben, amelyek a minisztertanács összehívását kívánják, ezt nem szoktam el mellőzni s hogy oly ügyekben, amelyekhez a minisztertanács határozata szükséges, soha nem fogok önhatalmamból intézkedni; amíg azonban a minisztérium élén állok, nem fogom megengedni, hogy efféle intézkedések más minisztertől önhatalmulag tétessenek.“³ De e kisebbszerű adatokon felül, melyek a konzervatív államtanácsos szájából bizonyos súllyal bírtak a vizsgálóbíró előtt, más nyomós dolgokat is hozott fel Zsedényi. Elmondá, hogy Batthyány októberi bécsi tartózkodása utolsó napján a miniszterelnök egyik odaadó híve, Szalpek képviselő, levelet hozott neki Pázmándy elnöktől és Bezerédy Istvántól, melyben ezek Batthyányt kérve kérték, hogy október 2-i lemondását vonja vissza és siessen Isten szerelméért Pestre a rendet

¹ Hiv. fordítás Nachlass Schwarzenberg, VIII. 396.

² Az 1849 április 30-i jelentés (*Irományok*, 118. sz.) jegyzékmelléklete.

³ A német hiv. fordítást (Präsid.-Akten des Militärgouvernements, Wien, I. — Langenau báró jegyzéke mellett) én fordítottam vissza magyarra.

helyreállítani. Batthyány azonban ott Zsedényi jelenlétében a legmélyebb elkeseredéssel nyilatkozott Kossuth és pártja politikája és illojalitása ellen, mely nem engedi meg neki a hívó kérés teljesítését, aminek különben sem volna, mondá, semmi haszna, mert Kossuth az ő állását és tekintélyét teljesen aláásta, annyira, hogy még a bécsi magyar minisztériumnál sem volt neki egyetlenegy megbízható embere sem. A kihallgatás folyamán szó került aztán arra, hogy Batthyány bécsi tartózkodásai csodálatosképen mindig egy-egy zendüléssel estek össze. Zsedényi elmondá, hogy ezt ő maga is fölemlítette Batthyány előtt, tudatván vele, hogy ezért őt, Batthyányt, Bécsben sokan valóságos „Pechvogelnek“ tartják, míg ellenségei hajlandók a zendülésekben Batthyány kezét keresni. A miniszterelnök neki erre azt felelte: ugyan szép dolog volna, ha nekem ezért Bécsben rossz hírem kerekednék; én a dinasztia érdekében működtem Magyarországon és emiatt gyűlöletessé lettem a túlzók előtt és most Bécsben is gyanus legyek? Ez legalább is nagy hálátlanság volna!“

Ezekből látható, hogy Zsedényi, akit Leuzendorf sokkal részletesebben kérdezett ki, mint Eötvöst, tőle telhetőleg igyekezett a magyar miniszterelnököt az igazságnak megfelelően minden irányban védeni, lojalitását a maga valódi színében feltüntetni. Mélyebb benyomást tőn azonban az, amit Zsedényi a miniszterelnöknek herceg Esterházyval ő előtte folytatott egy párbeszédéből diktált a jegyzőkönyvbe. Ez június első felében akkor folyt le, midőn a Jellachich elleni manifesztumok kibocsátásáról tárgyaltak.¹ Az öreg herceg az országba visszatérő Batthyáynak meleg szavakkal kötö szívére a dinasztia érdekeinek további erélyes védelmét s a monarchia nagyhatalmi állásának minden netán felmerülő ellentőrekvés ellen hangsúlyozását. Batthyány erre azt felelte, hogy ő Magyarország elválását Ausztriától hazája romlásának tekintené, de nézete szerint a monarchia érdeke azt kívánja, hogy az uralkodóház elsősorban Magyarországra támaszkodjék, a király Budára tegye át Innsbruck és a lázongó Bécs helyett székhelyét, szüntesse meg a horvát zavarokat és akkor majd talál ő, Batthyány, eszközo-

¹ Lásd a VIII. fejezetet.

ket, a bécsieket engedelmességre kényszeríteni, az olasz földön pedig rendet teremteni. Amint egy őse, egy Batthyány a monarchia megmentésében és megerősítésében élénken közreműködött, épp oly fényesen be fogja bizonyítani ő is magyar hűségét; de szükség, hogy ebben őt az udvar is segítse, mert Kossuth agitációja ellen ő csak úgy harcolhat sikeresen, „ha azt a meggyőződését, amelyet ő minisztertanácsban és országgyűlésen mindig fennen hangoztatott, hogy t. i. a fejedelem az 1848-i törvényeket a horvátokkal is elismertetni, Magyarországból egy hatalmas országot alkotni, egy magyar-osztrák monarchiát alapítani kész, az uralkodóház valóra váltja“...¹ Biztosítá aztán arról is Esterházyt Batthyány, hogy ha a bán ellenállását az udvar letöri, ő kiviszi az országgyűlésen 40.000 újonc kiállítását az olaszországi háború győzelmes bevezzésére. Ha pedig a király Budára jönne, ahol az ő magyar országát csak magyar minisztériuma tanácsából kormányozná, a beteges jó királyt ő nem engedné éretlen diákok, más zagyva népség és követelő deputációk zaklatásának kitenni, mint a gyöngye bécsi minisztérium; képes lenne ellenben a magyarok entuziasmusát fölként királyuk iránt a legfényesebb tettekre hangolni.

A következő napra, május 3-ra *Wodianer Móric*, a bécsi bankár és nagykereskedő lőn beidéztve. Őt főként azért hallgatták ki, mert atyja, Sámuel, Budapesten a magyar kormány hivatalos bankárja volt, akinek megbízásából fia több ízben utalt ki pénzeket fegyverekért és a bécsi magyar minisztérium szükségleteire. De hivatkoztak rá, mint arra, akinek egyik hivatalnoka vitte október 5-én este a grófnéhoz Ikervárra férje Bécsbe hívó levelét, Eötvös is, Zsedényi is, Batthyány is. A vizsgálóbíró most azonban elsősorban az érdekelte, amit Wodianer Szalpek képviselő látogatásáról Pázmándy és Bezerédj leveléről Zsedényi vallomásával teljesen megegyezőleg elmondott s amit még ehhez hozzáfűzött. Batthyány t. i. október 5-én este megmutatta a nála tisztelgő Wodianernek is Pázmándyék

¹ „Wenn seine, im Ministerrate und im Lande geäusserte Ueberzeugung, dass der Kaiser die Gesetze vom J. 1848 auch gegenüber den Kroaten vollziehen und aus Ungarn ein mächtiges Reich schaffen wollte, um eine *ungarisch-österreichische Monarchie* zu gründen, tatsächlich vom regierenden Hause bekräftigt werde.“

kérve hívó levelét s beszélgetés közben a magyar viszonyok forradalmi fordulata miatt elkeseredve, indulatosan kiáltott fel: egye meg Kossuth a levest, ha megfőzte, én most nem megyek vissza, majd akkor fogok politikámmal hazámnak szolgálni, ha a Kossuthé csődöt mondott.¹

Pár nap múlva egy újabb tanura került a sor. Egy fiatal, rokonszenves magyarországi németre, a toll emberére, akinek nevét alig ismerik történetlapjaink. A sléz eredetű, de lőcsei születésű báró Schrott volt ez,² aki írói nevén, mely rája is ragadt, mint *Albert Hugó* szerkesztette 1848 nyarán szeptember végéig a Pesther Zeitungot. Hugó nemcsak a legkiválóbb magyarországi német zszurnaliszta volt, akit ilyennek ismertek általában,³ hanem egyike az ország legműveltebb embereinek. Fiatal korában sokat utazott, a párizsi egyetemen és könyvtárakban politikai tanulmányokra szentelte idejét, aztán hazajöven, az ország történetének tanulmányozásába mélyedt el, majd a hazai társadalmi és politikai mozgalmak, a nagyszabású reformtörekvések ragadták meg figyelmét s őszinte meggyőződéssel csatlakozott a reformpárt táborához. Már 1840-ben megkezdte az író toll forgatását s hogy milyen ügyesen és elegánsan tudott vele bánni, arról Lipcsében 1843/44-ben megjelent közkeletű művei tanuskodnak,⁴ melyek a magyar társadalmi életet, a társadalmi és politikai korifeusokat mutatják be találó

¹ A jkönyv Wodianer kihallgatásáról: *Irományok*, 122. sz. a. — Fölötte érdekes, hogy éppen akkor (október 4-én) Wesselényi is hasonló értelemben írt Kazinczy Gáborhoz: „Pesten Ti most semmit sem használhattok... Nem jó nekünk s a hon Hozzátok hasonló, nem mámorból, hanem mélyen gyökerezett buzgóságból hív fainak most a súrlódások közt koptatnunk el magunkat. Lehet, s azt hiszem, leend még reánk is szükség.” (Dr. Hegyaljai Kiss Géza: Wesselényi Miklós levelei Kazinczy Gáborhoz. Századok, 1929. évf., 463. l.)

² Albert Hugónak a kihallgatási jkönyvbe bemondott ezen adatai szerint igazítandók ki a lexikonokban rája vonatkozó adatok.

³ Jól jellemzi a kiváló zszurnalisztát Angyal D.: Falk Miksa, stb. elköbözött levelezése című becses művében, 71. lapon. — A. Hugó további soráról, az 50-es évek magyar zszurnalisztáival való barátságáról, stb. Angyal több helyen is megemlékezik id. művében (pl. 629., 631. l.).

⁴ Ezek: Croquis aus Ungarn; Neue Croquis aus Ungarn (két kötet); Ungarische Tabletten aus der Mappe eines Independenten.

jellemzésekkel. A disztingvált fiatal férfit a pesti főúri, nemesi és polgári körök egyaránt tisztelték; Széchenyi is becsülte őt s nem egyszer látta asztalánál vendégül.¹ Eötvös hasonlóképp szép bizonyítványt állított ki róla most idézett kihallgatása alatt. De legbizalmasabb lábon Hugó Batthyányval állott, akivel jó évtizeddel előbb még Párizsban ismerkedett meg és akinek szabadelvű-konzervatív politikáját a Pesther Zeitungban híven támogatta.² Ennek köszönhető azt, hogy szeptember végén a radikálisok üldözései elől távoznia kellett Pestről s Bécsbe tette át lakását. Reá Batthyány is hivatkozott ugyan, de a vizsgálóbizottság figyelmét különösen Eötvös hívta fel a miniszterelnök e bizalmasára, akire meg másrésről a Lamberg meggyilkolásáról írott egy cikke miatt Leuzendorffék egyébként is kíváncsiak voltak.³

Hugó megragadta a kínálkozó alkalmat, hogy fogoly pártfogóját és barátját olyannak mutassa be, aminőnek őt évek során át megismeré. Ki is jelentette mindjárt, hogy ő közeli érintkezésben állott Batthyányval és azt hiszi, hogy biztos ítéletet formálhatott róla; politikai nézeteiről az igazat mondhatja el, mert a miniszterelnök őt teljes bizalmával ajándékozta meg. Batthyány dinasztikus érzelmű volt minden tekintetben — mondá a tanu. Már a márciusi napok óta érezé, hogy ő csak Kossuth segítségével állhat meg és ez az érzés bírhatta arra, hogy sokban engedjen Kossuthnak, akit nem tólhatott félre, mert a forrongás között a konzervatív párt a maga vezetőivel, Batthyányval, Deákkal, Klauzállal és Eötvössel naponként tért vesztett s a kirobbanás, Lamberg esete után, teljesen szétporlódott. Batthyány többször mondá neki — Hugónak —, hogy az egyetértést Ausztriával még az alkotmány módosítása árán

¹ Döbl. Hagyat., I., 373. (Meg kell itt jegyezni, hogy Széchenyi e naplója kiadásánál, id. h., 5. jegyzet, tévedtem A. Hugó személyében.)

² A Pesther Zeitung „H“ jelű, igen radikális ízű cikkei 1848 nyarán nem Hugótól valók. Hugó nyári szabadságideje alatt és tudta nélkül e cikkeket a kiadó Heckenast egy bécsi emberrel íratta, hogy a közönség szája-izének megfelelőjenek.

³ Ez az érdekes cikk a Wiener Zeitung 1848 október 5-i számában jelent meg s igen kemény, de úgy látszik, igazságtalan nyilatkozat Balogh János ellen, akit mint Lamberg meggyilkoltatásának egyik közvetlen okát vádol.

is őszintén kívánja és kérte Hugót, hogy ebben az értelemben dolgozzék lapjában. Mint első lépést az ezirányú működésre, Batthyány az államadósság kérdését ajánlá Hugó figyelmébe, amit ez meg is tőn; óvatos célzásainak azonban csak az lett az eredménye, hogy egy csoport radikális képviselő rája támadt, őt hazaárulónak nevezte s ő csak párbajokkal volt képes a további inzultusokat megakadályozni. De hiába való is volt és kárba is veszett a miniszterelnök minden becsületes igyekezete az Ausztriával való kiegyezésre; mert nemsokára a márciusi napok után az egy Kossuthon kívül senki más nem tudta volna az országgal az Ausztria és Magyarország közötti méltányos kiegyezést elfogadtatni, mert a nemzet azt képzelé, hogy a márciusi vívmányokat csak Kossuth energiájának köszönheti és csak az lehet jó, amit Kossuth ajánl. A radikálisok fölülkerekedése, a konzervatívabb érzelműek háttérbeszorulása után kétfősen csodálandó volt — mondá Hugó — az a rendületlen erély, amellyel Batthyány a törvényesség terét védelmezte még akkor is, mikor az utca, a „jóléti“ bizottságok, a klubok és Kossuth ügynökei őt macskazenével s a „le vele“ üvöltéssel fogadták. Isten ujjá, hogy Batthyány Lamberg meggyilkolása után nem ment vissza Pestre, mert a fékevesztett fanatikuskok, akik őt már akkor hazaárulónak kiáltották ki, okvetlenül fölkoncolták volna.

Az is eszembe jut — folytatá Hugó —, amit Batthyány méltó elkeseredésében nem egyszer mondott, hogy neki csaknem kellemesebb volna, ha Kraus, az osztrák pénzügyminiszter vezetné a magyar pénzügyeket is; mert Kraus báróban bízni lehet, Kossuthban pedig nem; mert Kossuth forradalomra dolgozik azért, hogy ez a forradalom legyen mintegy az a szivacs, mely az ő esztelen költekezését és tervezgetését, melyek ellenőrzésére az országgyűlésnek nem volt elég bátorsága, majd letörli a tábláról...¹ Lelkiismeretem becsületes meggyőződésével mondhatom — így végezte előadását Hugó —, hogy Batthyány mindig híven és őszintén ragaszkodott a dinasztiahoz.

¹ „Weil dieser (Kossuth) auf eine Revolution hinarbeitet, die gleichsam den Schwamm bilden muss, um seine tollen Ausgaben, welche die Kammer (= a képviselőház) nicht den Mut hat zu kontrollieren, wegzuwischen.“ Hugó kihallg. jegyzőkönyve, 1849 május 8. *Irományok*, 124. sz.

Ha később netalán valami következetlenségbe esett volna, amiről nem tudok, ennek bizonyára nem az ő tiszta érzülete volt az oka, hanem a rendkívüli események hozhatták magukkal, melyek a világtörténet legnagyobb jellemait is a félreértések zavaros örvényébe sodorhatják.

A Hugó Albert kihallgatását követő napon Leuzendorf azon dolgozott, hogy kiszedegesse Batthyány februári és márciusi kihallgatásából azokat a pontokat, amelyeknél a vádlott az ő kabinetje amaz egyetlen tagjára hivatkozott, aki egyedül állott csaknem sans tâche a bécsi udvari hochtory és legfőbb katonai körök szemében. T. i. az öreg *herceg Esterházy Pálra*. A herceg hosszú időn át becsülettel képviselte a monarchiát Angliában, ahol az udvarnál, arisztokrata és polgári körökben egyaránt közkedveltségnek örvendett.¹ A 40-es években hazatérve, figyelemmel kísérte a magyar reformmozgalmakat és Széchenyi ösztönzésére, akivel már Angliában barátságos érintkezésbe lépett, aztán Batthyány kérésére² elvállalá 1848-ban a felség körüli miniszteri tárcát, amivel tagadhatatlan, Ausztrián kívül is az egész európai világban bizonyos súlyt és tekintélyt kölcsönzött az új magyar minisztériumnak.³ De más szempontból is hasznos volt belépése a kabinetbe, mert mint igen sok előterjesztése mutatja,⁴ buzgóan és okosan mozdította elő a Batthyány-kabinet kívánságait és a magyar érdekeket. Meleg szószólója volt a király Budára költözése tervének s ahol kellett, udvarral és osztrák hatóságokkal szemben, a márciusi magyar alkotmányt mint törvényes alapot, noha annak egyes határozmányaival elvileg nem értett egyet, bátran védte és hangoztatta úgy, hogy 1848 és 1849 fordulóján szükségesnek vélte maga igazolásául egy emlékiratot nyujtani be az udvarhoz.⁵ Eréllyel állott ellene azoknak a horvát törekvéseknek,

¹ Szép képet ad róla Arneth: Johann von Wessenberg, II. köt., 98—99. és Hajnal István: „Egy magyar herceg ifjúkora Napoleon idejében.” Bpesti Szemle, 205. köt. (1927 júniusi füzet), 445.

² Nem pedig az angol Blackwellére, aki ezt csak képzei magáról!

³ Hajnal, id. h., 446. l.

⁴ Ezek az Orsz. Ltárban és a Staatsconferenz iratai közt vannak.

⁵ Ez az érdekes emlékirat Wessenberg hagyatékából, Interiora (der Staatskanzlei), Fasc. 100. található.

melyek az országot a magyar koronától elszakítani és osztrák provinciává tenni igyekeztek. „Horvátországnak Magyarország-hoz való tartozása nem kérdés“, felelte egyszer a horvátokat mindenkép pártoló s a magyar reformmozgalmakat sandán néző¹ Ponsonbynak, Anglia bécsi nagykövetének, „a magyarok nem mondhatnak le Horvátországnak a magyar koronához való kapcsolatáról“² De szerette volna, ha Jellachichcsal barátságos kiegyezés jöhetne létre. Erre őt, a diplomatát magasabb szempontok ösztönözték: a monarchia érdekei, melyeket különösen az olasz harcok idején a kitörhető polgárháború veszélyeztetetett. A hochtory Ponsonby is folyton e veszedelmeket és bonyodalmakat sugdosta fülébe.³ Nagyon elkésérítette a herceget a június 10-i manifesztum publikálása, amit végzetszerűnek tartott s amiért tüstént le is mondott tárcájáról⁴ s lemondását csak az udvar és Batthyány nagy kérésére a horvát ügy kiegyenlítése reményében vonta vissza. Bántotta őt később az, hogy a 40.000-nyi magyar újonc megajánlásából, melyet Batthyány neki és az udvarnak az olasz harctérre kilátásba helyezett, Kossuth fellépése miatt semmi sem lőn; elkedvetleníté aztán az augusztus 3-i házhatározat, mely előre megtagadta az uralkodó megsegítését egy esetleges háborúban a német birodalommal.⁵ Végkép elkéséríté őt aztán a radikálisok előretörése Pesten augusztus végén. Mindez arra ösztönözte a herceget, hogy szeptember elején, még a Batthyány-kabinet

¹ Erről jó képet ad ellenlátasa, a magyarbarát angol ágens, Blackwell, Horváth Jenőnél: Blackwell... küldetése, Bpesti Szemle, 1929 májusi füzet, 275—276. lap. — Ponsonby Kossuthékat egy röpiratában „csepűrágóknak“ (mountebanks) nevezte. (Angyal D. barátom szíves közlése.)

² Ponsonby jelentése Palmerstonhoz, 1848 május 3. (Nincs meg az angol kékkönyvben.) Angyal D. szíves közlése a londoni külügyi levéltár orcdetijéből.

³ Erről Ponsonby május 23-i, június 29-i, augusztus 1-i és augusztus 26-i jelentései (Palmerstonhoz) bőven szólnak. A részletek az angol kékkönyvben szintén nincsenek meg. Ismeretüket Angyal D. barátom szíves közlésének köszönöm. Sajnos, hogy e mű ökonómiaja miatt bővebben nem terjeszkehdtem ki rájuk, noha megérdemelnék.

⁴ Zsedényi levele: *Irományok, Függelék, 15. sz.*

⁵ Erről is a maga helyén bővebben kell szólnom.

leköszönése előtt, lemondjon tárcájáról, ami megtörténvén, visszavonulva élt Bécsben és vidéki kastélyaiban.¹

A koránál, vagyonánál, társadalmi állásánál és méltóságánál fogva egyaránt tekintélyes² embert Leuzendorf maga kereste föl s átadván neki az összeállított pontokat,³ írásbeli nyilatkozatot kért tőle. Esterházy e kérésnek gyorsan megfelelehetett, mert már az év legelején hasonló kérést intézett hozzá báró Welden tábornoszernagy, akinek megbízásából egy katonai speciális bizottság a bécsi lázadás tényezőinek a magyarokkal való összeköttetései ügyében nyomozott.⁴ A megadott nyilatkozatban Leuzendorf több olyan kijelentést talált, mely Batthyányra egyes imputatumok tekintetében, főleg az októberi bécsi lázadás dolgában igen kedvező volt s merőben ellenkezett azzal a kedvezőtlen véleménnyel, melyet ő — Leuzendorf — a magyar miniszterelnök viselkedése felől ebben az egy pontban, bizonyos eddigi nyomozások után (melyekről alább bőven lesz szó) leszűrhetni vélt. De ha később fel is használta a herceg nyomós kijelentéseit, egyelőre őt is, mint az előbbi tanúknál, az érdekelte, amit a herceg Batthyány általános politikai elveiről és Kossuthhoz való viszonyáról mondott s amivel a politikust, bár igen röviden, jellemezte. És itt a hadbírónak éppúgy föltűnt, mint most a hercegi nyilatkozat olvasójának fel kell, hogy tűnjék az a kemény ítélet, mellyel Esterházy Batthyáynak a márciusi idők előtti szerepére lesújtani jónak látta. Lehet, hogy a herceg, aki életének legértékesebb részét Anglia alkotmányos levegőjében élte le és hazatérve éppen ezért rokonszenvezett a reformmozgalmakkal, lesújtó ítéletével csak azt a rohamos törekvést akarta mintegy megbélyegezni, amelyet

¹ Lemondása azonban csak október 6-án fogadtatott el végleg és formálisan el. MR. Prot. Vortr. 2194. sz.

² Tekintélyét bizonyítja az, hogy mikor 1848 augusztusában Wessenberg külügyminiszter az olasz béketárgyalások miatt Bécsből távol volt, báró Krauss pénzügyminiszter az augusztus 10-i minisztertanácsban azt javaslá, hogy Wessenberg helyettesítésére Esterházyt kérjék föl, amit persze a herceg nem vállalhatott volna el.

³ Ezek a kérdőpontok a pöriratok közül hiányoznak; de megvannak W. hagyatékában, Staatskanzlei, Interiora, Fasc. 100.

⁴ Welden Windischgrätzhez, 1849 jan. 14. — Ered. Präs.-Akt. d. Mil. Gouv., Wien. — Sajnos, a herceg ezen nyilatkozatát nem tudtam megtalálni.

Széchenyi is aggodalommal tekintett és szilajnak tartott. Közrejátszhatott a herceg ezen ítélete kialakulásánál a hirtelen történt jobbágyfölszabadítás, mint Batthyányék műve miatti utólagos elégedetlenség is. A herceg is, mint sokan mások, jobbágyra és földesúrra egyaránt üdvösebbnek tartotta volna a kötelező örökváltságot. Példa gyanánt saját magát hozta föl, akinek az 1848-as törvények legalább 6—7 millió forintnyi veszteséget okoztak.¹ Egy kis, emberileg érthető bosszúság is bánthatta a herceget, midőn kellemetlenül kellett tapasztalnia, hogy a legfelsőbb körök Batthyány miatt azért, mert ő nem tudta Batthyányt e körök felfogására áthangolni, most őreá követ dobniak.² Lehet az is, hogy „post tanta discrimina rerum“ a „vesztett csata után“ nézeteire és gondolkodásmódjára környezetének, a bécsi főúri és magyar ókonzervatív köröknek nézetei általa észrevétlenül is erősen módosító befolyást gyakoroltak. Nincs azonban kizárva az sem, hogy az ügyes diplomata taktikáját alkalmazta a hadbíróval szemben: keménynek lenni ott, ahol kevésbbé árthat a vádlottnak, hogy elfogulatlannak, egykori minisztertársa iránt teljesen részrehajlatlanak tartsák őt mindabban, amit annak javára mond.

Hogy Batthyány bűnét vagy büntetlenségét a magyar katasztrófa ránszakadásában — ez volt velejében a nyilatkozat tartalma³ — kellő világításba lehessen helyezni, három korszakot kell megkülönböztetnünk. Az első periódus annak a „deloyalis“ ellenzéknek a megalakításánál kezdődik, amelynek

¹ Eszterházy emlékirata 1848 novemberéből. Wessenberg hagyatéka. Staatskanzlei, Interiora, Fasc. 100.

² Ezért írta meg az előbbi jegyzetben idézett emlékiratát. De ez nem minden tényezőnél hatott. Mert pl. Zsófia főhercegnő az 1848 december végén nála tisztelgő herceget igen hűvösen fogadta. „Je reęus Paul Eszterházy — írja naplójában a főhercegasszony dec. 29. alatt — qui ętait confus, embarrassę, wie ein begossener Pudel.“ (Fr. Reinöhl: Aus dem Tagebuch der Erzherzogin Sophie; Loth. Gross, Historische Blätter, 1931. évf.) A főhercegnőt talán az hangolta leginkább herceg Eszterházy ellen, hogy 1848 március 16-án éjjel a felelős magyar minisztérium engedélyezését tárgyaló udvari konferencia alatt az ellenálló Lajos főherceget főképp Eszterházy rábeszélése hangolta engedékenységre. Erről Széchenyi mint szemtanu a főbizonyosság. (Naplóbejegyzése, március 16. alatt.)

³ Lásd *Irományok*, 125. sz. a.

Batthyány akár mértéktelen becsvágyból, akár félreértett patriotizmustól ösztönözve, elég szerencsétlen volt élére állani. Ebben a végzetes időszakban ő, mint a tömeg demoralizálására és a kormány iránti bizalom aláásására törekvő párt vezére, némely megbocsáthatatlan dolgot cselekedett, amelyek közt a legmegbocsáthatatlanabb volt az általa keserűen meg is bánt támogatás Kossuth követé választásában. Batthyány célja kétségtelenül az volt, hogy Kossuthot, Kossuth népszerűségét eszközül használja föl; de nemsokára éppen ellenkezője állott be ennek a szándéknak, mert a védenc a pártfogónak fejére nőtt, lerázta magáról az erkölcsi igát és előbb versenytársa, majd parancsolója, ura lőn Batthyánynak. A második korszak ott kezdődik — folytatja a herceg — és ügyesen, mintegy észrevétlenül áttér Batthyány védelmére, mikor a fölség a nádornak királyi praerogatívákhoz hasonló teljhatalmat, Magyarország-nak minisztériumot engedett. A kabinet alakításával megbízott Batthyány most már nem mellőzhette Kossuthot, a csodált népszónokot és képviselőt, aki mögött nagyszámú erős párt állott s a pénzügyi tárcát juttatá neki. Sem a kabinet elnöke, sem senki más nem gondolhatott arra, hogy ez a tárca Kossuth kezében oly veszedelmes fegyverré válik; ellenkezőleg, a vele már egyet nem értő miniszterelnök is azt remélhette, hogy az, aki előtt, mint ügyvéd ember előtt, a pénzügyek ismeretlen terrenum voltak, nem fog tárcájának megfelelni tudni s a nem messze jövőben félretolható lesz.¹ Ez azonban nem következett be; de annál élesebben lőn a meg hasonlítás a minisztérium kebelében. Batthyány és az ő tiszteletreméltó kartársai: Széchenyi, Deák és Eötvös ragaszkodtak ugyan a kivívott új törvényekhez, de mindenkép oda törekedtek, hogy ezeket a törvényeket összhangba hozzák az osztrák-magyar unió, a *pragmatica sanctio* kívánalmaival és a dinasztia érdekeivel; míg Kossuth és Szemere elejétől kezdve monarchiaellenes szeparatiztikus törekvések előmozdításában tűntek ki. És ha Batthyány némely ultramagyar praetensiókban itt-ott osztozott is, soha nem nyilatkozott sem előttem, sem mások előtt úgy, hogy abból bármi

¹ Ugyanezt mondja Batthyány is budai kihallgatása alatt — és ismétli többször említett „Védiratában“ is.

antidinasztikus vagy szeparatistasztikus eszmét lehetett volna kimagyarázni; az ultramagyar praetensiok értelme nála csak az volt, hogy Magyarország legyen a monarchia tulajdonképeni talpköve és hogy a monarchiát a magyaroknál nagy fokban élő lojalitás és Magyarország ereje segélyével állítsa vissza régi fényébe és hatalmába.¹

Elénken eseteli aztán a herceg a meg hasonlást egyrészt Batthyány és az őt támogató miniszterek, másrészt Kossuth között. Különösen kiemeli, hogy Batthyáynak őszinte óhaja volt a királynak katonát adni az olasz háborúhoz és elkeseredését, hogy ezt a kedvező kilátással bíró szándokát Kossuth „perfidiaja” hiúsította² meg. Küzdelmét Kossuthal a magyar serezek átcsábítása miatt (melyről föntebb szó volt), hogy — mint a gróf haraggal mondá Esterháznak — „praetorianus gárdát” alakítson a maga céljaira. Roppantul bántotta Batthyányt az, hogy míg ő és Deák szeptember első hetében Bécsben az ország érdekében fáradtak, Kossuth az ő megkérdezése nélkül a képviselőházzal elfogadtatá azt a rögtönzött javaslatát, mely a királyhoz Schönbrunnba a százas deputáció felküldését határozta el, azét a deputációét, mely kategórikus és tiszteletlen hangon huszonnégy órán belül követelt „igen vagy nem” választ a korona viselőjétől. „Jetzt bleibt wohl Seiner Majestät nichts anderes übrig, als dreinzuschlagen” — mondá ez alkalommal a korona, az udvar és a mérsékelt körök előtt oktalanul és céltalanul blamált Batthyány Esterháznak... Így alakult át a herceg kezdetben kárhoztató ítélete Batthyány meleg védelmévé, melyet aztán betetőztek a „harmadik időszakra”, a herceg lemondása utáni időre vonatkozó, Batthyányra kedvező kijelentései Lamberg missziójánál és a bécsi mozgalmak ügyében.

Esterháznak idősb kortársa és londoni nagykövetsége idejében, akkor, midőn az európai hatalmak figyelmét az újon-

¹ „...strebte er (Batthyány) — írja nyilatkozatában a hadbíróhoz a herceg — vielmehr dahin, aus Ungarn des eigentliche Pivot der Monarchie zu bilden und dieselbe durch die in diesem Königreiche noch in hohem Grade vorhandene Loyalität sowie durch dessen materielle Kräfte in ihrem alten Glanze und ihrer vollen Macht wiederherzustellen.“

² Erről alább, a maga helyén.

nan megalakított Belgium berendezése és szabadelvű alkotmányának megszerkesztése oly nagy mértékben magára vonta, munkatársa volt báró Wessenberg János, ez a humánus, alkotmányos érzelmű oliberális államférfiú, aki 1848 májusa végén az osztrák külügyi tárcát s a császári család házi miniszterségét, majd később magát a miniszterelnökséget vette át.¹ Ebbeli minőségében Wessenberg, aki augusztus végéig Bécsből az olasz béketárgyalások miatt huzamosabban távol tartózkodott, csak szeptember havában és október elején került közelebbi érintkezésbe Batthyányval. A magyar miniszterelnök tisztelte benne a nyugodt és egyénileg is rokonszenves öreg embert, akinek liberális nézetei sokban megegyeztek az övéivel, noha a legfőbb kérdésben nagy ellentét választá el őket. Mert Wessenberg centralista volt. Igaz ugyan, hogy nem Schwarzenberg, Stadion, Kübeck és Bach értelmében. Wessenberg Magyarországnak teljes autonómiát kívánt, csupán a had-, pénz- és kereskedelmi ügyeket óhajtá a bécsi kormány kezelésébe venni. *Közös szervek* létesítése természetesen akkor még az ő gondolatvilágában sem merült fel.

Az elvi ellentét ellenére Batthyány nem habozott több vádpontnál Wessenberg tanuságára is hivatkozni — és Leuzendorf kötelességének tartá az öreg urat, aki most Bécsből távol élt, tanuságtételre fölszólítani, ami azonban Wessenberg utódjának, herceg Schwarzenbergnek nem volt ínyére. Maga elé idézte a hadbíró — ami nem egyszer megtörtént — s meghagyta neki, hogy írja össze a kérdőpontokat, amelyeket aztán ő, a herceg fog kézbesíteni.² Így történt, hogy a hadbíró a herceghez nyújtá be a maga kérdéseit, melyekben a Batthyány által hivatolt vádpontokon felül a báró nézeteinek közlését is kérte a vádlott politikai érzülete, dinasztikus hűsége, a monarchia egységével szemben tapasztalt állásfoglalása és állítólagos szepara-

¹ Wessenberg biográfiáját két kötetben a kitűnő osztrák historikus, Arneht Alfred, aki Wessenberget jól ismeré, írta meg. (Ez volt utolsó műve a már 79 éves Arnehtnek.)

² Leuzendorf beadványa báró Ransonnet elnöki titkárhoz, 1849 május 14. — *Irományok*, 127. sz.

tisztikus érzelmei felől.¹ A válasz jó sokáig késett, mert Schwarzenberg nem nagyon sietett a hadbíró pontozatainak elküldésével és mert az öreg Wessenberg időközben Ragatzba ment a fürdőkúrárt használni. Innen küldé be eléggé precíz, de eléggé rövid válasznyilatkozatait.² Mikor ezekben Batthyány politikai nézetei jellemzésére került a sor, önkéntelen is kipattant a centralista miniszter fölfogása a papirost szántó lúdpennából; de ettől eltekintve, ha olvashatta volna, nagyon meg lett volna vele Batthyány elégedve.³

Kevésbé ismerem Batthyány antecedentiáit — írá Wessenberg, aki a 40-es években csakugyan a monarchia határain kívül, a sváb földön élt — ahhoz, hogy róla határozott ítéletet mondassak. A szeptemberi és októberi napokban azonban, midőn vele sűrűbben érintkeztem, mindig a fejedelem által szentesített március-áprilisi törvényekre hivatkozott, „amelyek pedig tudvalevőleg az összes magyar polgári, kamerális és katonaugyeket az összmonarchia végrehajtó hatalmának köréből kikapcsolták“; de soha nem mulasztá el egyszersmind a *pragmatica sanctio*hoz való ragaszkodását és a dinasztia iránti hűségét hangoztatni. Batthyány és pártja politikai eszménye ebben a rövid mondatban foglalható össze: „Magyarország az osztrák monarchiának koordinálva és nem subordinálva van“. Így nyilatkozott Deák, „a kitűnő jogász“ is, aki engem Batthyányval meg-meglátogatott. De mindamellet mindkettőjüknél észrevettem, hogy az új állapotok összeférhetetlenségét az összmonarchia érdekeivel elismerték és hogy őszintén élt bennük a kívánság is, viszonyukat a császári kormánnyal barátságossá tenni... Én — folytatja Wessenberg — kifejtém előttük, hogy a hadi, pénz- és kereskedelmi ügyek külön közigazgatása a magyar érdekek szempontjából is impraktikus és hogy nagyon okos dolog volna,

¹ Leuzendorf kérdőpontjai; Schwarzenberg május 17-i levele Wessenberghez, melyben e kérdőpontokat elküldé, hiv. másolatban. Staatskanzlei. Interiora, Corresp. Fasc. 100.

² Lásd *Irományok*, 145. sz.

³ Szigorúbban ítélt róla Wessenberg 1849 június 16-án volt titkárához és bizalmasához, Isfordnikhoz (I. köt., 46. l.) írt levelében, ahol B.-t dicsvágónak mondja; aki nem jó adminisztrátor, mert „er nur ein halber Geschäftsmann ist“.

ha a monarchia többi részével való egyetértés biztosítása végett maga a magyar országgyűlés tenne javaslatot a kivitelükben lehetetlennek bizonyult törvények módosítására. Ez a mód nem derogálna, mondtam, a nemzetnek és nagy bajoknak venné elejét; mert egy kivihetetlen törvény úgy sem bír értékkel. Ők nem is tagadták megjegyzéseim helyességét;¹ csak azt vetették ellenük, hogy lehetetlen ilyen javaslatot a magyar képviselőházban keresztülvinni. Mindamellett is Batthyány többször igyekezett velem erről a témáról beszélni s jól láttam nagyfokú izgatottságát amiatt, hogy Kossuth és pártja fölülkerekedése minden békés kiegyezésnek útját állja... Batthyány törvényes gondolkozásmódját és törvénytiszteletét jellemzi az — végzé Wessenberg —, hogy a szeptemberi papírpénz királyi szankció nélküli kibocsátásáról és az újoncozásról szóló házhatározatok törvénytelen voltát beismerte és aggodalommal látta bennük a nyílt törésre vezető alkalmat, amint élénk keserőséggel panaszkodott arról is, hogy Lamberg meggyilkoltatásával Magyarország sorsa a lehető legrosszabbra fordult.

Minden tekintetben kedvező volt Batthyány vasmegyei szomszédjának, *gróf Erdődy Sándornak* kihallgatása. Erdődy volt az, akit Batthyány az új minisztérium megalakítása körüli tervei alkalmából a lemondott Esterházy helyére a felség személye körüli miniszter tárcájával kínált meg, mint alkotmányos gondolkodású, mérsékelt nézetű jellemes embert. Erdődy bizonyosságot tőn arról, hogy a miniszterelnöknek az új kabinet megalakításával a szigorú törvényesség és lojalitás uralmát biztosítani volt célja. Élénken ecsetelte ez a tanú is, hogy Lamberg meggyilkolása után, midőn a túlizgatott pesti csőcselék Batthyányt hazaárulónak kiáltá ki, a miniszterelnök szerencséjének mondhatta, hogy nem tért vissza a sukorói táborból Pestre, mert ott bizonyára agyonverték volna. Azt a meggyőződését is kifejezte Erdődy, hogy Batthyány lemondásának egyik oka éppen amiatti elkeseredése volt, hogy a szélbali lapok őt nyíltan

¹ Érdekes, hogy ugyanekkor, mikor Deákék így beszélgettek Wessenberggel, a Pesti Hírlap 1848 szept. 3-i számában a vezércikkhez az Ausztriával közös ügyekről értekezik s a többek közt ezt mondja: „...e viszonyok rendezése az, *amiben az első lépést tenni Magyarországnak* volt hivatása.”

hazaárulónak hirdették. Ez a hazaárulás pedig abból állott, hogy a miniszterelnök szívósan ragaszkodott a törvényességhez és tántoríthatatlanul a dinasztiahoz.¹

...Ezek mellett a Batthyány politikai elveire, lojalitására egyaránt kedvező fényt vető tanuvallomások mellett Leuzendorf véleményének kialakulására befolyással voltak különféle bécsi katonai vizsgálóbizottságok nyomozásának negatív eredményei is. Egy ilyen bizottságnak főadata volt a megszűnt bécsi magyar minisztérium tisztviselőinek kihallgatása,² amiről később még a maga helyén szólnunk kell. Az ugyancsak megzaklatott és részben letartóztatott tisztviselők vallomásai azonban a magyar miniszterelnökre éppen semmi terhelőt nem tartalmaztak. Kihallgatásuk nemleges eredményét egyszerűen ad acta kellett Leuzendorfnak tennie.³ Negatív eredménnyel járt a bécsi politikai nyomozóbizottság irományainak átkutatása is; a bécsvárosi rendőrsztály jegyzőkönyvei szintén nem nyújtottak, amint nem is nyújthattak, az október előtti időkből semmi felvilágosítást; az 1848 novemberében katonai főnhatóság alá került bécsvárosi kapitányság pláne azt konstataulta, hogy a gróf Károlyi Györgyné ellen Batthyányval kapcsolatban tett névtelen följelentések, melyek egyikéről főntebb volt szó, a legszorgosabb nyomozások dacára sem igazolhatók; amint semminemű eredményre nem vezetett a bécsi Wodianer-cég lefoglalt könyveinek átkutatása sem, amelyről pedig azt hitték, hogy Batthyánnak valami nem ismert, titkos célokra, minisztersége alatt, bizonyára az öreg pesti Wodianer megbízásából, pénzeket utalt ki.⁴

Ezekbe a negatív eredményekbe Leuzendorf mint első sorban vádló-ügyész belenyugodhatott, mert sokat úgy sem várhatt az október előtti időkre belőlük. Meglepte azonban őt az, amit az osztrák minisztertanács és a volt Staatskonferenz irattáraitra vonatkozólag tapasztalt. Ezekben hitte föltalálni a

¹ Erdődy kihallgatásáról l. *Irományok*, 180. sz.

² A hosszú jegyzőkönyv, illetőleg jelentés erről, 1849 március 25, *Irományok*, 97. sz.

³ Jelentése, május 30. *Irományok*, 135. sz.

⁴ Mindezekről Leuzendorf, 1849 május és június havában tön vagy vön jelentéseket. V. ö. *Irományok*, 133., 136. és 140. sz.

legfontosabb „aktaszerű“ bizonyítékokat a Batthány miniszterelnöksége elleni imputátumok nagy részéhez, ha már a magyar minisztartanács jegyzőkönyvei, Batthyány íróasztalának bizalmas természetű aktái és a nádori levéltár iratai, miután Debrecenbe vándoroltak, őt a vádlót cserben hagyták. Híven a még Windischgrätztól vett utasításhoz: „aktaszerű“ teljes bizonyosságú bizonyítékok keresése kötelességéhez, e két legelsőrangú kútforrásból akart hát meríteni. A katonai előjárósága útján írásban jelentkezővel azonban Schwarzenberg herceg előbb beszélni akart. Hiszen nem egy közönséges kapitány-hadbíróról volt szó, aminő tucatláival működött akkor Bécsben, kis emberek, egyszerű vádlottak és gyanúsítottak ügyében; hanem egy Batthyány Lajos kirendelt bírójáról. Gondolhatni, hogy az a Leuzendorf, aki a nádor kihallgatását nem átallotta ugyancsak nyomatékosan sürgetni, Batthyány pörének szabadlábbon való folytatásáért pedig ismételten is merészkedett fölszólalni, nem valami kedvező fogadtatásra talált jelentkezősekor¹ annál a hercegnél, aki nem restelte sógora, Windischgrätz előtt Batthyányt kifalált hazug vádakkal befeketíteni és aki skartba tett öreg sógoráról, mint sok másban, úgy a nádor tanuskodása dolgában sem a legjobb véleménnyel volt.

Mit mondott a herceg a hadbírónak, nem tudjuk. Csak gondolhatjuk, hogy az Batthyányra kedvező alig lehetett. Úgy látszik azonban, hogy a hadbíró ez az első találkozás a gőgös herceggel nem félemlíté meg. Ezt bizonyítja az audienciáról írott jelentése, melyben Schwarzenberg meghagyása szerint elősorolja mindazon hivatalos iratokat, melyekre a két irattárból szüksége van. De kéri, noha tudta, hogy Schwarzenbergnek nem fog tetszeni, a nádor előterjesztéseit a fejedelemhez és kérni merészelte (mondhatnók horrendum dictu) azokat az iratokat, melyek azt be is bizonyítják, amivel ő hercegsége az ő, Windischgrätzhez küldött február 15-i leiratában Batthyányt vádolja. Hogy t. i. a magyar miniszterelnök „a maga szokott ravaszágával meg tudta gátolni az őt kompromittáló okmányoknak a császári kormány kezeibe való jutását“ és hogy „minden

¹ Leuzendorf jelentése a bécsi közp. vizsg. bizottsághoz, május 4. *Irományok*, 123. sz.

módon igyekezett a császári kormány lépéseit kikémlelni, ennek erélyét paralizálni“, végre, hogy „ígérgetései által, melyeket azonban nem teljesített, a császári kormány már elhatározott célszerű rendelkezéseit meghiúsította“. ¹

A herceg elnöki titkára, báró Ransonnet neki is állt a kívánt hivatalos iratok összeszedésének; de nem tudván magát jól tájékozni, meghívta a hadbíró,² hogy a minisztertanács hivatalos helyiségeiben, mely akkor a Burgban az úgynevezett Schweizer Hofban volt, saját maga válogassa ki a pörhöz szükséges iratokat. Leuzendorf ezt meg is cselekvé. A tisztán hivatalos iratok kikeresésében, melyek a budapesti és hivatalos lapokban amúgyis nagy részt publikálva voltak, nem is volt akadály; a külügyminisztériumi s államrendőrségi iratok is nyújtottak neki, mint látni fogjuk, fontos adatokat.³ De már a nádornak a császárhoz és Ferenc Károlyhoz intézett előterjesztéseihez nem férhetett, pedig ezek több kérdésre világos és, mint a megmaradtakból⁴ most az irattár hozzáférhetése után megállapítható, Batthyány működésére csak kedvező fényt vetettek volna.

Annál fontosabbnak kellett hát tartania a hozzáférést azokhoz az iratokhoz, amelyekből Schwarzenbergnek főntebb említett súlyos vádjai bebizonyíthatók. Hiszen e vádak, ha igazak, egytől-egyig alkalmasak a volt magyar miniszterelnök működését felségárulással bélyegezni meg és halomra dönteni mindazt, amit lojalitásáról szavalt a kihallgatások alatt! Kérésére azonban azt a rövid szóbeli választ nyerte Ransonnettól a hadbíró, hogy „közelebbi megokolása a miniszterelnök úr (Schwarzenberg) február 15-i magas leiratának nem létezik“. ⁵ Más magya-

¹ V. ö. *Irományok*, 87. sz.

² Ransonnet Leuzendorfhhoz, május 12. — *Irományok*, 126. sz.

³ Hogy Leuzendorf a minisztertanács, a Staatsconferenz és a külügyminisztérium, stb. irattárában kutatott és másolatokat (kivonatokat) készített, arról neki Ransonnet bizonyítványt állított ki. Lásd: *Irományok*, 163. sz.

⁴ A nádor fölterjesztései, levelei teljes összességükben, sajnos, nem maradtak meg. Nem merem állítani, de valószínű, hogy sokat megsemmisítettek belőlük az udvarnál.

⁵ „dass eine nähere Begründung des hohen Erlasses des Herrn Ministerpräsidenten (Schwarzenberg) ddo. 15. Februar (1849) nicht vorliegt.“

rázatot Ransonnet természetesen bármint akart volna, sem tudott volna adni. Egyetlen egy darab vagy adat sem volt volna található, mely Schwarzenberg nemtelen ráfogásait távolról is igazolhatta volna. Leuzendorf azonban nem bátortalanodott el. Egy újabb kéréssel hozakodott elő: hivatkozott arra, hogy a bécsi lapokban újabban többször esett szó két kérdésről, mely a vádlott jellemét és lojalitását fölötte súlyosan kompromitálja. Hogy t. i. a márciusi törvények létrehozásánál, valamint a június 10-i királyi manifesztum kieszközlésénél Batthyány meg nem bocsátható módon járt volna el. Különösen ennél az utóbbi kérdésnél szerette volna Batthyány logikus és meggyőző előadását a hivatalos, bizalmas természetű iratok fényénél utólag ellenőrizni.¹ De Ransonnet jól volt informálva a herceg részéről; tudta, hogy ezek az iratok a magyar miniszterelnöknek adnak igazat. Ennélfogva ezeket az iratokat sem bocsátá, pedig ott feküdtek (és ma is ott fekszenek) a Staatskonferenz irattárában, Leuzendorf rendelkezésére. S mikor a hadbíró legalább tájékoztató utasítást kért, hogy minő állást foglaljon el ezekkel a gyanúsításokkal szemben, melyek ha igazak, szomorúan jellemzők a vádlottra: Ransonnet természetesen hercege meghagyásából mélyen hallgatott.² Hogy miért, azt a VIII. fejezetben láttuk.

Mindebből s mind a fentebbi kihallgatásokból Leuzendorf arra az eredményre jutott, hogy a fogoly ellen miniszterelnöksége idejéből emelt vádak nagyon ingoványos talajra épültek s hogy ő azokkal aligha fog tisztába jöhetni. Eszerint tette hát meg a pör folytatására, most már a rendes vizsgálatra (nem előnyomozásra) vonatkozó javaslatát június 13-án a bécsi katonai feljebbviteli és büntető törvényszék elnökségéhez.

Miután Windischgrätz herceg annak idejében csak az előnyomozást rendelte el, — így kezdé jelentését Leuzendorf,³ —

¹ Lásd a VIII. fejezetben mondottak elejét.

² „dass auch rücksichtlich der in den öffentlichen Blättern dem Grafen Batthyány zur Last gelegten, unerlaubten Schritte für Zustandbringung der Märzgesetze und des a. h. Manifestes ddo. 10. Juni gegen Baron Jellachich keine Belege oder sonstige Weisungen dem gefertigten Richter erteilt wurden.“ Leuzendorf jelent. *Irományok*, 134. sz.

³ Lásd e kiválóan nagyfontosságú jelentést: *Irományok*, 146. sz. alatt.

ez pedig már befejezettnek mondható: itt az ideje a rendes hadi-törvényszéki vizsgálat és afelől intézkedni, hogy minden imputum tárgyalás alá kerüljön-e itt, vagy ha nem, melyek ejtessenek el? Véleménye szerint a vádakát két csoportra kellene osztani: 1. az 1848 október 3. előttiekre, melyek a vádlott miniszterelnöksége idejéből valók és 2. az október 3., lemondása napja utániakra. Röviden elősorolván az első periódusra vonatkozókat (melyeket most egyelőre mellőzhetünk), a második időszakra esőket a következőkben jelzi: népfölkelés rendezése Batthyány által Vas megyében; aktív részvétel császári csapatok elleni harcban; lázító levél írása és közzététele; bűnrészes-ség az október 6-i bécsi lázadás kitörésében és végre képviselő-ség vállalása az országgyűlésnek királyi leirattal való fölözla-tása dacára.

„Tisztomból kifolyólag, — folytatja aztán Leuzendorf, — azt a javaslatot terjesztem elő, hogy *gróf Batthyánnak miniszteri működése ne tétessék semminemű törvényszéki vizsgálat tárgyává*; csak az legyen bünfenyítő eljárás alá vonva, amit lemondása után mint magánember vétett.“ Javaslatának megokolására mindenek előtt arra utal, hogy Magyarországot csak az október 3-i királyi leirat veté hadi törvények alá, „*tehát az ezen időpont előtti tényekre a katonai bíráskodás illetékességének semmi törvényes alapja sincsen*“.¹

Ezen elvi és döntő ok mellett gyakorlati okok és szempontok is, mondá, támogatják javaslatát. Be van először is bizonyítva, hogy a magyar minisztertanács jegyzőkönyvei és más egyéb miniszteri iratok, úgyszintén a nádori iroda fontosabb aktái Debrecenbe vitettek, vagy megsemmisítették, ami miatt az *egyes vádpontok törvényszerű megokolására minden remény eltűnt*. Azonban még az esetben is, ha mindezek a feltétlenül szükséges iratok kézrekerülnének, a vizsgálatnak a végtelenségbe kellene húzódnia. Különösen oly vádnál, mely arra vonatkozik, hogy egyes magyar miniszterek bizonyos hadügyi, pénzügyi és kereskedelmi adminisztratív jellegű intézkedései, mint például az osztrák bankjegyek eltiltása, arany- és ezüstkiviteli

¹ „Es fehlt mithin der legale Titel der Militärgerichtsbarkeit bezüglich aller jener Fakten, so dieser Zeitepoche vorangegangen.“

tilalom a monarchia hitelét megingatták és hogy a képviselőház némely határozatai szeparatiztikus szándékot árulnak el. *Mielőtt ilyenek miatt a miniszterelnök ellen helytálló vádat lehetne emelni, előbb meg kellene állapítani, vajjon a magyar törvények szerint felelős-e ő a többi miniszter ténykedéseért és a képviselőház határozataiért, mikor éppen a legveszélyesebb határozatok, aminő a szeptemberi papírpénz kibocsátására vonatkozó, Batthyánnak bebizonyított hivatalos távolléte alatt hozottak?*

Igen gyenge lábon áll az a vád is, — folytatá a bátor hadbíró, — hogy Batthyánnak nem volt szabad a rehabilitált és császári csapatokkal Magyarországra vonuló bán ellen fegyverrel ellenállani; mert ez a rehabilitáló irat erre csakugyan nem hatalmazza föl Jellachichot; ellenkezőleg még szeptember 25-én is az ellenségeskedés megszüntetését hagyta meg a király a bánnak is.

Az a vád, hogy Batthyány a követküldésekkel a fölség rezervált jogaiba merészkedett belenyulni, már csakugyan súlyos. Igen, de Szalay küldetése Frankfurtba az osztrák minisztérium beleegyezésével történt; ottani netáni törvényellenes viselkedéséről és Teleki Párizsba küldetéséről pedig vádemelés előtt a diplomáciai iratok áttanulmányozására, a frankfurti és francia kormányok részéről adandó megfelelő felvilágosításra volna szükség. Éppúgy szükségesek volnának, — folytatja Leuzendorf, — a távollévő Wessenberg fölvilágosítása abban a kérdésben, hogy Batthyány kötelessége ellen tagadta volna meg Récsey kineveztetésének ellenjegyzését, amire nézve még a magyar törvények interpretációja s az azóta lényegesen megváltozott kormányviszonyok kellő tekintetbevétele, nehéz feladat egy katonai bíró számára, volna kívánatos.

Argumentumainak legfőbbikét és hadbírói tollából a legmerészebbet azonban utoljára hagyta Leuzendorf. Az osztrák minisztertanács helyiségeiben általa kiválogatott királyi leirat-fogalmazványok közül a Batthyányhoz intézettek közül azt látta, hogy a király Batthyányt szeptember közepén egy új kabinet alakításával bízta meg; hogy Lamberg küldetése, Majláth országbírónak a nádor helyettesítésére szóló megbízása, báró Vaynak miniszterelnökké való felszólítása ügyében, melyek mind

szeptember utolsó hetében történtek, a király csakugyan teljes bizalommal és lojalitására való hivatkozással szólítja föl Batthyányt ezen intézkedései támogatására, amint azt a vádlott a kihallgatások alatt előadta. Aztán elővette a hadbíró a királynak Olmützben 1848 október 20-án, tehát Batthyánnak lemondása után kelt manifestumát a magyar birodalom népeire¹ és ebből azt olvasta, hogy a fejedelem a többi közt erős szemrehányásokkal ítélvén el a magyar országgyűlést, ennek forradalmi viselkedésével, törvénytelen határozataival mintegy szembeállítja Batthyánnak lojális és törvényes magatartását. — Ezek tekintetbe vételével, — mondja előterjesztésében a hadbíró, — *„alig volna lehetséges azon suppositio elől elzárkózni, hogy a Batthyány iránti legfelsőbb jóakaratnak és bizalomnak ezen legfelsőbb leiratokból látható további létezése, meg-nem-szűnése nem egyéb, mint megadott absolutorium egész miniszterelnöki működéséről; ez a működés tehát büntető törvénykezés és ítélet tárgya nem lehet.“*²

Másként áll azonban a dolog — folytatá —, ha a hadi törvényszéki rendes vizsgálat az október 3-tól kezdődő időből való vádakra szorítkoznék. Ebben az esetben a katonai törvényszék illetékessége és a hadi törvények alkalmazása ellen semminemű kifogást nem lehetne tenni; mert a király október 3-i manifestuma, amelyet Récsey, mint újonnan kinevezett magyar miniszterelnök, ellenjegyzett, Magyarországot kimondottan a hadi törvények regimeje alá helyezi. Gyorsabban is volna a pör letárgyalható, mert az október 3. utáni imputátumok a felségárulás, a „Hochverrat“ törvényes ismérveit hordják magukon és ami a fő, a *tényállás* a különféle tanuvallomások, más bécsi pörökből való iratok, császári proklamációk és különféle hírlapok által, amelyekben Batthyány lázító levele megjelent, *már*

¹ Ezt lásd: Sammlung der für Ungarn erlassenen a. h. Manifeste... stb. című hivatalos egykorú nyomtatott gyűjteményben.

² „So dürfte man sich kaum der Annahme entschlagen, dass aus der darin (= in demselben, t. i. a legf. leiratokban) ersichtlichen Fortdauer des a. h. Vertrauens und Wohlwollens gleichsam ein Absolutorium seiner geführten Ministerpräsidentschaft zu entnehmen, mithin dieselbe umso weniger zum Objekte einer strafgerichtlichen Amtshandlung geeignet sein dürfte.“ *Irodalmi nyok, 146. sz.*

bebizonyítva,¹ sőt az utolsó vádról, Batthyány második képviselőségéről, a vádlott már *beismerésben van*.

A hadbíró előterjesztésének ez a befejezése meglepi az olvasót. Eleje és nagyobb része a szubordinált helyzetű katonának megfélemlíthetetlen igazságszeretetéről tanuskodik, sejteti velünk, hogy az igazság ezen szeretete a bíróban a karitás húrjait is megpendíté a méltatlanul vádolt iránt. A befejező rész ellenben, az október 3. utáni vádaknál már ridegebb és határozottan „bebizonyított tényállásról” beszél. Ha tudjuk, amit alább látni fogunk, hogy a vizsgálat eme stádiumában némely súlyos, de éppen nem döntő körülmény ismerete csak ideiglenes, átmeneti véleményre jogosíthatta fel a hadbíró, az ellenmondást megfejtteni szeretnők. Valószínűleg azért hangoztatta oly erősen az október 3. utáni vádak egészen biztos bebizonyíthatóságát, mert a vádlott ellen hangolt felsőbb hatalmakat csak így vélte kielégíteni. Hiszen felségárulásról volt és ennek megbüntetéséről lesz szó! Tehát a miniszterelnökség idejéből való vádakra a büntethetőség céljából nincsen szükség!... Rejtett gondolata a Batthyány igazságával rokonszenvező hadbírónak az lehetett, hogy javaslata elfogadása esetén a vádlott helyzete mégis meg fog könnyebbülni, mert a magánember cselekedetei nem esnek oly súlyosan a hadi Justitia mérlegének serpenyőjébe, mint a miniszterelnökéi. Ezt szabad gyanítanunk arról, aki ketős hivatásában, a vádlóében és a védőében ezt az utóbbi kötelességét mindeddig komolyan és becsülettel igyekezett teljesíteni.

A katonai feljebbviteli bíróság, amelyhez a hadbíró fölterjesztését és ezzel együtt az előnyomozás összes iratait a bécsi katonai kormányzóság tette át, a fölterjesztést magának az elnöknek, Tursky altábornagynak elnöklete alatt a személy és az ügy kiváló fontossága miatt *teljes* ülésben² tárgyalta. Ki volt a bírák közül a referens, nem állapítható meg. Az sem, hogy a főtörvényszék végzése csupán az ő tollából került-e ki, vagy a szavazóbírák egyikének-másikának módosításával készült-e.

¹ Leuzendorf e fatális kifejezést használja: „bereits sichergestellt“.

² Lásd jelentését a cs. k. hadügyminisztériumhoz, 1849 június 22. — *Irományok*, 156. sz.

Bizonyos az, hogy a végzés Leuzendorf kimerítő előterjesztésére, különösen pedig a végzés bevezetése oly körmönfont rabulisztika gyümölcse, aminő addig alig hangozhatott el a hadbírói kar elitejéből, kiváló büntetőjogászokból álló főtörvényszék falai közt. Nem az igazság keresésének, hanem az elfogultságnak bélyegét hordja magán. Akár meggyőződéses volt ez az elfogultság, ami a császári királyi katonatiszti köröknek azon ellenszenvéből érthető, amellyel az addig központilag kezelt s tisztán osztrák befolyás alatt álló hadügyek kétfelé osztása, egy magyar hadügyminisztérium felállítása ellen viseltettek és amely ellenszenvből határtalan, általuk megokoltnak hitt gyűlölet fakadt a magyar alkotmányváltozás minden tényezője iránt. Akár alkalmazkodás a legfelsőbb körök mentalitásához, ami szintén magyarázható. De lehet, hogy mind a két tényezőnek találkozásával van dolgunk. Turskynak a humanitása miatt később is nagyrabecsült elnökének emlékéen minden esetre sötét folt marad.

A végzés, melyet a katonai főtörvényszék a bécsi fő kormányzósággal június 22-én közölt,¹ Leuzendorf javaslatát elvetette. Kimondá, hogy „gróf Batthyánnak egy és ugyanazon tárgyra irányuló, noha különféle időkből való bűnözését leszen megítélni a hadbíró feladata; mert nem a fősorolt egyes vádak megismeréséről van szó, hanem magáról a bűnről, amely tulajdonképen az összes imputátumokból állott elő.“... „Gróf Batthyány a maga bűnbeszámítás alá eső cselekedeteit ugyan oly időben kezdte meg, amikor még a magyar polgári törvényeknek volt felelős, de ezen cselekedeteit tovább folytatta és oly időben fejezte be, amikor már a Magyarországra kiterjesztett ostromállapot következtében a haditörvények kompetenciája alá került“. Polgári és katonai bíróság elé állítani, tehát két ízben is, kétféle vizsgálat alá vetni, folytatja az igazságosnak látszani akaró megokolás, és büntetni őt nem lehet. Csak egyféle törvényszék ítélhet fölötte. De melyik?... A katonai főtörvényszék úgy látta, hogy az összes imputátumbeli tények többé-kevésbé összefüggnék egymással, hogy valóságos átmenet van az egyikből a másikba és hogy maguk közt egy egy-

¹ Lásd *Irományok*, 155. sz.

séges egészet alkotnak. Ezt az egységes egészet már most az a bíró köteles megvizsgálni és fölötte ítélni, aki akkor, amikor a bűn *utoljára* követtetett el, illetékes volt; ez pedig jelen esetben a *katonai bíró!*

Ennek a kegyetlen elvi végzésnek a kimondása után a fő-törvényszék nem tett az ellen kifogást, hogy a nyomozásoknak a hadbíró által előadott széleskörűségére és a nehézségekre való tekintettel és részben azért is, mert a nádor megkérdőjeztetése elmaradt, egyik-másik könnyebb vád esetleg elejtessék.¹ Ez nem változtatna azon a körülményen, hogy, mint Tursky ugyanazon napon a hadügyminisztériumnak is jelenté,² a fő-törvényszék „*a Hochverrat bűntényét megokoltnak és gróf Batthyány urat ezen bűnténnyel jogosan vádoltnak találta*, amiért a rendes haditörvényszéki vizsgálatot el is rendelé”. Dolgozzék szorgalmasan a hadbíró, mondja a rendelet, s a rendes vizsgálat eredményét s a haditörvényszéki összes iratokat az ítélet kihirdetése előtt a leggyorsabban terjessze föl ezen törvényszékhez.³

Nagyon valószínű, hogy a katonai följebbiteli széknek Leuzendorf javaslatai fölött való tanácskozásai közt szóba jött báró Weldennek egy, a bécsi októberi lázadásban résztvevők vizsgálata és cselekményeik megítélése ügyében kiadott régebbi döntvénye. A bécsvárosi katonai parancsnokság és a bécsi katonai központi vizsgálóbizottság meghallgatása után hozott eme döntvény azt mondja, hogy a vádlottak a hadijog és haditörvények alá vettessenek a *multakért is*, azaz a Windischgrätz októberi és novemberi proklamációi előtt elkövetett cselekményeikért is.⁴ Ha katonai parancsnokságok, kivételes hatalommal fölruházott adminisztratív természetű hatóságok ilyen önkényes jellegű elvi döntést hoznak, az talán érthető. De hogy ezt az elvet egy rendes, rendszeres bíróság, aminő a katonai fő-törvényszék volt, a vádat képviselő hadbíró-ügyésznek a katonai törvényre és jogra hivatkozó megokolása figyelmen kívül hagyásával véteti alkal-

¹ *Irományok*, 155. sz.

² *Irományok*, 156. sz.

³ *Irományok*, 153. sz. végében.

⁴ Welden Schwarzenberghez, 1848 december 10-i (*ered.*) jelentésének november 29-i dátumú melléklete (hiv. más.). — Nachl. Schwarzenberg, VI. 331.

mazásba és így a vádlottat az október 3-iki királyi manifestum előtti időre is a csak ezen manifestummal behozott haditörvények alá veti: ez annál kevésbbé érthető és menthető, mert a katonai főtörvényszék semmiképen nem volt kötve a bécsi katonai kormányzónak egy Bécsre vonatkozó, adminisztratív jellegű döntéséhez.

Még kevésbbé mentheti azonban a kutató az osztrák minisztertanácsot, amely elé a katonai főtörvényszék végzését gróf Gyulay hadügyminiszter harmadnapra beterjeszté.¹ Ennek módjában és hatalmában állott ezen erkölcstelen elv ellen kifogást tennie, a végzést merőben visszavetnie. De nem ezt tette, hanem helyeslőleg tudomásul vette a végzést vagy határozatot.² Nem azért, mintha jogász tagjai nem tudták volna, hogy visszaható erővel semmi törvény, semmi büntető rendelkezés nem bírhat. Hanem azért, mert nem tartották érdemesnek, a jogért, a jogeszme sérthetetlenségéért Batthyány miatt Schwarzenberggel és az e mögött álló fölfogással szembehelyezkedni. Két eklatáns példa a legbeszédesebben szóló bizonyíték erre. Mind a kettőt csak néhány hónap választja el a minisztériumtanács most említett helyeslő tudomásvétele napjától.

Egy Wagner nevű prágai polgárt 1849 májusában a prágai ostromállapot kihirdetése után több havi súlyos börtönrre ítélte a prágai haditörvényszék egy oly politikai bűncselekményért, amelyet Wagner az ostromállapot kihirdetése, a haditörvények életbeléptetése előtt követett el. A katonai följebbiteli bíróság ezért egész helyesen illetéktelennek mondá ki a haditörvényszéket ebben az ügyben ítélni és ez ügyet a polgári (nem katonai) bűnfenyítő bírósághoz utasítá. Ez ellen a végzés ellen azonban a csehországi főhadparancsnokság a leghatározottabban tiltakozott, aminek következményeképp az ügy a minisztertanács elé került. Itt Schmerling az igazságügyminiszter igen szépen kifejté, mily általános érvényű és megdönthetlen jogi

¹ A június 24-i minisztertanács iktönyvének VI. pontja. — Lásd: *Irományok*, 157. sz.

² Sőt tovább ment; oly ridegen szögezte le állásfoglalását, ami mondatnok közrejátzott B. tragédiájában. Erről alább a maga helyén lesz szó.

elv, hogy a törvények visszható erővel nem bírhatnak s hogy eszerint a haditörvényszékek és haditörvények kompetenciája sem kezdődhetik a haditörvényszékek fölállítására, az ostrom-állapot kihirdetése előtti időről és nem terjedhet ki az ezen időt megelőző bűncselekményekre. Schmerling fejtegetéseit a minisztertanács mindenben helyeselte s a cseh főhadparancsnokság tiltakozását elutasította.¹

A másik eset a következő: Gróf Zichy Ödön azt kérte a minisztertanácstól, hogy Görgey és a magyar haditörvényszék azon tagjai ellen, akik 1848 szeptemberében Zichy fivérét kivégeztették,² rablógyilkosság címén bünyfenyítő eljárás indittasék. Hosszas tanácskozások után Bach miniszter is előadta a maga nézetét. Formális jogi szempontból, mondá, kételkednünk kell abban, hogy gróf Zichy kivégeztetése gyilkosság volt volna; mert ama magyar haditörvényszéki ítéletet az 1848 október 3-iki manifesztum előtt, az akkor még törvényesnek tekintett magyar kormány egyik organuma, törvényes és illetékes organuma hozta. Bach véleménye győzött s a kérelmezőt elutasították.³

Tehát ugyanazon minisztérium meg tudta védeni, ha akarta, az „általános, megdönthetlen érvényű“ jogelvet és az „illetékes-ség“ kérdésében is tudott tárgyilagosan, a jog alapján dönteni, még ha gyűlölt magyar rebellekről volt is szó. De Batthyány esetében nem. Mert nem akart...

Mikor Leuzendorf harmadnapra e végzést kézhez vette és látta, hogy immár másodízben tett mentő kísérlete, védői kötelességének becsületes teljesítése hajótörést szenvedett: tisztába jött azzal, hogy nem csupán a legfőbb politikai körök, amit addig is tudhatott, hanem maga a katonai főtörvényszék is ővele a hadbíróval nem közölt „magasabb államraisonból“ Batthyány elítéltetését akarják. Világossá lőn előtte, hogy vége van annak az időnek, amikor Windischgrätz a vádakat megalapozó és a vádlott mentségére szolgáló bizonyítékok egyaránt való kere-

¹ Minisztertanács ülése, 1850 január 4. MR. Prot. 37. ex 1850, ered.

² Erre az általánosan tudott dologra nem kell kitérnem.

³ A minisztertanács 1850 március 8-i ülése, Min. R. Prot. 948. ex 1850, ered.

sését és latolgatását rendelte el és hogy a felsőhatalmak a fősúlyt önára most már a *vádló ügyész szerepére* fektetik. Nem azt kívánják tudni, hogy mi az igazság, mi terheli és esetleg mi mentheti a vádlottat? Hanem azt akarják látni, hogyan tud kitenni magáért a vádló ügyész?

XI. FEJEZET.

Batthyányt Budáról a laibachi várba viszik. A laibachi tiszteséges fogság. E miatt Bach miniszter bevádolja a laibachi várpapancsnokot. — Batthyány és családja. — A laibachi memorandum, melyet a bécsi minisztérium félretesz. — Batthyány esetleges elítéltetésének mérlegelése. — Haynau beavatkozása. — Batthyányt hirtelen Pozsonyba szállítják, onnan éppoly hirtelen Olmützbe. E helycserék okai.

Mikor Leuzendorf a maga visszavetett előterjesztését megírta, a bécsi központi vizsgálóbizottságnál az a terv merült fel, hogy a Budáról április végén elhurcolt magyar politikai foglyok elleni rendes vizsgálat végett Nedelkovics és Leuzendorf hadbírák, mint akik a politikai foglyok vizsgálatát már Budán megkezdették, menjenek Laibachba. Mert itt a hegyes kis Krajna fővárosában voltak a magas hegyen levő vár helyiségeiben a budai foglyok, köztük Batthyány, elszállásolva.¹ Éppen ez utóbbinak a pörére való tekintettel Leuzendorf mindenkép azon törekedett, hogy ne csak az ő laibachi küldetésének a terve ejtessék el, hanem hogy most már a rendes vizsgálat gyors lebonyolítása végett Batthyány küldessék Bécsbe. Leuzendorf ezzel bizonyára a vádlott helyzetén is könnyíteni óhajtott, hitte, hogy a Bécsben tisztességes fogságban letartóztatandó miniszterelnököt neje és gyermekei, éppúgy mint Budán, meglátogathatják. Okait² azonban a följebbiteli törvényszék nem fogadta

¹ A laibachi vár rövid történetét és látképét adja dr. Friedreich Endre igen ügyes és érdekes kis irata: Gróf Batthyány Lajos laibachi fogsága. Budapest, Stephaneum, 1930. — Ezt a kis művet a szövegemben idézett és használt levéltári kútfők mellett igen jól használhattam.

² Ezeket az *Irományok*, 146. sz. alatti előterjesztés adja elő. Szükség-telen bővebben belemennünk.

el. Parancsot adott neki, minél hamarább lemenni Laibachba, megkezdeni az ottani politikai foglyok kihallgatását s köztük a Batthyány-ügy rendes vizsgálatát. Így érkezett meg Leuzendorf július legelső napján (Laibachba,¹ ahol nekünk is meg kell látogatnunk Batthyányt.

..... Április 22-én korán reggel Budáról a fogoly Batthyánytól levélkét hozott egy küldönc pesti lakására a grófnéhoz. Ebben arra kérte nejét a férj, hogy minél gyorsabban siesen át gyermekeivel együtt Budára búcsút venni tőle, mert ki van adva a rendelet, hogy minden fogoly készen legyen az indulásra és minden percben várhatják elszállíttatásukat. A grófné a gyermekekkel együtt azonnal fel is ment a várba, férjével tölthette az egész napot s mivel megtudta, hogy a foglyok másnap, április 23-án korán reggel el fognak indíttatni, Budán maradt Emmy lánykájával éjjelre is egy rokonuk szállásán.

Ha tőle függött volna, sem ő, sem férje nem töltötte volna már ezt az éjet a Duna jobb partján. Mert már néhány nap óta egy merész tervet forgatott elméjében a hőslelkű asszony. Egy tervet, mely első pillanatra kalandosnak látszott ugyan, de ügyesen kieszelt, jól előkészített terv volt. Batthyánné is tudta, mint minden pesti lakos, hogy a magyar hadak előcsapata minden nap bevonulhat Pestre. Ha neki, így okoskodott, sikerülne férjét április 22-én valamikép Pestre szöktetni és itt akár csak 24 órára elrejtteni: minden nyerve volna. Egy derék magyar asszonyismerőse² meg is ígérte neki, hogy házában elrejtve fogja tartani a grófot, amíg egy-két nap múlva a honvédsereg Pestre bevonul. Amit a grófné már az április 22 előtti napokon s április 22-én is a várban, a helytartósági épületben, ahol, mint tudjuk, férje fogva volt, saját szemeivel látott, az megerősíté és valóban meg is erősíthetné tervében. Az örök, a közkatonák, a tisztek egyaránt olyannyira elveszítették fejüket, annyira nem volt semmi rend, semmi fegyelem, oly rémülés vett rajtuk erőt a magyar seregnek minden órában várható megérkezése miatt, hogy még a foglyok szobáinak ajtait is el-

¹ *Irományok*, 144. sz. és Leuzendorf naplója, *Irományok*, 199. sz.

² Takácsyné. Közelebbit nem ír róla a grófné „Visszaemlékezéseiben“, amelyek alapján adom elő ezt az epizódot.

felelték bezárni. Batthyány, persze a becsületes porkoláb segélyével, akit a grófné meg tudott nyerni tervének, könnyen átöltözködtetett volna, mint a grófné inasa és észrevétlenül, szépen elhagyhatta volna nejével együtt az est sötétjében az épületet. A gróf azonban nem fogadta el a tervet. „Jó lovon, karddal a kezemben szívesen, de így nem szököm“ mondá. „Szegény Lajos! — írja Visszaemlékezéseiben a mártir özvegye, — talán később megbánta, mikor egyik helyről a másikra hurcolták, hogy tanácsomat nem fogadta el. Talán most is élne, ha akkor hallgatott volna rám, talán hazánk sorsa is más fordulatot vett volna. De ha ő sem változtathatott volna rajta, akkor bizonyosan nem kívánt volna tanuja lenni a sok búnak és nyomorúságnak, ami Magyarország legyőzése után bekövetkezett. S ha lelke köztünk él és fájdalmunkat, szenvedésünket látja: akkor talán boldogabb ő ott, ahol van, mint mi itt a szenvedések és szomorúság völgyében!“

Szöktetési terve elutasítása után rettegve gondolt a kétségbeesett asszony a menekülés egy más lehetőségére. Azt remélte, hogy a foglyokat őriző, csakugyan nem nagyszámú katonai kíséretet a Dunántúl hazafias népe meg fogja támadni és a foglyokat kiszabadítani. De ezt a reményt is már csirájában elfojtá az, amit a kísérő csapatok parancsnoka, egy Langh nevű kapitány, férjének és két grófi társának, Károlyi Istvánnak és Zselénszkynek közvetlenül az indulás előtt, április 23-án reggel mondott, hogy t. i. parancsa van őket azonnal agyonlővetni, amint kiszabadításukra a legkisebb kísérlet is tétetnék. Megrettenve fordult a foglyok elindítása után a grófné és gróf Károlyi György a várban visszamaradt tábornokokhoz, akik azzal nyugtatták meg őket, hogy a kapitány csak ijesztgetni akart, ilyen parancsot nem kapott, mert hallatlan kegyetlenség volna a foglyokat felelőssé tenni azért, ami tudtuk és hozzájárulásuk nélkül történik; sőt gróf Schlick segédtisztje, Gablenz, a későbbi hírneves lovassági tábornok, még hozzá is tette tábornoka üzenetét, hogy az efféle minden nemzetközi jog ellen volna. Ebben volt kénytelen megnyugodni a remegő asszony.

Reggel nyolc órakor indult meg április 23-án a fogolytábor Székesfehérvár felé. Összesen 31 politikai fogoly képezé a szomorú karavánt; Batthyány és a katonai kíséret már említett

parancsnoka a gróf saját kocsiján ültek; Károlyi és Zselénszky az előbbinek a fogatán; aztán következett 15 négyökrös szekér a többi (28) fogollyal, köztük négy ügyvéd, két mérnök, két városi tisztviselő és négy tiszteletreméltó magyarérszű pap. Egyikük Neumann József, az a bicskei plébános volt, akit, mint láttuk, Windischgrätz főhadiszállásán vertek bilincsre. Neumann kiszabadulása után Barsira magyarosította nevét, ezen a néven szerepelt a Magyar Tudományos Akadémia tagjai között, akik kegyelettel tekintettek Barsi galambösz fejére, derűs szép arcára, amelyen a hazafiúi kötelességteljesítés jótevő tudata elsímította az olmtüzi kazamatákban átszenvedett esztendő barázdáit. Tőle bírjuk a fogoly csapat utazásának, hányattatásának Laibachba, Bécsbe, Pozsonyba, Olmützbe, majd újra Pozsonyba és Pestre való hurcoltatásának s a morvatországi várbörtönökben átélt esztendőknél tanulságos leírását.¹

Csakugyan nagy ideje volt már április 23-án a magyar foglyok elszállításának, mert alig vonultak át 24-én éjjel a még a Rákoson visszamaradt osztrák csapatok a budai oldalra, 25-én reggel már jókedvű, virágbokrétás magyar huszárok tűntek föl Pest házsorai között és zenekaruk a Hatvani-utcában éppen Batthyányné ablakai alatt rázendítette a Hunyadi-indulót. A leírhatatlan örömujjongás között, mely az utcákat és tereket betöltötte és amíg a kinyitott ablakokból száz és száz kéz zászlókkal, lobogó kendőkkel üdvözölte a felszabadító csapatokat, a szegény elhagyott asszony, akinek magyar szíve oly szívesen örvendett volna az örvendezőkkel, keserű könnyeket hullatva gondolt arra, akit az imént rabolt el tőle a könyörtelen hatalom² és aki az napon, a martonvásári és fejérvári meghalások után a lassan haladó fogolytáborral már Várpalota környékén tartott a bizonytalan úticél felé. Martonvásárról is, Fejérvárról is sikerült Batthyánnak egy-egy rövid, futva írt cédulát küldeni nejéhez és megnyugtatóni őt, hogy

¹ Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé, 1849—1856. (Olcsó Könyvtár, szerk. Gyulai Pál, 725—730. szám.)

² Megható, amint a bevonulás jelenetét néző kis leánykája gyermekes örömet, majd elkomorodását írja le a grófné a Visszaemlékezésekben.

a katonakíséret ama durva fenyegetéssel ijesztgető parancsnoka jóindulattal viseltetik a foglyok iránt.¹

Várpalotán, Veszprémen, Városlődön és Somlyóvásárhelyen át április 28-án ért a karaván Jánosházához. A hatnapi lassú, csendes utazás után itt egy megható, de könnyen veszedelmessé válható epizód szakította meg az egyhangú utat. A község előljárói és értelmisége megjelentek a parancsnokló kapitány előtt s rámutatva a foglytáborból csekély távolságban álló, leginkább kaszákkal felfegyverkezett nagy néptömegre, a foglyoknak, különösen Batthyáynak kiadatását követelték. A kapitány erre Batthyányhoz fordult s emelt hangon kérte fel őt, nyugtassa meg a jánosháziakat azzal, hogy a foglyok közül addig, amíg ő örökdik felettük, senkinek még a hajaszála sem fog meggömbülni és később is rendes bíróság fog ítélni ügyeikben; de ő, a kapitány felelős a foglyokért, azokat élve vagy halva rendeltetési helyükre köteles szállítani. Amint látom, mondá, van akkora néptömeg együtt, hogy minket katonákat összemorzsolhat; de esküszöm, hogy életünket drágán fogjuk eladni és hogy a foglyok közül élve egyik sem esik a szabadítók kezébe.

Bármi mélyen szívébe markolt is Batthyáynak hűséges földjei ragaszkodásának e spontán megnyilatkozása, tudta, hogy a kapitány másként nem cselekedhet. Meghatva köszönte meg a jánosháziak jóindulat sugalta szándékát, Isten áldását kérte késő unokáikra is; de azt is melegen kérte, hogy vegyék fontolóra a kapitány szavait. Sem ő maga nem fél, mondá, az ítéendő bíróság ítéletétől, sem foglytársai nem félnek, a kapitány pedig emberségesen viselkedik velük; míg ha erőszakot alkalmaznának, ez nemcsak a foglyok halálát okozná, hanem később magának Jánosházának végpusztulását is. Egyik-másik hevesebb véralkatú odakiáltott a grófnak, hogy ragadja torkon a kapitányt, vegye el kardját, a többi fogoly pedig a szekerek kocsisaival támogassa a jánosháziak mentő kísérletét. De Batthyány kérései s a belátás győzött a tömegben: a fogly ka-

¹ A két kis levélke ered. gróf Batthyány Elemér úr birtokában. — A fogolycsapat laibachi útjához jól használhattam még Friedreich professzor úr ímént említett kis művecskéjét is.

raván csöndben, megilletődve vonult Sárvára be.¹ Nem ily veszedelmes, de Batthyáynak és a foglyoknak jóleső tüntetés várt rájuk Kőszegnél, ahol az egész kis város látásukra elébük vonult, a tanulóifjúság s köztük az egyenruhás árvaházi növények pedig jóelőre Batthyány elé siettek. Langh kapitány azt hitte, hogy az egyenruhás alakok a magyar haderő csapatai, ezért egyik tisztjét küldte ki hozzájuk, aki megismervén a dolgok állását, az ifjakat hazaparancsolta. Ezek azonban nem engedelmeskedtek, oldalt követték a szomorú menetet s csak akkor maradtak el, mikor Batthyány egyet közülök magához intett s néhány nyájas kérő szót váltott vele.²

Kőszegen, Edlitzén, Bécsújhelyen, Glognitzon, a Semmeringen és Grázon át tartó hosszú útjokban semmi különösebb sem adta elő magát a foglyoknál, akiket egyébként a nép mindenütt a rokonszenv látható jeleivel kísért. A stájerországi Cilli városában azonban meglepő dolog történt. E városkának akkor még nagyobb részt német polgársága eleitől kezdve élénk rokonszenvvel viseltetett a magyar mozgalmak iránt és az ide is eljutott hír, hogy a magyar sereg újra Pesten van, az osztrák sereg pedig meghátrálni kényszerült, némely vérmesebb főben hiú reményeket csillogtatott meg. Mikor a fogolytábor a város piacán megszállott étkezni, két német polgár Batthyány inasához sompolygott s általa ajánlatot tőn Batthyáynak, hogy megszöktetik őt. Volt-e komoly alapja ennek a tervnek és valószínűsége végrehajtásának, nem tudjuk; de érthető, hogy Batthyány — bár jól eshetett neki — a tervet erélyesen visszautasítá.³

Kétheti terhes út után május 5-én végre megérkezett a fogolytábor a maga rendeltetési helyére, Laibachba, ahol őket a városon kívüli magasan fekvő várban helyezték el.⁴ Ennek magvát a valamivel emelkedettebb fellelegvárszerű váracs ké-

¹ Barsi elbeszélése, id. m., 65—67. l.

² Balogh Gyula: „Adatok Batthyány Lajos elítéltetéséhez.” — Pesti Hírlap, 1885, 101. szám melléklete.

³ Ezt gróf Károlyi István írta meg egy levélben B. özvegyéhez, 1850 november 27.-én. — Ered. gróf Batthyány Elemér úr levéltárában. — V. ö. még Batthyány beadványa tervezetével, *Irományok*, 150. sz. alatt.

⁴ Barsi id. m., 87—88. l.

pezte, amelyben a többi foglyoktól elkülönítve utalt ki a várparancsnok a három magyar gróf számára szállást. Ez az elkülönítés annyira következetes volt, hogy nem csupán sétára nem akkor eresztették ki Batthyányékat, amikor a többi foglyot, hanem az istentiszteletek alatt is, melyeket a foglyok vigasztalására a derék várparancsnok a várkapolnában pünkösdi napjától (május 29) kezdve minden ünnep- és vasárnap megtartatott, a három gróf az oratóriumban külön ült a többiek-től. Látni azonban eleget láthatták ablakaikból a foglyok a volt miniszterelnököt, amint a várbeli kút körül sétálgatott s a kút kőkávéjára gondolatokba merülve le-leült. Mély részvéttel és meghatottsággal, sőt a szegényebb sorsú foglyok a hála meleg érzelmeivel nézték őt, aki éppúgy, mint két grófi barátja a hosszú út alatt is, a laibachi hónapokban is pénzadományokkal igyekezett szomorú sorsukon, ahogy lehetett, segíteni. Amint házisapkában és bő hálóköntösben fel s alá járt Batthyány és a szellő meg-meglengette még félévvel azelőtt is szép sötétszőke, de most már erősen őszbecsavarodó hosszú szakállát, viharos lelki küzdelmek és aggodalmak e jelző zászlaját, valóságos „Erlkönig“ gyanánt tűnt fel az emeleti ablakrácsok mögött figyelő rabtársak előtt.¹

Sokat szenvedtek a foglyok július havában a pokoli hőség-től, mert a vár pusztá, fátlan udvarába hajnaltól estig izzóan süttött be a könyörtelen nap és árnyat sehol nem találhattak. De a természet e kegyetlen kínzásától eltekintve, helyzetükkel némiképp kibékíté őket, az összes foglyokat is, Batthyányt is, az, hogy a várőríző és kiszolgáló személyzet igen tisztességesen viselkedett velük szemben² és, persze saját költségükön, elég jól és bőven élelmezheték magukat. Batthyány és két grófi társa a laibachi legjobb városi szállodából, az Österreichischer Hofból hordattak maguknak ebédet és estebédet. Mikor üres szobáikba a váracsba beköltöztek, meg lőn nekik engedve, hogy azokat egyszerűen, de aránylag kényelmesen saját költségükön bebútorozhassák s inasok számára is egy negyedik szobát berendeztethessenek. Az Österreichischer Hof

¹ Minderről Barsi, *passim*, bőven szól.

² Ezt Barsi különösen kiemeli.

vendéglőse engedélyt kapott, hogy egy helyi, természetesen erősen megcenzurázott hírlapot fölküldhessen a három grófnak. Batthyánnak orvosi rendeletre a várparancsnok a váracs melletti fürdőházat is használatára bocsátotta.¹

Mindezeket a könnyítéseket Batthyány a vár parancsnokának, a gentleman gondolkozású csehországi gróf Deym tábornoknak köszönheté, akinek ezek miatt mihamar meg is gyúlt a baja — Bach miniszterrel. Szinte hihetetlen az az alacsony lelki bázisból származó kapzsi hév, mellyel ez a miniszter valami jutalomra váró kém árulkodását megragadva, egy, az új hadügyminiszterhez, gróf Gyulayhoz intézett jegyzékében kikelt a városparancsnok és Batthyányék ellen. Magával ezzel az irattal rászolgált volna arra a jellemzésre, amellyel arcképét Széchenyi a maga nagy szatírájában több oldalról is megörökíté. „Szörnyűségnek“ bélyegzé a Batthyányval és két grófi társával követett tisztességes bánásmódot, olyannak, mely szerinte a közvéleményt fölizgatja. Hogy szépen bútorozott szobában laknak, a legelőkelőbb vendéglőből étkeznek, külön inasokat tartanak, lapokat járatnak és kényük-kedvük szerint járnak le sétálgatni Laibach városába (amely utóbbi persze nem volt igaz!). Nem csoda, ha a közönség, írta Bach, megbotránkozik és csodálkozva látja, hogy e visszaélések ellen semmiféle vizsgálat nem rendeltetett el. Ez a feltűnően kedvezményes bánásmód, mely a foglyok szabályellenes, könnyelmű őrzésére mutat, végzi Bach jegyzéke, semmiképen nincs összhangban Batthyányék letartóztatásának céljával s ezért okvetlenül szükséges, minél szigorúbb fölülvizsgálatot rendelni el s megfelelő intézkedéseket tenni a jövőre.²

Bach e gyalázatos jegyzékére a hadügyminiszter parancsából a katonai följebbviteli törvényszék azonnal felszólítá gróf Deymot a maga igazolására.³ A derék tábornok azonban nem ijedt meg. Kimutatta, hogy politikai foglyait két egész század határőrvidéki katonaság őrzi. Ami pedig a kedvezményes bánás-

¹ A várparancsnok 1849 június 24-i jelentése: *Irományok*, 158. sz. és 159. szám.

² Bach jegyzéke gróf Gyulayhoz, június 14. *Irományok*, 148. sz.

³ Június 15. Lásd *Irományok*, ad 148.

módot illeti, ennek is megvan a maga magyarázata. Az t. i., hogy Langh kapitány, aki a katonai kísérettel a foglyokat Laibachba hozta s a velejött főtörzsporkoláb, Schmutzer, nemcsak semmi tiltó utasítást nem hoztak számára, hanem ellenkezőleg azt jelentették neki, hogy az összes foglyok s így Batthyányék is, kivételes bánásmódban részesültek Budán. De ezen kívül is már Windischgrätztól előzőleg jött hozzá, Deym-hoz, rendelet, hogy a még el nem ítélt politikai bűnösök iránt figyelemmel és kímélettel kell lenni.¹ Más szigorítást hát neki, aki még azt sem tudja, hogy Batthyány tulajdonképen mivel van vádolva, nem lehetett tennie, mint a laibachi helyi hírlap járatását beszüntetnie. Amennyiben pedig a följebbiteli törvényszék nem tartaná mentségét helytállónak, ám küldjön számára részletes utasítást.² Deym magagazolásával a főtörvényszék meg volt elégedve; nem tartá szükségesnek utasítást adni számára; a tábornok belátására bízta, hogy a jövőben a körülményekhez képest folytassa-e vagy megváltoztassa eddigi bánásmódját, csak Leuzendorf meghallgatását ajánlá szükség esetén. A hadügyminisztériumhoz intézett jelentésében pedig a törvényszék arra utalt, hogy a foglyok letartóztatásának célja egyéb nem lévén, mint távoltartani a vádlottaktól mindazt, ami a vizsgálat eredményére káros hatással lehetne, ennek a célnak pedig Deym rendszabályai megfelelnek, semmi igazolásra, semmi felelősségvonásra nincsen szükség. A hadügyminiszter ilyen értelemben válaszolt Bachnak, aki jobbnak látta fölsülése után hallgatásba burkolózni.

Kevésbé kedvező volt ellenben a katonai hatóságok magatartása Batthyány családi levelezése és nejének tervezett laibachi látogatása kérdésében. Ami ezt az utóbbit illeti, az erélyes és fáradhatatlan szerető feleség minden lehetőt elkövetett, hogy fogoly férjét jelenlétével és gyermekei látásával megvigasztalhassa s valószínűleg egy régi jó ismerőse, az öreg gróf Nugent tábornoszernagy felesége útján folyamodást nyújtott be e végett a hadügyminiszterhez is, a polgári kormányhoz is.

¹ Ez is mutatja Windischgrätz és a hatalom későbbi birtokosai közti különbséget.

² Deym már idézett jelentései: *Irományok*, 158. és 159. sz.

Így került kérelme június első felében a minisztertanács elé, mely azonban azt elutasítá. Deym maga talán nem tett volna e kérelem teljesítése ellen kifogást, amint azt az a meleg pártolás mutatja, amellyel Batthyány első laibachi levelének a grófnéhoz való elküldése mellett báró Welden tábornoszernagy előtt nem eredménytelenül emelt szót. Szerető és szeretteit féltő aggodalom nyilatkozik meg ebben a levélben is, mely arra kéri a feleséget, hogy a nehéz utat Laibachba ne kockáztassák meg, mert, mint jól gyanítá, bizonytalan az engedély. Azt tanácsolta ellenben, hogy neje Pestről elköltözzék, akár Ikervárra, akár Ausztriába menjen is a kis család, már csak azért is, hogy vele levelezésben maradhasson és elkerülje a háború színhelyét. Kérve-kéri aztán az asszonyt, hogy ne gyötörje, ne kínozza férjeért magát, „hiszen Te tudod a legjobban, írja, hogy semmi okom sincs szemrehányást tenni magamnak“. S ha mindamellett is valami nem kívánatos történnék velem, Byron szavaira fogok gondolni: „ott egy sóhaj mutatja majd, ki szeret engem, emitt egy mosoly, hogy ki gyűlöl; de bár egem borítsák föllegek, bátran fogok a sors szemébe nézni“.²

Amíg ez a levél útban volt, azalatt Batthyányné összes energiáját az az egy gondolat kötötte le, hogy férjét valamely magasabbrangú osztrák katonafogollyal kicseréltettesse. Járt Mészáros miniszternél és Vetter tábornoknál. Kérte Nagy-Sándort és kérte Görgeyt s ha ezekben a készség a kérés teljesítésére természetesen meg volt is, semmi jóval nem bízathatták a grófnét; mert még a novemberben elfogott Ivánka Imre alezredest sem voltak képesek ily fölajánlott cserével kiszabadítani osztrák kézből, sőt választ sem kaptak az osztrák hadvezetőségtől a megtett ajánlatra. Annál kevésbbé lehet Batthyány kicserélésére, mondták, számítani, mert őt az osztrákok min-

¹ Erről lásd: *Irományok*, 144. sz. alatt.

² Here is a sigh to show, who love me,

Here is a smile to show, who hate,

And nebulous skys (= skies) above me

Here is a heart for every fate!

B. levele nejéhez, Laibach, 1849 máj. 13. sajátk. ered. gr. Batthyány Elemér úr levéltárában. — Gr. Deym kérelme Weldenhez a levél elküldetése végett május 14. ered. Hadtört. Ltár. Armée-Oberkommando. Justiz-Sektion.

den eshetőségre való tekintettel legalább is kezesnek tartják vissza. Jóakarattal figyelmeztették ezért a grófnét, hogy Pesten maradjon, mert ha osztrák uralom alá megy, őt és gyermekeit is a kezesek sorsa várja. A grófnét azonban csak a kicserélés ügye tartotta addig vissza Pesten. Ha ezt nem hajthatta végre, célszerűbbnek vélte távol a magyar fővárostól húzódni meg az ország nyugati részében, ahonnan legalább levélben remélt érinthetzeni férjével. Nagy öröme szolgált hát, hogy iker-vári útja férje helyeslésével találkozott, s hogy valóban módjában lőn vele levelet váltani.¹ Semmi kétség abban, hogy ez csak a börtönőr családja útján történt, de bizonyosnak vehetjük azt is, hogy a derék gróf Deym ezen eshetőségek előtt szemethúnyt. Nem egy példáját olvassuk a grófné Visszaemlékezéseiből annak, hogy kisebb és nagyobb, sőt igen főrangú osztrák katonatisztek a részvét és jóakarát jóleső jeleit éreztették a férjéért küzdő hitvessel — persze olyanok, akiktől sajnos, nem függött a fogoly sorsa. — A levélváltásnak azonban nemsokára híre ment a bécsi hadügyminisztériumhoz, mely azt egészen másként ítélte meg, mint gróf Deym. Nem kedvezménynek, hanem esetleges bonyodalmak és kellemetlenségek okának. Így fogta föl az ügyet maga a minisztertanács is; ezért érthető, bár meglepően nyers és durva az a parancs, amelyet emiatt intézett a labachi várparancsnokságához. Ez a levélváltás mutatja, szolt a leirat,² hogy Batthyány csakugyan nincsen kellő őrizet alatt; e visszságnak meg kell szűnni, Batthyányt e pontban a legszigorúbban ellenőrizni s ha mi efféle szabad levélváltás még netán előfordulna, érette nem az alantas közegget, hanem magát Deymöt fogja felelőségre vonni a hadügyminiszter. A leiratnak meglőn a következménye, hogy a várparancsnok olyan elővigyázati intézkedéseket léptetett életbe, amelyekbe Batthyáynak ismételt panaszai ellenére is bele kellett nyugodnia és amelyek a minisztertanácsot is megnyugtatták.³

¹ Ezeket a grófné „Visszaemlékezései” mondják el.

² 1849 június 8. *Irományok* 141. sz.

³ Deym jelentése június 14. *Irományok* 147. sz. — A minisztertanács jökönyve június 16. *Irományok* 152. sz.

...Mikor a vár szobáinak ablakrácsai mögött a szegény magyar politikai rabok az őszbecsavarodott lengő szakállú magyar Erlköniget a kút kávéjában gondolataiba elmerülve látták ülni, ez akkor egy elhatározónak hitt lépés tervén tépelődött. Azt gondolta, hogy a több mint öthónapi fogság most már bizonyos jogot ad neki pöre gyorsításáért, annak szabadlábon való folytatásáért, a siker biztos reményével folyamodni. Remélte a sikert, mert hiszen ő még Bicskén, mikor nem volt fogoly, önként ajánlkozott Windischgrätznek, hogy az ellene fölmerült gyanuokok alól kész magát a bíróság előtt tisztázni; aztán Jánoshidánál és Cilliben is megmutatta, mennyire nem kívánja, hogy barátai erővel vonják el őt a fölötte ítélő hatóságok keze alól; eddigi kihallgatásain pedig az is bebizonyosodott, hogy ő mindig őszinte híve volt a monarchikus elvnek és a törvényességnek és így dinasztikus érdek is volna őt abba a helyzetbe hozni, ahonnét szavát a mondott két elv mellett, mindig változatlanul hű meggyőződése értelmében, szabadon és nyilvánosan fölemelhesse. Papírra veté ezeket a gondolatokat s megszerkeszté belőlük egy folyamodvány fogalmazását¹ De nem adta be. Megbeszélte előbb barátjával és fogolytársával, Károlyi István gróffal. Sokat és soká tanakodtak rajta, mint a sötétben tapogatódzók. Persze nem tudták, nem tudhatták, mi minden történt azóta, hogy a laibachi fogságban ülnek, a nagyvilágban és Magyarországon. Gondolhatták, hogy a magyar sereg győzelmesen halad tovább is előre, hiszen emiatt vitték őket Budáról a messze Laibachba. Az a kis laibachi hírlap talán még Buda bevételéről is hírt adott nekik. De viszont olvashatták belőle az ifjú császár és az orosz cár varsói találkozása hírét és az osztrákok segélyére jövő Paskievics varsói kiáltványát, az első kozák előőrsök benyomulását ott fönn a Kárpátok nyugati átjáróján s bizonyára nagyítva az osztrák fegyverek diadalaként festegette az a laibachi kis ujság a magyar és osztrák csapatok közötti kisebb-nagyobb összekoccanást. Radetzky nevével, az olaszföldi császári hadsereg győzelmes és biztos helyzete hírével teli volt a krajnai főváros kis világa is. Az ellenmondó értesülések és

¹ Lásd ezt *Irományok* 150. sz. a.

föltevések siralmas káoszban nehéz volt a két barátnak kiigazodni; de úgy rémlett mégis előttük, hogy a kocka az osztrák javára dőlt már el. Ebből a föltevésből kell hát Batthyáynak kiindulni és ehhez képest másként szerkeszteni meg azt a beadványt. Nem csupán kérnie, hanem adnia, szolgálatait is fölajánlania. Így is lőn. Június közepén készíté el az emlékiratot s fölolvassa barátja gróf Károlyi István előtt.

Megjött az ideje annak, ezzel kezdé, mikor honfitársainál a józan ész szava meghallgatásra találhat s ez a nem alaptalan föltevés, meg saját kötelességének tudata ösztönzi őt a király és haza iránt, hogy megismételje Bicskén, Windischgrätz tett ajánlatát. Őt, aki Kassandraként megjósolá, hogy a forradalom hová vezet, aki ezért honfitársai nagy része előtt gyanussá lőn, az események íme igazolták! Alig hihető, hogy most, ha újra fölemelhetné szavát, indító okai hazafiúi tisztaságában honfitársai is kételkednének és ne követnék az ő tanácsát és azokét a nagyszámú monarchikus érzelmű elemekét, akik azelőtt is mindig híven kitartottak őmellette. Lehet, hogy a kísérlet most is életveszéllyel járna, de ez nem lenne az ő számára akadály, mert ő csak lelkiimerete parancsát követné. Biztosítékot afelől, hogy a megszabandó időre visszatér, persze nem adhatna mást, mint becsületszavát, de ez a becsületszó egy mocsoktalan jellemé...

A valóban szépen, nyugodt méltósággal megszerkesztett emlékirat¹ a jó Károlyi Istvánt mélyen meghatotta. Még sokkal-sokkal később is azt írta róla megdicsőült barátja özvegyéhez, hogy az „oly antik nagyságot és nemességet lehel magából, mely egy Regulushoz méltó.”² De úgy látszik nem téveszté el a gentleman Deymra sem hatását; mert a várparancsnok Batthyány kívánságának engedve, a memorandumot azonnal gyors postával beküldé hadügyminiszteréhez, gróf Gyulayhoz; úgy, hogy ez már június 20-án előterjeszthette azt a minisztertanácsnak.

„Mais, hélas à qui s' adressait-il?“ kiáltott föl és mél-

¹ 1849 június 16. Lásd: *Irományok* 151. sz. a.

² „Le document respire une grandeur et une noblesse antique digne de Regulus“. 1850 nov. 17. Ered. gr. Batthyány Elemér úr levéltárában.

tán, most említett levele végében Károlyi István... Most a várható győzelmek küszöbén, most, mikor a napot is ki lehet tűzni, mikor porbatiporva fognak fetrengeni a lázadók, most fogadják el egy Batthyány, egy senki közbenjárását? Most, mikor a leghatalmasabb monarcha, az orosz szuronyok mindenható ura már „közbenjár“? Hahaha! A beadványt — így szól a minisztertanács határozatáról fölvett jegyzőkönyv — amelyben gróf Batthyány a dinasztia iránti hűségére hivatkozva, közvetítését ajánlja föl a magyar rebelleknél, a minisztérium nem vehette tekintetbe s azért ad acta tétette.“ A hadügyminisztériumnál pedig reá is írták, de csak ceruzával: „Bekommt keine Antwort“. Még Deymot sem tartották érdemesnek tudósítani.

... Az emlékirat beadása után lassan teltek a napok. Szomorú egyhangúságukba csak az a vékony reménysugár vetett gyöngye világot, hogy a fogoly ajánlkozása talán elfogadásra talál. Ez idő alatt dolgoztatott Batthyány egy *Védírat*-félén, melyet úgy látszik vezérfonalul szánt a rendes eljárás, a Laibachban várható vizsgálat alkalmára. Ez a dolgozat inkább csak általánosságokban mozog és elég sovány kivonata mindannak, amit önvédelmére már budai kihallgatásai alatt és alább ismertetendő olmtüzi kihallgatásai folyamán tényleg előadott.¹

A Leuzendorf megérkezése, július 1-e utáni hetek sem hoztak semmi változást. A hadbíró a többi fogoly ügyének vizsgálásával volt elfoglalva és egyébként is azon katonai hatóságok válaszára várt, amelyekhez Bécsből való távozta előtt a Batthyány elleni vádak ügyében pótló fölvilágosításokért volt kénytelen fordulni...² Aztán várt úgy ő, mint maga a várparancsnok a katonai följebbviteli bíróság határozott utasítására az összes laibachi foglyok pöriratainak s a meghozandó

¹ *Irományok* 138. sz.

² Lásd *Irományok* 160., 161. és 162. számokat, melyekre még alább a maguk helyén hivatkozni kell. — Hogy Leuzendorf Laibachban sem hallgatta ki Batthyányt (mert a többi foglyok ügyével volt elfoglalva) azt bizonyítja a Batthyány-pörről vélt hivatalos naplója, a melybe minden egyes kihallgatást bejegyzett. Laibachi kihallgatásról szó sincs e naplóban. *Irományok*, 199. sz.

ítéleteknek esetleges fölülvizsgálása dolgában. Ez a részletes utasítás nem is soká váratott magára. A följebbviteli bíróság a laibachi foglyok nagy számára való tekintettel, természetesen arra számított, hogy a beható vizsgálat még hónapokat fog igénybe venni és ezért meghagyta az utasításban gróf Deymnek, hogy a vizsgálat állásáról minden hó végén jelentést tegyen. Ez azonban, mondhatnók, mellékes téma volt ebben az utasításban. A fősúly azon feküdt, hogy az utasítás éles különbséget tön egyrészt Batthyány, másrészt az összes többi fogoly pöre között. Ezekre az utóbbiakra vonatkozólag teljes fölhatalmazást adott már előre a várparancsnoknak, hogy a hozandó ítéleteket jóváhagyhassa és végrehajthassa, csak a törvényes meghatározott esetekben, — mikor t. i. alapos okai vannak a haditörvényszék ítélete ellen kifogást emelnie — küldje föl a pöriratokat a följebbviteli törvényszékhez. *Batthyány ügyében ellenben ezt a diszkrecionális teljhatalmat nem adta meg a följebbviteli bíróság gróf Deym várparancsnoknak.* Azt az ítéletet, így rendelkezett az utasítás, amelyet az ott Laibachban összeállítandó haditörvényszék Leuzendorf referátuma alapján Batthyány ügyében fog hozni, *kihirdetése előtt az összes pöriratokkal együtt, revízió végett, kötelessége lesz Deymnek beküldeni a bécsi katonai följebbviteli főtörvényszékhez.* Elhatározta emellett az a főtörvényszék az utasítást megelőző aznapi teljes ülésében, hogy *ezt az ekként hozzá fölküldendő ítéletet a maga részéről a legfőbb katonai törvényszék elé fogja majd beterjeszteni.*¹

Ha már most visszagondolunk arra a rabulisztikus, a méltányosság és objektív igazságosság teljes hiánya miatt feltűnő leíratra, amellyel a följebbviteli törvényszék Leuzendorf javaslatát, hogy t. i. Batthyány minisztersége idejéből való cselekedetei vagy mulasztásai egyáltalán kikapcsoltassanak, visszautasítá: talán nem alaptalanul támad bennünk a gyanu, hogy az az imént előadott éles megkülönböztetés a többi fogoly és Batthyány pöre között a följebbviteli törvényszék rosszakara-

¹ A följebbviteli kat. bíróság júl. 13-diki teljes ülésének jkönyve. *Irományok* 172. A. alatt; az utasítás, illetőleg rendelet július 13-dikáról 172. B. alatt.

tából, mondjuk elfogultságából származott. Azt vélhette, hogy a Leuzendorf referátuma alapján hozandó ítélet enyhébb lesz a kelleténél és ezt az enyhébb ítéletet a várparancsnok, aki Batthyányék iránti jóakarátának világos jeleit adta, diszkrecionális ratifikálási jogával élve, azonnal helyben fogná hagyni. Másrészt azonban érthető, ha a följebbviteli bíróság ama kisebb szerepet játszó, politikailag jelentéktlenebb foglyoknak meg a magyar miniszterelnöknek egyéniségét, pöreik és ítéleteik súlyát és következményeit nem egyformán értékelte. Ha pedig tekintetbe vesszük azt, hogy az ítélet az összes pöriratokkal, tehát nem csupán a vádló auditor referatumával, hanem a Batthyányt okvetlenül védelembe is vevő hadbíró mentegető okaival kerül a följebbviteli és innen a legfőbb katonai törvényszék fölülvizsgálata alá: lehetetlennek kell mondanunk, hogy e hatóságoknak politikailag még oly elfogult, de utóvégre is jogképzett, művelt és objektív igazságszolgáltatásra fölesküdtött tagjai szemet hunyjanak a vádlottat mentő okok elől, ha nem méltányolják is valamennyit úgy, ahogy azt a védő hadbíró méltányolja. Mert mérlegelniök és tekintetbe venniök ezeket kötelességük volt a törvényszékeknek; ellentétben egy korlátlan teljhatalmú, hatalomittas főhadvezérrel, aki kénye-kedve szerint táncoltatja az ad hoc alakított rögtönítélő haditörvényszékeknek saját maga által fölállított és kihirdetett paragrafusait. Ebből a szemszögből nézve a dolgot, nem kell kedvezőtlennek minősítenünk a megkülönböztetést.

Az utasítás alapján Leuzendorf hát nyugodtan várhatja vala Laibachban, amíg összes anyaga egybegyűl a pörhöz és ha akár meggyőződésből, akár más okból javát akarta Batthyánnak, remélhette, hogy bár a haditörvények alapján szigorú lesz is ellene az ítélet, azt a legfőbb törvényszék a bőven előadható enyhítő okok tekintetbevételével szelidíteni fogja. Azonkívül, mint a német közmondás mondja: kommt Zeit, kommt Rat. Míg a pör azt a hosszú utat megjárja, az alatt elég ideje lesz Batthyány nejének és rokonságának Bécsben a mérvadó helyeken férje érdekében működni.

Ekkor, az ügy ezen kissé kedvezőnek látszó stádiumában lépett közbe egy váratlan, végzetessúlyú tényező: báró Haynau csász. kir. tábornagy.

Windischgrätz visszalépése után április közepén a bécsi katonai kormányzó, báró Welden¹ vette át a herceg katonai örökét Magyarországon. Az új fővezér az előző esztendőben olasz földön mint hadtestparancsnok kitüntette ugyan magát, de 49-ben a magyar seregek győzelmes előretörése éppúgy megtépázta az ő katonai hitelét, mint elődét s azért ötheti fővezérlet után maga helyett Haynau tábornakszernagyot, ezt az erélyes, kegyetlen embert, aki vad energiáját már az olasz földön kimutatta, ajánlá kineveztetni. Haynau kinevezése Magyar- és Erdélyország katonai főparancsnokává s egyszersmind a polgári igazgatás teljhatalmú főnökévé május 30-án meg is történt.² Nem lehet itt szándékom Haynau lelke zsigereit boncolgatnom. Elég, ha rámutatok arra, hogy közismert vér- és bosszúszomja patológikus jellegű, erélye a kegyetlenségben a terheltség kifolyása volt, akár (és valószínűleg) nem normális fejedelmi atyjától, akár szép zsidó anyjától örökölte is az eléggé rút szerelemfi. Erre az abnormis lelkiségre mutat az is, hogy a magyar seregek elleni legfontosabb harcai közepette, amikor dicsvágyát és hiúságát az orosz tábornokok iránti féltékenységre már javában marcangolta, mintha egy semmittevésbe és unalomba elmerült szadista volna, eszébe jut, hogy nini ott Laibachban egy-két tucat olyan magyar fogoly van, akiket az ő magyarországi elődje csukatott el, akik Budáról csak ideiglenesen szállíttattak Krajnába, akik tehát az ő elődje utódjának, vagyis neki, Haynau-nak vasvesszeje alá tartoznak, mint ahogy a szökött katona mindenképp a maga ezredéhez tartozik. Minden érzékű parancsnok még csöndes béke idején is szíves örmest átengedi másnak, ha lehet, a gyűlöletes politikai pörökkel való foglalkozás dicsőségét. Nem úgy Haynau. Nála a büntetés, bosszúállás lelki szükséglet, tápláló lelki kenyér volt. Július 17-én, magyarországi teljhatalmára hivatkozva, parancsot menesztett gróf Deymhoz, hogy a laibachi magyar politikai foglyokat további vizsgálat és ítékezés céljából azonnal

¹ Welden „tudós“ katona hírében állott s kitűnő botanikus volt, kiről a botanikában egy növényt is elneveztek. V. ö. H. Kerchnar id. h. 345 s köv. Jelleméről azonban nem mondhat jót Kerchnar.

² Sammlung der für Ungarn erlassenen Manifeste... stb. I. 95.

Pozsonyba, a kerületi hadparancsnoksághoz küldje, ahonnan Budára fognak visszakisértetni.¹

Haynau parancsa ugyanaznap, július 21-én érkezett Laibachba, mint a följebbiteli törvényszék főntebb ismertetett, július 13-i utasítása. Két teljesen ellenkező meghagyás, melynek rendkívülisége vagy rendellenessége különösen szembeszökő volt, mert a főhadparancsnoki hatalmi szó egy rendes, kompetens, attól a főparancsnokságtól teljesen független, sőt törvénykezési téren fölötte álló hatóság intézkedését keresztezte. És az is, akihez a parancs intézve van, ott Laibachban, semmiféle vonatkozásban sem tartozik a magyarországi főhadparancsnokság jogara alá. De Haynau parancsa sokkal kategorikusabb volt, mintsem ignorálni lehetett volna. Deym tehát táviratban fordult Gyulay hadügyminiszterhez, aki az ügyet az éppen együttülő minisztertanácsa elé terjeszté. Hogyan gondolkodott a csodálatos kényúri parancsról a hadügyminiszter? azt nem tudjuk; a minisztertanácsnak azonban a szabálytalanság, az a, ha szabad úgy mondanunk, illetékességi kihágás semmiképen nem tetszett. Azonban ez az idő, ezek a hónapok a kard mindenható uralmának voltak hónapjai Ausztriában s „a győzelmes“ Haynauval talán nem is volt tanácsos ellenkezniök. És volt a minisztereknek még más okuk is, hogy elhárítsák magukról s az osztrák terület katonai törvényszékeiről újabb, pláne magyar politikai pörök, elítélések, bebörtönzések ódiumát. Untig elég volt efféléből Bécsben, a bécsi forradalom résztvevői pöreiben, amelyek amúgy is oly nagyfokú elkeseredést szültek az osztrák főváros lakosaiban, hogy még pár héttel ezelőtt Welden tábor-szernagy attól félt, vajjon nem fog-e újabb forradalom kitörni Bécsben s ezért a minisztertanácsnak az ifjú császár Schönbrunnból való eltávolítását, szépszerével való elutaztatását hozta javaslatba.² A Haynau parancsával és Deym táviratával foglalkozó minisztertanács hát elvben rosszalta ugyan Haynau ezen önkénykedését, amelynek következtében a laibachi foglyok „az itteni osztrák területi jurisdictio alól Haynau katonai jurisdictiója alá kerülnének“, ki is mondta, hogy jóváhagyását már

¹ Deym jelentése a hadügyminiszterhez: *Irományok*, 175. sz.

² Minisztertanács ülése május 7. — Min. R. Prot. 1417 ex 1849. ered.

csak azért is meg kellene tagadnia, mert ily miniszteri jóváhagyás az örökös tartományokbeli haditörvényszékek tekintélyét csorbítaná, mintha ezek nem lelkiismeretesen és igazsággal járnának el és ezért engedtek át a magyar foglyok Haynaunak. Ez azonban csak elv és frázis volt a miniszter uraktól. A minisztertanács örült, hogy megszabadul e tehertől, egy Batthyány Lajos elítéltetése izgalmaiktól s végül is azt határozta el, „hogy ebben az ügyben semmit nem tesz”.¹ Más szóval:

A hadügyminiszter ebben az értelemben táviratozott aztán Deymnek, aki erre még aznap kiadta a parancsot a foglyok előkészítésére, a hetven főből álló katonai kíséret összeállítására. Ezek fődözete mellett és a két hadbíró, Leuzendorf és Nedelkovics, kíséretében már harmadnap (július 23) megindult a szomorú karaván jóakaró környezetből, napfényes helyről, rideg lelkek közé, sötét kamrákba, bizonytalan cél felé.² A fogoly csapat a Semmeringen, Badenen és Bécsen át július 26-án érkezett Pozsonyba, ahol a foglyokat a várban zárták el s ahol akkor, mellesleg mondva, őrizet alatt tartották Kossuthné is gyermekeivel, Perczel Móriénét gyermekeivel, Guyon Richardnéét és másokat.³

Laibachból való elindulásuk előtt sikerült Batthyáynak tudatni nejével Pozsonyba szállíttatásukat, amire a derék asszony életveszélyes kalandok között sietett Emmy leánykájával férjéhez. De hiába könyörgött a merev és gögös kis Geringer bárónak,⁴ a teljhatalmú Haynau polgári adlátusának, aki ekkor még itt ütötte föl székhelyét; ez nem engedné őt be Batthyányhoz. Harmadnapra azonban az asszony anyai nagybátyjának, gróf Zichy Ferencnek sikerült más úton az engedélyt kieszközölni. A viszontlátás megrázó, lesújtó volt: az üres és sötét szobafélében, mely csak felülről, egy befalazott félablak felső részén át kapott világosságot, az asztalra kellett a foglynak föllépnie, ha az eget akarta látni. Ebben a félhomályban

¹ Minisztertanács jegyzőkönyve, júl. 21. (7. pont.) *Irományok*, 176. sz.
 * Haynau akarata győzött.

² *Irományok*, 172. B. és 175. sz.

³ Az útról, bécsi és pozsonyi elhelyeztetésük borzalmairól bőven ír Barsi id. m., 154. és köv. l.

⁴ Széchenyi nagy satírájában kitűnően figurázza ki ezt a kis palatinust“.

állott a feleség előtt a teljesen lesoványodott, megöszült, még nem is régen oly délceg, férfikora javát élő, most már megöregedett magyar „Erlkönig”. A fájdalomnak micsoda villámai cikáztak át a nő lelkén, azt Visszaemlékezései mutatják. Az egyedüli vigasztaló az volt, hogy a lovagias várparancsnok, Haymerle őrnagy, a kerületi hadparancsnokság utasítása és a szabály ellenére kibeszélni magukra hagyta őket; sőt mikor a találkozás után lekísérte a várból a grófnét, nagy jóindulattal vigasztalá, hogy: „még minden jóra fog fordulni és eljön az idő, amikor e szomorú multakon mosolyogni fogunk”...¹ Mivel Batthyány a két kisebb gyermeket is látni akarta, úgy egyezett meg nejével, hogy ez éretük Ikervárra megy. Itt azonban leánykáját nagy betegen találta az anya s természetesen nem hagyhatta el; mire pedig a kis beteg fölépült, akkorra Pozsonyból hírt kapott az asszony, hogy férjét onnan már elvitték, de nem Budára, hanem — Olmützbe!

Ennek a föltűnő, Haynau parancsával teljesen ellenkező intézkedésnek meg volt a maga különös oka. Gedeon altábornagy, a pozsonyi katonai kerület parancsnoka² augusztus 8-i jelentésében arról panaszkodik gróf Gyulay hadügyminiszternél, hogy a folytonos csapatátvonulások, különféle álhírek a magyar lázadók erejéről, rosszakarattal fertőzött levegőt teremtettek a koronázó városban. E hírhordozók és hangulatcsinálók ellen megtétettek ugyan az intézkedések, de mivel az események mégis valami kedvezőtlen fordulatot vehetnek, célszerű lesz a Pozsonyban őrzött magyar politikai foglyokat innen elszállítani. Két-százon felül van ilyen fogoly Pozsonyban, — jelenté Gedeon —, akik közül a súlyosan terhelteket ő Olmützbe óhajtáná küldeni, ha a hadügyminisztérium másként nem intézkedik.³

¹ A grófné nagy elismeréssel említi Visszaemlékezéseiben Haymerle őrnagyot (aki, tudtommal, nagybátyja volt báró Haymerle külügyminiszternek, Andrassy utódjának).

² Gedeon alig pár hete volt ekkor Kempen utóda Pozsonyban. — Gedeon különben magyarsága s amiatt, hogy a székelyeket nagyon kedvelte, nem tetszett a hadsereg felsőbb régióinak. Érdekes, hogy mikor a pozsonyi parancsnokságot átvette, gróf Grünne figyelmezteté őt, hogy ne beszéljen annyit magyarul! Kempen naplójegyzete, 1849 július 26 és 29. Id. h.

³ Gedeon jelentése: *Irományok*, 188. sz.

A hadügyminisztérium és a minisztertanács, amely elé az ügyet gróf Gyulay beterjeszté, helybenhagyta Gedeon altábornagy szándékát, aki ezzel a felhatalmazással csak részben élt. Amennyiben t. i. csupán a Laibachból küldött foglyokat, köztük a három grófot, szállíttatta az augusztus 11-ről 12-re forduló éjjel egy különvonaton, mely éjfél után fél háromkor indult, Leuzendorf felügyelete alatt az olmtüzi várba. Jelentésében ezt azzal okolta meg, hogy éppen ezek a foglyok különös érdeklődés tárgyai a városban; nagyszámú rokonságuk szünetnélküli kéréseikkel, hogy a foglyokkal beszélhessenek, nagy alkalmatlanságot és nyugtalanságot okoznak.¹

A pozsonyiak hangulata és a foglyok atyafiságának alkalmatlankodása természetesen csak pusztá ürügy volt. E miatt ugyan nem kellett volna Batthyányékat Pozsonyból eltávolítani. Sokkal komolyabb körülmény bírta rá Gedeont erre az intézkedésre s a hadügyminisztériumot és a minisztertanácsot a felhatalmazásra. Ez a komoly ok pedig az a veszély volt, mellyel a Klapka parancsnoksága alatti komáromi várórség eredményes kirohanásai, a császári csapatokkal való mérkőzései és, ami fő, a Komáromot cernirozó csász. kir. hadsereg szétrobbantása Pozsony városát, illetőleg az itt állomásozó osztrák csapatokat fenyegették. Alig pár napra Batthyányék Pozsonyba érkezése után egy Komáromból kitört osztag Kosztolányi ezredes alatt Pott osztrák tábornokot Szentpéternél megverte és Schulz ezredes segítségével hétórái harc után Érsekújvárig szalasztá. Másnap éjjel egy újabb kitörő csapat a Liebler osztrák vezérőrnagy alatti sereg balszárnyát kergette szét. De a döntő az augusztus 3-i nagystílű kirohanás lőn, melynél az osztrákok több mint ezer embert, 30 ágyút, több ezer darab fegyvert vesztek, a magyar huszárok pedig mintegy 3000 darab, Haynau seregének szánt vágómarhát hajthattak Komáromba, Klapka maga Győrig nyomult előre, ahol az osztrák sereg számára felhalmozott nagymennyiségű élelmiszert kezébe keríthette.² Alapos

¹ Min. R. Prot. 2702. ex 1849, ered. — Gedeon parancsa Leuzendorfhöz és jelentése gróf Gyulayhoz: *Irományok*, 189. és 190.

² Minderről Klapka Mémoireja, 202–214. és Rustow ism. műve, II. 384–88. l.

oka volt hát Gedeonnak Pozsonyt és foglyait félteni, habár sem ő nem vallotta is be jelentéseiben, sem a minisztertanács nem említé ezt az igazi okot. Világosan előadta azonban azt maga Leuzendorf, midőn a fogolycsapat Olmützbe érkezése és elhelyezése után másnap a katonai följebbviteli főtörvényszékhez megtette köteles jelentését Bécsbe a „helyszín“ hirtelen történt változásáról.¹ A minisztertanács is nagy megnyugvással, nagy könnyebbüléssel vette tudomásul a jólsikerült olmützi expediciót. Igaz, hogy a jegyzőkönyv tanúsága szerint csak két személy érdekelte a minisztertanácsot az összes foglyok közül: Batthyány Lajos és Károlyi István. Hallatlan durvaság volt gróf Gyulaytól, hogy ebben a minisztertanácsban a két grófról mint elítéltekről beszélt, mikor Olmützbe érkezésüket bejelenté. Pedig még a nyomozások sem voltak egészen lezárva, a főtárgyalás még meg sem kezdődött! Gyulay persze a maga durva bejelentésével csak azt fejezte ki, amit a vezető körök óhajtottak, sőt biztosra vettek...²

...Elég körülményesen és szemléltetőleg írja le Barsi³ az olmützi vár ama széles és hatalmas bástyarészét, mely a foglyok és köztük Batthyány szomorú börtönéül szolgált. Egy sírbolt-szerű, dohos bűzzel telt öblös tornából hosszú, sötét folyosót vájt emberi kéz a kő- és földtömegbe és ebből a folyosóból nyíltak jobbra azok a cellák, melyeknek a belső bástyafalba vágott és sűrű vasráccsal ellátott ablakai egy szűk udvarfélére néztek, míg a folyosó bal oldalán olyan oduk sorakoztak egymásmellé, amelyek a világosságot kifelé nyíló, ágyúk számára készült lőréseken át kapták. Az előbbiekre három szobában helyezték el a három grófit, míg az utóbbiakba négyesével a többi foglyokat. Még a pozsonyi börtön látása után is a kétségbeesésig mérgázta volna a grófnét, ha férjét itt, e vigasztalan helyen láthatta volna, e vigasztalan helyen, ahol a szegény foglyokat

¹ Leuzendorf jelent., augusztus 13. *Irományok*, 191. sz. Hogy milyen hirtelen történt ez az intézkedés, mutatja az, hogy Leuzendorf a parancsot Gedeontól éjjelután 1 órakor kapta és félháromkor már elindult Pozsonyból a hirtelen befűtött vasúti fogolyvonat.

² Gyulay bejelentése az augusztus 13-i minisztertanácsban. M. R. Prot. 1766. ex 1849. ered.

³ Id. m., 168—169. l.

még szabad levegőre is csak egy hatalmas bástya- és magas épületfalakkal körülvett sikátorszerű udvarra eresztették. De ez a viszontlátás Olmützben nem sikerült, noha mindent megkísértett e célból a derék asszony, tüstént férjének Pozsonyból való elszállítása után. Törekvéseinek rugót adott az a levélke is, melyet hozzája férje Olmützből, nem tudjuk mi módon, juttatott s melyben pozsonyi találkozásukra hivatkozva szívrehatóan fejezte ki óhaját, hogy szeretteivel újra találkozassék. Schwarzenberg herceg azonban nem engedte meg a nő útlevelének láttamozását; hiába várt, kért, fáradt és könyörgött a szegény asszony ott fenn Bécsben az engedélyért.¹

De talán jobb is volt, hogy neje és gyermekei jelenléte nem lágyította el Batthyány psychéjét e borzasztó hetek, augusztus utolsó két hete alatt, amikor neki igazáért, fejéért, életéért oly kegyetlen küzdelmet kellett vívnia az előtt a haditörvényszék előtt, melyet a katonai szabályok szerint az olmützi várparancsnok állított most össze. Alig negyednapra Olmützbe érkezése után megkezdődtek utolsó, perdöntő kihallgatásai, a lehető legszomorúbb auspiciumok között. Mert a remélni kezdő szegény foglyokat, akiknek lelkébe az öröm jóltevő sugarait lopta be az a közjük beszivárgó szóbeszéd, hogy Olmützbe lett átszállíttatásuk oka a komáromi magyar hadak győzelmes előretörése volt, váratlanul kegyetlen hír rázta föl augusztus 18-án, az ifjú császár születése napján. Olyan hír, melynek eleintén még hitelt sem akartak adni. Falragaszok hirdették e napon Olmütz városában herceg Paskiewics jelentését a cárhoz, hogy „Magyarország Felséged lábainál fekszik“ — és a börtönőr, tán felsőbb meghagyásra, nagy buzgalommal osztogatá szét a foglyok közt e falragaszok s a róluk beszélő olmützi újságlapok példányait...²

¹ Visszaemlékezéseiben írja.

² Barsi id. m., 172. és köv. l.

MÁSODIK KÖNYV.

AZ OLMÜTZI HETEK.

XII. FEJEZET.

Olmützben rendes és „teljes“ haditörvényszék elé állítják Batthyányt. — A legelső vád: a szeptemberi magyar államjegyek kir. szentesítés ellen történt kibocsátása. — A Batthyány-kormány pénzügyei. — A vád alaptalansága. Az ezt bizonyító iratok. — Batthyány a nádor és király beleegyezését bírta: de az erre vonatkozó iratokat elrejtik a hadbíró elől, akit szándékosan tévesztenek meg.

Az olmützi haditörvényszék előtt, melyet a várparancsnok a helyőrség tisztikarából előírás szerint állított egybe,¹ a „rendes eljárás“ Batthyány ellen az augusztus 16-i kihallgatással kezdődött meg. Ezt még hat más kihallgatás követte, hat tárgyalási napon augusztus 22-ig.

Az első kihallgatáson a magyar kormány által kibocsátott *papírpénz ügye* került mindenek előtt szóba. Az a kétségtelen tény, hogy a kormányzást egyáltalán véve, specialiter pedig a nemzeti ellenállást 48 szeptemberétől kezdve csak a magyar bank- és államjegyek tették lehetővé, az e hatalmas mozgalmakkal rokonszenvező előtt méltán dícséri a magyar kormány, különösen pedig Kossuth pénzügyi politikáját. De elítélendő bűnné, valóságos felségárulássá avatta azt az udvar és a bécsi kormány szemében, bűnné, amelyért a kibocsátást végrehajtó miniszterelnök fejére zúdul felelősség és büntetés. Mert erősen kell hangoztatni, hogy *ezen a tényen*, a Batthyány-kabinet pénzügyi politikájának ezen a *sikerén* feküdt a fősúly. Szinte eltörpül mellette az az alkotmányjogi szempontból nyomós körülmény, eltompul mellette az az éles fegyver a vádló kezében,

¹ Róluk alább, a maga helyén, lesz szó.

hogy attól a törvényjavaslattól, amelynek értelmében az államjegyek szeptemberben kibocsáttattak, a királyi szentesítést a fölség tényleg megtagadta.

A vád és védelem megértése szempontjából szükséges egy rövid pillantást vetnünk a Batthyány-kormány pénzügyeire.¹

Mikor Kossuth ápril 11 után átvette a pénzügyminisztériumot, az összes állami pénztárakban 506.000 forint készpénz állott az egész kormányzat szükségei fődözésére. A pénzügyi közigazgatási esztendő kezdete akkor még az addigi régi norma szerint november elseje volt s Magyarország egy esztendei biztos rendes jövedelme kerekszám 11 és fél millió pengő forintra rugott, melynek azonban a nagyobbik felét az ápril előtti kormány már kiadta volt, úgy, hogy Kossuth a novemberig terjedő 7 óra csak öt millióra számíthatott. Ebből június végéig tényleg befolyt harmadfél millió pengő forint, tehát Kossuthnak június végéig az állami pénztárakban talált készpénzzel együtt kerekszám három millió állt rendelkezésére. Ebből és az időközben forgalomba hozott kincstári jegyekből volt kénytelen Kossuth június végéig az összes állami kiadásokat fődözni és fődözte is úgy, hogy június végével még néhány száz forint maradványt tudott felmutatni. De már a július havával kezdődő időkre a kilátások kétségbeejtők voltak. Erős deficit rémképe fenyegette már előre a pénzügyi kormányt. Hozzájárult ehhez már áprilban az az aggodalom, vajjon a preliminált rendes jövedelmek a rendkívüli időkbén, az ország adminisztrációjának teljes átszervezésével járó bajok és kiadások idején be fognak-e csakugyan folyni? És hozzájárult egy oly körülmény, mely minden számítást felborítással fenyegetett: az osztrák nemzeti bank

¹ Igen jó kalauz itt *Faragó Miksa* műve: *A Kossuth-bankók kora.* (A szabadságharc pénzügyei.) De jól használható *Lukács Béla* kis műve: *Az 1848—49-i pénzügy...* Az eredeti számadások alapján. (Pest, 1871.) Azután *Veress József* nyug. kerületi bányáigazgató *kézirati* jeles műve: *Az alsó-magyarországi főbányagrófság, 1848—49.* A selmecbányai m. kir. bányáigazgatóság irattárából. (Veress e kéziratosa műve a M. Tud. Akadémia birtokában. Figyelmemet rá a főtítkárr úr, Balogh Jenő Ó Excellentiája volt szíves fölhívni s a kéziratot fölháználás végett rendelkezésemre bocsátani, amiért hálás köszönetemet fejezem ki.)

krizise az olaszországi lázadás, a katonai kiadások s a márciusi forradalmak következtében. A szabadalmazott pénzintézet bankjegyeinek, a legális fizetőeszköznek hitele erősen megingott, az egész monarchiában versenyezve prezentálták kereskedők és magánosok a bankjegyeket ezüstre való beváltás végett a bank pénztárainál, melyek azonban a kívánalmaknak az amúgy is mostohán dotált Magyarországon a legtöbb esetben nem tudtak megfelelni. Hiába igyekezett a bank a külföldön ezüstöt vásárolni, hiába remélte az osztrák kormány, hogy Oroszország ki fogja őt nemesfém (ezüst) kölcsönzésével segíteni. Pesten, Budán, Debrecenben, Győrben, Pozsonyban s az ország nagyobb városaiban hihetetlen jelenetek folytak le a bankjegyek beváltása miatti tülekedéseknél s a helyzetet súlyosbította az a viszsza, ily időkből rendesen előforduló körülmény, hogy lelkiismeretlen spekuláció kéz alatt összevásárolta a kapható ezüstpénzt s kivitte Bécsbe, hogy a Nemzeti Banknak nagy nyereséggel eladja, ami azonban csak ideig-óráig használt. A dolgok odafejlődtek, hogy az Osztrák Nemzeti Bank egy osztrák kormányrendelet alapján már május 22-én beszüntetvé a készfizetéseket, jegyeinek nemesérré való beváltását.

Ezek az áldatlan viszonyok arra bírták Kossúthot, hogy ércalappal jól fundált magyar bankjegyek kibocsátásának tervével foglalkozzék. Már május közepén megkezdte tárgyalásait a Pesti Kereskedelmi Bankkal oly irányban, hogy a magyar állam nevében aranyban és ezüstben 5 millió pengő forintot deponál s ezen az alapon 12 és fél millió forint fog egy- és kétforintosokban, esetleg több-forintosokban kibocsátatni. A szerződés a kormány és királyt helyettesítő nádor jóváhagyásával június 17-én létre is jött. Nem ide tartozik fejtegetni, minő küzdelem folyt le már e napot megelőzőleg is, annál is inkább a szerződés megkötése után egyrészt a magyar pénzügyminiszter, másrészt az osztrák kormány és az Osztrák Nemzeti Bank között. Az osztrák minisztérium a monarchia hitelét féltette, a bank a maga szabadalmát védte körömszakadtáig, a magyar pénzügyminiszter pedig az égető szükségre és a magyar állam pénzügyi függetlenségére hivatkozott. A tárgyilagos szemlélő kénytelen megállapítani, hogy hibák történtek mindkét részről,

itt is, ott is túllőttek a célon, megtorló rendszabályokat bocsátott ki mind a két fél, mert rendületlenül hitt a maga igazában.¹

E harcok közepette születtek meg az első magyar bankjegyek, a kétforintosok, melyeket lázas előkészület után a bankjegynyomda berendezése bevégeztével² a magyar pénzügyminiszter az augusztus 5-i rendelettel bocsátott ki.

De sem a küzdelmet az osztrák pénzügyi körökkel, sem a nehézségeket a magyar pénzügyek terén nem szüntette meg a várva-várt magyar bankjegy. A nemzetiségek lázadása, Jellachich készülétei az ország védelme végett tetemes hadierő szervezését tették elkerülhetlenné. Súlyos feladat állott a magyar pénzügyi kormány előtt, mely a megváltoztatott költségvetési új esztendőbe július elsején 519 forint készlettel léphetett be!

A 48-as idők egyik leglélekemelőbb mozzanata az az általánosan ismert képviselőházi július 11-i jelenet, midőn Kossuth hatalmas szónoklattal a veszélyben forgó ország és a kivívott új alkotmány védelmére 200.000 katonát és 42 milliónyi hitelt kért, de be sem végzé egészen a mondatot, mikor Nyáry Pál fölállott s esküre emelve jobb kezét, csak ezt az egy szót mondta, hogy „megadjuk!” és szavát a föllekesített képviselők riadó helyeslése egyhangúlag szentesíté. Ez azt jelentette, hogy a kényszerítő politikai viszonyok miatt a jól fundált magyar bankjegyek kibocsátását bankszerűen nem fundált *államjegyek* kibocsátást fogja követni.

De hogyan és mikor?

A pénzszüke naponként fenyegetőbb alakot öltött; július végén egy Kossuthnál tartott értekezleten Klauzál kétségbeesetten kiáltott föl, hogy „most már csak az Isten segíthet rajtunk!” és mikor pár nap múlva Batthyány és Széchenyi a nádornál ebédelve a vigasztalan pénzszükség rettenetes következményeiről tanakodtak: a már különben is megrongált idegű

¹ E hibákra és túlzásokra Faragó id. m. többhelyütt rámutat; de világos képet róluk főként a bécsi magyar minisztérium és a magyar miniszterelnökség irataiból nyerhetni. (Orsz. Ltár.)

² Erre kitűnő kútfő Firtinger Károly műve: 50 esztendő a magyarországi könyynyomtatás közelmúltjából. (Budapest, 1900.) — V. ö. Faragó id. m., 114. és köv. l.

Széchenyi a nagy izgatottságtól rosszul lőn.¹ De semmi sem jellemzi élesebben a helyzetet, mint a nádornál tartott augusztus 6-iki minisztertanács. Sok mindenről esett e viharos értekezleten szó. A nádor erősen szemére hányta Kossuthnak, hogy ujságjában a „Kossuth Hírlapjában“ saját neve alatt olyan vezércikkeket ír, amelyek a minisztérium álláspontját nem fedik s a közönséget félrevezetik, mert ez méltán hiheti azt, hogy amit Kossuth ír, az a minisztériumnak is véleménye. Kívánta a főherceg, hogy Kossuth ezzel a vezércikkezéssel hagyjon föl s a miniszterek kivétel nélkül csatlakoztak a nádor kívánságához.² Kossuth azonban nem engedett, azt fejtegette, hogy az az ő privát dolga, a miniszternek ehhez semmi köze s azért nem ígérhet semmit; de egyszerű megoldása van a dolognak, mondá, ha ő leköszön tárcájáról s tüstént be is jelenté lemondását. Batthyány ezt elfogadandónak mondá, mert bármi nagy is Kossuth népszerűsége és bármi erős lesz is a krízis e lemondás miatt, az eredmény t. i. homogén gondolkodású minisztérium létrejövetelének lehetősége, megérdemli a krízis kockázatát. Nem úgy, azonban a nádor, akit az óriási kiadások és az üres kincstár réme riasztotta meg. Nyersen kiáltott rá Kossuthra: nem úgy van az miniszter úr; Önnek nem szabad most kilépni; lemondásával becsületét veszítené el, mert üres pénztárakat hagyna maga után s a zászló mellől elfutó szökevénynek tűnnék föl.³

Kossuthot meglepte a nádor az erélyes föllépése és visszavonta lemondását. „Igaz, hogy üresek a pénztárak, felelte, de mégis csak ki fogok jönni“. ⁴ — Kossuth optimizmusa ismeretes. Tudjuk azt is, hogy ez az optimizmus adott neki lendületet

¹ Naplóbejegyzései, július 23. és augusztus 5. (Döblingi Hagyaték, I. 357. s köv.)

² Kossuthnak a „Kossuth Hírlap“-jába írott cikkeiről egy (de úgy látszik nem teljes) jegyzék a M. Nemz. Múzeum Vörös-gyűjteményében, 1761. sz. alatt (a kis kötet 97. oldalán).

³ „Sie dürfen nicht austreten, sonst verlieren Sie Ihre Ehre, da Sie leere Kassen lassen und somit als Flüchtling erscheinen.“ A nádor sajátkezű, naplószerű feljegyzései ezen minisztertanácsról. Alcsúti levéltár.

⁴ „Wahr sei, dass die Kassen leer sind, aber durchkommen werde er (Kossuth) doch.“ U. o.

a pénzügyi nehézségek legyőzésében.¹ Mikor azt mondta a nádornak, hogy mégis csak ki fogok jönni, már akkor kidolgozta volt az 1848 július — 1849 júniusi évre szóló költségvetési törvényjavaslatot s az óriási deficit dacára meg volt győződve, hogy az a képviselőház, amelyben a július 11-i emlékezetes esemény lejátszódott, nem fogja őt cserben hagyni. Az időközben fölmerült hadi kiadások, a fölállítandó nemzeti haderő költségeinek pontosabb kiszámítása a már megajánlott 42 milliónál jóval nagyobb összegű hitel szükségét állapítja meg. Az első félévre (1848 július-december) 16 millió, a másodikra (1849 január-június) 45 millió, összesen tehát 61 milliónyi hiányt mutat föl az a költségvetési törvényjavaslat, mely a kormányt megfelelő mennyiségű államjegyeknek a beálló szükség szerinti részletekben való kibocsátására hatalmazza föl. És Kossuth nem csalatkozott: a képviselőház nem könnyű szívvel ugyan, sőt viharos jelenetek után, augusztus 24-én, a főrendiház pedig egyhangúlag pár napra rá megszavazta a törvényjavaslatot, mely azonnal felküldetett a pár nap óta Bécsben időző Batthyány és Deák kezéhez, hogy a királyi szankciót minél hamarább kieszközöljék.²

A két miniszter tüstént személyesen adta át a törvényjavaslatot Schönbrunnban a királynak s az égető szükségre való tekintettel gyors szentesítést kért; de mint Pestre jelentették, „gyakran ismételt sürgetés után sem kaptak éppen semmi választ”.³ Ez a késlekedés párosulva a teljes pénztelenség miatti kinos helyzettel, a magyar pénzügyek felelős miniszterét egy formai és alkotmányjogi szempontból nyilvánvalóan

¹ Kossuth optimizmusának szinte megdöbbentő példáját jegyzi föl éppen ebből az időből Széchenyi. Az augusztus 17-i minisztertanácsban azt mondta Kossuth, hogy „két hét múlva annyi pénzünk lesz mint a szemét; Angolországból 3 millió font sterlinget kapok”. — Kossuth e mondatát Széchenyi ezzel a megjegyzéssel írja be naplójába: „megállt az eszem”. (Döbl. Hagy., I. 376.)

² A királyi szentesítés alá terjesztett eredeti törvényjavaslatot lásd: *Irományok, Függelék*, 8. sz. — Roppant érdekes, amit Lukács Béla id. kis művében megállapít (77—79. ll.), hogy a nemzeti kormány az óriási nehézségek, stb. dacára sem lépte túl az ezen törvényjavaslatban engedélyezett hitelt.

³ A fölötte érdekes és jellemző jelentés: *Irományok*, 8. sz. (nem a Függelék 8. száma!)

törvényellenes lépésre bírta, olyanra, melyet csak a végső szükség parancsával okolhatott meg: szeptember 6-án hivatalosan a maga fejétől, minisztertársait és a Bécsben időző kabinetfőnököt nem kérdezve, közhírré tette, hogy a törvényhozás határozatából ötforintos *államjegyek* fognak azonnal forgalomba hozatni. Kossuth teljes tudatában volt lépése törvényteleniségének és annak, hogy ez a lépés Batthyány helyeslésével semmi esetre sem fog találkozni. Ezért a szeptember 11-i ülésben hatalmas beszédben fejtegeté, hogy az ország gépezete a legközelebbi órákban meg fog akadni, ha a Ház nem hagyja jóvá az ő szeptember 6-i rendeletét. A Ház elnöki végzéssel teljesíté Kossuth kívánságát, aki azonban ezzel nem elégedett meg, hanem formális határozatot követelt, amit neki a másnapi szeptember 12-i ülés meg is adott, kimondván egyszersmind, hogy „addig is, míg az ország szükségeinek fedezése végetti hitelnnyitás iránt alkotott törvénycikk ő fölsége által szentesítetnék“, a pénzügyminiszter szeptember 6-i rendelete szerint kibocsátandó 5 forintosok „az ország minden közjövödelmeivel biztosítottván“, minden közpénztárban ezüstpénz gyanánt elfogadandók.¹

Az említett házelnöki végzés idején, szeptember 11-én, Batthyány már lemondott volt tisztéről és *már* nem volt, a Ház határozata alkalmával, szeptember 12-én pedig *még* nem volt újonnan miniszterelnök. De midőn a nádor kérésére e napon a miniszterelnökséget újra elvállalá,² az időközben gyorsan kialakult helyzetet s a Ház határozatát az alább elmondandó okból akceptálta és szeptember 14-én Madarász László interpellációjára a tényeknek megfelelően kinyilatkoztatta, hogy az 5 forintosok már forgalomba hozattak s kibocsátásuk folytatódni fog. Duscheknek, a pénzügyminisztérium vezetőjének, egy jelentéséből Batthyányhoz tudjuk most már, hogy szeptember 14-től kezdve az első tíz napon naponként 60—80.000 forint értékű ötforintos lett átadva a forgalomnak, szeptember 24-től

¹ Minderről igen jó áttekintést ad (eltekintve a „Közlöny“ tudósításaitól) Faragó id. m., 162. és köv. — Kevésbé jó Pap D.: Nemzetgyűlés, II. 184. s köv. lapokon olvasható összeállítás.

² Igen fontos részleteket ad a szemtanú Kovách Lajos Tört. Tanulmányá, Bpesti Szemle, 35. köt. (1883), 351—52.

pedig naponta 120.000 forint erejéig volt elhatározva ezen Kossuth-bankók, ötösök és százasok, kibocsátása.¹ Ez a megvalósított terv, az államjegyeknek a szeptember 12-i képviselőházi határozat alapján, de királyi szankció nélkül történt kiadása, tette lehetővé a nemsokára győzelmes honvédsereg felállítását.

A súlyos váddal szemben, mely az államjegyek kibocsátásának megengedésében, sőt magában az idevonatkozó törvényjavaslat megalkotásának tényében Batthyány rovására a felségárulás, a lázadás bűnét állapította meg, a miniszterelnök már Budán utalt arra, hogy a törvényjavaslat miatt ellene nem lehet vádat emelni, mert ezt az ősszminisztérium a nádor beleegyezésével határozta el. Öneki, magának — mondá — ez a törvényjavaslat soha nem tetszett; ő annyira ment, hogy Bécsben, a törvényjavaslat kézhezvétele után, Esterháznak nyíltan kimondá abbeli véleményét, hogy jobb volna azt királyi szentesítés alá talán nem is ajánlani. Már csak azért sem, mert ha a király azonnal megtagadja a szentesítést, Kossuth kénytelen volna visszalépni és így elérhető lenne a kívánatos cél, hogy Kossuth nélkül egy homogén minisztérium minél hamarabb megalakulhasson. De persze a szankció megtagadásával egyidejűleg a szerb és horvát lázadást is azonnal le kellett volna törnie a fölségnek, hogy a pénzszükség megszűnjék, rendes viszonyok álljanak be s az új minisztérium konszolidálódjék. Csakis ezen föltétel teljesítése esetére lett volna Batthyány nézete szerint a szankció megtagadandó. De akárminő is — folytatá Batthyány Budán — bárkinék a fölfogása erről, a törvényjavaslat végre is csak javaslat volt, aminek beterjesztése ellen sem alkotmányjogi szempontból, sem a fölség jogai szempontjából kifogás nem emelhető.² Ha aztán Kossuth a saját fejétől, a királyi szankció kinyerése előtt, kibocsátotta az államjegyeket, ám feleljen is érte; az 1848-i törvények szerint egyik miniszter sem vonható felelős-

¹ Duschek Batthyányhoz, 1848 szeptember 23. Ered. Koss. Arch. Poliz-Akten (I), 48/PZ. sz. (Fundált 2 frtos e napig csak 152.000 forint értékben adatott ki.)

² Kihallg. iktönyv: *Irományok*, 85. sz., február 16-i kihallgatás.

ségre azért, amit egy másik miniszter a saját resszortjában tesz vagy mulaszt.¹ Különösen áll ez pedig — folytatá Batthyány — Kossuth személyére, akiről tudva van, hogy akárhányszor megengedte magának oly rendeletek kiadását, oly intézkedések végrehajtását, amelyeket a minisztertanács nem fogadott el.²

De igazságtalanság is vádat emelni ő ellene továbbá azért is, mert ő Kossuthnak szeptember hatodiki rendeletéről semmit nem tudott, ennek közzétételekor ő Pesten sem volt, hanem hivatalos küldetésben Deákkal együtt Bécsben járt;³ mikor pedig Pestre visszatért s a többi miniszterrel ő is beadta lemondását, első dolga volt a nádor előtt határozottan kijelenteni, hogy a királyi szentesítés nélküli papírpénz kibocsátása törvénytelen dolog. A nádor ennek dacára kérve kérte őt a kormány továbbvitelére, amit ő már csak azért sem akart megtenni, mert a nádor nem tudta őt oly helyzetbe hozni, hogy efféle törvénytelen rendszabályok nélkül vihesse a kormányt, lévén minden állampénztár üres. Erre tudatta aztán vele a nádor, hogy a bécsi Nemzeti Bankkal tárgyalások indultak meg egy kölcsön folyósítása végett, amelyből az időközben kibocsátott törvénytelen ötforintosok vissza fognak váltani; addig hát nyugodt lélekkel folytassa Batthyány a napi szükség fedezése céljából a törvénytelen államjegyek nyomtatását.⁴ A nádornak ezen határozott nyilatkozata bírta őt a kormány elvállalására és ez a nyilatkozat oka annak is, hogy ő szeptember 14-én a képviselőházban az ötforintosok folytatólagos kiadását bejelentette... Ha már most — folytatá Batthyány — az államjegyek kibocsátása e nap óta folytatódott, a bécsi Nemzeti Bank kölcsöne pedig az ő kétheti további

¹ Itt B. az 1848. III. t.-c. 18. §-ára céloz: „Mindegyik miniszter azon rendeletéért, melyet aláír, felelősséggel tartozik.“ Erre B. többször hivatkozik a kihallgatások alatt.

² Ezt a tényeknek megfelelő körülményt B. már a legelső erre vonatkozó kihallgatáson hangoztatta, *Irományok*, 85. sz. (A. alatt).

³ Augusztus 29-től szeptember 10-ig volt B. Bécsben Deákkal.

⁴ „... und mich ausdrücklich in solcher Hindeutung (a kölcsönre) beauftragt, bis zur dieser Zeit mit der Emittierung fortzufahren und hiedurch den täglichen Bedarf decken.“ *Irományok*, 85. sz. (a március 20-i kihallgatás).

minisztersége idejében nem jött meg: azt ő neki senki bűnül nem róhatja föl.

Ha ellenben ő az államjegyek kibocsátása miatt nem vállalja a kormányt; bárki meggondolhatja, mi történt volna a forradalmi párt óriási izgatottsága miatt; teljesen eltekintve attól, hogy pénz nélkül vinni a kormányt merő képtelenség. Nem szabad hát neki szemére vetni, hogy törvénytelenül cselekedett, mikor a kormányt a papírpénzkibocsátás folytatása mellett vitte, mert ha ez törvényteleniség volt, akkor miért kényszeríté őt erre az illetékes fórum? Ő a fölség helyettesével állott szemben, aki őt közvetlenül személye szerint szólítja föl erre. Hogyan gyaníthatta volna ő, hogy illojális és illegális dolgot cselekszik, mikor a király alteregójának megbízását követi és meghatalmazásával él; különösen, mikor e vállalkozása nem egyéni érdekből, hanem tisztán hazafiságból és a nádor iránti őszinte ragaszkodásból történt? Tenyéren fekvő dolog, hogy a nádor és általa a király sokkal kisebb bajnak tartották a törvénytelen pénzkibocsátást, mint azt a fölfordulást, mely beállott volna, ha ő — Batthyány — pénz híján a kormányt nem vállalta volna s a zavarban a forradalmi párt végkép fölülkerekedik.

Megtörténhetik — folytatá az önvédelmében lendületessé váló Batthyány —, hogy egy miniszter kénytelen a törvények keretén kívül eső valamely rendszabályhoz folyamodni. Ha helyesen és óvatosan akar eljárni, akkor előbb kikéri a fejedelem vagy tejhatalmú helyettese beleegyezését; ha ezt megkapta, akkor tovább nem felelős *a trónnal* szemben. A fejedelem beleegyezése pedig adva van, ha egy rendszabály kibocsátása után is megtartja, nem bocsátja el a miniszterét. Az én speciális esetemben — mondá Batthyány — a papírpénz kibocsátásának szükségét a nádor nemcsak belátta, *hanem saját elbeszélése szerint a királynak is tudomására hozta* egyidejűleg annak a bejelentésével, hogy a miniszterelnökséget újra elvállaltam. *A király tehát tudta, hogy a papírpénz kibocsátása folytatódik.* De ha nem tudta volna is, még az sem változtatott volna az én felelősségem tényén, mert nekem elég volt a nádor jóváhagyása. Az a körülmény pedig, hogy a király mindezek után helybenhagyta a kormánynak általam való átvételét, oly hely-

zetet teremtett, mely *föltétlenül lehetelenné teszi, hogy e pontban a trón most felelősségre vonhasson engemet...* Persze gondolható az az eset, hogy a király nem ért egyet a nádor intézkedéseivel — folytatá Batthyány. Ekkor előtte áll a törvényes út: bejönni az országba, amikor aztán a nádor teljhatalma törvény szerint megszűnik.

Kitűnő védőbeszédét egy hatalmas akkorddal fejezte be Batthyány. Az a körülmény, hogy ő az államjegyek kibocsátása után is megbízást vőn a királytól a kormány továbbvitelére, ami eljárásának hallgatólagos helyeslésével egyértelmű, oly valószínűségű tény, „melyet semmi magasabb hatalom el nem tagadhat” és amely *„egyenesen megfosztja a koronát attól a jogtól, hogy ellenem ezen a címen bárminemű váddal lépjen föl”*.¹

Kétségtelen, hogy ezek a nyomós argumentumok hozzájárultak ahhoz, hogy a hadbíró, mint följebb láttuk, a nádor megkérdeztetését proponálja. Ha a nádor bizonyítja azt, amit róla a vádlott állít: akkor a vád alapja megrendül. Ez vezette Windischgrätzet is, midőn előtte a kihallgatási jegyzőkönyveket a referens fölolvassa és ezért egyezett bele a hadbíró javaslatába. Azonban láttuk azt is, hogy az osztrák minisztertanács a nádor meghallgatását ennek törvényes felelőtlenségére való utalással mereven elutasítja. Így érthető, hogy az *olmützi kihallgatásoknál* a papírpénzre vonatkozó vádnak fölvetésekor a hadbíró a nádor felelőtlenségét megállapító törvénycikk² fölolvásával akarta Batthyányt sarokba szorítani. Batthyány erre kitűnően vágott vissza. Megelégedéssel hallom — mondá —, ha miniszteri működésem a magyar törvény alapján kerül megítélés alá; mert nem tehetem föl, hogy a magyar törvény csak akkor jön alkalmazásba, ha esetleg káromra válhat; akkor azonban nem, amikor védelmemül vagy igazolásomul szolgál. Kérem tehát — mondá emelkedettebb hangon — a magyar országos törvényeket és az alkotmányos álláspontot venni bírói ítélet alapjául miniszteri tevékenységem mérlegelésénél; kérem

¹ „Keine höhere Macht kann solchen Schritt desavouiren, und so entfällt dormal der Krone das Recht, aus diesem Titel gegen mich klagend aufzutreten.“ *Irományok*, 85. sz. (március 20-i kihallgatás).

² 1848. III. t.-c., 2. §.

különösen mérlegelni azt, hogy amint én a fölség kezébe tett esküm által a trónnal szemben felelősséget vállaltam, úgy a fölség is megadott nekem minden garanciát, amit felelősségem tekintetében a törvény tartalmaz. Ez volna jogos kérésem; de jelen helyzetem ismeretében távol állok attól, hogy a legfelsőbb akarattal dacolni akarjak; bízom a bíró személyében adott védőm igazságosságában és akadékoskodás nélkül állok szónak a magyar törvény ellenére ezen *katonai* törvénytörések előtt.¹

Elénk sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ez a bizalom már nem talált oly visszhangra a hadbírónál, mint ahogy azt Batthyány Leuzendorf addigi viselkedéséből méltán hihette. Semmi bizonyítékunk nincs ugyan arról, hogy a hadbíró direkt utasítást kapott volna az olműtzi kihallgatások megkezdése előtt Batthyányval szemben az igazságosság ösvényéről letérni. De a vádlott javára szolgáló összes javaslatainak merev visszavetése a felsőbb fórumok részéről gyaníttatta vele, hogy mit várnak, mit kívánnak tőle. Sapiienti sat. „Landgraf sei hart!“... Mikor azért visszavetette a vádlottnak a nádorra való hivatkozását, amit Batthyány természetesen nem tudott „aktaszerűen“ bebizonyítani, még meg is fordítá, ha szabad e kifejezéssel élnem, a bot végét. Az a szemrehányása ugyan, hogy Batthyánnak kötelessége lett volna a nádort a törvényellenességre figyelmeztetni, bizony fölösleges volt, mert Batthyány ezt (amint már Budán is, úgy Olmützben is előadta) nyomatékkal megtette volt. De Leuzendorf nem tágított. Sem a főhercegre való tekintetnek, sem semmi más bármi körülménynek, így támadt Batthyányra: nem volt szabad Önt a királya iránti hűség és kötelességteljesítés útjáról letéríteni. A király megtagadta a szankciót, Ön pedig a király akarata ellenére végrehajtani engedé a törvényjavaslatot és így most felelni tartozik a fölségjogok ez usurpatiójáért. Mert nemcsak valamilyen bűnös cselekmény közvetlen elkövetése teszi a minisztert bűnössé és büntetésre méltóvá, hanem az ellenrendszabályok elmulasztása is.

Hiába ismételte meg Batthyány mindazt, amit a budai

¹ Augusztus 16-i kihallgatás 2. pontja, *Irományok*, 192. sz.

kihallgatások alkalmából az államjegyek kibocsátásának történetéről elmondott, a hadbíró újabb és újabb ellenargumentumokkal felelt. Élénken festette a kárt, amelyet a magyar papírpénz a monarchia hitelének okozott s amely a „kormányzás anyagi bázisát megrendíté”. Szemére veté, hogy neki — a miniszterelnöknek — legjobban kellett tudnia, hogy a király augusztus 14-én, tehát jóval az államjegyek kibocsátása előtt visszavonta azt a teljhatalmat, amelyet a nádornak június 26-án adott s mely a törvények szentesítési jogát is a király betegsége tartamára való tekintettel megadta a palatinusnak; de elfeledte Leuzendorf azt, hogy sem István főherceg, sem Batthyány nem vindikálta ezt a jogot a nádor számára az államjegyek kibocsátása dolgában. Még álmukban sem fordult meg az a gondolat, hogy a nádor szentesítse a vonatkozó törvényjavaslatot.¹ A kínossá válandó vitát Batthyáynak az a valóban méltósággal tett kijelentése zárta le, hogy mint mindig, úgy most is elismeri a királyi szankció nélkül történt papírpénzkibocsátás törvénytelenységét, de nemcsak elnézést, hanem egyenest védelmet kíván a királytól, akinek a kényszerítő körülmények ismeretében is mindég megmaradt az az alkotmányos joga, hogy ha nem helyesli minisztere valamely tettét, hát nem bizza rá tovább a kormányt, hanem egyszerűen elbocsátja szolgálatából.²

...Tegyük fel azt az esetet, hogy Leuzendorf titkos utasítást kapott Batthyányval szemben kíméletlenül járni el efféle elsőrendű súlyos vád vizsgálatánál. Még ebben az esetben is meg kellett volna hajolnia a vádlott idevágó elbeszélésének súlya előtt, ha Batthyány a maga állításait, miután a nádort nem hallgatták ki, legalább valami okmánnyal tudta volna igazolni, vagy ha Leuzendorfnak ily hivatalos igazoló iratok kerültek volna kezébe. De éppen ez nem volt módjában a vádlottnak és nem volt birtokában a hadbírónak, mint védőnek.

¹ A B. kivégzése utáni irodalom nagyrésze hibásan utal B. védelmében arra az 1848 június 25-i *teljhatalomra*, melyet a nádor a királytól kapott, de augusztus 14-én visszavont. Elöl jár e hibában S. Horváth id. m., 19. és köv. l.

² Minderről bőven szólnak *Irományok*, 192. sz. a. az 1—S. számú vádak és védekezések.

Pedig Batthyány minden részletben igazat mondott. Azon hivatalos iratokból, melyeket Leuzendorf előtt akkor eltitkoltak, a kutatónak most könnyű ezt bebizonyítani.

Kossuth 61 millió államjegy kibocsátásáról szóló törvényjavaslatának csakugyan már a benyújtáskor sem volt Batthyány valami lelkes híve. Tudjuk, hogy a tárgyalás előtti napon, midőn az osztályok előzőleg értekeztek róla, a jobboldal élén Kovács Lajos — Széchenyi és Batthyány e nagyérdemű és törhetetlen híve — élénken tiltakozott az ország ily nagymérvű megterhelése ellen az államjegyek által, de Kossuth pártja az osztályértekezleten többségben volt, elfogadta a törvényjavaslatot a tárgyalás alapjául, amire Kovácsék a szavazás előtt zajos tüntetés közt hagyták el a termet. Ugyancsak Batthyány lelkes híve, a veszprémmegyei somlyóvásárhelyi kerület igazmondó képviselője, Papp János pedig magán a képviselőházi tárgyaláson emelte föl szavát az államjegyek kibocsátása ellen és oly örökérvényű igazságokat használt argumentumok gyanánt, amelyek nyolc évtized viharai után is újra szomorúan bizonyultak be. Papp János a kiadások tetemes leszállítását s az adók arányos, bár hatalmas emelését kívánta a nemzeti védelem céljaira. A födözetlen papírpénz kibocsátása — mondá — tönkreteszi a takarékoskodókat, a takarékpénztárba pénzt elhelyezőket, a középosztály szorgalmas és takarékos rétegeit; ezek és bennük ezer és ezer vagyontalanná váló család rovására érdemetlenül gyarapítja a nemzet egy másik osztályát, az adóssággal terhelt földbirtokosokét, akik így papírpénzzel fizetik ki adósságaikat s mikor beáll a födözetlen papírpénz csődje, a középosztály ezernyi kistökése koldusbotra jut. De Kossuth azzal torkolta le az igazmondó képviselőt, hogy vegye hát ő át a pénzügyminiszteri tárcát; amire persze a képviselőház az államjegyek kibocsátását, illetőleg a hitelt azonnal megszavazta.¹ Nem érdektelen, hogy az ország legnagyobb földbirtokosa, herceg Esterházy Pál, a fölség személye

¹ Mindezt a legügyesebben adja elő, kútfők alapján, Faragó M. id. m., 133 és köv. lapjain. (Széchenyi szüros mondása is, nagy szatírájában, az ekként tönkremenő, síránkozó s végül is csöndesen elhaló özvegyekről, idevág.)

körüli miniszter épp úgy gondolkozott, mint Papp János, de ezen egészséges nemzetgazdasági szempontok mellett politikai tekintetben is elítélte a papíráradatot s a törvényjavaslatot semmikép sem volt hajlandó a fejedelem előtt képviselni. És Széchenyi is a törvényjavaslat elfogadása napján kétségbesetten kiáltott föl, vajjon lehet-e egyáltalán hinni, hogy ilyen törvényjavaslat elnyeri a királyi szentesítést?¹

Igy megértjük hát, hogy a törvényjavaslat Bécsbe küldése után sem Batthyány, sem Deák nem fojthatták el Esterházy és Wessenberg előtt, — amit Leuzendorf ezek írásbeli vallomásaiból jól tudott,² — aggodalmukat. Növelte ezt az aggodalmat az, midőn Esterházy révén megtudták, hogy a Wessenberg-minisztérium már szeptember 2-án kelt fölterjesztésében a törvényjavaslat elutasítását ajánlotta a császárnak,³ anélkül, hogy a két miniszternek alkalom adatott volna a király előtt a törvényjavaslat létrejöttének okait és nézeteiket azon mód felől előadni, amely szerint az égető és mindent fölborítással fenyegető pénzszükségen ilyen törvényjavaslat nélkül is segíteni lehetne. Sokkal rosszabban állunk — panaszkodik Batthyány a nádornak, — mint március előtt, mert az osztrák minisztérium egészen a Staatsrat örökébe lépett azzal a különbséggel, hogy a magyar miniszterek most egyáltalában meg sem kérdeztetnek.⁴

Batthyány már ebben a jelentésében közölte a nádorral, hogy ha e vizsás helyzeten nem tud segíteni, ő is, Deák is be fogják nyújtani lemondásukat. Ebben a szándékában megerősítette őt pénzügyminiszter kollégájának az az eljárása, amellyel a kabinet fejének tudta nélkül szeptember 6-án az ötforintos államjegyek kibocsátását önhatalmúlág elrendelő. Nem lehet e sorok feladata azon országgyűlési bonyodalmak, azon félig tragikus, félig színészi jellegű jelenetek előadása, amelyek az össz-

¹ Esterházy levele B.-hoz, melyben lemondása okát fejtegeti, kelet nélkül, de szept. 3. előttről. Fogalm., herceg Esterházy-levéltár. — És Széchenyi megjegyzése, ad augusztus 24. (Döbl. Hagy., I. 382.)

² *Irományok*, 125. és 145. sz. a.

³ Separatprotokoll, 2247. sz. bejegyzés. Az uralkodó szeptember 6-án közlé ezt Esterházyval.

⁴ Batthyány a nádorhoz, Bécs, 1848 szept. 3, sajátk., ered., alsúti levéltár.

minisztérium lemondását szeptember 11. és 12-én követték. Kiegészíti ellenben eddigi tudásunkat az az adat, hogy Batthyány már lemondása napján hajlandó volt engedni a szorult helyzetbe jutott, csaknem kétségbeeső nádor sürgetésének, a kormány újravállalása ügyében, ha a nádor egy javaslata, mely a szeptember 6-i törvénytelen lépés korrektúrájára irányul, a folség részéről elfogadásra talál. Az országos pénztárakban — írta a nádor e napon a királynak, — annyi pénz sincsen, ami egy hétre elég volna és mivel a hitelnyújtó törvényjavaslat még nem nyert szentesítést és így államjegyet nem szabad nyomtatni: csak egy mód van a helyzet megmentésére és ez az, ha a király kétmillió forintot akár ezüstben, akár osztrák ércfedezetű bankjegyekben bocsát kölcsön a magyar kormány rendelkezésére; Batthyány csak ily kölcsönnel tudná megakadályozni az ötforintosok nyomtatását.²

Leuzendorf előtt, mikor a Burgban Ransonnet meghívására, mint főntebb láttuk, a Batthyány-pör ügyében a terhelő és mentő bizonyítékokat Windischgrätz parancsa folytán kereste, a nádor ezen jelentését eltitkolták. Valószínűen megsemmisítették, mert a nádor meglevő kevésszámú eredeti jelentései közül hiányzik és ma sem tudnánk róla, ha a nádori alcúti levéltárban eredeti fogalmazványa fönnt nem maradt volna.

A nádor ezen tapogatózó jelentését a királyhoz másnap már egy határozottabb tartalmú követte, mely a fővárosban kitörni készülő forradalom megelőzésével foglalkozik és azt fejtegeti, hogy az országgyűlés többségénél Kossuth forradalmi irányú befolyását egyedül csak Batthyány tekintélye és energiája képes ellensúlyozni. Ezért ő, a nádor, folszólította Batthyányt miniszteri tárcája ideiglenes megtartására és kéri a királyt, hogy Batthyányt bízta meg egy új kabinet megalakításával. Batthyány neki megígérte, hogy erre két föltétel alatt vállalkozik is. Ha t. i. a folség Jellachichot visszaparancsolja, amit Jellachich már azért is könnyen megtehet, mert a főbotránykő, Kossuth, többé már nem miniszter. Második föltétele Batthyánynak pedig (amit eddigelé nem tudtunk és ami a nádor előző napi ötletére támaszkodott), az — folytatja je-

² A nádor a királyhoz, szeptember 11. — Fogalm., alcúti levéltárban.

lentésében a nádor, — hogy adasson a fölség a magyar kormánynak Batthyány kezébe egyelőre legalább egymillió forintot kölcsön, mert pénz a pénztárakban nincs és *Batthyány az öt- és tízforintos államjegyek kibocsátását királyi szankció nélkül semmi szín alatt nem hajlandó megengedni!* A magyar miniszterelnök e két föltételével a nádor azonosítá magát. „Mivel mint nádor az ország integritásának védelmére esküt tettem, írá az első föltételre vonatkozólag, nem lehetek nyugodt szemlélője a bán betörésének“ és ami a második föltételt illeti: a kölcsön megtagadása esetében csakugyan nem volna képes sem ő, sem Batthyány Kossuth tervét az államjegyek szankció nélküli kibocsátását megakadályozni.¹

A nádor eme kölcsönterve és annak a tudata, hogy ezt a királynak bejelenté, bírta rá a magyar miniszterelnököt a szeptember 14-i nyilatkozatra, hogy az ötforintosok kibocsátását nem szünteti be. Ezért nem reflektált Madarász László perfid megjegyzésére, hogy íme, mégis csak megcselekszi azt, amit eddig törvénytelennek tartott. És ezért hagyta válasz nélkül Kossuth fejtegetéseit, aki szokott ékesszólásával bizonyítgatta, hogy az államjegyek kibocsátása királyi szankció ellen sem törvényszegés, mert ez egy neme a magyar törvénytárból jól ismert subsidiumoknak, melyhez hát királyi szentesítés nem szükséges, sőt amelyért inkább köszönettel tartozik a király az országgyűlésnek!

Leuzendorf előtt a nádornak ezt a szeptember 12-i jelentését is eltitkolták és valószínűleg eltüntették, mert most sem található föl; csak a nádor alcúti fogalmazásából ismerjük ezt is.

De a Batthyány elleni, mondjuk negatív rosszakarat még ennél is tovább ment. Egész bizonyos ugyanis, hogy a nádor e jelentéseit a király nemcsak megkapta, hanem a kölcsönre irányuló javaslatot rokonszenvvel fogadta. Akár a király, akár a legközelebbi környezete: Ferenc Károly főherceg s más tanács-

¹ „Denn im entgegengesetzten Falle könnte er (Batthyány) Kossuths Plan, diese Bankoten (az államjegyeket érti ez alatt a nádor) ohne Sanction in Cours zu setzten, nicht verhindern.“ A nádor hosszú jelentése, szept. 12. — Fogalm., az alcúti levéltárban.

adója. Mert a nádor határozott kívánságára, de természetesen a király és Ferenc Károly főherceg beleegyezésével Esterházy, aki a nádor és Batthyány propozícióját élénk helyesléssel üdvözölte, noha már lemondott volt miniszteri tárcájáról, *azonnal* fölkereste az Osztrák Nemzeti Bank igazgatóságát egy kitűnően megszerkesztett emlékiratával.¹ Nem is egy, hanem két millió forintnyi kölcsönt kért Batthyány kormánya számára, mint első jelentésében a nádor. Igen ügyesen utalt a herceg az osztrák pénzügyminiszternek a magyar kormányhoz intézett június 14-i jegyzékére az ércfödözetű magyar bankjegyek kibocsátásának terve alkalmából. E jegyzékben azt tudatta az osztrák pénzügyminiszter, hogy az osztrák nemzeti bank hajlandó a magyar kormánynak kamattalan kölcsönt adni, ha szabadalma a magyar kormány részéről elismertetik és a magyar bankjegyek nem bocsáttatnak ki. A bank álláspontjának a most kért kétmilliónyi hitel megnyitása is teljesen megfelelné, írta Esterházy, mert ezzel a pénzzel a kibocsátott ötforintos bankjegyek váltatnának vissza és kétséget nem szenved, hogy a nemzeti bank akkori föltétele is, privilégiumának elismerése, be fog következni.

A Batthyány előadását fényesen bizonyító ezen hercegi emlékiratot Leuzendorf elé Schwarzenberg, igaz, ha akarta volna sem terjeszthette, lévén az a Nemzeti Bankhoz intézve. De ugyanaznap báró Kraus pénzügyminiszterhez is jegyzéket írt a derék Esterházy ugyanolyan értelemben s melegen kérte őt a kölcsönterv hathatós támogatására.² Ezt a jegyzéket pedig, ha akarták volna, előadhatták volna a hadbírónak, aki a pénzügyminisztérium irattárában is kutatott; teljesen eltekintve attól, hogy Kraus ezt a jegyzéket kétségkívül bemutatta a minisztertanács előtt, amelynek iratai között nyomára jött volna Leuzendorf, ha gondosan el nem rejtik vala előle.

Tenyéren fekvő dolog, hogy Batthyány, mint kihallgatása is mutatja, minderről a lépésről értesülve volt és így a nádor-

¹ Az igen fontos emlékirat egykorú másolata (vagy fogalmazványa?) a herceg Esterházy-levéltárban, 1848 szept. 13-ról keltezve.

² Ennek is egykorú másolata (vagy fogalmazványa?), ugyancsak az Esterházy-hercegi levéltárban.

ral együtt megnyugtatta és nyugodtan folytathatá az ötförintos államjegyeknek, *mint később beváltandó szükség-pénznek*, nem pedig mint királyi szankció elleni államjegyeknek kibocsátását... Hogy gyorsan pár nap alatt ily kölcsönügy lebonyolítása egy pénzügyintézetnél, mely csak az intézőtanács beleegyezésével intézkedhetik, nem megy: az érthető. Hogy azonban ez sikerült volna a szerencsétlen Lamberg-eset közbejötté nélkül: az meg bizonyosra vehető.

Azonban nem csupán a kölcsönügy folyamatba tétele nyugtathatta meg a nádort és Batthyányt és menti ez utóbbit a kibocsátás ügyében mindennemű vád alól. Még a fatális törvényjavaslat királyi szentesítésének, ha szabad úgy mondanom, ügymenete, még ez is ellentmondást alig tűrő módon tanuskodik Batthyány jóhiszeműsége mellett. Pár szóban meg kell erről is emlékezni.

Az osztrák minisztertanács főtebb említett szeptember 2-i előterjesztésére, mely a magyar államjegyek kibocsátásáról szóló törvényjavaslat elutasítását ajánlja, az uralkodó nem adott érdemleges választ, noha az udvar körül tartózkodó magyar konzervatív urak is hasonlóképen határozott elvetését követelték a törvényjavaslatnak.¹ Áttette ellenben a Batthyányéktól vett törvényjavaslatot, az új honvédsereg föllállításáról szóló másik törvényjavaslattal együtt² (melyről alább lesz szó) herceg Esterházyhoz azzal a fölszólítással, hogy vagy az összminisztérium, vagy az illető miniszterek, tehát Kossuth (s a másakra vonatkozólag Mészáros) „minél hamarabb“ írásbeli véleményt terjesszenek föl hozzá, a királyhoz és csatolják a megfelelő legfelsőbb elhatározásnak általuk javaslandó szövegét. Ezen felül, mondja a kézirat, a „fölötte fontos“ törvényjavaslat felől a nádor véleményét is tudni akarja a király.³

A kézirat kelte, szeptember 6, után pár napra fogadta a király Schönbrunnban a magyar országgyűlés százas küldöttségét, mely a többek között a szóban forgó törvényjavaslat szentesítését is kérte. A királyi válasz ezt nem is tagadta meg,

¹ Emlékiratuk: *Irományok, Függelék, 11. sz. a.*

² A két törvényjavaslatnak a király elé tett eredetiről, lásd: *Irományok, Függelék, 8. és 9. alatt.*

³ A kir. kéziratot lásd: *Irományok, 10. sz.*

csak azt hangoztatá, hogy meg fogja fontolni az eléjeadott kívánságokat, „ami azonban balmagyarázatokra ne adjon alkalmat“.¹

Batthyáynak tehát, midőn szeptember 14-én Madarász László interpellációjára megígérte az ötforintosok nyomása folytatását, minden mástól, tehát a főttebb előadott kölcsönügylettől is eltekintve, nem állott még útjában semmiféle megtagadott királyi szankció. De ezt a szentesítést még az a keményen pirongató irat sem tagadta még meg, melyet a király szeptember 15-én intézett a nádorhoz és amelyben a lemondott minisztérium néhány tagjáról, t. i. Kossuthról és Szemeréről oly elítélőleg nyilatkozik, de a képviselőház szeptember 12-i határozatát az ötforintosok kiadásáról csak helyteleníti.² Batthyány két föltételét illetőleg pedig, melyek alatt ő az új kormány alakítását a nádor sürgetésére elvállalá, azt mondja a kéziratban a király, hogy „jelenleg nem vagyok képes határozottan nyilatkozni“. Tehát e kézirat megérkeztekor, szeptember 16-án még joga volt remélni Batthyáynak, hogy a tervezett kölcsön nem sikerülése esetére is a mindent fölborítással fenyegető pénztelenség miatt ha nem is a törvényjavaslat szerinti 61 millió, de tetemesen kisebb összegű államjegyek kibocsátásához meg fogja adni a király a szankciót.

A fordulat közvetlenül szeptember 15-ike után állott be. Amikor t. i. az osztrák minisztertanács a maga szeptember 2-i előterjesztésére semminemű legfelsőbb elhatározást nem kapván, szeptember 15-i ülésében elhatározta, hogy újabb és nagyobb nyomatékkal fogja kérni az uralkodót, hogy a magyar államjegyek kibocsátásáról szóló törvényjavaslatot semmi körülmények között ne szentesítse — és ily értelemben meg is tette előterjesztését.³ Ez az előterjesztés volt indító oka annak, hogy az a nevezetes manifesztum, amelyet a király szeptember 22-én intézett az országhoz, kimondottan és határozottan megtagadá a királyi szentesítést a nagy hitelnyújtó törvény-

¹ A kir. válasz szósz szerinti szövegét hozza a képviselőház 1848 szeptember 11-i nyomtatott jkönyve, 357. pont alatt.

² Többször kiadva. Pl. Pap D.: Nemzetgyűlés, II. 251.

³ 1848 szept. 15-i osztr. min.-tanács jkönyve. M. R. Prot., 2145—2146., ered. (Közli Redlich József ismeretes nagy műve I. kötete függelékében.)

javaslatról.¹ Csupán ez a királyi kinyilatkoztatás érvényteleníté a képviselőház szeptember 12-i határozatát, mint amely határozat az államjegyek kibocsátását csak addig engedélyezte, „míg az ország szükségeinek fedezése végetti hitelnyitás iránt alkotott törvénycikk öfelsége által szentesítették“. Ez a szeptember 22-i királyi irat azonban csak szeptember 28-án jelent meg, mikor Batthyány lent Sukoró mellett a magyar táborban járt s ha másnap netán tudomást vett is róla, az bizonyos, hogy addig, t. i. Szent Mihály napjáig, Bécsbe való távozása idejéig, a végleges leköszönése előtti harmadnapig elméletben mindig megvolt a joga remélni a szentesítést. És ha ez nem következik is be, joga volt nemcsak föltenni, hanem bizonyosra venni, hogy az ötforintosok nyomásának jóhiszemű folytatását a szankció megtagadása idejéig nem rója neki bűnül föl az a király, aki szeptember 22-i manifestuma után is, szeptember 26-án Lamberg missziójának támogatására őt bizalommal és királyi kegye kinyilatkoztatásával szólítja föl.

Ha már most a kölcsönügyletről nem mutathatta is föl Batthyány az említett igazoló okiratokat és ezek az okiratok nem kerültek is a bécsi minisztériumok irattáraiban kutató Leuzendorf kezéügyébe: a szankció megtagadásának húzódását az előtte fekvő és hivatalosan publikált okmányokból ismerhette a hadbíró. A jóhiszeműséget ezért Batthyánynál értékelnie kellett volna, annál inkább, mert a vádlott folytonosan hangoztatta az általánosan tudott s az osztrák kormány által is kínosan tapasztalt pénzszükséget, amely magában véve is, minden forradalmi tendencia, minden haderőszervezés célzata nélkül is, igazolta valami *szükségpénz* kibocsátását. Micsoda joggal ítéltette el ezt a szükségpénzt, a szeptemberi ötforintosokat, az az osztrák kormány, mely jól tudta, hogy nemcsak egyes osztrák városok, mint Prága és Laibach, bocsátottak ki a városi vagyonok lekötése mellett ily beváltandó szükségpénzeket, hanem magában az egy Csehországban 1848 őszén, tehát éppen a magyar ötforintosok kibocsátása idején több mint hetven magánszemély, nagyiparos és nagykereskedő ho-

¹ Többször kiadva. (A német eredetiből a „Sammlung der für Ungarn erlassenen Manifeste... stb. 1—4. lapjain a legjobb.)

zott forgalomba papírra és kattunra nyomva a közönség teljes megelégedésére efféle pénzjegyeket?¹

Nem a királyi szankció megtagadása vezette hát a direkte vagy indirekte sugalmazott hadbíró e vád mérlegelésénél, hanem, mint a fejezet elején hangoztattam, az államjegyek kibocsátásának *eredménye*: az osztrák hadsereget legyőző honvédsereg megszervezésének lehetővé tétele. *Ezt* a bűnt szuggerálták fölülről a hadbírónak, a hadbíró pedig beszámítá Batthyányak.

XIII. FEJEZET.

A második súlyos vád: a honvédsereg föllállításáról szóló törvényjavaslat végrehajtása királyi szentesítés nélkül s a királyi akarat ellen. — A törvényjavaslat és a miniszterelnök rendeletei. A frankfurti németbirodalmi központi kormány az egységes német haderőről. E rendelkezés természetes befolyása a magyar haderő föllállítására. — Batthyány teljes joggal várhatta a szentesítést. A hadbíró faggatásai. Batthyány jóhiszemősége. — Újabb vád: mért engedé a nádort a magyar sereg élére állani.

Batthyány kitűnő válasza. —

Az államjegyek kibocsátásával összefüggött, de ennél az udvari és katonai körök szemében sokkal súlyosabb, a lehető legnagyobb bűne volt Batthyányinak a „*forradalmi fegyveres erő megszervezése*“. Az t. i., hogy a magyar hadseregről augusztus végén megszavazott törvényjavaslat rendelkezéseit a királyi szankció bevárása nélkül a képviselőház egy határozata következtében végrehajtatta és ezzel megteremtette erős alapjait annak a magyar honvédségnek, amely ellen Windischgrätz alatt a császári sereget be kellett küldeni és amelynek diadalmas előretörése miatt az udvar kénytelen volt az orosz cár megalázó segélyéhez fordulni. Ez ellen a „bűn“ ellen hangzottak el úgy a budai, mint különösen az olmtüzi kihallgatások alatt a legkíméletlenebb vádak.

¹ V. ö. Helfert: „Revolution und Reaction im Spätjahre 1848“, 337—338. lapokon. (Helfertnek magának igen gazdag gyűjteménye volt ily 1848-i szükségpénzekből.)

A vádak és védelem megértése megkívánja néhány sort szentelnünk a törvényjavaslat és a határozat történetének.¹

A rác lázadás, a határőrvidék ellenállása, Jellachich fenyegetései s más egyéb okok a népképviselőten alapuló első magyar nemzetgyűlés minél gyorsabb egybehívását javasolták s az őfelsége személye körüli minisztert, herceg Eszterházyt, arra bírták, hogy sajátkezü levelében külön is megsürgesse Ferenc Károly főhercegnél az erre vonatkozó legfelsőbb elhatározást „um von dem Landtage Rekruten und Subsidien zu erhalten“.² Az országgyűlési trónbeszédet megállapító minisztertanácsban elő is adta Mészáros, hogy szándéka volna 200.000 fegyverest kérni, amit a minisztertanács a nádorral egyetértve egyhangúlag helyeselt és megbízta Mészárost, hogy erről a szomszédi jó viszony ápolása végett Latourt is értesítse. Határozatba ment azonban, hogy magát a konkrét kívánságot csak az országgyűlés folyama alatt adja majd elő a kormány, magában a trónbeszédbe csak az elv vétessék föl.³ Így is történt. „Meg van győződve őfelsége, — mondá trónbeszédében a királyt képviselő István főherceg, — hogy a nemzetnek összegyűlt képviselői gondoskodásuk *első és legfőbb* tárgyának tekintendik mindazon eszközöknek előállítását, melyek a megzavart békének helyreállítására, a magyar szent korona épségének megóvására s a törvények sértetlen szentségének oltalmára szükségesek... Az ország *védelme és pénzügye* lesznek hát a *főtárgyak*, melyekre őfelsége nevében a nemzet képviselőinek figyelmét és gondoskodását *különösen* fölhívom.“ A minisztertanács határozata értelmében aztán július 11-én terjeszté be a kabinet szónok-minisztere, Kossuth, a Mészáros proponálta kívánságot, melyhez mint tudjuk, a képviselőház egyhangú lelkesedéssel adta meg beleegyezését.

Részben ez a július 11-i lélekemelő jelenet, részben és fő-

¹ Annál inkább, mert e rövid áttekintés sok új adatra is támaszkodhatik.

² 1848 május 27. — Ered., Sec. d. Kab. A.

³ Július 4-i minisztertanács. A nádor sajátk. följegyzése. Alcsúti levéltár. — Mészáros Pulszkyhoz hason értesítés végett, július 4. Ered. Orsz. Ltár, B. 1661. cs., 482/E. Érdekes, hogy Madarász lapja, a „Népelem“, már július 3-i számában sürgette 200.000 fegyveres állítását!

ként a rácok ellen harcoló osztrák seregrek kétes magatartása már július vége felé arra bírta Kossuthot, hogy egy minisztertanácsban a szervezendő magyar haderő részére magyar vezényleti nyelvet és magyar nemzeti zászlókat szorgalmazzon; holott a július 4-i minisztertanácsban Mészáros a már létező csász. kir. magyar seregrek és lovasság kiegészítését, tartalékszázadok képzését és a három zászlóaljából álló seregrek mindegyikéhez egy negyedik zászlóalj fölállítását, aztán a lovasság megfelelő többletét kontemplálta az eddigi hadsereg minőségében és keretében. A minisztertanács ezt a tervet fogadta el és Mészáros ezen elvek alapján készíté el törvénycikk-tervezetét július 20-án.¹ Az ellentét azonban az augusztus 6-i minisztertanácsban a maga teljességében kipattant. Kossuth itt már azzal a határozott követeléssel lépett föl, hogy a megajánlandó újoncokból új magyar zászlóaljok alakíttassanak teljesen magyar lábon, mint az addigi első tíz honvédszászlóalj. A nádor, Batthyány és Széchenyi ezzel szemben Mészáros tervét pártolták. A nádor igen ügyesen fejtegette, hogy gyorsan használható katonára van szükség, ami csak Mészáros tervei szerint érhető el, mert az ezredek három zászlóalijából kiválasztható tisztek és altisztek gyorsan kiképezhetik a negyedik zászlóalj bevonuló legénységét s kapunk jó és fegyelmezett katonát, míg a teljesen új, a seregrekkel össze nem függő zászlóaljaknál ez legalább is bizonytalan. Sőt azt is kijelenté a nádor, hogy ő oly törvényjavaslatot, mely a cs. kir. hadsereggel össze nem függő új haderőt teremtene, nem volna képes pártolni. A három említett miniszterrel és a náddal szemben azonban Kossuth támogatásra talált Deák Ferencnél és Klauzál Gábornál; aminek az lőn a következése, hogy határozat egyelőre nem hozott. De egy másik ok is közrehatott a határozat elhalasztásában. Arra figyelt föl ekkor az egész budapesti közvélemény és maga a kormány is, hogy mit fog tenni az udvar és az osztrák kormány a maga osztrák seregreivel? Beilleszti-e őket abba az egységes német nemzeti hadseregbe, amelyet az alkotmányozó német nemzetgyűlés ott Frankfurtban éppen ez idő tájt határo-

¹ Országgyűlési nyomt. Irományok, 5. sz.

zott el megteremteni?...¹ Úgy látszott, hogy ebben a kérdésben is az a nap, augusztus 6. lesz a döntő, amely napon a minisztertanácsban a nádor, Batthyány, Széchenyi és Mészáros szemben álltak Kossuthtal, Deákkal és Klauzálal.²

Tudni kell ugyanis, hogy miután a frankfurti nemzetgyűlés a német államok kormányainak szemethunyása mellett német birodalmi kormányzóvá a népszerű János főherceget megválasztá és ez július 15-én megalkotta az első birodalmi minisztériumot, a porosz Peucker vezérőrnagy, az újdonsült német birodalmi hadügyminiszter már másnap, július 16-án egy igen nevezetes körlevelet intézett az összes német államok hadügyminisztereire. Tudatta velük a többek közt, hogy a főherceg a kormányzósággal együtt az összes német fegyveres erő fővezérletét is átvette, amely alkalomból neki a német Bund kötelékéhez tartozó országok csapatai bizonyos ceremóniák által be fogják mutatni hódolatukat augusztus 6-án. Ezt a napot tűzte ki Peucker egyszersmind oly határnapul is, amelytől kezdve minden a német Bundhoz tartozó ország katonája németbirodalmi színű kokárdát viseljen süvegén, a zászlókra pedig ugyanily színű szalagok köttessenek az egységes német birodalmi haderő szimbolumai gyanánt.

Konzervatív gondolkodású elemek fejüket csóválták a német egység ifjú mámorából született eme „rendelet“ fölött,³ mely azonban a német nép nagy többségében élénk helyeslésre talált és amelynek ezért még a vezető német államok kormánya is, persze gúnyos mosolygás közt, jónak látták egyelőre, legalább látszólag engedelmeskedni. Bécsben a józsefvárosi glacis-n, azon a hatalmas téren, ahol most a parlament, a városháza, az egyetem épületei emelkednek és a városházi nagy park terül el, folyt le augusztus 6-án, egy vasárnapi napon, a Peucker előírta nagy

¹ Ezekről Széchenyi naplója, júl. 27. (Döblingi hagy. I., 360.) — Mészáros Emlékiratai, I. 85—86. — Az augusztus 6-i minisztertanácsról a nádor sajátk. följegyzései, aicsüti levéltár.

² Főtövös és Szemere e minisztertanácsban nem vettek részt.

³ Berlini ösválasztók pl. egy eléggé éles beadványban tiltakoztak ezen rendelet ellen, mint amelynek következménye nem volna más, mint a dícső Poroszország megsemmisülése. „Berlinische Nachrichten, 1848 július 26-i száma.

katonai ünnepély. Egy népszerű pap¹ a tábori mise után lelkes beszédet intézett a helyőrség kivonult csapataihoz; éltette „az egységes, szabad Németországot“, éltette „Germania egyesült szabad népei megválasztott fönséges birodalmi fejét, a főherceget“ s azután az egyes ezred- és csapatzászlók a német birodalmi színeket viselő, egyházzalig fölszentelt szalagokkal díszítettek föl. Igaz ugyan, hogy a nép képzeletére és érzelmeire ható e nagyszabású katonai ünnepélynek, melyhez hasonlók rendeztek a nagyobb osztrák garnizonokban is, a jelentőségét a felbőszült cseh és más szláv kormánypárti képviselők interpellációjára Latour hadügyminiszter lefokozni igyekezett és azt fejtegette előttünk, hogy a német színek csak a német Bund szolgálatában fognak viseltetni² és ezért a szalagokat a bécsi helyőrség zászlairól másnap csakugyan le is vették. De másrészt tény az is, hogy Latour ezen rendelete és parlamenti válasza ellen, — „gegen diese Halbheit der Pflichterfüllung“, — a német-osztrák képviselők még a frankfurti parlamentben is hatalmasan tiltakoztak és Ausztria német tartományaiban a német nemzeti színű szalagok még 1849 nyarán is ott ékeskedtek a császári ezredek zászlain.³

Annak, amit a formálisan megalakult frankfurti német birodalmi kormány első hadügyminisztere ünnepélyesen kihirdetett, hogy a német birodalmi kormányzó a német Bundhoz tartozó államoknak, tehát Ausztriának is, összes csapatai fölött átvette a fővezérletet, ennek az ünnepélyes kijelentésnek befolyással kellett lennie a magyar kabinet által tervezett törvényjavaslat sorára is. Magyarország nem tartozott a német Bundhoz; az eddigi csász. kir. hadseregnek a magyar korona területéről újonczott része tehát semmikép nem követheti az osztrák ezredek az egységes német birodalmi hadseregbe. A frankfurti parlament

¹ Salzbacher pápai prelátus. Az egész ünnepélyt bőven és érdekesen írja le a „Wiener Zeitung“ augusztus 9-i száma.

² Wiener Zeitung augusztus 12-i száma. — Csehország a német Bundhoz tartozott s azért Peuker rendelete a csehországi szláv cs. kir. ezredekre is vonatkozott.

³ B. Menshengen jelentése Frankfurtból, aug. 26. Deutsche Akten, Fasc. 112, és a vorarlbergi főhadparancsnok jelentése, 1849 júl. 10. Min. R. Prot. 2301.

„egységes“ álmában, melyet a nagy német nemzet nagy többsége még ekkor már megvalósult álomnak, valóságnak, ténynek, tényéren fekvő bizonyosságnak hitt, Magyarországon is a legtöbben lelkesen osztoztak.¹ Ez volt főoka, mint a képviselőház központi bizottmányának jelentéséből világosan látható,² annak a vehemens és diadalmas támadásnak, melyben Mészárosnak, illetőleg a Batthyány-kabinetnek augusztus 16-án végre benyújtott véderőtörvényjavaslata a képviselőházban részesült. A törvényjavaslat ugyanis „az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról“ szólt s azokon az elveken épült föl, amelyeket Mészárosnak és a nádornak július 4-i és augusztus 6-i fejtegetései alapján a miniszterek többsége elfogadott.

Messze vezetne részleteiben követni azt a napokig tartó hatalmas vitát, mely a körül forgott, hogy megszavazzák-e Mészáros törvényjavaslatát vagy pedig a Kossuth és pártja befolyása alatt álló központi bizottmány követelése szerint csak a már létező és magyar földön szolgáló magyar serezek három zászlóalját és a huszárszázadokat egészítsék-e ki (körülbelül 13—14.000 újonccal), míg a többi újoncokból, előbb 40.000-ből s később a többiből, teljesen új, magyar lábra állított honvédsereget formáljanak-e? Ezen utóbbi mellett a közvélemény, erős érzelmi motívumok, a frankfurti ábrándból levezetett remények és a nemzetnek elméletben le nem tagadható közjoga szóltak. A benyújtott törvényjavaslatot ellenben a higadtabb elemek védelmezték Mészáros és Batthyány vezetése alatt gyakorlati hathatós argumentumokkal. Mészáros azt fejtegette, hogy a lehetetlenséggel tartja határosnak, új sereget magyar rendszer szerint, ami még nincs, gyorsan föllállítani; ez csak béke idején és nem harcok közepette vihető ki. S ha joga is van a nemzetnek arra, hogy magyar legyen a hadserege, ezt a jogot csak úgy tanácsos gyakorolnia, hogy hevenyészett alkalmazása kárára ne váljék. Batthyány több ízben felszólalva különösen arra utalt, hogy ha mit elhatároz is az országgyűlés, ennek csak akkor van értéke, ha törvény lesz belőle, ehhez pedig

¹ Ezt a fölfogást jól fejtegeti Horváth M.: Füg. Harc (genfi kiadás), I., 333.

² „Közlöny“, 1848 augusztus 18-i száma.

a király hozzájárulása szükséges és ha ezt nem tudja kieszközölni a kormány, akkor leléphetne ugyan egyik minisztérium a másik után, de minden haszon nélkül, sőt az ország világos kárával, mert sem régi rendszerű, sem új rendszerű magyar lábon szervezett katonája nem lenne; holott a katonára okvetlenül és elhalaszthatlanul nagy szükség van. A vita folyamában a kormányelnöknek a túlzók azt a vádat is szemébe vágták, hogy a királyi szankció megtagadásának rémképével helyén nem lévő erkölcsi kényszert akar a képviselőkre gyakorolni, ami bűnös eljárás; de Batthyány azonnal megfelelt erre, hogy igenis bűnösnek érzi magát és az ily erkölcsi kényszer eszközéhez mindig hozzá fog nyúlni, valahányszor azt meggyőződésből meritheti.¹

A vitát egy eléggé sovány kompromisszum zárta le. Sovány Mészáros és Batthyány álláspontjából tekintve, de kövér és kiadós az ellenpárt, most az igen nagy többség szempontjából. A magyar kormány a Kossuth hatalmas szónoklataitól elbűvölt képviselők és közvélemény ellenállhatlan nyomásának engedve lemondott a serezek mellé felállítandó új, negyedik zászlóaljokról és az ezekkel összefüggő hadkiegészítésekről, amelyek az udvar helyeslésével egész bizonyosan találkoztak volna; megelégedett egy-egy tartalékszázad megszavazásával és a többi összes behívandó újoncokat, — valami 90%-át az első 40.000-nek, — egy magyar lábon szervezendő új honvédsereg részére engedte át. Az eredeti szerkezetéből teljesen kiforgatott törvényjavaslatot, amely a központi bizottmány indítványára új tartalmának teljesen megfelelő új címet is kapott, augusztus utolsó hetében az államjegyek kibocsátásáról szólóval együtt mind a két Ház elfogadta,² a törvényjavaslat letisztázott példányát pedig Klauzál azonnal, már augusztus 29-én felküldé a Bécsbe utazott miniszterelnök után, hogy a királyi szankciót Deák segédelmével minél gyorsabban eszközölje ki.

A törvényjavaslat sorsa Bécsben ugyanaz lőn, ami az államjegyek kibocsátásáról szólóé. Egyszerre nyújtá be mind a kettőt

¹ A „Közlöny“ augusztus 18., 19., 20. és 21-i számai bőven tudósítanak e mindenkép nevezetes tárgyalásokról.

² Törvényjavaslat a magyar hadseregről. A király elé terjesztett eredeti tisztázati példány: *Irománok Függelék* 9 sz.

a királynak a két miniszter.¹ Minő szemmel tekinté Deák ezt a törvényjavaslatot, nem tudjuk, de tudjuk azt, hogy Batthyány nem volt vele megelégedve, mert nem hitte, hogy szentesítést nyer; sőt attól tartott, hogy miatta az udvarral véglegesen törésre kerül a sor.² Közel három emberöltő perspektívájából visszatekintve csak és csupán az az egy főnnebb vázolt meggyőződés érteti meg velünk egy ily törvényjavaslat kidolgozását és közel egyhangú megszavazását, hogy Ausztria a legrövidebb időn belül seregestül beolvad az egységessé váló nagy német államba. Hiszen augusztus havában még a rajongók vitték Bécsben is és Frankfurtban is a szót!... *Kell* hát és természetes valami a különálló magyar hadsereg. Ennek az általánossá vált, legyőzhetlen lelkesedéssel vallott meggyőződésnek a nyomása alatt engedett Mészáros és Batthyány és e nyomás alatt tört meg a nádor ellenállása, aki az augusztus 6-i minisztertanácsban még, mint főnnebb láttuk, határozottan kijelenté, hogy a Kossuth sürgette hadseregetervhez soha hozzá nem járul. A politikai lélektan tehát megérteti velünk magát a kétszáz-ezernyi önálló hadsereg kívánságát. De mit szólhatott ott fönt Bécsben Eszterházy és az uralkodó környezete ahhoz a politikátlan és fölösleges tűszúráshoz, a pragmatika szankció amaz indirekt megsértéséhez, amelyet a törvényjavaslat 2. és 4. §-a tartalmazott? Az a két paragrafus, mely kimondja, hogy az országon kívüli, tehát az olasz földön harcoló magyar ezredek zászlóaljai és tartalékszázadai is meg fogják ugyan (a Mészárossal kötött kompromisszum értelmében) kapni a 200.000 újoncból a kiegészítő újoncokat, de ezek a 2. § szerint csak oly küllenség ellen használhatók, amely Magyarországot támadta meg. Annyira megy hát az országgyűlés lelkesedése a szárd királyért, annyira fáj hát a magyar ember feje az olaszokért, hogy még a távoli jövőben sem akarja 200.000-nyi hadseregének, az akkori idők szerint óriási haderőnek, egy töredékével is megsegíteni fejedelmét!³

¹ Batthyány és Deák jelentése, szept. 5. *Irományok*, 8. sz.

² Eszterházy és Wessenberg nyilatkozatai, *Irományok*, 125. és 145. sz.

³ A törvényjavaslat idézett szakaszait lásd: *Irományok*, *Függelék* 9. sz. — A szerencsétlen 2. (és 4.) §. a központi választmány javaslatának eredménye; de amint az előadó Farkas Károly megokoló előterjesztésének ide-

Eszterházy ki is jelentette Batthyánynak, hogy nem ért egyet a törvényjavaslattal, azt nem képviseli a király előtt és le fog mondani,¹ amit pár nap múlva meg is tön. Míg Batthyány és Deák hiába kértek kihallgatást a királytól, hiába kísérelték meg kitudakolni a fejedelem szándékát és kívánságait a törvényjavaslat esetleges módosítására vonatkozólag; az osztrák kormány már szeptember 2-án a törvényjavaslat föltétlen elutasítását ajánlá az uralkodónak, akit az udvar körül tartózkodó magyar konzervatív főurak is óva intettek ezen törvényjavaslat szentesítésétől.² A föltétlen elutasításra azonban az udvar egyelőre nem volt hajlandó; várta a fejleményeket. Épp úgy, mint az államjegyek kibocsátásáról szóló törvényjavaslatnál, azt kívánta, hogy akár az ősszminisztérium, akár Mészáros, írásban adjon előbb véleményt a hatalmas haderő szükségességéről.³ Nem tagadta meg egyenesen a szentesítést az a királyi válasz sem, melyet az országgyűlés százas tagú küldöttsége szeptember 8-án élőszóval kapott V. Ferdinándtól, noha meg sem ígérte.

Ha ez a halogatás nagyfokú elkeseredést váltott is ki a közvéleményben és a képviselők között, nem tompította le azt a meggyőződést, hogy a fejedelem végül sem tagadhatja meg az ország védelmére, a rác és horvát lázadás letörésére szánt nemzeti hadsereg felállításától királyi beleegyezését, miután a trónbeszéd szerint is, — mint az imént láttuk, — az ország védelméről való gondoskodás *főtárgya* az országgyűlésnek. Ez a meggyőződés vezette Szemerét, amikor kétségtelenül elsietve és Batthyány tudta nélkül már augusztus 29-én megküldé az előző napon megszavazott törvényjavaslat példányait minden törvényhatóságához és elrendelé, hogy a királyi szentesítés megérkezéséig is minden előintézkedést tegyenek meg a tervbevett újoncozás

vágó pontja mutatja, sem az előadó, sem a központi választmány nem volt tisztában a belőle levonható következtetéssel a valószínű, hogy nem akarral sérté meg a *pragmatica sancti*óból folyó kötelezettséget. Lásd: Országgyűl. nyomt. Irományok, 15. és 17. számait.

¹ Szept. 3., fogalm., Eszterházy-hercegi levéltár.

² Emlékiratuk: *Irományok, Függelék, 11. sz.*

³ Az osztr. minisztérium javaslata, Separ. Prot., 2247. sz. a. (szept. 2.) — Batthyányék bécsi panaszos levele, szept. 5. *Irományok, 8. sz.* — Kir. kézirat Eszterházyhoz, szept. 6.: *Irományok, 10. sz.*

minél gyorsabb végrehajtására.¹ Szemere ezen rendelete kapcsán tette meg aztán Kossuth a képviselőház szeptember 11-i ülésében, a pesti nemzetgyűlés legforrongóbb napjai egyikén, azt a nagyfontosságú indítványát, mely döntő befolyással bírt a törvényjavaslat sorsára. Világosan látszik az indítvány koncepciójából Kossuth kettős szándéka. Egyik az, hogy lehetőleg ne prejudikáljon a király szentesítése jogának, lehetőleg elkerülje a forradalmiság látszatát és ne adjon tápot a legszélsőbb elemek, a „kluburalom“ fölforgató vágyainak, amelyeket Hírlapjában épp az előző napon oly maró gúnnyal támadott, midőn „az olcsó patriótizmus expectorációit“, „a harcteret kerülő, otthon csücsülő“ hazafiakat és követőik seregét, azt a „múzeumi népet“ ostorozta, „melynek végvágyai a házbér eltörlésében központosulnak“.² A király jogának nem fog prejudikálni az, ha addig is, míg a szentesítést megadja, a törvényjavaslat tervezte haderőt, illetőleg annak első részletét, az országban szokásos *toborzás útján* állítják ki a községek. Csak ha ez nem vezetne célhoz, csak akkor vétessék a toborzás után még netán hiányzó kontingens pótlására a sorshúzás általi igazi, kötelező újoncozás; mert az ország védelme a sereg fölállítását minden körülmény közt, — és ez volt Kossuth koncepciójában a második szándék, — elodáztatlanul megkívánja. Hogy az a toborzott hadsereg magyar lábon lesz megszervezve, azt Kossuth indítványa már csak a törvényjavaslat szellemében is természetesnek kellett, hogy találja. Az indítványt a Ház elvben elfogadván, megbízta Kossuthot a javaslat megfogalmazásával és ezt a másnapi ülés oly időben, mikor minisztérium már nem volt (mert lemondott volt) és mikor Batthyány még nem vállalta el a nádor megbízását az új kabinet megalakítására,³ házhatározatként ünnepélyesen ki is mondta.⁴

Ezzel a házhatározattal találta magát szemben Batthyány,

¹ Szemere rendelete a „Közlöny“ augusztus 31-i számában.

² Kossuth Hírlapja szept. 4-i számában az „Állapotunk és politikusaink“ című cikk.

³ Ezt helyesen emeli ki Kovách Lajos: Tört. Tanulmányok, Bpesti Szemle, 35. köt. (1883), 351—52. l.

⁴ Kossuth szept. 11-i hatalmas beszédét a „Közlöny“ szeptember 13-i száma, e házhatározatot szept. 14-i száma hozza.

mikor a nádor kérésére¹ a miniszterséget ideiglenesen újra elvállalá. Két ok bírta őt is arra, hogy a hozzájárulása nélkül meghozott házhatározat végrehajtását kezébe vegye. Ő is, megengedettnek, régi szokásnak tartá a toborzás intézményét, különösen addig, amíg a királyi szankció megjő, amire a törvényjavaslat esetleges módosításának föltétele alatt már azért is lehetett számítani, mert hiszen a király Schönbrunnban a százas követségnek szeptember 8-án azt válaszolá, hogy a törvényjavaslatot „meg fogom vizsgálni“ és ha rája „valami észrevételem volna, azt senki ne magyarázza úgy, mintha a már fennálló törvényeket félretenni vagy megsérteni akarnám“.² Másik oka volt Batthyáynak a Drávamenti kormánybiztos, Csányi László sürgős tudósítása, hogy Jellachich hadai átlépték a Drávát. Kiadta hát a miniszterelnök a szeptember 14-i nevezetes rendeletet, mellyel a törvényhatóságoknak a toborzás azonnali megkezdését a királyi szentesítés megérkezése reményében meghagyta, a toborzási helyeket megjelölte s egyszersmind tudatá, hogy a toborzott fegyveresekből teljesen magyar lábon szervezendő új honvédszászlóaljok fognak alakíttatni.³ Semmi kétség benne, hogy a miniszterelnök gyors és elhatározott intézkedésére Jellachich betörése volt döntő befolyással. Világosan mutatja ezt az a lelke mélyéből fakadt, megindító panasz, mellyel pár nap múlva a nádorhoz fordult, mikor a király szeptember 15-i leiratából megérté, hogy a törvényjavaslattól egyenest nem tagadja ugyan meg a fejedelem a szentesítést, de ridegen megrovja a Ház szeptember 12-i határozatát.⁴ „Nem talállok szavakat, — írja az elkeseredett Batthyány, — fenséges nádor, melyekkel a köz érzelmeit és a magaméit is híven megrajzoljam, midőn a haza egyrésztől az aldunai vidéken a szerb rablóknak csak a mongol históriában ismeretes barbár dúlásai, másrésztől az ausztriai kormány által nyíltan segélyezett és biztatott horvát-

¹ A nádor Batthyányhoz: *Irományok*, 13. sz. — A nádor nyilatkozata szept. 12-én, a „Közlöny“ szept. 14-i számában.

² A képviselőház szept. 11-i jkönyvének 357. pontja hozza a királyi választ.

³ „Közlöny“, 98. sz. — Pap D.: Okmánytár, II. 14.

⁴ Koss. Arch., Polizei-Akten (!), P/7. melléklete. — Aztán Pap D.: Nemzetgyűlés, II. 241.

országi bán seregei által fenyegettetik, mégis a minisztériumnak vétkül tulajdoníttatik, hogy hazájának megmentése végett azon egyetlen egy eszközhöz folyamodni, melyet polgártársainak lelkesedésében talált. Ha a Ház határozatai ezen utolsó pillanatban a törvényes formát nem ütnék is meg teljesen, vajjon nem érdemelne-e a kétségbeeséséig csigázott fájdalom inkább mentséget, mint azt a megrovást, hogy koronás királya, kinek hűségét szentül megtartani soha nem kételkedett, ellenségként tekinti?¹

Amit Batthyány bizalmasan panaszolt el a nádornak, az az országgyűlés túlnyomó nagy többségének nyíltan hirdetett véleménye volt. Jellachich előre halad, a nádorral nem akar egyezkedni, megalázó bújósdit játszik vele és a királyi szankció ügye még mindig függőben! De függőben van más is: még arról sem határozott a fejedelem, teljesíti-e azt a kívánságot, amelyet Batthyány az új kabinet megalakításának egyik föltételéül kötött ki, Jellachich visszaparancsolását? Ha ezt teljesíti: akkor az új haderő kiállítása és a 61 milliónyi hitel, tehát az államjegyek kérdése is megoldódik, mert fölösleges lesz. Addig azonban várni, Jellachichot ölbetett kézzel bevárni nem lehet. Az országgyűlés hát kimondotta Nyáry Pál javaslata értelmében a toborzás helyett a formális újoncozást és szeptember 16-i határozatával közzétételét, hogy „a kiállítandó seregek nádor és királyi helytartó őfensége, mint az ország főkapitányának vezérlete alá rendeltetnek. „Gyorsan elkészültek a kivetés tervei és a táblázatok, melyek szerint minden 127 lélekre két újonc fog esni s az ezekből szervezendő honvédsereg létszáma — a seregek meglévő zászlóaljainak kiegészítésén fölül — 169.000-ben állapított meg, melynek első negyede 42.000 ember, azonnal behívassék s egyszersmind előintézkedés tétessék a második 42.000 kiállítására.”

¹ Batthyány a nádorhoz, szept. 17. — A levelet aláírták a Batthyány által javaslatba hozott miniszterjelöltek: báró Kemény Dénes, Ghiczy Kálmán és Szentkirályi Móric. *Irományok*, 16. sz.

² Minderről bőven a „Közlöny“ szept. 16—18-i számai. — A részletes jegyzéket az újonckiallításról az országgy. nyomt., *Irományok*, 89. száma hozza. — L. még a képviselőház nyomt. könyvének 421. pontját (szept. 16).

Batthyány a törvényesség hű képviselője, aki a töréstől félt és minden lépést, mely forradalmi színezetű volt, kerülni óhajtott, a megfelelő rendeletek kiadását a közvélemény nyomása ellenére lehetőleg kitolni igyekezett. Napról-napra remélt valami kedvező fordulatot a szankeió ügyében. Hiszen azt a kiállítandó sereget a képviselőház a nádornak, a főhercegnek, a dinasztia tagjainak vezérlete alá helyezte! . . . Ez a szorongó remény érteti meg, hogy Batthyány nem rendeletet, hanem egy fölhívást adott ki előbb. Ebben a honvédszászlóaljnak minél gyorsabb megalakítását, „akár egyenest besorozás, akár sorshúzás, akár toborzás útján“ sürgette.¹ De ez a tagadhatatlanul félszeg intézkedés nem találkozhatott sem a képviselőház többségének, sem a közvéleménynek tetszésével; főként amióta az udvar visszaparancsolta volt a nádort a bán elleni hadsereg éléről és Jellachich lassan ugyan, de haladt előre. Többnapos lelki küzdelem után kiadta végre Batthyány szeptember 26-i híres rendeletét, amely a még nem szentesített törvényjavaslat értelmében s a Nyáry Pál javaslatára készült házhatározat alapján *kötelezővé* tette az *újoncozást*.²

Nagy és elhatározó lépés volt ez; egy lépés lefelé az alaki törvénytelenység lejtőjén. De mégsem egészen törvénytelen. Hiszen sem a szentesítés megtagadásáról, sem Jellachichra vonatkozó föltételének elutasításáról nem volt, nem lehetett még akkor tudomása Batthyánynak! Még mindig hihette vagy legalább joga volt hinni, hogy a fejedelem a szentesítéshez oly föltételt köt, mely teljesíthető lesz. Joga volt remélnie, hogy Jellachichot visszaparancsolja a király s ezzel a törvényjavaslat kérdése is kedvező megoldást nyer. Hiszen Pulszky éppen akkor nyugtatta meg őt külön futárral Ferenc Károly főherceg és az udvar jóakarataról. „A rend fönntartása a földolog — mondá Ferenc Károly főherceg a nála Batthyány megbízásából kihallgatáson járt Pulszkynak, — és szükséges, hogy legális úton egyenlített-

¹ A „Fölhívás“ szept. 19-i keletű nyomtatvány. Koss. Arch. Fasc. 562.

² A rendelet utólag, a „Közlöny“ október 2-i számában jelent meg. V. ö. még *Irományok*, 31. sz.

sék ki minden, úgy, amint őfelsége ígérte.¹ ... Aztán ott fönn volt Bécsben a nádor, aki neki megígérte, hogy az ország érdekében az összecsapás elkerülésére, a szláv lázadások letörésére minden tőle telhetőt megtesz és akinek buzgalmát, minden más októl eltekintve, a személyes sérelem is sarkantyúzta, melyet a balatoni megbeszélte találkozás alól csúfosan és a nádor méltóságát sértő módon kibúvó bántól elszenvedni volt kénytelen. Ezenfelül éppen tegnapelőtt biztosítá a király a nádort, hogy „a magyar kormány nehéz helyzete hamarosan Magyarország javára fog elmúlni.”² Mindez megnyugtathatta Batthyányt, a szigorú törvényesség emberét, akit éppen e tulajdonsága miatt érték éppen e napokban a mind radikálisabbá, mind forradalmibbá váló közvélemény és az országgyűlési ellenzék részéről a leggaládabb támadások.

A megnyugtató érzés azonban csak órákig tarthatott. Mert rendelete kiadása után érkezett hozzá Bécsből a nádor szeptember 25-i levele,³ mely tudatta vele, hogy a király nem teljesíti a Batthyány-kabinet megalakítása fő feltételét, Jellachich visszaparancsolását és báró Vay Miklóst kívánja a kabinet alakításával megbízni... Ha csak egy pillanatig kételkedett volna Batthyány, hogy a visszautasítás a bánt portáló körök, a katonai klikk győzelme, amely győzelem egyszersmind a törvényjavaslat elvetését, a királyi szankció megtagadását is jelenti: meggyőzhetett felőle abból az alig hihető cinizmusból, mellyel a nádorhoz intézett és a nádor által Batthyáynak leküldött királyi kézirat ezt a döntést megokolja.

Ha a horvát mozgalom olyan jellegű volna — mondja ez a királyi kézirat —, aminőnek Batthyány és miniszterjelöltjei képzelik, akkor helyeselhető volna föltételük (t. i. Jellachich visszaparancsolása). De ez a mozgalom olyan sajátos természetű, amelyet korlátok közé szorítani valami parancsoló autoritásnak — a királynak — nem áll hatalmában, mert efféle parancsnak a hatása attól függ, hogy mennyire elégtételt ki

¹ Pulszky jelentése B.-hoz, szept. 24, fogalm., Orsz. Ltár, B. 1665. cs. 1460/E. sz.

² Kir. kézirat a nádorhoz, szept. 24. *Irományok*, 25. sz.

³ *Irományok*, 26. sz.

a horvát igények. Mikor a király a március-áprilisi törvények hatályát a melléktartományokra és a határőrvidékre is kiterjeszté, azt hitte, hogy ezen melléktartományok kívánságainak tesz eleget. És mikor e törvények ellen ellenállás fejlődött ki s ezt az ellenállást a magyar minisztérium egy fakciósus kisebbség üzelmeinek tulajdonította, a király nem habozott ezen üzelmek ellen javaslatba hozott minden rendeletbe beleegyezni, amelyek szigorúsága ama mozgalmat bizonyára el is nyomja vala, ha ez a mozgalom csakugyan csak egy fakciósus kisebbség műve volt volna. De nem az volt. Mind világosabban kiderült, hogy azok a kívánalmak nem egy dacoló minoritás, hanem egy egész és mindig hű nép kívánságai, amelyeknek méltánylása a magyar minisztérium részéről azon a hibás föltevésen bukott el, hogy a katonai fegyelemhez szokott horvát és határőrvidéki népnek csak parancsolni kell és minden rendben lesz; holott a magyar minisztériumnak azt lett volna helyes meggondolnia, hogy a katonai fegyelem mögött nemzeti érzelmek is rejlenek, amelyeket számításra kívül hagyni nem szabad. Ezeket az érzelmeket tekintetbe kell venni a fejedelemnek is, aki csak a kibékítő, a közvetítő szerepét vállalhatja el, ha polgárháború törne ki... Egy ellenmondást nem tűrő királyi parancs a bánhoz — folytatja a királyi kézirat —, hogy térjen vissza Horvátországba anélkül, hogy a király csak rámutatna is, mi módon teljesülnek majd a horvátok és határőrök kívánságai, egy ily szigorú parancs igaz hogy eltávolítaná a mozgalom éléről annak vezéreit, akik a tömeget lehetőleg fegyelemben tartják; de magát a mozgalmat nem szüntetné meg, mint azt különösen a csajkások, a bánáti és a pétervárad határőrvidék zászlóaljainak engedetlensége példázza. Siker csak és csupán a horvát követelések iránt magyar részről adandó engedményektől függ; ezt kötelessége a fejedelemnek megállapítani és így ellentmondani annak a fölfogásnak, mely Batthyány föltételében, az egyszerű visszaparancsolás kívánságában, nyilatkozik meg...¹

Ha ezt a döntést Batthyány, aki jól tudta, hogy Jellachichék kívánsága a magyar hadügyminisztérium megszüné-

¹ A király a nádorhoz, szept. 22. — *Irományok*, 22. sz.

sére s az összes hadügyeknek az osztrák hadügyminisztérium alá való állítására irányul, csak 24 órával hamarabb kapja meg, nem bocsátja vala ki szeptember 26-i rendeletét; mert ily elvi jelentőségű rendeletek kibocsátásához a királyi leirat kézhezvételével minden joga megszűnt s az a további királyi leirat, mely a cinikus megokolást két nap mulva követte s amelyről a nádor egyugyanazon időben értesítette Batthyányt, Vay megérkezéséig csak a rendes adminisztráció vitelére hatalmazta föl a távozóban lévő miniszterelnököt.¹ De Batthyány szeptember 26-i rendelete ki volt már adva; visszavonni nem lehetett s hiába is vonta volna vissza. A törvényesség paladinjának, a király kezébe tett eskü által kötelezett miniszternek, a koronához föltétlen hűséggel ragaszkodó államférfinak és alattvalónak lelki állapotát elképzelhetjük, mikor e kötelmei összeütközésbe jöttek más oly kötelességgel és érzelmekkel, melyek súlya és tartalma semmivel sem volt könnyebb és kisebb értékű. Az esküvel, mely őt az ország védelmére kötelezte; a hűséggel, mely benne hazája és nemzete iránt rendületlenül élt; a férfiú és a politikus becsületével, akinek jellemét, eszélyét és erélyét követői, a jobbak legjobbjai, hazafiúi bizalmuk teljességével tisztelték meg e nehéz napokban is. És ezeknek az ellenkező érzelmeknek, az egyén lelki harcainak hátterében az a rettenetes rémkép, mely alig két hete Széchenyit az örületbe kergette: a véres és irtózatoss, a ki nem kerülhető forradalom és polgárháború. Ekkor, eddigi összes közéleti működésének legkínosabb szakában, a lelki küzdelmek e leghevesebben ütköző pontján jött másnap a megváltó hír Lamberg küldetéséről, melynek sikere minden bajt el fog hárítani: haza, törvényesség, hűség, béke és politikai becsület mentve lesz! Batthyány, mondhatjuk, röpiült a teljhatalmú királyi biztos elé. S mikor Lamberg végzetes meggyilkolása után a szegény magyar miniszterelnök Bécsbe sietett menteni, ami menthető s aztán végleg visszavonulni a politikai térről, mely forradalmivá vált: oda Bécsbe akaratlanul is magával vitte szeptemberi jóhiszemű és szükséges, de alakilag törvénytelen rendeletének makuláját.

¹ A király a nádorhoz, szept. 24. — *Irományok*, 25. sz.

A budai első kihallgatásoknál különösen a szeptember 14-i rendelet miatt vádolta őt a hadbíró, aki úgy látszik még ekkor maga sem volt tisztában a honvédszászlóaljak, a törvényjavaslat s a szeptemberi rendeletek ügyével; mert még a legelső nyáreleji tíz honvédszászlóalj fölállítását is szemére veté a vádlottnak. Itt persze könnyű volt Batthyány helyzete; rámutathatott nemcsak arra, hogy ezek szervezését a nádor, mint teljhatalmú királyi helytartó, fönttartás nélkül helyeselte, hanem különösen arra is, hogy ezen zászlóaljak törzstisztjeit maga a király nevezte ki egymásután, kivétel nélkül és így valami törvényteleniségről itt a legtávolabbról sem lehet szó.¹ De a szeptember 14-i rendelet védelmében is eléggé meggyőzőnek látszott lenni Batthyány előadása; különösen annak kiemelése, hogy a királyi szankció várását, azt a szándékot, hogy a fejedelem jogának semmi ne prejudikáljon, mi sem bizonyíthatja jobban, mint az, hogy a rendeletben nem újoncozásról, hanem az országban szokásos toborzásról volt szó. Amint a király beleegyezett a csend és rend föntartása végett toborzás útján fölállított első tíz honvédszászlóalj megszervezésébe, éppúgy szabad volt föltenni, sőt bizonyosra kellett venni, hogy semmi kifogása nem lesz további, toborzás útján nyerendő honvédszászlóaljak ellen sem, mikor az égető szükség, a közcsend és közbéke fenntartására az addigi néhány zászlóalj már nem volt elégséges. A lázadó rácok ellen maguk a császári csapatok is harcban álltak ugyancsak a közbéke helyreállítása szándékából. Az új honvédszászlóaljok célja sem volt más még akkor sem, mikor az országba betörő Jellachich ellen is fölhasználni volt őket a minisztérium tervében. Jellachichsal is állottak szemben sorezredek... Élénken és ügyesen fejtegette Batthyány azt is, hogy a házhatározat az ő hozzájárulása nélkül jött létre és neki a kényszerítő körülmények miatt már azért is el kellett a Ház e határozatát fogadnia, mert ha nem fogadja el, vissza kell lépnie a kormánytól, amelyet a nádor határozott kérésére és a törvényesség lehető megőrzése végett vállalt újból el. Jól tudta a nádor is, ő is, hogy az ő visszalép-

¹ A budai kihallgatások alatt február 12-én és 14-én folyt erről a tárgyalás. V. ö. *Irományok*, 85. sz., A. és B. alatt.

tével a képviselőház saját maga fogja határozatát végrehajtani, a törvényhozásból végrehajtó hatalom lesz, ami kész „konvent“, kész forradalom.

Ebben a pontban tehát a budai kihallgatások után méltán gondolhatta Batthyány, hogy sikerült magát teljesen tisztáznia. Annál nagyobb lőn meglepetése, midőn Olmützben ez a vád kiszélesítve kerül fölszínre. Áprilistól augusztusig elég ideje volt a hadbírónak a törvényjavaslat s a határozatok körül forgott képviselőházi vitákat a Közlöny, főként azonban a Pesther Zeitung¹ országgyűlési tudósításából tanulmányozni s a bécsi kormánykörök fölfogásával nem csupán a miniszteri ügyiratokból, hanem szóbeli érintkezés útján is megismerkedni. Innen az a sok, gyakran rabulisztikus faggatás, melynek kereszttüzében a vádlott néha teljes energiával, néha bizonyos fásult lemondással védekezett.²

Az olmützi első kihallgatáson a hadbíró mindenekelőtt Batthyáynak abba az állításába kötött belé, hogy az általa szeptember 14-én elrendelt toborzás mutatja, mennyire nem akart ő a királyi szentesítés jogának prejudikálni. Ez a toborzás csak pusztá ürügy, csak tágas köpönyeg volt — mondá Leuzendorf —, amely alatt egy minél hatalmasabb fegyveres erő megteremtésének rosszhiszemű szándéka rejtőzködött. A toborzást hát e nem tiszta cél szempontjából kell fölfogni. De ha ettől eltekintünk is, maga a toborzás már törvénytelen cselekedet — folytatá Leuzendorf —, mert toborzani az 1807-i törvények szerint csak a magyarföldi seregzredek csökkentésének (halálozás, obsit) pótlására, nem pedig egy oly fenyegetőleg erős katonai erő megteremtésére szabad.

A vádlott helyzetét e pontnál tényleg nehezíté az a hadbíró idézte 1807 : 1. törvénycikk, mely a magyar ezredek kiegészítésére 12.000 újonc sorozását ajánlja föl, de 6. §-ában kimondja, hogy e 12.000 újonc kiállításá után „azonnal a toborzás lépjen újra életbe és a magyar ezredek kiegészítése ezentúl az 1802

¹ Ennek megfelelő számai a pöriratok tetemes részét képezik.

² A faggatásoknak és védekezésnek érdekfeszítő leírása az olmützi kihallgatási jkönyvek: *Irományok*, 192. sz.. 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12. és 13. pontjaiban.

előtti szokásos hadfogadás¹ útján történjék“. Hasonlók e rendelkezéshez az 1790. évi 66. törvénycikk, az 1802. évi 1. törvénycikk, az 1808. évi 6. törvénycikk és az 1830. évi 7. törvénycikk intézkedései. Ezek mind azt hangoztatják, hogy az ezen törvényekben megajánlott sorozás csak kivétel és a magyar csapatok kiegészítése a jövőben a régi szokás szerint toborzás útján ejtessék meg. A hadbíró hát úgy magyarázta, hogy a toborzás *csak* a sorezredek kiegészítésére való szokásos törvényes eszköz. De a törvények tulajdonképen nem ezt mondják, hanem azt, hogy a hadkiegészítés csak a szokásos toborzással történjék. Új haderő, új sereg föllállítását toborzás útján nem említik és így el sem tiltják. Ezt a magyar fölfogás 48-ban így értelmezte s a toborzást egyáltalán törvényesen bevett szokásnak tartá, amit legvilágosabban az a magyar haderőről szóló 48-i törvényjavaslat bizonyít, mely soha szentesítést nem nyert. Mert ez a törvényjavaslat hozza be, mint *rendes*, mint már nem kivételes intézményt, az újoncozást, a sorozást s 22. §-ában ezért világosan kimondja, hogy ezután „az eddig gyakorlatban volt toborzás megszűntetik“.² Ha ez a törvényjavaslat királyi szentesítést nyert volna és így törvénnyé vált volna és aztán e törvény meghozatala után rendelt volna el bármi célból házhatározat vagy miniszteri rendelet toborzást: akkor ez a toborzás tényleg törvénytelen cselekedet volt volna. Ez volt a tagadhatlanul kissé erőltetett magyar legis interpretatio és Batthyánnak a hadbíró merev törvénymagyarázatával szemben nem volt egyéb fegyvere, mint erre utalni.³

Ám legyen hát szokásjog, — folytatá faggatását a hadbíró, — de annak ily rendkívül nagy mértékben való alkalmazása sem történhetik királyi beleegyezés nélkül; kétszázezer ember oly roppant haderő, melynél a fejedelem szempontjából lényegileg teljesen mindegy, vajjon ily aggodalomgerjesztő fegyveres hatalom toborzás vagy újoncozás útján jön-e a király akaratára ellenére létre. Azonban a szokásjogon is túltette Ön magát, mikor a szeptember 26-i rendelettel az újoncozást kötelezővé

¹ A. m. toborzás.

² *Irományok, Függelék, 9. sz.*

³ *Irományok, 192. sz. — 6. pont.*

tette, a Ház törvénytelen határozatát végrehajtá, a fölség jogaiba¹ belegázolt. Sőt még mást is tett Ön, hangzott a további vád, mikor végrehajtá a Ház ama törvénytelen határozatát is, hogy a fölállítandó sereg a maga nyelve, zászlai, egyenruhája és jelvényei tekintetében teljesen magyar legyen. Ez nem egyéb, mint az egész hadsereggel való organikus összefüggésnek, a hadsereg egységének tudatos fölbontása, ami még a monarchia biztonsága legszilárdabb alapjának megrendítése. A házhatározat e szándékát a fölség a maga szeptember 15-i leiratával külön is megróvta; nem hiányzott hát az emlékeztető intelem, amelyre azonban Ön semmit sem adott. Mire volt az a hatalmas haderő? Nem az ország belbékéjének megóvására, sem az ország integritásának védelmére, hanem a fejedelem elleni későbbi lázadás megalapozására!...²

Egyik vád súlyosabb a másiknál s az alaki jog a vádlónak látszott igazat adni, amint igazat adott neki a végeredmény: a győzelmes honvédsereg megalakulása. Batthyány mellett azonban a formális jogon fölüllálló igazság, a kitört forradalom előzményei, a jóhiszeműség s a tiszta lelkiismeret szólottak. Ezek adták neki, a meggyötörtnek, a testileg csaknem összetörtnek azt a bátorságot, amellyel e vádakra emelt homlokkal megfelelt s amely a gyorsan papírra vetett kihallgatási jegyzőkönyv száraz szövegéből is oly meggyőzően és oly rokonszenvesen sugárzik ki.

Ha az ország akkori közviszonyait, mondá a vádlott, és Ausztriának a dinasztia tagjai s más magasállású személyek által kinyilatkoztatott politikáját szemügyre vesszük, akkor följogosítottunk kell magamat mondanom arra, hogy a királyi szentesítés bekövetkezésének várásában a hadseregnek ily hatalmas megerősítését megengedtem. Bécsben létem alatt szeptember 10-ig mindig hirdettem a szerb és horvát támadás veszélyét és emiatt a valóban erős honvédelem szükségességét. Ezzel szemben minden felől a leghatározottabb biztosításokat kaptam, hogy aggodalmaim alaptalanok.³ Vagyis a fölség a szank-

¹ U. o., 7—9. pontok.

² U. o., 10—14. pontok.

³ V. ö. Eötvös kihallgatásának idevágó pontjával.

ciót a törvényjavaslattól abban a föltevésben tagadta meg, hogy az országot semmi veszély nem fenyegeti s ezért arra a haderőre nincs szükség. Szemben ezzel az én aggodalmam teljesült, mert a bán pár napra rá átlépte a magyar határt. Mivel tehát a fölség föltevése nem vált be és ezzel a szankció megtagadásának oka elesett: egész biztos voltam abban, hogy a szentesítése meg fog adatni, hogy meg *kell* adatnia, *hogy lehetővé tétessék az országnak királyi esküvel fogadott megvédése*.¹ Nekem mint alkotmányos és felelős miniszternek nem volt szabad a védelmi eszközök ügyét tovább is figyelmen kívül hagynom;² ellenkezőleg kötelességem volt eskümhöz képest összes energiámat az ország megvédésére fordítanom s *jogomban állott elvárnom, hogy őfölsége nem fogja utólag bűnnek róni föl a formalitástól való eltérésemet*, mely egyébként is csak abban a pillanatban történt, mikor az ellenség a kapu előtt állott. Addig, míg lehetett, ez alakilag törvénytelen védintézkedéstől vonakodtam, mert reméltem, hogy a fölség minisztériumom föltételét elfogadja, a bánt visszaparancsolja, amikor az a kifogásolt haderő fölöslegessé válik vala. Tovább várnom azonban nem volt szabad. A nemzet képviselői és a közvélemény is egyaránt sürgettek, hogy kötelességemnek eréllyel és határozottsággal tegyek eleget; esküm ugyanazt parancsolta és én cselekedtem. Mikor jó okkal vonakodtam és vártam, azt akkor ott Pesten hazaárulásnak tudták be; mikor pedig épp oly jó okkal cselekedtem, az most itt fölségárulásnak bélyegzik meg!... Helyzetemet a fölség ismerte, tudta, hogy népszerűséget és életemet kockáztattam ama nehéz napokban³ a királyi tekintély fönntartásáért; *a fölségnek be kellett látnia*, mint kényszerültem lépésről lépésre egyben és másban a körülmények nyomásának engedni;⁴ a fölség igénybe vette önmegtagadásomat; *teljes lehetetlennek tartom azért még csak föltenni is azt, hogy a fejedelem most bűnül róvja fel azokat a lépéseket, amelyeket én a magam odaadásában az ország vé-*

¹ *Irományok*, 192. sz., 9. pont.

² V. ö. 1848. III. t.-c. 32. § 6. pontjával.

³ A szeptemberi napokat érti.

⁴ Ez a szept. 14-i rendelet, a szept. 19-i fölhívás és a szept. 26-i rendelet fokozatos kiadására vonatkozik.

delme s a törvényesség roncsainak fönntartása érdekében tettem és így megálltam helyemet, ahová a törvény és a király szava állított, saját érdekeim ellenére egy felfordult világ közepettel...¹

Ez a hatalmas önvédelem, a ketrecbe zárt beteg oroszlán e fájdalmas és megrendítő fölbúgása, melynek csak tompított visszhangját képes a hivatalos jegyzőkönyv visszaadni, Budán még megrázta volna a hadbíró. De Olmützben ki tudja? ... Lehet, hogy itt is mást érzett, mint amit a némán hallgató törvényszéki tagok előtt mondott: „Mind ez a válasz nem tartalmaz, gróf úr, az Ön számára igazolást. Önnek a legnagyobb szívóssággal inkább elbocsáttatását követelni és állását elhagynia kellett volna, mintsem törvényellenes rendszabályok eszközéül használtassa föl magát“.

*

Az újoncozás ügye a hadbíró. egy olyan további vád fölvetésére vezette, melyet a bécsi katonai körök utólag sugalmazhattak neki, talán a Bécsben fogságban ülő öreg altábornagy, a magyarérmű báró Hrabovszky egy kijelentése alapján. Hrabovszky egyik kihallgatása alkalmából szóba került az, hogy a nádor és Batthyány szeptember közepén neki ajánlották föl a fővezérséget Jellachich ellen, amit azonban az öreg katona nem fogadott el. „De még aznap este, mondá a kihallgatáson Hrabovszky, tudatta velem a nádor, hogy ő maga fog a sereg élére állani, ami fölött sajnálkozásomat voltam kénytelen kifejezni.“² Ha még a nagy magyarbarát Hrabovszky is így ítélte ez ügyről, akkor nem csoda, ha a bécsi udvar és a katonai körök a derék főherceg e lépését (melyet pedig a nádori tisztjéből folyó kötelesség diktált) a legridegebben elkárhoztatták. Abban a csokorban, amelyet István főherceg „bűneiből“ az udvar összeállított, egy újabb mérges virág volt az ő fővezérségének ténye. Ezen körök nézetének a szócsove, a jó belga követ akkor, mikor jelentésében fölkiált: Ki hihette volna el, hogy a nádor Jellachich ellen hadba fog szállani? S e fölve-

¹ *Irományok*, 192. sz. — 9. és 13. pont.

² Hrabovszky kihallgatásáról a jkönyv: *Irományok*, 69. sz. alatt.

tett kérdésre azzal felelt, hogy „ez az újabb ballépés annyi más után a leghamisabb helyzetbe juttatja ezt a főherceget“.¹

A katonák persze nem hihették, hogy egy főhercegre nádori kötelességérzete irányadó lehet. Batthyány diabolikus befolyását keresték itt is és kerestették a hadbíróval. Leuzendorf hát szinte szokatlan heveséssel veté Batthyány szemére: miért nem tartotta vissza a nádort attól, hogy szeptember közepén a Jellachich elleni magyar hadsereg élére álljon? A nádor eme lépése, mondá Leuzendorf, „minden jóérzelmű ember“ lelkében meghasonlást idézett elő és megakadályozta a magyar serezek visszatérését törvényes zászlaikhoz (már t. i. a bán seregéhez!). Aztán meg az a megbízás, amelyet a nádornak ezen alkalommal a képviselőház adott, hogy t. i. a bánnal kiegyezhessen, de csak az ország alkotmánya és jogai sérelme nélkül,² a főherceget a maga sérthetlen és felelőtlen állásában súlyosan kompromitálta. Batthyáynak kötelessége volt volna hát mindennek idejében elejét venni s a nádort oly rendszabályokra bírni, „melyekhez a törvényesség érdekében a pillanatnyi szükség hozzányúlania megengedő“.³

De bizonyára megbánta a hadbíró, hogy ezt a kérdést, különösen ilyen alakban fölvetette. Mert Batthyány legelőbb is azzal az éles kérdéssel vágott vissza, hogy „Ki volt akkor jóérzelmű?“ S melyik volt a „törvényes“ zászló? A magyar hadseregé-e vagy a báné? A gutgesinntséget éppen úgy, mint a törvényességet a törvény szabályozza; a törvény szerint pedig a király megesküdtött az ország épsége megóvására. Nekünk hát, a nádornak és nekem, azt kellett hinnünk, hogy mi vagyunk a jóérzelműek, a mi zászlónk a törvényes zászló s hogy mi vagyunk hát a fölség valódi, igazi akaratának képviselői. Nem egyszer biztosítottak bennünket, hogy Jellachich nem a fölség akaratából tör ellenünk s mikor mindamellett is aggo-

¹ „Cette faite ajoutée à tant d'autres place ce prince dans la plus fausse des positions.“ A belga követ jelentése, szept. 19. Ered. a brüsszeli külügyi ltárban. Angyal D. barátom szíves közlése.

² A megbízó vagy fölhatalmazó levél eredetije, szept. 16. (Pázmándy mint elnök aláírásával.) Staatsconf., 1024 ex 1848. (A nádor vitte magával, mikor Bécsbe távozott.)

³ *Irományok*, 192. sz. — 15. és 16. pont.

dalmaimnak mertem a nádor előtt kifejezést adni, a méltatlankodó nádortól azt a választ kaptam, hogy a királyi akarat őszinteségében, „*a királyi szándék tisztességében kételkedni nem szabad*“.¹

Csodálkozással hallhatta aztán a törvényszék Batthyány ama bátor kijelentését is, hogy a nádor kifogásolt fővezérletének gondolata nem a képviselőháztól, hanem ő tőle származik.² Én kértem a nádort arra, hogy a „*királyi szándék tisztességébe vetett eme meggyőződésének nyilvánságos kifejezést adandó*“ álljon a magyar hadsereg élére, amit ő azonnal és szívesen megígért és meg is tett. Hogy a képviselőház a nádort mint valami organumot utasítással látta el, azt nem helyeseltem és arról nem tehetek.³ Én a viszályoknak a királyi tekintély által való lecsendesítésére számíthattam és „*ha a királyi akarat csakugyan az volt volna, amiről bennünket, a nádort és engemet, biztosítottak*“: akkor nem is lesz vala forradalom, a törvényesség helyreáll, mert hiszen a kedélyek elkeseredését a horvátok és szerbek támadása okozta. Kérnem kell tehát — végezé az igaza tudatában szinte vakmerő vádlott, — hogy minden efféle vádnál és szemrehányásnál „*azok a legfelsőbb körökből szármunkra több ízben adott biztatások és biztosítások tekintetbe vétessenek*“...⁴

Hiú kérelem. A legközelebbi vád története is mutatni fogja, mily kevés súllyal bírtak ily „legfelső körök“ biztatásai.

XIV. FEJEZET.

További vád: a királyi fölségjogok vakmerő megsértése a magyar kormány követküldései által. — Pázmándy és Szalay küldetése a német nemzetgyűléshez. Osztrák kormány beleegyezése. A nádor magatartása. János főherceg biztatása; az erre vonatkozó s Batthyányt igazoló iratok eltüntetése. Szalay működése.

¹ U. o., 15. pont.

² Ezt eddig nem tudtuk.

³ Hogy ennek szerzője maga a nádor volt, mert ő veté föl ezt az eszmét a Kossuth-tal való éjjeli találkozásra (mint föntebb előadtuk), azt Bathány nem tudhatta.

⁴ *Irományok*, 192. sz. — 16. és 17. pont.

Egységes német állam Ausztria német tartományaival. Egységes német birodalmi külképviselet, mely nem lehet Magyarországé is. A tisztázatlan helyzet. A magyar kormány teljes jóhiszeműsége. A császári tiltakozás. Szalay és Radowitz különös esete. Szalay Párizsban. Kossuthék utasítása Batthyány háta mögött.

Fölötte nehéz volt Batthyány helyzete a hadbíró azon újabb vádjával szemben, hogy a márciusi törvények ellen a király engedelme, sőt tudta nélkül *külhatalmakkal tárgyalásokba bocsátkozott, Frankfurtba és Párizsba követeket küldött* és így vakmerően belenyúlt a király számára a magyar törvények szerint is fönntartott fölségjogokba.¹

A vádat már a budai kihallgatások alatt megpendíté Leuzendorf; de Batthyány fölvilágosítása, hogy Szalayék küldetése az osztrák minisztérium egyetértésével történt s hogy János főhercegnek a frankfurti központi hatalom választott fejének (Reichsverwesernek) nem volt kifogása ellene,² meggyőzte a hadbíró; sőt, mint föntebb láttuk, ezen vád elejtését még a bizonyítás nehézsége miatt is nagy nyomatékkaal javasolta. A nyár folyamán azonban olyan iratokat tön elébe a bécsi katonai központi vizsgálóbizottság, melyek az elejtett vád ismételt fölvetésére készítették őt. Ezen iratok egy része a magyar kir. udvari kancellária épületében a fölség személye körüli minisztérium titkos irattárában fődöztetett föl s a Batthyány-kabinetnek a külfölddel való összeköttetésére vonatkozott. Belőlük Bach államtitkára, Pipitz államtanácsos, bő kivonatokat bocsátott a nevezett bizottság rendelkezésére,³ sőt nem egyet egész terjedelemben, eredetiben és másolatban adatott át a hadbírónak.

Szalay küldetésének története nagyjából eléggé ismeretes.⁴

¹ Kihallgatási jkönyv: *Irományok*, 192. sz. — 18. pont.

² V. ö. kihallg. jkönyv: *Irományok*, 85. sz. A. alatt.

³ Pipitz Schwarzenberghez, 1849 május 11. — Ered., Actes de haute police, 1849, fasc. 2. — Az eredeti iratokat, amelyekből a bő kivonat készült, a kabineti irodának adta át Pipitz, ahol azonban nincsenek meg; de a „kivonat“ sem található sehhol.

⁴ L. Szalay: Diplom. Aktenstücke, Zürich, 1849. — Geheimes Archiv den ungarischen Revolution, Pesth, 1850. — Szalay László: Magyarország és

Mindamellett a vád és védekezés könnyebb megértése céljából foglalkoznom kell vele, annál inkább, mert eddigi tudásunkat több oldalról is lényegesen kiegészíthetem.

Köztudomású, hogy a magyar kormány már 1848 májusában a nádor megbízólevelével s az osztrák Pillersdorf-kabinet beleegyezésével küldé ki ifj. Pázmándy Dénest és Szalay Lászlót a frankfurti parlamenthez a két nemzet közti barátság megalapozása és a netán beálló szláv veszedelem elleni kölcsönös védekezés céljából. A magyar kormány, melyet a horvát-illyr és szerb forradalmak erősen nyugtalanítottak, aggodalommal nézett a júniusra Prágában összehívott nagy szláv kongresszus határozataira és ennek esetleges következményei elé. A frankfurti nemzetgyűlés többsége pedig épp úgy, mint egész Németország szabadelvű politikusai,¹ az orosz abszolutizmus beavatkozásától tartottak s a Frankfurtban összegyűlteket főként az a kilátás is ingerelte, hogy Ausztriában a szláv elemek föülkerekedése a német egységi törekvések útjába nehezen leküzdhető akadályokat fog vetni. Palacky, a neves cseh történetíró és politikus már a frankfurti parlament előkészítő bizottságának megírta, hogy Ausztriának mint egységes államnak a német egységen kívül kell maradnia² és a csehek, noha Cseh-

a német központi hatalom 1848-ban. (Pesti Napló, 1861. évf., 226—27., 231., 238., 244. és 250. számaiban.) — Csengery A.: Tört. Tanulmányok, II. r. — Bárány Szalay Gábor: Szalay László levelei, stb., Bpest, 1913; Angyal Dávid szép műve: Szalay László emlékezete, Bpest, 1914, III. fejezet; Horváth Jenő: Magyar diplomácia c. műve, 173. sz. hosszú jegyzetében elősorol több, ezen küldetésre vonatkozó kiadatlan iratot. — Sok adatot tartalmaz Szalay küldetésére és a német-magyar barátság ügyére: F. Wigard: Stenograph. Berichte über die Verhandl. d. deutsch. konstit. Nationalversammlung zu Frankfurt a/M., 1848—49.

¹ Erre nézve tanulságos Trauttmannsdorf osztrák követ jelentése Berlinből, 1848 jún. 20. Ered., Preussen, Berichte.

² Ebben a levélben, április 11., fordul elő az a híres passzus: Existierte der österr. Kaiserstaat nicht schon längst, man müsste im Interesse Europas, im Interesse der Humanität selbst, sich beeilen, ihn zu schaffen.“ — Palacky e mondását igen érdekesen fejtegeti Srbik: „Oesterreichs Schicksal im Spiegel des geflügelten Wortes.“ c. cikkében, Mitteilungen d. Österr. Instituts f. Gesch. Forschung, 42. köt., 275. s köv. l. — A cseh fölfogásról jól tájékoztat két cikk a rövidéletű „Oesterreich“ című tört. folyóiratban, ú. m. Die Entwick-

ország a német Bund tagállama volt, azzal utasították vissza a meghívást a frankfurti parlamentbe, hogy Ausztria belépése az egységes német birodalomba megghiúsítaná Ausztriának nagy szláv állammá való válását.¹ Ehhez a fölfogáshoz mindvégig következetesek is maradtak a csehek; mert míg Ausztria többi részeiből konzervatív és liberális árnyalatú képviselők egyformán megjelentek Frankfurtban, a cseh vidékek egyáltalában nem küldöttek oda képviselőket. A pánszlávizmus ekkori előőrseinek ez a magatartása mennyire megbotránkoztató a német köröket, azt Radowitznak a frankfurti nemzetgyűlés ismeretes konzervatív érzelmű tagjának, a porosz király intimusának föllépése is bizonyítja. Július 1-én azt indítványozá ez a különben igen mérsékelt politikus a nemzetgyűlésen, hogy az osztrák kormány szólíttassék föl Csehországból teljesszámú, tehát nem csupán a csehországi németiség részéről való képviselők küldésére s ha erre a bécsi kormánynak nem volna elég ereje, hát Porosz-, Szász- és Bajorország, mint a német Bund megbízottai, észretérítendő a cseheket, 30.000 emberrel vonuljanak föl a cseh határra.² Ez az indítvány ugyan nem fogadtatott el, de jellemzi a németiségnek 1848 nyarán általános fölfogását, hogy az osztrák reakciónárius áramlat célja: „die Herstellung einer slawischen absoluten Monarchie“.³

Mikor azért a magyar kormány küldöttei Frankfurtban megérkeztek, nem csoda, ha barátságos fogadtatásra találtak. Nemcsak az alkotmányozó nemzetgyűlés rokonszenve nyilatkozott meg e fogadtatásban a modern alkotmányos Magyarország iránt, hanem, mint *Gagern*, a parlament elnöke, Szalaynak mondá, az összetartás szükségének érzete „egy közös ellenség“, a szlávság ellen. A nádor megbízólevelét élénk tetszés közt olvasták föl a május 25-i ülésen, sőt arról is szó esett,

lung des tschechischen staatsrechtlichen Programms, i. J. 1848; és Der tschechische Panslavismus, i. J. 1848.

¹ Frankfurter Oberpostamtszeitung 1848 május 4-i száma. — Menshengen osztrák megbízott jelentése Frankfurtból, május 6. Deutsche Akten, Fasc. 6.

² Menshengen ered. jelentése, júl. 1. Deutsche Akten, Fasc. 110.

³ Ezt egy hivatalos összeállítás is hangoztatja. Nachlass Schwarzenberg, VI. 330.

hogy Szalayéknak díszhelyet adnak a Szent Pál templomában székelő parlamentben. Az optimista Szalay boldog volt; örült, hogy Gagern, az elnök is, de mindenki más is, akivel beszélt, Magyarországot quasi független államnak tekinti és jól esett neki, midőn az elnök a magyarok érdemének tünteté föl azt is, hogy Ausztria egyáltalában alkotmányt kapott. „A bécsi márciusi forradalomaz Önök műve“ mondá neki Gagern.¹

Társa rózsás hangulatát azonban nem egészen osztotta a pesszimiztikusabb Pázmándy. Eleintén még ő is a föltűnően szíves fogadtatás hatása alatt állott, de már igen korán észrevette, hogy az osztrák képviselők nagy része „fészkelődni kezd“ a magyarok ellen. Azok a centralista osztrákok voltak ezek, akik, mint Schmerling, Sommaruga, Mühlfeld, Bruck, a későbbi neves miniszter, az egységessé válandó nagy német államban egy hatalmas Ausztriának szánták a vezető szerepet és ezt az Ausztriát nem bírták a Magyarország fölötti uralom nélkül hatalmasnak elképzelni; de tisztába se tudtak jönni Ausztria és Magyarország jövőendő viszonyával. Pázmándy látta, hogy Gagern nagy balközép pártja a magyarság őszinte barátja; egyetértett abban is Szalayval, hogy a német konzervatívok közül is nem egy, mint például a nagytekintélyű Radowitz, szintén rokonszenvvel viseltetik a magyar ügy iránt s ez a rokonszenv tapasztalható a harmadik nagy párt, a radikálisok nem egy szószólója részéről is. De szkeptikussá tette őt az, amiről egészséges humorral, finom iróniával tudósítá is Szemerét, hogy „a sok professzor-képviselő mindent subjektíve és objektíve forgat meg és addig disztíngválja és subdisztíngválja a dolgokat, míg végre is az egészből semmi sem lesz“.²

A magyarelles osztrák csoport³ és az ultrakonzervatív német pártnak azon tagjai, akik bár Frankfurtban megjelentek, de eleitől kezdve kételyeket tápláltak az egységes német állam

¹ Szalay ered. jelentése, május 26. Orsz. Ltár, D 5. B. i. M. 279. sz.
— Es Menshengen ered. jelent., május 27. Deutsche Akten, Fasc. 109.

² Pázmándy Szemeréhez, június 17-i hiv. ford. Nachl. Schwarzenberg, IX. 528. (Schwarzenberg bizonyára jóízűen mosolygott e találó megjegyzésen.) V. ö. Pulszky jó megjegyzését: Életem és korom (2. kiad.), I. 348.

³ Gold, dlerbergi képviselő, Weiss, Reindl, Fügerl, Gspan, stb. Bruck jelentése, szept. 30. Deutsche Akten, Fasc. 112.

megalakulása felől, gúnyosan hirdették az augsburgi és bécsi lapokban, hogy a magyarság vezetői nem tudnak politikai nagykorúságra vergődni és nem vetették fel maguknak a kérdést, hogy mi lesz akkor, ha Ausztria nem olvad a német birodalomba és ha más német államok is követik példáját, mely németekre fognak akkor támaszkodni akarni?...² Ezek a körök állottak az erdélyi szászok köldötteinek háta mögött is, akik, mint az erdélyi unió ellenzői, németiségükre hivatkozva kértek támogatást a frankfurti parlamenttől az ő fajsúlyukat fenyegető unió ellen. Már Szalayék megérkezése előtt tárgyalta a szászok egy ilyértelmű beadványát a frankfurti úgynevezett „Vorparlament“, ahol hosszas vitatkozások után a szászok érdekében egy kedvező határozat hozatott. A szászok kívánságait t. i. a Vorparlament bizottsága az egybegyűlendő nagy parlament elé azzal a javaslattal határozta előterjeszteni, hogy a frankfurti parlament az egybehívandó magyar nemzetgyűlést az erdélyi szászok municipális jogainak, eddigi független különállásuknak csorbítatlan fönntartására kérje föl.² A szászok azonban ezzel nem voltak megelégedve. Osztrák és német patrónusaiknak, különösen pedig Bassermann Frigyesnek, a bádeni nagyherceg egyik képviselőjének támogatásától többet vártak. Ez az utóbbi különösen elég nagy súlyt tudott is adni a szász intrikáknak; mert mint a frankfurti középpárt híve, markáns személyisége és szónoki képességei miatt nagy tekintélynek örvendett; sőt 1848 augusztus óta a frankfurti német központi minisztériumnak belügyi államtitkára is volt.³ Az ő szárnyai alatt nyújták be a szászok megbízottai, Gelth János Frigyes szászvárosi iskolaigazgató és Miller Frigyes, az erdélyi kancellária volt titkára egy eléggé borsos beadvány kíséretében a szász egyetem július 3-án kelt emlékiratát, mely megütközését fejezi ki azon, hogy a nagy, hatalmas és dicső Németország a

¹ V. ö. Wiener Zeitung, 1848 augusztus 11-i számában az erre vonatkozó cikket.

² A Frankfurter Oberpostamtszeitung, 1848 május 6-i és 7-i száma.

³ Bassermann ezirányú működéséről Ordódy Pál, Szalay követségi titkára, levele Pázmándyhoz, július 12-én Frankfurtból. Hiv. ford. Nachl. Schwarzenberg, IX., 528. sz. (V. ö. még Bassermann F. D.: Denkwürdigkeiten, 1811—1858.)

százszok ügyében csak kérni akarja a piciny magyarságot, mikor parancsolhatna is neki!¹

Ezek a cselvetések s egyéb osztrákpárti áskálódások azonban megtörttek Szalay fáradhatlan buzgóságán, melynek kettős szárnyat adott optimizmusa, midőn a pesti nemzetgyűlés elnökül kiszemelt Pázmándy távozása után egyedül maradt Frankfurtban vissza. Sikerült nekie a magyar ügy iránti simpatíát mindvégig ébren tartani és ha nem tőle függő okok miatt elmaradt is a végleges eredmény, amelyért fáradozott, bőven megérdemelte kormánya meleg köszönetét, melyet Batthyány juttatott szeptember 1-én tudomására...² A magyar ügy barátai sorában az elnökön, Gagernen kívül legelől *Glass* pfalzi képviselőt kell megneveznünk, aki a nádor megbízólevelének fölolvassása után díszhelyeket javasolt Szalayéknak adni. *Mewissen*, később államtitkár a központi kormánynál, „büszke örömmel“ üdvözölte azokat, akiket Magyarország a maga „legnemesebb férfiai“ közül küldött Frankfurtba.³ A magyarokkal kötendő minél bensőbb szövetség érdekében a nassau *Schultz Frigyes* emelte föl legelőbb szavát; a bécsi *Möhring*, aki július havában a frankfurti központi kormány egyik miniszterjelöltje volt,⁴ mint egy hatalmas egységes Közép-Európa szószólója, Magyarországról mint a németiségnek ezen cél elérésére leghatékonyabb szövetségtársáról emlékezett meg; később pedig Szalay jótékony befolyása alatt e messzelátó terveket a Magyarországgal való szoros szövetségre redukálta javaslatában, melyet a parlament nemzetközi bizottsága *Wydenbrugh* előadó pártolására július havában el is fogadott. A bécsi Möhringgel vetekedett a magyar ügy támogatásában a csehországi németiség egyik főhelyének, Leitmeritznek frankfurti képviselője, az

¹ „Wenn wir auch gewünscht hätten, dass unsere grosse, herrliche und mächtige Mutternation, dem kleinen Magyarenthum geboten hätte, statt zu bitten.“ Gelthék működéséről bőven szólnak Bruck szept. 3-i jelentésének mellékletei: Deutsche Akten, Fasc. 111. — Aztán az említett Stenogr. Berichte, II., 1414. lap (augusztus 7-i ülés).

² Batthyány Szalayhoz, *eredeti*, Orsz. Ltár, B. 1663. cs., 1217/E. sz. — És Angyal D. id. m., 36—37. l.

³ Angyal id. m. 38.

⁴ Szalay jelentése júl. 15. (erről később még szólnom kell.)

1848-i forradalom népszerű költője, *Hartmann Móric*,¹ aki nem csupán júliusban sürgette a magyarokkal való véd- és dacsövetség megkötését, hanem még jóval később, Szalay távozta után is, még akkor is, midőn Windischgrätz hadai már Magyarország határán állottak, lendületes szónoklatban ismételte meg javaslatát, hogy „addig is, míg e véd- és dacsövetség létrejő, morális erőt nyújtson a frankfurti parlament a mindenfelől szorongatott, hős, de szerencsétlen magyar népnek.”²

Hartmann, az osztrák szabadság dalnoka köré, aki Petőfiért és Kossuthért lelkesedett, egy egész sereg, részben radikális frankfurti képviselő csoportosult a magyarokkal kötendő szövetség sürgetésében.³ Valamennyi közt leglelkesebb és legbuzgóbb 240, 290. — Szalay jelentése júl. 24. (hiv. ford. Nachl. Schwarzb. IX. 528. sz.) előmozdítója volt úgy parlamenti szereplésében, mint lapjában a *Deutsches Volksblatt*-ban a magyar ügynek a würzburgi dr. *Gottfried Eisenmann*, Nürnberg képviselője, Szalaynak ez az ideális gondolkozású barátja, akit Szalay a tiszteleklű Bezerédj István képmásának nevezett.⁴ Eisenmann mint Burschenschaftler és politikai hírlapíró Metternich német Bundjának idejében (melyet most dicsőíteni divatban van) 15 évi fogságot szenvedett el alkotmányos és szabadelvű, de mérsékelt nézetei hirdetéseért. Kiszabadulása, 1847, után 48-ban hat helyen is képviselővé választották az érdemes férfiút, aki Frankfurtban egyik párthoz sem csatlakozott. Mint pártonkívüli és nem nagyon sok gyakorlati érzékkel bíró politikust némelyek fantasztának is tartották; azt azonban bizonyára nem érdemelte meg, hogy a radikális Robert Blumnak, akit 48 novemberében Bécsben Windischgrätz főbelövetett, frankfurti lapja, a *Deutsche Reichstagszeitung* gúnyt űzzön belőle, ha Lengyelország helyreállításával

¹ Akkoriban énekelte a híres „Reimchronik des Pfaffen Mauritius”-ban, hogy megéri még ő a napot, a mikor: „Jene Zwingburg, die Gesamstaats Österreich heisst, Vom tiefsten Grundstein bis zum höchsten Thurmknopf reisst.” — A fia, az osztrák köztársaság elhunyt berlini követe megérte ezt a napot. Vajjon örült-e neki?

² Verhandlungen 5. köt. 290 l.

³ Stenogr. Berichte I. 84, 677, III. 2291. — Verhandlungen V. 74—75,

⁴ Aug. 27. írja Batthyánynak: „A tisztes férfiú, aki lelkületére nézve mása a mi Bezerédj Istvánunknak.” Sajátk. ered. Koss. Arch. Fasc. 434. 777 a. sz.

is gátat szeretett volna fölállítani az orosz abszolutizmus és pánszlávizmus terjedése ellen.¹ Ha hát nem is volt valami nagy tekintélye a pártokon kívül álló szimpatikus képviselőnek, beszédét mindig szívesen meghallgatták, mert mindenki tudta, hogy a hosszú martiromságot átszenvedett férfiúból tiszta meggyőződés és önzetlen szabadságszeretet beszél.²

Eisenmann több ízben szót emelt a német-magyar szövetség érdekében s szívósan támogatta Szalaynak azt az igyekezetét is, hogy amint a magyar kormány a János főherceg alatti központi frankfurti kormányhoz őt kiküldé, viszont ez is küldje el meghitelt követét a magyar kormány mellé. Frankfurtban ez a gondolat kedvező fogadtatásra talált, ami persze az osztrák kormány érzékenységét kellemetlenül érinté. Érthető hát megbotránkozása,³ hogy ne mondjam megriádása, midőn Eisenmann a horvát-magyar kérdést is szőnyegre hozta. A frankfurti osztrák képviselők magyarelles csoportja összhangban a bécsi kormánypárti lapokkal és az Augsburger Allgemeine Zeitunggal, a horvát mozgalmat, Jellachich viselkedését olyan törekvésnek igyekezett feltüntetni, melynek célja a horvátok nemzeti jogainak védelme a magyar kormány elnyomó szándékai ellen. Ez a beállítás ott a német nemzeti szabadságot, az elnyomott népek szabadságát óhajtó atmoszférában sokakra, eleintén még Eisenmannra is hatni látszott. De Szalaynak sikerült Eisenmannnt és a szabadelvű képviselőket arról fölvilágosítani, hogy Jellachich csak a reakció eszköze, azé a reakcióé, mely úgy a magyar, mint az osztrák alkotmányos élet letiprására tör.⁴ Így

¹ A mondott lap 1848 június 7-diki száma „Eisenmann befreit Polen” című cikke satirice mondja el (úgy amint Széchenyi a maga nagy szatirájában a reggelinél beszélteti Bachot), hogy Eisenmann a reggeli kávé szürcsölgetvén egy térképre pillantott s fölfödözvén, hogy e térképről Lengyelország hiányzik, elhatározá, hogy ezen segíteni kell.

² Eisenmann 1849-ben a frankfurti nemzetgyűlés bukása után mint orvos Würzburgban működött (tudományosan is) és 1867-ben, 72 éves korában halt meg.

³ Erre nézve igen tanulságos Bruck osztrák meghatalmazott jelentése Frankfurtból, 1848 szept. 3. *Ered. Deutsche Akten* Fasc. 112.

⁴ Szalay Batthyányhoz aug. 27. sajták. ered. Orsz. Ltár Koss. Arch. Fasc. 434. — V. ö. még Batthyány leiratát Szalayhoz aug. 18. Horváth M. *Függ. Harc.* (2. kiad.) I. 300.

születtek meg augusztus utolsó hetében Eisenmann hatalmas interpellációja és javaslatai, fölötte kellemetlenek a bécsi kormánynak. Kifejté Nürnberg érdemes képviselője, hogy a szárd királlyal kötött fegyverszünet és nemsokára várható békekötés után 24.000 horvát határőr fog visszatérni hazájába, hogy Jellachichsal és az osztrák sereggel egyesülve a magyarok ellen harcoljon. Mivel pedig Németországnak nagy érdeke az erős és virágzó Magyarország: a frankfurti központi kormánynak kötelessége Magyarország javára közbelépni, sőt Magyarországot a támadások ellen haddal megsegíteni... Zúgó tapsvihar fogadta nemcsak a baloldal részéről Eisenmann azon kijelentését, hogy „Magyarországgal kezdi és Németországgal fogja majd végezni a reakció... Ha Magyarország önállósága megsemmisül s aztán a reakciónak ez ország katonai ereje rendelkezésére fog ismét állani, mint az előbbi időkben, mikor magyar csapatokat lehetett küldözgetni a világ minden tájára a reakció céljaira, a szabadság elnyomására; egész bizonyos, hogy ezt a katonai erőt a reakció legelőbb mi ellenünk, németek ellen fogja felhasználni!”

Eisenmann indítványát írásban 21 képviselő, köztük Hartmann, a költő, írta alá. Az ülésben az egész baloldal, szabadelvűek és radikálisok fölláltak mellette, sőt néhányan a bal és jobb centrumból is.¹ Beszédének hatása oly nagy volt, hogy Bruck, a bécsi kormány meghatalmazottja Frankfurtban, nem tudott többet, mint 6 osztrák képviselőt összehozni, akik ellenindítványt nyújtottak be. Hogy a frankfurti parlament a magyarok megsegítésének gondolatától elálljon, magának a császári kormánynak kellett a leghatározottabban föllépnie. A császár nem fogadhatja el, — írta a sodrából kijött öreg Wessenberg, — a frankfurti központi kormány semminemű közbenjárását a magyarok részére; mert a császár ismeri a maga kötelességét; kötelessége és lelkiismerete szerint viseli gondját a kormánypálcája alatti népnek és efelől őt semmi idegen kormánynak nincs joga

¹ Minderről igen bőven szólnak: Stenogr. Berichte III. 1721, 1773. lapok; Verhandlungen V. 233. és 249. lapok; Brucknak, Ausztria meghatalmazottjának jelentése Wessenberghez szept. 3. Deutsche Akten, Fasc. 112. — Szalay Battyányhoz augusztus 27., 29. és 30. (sajátk. ered. Koss. Arch. Fasc. 434, 775/E., 777/E. és 778/E. — Szalay Kossuthoz aug. 27. hiv. ford. Nachlass Schwarzenb. idh.

kioktatni. Hogy pedig a német birodalom pláne segílyt nyújtson a magyaroknak a horvátok ellen: vegyék a frankfurti képviselők tudomásul, hogy Magyarország nem önálló állam, melynek idegen hatalmakkal szövetséget lehetne kötnie és azoktól hadisegélyt elfogadnia. Magyarország az osztrák császárság alkotó része; viszálya a horvátokkal belügy, amelyet Ausztria a maga határain belül a saját maga eszközeivel fog elintézni. Bízik azért a császári kormány a frankfurti központi hatalom és a Reichsverweser bölcsességében, hogy efféle lehetetlen ideákat, — Eisenmann javaslatait, — a maguk valódi értéke szerint fognak megbecsülni és elérhetetlen célok miatt — így végzé Wessenberg — nem fogják saját tekintélyüket s az általok képviselt német név erkölcsi súlyát csorbítani.¹

Tagadhatatlan ugyan, hogy Szalaynak a magyar ügy iránt túlnyomólag a szabadelvűbb képviselők közt sikerült őszinte barátokat szereznie; de a konzervatív körökben sem maradt fáradozása eredmény nélkül.² Igen hasznosnak ígérkezett az, hogy meg tudta nyerni a tekintélyes Frankfurter Oberpostzeitung jóakarátát, mely elébb minden magyarelles hírek és cikkek helyet adott.³ *Leiningen Károly* és *Lichnowsky Félix* hercegek jóindulata szintén sokat nyomott a latban, különösen az előbbi, aki 48 nyarán a frankfurti központi kormány élén állott. Az utóbbi, akinek neje gróf Zichy-lány, öregapja pedig gróf Zichy Károly, az országbíró volt, hajlandónak mutatkozott követi minőségben menni Budára, ha a frankfurti központi kormány ezt a követküldést netán elhatározná.⁴ Az azonban, akinek jóakarátára Szalay a konzervatív rétegekben a legnagyobb

¹ Wessenberg utas. Bruckhoz 1848 szept. 11. fogalm. Deutsche Akten Fasc. 112. és Bruck válasza szept. 30. ered. u. o.

² Nem szükséges a frankfurti pártokról értekezni itt. — Otto Westphal, Welt- und Staatsauffassung des deutschen Liberalismus (München u. Berlin, 1919) helyesen fejti ki, hogy a frankfurti parlamentben mily nehezen alakultak ki a pártok.

³ Szalay Batthyányhoz aug. 28. sajátk. ered. Koss. Arch. Fasc. 434. 776 E.

⁴ Leininger jóindulatáról Szalay jelent. auguszt. 15. (hiv. ford.: Nachl. Schw. IX. 528.) Lichnowskyról Szalay már júl. 17. jelenti a nádornak, hogy nagy barátja a magyaroknak. Ered. Orsz. Lt. István főherceg nádori Ltára Fasc. 2128, 1973. sz.

súlyt fektette, a már említett *Radowitz* porosz tábornok, hírneves államférfiú, a porosz király bizalmasa, később (1850-ben) külügyminisztere, most egy westfáliai kerület frankfurti képviselője volt.¹

Josef Maria v. Radowitz magyar nemesi családból származott. Nagyapja a hohenfriedbergi ütközetben került porosz fogóságba és Németországban telepedett meg, de még fia, a mi *Radowitzunk* édesatyja, Magyarországon született. Családi hagyományokból táplálkozó rokonszenvét ősei hazája iránt növelte az a körülmény, hogy az utolsó pozsonyi országgyűlés alatt bécsi küldetésben járván, Pozsonyba lerándult s a magyar politika vezérférfiaival megismerkedett.² Vetélytársai Berlinben 49 tavaszán is, persze erősen túlozva, hirdették róla, hogy amennyire nem barátja Ausztriának, annyira vonzódik a magyarokhoz s a berlini orosz követ saját tapasztalatai alapján azt írta róla miniszteréhez, hogy *Radowitz* „magyar szíve” nem tudja megbocsátani Ausztriának a magyar alkotmány eltörlését. Szalay a tekintélyes férfiú ez érzelmeit igyekezett Frankfurtban lehetőleg ápolni és fölhasználni, amit nem utolsó sorban mozdított elő az a szerencsés véletlen is, hogy szomszédságában lakott s így aránylag gyakran találkozhatott vele. Érintkezésüknek még Frankfurtból való távozásuk sem vetett véget; Szalay még 49 nyarán Zürichből is fölkereste őt leveleivel.³

Szalaynak *Radowitz* jóakarata rá természetesen annál nagyobb súlyt kellett helyeznie, minél jobban tapasztalhatta, hogy a porosz államférfi minden konzervativizmusa ellenére is

¹ Róla igen bő irodalom van. Csak a két főművet említem. Hassel: *Radowitz, 1797—1848* és ennek folytatását, Meinecke művét: *Radowitz und die deutsche Revolution* (1913). Nem érdektelen, hogy a *Radowitzról* szóló sok-sok német könyv dacára a legvilágosabb és legrokonszenvesebb képet e porosz államférfiről egy rég elfelejtett francia dolgozat ad: Ed. Laboulaye, *Études contemporaines sur l'Allemagne* (2. kiad. Páris, 1865) művében a „M. de Radowitz” című szép tanulmány.

² Angyal id. m., illető fejezetében. — Aztán Wertheimer cikke (*Mettelnichről*). *Forschungen zur brandenb. u. preussisch. Gesch.*, XXXVIII. köt., 362.

³ Szalay levele, Zürich, 1849 júl. 26, ered. Porosz titkos áll. ltár, *Nachlass Radowitz* (elhúnyt barátom, Wertheimer, szíves közlése). — Aztán Meinecke id. m., 259, és Horváth Jenő: *Magyar diplomácia* 1847—1848.

Gagern után a legnagyobb tekintéllyel bír az összes magyarbarát képviselők között. Mikor hosszas várakozás után augusztus utolsó hetében végre jelenthette Szalay Batthyáynak, hogy János főherceg, a Reichsverweser, őt mint Magyarország képviselőjét hivatalosan fogja fogadni és ezzel elismeri Magyarország önállóságát, szinte túláradozó örömmel emlékezik meg Radowitz támogatásáról, mint akivel e tárgyról hosszan és bizalmasan beszélgetett. „Nagy lépés ez, — mondá neki Radowitz, — mert maga után vonja a hasonló elismerést egész Európa részéről.“ Kérte is őt Szalay, hogy ezt a jó munkáját — „sein gutes Werk“ — ne szűnjék meg tovább is folytatni; sürgesse minden erővel, hogy Budapestre haladék nélkül küldessék az ország önállóságát dokumentáló német birodalmi követtség, „amit ő meg is ígért“, — mondja Szalay. — „Ezt a kérelmet nem udvariasságból, nem hízelgésből intéztem hozzá, — folytatja Szalaynk, — mert biztos forrásból tudom, hogy ő hatalmasan támogatta a magyar ügyet.“¹ És pár napra rá Kossuthhoz írja Szalay, hogy „ügyünk fő támogatója most Radowitz tábornok, azon nagy befolyásánál fogva, amelyet a Zentralgewalt (a német központi kormányra) és a (frankfurti) porosz képviselőkre gyakorol... Erről a rendkívüli emberről a napokban még bővebben fogok írni“.²

Valószínű, hogy a nyugodtabb vérmérsékletű, szkepticizmusra hajló Pázmándy, ha még Frankfurtban van, nem nyilatkozott volna oly föllengző modorban, mint az optimista Szalay a jóindulatú, de igen higgadt porosz politikus támogatásáról. Lényegében azonban igaznak kellett annak lennie, amit Szalay Radowitzról jelentett. Ezt a magyar történetírásnak nyomatékosan kell hangoztatnia akkor, midőn a jelenkori német történetírók egyik nagy tekintélye Radowitz egy alább idézendő levelére támaszkodva és Radowitz egész politikai mentalitására utalva, nem tartja hihetőnek, amit Szalay Radowitz e támogatásáról írt.³ Szalay egyéniségének súlya és tiszteletreméltó

¹ Szalay jelent. Batthyányhoz, aug. 24. Sajátk. ered., Koss. Arch. Fasc. 434, 774/a. sz.

² Szalay Kossuthhoz, aug. 27. Hiv. német ford. Nachl. Schwarzenberg, IX., 528.

³ Meinecke, Radowitz u. die deutsche Revolution, 357. l, 2. (hosszú) jegyzet.

volta megkívánja, hogy e kérdésbe mélyebben belemenjünk.

Köztudomású dolog, hogy a megalkotandó egységes új Németország, az új német szövetséges állam (Bundesstaat) alkotmánytervezete, melyet a frankfurti nemzetgyűlés oly hosszadalmasan és behatóan vitatott meg, azt követelte, hogy az eddigi, a régi, német Bund kötelékéhez tartozó olyan fejedelmek (mint aminő az osztrák császár is), akik a régi német Bund kötelékén kívülálló országokon is (mint aminő volt Magyarország) uralkodnak, csak akkor lehessenek az új egységes német szövetséges állam tagjai, ha a kormánybotjuk alatti régi Bundbeli német birtok ama más országokkal szemben a legitímabb, legtagasabb perszonál-unió talajára helyezkedik, mint aminő volt például a hannoveri ház angolországi királykodása idején a viszony Anglia és Hannover között.¹

Az alkotmánytervezet idevágó szakaszait a frankfurti nemzetgyűlés nagy többsége pártolta (1849 elején el is fogadta) és ehhez a többséghez tartoztak az Ausztriából küldött szabadelvű és radikális képviselők is. Szalay szintén ezen a talajon mozgott, mikor az Ausztriával perszonál-unióban álló Magyarországhoz a német központi kormánytól meghatalmazott követ küldését szorgalmazta.

Az alkotmánytervezet ezen szakaszai azonban a frankfurti osztrák képviselők centralista és konzervatív tagjainak épp úgy nem tetszettek, mint a bécsi udvarnak, mely a habsburgi monarchia illetén merev megosztásáról tudni sem akart.

Ez a körülmény nem volt ellenére a porosz Radowitznak, aki előtt egy oly szűkebb német Bundesstaat ködös képe lebegett, mely tisztán német területekből verődik össze a porosz király főnöksége alatt, de amellyel az ezen szűkebb Bundon kívülálló habsburgi monarchia örök véd- és dacsövetségben áll és így a szűkebb Bund ezzel a monarchiával egy tágabb, bár lazább Bundot képez.

Ezt a kedvenc eszméjét Radowitz augusztus folyamán többször elmondotta Szalaynak is és följegyzéseiben szeptember ele-

¹ Részletesen belemenni e kérdés ismertetésébe, vagy akár csak a róla szóló bőséges irodalom elősorolásába, nem lehet itt föladatom.

jén sokat meditált rajta.¹ Ha teljesen tisztában volt volna azzal az általa elképzelt alakulattal 48 nyarán, akkor talán nem támogatta volna Szalay működését. Talán. Mert hiszen neki szabad volt föltennie, hogy Magyarország a szűkebb Bundon kívül maradó Ausztriával is megegyezik a teljes perszonál-unióban. Igen, de szeptember elején így folytatja tovább meditációit: „A fő nehézség az osztrák örökös tartományok viszonya Németországhoz. Minden olyan kombináció, mely ezen ősnémet, nélkülözhetlen országokat a német szövetséges államból kihagyja, teljességgel elvetendő. Németország újjáalakításának nem szabad úgy történnie, hogy eddigi hatalmának közel egyharmadát² elveszítse“.³ Mindenkép be akarja hát vonni Radowitz az osztrák örökös tartományokat az új német Bundesstaatba s bűnnek tartja ez ősnémet tartományok kihagyását még 48 szeptemberében is; tudja azonban, hogy ez a bevonás másképp nem lehet meg, csak az alkotmánytervezet fönt előadott szakaszai alapján, tehát úgy, ha Magyarország az örökös tartományokkal tiszta perszonál-unióba kerül. De a tiszta perszonál-unióban az alkotmánytervezet világos kikötése szerint az örökös tartományok német külügyminisztere és követei nem lehetnek Magyarországnak is külügyminisztere és követei! Logikus hát, hogy mikor Szalay a frankfurti központi kormánytól meghatalmazott német követet kér a magyar kormányhoz, Radowitz helyesli, pártolja, elősegíti Szalay működését. *Ekkori* mentalitása semmiesetre sem állott útjában ennek.⁴

Nem tartozik ide már azt fejtegetni, hogy Radowitz tervezgetésének Schwarzenberg nagy koncepciójú, de erőszakos

¹ W. Möring: Jos. v. Radowitz' nachgelassene Briefe..., 1848—1853. (Stuttgart und Berlin, 1922), 62. l. Radowitz sajátk. följegyzése e cím alatt. Preussen und Oesterreichs Stellung zu Deutschland.

² T. i. a német Bundhoz tartozó összes osztrák örökös tartományokat illetőleg ezek hadijerejét.

³ W. Möring, id. h. — Ugyanennek a gondolatnak ad kifejezést Radowitz abban a terjedelmes, igen tanulságos nyílt levélben is, amelyet az Augsb. Allgem. Zeitung, 1849 január 23-i száma hozott.

⁴ Radowitz még 1849 januárjában is habozott. Erre mutatnak a „Gesammelte Schriften von J. von Radowitz. (Berlin, Verlag von Georg Reimer, 1852—53) 3. kötetében, a 437., 460., 468. lapokon olvasható jelentései

külpolitikája mint vetett véget és mint párolgott el a magyar függetlenségi harc bukásával csaknem egyidőben a német egység álma is. Idetartozik ellenben előadni azt, hogy e fordulat a gögös Schwarzenbergnek alkalmat adott egyet vágni a porosz vezetés alatt alakítandó szűkebb Bund tervezőjén, a politikai ellenfélen s ha lehet kompromittálni a porosz király „konzervatív” tanácsadóját, a miniszterré lett Radowitzot, amiért a „magyar rebellisisekkel” rokonszenvezni nem átalította.

Két út és mód állott Schwarzenberg előtt. Az egyik: elküldeni neki azt a gyalázatos emlékiratfélét, melyet egy a főlség személye körüli magyar minisztérium dolgaival ismerős, sőt benfentes ember¹ névtelenül terjesztett be 49 első felében az osztrák minisztériumhoz s mely telisteli volt a többi közt Radowitz képtelen megrágalmazásával. 1848 július havában, mondja a hitvány besúgó, Frankfurtban Radowitz Szalayval, a szociáldemokrata Blum Róberttel és még néhány radikális német képviselővel titkos tanácskozást tartott volna Kossuth egy állítólagos, homályos tervéről, az osztrák-magyar monarchia föderalizálásáról. E terv szerint a német örökös tartományok Ferdinánd kezén hagyattak volna, a magyar szent korona birodalma élére Ferenc József, a cseh korona és Galicia trónjára Ferenc Károly főherceg, az olasz birtokok élére Ferdinánd Miksa (a későbbi mexikói császár) került volna, míg a töröktől elveendő hatalmas komplexum, Bulgária és a két oláh fejedelemség mint ötödik federált állam Károly Lapos főhercegnek, Ferenc József öccsének jutott volna. Kossuth ez állítólag tervét a tanácskozók azonban ellenezték; különösen kikelt volna ellene Radowitz a maga féktelen Habsburg-gyűlöletével. A magyar kormány ezzel a tervvel vagy ignorálja hazája háromezrészados történetét, mondotta volna a nagy magyarbarát porosz, vagy egészen meg akarja tagadni, mikor oly nyomorult politikát folytat, mely sem a megifjodó Európa igényeinek, sem Magyaror-

¹ Ez alighanem Wurga István miniszteri titkár volt, Kossuthnak bizalmasa, aki azonban később ellene fordult, rá az osztrákoknak árulkodott. Az emlékiratfélét alighanem bécsi fogságában írta hízelgéskepen. Magát mindenütt dicséri. — A három részből álló iratot ismerteti Steier Lajos a „Világ” 1924 nov. 16-i számában. — Lásd *Irományok*, 61. sz. a.

szág érdekeinek nem használ. A magyaroknak minden dinasztikus érzést félre kell tolniok, ha hivatásuknak e zavaros időkben meg akarnak felelni s ha tiszteletet parancsoló nagyságra törekcszenek. A Habsburg-dinasztia „à tout prix“ elüzendő, hogy Európát rendezni lehessen. Ő, Radowitz, mindent el fog e célra követni, csak Kossuth ultimátumát várja.

Ez az ultimátum azonban nem érkezett meg. Abból a szeptemberi értekezletből látható ez, melyet a besúgó szerint Kossuth és valami harminc híve akkor tartott, midőn az országos százaz küldöttség kielégítő eredmény nélkül tért vissza Pestre a schönbrunni kihallgatásból. Itt az elkeseredett képviselők között ugyanis fölolvasták volna Radowitz egy levelét, melyben becsületszóval fogadkozott, hogy a Habsburg-dinasztia hatalmát meg fogja törni és azt fejtegette, hogy Magyarország számára csak egy politika célszerű: elválni a dinasztia-tól, hogy az osztrák-német tartományok a német egységbe olvadhassanak, Magyarország pedig teljesen különálló független lehessen. Az értekezellet azonban Kossuthtal egyetértve még nem tartá tanácsosnak az elszakadást, noha gróf Teleki Lászlónak egy ugyancsak fölolvastott jelentése szerint Radowitz terve és osztrák-magyar politikája tekintélyes párizsi politikusoknak, mint Lamoricière, Changarnier, Tocqueville és másoknak helyeslésével találkozott.¹

Ezt az emlékiratot az időközben fogollyá tett Batthyány ellen talán föl lehetett használni. De képtelenül ostoba hazugságai Radowitzról ennek csak hangos kacaját váltották volna ki. Más eszközökhöz kellett hát nyúlui Schwarzenbergnek, ha zavarba akarta hozni a porosz király kedves emberét. Ez az eszköz pedig Szalaynak az imént bőven ismertetett s utólag az osztrák kormány kezébe került augusztus 24-i jelentésében kínálkozott, mely oly túlradó hangon emlékezik meg Radowitz támogatásáról Magyarország önállóságának diplomáciai elismertetése ügyében.² Ennek a jelentésnek másolatát küldé el Schwarzenberg meghagyására báró Welden tábornaszernagy Rado-

¹ *Irományok*, 61. sz., B. és C. alatt.

² A jelentés (most Orsz. Ltár) Koss. Arch., Fasc. 434, 774/E. sz. a.

witzhoz,¹ akivel élénk barátság kötő össze abból az időből, mely alatt mind a ketten katonai fölhatalmazottak voltak Ausztria, illetőleg Poroszország részéről Frankfurtban a német Bundnál. Kísérő levelében hivatkozik is Welden arra a belső viszonyra, melynek, mint írja, ő szeretettel őrizi emlékét, noha azóta útjaik és nézeteik teljesen eltértek is egymástól. A régi érzelmek azonban nem enyésztek el és ezek vezetik őt mikor megküldi neki Szalay jelentését s a jelentés tartalmáról némi fölvilágosítást kér és remél.²

Radowitzra, a porosz király intimus tanácsadójára, aki néhány hét múlva a külügyminiszteri tárcát átveendő volt, ekkor, a teljesen megváltozott viszonyok között, midőn Schwarzenberg erélyes és ügyes taktikája a porosz politikát már-már legyűrte, egykori barátjának e levele és küldeménye igen kellemtelenül hatott. Érezte a teljesen fölösleges figyelmeztetésben a maliciát. De válaszolnia kellett. És válaszában elmondá, hogy szomszédja, Szalay, akkor, midőn őt mint Magyarország akkreditált képviselőjét János főherceg hivatalosan fogadta s mikor éppen osztrák képviselők indítványára a frankfurti parlament Magyarország iránti rokonszenvét egyhangúlag kifejezé, őt Radowitzot fölkereste. Neki mint képviselőnek semmi aggodalma nem lehetett hát Szalayval, ennek küldetése felől „a legártatlanabb módon”³ beszélgetésbe bocsátkozni. Ez a beszélgetés akörül forgott, folytatja a porosz államférfiú, hogy Magyarország viszonyának az osztrák monarchiával szemben perszonál-uniónak kell lennie s Szalay ebből azt következteté, hogy a megalakítandó német állam követség által érintkezzék Magyarországgal.

Radowitz előadása eddig Szalay jelentései lényegének megfelel.

Radowitz aztán így folytatja: Nagyon jól emlékszik rá, hogy ő semmi egyebet nem mondott Szalay ezen fejtegetéseire,

¹ Welden e furcsa szerepénél akaratlanul is eszébe jut az embernek, hogy Szőgyény (Emlékir., II. 50.) őt „eszében megháborodott”-nak nevezi.

² Welden Radowitzhoz, Bécs, 1849 december 31. Ered. a berlini Geh. Staatsarchivban, „Nachlass des Generals von Radowitz”. (Másolatát elhunyt barátom, Wertheimer Ede szívességének köszönöm.)

³ „in höchst unverfänglicher Weise”.

mint azt, hogy nézete szerint kormánya számára az egyedüli helyes út az volna, ha nem az osztrák demokrácia mellé állana, mint addig tette, hanem az osztrák kormány mellé és ennek, szorongattatásai között, mintegy támaszul szolgálja, amit az osztrák kormány bizonyára meg is fogna hálálni.

Egész bizonyos már most, hogy Radowitz *nem így* választ Szalaynak e beszélgetés közben. Ellenkezőleg; határozottan *megígérte* a támogatást Szalay azon igyekezetében, hogy a központi német kormány követséget állítson föl Pesten Magyarország önállósága elismerésének jeléül. Erről az ígéretről azon frissiben, tüstént a beszélgetés után tőn jelentést Szalay Batthyánynak.¹ Föl sem lehet tenni, hogy Szalay, ha még oly optimista volt is s ha még oly rózsás színben látta is akkor, frankfurti küldetésének a Reichsverweser által történt elismerése fölötti örömében a világot, ily fontos és jelentős ígért dolgában ámítani akarta vagy merte volna akár saját magát, akár a miniszterelnökét.

De még az sem valószínű, hogy *ebben az időben* egy más alkalommal adott volna Radowitz ily kenetteljes tanácsot Szalaynak. Mert akkor nem írta volna Szalay Kossuthnak pár nap múlva, hogy „ügyünk főtámogatója most Radowitz tábornok azon nagy befolyásánál fogva, melyet a Zentralgewalt-ra és a frankfurti porosz képviselőkre gyakorol” — és még kevésbbé tette volna hozzá, hogy „*erről a rendkívüli emberről* (t. i. Radowitzról) a napokban még bővebben fogok írni”.² Oly kenetteljes tanács után, amilyenről Radowitz Weldennek ír, nem rendkívüli embernek, hanem rendkívül jámbor politikusnak jellemezte volna Szalay a porosz generálist.

Azt az állítását Weldenhez írt válaszában Radowitznak, hogy János főherceggel Magyarországról soha egy szót sem szólt, mert nem szokott beleavatkozni olyan dolgokba, amikhez semmi köze, tökéletesen igaznak kell elfogadnunk. De többi állításáról már nem mondhatjuk ezt; bár érthetőnek kell tar-

¹ Már említett sajátk. ered. jelentése, auguszt. 24. Koss. Arch., Fasc. 434., 774/E. sz. alatt.

² Már említett levele augusztus 27-ről. Hiv. német ford., Nachlass Schwarzenberg, IX., 528.

tanunk őket, mert hiszen mivel mással mentegethette volna magát a teljesen megváltozott viszonyok között Welden barátságos szavakba burkolt, de maliciózus emlékeztetésével szemben? Hozzájárul még ehhez az a körülmény, hogy a forradalmakat elítélő konzervatív Radowitz az októberi bécsi lázadás óta elidegenedett a magyar ügytől; mert hitelt adott azoknak a hivatalos híreszteléseknek, hogy a lázadás szítói az Auszriától teljesen elszakadni akaró magyarok voltak, mint ahogy tekintélyes kollegája, a már említett Bassermann képviselő is fulmináns beszédet tartott a frankfurti parlamentben 1848 november 3-án a bujtogató magyarság ellen. Világos példája Radowitz nézetváltozásának választóihoz írott beszámoló levele november 10-ről, amelyben az egész 48-i magyar mozgalmat rövidesen elítéli.¹ E nézetváltozás természetesen szabadságában állott, de nem menti őt Weldenhez írott levelének azon további elítélendő állításáért, hogy Szalay abban az augusztus 24-i jelentésében „nagyot hazudott miniszterének és egy igen egyszerű dolgot a legsudálatosabb színekbe öltöztetett“.² Ez nem csupán Szalayhoz, de magának Radowitznak egész multjához nem volt méltó. Ő itt elfordult Catotól és amaz istenekhez csatlakozott, akiknek a *victrix causa placet*. Vagy Troeltschnek volna igaza, mikor idézi Radowitz egy mondását, hogy „die politische Gerechtigkeit ist keine absolute, sondern relative nach Raum und Zeit? ...“³

Ezeket el kellett mondanom Szalaynak Radowitzzal való főntebb tárgyalt frankfurti érintkezései kapcsában és ezzel helyesbíteni Meinecke művének idevágó megjegyzését, melyben

¹ *Gesammelte Schriften von I. v. Radowitz*, 3. köt., 436. l.

² „Sonst aber hat er (Szalay) seinen Herrn Minister sehr belogen und eine sehr simple Sache in wunderliche Farben gekleidet.“ Radowitz válasza Weldenhez, 1850 január 23. Ered. fogalm., berlini Geh. Staatsarchiv „Nachlass des Generals von Radowitz“. (Másolatát szintén elhunyt barátom, Wertheimer Ede, szívességének köszönöm.) Nem igen gondolom, hogy Radowitz levelének akár Schwarzenberg, akár Welden, hittek volna!

³ Troeltsch: *Der Historismus und sein Problem*. Erstes Buch (Tübingen, 1922), 215. l. — Megjegyzem, hogy a „Gerechtigkeit“ szót én tettem az eredetileg ott álló „Wahrheit“ szó helyébe (ami egyébként talán fölösleges változtatás).

Radowitznak látszik igazat adni.¹ Nagy kár, hogy a berlini Geheimes Staatsarchivból eltűnt ama csomag tartalma, mely Radowitz és Szalay levelezését foglalta magában s melynek visszamaradt borítékán ez a jelzés áll: „Rep. 92. Depositum von Radowitz No. 65. Correspondenz mit Ladislaus Szalay 1848—1850.“² Ebből a levelezésből, ha megvolna, bizonyára szintén kitűnnék az, hogy nem Szalay képzeletének terméke volt az, amit Batthyányhoz Radowitzról jelentett és Kossuthnak írt...

Egész jó lélekkel mondhatjuk hát, hogy Szalay német jóakaróitól, köztük főként Radowitztól erkölcsileg támogatva működött küldetésének sikere érdekében.

Helyzete mindamellett a sokfelől megnyilatkozó szimpátiák dacára sem volt könnyű. A nagybefolyású (centralista) osztrák csoport nehézségeket támasztott útjába, ami sokat jelentett akkor, midőn annak élén oly hivatalos személyek állottak, mint Schmerling, a frankfurti központi kormány későbbi tekintélyes miniszterelnöke és Bruck, a bécsi kormány meghatalmazottja s midőn Ausztria belépéséről, megnyeréséről volt szó. Aztán a frankfurti kormányt és képviselőket első sorban természetesen a német alkotmánytervezet érdekelte s végre bizonyos alaki nehézségek is fölmerültek. A nádor ama májusi meghatalmazása Szalayék részére a frankfurti parlamenthez szólván, kiegészítésre szorult a nemzetközi jogszokás szerint akkor, midőn János főherceg német birodalmi kormányzóvá történt megválasztásával (június végén) és a minisztérium megalakulásával reprezentáns központi hatóság létesült Frankfurtban. Ehhez kellett most egy megbízólevél, melyet a nádor július 19-én ki is állított, de nem úgy, mint azt a nemzetközi

¹ Meinecke id. m., 357. 1., 2. (hosszú) jegyzet. — Ha Meinecke ismerné az 1848-i magyar viszonyokat s Batthyányt és Szalayt, nem mondaná jegyzete végén, hogy: „Es ist ganz unwahrscheinlich, dass Radowitz im August 1848 für eine revolutionäre Loslösung Ungarns von Oesterreich gewesen sein sollte.“ Ezt akarni és Radowitzot ilyesmire kérni Szalaynak esze ágában sem fordult meg. Szalay Magyarországnak csak a perszonál-unió szerinti önállósága elismerését szorgalmazta Radowitznál is; tehát azt, amit a frankfurti német alkotmánytervezet is föltételül tűzött ki Ausztriának a megalkotandó egységes német államba való belépésnél!

² Bold. Wertheimer Ede barátom volt szíves ennek utána járni

jogszokás megkívánta volna. Nem a magyar király követének vagy ügyvivőjének nevezte Szalayt, hanem a magyar kormány meghatalmazottjának.¹ A király június 25-i leiratában betegsége és innsbrucki tartózkodása tartamára az 1848: III. törvényeikkben túlmenő teljhatalmat adott ugyan István nádornak² és így ennek tulajdonkép joga volt volna magyar kir. követet, magyar kir. ügyvivőt nevezni ki. De a nádor óvatos volt, szorosan ragaszkodott ahhoz, hogy a külügyek intézése nem tartozik az ő vagy a magyar kormány illetékességi köréhez s nem akart emiatt valami konfliktust idézni föl. Már készen volt az új utasítás is Szalay számára, midőn a nádor a július 21-i minisztertanácsban határozottan tiltakozott Szalay királyi ügyvivői címe ellen, ami el is maradt s a megbízólevél július 19-re visszadatálva így is javíttatott ki.³ Ezen minősítésnek a következménye lőn azután, hogy a frankfurti minisztertanács nehézségeket támasztott Szalay küldetése formális elismerésénél és csak János főherceg jóakarátának tulajdonítható e nehézség szerencsés elhárítása.⁴

Kettőzött eréllyel fogott most már Szalay ennek az imént említett új utasításnak végrehajtásához, melyet a megbízólevéllel egyidejűleg kapott. „Azon viszonyoknak fenntartása mellett, így szólt az óvatos instrukció, melyben Magyarország az ausztriai császárhoz a sanctio pragmatica értelmében áll“ földadata lőn minden szláv támadás ellen, mely akár a német birodalom tartományait, akár Magyarországot fenyegetné, a frankfurti végrehajtó hatalommal szövetséget kötni 100.000 fegyveresig terjedő kölcsönös hadisegély alapján. A részletes utasítást, melyben a magyar kormány az osztrák államadósság bizonyos részének átvállalását is kilátásba helyezé,⁵ a kereske-

¹ Szalay mindig így is írta alá nevét: „Bevollmächtigter der ungarischen Regierung.“ — Így címezte őt a frankfurti kormány is.

² Ezt legjobban közli Pap D.: Nemzetgyűlés, I. 5.

³ „Ich protestiere gegen einen Erlass an Szalay in Frankfurt, worin er zum ungarischen Geschäftsträger (ez a diplomáciai műszó) ernannt wird... Der ‚Geschäftsträger‘ fällt.“ A nádor sajátk. följegyzése. Alcsúti levéltár.

⁴ Erre céloz Szalay, Diplom. Aktenstücke, 16. és 20. lapokon.

⁵ Ez azért is történt, mert Frankfurt bankárai és polgárai kezében sok osztrák államkölsönkötvény volt.

delem terén nagy előnyöket ígér Németországnak és állandó követséget kíván a német birodalom részéről a magyar kormány mellett,¹ kiegészítették Batthyány későbbi leiratai Szalayhoz, amelyek világosan mutatják a magyar kormányelnök aggályait és szándékait. Nem valami antidinasztikus vagy monarchiaellenes szövetségről álmodott Batthyány, hanem egy olyanról, melynek létesülése megakadályozná az antigermán, a szláv elemek fölülkerekedését Ausztriában és ezzel kihúzná a gyékényt a mind vakmerőbben föllépő reakció lábai alól. A szláv, az antigermán niszus hangoztatásával volt föladata Szalaynak célhoz jutni, mert a „szövetségi szerződés kihirdetésének morális hatása, mint Batthyány hitte és írta, az ausztriai politikának megváltoztatására okvetlenül legtöbbet fogna tehetni“.²

A magyar meghatalmazott buzgó fáradozása³ és barátai őszinte törekvése azonban, küldetésének sokat ígérő hivatalos elismerése dacára is, mihamar zátonyra jutott. Pedig mily rózsás reményekkel volt eltelve! A természettől optimista ugyan, de mindamellett higgadtan fontolgotó jogászra és publicistára, a későbbi komoly, üres szólamokat megvető historikusra ki ismerne rá abban a Szalayban, aki 1848 augusztusában, küldetése sikerének reményében azt a kérdést teszi fel kormányának, vajon nem volna-e már itt az ideje Dalmáciát Magyarországba bekebelezni? Hadd lássa Németország, hogy a magyar tengerpart nem a Quarnero-öböl egy szegmentumára korlátozódik, hanem az Adriai-tenger is a magyaré és már ezért is tanácsos Németországnak szoros barátságba lépni a magyarral! „Szangvinikus óráimban szoktam — folytatta tovább — társalgás közben

¹ Az utasítást kiadta Szalay, Pesti Napló, 1861. évf., 244. számában. — Ennek ered. fogalm. Deák javításával, Koss. Arch., Fasc. 433, 423/E. (Deák Ferencet is tehát éppúgy felelősségre vonhatta volna az osztrák kormány, mint Batthyányt!) Az utasítást is csak a magyar kormány állítja ki; a nádor nem írta alá, mert a formális szövetségkötésre — a legteljesebb fölhatalmazás dacára is — nem érzi magát följogosítva és ezt a július 21-i minisztertanácsban ki is jelenté. Alcsúti levéltár.

² Batthyány Szalayhoz, augusztus 18. és szept. 16. Horváth Mih.: Füg. Harc (2. kiad.), I. 300. és 434. Horváthnak már 1848 őszén meg lőn engedve a miniszteri iratokhasználata!

³ Erről a többek közt Szalay Batthyányhoz, aug. 27. Koss. Arch., 434., 777/E. sz. és Diplom. Aktenstücke, 23. és 26. l.

mondani, hogy nem messze van az idő, mikor Magyarország jogai az alsódunai országokra is újraélednek. Sokan vannak itt, akik ezt velünk együtt kívánják, de sokan vannak, akik hiszik is...¹

...Alig érkezett meg Bécsbe a hivatalos híre Szalay missziója ünnepélyes elismertetésének a Reichsverweser által s még el sem hangzott Kossuth örvendetes kijelentése a magyar képviselőházban, hogy „Magyarország az európai nemzeti csatládok közt önállóság megjelent“: az osztrák parlament egy előkelő ultraosztrák tagja, akinek szava a bécsi kormány előtt nagyon sokat nyomott, egy epés levélben rátámadt — Wessenbergre, az osztrák külügyérre. Ki akkreditálta — kérdé — Szalayt a Reichsverwesernél? mert magyar külügyminiszter az 1848: III. törvényeikk 13. §-a szerint nincs; Esterházyt külügyminiszternek csak a magyar publicisták keresztelték el. Az osztrák császárság magában foglalja a magyar királyság koronáját is; a külfölddel szemben a császárság egységes egész; Magyarország nem önálló állam, nincs joga diplomáciai összeköttetésbe lépnie a külfölddel; a királytól meglepetéssel kinyert március 17-i engedmény (t. i. a magyar felelős miniszterium megígérése) nem tágítható még úgy is, hogy Magyarország önálló állam. Hogy a frankfurti parlament Pázmándyt és Szalayt mint a magyar kormány kiküldötteit fogadta, az csak arra a nagy eszmezavarra mutat, mely Frankfurtban uralkodik és tán vétkül sem lehet annak a parlamentnek tulajdonítani, ha nem ismerte Magyarország állását. De hogy a Reichsverweser ünnepélyesen fogadta Szalayt, mint a magyar kormány követét, az „vagy a viszonyok nem ismerése, vagy fölségárulás mindkét részről“. Hiszi-e Wessenberg, hogy a Reichsverweser, a főherceg, a császár alattvalója, az alkotmányos Ausztria állampolgára a maga állásának és kötelességének megfelelően cselekedett? Az ügy nagyon fontos és annak az államférfiúnak (már mint Wessenbergnek), aki Ausztria becsületét és integritását szíven viseli, egész osztatlan figyelmét kell rája irányí-

¹ Szalay Kossuthhoz (vagy Szemeréhez?), 1848 augusztus 15. Hiv. német fordítás — címzet nélkül Nachl. Schwarzbg., IX. 528.

² „Das ist entweder Unkenntnis der Verhältnisse oder Hochverrat von beiden Seiten“ (tehát János főherceg részéről is fölségárulás!).

tani. „Interpellálni a parlamentben mindamellett is csak akkor fognék — végzi a magyarfaló politikus —, ha miniszter úr azt hinné, hogy ilyen kívülről jövő ösztönzésre okvetlen szükség van“.¹

És az öreg Wessenberg, aki eddig nem sokat törődött Szalay küldetésével, az epés levélre, az interpellációval való fenyegetésre megijedt. Azonnal megírta János főhercegnek, akivel különben kölcsönös tisztelet és becsülés kötö össze, mily kedvetlenül vette hírét annak, hogy a főhercegnél valami magyar követ „befúrta magát“. Tudatta is a magyar kormánnyal — folytatá Wessenberg —, hogy az új magyar alkotmány szerint nincsen joga külállamokba követségeket küldeni.² Azután előterjesztést tőn Wessenberg a királynál egy, a nádorhoz intézendő tiltó kézirat szövegének bemutatása mellett, melyet a főség el is fogadott és leküldött István főhercegnek. „Legnagyobb megütközését“ fejezi ki ebben a király Szalay küldetése fölött, amelyet a leghatározottabban el kell — mondja — kárhoztatnia, mivel a törvény világos, félre nem érthető rendelkezései szerint Magyarország a külföldön más képvisellel, mint az összállamával nem bírhat. „Meghagyom hát Kedveltségednek — végzi a dorgáló királyi levél —, hogy magyar minisztériumomat illetékessége határai közé szorítsa vissza, egyben pedig külügyminiszteremnek megparancsolom, értesítse a frankfurti központi kormányt, hogy valamint Szalay megbízatása semmisnek tekintendő, akképen a jövőre se ismerendő el diplomáciai ügynökömnek senki, aki megbízói levelét nem külügyminiszteremtől kapta.“³ Hasonló értelemben utasította Wessenberg Bruckot, a frankfurti osztrák meghatalmazottat, hogy az ottani központi hatalommal, János főherceggel és minisztériumával a császár e rendelkezését s a nádorhoz intézett kézírata másolatát haladéktalanul közölje.⁴

¹ Sajátk. eredeti dátum és aláírás nélkül, de szept. 7-e előtt, augusztus végétől (?). *Irományok*, 11. sz.

² Wessenberg szept. 3-án János főherceghez. Arneth: Wessenberg, II 260. -- Wessenberg átiratát a magyar kormányhoz nem ismerem.

³ A király kézírata, szept. 7. *Irományok*, 12. sz.

⁴ Ez az utasítás szept. 11. Fogalm., Deutsche Akten, Fasc. 112.

Egymást fölváltó vágató gyors futárok vihették e leiratokat Frankfurtba, mert a központi német kormány akkori külügyminisztere, a hamburgi Heckscher, már szeptember 15-én tudatta Szalayval, hogy missziója megszűntnek tekintendő. Mint derült égboltból a villámcsapás, úgy hatott Szalayra ez a jegyzék, noha az a lehető legbarátságosabb, sőt hízelgő hangon volt tartva és azt a reményt fejezte ki, hogy Szalay küldetése meg fog újulni. Egy szóval sem említé ugyanis Heckscher a császár- király tilalmát, hanem azt hozta fel okul, hogy mivel ama rendkívüli teljhatalmat, melyet a nádornak június 25-én adott volt a király és amelynek alapján a nádor Szalayt János főherceg mellett akkreditálhatta, augusztus 14-i leiratában egészsége helyreálltával és Innsbruckból Bécsbe tértevel visszavonta, ezért újabb, a király által kiállítandó megbízólevélre van szükség. Ez a megokolás, az igazi oknak elhallgatása, köteles tekintet volt a Reichsverweser főhercegre, akinek magának, mint látni fogjuk, nem kis része volt Szalay ilyen megbízatásában. Szalay ezt persze nem tudhatta és így válaszában kitűnő jogi érvekkel bizonyíthatá, hogy törvényes megbízatása addig tart, amíg az annak módja és rendje szerint vissza nem vonatik. Mindamellett is követte Heckscher útmutatását és szeptember 26-án újabb megbízólevél kiállítását kérte Batthyánytól, amit az eddig előadottak után természetesen nem kaphatott meg. Hozzá még a frankfurti kormány új külügyminisztere, az osztrák Schmerling, jónak látta közölni vele a király szeptember 7-i kéziratának tartalmát és így Szalay számára nem volt egyéb hátra, mint *re infecta* távozni Frankfurtból.¹

Szívós, kitartó természete persze nem adta föl még a játszmát. A hazai viszonyok felől való tájékozatlansága miatt érthető, hogy még október második felében is remélt új megbízólevelet és eltökélte, hogy visszamegy Frankfurtba, amint az ottani kormány rúdját kiveszik az osztrák Schmerling kezéből és a frankfurti központi hatalom nem lesz többé rászorulva a

¹ Szalay Batthyánytól új megbízólevelet kér, szept. 26. — Sajátk. ered., Koss. Arch., Fasc. 436., 1372/E. sz. — A többiről Diplom. Aktenstücke, XIII—XVI. sz. okiratai.

cseh csapatok szuronyaira, amelyekkel Schmerling erélye a frankfurti csőcselék szeptembervégi véres lázadását leverte.¹ Alig magyarázható meg ellenben, hogy mily alapon remélhette még 1849 tavaszán is magyar követi minőségének elismerését a haldokló frankfurti kormánytól, mely ebbeli kívánságát még válaszra sem érdemesítette.²

Azok a hivatalos iratok, amelyeken az eddig előadottak alapulnak, legnagyobbbrészt ismereteseek voltak, nem csupán Pipitz főntebb említett összeállításából, a hadbíró előtt. Osztrák és katonai szempontból teljesen érthető volna hát, ha a vád emelésénél a fősúlyt Leuzendorf Szalay missziója második részére fekteti vala, melynek föladata Batthyányék július 19-i utasítása szerint a frankfurti kormánnyal kötendő katonai szerződés megstipulálása és annak kieszközlése volt, hogy Magyarország önállóságának elismerése jeléül a frankfurti kormány állandó követet küldjön Budapestre. De csodálatosképen Szalay működése ezen stádiumára a hadbíró nem terjeszkedett ki. Nem azért, mintha hallgatólagosan elismerte volna a június 25-i királyi kézirat által a legteljesebb hatalommal fölruházott nádornak követküldési jogát, hiszen a katonai szerződésről szóló utasítást a nádor nem írta alá; ő reá nem kellett itt a hadbírónak tekintettel lennie. Az a körülmény sem gátolhatta Leuzendorft, hogy János főherceg mint Reichsverweser ünnepélyesen fogadta a magyar meghatalmazottat, mert hiszen János főherceg ezt a teljhatalmú nádor július 19-i megbízólevele alapján cselekedte; aztán meg János főherceg nem lehetett felelős a magyar kormány utasításáért és Szalay ezirányú működéséért. Tekintettel kellett ellenben lennie Leuzendorfnak a júliusi megbízás azon előzményeire, melyek János főherceggel voltak egye-

¹ Szalay Kossuthhoz, Lüttich, 1848 október 17. Hiv. német ford., Nachlass. Schwarzenb., VIII. 396.

² Gróf Rechberg, Ausztria új meghatalmazottja a német Bundnál (a későbbi külügyminiszter) jelenti 1849 május 5-én: „Der Herr Erzherzog Reichsverweser sagte mir, dass der im vorigen Jahre von Kossuth hieher gesandte Ladislaus Szalay sich neuerdings von Brüssel an die Centralgewalt gewendet habe, um nunmehr als ungarischer Gesandter anerkannt zu werden; sein Schreiben werde aber von dem Ministerium (t. i. a frankfurti német minisztérium) gar nicht beantwortet werden.“ Ered., Berichte aus Frankfurt.

nes kapcsolatban. Ezt Batthyány már a budai kihallgatások alkalmával is szépen kifejtette.

Elmondta, hogy midőn a Reichsverweserré megválasztott főherceg a magyar-horvát viszályok kiegyenlítésével foglalkozott és őt, Batthyányt, e végett néhányszor Bécsbe magához fölhívatá, többször szó esett Magyarország helyzetéről. Egy ilyen alkalommal szólt neki így a főherceg: „*En leszek az, aki néktek Frankfurtról nyugalmat fogok szerezni*, mert Ausztria most az archimedesi tétel helyzetében van; egy kívülálló támaszpontra van szüksége, hogy az egymással szemben álló elemeket sarkaikból ki lehessen emelni.“¹ Ettől a spontán kijelentéstől fölbátorítva mondá el Batthyány a főhercegnek a magyar kabinet arra irányuló óhaját, hogy a király és dinasztia iránti teljes hűség szigorú szemmel tartásával szeretné a magyar és német érdekközösséget a pánszláv törekvések ellensúlyozására megpecsételni úgy, hogy ez érdekközösség szerződésbeli kialakításának természetesen a királyi szentesítés fogná megadni az erőt, az igazi életet... Ez a gondolat a főhercegnek tetszésével találkozott; azért Batthyány bátorságot vőn magának azt a kérdést intézni hozzá, vajjon hivatalos elismerésben részesítené-e az ezen cél elérésére kiküldendő magyar meghatalmazottat; amire János főherceg határozott igenlő választ adott. „Hogy János főherceggel ilyen beszélgetésbe mertem bocsátkozni, — mondá Batthyány a hadbírónak, — annak az is volt az oka, hogy soha nem volt alkalmam a fölség személyes nézeteit kitapasztalhatnom és így kényszerítve voltam az akkor legtekinélyesebb főhercegnél keresni azokat a támpontokat, amelyekből az uralkodó akaratát és szándékát mintegy kihámoznom, kihüvelyeznem lehetett.“²

Batthyány e meglepő vallomásának hihetett volna a hadbíró, nem is; mert a vádlott ezt az elbeszélést Pázmándy és Szalay májusi küldetésére vonatkoztatta, amikor még János főherceg Reichsverweserségéről vagy a horvát-magyar ügyben

¹ „Ich werde Euch die Ruhe aus Frankfurt schaffen; denn Oesterreich befindet sich in der Lage des Archimedes'schen Gleichnisses; dass es nämlich eines auswärtigen Schwerpunktes bedarf, um die entgegenstehenden Elemente aus den Angeln zu heben.“ Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 85. sz., B. alatt.

² U. o.

közbenjárásáról szó sem volt. Ez a nagyon is erős lapsus memoriae a tán éppen ekkor gyöngéledő vagy túlizgatott Batthyány részéről joggal megingathatta volna az előadásába vetett hitet.¹ Azonban bécsi kutatásai alatt a hadbíró rájött, hogy Batthyány, ha a kronológiában tévedett is, a dolog lényegében, mint mindig, úgy most is igazat mondott. Egy egész olyan iratsomag került Leuzendorf kezébe, mely János főherceg korrespondenciáját tartalmazta Batthyányval a magyar kormány meghatalmazottjainak frankfurti küldetése ügyében. Akár maga választotta ki e levelezést Leuzendorf az osztrák minisztertanács irattárából, mikor ott mint főntebb láttuk, a pörre vonatkozó bizonyítékok után kutatott, akár más úton, például Pipitz vagy Welden útján jutott hozzájuk, bizonyos az, hogy ez a korrespondencia tényleg ott volt Leuzendorf előtt a pöriratok nagy halmaza között s később Batthyány kivégeztetése után Haynau maga küldé be őket Schwarzenberghez.² Akármi is volt benne, mert sajnos nincsen már meg, Leuzendorft meg gondolásra és arra készteté, hogy elsikolják fölöttük. Tán magától saját belátása után indulva tette ezt; de lehet, hogy vett utasítás szerint cselekedett. A népszerű és modern gondolkodás³ hírében álló Reichsverwesert, aki roppant kényes állásá-

¹ Laibachban készült Védiratában is azt írja Batthyány: Eizherzog Johann engagierte mich selbst, Szalay nagy Frankfurt zu schicken und sagte mir: „von dort aus werde ich Ruhe und Ordnung Euch schaffen“.

² Haynau írja Schwarzenberghez, 1849 november 13 án, hogy a Batthyány-pör iratait azért küldi be neki, a csász. titk. levéltárban való elhelyezés végett, mert nagyon sok igen bizalmas természetű van köztük. pl. azon tárgyalások iratai, melyek János főherceg és Batthyány közt a magyar kormány megbízottjának frankfurti küldetése ügyében folytak. *Irományok*, 220. szám. (A most még megélvő, nagyszámú pöriratok közt azonban ez a correspondencia hiányzik. Kiszedték belőle, mint János főhercegre valószínűleg kompromittálót!)

³ Ezt Wessenberg a maga kézirati hagyatékában (Staatsarchiv) sokszor kiemeli. De amennyire nagyra tartották őt a különféle pártok és rétegek Ausztriában és Frankfurtban, annyira csekély véleménnyel voltak felőle a frankfurti republikánus és szociáldemokrata körök. Blum Róbert lapja, a „Deutsche Reichstagszeitung“, 1848 június 29-én, „a főhercegnek Reichsverweserré történt megválasztása előtt közvetlenül, ezt írja róla: „Wer ihn (a főherceget) Kennen will, der gehe an einen Bilderladen und der Gedanke, dass ein,

ban a frankfurti pártok között elég ügyesen és eszélyvel viselkedett és magas tisztjét 1849 decemberéig tölté be, nem volt szabad oly politikai pörbe mint a Batthyányé bevonni, vagy éppen a legtávolabbról is kompromittálni.

Annál nagyobb vehemenciával vetette hát magát a hadbíró a július 19-i nádori megbízás *előtti* időkre, mikor a nádor még oly széleskörű teljhatalom nélkül küldötte ki május havában Szalayt és Pázmándyt Frankfurtba és látta el utasítással. Ebbe az utasításba, melyet tüstént föl is olvasott Batthyány előtt, kötött bele a hadbíró.¹ „Küldetésük célja az, — mondja ez az instrukció, hogy *dacára azon változásoknak*, amelyek a frankfurti parlament határozatai következtében a Magyarországgal pragmatikus kapcsolatban lévő osztrák állam és a német Bund közt *előállhatnak*, Magyarország és a német birodalom közt olyan egyezségnek egyengessék útját, amely *mindkét nemzet kölcsönös függetlenségének, szabadságának és anyagi jólétének érdekeit szolgálja*.”² Ezt a stilizálást a legnagyobb mértékben gyanusnak, olyannak bélyegezte meg a hadbíró, ami a legmesszemenőbb lehetőségeket nyújtja Szalayék számára...³ Hiába vetette ez ellen Batthyány: tessék csak azí az utasítást tovább olvasni; világosan benne van abban, hogy „az uralkodó iránti köteles hűség érzetétől áthatva igyekezzenek hát erre a célra, de kötelező szerződést a fölség vagy a nádor miniszteri ellenjegyzéssel ellátott jóváhagyása nélkül nem szabad kötniök...”⁴ Hiába hangoztatta, hogy Szalayékat a vett utasítás a *pragmatica sanctio* határai között kötelezte megmaradni; hiszen még a július 19-i, szövetségkötési instrukció is előírja azon viszony fenntartását, „melyben Magyarország az

is diesem Bilde genug ausgeprägte Geist mit dem Gesckicke Deutschlands irgend etwas zu tun haben soll, ist eine Beleidigung der Vaterlandsliebe.“

¹ Lásd *Irományok*, 1. sz. Ez az utasítás, melyet a nádor és Batthyány írtak alá, belső használatra adatott s nem azonos azzal az ostensibilis utasítással, melyet Szalay: Dipl. Aktenst. 6. lapján közöl. (A belső használatra adottat Szalay nem közli.)

² A futóbetűkel szedetteket Leuzendorf az előtte fekvő hivat. fordításban vörös plajbásszal húzta alá.

³ Kihallg. jkőnyv: *Irományok*, 192. sz., 18. és 20. vád (vagy pont).

⁴ *Irományok*, 1. sz.

ausztriai császárhoz a *sanctio pragmatica* értelmében áll...¹ Nem használt. A hadbíró kétségtelennek tartotta, hogy az utasításban a *pragmatica sanctio* csak takaró volt titkos célok elrejtésére, „hogy ezeket annál merészebben és biztosabban lehesse elérni“. Ezt a takarót, az utasítás nyújtotta lehetőségeket a magyar kormány a törvénytelen meghatalmazottjai a legnagyobb mértékben ki is használták, — mondá a hadbíró, — és Magyarország teljes függetlenségére, Ausztriától való tökéletes elszakadására törekedtek.²

Fölfogása bizonyítására föl is olvasta a hadbíró Szalaynak egy levelét és egy jelentését, persze nagy óvatossággal csak a július 19-i megbízás *előtti időből*. A levél alighanem Pulszkyhoz június 6-án kelt és semmi említésre méltót nem tartalmazott, de mellékelve volt hozzá a frankfurti parlament republikánus pártjának föllengző, világboldogító manifesztuma³ ama dicső jövőről, melyben a szabad nemzetek szuverén kongresszusának törvényei fognak az emberiségen uralkodni s melyet a párt az egységes német népállam megteremtésével megközelíteni akar; azon egységes német népállamával, melyben a nép lesz az úr és nem lesz király, mert ostobaság volna a mostani német fejedelmi süvegeket valami császári vagy királyi koronába összeűsítve megörökíteni. Szól a manifesztum arról, hogy a párt a francia, az olasz, a szláv demokratákkal akar tartani és Németország újjászületésével egyidejűleg kívánja Olaszország és Lengyelország újjászületését; de a magyarokról egy árva szóval sem emlékezik meg. És mégsem restelte a hadbíró ezeket a fölforgató eszméket Szalayék küldetésével összeköttetésbe hozni, csak azért, mert Szalay tárgyilagosan nyilatkozott a manifesztumról és megjegyzé, hogy a párt látható feje Blum Róbert. A Windischgrätz által agyonlövetett szociáldemokrata képviselő neve vörös posztó volt Leuzendorf szemében s a dinasz-

¹ A július 19-i utasítás Koss. Arch., Fasc. 433., 423/E. sz. fogalm. Deák javításaival. Közli Szalay: Pesti napló, 1861. évf., 244. sz.

² Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 192. sz. 20. és 21. vánd, vagy pont.

³ Szalay levele, hiv. ford. a pöriratok közt. A manifesztum címe: *Motiviertes Manifest der radikal-demokratischen Partei in der constitutionellen Nationalversammlung zu Frankfurt am Main.*“

tia elleni destruktív üzelmekkel való rokonszenvet olvasott ki abból, hogy ezt a manifesztumot Szalay beküldte!

Súlyosabb volt ennél az ügyetlen bizonyítéknál, melyre Batthyány nem tartotta érdemesnek reflektálni, Szalaynak egy jelentése július 15-ről,¹ mely a többi közt a magyarbarát osztrák képviselővel, a már említett Möhringgel való egy beszélgetésről s Magyarország követküldési jogáról szól. A körül forgott a beszélgetés, hogy Ausztriát ezentúl a frankfurti központi német kormány követeivel fogják a külhatalmaknál képviseltetni és így Magyarország mindenhová a saját maga követeit fogja küldeni. Ezt mint természetes dolgot fejtegette Szalay Möhring előtt, aki azt az eléggé naiv gondolatot veté föl, vajjon nem hasznosabb volna-e, ha Magyarországot is az új egyetemes német állam külföldi követei képviselnék? Szalay e nézetében újabb bizonyítékát látta a hadbíró annak, hogy a számára adott utasítás neki „a legtágabb és legmesszemenőbb lehetőségeket készakarva nyitotta meg” és ezt ők, Szalay és Pázmány derekasan ki is használták.

Persze a hadbíró nem tudhatta azt, hogy a frankfurti nemzetgyűlés 1848 június 28-án hozott törvénye adott Möhringnek és Szalaynak erre a beszélgetésre okot és alkalmat. Ez az igen nevezetes, noha futilisértékű törvény a frankfurti központi kormány kezébe teszi le a régi német Bundot alkotó államokra nézve a béke és háború, a külfölddel való szerződés-kötés és a diplomáciai képviseletetés jogát és ez a jog, mint azt pár hóval később maga Schmerling a leghatározottabban hangoztatá, „megcáfolhatalanul kiterjedt Ausztria német tartományaira is”.² Ezen törvény alapján nevezte ki aztán a Reichsverweser a maga követeit egyelőre Londonba, Párizsba és Szentpétervárra.

Amit azonban a hadbíró nem tudott, azt Batthyány jól tudta. Ismerte azt a június 28-i német törvényt Szalay tudósi-

¹ Sajátk. fogalm. a bécsi Kriegsarchivban (Krieg in Ungarn, Sl. Ban. Gen. Komm. Fasc. 129. — Hogyan kerülhetett ez ide? — Lukinich Imre barátom szíves közlése). Hiv. német fordítása a pöriratok közt.

² A június 28-iki törvényről bőven szól Schmerling, mint a frankfurti közp. kormány külügyminisztere azon szept. 18-iki utasításában, melyet töle Raumer (a historikus) mint a frankfurti közp. kormány párizsi követe kapott. Hiv. másolat Thom párizsi osztrák ügyvivő szeptember 28-iki jelentése mellett.

tásából és minden valószínűség szerint ismerte Schmerlingnek mint a frankfurti központi kormány miniszterelnökének azt a roppant érdekes, litográfiában sokszorozott körözvénnyét is az egyes német államok külügyminisztereihez,¹ melyben ezeket a mondott törvény végrehajtása céljából felszólítja, hogy köve-teiket a külföldről hívják vissza s egyszersmind jelentessék ki általuk az illető külföldi kormánynál, hogy Németország kül-képviselte ezentúl a központi frankfurti kormány birodalmi követségeinek a kezében fog feküdni. Bátran hivatkozhatott volna Batthyány arra, hogyha az a Schmerling, — aki 48-ban frankfurti miniszteri minőségében az osztrák érdekek expo-nense, Batthyány olmützi vallatása idején pedig nagytekintélyű osztrák igazságügyminiszter volt —, az osztrák örökös tarto-mányok külföldi képviselőjét egy akkor érvényesnek hitt német birodalmi törvény értelmében az osztrák császár kezéből ki-veszi és a frankfurti német birodalmi külügyminisztérium gon-dozására bízza: nem volt-e akkor a magyar kormánynak joga, sőt kötelessége előre gondoskodni arról, hogy Magyarország érdekei is képviseltessenek valamikép a külföldön, midőn a né-met egységes alkotmánytervezet Magyarországot mint nem-tagját a német Bundnak igen helyesen és természetesen kire-kesztette a német egység közösségéből?

Batthyány azonban nem így védte magát. Úgy látszik, hogy a hosszas kihallgatások, a szomorú fogság egyaránt meg-viselték őt s erélye időnként el-elernyedt. Ennek az elernyedés-nek és János főherceggel folytatott beszélgetésére való vissza- emlékezésének kell tulajdonítanunk azt a gyöngye védekezését, hogy mikor ő és kabinetje Frankfurtba küldé megbízottait, ezt a küldetést olybá vette, mint nem idegen hatalomhoz, hanem mint az osztrák hatalom jövődöbeli „focusához“ bocsátott missziót; mert meg volt győződve, hogy a dinasztia a maga politikája súlypontját a német birodalomba helyezi át s a német császári korona újonnan való megszerzésére törekszik.²

Bizonyára nem e gyöngye megokolással védekezik vala Batthyány, ha a fáradtság egy neme, mint mondtam, nem vett

¹ Ennek egy eredeti példánya, szept. 20., Deutsche Akten Fasc. 112.

² Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 192. sz., 18. pont.

volna erőt éppen e napokban rajta. Hanem hivatkozott volna arra az általános, Leutzendorf előtt is éppoly ismeretes vágyra és általános, minden kételyt kizáró meggyőződésre, mely ekkor a nagy német nemzet legszélesebb rétegeit, művelt és nem művelt körei lelkét és gondolkozását a bizonyosan, az okvetlen létesülő nagy és egységes német állam megalakulása felől betöltötte kint a német földön és a szomszéd Ausztriában egyaránt. Hivatkozott volna annak az osztrák miniszterelnöknek, Pillersdorfnak, aki Szalayék küldetését természetesnek találta, Batthyány előtt sem titkolt fölfogására, amelyet Ferenc Károly főherceg előtt bőven megokolva kifejtett, hogy Németországnak és Magyarországnak hűséges és a legszorosabban összetartó szövetségtársaknak kell lenniök, mert csak így akadályozható meg ama nagy szláv birodalomnak képződése, amelyeknek most még csak árnya kísért ugyan, de amelyek az idők folyamán realitásokká válhatnak...¹ Igaz ugyan, hogy a bécsi polgárság konzervatívabb része írtózott attól a gondolattól, hogy ez a német egyesülés Bécsset, a metropolist, tartományi várossá² degradálja; igaz ugyan, hogy a felsőbb körök már eléggé korán úgy okoskodtak, hogy Németország ne Bundesstaat, ne szövetséges állam legyen, hanem Staatenbund, államok szövetsége maradjon a jövőre is és sokan osztottak Bach nézetében, aki gondolkodás nélküli rajongásnak nevezte azt, hogy Ausztria fölolvadjon Németországba és mégis Ausztria maradjon.³ Az is tudvalévő, hogy a bécsi parlament szláv és ókonzervatív koalíciós többsége a német egységbe való belépés ellen kézzel-lábbal tiltakozott. De mi volt mindez azzal az egyetemes áram-

¹ „Die grossen Slavenreiche, welche jetzt noch nur Ideen sind, aber mit jedem Tag in der künftiger Umgestaltung der Staaten mehr an Realität gewinnen können, sind dann am wirksamsten hintanzuhalten, wenn Deutschland und Ungarn die treuesten, festesten Bundesgenossen sind.“ Pillersdorf előterjesztése Ferenc Károly főherceghez, 1848 máj. 19. Ered., Secr. d. Kab. A.

² Ezt érdekesen fejtegeti a Frankfurter Oberamtszeitung május 4-i száma.

³ Bach Pillersdorffhoz, május 29. — Deutsche Akten, Fasc. 109. — V. ö. Helfert: Die Thronbesteigung, 60. l.; Reschauer: Gesch. d. Wiener Revol., I. 142. — Azután Prokesch-Osten levele Kurandához, a Grenzboten híres szerkesztőjéhez, 1848 május 21-én. (Neue Freie Presse, 1928 március 19-i számában kiadva.) E kérdésnek különben elég nagy irodalma van; de nincs okom rá bővebben kitérni.

lattal összemérve, mely az októberi bécsi forradalom idejéig az osztrák németiséget magával sodorta s a radikálisabbak szájába azt a mondást adta, hogy „im äussersten Fall lieber die Dynastie als Deutschland aufzugeben“? S mi volt ez azzal az egységre irányuló általános törekvéssel szemben, mely legalább 1849 tavaszáig a frankfurti parlament s a német nép óriási többségét áthatotta s mely még a legkisebb, legtávolibb fészkekben, a német nép legsóbb rétegeiben is¹ messze elágazó gyökeret vert?

Pusztán az a körülmény, hogy a dinasztia egy tagja a dinasztia beleegyezésével elvállalta az egységessé váló német állam ideiglenes kormányzását; az a körülmény, hogy Frankfurtban ennek az egységes német államnak a megszervezéséről, alkotmánya elkészítéséről osztrák képviselők, liberálisok és konzervatívok, a birodalmi németiség képviselőivel, az osztrák dinasztia beleegyezése mellett, tanácskoztak; ezek a hivatalos, nyilvános tények akkor 1848 őszeig, a Batthyány-kabinet élete végéig, nem okot vagy pláne ürügyet adtak a magyar kormány-
nak, hanem egyenesen föl hívták ezt az országot a jövő helyzetéről, a dinasztiahoz és Ausztriához való új viszonyáról eleve gondoskodni. Gondoskodni pedig a tiszta perszonálunió alapján, amit éppen Frankfurtban a német alkotmány fölötti vitákban a nagy többség hangoztatott és ami érthetővé teszi Kossuth és pártja azon szándékát is, melyek az 1848-as törvények megfelelő módosítására, külön magyar külügyminisztérium, külön

¹ Erre egy bennünket érdeklő, jellemző adat: Mikor 1848 októberében a csehországi Saatzban állomásozó nádor-huszároknak Windischgrätz seregéhez a magyarok ellen kellett volna csatlakozniuk, a huszárezred kijelenté, hogy ezt nem teszi, hanem haza indult. Vasasnémeteket rendeltek utánuk, akik őket részben szétszórták. Egy ily szétszórt csapat, 56 huszár, teljesen kimerülve érkezett október 31-én porosz földre Sziléziába, a waldenburgi kerület Friedland nevű városkájába. A polgárság nagy lelkesedéssel fogadta és vendégelte őket. S hogy porosz katonaság — az Ausztriával főnálló egyezés értelmében — le ne fegyverezze és ki ne szolgáltassa őket, a városka megbízta berlini parlamenti képviselőjét ennek megakadályozásával. Mert mikor a huszárok Ausztriából porosz földre léptek át, mondá a városka, nem idegen területre mentek át, mivel a határ Ausztria és Poroszország között az egységes Németbirodalomban többé nem tartható fenn. (A berlini parlament irományai, 1848, 480. szám.)

magyar diplomáciai testület s külön magyar konzulátusok fölállítására irányultak,¹ ha e szándékok vehemens megnyilatkozásai egy még csak gomolygó, ki nem alakult, bizonytalan helyzettel szemben politikátlanok voltak is.

Ha Batthyányt ideig-óráig tartó fáradtsága vagy fásultsága nem töri vala meg olműtzi börtönében, bizonyára ezek és ilyenek előadásával védekezik vala s talán elmondja vala azt is, amit egy kései védője, egy konzervatívparti névtelen derék magyar hirdetett 1849 októberében, hogy nem órá háramolhatik a felelősség azért a szerencsétlen, végzetes körülményért, hogy a monarchia újjászervezése 1848-ban a német egység kérdésével esett össze...² Kétségtelennek tartom, hogy ily előadás hatott volna Luezendorfra, mert modernebb gondolkozású német ember volt s az ő katonalelkébe is belopódzkodtak a német egység 1848-i álmai. De hogy használt volna-e? az más kérdés. Az ő magatartását most 1849 nyarán, az álmok elpárolgása után, a fölülről vett utasítás szabta meg. És hogy mennyire kíméletlen, igazságtalan és Batthyány vesztére törő volt az utasítást adó bécsi kormány ebben a pontban, azt az a tény bizonyítja, hogy (az elnök Schwarzenberg után) legtekintélyesebb tagjai, Schmerling és Bruck egész 1849 tavaszáig működtek a legelőkelőbb állásokban ott Frankfurtban, a német központi hatalomnál anélkül, hogy tisztába tudtak volna jönni a bécsi udvar és később Schwarzenberg politikájával az egységes német állam minden mást abszorbeáló kérdésében. Ők tudták legjobban, hogy Batthyány még kevésbbé lehetett ezzel tisztában és hogy e szerint Batthyányt és kabinetjét a német egységi törekvések megítélésénél, a frankfurti misszió gondolata megvalósításánál a legszigorúbb mérték szerint is legalább a *jóhiszeműség* bizonyítványa illeti meg.

Nem tartozik földatomhoz itt azt a tojástáncot bőven ismertetni, amelyet Schmerling és Bruck Frankfurtban ellejteni

¹ „Kossuth Hírlapja“ s az ellenzéki lapok eleget írtak erről 1848 júliusától fogva; de legjellemzőbb Kossuth augusztus 28-i pénzügyi expozéjának az 1848. III. t.-c. külpolitikai rendelkezései módosításáról szóló fejtegetése.

² A kitűnő cikk, egy hosszú pesti levél 1849 október 1-ről (mint a szerkesztő megjegyzi egy erősen dinasztikus érzésű magyar nemes tollából) az Allg. Allg. 1849, 286. számának mellékletében.

kényszerültek, de néhány példát szükséges fölhoznom, mely erre a bizonytalanságra még a Batthyány-kabinet letűnése utáni időből is rávilágít.

Azt már említettem, hogy Schmerling 1848 szeptemberében az egyes német államok külföldi követségeit törlendőknek és egységes német birodalmi követségek által pótlandóknak rendelte el.¹ E hó végén ugyanezen Schmerling igenlőleg válaszol Berger frankfurti osztrák képviselő azon interpellációjára, vajjon hajlandó-e a frankfurti központi kormány megvédeni Németausztriát azon osztrák reakcionárius és partikularista törekvések ellen, amelyek a németosztrák tartományokat a megalakítandó Bundesstaatból elszakítani igyekeznek?² Ugyancsak szeptember hó végén hozza a frankfurti Reichsgesetzblatt szeptember 29-i száma a János főherceg, Schmerling miniszterelnök és a többi frankfurti miniszter aláírásával azt a törvényt, mely kimondja, hogy a német birodalmi törvények érvénye az egész német földön és így Ausztriában is a Reichsgesetzblattban való megjelenéstől számított 20-ik napon kezdődik.³ Ausztria meghatalmazottja Frankfurtban, Bruck, október havában megküldi a csehországi guberniumnak is a frankfurti Reichsgesetzblatt példányait az alantas hatóságok közötti kiosztás végett, jelezve, hogy a folytatásokat is meg fogja küldeni...⁴ Mikor hát János főherceg, Schmerling és Bruck még 1848 szeptemberében és októberében is ennyire meg voltak győződve az osztrák örökös tartományokat is magában foglaló egységes német állam megalakulásáról, sőt tényleges létezéséről: fölségárulás volt-e Batthyány és kabinetje részéről, hogy ugyanezt hinni merészelte?

Lamberg megöletése, Batthyány lemondása, Jellachich kinevezése Magyarország teljhatalmú urává, végleg fölborították a magyar viszonyokat. Ezek legelső hírére október 7-én a német

¹ Ered. Deutsche Akten Fasc. 112.

² Az interpellációról Bruck jelentése szept. 30. Deutsche Akten, Fasc. 112. — A választ a Frankfurter Journal október 2-i száma hozza.

³ Bruck jelentése október 2. a Reichsgesetzblatt melléklésével. U. o.

⁴ B. Mecséry, a cseh gubernium alelnöke Wessenberghhez. Ered. M. R. Votr. 3141 ex 1848. — Hogy Mecséry a csehek ellenállása miatt nem mert engedelmeskedni: az más kérdés.

kormányoknak a Bundnál levő meghatalmazottjai összegyűlnek Bruck lakásán s aggódva kérdik tőle, hogy a magyar kérdés várható megoldása minő befolyással fog lenni Ausztriának a német állammal szemben elfoglalandó állására?¹ Bruck nem tud mit válaszolni s Wessenberghez írt jelentésében érthető türelmetlenséggel hangoztatja annak szükségét, hogy „tisztában legyünk már végre, mit akarunk és mire törekedjünk a Németországhoz való viszony tekintetében. Sietni, gyorsan nyilatkozni kell Ausztriának akarata megismertetésével, amíg nem késő, amíg a német államokra hatni lehet“... De az októberi bécsi forradalom elől Olmützbe menekült császári udvar persze nem tud dönteni s a frankfurti parlament október 26-án nagy többséggel minden javaslatot elvet, mely Ausztria partikuláris érdekei — az osztrák összállam megbonthatatlansága — tekintetbevételét ajánlá és végkép kimondja, hogy a német egységbe belépő Ausztriának nemnémet országai teljesen külön kormány alatt csak tiszta perszonál-unióban lehetnek Németausztriával² .. Megtörténik eztán Olmützben a híres kormányváltás, a gyeplőt Schwarzenberg veszi kezébe, aki november 27-én a Bécsből Kremsierbe áttett osztrák parlamentnek kijelenti, hogy Ausztria egységes összállam marad az uralkodó jogara alatti összes országok egybefoglalásával. De a frankfurti osztrák dignitásokat, János főherceget, Schmerlinget és Bruckot nem világosítja föl a herceg az egységes német államhoz való viszony tekintetében szőtt terveiről és így ezek még december közepén is „szangvinikusan“ bíztak az egységesítő német császárságban³... Vajjon nem volt-e hát szabad ugyanezt hinni 1848 nyarán a kedvező, kilátásosabb viszonyok között Batthyánnak?...

De most jó az igazi tojástartó.

A frankfurti birodalmi minisztérium újjáalakul; Schmer-

¹ Az összejövetelen „sprach sich vornehmlich die *bange Erwartung* aus, in welche Stellung Oesterreich durch die bevorstehende Lösung der ungarischen Frage gegenüber Deutschland gedrängt werde.“ Bruck ered. jelent. okt. 7. Deutsche Akten Fasc. 112.

² Bruck jelent. okt. 21. és Menshengen jelent. okt. 27. u. o.

³ Wessenberg Isfording k. csász. követs. tanácsoshoz decemb. 26. (Briefe von A. Ph. Freiherrn von Wessenberg aus den JJ. 1848—1853, I. 1. 1.)

ling leköszön a miniszterelnökségről és ezt tőle Gagern veszi át. Gagern a december 18-i ülésen kormánya programját előadván, hivatkozik Schwarzenbergnek a kremsieri parlamenthez tett, imént említett nyilatkozatára és ennek következményekép kijelenti, hogy Ausztria most már olybá tekintendő, mint aki *nem* lép be a megalakítandó Bundesstaatba, ezért hát vele jövőendő viszonya végettt nemzetközi úton, követség útján kell majd alkudozásokba ereszkedni; de ezen alkudozások tárgya a megalkotandó német Bundesstaat alkotmánya többé nem lehet,¹ mert ehhez most már Ausztriának semmi köze. Menshengen, Ausztria meghatalmazottja, a Gagern-kormány mellett, instrukció hiányában erre nem tud mit válaszolni. A nagytekintélyű Schmerling pedig Bécsbe megy s december utolsó napjai egyikén nagy beszédet tart mint osztrák képviselőjelölt a „Rendek Házában“ választói előtt. Ezek kíváncsiak a német kérdésben elfoglalt álláspontjára, mert híre járt, hogy az osztrák kabinet tagjául van kiszemelve. A jó Schmerling azonban, mint a tudósítás gúnyosan mondja,² „Ausztria viszonyát Németországhoz éppúgy nem tudta világosan kifejtteni, mint a német fejedelmi udvarok bármely diplomatája. Beszért egy erős Ausztriáról, egy erős Németországról, majd az egységes Ausztriáról, az egységes Németországról, aztán a két ország egyező érdekeiről, az egymáshoz való csatlakozás szükségességéről, egy szóval úgy beszért, akárcsak — Frankfurtban. Künstliche Varianten!“

A tudósító gúnyolódása azonban Schmerlinget illetőleg igazságtalan. Hogyan adhatott volna ő felvilágosítást bécsi választóinak, mikor még Schwarzenberg maga sem volt tisztában³ a német-osztrák viszonnal? Menshengenhez intézett leiratában visszautasítja ugyan Gagern azon állítását, hogy

¹ A nyomt. jegyzőkönyv Schmerling 1849 január 6-i összefoglaló eredeti jelentése (Berichte aus Frankfurt) mellett.

² Augsb. Allgem. Zeit. 1849 január 1. száma.

³ H. Friedjung (Oesterreich von 1848 bei 1860, I. kiad. I. 492. és köv.) Sybellel polemizálva meggyőzően bizonyítja be, hogy Schwarzenberg 1848 decemberében még teljesen bizonytalanságban volt afelől, minő legyen Ausztria viszonya Németországhoz. Jelen futólagos fejtegetések kútfői is Friedjungnak adnak igazat.

Ausztria nem lép be a német Bundesstaatba, de azt hangoztatja erősen, hogy a kérdés megoldását az egyes német kormányokkal való alkudozás útján kell keresni. Erre vág aztán vissza Gagern keresett élességgel, hogy ily eljárás, az egyes német udvarokkal való alkudozás, az alkotmányozó nemzetgyűlés szuverénitásával összeférhetetlen és meg is fenyegeti Schwarzenberget, hogy „azok a remények, mintha már megérkezett volna az az idő, amikor az erős Bundesstaatot, mely állandó egységes, legfőbb hatalommal bír, már születésekor meg lehetne fojtani és egy oly szurrogátummal pótolni, mely a régi Bundestaghoz többé-kevésbé hasonlít, — meg fognak szegényülni”.¹

Ez a zűrzavar okozta aztán azt, hogy 1849 januárja végén a legtekintélyesebb frankfurti osztrák képviselők Schmerlinghez, Ausztria új meghatalmazottjához a frankfurti központi kormánynál, egy emlékiratot nyújtottak be, melynek kolleráriuma az a sürgető kívánság volt, hogy Ausztria lépjen be német tartományaival a német Bundesstaatba, de egyidejűleg létesítsen politikai és kereskedelmi uniót ezen, Ausztria német tartományait is befoglaló Bundesstaat és Ausztria nemnémet tartományai (Magyarország, olasz provinciák és Galicia) között.² Schmerling úgy ezen emlékirat kapcsán, mint januári és februári jelentéseiben kérve és fenyegetve sürgeti Schwarzenberg elhatározását. „Csak egy világos, őszinte nyilatkozat, mondja, hogy Ausztria belép a Bundesstaatba és hajlandó a nemzetgyűléssel megegyezni, csak ez menthet meg attól, hogy a németiség teljesen Poroszország felé forduljon.” A belépés csak hasznára válhatnék Ausztriának, mikor Poroszország a szűkebb Bund eszméje mellett dolgozik. Kétségségetten festi, hogy az osztrák kormány határozatlansága miatt neki mily kínos a helyzete. „Engem már kezdenek a legnagyobb bizalmatlansággal tekinteni és azt hirdetik rólam, hogy a Metternich-

¹ Schwarzenberg 1848 decemb. 28-i leirata Menshengenhez s Gagern 1849 január 5-i átirata a frankfurti nemzetgyűlés osztrák-kérdéssel foglalkozó bizottságához mellékelve vannak Schmerling főntebb említett, 1849 január 6-i jelentéséhez.

² Ez a roppant érdekes emlékirat 1849 január 22-ről, melyet Schmerling ugyanaznapi jelentésével küldött be (ered. Berichte aus Frankfurt), igen bőven foglalkozik a Magyarország és a német Bundesstaat közti unió tervezetével.

féle politika képviselője vagyok.“... De hiába. Sem ő, sem János főherceg, sem a porosz szűkebb Bund eszméjével szemben Ausztriához melegen húzódó frankfurti képviselők nem kapnak fölvilágosítást a bécsi kormány határozott szándékáról — egész március első hetéig. Ekkor jelent meg a hirhedt márciusi oktrojált alkotmány az egységes osztrák császárságról, melyet Schwarzenberg március 9-i híres jegyzéke kísért. Ez azután Schwarzenberg szándékának: ezzel az egész egységes Ausztriával lépni be az új német Bundesstaatba, csakugyan határozott kifejezése volt. „Schwarzenberg gögös követelése — mondja helyesen Friedjung —, hogy az új német Bundba a magyarok, lengyelek, olaszok is, akik a régi Bundnak soha tagjai nem voltak, fölvétessenek, mélyen megsérté a német egység minden barátját“ és Schmerling keserűen jelenti Schwarzenbergnek, hogy az oktrojált alkotmány következtében az osztrákok Németországban külföldiekké lőnek. De még másra is bátorságot vett a méltán bosszús Schmerling. Szemére hányta a hercegnek, hogy miatta neki azt a megalázó gyanúsítást kell Frankfurtban némettől és osztráktól elszenvednie, mintha ő is részese volna „a bolondítás ez őszintétlen politikájának!“²

...Ha hát Schmerling és a nagynémet párt 1849 márciusáig is remélték, hogy Ausztria német tartományai egyesülni fognak az egységes nagy német állammal: nem volt-e joga a magyarságnak és Batthyány kabinetjének ugyanezt hinni 1848 októberéig? És nem volt-e a politikai tisztesség követelménye, hogy az a Schmerling, aki „a bolondítás őszintétlen politikájával“ vádolta meg Schwarzenberget, 1849 augusztusában mint osztrák igazságügyminiszter legalább tiltakozzzék a minisztertanácsban az ellen, hogy a frankfurti küldetésért új

¹ Schmerling jelentései 1849 január 23., febr. 2. és febr. 10. (Berichte aus Frankfurt). Ezek a jelentések mutatják, hogy nincs igaza Srbiknek (Hist. Zeitschr. 40. k. Jos. Redlich művéről — Kaiser Franz Joseph von Oesterreich — írt bírálatában), midőn Redlich azon (helyes) állításával szembeszáll, hogy Schmerling a német törzseknek és államoknak egy nemzeti birodalomba való egyesülését pártolta.

² „als ich mich an der nicht aufrichtigten Politik des Hinhaltens beteiligt hätte.“ Schmerling jelent., 1849 március 13-án, ered. Berichte aus Frankfurt. És Friedjung mondása, id. m., I. 493.

váddal terheljék Batthyányt, mikor azt a vádat már előzően a hadbíró úgysis elejtetni javasolta? Talán belátta volna a rideg herceg is, aki kollégáját hónapokig „bolonddá tartotta“, hogy tiltakozásával igaza van... Egy későbbi iratból látni fogjuk azonban, hogy Schmerlingnek ez esze ágában sem fordult meg. Ellenkezőleg, a vádemelést még utólag is helyeselte...¹

*

Szalay azon jelentésének, melyet Batthyány előtt a hadbíró felolvasott, volt még a Möhringgel való beszélgetésen kívül egy másik vád alá fogott passzusa. Egy levélről tett ebben említést Szalay, melyet Versaillesből kapott. A levélíró, a nagy magyarbarát De Gerando, azt tudatja, hogy Párizsban több tekintélyes politikussal beszélt Szalay párizsi útjáról, melynek a célja volt összeköttetést létesíteni a francia és magyar kormányok között és hogy ezért azok a francia politikusok élénken sajnálják Szalay gyors távozását Párizsból.²

Erről a párizsi útról ismerjük Szalay néhány levelét,³ melyekből megtudjuk, hogy Frankfurtból 1848 június 23-án érkezett a francia fővárosba, éppen azon a napon, amelyen a híres „nemzeti műhelyekből“ elbocsátott kommunista munkások véres fölkelése kezdődött meg a „bourgeoisie“ ellen. Ezt a fölkelést a kormány csapataival Cavaignac tábornok június 26-án vérbe fojtotta. Az utcai harcok, a nagy fölfordulás miatt Szalay hiába próbálta meg a találkozást a kormány valamelyik tagjával és így re infecta kényszerült nagy nehézségek között Frankfurtba visszautazni.⁴

Batthyány a hadbírónak erre vonatkozó kérdésénél és vádjánál igen kínos helyzetbe jött. Nem tudott mást felelni rá,

¹ Elengedhetetlennek tartottam a frankfurti küldetés és a német-kérdés fönti bővebb tárgyalását az osztrák kormány Batthyány elleni elfogultságának föltüntetése miatt.

² Szalay id. jelentése, júl. 15. (hiv. ford. a pöriratok közt, G. L. B., 50. sz. a.).

³ Báró Szalay Gábor becses publikációja: Szalay László levelei stb. Budapest, 1913.

⁴ B. Szalay Gábor id. művében Sz. László levelei, június 20., 26., 27. és júl. 4. — V. ö. Angyal id. m., 43—44. (Teleki nem hívhatta Szalayt Párizsba, mert Teleki csak szept. 7-én érkezett oda.)

mint azt, hogy efféle csak az ő háta mögött történhetett, a megbízottak a nekik kijelölt iránytól eltértek s különben is öneki csak néha-néha adtak hírt működésükről.¹

Már többször említettem, hogy Batthyány a kihallgatások alatt mindig igazat mondott s bármily keserűséggel ecsetelte is Kossuth és a túlzók pártjának viselkedését, soha olyat nem fogott rájuk, ami nem volt tény és valóság. Nem szabad hát kétkednünk abbeli állításában sem, hogy az ő háta mögött sok olyan történt, amiről neki nem volt tudomása. Effélére céloz Mészáros a hadügyminiszter is, mikor a következőket írja: „Bizonyosat nem tudok, de gyanítom, hogy lehetett még az elnöki utasításon kívül egy Kossuth nézete szerinti utasítás is, mely a radikál párt barátságát *mindenhol*, következőleg *a Rajnán túl is* keresni és szövetségessé tenni meghagyta.”² Az elnök háta mögötti dolgok közé tartoznak Kossuthnak és Szemerének Szalayval folytatott levélváltásai,³ helyesebben mondva a tőlük származó magán és hivatalos utasítások Szalay részére, ennek frankfurti missziója idejéből.

A nádornak, Batthyáynak és Esterháznak tudtával és megbízásából Szalayék missziója 1848 májusában csak Frankfurtba szolt. De alig ért Szalay ide, már jött utána Szemere utasítása, Kossuthnal való egyetértésben, hogy Szalay menjen át Angliába is, lépjen érintkezésbe Palmerstonnal, az angol premier-vel, visszajövet pedig vagy ő vagy Pázmándy utazzék Párizsba és keressen összeköttetést Lamartine-nal. Ezen érintkezések célja Palmerstonnak és Lamartinenak felvilágosítást adni és tőlük ugyancsak fölvilágosítást kérni volt azon „a liberális elvekkel egyező politikáról, mely úgy Magyarország, mint a keleti országok tekintetében követendő volna... És mivel — folytatja naivitásában Szemere — Magyarország politikája nem különbözhetik az angol és francia nemzetek politikájától, hát ez a lépés csak kezdete volna egy benső szövetségnek, amely

¹ Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 192. sz., 20. pont.

² Mészáros Emlékir., I. 106—107.

³ Szalay álneve a Szemerével folyt. levelezésben Jacques Alexandre volt.
— Szalay Szemeréhez 1848 június 5. sajták. ered. Orsz. Ltár Fasc. D5. belügym. eln. 323. sz.

avégre volna megkötenendő, hogy a magyar nemzetet örökre az angol és francia nemzethez kösse“. Ebben az értelemben¹ állította ki és írta alá egyedül Szemere mint belügyminiszter a hivatalos megbízólevelet. Naivitásában hasonló Szemere ezen iratához Kossuth fölszólítása Pázmándyhoz, melyben nemcsak annak a szükségességét fejtegeti, hogy Németország, Franciaország és Angolország garanciáját kell megszerezni a magyar korona birodalmának integritására, hanem kilátásba helyezi azt is, hogy Magyarország is garantírozni fogja a megalakulandó új Deutscher Bund területének integritását!² Jó, hogy még Nagybritannia és Franciaország területi integritásáért is nem akarta Kossuth Magyarországot lekötöni.

Nincs az a kabinetelnök, akinek nem volna joga miniszter-társai ilyen viselkedésére az illojalitás bélyegét rásütni. Egyedüli mentséget Kossuth és Szemere részére csak a zavaros állapotokban, az alig pár hónapos magyar minisztérium kialakulatlan viszonyaiban és a célon túllövő becsületes, de politikátlan nagy jóakarásban kereshetünk.

Szalay hát Kossuth és Szemere egyenes fölszólítására Batthyány megbízása nélkül járt júniusban Párizsban. Őt azonban nem érheti az illojalitás vádja, mert ő a miniszterek határozott utasítására cselekedett.³ De bűnhődnie persze Batthyáynak kellett érette, aki előtt eme fantasztikus utasítások és megbízások ismeretlenek voltak, amit azonban a hadbíró természetesen nem akart elhinni. „Önnek, gróf úr — így végzé be Leuzendorf a Szalayék missziójára vonatkozó kihallgatást — tudomása volt eme követek törvénytelen irányáról; csak Öntől

¹ Szemere utasítása május 24. sajátk. fogalm. (Orsz. Lt. B. ü. Levelek 2. sz. 142/B. eln.). A megbízólevél május 24. fogalm. (Orsz. Lt. Fasc. D5. B. ü. m. eln. oszt. 279/1848). Igen helyes megjegyzés erről az utasításról és megbízó levélről Horváth Jenőnél: Magyar diplomácia... stb. 32. lapon.

² Kossuth Pázmándyhoz június 7., sajátk. fogalm. M. Nemz. Múz. Vörösgyűjtemény 1051. sz. a. — V. ö. még Horváth Jenő: Magyar diplomácia... stb. 173. sz. hosszú jegyzetével.

³ Szalay jóhiszeműségét látszik az is bizonyítani, hogy Párizsból június 26-án Eötvösnek levelet ír (b. Szalay Gábor id. m.), holott Eötvös is ama miniszterek közé tartozott, akik (Batthyány, Deák, Klauzál) elvetették Kossuthék egy utasítás-tervezetét Pázmándyék számára, mivel a *pragmatica sanctiona* nem volt tekintettel. — Kihallg. jkönyv, *Irományok*, 192. sz. 20. pont.

függött volna visszahívásukkal beszüntetni veszedelmes működésüket, *ha nem azonosította volna magát velük, ha nem értett volna velük egyet.*¹

XV. FEJEZET.

Gr. Teleki László küldetése Párizsba. — Ennek előzményei. — A Golesco-eset. — Teleki és a francia külügyminiszter. Pascal Duprat magyarországi küldetése. — Teleki működése Batthyány lemondása után. — Sűrű kémjelentések Teleki összeköttetéseiről az európai forradalmárok fejeivel s a bécsi októberi lázadás szökevényeivel. — Tausenau az ultraradikális forradalmár és Teleki meg Pulszky. — Forradalmasítási tervek. A hadbíró e kémjelentések befolyása alatt Teleki 1849-i működését Batthyány nyakába varrja.

Gróf Teleki László párizsi küldetése miatt is a Szalay-hoz hasonló vádat emelt a hadbíró már a budai kihallgatások alkalmával. Ezt a missziót azonban Batthyány akkor kielégítőleg magyarázta meg. Kifejté, hogy Teleki László a társadalmi életben igen közel állott hozzá, de Batthyány nagy fájdalmára és másokéra is, 1848 nyarán a legszélsőbb ellenzékhez szegődve, oly politikai lejtőre jutott, melyről vesztébe kellett rohannia. „Ügy az ország javára, mint magának Telekinek előttem nagyon értékes személyére való tekintettel — mondá előadásában Batthyány — kerestem az alkalmat, hogy őt ártalmatlanná tegyem.“ Ekkoriban írta Szalay Frankfurtból a minisztertanácshoz, hogy a francia külügyminiszter, Bastide, Golescoval, a bukaresti forradalmi kormány párizsi ügyvivőjével való beszélgetés következtében² őtöle — Szalaytól — fölvilágosítást kért a magyarországi és erdélyi oláhok jogi helyzetéről. Mivel Szalay Frankfurtban messze volt Párizstól, megragadtam — folytatá Batthyány — ezt a jó alkalmat Teleki eltávolítá-

¹ Kihallg. jkönyv, *Irományok*, 192. sz. 21. pont.

² Ez lapsus memoriae Batthyánytól; mert mint alább látni fogjuk, Golesco csak később ment ki Párizsba. Valóbszínű, hogy az alább említendő dr. Mandl tanácsolta Bastidenak, hogy Szalayhoz forduljon.

sára, a szélső belpolitikai irányból való kiragadására. Így küldtük ki Telekit Párizsba, ahová nem valami diplomáciai megbízással ment, hanem a kérdéses fölvilágosítás megadása végett, miután Teleki az oláh viszonyokat alaposan ismeri, az pedig a magyar kormány érdekében állott, de a monarchiának is csak hasznára volt válandó, ha hozzáértő és szavahihető ember ismerteti a külfölddel azokat az új magyar törvényeket, amelyek az összes magyar állampolgároknak, tehát a nemzetiségeknek is kivétel nélkül egyenlő jogokat biztosítanak.¹ S mivel e küldetésnek semmi egyéb politikai célja nem volt, Teleki „legalább az én tudtommal“² instrukciót sem kapott. — Elmondá aztán Batthány, hogy ő Telekitől Párizsból csak egyetlen egy levelet vőn, azt is csak októberben³ s hogy ebben a levélben Teleki előadván, mint sikerült neki Bastideot is, Golescot is felvilágosítani a magyarországi és erdélyi oláhok jogi helyzetéről, visszahívását kérte; de választ Batthyánytól, aki már nem volt miniszter, nem kapott.

Teleki László és Batthány meleg barátsága köztudomású. Ez a baráti viszony eleintén csak politikai volt s onnan kezdődött, hogy Teleki, amint 1843-ban a magyar főrendiházban elfoglalta helyét, azonnal, tétova nélkül és teljes lélekkel csatlakozott ahhoz a főrendiházi ellenzékhez, mely oly nevezetes szerepet játszott a 40-es években, annyira befolyt a rendiségből kihámló modern Magyarország kialakulására és amelynek illusztris vezére Batthány Lajos volt. A politikaiból azonban igen hamar igazi emberi, egyéni benső barátság fejlődött ki. Teleki természetének nem éppen előnyös megnyilatkozásai, lob-

¹ Kihallg. jkönyv, *Irományok*, 85. sz. I. alatt. — Hogy a 48-as változásokról ideájuk sem volt a francia politikusoknak, az épenséggel nem meglepő. Megdöbbenő és egyszersmind kacagtató ellenben az a sötét tudatlanság, melyben vezető politikusaik a magyarról mint katolikus szláv nemzet-ről, a szultán tartományáról Erdélyről stb. leledzettek. Érdekes dolgokat ír efelől Pulszky az Életem és Korom második kötetében.

² „wenigstens insoferne dieses zu meiner Kenntnis gelangte.“ *Irományok*, u. o.

³ Teleki jelentése október 6. Óvári-Avary a Teleki párizsi küldetéséről szóló cikkében („Háborús Felelősség“, 1931. évf., 438. l.) csak éppen megemlíti. Én nem láttam.

banékonyága, érzékenysége és idegessége előtt szívesen szemet húnyt a jó barát; mert e futilis árnyak soha nem homályosították el az igazi jó indulat, a tisztalelkűség és az arany becsületesség ragyogását Teleki jellemében. Az a valódi úri, nem sablonszerű, nem belecsiszolt, belenevelt, hanem Istentől beleoltott lovagias gondolkozásmód pedig, mely Telekit kitünteté, különösen is lebilincselte Batthyányt, akiben viszont Teleki „a maga szebb, nemesebb, ritmikusabb, arisztokratikus ideálját szerette“.¹ A benső barátság, mely a két férfit összefonta, nem ernyedt le 1848 nyarán sem, mikor a képviselőházban Teleki a maga szélsőségekre hajló, tüzes temperamentumát követve, a radikálisabb ellenzék felé siklott s az olasz segély, az augusztus 3-i házhatározat és a magyar hadsereg felállítása körüli vitákban július és augusztus havában annyi borsot tört a kormány orra alá, melynek élén benső barátja állott és szónoklataival ugyancsak lovat adott a legradikálisabb elemek alá bent a házban és künt a házon kívül egyaránt.²

Teljesen érthető hát, ha Batthyány két kézzel ragadta meg az alkalmat, mely őt a jó baráttal való akaratlan törés esélyétől megszabadította és öreá, mint tényleg is legalkalmasabbra, bízta a párizsi missziót, melyre Pulszky Bécsből Kossuthnak Beöthyt ajánlotta volt.³

Ami pedig a küldetés alkalomadóját, a Golesco-ügyet illeti, arról eléggé világos képet lehet alkotni... Mikor Stourdza, a moldvai hoszpodár, az alkotmányos reformtörekvések nyomán kilobbant moldvai forradalmat 1848 márciusa végén le-törte és az orosz cár hadait biztonság okából Moldvába behívta: előrelátható volt, hogy a cár a drinápolyi békekötés adta jogára hivatkozva, mint az oláh fejedelemségek békéjének

¹ Igen szép az, amit Teleki Batthyányról s ehhez való viszonyáról Kertbenynek az emigráció évei alatt elmondogatott, az emléklap pedig, amelyet Kertbeny albumába Batthyányról írt, megható. — M. K. Kertbeny, *Erinnerungen an Graf Ladislaus Teleki*. 1862, 34., 48. s. köv. l.

² Érdekes, hogy Széchenyi is kedveli Teleki személyét, noha politikai kirohanásait elítéli. — Aug. 16. és 22-i napló bejegyzése. (Döbl. Hagy., I. 375., 379.)

³ Kossuth Beöthyhez sine dato, de 1848 augusztus 15. után. Hiv. ford. Nachl. Schwarzbg. VIII. 396., Pakett 10.

őre és patrónusa, a szintén forrongó Havasalföldére is „békítő“ csapatokat fog küldeni. A francia politikus körök már a 40-es években sűrűn érintkezvén a Párizsban megforduló oláh bojárokkal és rokonszenvet táplálván a keleti „fajtestvérek“ iránt, gyanakodó szemmel nézték az orosz sakkhúzást. Kormányuk 1848 nyara elején tájékozás szerzése céljából egy budai születésű, de már régóta Párizsban élő orvos, dr. Mandl Lajos személyében megbízottat küldött Bukarestbe, aki a maga szemleútjából hazatérve, Bécsben vette hírét a Bukarestben alkotmányos reformok miatt június 23-án kitört forradalmaknak. Tüstént sietve folytatá útját Párizsba, ahol küldetéséről referálván, külön fölhívta Bastide külügyér figyelmét az oláh demokratikus mozgalmak fontosságára s aztán valószínűleg Bastide megbízásából azt tanácslá bukaresti barátai egyikének, Balcescu Miklósnak, a forradalmi kormány tagjának, hogy rendes, hivatalos ügyvivőt küldjenek Párizsba.¹

Az oláh forradalmi kormány meg is fogadta a jó tanácsot és a misszióra tagjai közül Golesco Sándort szemelte ki (akit „feketé“-nek hívtak, megkülönböztetésül unokaöccsétől, a „fehér“ Golesco Sándortól, ugyancsak tagjától a bukaresti forradalmi kormánynak). Golesco ekkor már ismerős volt Párizs politikusai körében, mert már előzőleg, valószínűen a bukaresti forradalmi reformpárt titkos megbízottja gyanánt 1848 nyarán több hetet töltött a francia fővárosban. Mint már hivatalos ügyvivőnek főfeladata volt a párizsi kormánytól pénzkölcsönt, 50.000 fegyver és bizonyos számú francia tiszti küldését s az orosz protekció beavatkozása ellen a francia kormány támogatását kieszközölni. Ennek útjait kísérté meg Bécsben is, ahol rövid időre megállott, egyengetni, midőn Doblhoff és Latour minisztereknél a fegyverszállítás megengedését kérte Ausztrián keresztül;² persze hiába, mert noha az előbbinél igen szíves fogadtatásra talált, sőt a bécsi demokratikus körök rokonszenve az oroszgyűlölő bukaresti forradalmi kormány iránt élénk örömmel tölté is őt el: már Latour ridegen szemébe

¹ Dr. Mandl Balcescuhoz, Párizs, június 6. (Joan C. Bratianu: Anul 1848 in Principatele Romanë, Bucuresti, 1902—1910., II. köt. 320.)

² Golesco jelent. Bécsből, 1848 augusztus (sinedie). Anul, 1848, III. 150.

mondta neki, hogy nem ismeri el a bukaresti forradalmi kormányt. Augusztus vége felé Golesco Frankfurton át utazott tovább Párizsba, ahova szeptember első hetében érkezett meg.

Bastide szeptember közepe körül fogadta Golescot; megígérte neki bizonyos számú fegyver küldését Konstantinápolyon át, amit meg is tőn; de azonkívül érdeklődéssel hallgatta, ha hihetünk az oláh küldött szavának, Golesco „eszméit“ az oláh és keleteurópai viszonyok megszilárdításáról. Valami keleteurópai konföderációt kellene, mondá, létrehozni, mely elsimítaná a magyarok, csehek, horvátok és oláhok közti ellentéteket.¹ Hogy ilyen konföderációra irányuló utasítása Golesconak a kormányától nem volt, az egészen bizonyos. Mert ha tán ezek az „eszmék“ valamiképp megegyeztethetők volnának is azzal az emlékirattal, melyet ugyanc tájban a bukaresti forradalmi kormány frankfurti ügyvivője, Maiorescu, a német központi hatalomhoz benyújtott s melyben az oláhok készségüket jelentik ki Ausztriával államjogilag egyesülni s egyszersmind a német birodalom oltalma alá helyezkedni:² mindenképp ellenkeznek azzal a politikai irattal, melyet Golesco barátja, az oláhok párizsi főembereinek egyike, Hippolyte Desprez publicista Golesco sugalmazására ugyancsak ezidőtájt tett közzé. Ez a politikai irat a legjobb megoldást, a gyűlölt orosz protektorátus ellen a legjobb orvosságot abban találja, ha a francia kormány támogatásával a balkáni tartományokból egy nagy föderatív államot lehetne alakítani a nemzetiségek teljes egyenjogúsítása mellett — a porta, a szultán fönnhatósága alatt!³

Golesco a maga „eszméi“ fejtegetésénél kétségkívül azon tapasztalatok hatása alatt állott, melyeket Párizsba érkezte után politikai és társadalmi körökben a magyarság iránti szimpátiák felől szerzett. Teleki már akkor hét-nyolc nap óta ismerteté ezekkel a körökkel a magyar viszonyokat; ő előtte és vele

¹ Golesco jelent. szept. 26. (ó-naptár szerint szept. 14.). Anul, 1848, IV. 197.

² Joan Maiorescu emlékirata, 1848 szept. 17. (ó-naptár szerint ?). Anul, 1848, IV. 414.

³ A 30 oldalas röpirat címe: La révolution dans l'Europe orientale. — Kiadva az Anul, 1848, IV. köt., 630. s köv. ll.

együtt a derék De Gerando, Wesselényi barátja is becsületesen működött a magyar ügy érdekében; sőt föl kell tennünk, hogy Szalaynak is alkalma volt júniusi párizsi tartózkodása alatt, noha, mint tudjuk, a minisztérium tagjaival nem érintkezhetett is, azoknak a politikusoknak, akikkel őt De Gerando megismertette, helyes képet nyújtani a magyar viszonyokról. Élénken és persze túlzással, panaszkodik is Golesco azon jelentésében, melyben a Bastide előtt fejtegetett „eszméiről“ referál, hogy a magyaroknak sikerült a párizsi közvéleményt és a sajtót hatalmukba keríteni és elhitetni, hogy ők egyedül a szabadság bajnokai, a francia eszmék és francia civilizáció képviselői a Keleten és hogy a horvátok a deszpotizmus szolgálói, a magyarországi oláhok pedig a magyarokkal tartanak.

A magyarokkal való „sima“ egyezkedés konföderációs eszméje hát csak a legnagyobb valószínűség szerint porhintés akart lenni Bastide szemébe, arra szolgáló, hogyha ez nem sikerül, annak nem az oláhok, hanem a magyarok az okai, akik amellet, hogy a Bukarestből elűzött hoszpodárnak, Bibescónak és híveinek Brassóban menhelyet adtak, az erdélyi oláhokat jogaikban, szabadságukban elnyomják és üldözik. Ezt énekeltek a fülébe már otthon az Erdélyből Bukarestbe szökött oláh izgatók és erről tudósígtatá őt unokafivére, a „fehér“ Golesco Sándor Bukarestből már Bastidedal való első értekezése előtt.¹ De egyébként is erdélyi izgatók és Golescoék egyformán ápolták már keblükben a nagy dákó-román birodalom gondolatát.²

Azzal a porral azonban, amit Bastide szemébe hintett, már előbb, bécsi tartózkodása alatt, augusztus havában Pulszky-nál is operált a ravasz oláh. Talán azt akarta elérni Pulszky támogatásával, hogy a magyar kormány engedje át az országon a bukaresti kormány részére küldendő fegyverszállítmányt, miután Doblhof azt mondá neki, hogy ez Ausztrián keresztül

¹ Különösen érdekes a „fehér“ Golesco Sándor levele, 1848 augusztus 20-ról (6-naptár szerint augusztus 8).

² Erre igen jó az, amit Stanley Lande-Pole, *The life of Stratford-Canning*, II. k., 177. és köv. mond. — A „fehér“ Golesco is erősen fejtegeti unokatestvéréhez intézett, az előbbi jegyzetben idézett levelében, hogy Ausztria el fog tűnni Európa földabroszáról.

nem fog akadályra találni, csak a magyar kormány ne vessen eléje gátat Magyarországon.¹ És Pulszky, úgy látszik, hogy hitt Golesconak, mert valószínűleg akart neki hinni; egy nézetén volt barátjával, a diplomatizálni szerető Szemerével, aki Szöllőssy Balázs nevű megbízottját már 1848 májusában beküldé Erdélybe a szomszédos oláh mozgalmak szemmel tartása végett és annak hirdetésére, hogy „Oláhországnak és Magyarországnak szövetségeseknek kell lenni az egyenlőség, függetlenség alapján!“...² Hiába figyelmeztette Pulszkyt báró Nopcsa László, elmondván neki, hogy Golesco nála is járt s arra kérte őt mint oláh embert, segítsen neki a régi dák birodalom felélesztése munkájában. Pulszky nem hitt Nopcsának; nagy hévvel karolta fel Golesco „eszméjét“, nagy buzgalommal kísérle erről meggyőzni az éppen Bécsben időző Eötvöst is és nagy lelkesedéssel biztosítá Kossuthot is, hogy „gondja lesz rá, hogy Golesco terve Párizsban érvényesüljön“.³

Pulszkyék azonban mihamar kiábrándultak Golescoból, mikor ennek egy levele a két nagyszebeni fő oláh izgatóhoz, Laurianihoz és Maiorescuhoz, kezeik közé került.

„*Bécsi illetékes helyről vett tanács szerint*“, írta a ravasz oláh ügynök, igyekezni kell az oláhság ügyét az oláh határőrezredek között propagálni. A bécsi lapokat jó lenne megnyerni, mert később nagy hasznukat lehetne venni „a gaz magyarok ellen“. Az osztrák németekkel ellenben szövetséget kell kötni a magyar és horvát túlbefolyás ellen, Erdélyben pedig a szászokkal kell szorosan kezét fogni, hogy „rövid idő alatt egyesüljünk a magyarok megtámadására“. mielőtt a magyarok a horvátokkal kibékülnek. Működjenek hát Laurianiék erre a célra titkos propagandával és a szászok közt a megbízhatókat avassák be a titokba.⁴

¹ Golesco jelent. Bécsből, 1848 augusztus (sinedie). Anul, 1848, III. 150

² Szemere utasítása Szöllőssy részére, 1848 május 28-án, sajátk. fogalm. Orsz. Ltár, B. ü. m. 169/B. eln.

³ Pulszky Kossuthnak, 1848 augusztus (sinedie. de aug. 15. után). Nachl. Schwarzbg., VIII., 396., Pakett IV., hiv. ford. — Nopcsáról ugyancsak Pulszky Kossuthnak, aug. 15. U. o.

⁴ Golesco a két nevezetthez, 1848 augusztus 17. (ó-naptár szerint aug. 5.) Bécsből. Orsz. Ltár, B. ü. m. „Vegyes levelek“, 3. sz. hiv. ford.

Ez az elfogott levél érlelte meg a gondolatot a magyar kormányban, hogy a Párizs felé utazó Goleseo előre látható hazudozásai ellensúlyozására¹ valakit okvetlen ki kell küldeni, aki aztán egyebekben is fölvilágosítja a francia politikusokat a magyar viszonyokról, a magyar alkotmány, a modern Magyarország ellen folyó nemzetiségi áskálódásokról. Az utóbbi tekintetben már előbb is — július folyamán — mérlegelték Batthyányék a teendőket; különösen midőn tudomásukra jutott Lamartine egy nyilatkozata, hogy hasznos volna, ha már Frankfurtba megbízottakat küldött a magyar kormány, a francia köztársaságnál is képviseltetni magát. Lamartine, a forradalmi érzésű, nagy liberális miniszterelnök minden alkotmányos és reformmozgalom tüzes pártolója, különös érdeklődéssel viseltetett a forrongó Kelet-Európa viszonyai iránt.² Ő küldé ki Bukarestbe, aztán pedig Pestre tájékozódás céljából a már említett dr. Mandl Lajost, aki Kossuthéknál jó fogadtatásra is talált s a magyar ügynek később is, Lamartine bukása után is Teleki párizsi időzése alatt sok jó szolgálatot tőn nem csupán a politikai körökkel való összeköttetéseinél fogva, hanem különösen hírlapi cikkeivel, amelyek közül kiváló és Teleki működését mintegy előkészítő volt a „National“ 1848 szeptember 9-i számában megjelent dolgozata. A Magyarország, Ausztria és Horvátország viszonyáról, Jellachichről, a reakció céljairól oly kitűnő, a valóságnak megfelelő cikk ez, hogy méltán hozott

¹ Goleseo párizsi izgatásaira, a magyarok ellen, már nem térhetek ki. V. ö. Horváth Jenő: Magyar diplomácia, 59. s köv. 11. és Goleseo gyalázatos levelét, szept. 16. egy francia képviselőhöz, Anul, 1848, IV. 395. — Goleseo egész küldetéséről, Horváth Jenő id. m., 51—59. lapokat és 290—315. számú jegyzeteit. — Telekit is egész biztosan rászedte Goleseo a maga „összintéségével“, 1848 őszén (Teleki Kossuthnak, 1848 október 10. Nemz. Múz.). Később is alighanem csak hazudozott a becsületes, lovagias Telekinek. (Teleki Kossuthnak, 1849 márc. 7. U. o.)

² Lamartine-ről bővebben szólnom itt nincs okom. De teljesen osztom Nagy Miklós nézetét (Sayons Ede emlékezete, Bpesti Szemle, 645. szám, 1931 augusztus, 174. lap), hogy a párizsi magyar küldöttség előtt tartott híres beszéde, 1848 márciusában „csak szép szóvirág volt, minden benső tartalom nélkül“.

belőle bő kivonatot Kossuth Hírlapja. Mandlnak Kossuthnal és Szemerével folytatott beszélgetésének tulajdonítandó az, hogy Szalay június végén Batthyány tudta nélkül Párizsban járt tapogatódzni és hogy nemsokára rá a minisztertanács azzal a gondolattal foglalkozott, ne küldje-e ki őt, Szalayt, megbízólevéllel a francia kormány mellé, miután tőle kért Mandl ajánlatára Bastide külügyminiszter fölvilágosítást az oláh kérdésről. A miniszterek többsége azonban elejté ezt a gondolatot; egész más volt a frankfurti misszió, mely az osztrák kormány tudtával történt és amelynek számára a 48-i törvényekhez ragaszkodó nádor bár nehezen, de a János főhercegre hivatkozó Batthyány kívánságához képest mégis csak megadta beleegyezését. *A franciaországi küldetést az augusztus 4-i minisztertanács gondos mérlegelés után hát illetékessége határán való túllépésnek tekinté¹ és elejtette.²*

Golecso elfogott levele azonban megváltoztatta Batthyány nézetét. Különösen elkeseríté őt a levél azon passzusa, hogy „bécsi illetékes helyről vett tanács szerint“ ajánlja Golecso az oláhság szebeni izgatónak az oláh határezredek föllázítását. Keserűen el is panaszkolta ezt a bécsi francia követnek, midőn szeptember elején Deákkal Bécsben járt s a Párizsba küldendő magyar megbízottról, Bastide üzenetéről közük szó esett...³ A magyar kabinet hát elhatározá, hogy az oláh és egyáltalán a nemzetiségi kérdés s az osztrák és magyar kormány közti viszony, az ország új alkotmánya s az osztrák kormánytól való teljes függetlensége megismertetésére megbízottat küld ki Párizsba. Előbb persze biztosítá magát a miniszterelnök arról,

¹ 1848 szept. 17-i szám. — Lamartine-ről és Mandlról l. a többek közt Kertbeny id. m., 35. l.; Pulszky: Életem és Korom, I. 315. s köv.; Horváth Jenő id. m., 40. lap és 226—230. sz. jegyzetek. Persze, Világos után dr. Mandl Lajos Bach szolgálatába állott s elárulta a párizsi magyar emigráció dolgait. Róla s öccséről lásd Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban, I. 330—331. — Nem éppen ezen előzményekre vonatkozik, de igen jó szolgálatot tesz Siposs Lajos műve: A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban, 1848—1851. (1929).

² Ezért kiált föl naplójában Széchenyi Szalay párizsi küldetése gondolatánál, hogy: „es übersteigt alle Begriffe“. Döbl. Hagy., I. 366.

³ Laxroix bécsi francia követ jelentése, 1848 szept. 4. Óvári—Avary K. cikke Teleki küldetéséről a „Háborús Felelősség“, 1931. évf., 440—441. l.

hogy a francia kormány a kiküldendő egyént fogadni fogja; sőt a küldetést, — és ez, noha jóhiszemű és jószándékú, de mégis ballépés volt Batthyánytól! — hasonlóval viszonzni hajlandó. A közbenjáró De Gerando volt, aki a francia külügyér igenlő válaszát hamarosan tudatta Batthyányval.¹ A Pulszky által ajánlott Beöthy helyett Batthyány választása, mint láttuk, gróf Teleki Lászlóra esett, akinek számára maga Batthyány állított ki formális megbízó helyett egy bemutatólevelet. Ez a bemutatólevél, melyet Batthyány egyedül írt alá, annyira óvatos és higgadt, hogy tartalma ellen a legszigorúbb főfogás szerint sem tehető kifogás a 48-diki törvények talajáról. Csak arra utal, hogy Teleki föl fogja világosítani Bastide-ot Magyarország újabb fejlődéséről, s arról a szerepről, melyre a modern eszméket magáéivá tett nemzet a civilizáció érdekében hivatva van.² Szokásos írásbeli utasítást azonban nem adott a magyar miniszterelnök Telekinek, ezzel is mintegy jelezni akarván, hogy küldetése tulajdonképen nem diplomáciai jellegű. Annál bizonyosabb azonban, hogy élőszóval megfelelően instruálta barátját Batthyány, főleg a francia követtel való beszélgetése után, mely őt semmiesetre sem elégíthette ki; mert Lairoux még arra a kérdésére is kitérőleg felelt, hogy kormánya Magyarország *törvényes* függetlenségét *erkölcsileg* támogassa.³

Szeptember 4-dikén Teleki még Bécsben volt, ahol Pulszky, Kossuth rendeletére, a Wodianer-cég által 250 Napoleon d'ort utalványozott ki neki úti költségül.⁴ De már szeptember 8-dikán Párizsban találjuk őt, ahol számára a talajt Szalay és Mandl, de főképp De Gerando jól előkészítette, mert alig 24 óra múlva látogatást tehetett Bastidenél.

¹ Batthyány Bastide-hoz, Óvári—Avary id. h., 438.

² Ezt az 1848 augusztus 29-i bemutató-levelet a francia külügyi levéltárban lévő eredeti után fordításban közli Óvári—Avary, id. h.

³ Lacroix, mint Bastide-hoz intézett szept. 4-i jelentése mutatja, azért nem lelkesedett a magyar ügyért és Teleki küldetéséért, mert (bizonyára a bécsi udvari körök információja alapján) azt hitte, hogy mire Teleki Párizsba érkezik, akkorra Magyarország sorsa Jellachich támadásával el fog dőlni. Jelentése Óvári—Avarynál, id. h., 440—441. lapokon.

⁴ Kossuth Pulszkyhoz, augusztus 30. (Orsz. Ltár, Pénzügym. 1491. sz.) és Pulszky a díjazó hivatalhoz, szept. 4. (U. o., Külügym., 1254/E.)

⁵ Laibachí Védiratában azt írja Batthyány, hogy „Gr. Teleki schickte

...Ha az előadottak ismeretesekek voltak volna a hadbíró előtt, vagy ha Batthyány hivatalos iratokkal tudja vala a maga előadását, melyet az olmtützi kihallgatások alatt is röviden megismételt, igazolni: aligha fejezte volna ki oly sértő módon kétélyeit Leuzendorf afölött, hogy Bastide fölszólítása csakugyan megtörtént-e?¹ De ha megtörtént volna is, mondá, Önnek az ügyet nem követküldéssel, hanem egyszerű korrespondenciával kellett és lehetett volna elintéznie. A követküldés a fejedelem joga, aki méltán panaszkodik ennek megsértéséről szeptemberi manifesztumában.² Az Ön eljárása hatalmas erkölcsi benyomást tön a forradalmi pártra s megerősíté ezt a fejedelem iránt köteles hűség elleni ellenséges irányzatában. Ez a nyilvánságos megsértése a pragmatica sanctiónak világosan mutatja a teljes függetlenségre,³ az örökös tartományoktól való elválásra irányzott törekvést“... Hiába veté ez ellen a vád ellen Batthyány, hogy noha az elszakadásra irányuló tendenciák nagy hullámokat vertek is föl, az ő külföldi megbizottjainál ilyenre gondolni „tisztá absurdum“. És még ennél is nagyobb, ezt ő róla mondani, akit az Ausztriával való törvényes közösséghez minduntalan kimutatott ragaszkodásáért a szélsők pártja reakcionáriusnak tartott.⁴

Leuzendorf olmtützi merev magatartásának, Batthyány mentségei rideg elutasításának megvolt a maga jól fundált oka;

ich nach Paris mit Wissen des Wiener Ministeriums.“ Ez nagy lapsus memoriae Batthyánytól. Kihallgatásai alatt nem is említi ezt soha.

¹ Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 192. sz., 23. pont. — Még 1849 elején is hangoztatja titkára, Szarvady által Teleki, hogy a magyar kormány csak akkor határozta el Teleki kiküldetését, mikor értesítést vőn a francia kormánytól, hogy szívesen látják. Teleki L.: „Die Ereignisse in Ungern seit dem März 1848“ c. mű 12. oldalán.

² Ez az 1848 szept. 22-i manifesztum Magyarország népeihez.

³ A hadbíró a teljes függetlenség alatt mindig a monarchiától való teljes elszakadást érti. Az ő mentalitásához nem fért hozzá az hogy a bécsi kormánytól való teljes függetlenség, a perszonál-unió, nem elszakadás a monarchiától, nem elszakadás a dinasztától s nem elszakadás a pragmatika szankció alpelvétől. Mikor Batthyány Magyarország teljes függetlenségéről szól bármely esetben, mindig csak a bécsi kormánytól való teljes függetlenséget, a 48-as törvényekben letett függetlenséget érti.

⁴ Kihallg. jkönyv: *Irományok*, 192. sz., 23. pont.

egész más szemmel tekinté ő most Teleki küldetését is, mint a budai kihallgatások alatt. Ismételten utaltam már arra, hogy a nyár folyamán Leuzendorf betekintést nyert Bécsben a külügyminisztérium iratanyagába, s azonkívül Schwarzenberg a bécsi katonai központi vizsgálóbizottság útján Leuzendorfnak rendelkezésére bocsátotta a titkos állami rendőrség külföldi megbízottainak Telekiről szóló jelentéseit is.¹ Ezek az iratok az osztrák kormány szempontjából igen furcsa dolgokat meséltek neki Teleki párizsi működéséről.

Legelőbb is az tűnt föl előtte, hogy Telekivel nagy kerülőn, Berlingen át egy berlini könyvtáros címén korrespondéált a magyar kormány; aztán pedig az, hogy Teleki Kossuthnak álcím alá küldé Pestre a maga leveleit.² Ez azonban hagyján! Súlyosabb dolog volt ennél az, amit Leuzendorf az osztrák kormány párizsi ügyvivőjének, Thom lovagnak hivatalos jelentéseiből Telekiről olvasott. Például, hogy alig érkezett meg Teleki Párizsba, az ő küldetését a francia kormány tüstént elhatározta egy bizalmi emberének Pestre követi vagy ügyvivői minőségben való küldésével Teleki javaslatára és kérésére viszonzni. Ez persze sehogy sem illett ahhoz, hogy Teleki minden politikai megbízás nélkül csak az oláh nemzetiségi kérdés miatt jött volna Párizsba. Olvasta aztán Leuzendorf, mily éles harcot kellett vívnia az osztrák ügyvivőnek Bastide-dal e misszióterv elejtése végett. Hiába hangoztatta Thom, hogy Magyarországon nincs olyan hatóság, melynél ily francia ügyvivőt vagy követet akkreditálni lehetne, és hogy a császári udvar igen rossz szemmel nézne minden efféle küldetést. A valószínűen Telekitől informált Bastide erre azt felelé, hogy az utóbbi időben teljesen megváltozott Magyarország viszonya a bécsi kormányhoz és egy főherceg áll az ország élén, aki bizonyára jól fogná a francia kormány küldöttjét fogadni. Nehezen tudta

¹ Még az olyan titkos jelentéseket is átküldé Schwarzenberg a katonai vizsgálóbizottságnak, melyek csak indirekte vonatkoztak Telekire. Pl. a Thunes Adolfnak, Kossuth és Batthyány Kázmér ügynökeinek elfogatásáról szóló iratokat. (A.-Akten, 1849, Fasc. 1, május 31.)

² Az előbbire Ordódy Pál, 1848 október 10., Warghához Bécsbe. *Irományok*, 118. sz. — Az utóbbira: Bach Weldenhez, 1849 május 21. (A.-Akten, Fasc. 1.)

Thom a francia külügyérrel megértetni, hogy ehhez a nádornak nincsen joga s a francia küldött a nádornál egész bizonyosan csak blamálni fogná magát s a legsúlyosabban kompromittálná kormányát.

A francia kabinet ekkor jó lábon állott a bécsi udvarral, mert az idegen udvarok között ez volt a legelső, mely a párizsi júniusi munkásforradalom letörése után a francia republikát elismerte. Aztán maga az a júniusi kommunista lázadás, melynek nagy méreteiről éppen a szeptember végén befejezett büntetővizsgálatok tanuskodnak,¹ bizonyos rokonszenvet keltett a francia kabinetben a bécsi udvar iránt, mely a bécsi májusi zendülés következtében a székvárosból menekülni volt kénytelen. Bastide kabinetjének antipathiája az egységessé válni akaró Németország ellen szintén találkozott a bécsi udvar hasonló titkos érzelmeivel.² Aztán a francia politika féltékenysége a szárd király hatalmi törekvései miatt, melyek az olaszországi osztrák tartományok bekebelezésére irányultak, szintén bizonyos közeledést hoztak Bécs és Párizs között létre, amit éppen augusztusban, az olasz békétárgyalások idején, ügyesen és hízelegve tudott kihasználni Wessenberg.³ Mind ez a körülmény közrehatott Thom lovag argumentumai mellett arra, hogy a Pestre küldendő francia ügyvivő missziójának gondolatát Bastideék végre nagynchezen elejtsék.⁴

Leuzendorf szemében a Teleki intrikáinak tulajdonított pesti francia misszió gondolatánál még vörösebb posztó volt maga az az egyén, akit e küldetésre a francia kormány kismélt: Pascal-Duprat, a francia nemzetgyűlés tagja. Nagy figyelemmel olvasta a hadbíró Thom jelentéseiből, hogy ez a képvi-

¹ A vádlottak száma 10.838. — Közülök szabadon bocsáttatott 6267; számkivetésre ítéltetett 4316; 255 pedig haditörvényszék elé állíttatott.

² Erről Thom osztrák ügyvivő jelentése, augusztus 23. Ered. Berichte aus Frankreich.

³ Erről bőven szól az augusztus 11-én tartott osztrák minisztertanács könyve, M. R. Prot. 1990.

⁴ Nagy nehezen; mert mint Batthyáynak augusztus 29-i bemutató leveléből látszik, Bastide ígéretet tön De Gerandonak francia megbízott küldetésére Pestre. — Az ezen küldetés körüli tárgyalásokról Thom jelentései, szept. 12., 13. és 14. (Frankreich, Berichte.)

selő a legutóbbi időkben ugyan, a mérsékeltabb irány felé látszott hajlani, de addig bizony szélsőséges republikánus volt, szerkesztője egy szocialista ízű revűnek és főmunkatársa Lamennais lapjának, a „Le Représentant du Peuple“-nek, amelyet túlzásai miatt a republikánus kormány betiltani volt kénytelen. Ez a Pascal pedig azért érdekelte a hadbíró, mert abban a hazug és gyalázatos emlékiratban, melyről fentebb Radowitzzal kapcsolatban volt szó, Pascal-Duprat úgy szerepelt, mint akinek közvetítésével küldött volna a magyar kormány Teleki számára 48 októberében és novemberében nagyobb összegű pénzeket, hogy sikerrel korteskedhessék akár a magyarok iránt jóindulatú Cavaignac, akár pedig és főként a nagy szocialista Ledru-Rollin köztársasági elnökké való megválasztásában.¹ Összeveté Leuzendorf a hazug emlékirat tudósítását Wodianernek, a bécsi bankárnak 1849 május 3-i vallomásával, amelyből éppúgy, mint a bankárcég lefoglalt könyveiből igazolást nyert az a tény, hogy Wodianer 1848 november havában csakugyan nagyobb mennyiségű pénzt küldött Párizsba.² Igaz ugyan, hogy ez a honvédelmi bizottmány elnökének megbízásából s olyankor történt, mikor Batthyány már nemesak miniszterelnök nem volt, hanem már képviselőségéről is leköszönt volt. Igen, de — mondá a hadbíró, — Telekit, ha még olyan ártatlan volt volna is küldetése, már szeptember közepén, alig egy-két hétre megérkezése után, vissza kellett volna hivatnia Batthyánnak, mert Wessenberg már szeptember 18-án kijelenté, hogy a magyar alkotmány szerint Magyarországot a külföldön csak az összmonarchia képviselői képviselhetik és így Teleki missziója teljesen törvénytelennek tekintendő.³ Thom lovag meg is mutatta Wessenberg ezen utasítását Bastidenak; sőt panaszkodott neki, hogy tudomása és Teleki állítólagos nyilatkozatai szerint e missziónak célja katonai segílyt kérni a francia kormánytól, bizonyára az uralkodó ellen. De ez nem használt semmit; Teleki ki- és bejárt Bastidenál, folytatta gyanus működését, melyhez

¹ *Irományok*, 61. sz., A. és C. alatt.

² *Irományok*, 122. sz.

³ Wessenberg utasítása, sajátk. fogalm., 1848 szept. 18. Frankreich, Weisungen.

a megbízást a hadbíró szerint még Batthyánytól kellett kapnia. Teljesen egyetértett a hadbíró Thom lovaggal, aki sehogy sem akart Bastide állításainak hinni, hogy Telekinek semmiféle politikai megbízatása nincsen, csak informálni jött a francia kormányt a magyar nemzetiségi viszonyokról, mint amelyek, különösen pedig a horvát-magyar ellenségeskedések, élénken érdeklik a francia kormányt, és hogy ő, Bastide, Telekit mint előkelő magyart udvariasságból és „mert helyzete szüksége parancsolja“ fogadta és fogadja.¹

Thom lovag jelentései tele vannak panasszal Bastide ellen Teleki miatt, akivel nagy megütközésére a jó osztrák ügyvivő igen sűrűn találkozott a külügyminisztérium lépcsőházában, amint egyikőjük jött a külügyérhez, a másikójuk pedig távozott onnan. Aztán a kormányhoz közelálló „Le National“ egyremásra hozta az osztrákellenes magyarbarát cikkeket, s midőn ezek mint Teleki sugalmazásából írottak ellen szemrehányást tőn Thom Bastidenak, fölötte bántotta őt, hogy a francia külügyér itt is Telekit pártolta és azt monda, hogy ezek a cikkek nem a gróftól, hanem dr. Mandltól származnak. Majdnem törésre került a sor már november közepetáján, mikor az új francia alkotmány megalapításának ünnepére Bastide Telekit is meghívta, aki a diplomaták számára fenntartott helyen részt is vett az ünnepélyen, ahová Thom éppen ezért nem is jelent meg.² Ez persze ismét vörösposztó lehetett a hadbíró szemének. Hát mikor megtudta Thom, hogy Teleki folytonos összeköttetésben áll Lamartine-nal, aki őt a kormánynál protezsálja, az a La-

¹ Fölötte érdekes, hogy a Teleki iránt jóindulattal viseltető Bastide Thomnak folyton ismétlődő faggató kérdéseitől úgy akart szabadadulni, hogy Telekit zavaros gondolkodású, jelentéktelen úriembernek jellemző Thom előtt, olyannak, „qui ne sait rien“, aki Bastide-nak a magyar viszonyok felől „d'une manière si embarrassée, si confuse et si extraordinairement“ felelt, hogy ő, Bastide, „ne pouvait pas s'empêcher de croire que M. de Teleki n'était pas tout à fait dans son bon sens“. Sőt annyira ment Bastide, Thomot magáról lerázandó, hogy Telekit kifordított gondolkodású, kifordított agyú („un cerveau à l'envers“) embernek festé, akitől ugyan a bécsi kormánynak nincs mit tartania. — Thom jelentései, szept. 14. és 25. és okt. 6. (1848). Frankreich, Berichte.

² Thom jelent., okt. 11. és nov. 12. és 14. U. o.

martine, akit az osztrák ügyvivő „az osztrák monarchia legelkeseredettebb ellenségének“ nevezett!¹

Azonban Teleki diplomáciai működésénél jobban érdekelték a hadbírókat azok a párizsi bizalmas és kémjelentések, melyek Teleki forradalmi összeköttetéseiről szóltak.² Sokkal értelmesebb ember volt Leuzendorf, minthogy túlbecsülte volna az efféle tudósítások értékét; de tekintetbe kellett őket vennie, mert leginkább Welden báró bocsátotta a katonai vizsgálóbizottság rendelkezésére³ és sok oly meglepő dolgot tartalmaztak, hogy nem lehetett merőben álhireknek tartani őket... Így jelenté egyik bizalmas ágens 49 márciusa elején Párizsból, hogy Teleki László állandó vendége Belgioioso-Trivulzio Krisztina hercegnő szalónjának. Amennyire ünnepelték az összes forradalmi körök Nápolytól Turinig ezt a lelkes honleányt, az egységes Olaszország és a szárd király rajongó hívét, — akit egy historikus „a mazzinizált Itália heroinájának“ nevez, — akinek szűkebb hazája, az osztrák Lombardia fővárosából, Milánóból ezen érzelmei miatt menekülni kellett, annyira gyűlölte őt az osztrák kormány és gyűlölte a vén Radetzky tábornagyért rajongó minden intelligensebb osztrák katonatiszt. Csak elítélni tudta tehát Telekit Leuzendorf is, magáért ezért az egy összeköttetésért. Hát még

¹ Thom jelent., 1848 július 11. U. o.

² Tárgyam természetéhez képest én sem ereszkedhettem Teleki diplomáciai működésének, a francia kormány osztrák és magyar politikájának fejtegetésébe. De utalok Hajnal István id. művének tört. bevezetése III. fejezetére és Óváry-Avary készülő művére Telekiről. (Mellesleg jegyzem csak meg, hogy nem osztozom Horváth Jenő: Magyar Diplomácia, 41. l., azon állításában, hogy Kossuth Telekit Párizsba küldésekör külügyminiszteri hatáskörrel ruházta volna föl (!). Pulszkynak Horváth Jenő 237. sz. jegyzete végén citált mondását nem lehet erre magyarázni!)

³ Welden Teleki és az osztrák forradalmárok megfigyelésére egy Engelshofer nevű tapasztalt rendőrfőtisztviselőt küldött Franciaországba (jelentése Schwarzenberghez, 1849 január 18. Polizei-Corresp., Fasc. 65.). Engelshofernek kezére járt a párizsi rendőrfőnök, sőt maga is közlött adatokat az osztrák ügyvivővel, mint az báró Hübner egy utólagos referáciájából, 1849 nov. 18. (Actes de haute police, Fasc. 2.) látható. A francia rendőrfőnök éppúgy, mint a brüsszeli, a párizsi sok forradalmi mozgalom után minden „forradalmárral“ ellenszenvezett és szívesen dolgozott a „rendcsináló“ Ausztria kezére! Igen helyes a megjegyzés Hajnalnál, id. m., I. 329.

mikor tovább azt olvashatta, hogy Teleki nyilatkozatai szerint talán már március végén egy jól megszervezett általános forradalom fog kitörni lehetőleg egyszerre a bécsi udvar ellen, nem csupán a Pó és Ticino partjain, hanem magában Frankfurtban, Thüringiában, Boroszlóban és Bécsben is.¹ E figyelmeztető híradásnál különösen e két utóbbi város neve ragadta meg Leuzendorf figyelmét. Eppen a legfrissebb tudósítások jelentették ugyanis, hogy az egész Boroszló a legforradalmibb érzelmű s bár több pártra szakadt is a lakosság, egyben mindenki egyetért: Kossuth dicsőítésében és a magyarok istenítésében.² Ami pedig Bécsset illeti, már említém, hogy ezidőtájt, 49 tavaszán, még annyira gyanús volt az alsó népréteg viselkedése, hogy Welden egy újabb lázadás kitörésétől tartott és szerette volna, ha a kormány az ifjú császárt valami síma ürügy alatt Schönbrunnból³ elutaztatná. Növelte Welden aggodalmát az a körülmény is, hogy május havában Kossuthnak és Batthyány Kázmérnak egy Thunes Adolf nevű emisszáriusát Galiciában elfogták és a nála talált iratokból Bécs forradalmosításának tervére akadtak. A többek közt találtak nála Batthyány Kázmértól egy eredeti levelet gróf Hatzfeldnéhez, Batthyány Kázmér régebbi ismerőiséhez, aki ekkor Düsseldorfban lakott és aki köré titkára és szeretője, a híres Lassale a forradalmár és demokrata kiválóságoknak egész seregét gyűjté össze. Batthyány Kázmér arra kérte levelében a grófnét, hogy tegye át lakását Bécsbe és csináljon ott a magyar ügy kedvéért forradalmat. Mivel az elfogott Thunes azt vallotta, hogy ő a magyar kormány megbízásából járt Párizsban Telekinél és mivel a kihallgatására vonatkozó iratokat Schwarzenberg azonnal beküldeté a hadbíróhoz, ennek természetesen szemet szúrt a Teleki név.⁴

¹ Welden 1849 március 13-án küldi be Schwarzenbergnek Engelshofer két jelentését Párizsból (Polizei-Corresp. Fasc. C. S.).

² „in der Vergötterung der Magyaren. Es ist unglaublich, welche Sympathien Kossuth hier hat.“ Lipcei kérvényjelentés 1849 aug. 4. A.—Akten, Fasc. 1., 1849.

³ Az ifjú császár 1849 máj. 5-én érkezett meg Olmützből teljes incognitóban Schönbrunnba. Levele anyjához Schnürer legújabb publikációjában.

⁴ Jelentés Thunes vallatásáról 1849 máj. 31. Mellette Batthyány Kázmér levele Hatzfeld grófnéhoz. A.—Akten, Fasc. 1.

A bécsi és általában az osztrák nép föllázítására irányuló merész kísérletek a magyarországi emisszáriusok részéről egész a nyár közepéig voltak nyomozhatók. Súlyos aggodalomra adtak okot különösen azok az igen finom vékony papírra vörös betűkkel nyomott proklamációk, melyeket levélborítékokban a legkülönbébb címekre egy, a 48-i pesti németnyelvű sajtó működéséből jól ismert kalandor-zsurnaliszta, a folyton hitét változtató Chownitz Julián¹ küldözgetett be. Blum Róbert árnyának nevében véres szavakkal hívják fel e proklamációk Bécs és Ausztria népét, hogy csatlakozzék a Bécs felé közelgő magyar hadakhoz, mert ezek mint a „halál büntető angyalai jönnek a tetőtől talpig polgárvértől bemocskolt áruló dinasztia ellen.” Támadjanak fegyverrel, kaszával, cséplővel a bécsi kormány zsoldos pribékjeire és a magyarokkal egyesülve „verjék agyon a muszkát mint a kutyát!”²

Még Cseh- és Morvaországra, a csehekre is kiterjedt ez emisszáriusok tevékenysége. Ismeretes, hogy az 1849 márciusi oktrojált alkotmány miatt a cseh közvélemény teljesen elfordult a bécsi kormánytól, úgyannyira, hogy míg 48-ban nem volt Csehországban gyűlöltebb név a Kossuthénál, már 49 márciusa után főként a magyar győzelmek hatása alatt ez a név a cseh fiatalság körében valósággal népszerű lőn. Éber rendszabályok ellenére is a nagyobb városok házai falán mind sűrűbben tűnedezték föl az „éljen Kossuth“ felírások magyarul.³ Kénytelen is volt a bécsi kormány elővigyázat kedvéért Prágában már május közepén kihirdetni az ostromállapotot. A kémjelentések szerint, melyek Leuzendorf előtt feküdtek, ez a mozgalom részben Teleki és Pulszky irányítására indult volna meg; egyik emisszáriusuk a két cseh tartományban egy Okolicsányi nevű magyar nemes, a másik, a veszedelmesebb, egy Zajac Tamás nevű tót vagy morva mozgékony és lelkes republikánus volt. Ez a Zajac

¹ Ezt a Chownitzot ugyancsak bemártja — s nem érdemetlenül — a különben szintén hitvány Janothyc (kit főntebb ismerni tanultunk) a maga **vaskos** krónikájában (melyről szintén volt szó).

² Welden egy visszatekintő, érdekes jelentése 1849 aug. 22. — Präsidi. Akten d. Mil. Gouvern., fogalm.

³ Ezekre nézve v. ö. Springer ismeretes műve II. köt. 689. és 707. oldalait.

előzőleg kint járt Svájcban, ahol ekkor a legelkeseredettebb rebuplikánusok és szociáldemokraták, a németországi „Bund der unbedingt jungen Deutschen“ tagjai adtak egymásnak találgatást. Volt aztán Genfben a nemzetközi forradalmároknak, németek, franciák, lengyelek és olaszoknak egy titkos társasága, mely magából Németországból 2200 tagot számlált és amelynek céljai közé tartozott volna az európai konzervatív vezető egyéniségeknek, sőt fejedelmeknek olyatén ártalmatlanná tétele, mint Latouré volt Bécsben és Rossi miniszteré Rómában. De Tessin kantonban is egy „Regiciden-Klub“ nevű egyesület alakult meg, melynek ultramazzinista tagjai eszméik olasz földön való terjesztésére egy „Evoluzione“ nevű lapot adtak ki. Innen e forrongó elemek közül jövet és ide menet Zajac júniusban meglátogatta Párizsban Telekit is és följajánlotta neki, hogyha a magyar seregnek sikerül a Morva-folyóig előretörni, a morva határon lengyel tisztek vezetése alatt egy hatalmas cseh fölkelőcsapat, a „Koszymiry“ lovas és gyalog kaszások serege, fog vele Bécs ellen egysülni.¹

Ha kompromittálóknak tartá is Leuzendorf ezeket a rémhíreket Telekire vonatkozólag, mint már említém, sokkal okosabb ember volt, semhogy készpénzül vette volna őket. De meghökkent, mikor más kémjelentések Telekit, azt a magyar mágánást, azt a tetőtől talpig lovagias főurat, akiről és akinek párbajairól a negyvenes években budai hivataloskodása alatt annyi kedvezőt, annyi rokorszenves vonást hallott és olvasott és akinek úri gondolkozásmódját és viselkedését még a reá árulkodó párizsi osztrák konfidens is (alighanem Welden küldöttje, Engelhoffer) sajnálattal kénytelen bevallani,² mikor, mondom, ezt a Telekit más kémjelentések a bécsi legszélsőbb demagógia egy Párizsba szökött főkolomposával szoros szövetkezésben állónak mutatta be. Ez az ember, akit Leuzendorf jól ismert és megvetett, Tausenau volt.

¹ Mindezekről: Schmerling jelentése Frankfurtból, 1849 március 5. (Berichte aus Frankfurt); titkos jelent. március 10. Präsid. Akten d. Mil. Gouvern. Wien; titkos jelentések Párizsból 1849 június 27. és júl. 19. A.—Akten Fasc. 1. és júl 5. France, Diverse.

² „Les grandes manières de gentilhomme Teleki.“ Titk. jelentése 1849 júl. 31. Párizsból. Actes de haute Police. 1849, Fasc. 2.

Dr. Tausenau Károly, egy jómódú zsidó család sarja 1808-ban Prágában született, kitűnő nevelésben részesült, orvosi tanulmányokat folytatott, de vagyoni viszonyai leromlása után Bécsben mint nyelvmester telepedett le s miután az angol és francia nyelvet tökéletesen bírta, keresetéből tisztességesen megélhetett. Tausenau mihamar ismeretes lőn a bécsi híres Nagy Pipába sörözni járó helyi és irodalmi nagyságokkal. Egyhangú életéből a 48-i események zavarták ki a kicsiny, kövér, feketehajzatú emberkét, aki mint a republikává alakulandó egységes német állam fanatikus híve azonnal a legszélsőbb demokraták csoportjához csatlakozott. Cikkeit a „Der Radikale” című lapba írta, de nem ez a munkássága, hanem kitűnő demagóg szónoki képessége vetette őt egyszerre a fölszínre, noha nagy olvasottsága és műveltsége a 48-as idők bécsi korifeusainak legtartalmasabbjai közé¹ sorolják őt. Kossuthnak és a magyar forradalmi párt törekvéseinek nem volt nála lelkesebb híve még Magyarországon sem. Jellachichot, Latourt és a reakciót senki nála jobban nem gyűlölte. Mint az összes bécsi demokrata egyletek központi választmányának egyik elnöke lelkes és rokonszenves proklamációt intézett a Jellachichot megszalasztó magyar hadsereghez október 10-én; ő volt a közvetítő a Bécs felé induló magyar tábor és Bécs, különösen a bécsi egyetemi ifjúság között. Népszerűvé tette nevét Pesten az a körülmény is, hogy a meggyilkolt Latour iratait megőrzés végett ő vette kézhez a bécsi aula tagjaitól s kiválogatva közölte lapjában,² ahonnan a pesti lapok átvették. Október közepén néhány napot töltött Pesten s a Nemzeti Múzeum előtti népgyűlésben oly lelkes beszédet tartott, hogy a nép őt vállaira emelve hordozta körül. De szónoki diadalainak, pedig sok ily diadalt aratott a bécsi népgyűléseken és demokrata egyletekben, egyik legfényesebb napja december 20-ika volt a magyar képviselőház termében óriási közönség előtt. A bécsi októberi lázadás elesett és kivégzett résztvevőieért tartott e napon ünnepet a radikális magyar főváros közönsége. Az első szónok Blum Róbertet dicsőíté,

¹ Helfert, Die Belagerung und Einnahme Wiens i. Oktober 1848. 33. lapon.

² A „Der Radikale” 1848 október 12-i számában.

utána Tausenau beszélt s mikor „szónaklatát imával végező a szabadság istenéhez, látnotok és hallanotok kellett volna, mondja Kossuth Hírlapja,¹ a valódi demokrata szónokot, aki előtt a legmegrögzöttebb zsarnok is kénytelen volna bűnbánólag leborulni!”

A milicu, a hallgatóság tette-e, hogy Tausenau az imádság magaslatára emelkedett pesti szónoklatában? nem tudom. Csak az bizonyos, hogy bécsi izgató, lázító beszédei mindig mélyen alatta jártak ily erkölcsi nívónak. Ha egy vele rokonszenvező osztrák író, aki a 48-as bécsi sajtó történetét megírta, azt mondja róla, hogy cikkei az örvöngéssel voltak már határosak:² mily epithetonnal volnának szónoklatai jellemezhetők? Bécsi szereplésének egyik „fénypontja” az a szónoklat volt, amelyet akkor tartott, midőn az osztrák parlamenthez jövő magyar országgyűlési küldöttség tiszteletére a bécsi szabadelvű és radikális érzelmű polgárság szeptember 19-én fáklyásmenetet rendezett. Megdöbbenve és elszörnyűködve hallotta és hallgatta, mint már fentebb említém, a magyar küldöttség vezetője, Deák Ferenc³ azokat az éktelen szidalmakat, melyeket Tausenau e szabadságszeretettől és zsarnokgyűlölettől ittas beszédében a beteg császár, a főhercegek, a kamarilla, Radetzky, Windischgrätz, Jellachich, a reakció e zsoldosai fejéhez vagdalt s azokat a becstelen, visszaadhatatlan jelzőket, melyekkel Zsófia főhercegasszony személyét ócsárolta.⁴ A diadal után, amelyet ez a szódühöngés a radikális elemek szemében aratott, szeptember utolsó hetében és október első napjaiban főképp Latour ellen szórta Tausenau ruganyos nyelve mérges nyilait. Egyik népgyűlésen átkot kiáltott Latour fejére, aki a nép garasáiból fizeti Jellachichot; egy másikban azt fejtegette, hogy a nép ügyének

¹ 1848 december 22. „Fővárosi Ujdonságok” rovat alatt. — Tausenaut mint szónokot a Pesti Hírlap 1848 szept. 20-i száma szintén magasztalja.

² G. V. Zenker, *Gesch. d. Wiener Journalistik während des Jahres 1848* (1893) 123. l.

³ Wodianer mondja ezt 1849 május 3-i kihallgatásában. (Neki Deák maga mondta). *Irományok*, 122. sz.

⁴ Erről egy egész sereg föltanú tanuskodik Pl.: *Irományok*, 54. sz., 56. sz., 58. sz., 106. sz.

a Latour-, a Bach-, a Windischgrätz-féle gézengúzok állanak útjában, akiket hát minden áron el kell láb alól tenni. „Föl kell akasztani a kutyákat!” kiáltá s a fanatizált tömeg ujongva üvöltött utána. S mikor az örülésig fölkorbácsolt bécsi csöcselék mintegy Tausenau fölhívását is követve október 6-án lemészárolta az öreg hadügyminisztert, harmadnapra utána egy demokrata egylet népes ülésén Tausenau arra buzdítá hallgatóit, hogy „ha már Latourral végeztünk, a többivel könnyű lesz készen lennünk“. Egy tucat fejet kívánt az örvengő terror ez emberkéje; „semmi fél munkát, uraim, ha mi nem akasztjuk fel őket, ők fognak bennünket fölakasztatni!“¹

Mindazok a hivatalos iratok, melyek Tausenau szerepéről szóltak, ott feküdtek a hadbíró előtt. Tudta Leuzendorf, hogy a Bécsből menekült Tausenau a bécsi lázadás leveretése után in contumaciam halálra ítéltetett, sőt éppen abban az időben, midőn Leuzendorf Teleki küldetéséről faggatá Olmützben Bathyányt, a császári kormány újabb körözwényt bocsátott ki ellene párizsi üzelmei miatt, sőt kérte a francia kormányt is a gyűlölt forradalmár kiadására.² De még ennél is többet tudott Leuzendorf, mert olvasta a párizsi rendőrfőnök egyik bizalmas közlését Thom lovaghoz, az osztrák ügyvivőhöz, mely Tausenaut a legvéresebb kommunistának mutatja be, aki a francia fővárosba összecsoportosult világfölgorgató forradalmárok titkos gyűlésein fennen hirdeti, hogy addig, míg az akasztófát permanenciába nem teszik, hogy a társadalmat a gazdagoktól és arisztokratáktól megszabadítsa, a szocializmus nem fog győzedelmeskedhetni; de remélni lehet, hogy ez nemsokára bekövet-

¹ Mindezekről a többek közt a katonai hatóság által (1850-ben) kiadott „Ergebnisse der von dem k. k. Militärgerichte geführten Untersuchung wider die Mörder des k. k. Kriegsministers etc. Latour“ 160. és köv. lapokon. Aztán Min. Rat. Prot. ad 2439. ex 1848, ered.; „Die Erheb. des Ministeriums etc. *Irományok*, 40. sz.; Stipperger hotelier, Göstl pincér, dr. Fränkel kihallgatásai: *Irományok*, 54., 56., 106. sz. — Hacsak egy negyede igaz annak, amit ezek Tausenauról mondanak: az is elég.

² Min. R. Prot. 2359., 2415. júliusból és a minisztertanács augusztus 19-i ülése. — Tausenau Párizsban Noel Leger név alatt tartózkodott, titk. jelent., 1849 április 10. A.-Akten.

kezik és akkor ő, Tausenau, nem az utolsó lesz azok között, akik a szekeret előre tőlják....¹

.... És ezzel az emberrel fúvott volna egy követ Teleki, a gavallér arisztokrata, akit Batthyány ő előtte, Leuzendorf előtt, annyira dícsért s akiről ő maga is annyi rokonszenveset hallott és olvasott?... De hát neki a hivatalos tudósítások, a kémjelentések azt mondták, hogy: igen. Ő katona volt és ennek az igennek, ha nem hitt is, hinni tartozott.

Íme, itt volt mindenek előtt a németországi hírhedt demokrataegyletek, a Märzvereinok elfajzott fiókjainak az ügye. Ez utóbbiak t. i. 1848 márciusában a német köztársaság törvényes eszközökkel, népszavazással, népképviselők útján való megvalósítása céljából alakultak, de belőlük mihamar kilépett és túlsúlyra kapott az az elem, mely ugyanezt a célt izgatásokkal s törvénytelen eszközökkel akarta elérni. Ez az elem alapította meg a német demokrataegyleteket, amelyek száma 1849 elején háromszázra rúgott s valami 50—60 kisebb helyi lappal rendelkezett.² Ezek az egyletek sűrű összeköttetésben állottak, mint a szász királyság területén működő osztrák bizalmi férfiú jelenté,³ Magyarországgal és Olaszországgal. Ausztria egyes tartományaiába „szakadatlanul“ küldték be izgató emisszáriusokat; a bécsi októberi lázadás azon főkorifeusait pedig, akik a rájuk váró halálbüntetés elől menekülhettek, további fölforgató törekvéseikben szorgalmasan támogatták. Ilyen volt Chai-ses, a wiedenai ultrademokraták alelnöke, akiről azt hitték, hogy a barrikádokon elesett, pedig (állítólag Pulszkytól kicsalt pénzen) Boroszlóba szökött ki. Ilyen volt a művelt és finom dr. Schütte lapszerkesztő, aki már 48-ban összeköttetésben állott Kossuthtal s Párizsban is szolgálta Kossuthot; aztán Habrofszky, a bécsi egyetemi bizottság elnöke, akit Latour megöletésében való részességgel vádoltak. De ilyen volt főként

¹ A párizsi rendőrfőnök eredeti tudósítása 1849 május 22-ről, melyet Thom május 28-i jelentésével küldött be (Actes de haute Police, 1849, Fasc. 2.). Ez túlzás lesz. Tausenau nem volt kommunista, csak radikális, fanatikus republikánus.

² Ezek egyike volt a Marx által szerkesztett „Rheinische Zeitung“.

³ 1849 március elejéről bő összefoglaló jelentés (Actes de haute Police, Fasc. 3., Sachsen).

Tausenau, akit Magyarországból Kossuth küldött volna ki Teleki László mellé a forradalomcsinálásban segédkezni. Tausenau lön a titkos kémjelentések szerint az összekötőkapocs egyrészt az internacionális központi forradami bizottság, másrészt Teleki és Pulszky között.¹ Még pedig nem eredménytelenül. Mert már pár hét múlva értesíthette a Párizsba menekült mindennemű és minden árnyalatú politikai emigránsokat egyformán gyűlölő párizsi rendőrfőnök az osztrák ügyvivőt a német demokrataegyletek eme pártfogoltjainak párizsi szervezkedéséről.

Két bizottságuk van, mondja Carier, a rendőrfőnök. Az egyik Oewerbeck elnöklete alatt, mely a németországi forradalmon dolgozik, a másik Teleki bizottsága, melynek Tausenau a lelke s mely Ausztria és Magyarország ügyeire irányul. Mind a két bizottság a legélénkebb összeköttetésben áll egymással és a főbb párizsi „Montegnardokkal”; naponként összejönnek Considérantnal és Pierre Lerouxval, emellett Teleki sűrűn érintkezik Ledru-Rollinnal. A két bizottság közt egy közös tanácskozásban egy ízben erős összecsapás is volt céljaik prioritása miatt. Oewerbeck azt kívánta, hogy előbb a Rajnamenti vidéket kell forradalmasítani, mert ennek a mozgalomnak kitűnő háttére lenne a már eléggé aláaknázott határmenti francia départementokban. Tausenau ellenben, akit Teleki erősen támogatott, azt hangoztatta, hogy a fősúlyt most Csehország és Morvaország föllázítására kell fektetni, hogy ezzel a magyar fegyverek végleges diadala biztosíttassék; mert a német demokráciának egyedüli reménye csak Magyarország győzelmében lehet. Teleki és Tausenau Ledru-Rollinhoz föllebbezték meg a vitás ügyet, aki nékiek adott igazat és helyeselte, ha minél több emisszárius küldetik be a két cseh tartományba. Ezt a

¹ Engelshofer jelent. ad 1849 március 31. (Poliz. Corresp. Fasc. 65.) és a párizsi rendőrfőnök tudósítása május 24. (Thom május 28-diki jelentése mellett. Actes de haute Police, Fasc. 2.). — A német forradalmi egyletekkel semminemű összeköttetésben nem állott a németországi „Ungarverein”-ok terve, melyek célja a magyar ügy erkölcsi és anyagi támogatása lett volna oly módon, hogy minden liberális képviselőjelölt kötelezze magát a maga tartománygyűlésén odahatni, hogy az illető német kormány Magyarország teljes függetlenségét elismerje. Erről érdekes jelentése van Grüner ügyvivő osztrák konzulnak Lipcséből, 1849 augusztus 25-ről. Actes de haute Police, Fasc. 2.

szándékot egy osztrák confidens, aki a párizsi rendőrfőnök bizalmát bírta, annál veszedelmesebbnek tartá, minél biztosabbra merete fogni, hogy Teleki titkos irodával bír Bécsben, mely a maga hamisítványaihoz, hogy az együgyűeket tévútra vezesse, az osztrák hivatalokban használatban lévő formulás papirosokat használja és gyártja.¹

Mikor Leuzendorf e hihetetlen tudósításokat olvasgatá, akaratlanul is eszébe jutott neki Zajac Tamás, aki egy egész kaszás sereget ígért Telekinek a morva határon Bécs ellen. De visszaemlékezett arra a furcsa jegyzőkönyvre is, melyet akkor küldött be a titkos rendőrség, mikor ő a Szalay és Teleki misszióiról tett följegyzéseit javában tanulmányozta és amelyben Telekin kívül a főszerepet a nagy cseh Rieger, a volt bécsi parlament egyik kitűnősege játszotta. Egy Czaplinszky nevű, Boroszlóban június 22-én letartóztatott lengyel emisszáriusnál találták ezt az iratot, mely egy herceg Czartorijszky Adám párizsi lakásán 1849 május 18-án tartott értekezletről szól. A házigazdán kívül azon tanácskoztak volna itt Teleki, Pulszky és Rieger, miként elégíthetné ki Magyarország a területén lakó nemzetiségeket, hogy elég erős lehessen Ausztriának és Oroszországnak ellenállani? Legjobb megoldásnak tartották e célra a dinasztia letételét és a monarchia felosztását. A föl-oszló monarchia azonban federatív alapon újra alakulna² úgy, hogy annak, az osztrák-német és az olasz tartományok kivételével, az egyes nemzetiségek és országok eo ipso tagjai lenné-

¹ Párizsi rendőrfőnök közlése június 5. és 8-ról. (Thom jún. 8-diki jelentése mellett. Actes de haute Police. Fasc. 2.) és névtelen confidens jelentése Párizsból, júl. 5. France; Diversa. Ezen osztrák confidens rémhíreire és ostobaságára jellemző a mit Deák Ferencről mond. Hogy t. i. Teleki üzelmeinek Párizsban legtöbbet használnak Deák Ferenc levelei (!), mert Párizsban Deáknak van minden más magyar fölött a legnagyobb hitele és becsülete.

² A jegyzőkönyvet a szept. 1. tartott bécsi miniszterternács kinyomatni rendelé, hadd lássák az osztrákok, hogy mit akart velük tenni a magyarság. (Min. Rat Prot. 3035. sz. ered.) Ki is lőn adva a félhivatalos „Oesterr. Correspondens” szept. 4-diki számában. Magyar fordításban közli Marczali, a Pesti Hírlap 1927. nov. 13-diki számában helyes megjegyzésekkel. — V. ö. Hajnal id. m. I. 116. — De hozta a Journal des Débats is szept. 13. a bécsi lap után (Hübner jelent. Párizsból, szept. 13.). — Teleki ugyane napon írja Pulszkyknak (és szept. 18.), hogy soha így könyvet nem készítettek, csak beszéltek efféleről.

nek; Magyarországon belül pedig Horvátország mellett a románok és szerbek külön területet kapnának; ha azonban az osztrák-németek nem akarnának a nagy Német birodalomba beleolvadni, az osztrák-olasz tartományok pedig valamely olasz állammal társulna, hát ezek is beléphetnének a federatív új államba.¹

Akármennyit hitt, vagy nem hitt is a hadbíró a Teleki működéséről szóló eme titkos tudósításokból, azt tudta és tudnia kellett, hogy Teleki nem a miniszterelnökségéről régen leköszönt Batthyány utasítására cselekedett. De Batthyány nyitotta meg e zavaros vízáradat zsilipjét, — mondá Leuzendorf, — mert ő küldte ki Párizsba Telekit; tehát még a legjobb szándéka mellett is megfelelő rész háramlik rá Teleki fölségáruoló működéséből, a dinásztitától és a monarchiától való elszakadásra törekvés bűnéből. E mellett a nézete mellett maradt a hadbíró, s nem tartotta érdemesnek Batthyány utolsó válasszára, mely minden ily elszakadási törekvést abszurdumnak bélyegezett, bármi megjegyzést tenni..²

¹ Az osztrák kormány Riegert el akarta fogatni s haditörvényszék elé állítani. De Schwarzenberg azt leinté s ezért megelégedtek a jkönyv kinyomtatásával, hadd legyen Rieger legalább kompromittálva! (A. Akten 1849., Fasc. 2, fol. 54. és 71.). — Rieger ropantúl megijedt, mikor az iratot a bécsi lapból olvasta (Párizsban), hogy az osztrák törvény karjai elérik őt Franciaországban is, ahol a forradalmi popaganda pénztárából húzott pénzsegélyből élt (Hübner jelent. szept. 13. ered. France, Rapports). Ijedtében azzal menté magát Bachhoz írt levelében, hogy a lengyel hercegnél csak Telekivel akart megismerni s hogy az értekezlet semmi hivat. jelleggel nem bírt, ő semmit alá nem írt stb. (Min. Rat. Prot. 3326. szept. 19. ered.). A cseh Riegernek elnézte hát az osztrák kormány ezt az „értekezletet“. De Telekinek — s általa Batthyánynak — bűnül róttá föl.

² Kihallg. jkönyv. *Irományok*, 192. sz., 23. pont. Itt meg kell jegyezni, hogy „A háborús Felelősség“ 1930. január—áprilisi füzetében „A szabadságharc magyar diplomáciai levelei 1848—49“ című közlemény — a M. Nemz. Múzeum kéziratárából — sok érdekes adatot hoz Teleki párizsi diplomáciai tevékenységéről. Ezekbe nem mehettém belé, mert a hadbíró sem foglalkozott vele. Neki elég volt, amit az osztrák ügyvivőtől megtudott, noha erre sem fektetett súlyt. Őt Teleki ú. n. forradalmi tevékenysége, a bécsi, stb. forradalmárokkal való összeköttetése érdekelte, melyekről a kémjelentések, stb. előtte feküdtek (ha nem is valamennyi).

XVI. FEJEZET.

Újabb súlyos vádak: a pragmatica sanctió tudatos megsértése a királynak a szárd király ellen adandó katonai erő megtagadása által. Ezen kérdés, az ú. n. „olasz segély“ története. Kossuth furcsa magatartása. Batthyány a pragmatica sanctióból folyó kötelesség teljesítése mellett. — Viharos minisztertanácsok. Kossuth győzelme: a burkolt megtagadás. Ennek következményei.

A képviselőház törvénytelen határozata augusztus 3-án. Ennek története. Viharos minisztertanács. A nádor fölháborodása.

Az olmützi kihallgatások egyikén, éppen Szent István napján egy egész sereg kisebb-nagyobb vádat zúdított a hadbíró az elcsigázott fogoly fejére. Közülök a két első a *pragmatica sanctio tudatos megsértésére* vonatkozott. Az egyik a király részére a támadó külellenség ellen adandó köteles segítség burkolt megtagadása. A másik a képviselőház augusztus 3-i famózus határozata.¹ Hogy ezeket most öneki akarják bűnül felróni, azon annál inkább csodálkozhatott Batthyány, mert a budai kihallgatások alatt éppen ő volt az, aki mintegy példakép adta elő mind a két esetet Kossuth és az ellenzék eljárása jellemzésére.²

Ami már most az első vádat, röviden szólva az *olasz segély ügyét* illeti, közismert dolog, hogy Ausztria szép olasz birtokaiban, a velencei tartományban és Lombardiában már régebb idő óta sokágú gyökeret vert az elszakadásra, az olasz egység megteremtésére irányuló törekvés, melyet aztán a párizsi februári forradalom kirobbantott. A hirtelen kitört zivatar még a háborúk viharezett hőseit, az öreg Radetzkyt is visszavonulásra késztette s midőn a lombard forradalom csapataival a szárd király, tehát egy külhatalom seregei is egyesültek: a bécsi udvar a monarchiában uralkodó fölfordult állapotok miatt nem alap nélkül félt attól, hogy e szép tartományok birtoka végkép kisiklik kezei közül. Nincs természetesebb valami, mint belátni azt, hogy a dinasztia e gazdag tartományok birtokához görcsö-

¹ Erről alább. — *Irományok*, 192. sz., 31. pont.

² Kihallg. jkönyv. *Irományok*, 85. sz. — B. és H. alatt.

sen ragaszkodott. Nemzetközi szerződések, az 1815-i bécsi kongresszus stipulációi erősíték meg Ausztria jogát e föld birtokában, mely nagyhatalmi állásának egyik, ha nem éppen legerősebb pillére is volt. Elfojtott dühvel hallgatta és nyelte le a bécsi udvar Palmerston úgynevezett jóakaró tanácsait, hogy ez örökösen forrongó országokról, melyek hadi erejét lekötve tartják és pénzügyeit rendetlenségbe hozzák, mondjon le, mert ezzel, bár kisebb lesz területe, de erősebb és konszolidáltabb lesz hatalma.¹ Jól tudta az udvar s jól tudták az osztrák konzervatív körök, hogy az angol külügyér e jóakarató tanácsai mögött önző okok, a britt birodalom kereskedelmi érdekei lappanganak és a féltékenység a trieszti Lloyd keleti kereskedelmének föllendülése és amiatt, hogy az osztrák tengeri kereskedelmi és haderő a toscanai secundogenitura erőtényezőivel egyesülve, nem megvetendő versenytársat teremthetnek Angliának a Középtenger partjain. Hozzájárult ehhez az angol textilipar illojális versenye Ausztria olasz tartományaiban. Dacára ugyanis az eléggé szigorú vámrendszernek, a britt gyárak a lombard-velencei vámszemélyzet szisztematikus és példátlan korrumpálásával oly nagymennyiségű szövetárut tudtak e tartományokba becsempészni, hogy csak egyetlen egy ily módon becsempészett angol cikk, a gyapotszövet készítéséből 8000 osztrák takács egy álló esztendeig találhat vala munkát. Mi lesz akkor a cseh, a morva, a sléz hasoniparral, kérdé elkecserevedve a prágai kereskedők egyesülete és Brünn város képviselőtestülete,² ha a két olasz tartomány függetlenné válik?

A nagyhatalmi presztizs kérdése, életbevágó anyagi érde-

¹ Az olasz tartományok föladására vonatkozó irodalomból elég, ha a főbbekre utalok. — Helfert: Der ungr. Winterfeldzug, I. 142. s köv. ll.; Metternich, Nachgel. Papiere VIII. 428, Hübner, Ein Jahr meines Lebens 147. s köv.; Reichlin, Gsch. Italiens II. 22. fejezet; Arneth: Freiherr von Wessenberg II. köt.; Springer ismeretes műve passim; Schönhals: Erinnerungen eines öster. Vertrauen 211. s köv. — A legújabb mű erre a kérdésre Italo Raulich: Storia del risorgimento politico d'Italia (Bologna, 1929) IV. köt. libro primo I., IV., VI–VIII. és libro secundo II. IV. fejezetei.

² A mondott két testület fölötte érdekes és alaposan megokolt beadványai az osztrák kormányhoz 1848 aug. 25. és szept. 13. (Min. Rat Vortr. 3146 ex 1848. ered.)

kek egyaránt ösztönözték hát az udvart, hogy legszorultabb helyzetében, május végén és június elején, mikor már mondhatni egész Olaszország lángban állott, Velence már a fölkelők kezébe esett, Radetzky serege Verona falai alatt keresett quasi menedéket,¹ a *pragmatica sanctio* értelmében segítségért a magyar korona országainak kormányához forduljon.

Már a pozsonyi országgyűlés utolsó napjaiban gondolt arra a bécsi udvar, hogy a rendeket az olasz háborúhoz nagyobb mennyiségű újonc megszavazására szólítsa föl. Esterházyt e célból tapogatódzani küldé le, aki természetesen elsősorban minisztértársaival érintkezett. A kabinet tagjai, élükön Batthyányval nem tartották, amint nem is tarthatták alkalmasnak a főlozlóban lévő utolsó rendi gyűlés elé ily törvényjavaslatot terjeszteni be. Különösen Kossuth érvelése volt az, ami Esterházyt meggyőzte. Kossuth is, csakúgy, mint maga Esterházy és Batthyány elismerte, hogy Magyarország a *pragmatica sanctio* értelmében köteles királyát a külellenség, a szárd király ellen megvédeni; de e kötelemmel szemben az ország abnormis állapotára utalt: a régi rendszer, mondá, ledőlt, az új még nincs fölállítva, a minisztérium alighogy megalakult, ezer és ezer nehézséget kell neki még legyőznie a teljesen új viszonyok megalapozásában; ha ez megtörtént és a minisztérium félesztendeig békésen kormányozhatott, akkor lesz majd ideje ily törvényjavaslat beterjesztésének.² Az udvar ezeket az okokat helytállóknak ismeré el, mert hitte, hogy Radetzky a helyzet ura lesz. Június elejére azonban, mint láttuk, rosszra fordultak Ausztria olasz ügyei s érthető, ha a Kossuth hangoztatta félcsztendőt sokalta a segély nyujtására. Batthyány éppen ekkor Innsbruckban tartózkodott, hogy a Jellachich elleni manifesztumokat kieszközölje. Magától Esterházytól, aztán Zsedényitől, aki az idevonatkozó tanácskozásokban részt vőn, tudjuk és

¹ Az állapotokról kitűnő képet ad Wessenberg sajátk. följegyzéseiben bécsi áll. ltár Wessenberg Handschriften 113. (Megjegyzései a „Genesis der österreichischen Revolution“ című érdekes, ismeretes műre.)

² Blackwell angol ügynök ered. igen hosszú jelentése Pozsonyból, 1848 ápr. 5., a londoni külügyi ltárban (Angyal D. barátom szíves közlése). — V. ö. még Horváth Jenő: Blackwell angol ügynök magyarországi küldetése. Budapesti Szemle 1929 májusi füzetben Blackwell ápr. 3-diki jelentésével.

Zsedényi e tudósítását Eötvös és Széchenyi is megerősíti, hogy a miniszterelnök ekkor, mintegy viszonzásakép a június 10-i manifesztumok kibocsátásának, megígérte a királyi családnak, hogy az olasz háború sikeres befejezése céljából 40.000-nyi újoncot fog az olasz földön harcoló magyar csapatok kiegészítésére¹ az egybehívandó országgyűlés által megajánltatni, amely ígéretre viszont biztosítást nyert, hogy annak teljesítése után a király Budára költözik.²

Az országgyűlés július első hetében egybegyűlt s a trónbeszédben gondoskodni kellett az olasz kérdés fölvetéséről és vele kapcsolatban a megajánlásról, amit Esterházy Batthyánnak nagy nyomatékkal juttatott eszébe. Ekerülhetetlenül szükséges, írta a herceg, hogy a magyarok Ausztria becsületérzetét és érdekeit e fölötté fontos kérdésben méltányolják és belássák, hogy a dinasztia nem fog szégyenletes megadással lemondhatni jogairól Szardinia támadásával szemben, midőn bennünket a *pragmatica sanctio* világosan kötelez kültámadások ellen segílyt nyújtani a dinasztíának.³ Batthyánnak erre a figyelmeztetésre nem volt szüksége. Ezt bizonyítja az a minisztertanács, mely a fölolvassandó trónbeszéd ügyében július 4-én a nádor elnöklete alatt tartatott. A nádor itt mindennek előtt azt a kérdést veté föl, hogy a trónbeszédben érintessék-e a külpolitika? Mert ha igen, akkor az olaszföldi háború miatt újoncokat kell kérnünk az országgyűléstől. Batthyány a kérdésre határozott igennel válaszolt s az újoncok kívánása és ezek föltétlen megszavaztatásának szükségét fejtegette, hogy azonnal Radetzkyhoz küldethessenek, amint a horvát mozgalom lecsendesül, miután a június 10-i királyi manifesztumoknak még addig semmi hatása nem mutatkozott. Ez volt a nádor véleménye is és ezért emelte ki az ezen minisztertanácsról készült följegyzé-

¹ Radetzky tábornagy alatt olasz földön ekkor a 19., 32., 33., 37., 48., 52., 53. és 61. magyar gy.-ezredek s az 5. és 7. sz. huszárezredek harcotak.

² Zsedényi levele *Irományok, Függelék* 15. sz. és Széchenyi elbeszélése Falknál (Széchenyi I. és kora, 263—64). — Készarva hivatkozom csak e két közvetlen föltanúra s másokat mellőzök.

³ Esterházy hiv. fogalm. sine dato, Esterházy-ltár. Érdekes, hogy e fogalmazvány végébe Szécsen Antal azt írta, hogy kitűnő s küldje el a herceg úgy, ahogy megírva van.

seiben, hogy a miniszterelnök „rendkívül lojálisan beszélt és vele, a nádorral, egyetértett.”¹ Széchenyi, Eötvös és Klauzál csatlakoztak e véleményhez, sőt ez utóbbi ezt János főherceggel is tudatni javasla, hogy ez annál buzgóbban igyekezzék a magyar-horvát ellentét kiegyenlítésén, amire a főherceg a magyar kormány kérésére éppen ekkor vállalkozott. Kossuth azonban eleintén semmikép nem akart minisztertársai véleményében osztozni; csak Klauzál előadása után adta meg magát, úgy azonban, hogy nem volt benne köszönet. Kijelenté ugyanis, hogy elébb minél több tekintélyes képviselővel értekezletet kell tartani és csak ennek a tájékoztató értekezletnek kedvező eredménye esetében kellene aztán véleménye szerint azt határozni, hogy a horvátok lecsendesítése után *igyekszik majd a kormány* magyar csapatokat küldeni őfelsége megsegítésére Olaszországba.

A minisztertanácsot meglepte Kossuth e határozott kijelentése. Széchenyi képtelen volt megérteni, miért akarja Kossuth a minisztérium kezét előre megkötni. A nádor pedig valóságos „coup d'état”-nak, — a nádor saját szavai, — tartotta Kossuth e sakkhúzását.² Mindamellet beleegyeztek Kossuth tervébe, mert hitték és hihették, hogy a javasolt értekezlet nagy többsége a kormány nézetéhez fog csatlakozni, ami aztán Kossuthot is megnyugtatja.

A megtartott értekezlet³ eleintén igazolni is látszott Batthyányék számítását, ha Kossuth meg nem ijed Nyáry Pál, Patay József, Teleki László, Besze János és Madarász László éles ellenzésétől. Az ellenzék e népszerű tagjai sohsem titkolták határozott rokonszenvüket az olasz forradalommal. Öszintén, becsületesen és tiszta meggyőződésből kívánták a nemzeti egyesülésre törekvő olaszok boldogulását s bűnnek tartották

¹ A nádor sajátk. följegyzése a minisztertanácsról; alosúti ltár. „Er (Batthyány) spricht — írja a nádor — ausserordentlich lojal, ist mit mir einverstanden.“ — Széchenyi egybevágó rövid naplóbejegyzése: Döbl Hagyat. I. 344.

² U. o. a nádornál és Széchenyinél.

³ Erről bőven szól Kovách L. ismeretes kitűnő műve II. 135 és köv. ll Kovách maga is jelen volt az értekezleten. — Nekem csak per summos apices szabad az értekezletről szólnom néhány új adat fölhasználása mellett.

akadályt vetni ellenébe. Vezették a közvéleményt, de úsztak is vele. Ez a közvélemény pedig hangosan tiltakozott az ellen, hogy „fiainkat Olaszország népe elnyomására használja föl a bécsi udvar“, hogy „magyar katonáink a lombardiai bitófákat állják körül s dobok pergésével fojtsák el a halálraítéltek búcsúszavát s a bakónak segédül szolgáljanak“.¹ Ilyen érzelmek hevítették és késztették szónoklásra az értekezletben Nyáryékat és ezek az érzelmek újultak fel Kossuth bensejében is, aki már a pozsonyi országgyűlésről fölterjesztést akart benyújtatni a királyhoz, a rendek mély sajnálkozásának kifejezést adót afölött, hogy egy alkotmányos országnak, Magyarország csapatai használtassanak föl egy alkotmányért küzdő nép elnyomására. És visszaemlékezett most Kossuth az osztrák, a bécsi egyetemi ifjúság radikális többségének ő hozzá menesztett küldöttségére is, mely lelkesen biztosította a bálványozott Kossuthot, hogy ők és nézettársaik nem fognak a szabadságot kereső, az abszolutizmus igáját lerázni óhajtó olasz testvérek ellen soha fegyvert fogni...²

Kossuth a maga igazi rokonszenvét követte tehát (és nem csupán, mint Kovács Lajos hiszi, népszerűségét féltette), mikor az ellenzéki képviselők nézetéhez csatlakozott, holott ő volt a kormány megállapodásának előadója. Az olasz szabadságtól dagadó szónoklatok megzavarták a kormánypárti képviselőket, Kossuthnak, a minisztérium szószólójának elpártolása pedig magukat a minisztereket és az értekezlet „szégyenteljes“ fiaskóval;³ határozathozatal nélkül végződött... Batthyány ebből látta ugyan, hogy nem lehet föltétlenül számítani e kérdésben a képviselőház többségére; de másnap, július 5-én mégis újra kezdte a minisztertanácsban a nádor elnöklete alatt a küzdelmet. Nem törődött az ellenzék és az általuk sugalmazott lapok támadásával, melyek közül az egyik őt „a büszke oligarchát, aki családját a Habsburgokkal egyidejűnek tartja“, a közön-

¹ A szavak a Március Tizenötödike március 27-diki számából valók ugyan; de quasi wagneri vezérmotívumává lőnek az ellenzéki sajtónak.

² Dr. P. Molisch: Die Wiener akademische Legion (Archiv. f. Österr. Gesch. 110. köt.) 61—62. l.

³ Ezt maga Kovách L. nagy nyomatékkal emeli ki.

ségnek mint száanalomraméltó „kisszerű“ alakot mutatta be, aki nem képes fölfogni az olasz szabadságharcok nagy jelentőségét!...¹ Kossuth az értekezleten tapasztalt hangulatra támaszkodva követelte most a minisztertanácsban, hogy a trónbeszédben egyáltalán ne essék Olaszországról szó; míg Batthyány Bécsbe menni ajánlkozott, hogy megalkudjék az osztrák kormánnyal és újra megígérje, hogy a szerbek és horvátok leszállítása után okvetlenül és azonnal meg lesz a hadi segítség a szárd király ellen. Késznek nyilatkozott a kabinet elnöke a minisztertanácsban arra is, hogy ott fönt Bécsben állását köti e föltételhez, a két nemzetiségi mozgalomnak az udvar és az osztrák kormány általi lecsöndesítéséhez. Kemény küzdelmek után² (melyekben Kossuthot Szemere támogatta) végre is egy kompromisszum jött létre a minisztertanácsban: a trónbeszédbe csak a sajnálkozás vétetett föl afölött, hogy az olaszföldi háború nem ért véget; de egy jegyzőkönyvi határozat kimondotta, hogy mindamellett is érzi a kormány a *pragmatica sanctio*ból folyó kötelezettséget a küllellenség elleni harcban való részvételre és ha a magyar korona területén a béke helyreáll, meg is fog felelni e köteletségnek... Ez a kinyilatkoztatás Batthyány győzelme volt. Kossuth kívánságára azonban, aki a szövetet megfogalmazta, be kellett venni a jegyzőkönyvi határozatba, hogy nem csupán a szerb és horvát lázadás leszerelését kívánja a kormány, hanem föltétlen elismerését az új magyar alkotmánynak az udvar és a folyton akadékoskodó osztrák kormány részéről; sőt még ezen föltételek mellett is kiköti a magyar minisztérium, hogy az olasz tartományok a modern követelményeknek megfelelő, teljesen szabadelvű külön alkotmányt, autonómiát nyerjenek az uralkodótól.³

Kétségtelen, hogy a *pragmatica sanctio* minden kikötés nélküli közreműködést kíván Magyarországtól a király támogatá-

¹ A Március Tizenötödikének július 5-diki száma.

² Ezekről az egykorú iratok cserben hagynak bennünket; csak Széchenyi naplójegyzése júl. 5-ről (Döbl. Hagy. I. 345.) és panasza Kossuth „perfídiája“ ellen gyaníttatja velünk az éles küzdelmet.

³ A trónbeszédet I. Pap D. Nemzetgyűlés I. 7. köv. II. — A többször közzétett, július 5-diki minisztertanácsi jknyvi határozatot legprecízebben a „Közlöny“ 43. száma hozza.

sában külellenség elleni harc esetében. Ezt jól tudta a miniszterelnök, de mivel innsbrucki ígéretének föltételét, a bán lefegyverzését az udvar elfogadta, ez a lefegyverzés pedig nem történt meg: ő is, a nádor is belenyugodott a Kossuthtal kötött kompromisszumba, mely, ha szigorúbban is, de utóvégre ugyanazt a föltételt mondá ki. Sőt belenyugodott abba a kikötésbe is, hogy a szárd király visszaverése után Ausztria olasz tartományai külön modern alkotmányt kapjanak. Oka volt hinni, hogy ezt az angol nyomás alatt az udvar a két szép tartomány megtartása fejében végre úgylis meg fogja adni.

Hogy azért innsbrucki ígérete beváltásának komoly szándékát az udvar előtt kimutassa, az országgyűlés két házának válaszfőlíratába bele akarta tétetni a minisztertanács július 5-i jegyzőkönyvének határozatát megfelelő precíz alakban. Ebbe azonban Kossuth már nem egyezett bele. Most már csakugyan féltette népszerűségét; félt Nyáryék kíméletlen támadásaitól és bántotta az ellenzéki klubbok, az ellenzéki sajtó kárörvendő csúfolódása, mely a minisztereket és köztük Kossuthot a tárcáikhoz való görcsös ragaszkodás vádjával igyekezett pellengrére állítani. „Nincs akarata az ilyen minisztereknek; kedvesek akarnak lenni fönn és lenni; bátor és nyíltszívű minisztereknek saját véleményüknek kell lenni.”¹ Kossuth azt hitte, hogy ezek a nyilak neki vannak szánva és hogy ezeket a vádakokat meg kell cáfolnia. Meg akarta hát mutatni, hogy tud akarni. Heves összeütközések színhelye volt azért az a két minisztertanács, mely július 11-én és 13-án a válaszfőlíratú javaslat ügyében összeült. Az elsőben a hiábavaló kapacitálás után a különben is ingerlékeny Batthyány dühében fölkelt és otthagya a tanácskozást. A másodikban Batthyány, Eötvös, Deák, Klauzál és Széchenyi kijelentették, hogy Kossuth makacskodása miatt lemondanak.² De Kossuth nem engedett — és a nádor és Batthyányék újra meghajoltak előtte. Az adresszjavaslat hát csak annak az óhajnak adott kifejezést, hogy az olasz ügy „a trón méltóságához és a viszonos jogos igényekhez képest oldassék

¹ Március Tizenötödike 96. sz. (júl. 5.).

² A heves minisztertanácsokról, sajnos, csak Széchenyi igen rövid napló-bejegyzéseiből értesülünk, júl. 11. és 13. (Döbl. Hagy. I. 349—50.).

meg“.¹ A miniszterek többsége csak annyit tudott kicsikarni Kossuthtól, hogy az országgyűlésen legalább a július 5-i minisztertanács jegyzőkönyvi határozata, mint a trónbeszéd utólagos magyarázata és a *pragmatica sanctio*ból folyó köteleesség nyílt elismerése olvastassék föl.

Nem vázolhatom itt azokat a heves vitákat, melyek a válaszfőlirati javaslat tárgyalásain július 20-án és 21-én a képviselőházban folytak és amelyek alatt a július 5-i jegyzőkönyvi határozat fölolvassása után elég alkalma volt Batthyáynak, Eötvösnek és másoknak, a felsőházban Wesselényinek,² a *pragmatica sanctio*ból folyó köteleesség teljesítése mellett szót emelni. Mint tárgyunkra tartozóra, csak arra kell rámutatnom, hogy Nyáryék, Telekiék és Madarászék a segélyadás megtagadásában,³ az olasz szabadságharc dicsőítésében, a július 5-i jegyzőkönyvi határozat vehemens támadásában annyira mentek, hogy Kossuth élénk fantáziáját is magukkal ragadták. Hiszen az ő lelkéből beszéltek! Kossuth a minisztertársaival kötött megállapodásokról, mint egykor Csokonai Vitéz Mihály csapóról-papról, megfélemedett. Nem a miniszter, hanem Kossuth Lajos, az európai népszabadság lelkes szónoka kerekedett benne fölül s a július 5-i szövegnek oly megszorító, a *pragmatica sanctio*t annyira teljesen ignoráló értelmezést adott, persze mint a kabinet szónok-minisztere a kabinet nevében, hogy minisztertársai megdermedve, elrémülve hallgatták s Batthyány a megfélemtetésből felocsúdva, alig talált eleintén szavakat a tiltakozásra... Széchenyi Kossuth e szerepéről azt jegyzi föl azon melegeben naplójába, hogy minisztertársa „emberfölötti lény; de tán az egekből való? óh nem! A pokolból!“⁴

¹ Pap D. Nemzetgyűlés I. 135.

² Wesselényi mondá a főrendeknél: „200.000 fegyveresünk van már a papíroson, de mondhatom, hogy a dinasztia rokonszenve ennek legalább felével fölér“. — Az olasz segély és a *pragmatica sanctio* ügyében történt felszólalásokat — pro et contra — igen lelkiismeretesen állította össze Horváth J. „A Szakadás“ c. kézirat gyanánt nyomtatott művecskéjében.

³ Mint jellemzőt említtem meg Vlád Alajos július 21-diki beszédét, mely szerint a vidéki nép sok helyütt kijelentette volna, hogy inkább a régi robotot stb. szolgálja, mint hogy hadba küldjék az olasz ellen. Közlöny 44. száma (júl. 23.).

Döbl. Hagyat. I. 356.

Kossuth e kisiklását, mert mint mondtam, ő a kabinet nevében beszélt, reparálni kellett. Persze úgy, ahogy lehetett. Ez volt célja annak a szerencsétlen interpretációnak, melyet Kossuth a minisztertanács követelésére a másnapi ülésen (július 21) olvasott föl és mely egyrészt az immár fölülkerekedett hangos ellenzékét s a közvéleményt volt megnyugtató, másrészt a *pragmatica sancti*óbeli kötelemnek legalább az árnyékát volt megmentendő. Ha az olaszok a szabad önálló alkotmánnyal sem volnának kielégíthetők, mondá ez az interpretáció,¹ a magyar minisztérium a királynak adandó segély nyújtása előtt még azt is meg fogja kísérteni, hogy egy oly sztratégiai vonal húzassék, melyet Ausztria biztonsága megkíván és az ezen a vonalon túl eső olasz terület Ausztriától elszakadjon, a visszamaradó rész pedig a legliberálisabb alkotmányos intézményeket kapja meg. És ha még ez sem elégítené ki az olaszokat: akkor, csak akkor segítse meg a renitensek ellen koronás királyát a magyarság!...

Batthyányt e kérdésben való magatartásáért Horváth Mihály gyöngeséggel vádolja.² De alig adhatni neki igazat. Batthyány élénken tiltakozott, persze hiába, a minisztertanácsi jegyzőkönyv határozatának illetlen magyarázata ellen. Ha gyöngeségről szó lehet, ez a vád, mint Széchenyi följegyzéseiből kitűnik, inkább vonatkoztatható a nádorra s az egy Eötvös kivételével a többi miniszterre. De itt sem szabad elfelednünk, hogy Kossuth kirobbanásszerűen cselekedett, temperamentumától elragadtatni engedé magát. Erre a, mint a már idegbeteg és elkeseredett Széchenyi mondja, perfidiára a minisztérium s a kabinet elnöke nem számított és ha a dolog megtörtént, a reparáció másként alig volt eszközölhető, mint ahogy eszközöltették. Aztán Batthyányék még megnyugvást találhattak abban, hogy a válaszfölriratba ez a szerencsétlen és furcsa magyarázat

¹ Pap D. Nemzetgyűlés I. 181.

² Függetl. Harc (2. kiad.), I. 281. — Ez állítólagos gyöngeségre látszik utalni az, hogy gr. Szécsen Antal egy 1849 szeptemberében angol revue számára készült dolgozatában a míg Széchenyiről, Eötvösről, Wesselényiről és Kazinczy Gáborról nyomatékkal kiemeli, hogy az olasz-segély megszavazása mellett küzdöttek, Batthyányról csak ezt írja (persze tévesen) „Le ministre président comte Batthyány lui-même inclina vers ces vues“. — Tehát csak „inclina“ (Staatsarch. Anglica).

nem került bele. Batthyányt pedig saját maga előtt méltán menthette júniusi ígérete tekintetében az a körülmény, hogy a Jellachich ellen kiadott királyi kéziratok nemcsak semmi hatással nem jártak, hanem Jellachich még erősebben látszott az udvar kegyében állani s még hathatósabb támogatásban részesült az osztrák kormány részéről, mint azelőtt. Végül nehéz súllyal esik a serpenyőbe nem csupán Kossuth megszorító föltételei, hanem Nyáryék olaszbarát föllépése javára is az, hogy amit a magyar ellenzék kívánt és sürgetett, az még ekkor az osztrák liberálisoknak, jó osztrákoknak is, nemcsak a nemzetközi radikálisoknak, — egyik programpontja volt. Az olasz kérdés legcélszerűbb megoldásának azt tartották ezek még akkor, ha a dinasztia a két olasz tartományról lemond, csak azt köti ki, hogy az államadósságból a rájuk eső részt elvállalják, kereskedelmi összeköttetést tartsanak fenn Ausztriával és ennek áruit akadálytalanul bocsássák piacaikra. Így cikkezett Brucknak, a Schwarzenberg-kabinet későbbi híres miniszterének lapja a trieszti „Österreichischer Lloyd“, így a bécsi Österreichische Zeitung, így az Ausztriával rokonszenvező Augsburger Allgemeine Zeitung és ez volt a véleménye a hangadó bécsi bankároknak, Rotschildnak, Szinának is.¹ Ez pedig Nyáriék és Kossuth előtt nem volt, nem is lehetett titok. Aztán nemcsak az osztrák liberális közvélemény nyilatkozott így, maga a Pilersdorf-minisztérium is, igaz, hogy a legszorultabb helyzetben, mikor az olasz pacifikáció kérdését tárgyalá, a Kossuthéhoz egészen hasonló skálát állított föl: külön alkotmányt a két olasz provinciának a monarchia kebelében; ha ez nem elég, külön állami életet, secundo-geniturát, mint Toscana, egy osztrák főherceg fejedelemsége alatt és ha még ezzel sem elégszenek meg, ám legyenek önálló köztársasaggá, vagy egyesüljenek Szardíniával, csak a Mincio folyón inneni föld maradjon meg Tirol biztonsága szempontjából Ausztriának s az államadósság és kereskedelmi kapcsolatok kérdése oldassék meg méltányosan.²

¹ Ezekről bőven Springer ismeretes műve II. 242. és köv.

² Osztrák min.-tanács jkönyve június 10.; 7. pont. M. Rat. Prof. 976 ex. 1848 ered. és a június 12-dikének IX. pontja. U. o. 978. sz. — Az olasz-osztrák békealkudozásokra szükségtelen kiterjeszkednem. V. ö. egyébiránt Kossuth jó megjegyzései, Irataim, II. 185.

Ha mindez menti Kossuthékat és az ellenzéket, annál inkább szól Batthyány lojalitása mellett az, hogy ő ilyen osztrák és magyar részről egyaránt megadó, olaszbarát fölfogással szemben a *pragmatica sancti*óból folyó kötelezettséget, a béke helyreállta után, tovább is folyton és éppen az osztrák kormányval szemben, különös nyomatékkal hangoztatta. És ha a trónbeszédre adott válaszfőirat értelmében az olasz tartományok számára alkotmányos szabadságot sürgetett is, sőt a békealkudozások megkezdése után Esterházy figyelmét erre külön is fölhívni köteletségének tartotta: itt is, ott is nyíltan hangoztatá, hogy az olasz békekötésnél a dinasztia érdekei és a trón méltósága szem előtt lesznek tartandók.¹

Radetzky győzelmei, Milánó visszafoglalása, a szárd sereg csúfos veresége s Carlo Alberto lemondása a magyar segítség szükségének s a megsegítés föltételei értékelésének véget vettek. A vén tábornagy s az olaszföldi osztrák hadsereg kvázi a Pillersdorf-kormány akarata ellen² megtartá a dinasztianak az olasz tartományokat s az olasz politikájával fölsült Palmerstont arra a, dühét takaró gúnyos nyilatkozatra fakasztá, hogyha Ausztriában a hadsereg dirigál, akkor jobban tennék az osztrákok, ha követnék a hanyatlásnak indult régi római császárság példáját s Radetzky tábornokot tennék meg császárrukká...³

Az olasz segély kérdésének felvetése a magyar kabinet szempontjából két igen kellemetlen következménnyel járt. Kialakult a teljes, többé soha nem enyhíthető feszült viszony

¹ Batthyány Doblhoff osztrák belügyminiszterhez, 1848 júl. 30. (Nemz. Múzeum, 1848—49-es iratok, ered.). És Batthyány Eszterházyhoz 1848 aug. 18. Orsz. Lt. 1663. és 1054/E. sz.

² Roppant érdekes és jellemző az osztrák minisztertanács jkönyve 1848 aug. 10. (IV. pont) és aug. 11-ről (III. pont), ahol a minisztérium és Wessenberg panaszosan nyilatkoznak Radetzky erőszakoskodásáról a békekérdésben! (M. R. Prof. 1989. és 1990. sz. ered.).

³ If the policy of the Austrian government is to be determined according to the direction of the army: the Austrians had better at once follow the example of the Roman Empire in its period of..... degradation and made General Radetzky Emperor!" — Palmerston Ponsonbyhoz 1848 szeptember 26. (londoni külügyi ltár, ered. fogalm. — Angyal D. barátom szíves közlése).

Batthyány és Kossuth között, aztán a nádor és Batthyány ki nem írtható bizalmatlansága a meg nem bízható Kossuth iránt. Másrészt meg ugyanily bizalmatlanság vert még erősebb gyökeret az udvarnál Batthyányval, a magyar kabinettel és a magyar országgyűléssel szemben. Anna Mária a császárné, a szegény Ferdinánd önfeláldozó neje és ápolója örömet lement volna Innsbruckból Budára lakni, mert gyűlölte a demagóg Bécset, ha Batthyány szavát tarthatja. A burkolt megtagadás után erről többé szó sem lehetett.¹ Az udvari körök kedvence végkép Jellachich lőn, aki Lombardia átengedéséről éppúgy nem akart tudni, mint Radetzky...² Ki tudja, nem másképp fordul-e sorsunk, ha magunkért fáj a fejünk és nem a szárd királyért, aki ugyanekkor röpcédulákkal bujtogatta az ellene harcoló horvát határőrvidékieket, hogy menjenek haza és ott-hon verekedjenek az őket eltiporni akaró magyarsággal... Messze távolban az olasz harctérről és a magyar parlament küzdelmeitől a belga földön egy okos, alkotmányos uralkodó, Lipót király, mikor a magyar országgyűlés határozatáról értesült s az olaszföldi eshetőségeket, Velence s a velencei tartomány egyesülését a Lombardiát is birtokló szárd királysággal latolgatta, fejet csóvált és azt kérde: vajjon csakugyan közömbös lehet-e Magyarországra nézve, hogy ki lesz az úr az Adriai-tengeren?!...³

¹ Zsedényi érdekes közlése. *Irományok, Függelék* 15. sz.

² Ponsonby jelentése Bécsből 1848 szept. 21. (Ered. londoni külügyi ltár. Angyal D. barátom közlése.)

³ „Kann es selbst Ungarn gleichgültig sein, wer Herr im Adriatischen Meere ist?“ Lipót király sajátk. levele Wessenberghez, Laeken, 1848 július 28. — Staats Kanzlei. Interiora Fasc. 99). — Egy megjegyzést kell itt tennem az olasz-segély ügyének azon előadására, amelyet Kossuth e cím alatt, „Egy történeti tévedés helyreigazítása“ Iratai II. köt. 349—56. lapjain nyújt. Kossuth úgy adja elő a dolgot, mintha a magyar kormány és nemzetgyűlés tulajdonképeni célja a *pragmatica sancti*óból folyó kötelezettség alóli kibúvás volt volna és csak ezt a célt leplezték a kikötések és föltételek. — Ha valóban így állt volna a dolog, az igaz „unfair“ játék volt volna. — De szerencsére nem így állott s Kossuthot csak az menti, hogy elbeszélésénél érthető elkeseredés behatása alatt szenvedett. — Cantù a neves olasz historikus azt fogta rá, hogy az ő indítványára segélyezé a magyar kormány Ausztriát 40.000 emberrel az olasz szabadságmozgalmak letörésére s Cantù ez értho-

... A hadbíró Batthyány előadása már a budai kihallgatások alkalmával meggyőzni látszott a vád tarthatatlanságáról és ha a nádort, akire Batthyány elsősorban hivatkozott, nem állott is módjában megkérdezni, kihallgathatta volna e pontban Deákot és Eötvöst, akiket a vádlott szintén tanukul nevezett meg. De nem találta szükségesnek. Csak midőn a katonai körök ösztönzésére Olmützben újra kénytelen volt a vádra visszatérni: csak ekkor kellett a bizonyítékokat vizsgálat alá vonnia. A Pesther Zeitungnak és a Közlönynek időközben áttanulmányozott országgyűlési tudósításai, amelyekre a vádlott ismételve is hivatkozott, magukban tán nem lettek volna elegendők. De ott feküdt előtte Esterházy herceg és Wessenberg írásos nyilatkozata. Az előbbi különösen oly határozottan emelte ki Batthyány kétségbe nem vonható igyekezetét a dinasztia megsegítésére, hogy a hadbírónak a *vádat végkép el kellett ejtenie*.¹

*

A *pragmatica sanctio* megsértésére vonatkozó második vádat a *képviselőház augusztus 3-i határozatára* alapítá a hadbíró. Ez is olyasmit tartalmazott, amiért méltán állíthatta volna törvény elé a fejedelem a maga miniszterelnökét, ha ennek ebben része lett volna. Ez a határozat azt mondta ki, hogyha Ausztria a frankfurti központi német birodalmi kormányval a német egység kérdése miatt háborúba keverednék, Magyarország pártolására a dinasztia ne számítsa.² Míg az olasz segély ügyében föltételes, körülírt módon volt hajlandó, de utóvégre is hajlandó volt a magyar országgyűlés a *pragmatica sanctio* szerinti föltétlen kötelességének megfelelni: az augusztus 3-i határozat egyezzerűen, világosan, minden teke-

tetlen ráfogása alapján még a 70-es években is akadtak olasz lapok, amelyek szemére vetik az olasz kormánynak, hogy nem átálja ezt a Kossuthot „évi segélydíjjal hízalni“. Kossuth előadása tehát Cantù gyalázatos hazugságának és e mondott lapok e nemtelen szemrehányásának kivédése akar lenni. — Hogy azonban Kossuth tényleg megíúsítá a király megsegítését a szárd király ellen: az, persze tagadhatlan.

¹ *Irományok* 85. sz. H. alatt; 192. sz., 31. pont. Esterházy nyilatkozata: *Irományok* 125. sz.

² A határozat Pap D. Nemzetgyűlés I. 314.

tória nélkül már előre megtagadta a hadisegélyt a királytól. Most, közel három emberöltő távolából sine ira et studio szabad és lehet azt állítani, hogy ez a határozat amily brutális, éppoly fölösleges, amily politikátlan, annyira naiv is volt. Naiv, mert lelkes patriotikus, szabadságszerető tüntetés egy fantómért, melynek árnyképei mozogtak a frankfurti Szent Pál tempoma falain, egy hatalomért, mely névleg élt, de „tényleg nem létezett és létesülése nem is volt kétségtelen“.¹

Az imént láttuk, hogy a frankfurti parlament a magyar kormány küldötteit igen barátságosan fogadta. Az egységessé válандó nagy német birodalomnak, amelybe hitük szerint Ausztria is bele fog olvadni, még akkor a legszebb reményekkel telített hívei örömmel üdvözölték a vele szövetkezni kész, a Habsburg-dinasztia alatt, de Ausztriával tiszta perszonálunióba kerülő Magyarország képviselőit. És mikor a július 25-i ülésben erről a Magyarországgal kötendő szövetségről szó esett és a balcentrum egyik tagja lelkes szónoklat közben fölhívta ama képviselőtársait, akik e szövetség haladék nélkül való megkötését kívánják, hogy álljanak föl: az egész nemzetgyűlés fölállott.

Semmisem természetesebb és érthetőbb hát, mint az, hogy a német nemzetgyűlés képviselőinek ez a spontán megnyilatkozó rokonszenve a magyar közvéleményt akkor, midőn itthon horvátok, szerbek támadtak és rágalmaztak bennünket, midőn a lázongókkal a csehek, az osztrák konzervatívok, a katonai körök és a bécsi kormány egy követ fűttak, mélyen meghatotta. Ezt a hálás érzelmet akarta tolmácsolni a képviselőház augusztus 3-i ülésén a fiatal Gorové László, a későbbi miniszter, annak ünnepélyes kimondására kérvén a házat, hogy az őszinte szövetség Németország és Magyarország között kívánatos. Gorovétól Teleki László vette át a szót, lendületes költői beszédben fejtegette, hogy az osztrák minisztérium mikor a német egységet meggátolni akarja, vétkezik a dinasztia, Németország, sőt az emberiség ellen. Tüzes szónoklatának hatása alatt, mint Frankfurtban a németek, az egész Ház fölállt s egy szívvel-lélekkel tüntetett a szövetség mellett, az ellenzék csak-

¹ Jól mondja ezt Horváth Mihály Függ. Harc (2. kiad.) I. 299.

úgy, mint a kormánypárti Kemény Zsigmond, Lónyay Menyhért, Horváth Boldizsár, vagy mint maga Eötvös, a miniszter. Növelte a lelkesedést Kossuth gyújtó szónoklata, mellyel Gorové javaslatához hozzájárult. Olyan szép jelenet lehetett ez, mint aminőnek három-négy héttel azelőtt, július 11-én volt tanuja a képviselőház ülésterme. Bizonyára ennek az emléknek hatása alatt állott föl most, mint akkor, július 11-én, Nyáry Pál. Nem elég — mondá — a hálás rokonszenv kifejezése, nem elég a szövetség kívánatosságának kimondása, hozzá kell még a Ház határozatához azt is tenni, hogyha az osztrák kormány a német egység miatt a német birodalmi frankfurti kormány-nyal háborút viselne, Magyarország semmi esetre sem fog Ausztriának segélyére lenni. A lelkesedés mámorában a Ház a javaslatot tüstént elfogadta s az elnök Pázmándy azonnal kimondá a határozatot.¹

Mindez pár perc műve volt, ami alatt senkinek se jutott eszébe, hogy a határozat arcul üti a *pragmatica senctiót*. Csak mikor már késő volt, akkor ocsúdtak föl, akkor képedtek el a jelenlévő miniszterek. Batthyány és Szemere nem voltak jelen; de Deák és Klauzál a fejüket csóválták, Mészáros pedig oda-súgta a mellette ülő Széchenyinek, hogy „ugyan szép bakot löttünk most“. Hisz ez nem egyéb, mint az Ausztriától való teljes elválás kimondása. És tesszük ezt akkor — írja Széchenyi naplójában —, mikor a királyt Budára várjuk, mikor Jellachichsal egyezkedni akarunk!²

Napokig tartott a kedélyek hullámozása a különös határozat miatt a kormányt támogató képviselőkben s magában a

¹ A jelenetnek érdekes leírását adja Kossuth Iratai VIII. köt. 83. és köv. lapjain (De erősen túloz a belőle levont következtetésekben). Furcsa, hogy a Kossuthot gyűlölő Szemere a köztudomás ellen Kossuthra fogja Nyáry szerepét.

² Mészáros Emlékir. I. 108. „Jetzt haben wir gegenwärtige Minister einen schönem Potze gemacht“ — ezt súgta Mészáros Széchenyinek. — Széchenyi azt írja naplójába, hogy megborzadt ettől a határozattól, de érthetetlenül téved, mikor azt jegyzi meg, hogy Eötvös is a határozat mellett szavazott s még érthetlenebb, midőn azt írja, hogy Batthyány közömbösnek mutatkozott. *Mikor Batthyány ott sem volt!* (Amit Mészáros is id. h. határozottan kiemel!)

kormányban is. A nádor az augusztus 6-án tartott miniszteri értekezleten a Nyáry-féle határozatot „mint törvényellenest, bűnösét és veszedelmeset“ nagy szigorúsággal ítélte el.¹ Aggályát fejezte ki, hogy az a legnagyobb mértékben kompromittálja a fejedelem előtt a minisztériumot. Kossuth a nádornak igazat adott és azt fejtegette, hogy Nyáry vagy nagyon ostobául cselekedett, vagy pedig gáncsot akart vetni maliciózus javaslatával a minisztérium lábai elé; de megvallotta Kossuth, hogy őt a javaslat meglepte.² Batthyány ezzel nem elégedhetett meg; oly abszurdnak és oly veszedelmesnek találta a határozatot, hogy annak esetleges következményeitől — mint mondá — „csak a magyarok Istene menthet meg bennünket“. A felelősség a következményekért — folytatá — Széchenyire és Kossuthra hárul, mert egyikük sem mondott ellene Nyáry javaslatának. Vagy viseljük ezt a felelősséget, vagy gondoskodjanak arról, miként lehet a súlyos hibát jóvá tenni. Batthyány nagyon izgatottan viselkedett; bántotta őt Eötvös, Mészáros és Széchenyi ügyetlen viselkedése,³ akik egyébként szégyenkezve vallották meg, hogy Nyáry javaslata őket meglepte és teljesen megzavarta. De különösen Kossuth ellen fordult Batthyány, mint akinek hírlapi cikkei készítették elő a talajt a Nyáry javaslata elfogadására. Kijelentette, hogy ily ellentétek között semmi minisztérium nem állhat meg s a legsúlyosabb miniszterválság is kevesebb veszéllyel jár, mint a mai állapot. Kossuth persze mindjárt késznek nyilatkozott a maga részéről levonni a konzekvenciát: följajánlotta lemondását, aminek Batthyány a saját lemondását szegezte ellenébe és azt kívánta, hogy Kossuth vegye át a miniszterelnökséget, ami ellen ez a leghatározottabban tiltakozott. A csendes, nyugodt Deák is szekundált Batthyánynak: Nyáry augusztus 3-i sikerét ő is Kossuth előző hírlapi cikkeinek tulajdonította. Szokott nyugalmával fejtegette az abszurditását annak, hogy míg más

¹ „Eine höchst ungesetzliche, strafbare und gefährliche Proposition“ mondja a nádor az ezen értekezletről sajátk. följegyzéseiben. Alcsúti Itár.

² „Uebrigens finde er diesen Beschluss auch von Nyáry sehr dumm, oder sehr malitiös und gestehe, dass er durch denselben ganz überrascht sei.“ U. o.

³ A miniszterek magaviseletét az ülésen Kovách L. is megfoghatatlannak tartja. Tört. Tanulm. Pestí Szemle 35. köt. (1883) 81. l.

államokat szövetségre hívunk föl, addig a törvényes szövetségessel szakítani akarunk. Erre a politikára, mondá, ő nem vállalkozik; de ha Kossuth ebben bízik, ám vegye magára, polgári kötelessége ezt a politikáját keresztül vinni.¹

Az elfajulttá vált vitát Széchenyi és Mészáros békítő fölshozalásai csendesíték le s a szégyenkező miniszterek egyhangúlag elfogadták az elnöklő nádor egy javaslatát, mely a hibának nem annyira jóvátételét, mint inkább eltemetését célozta: El kell az országgyűlést legalább két hétre napolni, mert ezen zavaros fölfogások és nézetek sűrűjében egyik kalandos határozat a másik után fog napirendre kerülhetni és csöbörből vödörbe esünk...² Még Kossuth is beleegyezett a nádor ezen javaslatába; csak azt kérte, hogy előbb pénzügyi tervét benyujthassa a képviselőházhoz, akkor aztán ám oszoljanak haza a képviselők!³

...Az előadottak kétségtelenné teszik, hogy az augusztus 3-i határozatért vádolni Batthyányt a hadbírónak semmi alapja nem volt. Egész bizonyosra foghatjuk, hogy nem is a maga meggyőződéséből emelte a vádat, hanem szugerálták neki. Ő tudta Esterházy, Eötvös és Zsedényi vallomásaiból, hogy efféle váddal képtelenség terhelni a magyar miniszterelnököt és tudta azt is, hogy Batthyány azon az inkriminált ülésen jelen sem volt. Nem formálisan ejté el azonban a képtelen vádat, hanem, mondhatnók, nesztelenül suhant el fölötte.

¹ Föltűnő, hogy Deáknak sem a nádor, sem Batthyány nem tőnek szemrehányást, noha ő is ott jelen volt az augusztus 3-diki ülésen. Valószínű, hogy éppen Nyáry beszéde elején kiment a teremből s Klauzállal együtt csak a határozat hirtelen kimondása után ment újra be.

² „...sonst kommt ein Abenteuer nach dem anderen auf Tapet, und wir kommen von dem Regen in die Traufe.“ A nádor sajátk. följegyzése, id. h.

³ Persze ebből az elnapolásból, mint tudjuk, mi sem lőn. A viharos értekezletről írt följegyzéseit a nádor azzal a mondással zárja le: Multum clamoris, parum lanae.

XVII. FEJEZET.

A Szent István-napi kihallgatások. — A horvátokkal való akaratos összetűzés vádja. A hadbíró furcsa okoskodásai. — A magyar kormány kész a horvátok minden horvát kívánságát teljesíteni. De Jellachich ellenáll, mert Kollowrath titkos javaslata értelmében missziója van a „magyarizmus“ letörésére. — Jósikák eláztatása. János főherceg közbenjárása. Batthyány titkos értekezlete a bánnal ezt megszedíti. A horvátok a legmesszebbmenő engedményeket kapnák — egész az elválásig. Az osztrák kabinet megijed; Latour fél, hogy Jellachich a magyarok karjaiba veti magát s megszűnik eszköz lenni. A horvátoknak adandó nagy engedményekbe a király hát nem egyezik bele, hiába fárad Batthyány és Deák. A magyar konzervatív urak is ellenzik ezen engedményeket. Kombinációk Jellachich Magyarországra való betörésével. Jellachich rehabilitása. — Kisebb, adminisztratív természetű vádak a magyar és osztrák minisztériumok közti súrlódások ügyében. A magyar kabinet kész alkudozni; az osztrák vonakodik. Brestel javaslata. A hadbíró cinikus faggatásai. Batthyány büszke válasza.

Aminő alaptalannak bélyegzendő Batthyány meggyanúsítása az olasz segély és az augusztus 3-i határozat ügyében, épp annyira hihetetlen volt a Szent István-napi kihallgatáson elhangzott ama további vád, hogy *őneki kellett volna elkerülnie a horvátokkal való összetűzés* lehetőségét; kiegyezni lett volna kötelessége Jellachichcsal; ő tehát az oka a magyarok és a horvátok közti polgárháborúnak.

Igaz, hogy már a budai kihallgatások során is megpendítette ki nem egyezés kérdését a hadbíró. De Batthyány röviden és tömören fevilágosítja őt, hogy alkudozásai a bánnal s a horvátság egy másik főképviselőjével, báró Kulmerrel, azért nem vezethettek eredményre, mert ezek a kiegyezés fő föltételül nemcsak Kossuthnak a minisztériumból való eltávolítását követelték, ami nehézségekbe nem ütközött volna, hanem a magyar had- és pénzügyminisztériumnak átruházását az osztrák

minisztériumra, tehát az új alkotmány teljes fölforgatását.¹ A hadbíró a fölvilágosításba akkor belenyugodni látszott; most azonban az olmtüzi kihallgatáson, mint mondtam, egyenest vádat faragott ebből a kérdésből és szokatlan vehemenciával, szinte megdöbbenő kifogásokkal igyekezett visszaverni a vádlott minden védekezését. Szükséges ezért a kérdésre kissé kitérnünk.² Előbb röviden szólaltatni meg jellemző párbeszédjünkben a hadbíró és a vádlottat, aztán pedig megokolni Batthyány védekezését azon adatok alapján is, melyek az ő emlékezetében csak hiányosan éltek vagy amelyekről az elkeseredett vita hevében megfeledkezett; amelyeket azonban a hadbíró ismerhetett volna, ha vagy nem titkolják el előle Bécsben vagy időt hagynak neki bővebb áttanulmányozásukra.³ Végül néhány olyan intim jellegű adat alapján, amelyekről sem Batthyány sem a hadbíró egyáltalán nem tudhatott.

Azt mondá Ön, így kezdé Leuzendorf, hogy a nagy nehézségek dacára, amelyek az Ön működése elé gördültek, azért nem hagyta el a miniszterelnöki széket, hogy a zavarok és ellenségeskedések lecsendesítése által lehetővé tegye a törvényesség uralmát az országban. Ez a megokolás elfogadható lehetne; mert magas állásában csakugyan Ön volt a legalkalmasabb a kiegyenlítést például a horvátokkal létrehozni; Ön azonban nem fejtett ki megfelelő működést ebben az irányban, noha erre nemcsak az osztrák minisztérium által, hanem János főherceg által is sürgősen és több ízben fölszólítva lőn... Nem áll, felelé Batthyány, mert én ezekre a fölszólításokra nemcsak süket nem maradtam, a szükséges irányban a körülmények szerint nemcsak teljes energiával cselekedtem, hanem ami a fő, már jóval e fölszólítások előtt, már Pozsonyban sürgettem a nádort, hogy a kezdeményezést ragadja meg, amit a nádor meg is tőn, de eredmény nélkül, mert Jellachich azt felelte, hogy az összehívandó tartománygyűlés előzetes meghallgatása nélkül

¹ Kihallg. jkönyv, *Irományok* 85. sz., D alatt.

² Ezt annál inkább meg kell tennünk, mert oly döntő fontosságú adatokra is támaszkodhatunk, melyek előbb nem álltak a történetkutatók rendelkezésére.

³ Ez utóbbit azért kell föltennem, mert nem bizonyíthatom, hogy *minden* idevágó miniszterialis iratot eltitkoltak volna előle.

nem tárgyalhat. Én voltam aztán az, aki június elejére a bánt a királyi udvarhoz Innsbruckba hívtam a fölség által a kiegyezés eszközzésére ott a király előtt; de Jellachich ott nem jelent meg. Én voltam az, aki János főherceg közbenjárásának gondolatát azonnal elfogadtam, aminek következménye lőn bécsi alkudozásom a bánnal s a horvátok bizalmi férfiával; de ezek nem az igazi, magyar-horvát ellentétek kiegyenlítését, nem az igazi *horvát* kívánságok teljesítését, hanem némely magyar minisztérium elejtését és különösen mint sine qua nont azt követelték, hogy a magyar hadügyminisztérium az osztrákba olvadjon, amit minden mástól eltekintve, már csak azért sem ígérhettem meg, mert erre fölhatalmazásom nem volt. Nem mulasztottam azonban el fennen hangoztatni, hogy a magam részéről hajlandó vagyok a kifogásolt új alkotmány célszerű módosítására, persze törvényes úton és akkor, mikor majd a fölizgatott kedélyek lecsendesülésével ehhez a nagyon nehéz föladathoz a kellő atmoszféra kialakul.¹ Ezen bécsi tárgyalások alkalmával helyezte nekem az osztrák kormány egy emlékirat kidolgozását kilátásba, mely tényleg el is készült,² de Jellachichék imént jelzett követelését is magában foglalá és Pestre szeptember közepe táján, a bán betörése idejében, a legnagyobb izgalmak közepette érkezett meg. Engedésről, arról, hogy a márciusi alkotmány alapjáról lelépjünk, többé most már szó sem lehetett; még ha akartam volna, sem lettem volna képes ezt véghez vinni. De a gondolatot, hogy később a maga idejében célszerű, törvényes úton eszközlendő módosításokkal álljak elő, még akkor sem adtam föl és ezt határozottan ki is jelentém. Tiltakozom hát az ellen, hogy énnekem ebben a pontban a legkisebb szemrehányást is tehessen valaki.

A hadbíró azonban visszautasítá a tiltakozást és tán perfidnek mondható dialektikával a vád botjának másik végét for-

¹ „...dass ich selbst für *vernünftige* Modifikationen nicht abgeneigt wäre; jedoch müssen sie im legalen Wege und erst dann geschehen, wenn eine beruhigtere Gemütsstimmung des aufgeregten Volkes auch den günstigen Erfolg für so schwierige Aufgabe in Aussicht stellen wird.“ Kihallg. jkönyv, *Iromá-nyok*, 192. sz., 24. pont.

² Ez ama hirhedt „Staatsschrift“, melyet a király 1848 aug. 31-diki leirattal ajánlott, a nádor útján, a magyar kormánynak elfogadásra.

dítá Batthyány felé. Elkésett Ön, tisztelt gróf úr, mondá, a maga intencióival már akkor, mikor a bán serege előnyomult. Idejekorán volt volna Önnek kötelessége a bán előnyomulásának méltányos kiegyezéssel elejét venni. Akkor kellett volna Önnek a bécsi minisztérium jegyzékeit és intelmeit s a módosításokra vonatkozó saját javaslatait az országgyűlés elé be-terjeszteni, mikor még a kedélyek nem voltak annyira földúlva, különösen mikor még a föld népe pietással volt eltelve fejedelme, királya iránt...¹ Még gondolni sem lehetett arra, felelé Batthyány, hogy az osztrák minisztérium és a bán közös kívánságát, a magyar hadügy és pénzügy hatáskörének az osztrák minisztériumra való átruházását valaki az éppen összeülő nemzetgyűlés elé terjessze és elfogadásra ajánlja. Ezt keresztülvinni senki nem volt volna képes. Én ezt elégszer hangoztattam Bécsben és ajánlottam az udvarnak, tegyen próbát s ha akad ember, aki é föladatra vállalkozik, ám nevezze ki helyettem miniszterelnöknek; de nem neveztek meg és nem neveztek ki senkit, mert nem akadt ilyen feladatra vállalkozó.

Ez lehetséges, mondá erre a könyörtelen hadbíró, de legalább kísérletet tenni volt Ön köteles és ezzel kimutatni jó szándékát; miután Önnek be kellett látnia, hogy a had-, pénzügy és kereskedelmi ügyek teljesen elkülönített közigazgatása mellett a monarchia fönnállása lehetetlenség, tehát a bán és a horvátok csak helyes és üdvös dolgot kívánnak. Ön azonban még a kísérletre sem mutatott hajlandóságot, még akkor sem, mikor egy képviselő Önt a szeptember 12-i ülésen egyenest figyelmezteté, hogy a nemzetiségi surlódások kiegyenlítésére semmi nem történt.² Ha Önben jó szándék volt volna párosulva a szükséges eréllyel, kivihette volna, hogy legalább a saját minisztériumától kapjon fölhatalmazást, amikor aztán e fölhatalmazás alapján egyenlíthetett volna ki minden viszálykodást.³

Erre a barokk gondolatra, mely csak egy, minden alkot-

¹ *Irományok*, 192. sz., 25. pont.

² Ez Schmidt szász képviselő volt, akinek csaknem lázítás számba menő alaptalan beszéde különben sem a horvátokra, hanem Erdélyre, a szászokra s oláhokra vonatkozott.

³ *Irományok* 192. sz., 26. pont.

mányosság és parlamentarizmus iránt teljesen érzéketlen katonágyában születhetett meg, hogy t. i. a minisztérium egyszerű megbízására az országgyűlés hozzájárulása, sőt tudta nélkül teljesítse Jellachichéknak az osztrák kormány által is támogatott kívánságát, a mondott három magyar minisztérium beolvasztását a megfelelő osztrák minisztériumok kebelébe, mit válaszolhatott Batthyány? Hiába fejtegette, hogy effélére egyetlen egy miniszter, de maga a nádor sem volt volna kapható; hiába hangoztatta, hogy ily lemondást, a magyar alkotmány ily megdöntésével határos megcsonkítását még a népszerű Kossuthnak sem sikerült volna keresztülvinnie: az elfogult hadbíró megmaradt amellett, hogy legalább kísérletet tennie volt volna kötelessége Batthyánynak s mivel ezt elmulasztá, a mulasztás vádja őt súlyosan, nagyon súlyosan terheli...

Nézzünk már most a legteljesebb, kifogástalan hitelű hivatalos iratok alapján e vádak szemébe...¹ Már a legeslegeső minisztertanács, amely a március-áprilisi törvények szentesítése utáni napon Pozsonyban tartatott, csakugyan fölkérte a nádort, hogy Jellachichot Budára hívja meg, ahol viszonya, illetőleg a két ország közti viszony az új közigazgatásnak megfelelően a magyar minisztériummal tisztába fog hozatni; a legeslegeső minisztertanács pedig, mely Pesten ült össze, jegyzőkönyvében kijelenté, „hogy mindent meg fog tenni, amit a törvény, igazság és méltányosság megkíván, hogy a Magyar- és Horvátország közti kölcsönös bizalom megerősíttessék“.² Az április 26 és május 6 közti minisztertanácsokban kimondatott, hogy a kapcsolt részekből a minisztériumokhoz alkalmas egyének fognak kineveztetni, a bel- és igazságügyi minisztériumokban külön-külön horvát osztály horvát államtitkárokkal állítatik föl, a hivatalos levelezés nyelve pedig, Horvátország pozsonyi országgyűlési követének kívánsága szerint, a horvát

¹ Hogy ezek előadásánál némi ismétléseket lehetetlen elkerülni: az a dolog természetéből folyik.

² Ápril. 19-diki jkönyv 5. pontja (Pulszky, mint jkönyvvezető fogalm. G. L. B. No. 1.) és az ápril. 12-diki jkönyv 3. pontja. [Eredeti (!) Staatsconf. 961. sz. (!)]

hatóságokkal a latin lesz, a törvények magyar-latin szövegben és hivatalos horvát fordításban fognak megküldetni.¹

A magyar kormány e magatartása a bár nemzeti érzelmű, de a nyolc százados kapcsolathoz ragaszkodó horvátokat (nem az illírizmus embereit) bizonyára ki is elégíti vala, ha úgy Horvátország integritását, mint autonómiáját nem sértette volna a 48-i választási törvény azon szakasza, mely kimondja, hogy a horvát-szlavón határőrvidék választókerületei a maguk képviselőit egyenest a magyar országgyűlésbe küldik.² Mert ha már polgárosíttatik a határőrvidék: területük Horvát-Szlavon-országhoz lesz vala csatolandó és így képviselőik a horvát tartománygyűlésbe küldendőek és ez a tartománygyűlés fogna aztán ezen területi és lélekszámbeli gyarapodás arányában küldeni ki a maga kebeléből nagyobb számú képviselőt — tehát nem csupán 18-at, amennyit t. i. a választási törvény Horvátországnak kijelöl — tartományi képviselők gyanánt a magyar országgyűlésbe.

Ugyanezt az esetet vélték fennforogni a horvátok az úgynevezett alsószlavóniai három megyénél, mely különben eddigelé egyenest a magyar diétákra küldé követeit.

A horvátságnak a határőrvidék képviselote felőli eme jogos sérelme orvoslására és a szlavón megyéket illetőleg méltányosnak nevezhető kívánsága teljesítésére a kilátás kedvezőnek volt mondható; csak barátságos érintkezés kellett hozzá. Voltak ugyan magyar politikusok, az új miniszteriális kormányformával járó centralizmusnak teóriában merev hívei, akik, mint például Szemere, ezen elmélet értelmében úgy vélekedtek, hogy ez az új miniszteriális kormányforma a horvát autonómiának félretolását tulajdonképen megkívánná.³ És valószínű az, hogy

¹ Min. tan. jkönyve ápr. 26. (Szemere fogalm.) és máj. 1. (Pulszky fogalm.) G. L. B. ad No. 11. — A május 6-diki min. tanácsról a nádor sajátk. följegyzése. Alcsúti ltár.

² 1848. V. t. cikk 5. §-ának 106. és 107-dik pontja.

³ „Die Autonomie von Kroatiens innerer Verwaltung ward, als ein Zeichen des föderativen Verbandes aus blosser Schonung nicht berührt; obgleich die neue ministerielle Regierungsform deren Unterdrückung nicht nur gerechtfertigt sondern erfordert hätte“ írja Szemere ismeretes kis művében. Gr. Ludwig Batthyány (Hamburg, 1851.) 62. lapon.

ez a teória érvényesült a választási törvény idézett szakaszának megalkotásánál akár akaratlanul, akár a zágrábmegyei hatalmas magyarbarát horvát párt főembereinek befolyása alatt, akik már 1847-ben egész Horvátországot Magyarországra szertették volna beolvasztani és legalább Zágráb megye illetén inkorporációja végett tényleg tőnek is lépéseket.¹ De a választási törvény jelzett balfogásán túlmenni még gondolatban sem szándékoztak ama teória emberei sem, főntartás nélkül elismervén a horvátok autonómiáját mint a társszövetség kifejezőjét. Annál nagyobb és föltétlenebb volt a megegyezést célzó igaz jóakarát a magyar kormány és az országgyűlés nagy többsége részéről. Egy, a nádor elnöklete alatt május közepén tartott minisztertanácsban még az az engesztelő gondolat is fölmerült, hogy a horvátok kívánságai meghallgatására egy oly magyar politikust küld hozzájuk a magyar kormány, akiben közéleti multjánál fogva minden tekintetben megbízhatnak. Ki is volt e célra gróf Szécsen Antal vagy Zsedényi, vagy az Almássy grófok egyike szemelve² és mi sem áll vala útjában annak, hogy a barátságos megegyezés alapján az egybehívandó országgyűlés a sérelmeket gyökerestől orvosolja. A nádor Ferenc Károly főherceget még külön is biztosította, hogy a magyar törvényhozás a legmesszebbmenő tekintettel fog lenni Horvát- és Tótországokra, mert nagy súlyt fektet e kapcsolt országoknak az anyaországhoz való hozzásimulására.³ A magyar kormány pedig Esterházy útján a király előtt még akkor is nyomatékkal hangoztatta ezt, mikor az engedetlenkedő bán horvátföldi sereggyűjtésével szemben kénytelen volt ellenintézkedéseket rendelni el. De még a június 10-i királyi manifestumok után is, amelyek Jellachichot minden tiszttől megfosztották és amikor a horvát tartománygyűlés úgyszólván tombolt a magyargyűlöletben, a Batthyány-kabinet ünnepélyesen kijelenté, hogy Horvátország kívánságait a legvégsőig, ameddig a magyar korona jogai és a nemzeti becsület engedik, a magyar országgyűlés

¹ Erről Miskolczy id. műve (A horvát kérdés stb.) első kötetében bőven és szépen értekezik.

² Május 19-diki min. tanács. A nádor sajátk. följegyzése. Alcsúti ltár.

³ A nádor sajátk. levele, május 18. — Secr. d. Kab. A.

előtt a leghívebben és leghatározottabban képviselni fogja.¹ A határőrvidékieket külön is igyekezett a magyar minisztérium megnyugtató és kiengesztelni. Batthyány maga kérte a szlavóniai határőrvidék főhadparancsnokát, báró Hrabovszkyt, hirdesse mindenfelé, hogy a magyar kormány nem csupán a pozsonyi törvények összes előnyeiben fogja részesíteni a határőrvidéket, hanem ha miegyéb oly kívánságaik vannak, amelyek a törvény keretén túlmennének és ezeket Hrabovszkyval tudatják, hát ezek teljesítéséről megfelelő törvényjavaslatot fog a nemzetgyűlés elé beterjesztetni a magyar minisztérium.²

Mind e jóakarat megdőlt azonban két tényező ellenállásán. Az egyik a horvát túlzók, jobban mondva az illír nemzetiek pártja volt, amely azóta, mióta gróf Apponyi György szerencsétlen politikájának a Magyarországgal és magyarsággal legmelegebben rokonszenvező szabadelvű magyarbarát horvát pártot a konzervatív elvek érdekében 1847-ben letörnie sikerült,³ hatalomra jutott és abban a szabadságtól ittas, 48-as forradalmi légkörben a nemzetiség túlfűtött mentalitásától, részben a nagy délszláv testvériség ábrándjától sarkalva, az anyaországgal való kapcsolatot szét tépni és külön független államot teremteni igyekvők a federatív vá válandó monarchia kebelében.

A másik tényező pedig az új bán, Jellachich, aki mesterien tudta ezt a pártot s a pártot hevítő érzelmeket és törekvéseket a maga elé tűzött célra fölhasználni. Nem szabad kétségbe vonni, hogy Jellachich lelke húrjait a horvát nemzeti eszmények megrezegtették. Elég jelét adta ennek, mint az első báni ezred alezredese és ezredese a 40-es évek alatt a társadalmi életben és hazafias horvát költeményeiben.⁴ Érthető, hogy honfitársai benne a forrongó idők nemzeti hőseit tisztelték.

¹ Esterházy előterjesztése június 9. (Staatsconf. 726. sz.) és a június 29-diki hivatalos kijelentés, Közlöny 20. száma.

² Batthyány Hrabovszkyhoz, június 1. Dr. Thim: Az 1848—49-i szerb fölkelés II. 177. sz.

³ Erről bőven és érdekesen ír Miskolczy Gyula a maga már id. alapvető műve I. kötetében!

⁴ Nincs itt hely bővebben kitérni erre (vagy akár arra, hogy tanuló korában költeményei Magyarországiért is lelkesedtek). Elég utalnom Miskolczy id. m. I. 279. lapjára.

De most három emberöltő madártávlatából már végkép megállapítható, hogy ezzel a nemzeti vagy népi beállítással szemben annak a másik fölfogásnak van igaza, melyben a magyar és osztrák történetírás,¹ bár ellenkező szempontból, megegyezik. Ez az utóbbi azt mondja, hogy az egységes, a régi Ausztria hűséges paladinja;² mi pedig azt mondjuk, hogy emellett a reakció hőse volt, ami végkövetkeztetésben egyre megy. Elnyomta a saját maga és fölhasználta népe nemzeti érzelmeit azon cél hűséges szolgálatában, amelyre őt katonai neveltetése, családi hagyományai mintegy predesztináltak és amelyre — elhivatott.

Ezt megcáfolatlanul bizonyítja Jellachich patronusának, Kollowrat államminiszternek előttünk fekvő fölterjesztése a császárhoz 1848 március 20-ról. Nagyon nevezetes ez az eddigelé ismeretlen irat; nem árt pár percig megállani mellette és szerzője mellett.

Általánosan tudott dolog a szívós természetű s nagy rutinnal bíró Kollowratnak versengése Metternicchel szemben. Ez a körülmény tette őt teljesen érdemetlenül népszerűvé 1848 márciusában a pozsonyi rendek naiv többsége előtt, akik örömmel üdvözölték a hírt, hogy az uralkodó órá bízta az alkotmányossá vált Ausztriában a belügyminiszterséget és nemsokára őszinte sajnálkozással vették tudomásul visszalépése szándékát, mert mint a titkosrendőri jelentés mondja, Kollowrat nagy tiszteletben és nagy becsülésben állott a magyarság előtt.³ Ezt az értékelést persze hamarosan megcáfolta egy föltűnést keltő kis

¹ Főlöseges volna ezt a nagy osztrák, vagy osztrákszínezetű egyéb irodalmat idéznem. Csak mint kuriózumot említem meg, hogy M. Hartley 1912-ben megjelent műve mennyire ellenkezik címével „The man who saved Austria”; a munka címe, hőst igen helyesen a régi Ausztria szolgálatában állónak tünteti föl, de a munka tartalma inkább a nemzeti hőst emeli ki (persze a Jellachich-család adatai alapján).

² Jellemző, hogy a bánt már báni pályafutása első felében ennek nevezi Sullivan, Belgium bécsi követe: „Jellachich est dans le fait le champion de la cause impériale et autrichienne.” Ered. jelent. 1848 június 14. (brüsszeli külügyi ltár. Angyal D. barátom szíves közlése).

³ Bizalmas rendőri jelentés Pozsonyból 1848 március 20. (Polizei Hofstelle 4140. sz. a.) és ápr. 6. (Min. d. Innern, Sektion II. 173.) Mindkettő az 1928 július 15-én leégett bécsi belügyi levéltárban.

röpirat, mely 1848 nyarán jelent meg¹ és a visszavonult Kollowratot olyannak mutatta be, aminő tényleg volt: a magyarság mélységes gyűlölőjének, a horvát illyrizmus pártfogójának, a federatívva alakuló egységes monarchia előmozdítójának, aki mint „fő cseh“² azt akarta, hogy ebben a monarchiában aztán Csehország játssza a vezetőszerepet. A legújabb kutatások ennek a jellemzésnek teljesen igazat adnak s végleg megrögzítik a képet, mely a magyargyűlölő Kollowratban a horvátországi illyrizmus fő védnökét tünteti föl.³ Már a 40-es évek elején a szláv mozgalomnak fölhasználásában kereste és ajánlotta a szükséges ellensúlyt a „terjeszkedő magyarizmus“ ellen, mely, mint mondá, Magyarországnak eddig „szerncsére“, különfajtájú lakosait egy tömegbe akarja összeolvasztani, a melléktartományok nemzetiségét pedig letörni igyekszik. E veszedelem ellensúlya csak a szláv eszme és „ennek a szlávizmusnak tulajdonképeni és egyetlen képviselője a bán, akit katonai hatalommal kell mindig felruházni, mert ki kezeskedik arról, kérdé, hogy nem jönnek-e oly idők, mikor a bán teljes befolyására szükség lesz?“⁴

Ezeket az időket Kollowrat bekövetkezettnek látta, midőn a király 1848 március 17-én a független felelős magyar minisztérium fölállításába beleegyezett, amelynek kormánya alatt Magyar- és Horvátország, a határőrvidék és Erdély egy egységes, erős modern állammá fog tömörülni. Tüstént föl-emelte hát 1848 március 20-án⁵ intő szövegét az uralkodóhoz az okvetlen beálló „magyar veszedelem“ lehető megelőzése érdekében.

¹ Remellay Gusztáv: Gróf Kollowrat és a horvátországi s újvidéki események

² „Prototyp des Böhmen“ — mondja róla Metternich, Gervayhoz 1842. augusztusában írott levelében. (Schlitter, Aus Oesterreichs Vormärz II. Böhmen 76. l.)

³ Kollowrathnak igen jó jellemzését adja Miskolczy id. m. I. 128—129.

⁴ Miskolczy id. m. I. 247. és a 44. számú roppant érdekes irat u. o. s aztán I. 271.

⁵ Bizonyos históriai írónia van abban, hogy ez az irat éppen az nap kelt, mikor a titkos rendőrség Pozsonyból azt tudatja, hogy a magyar rendek örömmel üdvözölték Kollowrat megbízatását az osztrák alkotmányos belügyességgel!

„A Batthyány és Kossuth alatti „ügynevezett“¹ miniszteriumnak föllállítása, amire a Fölséged által a nádornak adott rendkívüli fölhatalmazás vezetett — így szól Kollowrat előterjesztése — a kapcsolt országok, a határőrvidék és Erdély számára a legkárosabb következményekkel fog járni. Az a két pártfőnök — Batthyány és Kossuth — Horvát-Szlavonországokat municipiális jogaik, nyelvük stb. elismerése által maguk mellé csábítják; remélik, hogy a katonai határőrvidékkel tekintélyes haderőt fognak nyerni, az erdélyi magyarságban és a székelységben szövetségeseket találnak. Ha ez a csábítás, ez a szövetség sikerül: akkor a többi osztrák, sajnos heterogén országok állaga egy oly kompakt (magyar) masszával fog szemben állni, mely még dinasztiaellenes támadásokra is hajlandó. Jóérelmű emberek itt csak egy gyors és határozott lépéstől várnak üdvöt: a megürült báni tisztet egy erélyes, népszerű férfiúval kell betölteni; Erdélybe pedig a maga idején, a körülményekhez képest, megfelelő királyi biztost kell majd a magyar unióbarátok befolyásának gyönggítésére küldeni. Mivel az ügy fölötte sürgős, röviden megnevezem a személyt, akire a bán katonai és polgári hatalma rábízható volna. Az első báni határőrvidéki gyalogezred ezredesének, Jellachich József bárónak neve már magábanvéve is kellő ellensúly lenne az ultramagyarok üzelmei ellen.“²

V. Ferdinánd, sőt már Ferenc császár idejében sem szoktak a legfelsőbb elhatározásokkal valami nagyon sietni. Annál föltűnőbb hát, hogy Kollowrat beadványára még aznap megtörtént a legfölsőbb elhatározás egy, a haditanács helyettes elnökéhez intézett kabineti irat alakjában, mely kimondja, hogy a horvát báni tisztet ő fölsége oly gyorsan, amint csak lehetséges, „so schnell als möglich“ Jellachichsal akarja betölteni.³ A helyettes elnök, Hohenlohe herceg, az uralkodó akaratát természetesen az illetékes magyar kir. udvari kancelláriával közölte,⁴ mely azt az akkori ügymenet szerint a Staatskonferenz

¹ Kollowrat használja a gúnyos kifejezést előterjesztésében.

² Kollowrat előterjesztése: *Irományok, Függelék 2. sz.*

³ A legf. elhatározás Kollowrat előterjesztése végében.

⁴ Orsz. L. Kanc. eln. iratok 163. ered.

elé volt köteles terjeszteni. Ez sürgősen meg is történt. Ferenc Károly elnöklete alatt, ennek nagybátyja, az öreg Lajos herceg, aztán maga Kollowrat, továbbá gróf Hartig államminiszter, a katonai főhatalmazott, herceg Windischgrätz, végül báró Jósika Sámuel erdélyi udv. kancellár és Szögyény László magyar alkancellár gyűltek össze évégett március 22-én.

Az értekezlet elé természetesen Kollowrat javaslatának csak a lényege, egy bán kinevezésének sürgőssége került; de nem került maga a teljesen bizalmas jellegű megokolás, amellyel Kollowrat a maga javaslatát kísérte. Ezt a bizalmas megokolást a két főherceg természetesen ismerte, Windischgrätz és Hartig előtt sem maradt titokban; de lehetetlen volt a két magyar, Jósika és Szögyény elé oda tárni azt, hogy a bán földadata tulajdonkép az egységessé válandó s új alkatában hatalmasabbá leendő magyar birodalom fölemelkedését meggátolni, lehetőleg elgáncsolni lesz. Az értekezlet hát a köröskörül tapasztalható forradalmi mozgalmakra, a trón s az államkormány biztonsága megszilárdításának szükségére és arra utalt, hogy a forradalmi mozgalmaknak Horvátországra és a határőrvidékre, mint a monarchia katonai erejének egyik főforrására való áttérjedését kell mindenáron meggátolni s ezeket a tényezőket a trón iránti föltétlen engedelmességben megtartani. Ezért kell a megüresedett báni széket egy népszerű, teljesen megbízható katonai egyéniséggel tölteni be és kezébe adni az eszközt, a báni ezredeket.¹ A tervnek ilyen alakban volt lelkes szószólója az értekezleten a nagy konzervatív, minden forradalmi mozgalmat gyűlölő és Erdély különállását védelmező, de egyébként jó magyar, báró Jósika Sámuel. Mikor fölvetődött a kérdés, hogy ki legyen hát bánná, ugyancsak Jósika javasla Jellachichot, akit ő nem ismert, de akit neki erre a tisztségre légalkalmasabbnak (egész bizonyosan Kollowrat sugalmazására) Jósika jó barátja, az addig magyarbarát érzelmeiről ismert főúr, báró Kulmer, Jellachichnak is jó embere, ajánlott.²

¹ Az értekezletről szóló ered. jegyzőkönyv március 22. („Höchst dringend“ jelzéssel!) Staatsconf. A. 393. sz.

² Ezt Szögyényből tudjuk. Emlékir. I. 65. és köv. — De az előbbi jegyzetben idézett jknyv erről nem tud.

Az értekezlet tagjai, akik a kijátszott két magyar tag kivételével a Kollowrat tervébe be voltak avatva, természetesen kapva-kaptak a Jósika javaslatán. Egyhangúlag határozatba ment Jellachich kinevezését a mondott megokolással a fölség elé terjeszteni, amihez aztán az éppen Bécsben időző nádor, aki a Kollowrat függőnye mögöttieket éppen úgy nem gyanítá, mint Jósika vagy Szögyény és akit az értekezletre meg sem hívtak, azonnal szóbelileg megadta hozzájárulását.¹ Az uralkodó jóváhagyását pedig az értekezleti határozat másnap, március 23-án nyerte meg és eznap keltek azután a kinevezésre vonatkozó királyi kéziratok az értekezleten megállapított szövegek szerint.

Jellachich hát, mint láttuk, ab ovo faltörőnek volt kiszemelve a Szent István koronáját alkotó országok egységes magyar állama ellen. És hogy e szerep eljátszásához ne hiányozzék benne a jókedv és buzgalom, az egyszerű ezredesből néhány nap alatt ország zászlósát, titkos tanácsost, altábornagyot és horvátországi katonai főparancsnokot teremtetett a fejedelmi kegy. A horvát-magyar bonyodalmak tetőpontján nem egyszer fölvetődött a kérdés, vajjon nem lehetett volna-e a magyaroknak a bánt és pártját lefegyverezniök, ha egy-két miniszteri tárcát is följájlanak Jellachichéknak már márciusban? Kollowrat előterjesztésének ismerete után könnyű erre a kérdésre a felelet.²

Az igazságnak tartozunk itt röviden leszögezni, hogy a Pillersdorf alatti osztrák alkotmányos minisztérium a két kabinet megalakulását követő első hónapokban ezektől a reakcionárius tervektől teljesen távol állott. Mikor május második felében Ferenc Károly főherceg a horvátoknak a báni értekezletből, Jellachich ezen törvénytelen minisztériumából kelt panaszát

¹ Ezt a most idézett jkönyv jelenti. — Jellachich kinevezésének eddig ismert története s Szögyény előadása és a rátámaszkodó Viszotái is (Széchenyi írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal II. Rész, 364—5 római számú lap, M. O. újabkori történetének forrásai) az általam elmondottak szerint korrigálandó.

² A bécsi belga követ Sullivan még júliusban is azt hiszi, hogy Batthyány „se serait évité bien des embarras s'il avait pris au mois de mars un ou deux Croates dans son ministère“. Ered. jelent. 1848 július 14. (brüsseli külügyi ltár, Angyal D. barátom szíves közlése).

(melyben a magyarok ellen támogatást kérnek és azt sürgetik, hogy a király semmi oly rendeletet ne adjon ki, mely a bánnak a magyar kormány ellen irányuló intézkedésével ellenkeznék), midőn, mondom, a főherceg ezt a panaszos beadványt az osztrák minisztérium elé terjesztve, ettől véleményadást kívánt: az osztrák minisztertanács e kívánsággal szemben teljesen lojális és törvényes álláspontra helyezkedett. A horvát ügy, így határozott az osztrák minisztertanács, a magyar minisztérium hatáskörébe tartozik, ennek utalja át a beadványt a főherceg. Ilyen értelemben tőn Pillersdorf báró külön is előterjesztést a főhercegnek, mikor ez magántitkára által véleményt kívánt tőle. Pillersdorf e kívánságnak megfelelt, mint azt a VIII. fejezetben láttuk, de ismételve is kérte a főherceget, hogy nézetei nyilvánítását olybá vegye, mint magánember személyes nézetét, nem pedig mint miniszterelnökét, mert hivatalos minőségében neki tilos dolog a magyar ügyekbe akár csak tanácsadás alakjában is beleavatkozni.¹ Sőt maga Doblhoff miniszter is, aki később, a nyár folyamán, Jellachich kívánságainak legbuzgóbb szószólója lőn, még május hó legvégén, mikor minisztériumát az Innsbruckba menekült császári udvarnál képviselte, nem habozott az udvarral szemben ugyanezt a törvényes és lojális álláspontot hangoztatni. Neki adatta át véleménynyilvánítás végett Ferenc Károly főherceg a horvát deputáció amaz ismeretes iratát, mely a császártól Horvátország teljes függetlenítését kérte; de Doblhoff Esterházyhoz utasítja a kabinetirodát és kijelenté, hogy ő neki csak akkor volna joga és kötelessége horvát ügyekbe beleszólni, ha az örökös tartományok érdekeiről volna szó.²

De még azok a reakcionárius tényezők is, melyek Kollowrat szellemében működtek, eleintén várakozó álláspontot foglaltak el tartalékseregük vezérével, a bánnal szemben. Mást egye-

¹ „Indem diese (= osztrák miniszteri minősége) mir untersagt, auf die Angelegenheiten des Königreichs Ungarn selbst einen beratenden Einfluss auszuüben“. Pillersdorf a főherceghez május 19. Ered. Secr. d. Kab. A.

² Mind erről bőven az osztrák min.-tanács május 17. jkönyve M. R. Prot. 829—830. sz. — Doblhoff jelent Innsbrucból május 27. (ered. M. R. Prot. 965. sz. melléklete). — A horvát beadványokat közli Pejakovíc, ismeretes kis művében

lőre nem kívántak tőle, csak azt, hogy a horvátokat és a horvát határőrvidéket mindenkép tartsa meg a dinasztia iránti hűségben. Ez fontos volt azért, hogy a horvát és határőrezredek az olaszok elleni harcokban meg ne rendüljenek. Valami titkos utasítást, határozott biztatást azonban, mely Jellachichot a magyar kormány elleni cselekedeteiben bátorította volna, még ekkor alig kapott az udvartól. Ez gyanítható abból a beadványából, amelyet április 29-én intézett Ferenc Károly főherceghez s melyben helyzete kétes, kényelmetlen voltáról panaszkodik, határozott utasítást kér, vagy pedig fölmentését a báni tisztség alól.¹ Úgy látszik, hogy a bán eme panasza s visszalépési szándéka a fordulópont a reakciós körök magatartásában. Ekkor kellett kapnia közelebbi utasítást még nem annyira az udvar, a dinasztia tagjai, mint inkább főleg a legfelsőbb katonai körök részéről, hogy elsősorban a magyar hadügyminisztérium létjogosultságát támadja meg és az összes hadügyek bécsi központosítását követelje. Ettől fogva van első nyoma annak is, hogy a bánt Latour kéz alatt ágyúkkal és lőszerekkel segíti.² De már nemsokára nyíltan hirdeti a bán, hogy a legkisebb lépést sem tette a magyar minisztériummal szemben anélkül, hogy ezt ne jelentette volna Ferenc Károly főhercegnek, „mint akihez utasítva van“.³

Ha a bánnal való megegyezés esélyei addig az illyr nemzeti párt magyargyűlöletén és szertelen követelésein szenvedtek hajótörést, ettől a fordulóponttól kezdve már nyomósabb szempontok, a legfelsőbb katonai és reakciós körök célkitűzése is hozzájárultak az akadályok halmozásához, sőt bátran mondhatjuk, hogy ezek alkották a tulajdonképeni akadályt.

Nem lehet itt céloim bőven beleereszkedni a fölülről most már támogatott Jellachich és a mögötte álló párt viselkedésének vázolásába, mint vetették félre a nádornak, a magyar minisztériumnak s a királynak rendeleteit, mint hirdették világgá „a hallatlan szemtelenséget“, mellyel a magyarok a királyi rendeleteket „kicsalták“ vagy „kicsikarták“ a királytól, aki a

¹ Jellachich ápril 29. Ered. Secr. d. Kab. A.

² Magy. min.-tanács jkönyve május 8. Pulszky fogalm. G. L. B. No. 11.

³ A zágrábi hivat. lap, „Agramer Zeitung“ május 27. száma.

rázúduló behatások alól fölszabadulva, önként vonná vissza e parancsokat.¹ Elég rámutatnom arra, hogy a bán a királyi parancs dacára június elején az innsbrucki udvarnál nem jelent meg, hogy viselkedéséről számot adjon s a megegyezés föltételeit a magyar miniszterelnökkel megbeszélje.²

Mi sem bizonyítja ellenben a magyar kabinet fejének békülékenységet világosabban, mint az, hogy a horvátok közt nagy népszerűségnek örvendő János főherceg közbenjárása gondolatát még ott Innsbruckban elfogadta.³ Mert ez ekkor, ne feledjük, mintegy áldozatszamba ment, jog és presztizs kérdése volt. A magyar közvélemény végleg elítélte a bán és az illyr párt viselkedését; nagy párt volt a képviselők és politikusok között, akik megbüntetni kívánták a föllázadt országszázlósát, akik meg voltak győződve, hogy a vakmerő Jellachich letörése után az illyr túlzók szétrobbannak és az igazi horvát testvérrel könnyű lesz az őszinte kibékülés. Maga a horvátországi magyarbarát pártnak elüzlött feje, a türmezei nemesek főispánja, a horvát viszonyok legalaposabb ismerője, a derék Jozipovich is hirdette ezt s követelte a bán letörését a magyarbarát horvátok érdekében is, akiket áldozatul dobni, mondá, nem szabad. „Ha csakugyan komplanálni akartok az illyrekkel, írta Jozipovich éppen e napokban Szeimeréhez,⁴ úgy nekem nem marad egyéb hátra, mint politikai pályámról egészen lelépni. Inkább rabszolga akarok lenni, mint tagja oly nemzetnek, mely a rajta elkövetett annyi gyalázatot és sértésért nem tud vagy nem akar elégtételt venni gyáva ellenén....“

¹ Jellemző a hirhedt Gáj Lajosnak egy, május 16. írt, gyűlölettől tájékozó cikke, melyet jó fordításban közöl Vetter Antal a „Hazánk“ XI. köt., 328. lapon.

² Utalok a VIII. fejezetben elmondottakra.

³ János főherceg közbenjárásának gondolatát tulajdonkép a bán vetette föl, Ferenc Károly főherceghez írt május 15-diki levelében (ered. Secr. d. Kab. A.), mert ezzel akarta elhárítani az üzelmei megvizsgálására kiszemelt kir. biztos kiküldetését.

⁴ Szombathely 1848 június 14. (Sajátk. eredeti Orsz. Ltár Fasc. D. 6. 466/1848. sz.) — A horvátországi magyarbarát pártnak Jellachich üldözései elől menekült számos tagja részint Grácban, részint Szombathelyt tartózkodott. — Jozipovichról igen sok új és fontos dolgot mond el Miskolczy id. műve.

Nagyon sokan gondolkodtak akkor így Pesten s a miniszterek között ez volt a véleménye Kossuthnak is, aki az e felől tartott június 18-i minisztertanácsban e véleményének szokása szerint heves ékesszólásával zabolátlan kifejezést is adott.¹ Igen valószínű, hogy Kossuth nézetét több minisztertársa is pártolá. Batthyány mindamellett is keresztülvitte a minisztertanácsban, hogy János főherceg ünnepélyesen fölkeressék, nagy tekintélyével és népszerűségével csillapítani le a horvátok izgatottságát, eloszlatni bennük azt a hamis hitet, hogy ellenszegülésük a dinasztia részéről helyesléssel találkozónék és biztosítani őket, hogy a közelgő magyar országgyűlés minden méltányos kívánságukat örömet fogja teljesíteni.²

Nem sokkal e békülékeny minisztertanácsi határozat után megérkezett János főherceg tudósítása, hogy a kiegyezési tárgyalások helyéül Bécsét tűzte ki, oda a bánt és a horvát bizalmi férfiakat már fölhevítette és oda várja a magyar kabinet fölhatalmazottjait is.³ Batthyányéknak azonban alapos okuk volt a június 18-i határozat mellett megmaradni. Ha Jellachich Innsbruckba a király elé nem ment el a magyar miniszterelnökkel tárgyalni, sőt világgá hirdette és Hrabovszkynak, az ellene kiküldött magyar királyi biztosnak dicsekedve írta meg, hogy őt, midőn Batthyány távozása után Innsbruckban megjelent, az egész udvar ünnepélyesen fogadta, az uralkodócsalád tagjai kegyeik és jóindulatuk biztosítása mellett bocsátották el, hát nem volt valószínű, hogy János főherceg meghívására Bécsbe fáradjon. Másodszor pedig nem tehette ki magát a magyar kormány képviselője egy „innsbrucki“ blamázsna. Egy szépen megokolt emlékiratban kérte hát újra a magyar minisztérium János főherceget, hogy ő utazzék le Zágrábba a horvátok fölvilágosítása végett, sőt eszközölje ki a királytól, hogy a horvátok törvényes tartománygyűlést tartsanak és ott válasszák meg a magyar országgyűlésre küldendő követeket, akik kíván-

¹ Ezért írja róla naplójában Széchenyi: „Es ist, solange Kossuth im Ministerium, jede Ausgleichung mit den Kroaten unmöglich“. (Döbl. Hagyat. I. 338).

² Magyar minisztertanács iktönyve június 18. — Vörös A. gyűjteménye 1227. sz. (M. Nemz. Múzeum).

³ János főherceg a nádorhoz június 27. Ered. u. o. 1011. sz. a.

ságaikat saját személyükben adják elő, mert ez lesz a kiegyezés legbiztosabb útja.¹

A megfontolás, amelynek alapján az emlékirat elkészült, kétségtelenül helytálló volt, mert a bécsi tárgyalásokon, ha ezeket János főherceg előző békítő és fölvilágosító zágrábi útja nem előzi meg, attól kellett tartani, hogy a Horvátországban uralomra jutott párt és Jellachich, ha egyáltalán megjelennek, a legtúlzottabb követelésekkel fognak föllépni. A nádor azonban, akit János főherceg időközben újra fölszólított, hogy Batthyányt hozzá Bécsbe küldje föl, rábírta a minisztériumot ez utóbbi kívánság teljesítésére. Határozatba ment tehát, hogyha a főherceg Zágrábba csakugyan nem menne le, Batthyány Bécsben találkozozzék a főherceg égissze alatt Jellachichcsal.²

Mennyire igaza volt a magyar kabinetnek Jellachichot illető föltevésében, azt az bizonyítja, hogy a horvát tartománygyűlés fölhatalmazottjai július közepén Bécsbe a bán nélkül érkeztek meg. Batthyány sem ment hát föl, hanem Zsedényire bízta a velük való tárgyalás megkezdését. Az innsbrucki eset ezen megismétlődése miatt a magyar kormány legjobban szeretne volna most már, ha a június 10-i manifestum végrehajtásával Jellachichot végkép elmozdítja és helyette új bánt nevez ki a király, akivel, mint elfogulatlannal, könnyebben lehet tárgyalni. János főherceg ezt nem ellenezte; a horvát küldöttséggel meg is beszélt, de ez természetesen erről nemcsak tudni nem akart, hanem szertelen kívánságait oly ultimátumba öltözteté,³ melyre a magyar miniszterelnök még választ sem adathatott. Még a konzervatív Zsedényit is meglepte ez a merész ultimátum, mely Horvátország kiválását és Ausztriához való csatlakozását követelte. „Én a magam részéről az illyrekkel sohasem tárgyalnék, írja Zsedényi Kossuthhoz, in-

¹ A magyar minisztérium július 4-diki emlékirata a nádorhoz. Hiv. hit. másolat Staatsconf. 994. számmal. — Elég jó kiadása Kossuth Hírlapja júl. 21. száma; innen vette Pap D. Okm.-tár I. 279 s. köv.

² A nádor sajátk. följegyzése a július 4-diki minisztertanácsról. Alcsúti levéltár.

³ Ezt az osztrák minisztertanács július 8-án bőven tárgyalta (Min. R. Prot. 1412. ered.). Munkám ökonomiája nem engedi meg a bővebb foglalkozást ezzel.

kább magukra hagynám őket; Magyar- és Horvátország közt minden összeköttetést elzárnék, mert félesztendő mulva a horvátok maguk közelednének felénk“...¹ És Batthyány július 24-én a főherceg kívánságára mégis, mindamellett is fölment Bécsbe, mikor oda Jellachich is fölérkezett. Kellett-e ennél erősebb bizonyosság méltányos megegyezési szándokáról? S nem volt-e a hadbíró előtt, a pöriratok között, János főhercegnek idevonatkozó levelezése² a nádorral és Batthyányval?

Bírjuk éppen e napokról Széchenyi Istvánnak egy remek levelét a magyar miniszterelnökhöz. Szívrehatóan fejtegeti benne a horvátokkal való kibékülés szükségét, a polgárháború iszonyait. „Ne vesd meg kérését, tanácsát egy becsületes öreg embernek“, írja neki, és kívánja, hogy mint győztes pacifikátor térjen vissza Bécsből.³ Ez nem is mult Batthyáynyn. Pulszky kitűnő elbeszéléséből tudjuk, mint folytak le a magyar kancellária épületében a tárgyalások egyrészt Batthyány és Pulszky, másrészt Jellachich és Ozegovich Metell között, aki Horvátország egyik követe volt a pozsonyi országgyűlésen s a bánnak most „in politicis“ segédkezett.⁴ Jellachich föltételei itt is a hadügy és pénzügy központosítása osztrák kézben s az osztrák államadósság megfelelő részének átvállalása, tehát olyan követelések voltak, melyeknek a magyar-horvát viszonyokhoz semmi közük nem volt. Ha ezek teljesítettnek, mondá a bán, könnyű lesz a béke a horvát és a magyar közt. Ezekkel az elfogadhatatlan követelésekkel szemben Batthyány minden jogos horvát kívánság teljesítését megígérte. De ez hidegen látszott hagyni az udvar paladinját, noha az eredménytelen tárgyalások megszakítása és Batthyány távozása után, aki a bánt horvát nemzete jogai és üdve szolgálatának köteleességére figyelmezteté, Pulszky előtt a bán elérzékenyedett. Pulszky a maga elbeszélését ezzel az elérzékenyülési jelenettel zárva, komédiásnak nevezi a bánt. Azt hiszem azonban, nincs igaza.

¹ Zsedényi Kossuthnak, Bécs, júl. 21. (Nachl. Schwarzb. VIII. 396. hiv. ford.); Batthyány Zsedényihez júl. 17. (Koss. Arch. Fasc. 433., 422/E. Jászay fogalm.; Zsedényi Batthyányhoz júl. 19. (Nachl. Schwarzb. id. h.).

² Haynau Schwarzenberghez 1849 nov. 13. *Irományok* 220. sz.

³ Július 25-ről. Majláth B., Széchenyi levelei III. 621.

⁴ Életem és korom (2. kiad.) I. 330 és köv.

Batthyány szavai, melyekkel a bán horvát hazafiságára appellált s a horvát nemzet ügyét és javát fejtegette, kétségkívül hatottak rá, sőt megrendítették őt. *Egész bizonyosra vehető, hogy Batthyánnak még egy titkos, négy szemközti találkozása volt Jellachichsal*, melyről eddig nem tudtunk s melynél a katonát a magára vállalt szerepben Batthyány békés ajánlatai, utalása a két ország közös multjára, s maga a horvát-magyar tradíció nyolcszázados ereje megingatták, annyira, hogy teljes készségét fejezte ki a megegyezésre.¹ Érthető azért, hogy a magyar miniszterelnök július 31-én Pestre visszaérkezvén s a másnapi minisztertanácsban bécsi útjáról referálván, jó kedvvel jelenté ki, „hogy a horvátokkal nem lesz bajunk; Jellachich igen kellemes ember, kész velünk kezét fogni, a szerbeket magukra hagyni; de bajunk lesz a (bécsi) németekkel“.²

És Batthyánnak ebben az utóbbi állításában igaza volt, mert most már más szelek fújdogáltak a bécsi kormány vitorlájába, mint még másfél hóval azelőtt. Az új külügyminiszter, az öreg báró Wessenberg, aki ezt a tárcát a császári ház miniszterségével csak május végén vette át, június közepén Innsbruckban ugyan még elhiszi a bánnak, hogy ennek legfőbb óhaja a magyar-horvát viszonyokat a magyar országgyűlésen kiegyenlíteni,³ mert Wessenberg nincs beavatva a Kollowrat-féle tervbe, mely a bánt eszköznek szánta. De Bécsben kormányzó kollégái körében már vége lőn Pillersdorf legális és lojális fölfogása időszakának; ő is és a nemrég még szintén lojális gondolkodású Doblhoff báró is most már a tehetős és konzervatívabb bécsi polgárság fölfogásához alkalmazkodnak, mely az osztrák-magyar viszony szemléletében a hoch-tory és felső katonai körökkel egyetértve, a márciusi magyar alkotmány gyökeres mó-

¹ A szemfüles belga követ ennek neszét vette. Augusztus 2-diki jelentése kiemeli „les arrangements qui semblaient devoir mettre un terme à la guerre civile entre les Croates et les Magyars. Le ban de Croatic avait été sur le point de s'entendre avec le comte Batthyány“. (Ered. brüsszeli külügyi ltár. Angyal D. barátom szíves közlése).

² Széchenyi naplóbejegyzése aug. 1. (Döbl. Hagy. I. 361). *Ezt a bejegyzést csak most lehet érteni!*

³ Wessenberg lev. helyetteséhez, Lebzeltern báróhoz, Innsbruckból, jún. 18. Staatsk. Interiora Fasc. 101.

dosítását, az összes kül- és hadügyek, pénz- és kereskedelmi ügyek Bécsbe való összpontosítását és Magyarországtól az államadóság megillető részének elvállalását követelte. Ehhez az irányhoz csatlakozott aztán a Bécsbe jövő Wessenberg is, mint meggyőződéses centralista és így a reakciós körök horvát exponensét az alkotmányos osztrák minisztérium is a maga ügyvédjévé, sőt paizsává választotta, melyet szívesen tolt maga előtt.¹

Alig merült ugyanis föl János főherceg közvetítésének gondolata, az osztrák minisztérium egy oly irattal kereste meg a magyar kormányt, mely naivnak, de bizonyos perfidiával fűszerezettnek mondható. A világért sem kívánna belenyúlni, mondá, „az Ausztria határán képződő hatalmas Magyarország alakulásába“, ha a fenyegető horvát-magyar polgárháború Jellachich követeléseinek visszautasítása miatt nem jelentene nagy veszélyt Ausztriára nézve is; mert az olasz harc téren harcoló határőrvidékiek majd tűzhelyeik védelmére haza fognak vonulni és mi lesz akkor az olasz tartományokkal? Aztán az „illyriai szlávok“, a szerb határőrök, szintén nem lesznek visszatartók fajrokonai megsegítéséről. Ez olyan veszély volna, mely följogosítaná Ausztriát ebben a kérdésben a maga eddig tartott *neutrális álláspontját földadni!*²

Képzeltető, hogy ez a kijelentés, Jellachich és a túlzó horvátok e nyilvánosságos, leplezetlen pártolása akkor, mikor János főherceg közbenjárásával egyezkedni kész a magyar kabinet Jellachichcsal, mily viharos jelenetekre adott alkalmat a magyar minisztertanácsban. Batthyány a legnagyobb mértékben föl volt háborodva; Eötvös az osztrák minisztérium átiratát forradalminak nevezte, olyannak, mely csak a bécsi aulához, az éretlenül zajongó ifjakhoz méltó. Kossuth azt kérde, hogyan maradhat két korona, a magyar és az osztrák egy fejen, ha Ausztria Magyarország ellen hadat akar viselni? Azt kívánta Kossuth a nádortól: írja meg János főhercegnek,

¹ Pillersdorf pálfordulásáról érdekesen ír a (különben teljesen udvari befolyás alatt álló) bécsi belga követ már július 14-én. (Brüsszeli külügyi ltár. Angyal D. barátom szíves közlése).

² Az osztrák összminisztérium a magyarhoz június 29. Ered. a M. Nemz. Múzeumban. 1848—49-es iratok.

hogya Ausztria az elszakadni készülő horvátokat támogatja, akkor Magyarország Ausztriától lesz kénytelen elszakadni; legyenek aztán a horvátok akár kínaiakká; a magyarság majd Galiciában fog támaszt keresni. A királytól pedig határozott kijelentést kérjen a nádor, folytatta Kossuth, hogy szláv vagy magyar politikát akar-e követni? És ha ezt az utóbbit, akkor azonnal bocsássa el mostani magyarelleses minisztériumát...

Batthyány már tudta vagy legalább gyanította, hogy János főherceg zágrábi útja, melyet oly egyhangúan óhajtott a nádor és a magyar minisztérium és amelyhez oly sok reményt fűztek, azért maradt el, mert ezt az osztrák minisztérium határozottan ellenezte.¹ Méltó haragiában hát Batthyány Kossuth javaslata mellé állt. Szükséges, mondá, hogy ily körülmények közt egyszer már „*va banque*“-ot kiáltunk. Ez a kijelentés azonban Széchenyit hozta erős fölindulásba. Élesen ostromozta Kossuth politikátlan aut-aut politikáját s maró gúnnyal csipkedte a minden áron való hősködést,² mikor békülnünk kell, mert különben elveszünk. Széchenyi kemény szavait viszont Batthyány vette zokon és arra kérte a nádort, tegye meg Széchenyit miniszterelnökké, mint aki bizonyára jobb módot tud a békülésre osztrákkal és horváttal önálánál. Mint rendesen, most is a nyugodt Deák fölszólalása s a nádor közvetítése csillapítá le a hullámokat. Deák úgy fogta fel a dolgot, hogy az osztrák kormány a határőröknek Olaszországból való visszatérésétől fél s ez a félelem tétette vele azt a baklövést. Határozatba ment hát az osztrák jegyzékre megfelelni, kifejezteni az abszurdumot, mely ugyanegy uralkodó egyik állama neutralitásának a másikkal szemben való fölmondásában áll és figyelmeztetni az osztrák kabinetet, hogy a *pragmatica sanctio* Magyarország területe integritásának védelmét is előírja. Így is történt. A jegyzékváltás a két kormány közt és külö-

¹ Az osztr. minisztertanács július 8-diki jkönyve. Id. h.

² „Er (Széchenyi) sagt die grössten Wahrheiten und persifliert Kossuths „Eisenfresserei“ — írja a nádor sajátkezü följegyzéseiben július 21-ről. Alcsúti ltár.

³ A két viharos minisztertanácsról, júl. 20. és 21., csak a nádor sajátkezü följegyzései adnak fölvilágosítást. Alcsúti ltár.

nösen Batthyány előszóval való tárgyalása Bécsben, a Jellachichsal folyt egyezkedési kísérletek mellett, úgy, ahogy befedték egyelőre a szakadékot....¹ Ha Leuzendorf tudhatta volna, hogy Batthyány a maga méltó averzióját legyőzve, az osztrák kormány ily ellenséges föllépése dacára is fölment Bécsbe a bánnal tárgyalni, alig mert volna e vonatkozásban vádat emelni a magyar miniszterelnök ellen!

A júliusi jegyzékváltások azonban, mint mondtam, csak egyelőre fedték be a szakadékot a horvát kérdésben a két kabinet között. Amint a hó utolsó harmadában megnyílt bécsi parlamentben a magyarellenesszláv és konzervatív német többség kialakult, a Doblhoff-kormány erre támaszkodva, most már nyíltan is magáévá tette azokat a magyar minisztérium megcsönkítésére irányuló követeléseket, melyeket eddig az udvari reakciós párt Jellachich útján mint horvát kívánalmakat hangoztatott. De persze e követeléseket jó szerével nem, csak fegyveres fenyegetéssel remélte kicsikarhatni a magyarságtól. Ez a fegyver, ez a kard pedig a bán volt az osztrák kormány kezében.

Doblhoffék kezéből ezt a kardot kellett hát kiütnie a magyar kormánynak. Oly messzemenő engedményeket kell adni a horvátoknak, melyek őket teljesen lefegyverzik, a lehető legkedvezőbb helyzetet teremtenek számukra a magyar birodalom belül. Ezeket az engedményeket helyezte kilátásba Batthyány Jellachichnak a vele történt titkos találkozón és ezek szédítették meg rövid időre a bánt úgy, hogy a vele való kiegyezésről Batthyány a minisztertanácsban oly optimisztikusan nyilatkozhatott.

Hosszas és beható eszmecserék után állapította meg a magyar kabinet ezeket a messzemenő engedményeket s aztán egy megfelelő törvényjavaslat szerkesztésével Deákot és Szemerét

¹ Az ide vonatkozó főbb iratok: Magyar min.-tanács emlékirata Esterházyhoz július 4. ered. Orsz. Lt. B. 1661. cs. 486/E. sz.; osztrák min.-tanács a magyar kormányhoz hiv. más. M. Rat. Vortr. 1300, júl. 18.; Batthyány Doblhoffhoz, júl. 30. Impurum. Nemz. Múz. 1848—49-es iratok; Doblhoff Batthyányhoz júl. 31. Ered. U. o. — Horváth Mihály, úgy látszik, használta ezeket az iratokat. Persze nem idézi őket, illetőleg provenientiájukat.

bízta meg, akik azzal hamarosan elkészültek.¹ Ez a törvényjavaslat a bán alá rendel Horvát-Szlavónországban és a megfelelő határőrvidékeken minden katonai erőt s a magyar hadügyminisztériumban külön horvát osztályt állít föl horvát államtitkár alatt. Ugyancsak horvát államtitkárt állít a magyar törvényjavaslat a felség körüli minisztériumhoz is, külön horvát osztályokat a pénz- és kereskedelemügyi minisztériumokban szintén horvát államtitkárok alatt. Minden más közigazgatási ügy számára külön horvát minisztert Pesten, aki a bán véleményét minden fontosabb ügyben köteles meghallgatni és rendeleteit a bán útján adja ki; de ha kívánják a horvátok, ez a horvát miniszter Zágrábban székelhet, rája a magyar minisztérium semmi befolyással nem fogna bírni. Egyetem és legfőbb törvényszék lesz váltóügyekben is Zágrábban. A magyar országgyűlés csak a hadügy, külügy, pénz- és kereskedelemügy terén alkot a horvát képviselőkkel együtt közös törvényeket. Horvátországban a horvát nyelv a hivatalos. Ehhez járulnak olyan közgazdasági engedmények a határőrvidék részére, amelyek teljesen megfeleltek a határőrök ezirányú összes kívánságainak.²

A minisztériumnak először az volt a terve, hogy mielőtt a törvényjavaslatot a Házhoz benyújtja, leküldi Deák Ferencet a horvátokhoz a velük való megegyezés létrehozására; de aztán jobbnak vélte, hogy a Drávamenti kormánybiztos, Csányi László mellé adandó képviselőkkel végezze ezt a feladatot.³ Arra is számított azonban Batthyány, hogy a legtúlzóbb illyr párt nyomása és a bécsi reakciós körök kézalatti izgatása miatt még ezen az alapon sem sikerül a megegyezés. A legvégsőre is

¹ Augusztus 25-diki min.-tanács jkönyve, Szemere sajátk. fogalmazványa, Koss. Arch. Szemere-Akten 41. sz. — És az augusztus 27-diki jkönyv szintén Szemere fogalm. U. o. 46. sz.

² Deák F. sajátk. fogalm. *Irományok, Függelék* 6. sz. — Szemere javaslata Szemere fogalm. Koss. Arch. Fasc. 489 Szemere-Akten 42. — A két javaslat csaknem teljesen egyező. A különbség az, hogy Szemerée §-okba van osztva (tán Deákén alapszik).

³ Széchenyi naplóbejegyzése az aug. 25-diki minisztertanácsról Döbl. Hagy. I. 283. — Az országgyűlési „Határozat a horvát ügyekről” országgyűlési nyomt. iratok 62. sz. (sinedato).

elhatározta hát magát a magyar kabinet. Megtenni azt, amit legutóbb Zsedényi ajánlott Kossuthnak, visszanyúlni arra, amit Wesselényi már hónapokkal azelőtt javasolt Batthyáynak. „Horvátországot mint sajátunkat, írja a meghiggadt államférfiú, nem lehet megtartani; hagyjunk föl ezt célzó és hasznot nem, csak kárt okozható törekvéseinkkel; lépünk a horvátokkal őket elismerő, függetlenségüket biztosító, de kereskedésünket és a tengerparti közös birtokot hasonlóan biztosító szerződésre . . .¹ Akkor még a pusztában elhangzó szó volt Wesselényi értelme. Most azonban már élénk visszhangra talált. Mert mikor az augusztus 27-i minisztertanács Deákék törvényjavaslatát helybenhagyta, jegyzőkönyvileg kijelenté azt is, „hogya ezen az alapon a kiegyenlítés meg nem történhetnék, azon esetben az elválásra s ennek folytán a pusztá szövetségi viszony elfogadására is rááll, fenntartván Fiúme s a magyar tengerpart birtokát s az azzali szabad közlekedés és ezútoni kereskedés biztosítását“.²

Kétségtelenül nagy ár volt ez a márciusi független felelős minisztérium elleni támadások beszüntetéséért; de kész volt ezt a minisztérium és az országgyűlés megfizetni, ha odafönn elfogadják. Mert a törvényjavaslatot előbb a királynak kellett bemutatni, vele ezt a legvégső lemondó engedményt is tudatni. Ezt a minisztertanács Batthyányra és Deákra bízta, akik augusztus 29-én Bécsbe mentek és ott az ügyet még az osztrák minisztériummal is, ha kell, megbeszélendő voltak, hogy minden utólagos bonyodalomnak eleje vétessék.³ Most már látni fogja a fölség, hogy magyar minisztériuma a horvátokat a legteljesebb mértékben ki akarja elégíteni. Most már a magyar királyon fog állani, hogy lemond-e Szent István koronája egyik értékes birtokáról s a Magyarországtól való függetlenítéssel elégíti-e ki a horvátokat, vagy rábíri őket a Deák készített törvényjavaslatban nyújtott messzemenő kedvezmények elfogadására a magyar korona kebelén belül? Erre az utóbbi esetre

¹ Kardos S. Wesselényi II. 207.

² *Irományok, Függetlenség 7. sz.*

³ A nádor levele Ferenc Károlyhoz 1848 auguszt. 27. fogalm. Alcsúti ltár.

való tekintettel egy új kiáltvány szövegét is magukkal vitték Batthyány és Deák Bécsbe és természetesnek tartották, hogyha Jellachich a király beleegyezésével az utóbbi módot fogadja el, báni hivatalába, melytől őt a június 10-i manifesztum megfosztá, formálisan visszahelyeztessék.¹

A szegény beteg királyt markában tartó reakciós párt azonban sem azt, sem ezt nem akarta. Horvát autonómia vagy függetlenség, horvát jogok vagy horvát boldogulás közömbös dolgok voltak előtte, de annál szívósabban ellenzé a horvát-magyar kiegyezést, mert a gyűlölt magyar alkotmányt Jellachichsal akarta letöretni és egyelőre legalább a legfontosabb minisztériumok hatáskörét a bécsi kormánynak megszerezni, Hiába hirdette és tartotta is magát a bécsi forradalomból megszületett osztrák kabinet alkotmányosnak, parlamentárisnak és szabadságszeretőnek; hiába tiltakozott Doblhoff a bécsi parlamentben a többség tapsai között a reakcionárius jelző ellen, melyet magyar miniszterkollégája, Kossuth, a pesti országgyűlésből szemébe vágott; hiába ápolt kebelében az öreg Wessenberg őszinte alkotmányos, reakcióellenes érzelmeket és nézett sötéten az előle elrejtőző „kamarilla“ felé és hiába volt Schwarzer a föltétlenül liberális alkotmányosság túlhevés barátja: ebben az *egy* pontban reakcióval és kamarillával mindannyian kezét fogták s centralista álláspontjuk diadalrajuttatásánál az eszközökben nem válogattak.

Megdöbbenéssel olvassa a kutató e tárgy felől az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvét augusztus 26-ról, tehát éppen arról a napról, amelyen Deák és Szemere jóhiszeműen dolgoztak a horvátokat kielégíteni célzó törvényjavaslaton, éppen abból az időből, midőn augusztus 27-én a Batthyány-kabinet késznek nyilatkozott a béke kedvéért Horvátországot a magyar korona kötelékéből is végleg elbocsátani.

Ezen az igen nevezetes augusztus 26-i miniszterértekezleten együtt volt valamennyi osztrák miniszter: Wessenberg elnöklete alatt Doblhoff, Latour, Krauss, Bach, Hornbostel és

¹ Erről még alább.

Schwarzer.¹ Latour hadügyminiszter a többek közt azt jelenté be, hogy Jellachich sürgetve kér hadserege tartására pénzt, mert szeptember 1-től fogva képtelen lesz fizetni csapatait, a magyar kormány pedig nem küldi meg neki a „köteles“ dotációt. Tudni kell ugyanis, hogy a magyar kormány a magyar szent korona területén levő seregek tartását, fizetését magára vállalá;² de természetesen megtagadta ezt a lázadó bán vezérlete alatti seregtől az osztrák kabinet megismételt fölszólítása dacára is. A bán a Horvátországban lefoglalt kincstári pénzekből fűdözte egy darabig a kiadásokat; azután kölcsönökért fordult ide-oda; helyettese Lentulay Imre, még Zsófia főhercegnőtől is, mint a horvát nemzet nagy jóakarójától legalább 1 millió ezüst forintnyi kölcsönt kért, de nem kapott.³ Nem volt hát más hátra, mint újra az osztrák kabinethez fordulnia, mely a magyar kormányval való elszámolás reményében néhány ízben már megsegíté és pedig elég tekintélyes összegekkel (100—150.000 forinttal) a bánt.⁴ Most augusztus utolsó heteiben is nagyobb összegekre volt szüksége s valóban nagy szüksége a bánnak. Latour a minisztertanácsban igen élénken fejtegette a komoly veszélyt, mely abból okvetlenül elő fog állani, ha pénz híján minden fegyelem fölbomlik, a bán alatti csapatok föllázadnak és a bán a legvégső szükségben a lázadás megelőzése végett vagy a *magyarok karjaiba veti magát* vagy hadi népét legalább táplálhassa, *tüstént* megkezdí a támadó háborút Magyarország ellen, *holott már korábban saját magunk érdekében szükségesnek mondatott ki, hogy báró Jellachich még egy darab ideig temporizáljon.*⁵

¹ M. Rat. Prot. 2061. sz. lásd: *Irományok 3. sz.*

² Erről már az ápr. 22-i magyar minisztertanács határozott; a jkönyv hiv. más. Staatsconf. 962. sz. alatt.

³ Lentulay a főhercegnőhöz, Zágráb, 1848. júl. 19. Ered. Secr. d. Kab. A. — U. o. a főhercegi titkár, Erb udv. tanácsos udvariasan tagadó válasza a főhercegnő nevében.

⁴ Ezekre vonatkoznak: átirat a magyar miniszteriumhoz 1848 július 24.; osztr. min. tanácsi jkönyvek júl. 3., júl. 11. (Min. R. Prot. 1365., 1455—56 sz. ered.)

⁵ „Nun sei aber — mondja a Latour beszédét kivonatban idéző jegyzőkönyv — in unserem Interesse als notwendig erkannt worden, dass Baron Jellachich noch eine Zeit lang temporisiere“. *Irományok 3. sz.*

Batthyány pöre történetének elbeszélésénél nem föladatom az első magyar felelős és független minisztérium viharos történetét, az osztrák kormánnyal és a mindenható mellékkormány-nyal, a reakcióval vagy kamarillával vívott küzdelmét megírnom. Legyen azért elég itt csak rámutatnom Latour most ismertetett előadására s az elfogulatlan olvasóra bíznom Latour e kijelentését kapcsolatba hozni Kollowrat március 20-i előterjesztésével s ebből aztán levonni a következtetést.

Föl kell azonban vetnem a kérdést, miért tartott Latour és miért tartott az egész osztrák kabinet, mely Latour argumentumait helyeselte és a kívánt pénzsegélyt a bánnak megszavazta, attól, hogy Jellachich a magyarok karjaiba veti magát? Hogyan támadhatott az összes előzmények, a bán eddigi viselkedése után ily abszurdnak tetsző gondolat Latour agyában? A felelet csak egy lehet. Az, hogy Jellachich elmondta bécsi patrónusának azokat az engedményeket, amelyeket Batthyány ama titkos értekezleten a horvátok részére kilátásba helyezett s amelyek őt magát is egy kissé megszedítették, de elmondta és előadta úgy, hogy Latourra azt a benyomást tette, mintha azok a bánnt kielégítenék. És Latour tudta, mert nem volt titok, hogy a magyar minisztertanács a kibékítő engedményekkel csakugyan komolyan foglalkozott. Ha ehhez hozzávesszük azt, amit János főherceg közbenjárása idején a bán nyíltan kimondott a főhercegnek, hogy őneki tulajdonképen nincsen oka a magyar kabinet rosszakaratától vagy attól tartani, hogy a magyarok Horvátországra támadnak (amit a túlzó illyr párt világgá hirdetett), mert efelől őt a becsületes magyar hadügyminiszter megnyugtató:¹ világos lesz előttünk, hogy Latourban, a bán egész vállalkozásának Kollowrat receptje szerinti, látható főintézőjében bizonyos gyanakodás kellemetlen érzése kapott lábra a „paladin“ állhatatossága iránt. A *talán* ingadozót hát szilárdná kellett újra tennie: megkapta a kért segélyt, mely néhány hétre megmenté őt az anyagi gondoktól és aztán tudatták vele a tervet, hogy egy királyi leirat őt, a június 10-i manifesztumban minden tisztsé-

¹ Jellachich levele János főherceghez Zágráb, 1848 június 29. sajátkezű ered, a Min. Rat. Votr. 1350 melléklete.

gétől megfosztottat, aki ellen a királyi biztos, báró Hrabovszky péterváradi főparancsnok, már megkezdette volt az elrendelt inkvizíciót, minden méltóságába vissza fogja helyezni. Ez lőn a híres szeptember 4-i kézirat. Végül, hogy a kísértésnek semmikép ne lehessen se ő, a bán, se a háta mögött álló mérsékeltebb elem kitéve, a Deák törvényjavaslatának, különösen pedig az elvállás gondolatának elfogadását is okvetlen meg kellett gátolni a koronánál.

Latourék ezen tervének részben kollaborátorai, részben előmozdítói voltak a Bécs környékén tartózkodó ókonzervatív magyar politikusok, akik a régi magyar közjoghoz ragaszkodtak, a március-áprilisi alkotmányt pedig, mint a királyi fölségjogok megnyirbálóját és a monarchia másik államával meghasonlást okozót eleitől kezdve ellenezték.

Ezek a konzervatív magyar urak már egy darab idő óta bizonyos belső meglegéddel szemlélték a távolból azt a küzdelmet, amelyet Kossuthnal és pártjával a magyar minisztérium mérsékelt és törvényes formákhoz ragaszkodó tagjai éppen az udvar szerb és horvát politikája megítélése kérdésénél s a márciusi alkotmány védelmének módja miatt folytattak. S midőn Batthyány és Deák augusztus végén a horvátok teljes kielégítésére irányuló javaslatokkal Bécsbe jött, megérezték e konzervatív urak, hogyha ezekbe beleegyeznek a korona és a horvátokra bízva a választást, oly fordulat fog beállhatni, mely a márciusi alkotmány végleges diadalát biztosítja. Mert vagy elismerik a tágas engedmények fejében a horvátok Jellachichsal együtt a magyar minisztériumok hatáskörét és így szent lesz a béke; vagy Batthyányék végső engedményét fogadva el, elválnak Magyarországtól és ezzel természetesen megszűnik ellenállásuk a magyar minisztériummal szemben is. Az előbbtitől kevésbé tartottak a magyar konzervatív urak, de lehetők tartották az utóbbit és itt a magyar korona nyolcszázados jogaira hivatkozva, tiltakoztak az elválás ellen, „mint ami nem volna egyéb, mint földarabolása a magyar koronának“, mondja a konzervatív urak névtelen szószólója, a legnagyobb valószínűség szerint Desseffy Emil, a királyhoz benyújtott emlék-

iratában.¹ Figyelmeztették e magyar urak a dinasztíát a király koronázási esküjére is: „integritatem regni conservabo“ s Batthyányék javaslatainak határozott elutasítását tanácsolták.²

Nem minden megütközés nélkül olvassa az ember az emlék-iratban a különös okfejtést; hogy t. i. a magyar minisztérium Kossuth-ellenes többsége ezekkel a javaslatokkal mintegy a dinasztíába akar fogódzkodni a sajátmaga megmentésére, pedig az uralkodóháznak csak ártana, ha ebbe a küzdelembe beleavatkoznék. Bukni kell hagyni Batthyányékat; Kossuth momentán győzelme csak előnyös lesz az uralkodóháznak, mert szabad kezét adna az akcióra. Tehát nem szabad a bán kezét megkötni Batthyányék horvát proposícióinak közlésével, pláne elfogadásával, ellenkezőleg, titokban tudatni kellene vele, hogyha azok a proposíciók tudomására jutnak is, beléjük ne menjen, meg ne hajoljon! *Ellenkezőleg: lépjen be csapataival Magyarországra azonnal, minden tétova nélkül.* Azok a hű magyarok, akik a királyt nem akarják királyi jogaitól megfosztani, körülötte fognak csoportosulni s akkor aztán valami oly pacifikáció lesz megvalósítható, amely a had-, pénz- és külügyek adminisztrációját a régi állapotba helyezné vissza.

Csak egyet helyeselt a Batthyány és Deák hozta javaslatok közül a konzervatívok ezen emlékirata. De ebben a helyezésben van valami diabólikus. A két magyar miniszter, mint mondtuk, a bánt tisztségétől megfosztó június 10-i manifestum visszavonását ajánlá az esetre, ha a bán és horvátjai elfogadják a kilátásba helyezett engedményeket és megmaradnak a magyar birodalom kötelékében. A konzervatív urak a bán teljes rehabilitását, mint már amúgy is tervbe vett dolgot, *minden föltétel nélkül ajánlották.* „Annál nyugodtabban adhatjuk ki ezt a rehabilitáló iratot, mondja bizonyos cinizmussal az emlék-irat, ha maguk Batthyányék is javasolják...“³

¹ „Ce qui serait mettre en pièce la couronne de Hongrie“. *Irományok, Függelék 10. sz.* — Az emlékirat valószínűleg azért franciayelvű, hogy a németül nem jól tudó császárné, Mária Anna is megérthesse.

² Második memorandum, *Irományok, Függelék 11. sz.*

³ Mind erről bőven a két jelzett emlékirat (Függelék 19. és 11. sz.). Csak mellékesen jegyzem meg, hogy az emlékiratok írója hasznosnak vélte, ha a király mellett (miután Esterházy lemondott) állandóan tartózkodnék egy

A magyar konzervatív urak és Latourék tanácsát az udvar elfogadta. Batthyány és Deák választ sem kaptak a királytól a horvát kiegyenlítést célzó javaslataikra.¹ Ellenben Jellachich, akit a szeptember 4-i királyi kézirat rehabilitált, kellő időben, egy hétre rá, betört Magyarországba...

Ezek után még csak egyetlen megjegyzést kell tennünk Leuzendorf perfid vádjára. Azon az augusztus 26-i osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvön, mely Latour erkölcstelen javaslatát s az osztrák kabinet erkölcstelen együttérzését megörökíté és amelyet a császár helyett Ferenc Károly augusztus 29-én láttamozott, az irat élén egy megjegyzés áll Pipitz államtitkár kezeírásával. Ez a Pipitz dolgozta ki éppen e napokban azt a hirhadt „Staatsschriftet“, melyben az osztrák kabinet a magyaroktól a többször említett három minisztériumról való lemondást *hivatalosan* követeli és melyet a király a nádornak augusztus 31-én elfogadásra ajánlott. Pipitz most említett megjegyzése a jegyzőkönyvön csak e két szóból áll: „Nicht auszufolgen“. Miután a jegyzőkönyv nem valami rendelet vagy leirat, melyet utólag ki nem adni határoztak el: a megjegyzés csak arra vonatkozhatott, hogy a jegyzőkönyv legalább egyelőre nem teendő a folyó irattárba, hanem, mint különösen bizalmas természetű, visszatartandó, senkivel sem közölhető. Nem kaphatta hát meg egy kétszínű politika ezen csattanós bizonyítékát Leuzendorf sem, mikor a minisztertanács irattárában a Batthyány-pörhöz adatokat keresett. Ha véletlenül, elnézésből netán megkapta és olvasta volna, nem

magyar tanácsos, akinek valami udvari tisztséget kellene e célból adni. E tisztre a memorandum (Függelék 11. sz.) gr. Majláth Antalt, a volt kancellárt ajánlja, mint aki az összes magyar pártok között népszerűségnek örvend.

¹ A belga követ azt írja haza, hogy a bán nem fogadta el a Horvátország teljes függetlenségére vonatkozó magyar ajánlatot, sőt azt mondotta volna, hogy a szeparatista magyarokat kötözve fogja a trón elé vinni. Nincs kizárva, hogy a konkrét magyar (aug. 27-i) javaslatokat már aug. 30-án — mikor a belga követ jelentése kelt — ismerte a bán; de a királyi akaratot még nem ismerve, aligha nyilatkozott így; csak bécsi pártolói adták a szájaiba. Mindenképp jellemző, mert teljesen megfelel a magyar konzervatívok fölfogásának. (A követjelentés eredetije a brüsszeli külügyi levéltárban. — Angyal D. barátom szíves közlése.)

hiszem, hogy a horvátokkal való békés kiegyezés nemakarása címén vádat mert volna emelni Batthyány ellen.

Az, amit a hadbíró oly élesen vetett Batthyány szemére, hogy ő és az országgyűlés Jellasicschsal, ennek betörése után igyekeztek a nádor számára adott fölhatalmazás alapján békülni, való igaz; de persze azzal a módosítással, hogy a betörés után is. A súlypont ezen a szócskán feküdt...

*

A Szent István-napi kínos kihallgatás további fázisa az volt, amelyben Leuzendorf az illojalitás vádját újra kíméletlenséggel vágta Batthyány szemébe. Ezt a vádat, melynek alaptalanságáról a nyár folyamán szavahihető, tiszteletreméltó tanuk vallomásából már meggyőződött és ebbeli meggyőződésének bátran kifejezést is adott a vádlottra mindenkép kedvező jelentésében és javaslatában! S hozzá még az, hogy ezt a vádat most oly kicsinyes, hajuknál fogva előhúzott apró tényekre építé föl, melyek a legtávolabbról sem tartoztak a miniszterelnök hatáskörébe.¹

Hogy a magyar országos pénztárak a magyar minisztérium hivatalos működése megkezdésekor kikapcsoltattak a bécsi központi főnnhatóság köréből, anélkül, hogy az osztrák pénzügyminiszterrel előbb valami megegyezést kötött volna a magyar pénzügyminiszter, ez a vád igaz és a tény maga mindenesetre hiba, politikátlan eljárás, ha szabad úgy mondanom, adminisztratív gikszer volt, de maga a különválasztás a magyar minisztérium, tehát a magyar pénzügyminiszter függetlenségében bírta jogos alapját.² Igaz volt az a tény is, mely egy további vádnak szolgált alapul, hogy a magyar minisztérium, illetőleg Kossuth a magyarországi királyi pénztárakban található pénzt s a

¹ Kihallg. íkönyv, *Irományok* 192. sz. 31—33. pont.

² Persze az osztrák kormány az 1848. III. t.-cikk 6 §-át úgy szerette volna magyarázni, hogy a magyar pénzügyminisztérium a magyar udvari kamara örökébe lépven, megmarad abban a de jure nem, de defacto megvolt függőségi viszonyban, amely a magyar udv. kamara és a bécsi udv. kamara (illetve 1820 óta a pénzügyminisztérium) közt tényleg főnnállott.

Bécsbe indított bányavárosokbeli nemesércet¹ hivatalbalépése után azonnal, rövid úton, az osztrák pénzügyminisztérium megkérdezése nélkül lefoglalta. Ezekre a pénzekre és értékekre a bécsi általános udvari kamara melletti központi állampénztár tartott igényt, mert a királynak április 11-ike, vagyis a 48-as törvények szentesítése előtti időből való jövedelmét képezték. Elvileg igaza volt hát a vádnak, de a gyakorlatban nem, mert a november elsejével kezdődő költségvetési esztendő kincstári jövedelmének nagyobb felét fölemészté a régi rezsim 5 hónapja (1847 november—1848 március) s Kossuth jogosan velt cselekedni, mikor több pénzt és értéket nem engedett Bécsbe szállíttatni.

Ha Kossuth és Klauzál az osztrák szivarmonopóliumot beszüntette s az Ausztriából behozott cukorra vámot vetett és tette mindezt az osztrák kormány tiltakozása ellenére: hát ezekről a vádaktól sem lehet a látszat szerinti alaposságot elvitatni; mert e cselekmények és intézkedések novumot képeztek az addigi rendszerrel szemben. De nem a magyar kormányon mult, hogy ezekben és más efféle kereskedelmi, vám- és pénzügyekben nem jött hamarosan létre a megegyezés. Az osztrák kormány a megkezdett pour-parlékat, amelyek vitelére Pulszky nyert a magyar kormánytól felhatalmazást, részben menthető okokkal, de leginkább álokok és ürügyek miatt addig húzta-halasztotta, míg végleg meg kellett akadniok, amint ez most már egy eléggé illetékes osztrák politikus és szakember művéből világosan látható.² De a bécsi parlamentre is nagy részt kell a felelősségből hárítani, ha figyelemmel kísérjük annak az indítványnak a sorsát, melyet a neves Brestel képviselő, későbbi

¹ Erre s a vele összefüggő kérdésre igen sok becses adat található (hivat. iratok in extenzo és kivonatosan) a krízises április havából Veress József m. kir. ker. bányagazgató kéziratos művében az alsómagyarországi főbányagrófságról 1848—49-ben. (A M. Tud. Akadémia birtokában; a főtítkár úr Balogh Jenő ő excellentiája szíves figyelmeztetésére használhattam.)

² Dr. Rud. Sieghardt, *Zolltrennung und Zolleinheit. Die Geschichte der ungar. Zwischen zolllinie*. Wien, 1915. (A 298. laptól kezdve lapokon át hozza az idevágó levelezést Pulszky, a magyar minisztérium és az osztrák megbízottak közt.) Nekem teljes lehetetlen, de nem is szükséges ezekbe a kérdésekbe belemennem; a Batthyány pörben is mellékes, ha szabad úgy mondanom: dekoratív szerepet játszottak.

miniszter, a szeptember 7-i ülésen nyújtott be és amelynek jelentőségét eddig úgy az osztrák, mint a magyar történetírás alaposan agyonhallgatta. Brestel egy bizottság kiküldését javasolta, melynek feladata legyen a monarchia két állama közti főleg anyagi természetű viszonyokkal foglalkozni s a parlamentnek javaslatokat tenni, amelyek alapján a megegyezés Magyarországgal keresztülvihető. Az ügy sürgőssége miatt Brestel az indítvány tárgyalását a legközelebbi ülések egyikére kérte kitűzteni. Ki is tűzték szeptember 11-re, de elhalasztották előbb szeptember 13-ra, majd szeptember 22-re és 26-ra, aztán szeptember 29-re és 30-ra, majd az október 3-i ülésre, mint a napirend 6. pontját. Azonban ekkor sem kerülhetett rá a sor, míg aztán az október 6-i bécsi forradalom következtében az indítvány véglegesen lekerült az érdeklődés köréből.¹ Ha az osztrák parlament Brestel indítványát idejében elfogadja és kormányát az imént említett, már megkezdett, de félbehagyott alkudozások újrafölvételére utasítja: ezek az abnormitások minden nagyobb nehézség nélkül lehetnek volna békésen kiegyenlíthetők.

Nagyobb súllyal látszott bírni az a további vád, hogy az osztrák nemzeti bank egy- és kétforintos bankjegyeinek elfogadását Kossuth a magyar közpénztáraknak eltiltotta megtorlásul azért, hogy a kitűnően fundált magyar kétforintos bankjegyek elfogadása ellen az osztrák kormány előzőleg tiltó parancsot adott ki. Eltekintve attól, hogy Kossuth a tilalmat a minisztertanács ellenére bocsátá ki, az osztrák nemzeti bank mellett az a körülmény is szólt, hogy privilégiuma volt az egész monarchiára, persze oly időből, mikor az egész monarchia pénzügyeit Bécsből irányították, oly időből, mikor a királyi jövedelmek fölött a király korlátlanul, ellenőrzés nélkül rendelkezett s mikor a pénzverés kizárólagos királyi jog volt. A bécsi kormány a pénzverés egy válfájának, tehát a király korlátlan királyi jogának tartá a bankjegy kibocsátását, illetőleg ennek szabadalmazását; a bankjegyek eltiltását tehát belenyúlásnak a királyi jogokba; míg Kossuth arra hivatkozott, hogy magyar törvény nem erősíté meg az osztrák Nemzeti Bank szabadalmát.

¹ Böven szól minderről a „Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach den stenographischen Aufnahmen“ II. kötete.

Ugyancsak Kossuth egy másik, szükségparancsolta, de a két ország közötti szabadforgalom, törvényes kereskedelem ellen kiadott rendelkezését varrta Leuzendorf most bűnül Batthyány nyakába: Kossuth t. i. megtiltotta a nemesfém kivitelét az országból, ilymódon akarván letörni az akkori idők sibereinek (sit venia verbo) drágaságot okozó törvénytelen nyereszkezdéseit; amit azonban az osztrák kormány az osztrák pénzügyek gyengítésére, a monarchia hitele rontására irányuló törekvésnek hitt szentül és jóhiszeműen. Éppen nem jóhiszemű volt ellenben az osztrák kormány részéről az a további vád, melyet a hadbíróval Batthyány ellen a dunai szabadhajózás meggátolása, tehát az osztrák keleti kereskedelem s általa az osztrák kincstár nagymérvű megkárosítása, az osztrák császár és kormány presztizsének tudatos csorbitása miatt emeltetett. Mert tudvalévőleg Széchenyi és Klauzál ehhez a rendszabályhoz, az Al-Dunán jóval Baján alól, csak akkor voltak, éppen nem jó kedvvel, kénytelenek hozzáfolyamodni, mikor bécsi hajók a lázadó szerbeknek fegyvert és lőszert szállítottak, ezek a lázadók pedig a magyar személyszállító és egyéb hajókat ágyúkkal lövöldözték a Duna partjairól.

Megdöbbenve hallotta Batthyány ezeket az adminisztratív jellegű súrlódásokat, melyek az egyes reszortminiszterek intézkedéseiből keletkeztek s amely intézkedések nagy részéről a minisztertanácsnak tudomása sem volt, mint kapitális bűnök, mint az ő bűneit kihangzani a hadbíró szájából. Megütközéssel hallgatta, mint köti össze a hibrid vádakat Leuzendorf a *pragmatica sanctio* megtagadásával és megdöbbenve figyelt föl azokra a rémes következtetésekre, melyeket a hadbíró mindezekből le tudott vezetni!... Ha Ön ezen rendszabályok és intézkedések horderejét megfontolja, mondá Leuzendorf, be kell látnia, hogy ezeknek egyéb céljuk nem volt, mint a fejedelemség rezervált jogainak megszorítása és az osztrák minisztérium kormányzásának, az összes kormányorganumok hatásköre megszükitése általi teljes lehetetlenné tétele és ezen az úton romlásba és fölfordulásba döntése! Önnek, mint a törvény legfőbb őrének, kötelessége volt ezen, a központi hatalom megsemmisítésére irányuló törekvéseknek ellenszegülni, elharapódzásukat meggátolni. Önnek tudnia kellett, hogy ez az illegiális törek-

vés forradalomra vezet, ennek útját pedig bevágni Önt eskü kötelezte királya és hazája iránt. S ha lojális szándéktól vezetve nem érezte magát oly helyzetben, oly biztonságban, hogy megfelelő ellenállást fejtson ki e törvénytelenségek ellen: helyét elhagynia, leköszönnie kellett volna. „És nem képzelhető el oly kényszer, mely az Ön lemondását megakadályozhatta volna, ha Ön nem azonosította volna saját magát ezekkel a fölforgató törekvésekkel.”¹

Bámulatos az a nyugodtság, amellyel Batthyány a meg-
rökönyödés első pillanata után a nem várt, merőben fölfujt
vádra válaszolt. Szokásos nyíltságával elismerte a hadbíró
által fölhozott intézkedések részben abnormis voltát, részben
törvénytelenségét és bár utalt arra, hogy a reszortminiszterek
nem egy ilyen és hasonló rendszabálya nem is került a minisz-
tertanács elé, mindamellet nem habozott az őt megillető fele-
lősség elvállalásában. De rámutatott és méltán mutatott arra,
hogy az 1848-i osztrák minisztérium, sőt maga az udvar is
Ausztriában sok olyan engedményt tőn a körülményeknek és az
ellenzéknek és sok olyat cselekedett a viszonyok kényszerúsége
folytán, amit méltányosan gondolkodó ember rendes körülmé-
nyek között nem tett vagy nem engedett volna meg. Épp így
kellett nekie, Batthyánynak is, mondá, szemethúnynia különö-
sen Kossuth cselekedetei előtt, kit egy folyton erősödő párt
támogatása és a folyton növekvő népszerűség mind bátrabbá
tőn. Az örökös összetűzés Kossuthal a minisztertanácsban nem
egyszer kényszeríté őt, a nádornak lemondását bejelenteni s a
nádort választásra hívni föl közte és Kossuth között; de a
nádor és a király nem eresztették őt s nem eresztette a köte-
lességérzet sem, mely őt Deákkal egyetértve arra buzdítá, hogy
egy homogén minisztérium megalakításával az országot a tör-
vényesség terén tartsa meg. Ez az igyekezet s a horvát táma-
dás parallizálása volt az a két főszempont, mely az ő szemei
előtt lebegett és amely mellett apró abnormitások, mint a
hadbíró vádjában fölhozottak, elenyésztek. Ha ezt a két célját
eléri s a viszonyok békés fordulatot vesznek, törekvése oda-
irányult volna, hogy a márciusi törvények lényeges tartalmá-

¹ Kihallg. jkönyv, *Irományok* 192. sz., 31. pont.

nak fönntartása mellett megegyezést találjon az osztrák kormánnyal ezeknek a kisebb-nagyobb ellentéteknek is végleges kiküszöbölésére.¹

Olyan alárendelt értékű adminisztratív rendszabályokból, melyek nem is tőle eredtek, folytatá Batthyány, most azt következtetni, hogy ő a monarchia létérdekei ellen tört, épp oly igazságtalan dolog, mint a királyi szentesítést nyert márciusi törvényekhez való ragaszkodásáért fölségárulással gyanúsítani. Látja, folytatá emelkedett hangon, hogy minden ellene emelt vádnak tulajdonképen ez a háttére és azért szükségesnek tart egy ünnepélyes kijelentést: „A márciusi törvények inkompatibilis volta az összmonarchia fönnállásával — így szólt Batthyány — lehetett az osztrák minisztérium meggyőződése; én azonban, mint ő fölségének éppen ezen törvényekre fölesketett minisztere, jogosítva voltam ellenkező meggyőződést érvényesíteni. Ebből azonban sem alkotmányosan, sem törvényesen nem volt szabad akár én ellenem, akár az osztrák minisztérium ellen más megtorlásnak bekövetkeznie, mint annak, hogy ő fölsége én mellém vagy az osztrák minisztérium mellé áll, az osztrák vagy a magyar minisztériumot elbocsátja és homogén felfogásával helyettesíti.”² Ha a király a zavaros viszonyok közt, folytatá Batthyány, tényleg előfordult szabály- és rendellenességek dacára sem bocsátott el engem, sőt, ellenkezőleg szeptemberben egy új minisztérium megalakításával is megbízott s ezzel nyilvánosan mondott kedvező ítéletet működéséről: „hogyan lehetséges az, hogy a fejedelem nevében most ellenkező megítélés jusson osztályrészemül, mikor semmit olyat nem lehet fölhozni ellenem, amiről a fejedelem már elébb nem tudott volna?... Nemcsupán az én személyemről, nemcsupán a jelenről fog ez az én pöröm dönten; a nyilvánosság, az utókor lesz az igazi döntőbíró!”³

¹ „Diese (szándéka, célja) bestand... in der friedlichen Aufrechthaltung des Wesentlichen der Märzgesetze und zwar unter den späteren möglichen Modifikationen im Wege der Verständigung mit dem österreichischen Ministerium.“

² Kihallg. ikönyv, Irományok, 192. sz., 33. pont.

³ „Nicht meine Person allein, nicht bloss die Gegenwart trifft dieser mein Process; die Öffentlichkeit, die Nachwelt wird über ihn richten.“ U. o. 31. pont.

Ezt a méltóságos és büszke kijelentést mintegy megaryozták a hanyatló nap sugarai, mert késő este volt már, mikor a Szent István-napi hosszú kihallgatást hadbíró és törvényszék lezárta...

XVIII. FEJEZET.

Vád bizonyos kir. kéziratok köteles ellenjegyzésének megtagadása miatt. Batthyány kifejti a kéziratok tendenciájának, pl. az országgyűlés törvényellenes elnapolásának törvényellenes voltát. A hadbíró meghátrál, de Récsey kinevezése ellenjegyzésének megtagadásába kapaszkodik. Récsey kinevezése Jella-chich teljhatalmú kir. biztosságával függ össze, mely Wessenberg és Desseuffyék közös terve, de Batthyány elől eltitkolják. A terv nem az ország alkotmánya ellen készült, csak a nemzetgyűlés radikális elemeinek letörésére, de visszafelé sül el; az ország éppúgy fölháborodik ellene, mint Batthyány. — Récsey kinevezésének furcsa története. — Császári csapatok elleni fegyveres támadás főbenjáró vádja. Batthyány balesete. Széleskörű nyomozások. Móga kihallgatása. Hamis újsághírek, képviselőházi jelentések. — Batthyány hegyfalvi levelét Bezerédjhez lázítónak minősíti a hadbíró. E levél megírásának okai: Batthyány elleni gyalázatos rágalmak Pesten. A levél megírásának története. Königmayer plébános. Széleskörű nyomozások Kozma nyomdájában s egyebütt. Rohonczy vádaskodása. A hadbíró a vádat fönntartja. — Az új képviselőség elejtett, de fölüjitott vádja.

Mikor István főherceg a nádori méltóságról lemondott, alkotmányjogi szempontból olyan vacuum állott elő, amelynek betöltéséről előre gondoskodni az 1848-i törvények megfelekeztek. Nem szólnak ezek a törvények arról, hogyha a nádor elhal vagy tisztéről lemond, ki fogja képviselni az országon kívül székelő királyt addig, míg új nádor fog választatni? A teljhatalmú királyi biztos, gróf Lamberg küldetése áthidalhatta volna tán rövid időre ezt az István nádor távozása utáni ürt, ha Lamberg önként ki nem jelenti vala, hogy misszióját csak a polgárháború elhárítása céljára vállalja, a polgári köz-

igazgatásba beleavatkozni nem akar. A fejedelemnek tanácsért természetesen a kabinet fejéhez kellett volna fordulnia. Ezt kívánta meg az új alkotmánynak ha nem éppen betűje, de természete, szelleme. Batthyányt azonban nem kérdezték. Nincs kizárva, hogy mikor szeptember 12-től kezdve már az összes minisztériumok terhe és felelőssége, mert más miniszter nem volt, az ő vállain nyugodott, őt a szeptembervégi viharos napok alatt a helyszínéről elvonni, Bécsbe hivatni nem tartották tanácsosnak. Valószínűbb azonban, hogy be-nem-avatásának a bizalmatlanság volt igazi rügője. Erre mutat az, hogy tanácsát már a szeptember 15-i és szeptember 22-i királyi kéziratok kibocsátásánál, melyek Kossuth, Szemere és a képviselőház viselkedéséről oly elítélőleg szólnak, szintén nem vette a király igénybe, hanem az ügyestollú fiatal konzervatív mágnás, gróf Szécsen Antal tanácsával élt.¹ De nem tudósították őt előzőleg, igaz, hogy az idő rövidsége miatt, Lamberg küldetése tervéről sem... Olmützi kihallgatása alatt éppen ezért is panaszkodott oly élesen. „Kevés bizalommal és még kevesebb nyíltsággal bántak velem, mondá, Bécsben. Rendszabályok határozottak el és vitettek véghez ott, amelyek előfeltétele a velem való értekezés és megegyezés kellett volna, hogy legyen. De követeléseket, azokat igen, támasztottak velem szemben anélkül, hogy okaimat, esetleges ellenokaimat megkérdezték vagy meghallgatták volna.”²

Minő tanácsot adott volna Batthyány a nádor lemondása miatti teendők felől, nem tudjuk. Azok, akikhez Wessenberg mint a császári ház minisztere Ferenc Károly megbízásából a 48-i törvények szelleme ellen, de bona fide hozzájuk fordult, gróf Szécsen Antal és az erősen konzervatív gróf Dessewffy Emil,³ a vacuumot teljes jóhiszeműséggel a 48 előtti magyar alkotmány alapján javaslásk betölteni. A nádor után a legfőbb zászlósúr az országbíró; legyen az új nádorválasztásig hát ő a

¹ Zsófia főhercegnő írja naplójában, hogy a szeptember 22-én kibocsátott „szép manifestumot“ neki már szept. 20-án fölovasták, Fr. Reinöhl, Ausd. Tagebuche der Erzhs. Sophie (Loth. Gross. Histor. Blätter) szept. 20. alatt

² Kihallg. jkönyv, *Irományok* 192. sz., 29. pont.

³ Thallóczy L.: Gr. Szécsen Antal 37. lap. (Beöthy Ákos, Allamiség III. 338. erősen elítéli). Dessewffyről alább.

királyi helytartó. Wessenberg ebben az értelemben tette meg előterjesztését és állíttatta ki tüstént az udvari kabinet által a királyi kéziratot Majláth György országbíróhoz, melyben őt a király addig, amíg a törvények értelmében nádor választatik, a nádori teendők vezetésével megbízza és kinevezi királyi helytartója helyettesének.¹ De kézirat ment Batthyányhoz is, hogy a Majláthhoz intézettet a törvény kívánalma szerint ellenjegyezze és ellenjegyezzen még egy harmadik kéziratot is, mely ugyane napról az országgyűléshez szolt.

Ebben a legutóbbi nevezetes kéziratban a király tudatja a nemzet képviselőivel Majláth megbízatását, itt is erősen hangsúlyozván azt, hogy ez csak arra az időre szol, míg új nádor fog választatni. De tudatja Lamberg kiküldetését is azzal a hozzáadással, hogy a nemzetiségi viszályok kiegyenlítését a fejedelem vette kezébe és e törekvése eredményét törvényjavaslatban óhajtja az országgyűlés elé terjeszteni és hogy mindez sémán meheszen, az országgyűlést december 1-ig elnapolja. Ez a terminus arra látszik utalni, hogy a király bécsi magyar konzervatív tanácsadói tekintetbe vették az 1848: IV. törvények 6. szakaszát, mely az országgyűlés évi ülését az utolsó esztendőről való számadásnak és a következő évi költségvetésnek megállapítása előtt nem engedi bezáratni. Maradjon hát idő erre az esztendő végéig — így okoskodtak és azért tüzettk ki az országgyűlési tárgyalások folytatólagos felvételét december elsejére. A Batthyányhoz intézett kézirat, mely őt az elnapoló leirat ellenjegyzésével megbízza, szemmeláthatólag külön is meg akarta a magyar miniszterelnököt a király jó szándéka felől nyugtatni. „Biztosíthatom Önt, írja neki a király, hogy szilárdan el vagyok határozva magyar királyságomnak területi integritását és törvényes szabadságait megtartani és számító idecélnő rendszabályaim meleg támogatására az Ön részéről.“²

Mindezeket a királyi kéziratokat akkor vette az élébe küldött egyik futártól Batthyány, mikor Lamberg meggyilkol-

¹ Wessenberg javaslata szept. 26. alatt, Separ. Protok. 2356. sz. — Wessenberg a kabineti irodához szept. 26. Min. Rat. Vortr. 2190. — A kir. kézirat Majláthhoz többször kiadva.

² Kir. kézirat Batthyányhoz szept. 26., *Irományok* 29. sz. (Ugyanez napon kelt az országgyűléshez intézett is).

tatásának híréől megborzadva a sukorói táborból szeptember 28-án Pestnek vette útját s aztán e kéziratok behatása alatt visszafordult s Bécsbe igyekezett.¹ Itt aztán a tőle megszokott egyenességgel kijelenté Wessenbergnek, hogy sem a Majláth megbízásáról, sem az országgyűlés elnapolásáról szóló királyi kéziratokat nem szabad ellenjegyeznie. Ez utóbbit illetőleg megtilt a törvény még minden elnapolást is a költségvetés végleges rendbehozatala előtt; királyi helytartót pedig a nádoron kívül az új magyar alkotmány nem ismer.² Az öreg osztrák miniszternek magyar kollégája ezen kijelentése persze sehogy sem tetszett; mert hiszen a kifogásolt királyi kéziratok létrejöttében, mint fentebb láttuk, oroszlánrésze volt. Aztán bizonyos ellenmondást is vélt Batthyány magatartásában fölfedezni, mikor Lamberg küldetését Batthyány helyeselte, azok a kifogásolt kéziratok pedig Lamberg küldetése ügyét szolgálták volna. De mivel a kéziratok Lamberg megöletése után idejüket múlták, hát egyszerűen tudomásul vette magyar kollégája fejtegetését.³

Az udvari és legfőbb katonai körök azonban nem így gondolkodtak. Ezek kötelességmulasztásnak, a király iránt tartozó törvényes engedelmesség konok megsértésének bélyegezték az ellenjegyzések megtagadását — és így került már a budai kihallgatások alatt ez az ügy az inkvirált kérdések közé. De Batthyány könnyen meggyőzte a hadbíró álláspontja jogosságáról, sőt módja volt a helytartóság dolgában még arra is hivatkozni, hogy a nagytekintélyű Majláth sajátmaga kijelentette a képviselőház elnöke előtt, hogy ezt a megbízást nem vállalhatja el.⁴ Olmützben azonban, kétségkívül Schwarzenbergék

¹ Csóoron áthaladva találkozott Szögyényjével, aki e találkozásról és Batthyány lelkiállapotáról röviden, de érdekesen ír Emlékirataiban, I. köt. 94—95. l.

² Igaz; de lehet-e a miniszterelnök az országon kívül tartózkodó királynak olyan széles jogkörű, felségjogokkal fölruházott képviselője, mint a nádor?... Ez homályos kérdés — teljesen érthető, hogy a konzervatívok az országbíróra nyúltak vissza. — Wessenbergnek nyilatkozata: *Irományok* 145. sz. a.

³ Wessenberg följegyzései, *Irományok* 48. sz.

⁴ Kihallg. könyv, *Irományok* 85. sz., F. alatt.

sugalmazására, már egyenest kemény vád gyanánt merült föl ez a „konok engedelmetlenkedés“. Ha rendes időkben törvényes aggodalmak útját állják is ily ellenjegyzésnek, szolt Leuzendorf, abban az időszakban, mikor az országgyűlés már forradalmi térre siklott, Önnek az efféle gyöngeségeken¹ túl kellett volna magát tennie és örömmel ragadnia meg az alkalmat az országgyűlés bűnös üzelmeinek meggátlására. Mikor ez az országgyűlés a maga pénzügyi, hadügyi és egyéb határozataival már a törvényteleniséget tűzte maga elé követendő elv gyanánt, „hogyan lehetett józan ésszel föltenni, hogy az uralkodó addig várjon a maga ellenintézkedéseivel, míg a budget meg lesz szavazva?“ ... Hozzá még, folytatá a hadbíró, csak elnapolni akarta a király rövid időre az országgyűlést és Ön mégis vonakodott királyának segítő kezet nyújtani, amire pedig Önt esküje kötelezte? Az uralkodó akaratának illetén korlátozása világosan mutatja a rossz szándékot, mely arra irányult, hogy a mind előbbre haladó forradalmi factio további időt, teret és az országgyűlésben támogatást nyerjen!

A hadbíró, hosszas és éles fejtegetései dacára Batthyány válaszai lefegyverezték. Az ő törvényen alapuló okait Bécsben elfogadták, monda, és tőle az ellenjegyzést tovább nem követelték. Nincs hát helye semmi vádnak. Az a törvényes rendelkezés, folytatá, hogy az országgyűlés a budget megszavazása előtt sem el nem napolható, sem föl nem osztható, az uralkodó jogkörének kétségtelen korlátozása, mely adott körülmények között káros lehet. Ezt mi miniszterek beláttuk és tanakodtunk is a törvény valamely modifikációjának módjáról. Az a követelés azonban, hogy egy miniszter egy fönnálló törvény ellen s a fejedelemmel való érett megfontolás nélkül, mint ahogyan ő hozzá leküldötték a királyi kéziratot, brevi manu fölösslassa az országgyűlést, teljesíthetlen volt.² Úgy látszik, hogy főként ez hatott a hadbíróra, mert elhallgatott. Rátért azonban a „konok engedetlenség“ egy további esetére; arra, hogy Batthyány az ellenjegyzést a báró Récseyt miniszterré kinevező királyi kéziratból is megtagadta.

¹ „Über derlei Gebrechen.“ (!)

² Kihallg. jkőnyv. *Irományok* 192. sz., 27., 28. és 29. pontok.

Ennek megvan a maga eléggé furcsa, de tanulságos története.

Mikor a már lemondott nádor, a Bécsben időző magyar konzervatívok és Wessenberg közös föllépésének szeptember utolsó hetében sikerült, mint fentebb láttuk, fölülkerekedni az udvarban hangadó katonai párton, mely Jellachichsal egyszerűen letöretni akarta az egész magyar „alkotmányosdít“, ezen győzelem eredményét, t. i. Lamberg küldetését és vele kapcsolatban az országbíró helytartói kinevezését, valamint az országgyűlés elnapolását a magyar konzervatívok és Wessenberg ideiglenes koalíciója egy békítő cél szolgálatába akarta állítani. Amint Lamberg leszereli, sőt visszavonulásra bírja a bánt: a nagy izgalom Pesten és az országban le fog csillapulni; az országgyűlés elnapolásának ideje alatt a magyarság közt jó hírnék örvendő báró Vay Miklós pedig, akit a nádor közvetlenül lemondása előtt a király fölszólítására egy új minisztérium alakításával bízott meg,¹ meg fogja alakítani a kormányt; rendes, csendes állapotok állnak be s aztán Vay minisztériuma támogatva Deák és Batthyány által, ki fogja dolgozni a magyar alkotmány ama módosításait, amelyek szükségét Deák és Batthyány Wessenberg előtt elismerték és amelyek a had-, pénz- és kereskedelmi ügyeknek akár központi vezetés alá bocsátásával, akár más elfogadható megoldásával minden ellentétet el fognának oszlatni Bécs és Pest között. A nyugodtabb atmoszféra alatt aztán az ismét összehívott országgyűlés békés többsége ezeket a módosításokat bizonynyal el fogja fogadni.... Körülbelül ez volt Wessenbergnek és a magyar konzervatív urak engedékenyebb csoportjának terve, óhaja és meggyőződése.

A képviselőház szeptember 27-i heves tiltakozása Lamberg küldetése ellen és ebből folyólag Lamberg meggyilkoltatása ezt a tervet s egyszersmind az egész helyzetet teljesen felforgatta. Megdöbbenve látták Wessenbergék, mily nyers anyagi erők állanak, nézetük szerint, Kossuth és a forradalmi factio rendelkezésére, zavarok és forradalmak támasztására. Ezek a zavarok, mondá az öreg miniszterelnök, mindjobban-jobban és mélyebben belevágnak az összmonarchia érdekeibe és mivel

¹ A nádor Batthyányhoz 1848 szept. 25. *Irományok* 26. sz.

Magyarországban törvényes kormány tulajdonképen nincsen — Batthyány egyedüli ideiglenes miniszter — hát az osztrák kabinetnek a kötelessége ezen érdekek védelmére alkalmas rendszabályokat keresni, még úgy is, ha a békés eszközök nem válnának be s talán a fegyveres közvetítéshez kellene nyúlni. Mert a törvényes rendet a magyar földön mindenkép vissza kell hozni és emellett „*az összmonarchia közös érdekeinek megóvásában és irányításában a megzavart egységet helyre kell állítani*“.¹

A minden zavarok okozójának, Kossuthnak és pártjának azonban, így töprengett magában a bár modern alkotmányos érzelmű, de centralista Wessenberg, nagy erkölcsi erőt ad a még mindig együtt ülő országgyűlés. Ezt az országgyűlést, ezt a gyékényt kell hát Kossuthék lábai alól mindenek előtt kihúzni, aztán minden jobban és könnyebben megy majd. De hogyan és miként? „Fatális dolog, — így szötte gondolatait tovább a törvényt tisztelni akaró öreg ember, hogy az országgyűlés működésének véget vetni semmi törvényes út nem kínálkozik, ha az ember a törvény betűit híven akarja követni; mert az a törvény, az 1848 : IV. tc. 5. és 6. §-a, csakugyan azt mondja, hogy az országgyűlés a budget beterjesztése és a számadástétel előtt nem osztható föl“.... „Pedig okvetlen szükséges az országgyűlésnek véget vetni, mert máskép a Kossuth-pártot nem lehet kidobni a nyeregből. Nem maradhat más hátra, — ez volt Wessenberg töprenkedéseinek konkluziója —, mint valami provizóriumhoz nyúlni, ami nem lehet más, csak katonai, de aminek nem szabad egyéb céljának lennie, mint csak annak, hogy a színteret a mondott ellenségtől megszabadítsuk.“²

Ez a tisztán katonai provizórium azonban a schönbrunni udvar körül tartózkodó magyar konzervatív uraknak, akikkel Wessenberg érintkezésbe lépett, nem volt inyére. Ők most, Lamberg missziója és Majláth helytartósága meghiusultával fölötté kinos helyzetbe kerültek magokkal és az udvarral szemben egyaránt. Szerettek volna jó tanácsot adni, olyat, amelynek köve-

¹ Wessenberg sajátkezű följegyzése 1848 október elejéről. Staats. K. Interiora Fasc. 99.

² Wessenberg sajátk. följegyzése. *Irományok* 48. sz.

tése a királyt megóvja attól, hogy midőn a magyar felelős minisztériumról szóló törvénynek a monarchia érdekében leendő módosítását, néhány magyar minisztérium hatáskörének a bécsire való átruházását óhajtja, törvényszegést kövessen el, királyi esküje ellen cselekedjék. De másrészt meg voltak győződve, hogy a fejedelemnek olyan factioval (ahogyan a pesti országgyűlésnek Kossuth mögött álló nagy többségét nevezték) van dolga, amely szerintük semmire nincs tekintettel, amelynek semmi sem szent, amely minden törvényt fölforgat és a legbűnösebb eszközök alkalmazásától sem retten vissza. Ilyen forradalmi időkben, mondották, a rendes idők törvényes formái megrendülnek és minden elhatározás kínosan nehéz; mert oly rendszabályok, amelyek egyaránt szolgálnának a dinasztia és az ország üdvére, *a törvényes alkotmányosság szűk keretei közt már nem találnak helyet*, a törvényes alkotmányosságra támaszkodó rendelkezések pedig gyöngék, félszabályok, csak az uralkodóház és az ország érdekeit kompromittálók. Bizonyos ellenben az, hogy olyan ellenféllel szemben, mint Kossuth factioja, az, aki törvényes fegyverekkel él, vesztes marad. A teljesen kivételes helyzet a fejedelmet kivételes álláspont elfoglalására hát akaratlanul is rákényszeríti.¹

Ezt a kivételes álláspontot a konzervatív magyar főurak szószólója olyan javaslatokban foglalta össze, melyek a maguk rideg szigorával ajánlathatták ugyan magukat az udvari tényezők szemében, de az alkotmányos élet folytatását bizonyos átmenet után biztosították, a katonai omnipotenciának pedig a provizórium alatt is bevágták volna az útját.

Egy királyi manifestum volna intézendő, — ez volt javaslatuk első pontja —, Magyarország népeihez, mely a jelenlegi pesti kormányhatalmat (a honvédelmi bizottmányt) és az országgyűlést fölségárulónak jelenti ki, ez utóbbit föllosztatja, *de egyszersmind kinyilatkoztatja, hogy a fejedelem el van határozva semmit nem változtatni a 48-i alkotmányon, hacsak maga a nemzet nem kíván tőle ilyen változtatásokat; csupán a*

¹ Ez az elmefuttatás igen érdekes; bővebben olvasható azon emlékiratféltében, melyet egy konzervatív magyar politikus (gr. Desseffy Emil?) nyújtott be az udvarhoz s melyet *Irományok, Függelék* 13. sz. a. közölök.

jelenlegi rendetlen állapot miatt tartja királyi kötelességének ideiglenes rendszabályok alkalmazását az ország javáért.

Ezeknek az ideiglenes rendszabályoknak legelső pontja pedig az lenne, hogy báró Jósika Sámuel, az erdélyi volt kancellár mint „alterego“, tehát mint a király személyének, a királyi hatalomnak legteljesebb hatáskörű helyettesítője menjen Magyarországra. Neki legyen segéde Jellachich bán (akiről még nem tudták, hogy előző napon Sukorónál, szeptember 30-án vereséget szenvedett s fegyverszünet örve alatt Győr felé megugrott), azzal a föladattal, hogy Budát és Pestet elfoglalja, de egyébként minden ellenségeskedést eltilt az ország lakosaival szemben. Jellachich prepotenciája korlátozására szolgált volna aztán az a javaslatba hozott rendelkezés is, hogy a magyarországi császári csapatok fölé egy Jellachichtól független főparancsnok állíttassék.

Félrendszabályoknak ezek a javaslatok csakugyan nem mondhatók. De ilyennek bélyegzendő meg az a további már naiv proposíció, hogy Jósika és Jellachich auspiciuma alatt a magyarságnak és az ország különféle nemzetiségeinek küldötteiből egy országos értekezlet volna összehívandó, mely aztán valami kiegyezésfélét hozna létre, olyat, amelyet a király elé lehetne megerősítés végett terjeszteni.¹

Ezek a javaslatok azonban nem találtak az udvari körökben tetszésre. Talán mert nem akarta az udvar a királyt lekötöni arra, hogy csak a nemzet kívánságára fog változtatni a március-áprilisi törvényeken; talán mert nem tartá valószínűnek, hogy az a javasolt országos értekezlet oly szépen és oly símán létrejön, amint azt az emlékirat kilátásba helyezte, sőt ha létrejönne is, vajjon úgy nyilatkozik-e meg ezen az értekezleten a nemzet vagy a többség óhaja, mint ahogy a konzervatívok hinni szeretnék. Aztán szemet szűrt az udvari köröknek a polgári „alterego“ is. Ha már kivételes a helyzet, hát katonai kézben legyen a hatalom összpontosítva, mint azt Wessenberg javasla...²

¹ *Irományok, Függelék 13. sz.*

² Meg kell itt jegyeznem, hogy gr. Majláth János, a historikus, Lamberg katasztrófája után kihallgatáson ajánlkozott Ferenc Károly főherceg-

Megindultak hát a tárgyalások az udvar megbízottai: Wessenberg és Latour s aztán a magyar konzervatív urak szószólói: gróf Dessewffy Emil és gróf Szécsen Antal között. Ez utóbbiak végül is kénytelenek voltak Wessenberg eszméjének megadni magukat és így történt meg a megegyezés abban, hogy az országgyűlés fölосzlatásával, anélkül azonban, hogy a nemzetgyűlés és a honvédelmi bizottmány tagjai eleve fölségámulóknak nyilvánítottassanak, egy erélyes katonaember küldessék mint királyi biztos teljhatalommal Magyarországba.

De nem olyan, mint Lamberg, akinek összes fegyvere a királyi kézirat volt! Hanem olyan, aki mögött egy egész hadsereg áll. Ez vegye kezébe a magyar szent korona területén levő összes haderők, csász. kir. sereg, honvédszázlójak, nemzetőrök és szabadosapatok fölött a főparancsnokságot. S a polgári közigazgatás terén is a királynak teljhatalmú megbízottja legyen, akinek főnöksége alatt adminisztrálják békességgel a magyar magyar minisztériumok főhivatalnokai az országot. Addig azonban, amíg az országba teljes rend, csend és nyugalom nem vonul be, szüneteljen minden megyei, kerületi vagy városi közgyűlés; legyen addig az ország a haditörvények uralma alatt és e törvények teljes szigora szerint büntesse meg a királyi biztos a Lamberg megölésében bűnösöket.

Sokáig nem kellett tanakodniok a királyi biztos személye felől. Fölmerült ugyan egy pillanatra gróf Gyulay altábornagynak, Trieszt katonai kormányzójának és alig félév múlva Schwarzenberg kabinetje hadügyminiszterének a neve; mert ezzel a jelölttel maga Batthyány állott elő, de persze egészen más kombinációban. Wessenbergék tervét Batthyány nem tudta, nem is gyanította. Mint alább látni fogjuk, alaposan eltitkolták előtte. A magyar miniszterelnök azt javaslá, hogy Lamberg helyébe ugyanazzal a megbízással küldessék egy magyar katonai biztos, aki a miniszterelnökségre már a nádor által fölszólított Vayval egyetértve járjon el a polgárháború megakadályozásában. Ő, Batthyány, mint még miniszterelnök ellen-

nek királyi biztosul menni Magyarországba, noha, mint mondá, életével játszanék. De persze a főherceg udvariasan elutasítá. Majláth sajátk. beadványa a főherceghez. Secr. d. Kab. A.

jegyezhetné ezt a kinevezést (amint Lambergét ellenjegyezte volna) és így az országgyűlés nem tehetne ellene kifogást, mint Lamberg esetében. Ennek a biztosnak aztán magyarnevű, magyarérzésű embernek kellene lennie. Ilyennek vélte ő gróf Gyulayt.

Batthyány javaslata azonban süket fülekre talált. sőt, ami alig hihető, csalfa sakkhúzásnak, kárhozatos taktikai kísérletnek bélyegezték meg az udvari körök. Nem Gyulay magyar személye miatt, mert Latourék jobban tudták, hogy Gyulay jó osztrák. Hanem azért, mert Gyulaynak a javasolt misszió átvételére szükséges bécsi útja előtt Latour az olasz-osztrák háborús állapotok miatt bizonyos intézkedéseket volt volna kénytelen tenni, ami éppúgy időbe került volna, mint Vay föltutázása Erdélyből. Az udvari és legfőbb katonai körök ezért azt a méltatlan gyanut fogták rá Batthyányra, hogy javaslatának célja nem egyéb, mint időnyerés a magyarok számára, hogy jól előkészülhessenek a császári kormány hozandó intézkedései meggátolására....¹ Ez az alaptalan gyanu megdőbbentően nyilatkozik meg Zsófia főhercegnő most ismeretessé vált naplójában, aki az „infámis“ Batthyány cselszövényeinek tulajdonítja a teljhatalmú katonai biztos küldetésére vonatkozó királyi kéziratok kiadásának húzódását.² És rágalommá, gyalázatos váddá aljasul Schwarzenberg tollában, midőn nem restelte Batthyány elfogatása után sógorának, Windischgrätz hercegnek, mint föntebb láttuk, azt írni, hogy Batthyány a maga bűnös intrikáival mindig igyekezett az osztrák kormány üdvös és

¹ „Il y a dans cette conduite (t. i. Batthyány tanácsában) quelque chose de douteux... Ce choix (Gyulainé) et celui du baron de Vay faisaient perdre évidemment plus de huit jours et ce délai pouvait suffire pour compromettre la cause royale en Hongrie beaucoup plus qu'elle ne l'est déjà“ — jelenti október 5-én Sullivan, a bécsi belga követ, aki itt is hű szócsöve a bécsi udv. köröknek. (Ered. brüsszeli külügyi ltár, Angyal D. barátom szíves közlése.)

² Naplójegyzés október 3. alatt: „Batthyány par ses intrigues est parvenu à retenir des manifestes que l'Empereur fait envoyer en Hongrie“ és október 4. alatt: „le manifeste de l'Empereur aux Hongrois et les pleinpouvoir pour Jellachich... n'étaient point encore partis, retenus par les intrigues de l'infame L. Batthyány.“ Fritz Reinöhl már idézett közleménye.

szükséges rendszabályai elé gáncsot vetni, azokat a jó ügy, a monarchia kárára elhalasztatni....¹

Minek minekünk Gyulay megérkeztére várunk, kérdezték Latourék mikor ott van Jellachich, aki már majdnem Buda alatt áll erős sereggel a háta mögött?...² Jellachich mint teljhatalmú királyi biztos nevére szövegezve készült hát el a fönt előadott elvek alapján a királyi leirat conceptusa, mely a minisztertanácsból még Szécsen elé került revízió végett, akinek helybenhagyására aztán a szöveg a király aláírását elnyerte.

Ez az a hirhelt október 3-i irat, mely, mint Berzeviczy igen helyesen jegyzi meg, a döntő momentum lőn Magyarország és az udvar közti szakadás dolgában³ s mellyel szerzői éppen az ellenkezőjét érték el annak, amit vele elérni akartak. Mert Wessenbergék intenciója szerint a király leiratának s általában az egész akciónak célja a magyar radikális párt legyűrése, a rend és béke helyreállítása és ennek helyreállítása után az alkotmányos élet újrakezdése volt. Persze ezen új alkotmányos életnek őre már egy megcsonkított magyar minisztérium lesz vala, miután Wessenbergék terve szerint a többször említett

¹ Schwarzenberg Windischgrätzhez 1849 febr. 15. *Irományok*, 87. sz.

² Még ekkor, mint mondám, nem érkezett meg Bécsbe a bán sukorói vereségének híre.

³ Dessewffy Wessenberghez október 1. *Irományok* 32. sz. — A szigorú leirat tervezete M. R. Votr. ad 2243. — A Szécsen fölülbíráta fogalm. Nachl. Schwarzenb. IV. 194. (Ennek szerzője valószínűen Hummelauer külügymin. tanácsos, a magyar konzervatívok nagy bizalmasa, akihez Szécsen a maga leveleit Lafhauser álnév alatt írta. U. o.) A király október 4. adta aláírását az okt. 3. alatt megjelent irathoz. Separatprotok. 2387. sz. Tervbe volt véve még a régi mód szerint ú. n. paritációs kir. levelek kibocsátása a törvényhatóságokhoz, de ezek elmaradtak és manifestum Magyarország népeihez, mely azonban csak október 16. alatt lőn kibocsátva (ugyancsak Szécsen approbálása után, Nachl. Schwarzenberg IV. 194.).

⁴ Berzeviczy, Absolutismus kora I. 36—37. De téved Berzeviczy, mikor a kir. leiratról azt mondja, hogy „az udvar és Ausztria részéről már ebben az időpontban változatlanul fennállott az 1848-i törvények megtagadásának s Magyarország feldarabolásának, beolvasztásának és egységes birodalmi kormányzás alá helyezésének elhatározása“. Mert ez utóbbiakra Wessenberg és Dessewffyk egyáltalán soha nem gondoltak. De még Latour sem. — Az október 3-i kir. leirat célja a szövegben előadott volt. De az eszköz, képletesen mondvá, a fegyver, visszafelé sült el s így lőn döntő momentum a szakadásra.

három minisztérium ügyei most már a bécsi központi kormány hatásköre alá estek volna. Hogy ez az állapot elvileg visszaesést jelent az 1848 előtti helyzettel szemben, mert e hatáskörök *osztrák* minisztériumok alá kerülnek, míg 48 előtt *de facto közös udvari hatóságok* voltak bennük illetékesek: az ellen Szécsenék nem tőnek kifogást; talán azért, mert valami oly „arrangementban“ reménykedtek, mely kellő befolyást enged a magyaroknak e minisztériumokra. Vagy azt hitték talán, hogy a magyar minisztérium eme megcsonkítása az osztrák kabinet megcsonkítását is maga után vonja és a három vitás minisztérium egyenest az uralkodó jog- és hatalmi körébe kerül, akinek organuma ez ügyekben valami, a régi Staatskonferenzhez vagy államtanácshoz hasonló hatóság lesz. *Közös* felelős minisztériumok eszméje még akkor nem derengett az agyakban. Ellenben haladásnak tartották a magyar konzervatívok az 1848 előtti idővel szemben és nagyra értékelték azt, hogy minden másfajta ügyben valóban teljesen független lesz a megcsonkított magyar minisztérium; intézkedéseibe sem a Staatskonferenz, annál kevésbbé az osztrák minisztérium nem fog beleszólhatni. Ez a megcsonkított, de egyébként független minisztérium az udvarral békében élén, ki fogja terjeszteni hatáskörét a magyar szent korona egész területére, tehát Erdélyre s az eddigi rebellis Horvátországra is. Az *egész* magyar birodalom területe közigazgatásának központosítása az ország szívében székelő magyar minisztérium kezébe: ez a gondolat hatalmas haladás, jelentős evolúció volt a magyar ókonzervatív politikusok eszmevilágában; különösen, ha összehasonlítjuk Jósika Sámuelnek még nem is olyan régi merev fölfogásával és álláspontjával az erdélyi unió kérdésében. Az uniót kimondó pozsonyi törvénycikk szentesítését oly ténynek tekinté Jósika, mely Erdély törvényes alkotmányával, királyi diplomákban biztosított különállásával ellenkezik és őt, aki ezen alkotmány védelmére megesküdött, a kancellári tisztről való lemondásra kényszeríti.¹ Ez április elején volt — és most fél-esztendő múlva az egykori erdélyi udvari kancellár az egykori

¹ Jósika lemondó beadványa a királyhoz, Bécs, 1848 április 10. — M. Rat. Vortr. 225. Sajtákezű eredeti.

magyar udvari kancellárral karöltve hangoztatja a magyar szent korona egész birodalmának, az anyaországnak, Erdélynek és a drávántúli királyságoknak teljes egységességét!

Az előadott október 3-i királyi leirat tervének kialakulásakor gondoskodni kellett arról, hogy azt a magyar törvény szerint egy Pesten székelő miniszter ellenjegyezze. Ne zúdulhassanak föl, mint Lamberg ellenjegyzetlen kinevezése esetében. Ilyen magyar miniszter csak egy volt: Batthyány, akire azonban nem számíthattak; hiszen még az országgyűlést elnapoló királyi leirattól is megtagadta a törvény nevében az ellenjegyzést! Ellenkezőleg, ő előtte, aki különben is tüstént Bécsbe jövet, már október 1-én beadta a királynak lemondását és csak addig volt viendő a kormányt, míg Vaynak átadhatja, az egész akciót a legszigorúbban el kellett titkolni.¹ Erre különösen is figyelmeztette Dessewffy Wessenberget. Kisegítő azonban a zavarból Wessenbergéket az 1848: III. t.-c. 8. §-a, mely a katonai kinevezések ellenjegyzését a főség személye körüli miniszterre bízta; már pedig a királyi biztosul kiszemelt egyén főhadparancsnokká lesz kinevezve és ez csakugyan katonai kinevezés. Tehát csak a felség személye körüli miniszteri tárcát, mely Esterházy elfogadott lemondása miatt elárvult, kell betölteni olyan emberrel, aki nem fog vonakodni a készülöben levő királyi leirat ellenjegyzésétől. Ilyen embernek tartották a magyar testőrség helyettes parancsnokát, a 75 esztendőös báró Récsey Ádám táborszernagyot, egy jószívű, jólelkű, jól élni szerető, barátságos és kedves magyar urat, aki korábbi szolgálatai jutalmául nemrégiben kapott kis adománybirtokokat Erdélyben és akinek persze nem valami nagy adósságait az udvar állítólag egyszer-kétszer kifizette.² Le is van kötelezve az udvarnak, közel 60 esztendő óta katona lévén, engedelmes-

¹ Dessewffy Wessenberghez 1848 október 1. *Irományok* 32. sz.

² Récseyt igen rokonszenvesen jellemzi Mészáros Lázár emlékir. I. 218. — Récsey már 48 előtt kapta adományban az erdélyi felsőzsuki és felsőszováti részbirtokokat, de mivel a kamarától nem kaphatta azonnal kézhez, a király 48 ápr. 21-i elhatározásával kárpótlásul 3000 frtot rendelt neki kifizetni (Statsrat, 1575. sz.). E birtokról szól a bécsi udv. kamra jegyzéke 1848 ápr. 22. Orsz. Ltár. Erd. udv. cancell. iratok 3210. cs. 160. sz. — Adóssága kifizetését maga említé hálásan Pulszky előtt (Életem és korom 2. kiadás, I. 376.).

kedni is tud és a politikához semmit sem ért. Mindez mellette beszélt.

Ennek a kiszemelt miniszternek, Esterházy herceg utódjának a kinevezését azonban csak úgy lehetett végrehajtani, ha, mondták Wessenbergék, a már lemondott, de még föl nem oldott magyar miniszterelnök ellenjegyzí. Vajjon megteszi-e? S ha netán nem tenné meg, mi legyen a teendő? E kérdések körül valóságos kis boszorkánytánc keletkezett. Latour a buzgóan közvetítő gróf Dessewffy Emil által azt üzenté Wessenbergnek, hogy nem kell aggódni: Batthyány nem fogja megtagadni Récsey fölség személye körüli miniszteri kinevezése ellenjegyzését, csak természetesen nem szabad Batthyányval a készülő hivatalos kéziratokról vagy pláne arról szólni, hogy ezek ellenjegyzésére van Récsey kiszemelve.¹ Annyira biztosra vették Dessewffyk Batthyány készségét, hogy a kinevezési okmányt a kabinetiroda még aznap, október 1-én, elkészíté... De csalatkoztak. Batthyány a vele tüstént értekező Wessenberget az 1848: III. t.-c. 12. §-ra tette figyelmessé, mely szerint miniszter társait legfelsőbb megerősítés végett a miniszterelnök teszi javaslatba és kinevezésüket ez ellenjegyzí; pedig nem ő fogja az új magyar kabinetet megalakítani és így „társai“ kinevezési okmányainak ellenjegyzésére nincs joga. Esterházy utódját annak lesz kötelessége proponálni, akit a király miniszterelnökké kinevez és aki aztán az ellenjegyzést is eszközölni fogja. Kész volna ellenben, mondá, Récsey kinevezését akkor ellenjegyezni, ha ezt miniszterelnökké akarná megtenni a király. Ez neki, a lelépő miniszterelnöknek joga és kötelessége volna.²

Wessenbergnek eleintén az a csudálatos ötlete támadt, hogy Batthyány talán sajátmaga aspirál Esterházy tárcájára s ezért nem látná ot szívesen Récseyt.³ Ez a gondolat egy kissé

¹ Dessewffy föntebbi levele.

² Wessenberg a császárhoz, október 1. — *Irományok* 33. sz.

³ Récsey vallomása, *Irományok*, 113. sz. — Batthyány eleintén vonakodott volna Récsey miniszterelnöki kinevezése ellenjegyzésétől (Wessenberg, nyilatkozata, *Irományok*, 145. sz.). Valószínűen nem tartá őt e tisztre alkalmasnak s ezt megmondhatta Wessenbergnek s ez üthetett, mint látni fogjuk, szöveget Wessenbergék fejébe.

megijeszté az osztrák kabinet öreg elnökét, de végre is nagy kedvetlenül bele kellett törődnie Batthyány jól megokolt tagadó válaszába, annál inkább, mert Batthyány argumentumainak hatása alatt az öreg Récsey is kijelenté, hogy Esterházy tárcáját nem vállalhatja el. Igen, de Récsey miniszterelnöksége nem tetszett sem Wessenbergnek, sem Dessewffynek. Mert először a király még egy hete sincs, hogy a lelépő nádor útján Vay Miklóst meghívta az új magyar kabinet megalakítására. Aztán meg igen furcsán venné ki magát még a leglojálisabb magyar ember szemében is Récseynek, a teljesen politikátlan katonának miniszterelnöksége. A magyar alkotmány kifigurázásának tarthatnák. Azt ajánlá hát Wessenberg a császárnak, hogy Récseyt kifejezetten csak ideiglenes miniszterelnökké nevezze ki s tegye kötelességévé a kabinet megalakítása iránt Vayval azonnal érintkezésbe lépni. Wessenberg ezen proposíciója mögött az a gondolat állott, hogy a Jellachich királyi biztossá való kineveztetéséről és az országgyűlés föl-
osztatásáról szóló királyi kéziratok¹ addig, míg Vay Erdélyből Bécsbe érkezik, teljességgel nem lehet várni. Ezt a gondolatot persze el kellett titkolni Batthyány előtt, akinek Récsey ideiglenes vagy végleges miniszterelnökké való kinevezése az ellenjegyzés szempontjából közömbös lehetett. A király el is fogadta Wessenberg eme javaslatát s másnap, október 2-án alá is írta.¹

De meg sem száradt a tinta a király aláírásán, mikor Wessenbergnek és Dessewffynek újabb skrupulusai támadtak. Ha akár ideiglenes, akár végleges miniszterelnök is Récsey, azt a Jellachich-féle kibocsátandó kéziratot a törvény értelmében nem ellenjegyezheti, mert az a fölség személye körüli miniszter dolga. Kínos zavarában, melyről Ferenc Károly főherceghez intézett levele panaszkodik,² egy érthető és egy másik, bárgyúnak mondható, lépésre határozta el magát az öreg és fáradt osztrák premier. Visszavonatta a királlyal Récsey ideiglenes miniszterelnökségi megbízását és még aznap, október 2-án kinevezette magyar miniszterelnökévé báró Vayt, amit Bat-

¹ Wessenberg a császárhoz, október 1. — *Irományok*, 33. sz.

² Október 3. — *Irományok*, 35. sz.

thyány a legnagyobb készséggel *azonnal és tényleg ellenjegyeztet!*¹ Wessenbergék arra számítottak, hogy Vay kinevezése jó benyomást fog Magyarországon gyakorolni s legalább a leglojálisabb érzelmű elemeknél ellensúlyozni fogja azt a nem éppen kellemes hatást, mely Jellachich királyi biztosi kinevezésénél előre volt látható és meggyőzi a jóérműeket, hogy ez az utóbbi intézkedés valóban csak provizórikus jellegű s a csend és béke helyreállása után Vay, a legális miniszterelnök áll majd az ország ügyei élére. Wessenbergék mentalitásából ez a lépés teljesen érthető.

Hátramaradt azonban az égető föladat: elfogadható magyar embert találni, politikust, államférfit herceg Esterházy helyére, olyat, aki a készülő királyi kéziratokat a bán királyi biztosságáról és az országgyűlés fölосzlatásáról szólót aláírja. És a szerencsétlen Wessenbergnek az a bizarr gondolata támadt, fölkérni Ferenc Károly főherceget, hogy miután a nagy zavarból, melybe, mint írja, Batthyány konok vonakodása dönté a kormányt, másképp teljesen lehetetlen kilábolni, neveztesse ki a főherceg a királlyal a március előtti idők konferencminiszterét, a nagy aulikus és fekete-sárga gróf Nádasdyt személye körüli miniszterré és bírja aztán Nádasdyt arra, hogy kinevezését saját maga ellenjegyezze, „amint az, mondja Wessenberg, más alkotmányos államokban is meg szokott történni“. Nádasdy aztán a „tudott“ királyi kéziratokat nehézség nélkül kontraszignálhatná. „A jó ügy, így végzi előterjesztését Wessenberg, ilyen formán meg volna mentve, mert rettenetes dolog volna, ha ez a jó ügy (már mint Jellachich királyi biztossága és az országgyűlés felosztatása!) egy formalitás miatt veszendőbe menne!“²

Ezt az utóbbi javaslatát Wessenberg Szécsenék tudta nélkül tette. A legnagyobb valószínűség szerint ezek világosíták föl az osztrák kabinetfőnököt, aki 1848 tavaszáig a távoli sváb földön élt s a magyar ügyekkel és magyar személyiségek-

¹ Az eredeti, magyarnyelvű kinevező irat Batthyány eredeti ellenjegyzésével. Min. R. Vortr. 2242. számú melléklete.

² Wessenberg sajáték. előterjesztése Ferenc Károly főherceghez október 3. — *Irományok*, 35. sz.

kel nem volt ismerős, hogy Nádasdy neve szükségtelenül lobogtatott vörös posztó volna a magyarság szemébe. Lehet egyébként az is, hogy Nádasdy nem vállalta a missziót. Elég az hozzá, hogy a gondolatot alig egy órára megszületése után elejtették.¹ De elejtették egyszersmind azt a tervet is, hogy Esterházy helyét töltsék be és Esterházy utódjával ellenjegyeztessék Jellachich kineveztetését.

Október 3-án, korán reggel, az államkancellária épületében Wessenberg és Latour abban állapodtak meg, hogy Vay már megtörtént kinevezését egyelőre ignorálják, az iratot az irattárban hagyják egyelőre pihenni és visszanyúlnak arra, amit Wessenberg két nappal azelőtt javasolt volt: Récseyt fogják provizorice kineveztetni miniszterelnökké. Igen, de ki ellenjegyi kineveztetését? Még tegnapelőtt Batthyány megtette volna; de tegnap, október 2-án már Vay kinevezését kontraszignáltatták vele. Akár attól tartott a két miniszter, hogy Batthyány most már megtagadja Récseynek miniszterelnöki kinevezésétől az ellenjegyzést,² akár röstelték a sok kipkedéskapkodás után hozzá fordulni: kimondották, hogy Récsey sajátmaga fogja ellenjegyezni miniszterelnöki kinevezése okmányát. Ha már Esterházy utódságát nem vállalta, így okoskodott a két osztrák miniszter, most másodszor mégsem fog kosarat adni a királynak és a főhercegnek. Bekérették a dél-előtti 11 órára összehívott minisztertanácsba, az államkancellária fehér termébe és hosszas rábeszélés után beleegyezésre bírták az öreg katonát, aki ott a nagy zavarban lévő miniszterek előtt a maga naiv egyszerűségével kimondá, hogy engedelmeskedik, mint katona, noha jól tudja, hogy őt ezentúl árulónak fogják hazájában tartani s meg kell neki szenvedni, „mint a Megváltó szenvedett az emberiségért”.³

Most már gyorsan következett Batthyány végleges fölmen-

¹ Pipitz államtitkár jelentése Ferenc Károly főherceghez. október 3. — *Irományok*, 36. sz.

² A jól értesült belga követ azt írja, hogy Batthyányt újra fölszólították Récsey miniszterelnöki kinevezése ellenjegyzésére, de Batthyány ezt, arra hivatkozva, hogy már Vayét ellenjegyzé, megtagadta volna. (Ered. jelent. okt. 5. Brüsszeli külügyi ltár, Angyal D. barátom szíves közlése.)

³ Récsey vallomása, *Irományok*, 113. sz.

tése a miniszterelnöki tiszttól, amit neki egy királyi kézirat a lehető legszárazabban és legrövidebben, a legkisebb elismerő szó nélkül még aznap tudtul adott. Másnap, október 4-én aláírta a király Récsey kinevezését, aztán az országgyűlés felosztatását elrendelő s Jellachich királyi biztosságára vonatkozó, de október 3-i dátumú királyi leiratot is,¹ noha ennek rákényszerített ellenjegyzésénél a szegény Récsey megkísérlte az ellenállást. Batthyány ugyanis barátságosan de komoly szemrehányást tőn neki, amiért a saját kineveztetését ellenjegyzé, amit az öreg úr roppant röstelt s aztán a törvényszerűség kérdésében is némi oktatást kapott Batthyánytól. Sehogy sem akarta hát a Jellachichra vonatkozó iratot ellenjegyezni. De vonakodásának hamar megtalálták az ellenszerét: kihívták Schönbrunnba, ahol őt a főhercegek előtt az erélyes Zsófia főhercegasszony az ő dinasztikus hűségére hivatkozva, szokásos élénkségével szólította föl „az uralkodóház megmentése céljából készült emez okirat“ ellenjegyzésére, amit aztán az öreg báró meg is cselekedett.²

... Mikor a Récsey gregarius minisztersége ellenjegyzésének megtagadása először vetődött föl a budai kihallgatásokon vád gyanánt, akkor a hadbíró Schwarzenberg hercegnek Windischgrätzhez intézett február 15-i jegyzéke hatása alatt állott. Ez az ignobilis irat³ azzal vádolja Batthyányt, hogy még azt is megígérte volna Wessenbergnek, persze csak színre, hogy a Jellachichra vonatkozó manifesztumot is szívesen ellenjegyezni fogja, de ígérete teljesítését másnapra tolt ki, hogy aztán harmadnap egyenest megtagadja. Így pedig, írta a ballplatzi herceg, azért cselekedett Batthyány, hogy a két-háromnapos időnyereséget jól kihasználhassa, futáraival a pestieket értesíthesse s az ellenállásra előkészítse. Kételkedve fogadta hát Leuzendorf Batthyány világos előadását, melyben kifejté előtte, miért tagadta meg ellenjegyzését Récseynek Esterházy utód-

¹ Kir. kézirat Batthyányhoz, okt. 3. *Irományok*, 37. sz. — Récsey kinevezése, Separ. Protok. 2387. sz. — Az okt. 3-i kir. leiratról lásd *Irományok*, 38. sz.

² Récsey kihallgatása, *Irományok*, 113. sz. — Es Récsey elbeszélése Antos János följegyzéseiben. Századok, 1907. évf. 173. s. köv. lapok.

³ *Irományok*, 87. sz.

jává való kinevezésétől és miért ajánlotta föl azt az esetre, ha az öreg bárót miniszterelnökké nevezi ki a király. Hitt neki, nem is.¹ De bécsi nyomozásai folyamán Récsey kihallgatásából, Wessenberg írásos nyilatkozatából meggyőződött, hogy az, aki nem mondott igazat, a ballplatzi herceg volt; hogy szóba sem került a Jellachich-féle manifesztum ellenjegyeztese Batthyány által; ellenben Récsey miniszterelnöki kinevezése ellenjegyzésétől Batthyány csakugyan nem vonakodott. Az olmützi kihallgatások alatt azért megfelelőbbnek tartá a hadbíró a kérdést más oldalról ragadni meg. Keresett rosszakarattal azt hányta Batthyány szemére, hogy Récseyt a Jellachich kinevezése ellenjegyzése miatt igen erős és illojális szemrehányásokkal támadta meg. „Ön maga is beláthatja, mondá a hadbíró, hogy ez a viselkedése újabb bizonyága annak, mennyire teljesen hiányzott Önben az a lojális szellem, amelynek meglétét Ön oly igen nagyon állítja és velünk elhitetni akarja...” A választ, melyre e vágásra Batthyány visszavágott, a hadbíró aligha várta. Nyíltan elismerte a vádlott, hogy Récseyt csakugyan felelősségre vonta és hogy valóban föl volt izgulva; de méltán és méltó okból azért, mert a királyi biztosi tisztre az udvar éppen Jellachichot választotta ki. „Ebben a személyválasztásban a teljes és elkerülhetetlen törést s a Magyarország elleni nyilvános hadüzenetet kellett látnom. És nemcsak Récseynek tettem szemrehányást, folytatá a maga igazában bízó Batthyány, hanem magának Wessenbergnek is kijelentém ugyanezt; megmondtam neki, hogy minden más személy küldetése jó végre vezethet vala, csak azé az egy emberé nem; mert ezzel az a nagy magyar párt, mely különben is mindig árulást sejtett az osztrák minisztérium és a bán részéről, ebben a gyanújában végkép megbizonyosodott.”²

Erre a férfias kijelentésre a hadbíró nem tőn semmi megjegyzést. Elég alkalma volt a pör folyamán annyira megismerni a magyar-horvát viszonyokat, hogy magában igazat adjon ebben a pontban a vádlottnak. Ez a kérdés különben is eltör-

¹ Kihallg. jkönyv. *Irományok* 85. sz. F. alatt.

² Kihallg. jkönyv. *Irományok*, 192. sz., 30. pont.

pült azon újabb vád mellett, mely katonai szempontból talán a legsúlyosabb volt a hadbíró szemében.

*

Batthyány fogságának első napjaiban, mikor még Trattner ezredes konkrét adatokat keresett a miniszterelnök ellen indítandó pörhöz, jelentésében arra a fölötte súlyos körülményre utalt, hogy Batthyány megbízható hírek szerint 48 októberében „a kőszegi ütközetben“ nemzetőri csapatokat vezetett egy császári és kir. tábornok, Theodorovics, ellen. Ha ez a vád valónak bizonyul, mondá, a haditörvények szerint halállal büntetendő. Ez okból ellenezte Trattner, mint a maga helyén láttuk, Batthyány pörének szabad lábon folytatását.¹ Mikor aztán az előnyomozások megkezdődtek, Leuzendorf nagy nyomatékkal emelte ezt a vádat a fogoly ellen. Mert a kőszegi ütközet, helyesebben mondva kőszegi mészárlás, fölötte nagy föltűnést keltett akkor polgári és katonai körökben egyaránt s ez utóbbiakat különösen is felbőszíté.

Theodorovics tábornok a Jellachich által hazaküldött több-ezernyi kiéhezett és kimerült horvát népfölkelőt² Magyaróvár-tól Kőszeg irányában vezette hazafelé a lövői összecsapás után, amelyben az őt csipkedő magyar nemzetőri csapatokat visszaver-te; de miután október 11-én újra hátbatámadtatott, jobbnak látta a Szombathelynél útját álló magyar csapatokat szépen kikerülni s az alsóausztriai Kirchschlagnál osztrák földre lépni át. Itt biztonságban menetelve, a stájer Fürstenfeldnél ismét magyar földre lépett s aztán nagyobb baj nélkül október 22-én Zágrábba vitte elzüllött és megfogyott népfölkelőit. Ennek a kis xenophoni anabázisnak a legkezdetén, október 11-én a tábornok egy őrnagyot küldött Kőszegre, aki megegyezett a városkával, hogy csapatai szabad átvonulást és élelmezést kapnak, de mindennemű kihágástól a legszigorúbban tartózkodni fognak. Az őrnagy tisztességes ember volt. Rongyos horvátjait és szere-

¹ Trattner jelentései 1849 január 17. és 25. *Irományok*, 67. sz. és 74. sz.

² A váddal szemben hangsúlyozni kell, hogy még Helfert is (Die Belagerung Wiens... 134.) határozottan népfölkelőknek nevezi a horvátokat. Nem csász. kir. csapatok voltak hát.

zsánjait jól ismerte; kijelenté azért azt is, hogy minden emberéért nem állhat jót és fölhatalmazta a kőszegi magisztrátust, hogy minden horvátot vagy szerezsánt, aki a táborból kiszöknék, bátran fogják meg és csukják el. A horvát népfelkelő sereg késő estére szállott a városka alá táborba, ahol meg is kapta az egyesség szerinti élelmezést és ahonnan október 12-én kellett volna tovább vonulnia. A csapatok azonban ki sem aludták magukat; valami okból, valószínűleg a Móga seregéhez tartozó magyar nemzetőrök támadásától félve, már hajnal előtt nagy rendetlenségben fölkerekedtek s közülök már az indulás előtt igen sokan kiszöktek a táborból, a menet alatt pedig a hadsorból. Ezeket a kőszegieknék és a vidékieknék részben összefogdosniok sikerült. Bezárták hát őket a városi börtönökbe, hogy majd kiszolgáltassák a megegyezés szerint Theodorovics meghatalmazottjainak.

Néhány órára a horvát tábor elvonulása után azonban valami 600 főből álló vasmegyei magyar népfelkelő érkezett Kőszeg alá a horvátokat szétverni. Hült helyüket találva, utánuk sietett a kis magyar sereg, gyűlölettől és bosszúvágytól lihegve. Mert szájában volt még az íze annak a hallatlan rablásnak és pusztításnak, amelyet ez a csőcselék Jellachich táborával való fölvonulása alatt a védtelen vasmegyei falvak népén is elkövetett. Egy Jellachich táborbeli császári tiszt írta meg róluk, mily borzasztóan lopnak és rabolnak; naponként legalább ezer börtverést, írja a tiszt, mérnek ki rájuk parancsnokaik, de mit sem használ, „maga az Isten sem bírna velük, nemhogy a tisztjeik. Kétségbeesem e zsványkalandozás miatt és rabló-kapitánynak látszom magamnak, hogy velük kell lennem“¹... Annak az elkeseredett vasmegyei népfelkelőnek vérbe borult hát a szeme, midőn megtudta, hogy Kőszeg tömlőcei 72 darabot rejtenek ezekből a rablókból; fölébredt benne az állat s nagyobb részét lekaszabolta a becsukottaknak. Ki tudja, meddig tart vala a dühös vérengzés, ha egy újonnan alakított magyar hadosztag

¹ Pap. D.: Okmánytár II.. 91. Elfogott levél Jellachich tábori postájából, szeptember 27.

nem jelenik meg véletlenül a városka alatt és elvonulásra nem bírja a dühöngőket.¹

Ezt a gyalázatos vérengzést Kossuth Hirlapja² is fölháborodással ítélte el; Welden tábornaszernagy pedig emiatt egyelőre hatalmas pénzbírságot vetett ki a császári sereg bevonulása után a megyére és mivel köztudomású volt, hogy Batthyány is, kötelessége szerint, a vasmegyei nemzetőrség tagja, Welden különösen is meghagyta Rohonczy Ignác császári biztosnak, hogy a pénzbírság behajtásánál kímélet nélkül járjon el a gróf ellen.³ Azt, hogy a vasmegyei nagybirtokos és volt miniszterelnök, ha már nemzetőrré lett, csak vezetője lehetett annak a dühöngő nemzetőrségnek és népfölkelőcsapatnak, magától értendő dolognak tartá a katonai főparancsnokság s a vádak keresésénél kapva-kapott Felsenthal, a rendőrbiztos, a Pressburger Zeitung átböngészett hírei között azon, mely ezt a föltevést megerősíté. Hogy t. i. a képviselőház október 14-i ülésében fölolvastatott volna Reissig magyar kormánybiztos jelentése Szombathelyről, mely szerint Batthyány egy egész osztály nemzetőrséget vezetett harcra Kőszeg mellett Theodorovics ellen.⁴ Így veté föl a hadbíró a budai kihallgatáson a császári csapatok elleni fegyveres támadás nagyon súlyos vádját.

A vád ellen azonban könnyű volt Batthyáynak védekeznie és kimutatnia, hogy őneki abban a „kőszegi ütközetben“ semmi része nem volt. Előadta, hogy a hazafelé tartó irreguláris horvát csapatok és szerezsánok rablásai ellen a magyar kormánybiztosok, Széll és Reissig, a megyei nemzetőrséget hamarosan összeharcolták és ebből neki, mint ikervári lakosnak szintén nem lehetett magát kivonnia, még ha akarta volna is; mert ijesztő példa volt előtte a parancsnak nem engedelmeskedő gróf

¹ Az egésznek bő leírása Kőszeg városának Windischgrätzhez intézett beadványában, 1848 dec. 31. (Ered. Präs. d. Mil. Gouvern. Wien, 1849).

² Kossuth Hirlapja 1848 okt. 26-i száma.

³ Welden és Rohonczy corresp. 1849 január 1. és 4. (Ered. Präs. d. Mil. Gouvern. Wien, 1849). Mellesleg jegyzem meg, hogy a horvátok legyilkolói közül, a jóval később megejtett vizsgálat után, kilencet elébb Kufsteinba zártak be, aztán Kőszegen kivégezték. (Osztr. min. tanács 1849 szept. 1-i jegyzőkönyve.)

⁴ Felsenthal, 1849 január 15. *Irományok*, 66. sz.

Viczay esete, akinek kastélyát a fölbőszült tömeg emiatt teljességgel kifosztotta. De nem is akarta magát kivonni, mert úgyis keményen szemére hányták neki, hogy midőn Lamberg megöletése után a magyar táborból Bécs felé Ikervárra ment és János házánál egy nemzetőrségi csapatot vezető Bezerédj őrnaggal találkozott, ennek azt a meg is fogadott tanácsot adta, hogy embereit a hiábavaló vérontás helyett haza eressze. Beállott azért, mint lovas közember, a Vidos József parancsnoksága alatti csapatba Kiscellnél október 13-án estve s mivel a gyülekezés Hegyfalunál volt kitűzve, október 15-én reggelre odalovagolt s Horváth csász. kir. kamarás barátjánál szállott meg. Alig érkezett azonban ide, jött hozzá Vidos nemzetőrségi őrnagy és parancsnok s magához hívta őt az előtte elvonuló nemzetőrség meg szemlélésére. Ebből azonban semmi sem lőn, mert alig lovagoltak a háztól 500 lépésnyire, mikor őt megbokrosodott lova levetette, ő kezét törte és ezzel meg sem kezdett nemzetőri szolgálata véget ért.¹ Horváth kamarás házában feküdt ő betegen még akkor is, mikor ez a parciális mozgalom lecsillapodott s a nemzetőrség hazaoszlott volt. Az előadottak szemtanuiul megnevezte Batthyány gróf Erdődy Sándort, házigazdáját Horváthot, a hegyfalvi plébánost, aztán a hegyfalvi és ikervári kastélyok egész személyzetét.²

A községi esetről a hadbírónak a hivatalos vizsgálat irataiból tudomást kellett időközben szereznie, mert a *Pressburger Zeitung* idevonatkozó híréhez a lap szélén megjegyezte, hogy „hamis“ (falsch) és egyelőre megnyugodni látszott Batthyány előadásában. Fölvetett azonban egy másik hasonszórú vádat. Azt t. i., hogy Batthyány október végén Móga parendorfi táborában is jelen volt. És mivel e tábor hadai át merték lépni az osztrák határt, segítséget akartak vinni a lázadó bécsieknek és Schwechatnál nem átalottak nyílt és véres ütközetbe

¹ A Batthyány által bementett napi dátumok lapsus memoriae-n alapulnak. Ő már október 10-én leesett a lováról. Erről még aznap jelentést tőnek a magyar kormánybiztosok. (Kossuth Hírlapja okt. 17-i számában.) Tehát Batthyány hosszabb ideig feküdt betegen tört kezével, mint saját kárára előadta.

² Kihallg. j. könyv, *Irományok*, 85. sz. F. alatt.

ereszkedni a császári főszereggel¹: hát Batthyánnak is ki kell vennie a rebellis fölségárulás e súlyos bűnéből a maga részét.

Nyiltan megfelelt erre a vádlott azzal, hogy még mindig fölkötött karjának fájdalmai dacára is valóban megjelent Mógánál és tette ezt azért, mert ellene Sopronban a leggaládabb rágalmakat hirdették Jellachichcsal való titkos egyetértéséről. És ott volt, mondá, egy tanácskozáson is, amelyet a parendorfi plébánián Móga, Pázmándy, Wenckheim és mások afölött tartottak, átlépje-e a magyar sereg az osztrák határt, ne-e? Őt is véleményadásra szólították föl, de ő ettől, mint akinek semmi politikai vagy katonai jellege nem volt és szerepe nem lehetett, vonakodott. Csak akkor, mikor szemére hányták, hogy ily nehéz időkben kinek-kinek bátorsággal kell bírnia véleménye kimondására, fejezte ki azt a nézetét, hogy a sereg forduljon vissza és hogy a honvédelmi bizottmány ama híres parancsa, mely szerint Móga habozás nélkül lépje át a határt, de ne exponálja a sereget, ellenmondó és végrehajthatatlan. Hasonló véleményen voltak Wenckheim, a nádor volt főudvarmestere, Pázmándy elnök, maga Móga is és a sereg tényleg vissza is fordult. Hogy később mégis átlépték a határt, végzé Batthyány, azt Kossuth megjelenése okozta, aki föllelkesíté a csapatokat.²

Erre az előadásra sem tőn a hadbíró semmi megjegyzést s így Batthyány nem alaptalanul hihette, hogy ez a két vád, melynek nagy súlyát és jelentőségét ő, mint egykori császári és kir. katonatiszt értékelni tudta, elesik.

Pedig nem így volt. Leuzendorf az olmtüzi kihallgatáson csak a parendorfi táborra vonatkozó vádat ejtette el. Mert, mondhatni Batthyány szerencséjére, közvetlenül az olmtüzi valatások megkezdése előtt jutott Leuzendorf kezéhez az a jegyzőkönyv, melyet a bécsi központi katonai bizottság Móga kihallgatásáról Leuzendorfnak Pozsonyból kelt kérésére³ augusztus 7-én vett föl. A fogoly tábornok a hozzá intézett kérdésre elő-

¹ 1848 október 30.

² *Irományok*, 85. sz., I. alatt. — Az ezen táborban történetke belecsoátkoznom B. pöre szempontjából fölösleges.

³ Leuzendorf a bécsi központi katonai bizottsághoz, 1849 július 30. *Irományok*, 182. sz.

adá, hogy a fölötött karú beteg Batthyányval a magyar hadseregnek a határon való második átlépése előtt egy-két nappal találkozott a parenborfi táborban. A tulajdonképeni hadi tanácskozásokban Batthyány nem vőn részt, de ő előtt Mőga előtt határozottan rosszallotta a határon való átlépés gondolatát. Főkép Batthyáynak köszönhetem azt, mondá az öreg tábornok, hogy a sereggel csakugyan visszavonulhattam magyar földre, mert ő fejté ki az országos biztosok előtt, hogy teljesen igazam van, ha visszavonulok és fejtegetésében Pázmándynál is segítségre talált. És tette ezt Batthyány tiszta meggyőződésből, nem gondolva azzal, hogy, mint neki, Mőgának, panaszkodott, pesti lakását már lepecsételték s a honvédelmi bizottmány erősen gyanakszik rá.¹

Mőga e vallomása után lehetetlen volt Batthyányt a parenborfi tábor miatt vádolni. A Theodorovics népe elleni támadás ügyében azonban másként állt a dolog. Hogy egy egész hadosztályt vezetett volna Batthyány Kőszegnél a császári tábornok ellen: az, mint láttuk, nem bizonyult igaznak. De hogy valamikép közreműködött, tán előkelőbb szerepben, esetleg az egész ellenállás, nem csupán a Kőszeg előtti megszervezésében, erre némi jelek Batthyány világos előadása dacára is egyenest rámutatni látszottak. Sőt gyanú merült föl, hogy Batthyány organizáló tevékenysége Jellachich hadainak egyes osztagai ellen október havában még Veszprém megyére is kiterjedt volt. Ezt az utóbbi gyanut persze a veszprémi császári parancsnok jelentése hamarosan eloszlatta;² de ez nem menté föl a hadbíró körütekintő kutatások megindításának kötelessége alól, mert a vád, ha Veszprém megyét illetőleg nem is áll, de Vas megyében igaznak bizonyul, bizony főbenjáró büntetéssel jár.

Tüstént a budai kihallgatások befejezése után hosszabb átiratban kérte föl ezért Leuzendorf a soproni katonai kerületi főparancsnokságot lehetőleg széleskörű nyomozás elrendelésére, amelynek alapján ellenőrizni lehessen a vádlott idevágó vallo-

¹ Mőga kihallgatásának utolsó pontja, *Irományok*, 187. sz.

² *Irományok*, 89. sz.

mását.¹ A soproni főparancsnokság gyorsan megtett intézkedésének köszönhetni aztán azt az érdekes és jellemző inquisitiót, amelyet a császári biztosság Vas megye tisztviselőire: Istóczy Antal főügyészre, Valentiny Márton főszolgabíróra, Tulok Zsigmond segédszolgabíróra és Istóczy Ignác segédesküdtre ráparancsolt. Ezek egy egész sereg embert hallgattak ki, köztük Horváth József császári és kir. kamarásnak, Batthyány hegyfalvi barátjának orvosát, Noszlopy László kerületi biztost, Griesl Lőrinc hegyfalvi orvost, Tásler szentgyörgyi lelkészt, Ambrus János hegyfalvi jegyzőt, Hanzséros számtartót és magát Horváth József kamarást is. Ezek mind azt vallották, hogy a vasmegyei népfölkelést a magyar kormány biztosai rendelték el és szervezték meg, Batthyány bele sem avatkozhatott; de neki is be kellett állnia a nemzetőrök közé, mert a nép elkeseredése, fölötte ingerült hangulata mindenkit, ha nem volt különben is nemzetőr, népfölkelésre erőszakolt s minden vonakodót agyonszúrással fenyegetett, amint többi közt a szentgyörgyi tanítómestert is kegyetlenül összeszurkálták vonakodásáért. A gróf lóról való leesését Horváth József és orvosa, aztán Griesl János hegyfalvi orvos is bizonyítja, mint aki nyolc napig ápolta Batthyány tört kézcsuklóját.

Azzal a szándékkal, hogy nagy földijük helyzetén könnyítsenek, ezek a becsületes emberek olyan dolgokat is jegyzőkönyvbe diktáltak, amiket nem kérdezett tőlük senki, de amiről hitték, hogy Batthyánnak hasznára fognak válni.² Egyik azt mondá el, hogy mikor a sopronmegyei községek Vas megye némely községétől a horvát csapatok ellen segílyt kértek, Batthyány azt tanácsolá nekik, hogy addig ne menjenek, amíg a hatóságok nem parancsolják. A hegyfalvi jegyző pedig tollba mondá, hogy ő az ágyban fekvő beteg Batthyánytól utasítást kért a népfölkelők számára szükséges szekerek ügyében. Batthyány azonban azt felelte neki, hogy ez nem tartozik órá, de ha rátartoznék is, törött kezével nem tud írni. Horváth József,

¹ Leuzendorf a soproni kerületi hadparancsnoksághoz, 1849 április 6. *Irományok*, 102. sz.

² Ezt helyesen emeli ki Balogh Gyula is a Pesti Hírlap 1885. évf. 101. számában megjelent igen érdekes cikkében (Adatok Batthyány Lajos kivégeztetéséhez), mely a megyei levéltár alapján ezen kihallgatásokkal foglalkozik.

a hegyfalvi földesúr végül azt hangoztatá, hogy Batthyány a lövői támadást Theodorovics visszavonuló csapatai ellen, amely a kőszegi esetet megelőzte, határozottan elkárhoztatá, ellenben helyeslé, hogy Niczky Sándor, a sopronmegyei magyar kormánybiztos szabad átvonulást engedett Sopron megye déli vidékén Theodorovicsnak.¹

A Batthyány előadását mindenben megerősítő tanulvallok mások attól csak annyiban tértek el, hogy igen helyesen s a valóságnak megfelelően Batthyány balesetét október 10-re tették. Értéküket növelte még két illusztris konzervatív aulikus férfiú kijelentése. Egyikük gróf Széchenyi Pál, Istvánnak testvérbátyja volt, akit mint vasmegyei nagybirtokost Leuzendorf kérésére egy katonai bizottság hallgatott ki 49 júliusában Bécsben. Széchenyi Pál, Batthyáynak különben nem barátja, valószínűnek sem tartá, hogy a vádlott a vasmegyei októberi népfölkelést organizálhatta volna, mert ez a szervezés Vidos, főként pedig az országos biztos Csányi László kezében volt. A másik, gróf Wallis Mihály, aki, bár neje Batthyány-lány, a miniszterelnök távoli rokona volt, Batthyány iránt titkos rosszakarattal viseltetett és akit a soproni hadi parancsnokság hallgatott ki. Noha, mint látni fogjuk, kihallgatása egy igen főpontban fölötte kedvezőtlen volt is Batthyányra: a népfölkelés és fegyveres ellenállás ügyében javára szolgált.²

Mind e tanuk hitelét azonban, sajnos, nagyon megingatták Kossuth Hirlapjának egykorú közlései. Az október 17-i szám az országgyűlés október 14-i üléséről hozván tudósítást, bőven előadja, hogy az ülésen fölolvastatott Széll József és Reissig Alajos október 10-i jelentése a megyei fölkelők egyik táborából, mely a Móga által megvert Theodorovics seregét üldözi. „Ezenkívül, folytatja a közlemény, van megyénkben még egy tábor, melyet Vidos József vezérel. Ezen táborban Batthyány

¹ Az 1849 április 20-tól 24-ig tartott, megismételt vallatásokról szóló értékes jelentést l. *Irományok*, 111. sz. alatt. — V. ö. még Balogh föntid. dolgozatát is.

² Gr. Széchenyi Pál kihallg. július 16. *Irományok*, 174. sz. és gr. Wallisét, aug. 3. *Irományok*, 184. sz. (Wallis vásárolta Batthyány számára azt a „säbelscheu“ paripát, mely Batthyányt Hegyfalunál levetette.)

Lajos gróf nagy erélyességgel működék, nagy elszántsággal lelkesíté a sereget; mai napon azonban szerencsétlenül járt, mert midőn nemzetőreinket Hegyfaluból az ellenség ellen vezette és földabroszát zsebéből kihúzta, lova megijedt és vele együtt el-esvén, keze kitörött.“ Kossuth Hirlapja október 21-i száma pedig Vidos József jelentését hozza a honvédelmi bizottmányhoz Szombathelyről október 16-ról, mely így végződik: „Gróf Batthyány Lajos és Festetich László mint segédtisztek mellett hatályosan működnek; az első, lova elbukása és keze sérülése következtében jelenleg ágyban fekszik.¹ Ha meggondoljuk azt, amit a hadbíró Pulszkynak egy kezébe került leveléből² jól tudott, hogy t. i. Batthyány október 8-át még Sopronban töltötte s onnan Ikervárra távozott, október 10-én reggel pedig lováról Hegyfalun kezét törve lebukott: be kell látnunk, hogy az alatt a néhány óra alatt, melyet e baleset előtt Hegyfalun töltött, sem valami nagyon erélyes működést nem fejthetett ki, sem Hegyfaluról nem vezethette a nemzetőrséget Theodorovich ellen, aki különben még ezen és a következő napon in Sopron megye területén tartózkodott. Egész bizonyos, hogy Széll József, Reissig Alajos és Vidos József, Batthyány őszinte tisztelői, ismervén a Batthyány ellen Pesten a túlzó körökben lábrakapott alaptalan gyanút, amiről Leuzendorfnak a kihallgatások alatt Batthyány számtalanszor és nagy keserőséggel panaszkodott, e gyanu eloszlatására készakarva küldötték be róla dicsérő jelentéseiket. Aztán meg hangulatkeltők is akartak ezek a jelentések lenni. Hadd lássa és olvassa az országgyűlés és az ország, hogy a nyugati vidékek legjobbjai mily lelkesedéssel vesznek aktív részt a reakció elleni küzdelemben és okuljon belőle és lelkesedjék rajta. Olyan hangulatkeltő, mint aminő Kossuth Hirlapja december 12-i számának az a buzdító

¹ Kossuth Hirlapja 1848 okt. 17. és 21. szám. Vidos jelentéséből is látható, hogy Barsi állítása (Utazás ismeretlen állomás felé, 206.), mely szerint gr. Niczky Kristóf (akit bilincsbe verve vittek 1849 okt. 26-án Budáról Pozsonyig, Barsival együtt, s innen az olmtüzi kazamatákba) Batthyány segédtisztje volt volna őrnagyi ranggal a sopron- és vas megyei népfölkelésben 1848 októberében, félreértésen és szóbeszédén alapul.

² Pulszky Csányihoz, Sopron, 1848 okt. 7. (Nachl. Schwarzbg. VIII. 396. Pakett I. hiv. ford.)

közleménye, hogy Fraknóról herceg Esterházy kilenc ágyúja és két nagy mozsara Pestre érkezett, mert „a derék herceg csak ősi rendeltetésének adá vissza az ágyúkat, midőn a haza védelmére nemeslelkűleg följárnlá“,¹ holott azokat a sopronmegyei magyar kormánybiztosok az öreg herceg távollétében egyszerűen elrekvirálták. Leuzendorf ezt is jól tudhatta és tudta is.

Tagadhatatlan azonban, hogy a magyar félhivatalos lap e közleményei káros hatással voltak Batthyány előadásának hitelére. Hozzájárult ehhez Rohonczy Ignácnak, akit a soproni kerületi katonai főparancsnokság július végén Sopronban hallgatott ki, Batthyányra nézve kedvezőtlen vallomása. Ez az ultraaulikus úr, a miniszterelnök politikai ellenfeleinek azon nyugatmagyarországi csoportjához tartozott, mely szívéből gyűlölte főleg a jobbágyfelszabadítás miatt az egész szabadelvű pártot, különösen pedig Batthyányt. Mint császári biztos tőle telhetőleg kezükre járt 1848 decemberétől kezdve a császári seregek parancsokainak s érdemei elismeréséül Bach fölterjesztésére 49 júniusában több megye kerületi főbiztosává lőn ki-nevezve. Legelső ténykedése e minőségében az volt, hogy javadalmak vesztésére ítélte a győri káptalan igaz magyarlelkű tagjait, amiért a városban és a város környékén a magyar ügy győzelméért könyörgő processziókat vezettek.² Kihallgatásában Rohonczy arra hívta föl a katonai parancsnokság figyelmét, hogy a vasmegyei népfölkelés organizációja azért irándó Batthyány rovására, mert ezt még szeptemberben Jellachich átkelelésekor (a Dráván) a magyar minisztérium Batthyány elnöklése alatt határozta el. Horváth Józsefnek, Batthyány hegyfalvi barátjának vallomásával ellentétben pedig azon erősködött Rohonczy, hogy Batthyány a leghevesebb szemrehányásokkal halmozta el gróf Niczky Sándor sopronmegyei magyar kormánybiztost, amiért Theodorovich tábornokkal horvátjai szabad átvonulás biztosítására egyezséget kötött.³

¹ Kossuth Hirlapja 1848 december 12. száma.

² Min. R. Prot. 1849, június 21. 2058. és július 2483. sz.

³ Rohonczy kihallg. július 27. *Irományok*, 181. sz. V. ö. Leuzendorf átiratával június 26. *Irományok*, 160. sz.

De mégsem ezek az újsághírek és nem Rohonczy árulkodása, hanem náluknál sokkal többet nyomó egykorú eredeti levelek kényszerítik a hadbíró a főbenjáró bűn, a fegyveres ellenállás vádjának szigorú megisméltlésére az olmtüzi kihallgatások alatt. Kezébe került t. i. Pulszkynak Sopronból október 7-én Csányihoz és Bartos képviselőnek Bécsből október 9-én ugyancsak Csányihoz írt levele, amelyeket Csányi a honvédelmi bizottmányhoz küldött volt be és amelyek valószínűleg Pesten 1849 nyarán a Redoute-épületben elrejtett iratok között találtattak. Pulszky, levelének október 8-án kelt utóiratában, azt mondja: „Batthyányval Vidos táborába megyek, hogy azt a népet felhozzuk“.¹ Bartos pedig azt tudatja Bécsből Csányival, hogy Pulszky Bécsből Sopronba ment (ami a valóságnak megfelelt), hogy ott Batthyányval együtt agitáljon és ahová ők, Batthyány és Pulszky, e célra a bécsi Wodianer-cég útján 1500 puskát rendeltek meg.² E két tudósítást kiegészíti Csányinak ugyancsak osztrák kézbe került levele Kossuthhoz Magyaróvárról október 9-ről, mely azt közli, hogy Jellachichot Batthyány nézete szerint is egészen Bécs alá kell üldöznie a magyar seregnek.³

Ezekbe a levelekbe kapaszkodott bele a hadbíró, mikor látta, hogy a Kossuth Hírlapjabeli közlemények állítását a kronológia arculüti; hogy lehetetlenség Batthyányra seregvezetést és valami aktív ténykedést ráfogni pár órára terjedő nemzetőrsége alatt. Ha hát nem volt is aktív ellenálló: megvolt, mint a levelek mutatják, a bűnös szándék benne az ellenállásra; sőt az ellenállás bűnét bizonyítja az a tény, hogy az október 3-i császári manifesztum ellenére egyáltalán be mert lépni nemzetőrnek. Nem fogadta el Leuzendorf Batthyány védekezését az erkölcsi kényszerrel sem. „Kétségtelen, mondá, hogy éppen Önnek könnyen lehetséges volt az állítólagos erkölcsi kényszer alól kibúvni, könnyen kiutazhatott volna Ön a

¹ Hiv. ford. Nachl. Schwarzbg. VIII. 396. Pakett I.

² Bartos levele. *Irományok*, 43. sz.

³ Nachl. Schwarzbg. VIII. Pakett IV. No. 36. hiv. ford. (Ezt említi az osztrák központi vizsg. bizottságnak Latour megöletése ügyéről kiadott „Ergebnisse“ stb című, már idézett könyve is a 137. lapon.)

külföldre, ami előzőleg úgyis szándékában volt Önnek. És az sem védi Önt, hogy aktív tevékenységet nem fejtett ki, mert ennek csak egy véletlen, a baleset az oka;¹ azt pedig csak nem kívánhatja Ön tőlünk, hogy ezt a balesetet érdemül tudjuk be Önnek. Az Ön belépése és az ezzel kimutatott rossz szándék annál súlyosabb beszámítás alá esik Önnél, mert mint volt csász. kir. tiszt a szolgálatból való kilépése alkalmával aláírt reverzálisában² ünnepélyesen kötelezte Ön magát, hogy soha nem fog fejedelme ellen harcolni s fejedelme ellenségeivel egyet-érteni, nekik segítségükre lenni“.

Hiába hangoztatta Batthyány azt, hogy kiutazását nem tőle függő körülmények akadályozták meg, hiszen alig ért haza Ikervárra, másnap már megkezdődött a nép tűzhelyeinek védekezése a horvát csőcselék ellen. Hiába hangoztatta, hogy a reverzálisa által elvállalt kötelességet soha nem téveszté szem elől s azt a rabló, dezertáló horvát fölkelő csőcseléket nem tekinthette csász. kir. seregnek: nem ért semmit.³

Majdnem biztosra merem fogni, hogy a hadbíró ennél a vádnál utasítást kapott kéz alatt és e szerint kellett neki jobb belátása ellen eljárni. Ha az ember az osztrák minisztertanács 1848 karácsony napján tartott ülésének jegyzőkönyvét olvassa, föl kell tűnnie, mennyire kétféle mértékkel tudott mérni Schwarzenberg kabinetje. Bach miniszter ebben az ülésben egy, becsületére való beszédet tartott azok érdekében, akik a bécsi lázadásban október 24-ike, tehát Windischgrätz megadást követelő s büntetést hirdető első proklamációja után is részt vőnek. A Reichstag t. i. a proklamációt törvénytelennek jelenté ki, azokat pedig, akik ezen proklamáció fenyegetése alatt a város védelmében nem akartak részt venni, a város parancsnoksága statáriális büntetéssel fenyegette meg. Tehát mind a két részről büntetés várta az embereket a „törvény nevében“, akár Windischgrätz parancsának, akár a városi védelem főnöke rendeleteinek engedelmeskednek. Már most a császári haditörvény-

¹ T. i. a lóról való leesés s kéztörés.

² Batthyány katonai szolgálatának hivatalos kimutatása 1849 július 3-ról. *Irományok*, 169. sz.

³ Kihallg. jknyv. *Irományok*, 192. sz., 51., 53. pontok.

székek Windischgrätz proklamációja alapján halálos ítéletet mondanak mindazok ellen, akik a csász. kir. csapatoknak fegyverrel álltak ellent. Ez nem járja, mondá Bach és keresztülvitte a tanácsban, hogy az ilyen vádlottak a polgári törvényszékek vizsgálata alá kerüljenek....¹ De Batthyánynál nem vették figyelembe, hogy egyfelől az október 3-i manifesztum fenyegeti halállal a nemzetört, másfelől a magyar kormány sújtja kemény büntetéssel, még a törvényes kormány rendeletei alapján, a hazája földjét védeni vonakodót.... Ez az „aequa lance metiri“ fordítottja....

*

Mikor Batthyány Lamberg meggyilkolásának híre után Bécsbe sietett, Csóron keresztülutaztában az ott visszavonultan élő Szőgyény Lászlóval találkozott. Politikai nézeteik eltérése dacára is a két jellemes férfiú kölcsönösen becsülte egymást és így nem volt akadálya annak, hogy a forradalmivá vált viszonyok között őszintén ki ne tárja elkeseredését Szőgyény előtt a miniszterelnök és szabad folyást ne engedjen méltó haragjának a politikai gyilkosság miatt. Ha a mindent fölborító, az országot végveszedelembbe döntő forradalmi korifeusok közül „legalább egy tucatnak, mondá, nem ütik le a fejét, az országban nem lesz rend“. Tudatta egyszersmind az alkancellárral, hogy miniszterelnökségéről leköszön s föl is olvasta Szőgyény előtt a képviselőház elnökéhez intézendő lemondólevelét.² Ezt az október másodikáról keltezett levelet Bécsben német fordításban maga Batthyány tétette közzé az *Österreichische Allgemeine Zeitungban*,³ ahonnan egy-két nyugatmagyarországi német lap át is vette. Kíméletlen szavakkal ítélte el ebben Batthyány azt, hogy a képviselők ígéretük ellenére nem várták meg az ő visszatértét a táborból, ahol neki sikerült a tisztikart a Jellachich elleni elhatározott ellenállásra rábírni, hanem meghozták azt a végzetes elhatározást Lamberg ellen. A vele szemben ezáltal nyíltan kimutatott bizalomhiány, mondá, oly útra vezette a képviselőházat, amelyen ő a törvé-

¹ Min. R. Prot. 3006 ex 1849. ered.

² Szőgyény Emlékir. I. 94.

³ Ezt Zsedényitől tudjuk. *Irományok*, 90. sz.

nyesség iránti tiszteleténél fogva nem haladhat. Leköszön hát miniszterelnökségéről és leteszi képviselői mandátumát is.¹

Pázmándy elnök igen helyesen cselekedett, hogy ezt a levelet soha nem mutatta be a képviselőházban és nem tétette közzé. De persze a Pressburger Zeitung útján tudomást szereztek róla a pesti politikai körök, a radikálisok rendkívül meg is botránkoztak benne. Hiszen abban a túlfűtött világban, mikor rác és horvát a fejedelem nevében tört az ország ellen, a Batthyány hangoztatta törvényesség, ez a „formalitás“ vörös posztó volt még a nem egészen radikálisok szemében is. Hirdetője hazafiságában erősen kételkedni, kételyüket országgá hirdetni már hetek óta nem szűntek meg. Szinte pártütőnek vagy legalább is cselszövőnek kezdé a fővárosi nép is tekinteni azt, aki a nemzet jogos fölháborodásának valami békítő teorémákkal mintegy útját akarja állani.² Alig múlt 10 napja, hogy Kossuth maga egy hatalmas, a lélekbe kapó cikkben aposztrofálta a miniszterelnököt, hogy ne hátráltassa „törvényességével“ a nemzet lelkesedését. „Tudja meg gróf Batthyány Lajos, tudják meg azok is, akik nálánál magosabban állnak, hogy a megcsalatott és hitszegően elárult nemzet a *formák kedvéért* nem lesz olyan bolond, hogy meghaljon.... A formák iránti szent pietásból nem fogunk elveszni mint a mészérszékre hurcolt juhok!“...³ Ahogyan pedig Kossuth írt, az a regiszternek csak legpiánóbb, legszelídebb hangja volt. A pesti ellenzéki magyar és német lapok, a Március Tizenötödike, a Népelem cikkei a legdurvább hangnemben lázították a törvényes téren megmaradni óhajtó miniszter ellen az amúgyis lázban égő, forrongó tömeget. „Még most is találkozunk, írja minden den képzeletet fölülmuló durvasággal Madarász László lapja, még most is találkozunk oly tespedtlelkű, kihízlalt hasistenlő (sic!), pecsovics disznókkal, kik még most is a corpus iuris mellett ábrándoznak, a törvényes utat *emlegetik*. Kár szélsőségekre vetemedni, mondják, kár rendkívüli eszközökhöz nyúlni, egy kis veszteség miatt nem vész el az ország. Batthyányra

¹ *Irományok*, 34. sz.

² Erről érdekesen ír Szemere, Gr. L. Batthyány etc. 85. és 92. l.

³ Kossuth Hirlapja, 1848 szept. 16. szám.

kell bízni a dolgot; ő az az ember, aki békés politikájával üdvöt hoz... Oh undokai e drága hazának! Oh fattyjai ez áldott földnek! Kiszívjátok zsíriját, hogy hasatok hája teljen tőle és most, midőn egy kis áldozatra kerül a sor, elfordultok a hazától és megtagadjátok!“...¹

Az iparos és szellemi hentesek, a valóságos és irodalmi böllérek, akiknek nyelvén így szónokolt Madarász László, készséggel adták tovább ezt a fortisszimót; a külföldről jött kósza hírek pedig még jobban fűtötték a hangulatot Batthyány ellen. Bécsi levelezők tudatták a fővárossal, hogy hatalmas falragaszok hirdetik a császárvárosban Batthyány ottani hívei ujjongását; mert Kossuth bukása után a Batthyány-kabinet valóságos ellenforradalmi minisztérium lesz, Jellachichcsal megcsinálja a békét — és a magyar minisztérium beleolvad a bécsibe.² A Pesten szorgalmasan olvasott Augsburger Allgemeine pláne olyan mesét tált föl a pesti közönségnek, mely a maga fantasztikus szemérmertlenségében kapóra jött a Március Tizenötödike és a Népelem barátainak, a pesti klubok és kávéházak néha őrzöngő politikusainak. „Itt most az ideje, — írja éppen október 2-án Batthyány lemondása napján ennek az elterjedt német újságnak „jólértésült“ bécsi levelezője, — mikor az udvar ügyesen fölhasználja a már persona grátává lett Batthyányt, aki újra megbízva kabinetalakítással, titokban tartott speciális teljhatalommal megy le Magyarországra; felelős nevét a császár neve mellé biggyeszti és végrehajtja a bécsi kabinet akaratát. A jó császár nem akar az országra hadat küldeni; de Batthyány majd kérni fog csapatokat a rend helyreállítására; a császár nem akarja a király szavát megszegni, de Batthyány visszaadja neki adott szavát. Ilyenformán fog ez menni, ha nem csal a látszat...“³ A lap szerkesztőjében volt ugyan annyi tisztesség megjegyezni, hogy az nem hihető el Batthyányról. De hiányzott ez a tisztességérzet a lázban égő

¹ A Népelem szept. 26. száma. — Az igazságnak megfelelően meg kell azonban állapítani, hogy ily durva cikk nem volt több a Népelemben. Eles hangját, egyébként, a Március Tizenötödikéé fölülmulta.

² Wargha István levele a Kossuth Hírlapja szept. 19 i számában.

³ Augsburger Allgemeine 1848., 288. száma, bécsi levél október 2-áról.

pesti ultrákból és vidéki satelleseikből. Nem alap nélkül könyörgött Pálffy, a képviselőház alelnöke, Batthyáynak, hogy Lamberg legyilkoltatása után ne menjen Pestre, mert őt ott ugyanaz a sors várja és nem hiába féltette őt Eötvös és Hugó Albert hasonló sorstól. És ha még Pulszky, Kossuth nagy híve is azt ajánlá neki Bécsben október 3-án, hogy népszerűsége megfogyott s jobban teszi, ha nem megy le Pestre:¹ gondolhatni, mennyire bánthatta, mennyire vérig sérthette a büszke embert nem a rágalom, nem a durvaság, nem a nemtelen vád, amelyeket megvetett, hanem a gyanú árnyéka, mely talán egyszerű, becsületes magyarok lelkébe is, akik őt személyesen nem ismerik és nem ismerhetik, belopódzkodhatott. Hiszen semper aliquid haeret!

Még betegágyában is, mikor sérült karja fájdalmával Hegyaluban feküdt, ezen tépelődött. Elhatározta, hogy legjobb barátai egyike, a nemeslelkű Bezerédj István előtt kiönti lelke keserűségét az ellene táplált gyanú miatt és röviden számot ad neki mindarról, amit a sukorói táborban s onnan való távozása után Bécsben cselekedett; elmondja Wessenberggel folyt tárgyalásait, a sérelmes királyi kéziratok ellenjegyzésének megtagadását, Récsey ügyét és Jellachich megbízatása ellenzését; Vay dolgát, saját maga lemondását és fölmentését. Hadd álljon teljesen tisztán és mocsoktalanul legalább azok előtt, akik őt becsülik és akiket ő becsül és akiknek egyike vagy másika helyesebbnek és üdvösebbnek tartotta, ha ő Sukoró után nem Bécsbe megy, hanem Pestre, az oroszoknak barlangjába ezeket megszelidíteni tér vissza...² Igen, de írni sérült jobb kezével és ágyban fekve nem tudott. Magához kérette azért a kegyurasága alá tartozó Nyögér derék fiatal plébánosát, Königmayert, akit ő e beneficiumra Deák Ferenc ajánlatára prezentált. Meg fogja ez a derék ember írni ő helyette azt a bizalmas levelet azok után, amiket láza csillapodtával el fog mondani tudni. Így is történt. Königmayer megírta a levelet, melyben még Batthyány néhány magántermészetű apró kérését is közölte Bezerédjvel, köztük

¹ Pulszky: Életem és korom (2. kiad.) I. 376.

² Batthyány leglelkesebb hívei egyike, Kovách Lajos, elhibázott lépésnek tartá ezt. Tört. Tanulmányok VII. — Bpesti Szemle 36. köt. (1883) 73. l.

egyét, mely a maga keserű humorában is bizonyosága annak, mennyire fájt Batthyánnak a méltatlan gyanú. Pesti lakásáról egy nagy láda fehérneműje elküldésére kérte, de úgy, hogy a láda tartalmát előbb vizsgálta meg Bezerédj a honvédelmi bizottmány embereivel, nehogy valami titkos iratokat sejtсенek benne, amelyeket ő kicsempészni akar, ha már oly erős gyökeret vert bennük a gyanú ellene!

Bezerédj e levelet október 16-án hajnal előtt vette s még aznap közölte Deákkal, Klauzállal s jónak vélte közölni Kossuth-tal, Zsemberyvel, a honvédelmi bizottmány tagjaival és másokkal is. Többen fájlalták, hogy Batthyány azt hiszi, hogy gyanakodnak ellene. Kossuth különösen kérte Bezerédj által Batthyányt: verje ki fejéből ezt a szomorú gondolatot; ne értse félre, ha a zavaros időkben a fölgerjedt kedélyek hullámai félre csapdosnak, mert ezek érintésétől az ügyek élén állók soha nem lehetnek mentesek. Bizalma jeléül még azt üzenté neki: menjen le Vay helyére Erdély lecsöndesítésére, mint ahol dolgaink nem jól állanak...

Bezerédjnek akkor még nem volt oka Kossuthék szavai őszinteségében kételkedni. Mert még ekkor nem, hanem csak egy hét múlva foglalta le Batthyány iratait pesti lakásán és pecsételteté le ezt a lakást a honvédelmi bizottmány. Tudta azonban Bezerédj, hogy Kossuthék mögött, de tőlük teljesen függetlenül izgága izgatók és fölízgatott hülyék tömegei a korlátolt elméjük meggyőződésének dacos hevével gyanakodnak Lamberg barátjára és ezt szeltében hirdetik. Ezeknek kell hát a száját betönni. Elhatározta hát Bezerédj, hogy Batthyány levelét a magánügyeire vonatkozó részletek kihagyásával és kellő változtatásokkal közzéteszi Kossuth Hírlapjában. „Mindent összevéve, — írta a jót akaró hű és becsületes barát Batthyánnak, — a közlésben több jót látok, mint a nem-közlésben.”¹

Igy jelent meg Kossuth Hírlapja október 18-i számában Batthyány levele Bezerédjhez átalakítva és megkurtítva, kelet

¹ A föntebbiekről bőven szól Bezerédj István levele Batthyányhoz, Pest, 1848 okt. 16. *Irományok*, 47. sz.

és a címzett megjelölése nélkül,¹ a szerkesztő Bajza József pársornyi bevezetésével, aki „örömmel közli a levelet, mert kétes dolgokat világosít és gyanúkat hárít el“. Innen vette aztán át és szószerinti fordításban közölte németül a Pesther Zeitung október 19-i száma. A levél előadja, mint főntebb érintők, Batthyány működését a sukorói táborban, aztán Bécsben a törvényesség és az alkotmány védelmében. Ám kárhoztassák el politikáját, írja aztán, de azzal ne gyanúsítsa őt senki, hogy befolyását az ország függetlensége elleni titkos működésre használta föl; mert egész multja nyitott könyv gyanánt áll a világ előtt. Nyomatékkal emeli ki Batthyány a levélben, hogy Récseyt mire figyelmezteté: „ne hagyja magát eszközül felhasználtatni egy készülendő status-csapásra“² s amit Récseynek és Wessenbergnek szemükbe mondott, hogy az október 3-i manifestum „oly önkényes hadüzenet a magyarok ellen, mely után Magyarországnak nem marad más hátra, mint önvédelméről gondoskodni“. Elmondja aztán a levél, hogy Bécsből jószágára visszatérve, „fölszerelte magát, tisztjeit és volt jobbágyait és csatasíkra indult, hogy mint hű fia hazájának, nemcsak tanács-csal, hanem életével és vérével is bebizonyítsa honszeretetét“. A gondviselés azonban másként akarta s ő most ágyhoz szegve, tétlen vesztegel; de hiszi, hogy „rövid idő alatt ismét gyülekezik roncsolt karjába annyi erő, hogy a hazát dúló ellenséggel szembeszállhat s a győzelem dicsőségében, vagy ha lenni kell, a gyászos, de nagyszerű temetkezésben részt vehet“.³

... Mikor 1849 januárjában a budai központi katonai vizsgáló bizottság rendőri osztályának vezetője, Felsenthal és Hegyessy, a királyi főügyész, konkrét bizonyítékok után kutattak, amelyek alapján a haditörvényszék vádakát emelhet az inént elfogott Batthyány ellen: a Pesther Zeitung ama száma, mely ezt a levelet hozta, kapóra jött nekik. Hiszen ez valóságos lázítás, önvédelemre, a császári seregek elleni ellenállásra való

² Ezért hitték némelyek, hogy a levél Kossuthhoz, mások hogy Deákhoz volt intézve.

¹ A. m. coup d'état.

³ Batthyány levele. *Irományok*. 46. sz. Az idézőjelek közé tett kifejezéseket inkriminálta a hadbíró.

bűnös felhívás, uszítás a fejedelem ellen a végsőig, a halálig, a temetkezésig! Alá is húzták vörös plajbással e „szörnyű“ kifejezéseket s Leuzendorf a budai kihallgatások utolsó napjaiban kérdőre vonta miattuk a volt miniszterelnököt. Batthyány nem tagadta, hogy ő levelet íratott barátjához, melynek célja a védekezés volt az ellene Pesten és a magyar táborban terjesztett, becsületébe vágó és hazafiúi érzelmeit gyanúsító rágalmak ellen. De hangoztatta azt, hogy ő nem diktálta Königmayernek a levelet, hanem valószínűleg Königmayer ékesíté föl iránta való jóindulatból és ugyanez a motívum vezethette Bezerédj a Königmayer megírta levélnek olyan módosítására s olyan mondatok beszövéseire, melyek előtt Bezerédj nézete szerint a Batthyány ellen fölmerült becsmérő gyanúsítgatásoknak el kell némulniok. Arra nem emlékszik határozottan, — mondá Batthyány, — hogy izgatottságában és lázas állapotában mit mondott Königmayernek, aki a megírt levelet előtte a lázban szenvedő előtt föl sem olvasta. Határozottan állíthatja azonban azt, hogy a közzétett levélben valótlanságok vannak. Így például: tisztjeit és jobbágyait ő nem fegyverezte föl, mert ami fegyver nála és ezeknél volt, azt a honvédelmi bizottmány rendeletére egyszerűen be kellett szolgáltatnia.¹

A hadbíró, aki akkor Batthyány iránt tagadhatatlanul jóindulattal viselkedett, bizonyára elfogadta volna, ha tőle függ vala, ezt a magyarázatot. Ha azon állítását Batthyánynak, hogy a levél magánlevél volt s nem a nyilvánosság számára készült, kételkedve hallgatta is: a körülmények ismeretében s a Batthyány ellen emelt vádpontok eddigi tárgyalásai alapján azt már természetesnek találhatta, hogy Bezerédj a levél közzétételével az ellenséges pesti közvélemény előtt lehetőleg rehabilitálni igyekezett barátját, A vád súlyos voltára való tekintettel azonban nem elégedhetett meg Leuzendorf a kihallgatás eredményével. Látni kívánta az eredeti kéziratot, a plébános kezétől valót s aztán magát a plébánost is kihallgattatni. Ebben a két irányban tette meg javaslatait a budai központi vizsgálóbizottsághoz és Königmayer kihallgatása végett a sop-

¹ Kihallg. jkönyv. *Irományok*, 85. sz. I. alatt.

roni katonai kerületi főparancsnoksághoz.¹ E javaslatok alapján legelőször Glatz Eduardot, a Pesther Zeitung munkatársát, aki 48 októberében a lapnak szerkesztője lón, idézték be. Glatz csak annyit tudott mondani, hogy a közlemény a Kossuth Hírlapjában október 18-án megjelent levél szószerinti fordítása, mely Bezerédjnek Heckenast kiadóhivatalában kijelentett kívánságára készült. Az eredeti magyar szöveg kéziratáról, mondá, a nyomdatulajdonos Kozma fogna fölvilágosítást adhatni.²

Kozma azonban fogságban ült. A kiküldött katonai bizottság azért egyszerűbbnek gondolá a piaristák épületében levő nyomda főfaktorát, Kocsy Sándort fogni vallatóra. Kocsy elmondá az efféle hírlapi közlemények kiszedésének és kinyomásának szokásos technikáját. Bajza szerkesztő az efféle leveleket nem az eredeti kéziratban, hanem leginkább szűkebb vagy bővebb kivonatokban szokta a nyomdához beküldeni. Hogy Batthyány levelénél is csak efféléről lehet szó, azt Kocsy szerint már Bajza szerkesztői bevezetése bizonyítja. De ha netán az eredeti kézitról szedték volna is a levelet, a szedők, akik közt a kézirat kiosztatik, evvel nem törődnek s a faktor az első lenyomattal visszaküldi a kéziratot a szerkesztőségbe. Csak a szerkesztőség adhatna hát fölvilágosítást, mondá az értelmes faktor, de az egész személyzet Bajzával együtt Debrecenbe ment.³

E fölvilágosítások után a hazafias magatartásáért Pesten fogságban ülő Kozmát fölöslegesnek tartották kihallgatni. S miután az eredeti kéziratot illetéknép nem lehetett kézrekeríteni, Königmayer vallomása annál fontosabbnak ígérkezett. A fiatal, harminc éves szimpatikus plébánost Nyögérről Sopronba idézte be a kerületi főparancsnokság, melynek kirendelt bizottsága április 21-én fogta keresztűz közzé. Amit azonban a plébános vallott, az Batthyány előadását mindenben megerő-

¹ Leuzendorf motivált megkeresései e két hatósághoz, 1848 április 6. *Irományok*, 101. és 102. sz.

² Glatz későbbi újságírói szerepéről tanulságos amit Angyal D. mond, Falk és Kecskeméthy elkobz. lev. 70—71. lapjain.

³ A jkönyv Glatz kihallgatásáról, 1849 ápr. 19. *Irományok*, 107. sz. Kocsy kihallgatásáról, ápr. 20. *Irományok*, 109. sz.

sité; azt is, hogy az általa megírott levelet nem olvasta föl a lázas Batthyány előtt, hanem annak nevét aláírva egyszerűen lepecsételte a levelet és elküldé Bezerédj címére. Ő a levél írásakor abban a hiszemben volt ugyan, hogy az országgyűlés törvényesen működik; fölösztatásáról még nem volt tudomása; de mindamellett is semmi olyat nem írt, ami akár „bedenklich“, akár „anstossend“ volna a jelen viszonyok között is, sőt még akkor sem írt volna effélet, ha Batthyány netán kívánta volna tőle. Nem érti, végzé előadását a derék plébános, mi megbotránkoztató volt az akkori viszonyokhoz mérve ebben az ő írta magánlevélben, hacsak közzétételekor nem változtattak rajta, amint például kihagyták belőle a Batthyány magánügyeire vonatkozó részleteket.¹

Azt a kedvezőt azonban, amit ezekből a pesti és soproni kihallgatásokból netán szabad volt volna a hadbírónak Batthyány javára levonnia, teljesen fölborította az, amit a már említett Rohonczy Ignác Sopronban július végén egy katonai bizottság előtt nem annyira előadott, mint inkább mellékesen, gyűlöletes szenvedélyből odavetett. Ez a kihallgatás tulajdonképp a vas megyei népfölkelés körül forgott, de fölvetődött a hegyfalvi levél ügye is. Már nem emlékszik jól a tartalmára, mondá az újdonsült csász. kir. kerületi főbiztos, tudja azonban azt, hogy a Pesther Zeitung 1848 októberében rendesen járt Sopronba és így Batthyáynak tudnia kellett arról, hogy jelent-e meg abban a neve alatt valami levél. „És gróf Batthyány, aki akkor egész soproni időzése alatt ugyancsak főnnhéjázóan és mint Magyarország népboldogítója viselkedett, bizonyára a leghevesebben opponált volna, ha a Pesther Zeitungban a neve alatt olyasmi jelent volna meg, ami neki nem volt inyére.“²

Mikor egy vas megyei birtokos magyar úr ilyen vádat emel a soproni főhadparancsnokság előtt Batthyány ellen és az a vád a bécsi központi bizottság révén lejut a hadbíró kezéhez: ennek bizony más szemmel kellett néznie most az olmtüzi kihallgatáson azt a hegyfalvi levelet. Szemére veté Batthyáynak, hogy e levél lényeges tartalmát, a fejedelem elleni lázítást, úgy állí-

¹ Königmayer kihallgatásáról. *Irományok*, 112. sz.

² Rohonczy kihallgatásának jkönyve. *Irományok*, 181. sz.

totta be a budai kihallgatáson, mintha az nem az ő műve, hanem idegen toll terméke volna; holott „minden körülményből” az világlik ki, hogy csak Batthyány lehet az egész levél szerzője. „A levélnek egész gondolatmenete, maga az előadás anyyira megfelel mindannak, amit Ön az eddigi kihallgatások alatt előadott, amit Ön a kihallgatott tanuk egyikének-másikának kifejtett, hogy az Ön szerzőségéhez kétség nem férhet; de még akkor is, ha nem Ön fogalmazta, nem Ön diktálta volna szóról szóra tollba, Ön a felelős érte, mert legalább is átnézte és approbálta.”¹

Még Königmayer vallomásából is, fordított logikával, azt következteté Leuzendorf, hogy Batthyány a levél diktálója abban a szövegben, amelyben az tényleg megjelent. Mert a plébános azt vallá, hogy Batthyány lázas állapotában összefüggés nélküli mondatokban adta neki elő, mit írjon Bezerédjnek; a levél pedig világos, tiszta irányú és logikus összefüggésben sorol elő oly tényeket, amelyekről Königmayer valami zavaros, lázállapotos elbeszélésből semmikép nem alkothatott volna tiszta képet. Ezzel szemben Batthyány újból rámutatott a levélben előforduló valótlanságokra, arra, hogy uradalmi tisztjeit és volt jobbágyait ő fegyverezte volna föl, ami magában véve is idegen toll beszúrását tanúsítja; s hangoztatta újra, hogy az a levél még ha úgy írta is volna meg, ahogy az megjelent, utóvégre is csak magánlevél, nem pedig közzététel céljából írott volt, tehát a lázítás szándékát képtelenség belemagyarázni akarni. Erre azonban a hadbíró a Rohonczytól sugalmazott argumentummal kísérle meg a vádlottat sarokba szorítani. A lapok, melyek e hegyfalvi levelet hozták, mondá Leuzendorf, október havában a rendes időben megérkeztek Sopronba s Batthyánnak módjában állott tiltakozni akár a közzététel, akár a beszúrások és változtatások ellen, ha nem értett volna velük egyet. A hadbíró kísérlete azonban nem sikerült, mert Batthyány rámutathatott arra, hogy ő akkoriban tényleg nem tartózkodott Sopronban, hanem részint a párnendorfi táborban, részint Ikervárott időzött, ahová a zavaros időkben a pesti lapok vagy egyáltalában nem, vagy csak elvétve és későn érkeztek

¹ Kihallg. jkőnyv. *Irományok*, 192. sz., 54—55. pont.

meg. Beismerte ellenben azt, hogy valamivel Pestre menetele előtt, tehát december eleje táján, tudomására jutott a levél megjelenése; de ha akkor cáfolatot adott volna ki ellene, az az akkori pesti forradalmi viszonyok között életveszélyes, oktalan lépés lett volna tőle.

Mindez nem használt semmit. A hadbíró föntartá a vádat, hogy Batthyány e levél közzététele által egyrészt a szélső forradalmi pártot szándékozta erkölcsileg támogatni, másrészt pedig a népet ura és koronás királya elleni ellenállásra lázította...¹

*

„Az október 3-i manifestum a király és az ország ellen törvénytelen útra tért országgyűlést feloszlatta; december havában az ország már a lázadás csúcspontján állott és az a bűnös factió vitte a kormányt, amelynek kívánságára és akaratából történt Lamberg és Latour gyalázatos meggyilkolása. Az országgyűlés felségáruló konventté lön; az új fejedelmet nem ismerte el — és Ön mégis megválasztatta magát képviselőnek, belépett abba a klikkbe és magára vállalá a konvent közveszélyes tevékenységéből eredő következmények megfelelő terhét! Miért tette Ön ezt és mit tud Ön erre válaszolni?“... Így hangzott föl újra Olmützben az a vád, amelyre Batthyány a budai kihallgatások alatt már bőven megfelelt s amelynek fölmelegítését képtelen volt megérteni. Mit is tudott volna mást felelni rá, mint amit már Budán felelt? Hivatkozott Hunkár terrorjavaslatának s az országgyűlés Debrecenbe való áttételének ellenzésére, hivatkozott a Windischgrätzhez küldendő deputáció indítványozására, mint olyan tényekre, amelyek az ő közvetítő, békítő forradalomellenes szándékait világosan bizonyítják. Utalt arra, amit gróf Erdődy Sándor is, kihallgatása alatt az imént bizonyított, hogy ő a képviselőiséget nem kereste, hogy távollétében egyhangúlag választá meg őt a sárvári kerület s becsületbeli kötelessége volt elvállalni, de azért is elvállalá, mert remélte, hogy bár őt az országgyűlésen igen hűvösen fogadták is, mindamellett is sikerül később az ország-

¹ U. o. 56—58. pontok.

² Gr. Erdődy kihallgatása, júl. 26. *Irományok*, 180. sz.

gyűlés józan elemeit az új uralkodó elismerésére, a tisztességes kiegyezés gondolatának elfogadására rábírní.¹

A hadbíró azonban nem tágitott. Annak a lojális jóakaratra, lojális szándéknak, mellyel a vádlott a konventbe való belépésének nyilvános bűnét ellensúlyozni véli, mondá a kérelmelhetetlen vádló, nincsen semmi támasza. „Ön maga ismétlé nem egyszer, hogy népszerűségét, befolyását régen elveszté és így bizonyos, hogy Ön ott többé semmit sem használhatott. Ellenkezőleg az Ön megjelenése abban a gyülekezetben csak a szélső elemek malmára hajtá a vizet. Aztán meg, folytatá Leuzendorf, nyoma sincs a lapokban az Ön lojális tevékenységének és föllépésének a pesti országgyűlés utolsó napjaiból, amelyekkel menteni hiszi magát“... És itt rámutatott a hadbíró egy hivatalos fordítónak beadott jelentésére. Ez a fordító Leuzendorf parancsára átolvasta a Pesti Hírlap és a Hivatalos Közlöny decemberi számait; de, mint jelenté, a legkisebb nyomát sem találta bennük Batthyány lojális tevékenységének.² Persze, hogy nem találta és nem is találhatta; mert a pesti nemzetgyűlés utolsó, döntő fontosságú üléseiről a bő, kimerítő értesítést a nemzetgyűléssel együtt Debrecenbe vonult szerkesztőség a Közlöny legelső debreceni számában csak 1849 január 14-én tette közzé, amikor Batthyány már fogságban ült.

Igaza teljes tudatában mélyen bántotta Batthyányt a hadbíró e kisszerű, nemtelennek mondható kifogása, nyilvános, köztudomású tényeknek illetén hivatalos letagadása s annál bátrabban ismétlé meg azt, amivel Budán is megvádolta Windischgrätzet, hogyha ez Budára való bevonulásakor „más politikát követ“: Batthyáynak és békeparti barátainak a dolgot kedvezőbb fordulatra sikerül vala vezetniök. „De éppen az én letartóztatásom miatt rémült meg sok mérsékelt elem, — ez volt az elkeseredett Batthyány végválasza —, Kossuth pártjának ellenzői ellenkező irányba csaptak át, miután látták, hogy én, aki mindig a törvényesség fönttartásáért küzdöttem, ennek elismerése helyett börtönbe jutottam.“³

¹ *Irományok*, 192. sz., 59. pont.

² Szennor fordító jelentése, 1849 aug. 4. *Irományok*, 185. sz.

³ *Irományok*, 192. sz., 60—61. pont.

XIX. FEJEZET.

A legsúlyosabb vád: hogy Batthyány részes a bécsi októberi lázadás előkészítésében. Batthyány megbotránkozása e nemtelen vád miatt. Bécsi terhelő, hamis tanuvallások Batthyány összeköttetéseiről bécsi demagóg elemekkel, Tausenauval, de különösen Häfnerrel, a vad „Constitution“ szerkesztőjével. — Sopronvidéki terhelő tanuk: gróf Széchenyi Pál nyilatkozata, Meszlényi Lajos és gróf Wallis gyalázatos, de nagysúlyú rágalmai; Rohonczy perfid megjegyzése. Nagytekingintélyű mentő- és kedvező tanuk (herceg Esterházy, báró Wessenberg) nyilatkozatai s egyéb kedvező bizonyságok.

Bármilyen súlyosak voltak is a vádak, amelyeket eddig a hadbíró felsorakoztatott, valamennyi tisztán politikai jelleggel bírt. De rákerült aztán a sor arra az egy és nagy vádra, mely már Batthyány egyéni becsületébe is belevágott. Arra, amely, mint fentebb a III. fejezetben bőven láttuk, merész gyanúsítás alakjában elfogatása után mint a futótűz terjedt tova. Hogy t. i. az október 6-i gyalázatos bécsi lázadásban, mely Latour embertelen lemészárlását okozta, a magyar miniszterelnök keze is benne volt. Ezt a vádat a hadbírónak nem volt szabad s nem is kellett azokra a perfid hírlapi cikkekre, a magyargyűlölő bécsi hochtorny társaság és a velük egy követ fúvó bécsi polgári körök galád rágalmaira alapítania. Hivatalos iratok feküdtek előtte, erre utalók s azon vizsgálatokon alapulók, amelyek a bécsi lázadás legfőbb matadorai egyikének-másikának működése és a magyarokkal való összeköttetések felől bécsi hatóságok előtt folytak.

Ezek alatt a vizsgálatok alatt némi szerephez jutott a bécs-belvárosi előkelő (már megszűnt) „Frankfurt városához“ címzett szálloda is, mint régtől fogva kedvelt megszálló helye a Bécsbe járó magyar uraknak és 1848-ban sok magyar képviselőnek, akiket a legradikálisabb bécsi politikusok föl-fölkerestek. Ennek a hotelnek egyik, Lausch Károly nevű szobapincére, akit a többek közt a már bemutattam Tausenau ügyében 48 december havában bécsi vizsgálóbizottság előtt hallgattak ki, azt vallá, hogy a hotel egyik rendes magyar vendégét, gróf Bat-

thyányt október első napjaiban egy Häfner nevű hírhedt forradalmár-zsurnaliszta több ízben meglátogatta és ezért szúrta szemet a szálloda személyzetének az a körülmény, hogy Batthyány október 5-én éjfélkor, pár órával a lázadás kitörése előtt Bécsből sietve elutazott.¹ Ezt a vallomást a főpincér, Göstl Tamás oda egészíté ki, hogy Häfneren kívül dr. Chaises is, az előbbihez hasonlószerű demagógvezér, sőt egy harmadik épp ilyen, bár még fiatal irdondász, Grützner Károly is látogatói voltak a magyar miniszterelnöknek s az ugyanott lakó Szirmay Pál képviselőnek.² Alberghetti bécsi büntetőtörvényszéki bíró, aki a megszökött Tausenau ellen a Latour meggyilkolásában való részvétel miatt indított pörben az előadó volt, egy, a lázadás keletkezéséről s a radikális lapok bujtogató működéséről szóló dolgozatában az általa kihallgatott tanuk előadásai alapján kiemelte azt, hogy a kérdéses napok alatt még Tausenau is látogatóban járt Batthyánynál és Szirmaynál.³ Ezeknél a vallomásoknál és előadásoknál jóval többet látszott nyomni a latban az a terjedelmes emlékirat, amelyet az osztrák belügyminisztérium 1849 elején a legkülönbözőbb katonai és polgári bécsi vizsgálóbizottságok iratai alapján az október 6-i lázadásnak és Latour meggyilkolásának okairól és okozóiról állított össze. Végeredményképen a katasztrófa okát ez a tanulmány két tényezőben találja föl: örült izgatásaiban a féktelen sajtónak, melyet szabadjára bocsátott banditaiparnak nevez;⁴ aztán a bécsi sajtóra és a bécsi csőcselékre gyakorolt magyar befolyásban, mely Kossuthtól sugárzott ki, apostolában talált Pulszky Ferencben, akit Batthyány támogatott.

Hogy e vallomások és összefoglalások súlyát mérlegelhessük, szükség a banditáknak bélyegzett egyénekkal, Batthyány állítólagos bécsi látogatóival röviden megismerkednünk. Tausenaut már ismerjük. Dr. Chaises, ez (mint a Hotel Frakfurt egyik pin-

¹ Lausch kihallgatása, 1848 december 22. *Irományok*, 55. sz.

² Göstl kihallgatása, 1848 december 23. *Irományok*, 56. sz.

³ Alberghetti előterjesztése 1848 dec. 28. *Irományok*, 58. sz.

⁴ „Man kann in der Tat die verderblichen Wirkungen der damals zügellosen Presse nur mit der Freigebung des Banditen Gewerbes vergleichen.“ Die Urheber des Ministermordes. *Irományok*, 40. sz.

cére mondá: feltűnően zsidótípusú) legszélsőbb elveket valló zszurnaliszta és politikus, egyike volt a bécsi lázadás legmarkánsabb alakjainak, akit ez idők egyik erősen szabadelvű történetírója, noha részben védelmébe vesz is, mindamellett nem habozik a bécsi forradalom Maratjának nevezni.¹ Ő teremtette meg azt a Radikal-liberaler Vereint, melynek leginkább gyári munkásokból álló tagjai mesterükkel együtt semmi más tekintélyben nem hittek, csak Chaisesében. Ideáljuk a legszélsőbb demokratikus reszpublika volt, amelyben nincs parancsoló, mindenkinek egyenlő joga van a kormányzáshoz éppúgy, mint a munkához és a kenyérhez. Szocializmusról vagy pláne kommunizmusról soha nem esett szó közöttük, mert öntudatlanul is anarchisták voltak. Ez a gomolygó tömeg vakon követte Chaisest, a romboló fanatikust, aki viszont követőit zendülés támasztására akkor parancsolhatta ki, amikor neki tetszett; de aki időközönben a demokráciáról, az emberi jogokról s mindarról, amit a nagy francia forradalomról összeolvasott, bámulatos buzgalommal tartott nekik szívesen hallgatott előadásokat.

Grütznert, egy frankfurti képviselő fiát inkább hevessege és tüze tüntette ki s avatta vezetőjévé egy másik proletárseregnek, mely az általa szerkesztett Wiener Allgemeines Arbeiterblatt köré csoportosult; de népszerű lőn azok által az ultraradikális cikkek által is, amelyek tollából a Constitution című legszélsőbb irányú, igen elterjedt napilapban megjelentek.²

Ennek a Constitutionnak megalapítója és szerkesztője Häfner Leopold, egy kis púpos ember, a maga ügyességével, sokszor szemtelen szellemességével, még többször fanatizmusával, gyakran poétikusan fellengző, máskor vadul lázító pennájával túltett az előbbieken. Legjellegzetesebb alakja lőn a szélső zszurnalisták 48-as gárdájának, amint lapját is a sansculotteok lapjának tekintették.³ Minden hibája mellett érdemül róható föl neki az a körülmény, hogy ő volt a legelső, aki a közvélemény figyelmét a politikai kérdések mellett a szociális bajokra, az

¹ E. V. Zenker: Die Wiener Revolution 1848 in ihren socialen Voraussetzungen. (Wien, 1897.) 176. l.

² U. o. 164. l.

³ Pulszky szintén igen „piszkos“ lapnak nevezi a Constitutiont (Életem és korom, 2. kiad. I. 321.).

alsóbb osztályok szomorú helyzetére hívta föl.¹ A joggyakornokból íróvá, az íróból könyvkereskedő-segédde, majd kalapárussá és egyszersmind zszurnalisztává vedlett emberkének, aki a maga lapját a kalaposboltban szerkesztette, kalandos életére bővebben nem terjeszkedhetek ki. De meg kell említenem, hogy Bécs bevétele után szökés közben elfogták és előbb a Spielbergen abba a cellába zárták, ahol egykor Silvio Pelico szenvedett, majd Josefstadtba vitték. Szinte nem érthető szerencséje volt, hogy rövid idő múlva innen kiszabadult és Drezdába mehetett, ahol aztán nem utolsó szerepet játszott az 1849 május 3-án kiütött, hat napig tartó véres lázadásban, melynek egyik fővezére a hírhedt Bakunin volt.² Welden tábornoszernagy az összes bécsi forradalmi pártvezérek leghitványabbjának és legveszedelmesebbikének nevezi Häfnert. Ez a második jelző Häfner tollát illeti, mely nem egyszer költői lendületével is erősen hatott olvasóira. Csak egy cikkét hozom fel itt például, melyben a Jella-chich által fenyegetett magyar fővárosról szól. „A fiatal német szabadság leánya, így szól a többi között a cikk, dobogó szívvel hallgat a Magyarországon harsogó csatazajra és kétségbeesve tekint Budapest felé, melynek falai körül a polgárháború vértől csepegő zászlaja lobog. De van még Gondviselés, van még Isten, akinek hosszú tűrése is véget fog egykoron érni és ekkor diadal fogja koszorúzni a magyar fegyvereket és ekkor emelkedik majd föl a német szabadság nemtője is, számot kérvén Isten ítélőszéke előtt mindazoktól, akik a szabadság bajnokait felkoncoltatták.“

Ha e Kossuth irányára emlékeztető, tagadhatatlanul szép sorok bizonyos rokonszenvet ébreszthetnek is bennünk a külön-

¹ Ezt Zenker id. m. 65. lapján külön kiemeli. Bővebben szól Häfnerről ugyancsak Zenker Gesch. d. Wiener Journalistik II. köt. 24. és köv., 45. és 70. lapok közt.

² Mikor Häfner Drezdába megérkezett, a rendőri bejelentő-lap ama rovatába: meddig szándékszik Drezdában maradni? odaírta: „bis die Ungarn in Wien sind“. Drezdai tartózkodása okául pedig azt: „Hochverrat“. (Mert ezért kellett menekülnie Ausztriából.) Kuefstein drezdai osztrák követ jelent. 1849 máj. 15. Actes de haute Police Fasc. 3. Sachsen. — E bejegyzésekből bizonyos, bár szemtelen szellemesség és humor el nem tagadható. Häfner végre Párizsba került, mint német lapok levelezője.

ben kótyagos, önhitt s féktelenül vad forradalmár iránt: annál kevésbbé tetszetek azok a hadbírónak, akit Alberghetti törvényszéki bíró dolgozata és az említett osztrák belügyminisztériumi tanulmány még arról is bőven kioktatott, hogy épp ez a poétikus Häfner nem csupán cikkeivel, hanem klubjaival, egyleteivel, ezekben tartott szónoklataival bizony-bizony egyik előkészítője és csinálója volt az október 6-i katasztrófának. Az előtte fekvő, említett hivatalos iratok tartalmára utalva vonta hát kérdőre Batthyányt a budai kihallgatások egyik napján Leuzendorf.

Tudom, hogy októberi bécsi tartózkodásomat a leggyalázatosabb okra vezetik vissza, felelé emelt fővel Batthyány. Éppen azért kérem, hogy ez az engem oly mélyen sértő, teljességgel igaztalan gyanú a bécsi viselkedésem felől indítandó legeslegszigorúbb nyomozással háríttassék el rólam.¹ Ő soha semminemű összeköttetésben nem állott, mondá, semmiféle bécsi klubbal vagy egylettel, soha egyikbe be nem tette lábát, ama pártemberek közül egyetlenegyét sem ismert, sőt az a bécsi radikális sajtó mindig ellenséges indulatú volt az ő személye és mérseklő politikája iránt. Hogyan mozdíthatta volna ő, kérdé, elő Bécsben annak a fölforgató pártnak a törekvését, amelyet Pesten csak megvetni tanult? Mikép lehetne megmagyarázni az ő nézeteinek és elveinek oly hirtelen való megváltozását, teljesen ellenkezőre fordulását? Mivel a legnagyobb súlyt fekteti, folytatá arra, hogy e gyalázatos rágalomnak, amelyből nekie teljesen tisztázva kell kikerülnie, kulcsát a kutatás megtalálja: emlékezetéből híven és igazán fogja elmondani a bécsi tartózkodására vonatkozó körülményeket. És itt bőven előadta Batthyány mindazt, amit Eötvös, Zsedényi, Wodianer és Récsey kihallgatásából és leveleiből már tudunk; hosszú előadását nagyfokú fölindulásában főntebbi kívánsága ismétlésével fejezte be. „A vérlázító vád azon kívül, hogy mostani helyzetemben óriási fontossággal bír, jellememet is a legélesebben sérti. Azért miután a vizsgálóbíró herceg Windischgrätz leirata értelmében

¹ „... diesen, mich so tief kränkenden, völlig ungerechten Verdacht durch die strengsten Erhebungen über mein ganzes, dortiges Tun und Lassen beheben zu wollen.“ Kihallg. jkönyv. *Irományok*, 85. sz., E. alatt.

teljes védelmemmel is meg van bízva, azt az egész életemre kiható kérést ismételem, hogy ez a vád a lehető legalaposabban vizsgál tassék meg, amint azt becsületem megmentése követeli.“

Batthyány ezen kérését a hadbíró a szónak legszorosabb értelmében, persze nem a vádlott kedvéért, teljesíté is. Az a levelezés, amelyet e tárgyban folytatott, az a sok tanu, akiket megidézett, kihallgatott vagy egyes katonai parancsnokságok által kihallgattatott, idejének és nyomozó munkájának a többi vádra fordított fáradsággal szemben mondhatnók aránytalanul nagy részét kötötte le.

Legelső lépése a hadbírónak ebben az irányban tüstént a budai kihallgatások befejezése után egy, a Pesther Zeitung február 22-i számában megjelent dolgozat állításainak megvizsgálása volt. Erre a bár hírlapi cikkekre azért kellett kivételkép tekintettel lennie, mert ez a lap akkor félhivatalos közlönye volt a budai főparancsnokságnak; meg azért is, mert a hivatalosnak látszó cikk szerzője előrebocsátotta, hogy amit írt, azt teljesen autentikus forrásokból meríti. Ez a „Daguerrotypen der Lügen und Wahrheit“ című cikk, Batthyányt az októberi eseményekben való kétségtelen részedéssel vádolta és azt állítá, hogy az október 5. és 6. közti éjjelen bécsi bizalmasai és a munkások közt Pulszkyval együtt nagy összegeket osztogatott ki. A cikk írója egy Janothyek von Adlerstein nevű zszurnaliszta, császári királyi furir volt, a pesti „Morgenröthe“ szerkesztője. Ez az ember szinte hihetetlen szorgalommal szedett össze és publikált egy a függetlenségi harc történetére vonatkozó igen jól használható okirattárat; emellett hatalmas kötetekben adott ki rendszertelen, összefüggésnélküli följegyzéseket e forradalmi időkről, amelyek főként a pesti német zszurnalisztikát illetőleg föltötte érdekesek.¹ De alig van olyan lapja műveinek, melyről ne rína le a magyarság és a zsidóság elleni vad gyűlölet. A megidézett Janothyek, aki most a pesti katonai parancsnokság zsoldjában forgatta tollát, kénytelen volt a kihallgatáson és külön írásos nyilat-

¹ Chronologisches Tagebuch der ungarischen Revolution, Wien 1851, 3 kötet. — A II. köt. 172. és köv. lapjain hosszan beszél a pesti német „zsidó“ lapokról.

kozatban kijelenteni, hogy azt a cikket ő Mertens vezérőrnagynak,¹ a főhadiszállás közigazgatási osztálya főnökének egyenes parancsára írta és az a forrás, amelyet oly nagy garral hirdetett autentikusnak, nem egyéb, mint az az előttünk már jól ismert nagy tanulmány,² mely a Wiener Zeitung 1848 november 19-i számában a Grazer Zeitungból átvéve jelent meg.³

A bérenc zsurnaliszta vallomása után és különösen azért, mert Mertens tábornokra hivatkozott, szükségesnek látta Leuzendorf az ősforrásnak, a Grazer Zeitungnak állításai felől tisztába jönni; kitudni ki volt ez állítólag jól informált tanulmány írója, hogy adja hát elő állítása hiteles kútfőit. Azzal a fölszólítással fordult hát a gráci magisztrátushoz, hogy Grazer Zeitung szerkesztőit hallgattassa ki. Ennek a lapnak egyik jámbor szerkesztője ezidőben egy Haycint von Schulheim nevű kamarai joggyakornok volt, aki, hogy végtelenül csekély díjazása mellett 34 éves korában megélhessen, a mondott lapot szerkeszté. Kihallgatásakor a legjobb akarattal sem tudott közelebbi fölvilágosítást adni. Csak arra emlékezett, hogy a Schl. jeggyel beküldött kézirat a Mura melletti Bruckból érkezett hozzá és ő azt az akkori viszonyok közt hazafias osztrák hangja miatt jónak látta közölni; magát a kéziratot azonban a sajtótörvény által előírt idő letelte után, mint más kéziratot is, megsemmisítette. Hogy azonban az a cikkben említett pénzosztogató Batthyány, mondá a naiv szerkesztő, a volt magyar miniszterelnökkel azonos lett volna és csakugyan osztogatott volna-e ki efféle felségárulási célból pénzeket, „éppenséggel nem állíthatom“. — A gráci lap másik szerkesztőjének, Fürbass Józsefnek kihallgatása lényegileg megegyezett Schulheimével. Az a gyanítás, hogy a tanulmány írója alighanem valami császári érzelmű magyar úr, természetesen semmi további nyomra nem vezetett; de becsületére válik Fürbassnak ama kijelentése, hogy ő a maga részéről Batthyány személye ellen semmi ilyes

¹ Mertensre jellemző, amit róla ezidőtájt Kempen mond naplójában, ápr. 17. Hogy t. i. hihetetlenül durva és arrogáns magaviselete miatt Pestről el akarták helyezni. J. K. Mayr. Das Tagebuch .. Kempen (1931).

² A III. fejezetben.

³ A Leuzendorf jelentése 1849 ápr. 6. *Irományok*, 101. sz. — Janothyc kihalgl. és nyilatkozata ápr. 20. *Irományok*, 108. sz.

gyanut nem táplál, amint, hogy semmi bizonyítékot nem tud szolgáltatni.¹

Nem közvetlen Batthyányra, hanem az ő állítólagos látogatói egyikére, Tausenaurra vetett különösen éles világot egy dr. L. Fränkl nevű zszurnaliszta kihallgatása, aki mint a Tausenau-féle Demokratischer Verein beltagja, jól ismerte, számtalanszor meghallgatta e szélsőséges egyeslet hangadó embereit. Fränkl nemcsak azt állítá, hogy az október 6-i napot a magyarok szitották, amennyiben a legszorosabb összeköttetésben és levelezésben állottak Tausenauval és bajtársaival, hanem egy konkrét esetet is fölhozott, melynek szem- és fültanuja volt. Október 5-én ugyanis egy népgyűlésben Tausenau az azt hányták szemére némely irigyei, hogy a magyar zsoldban áll, sőt egy Tillenberg nevű demokrata tudatta a népgyűléssel, hogy Tausenau ép aznap kapott Pestről postán 2.000 forintot; amire Tausenau, akinek igazolnia kellett volna magát, mást nem tudott válaszolni mint azt, hogy nyilvános gyűlés nem alkalmas hely ily kérdés, vagy állítás megvizsgálására.²

..... Alig érkezett a Windischgrätz hadainak és hatásainak már említett meghátrálása után Leuzendorf Bécsbe, első teendői közé vette föl a Frankfurt városához címzett vendégfogadó személyzetének a saját személyében való alapos kiválasztását. A szálloda tulajdonosa, Stipperger bécsi polgár, úgy látszik, valamiért neheztelt Batthyányra, aki pedig régi, hűséges „kundschaftja“ volt; mert igen „pompáskodó, mozdulataiban és beszédében igen kevély embernek“ jellemzé, aki minisztertársának, Deáknak „mérsékelt és kedélyes magaviseletétől“ ugyancsak elűt. De semmi olyat nem tudott mondani Stipperger, ami Batthyányra nézve a legkevésbé is káros lett volna; sőt megerősíté Batthyány és Eötvösök előadását, hogy a magyar miniszterelnök csak azért maradt még pár napig Bécsben,

¹ Leuzendorf a gráci magisztrátushoz, 1849 jún. 26. *Irományok*, 161. sz. Schulheim kihallg. júl. 2. és Furbass kihallg. júl. 6. *Irományok* 168. és 170. sz.

² Fränkl kihallg. ápr. 18. *Irományok*, 106. sz. Nem tudom megállapítani, hogy ez a Fränkl azonos-e azzal, akit Molisch alapos műve: Die Wiener akad. Legion stb. 148. és 167. lapján (508. sz. jegyzet) mint olyant mutat be, aki „leleplezései“ jutalmául igen szelid büntetést s mihamar rá kegyelmet kapott.

mert családjára várt, hogy ezzel külföldre menjen, ahová útlevelét is megváltotta már.¹ Annál súlyosabban terhelte azonban Batthyányt, a már decemberben Tausenau ügyében kihallgatott szobapincérnek Lauschnak újabb, most Leuzendorf előtt tett vallomása; mert eszerint nem csupán október havában, hanem már azelőtt is, szeptember elején, többször érkezett Batthyány a nála járt Häfnerrel; sőt Lauschnak a gróf huszára azt is mondotta volna, hogy a gróf igen fontos iratokat adott át ennek a bécsi zszurnalisztának lefodítása végett.² — Lausch vallomásának súlyt adott kartársa, Zimmermann szobapincér kihallgatása, aki saját szemével látta volna október 6. előtt valamelyik napon a hirhedt Häfnert Batthyány szobájába a IV. emeleten³ belépni és a gróffal beszélni; még pedig kétszer is eljött Häfner aznap a szállodába, mert első ízben Batthyány nem volt otthon. „Also es ist kein Irrtum möglich“, mondá a beszédes szobapincér.⁴

Ezek a határozott kijelentések arra indíták a hadbíró, hogy a bécsi központi vizsgálóbizottság útján a szász kormányznál Häfner kiadatását szorgalmazza; aminek azonban már azért sem lehetett eredménye, mert Häfnert Drezdából előzőleg kitoloncolták. Mivel azonban Häfner és Tausenau sűrű összeköttetésben állott a bécsi aula szélsőséges elemeivel, a frankfurti republikánus képviselők Bécsbe jött küldöttségével és az itt tartózkodó lengyel forradlmárokkal; kihallgatni óhajta Leuzendorf Hoffer Károlyt, az aula főbizottságának egyik alelnökét, aki mellesleg mondva Bécs bevétele után fogságra ítéltetett,⁵ aztán egy Franelich nevű legionáriust, aki a bécsi forradalmi nemzetőrség haditörvényszékének ülnöke volt; továbbá a fogságban ülő Trampuscht, a frankfurti republikánus képviselőt, aki a frankfurti radikális klubok megbízásából képviselőtársaival, Blum Róberttel, Fröbellel és a lelkes magyarbarát Hartmann Móric költővel, 48 októberében Bécsbe jött,

¹ Stipperger kihallgatása ápr. 28. *Irományok*, 115. sz.

² Lausch kihallgatása ápr. 29. *Irományok*, 116. sz.

³ Batthyány okt. 4-én költözködött a 4-ik emeletre, átadván 1-ső emeleti szobáit sógornőjének, aki ez nap érkezett gyermekeivel Bécsbe.

⁴ Zimenmann kihallgatása ápr. 30. *Irományok*, 117. sz.

⁵ Molisch id. m. 168. l.

hogy a bécsieket a Windischgrätz elleni ellenállásban kitartásra buzdítsa. Végre gyanus volt Leuzendorf előtt egy Bécsben letartóztatott, Jazwinsky nevű lengyel nemes, akinek vallatását azért vélte a hadbíró fontosnak, mert ő is hallotta, de herceg Esterházy pár héttel azelőtt kelt írásos nyilatkozatából is úgy értette, hogy Batthyány és neje némely gyanus lengyel mágással, mint Sapieha és Lubomirszky hercegekkel és gróf Potoczky Ádámmal rokonszenveztek, amire mint kompromitáló körülményre jónak látta volt Esterházy, Batthyányt barátságosan és jóakarattal figyelmeztetni.¹ Lehetetlennek tartá Leuzendorf, hogy ezek az emberek ne tudnának Häfnernek, Tausenaunak és társainak Batthyányval való érintkezéséről, ha csakugyan igaz az, amit a Frankfurt Városa pincérei oly határozottan állítanak. A nevezetteket, Jazwinsky kivételével, a bécsi vizsgálóbírák legszorgalmasabbika, Sauer kapitány hallgatta ki; de vallatásukból Batthyány ellen a legtávolabbról sem merült föl a legkisebb adat sem; noha az illetőket, mint a kapitány jelenté, ugyancsak szorosra fogták.²

Annál fontosabbnak ígérkezett hát a lengyel nemes kihallgatása... Szegény Batthyány Lajos, ha Laibachból Bécsbe jöhet és Jazwinsky Sándornak, ennek a keletgalíciai vidéki nemesnek, akit 1848 novembere óta a bécsi Stockhausban tartottak fogva, Leuzendorf kívánságára történt kihallgatásán jelen lehet vala: ez a néhány negyedóra minden szomorúsága, bánata közepette is bizonyára vidám kacajra készítette volna... A jó lengyelt, aki bevásárlás végett jött a császárvárosba, de akiről az volt a teljesen alaptalan gyanú, hogy valami magyar bizottság küldte volna őt Bécsbe, érintkezésbe lépni a bécsi magyar minisztérium embereivel, hosszan faggatták a kihallgatáson, hogy ismeri-e Batthyányt, látta-e őt a demokrata klubokban, vagy az egyetemi ifjúság közt az aulában, látta-e, hallotta-e, hogy pénz osztogatott ki október első napjaiban forradalmi célokra? Csak ámult-bámult a lengyel, midőn Batthyány

¹ Esterházy nyilatkozata. *Irományok*, 125. sz. — Aztán Leuzendorf két jelentése, jún. 9. *Irományok*, 142. és 143. sz.

² „Obschon alle diese Inquisiten eindringlich deshalb vernommen worden sind“ írja Sauer hadbíró. *Irományok*, 178. sz.

nevét emlegették előtte s végre is kifakadt, hogy őneki fogalma sem volt addig róla, hogy egy gr. Batthyány nevű úr egyáltalában egzisztál, vagy hogy magyar miniszterelnök; neki, aki földbirtokos és akinek vidéken ujságot olvasnia sem alkalmá, sem ideje nincs, kisebb gondja is nagyobb volt annál, semhogy a magyar ügyekkel törődjék. Becsületszávára állítá, hogyha most a vizsgálóbírótól nem hallotta volna, talán sohase tudott volna meg semmit egy gr. Batthyány nevű magyar miniszter létezéséről.¹ . . .

Míg ezek a különféle kihallgatások folytak, azalatt Leuzendorf egy féltucat bécsi katonai vizsgálóbizottság nyomozásainak eredményeiből is igyekezett meggyőződést szerezni a Batthyány és az október 6-i nap matadorjai közötti bármely távoli egyetértés tényálladéka felől. Abban a bizottságban, mely a föllázadt gránátosok ügyével foglalkozott, a legszigorúbb vizsgálat dacára sem merült föl oly körülmény, ami Batthyány pörével és szerepével a legtávolabbról is összefüggésbe volt volna hozható; a Latour meggyilkolásával gyanúsítottak sokoldalú nyomozása még kevésbé tudott efféle fölmutatni.² Ezt egyébként magától értetődőnek tartotta Leuzendorf. Föltűnt azonban neki, hogy a bécsvárosi rendőrkapitányság nyomozásai éppúgy nem tudtak semmit Batthyány forradalmi összeköttetéseiről, mint a központi vizsgálóbizottság politikai nyomozó osztálya, vagy ama speciális kommisszió, melynek föladatát a bécsi demokratikus üzemek, klubok, egyesületek, gyűlésezések vizsgálata képezte.³ Kétkedni kezdett hát a hadbíró a Frankfurt városához címzett szálloda pincéreinek még oly határozott állításai valódiságában. Bizonyára emlékezetük hagyta cserbe ezeket az embereket, vagy a nagyforgalmú szálloda vendégeihez jövő látogatókat tévesztették össze. Erre világos példa volt előtte a főpincérnek Göstlnek esete, aki még decemberben erősen állítá, hogy nemcsak Häfner, hanem Chaises és Grützner is járogattak Batthyányhoz; míg

¹ Jazwinski kihallgatása jún. 20. *Irományok*, 153. sz.

² Leuzendorf jelentései május 20. és 22. *Irományok*, 128. és 130. sz.

³ Leuzendorf további jelentései május 25. és május 30. *Irományok*, 131., 133., 136. sz.

ellenben legújabbán a Leuzendorf előtti kihallgatáson decemberi vallomását oda módosította, hogy a három hirhedt egyén éppúgy járhatott Szirmayhoz, sőt valószínűleg csakis Szirmay Pál képviselőt látogatta; mert ehhez többször fegyveresen is fölszaladtak. „Még nevettem is, mondá a főpincér, a púpos Häfner komikus alakján, aki egyszer fölötté hatalmasan fölfegyverkezve jött és kérdésemre, hogy kit keres, azt válaszolá: Szirmayt. Sőt később, október második felében, az ostrom alatt, még éjjel is többször föl járt Häfner Szirmayhoz.“¹

A két előbbi pincér terhelő vallomását hát a hadbíró értéktelennek tartotta és „mivel, mondá, az eddigi bécsi nyomozások Batthyányt ebben az irányban (t. i. az októberi demagógokkal való összeköttetésben) nem terhelik“,² valószínűleg el is ejtette volna ezt a vádat, ha figyelmét ismeretlen oldalról nem irányították volna — Sopron felé. Ismeretlen oldalról, mondom, mert egy soproni jól értesült németajkú, derék magyar ember egykorú feljegyzéseiből csak annyit tudunk, hogy e szép városban „az osztrák bajonettek védelme alatt, magasrangú egyénekből álló társaság“ hirdette világgá, hogy Batthyány ujjongott volna a bécsi lázadás kitörése fölött örömeiben³... Ezek hát bizonyára fognak tudni valamit, gondolá a hadbíró. Aztán meg egy irat is jutott kezéhez gróf Széchenyi Páltól, melyről alább lesz szó és amelyet a hadbíró a soproni császári katonai kerületi parancsnoksághoz azzal a kéréssel küldött be, hogy addig míg ő Laibachban jár, néhány királyhű soproni lakos, magyar úr kihallgatásával segélyére legyen és Batthyáynak Ikervárról Rohonczy Ignác kezeihez adott magánlevelezését vizsgálta át, esetleg küldje be hozzá a hadbíróhoz.⁴

¹ Göstl kihallgatása május 1. *Irományok*, 119. sz. — Szirmay Pál 1848 szept. 15. és okt. 4. közt, továbbá október 24. és november 2. közt lakott a hotelben. Stipberger hotelier feljegyzése. *Irományok*, 115. sz.

² „Da alle diessfällig gepflogenen Nachforschungen keine Belastung Batthyáns konstatierten.“ *Irományok*, 160. sz.

³ Der ungarische Freiheitskampf 1848—49 vom ungarischen Standpunkte, h. és é. n. (Sopron, 1913) 122—23. lap. (Igen értékes és érdekes könyvecske!)

⁴ Leuzendorf megkeresése június 26. *Irományok*, 160. sz.

A katonai parancsnok intézkedésére történt aztán, hogy július 2-án a dunántúli kerületi törvényszéknek éppen Bécsben tartózkodó ülnökét, Meszlényi Lajost egy ad hoc kiküldött katonai bizottság elé idézték, mint olyat, akire ez ügy végett Sopronban megidézett egyének, akiknek neveit azonban nem ismerjük, mint fő kútforrásra hivatkoztak. Meszlényi kihallgatásáról nem csupán jegyzőkönyvet vettek föl, hanem őt egy külön nyilatkozat kiállítására is készítették; mert amit előadott, az a legnagyobb mértékben terhelő volt Batthyányra. „Mint hű alattvaló és mint a rend ismeretes barátja“ érezte magát kötelezve Meszlényi elmondani, hogy Batthyányval, akit ő egyébként csak a fejérmegyei gyűlésekből¹ mint politikai ellenfelét ismert, október 7-én Sopronban a Magyar Királyhoz címzett fogadó kapualjában találkozott és tőle ott hallá Latour meggyilkolásának és a bécsi október 6-i eseményeknek részleteit, amiknek elbeszélése után a gróf megjegyzé, hogy *„bizony sok fáradtságomba is került, míg a bécsiek fölpaprikáztattak“*.² De mintha maga is megdöbbenett volna Meszlényi ettől a végzetes kijelentéstől! Tompítani akarta vallomásának élet; mert utólag hozzátette, hogy Batthyány elbeszélése mindazonáltal sem olyan volt, hogy ő, Meszlényi, azt gondolhatta volna, mintha Batthyány bécsi viselkedése a legkisebb befolyással is bírhatott volna Latour sorsára.³ Aztán előadta Meszlényi azt is, hogy Batthyány egy más alkalommal keserűen panaszkodott neki Kossuth ellen, mint aki mindent élére állít, szerencsében elbizakodott, szerencsétlenségben csüggedő; aztán hogy Batthyány mesebeszédnek és rágalomnak bélyegzé meg azt a hírt, mely szerint magyar pénzen vesztegették meg Bécsben az engedelmisséget megtagadó gránátosokat.... Ezek a símitások azonban nem csökkentették a szörnyű vád súlyát, mellyel Meszlényi Batthyányt megrontotta,

¹ Az ezen megyei gyűlésekről, a liberálisok és a „pecsovicsook“ küzdelmeiről tanulságos rajzot nyújtanak Madarász József Emlékiratai.

² Meszlényi németnyelvű írásos nyilatkozata. *Irományok*, 166. sz. (benne az inkriminált kifejezés magyarul is).

³ „Seine Reden waren keineswegs so gestellt, als dass ich glauben konnte, dass er nur im mindesten auf den Mord des Latour Einfluss genommen hätte.“ — Kihallg. jkőnyv. *Irományok*, 167. sz.

noha a józan ész tiltakozott s bizonyára a hadbírónak is tiltakoznia kellett ellene.

Az a komoly, büszke méltóságában szigorú férfi, aki életpályája végzetes fordulópontjára jutott és összetörve látta maga előtt mindazt, amiért becsvágya, erélye, meggyőződése és hite teljes erejéből addig fáradozott és küzdött, most a lábai előtt tátongó örvény szélén, most, életének eddig legkomolyabb percében ragadtatta volna magát oly éleszerű hitvány dicsekvésre, mely csak könnyelmű víg társaságban, könnyelmű zöld fiatal emberek szájából poharazás közben kelhetne szárnyra? ... Nem képzelhető el oly lelki helyzet, amelyben Batthyány ajkait ily dőre élc hagyhatta volna el. Bármit mondott is a neki kellemtlen embernek, hogy lerázza nyakáról, ilyet nem mondhatott.... Meszlényi állítása hát oly rejtély, amelynek kulcsát csak egy közönséges lélek elfojtott, mély gyűlöletében lehetne talán megtalálni.... Ez persze nem volt a hadbíró föladata. Meszlényi vallomását ő előtte gróf Széchenyi Pálnak főntebb említett írásos nyilatkozata megerősíteni látszott.

Gróf Széchenyi Pál ezt a bizonyítványt a soproni kerületi császári főbiztosnak, a Batthyányt gyűlölő Rohonczy Ignácnak hivatalos fölszólítására állította ki. Tartalmának Leuzendorf nem akart hinni és ezért kérte Széchenyi kihallgatását a soproni katonai főparancsnokságtól, amelynek intézkedésére ez a kihallgatás Bécsben, Széchenyi Pál időleges tartózkodási helyén meg is történt. Széchenyi vallomását, egy rettentő félreértés rettentő produktumát szinte rosszul esik olvasnunk. Önkéntelen is fölmerül bennünk a kérdés, vajjon nem tartozott-e Pál gróf is ahhoz „az osztrák bajonettek védelme alatt magasrangú egyénekből álló társasághoz“, amelyről annak az imént említett németajkú sopronvidéki derék magyarnak följegyzései szólnak.

Pál gróf jegyzőkönyvbe mondott előadásának¹ a veleje a következő: Október 6-án reggel tudatta vele inasa, hogy gróf Batthyány Bécsből Sopronba érkezett s a Magyar királyhoz címzett fogadóban szállott meg. Abban az időben, mikor minden nap

¹ Gr. Sz. Pál írásos nyilatkozatát nem találtam meg. De kihallgatásánál saját maga is hivatkozik rá. A kihallgatásról július 16-án fölvett jknyv. *Irományok*, 174. sz.

újabb és újabb rémhíreket hozott, érthető izgatottságában föl-támadt benne, mondá Pál gróf, a kívánság Batthyányval beszélni. Tüstént föl is kereste őt, akit fölöltözve, köpenyébe burkoltan, az éjjeli kecsutazástól fáradtan, pamlagon fekvé talált. Széchenyi kérdésére, hogy mi újság Bécsben, Batthyány komor hangulatban válaszolta, hogy Bécsben a gumpendorfi kaszárnyában¹ a katonaság meg fogja tagadni a Jellachich segélyére Magyarországra való kimasírozást, a polgárság a katonasághoz fog csatlakozni, harcra fog kerülni a sor és vér fog folyni. Tovább nem kérdezősködtem, mondá Pál gróf, hanem távoztam tőle, mert láttam, hogy nagyon szűkszavú, rosszkedvű és álmos. Csak utólag tűnt föl nekem gondolatomban, hogy honnan tudhatta Batthyány október 6-án korán reggel Sopronban azt, ami október 6-án később a nap folyamán Bécsben tényleg megtörtént? ... Pál gróf ehhez a súlyos megjegyzéshez még azt fűzte hozzá, hogy hallomása szerint Batthyány október 6-án Sopronban egy Bécsből jövő, Horváth nevű futárt fogadott és azonnal tovább küldött Pestre, ami az adott körülmények közt a hadbírónál és a hadi törvényszék előtt természetesen szintén erősen kompromittálta Batthyányt. Egyébként pedig a bizottságot és a hadbíró Pál gróf az ő soproni házában lakó gróf Wallis Mihályra utalta, mint akivel Batthyány hosszasan beszélgetett a bécsi dolgokról és aki bizonyára készséggel fog erről bármi forum előtt nyilatkozni, mert neki is az az elve, hogy „minden hazafinak kötelessége az igazságot földeríteni és ezzel az államnak és uralkodónak hasznára lenni“.²

Igy került a sor gróf Wallis Mihálynak, egy volt katonatisztnek, aki egy Batthyány-leányt, a miniszterelnök messze-távol rokonát bírt nőül, a kihallgatására Sopronban. Wallis éppúgy, mint Széchenyi Pál, mellékes kérdésekben kedvezően nyilatkozott a magyar miniszterelnök felől; elmondá, mint Pál gróf is, hogy Batthyány Lamberg misszióját áldásosnak, meggyilkolását végzetesen károsnak tartá; Kossuth politikájá-

¹ A VI. kerületi Gumpendorferstrassében volt-e laktanya; már vagy 40 évvel ezelőtt lebontották.

² Ugy a gr. Széchenyi, mint a Meszlényi kihallgatásáról fölvett jegyzőkönyvet július 17-én küldte el a bécsi központi kat. vizsgáló bizottság Leuzenderf rendelkezésére, Laibachba.

val éppenséggel nem rokonszenvezett; Kossuthnak személye is ellenszenves volt előtte, sőt egy ízben elkeseredésében azt mondá volt minisztertársáról, hogy gonosz ember. De annál terhelőbb volt aztán az, amit az október 6-ával kapcsolatos kérdésben diktált a bizottsági jegyző tollába Wallis. Október 7-én, mondá, fölkereste szállásán a Magyar királyban Batthyányt, aki ott övele Latour csúfos meggyilkoltatásának, mint nekie fölötte örvendetes eseménynek a hírért közölte. *„Tudod-e már, így kérdezte volna őt Batthyány, hogy az a huncfut Latour már függ?”* és hozzátette: *„most már jobban is állnak az akciáink Magyarországon!...”* Ennél a hírnél és ennél a mondásnál oly különös örömet mutatott Batthyány, így végzé valomását gróf Wallis, hogy későbbi találkozásainknál kitértem minden politikai társalgás elől, mert láttam, hogy fölfogásunk és érzelmeink egymástól teljesen eltérőek.¹

Batthyánynak Wallissal való viszonyát közelebről nem ismerjük. Föl szabad tennünk, hogy vele, mint távoli nőrokona, egy Batthány-leány férjével fesztelenül beszélgetett. Talán hivatkozott arra, amit Wallis épp úgy tudott, hogy a Jellachich imént elfogott postájánál talált levelekből megcáfolhatatlanul kiderült, mint támogatta Latour a bánt pénzzel, fegyverrel, jó tanáccsal a magyarok ellen; talán hozzátette ehhez Batthyány azt a megjegyzést, hogy ily körülmények között Latour halála, bármily borzalmas is az, a magyar ügyre inkább előnyös, mint káros. Ha ebből aztán Wallis azt a nemtelenül szörnyű vádat faragta, azt nem magyarázza meg az, amivel Batthyány, mint látni fogjuk, magyarázni próbálta. Wallisnál is, mint Meszlénynél, valami mély, titkos gyűlöletben kell az indító okot keresnünk.

Nem ilyen „tapasztalati tényekről“, nem Batthyány nyilatkozatáról beszélt kihallgatásában Sopronban Rohonczy Ignác a katonai főparancsnokság által kirendelt vizsgálóbizottság előtt. De amellet az egy pontban kedvező mellett, amit vallott, nem átalotta Batthyány elleni gyűlöletének perfiden terhelő megjegyzésekkel kifejezés adni. Az, ami kedvező volt, Batthyány ama magánleveleire vonatkozott, melyeket Ikervárról az oda

¹ Wallis kihallgatása augusztus 3. *Irományok*, 184. sz.

kiküldött császári kapitány január első napjaiban egy lezárt vasszekrényben hozott Szombathelyre.¹ Ezt a vasládát a pozsonyi kerületi főparancsnokság rendeletére, ő, mondá Rohonczy, gróf Schaffgotsch őrnagy és ennek hadsegéde jelenlétében bontotta föl, de csak személyes érdekű és családi leveleket és iratokat talált benne, melyek semmiféle politikai tartalommal nem bírtak, azért átadta azokat báró Burics vezérőrnagynak, aki később a pesti királyi fiskus fölszólítására a vasládát és tartalmát, némely levelek kivételével, egy Márkus nevű ügyvédnek szolgáltatta ki.² Ha tehát így esedett is a vizsgálóbizottság attól a reményétől, hogy Batthyány eme vasszekrénybe zárt iratai valami fölvilágosítást fognak adni az ő titkos összeköttetéseiről Häfnerrel, Tausenauval s az október 6-i bűnös nap más főrendezőivel, nagy súlyt kellett fektetnie a tekintélyes császári főbiztos azon állítására, hogy Batthyány október legvégén csak addig maradt Sopronban, amíg Bécs bevételéről ottani ügynökei őt értesítették, „mert általánosan tudott dolog volt, hogy Batthyány a legkitűnőbb ágensekkel rendelkezett.“ Tetézte aztán Rohonczy a rágalmat azzal a nemtelen megjegyzéssel, hogy bár Batthyány politikája 1848 decemberében Kossuthellenes volt is, ez nem az osztrák kormány iránti jóérzéséből, hanem csak onnan származott, mert látta, hogy Kossuth őt szellemi tekintetben fölszárnyalá.³

Nem valószínű, hogy a hadbíró Rohonczy ezen semmivel nem bizonyított állítását oly nagyra taksálta volna, mint a soproni bizottság, de gróf Széchenyi Pál terhelő elbeszélését sem fogadta el teljes súlyában, mert Eötvös és Zsedényi leveleiből és kihallgatásából, különösen pedig Wodianer vallomásából tudta azt, amit Széchenyi nem tudhatott. Wodianer ugyanis, mikor október 5-én éjfélkor a neje és családja és a hozzájuk küldött Wodianer-futár kimaradása miatt aggodalmaskodó Batthyányt fölkereste, elmondá ennek, hogy hozzájövet, az

¹ V. ö. a II. fejezettel.

² Ezeket az iratokat és leveleket az olmtúzi vizsgáló bizottság augusztus 23-án bekívánta Buricstól; de az azt válaszolá, hogy azok részben mint jelentéktelenek megsemmisítettek, részben az illető levélíróknak küldettek vissza. V. ö. *Irományok*, 205. sz.

³ Rohonczy kihallg. júliu. 27. *Irományok*, 181. sz.

utcán, erősen fölizgult nagy néptömeggel találkozott, mely hangosan kiáltozta, hogy a gumperdorfi kaszárnnyába kell menni s az ottani gránátosokat, akik különben is élénken rokonszenveztek bécsi földieikkel, a kiadott parancs dacára a kimarsolásban, Jellachichnak a magyarok elleni megsegítésében minden áron meg kell akadályozni és Bécsben visszatartani és hogy emiatt bizonyára utcai harc lesz, összeütközésre fog kerülni a dolog egy részről a nép és a néppel tartó gránátosok és más részről a többi idegen császári csapatok között.¹ Ez az amit Batthyány Sopronban Széchenyinek október 6-án reggel kérdésére, hogy mi hír Bécsben? elmondhatott s mivel Batthyány nem szólt arról, hogy ezt Wodianertől hallotta: azért tűnhetett föl utólag Széchenyinek, hogy tényleg megtörtént a nap folyamán Bécsben az, amiről neki Batthyány reggel Sopronban beszélt!

Persze még mindig ott függött az eskü alatt tett szörnyű terhelő vallomás, mely két kifogástalannak ismert, köztisztelőben álló magyar úr, Meszlényi és gróf Wallis, ajakáról hangzott el. De nincs-e ennek is valami nyitja, megfejtése, magyarázata? ... Hiszen ezen rettenetes állításokkal szemben oly tanuk, oly férfiak ellennyilatkozatai állanak, akiknek egyéni súlya ama kettőével legalábbis fölér; akiknek közéleti politikai tekintélye mellett amazoké eltörpül, akik nemcsak hébe-hóba találkoztak Batthyányval, hanem őt és politikáját, tevékenységét és gondolatvilágát alaposan, részletesen és jól ismerik! ... Nem megírta-e levelében, nem elmondotta-e kihallgatásában Eötvös, aki naponként kétszer-háromszor is fölkereste októberben bécsi szállásában Batthyányt, hogy ez kikkel érintkezett? Az az Eötvös, akit forradalmi hajlamokkal éppen nem lehetett gyanúsítani; aki eskü alatt tett vallomásában nem hallgatta volna el, ha csak a legkevesebbet is tudott volna a kompromitáló látogatásokról; sőt bizonyára óvta volna barátját. És Zsedényi, a nagy konzervatív főtitkár, aki október közepétől a Bécs körülvétele Windischgrätzhez bejáratos volt, a bécsi osztrák konzervatív körökkel folytonos összeköttetésben állott, merte vagy akarta volna-e oly határozottan védelembe venni Batthyányt, ha csak a legtávolabbi oka lett volna is valami

¹ Wodianer kihallgatása május 3. *Irományok*, 122. sz.

gyanúra, hogy volt főnöke és barátja Häfner-féle emberekkel érintkezik? És Hugó Albert, aki hasonló forradalmi elemek elől menekült Pestről, hozzáfordult volna-e ahhoz a Batthyányhoz, aki Bécsben a leggonoszabb fölforgató rétegekkel tart fenn összeköttetést? Vagy lehetett-e oka a bécsi bankárnak, Wodianernek, akinek üzlete, minden anyagi érdeke merő ellentétben állott a bécsi subversis tényezők üzelveivel, azt a Batthyányt támogatni, aki e fölforgató faktorok üzelveiből akar politikai hasznot húzni? Nem szimatoltatta volna-e ki ez a körülmények, a bécsi viszonyokat alaposan ismerő, a legkülönbébb körökkel összeköttetésben álló, mozgékony pénzmágnás, ha a magyar miniszterelnöknek olyan furcsa politikai eszközei lettek volna?...

De ha mindez nem ellensúlyozhatta volna Meszlényi és Wallis vallomása súlyát: ott volt a hadbíró előtt herceg Eszterházy írásos nyilatkozata, aki kíméletlenül elítélte a pártvezér Batthyány 48 márciusához vezető politikáját Kossuth társaságában, de éppoly határozottan hangoztatá a miniszterelnökké lett Batthyány kifogástalanul korrekt viselkedését. Hogyan szövetkezhetett az aula éretlen, eget ostromló ifjaival az az ember, aki eleitől kezdve a legélesebben elítélte az osztrák miniszterelnök, Pillersdorf, politikáját, mint akinek gyöngesége, gyámszalansága Bécsben május óta az aula, a diákok uralmát mintegy állandósította.¹ Ha szóba állott is Batthyány Eszterházy nemtetszésére a forradalmi tervek miatt gyanús Sapiaha és Lubomirszky hercegekkel vagy gróf Potoczky Ádámmal és útlevelet adott nekik Magyarországon keresztül Galíciába utazni: az még érthető. De a bécsi demagógokkal? Ezekkel szűrte volna össze a levelet „a természeténél fogva büszke, hajthatatlan, belsőjében keresztül-kasul arisztokratikus gondolkodású s a demokráciához semmiképen sem hajló Batthyány?” — kérde a herceg és mosolygott ily naiv föltevésen...² Eszterházy nyilatkozata mellett ott feküdt aztán a hadbíró előtt Wessenbergé is; azé a miniszter-

¹ „Studentenregiment“ — mondja Eszterházy. *Irományok*, 125. sz.

² Der von Natur aus stolze, unbeugsame, in seinem Innersten ganz und gar aristokratisch gesinnte, nichtweniger als zur Demokratie sich hinneigende Graf Batthyány“ — írja nyilatkozatában herceg Esterházy. *Irományok*, 125. sz.

elnöké, akit október 6-ának bécsi söpredéke éppúgy halálra keresett, mint Latourt és Bachot és aki az őrző csőcselék dühe elől véletlen szerencsével menekülve rozoga kocsin vitette öreg csontjait a futó és menekülő császári udvar után. Ennek csakugyan hinni kellett, mikor írásban adta, hogy Batthyány nem szökött meg október 5-e éjjelén, mint valami cinkostárs az elkészített robbanás elől; mert Sopronba távoztát neki, Wessenbergnek, már jó előre bejelenté; vagy amikor az osztrák miniszterelnök a leghatározottabban kinyilatkoztatta, hogy abban a katasztrófában, mely a „magyar demagógok söpredékével” összeköttetésben álló bécsi demokrata klubok műve volt, Batthyánnak része nem lehetett.¹

De még az olmtüzi kihallgatások elején is érkezett a hadbíró kezéhez két tanuvallomás Batthyány javára. Igaz, hogy tekintélytelen egyéneké, kis embereké; de két lat is nyom a fontban. Az egyik Szontagh Pálé, a képviselőház későbbi elnökéé, aki 48-ban 28 éves korában a felség személye körüli minisztérium fogalmazója volt és 49-ben börtönbe került, mert Bécs bukása után Bemet magánál elrejtette. Fogságában, még Bécsben, egyenest Batthyány ügyében fogták vallatóra s mikor azt kérdezték tőle, mint a bécsi magyar minisztérium tisztviselőjétől, mit tud arról, hogy Batthyány a subversiv bécsi pártvezérek között október 5-én vagy akár előbb is pénzt osztatott volna ki, megbotránkozva felelé, hogy olvasta a *Wiener Zeitung* ezen híresztelését, de soha egy pillatnatra sem hitte; mert teljesen meg volt és meg van győződve, hogy Batthyány efféle eszközökkel soha nem élt. Még Wargha István, a bécsi magyar minisztérium titkára, Kossuth titkos levelezője is, akit Batthyány az októberi napokban erősen megpirongatott s mint Kossuth ágensét szállodai szobájából kitiltott, (amit Leuzendorf úgy Eötvös mint Zsedényi előadásából jól tudott), még ez a kétes jellemű Wargha is, aki később nem átallá Kossuth ellen fordulni, ugyan-

¹ „So erachte ich ihn (Batthyányt) doch teilnahmslos an der Wiener katastrofe von 6. Október“ — írja Wessenberg. *Irományok*, 145. sz. — Wessenbergnek hátrahagyott nagymennyiségű iratai közt van egy sajátkezű bő leírása a bécsi okt. 6-nak és a saját menekülése történetének (Staatsarch. Wessenb. Handschriften 107. csomó). Érdekes, hogy Wessenberg a magyarokat éppenséggel nem vádolja az okt. 6-i események miatt.

ügy nyilatkozott, mint Szontagh Pál, mikor cellájából a bécsi központi vizsgáló-bizottság kivezetetét, hogy Batthyány bécsi „üzelmeiről“ kihallgassa őt.¹

E bizonyságok és kihallgatások anyagán felül még két néma tanu, két okirat került a hadbíró kezébe, mind a kettő Meszlényi „fölpaprikázó“ vádjá ellen szóló. Az egyik Pázmándy egy levele Kossuthhoz, melyben egy titkos meg nem nevezett propagandaféléről van szó, de Pázmándy azt írja, hogy Batthyány ehhez nem akar és nem fog pénzt adni.² A másik pedig egy dr. Reiner nevű fiatalembernek, a bécsi aula egyik tagjának előadása az október 6-i eseményekről, melyet ez másnap, midőn negyedmagával a magyar táborba jött, ott írásba foglalt. Ez az irat különös fontossággal kellett hogy bírjon a hadbíró szemében. Mert Reiner elmondja, hogy mikor a nép Latour meggyilkolásakor tüstént lefoglalta az íróasztalában. a hadügyminisztérium épületében lelt iratokat és köztük Batthyánytól is talált Latourhoz írt vagy Batthyányról szóló leveleket, a buta tömegben ez gyanút keltett a magyar miniszterelnök, Kossuth ellenlábasa iránt és *halálra kereste Batthyányt éppúgy, mint Bachot és az öreg Wessenberget*. Jó sorsa vitte a magyar miniszterelnököt az előző éjjel Sopronba, mert nincs kétség benne, hogy Bécsben a megvadult csöcselék áldozata lesz.³ Igen valószínű, hogy legalább az egyik, Batthyányra vonatkozó irat Latour ládafiában, mely a sőpredéket fölingerelte, Lambergnek azon szeptember elején kelt levele volt Latourhoz, melyben tudatja a hadügyminiszterrel, hogy Batthyány kérésére a nádor védelme s a pesti republikánus körök forradalma megghiúsítása céljából néhány osztrák zászlóaljat küldött Pestre és közlé egyszer-smind Batthyány amaz üzenetét, hogy erősen hiszi, hogy ekkép

¹ Szontagh kihallgatása augusztus 17. *Irományok*, 193. sz. és Wargha Istváné ugyanaznap. *Irományok*, 194. sz.

² Koss. Arch. Fasc. 576. rövid regesztaszerű jegyzék 8 (most hiányzó) iratról. A 3. számú így szól: „No. 3. Pázmándy's Schreiben an Kossuth, in dem ein geheimes, unbenanntes Treiben erwähnt wird, zu welchen Batthyány kein Geld hergeben will.“

³ Reiner előadása sine dato. *Irományok*, 42. sz. (Egy hivat. mása Nachl. Schwarzenb. VIII. Pakett I. nro 3.)

a pesti republikánus mozgalmakon végkép győzedelmeskedni fog.¹

Ezen tanuvallomások és iratok, az egymásnak ellenmondó tanuk értékét mérlegelve vonta hát kérdőre az egyes momentumokért Leuzendorf Batthyányt Olmützben. Tausenauról és a többi demagógról jobbnak vélte a hadbíró hallgatni. Csak Häfnernt említé. Tüstént kijelenté Batthyány, hogy igen, egyszer jelentkezett ez az ember nála, akire púpos volta miatt emlékezik; bemutatkozott neki és kérte tőle az országgyűlés fölosztására vonatkozó október 3-i királyi leirat szövegét lapja számára, de miután ezt tőle megtagadta, távozott. Amint azelőtt sohse látta ezt az embert, úgy azután sem. Szemenszedett hazugság az, hogy ő valami írást adott volna Häfnernek akár lefordítás végett, akár mi más célból. Midőn a hadbíró fölolvasta előtte a két pincér terhelő vallomását, Batthyány kijelenté, hogy ezek tisztességes emberek nem lehetnek s vallomásukból csak az fogadható el, hogy Häfner máskor is kereshette, de nem találta őt. Azt, hogy futárok jártak hozzá Bécsbe, nem tagadta Batthyány; ezek Pázmándytól s Bezerédjtől jöttek, akik Pestre hívták, lemondása visszavételére s a kormány átvételére kérték őt; ezeket a futárokat bocsátotta ő vissza válaszaival; ellenben az a soproni fiatalember, akit a tanuvallomások Horváthnak neveznek, de akinek ő nem tudja nevét, nem volt az ő futárja, s egyáltalában nem volt futár, csak egy magánlevelet hozott neki szívésségből.

Ezek után a hadbíró Széchenyi Pál vallomása alapján azt kérde Olmützben Batthyánytól: hogyan tudhatta ő, ha nem volt beavatva, Sopronban október 6-án reggel azt, ami Bécsben ugyane nap folyamán tényleg megtörtént. De Batthyány kielégítőleg felelt, hogy ő Sopronban csak azt beszélte el, amit Wodianertől hallott, hogy a csőcselék miféle terveket forgat a gránátosok miatt. Ha jól emlékszem, — veté közbe a vádlott, — ezt gr. Széchenyi Pálnak is elmondtam.²

¹ A Latournál lefoglalt levelek egy részét Tausenau adta ki lapjában (Der Radicale); innen vett át közülök többet (a szóbanforgót is) a Pesti Hírlap 1848 okt. 22-i száma.

² *Irományok*, 192. sz., 34., 35., 44., 45., 46. és 62. pontok. A sok apró, jelentéktelen kérdést, mellyel a hadbíró Batthyányt ostromolta, szükségtelen tárgyalni.

Dramatikussá fordult azonban az eznap, augusztus 21-i kihallgatás akkor, midőn Batthyánnak ezen Széchenyivel való beszélgetése kapcsán a hadbíró ott a törvényszék előtt fönn-tartá abbeli állítását, hogy a grófnak be kellett avatva lennie a kitört zendülés tervébe; mert hiszen sajátmaga elismerte ott Sopronban, hogy ugyancsak sok fáradságába került, amíg a bécsieket „fölpaprikáznia“ sikerült — és fölolvastatta a hadbíró Meszlényi vallomását a vádlott előtt. „Ez gyalázatos hazugság és koholmány, amelyet megvetéssel utasítok vissza“, volt a lelke legmélyében és becsületében megsértett Batthyánnak megvető válasza...¹ „De gondolja meg Ön, gróf úr, — szólt a haditörvényszék mozgolódni kezdő tagjai előtt Leuzendorf, hogy ez az eskü alatt tett tanuvallomás minden törvényes kellékkel ellátva, teljes hitelt érdemel. És ezenfelül kétségtelen bizonyos az is, hogy Ön Latour gyalázatos meggyilkolását mint fölőtte örvendetes eseményt közölte gróf Wallissal, sőt még hozzátette, hogy most már jobban állanak Magyarország akciói“ — és a hadi aktuárius felolvasta most Wallis tanuvallomását. „Ezen eskü alatt tett vallomások hatalmas súlyát Ön gróf úr sajátmaga annál inkább be fogja látni, mert ellenökbe mást nem tud állítani, mint egyszerű tagadását...“ „Gyalázatos dolgok ezek, — válaszolta mély felindulásában Batthyány. — Nem bírok szavakat találni, amelyekkel megbotránkozásomat e föllázító rágalmak miatt kellőképp ki tudnám fejezni... Sajátmagamat kellene megvetnem, ha képes volnék ilyen gyalázatosságokra!“...²

A rideg jegyzőkönyv e rövid feljegyzései is mutatják, mennyire lelke gyökeréig megrendítették és fölháborították ezek az előtte felolvasott tanuvallomások Batthyányt... Isten a megmondhatója, mire gondolt a becsületében mélyen megbántott ember... Hogyan magyarázza ki e gyilkos tanuvallomások keletkezését? Akár maga előtt, akár a törvényszék előtt?... Már lezárni akarta a hadbíró a kihallgatást, midőn a szótalan Batthyány szót kért. Széchenyi Pál és Meszlényi, — mondá, —

¹ „Das ist eine schändliche Lüge und Erfindung und ich weise sie mit aller Verachtung zurück.“ *Irományok*, 192. sz., 47. pont.

² U. o. 47., 49. és 50. pont.

a leghevesebb ellenségei voltak a márciusi törvények következtében beállott változásoknak; az ő egész politikája iránt mindig a legelkeseredettebb érzelmekkel viselkedtek, mint egy bukott párt elnémitott tagjai. Ebből magyarázza ki vallomásukat. Meszlényiét még azért is feltűnőnek találja, mert soha nem állott vele olyan viszonyban, hogy effélel egyáltalában mondhatott volna neki, sőt életében alig beszélt vele. Wallis ellen-szenvét pedig abban keresi, hogy megtagadta neki kérését: őrnaggyá kineveztetését akár a magyar hadseregben, akár a nemzetőrségnél.¹

Erre a magyarázatra a hadbíró nem reflektált s Batthyány erősen fölindult, megrázott lélekkel tért vissza börtönébe...

XX. FEJEZET.

— *Batthyány szeptember 17-i fölhatalmazása Pulszky részére bizonyos összeget utal ki, a magyarellenes bécsi sajtó lehető lekenyerezése céljából. Ezt a hadbíró az októberi lázadás előkészítésére magyarázza. — A bécsi sajtó magyarellenes és magyarbarát orgánumai. Ez utóbbiak mind radikálisok és forradalmiak. — Pulszky, Batthyány intenciója ellenére ezeket támogatja. Pulszky nagy szerepe Bécsben. — Házkutatások a bécsi magyar minisztérium épületében és a tisztviselők (Bartal, Frankenburg, Henszlmann, Szontágh Pál stb.) vallatása. — A házkutatások Pulszkynak és Kossuth bizalmasa, Wargha miniszteri titkárának összeköttetéseiről a legradikálisabb lapokkal és egyé-
nekkkel, az aula szélsőséges fiatalságával, aztán a zendülő gránátosok megvendégeltetéséről stb. fölötte terhelő adatokat hoznak napfényre. — Ez üzemek előmozdítását a hadbíró legalább részben Batthyány említett fölhatalmazásának terhére írja; Batthyány meggyőző okfejtése ellenére is fönntartja vádját s a kihallgatásokat egy vehemens támadással fejezi be Batthyány illoyalitása ellen. — A jkönyvek nevezetes záradéka Batthyány „tiszteletreméltó“ magatartásáról. —*

Súlyosbította Batthyány helyzetét, mert Meszlényi és Wallis vallomásainak látszott igazat adni, egy addig figyelembe alig

¹ U. o. ad 44., 47. és 48. pont.

vett hivatalos irat: a miniszterelnök egy rendelkezése. Ezt az ügyiratot ugyan már a budai kihallgatások utolsó napjaiban leküldötte Bécsből az ottani központi vizsgáló-bizottság Leuzendorfnak, aki azonnal ki is hallgatta felőle Batthyányt; de ennek fölvilágosítása után nem tartotta szükségesnek erre az iratra valami súlyt fektetni. Most azonban Meszlényiék tanuvallomásaival s némely bécsi kutatások eredményével kapcsolatban ez az okirat egészen más színben tűnt fel előtte: Batthyányt igen nagy mértékben komprimttálónak.

Ezzel az igen nevezetes corpus delictivel kell hát megismerkednünk.

A sajtó szabaddá tétele 1848 tavaszán a Bécsben megjelenő lapok számát háromszorosra emelte föl. Még 1847 végén 28 bécsi lapot expedáltak a bécsi postahivatalok, már 1848 közepén 78 bécsi sajtóorgánium tanítgatta politizálásra, az államügyek és a kormány bírálataira a jó császárváros lakosait.¹ Ezeknek a lapoknak nagyobb fele ellenzéki, sőt radikális volt s részben már kezdettől fogva, részben 48 nyaratól kezdve magyarbarát; különösen pedig a radikális lapok Kossuth lelkes dicsőítői voltak. A sajtó másik része azonban kisebb-nagyobb mértékben magyar-ellenes hangulatnak volt erős szócsové. Mikor Pulszky Ferenc 48 májusában elfoglalta államtitkári állását Esterházy minisztériumában, azt tapasztalta, hogy éppen a tisztességesebb, a tekintélyesb újságok magyarfalók, aminek főokát abban látta, hogy a magyarok az osztrák államadósság megfelelő részének elvállalásáról hallani sem akartak.² De kifejezésre jutott ebben az erős ellenszenvben az az aggodalom és bosszúság is, amelyet a bécsi jómódú gyáros- és kereskedőtársadalom a nemrég lezajlott magyar védegyleti mozgalom kellemetlen emléke és amiatt érzett, hogy a most már független magyar kereskedelmi miniszter egy hasonló mozgalmat az osztrák ipar kárára győzelemre vezethet.³ Persze a tisztességes antimagyar lapokhoz a nyár

¹ Hivat. kimutatás Wiener Zeitung 1848 júl. 27. száma. — E. V. Zenker: Gesch. d. Wiener Journalistik II. 159. a sajtóirodalomról (Helfert, Winkler, Wuttka, Reschauer stb. műveiről).

² Pulszky: Életem és korom (2. kiad.) I. 318.

³ Elég erről A. Springer ismeretes komoly művére (Gesch. Oesterr.) II. 98—99. utalnom.

folyamán kisebb erkölcsi kaliberű lapokat is sorakoztatott föl a tehetősebb köröknél mind erősebbé váló nagy-osztrák és reakcionárius áramlat, hogy elfordítsa a rokonszenvet a magyarokról Bécs alsóbb rétegei között, melyek az osztrák fővárosba járó, bőkezűen költekező magyar urak iránt mindig barátságos érzelmekkel viselkedtek. E kisebb lapok közül különösen kitűnt kettő: a „Zuschauer“ és a „Die Geissel“, melyek magyargyalázó cikkei a maguk ocsmány tónusával a legradikálisabb néplapok rüpök hangján is túltettek.¹ Kedvenc szokása volt e lapoknak külön röpvéket, falragaszokat és pamfletteket kiadni magyarországi hírekről, magyar kegyetlenkedésekről, magyar dicsekvésekről, magyar hazugságokról, néha oly jó üzleti eredménnyel, hogy például egy augusztus 27-én kiadott ilyen „Extra-Ausgabe“ egy óra alatt több mint 10.000 példányban elkelt.²

A komolyabb lapok közül nem volt a magyarok barátja a „Donau-Zeitung“, melyet az osztrák kormány erősen pénzelt; vele egy húron pendült a félhivatalos „Presse“;³ a „Journal des Österreichischen Lloyds“ mint a konzervatívabb fölfogás képviselője, természetesen ha nem nagyon rokonszenvezett a márciusi törvények Magyarországgal. Ugyancsak szapulta az új magyar alkotmányt, az új magyar intézményeket a „Fremdenblatt“, mely minden alkalmat megragadott annak bebizonyítására, hogy Magyarországnak minden józan politika szerint teljesen be kellene olyadnia Ausztriába, a magyar országgyűlésnek a bécsibe és e fölfogásához képest Jellachichot dicsőítette.⁴ Szívós ellenfele volt az új magyar alkotmánynak az „Allgemeine Österreichische Zeitung“, melynek szerkesztője Ernst von Schwarzer, a nyár folyamán egy darabig a közmunkaügyi tárcát viselte

¹ Zenker id. m. — A Geisselt még a reakcionárius Helfert is elítéli.

² Pulszky Batthyányhoz augusztus 10. (Nachl. Schwarzbg. VIII. 396). Schütte, a nagy republikánus Kossuthoz, aug. 28. (U. o.) — Bécsi levél aug. 27-ről. Kossuth Hirlapja, szept. 1.

³ Persze már 48 szeptember végén, mikor kisült, hogy Latour támogatta Jellachichot, a Presse is azt mondá, hogy: die Politik des Hofes ist eine Politik der Revolution. (Szept. 30-i szám.)

⁴ A Fremdenblatt működését jól jellemzi Kossuth Hirlapjának egyik bécsi levelezője a szept. 12-i számban.

az osztrák minisztériumban.¹ Alkotmányos érzelmű, nagy népbarát, „a reakció“, „a kamarilla“ kemény ostorzója, német érzelmeire sokat tartó, a szlávságot és Jellachichot gyűlölő, aki Latourt ez utóbbinak támogatása miatt lapjában valósággal pellengérre állítá. De néha vadul centralisztikus osztráksága nem riadt vissza a magyar minisztérium befekettetésétől, ahol erre alkalmat vélt találni. Kossuthot különösen szerette pennája hegyére venni s míg a radikális lapok a magyar pénzügyminisztert dicsőítették, Schwarzer Bécset és egész Ausztriát, minden németül beszélő embert a monarchia határain belül fölvilágosítani óhajtott Kossuth egyik-másik tervéről, mely „az egyik szélsőségtől a dicsvágytól, amely a korona felé törekszik, a másik szélsőségig, az önérdék szélsőségéig ér, amely töltött zsebbel a távolt látszik keresni.“²

Hangban és vádakban korántsem engedett meg magának effélét a Wiener Zeitung, a hivatalos lap, mely többször adott helyet a derék Henszlmann Imre, akkor bécsi magyar minisztériumi fogalmazó helyreigazító közleményeinek és többször hozott az osztrák és magyar fölfogást kibékíteni, az ellentéteket kiegyenlíteni akaró cikkeket.³ A főelvek azonban, melyek ezt a lapot vezették és irányt adtak a magyarelles kisebb lapoknak, már a nyár óta mégis csak abban kulmináltak, hogy a magyarok a márciusi alkotmányt az egész monarchia kárára rosszul használták föl; nem vállaltak semmit az államadósságból, gátolták az osztrák nemzeti bank jegyeinek forgalmát, vámot vetettek több beviteli cikkekre, már 44-ben tönkre akarták tenni a Védegylettel az osztrák ipart és ha tehetnék, hát „országuk földrajzi fekvésének hatalmas előnyeit monopolizálnák, ahelyett, hogy Ausztriával testvérileg megosztanák; kényelmesen letelepednének a gazdagon terített asztalhoz és nem törőd-

¹ Két havi minisztersége alatt lőn a semmeringi vasút építése dekretálva. 1849 után a „Wanderer“ szerkesztője lőn.

² Allgem. Oesterr. Zeitung augusztus 17-i száma. Schwarzer magyar-gyűlöletéről ír Pulszky is aug. 10-én Batthyányhoz (Nachl. Schwarzenb. VIII., 396. hiv. ford.).

³ Talán az a névtelen helyezgette el e cikkeket, akinek Kossuth Pulszky révén negyedévenként 400 frt. honoráriumot rendelt. 1848 aug. 2. — Orsz. Ltár külügym. 1051/E. sz.

nének az elepedő szomszéddal...¹ A Wiener Zeitung e fajta szemrehányásai Jellachich előnyomulásával arányosan élesedtek. Szeptember második felében már arról beszél, hogy Ausztria mélyen sajnálja ugyan, ha a horvátok nyolcszáz esztendőös dicső mult után elválnak a magyaroktól; „de ki az oka ennek? — kérdi; — ki és mi volna más, mint az a boldogtalan elvakultság, mely a gyöngeség, a tanácstalanság egy pillanatát kihasználta,² hogy engedményeket csikarjon ki, mely engedményeket az összes osztrák népek érdekeire való tekintettel soha nem volt volna szabad megadni és elfogadni...“ „A háború, — folytatja a Wiener Zeitung cikkezője, — horvát és magyar közt nem Ausztria akaratából folyik, hiszen óriási közgazdasági károkkal jár Ausztriára nézve is. De ezek a károk mindamellett is korántsem nyomnak annyit, mint nyomna az, amit 1849-ben fogna tenni az a Kossuth, aki a Védegylet vezére volt, meg az a magyarság, mely 1844-ben védvámot akart Ausztria ellen... Kossuth minden szava akkor kiirthatatlan gyűlölettől izzott a német örökös tartományok boldogsága és jóléte, Bécs fénye és virágzása ellen. És ezt soha nem szabad elfelednünk!“³ Crescendója e fejtegetéseknek egy következő cikk a jó Wiener Zeitungban a nagy, független, önálló Magyarországról Ausztria kapui előtt, „amely kezében tartaná az összbirodalom sorsát... Egy ilyen szomszédság Ausztriának semmi garanciát nem nyújtana a jövőre, sőt lételet kockára tenné. Azok az osztrákok, akik a magyar politikát védik, az ellenség kezére dolgoznak s a jövő nemzedék átkaira méltók...“⁴

Ennek az ellenséges Bécsi sajtónak kedvezőtlen hatását kivédeni, a fölség személye melletti magyar minisztérium fiatal, eszes és mozgékony államtitkára, Pulszky Ferenc, rövid időre Bécsbe jötté után különféle úton-módon tervbevette. Öreg magyarok, akik Bécsbe jártak, most is emlékezhetnek a mult század végén kimúlt előkelő Daum-féle kávéházra a Kohlmarkton. Ez a kávéház 1848-ban a sajtó munkásainak volt kedvelt

¹ Wiener Zeitung szept. 11., esti száma.

² Célzás a márciusi napokra s a magyar felelős minisztérium engedélyezésére.

³ Wiener Zeitung 48., szept. 22.

⁴ U. o. szept. 24.

tányája. Pulszky ide minden áldott nap bejárt¹ ismeretséget kötni velük, magyarázatokat és fölvilágosításokat adni nekik. Támogatta őt fiatal barátja, Henszlmann Imre, aki a miniszteriumban afféle sajtófőnöki szerepet töltött be és referense volt a bécsi parlamenti tárgyalásoknak is. E mellett Pulszky Batthyány pénzbeli támogatásával a jónevű publicista, Orosz József szerkesztésében egy, a magyar érdekeket szolgáló német lapot, „Der Völkerbund“ nevűt hívott életre, mely jól volt írva és szerkesztve, de nyugodt, minden szenzációt kerülő cikkei miatt a már borsos irányhoz szokott bécsiek közt nem tudott magának elég publikumot szerezni. Később alig vette már valaki és Pulszky ingyen osztogatá a kávéházaknak, hogy legalább ott olvassák. Még kevesebb hasznát vették annak a kérészéletű másik lapnak, melyet a radikális érzelmű, szúrós tollú Töltényi, Kossuth embere „Ungarn und Deutschland“ címen szerkesztett, mert ezt a csakugyan unalmas újságot még a kávéházakban sem olvasták s különben is Töltényi célja, mint a lap címe is mutatja, inkább a nagynémet barátság ápolása volt.²

Már július végén, mikor a magyarfaló Schwarzer miniszter lőn s így az a kilátás fenyegetett, hogy famózus lapja még szélesebb körben fogja mérgét terjeszteni, azt javasla Henszlmann Batthyáynak, hogy a magyar érdekek számára meg kellene nyerni azt a két lapot, amelynek Schwarzer lapja után legtöbb előfizetője van, t. i. a mérsékelt „Pressét“, mely szabadelvű s a szélsők között Häfner „Constitution“-ját, mely akkor még csak hében-hóban foglalkozott, elég jóindulatúan, magyar ügyekkel. Sőt nem érdektelen, hogy még egy Ausztriában élő németországi író és politikus is, a mivelt és elegáns, de kalandortermészetű republikánus dr. Schütte Antal is, aki Pulszkyval és Kossuthal összeköttetésben állott, bőven megokolva mutatott rá a magyar érdekek hatásosabb védelmének szükségére a bécsi sajtó terén s alapítandó lapjának szolgálatait

¹ Pulszky, Élet és kor. (2. kiad.) I. 383. — Mengenweiss vezérőrnagy jelentése ugyanezt mondja. Kriegsarch. Präsid. 1848, 875—876. sz. hiv. más.

² Minderről és Henszlmannról Pulszky, Életem és korom (2. kiad.) I. 322. és passim. És Henszlmann érdekes beadványa Batthyányhoz 1848 júl. 22. (Nachl. Schwarzbg. VIII. 396. hiv. ford.). És Töltényi lapjának (júl. 5.) programja.

fölajánlotta Kossuthnak és Pulszkynak. Pulszky ugyan Schüt-tét nagy demagógnak tartá és nevezte Kossuth előtt, de intel-meinek igazat adhatott, mert Schütte tényleg magyarbarát, a szláv törekvések ellensége volt és Golesco útján az oláh demok-ratákat is igyekezett „oktalan magyargyűlöletükről“ lebeszélni.¹ Mikor aztán Jellachichnak a szeptember 4-i királyi kézirat-tal való rehabilitása után a nagyosztrák és reakcionárius körök a parlament konzervatív-szláv többségétől támogatva vérszemet kaptak s lapjaik még élénkebben kezdettek vezércikkezni a ma-gyarok ellen és naponkint tölcserrel töltötték a bécsi polgárság fejébe, hogy az államadóság terheit a magyarok Ausztia nya-kába varrták, Bécs iparát, kereskedelmét mihamar tönkre fogják tenni: Pulszky méltán tartott attól, hogy ezeknek az argumen-tumoknak örökös ismétlése végre is megteremti a maga káros gyümölcsseit s teljesen ellensúlyozni fogja a magyarbarát radi-kális lapok hatását. Szeptember közepén tehát egy előterjesztés-ben valami, mint most mondanók, rendelkezési alap kiutalását kérte a magyar miniszterelnöktől, amelynek segítségével a ma-gyar ügy iránt rokonszenvet, jóindulatot kelthessen s a magyar-ellenes zsurnalisztika magatartását leszerelhesse.²

A miniszterelnök a bécsi radikális lapok magyarbarátságát mindig csak igen vegyes érzelmekkel szemlélte; mert ezek a pesti radikális lapokkal s különösen a német nyelvűekkel össze-kötetésben szélsőséges forradalmi nézeteknek voltak szószólói, olyan hírlapi iránynak, amellyel, mint Hugó Albert kihallgatá-sánál is láttuk, az ő törvényes utakat kereső és védő politikájá-nak odahaza az elégnél több baja akadt. Belátta ellenben azt, hogy a bécsi szabadelvű mérsékelt lapok és általuk a szolidabb

¹ Pulszky Kossuthhoz 1848 aug. 15. és Schütte Kossuthhoz aug. 28. (Nachl. Schwarzbg. VIII. 396. hiv. ford. és más.). Schütte igen elegáns em-ber volt, nagy és szélsőséges republikánus. Bécs bevétele után menekült. Ké-sőbb 1853. a Rajna mellett elfogták, Ausztriának kiszolgáltatták, ahol bír-tónbe került, de 1857. megszökött. New-Yorkban halt meg. Egy igen-érdekes magyarbarát levele van 1849 július 27. Berlinből, M. Nemzeti Múzeum, Pulszky levelezése közt.

² Pulszky ezen előterjesztését nem találtam. A katonai hatóságok is 49-ben hiába keresték. Tartalmát Batthyány mindjárt ismertetendő leiratá-ból ismerjük.

bécsi elemek jóakarátának megnyerése¹ az adott körülmények között hasznos lehet, ha már Orosz Völkerbundja, Töltényi nagynémet lapja nem tudott megfelelni a hozzájuk kötött vára-kozásnak. Azonnal válaszolt hát Pulszky előterjesztésére. Rövid leiratában először is fölszólítja Pulszkyt, hogy a király megbízásából újjá alakítandó magyar minisztériumra vonatkozó föl-terjesztése felől, addig is, míg a nádor a hivatalos előterjesztést felküldi, előre informálja a fejedelmet; aztán pedig így foly-tatta: „Önnek általam mai napon vett levelére azt vála-szolom, hogy ha a Magyarország és magyar nemzet iránti szim-pátia megnyerésére Bécsben néhány ezer forintra szüksége van, azt magának Wodianer által utalványoztassa addig is, míg az utalványozást a kellő úton megtéríthetem.“²

Batthyány ezen szeptember 17-i fölhatalmazását, az eredeti iratot, melyet Jászay a historikus, a miniszterelnök elnöki titkára fogalmazott meg és tisztázott is le, a bécsi magyar minisztérium irattárában (a régi magyar kir. udv. kancellária épületében) találta meg az a katonai vizsgáló albizottság, amelyet a volt magyar minisztérium némely letartóztatott tisztviselői kihallgatására a bécsi központi vizsgálóbizottság Batthyány budai kihallgatása idején küldött ki. Talált ez az albizottság azon kívül egy rendeletet az öreg Bartal György államtanácsostól, a neves közjogásztól, Pulszky helyettesítőjé-től, melyben Bartal 1848 november 2-án, tehát közvetlen a for-radalmi Bécs bukása és Windischgrätz hadai bevonulása után, Batthyány szeptember 17-i fölhatalmazására utalva meghagyja az akkor még rövid ideig főnnállott minisztérium kebelbeli díjazó hivatalának, hogy „Neuwirth Ernő Adolf úrnak“ 50 forin-tot fizessen ki.³ Ezt a két iratot a bizottság azzal a megjegy-zéssel küldette le Leuzendorf kezéhez, hogy az a Neuwirth nem más, mint a Jellachich elől megugrott pécsi lapszerkesztő, 1848 őszén ultraradikális bécsi zszurnaliszta, „a legnagyobb republi-kánus, akit csak el lehet képzelni“. A két irat hát, mondja a

¹ Hasonlókép vélekedett Wesselényi is. Okos levele 1848 szept. 20-ról a Pesti Hírlap 1848. évf. 169. számában.

² Batthyány levele vagy átirata Pulszkyhoz 1848 szept. 17. — *Iro-mányok* 17. sz.

³ Bartal rendelete 1848 nov. 2. — *Irományok* 51. sz.

bizottsági jelentés, világosan bizonyítja, hogy gróf Batthyány a bécsi mozgalmaktól nem volt idegen és ezeket „werktätig” pénzzel támogatá.¹

Midőn a hadbíró a két iratot megkapta, mint mondtam, azonnal kérdőre vonta felőlük a miniszterelnököt. Batthyány tüstént kijelenté, hogy semmi oka sincs ezt a fölhatalmazást el nem ismerni; abban semmi titkosság, rejtett célzat nincsen; közönséges hivatalos ügyirat az, mely postán küldetett el és amely az új kabinet ügyében is megbízást tartalmaz Pulszky részére. Előadta aztán Batthyány, hogy a kiutalt pénzek Pulszky javaslata alapján a Magyarország ellen író bécsi hírlapok ellensúlyozására voltak szolgálандók.² Ez nemcsak nem valami megengedhetetlen tilos dolog, hanem a világ minden kormányánál bevett szokás. Nincs az a kormány, amely a sajtót gyanúsítások megcáfolására, támadások kivédésére, félreértések fölvilágosítására, a kormány érdekében hangulatcsinálásra föl ne használná. Az pedig általánosan tudott dolog, hogy abban az időben az osztrák lapok nagy része szenvedélyesen támadta a magyar érdekeket. Amit különben Bécsben ezzel a fölhatalmazással elérni óhajtott; folytatá előadását Batthyány, azt megcselekedte Pesten is, ahol a legdurvább gyalázkodó iratok és karikatúrák jelentek meg a radikális lapokban még a legmagasabb állású személyek, mint például a nádor ellen is. Mivel kényszereszközök effélék ellen mit sem használtak, Hajnik rendőrfőnök javaslatára ennek néhány ezer forintot utaltam ki, hogy a bujtogatókat pénzzel kísértse meg lekenyerezni, ami aztán használt is.³

¹ A bizottság jelentése 1849 március 19. — *Irományok* 93. sz.

² Jászay írja 1848 márc. 27. naplójában: „Emlékezem, hogy a gróf nekem mondta, miszerint ez a pénz az ellenszenvvel viseltető újságírók részére van szánva”. (Hentaller, Vérrózsák, I. 176.). Jászayt t. . e napon, márc. 27. — kérdé a grófné, mit tud férje e rendeletéről? — Ezt a rendeletet Bécsből március 21-én küldték le Leuzendorfhhoz Budára, aki fölöle Batthyányt március 26-án fogta kérdőre és a grófné már másnap tudott róla s kérdést intézett Jászayhoz. — Ez csak úgy történhetett, hogy Leuzendorf titokban értesíté a grófnét. Ez világosan mutatja, hogy Leuzendorf, amikor lehetett, a gróf ügyének használni akart.

³ Ezekről mondják gr. Batthyány Kázmér emlékiratai (Bpesti Szemle, 1893. 75. köt., 45. lapon: „... főképen a zsidó-német időszak irodalom azon

Neuwirthet illetőleg megjegyzé Batthyány, hogy ennek az egyénnek neve és működése ő előtte teljesen ismeretlen. Ha azok a kiutalt pénzek ily radikális irányú egyének és lapok támogatására lőnek fordítva, az másnak, mint a legnagyobb fokú visszaélésnek nem mondható, akár Bartal, akár Pulszky követte el. Még csak a lehetőségét sem gyanítottam annak, — mondá érthető megbotránkozással Batthyány, — hogy a kiutalt pénzek ily bűnös célokra fognak fölhasználtatni. Hogy a magyarság iránti kedvezőbb hangulat keltésére legradikálisabb bécsi lapok választassanak ki, az nekem sem kívánságom, sem akaratom nem lehetett, mikor éppen a radikális lapok voltak Pesten is, Bécsben is az én mérséklő politikám legnagyobb ellenségei. És hogyan érthető, hogyan magyarázható az az ellentét, hogy radikális lapok támogatására gondoljak ugyanabban a rendeletben, amelyben új minisztériumom ügyében bízom meg jelentéstétellel Pulszkyt, annak az új minisztériumnak ügyében, melyet mint a radikális iránnyal teljesen ellenkezőt igyekeztem összehozni olyan férfiakból, akiknek mérsékelt nézeteit és egészséges politikai érzékét az egész ország ismeré! Kell-e ennél világosabb bizonyossága annak, hogy a radikális párttól, a radikális iránytól teljesen távol állok?...¹

Leuzendorf, aki Batthyány egész miniszterelnöksége idejében talán pár hét kivételével budai lakos volt, a pesti német radikális sajtó Batthyány-ellenes viselkedését jól ismeré, megnyugodott a vádlott eme világos, logikus védekezésében. Nem is esett róla szó többé a budai kihallgatások alatt. A bécsi vizsgáló-bizottság azonban nem hagyta annyiban a dolgot; még pedig azért nem, mert a pénzutalványozás további nyomozásától fontos adatokat remélt a bécsi radikális sajtó részint megugrott, részint vád alatt álló munkásai ellen. Kettős szigorral folytatta hát a kutatásokat a bécsi magyar minisztérium ily irányú tevékenysége felől s ennek tisztviselőit s közöttük azo-

aljas fajának firkászai, kik teuton scepticismust gall vakmerőséggel párosítva, a theorizáló dühöt olykor a kicsapongás oly fokára vitték, hogy mellettük a világot újjá teremteni akaró Proudhonok legszilajabb röptükben is eltörpülnek“. Ide sorozhatók a Der Ungar, Die Opposition, Der Democrat, Der wahre Ungar, Der Patriot.

¹ Kihallg. jkönyv, *Irományok* 85. sz., K. alatt.

kat, akik névtelen följelentésre mint a bécsi mozgalmakkal rokonszenvezők, már előbb le lőnek tartóztatva, azonnal vallatóra fogta.

Első sorban az öreg konzervatív, de nagy magyar Bartal Györgyöt, a hírhedt Neuwirthnek adott 50 forint kiutalóját hallgatta ki az albizottság, mely egyébként, mint e kihallgatásokról írott jelentése mutatja, humánus és becsületudó katonatisztekől állott. Bartal beismerte, hogy ő az alatt az idő alatt, míg a Bécsből távol levő Pulszkyt helyettesítenie kellett, több pénzutalványt írt alá, amelyeket az elnöki iroda vezetője, Wargha István titkár aláírás végett elébe tőn; de sem a személyekkel, sem a pénz céljával nem törődhetett, mert ez az elnöki iroda hatáskörébe vágott és különben is a legutolsó hetekben olyan idegenszerű dolgok látszottak ez irodában folyni, amelyek neki nem tetszettek s örült, hogy nem kellett beleavatkoznia. Az albizottság kénytelen volt Bartalt passzív viselkedése miatt hibáztatni, de megállapítá, hogy az öreg államtanácsos mint általánosan ismert becsületes, jellemes férfiú, nem vőn részt a „bécsi magyar üzemekben”.¹ Ugyanezt állapította meg az albizottság a másik államtanácsosról, Platthy Mihályról, akit szintén tiszteletreméltó férfiúnak nevez.

A letartóztatásban volt tisztviselők közül a sor legelőször Frankenburg Adolfra, a derék magyar íróra került,² aki 1838 óta szolgált a magyar kancellárián, 1847-ben iktató és fordító lőn s ebben a minőségben vétetett át a minisztériumhoz. Letartóztatását egy névtelen följelentőnek köszönhette, aki reá mint Pulszky bizalmasának, Wargha Istvánnak meghitt barátjára tette a katonai kormányt figyelmessé, különösen azért, mert Bécs ostroma alatt Bécs és a magyar tábor között küldöncszolgálatokat teljesített. De Frankenburgra semmi terhelőt nem lehetett kisütni s így őt egyelőre szabadlábra helyeztette a bizottság.

¹ A bécsi magyar minisztérium tisztviselőinek kihallgatásáról tüstént, 1849 márc. 25. jelentést tőn a kiküldött katonai albizottság (*Irományok* 97. sz.). Én a kihallgatások sorrendjét követem rövid előadásomban.

² Frankenburgról l. ennek Bécsi élm. I. köt. passim. Későbbi journalistikai működésére sok becses adatot hoz Angyal Dávid szép publicációja: Falk és Kecskeméthy elkobz. levelezése.

A 26 éves Rudnyánszky Kálmánt azzal vádolá egy másik névtelen följelentő, hogy Wargha Istvántól kapott pénzeket vitt volna Löhnerhez, a nagy magyarbarát osztrák képviselőhöz, aztán Mahlerhez, a radikális „Der Freimüthige“ hírhedt szerkesztőjéhez és Tausenauhoz; ezenkívül futári szolgáltatokat tett volna a magyar sereghez. Ezt az utóbbit azonnal bátran beismeré Rudnyánszky, mert hivatalos parancsra tette, de a rábízott iratok tartalmáról, — mondá, — nem volt tudomása. A többi vádat eskü alatt elutasítá magától; rábizonyítani semmit nem lehetett és így őt is szabadon bocsátották, de rendőri felügyelet alá helyezték.

Sokkal körülményesebb volt már az akkor 35 éves Henszlmann Imrének, a kitűnő archeológusnak a vallatása, akinek irodalmi tevékenységét részletezi és páduai orvosdoktori diplomáját mint talán súlyosbító körülményt külön is kiemeli a jelentés. Henszlmann, akit Pulszky ajánlatára nevezett ki fogalmazóvá herceg Eszterházy, azzal vádolá ugyancsak egy névtelen besúgó, hogy mint Pulszky bizalmas barátja, közvetítő volt ez utóbbi és a bécsi demokraták közt; aztán meg a lázongó bécsi aula (egyetemi ifjúság) és a bécsi magyar minisztérium között. A vádak alól azonban sikerült magát Henszlmannnak tisztáznia, aki argumentum gyanánt azt is fölhozá, hogy ő Bécsbe csak október második felében, Pulszky távozása (október 18) előtt néhány nappal jött vissza s akkor sem törődött semmi politikával, mert minden idejét a Szent István-templom tornyán töltötte, részben azt nézegetvén, hogy Windischgrätz seregei mint kerítik be köröskörül Bécset, részben pedig archeológiai tanulmányokat folytatván. Azt kell hinnie, hogy ez az utóbbi előadásában rejlő humor — archeológiai tanulmányok az ostrom alatt Bécsben fűnt a Szent István-templom tornyán! — készítetvé a bizottságot bizonyos jóindulatra Henszlmann iránt.¹ Mert szemet húnyt a hírhedt Neuwirthnek azon levele előtt, amelyet Henszlmann asztalfiában találtak s amelyben a levélíró 48 novemberében pénzt kér Henszlmanntól. Megelégedtek abbeli vála-

¹ Schwarzenberg, mikor a jelentést olvasta, ezt a tornyos archaeológiáról szóló helyet megkérdő jelezte.

szával, hogy ő ismerte a Fünfkirchner Zeitung szerkesztőjét, de pénzt ugyan nem adott neki. Néhány apróbb vádféle alól is sikerült Henszlmannak magát úgy, ahogy tisztázni. A bizottság hát „mint határozott jellemű, de igen gyanus egyéniséget” ajánlta a felsőbb hatóságok figyelmébe.

Tragikus végeredményre vezetett ellenben az akkor 28 esztendő (szécsényi) Szontagh Pálnak, a magyar képviselőház későbbi elnökének (akinek egy később kihallgatásáról az imént volt szó) ekkori kihallgatása a magyar minisztérium tisztviselői között. Szontaghot, aki 48 májusában Pulszky fölszólítására lépett be a bécsi magyar minisztériumba fogalmazónak, szintén névtelen följelentések ugyanolyan vádakkal vádolták, mint a két előbbit. Szontagh erősen állítá, hogy semmit nem tud akár Pulszkynak, akár Warghának a bécsi októberi napok embereivel való összeköttetéséről; határozottan tagadta, hogy e két barátjának, akiket ő őszintén tisztel és becsül, a legkevesebb részük volt volna az október 6-i lázadás kitöréséhez; ezt, mondá, ő jól tudja, de ha nem tudná, még akkor is tagadnia kellene, mint lehetetlenséget... „Ennek a Szontaghnak, — mondja a bizottsági jelentés, — olyan rajongó ideái vannak a barátságról, hogy vallomásában fölötte óvatos, nehogy valakit kompromittáljon.” Nem is firtatták tovább nála ezt a kérdést. Hanem rátértek egy másik, súlyosabb vádra, amelynek tárgyalásánál még jobban megismerhette a bizottság Szontagh nemes, önfeláldozó lényét; bármily lesújtó volt is a tárgyalás eredménye a vádlottra. A vizsgálat alatt ugyanis tanuk azt állították, hogy mint már szó volt róla, Szontagh szöktette ki Bemet Bécs elfoglalásakor a városból. Több napi faggatás után Szontagh végre beismerő vallomást tőn. Elmondotta, hogy az öreg Bemet, aki Bécsért küzdött és akinek a főváros bukása után annyi ezer bécsi között egy sem akart menhelyet adni, ő megszánta és lakásába vitte, noha Wargha őt erről le akarta beszélni. Két napig rejtette magánál a tábornokot és hordozgatott neki hideg ételeket. Bem teljesen apatikus volt, semmit sem törődött sajátmagával; ezért ő, Szontagh, cselekedett helyette: október 30-án estve fiakkert fogadott, beleültette vendégét, aki aztán az aula felé hajtatott. Az „egy gonosztevő

menekülését elősegítő“ Szontagh számára ez a bevallás, mint tudjuk, hosszú börtönévek szenvedését hozta.¹

A bizottság előtt Wargha István volt az egyedüli ellen-szenves alak. A bécsi magyar minisztérium e titkára az arad-megyei Pécskán született és ekkor 40 esztendő volt. Mint az iparegylet tisztviselője Batthyány Lajos pártfogásával került 48 májusában Eszterházy minisztériumába. Azzal vádolták, ami igaz is volt, hogy Kossuth bécsi levelezője és bizalmas embere, annyira bizalmas, hogy a magyar pénzügyminiszter őt még barátja, Pulszky ellenőrzésével is megbízta volna. De, és ez volt a fővád, ténylegesen részt vett a bécsi októberi lázadásban. Bebizonyíthattnak tartá a bizottság, hogy lakásán a forradalmi aula tagjai és radikális zszurnaliszták összejöveteleket tartottak; nyomait találták annak, hogy a bécsi forradalmi nemzetőrséggel is élénk összeköttetései voltak volna. „Hiába esküdzik, — így végződik a jelentés róla, — hogy ő a dinasztianak mindig a leg-hívebb alattvalója volt és becsületes ember: a bizottság azt hiszi, hogy bűnös üzelvei a bécsi forradalomban kétségtelenül bebizonyíthatók lesznek.“²

Az elősoroltakon kívül még a volt minisztérium egyik volt fogalmazójára, Marschalkó Károlyra, Batthyány állítólagos meghittjére is fölhívta egy titkos rendőrkém a központi vizsgálóbizottság figyelmét.³ Ez a Marschalkó az alsórendű bécsi radikális lapokkal állott volna titkos összeköttetésben, persze Pulszky megbízásából, „mert, — mint a besúgó mondá, — ez a bécsi magyar minisztérium a bécsi utcai ambuláns literatúrára igen sokat adott“. Ennek a különben is Pesten tartózkodó meg-vádoltnak beidézése azonban a magyar hadseregnek Pestre való bevonulása miatt elmaradt.

Bartalék kihallgatása nem járt hát semmi eredménnyel affelől, hogy Pulszky miként használta föl Batthyány szeptem-ber 17-i fölhatalmazását. A szívós bécsi bizottság azonban mégsem adta föl a reményt. Bízott azon alapos, beható nyomo-

¹ Szontagghal Barsi 1849 október végén találkozott az olmtüzi kaza-matákban. Mindkét lábán ráforrasztott bilincs volt. Barsi, id. m. 213. s. köv. igen rokonszenvesen ír Szontaghról.

² Minderről a már idézett följelentés, *Irományok* 97. sz.

³ A bécsi térparancsnokság jelentése 1849 április 14. *Irományok* 104. sz.

zások sikerében, melyeket a bécsi katonai kormányzás már 1848 novemberében tervbe vett, mikor a magyar minisztérium épületének összes helyiségeit a mondott hó 13-án katonai zár alá vette, a tisztviselőket pedig mint például Bartal és Platthy államtanácsosokat Bécsből kiutasítá¹ vagy fogságba vagy rendőri fölügyelet alá helyezte. Néhány hét múlva aztán megindult az igazi kutatás; a kiküldött bizottság heteken át a padlástól a pincéig minden zeget-zugot átfürkészett; íróasztalokba és szekrényekbe, szemetes ládák és kályhák öbleibe egyaránt beletekintett a kutató szem és belenyúlt a fürkésző kéz. Nagy sajnálkozással állapították meg az ezen procedúrát végző bizottság tagjai azt a nézetük szerint helyrehozhatatlan hibát, hogy az épület szekvesztrálása nem történt meg mindjárt november 5-én, amikor Warghát letartóztatták, mert november 13-ig bő ideje maradt a többi tisztviselőnek mindazon iratok elégetésére, összeszaggatására vagy eltüntetésére, amelyek őket személyükben vagy a minisztériumot kompromittálhatták volna. Világos bizonyossága ennek, így szólt az igen érdekes végső jelentés,² az a körülmény, hogy minden hivatalos szoba kályhája lyukában elégetett iratok hamujának halmazai és összetépett iratok dirib-darabjai voltak találhatók. Ez vezette aztán a bizottságot arra, hogy a tisztviselők magánlakásán is mindent átkutatott, irataikat, levelezésüket átvizsgálta, sőt még Wargha kedvesének a lakására is kiterjesztette ezt a rendszabályt. Főfigyelmét a bizottság természetesen az elnöki iroda irataira, ennek kiadókönyveire fordítá, aztán a pénztári naplóra 1848 októberéből s nem egész eredménytelenül sikerült ügyesebb orgánumainak némely összetépett iratot is dirib-darabkáiból egy egészszé visszaállítani. Nagy szorgalommal készített azután a bizottság az elnöki iroda kiadókönyvei alapján egy időrendi és egy betűrendes terjedelmes jegyzéket³ minden olyan ügyiratról, melyet

¹ Bartal és Platthy idevágó, 1849 nov. 20-i jelentését Sopronból a képviselőház elnökéhez, közli Kossuth Hirlapja november 29. száma.

² 1849 ápr. 30. *Irományok* 118. sz.

³ Ezekből sokat merített Leuzendorf a Batthyány elleni különféle vádakhoz és a mellékes faggatásokhoz. — A betűrendes jegyzékből a Batthyány pörét érdeklő kivonatot *Irományok* 18. alatt adom. (Nem tévesztő össze az *Irományok* 118. sz. darabjával.)

a legkülönbébb vizsgálóbizottságok, különösen a budai központi vizsgálóbizottság számára fölhasználhatónak vélt, aztán külön jegyzéket azokról a darabokról, amelyeket a minisztérium tisztviselői nem semmisítettek meg, csak elrejtettek, a bizottság firtató kezei azonban megtaláltak.¹

Megállapíthatta most már a bécsi bizottság ezekből az iratokból s a pénztári napló tételeiből is, hogy Batthyány szeptember 17-i fölhatalmazása alapján a magyar nemzet iránti szimpátiák fölébresztésére Pulszky már szeptember 19-én 800 forintot utalt ki közelebbi megnevezés nélkül; utána ugyancsak erre a fölhatalmazásra az a Szirmay Pál kapott szeptember 28-án 600 forintot, akihez Häfnerék és társaik október folyamán a Frankfurt városához címzett fogadóba ki- és bejártak. Csak ezek számára lehetett, mondták, az a pénz, mert hiszen Szirmay igen vagyonos ember volt. Nagy meglepetéssel látták aztán, hogy az a famózus Neuwirth a Bartal által kiutalt öszszegen fölül, ugyancsak Batthyány fölhatalmazása alapján, már előzőleg, október 31-én, 150 forintot vett föl, noha ez elenyészően csekély összeg volt ahhoz az 1000 forintról és 938 forintról szóló két tételhez képest, melyek a pénztárkönyv szerint október 17-én Neuwirth és két más egyén részére fizettettek ki.²

Neuwirth neve igen nagy szálla volt úgy a bécsi bizottság, mint Leuzendorf szemében. Ez a fiatal, szlavóniai, verőcei zsidó fiú, jómódu család ivadéka, 1848-ban rövid néhány hónap alatt föl tudta maga ellen a főbb katonai körök és az osztrák kormány ellenszenvét keltetni. Azt a magyar hazája iránti fanatikus szeretetet, mely ennek az egzaltált, nem egészen normális agyvelejű fiatalembernek a lelkét teljesen eltöltötte és melynek az általa szerkesztett Fünfkirchner Zeitungban és az Ungarische Grenzboteban, valamint bécsi tevékenysége idején a bécsi lapokban minduntalan a leghevesebb formákban adott kifejezést, még csak meg tudták volna talán bocsátani. De az a kíméletlen tollharc, amellyel Jellachichot folyton támadta, azok a

¹ Azokból a nevezetesebbeket közlöm az április 30-i bizottsági jelentés. *Irományok* 118. sz., mellett. (Nem tévesztendő össze az *Irományok* 18. számú darabjával.) Ezeket is kizsákmányolta Leuzendorf a kihallgatásokhoz.

² *Irományok* 18. sz. „Geldanweisungen“ és Pulszky utalványa szept. 19. *Irományok* 20. sz. Aztán *Irományok* 118. és 137. sz.

vehemens kirohanások, melyekkel a reakciós udvart és bécsi kormányt ostromozta,¹ azok a radikális republikánus gondolatoktól duzzadó cikkek, melyekbe ifjú lázas agyának elképzeléseit beleöntötte, éppúgy, mint az ostromlott Bécs és a magyar haza közötti közvetítő szerep, legfőként pedig az a levél, melyről mindjárt szó lesz, egyaránt kapóra jöttek a hadi törvényszéknek, hogy őt már 1849 szeptemberében kötél általi halálra ítélje, amely ítélet csak ifjúságára való tekintettel lőn átváltoztatva — 20 esztendei várfogságra.² Már 14 esztendőt töltött ki ebből Olmützben, amikor hazabocsátották; mert a szegény ember megtévelyodott s mint csöndes őrült, még soká élt Verőcén testvérbátyjánál.³

Éppen akkor, midőn a bécsi albizottság a bécsi magyar minisztérium irattárában megtalálta Bartal pénzutasványát Neuwirth részére, jelentette föl március végén a hitvány Janotyk von Adlerstein a Pesten lappangó Neuwirthet a budai vizsgálóbizottságnak. És éppen akkor fogták el Pesten a szerencsétlent, mikor a bécsi bizottság a számára kiutalt nagyobb összegek nyomára akadt és megtalálta egy apró darabokra tépett, de gondosan összerakott és összeragasztott levelét Pulszkyhoz.⁴ Ez a Bécsben, az ostrom második felében kelt levél egy bomlásnak induló egzaltált agy műve. Félti, írja, Magyarországot; mert a reakció szelleme kivétel nélkül megmélyezi az osztrák ellenzéki képviselőket is; ő még pár nappal ezelőtt is bízott ezek becsületében, de amióta hallá egyiknek-másiknak a nyilatkozatát a magyarokról, azt kell hinnie, hogy ezek a becsületes németek csak föl- és ki akarják használni a

¹ A Wiener Zeitung 1848 júl. 22. számában egy cikk (Die ungarischen Fragen) a bán és az osztrák kormány elleni kíméletlen írásmódot jellemzően „Fünfkirchner Zeitungsstyl“-nak nevezi.

² Hadtört. ltár: K. k. Kriegsgericht in Pest. Fasc. 2/260. Tagebuch, über die gegen den Redacteur Ernst Neuwirth abgeführte gerichtliche Untersuchung. Ebben vannak a Neuwirth pörére vonatk. iratok.

³ Barsi, aki együtt raboskodott Neuwirthtal, elég szimpatikusan ír a szerencsétlen, sokat olvasott, zavaros gondolkodású, nagyhangú, de igaz magyar érzésű fiatal emberről. — 1848 júl. 20. Neuwirth Széchenyinél is járt s zavaros politikai gondolataival őt idegessé tette (Döbl. Hagyat. I. 356).

⁴ Neuwirth Pulszkyhoz 1848 okt. 21. Bécs. *Irományok* 50. sz. Pulszky aligha kapta meg e levelet, mert már okt. 18-án távozott Bécsből.

magyarokat. Az osztrák sajtó, folytatá, már készen áll, hogy reakcionárius kürtökbe fujjon és Bécszet a gyalázatos császári állam központjává tegye.¹ De veszélyben forog a magyar haza azért is, mert a magyar arisztokrácia a legitimitás alapján áll. „Pedig nekünk a Habsburgokat meg kell döntenünk, még ha az orosz dinasztíából kellene is vennünk uralkodót. Én mindig kötelességemnek tartám a lelkiismeretlen Lotharingiai-ház romlásán dolgozni... És éppen most, mikor oly szerencsés voltam, írja tovább a nagyzási hőbortban szenvedő Neuwirth, a dinasztia utolsó támaszának, a katonai hatalomnak megtörésében segídezhetni: íme most jó Szirmay Pál s úgy látszik, meg akarja menteni ezt a dinasztíát, noha Szirmay jó magyar és jó hazafi.”² Szirmay meg akarja őt akadályozni a dinasztia és ama hazaellenes arisztokrácia megsemmisítésében; nem hisz az ő, Neuwirth, missziójában! De hiába! Sem Szirmay, sem más nem gátolhatja meg őt annak véghezvitelében, amit ő az ő szép és nagy magyar hazája javára tenni fog és amit neki az a határtalan hazaszeretet sugall, aminőt csak ő, az újságíró érezhet, nem pedig egy arisztokrata... Elmondja aztán, hogy egy csomó (különben is magyarbarát) osztrák képviselőt meg fog nyerni a magyar ügynek; hogy az ő emberei Zágrábban és Krapinán és az illyr apostol Gáj környezetében, sőt Boszniában és Szerbiában dolgoznak már Ausztria és Jellachich ellen; ő maga pedig Csehországba szándékozik ugyane célból. Mindez természetesen pénzbe kerül, de nem a maga, hanem a Horvátországba küldött bizalmasai számára kér pénzt Pulszkytól, akihez — mint egy másik, kelet nélküli levélkéjéből látszik —, ő vezette be a híres

¹ Ezt írja szegény Neuwirth akkor, mikor Bécs javában védekezik Windischgrätz ellen!

² Szirmay Pál Bécs ostroma alatt quasi a magyar kormány egyik megbízottjaként szerepelt. Majd osztrák fogságából kikerülve 1849 nyarán császárpárti lón s 1849 szeptemberében Londonból levelet intézett Komáromba Újházyhoz, régi ismerősehez, hogy adják meg magukat s ezt a levelet a londoni osztrák követség útján küldette Bécsbe, hogy innét továbbítsák Komáromba. (A londoni osztrák követ szept. 22-i jelentése s melléklete) Messze vezetne, ha Szirmay bécsi viselt dolgaiba bővebben akarnék belemenni. Csak azt jegyzem meg, hogy a kellemes fiatal úri embert, mint Eötvös mondja kihallgatásában (Irományok, 120. sz.), senki nem vette komoly számba „denn allgemein galt er gleichsam als verrückt und als leichtsinniger Verschwender“.

Blum Róbertet, midőn frankfurti elvtársai megbízásából Bécsset bátorítani Bécsbe jött.

Ez a levél, ez a „zsákmány“ persze a vizsgálóbizottság embereit s aztán magát az időközben Bécsbe jött Leuzendorft is meglepte s az iratok, széttépett levelek még behatóbb studiumára ösztökelte. Papírszeletkéek kerültek elő Wargha István kezeírásával, amelyek egyikén, valószínűleg valami cikk vagy jelentés fogalmazatán, azt mondja Wargha, hogy „október 6-án a bécsi nép kicsavarta a szabadságellenes fegyvert az abszolutizmus kezéből és a nemezis utólérte a kamarilla egyik leggyalázatosabb eszközét, Latourt“. Egy másik október 28-i dátumú papírszeleten ugyancsak Wargha írja, hogy a dinasztia istentelensége minden mértéket fölülmul.¹ Egész biztosra fogták már most a vizsgálóbizottság tagjai, hogy az az 1000 és az a 600 forint, melyet a pénztári napló szerint Pulszky október 12-én és távozása napján, október 18-án utalt ki, — de már nem Batthyányra való hivatkozással, — Warghának részben ezen gyönyörűséges cikkekért, a honoráriumá. Hasznosnak ítélték hát az iratokban és a naplókban visszafelé lapozni s meg is találták, hogy Pulszky augusztus 6-án és augusztus 13-án 400—400 forintot utalt ki Töltényinek,² ennek a Bécsbe szakadt, kliens nélküli ügyvédnek, azokért a cikkekért, amelyeket Häfner hírhedt Constitutionjába írt; kisült egyszersmind, hogy a jó ember, míg egyrészt eléggé szárazon cikkezett az általa szerkesztett Ungarn und Deutschland című lapban, másrészt ennek az ultraradikális forradalmi lapnak „a legdühösebb munkatársai“ közé tartozott.³ De nem csupán Töltényi személyében pénzelt Pulszky a Constitutiont, hanem fizette a gyászos végű Haug Lajost is, ugyanezen lap főmunkatársát, a dinasztiaügylő

¹ Leuzendorf „Zusammenstellung“-ja, *Irományok* 137. sz.

² Töltényinek a „sajtó útjáni magyar ügyek előmozdítása végett“ (sic!) fölvelt pénzekről több nyugtája van a bécsi hadi ltár és a bécsi magyar minisztérium irattára egyes osztályaiban. Töltényiről Wurzbach bővebben ír. — Töltényi a maga pikáns és túlradikális irányú kis művével lőn ismeretessé: „Hű tükre a megbukott kancellária... stb. hivatalnokainak“ (Bécs, 1848), melyben az összes magyar dicasteriumok tisztviselőit pártállásuk és a saját pártállása szempontjából jellemzi s néha, mint pl. Jósikát, megrágalmazza.

³ *Irományok* 18., 118. és 137. számok.

legradikálisabb forradalmárok egyik kiválóságát.¹ További kutatás aztán igazat adott annak a névtelen följelentőnek, hogy az ugyancsak hírhedt és alacsony nivójú „Gassen-Zeitung” szerkesztője, Terzky havi 500 forintot húzott Pulszkytól, mert előkerült Pulszkynak egy Kossuthhoz írott levele augusztus 15-ről, melyben a mondott összegért ajánlkozó „Gassen-Zeitung”-ot, mint 9000 példányban megjelenő néplapot, a magyar érdekek szolgálatára kötelezni javasla.² Igaznak kellett hát venni azt a már említett följelentést is, hogy Pulszky megbízásából Wargha Rudnyánszkyval pénzeket küldött Mahler Györgynek,³ a hangja durvaságáról különösen hírhedt destruktív újság a „Der Freimüthige” szerkesztőjének.

Most már sem a bécsi albizottságnak, sem Weldennek és vezérkarának nem kellett több bizonyosság arra, hogy a bécsi magyar minisztérium a bécsi radikális lapokkal, melyek a bécsi népet a kormány ellen izgatták, a magyarokat pedig dicsőítették, a legszorosabb összeköttetésben állott. Ez a nexus pedig valami előkelőnek, dicsekvésre méltónak csakhogy nem volt mondható. Nem azok miatt az elvek miatt, amelyeket a radikális sajtó szerkesztőinek és munkatársainak tanult és művelt része vallott és nem is a toll eme harcosainak személye miatt. Ők hitték e szélsőséges elveket és hittek diadalukban. És hitükért meg is szenvedtek; ki halállal, ki börtönnel, ki száműzetéssel. De a kicsapongó szabadság-eszmékkel vemhes sirokkó, amely a Szajna partjáról a Duna mentére húzódott, agyukra ránehezede, írásaikban a sajtószabadság utolsó két hónapjában, 48 szeptemberében és októ-

¹ *Irományok 137. sz.* Haug Magyarországra menekült s Bém hadsegéde lőn (48 előtt 13 évig volt osztrák katonatiszt). Agyonlövete Haynau Aradon, 1850 január 3. — Hírhedt dolgozata: Die letzte Stunde des Hauses Habsburg. — Haugot igen érdekesen mutatja be a magyar közönségnek Kossuth Hírlapjának 1848 nov. 16-i száma.

² Pulszky levele, 1848 augusztus 15. hiv. ford. Nachl. Schwarzbg. VIII. 396. — Terzky igazi neve: nádosi Tersztyánszky (1808—1870). Lapja a Wiener Gassenzeitung fölötté cinikus és forradalmi volt. — 1848 novemberében menekült Bécsből, de visszatérve, internáltatott. Nem valami nagy jellemre mutat, hogy pl. 1853-ban gr. Nádasdy Károlynak adta ki magát.

³ Mahler is szerencsésen menekülhetett Bécsből 1848 novemberében, a hová 12 év mulva kegyelem útján térhetett vissza.

berében már patológikus vértolulásokban nyilatkozott meg. Hangjuk már többé nem az egészséges radikalizmus, hanem a túlzogatottság, a beteges feszültség, a lázalom hangja volt. Mintha deliriumban¹ voltak volna, oly gyalázkodó, oly szitkozódó cikkeket bocsátottak a napi eseményekről világgá a nagymívelt-ségű dr. Becher Alfréd és Jellinek Hermann² Radikalja, Häfner és Haug Constitutionja és Mahler Freimüthigéje egyaránt. Példájukon indulva a kisebb kaliberű, vagy az alnép számára szerkesztett radikális lapok rajtuk túltenni igyekeztek, mikor az udvar, a dinasztia, a kormány, a hadsereg, vagy Windischgrätz és Jellachich ócsárlására a legkisebb alkalom is mutatkozott. Friedmann Bernát „Gerad'aus“ című radikális lapjától, mely aránylag még elég mérsékelt volt, eltekintve, mit is lehetett volna várni mást ama ponyvasajtó termékeitől, melynek leg-elegánsabbja a Terzky Wiener Gassenzeitungja volt?

Már címük is mutatja a zuglapok nívóját. Az „Omnibus“ és a „Der gerade Michel“ s a „Lanterne“ név ellen nem emelhető kifogás. A „Der Stürmer“ és „Die rothe Mütze“ már jellemzőbb; a „Wiener Krakehler“, a „Der Ohnehose“ (mely a sansculottenak akar megfelelni) és a „Der politische Esel“ címek már teljesen kifejezők. Ezekkel egy szinten állott ártatlan címe dacára a „Studentencourir“, hirhedt republikánus lázító lap, melynek október 4-i, tehát két nappal Latour meggyilkolása előtt kelt száma hozta az „À la lanterne“ című Latour elleni hirhedt forradalmi dalt. „Akasszátok fel a lámpavasra“ — hangzott a hirhedt költemény refrénje,³ mely mintegy komplementuma lón egy ugyancsak októben 4-én a Constitutionban megjelent cikknek. Ez a cikk a reakció szolgáját, Jellachichot pártoló, a nép szabadságát, az alkotmányt elnyomni kész hadügy-miniszter ellen mennydörög és csodálkozva kiált föl, hogy „ez a hadügyminiszter még szabadon jár Bécs utcáin és a nép és a birodalmi gyűlés hallgatásba merül!“ Mit kellene tenni vele? arra az analfabéta csőcseléket ki is oktatá a „Krakehler“ más-

¹ Ezt a kifejezést a nagy demokrata, E. V. Zenker alkalmazza a komolyabb radikális lapokra is. Gesch. d. Wiener Journalistik. I. 1848, 123—124.

² Windischgrätz Bechert 1848 november 22., Jellinek november 23-án lövette agyon.

³ A költeményt közli Helfert: Wiener Parnass in J. 1848, a 380. lapon.

napi száma, mely három, akasztófán lógó miniszter, Wessenberg, Bach és Latour képével kedveskedett publikumának.¹

Mivel e hitvány zúglapok naponként ugyanazt variálták, amit a Constitution, a Radikale, a Freimüthige s a Gassenzeitung hirdettek, ezek munkatársairól pedig a pénztári napló és egyéb iratok kimutatták, hogy a bécsi magyar minisztériumtól „tisztéletdíjakat“ fogadtak el: a vizsgálóbizottságok s kormánykörök előtt nem volt kétséges, hogy a ponyvasajtó firconcait is ugyanabból a forrásból eredő pénz lelkesítette. Mire másra költötték is volna azok az előkelő, jómódú magyar urak és képviselők: egy Ivánka Zsigmond, egy Hettyey, egy Gorove István Bécsben október közepén azt a 100—150, 1000 és 1500 forintokat, melyeket az ő nevük alatt könyvelt el² minden különösebb megnevezés nélkül a pénztári napló? . . .

És mennél tovább vizsgálgatták a bizottságok és az időközben Bécsbe jött Leuzendorf a magyar minisztérium épületében eldugdosott s Wargha és kedvese lakásán talált iratokat és papírmaradványokat, annál furcsább nyomaira akadtak annak, hogy most már nem Batthyány fölhatalmazása alapján, hanem Pulszky önhatalmú rendelkezéséből, sőt anélkül is, még a zsurnalisztikai téren kívül is befolyt a bécsi magyar minisztérium az október 6-i lázadásra és Bécs ellenállására . . . Ha Szontagh Pál Bem szökését elősegítette, az még lehetett annak az „ideális gondolkozású ifjúnak“ egyéni cselekménye. De hogy a Bécs ellenállását vezető s a haditörvényszék ítéletéből agyonlöve-

¹ Mindezekről bőven szólnak Helfert és Zenker egymást kiegészítő művei. Megjegyzem még, hogy a magyarbarát radikális bécsi lapokat felsorolja egy bécsi levél. Kossuth Hírlapja 1848, szept. 1. száma.

² *Irományok*, 18. sz. „Geldanweisungen.“ — Zenker id. m. 109—119. lapjain fejtegeti, hogy a bécsi radikális lapok szerkesztői (nem a munkatársai) nagyobb részben megvesztegethetlen, csak túlzott elveikért küzdő emberek voltak. Elveik és meggyőződésük, nem Pulszky pénze csinálták a bécsi forradalmat. Ha Pulszky kimutatható kiosztott pénzét egyenletesen osztanák szét a zsurnalisztákra, egyre-egyre alig esnék több 5 frtnál; ezért pedig senki nem csinál forradalmat. Hát ez igaz. De a statisztikával való bizonyítás, mint a legtöbb esetben, itt is sántít. Mert nem minden tollforgatót dotált Pulszky, hanem csak a kolompósokat; ezek pedig az akkori időkhöz képest elég szép összegeket kaptak. Valószínű ellenben az, hogy ha nem kaptak volna is, akkor sem írtak volna másképen.

tett Messenhauser vezérkarának feje és esze, a hírhedt Fenneberg a főváros bevétele után rejtekhelyéből a magyar minisztériumot kéri november 4-én, hogy állítson ki neki menekülés céljára Antonio Cagliano álnév alatt útlevelet:¹ az már akkor is minden kétséget kizárt volna Pulszky minisztériuma szerepéről, ha e fölfedezés után még újabbak nem kerültek volna is napvilágra, olyanok, melyek Pulszkyéknak a bécsi aula, a főiskolai ifjúság, az akadémiai légio ama szélsőséges elemeivel való összeköttetéséről szóltak, akiket és akiknek nézeteit a hírhedt Studenten-Courir képviselte és akik tevékeny részt vőnek az október 6-i kirobbanás előidézésében.²

Az az aula, mely március napjaiban az osztrák alkotmányos szabadságok kivívásában oly elismerésre méltó szerepet játszott, a későbbi hónapok folyamán a gombamódra szaporodó, főleg külvárosi túlzó demokrataegyletekkel és a hasonszórú külvárosi nemzetőrséggel mindjobban összebarátkozva, mindinkább a fölforgatás, a nyugtalanság káros tényezője lőn az osztrák fővárosban.³ Tényezője, mondom, mert 48 nyarán ötötfélezer tagból állott az aula jól megszervezett légioja, melynek tekintélyes része a főiskolákat már végzetek és a három kar doktorai köréből került ki, közöttük nem egy nagyobb hírnévre kapott fiatal osztrák képviselő, mint dr. Fischhof, dr. Goldmark vagy dr. Kuranda.⁴ Amily arányban azon-

¹ Fennebergnek sikerült, mint ismeretes, magát jóakarói segítségével egy sütőteknőben kicsempésztetni Bécsből. Használhatta-e aztán az útlevelet: nem tudom. Az útlevélről *Irományok*, 137. sz. („Zusammenstellung“).

² A bécsi főiskolai harcok ifjúság történetét legújabbban csaknem teljesen új levéltári anyag alapján nagy kritikával írta meg Dr. P. Molisch „Die Wiener akademische Legion“ című s a bécsi Tud. Akadémia Archivjának legújabb kötetei közt megjelent művében. — Molisch nagy jóindulattal kezeli a témát és cáfolja meg az ifjúság ellen fölhozott túlzott vádakát. De a nem túlzottakat nem cáfolhatta meg s jóindulatú szerezcsenmosása ellenében is igazat lehet adnunk Witzthum von Eckstädtnek, Streffleurnek és Sibiknek, akiket Molisch megcáfolni törekszik. Több adat, amit én Batthyány pöre történetében fölhasználhatok, nem állott Molisch rendelkezésére.

³ Az idevágó nagy irodalomból elég legyen mint a legrövidebb, de legobjektívebb és leprecízebben jellemzőt azt a cikksorozatot fölemlítenem, mely a bécsi Neue Frei Presse 1923 áprilisi számaiban a később nagytekintélyű osztrák író és politikus, Alois Czedik tollából megjelent. Czedik maga is tagja volt az akad. légiónak.

⁴ Molisch id. k. 55. l.

ban a józanabb és családi összeköttetések miatt csöndesebb elemek a légióból a nyár folyamán kiváltak, abban az arányban furakodtak be oda az oda nem illő elemek: borbélysegédek, állástalan fiatal színészek, ügyvédi irodák foglalkozás nélküli írtnokai, akiket még akkor is könnyen megbűvöltek volna a demagóg egyletek szónokai, ha maguk az igazi deákság szeptember folyamán fölülkerekedett radikális vezérei nem jártak volna jó példával előttük.¹

Ha tudjuk azt, amit a bécsi vizsgálóbizottságok jól tudtak, hogy október elején Bécsben a császári kir. katonaság és a konzervatív érzelmű nemzetőrség száma összesen alig ment föl 16.000-re, akikkel szemben a radikálissá vált akadémiai légiónak és a külvárosok radikális nemzetőrségeinek, az október 6-i nap harcosainak száma körülbelül 38.000-re rúgott: akkor mérhetjük azt az intenzív érdeklődést, amellyel 49-ben a vizsgálóbizottságok a magyar minisztérium összeköttetését ezzel az aulával szimatolták. Wargha följegyzéseiből látták Leuzendorffék, hogy október 13-án 98 forintot fizetett a bérkocsinak, amellyel egy főiskolai bizottság a magyar határnál levő hadi diszpozíciók megtekintésére kirándult. Egy Weber Vilmos nevű légiónárius 120 forintot kapott ugyancsak Warghától; kisebb-nagyobb kiadásokra s a bécsi aula úgynevezett „mozgó csapatának” szervezésére egy Kollemann nevű aulatagnak utalt ki pénzeket ugyancsak Wargha. A pénztári naplóban október 18-án 717 forint lőn Wargha neve alatt elkönyvelve az akadémiai légió előőrseinek és utcai plakátok nyomtatásának költségeire. Különösen azok az adatok szűrtak szemet, melyek a bécsi zendülés kilobbanására, a famózus október 6-ra vonatkoztak. Ezen a napon ugyanis egy Fichtner nevű, egyébként obskurus egyetemi hallgató vőn Pulszkyéktól 150 forintot kézhez s

¹ Érdekesek Molisch fejtegetései id. m. 82—83. és 126. és köv. s az amit a bécsi októberi napok konzervatív érzelmű krónikásai (Weigl, Dunder, Dr. Schiendl) túlzott vádjairól mond. Az exaltált legionáriusok nagy részének tisztességességét jellemzi a következő: Mikor a gyűlőlt Jellachichnak teljhatalmat adó kinevezését ellenjegyző báró Récseyt a studensek az aulában fogva tartották, Récsey nem egyszer megszánta az ő éhező, koplaló őrzőit s köszönettel fogadott egyszerű ebéddel meg-megvendégelte őket.

külön plakátokért még 18 forint lőn kifizetve.¹ A meglepő, a döntő bizonyíték azonban a Studentenkomité akkori elnökére s az egyetemi mozgócsapat vezetőjére, Habrovszky Móricra vonatkozott. Ez az energikus, valamennyi társai között legerélyesebb, legtevékenyebb s legelszántabb egyetemi hallgató s a legradikálisabb elveket valló republikánus, a bécsi demokrataegyletek központi bizottságának, Tausenau ez orgánumának meghittje volt, akinek Bécs bevétele után egy álló hónapig sikerült Bécsben lappangva kikerülni a ráváró sanyarú végzetet, míg észrevétlenül kiszökhett s baráti támogatással Boroszlón át Lipcsébe menekülhetett.² Erről a fiatalemberről szól a bécsi magyar minisztérium tisztviselői által szétépített irattöredékek közt egy cédulán ez a töredékes jegyzet: „5. October. Habr.... per 8 Fl. = 120 Fl.“ Ezt Leuzendorffék arra magyarázták, hogy Habrovszky a Jellachich mellé kivonulni nem akaró, a lázadást megkezdő bécsi gránátos zászlóalj 15 csoportja számára, 15 csoportja etetése-itatása költségeire egyenként 8 forintot, tehát összesen 120 forintot kapott Pulszkyéktól; mert köztudomású volt, hogy az aula tagjai október 4-én és 5-én ugyancsak jó kedvben mulattak együtt több kis kocsmában a gumpendorfi külvárosban a gránátosokkal és mert egy másik cédulán nyolc gránátos nevét találták följegyezve a kérdéses ezredből. Koronát tett erre a fölfedezésre aztán magának Habrovszkynak egy ugyancsak ott talált sajátkezű kis cédulája október 5-ről, amelyen csak ez a pár, de minden kétséget kizáró szó állott: „Es wird alles besorgt“,³ ami természetesen nem jelenthetett mást, mint azt, hogy másnapra, október 6-ra, Habrovszky megteszi azt, amit neki és légióbeli társainak meg kell tenniök.

Napnál világosabb lőn most már az illetékes körök előtt, hogy a lázadás egyik ösztönzője, a Jellachich megsegítésére küldendő bécsi gránátosok egyik fölbujtója, egy szóval az egész

¹ *Irományok*, 18. és 137. sz.

² Állítólag Halleban később megszerezte a jogi doktorátust. — Felőle és egy róla kiállított körözhívről érdekes amit Molisch mond, id. m. 146—147.

³ Minderről az 1848 ápr. 30-i jelentés (*Irományok*, 118. sz.) és a május 31-i „Zusemmenstellung“. (*Irományok*, 137. sz.)

októberi katasztrófa egyik kirobbantója a bécsi magyar minisztérium volt, mely e célra a radikális sajtót pénzélte s a leitatott gránátosokat és az aula éretlen diákjait eszközül fölhasználta.¹ Igen, a bécsi magyar minisztérium, vagy más néven Pulszky Ferenc, a miniszter nélküli minisztérium teljhatalmú államtitkára.

Pulszky Ferenc már réges-régen, 48 július-augusztusa óta, igen gyanus egyéniség volt a bécsi katonai és kormánykörök szemében egyaránt. Ennek egyik oka az volt, hogy azokban a hivatalos átiratokban, amelyekben az osztrák kormánykörökkel a magyar minisztérium óhajait vagy titakozásait közlé, magyarán és erélyesen kimondotta, amit tudatnia, vagy kérnie, vagy követelnie kellett;² amint szóbeli érintkezéseiben is élénk temperamentuma nem szerette a kertelést, hanem mindjárt ad medias res vágott be és elevenre tapintott. Mikor a már eléggé forrongó szeptemberi napokban a magyarság mellé harcolni készülő bécsi légió (nem az auláé) alakulóban volt és Doblhoff belügy-miniszter izgatottan, de minden igaz ok nélkül azt veté Pulszky szemére, hogy azzal a légióval kravallokat akar csinálni: Pulszky azzal vágott vissza, hogy kravallokra a magyarok nem vesztegetik erejüket; de ha rákényszerítik őket, „akkor majd forradalmat csinálunk Bécsben s ha Excellenciádat és társait a lámpára akasztják, akkor elmondhatjuk majd: ez Pulszky Ferenc saját keze“³... És ez nem utólagos dicsekvés volt Pulszkytól, mint memoire-íróknál gyakran megszokott történni.

¹ A katonai vizsg. bizottságok emez utóbbi konkluzióját utólag maga Pulszky szentesíti. „Október 5-én — írja Életem és korom 2. kiad. I., 382. — minden kocsmában, minden csapszékben s lebujban ott voltak a deákok s itt-ott egy magyar a katonák közt, kik mind vendégeik voltak s elszántan itták a kínált bort s hallgatták a szép beszédeket, hogy a magyar nem ellenség s hogy bűn ellene harcolni“ stb. Továbbá mikor október vége felé Pulszky másodszor hagyta el Bécset (1848), magával vitte a fiatal Gorove István képviselőt, „aki nagyon kompromittáltnak érezte magát. Igaz is, hogy ő általa kézbesítettem azon pár száz forintot, mellyel a bécsi deákok még fizetetlen számlája a kocsmákban ki lett fizetve, mely a katonák megvesztegetéséből október 5. estéjén visszamaradt volt.“ (Életem és korom, u. o. 395.)

² Igazi élvezet jegyzékeit és jelentéseit (1848-i bécsi magyar minisztérium levéltárában) olvasni.

³ Életem és korom 2. kiad. I. 371—73.

Pulszky e meggondolatlan nyilatkozatát a bécsi bürokrácia nem feledte el. Az az emlékiratféle, amelyet báró Hauer az ötvenes évek hatalmas főtisztviselője Budán, akit Széchenyi oly nagy előszeretettel gúnyol nagy szatirájában, mint 1849-ben a császári belügyminisztérium egyik osztályfőnöke Pulszky 48-i viselkedéséről kidolgozott,¹ különösen is kiemeli, hogy a magyar államtitkár „szűkebb körben mint föltétlen biztost jelenté ki és sajnos, igaza volt, hogy csak ő tőle függ, Bécsben bármely pillanatban zendülést idézni elő“. Olyannak tartá a Doblhoff-kormány már a nyár folyamán Pulszkyt, mint aki legügyesebb organuma „a Kossuth-Batthyány-minisztérium bűnös terveinek“, Magyarország elszakításának, aki eszközökben nem válogatós, akinek üzelmeit megkönnyíti kiterjedt ismeret-sége a bécsi társadalom különféle rétegeiben. Sehogysem tetszett Doblhoffnak, hogy Pulszkyt 48 nyarának vége óta az akkor nagy szerepet játszó Juridisch-politischer Lesevereinban naponként hallani lehetett, amint a magyar politikát, a magyarországi harc kényszerűségét fejtegeté és „folyton alaptalan vádakát emelt az osztrák kormány ellen.“ Azt sem nézték jó szemmel, hogy Pulszky a Daum-kávéházban a zsurnalisztákat válogatás nélkül fogadta, s hogy nem átalotta itt a már főntebb ismertetett „Schandblätter“ szerkesztőivel való személyes érintkezést.² Teljesen alaptalanul és igaztalanul vélték ellenben Doblhoffék Pulszky kezét már a szeptember 11. és 13-i lokális jellegű bécsi zendülésben rejleni.³ Abban is ártatlan volt Pulszky, hogy annak a szeptemberi országgyűlési nagy magyar küldöttségnek, melyet a bécsi parlament többsége visszautasított, néhány túlbuzgó tagja, mint például Balogh János, túlmént a kelletén a bécsi liberális és radikális politikai körök rokonszenve meghálálásában.⁴ Arról sem tehetett Pulszky, hogy

¹ Közlöm, *Irományok*, 41. sz. alatt.

² Mengenwein vezérőrnagy jelentése: *Kriegsarch. Präsid.* 1848; 875—76. sz.

³ A bécsi angol követ írja szept. 14-i jelentésében Palmerstonhoz: „It is said, *with the appearance of truth*, that the movement was pushed on by the Hungarians, who hoped in the distracted state of their own contrv to benefit by confusion here“. (Éred. a londoni külügyi ltárban. Angyal D. barátom szíves közlése.

⁴ Wesselényi írja szept. 20-án Bécsből: „ügyünknek jócskán ártott azon

két másik vérmesebb magyar képviselő ugyanakkor, elég meg-gondolatlanul, a bécsi szláv többségű parlament ellen elkesere-dett liberális és radikális osztrák kollégákat azzal vigasztalta, hogy azt az imént említett, valami 500 főből álló bécsi légiót igen jól föl lehet, ha kell, valami zendülésfélére, a szláv több-ségtől támogatott kormány megbuktatására használni.¹

Balogh János és társainak politikátlan beszédei azonban a levegőben talán hatástalanul hangzottak el. Mély és tartós hatást tőnek ellenben a Jellachich tábori postájától elfogott a honvédelmi bizottmány által kinyomatott levelek, amelyekből Pulszky azon frissiben, amint megkapta, 600 példányt osztatott ki a bécsi parlament baloldali képviselői és a zszurnaliszták közt,² aztán pedig falragaszokban közölte a bécsi néppel, ame-lyet ily módon a végsőkéig fölingerelt a Jellachichot támogató Latour és az egész minisztérium ellen. Pulszkynek ez az intéz-kedése, melyet Szemere fölszólítása következtében nagy kész-séggel hajtott végre, őt véglegesen gyűlöltté avatta az osztrák kormány, a katonai körök és az udvar szemében. Most már minden rosszat föltételeztek, minden rosszat elhittek róla, a „Kossuth-klikk“ gyűlölt ágneséről. Szentül hitték, hogy az a sok magyar képviselő, író s a pesti radikális kör tagjai, akik a pákozdi ütközet, Jellachich csúfos meghátrálása után, októ-ber első napjaiban csapatostól jöttek föl Bécsbe buzdítani a horvát bán ellen bécsi elvtársaikat, Pulszky intésére vállalták ezt a politikai kirándulást.³

Hogy a bécsi parlament szabadelvű nagy kisebbségét s a vele tartó osztrák intelligenciát a szláv konzervatív többséggel és a katonai reakcióval szövetkezett kormány ellen való elke-seredés a végsőkéig föltüzelte; hogy ez a masszív, liberális réteg a magyarok ellen uszított Jellachich előnyomulásától és győ-

elterjedt hír és hit, hogy tőlünk többen mennek s mulatnak Bécsben bujto-gatás végett; mert a bécsi polgár nyugodalmat akar s irtózik a kravalgyár-tóktól.“ (Pesti Hirlap 1848., 169. száma.)

¹ Doblhoff Pulszkynek 1848 szept. 25., ered. Orsz. Lt. külügyi ltár 1477/E. és a Friedjung id. m. I. 490. közölt névtelen levél.

² Ezt maga jelenti Pulszky Batthyányhoz (ered. Koss. Arch. Fasc. 439, 2388/E.). Batthyány, aki ekkor a sokorói táborban volt, az egészről mitse tudott. Pulszky Szemere rendelkezésére cselekedett.

³ Igen érdekesen ír erről Pulszky már id. műve I., 382.

zelmétől az osztrák alkotmányos életet féltette; hogy mind-azok, akik a nagy és egységes Németorszáért lelkesedtek, fekete gyanúval voltak eltelve a kormányuk iránt, amelyet e hően ápolt ideál megvalósulása főakadályozójának tartottak s hogy ezeknek az elfojtott érzelmeknek előbb-utóbb, elemi erővel kellett kirobbanniuk: azt a vezető körök nem hitték, tekintetbe nem vették, noha a kedélyek heteken át tartó és mindinkább növekvő forrongása drasztikus intőjel gyanánt szolgálhatott volna nekik. S mikor aztán a fölgyülemlett vízözön október 6-án túlcsapott a gátakon, magukkal és a világgal elhitetni akarták, hogy ezt a hatalmas áradatot azok a vékony vízerecskék dagasztották meg, amelyek beléje magyar részről is tagadhatatlanul folydogáltak. Nem valami nagy belátásra vall a bécsi porosz követtől, hogy amit neki Bachék mondtak, szentül hitte és kormányát már másnap október 7-én arról tudósította, hogy az egész mozgalom csak a Kossuth-párt ármánykodásaira vezethető vissza.¹ Még János főherceg is, akinek pedig elég alkalma volt a bécsiek mentalitását megismerni, abban a meggyőződésben élt a bécsi ellenállás legyűrése után, hogy a „szegény Bécs“ a magyarok pénzének és hazugságának az áldozata.² És Bassermann, a neves frankfurti képviselő, az osztrák kormány rendíthetetlen barátja, a magyar mozgalom meggyőződéses ellensége, akivel főntebb Szalay küldetésének előadásánál találkoztunk, már november legelején fület nyitott a bécsi községtanács három „fekete-sárga“ tagja árulkodásának s november 3-i nagy beszédében az alkotmányos élet és német egység eszméinek csarnokában, a Szent Pál templomában, fennen merte hirdetni, hogy az Ausztriára, a Bécsre zúdult kalamitásnak egyedül a pragmatica sanctiót szét tépő, a Habsburgok monarchiájából elválni törekvő szakadár magyarság az oka, mely Ausztriát lábáról leütni akarván, minden eszközzel forradalmat szított és erre a célra „csak úgy öntötte a pénzt Bécsbe“!³

¹ Wertheimer Ede: „Ungarn und die Wiener Revolution vom 6. Oktober“ stb. Neue Freie Presse 1923, október 8-i tárcája.

² János főherceg Prokesch-Ostenhez 1848. nov. 18. (Schlossar, Briefwechsel zwischen Erzherzog Johann und Prokesch-Osten. 222. lap.)

³ Bassermann nemtelen beszédét a Wiener Zeitung 1848. november 10. és 11-i száma hozza.

Nincs hát mit csodálni azon, ha a magyar forradalmi párt bécsi exponense, Pulszky ellen, — akinek kiadatását Windischgrätz az ostromolt Béctől Bem után első helyen követelte¹ — már mielőtt a bécsi magyar minisztérium helyiségeiben megindult volna az imént bőven ismertetett inquisitio, fültűnő mohósággal szedegették össze a legkülönbébb katonai bizottságok a kínálkozó adatokat. Hauer a maga főntebb említett memorandumában kéjjel jegyzi föl az október 6-i nap egyik obskurus hőségnek, Heizerath Antal pallérnak, akit a haditörvényszék ötévi nehéz sáncmunkára ítelt,² vallatásából mindazt, ami terhelő a magyar államtitkárra, bármi valószínűtlen is a legtöbb állítás. Pulszky volt volna a zendülés legfőbb rugója, mondá a jó pallér; mindenütt láttam őt; ott volt az aulában, a demokratáknál az Arany Kacsában,³ a munkásoknál munkahelyeiken és később a sáncoknál. Tevékenysége nem ismert fáradalmat. Részt vőn a mozgó nemzetőrök toborzásában szóval, tettel és pénzzel; megjelent a „Spitzen“, ahol a bécsi csatorna a nagy Dunába foly, Bemmél s a mozgó nemzetőröknek a legvadabb dolgokat ígérte, hogy t. i. a „fekete-sárga“ polgárok házai és vagyona konfiskáltatni, a mozgó nemzetőrség közt fölosztatni fognak, ha vitézül viselik magukat és kivívják a győzelmet; a munkásoknak pedig, különösen azoknak, akik a barrikádok emelésén dolgoztak, fejenként 3—4 ezüst huszast osztott ki, valahányszor köztük megjelent.⁴

Más, már több hitelt érdemlő tanu, mint például báró Watzdorff és Kaiser bécsvárosi községtanácsosok, azt mondták Pulszkyról tollba, hogy ő pénzelte a község tanácsosok legdemagógabb tagját, egy Freund nevű postatisztet, akit egyébként is mindenki a magyarok emisszáriusának tartott és aki bizonyos büszkeséggel fizette a nemzetőrség pénz-

¹ Windischgrätz nyomt. proklamációja 1848 okt. 26. (Min. Rat ad 2630).

² Verzeichniss der in Belagerungszustande bis zum 9. Mai 1849 verurtheilten Personen. W. G. Dunder, Denkschrift über die Wiener Oktober-Revolution stb. 904. oldal.

³ Ez a hotel a belvárosi Riemerstrassén 1848-ban Tausenau demagógjainak főfészke volt. (Erdekes, hogy az ötvenes években pedig Helfert ugyancsak fekete-sárga reakciós körének gyűlőhelye.)

⁴ Hauer emlékirata Pulszkyról. *Irományok*, 41. sz. és a „Die Urheber des Ministermordes“ c. memorandum, *Irományok*, 40. sz.

táránál a maga havi járulékát Kossuth-bankóval már akkor, mikor e pénz még nem volt Bécsben ismeretes.¹

Egy technikus, a Studentenkomitee egyik pörbefogott tagja a demokrata-vezéreket, Tausenaut, Chaisest, Löwensteint és Eckhardtot éppúgy Pulszky zsoldjában állóknak nevezte meg, mint saját elnökét Habrovszkyt; sőt erősködött, hogy még a kiváló képviselőt, dr. Goldmarkot is pénzelte a magyar államtitkár.² Abban a pörben, melyet a gráci egyetemnek a bécsi aulánál lévő képviselője dr. Emperger és társai ellen folytattak s mely a többi közt Emperger 18 esztendei várfogságra való elítéltetésével nyert befejezést,³ némely tanuk még Empergerék és Pulszky közös programját is, — lemondást az olasz birtokokról, Magyarország függetlenítését Ausztriától és Ausztria fölolvadását a nagy német birodalomba — ismerni vélték és azt vallották, hogy Magyarországból, persze Pulszky útján, 200.000 forint folyt be a bécsi demokrata egyletek központi pénztárába.⁴ Sőt még a frankfurti republikánusoktól Bécs buzdtására küldött, már említett német képviselők egyikének, a Windischgrätz által letartóztatott dr. Trampuschnak kihallgatásából is pompás vádat faragtak Pulszky ellen a katonai vizsgálóbizottságok; mert ez a képviselő azt diktálta a jegyzőkönyvbe, hogy a bécsi aulát az egész 4 hetes forradalom alatt igen tekintélyes pénzüsszeggel támogatta a pesti forradalmi kormány megbízásából — Pulszky Ferenc.⁵

Jöttek aztán a hivatalos katonai és rendőri jelentések is 49 első heteiből Pulszkynak a bécsi demagógokkal való benső barátságáról és ezek útján a frankfurti, a berlini, a boroszlói és müncheni republikánusokkal való összeköttetéseiről szólók. Alig van valamirevaló, csak valamikép is kiválóbb embere a bécsi forradalomnak, akit ezek a jelentések nem Pulszky névvel

¹ Nachl. Schwarzb. VI. 364. ered.

² „Ergebnisse...“ stb. című hivat. kiadvány, 146. l.

³ A főntebb említett „Verzeichniss“ Dundernél a 905. lapon.

⁴ Hivat. kivonat az Emperger elleni vizsgálatok eredményéről. Nachl. Schwarzb. VI. ad. 341.

⁵ „Ergebniss“... stb. 150. l. Az ezen hivat. kiadvány számításai (131., 132. l.) a bécsi magyar minisztérium szeptemberi és októberi „gyanús“ kiadásairól nem fogadhatók el.

együtt említenének. Attól az akkor még jelentéktelen Hirschtől kezdve, aki 48 előtt a jólismert Winkler udvari tanácsos és Ferstel a híres rendőrtanácsos alatt kikeresztelkedve a titkos policiánál Szarvassy név alatt szolgált s mikor a pozsonyi titkosrendőrség feloszlátásakor 48 tavaszán fizetését beszüntették, republikánus és a forradalmi propaganda híve lőn; ettől a jó embertől kezdve föl egész Tausenauig ki tudta mutatni a bécsi rendőrség, hogy kik jártak ki és be Pulszkynál, ha nem is kapott mindegyikük, mint az intimus Tausenau, az októberi hetekben naponként (!) 500 (?) forintokat a bőkezű magyar államtitkártól.¹ És ha az október 6-i nap kezdeményezésének dicsőségében — az osztrák hivatalos körök szemében — osztoznia kellett is famulusával, Wargha elnöki titkárral, aki büszkén dicsekedett Nyáry Pálhoz intézett levelében, hogy csak az ő életveszéllyel járó fáradozásainak sikerült a bécsi császári csapatok egy részét lázadásra bírni és így Latourra a sántikáló nemezist ráeresztetni:² az összes hivatalos, polgári és katonai körök előtt mégis csak Pulszky volt az intéző, az egész októberi lázadás okozója, az ő kezéből folyt a hatalmas, az ellenállhatatlan eszköz, mely nélkül nem lesz vala semmi forradalom: *a magyar pénz!*

Abból az egy-két ezer forintból hát, melyet Pulszky kifogástalan joggal fordított a bécsi sajtónál a magyar érdekek védelmére, bár organumait igen rosszul válogatta is meg; abból a néhány száz forintból, amellyel a világszabadságért lángoló, a magyar ügyért, Kossuthért lelkesedő, de szűk erszényű bécsi főiskolai ifjúság szervezeti kiadásaihoz tán nem egész helyesen, de érthetőleg hozzájárult; aztán abból a másik pár száz forintból, mellyel a magyarság ellen küzdeni nem akaró osztrák gránátosokhoz a válságos pillanatban, — bár hivatalos helyzete és állása immunitásával visszaélve — a szőlőgerezdes vidám görög istent elküldé, hogy érzelmeikben, lelki diszpozíciójukban meg ne tántorodjanak; ebből a néhány ezer forintból így

¹ Ez persze fantázia. — Egyébként a főtebbiekről: 1849 jan. 17. bécsi rendőri jelent. Kriegsarch. Präsid. 875—876. — Welden Schwarzenberghez 1849 január 15. és febr. 7. Nachl. Schwarzbg. VI. 341. és 346. — Sauer audiotör összefoglaló jelentése 1849 március 10. U. o. 873.

² E levélről „Ergebniss“... stb. 133.

fúttak föl vádlottak és kihallgatott tanuk, akik nem kaptak belőle s akik azt hitték, hogy társaik könyékig vájkálnak Kossuth bankóiban, száz és százezreket. A kormánykörök ezt tódították, a bécsi udvarnál akkreditált követek tovább adták, az osztrák kormány sajtóorganumai, hivatalos és félhivatalos kiadványai¹ világga hirdették és évtizedeken át élt a hit, hogy magyar bujtogatás, magyar Júdás-pénz szította föl azt a lázadást és ellenállást, mely Latour rút meggyilkolása és Bécs bevétele után, nagyon sokakra halált és még többekre a börtönök szenvedését hozta.²

Ha hát Pulszky a bécsi katonai bizottság inkvizícióját megelőző időből is oly rossz hírben állott az osztrák kabinet előtt, természetesnek kell találnunk, hogy a hadbíró már a budai kihallgatások alkalmával, a szeptember 17-i fölhatalmazás ismerete előtt is érdeklődött a miniszterelnök és Pulszky közötti viszonyról. Kérdései persze tapogatódzva, általánosságban szóltak; mert hiszen legalább Esterházy felmentése idejéig ha valami minisztert felelőssé lehet vala tenni Pulszky viselkedéséért, az a miniszter nem Batthyány, hanem Pulszky főnöke, a herceg volt, aki mint igazi grand seigneur az ügyek vitelét államtitkárára bízta s a nagymíveltségű és eszes, nagy bécsi összeköttetésekkel bíró Pulszkyban egyébként is teljesen megbízott. Batthyány a hozzá intézett kérdésre őszintén kijelenté, hogy ő Pulszky működésével nem volt megelégedve; nézete szerint Pulszky a maga államtitkári tisztét nem úgy

¹ Ezek között határozottan a legtöbbet érő a: Wiener Oktobertage. Eine histor. Monographie der Revolution mit Dokumenten belegt von Zxxx. Baden, 1849. 8°, 1—222. oldal.

² Noha e hivatalos beállítást a forradalom krónikásai, nagyrészen menekült radikálisok, hamarosan megcáfolták, úgyszintén komoly historikusok (pl. A. Springer, Gesch. Oesterreichs... II. 519. és köv.) is, mégis jól tette Zenker, hogy e hivatalos beállítás ellen újból föllépett. De legérdekesebb azzal a reakciós körökből származó hivatalos beállítással szemben az, hogy az a Wessenberg miniszter, akit október 6 án a bécsi nép szintén halálra keresett s aki e sorstól csak véletlen szerencsével menekült meg, egy hosszú, sajátk. följegyzésében elmondja október 6. és saját menekülése történetét, bőven előadja az okokat, melyek e lázadást kirobbantották, de magyar vesztegetésekről, Pulszky bujtogatásáról egy szócskát sem szól! (Bécsi áll. ltár Wessenbergs Handchriften 107.)

teljesíté, mint kötelessége volt volna. Batthyány előadásából azonban kitűnik, hogy az államtitkár ezen értékelésénél szubjektív momentumok játszottak közre; mert Batthyány Pulszkyban apródonként Kossuth emberét ismerte föl; aztán meg bántotta őt az, hogy a bécsi radikális lapok állásfoglalása, a magyar radikális irány dicsőítése ellen Pulszky nem tette meg azt, amit a mérsékletre intő miniszterelnök várt tőle. Már szeptember legelején, mikor Batthyány Deákkal együtt huzamosabb időt töltött Bécsben, szemére hányta Deák előtt Pulszkynek, hogyha már nagy befolyásával dicsekszik, miért nem lép föl a bécsi radikális sajtó embereinél, hogy alább hagyjanak Batthyány elleni támadásaikkal, midőn talán kötelessége is volna Pulszkynek kíméltetni azokat, akiket képvisel. Pulszky hajlása Kossuth felé és összeköttetései a bécsi radikális sajtóval — amit pedig tisztétől kifolyólag lehet vala magyarázni — eredményezte azt, hogy Batthyány a minisztérium lemondása után, mikor szeptember közepe táján új konzervatív irányú kabinetje megalakításában fáradozott és gróf Erdődy Sándort Esterházy utódjául akarta megnyerni, ennek Pulszky elbocsátását helyezte kilátásba és ezt azzal okolta meg, hogy Pulszky, hallomás szerint, a bécsi aulával és másutt is intrikál, ami államtitkári állásával nem egyeztethető össze. Szeptember vége felé pedig a viszony közte és Pulszky között, mondá, egészen elhidegült.¹

Eötvös, Zsedényi és később Erdődy tanuvallomásai megerősítették a tavasz és nyár folyamán Leuzendorf előtt, amit Pulszkyhoz való viszonyáról Batthyány Budán mondott és így ebben a pontban tisztázhatták volna a magyar miniszterelnököt. Mikor azonban a bécsi beható, sokágú inkvizíciók nyomán kisült a bécsi magyar minisztérium szerepe az októberi bécsi lázadásban, mikor világossá lett, hogy azt a budai kihallgatások alatt még természetesnek, ártatlannak tartott szeptember 17-i fölhatalmazást mire használta föl Pulszky és minisztériuma: a hadbíró nézetei e fontos, Batthyány becsületét érzékenyen érintő pontban teljes és tökéletes átalakuláson mentek keresztül, akár meggyőződésből eredő volt ez az átalaku-

¹ Kihallg. jkönyv. *Irományok*, 85. sz., március 8-i és március 26-i kihallgatás.

lás, akár katonai környezete köréből, vagy pláne felsőbb intelem nyomása alatt reáoktrojált.¹

Igy is, úgy is megbotránkoztató benyomást keltenek azonban az olvasóra azok a könyörtelen insinuációk, amelyekkel az olmtüzi kihallgatások utolsó napján a hadbíró a meggyötört, egészségében is összetört Batthyányt a szeptember 17-i fölhatalmazás dolgában Pulszky miatt és Pulszky személye helyett megkínozta. Sem Eötvös, sem Zsedényi, sem Hugó, sem Erdődy vallomásának nem akart többé hinni, hanem mindenkép azon bizonykodott, hogy a miniszterelnök nem csupán jó viszonyban maradt mindvégig Pulszkyval, noha ismerte Pulszky üzelmeit, hanem a válságos időkben, az októberi kirobbanás előtti napokban titokban is, Isten tudja mi célból, ismételve is fogadta őt bécsi szállásán, ami természetesen nem volt igaz, mert Pulszky Szirmayt és Gorovékat látogatta. Egyik fogós kérdése, egyik rabulisztikus kifogása a másikat érte s még az ellen is védekeznie kellett Batthyáynak, hogy október 7-én Sopronban Pulszkyval, aki a Bécs melletti Penzingből október 6-án jónak látta Magyarországra távozni —, a megyeházán véletlenül találkozott.²

De ha csakugyan áll az, amit Eötvösök s maga Batthyány is a közte és Pulszky közti elhidegült, feszült viszonyról, nézetek merő eltéréséről mondtak: miként magyarázható akkor az — kérdé Leuzendorf — hogy szeptember 17-én, tehát oly időben, midőn, Batthyány előadása szerint is, de köztudomásúlag is, a radikális elemek a magyar országgyűlésen már föülkerekedtek és Kossuth pártjának elszakadási tendenciája világossá lőn, oly korlátlan pénzbeli fölhatalmazást állított ki Batthyány azon veszedelmes egyén részére, akit sajátmaga is Kossuth hívének tartott? „Ebben a tényben kétségtelenül megint újabb bizonyosága rejlik annak, szólt a szigorú hadbíró, mennyire magáévá tette Ön a fejedelem és összallam ellen

¹ Hogy Pulszky angol- és franciaországi működésének ismerete volt-e valami befolyással Leuzendorfra, annak semmi nyomát nem találtam. Erről a működésről bőven értesülünk Pulszky többször idézett művéből és legújabbban *Hajnal István*: „A Kossuth-emigráció Törökországban“ című műve (1927) első kötetéből, mely sok új, eddig ismeretlen adatot sorol föl.

² *Irományok*, 192.; 37. és 38. pont.

lábrakapott irányt“.... Hiába fejtegette Batthyány ama fölhatalmazás lojális és megengedett célját, hiába hangoztatta, hogy ő nem tehet róla, ha fölhatalmazásával visszaéltek; hogy Pulszkyt, akit ő Pestről nem ellenőrizhetett, addig, míg a lemondott Esterházy helyébe minisztert nem talál, lehetetlen volt Bécsből visszahívnia, nem használt semmit. A hadbíró Batthyány védekezésével szemben arra utalt, hogy a miniszterelnöknek előre kellett látnia, hová vezethet a fennforgott zavaros körülmények közt oly veszedelmes egyén számára adott korlátlan fölhatalmazása és ebből azt következtetve, hogy a miniszterelnök *számolt* a gonosz eredménnyel, mely a fölhatalmazás alapján kiutalt gyalázatos pénzek osztogatásából előállhat és elő is állott, tehát Batthyány azt a gonosz eredményt elérni szándékolta, elérni akarta! Sőt még akkor is, hangzott a további kegyetlen vád, ha Pulszky nem az az ember volt volna, aki volt és nem cselekszi a kiutalt pénzzel azt, amit cselekedett, még az esetben is bűn volt és így nem volt volna szabad a magyar nemzet számára akárki által is pénzen vásárolni akarni szimpátiát akkor, mikor Magyarország már csaknem forradalmi útra lépett koronás ura ellen, pláne abban a Bécsben, mely május óta, de különösen szeptember óta amúgyis örökös forrongásban, a forradalmi izgatók hatása és hatalma alatt állott.¹

Egyik vágást a másik után parirozta a megkínzott Batthyány; remekül fejtegette, hogy azok a radikális forradalmi lapok és egyének, akik és amelyek az eléje tett, előtte fölolvassott bizonyítékok szerint az ő tudta és akarata ellen részesültek pénzbeli támogatásban, neki is ellenségei voltak; hogy ő éppen ezen radikális elemek magyar szövetségesei, magyar elv- és nézettársai ellen folytatott tőle telhető becsületes igyekezettel adáz és nehéz harcokat s hogy így a józan ész törvényei szerint nem lehet föltenni róla, hogy tudatosan saját maga alatt akarhatta volna az ágat lefűrészelni, a vizet ellenségei malmára hajtani. Mind nem használt semmit. A józan ész, a logika törvényeivel szemben a hadbíró kimondá véleményét: „A bécsi katasztrófa, gróf úr, az Ön óhajának és akaratának

¹ U. o. 39—41. pontok.

megfelelt; a hozzá vezető eszközöket legalább részben Ön nyújtá a Pulszky részére adott fölhatalmazással; Ön tehát a katasztrófa előidézésében *közreműködött*“.

„Sem gondolatban, sem cselekedetben — hangzott a méltóságos végválasz az elkeseredett Batthyány ajkairól — nem működtem közre és ünnepélyesen ismétlem, hogy égbekiáltó igazságtalanságot követ el rajtam az, aki ebben a pontban a legcsekélyebb mocskot is akarja reámvetni.“¹

*

Oly nagyszabású és annyira kíválóan politikai jellegű pör, mint aminő Batthyányé volt, még soha nem került osztrák haditörvényszék elé tárgyalásra. A hadbírószági prakszisban effélére még nem volt eset, nem volt precedens. Előírás, instrukció nem adott és nem adhatott a katonai vádló kezébe Ariadne-fonalat. Annál erősebb volt azért a szuggesztív hatalma, mely az akkori osztrák katonai és hivatalos körökben Batthyányról hamisan kialakult fölfogás képében nehezedett a hadbíróra és akaratlanul ki-kitört ott is, ahol erre közvetlen ok vagy alkalom a legtávolabbról sem kínálkozott. Ennek tulajdonítandó talán az a csodálatos jelenet, hogy az utolsó kihallgatási napon, mely inkább a szokásos formalitásoknak volt szánva, augusztus 22-én, midőn a fogoly Batthyány a törvényszéki terembe belépett, a hadbíró őt azonnal, minden bevezetés és minden alkalmi ok nélkül, újra a Kossuthal való régi egyetértés és régi együttérzés bűnéért aposztrofálta!...

Ha az Ön egész politikai pályája főmomentumain, gróf úr, végigtekintünk — így kezdé Leuzendorf a nem várt támadást — az világlik ki belőle, hogy Ön már jóval az utolsó pozsonyi országgyűlés előtt mint az ellenzék legbuzgóbb előharcosa Kossuth államveszélyes üzelmeit mindig támogatta és hogy azok a már az Ön kormányralépte előtt világosan észlelhető törvénytelen törekvések és szeparatistikus tendenciák soha nem érték volna el azt a romboló sikert, ha nem találtak volna az Ön állásfoglalásában és az Ön történeti nagy nevében hatalmas támaszra....² Ez erős assaltus után tért át a

¹ U. o. 50. pont.

² Kihallg. könyv. *Irományok*, 192. sz., 63. pont.

hadbíró Batthyány miniszteri tevékenysége rövid összefoglalására, melynek fő jellemvonását abban vélte megtalálni, „hogya gróf a maga óhajainak diadalmas megvalósulása, a márciusi törvények kiküzdése után a szeparatistikus tendenciájú Kossuth szellemében államveszélyes intézkedéseket engedett egymásután életbe lépni, a márciusi törvényekben megadott adminisztratív önállóság határait túllépte s a Magyarország elszakítására célzó törekvéssel az összállamra a legkomolyabb veszélyeket idézte föl.“ „Minden kétségen fölül álló dolog, fordult ismét Leuzendorf Batthyányhoz, hogy az Ön célja Ausztria teljes legyöngítése volt avégett, hogy Magyarország megerősödjék, Ausztria fölött szupremáciát gyakoroljon, amiből aztán a végleges elválás magától elkövetkeznék!“¹

Batthyányt e kirohanások bámulatosan hidegen hagyták. A jegyzőkönyv tanúsága szerint, midőn a hadbíró hozzáfordult, röviden és büszkén csak azt felelé:² hallottam, megértettem. Mikor azonban Leuzendorf elvégzé előadását, a vádlott szót kért. Igaz, mondá, hogy mint ellenzéki ember hozzájárult a márciusi törvények kivívásához; de tette ezt jogszerű ellenzéki program alapján és soha, még Metternich idejében sem hányt neki ezért senkisem valami törvényteleniséget a szemére. És ha az ő ellenzéki pártja egy időre a radikálisokkal együtt ment is, ezt csak a konzervatív párt merev tartása okozta, mely minden észszerű engedményt és haladást megakadályozni törekedett. Lehet, folytatá Batthyány, hogy a márciusi törvényekkel *többet* ért el a pozsonyi országgyűlés, mint amit a józan opposzició megkívánt volna, de nem szabad feledni, hogy a francia forradalom hatása alatt az európai viszonyok a túlzóknak a legvérmesebb diadalokra nyujtottak kilátást. Ez ellen védekezni és a *kevesebbnek* elérését hajszolni a mérsékeltnek nem állott akkor hatalmában. „De hogy én a módosítások szükségét beláttam, végzé Batthyány, és ezekre törvényes úton törekedtem, az a vizsgálatok alatt eléggé bebizonyult, amint köztudomású, hogy mérsékelt politikám miatt nem csupán a túlzók, hanem

¹ U. o. 67. pont.

² „Ich habe diese Vorhaltung vernommen“ — volt egész válasza több ízben. U. o. 63. és 64. pont.

később majdnem az egész közvélemény szemében a gyűlölet cél-táblája lettem“....¹

A vádlott e méltósággal teljes válaszából látszik, hogy az újra föleresztett „Kossuthista-vád“ már nem bosszantá őt. Nem felelt, vagy jól megfelelt egy-két mellékes megjegyzésre is, de bántotta őt az a méltatlan rabulista kérdés, melyet hozzá a hadbíró a vizsgálat befejezéseképen legutoljára intézett. Ha Batthyány a sukorói táborban Lamberg misszióját a hadsereggel elismertette, amint tényleg elismertette, ha tehát a magyar hadsereget a királyi kézirat iránt engedelmességre bírta, amint tényleg rábírnia sikerült a táborban levő képviselők, a honvédelmi bizottmány küldöttei, Perczel és társai ellenműködése ellen: „miért nem használta föl a gyászos alkalmat, — midőn t. i. a király emberét az országgyűlési határozat következtében a csöcselék legyilkolta —, jó szándéka, állítólagos lojalitása bebizonyítására?“, más szóval miért nem vezette azt a hadsereget a magyar országgyűlés ellen?.... Gondolhatni, mit gondolt e frivol kérdés hallatára a volt magyar miniszterelnök.... Hatalmas önuralmát kell bámulnunk, mely visszafojtá benne a megérdemlett választ. Nyugodtan csak azt felelé, hogy nem valami lojális demonstrációt volt neki módja és kötelessége azokban a nehéz napokban létrehozni, hanem a koronás király parancsát végrehajtani: a fenyegető, a végzetessé válható összeütközést a bán és a magyar hadsereg közt lehetőleg megakadályozni....²

... Van-e Önnek, gróf úr, még valami mondani valója? kérdé a hadbíró. Batthyány tagadólag válaszolt, a jegyzőkönyvet nyugodtan aláírta s kiment a börtönőrrel. Bent a törvényszéki teremben pedig Batthyány aláírása alá a következő záradékot iktatta be a törvényszék: „*A jegyzőkönyv azzal a megjegyzéssel záratik le, hogy gr. Batthyány minden kihallgatás alatt, dacára nagyfokú kedélyizgatottságának, teljesen megfelelő és tiszteletreméltó magatartást tanúsított*“.³ Ez alá a megjegy-

¹ U. o. 68. és köv. pontok.

² U. o. 71. pont.

³ „Hierauf werde Deponent abtreten gemacht und das Protokoll mit dem Beifügen geschlossen, dass derselbe während aller seiner Vernehmungen — unge-

zés alá tették aztán oda neveiket a törvényszék tagjai rangjuk szerint; legvégül Leuzendorf kapitány quâ-törzsauditor.

XXI. FEJEZET.

A hadbíró a katonai törvényszék elé terjeszti fjelentését, az úgynevezett „votum informativumot“ a Batthyány elleni vádokról s az érvényben levő haditörvények és rendeletek alapján kötéláltali halálbüntetést proponál. A haditörvényszék jellemzése. A szavazás. Az ítélet. Erre a hadbíró hatásos kegyelmezési javaslatot tesz. A törvényszék egyhangúlag elfogadja s annak tekintetbe vételét nyomatékkaal kéri a föllebbviteli fj-törvényszéktől, melyhez a hadbíró azonnal el is küldi Bécsbe az összes iratokkaal együtt.

Az 1849-ben érvényben volt katonai büntetőperrendtartás¹ előírása szerint a hadbírónak kötelessége volt a kihallgatások lezárása után az ítélethozatalra összeülő törvényszék elé a pör egész menetéről egy oly összefoglaló dolgozatot betérjeszteni, mely az ő hármias minőségének, úgy mint törvényszéki előadóí, vádlóügyészi és védőügyvédi szerepének megfeleljen. Ezt az írásbafoglalt dolgozatot „votum informativum“-nak nevezték, mert a törvényszék kivétel nélkül nem jogász tagjait (mondhatnók, katonai esküdtszéket) az idevágó törvényekről, jogalkotó rendeletekről és a hadbíró véleményéről informálta. A vádlott ellen emelt minden egyes vádat precízen megfogalmazni tartozott e votum informativumban a hadbíró; azután ismertetni a vádlott önvédelmét és a vádlott javára szóló okokat és bizonyítékokat; ezt a részt követte a vádlóügyész bírálata: elismerése vagy megcáfolása a vádlott védekezésének; végül aztán fölváltá a vádlóügyészt a hadbíróban a törvényszéki előadó, a mentő- és terhelő okok és bizonyítékok mérlegelése

achtet seiner grossen Gemütsaufregung — doch eine vollkommen entsprechende achtungsvolle Haltung beobachtete.“

¹ Erre vonatkozólag legjobb vezérfonal: Ign. Franz Bernauer műve: Handbuch zu dem peinlichen Verfahren bey der K. K. Österreichischen Armée. Wien, 1812

következtében kiformált véleményével. Ezen véleménynek, illetőleg az egész votum informativumnak meghallgatása után ítélt azután a haditörvényszék.

Nem valószínű, hogy egy osztrák hadbíró valaha is oly terjedelmes és annyira részletező votum informativumot készített volna valami pörben, mint Leuzendorf Batthyány ügyében. Nagy munkaerejéről tesz bizonyosságot az, hogy ezt a hatalmas dolgot az utolsó kihallgatás után egy hétre, augusztus 29-re el tudta készíteni. Amint készen lőn vele, másnap augusztus 30-án összeült a haditörvényszék ez információ meghallgatására és annak kapcsán az ítélezésre. Előbb azonban Batthyányt a szabály szerint a törvényszék elé vezették s az elnök azt a kérdést intézte hozzá, hogy van-e valami alapos kifogása a jelenlevő bírák ellen? Batthyány tagadó válaszára a haditörvényszék összes ülnökei letették az ő jelenlétében az esküt s aztán Batthyány olmtüzi vallomásai fölolvására került a sor. Egy hozzá intézett újabb kérdésre kijelenté Batthyány, hogy más mondanivalója nincs s aláírván a jegyzőkönyvet, a börtönőr kíséretében eltávozott.¹ Távozása után lőn azután a terjedelmes votum informativum a bírák előtt, hosszú órákon keresztül, fölolvassa.

Már a bevezetése meglepő, mert annak a politikai miljönek akar a vázolója lenni, amelyből a nagytekintélyű vádlott személyisége kiemelkedett és amelyről a törvényszéki tagok nagyobb részének, az egyszerű altiszteknek, az olmtüzi garnizon fiatal hadnagyainak, főhadnagyainak és kapitányainak, bizony csak homályos fogalmai is alig voltak. A bevezetés hát helyénvaló is volt volna, ha a műtétet a hadbíró nem a katonai körök akkori mentalitásába mártott hamis ecsettel végzi vala.²

¹ Kriegsrechtsprotokoll 1849 aug. 30 *Irományok*, 196. sz.

² *Votum informativum. Irományok*, 195. sz. Természetes, hogy e nagy terjedelmű iratot én csak kivonatban, lényegében ismertetem és kommentálom itt, miután az egyes vádak mindenkörülményekkel és előzményekkel együtt részletesen és bőven ismertettem és boncolgattam az eddigiekben. — Kötelességem itt fölhívni a figyelmet *Horánszky Lajos*nak, a Kisfaludy-Társaság 1926 január 13-i ülésén tartott székfoglalójára, mely különnyomatban is „*Gróf Batthyány Lajos tragédiája*” címen megjelent. Ez az igen szép és lendületes székfoglaló főként a *Votum informativum*-on alapul és elég bőven is foglalkozik vele.

Bevezetésében Leuzendorf az utolsó kihallgatás alkalmával általa előadottakra nyult vissza. Élénken festé, hogy a „magyar párt“ már a párizsi februári forradalom kitörését megelőzőleg szóban és cselekedetekben mindinkább ellenséges irányt követett a központi kormánnyal szemben és kíméletlenül ostromolta azt a védőbástyát, melyet Magyarország különféle nemzetiségei számára a király semleges, pártatlan hatalma képviselt. Kíméletlen aknamunka folyt aztán márciusban is azzal a céllal, hogy a magyar párt önálló minisztériumot nyerjen és az ekképen magához ragadott kormányhatalmat visszaélésekre fordíthassa. Mert nem elégedtek meg a magyarság vezetői az április 11-én szentesített törvényekben nyújtott bő jogokkal; büszke és önző eszmekörükben kezdettől fogva ott kóválygott a teljes önállóság utáni vágy, az Ausztria császári kormányának gyöngítésére, majd végleges letörésére irányuló szándék.¹ Feket nem ismerve, a rezervált fölségjogokba nyultak, a *pragmatica sanctio*t megsértették és „szögre akasztották a pozsonyi országgyűlésnek még a Kossuth által javasolt határozatát is, hogy meg kell kérni a királyt, adjon osztrák tartományainak is alkotmányt, hogy az alkotmányosság köteléke annál szorosabban fűzhesse a monarchia összes népeit egymáshoz“. A magyarság fanatizmusa azonban ellenállásra tüzelte a többi népfajokat; a polgárháború kitörőben volt és a magyarok inkább ezt a polgárháborút választották, mintsem a kiengesztelődés terére léptek volna. A bűnös *factio* nemcsak semmibe sem vette a király intő leiratait,² hanem elég vakmerő volt ezeket árulás szüleményeinek; a törvényesen garantált alkotmány elleni támadásoknak bélyegezni meg s megbuktatta a jóakaró fejedelem utolsó békés, kiengesztelő kísérletét, Lamberg küldetését is. Erre nem válaszolhatott a király mással, mint október 3-i iratával, mely az országgyűlést föloszlatá s az országot a haditörvények uralma alá helyezé. Most aztán a debatteok, a parlamenti viták teréről a nyílt lázadás piacára siklott át a

¹ „denn in ihrem stolzen und selbsüchtigen Ideen gährte sogleich die Lust nach völliger Unabhängigkeit und nach der hiedurch bedingten Schwächung und gänzlicher Ohnmacht der Kaiserkrone Oesterreichs.“

² Itt a hadbíró a király augusztus 31-i, szeptember 22-i és 25-i leirataira utal, melyekről a maguk helyén megfelelően szóltam.

magyar mozgalom és lángragyujtó még Bécsben is a polgárháborút. Magyar pénz és magyar vezetés szülte meg október 6-át, sőt osztrák földre is betört a rebellis magyar sereg. A hosszantűró fejedelem kénytelen lőn a fegyverek erejére bízni a döntést s kezdetét veszi a véres testvérharc a maga borzalmaival.

Egyik fő motora e bűnös mozgalomnak, folytatja a votum, a magyar miniszterelnök lőn azzal, amit tenni elmulasztott és azokkal a rendelkezésekkel, amelyeket kibocsátott, míg hatalmon volt, azután törvénytelen cselekedeteivel, mikor a hatalom polcáról már lezállott.....

És megkezdé e bevezetés után Leuzendorf ama „bűnös“ mulasztások és még bűnösebb rendelkezések, az egyes vádpontok fejtegetését.

Az előnyomozások és a rendes eljárás alatt emelt 12 vádpont közül hármát végkép elejtett a votum. Teljesen megfélelőnek látta Batthyány védekezését az ellen a vád ellen, hogy Jellachichnak ellenállott, noha ezt a szeptember 4-i királyi kézirat visszahelyezte báni méltóságába. Ez a királyi kegyelem, azonban még nem jogosítja föl a bánt, hogy betörjön Magyarországra; Batthyány nem alap nélkül vélte hát, hogy kötelességet teljesít, midőn a bán elleni védelemre készült. Elejté aztán Leuzendorf azt a vádat, amelyre ha igaznak bizonyul, már Windischgrätz oly nagy súlyt fektetett, hogy t. i. Batthyány szeptember közepén a magyar seregredek katonáit zászlóik hűtlen elhagyására és a szervezendő új honvédszászlóaljához való átlépésére csábította volna. A vád megdönthetetlenül hamisnak bizonyult. Visszavonatott végül az a vád, hogy némely királyi kéziratok köteles ellenjegyzésének konok megtagadása által király ellen hűtlen engedetlenséget követett volna el a miniszterelnök. Kiderült a kihallgatásokból, teljes értékű tanúk vallomásaiból, hogy a miniszterelnök e magaviselkedésénél törvényes alapon állott.¹

Amily habozás nélkül elejté e három vádat a hadbíró, annyira mereven ragaszkodott a többihez. Közülök legelőbb a

¹ E három elejtett vádat én csoportosítom; a votum informativum, mint 4., 6. és 7. vádat hozza. *Irodalmok*, 195. sz. F. 4., H. 6. és I. 7. alatt.

szeptemberi államjegyeknek királyi szankció nélküli kibocsátását emelé ki. Böven és pártatlanul ismerteti mindazt, amit Batthyány ennél a pontnál a maga védelmére a budai és olmtüzi kihallgatások alkalmával fölhozott.¹ De határozottan tagadja, hogy bármi nagy pénzszükség esetében is a legkisebb joga is vot volna a miniszterelnöknek a király szentesítési jogát megsérteni. Inkább ott kellett volna állását hagynia, ha törik, ha szakad, ha bárminemű fölfordulás következik is be lemondásával, mintsem magát törvénytelen intézkedések eszközévé, a törvénytelen házhatározat végrehajtójává lealacsonyítani. És kétségtelen, mondja a votum, hogyha elbocsátásához szívósan ragaszkodik és azt éppen e törvénytenségek lábrakapásával motiválja: az uralkodó akarata semmi esetre sem állott volna távozása útjában. Nem ismerte el a hadbíró Batthyány ama tényéren fekvő világos argumentumát sem, hogy t. i. ha még végső szükség, tehát enyhítő ok nélkül cselekedett volna is a királyi jogok ellen a papírpénz kibocsátását elrendelő házhatározat végrehajtásánál: az a tény, hogy a király őt e törvénytelen cselekedet után is, ennek ellenére is, megbízta az új kabinet alakításával, magában foglalná még a szükség nélkül elkövetett törvénytelen lépés megbocsátását is. Szánalmas benyomást kelt a votum informatívum olvasójára az a kifogás, amellyel Leuzendorf Batthyáynak ezt az argumentumát megdönteni vélte, hogy t. i. a törvénytenségek az akkori viszonyok közt későn és homályosan jutottak a király tudomására, hiányos jelentések, elferdítések stb. megtévesztették ítéletében a fejedelmet, mert különben nem bízta volna meg Batthyányt egy új kabinet alakításával. Ezt mondja votumában a hadbíró akkor, mikor jól tudta, hogy a szerencsétlen papírpénz-törvényjavaslat dolgában augusztus legvégén és szeptember elején tíz napot töltött Batthyány Deákkal Bécsben, benyújtá a királynak a nagyon is világos törvényjavaslatot, de nem talált meghallgatásra és utóbb sem férközhetett az uralkodóhoz! A fősúlyt azonban arra fekteté a votum, hogy Batthyány teljes tudatában volt Kossuth emissziói törvénytelen voltának és ezeket mégis nemcsak nem akadályozá meg, hanem folytatásukat szeptember 14-én Madarász László

¹ U. o. C. I. alatt.

interpellációjára megígérte s e szerint az ígérete szerint cselekedett is. Őt terheli tehát a királyi jogokba való erőszakos belenyulás és az osztrák államhitelet veszedelmes károsításának súlyos bűne.

A vádló nem hitt Batthyány azon védekezésének, hogy a törvénytelenül kibocsátott papírpénz mint szükségpénz az osztrák banktól nyerendő kölcsönből volt beváltandó. Nem hitt, mert Batthyány azt semmi irattal nem tudta, természetesen, bizonyítani. Esterháznak a nádor fölszólítására tett lépéseiről Batthyány, úgy látszik, nem volt értesülve, mert nem hivatkozott rá; a hadbíró nem kérdezhetette hát efelől a herceget. A nádort, akitől a kölcsön eszméje származott s akire a vádlott ismételve is hivatkozott, nem volt szabad megkérdeznie a hadbírónak. Annál gyalázatosabb tehát, hogy elrejtették Leuzendorf elől az idevágó irományokat, amint azt főntebb a XII. fejezetben bőven előadtam. Szelíd jelző itt a „gyalázatos“. Mert szándékos megtévesztése forog itt fön a hadbírónak és általa a törvényszéknek a célból, hogy jó lélekkel mondhassák ki a bűnöst a király törvényben biztosított fölségjogainak megrontójára.

Súlyosabb vád volt a második: hogy, noha a király egyenest megtagadta a szentesítést a véderőről szóló törvényjavaslattól, mely 200.000 újoncot állított volna a magyar lábon fölszerelendő honvédszászlóaljok keretében az ország szolgálatába, Batthyány a királyi akaratot elébb azzal játszotta ki, mondja a votum, hogy ezen újoncok egy részét toborzás útján, mint állítólag régi magyar usus alapján, melyhez nem kell királyi szankció, tehát nem igazi újoncozással, akarta behivatni; aztán pedig szeptember 26-i kiadványával a képviselőház törvénytelen határozatára támaszkodva a király alkotmányos jogának tudatos megsértésével egyenest újoncozást rendelt el.¹

Elismerésre méltó bőséggel és tárgyilagossággal fejti ki a votum az okokat, melyekkel Batthyány, bár a szeptember 26-i kiadvány alaki törvénytelségét nem tagadta, maga ellen a vád ellen a kihallgatások alkalmával védekezett.² De okai egyikét

¹ Votum informativum. *Irományok*, 195. sz. D. 2. alatt.

² L. főntebb a XIII. fejezetben.

sem fogadta el a votum; pedig a főök ereje megdönthetetlen. Mert ha alakilag törvénytelennek, a királyi szankció ellen kiadottnak bélyegezhette is meg a vádló ügyész azt a szeptemberi rendeletet: nem volt volna szabad szem elől tévesztenie Batthyány föltevése jogosultságát. A király Ferenc Károly főherceg és Latour által ismételten biztosította a nádort és Batthyányt, sőt Eötvöst is, hogy Jellachich nem fog támadni. Azt kellett hát hinnie, sőt arról bizonyosnak kellett lennie a királynak, mikor a sanctiót megtagadta, hogy az országot semmi veszély nem fenyegeti; de e hitében, e bizonyosságában a király csalatkozott, mert Jellachich támadott, a veszély a legnagyobb mértékben előállott és így jogosan tehetette föl Batthyány, hogy a király azt a szeptemberi védőintézkedést utólagosan helybe fogja hagyni, *„mert úgy a királynak, mint a miniszterelnöknek egyaránt esküvel fogadott kötelességei közé tartozik az ország megvédése, a korona integritásának megőrzése“*. Batthyány ezen megokolását tiszteletreméltó tárgyilagossággal szó szerint fölvette Leuzendorf a vád ismertetésénél a votum informativumba — és mégis odakonkludált, hogy ez a föltevés csak üres ürügy s a király szentesítési jogának megsértése éppen e pontnál kétszörösen bűnös tény azért, mert Batthyány törvénytelen rendelete hatalmas túlerőt teremtett meg olyankor, mikor az egész ország amúgy is túlon túl izgatott s forradalomra hajló volt.

A következő vád Szalaynak és Telekinek a király tudta és engedélye nélküli küldetéséről, tehát a király egyik legfőbb rezervált jogának durva megsértéséről és arról szól, hogy a külföldi hatalmakkal megkísérelt összeköttetés az állam biztonságát veszélyeztette. — A védekezés előadása után Leuzendorf bő szóval arról igyekezett meggyőzni a törvényszéket, hogy ezek a kiküldetések elsősorban is Magyarország teljes függetlenítését, Ausztriától való teljes elválása előkészítését szolgálták. Ezen cél kitűzését látta a Szalayéknak adott egyik instrukcióban s ezen kitűzött cél követését Szalay egyes jelentéseiben. Ezt látnia kellett volna Batthyánynak is, — mondá a votum, — és ha meg akarta volna látni, meg is látta volna és ha nem pártolja az elszakadási törekvéseket, küldötteit azonnal visszahívnia kellett volna. Teleki missziójánál az oláh kérést, a Golescu személyére való hivatkozást mind csak ürügy-

nek bélyegző meg a hadbíró s amennyiben nem voltak volna ürügyek, hát iratváltással is elintézhetőnek tartotta. Ilyen lokális jellegű kérdések miatt akár egész Európa összes államaiba is küldhetett volna követeket Batthyány. Meglepő az a szenvedelem, amellyel a votum ezt a vádat kezelte. Még a Pillersdorf kormány beleegyező hivatalos válaszát is, Pázmándy és Szalay frankfurti missziójába, elítélő bírálat alá vonta és a Pillersdorf-ról már 1848 őszen kialakult osztrák hivatalos vélemény követségével „érthetetlennek, megfoghatatlannak“ jelző az okokat, melyek Pillersdorfot ily beleegyező válasz adására bírták.¹ A legidegenszerűbb azonban az, hogy a János főhercegre való hivatkozás jogát is elvitatja a votum Batthyánytól és nem csupán azzal az olcsó kifogással él, hogy János főherceg felelőtlen, hanem egy éppoly fölösleges, mint bántó és sértő argumentummal is: „egyébként is bizonyára valami hamis fogással lőn elérve, hogy ez a főherceg Szalay küldetését helyeselte és elismerte“.² ... Ezt a nemtelen inszINUÁCIÓT aligha merete volna Leuzendorf Batthyálynak a kihallgatások alkalmával szemébe mondani.

... Már a következő vád amennyire hajánál fogva előrán-
tott, annyira perfid s az akkori legfőbb intézőkörök tudatos perfidiájára annyira jellemző is. Bűnös Batthyány, — így szól a votum, — mert királyi parancsok ellenére elmulasztá a horvátokkal való differenciák kiegyenlítését!³ A vád megokolásánál a votum közel egy tucat hivatalos iratot sorol föl, az osztrák minisztérium jegyzékeit, János főherceg átiratait a nádorhoz és Batthyányhoz, amelyek tényleg a kiegyenlítés sürgetésével vagy legalább azzal is foglalkoznak. Ami azonban János főherceg átiratait illeti, ezekkel, mint föntebb bőven előadtam, a magyar kabinet és Batthyány nagyon is bőven és behatóan foglalkozott, a főherceg közvetítését két kézzel ragdta meg. De ha horvát részről az igazi horvát kívánságok vagy sérelmek előadásába soha bele nem mentek, hanem mindig és kivétel nélkül a magyar

¹ „Aus unerklärbaren Gründen“. *Irományok*, 195. sz. E. 3. alatt.

² János főherceg szerepéről Szalay küldetése ügyében a maga helyén bőven szóltam.

³ Votum informativum. G. 5. alatt.

hadügy- és pénzügyminisztérium megszüntetését, e két hatáskörnek a megfelelő osztrák minisztériumokba való beolvadását mint elengedhetetlen előzetes föltételt állíták az előtérbe: Batthyánnak ezt éppúgy vissza kellett utasítania, mint ahogy visszautasítá az osztrák minisztérium hasonló javaslatait, melyek a horvátokkal való kiegyezést ugyanezen az alapon ajánlották.¹

Kuriózum számba megy az, hogy a votum Batthyány készségét a horvátokkal való kiegyezésre csak akkor ismeri el, mikor már Jellachich serege Magyarországra mélyen előre nyomult, de ügyet sem vet arra a király elé is beterjesztett törvényjavaslatra, mely augusztus végén, tehát jóval Jellachich betörése előtt a horvátoknak a legmesszebbmenő engedményeket adta; engedményeket, melyek közel egyértelműek voltak e mellékországok kiválásával a szent korona kötelékéből. ... Nemcsak nem engedelmeskedett Batthyány, — mondja a votum, — a király békére intő parancsainak, hanem még csak energikus kísérletet sem tőn a horvát-magyar kiegyezés létrehozására, mert nem akart, mert, mint maga is bevallja, csak a március—áprilisi pozsonyi törvények fönntartása, megvédése lebegett szemei előtt.

Az egész votum informativum leggyalázatosabb fejezete ez. Mikor ez a dolgozat készült, 1849 augusztus utolsó hetében, a horvát bán minden osztrák katonatiszt szemében a maga dicsősége tetőpontján állott. És mégsem hiszem, hogy Leuzendorf a saját meggyőződését követte volna eme vád fönntartásánál és megokolásánál. Ezt egész bizonyosan felülről szuggerálták neki; ha nincs is erre kézzelfogható bizonyítékunk.

A következő vád az volt, hogy Batthyány nem akadályozott meg egy egész sorozat olyan adminisztratív intézkedést, melyek nagy kárt okoztak a központi (bécsi) kormánynak és alkalmazottak voltak e központi kormány hatáskörét mind szűkebbre szorítani, in ultima analysi pedig teljes fölfordulást idézni elő. Ilyenekül jelölte meg a hadbíró votuma a honvéd zászlóaljok magyar vezényleti nyelvére és magyar egyenruhájára vonatkozó

¹ Ezeket az iratokat elősoroltam a Votum informativum G. 5. pontjához tett jegyzetemben.

intézkedéseket; Kossuthnak 48 april havában kelt rendeleteit az országos pénztárakban levő pénzek lefoglalásáról és némely értékek kivitele megakadályozásáról, az osztrák minisztériummal való előzetes megégyezés nélkül; az osztrák egy- és kétforintosok és az ezüstkivitel bizonyos fokú eltiltásáról. Klauzál részéről ilyen törvényellenes rendelkezés volt beviteli vámot vetni a dohányra és a cukorra; Klauzál és Széchenyi részéről a Dunagőzhajózási Társaság működésének akadályozása az Alsó-Dunán. Hangoztatta ugyan a hadbíró a votumban, hogy mind e káros szabálytalanságok és törvényellenességek nem Batthyány reszortjába tartoztak; de mivel ő volt a miniszterelnök, neki kellett volna ezeket az intézkedéseket megakadályozni és pedig annál inkább, mert jól tudta, hogy azok a központi kormány és a monarchia egysége ellen irányultak.¹

Fölötte hosszasan és részletesen foglalkozik a votum azzal a Batthyány egyéni becsületét mélyen sértő váddal, hogy része van a bécsi októberi lázadás előidézésében. Tárgyilagosan előadja Batthyány első, budai védekezését és megbotránkozását e becsületsértő vád hallatára, aztán kérelmét, hogy ellene e miatt a legszigorúbb vizsgálat indíttassék. Rátér ezután Récsey, Eötvös, Hugó Albert, Zsedényi, Wodianer és Erdődy kedvező tanuvallomásainak bő ismertetésére; de kiemeli, hogy ezen tanuk nyilatkozataival nem volt szabad a vizsgálatnak megelégednie; más tanukat is, akikre figyelmessé lőn téve, ki kellett hallgatnia és szigorú megszítálás alá vonnia a bécsi magyar minisztérium irattárában végzett kutatások eredményét. Fölsorolja és bőven jellemzi és idézi itt a votum az újabb tanuvallomások és kutatások által nyert immár terhelő momentumokat: a Batthyány szeptember 17-i fölhatalmazó rendeletét, a hírhedt Häfner látogatását Batthyánynál, gróf Széchenyi Pál esküvel erősített vallomását Batthyány elbeszéséről és a hozzá Bécsből jött futárról, Meszlényi famózus vallomását a bécsiek fölpaprikáztatásáról és Wallisét az akasztófán függő Latourról. Elismerésre méltó bőséggel és tárgyilagossággal sorolja aztán el a votum Batthyány ellenokait és magyarázatait úgy a terhelő

¹ *Irományok*, 195. sz. I. 8. alatt.

momentumok felől, mint Pulszkyval való viszonyáról, sőt nem mulasztja el nyomatékkal hangoztatni a törvényszék előtt Batthyány amaz utolsó jajkiáltását sem, hogy égbekiáltó igazságtalanság volna, ha ő rajta a bécsi október 6-ika miatt mocskot engedne bárki is száradni.

A vádlott mellett és ellen szóló összes okok és körülmények mérlegelése után a votum mégis oda konkludált, hogy bűnösnek kell tartani a vádlottat. Mert ha a szállodabeli pincérek vallomásai és Széchenyi Pál nyilatkozata magyarázatot találva nem eshetnek is latba: Meszlényi és Wallis vallomásai, különösen pedig a szeptember 17-i fölhatalmazó rendelet annál súlyosabban nyomnak a megítélés serpenyőjében. Kossuth pártja szeptember 17-én már forradalmi irányú volt, Pulszkyt pedig Batthyány Kossuth satallesének tartá; nem szabad lett volna hát fölhatalmazást adni ezen ember számára. Ha tehát adott: csak rossz célja lehetett vele. Ennek meg is felel aztán azok névsora, akik, mint Neuwirth, pénzt kaptak Batthyány felhatalmazása alapján.¹ Ismerteti aztán itt a votum a bécsi magyar minisztérium pénztári naplója s egyéb iratai nyomán azokat, akik részben Batthyány fölhatalmazására, részben Pulszky felelőségére pénzsegélyben vagy pénzjutalomban részesültek s az október 6-ika előtti izgatásokban közreműködtek. Mindent összevéve, bizonyosnak jelenté ki a votum, hogy Batthyány pénzutalványozása, legalább is részben, eszközöket szolgáltatott az októberi lázadáshoz. De — mintha fülébe hangoznék a lelke legmélyében megsértett büszke főúr jajkiáltása — hozzátette Leuzendorf, hogy ebből még nem következik, hogy az október 6-i nap súlyos következményeiben is, tehát Latour halálában is bűnös volna Batthyány. Direkt bűnös voltát a legszigorúbb vizsgálat dacára sem lehetett megállapítani; sőt az az állítás is, végzé a votum, mintha az aulával és a demokratikus klubokkal összeköttetésben állt volna és sajátmaga osztogatott volna a forradalmároknak pénzt, teljesen alaptá-

¹ Érdekes, hogy csak a votum informativumból tudjuk meg, hogy Batthyány fölhatalmazása 4000 frtig terjedt. *Irományok*, 195. sz. K. 9. alatt. — Leuzendorf nem nevezi meg forrását. Én sem akadtam rá.

lannak bizonyult. Csak közvetve, Pulszky útján vétett hát, bár súlyosan...

Mint katonai szempontból különösen figyelemreméltót fejtetgeté a hadbíró azt a vádat, hogy Batthyány október havában, az október 3-i királyi irat megjelenté után, mely az országot a hadi törvények uralma alá veté, népfölkelést szervezett és maga is, mint közhuszár, belépve a népfölkelők közé, a császári hadak ellen harcba résztvenni merészkedett. Batthyány védekezése s a beszerzett bizonyságok előadása után a szervezés vádját elejté a votum, úgyszintén azt is, hogy vádlott tényleg részt vett volna a mondott harcokban. De bűnül róttá föl neki, hogy egyáltalán belépett a népfölkelők közé, mert az ő példája ragadós volt s mert a belépés ténye maga az ő rossz érzelmeiről tanuskodik és pedig annál inkább, mert semmi erkölcsi kényszer nyomása alatt nem állott, tőle függött volna külföldre kiutazni. Súlyosbítja bűnét az a további körülmény, hogy mint egykori csász. kir. tiszt, mikor a hadsereg kötelékéből kivált, térítvényt írt alá s ennek ellenére is beállott a népfölkelő seregbe, mely császári csapatok ellen indult harcba. Batthyány — így foglalá össze okoskodását votumában a hadbíró — pusztá belépésének tényével közreműködött ama veszélyek növelésében, amelyek ura, fejedelme kormányát és az államköteléket fenyegették.¹

A Bezerédj Istvánhoz intézett levél volt az utolsóelőtti vád. Itt is bőven és hűségesen előadta a votum Batthyány védekezését; de sem ennek, sem Königmayer vallomásának nem adott hitelt. Bezerédj ama válasza pedig, mely világosan bizonyította, hogy a levél teljesen átalakítva került a lapokba, nem állott Batthyány rendelkezésére. Két okkal támogatta votumában a hadbíró a maga véleményét, hogy t. i. a levél úgy, amint megjelent, Batthyány műve. Hogy t. i. egyes kitételei és egész gondolatmenete megfelelnek azon különféle nyilatkozatoknak, amelyeket Batthyány a kihallgatások alatt tőn és hogy a vádlott nem szólalt föl a levél ellen, midőn annak közzétételéről Sopronban akár a Kossuth Hírlapjából, akár a Pesther Zei-

¹ Votum informativum. *Irományok*, 195. sz. L. 10. alatt.

tungból tudomást vett. Mivel pedig a levél az október 3-i királyi leiratot a bécsi minisztérium Magyarország elleni hadüzenetének minősíti és ellenállásra buzdítja a magyarságot: bizonyos — ez a votum konkluziója —, hogy vele a vádlott az államot fenyegető veszélyek öregbítését célozza.¹

Erthetetlen, miként vehette föl a hadbíró a votum informativumba vád gyanánt — éppen Batthyánynál! — azt, hogy Batthyány a folség által fölosztatott országgyűlésnek újra tagjává lőn. Valószínű, hogy ez csak felsőbb helyről adott intelemre történt. Erősen hangoztatá a votum Batthyány lojális, békíteni és kiegyenlíteni akaró viselkedését az országgyűlésen; de belépnie abba „a folségáruló klikkbe“, ahol jót már nem tehetett, ahol éppen belépése előtt protestált az a gyűlés Ferenc József trónralépése ellen, éppenséggel nem lett volna szabad.²

A vádak előadása után a votum annak a véleménynek adott kifejezést, hogy belőlük az elkövetett bűnök minősítése semmi nehézséggel nem jár. Fölolvasta a Hadi Cikkek 5. artikulusát és a Mária Terézia-féle bünyfenyítő perrendtartás³ 61. cikkét, amelyek alapján megállapítá, hogy Batthyány úgy egyes vád alá vont cselekményei, mint e cselekmények és mulasztások a maguk összefüggésében a *fölségárulás* (Hochverrat) bünyét mutatják föl.

Rátért azután a votum az előírás szerint a bizonyítékok nemeinek ismertetésére, a nehézségek előadására, melyekkel a bizonyítás procedurája találkozott, mint aminők: fontos hivatalos iratok elhurcolása a magyar kormány által Pestről, István nádor kihallgatásának lehetetlenítése. Megmagyarázta aztán, a föllebbviteli katonai törvényszék magyarázatát követve,⁴ miért kellett Batthyány cselekményeit, melyeket mint miniszterelnök követett el, a hadi törvényszék elé utalni, noha Magyarország csak az október 3-i királyi leirattal lőn a hadi törvények alá vetve.

¹ U. o. M. 11. alatt.

² U. o. N. 12. alatt.

³ A „Theresianische Peinliche Gerichtsordnung“ volt még 1849-ben is érvényben a hadseregben.

⁴ 1849 jún. 22. *Irományok*, 155. sz.

Ugyancsak előírás szerint kötelessége volt a hadbírónak a célból, hogy a törvényszék tagjai igazságos ítéletet hozhaszanak, összefoglalva előadni a votumban mindazokat a momentumokat is, amelyek az egész pör folyamán a vádlott mentesítésére általán véve fölmerültek. Ezt a kötelességét Leuzendorf, mondhatjuk, a lehető legnagyobb mértékben teljesíté Batthyány javára. Bőven elősorolta részletesen és szó szerinti mindazt a kedvezőt, amit a vádlottról Récsey, Eötvös, Zsedényi, Wodianer, Hugó Albert, Esterházy, Wessenberg és Erdődy Sándor kihallgatásai alatt előadtak, különös súlyt fektetve a konzervatív Zsedényi, herceg Esterházy és báró Wessenberg kedvező nyilatkozataira. Sőt még azt a kevés jót is kiböngészte Leuzendorf Wallis vallomásából, ami ebben Batthyány és Kossuth viszonyára vonatkozóan az előbbire kedvezőnek mutatkozott. Tárgyilagosan igyekezett azután e vallomások és Batthyány kihallgatásai alapján a különbséget a miniszterelnök és Kossuth között hallgatói előtt kiemelni. De e hosszú és szép rész után, melyben Leuzendorf valóban lelkiismeretes védőnek bizonyult,¹ rá kellett térnie a terhelő momentumok jellemzésére is.

Ez a votum informativumnak, amely ellenszenves, éppoly kevésbé sikerült része; mert alig egyéb a vádak tömör ismétlésénél és annak bizonyítgatásánál, hogy a vádak alapját képező cselekmények és mulasztások éppen ellenkezője annak a hűségnek és lojalitásnak, melyet Batthyányban a fönt elősorolt tanuk föltalálni véltek és amelyet maga Batthyány nem szünt meg kihallgatásai alatt folyton hangoztatni. A vádlott cselekményei és mulasztásai, mondá a votum, egyaránt annak a bűnös pártnak a törekvését mozdították elő, amelynek célja a teljes elszakadás volt. „Érett megfontolás után, mondja a votum, arra a szilárd meggyőződésre jutottam, hogy a világosan beszélő tények oka és alapja a vádlott gonosz szándéka.“ És ezen a meggyőződésen — folytatá a legcsudálatosabb logikával, szinte megdöbbenő rabulisztasággal a votum — nem változtatna még az sem, ha Batthyány, mint állítja, csakugyan szerencsétlenségnek tartotta volna hazája teljes elszakadását a monarchiától. Mert gonosz szándék lappangott már abban is

¹ A votum informativ O. alatti részei.

és „a főségárulás bűnébe esett volna a vádlott akkor is, ha csupán csak Magyarország szupremáciáját akarta is kivívni Ausztria fölött¹ és bűnös lépései csak erre a célra irányultak volna; mert eltekintve attól, hogy egy ilyen állapot a Kossuth-párt rapid előretörése következtében csak átmeneti jellegű lett volna a teljes elszakadáshoz vagy éppen Ausztria teljes leigázásához (!!), maga az ily szupremáciára való törekvés az osztrák császári korona teljes gyöngítésére és letörésére irányuló szándékot tételez föl s már ezért is magán hordja a főségárulás bűnének ismérveit, miután Magyarország ily törvénytelen megerősödése világosan a *pragmatica sanctio* megsértésével, az államszerkezetnek erőszakos megváltoztatásával, a monarchia fönállását fenyegető veszedelmek előidézésével járna“.²

Ezen vádlói minőségében előadottak után a főségárulás büntetésénél tekintetbe jövő törvényekre mutatott rá a votum. Ezek: a már említett 5. hadi cikk, a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás 1. és 2. §-a, aztán az október 3-i királyi leirat és végre — csodálatosan és megdöbbenően — a császári főhadparancsnok, Haynau, 1849 július 1-én, tehát oly időben kelt proklamációjának 25. §-a, amikor Batthyány már több mint félév óta tehetetlen fogoly volt!... Az idézett hadi cikk és régi perrendtartás a főségárulás miatt elítélre kötélt általi halálbüntetést szab; az október 3-i királyi leirat 4. pontja Magyarországot a hadi törvények, Hadi Cikkok rezsimje alá helyezi; Haynau 1849 július 1-én Győrött kelt proklamációjának szabályzati melléklete pedig a 25. §-ban azt rendeli el, hogy a főségárulás miatt elítéltnak összes vagyona a lázadás által okozott károk megtérítésekép elkobzandó és hogy ennek a

¹ Ez nem egyéb, mint rosszakaratú elcsavarása Esterházy írásos nyilatkozata egy passzusának, mely úgy a józan ész magyarázata, mint a herceg inteniója szerint inkább Batthyány loyaltásának bizonyítéka. Batthyány, írá a herceg, „strebte... dahin, *aus Ugarn das eigentliche Pivot der Monarchie zu bilden* und dieselbe durch die in diesem Königreiche noch in hohem Grade vorhandene Loyaltät wie *durch dessen materielle Kräfte* in ihrem alten Glanze und ihrer vollen Macht wiederherzustellen“. Esterházy nyilatkoza, 1849 május 10-én. *Irományok*, 125. sz.

² Votum informativum, O. alatt.

vagyonkobzásnak egyetlen egy fölségárulás felől hozott ítéletből sem szabad elmaradnia.¹

„Jogi javaslatom tehát az — végzi a votum informativumát a hadbíró — hogy gróf Batthyány Lajos fölségárulás miatt a vagyona elkobzása mellett kötél általi halállal büntetessék.“²

*

A votum informativum fölolvása után a törvényszék tagjai tanácskozássra egy mellékhelyiségbe vonultak vissza. Míg ők tanácskoznak, önkéntelenül is fölvetődik az a kérdés: minő volt az a törvényszék, amely e rettentő javaslatot, a lehető legszigorúbb, legsúlyosabb és bectelenítő büntetésre irányulót helyben hagyni vagy visszavetni volt hivatva?... Erre a kérdésre néhány szóban felelni kell.

A hadi törvényszékek a régi csász. kir. hadseregben kétféle összeállításban működtek. Az egyik a teljes vagy „egész“ törvényszék volt s a referens hadbírón kívül, de az elnökkel együtt 13 tagból állott. A másikat „féltörvényszéknek“ nevezték, amely hét tagból alakult meg. Az előbbi a fontosabb, az utóbbi a kisebb, közönséges ügyekben ítél. Úgy az egész, mint a féltörvényszék tagjainak és az elnöknek rangja a vádlott rangjához képest kisebb vagy nagyobb volt. Súlyos váddal terhelt alacsonyrangú egyént olyan „egész“ törvényszék elé állítottak, mely 10 közlegényből és altisztból, meg 2 főtisztból képződött 1 kapitány elnöklete alatt. Magasrangú és súlyosan vádlott esetében pedig az egész törvényszéket legalább egy vezérőrnagy elnöklete alatt 2 őrmester, 1 hadnagy, 1 főhadnagy, 2 kapitány, 2 őrnagy, 2 alezredes és 2 ezredes képezték. Ilyen összeállítású volt az a teljes vagy egész hadi törvényszék is, melyet az olmtüzi várparancsnok az olmtüzi helyőrség személyzetéből sine ira et studio meghatározott szabályok alapján, amint afféle funkciók sor szerint következtek, kineve-

¹ Lásd Sammlung der für Ungarn erlassenen a. h. Manifeste... stb. Erstes Heft. 114. lap. — Aztán az *Irományok* 164. (1. §) és 165. számú darabjait.

² Votum informativum. Az O. alattiak végében.

zett vagy kijelölt és amely előtt a hosszas héthónapi előnyomozások után Batthyány ellen a sommás, fölötté rövid eljárás, mint láttuk, augusztus 16-i kihallgatásával megkezdődött.

Bírái nevét ismerjük. Tudjuk azt is, hogy a katonai ranglétrán szolgálati éveik száma szerint az előírt módon előhaladtak, míg a halál vagy a nyugállományba való áthelyezés véget nem vetett pályájuknak. De egyéniségük, gondolkozásmódjuk, pszichéjük teljesen ismeretlen előttünk s amennyire ismeretlen, annyira közömbös is lehetne.¹ Mert ők e funkciójuk ideje alatt, mint erre a célra a reglement értelmében kivezényelt katonák, a legtöbb esetben inkább csak számok, csak szavazógépek voltak; az alakiságoknak megfelelő figurák, a kihallgatások alatt néma, alig megértő tanui az ügyész-hadbíró kérdéseinek és a vádlott feleleteinek. Kétséget nem szenved, hogy műveltségük, olvasottságuk, józan belátásuk és igazságérzetük különböző fokai szerint sok ilyen, különösen magasabb tiszti rangú törvénytudóknak is tudott volna is, akart volna is önálló véleményt formálni az elébe tett vádak, a vádlott cselekményeinek értéke, bűnösségének vagy ártatlanságának mértéke felől, ha tisztán katonai vétségről vagy általános, emberi büntényről van szó. De csak kissé komplikált, pláne politikai vonatkozású ügyekben kívánni sem lehet tőlük, hogy el ne hagyják magukat arra az előadásra, melyben előttük a hadbíró az egész sokoldalú ügyet összefoglalja, arra a votum informativumra, amelyet számukra ítéletük kialakítása céljából a hadbíró dolgozott ki. Az a hadbíró, aki az ügynek minden fázisát alaposan áttanulmányozta, aki a terhelő és mentő bizonyítékokat összehordotta és mérlegelte, aki a katonai törvénykezés, a jogszabályok és az usus teljes ismeretével bírt és fölmutatta előttük a paragrafu-

¹ Mindamellett is főként azért sorolom elő neveiket, mert mint alább látni fogjuk, a tőlük telhető, tiszteletreméltó igazságos jóakaratnak egyhangúlag kifejezést adtak: Plank Gáspár és Sartori Domokos őrmesterek; Marinoni Alajos hadnagy; Kailer Károly főhadnagy; Luftner és Battonei kapitányok; Frankenbusch és Hilsberger őrnagyok; Mandor István és Angelmayer alezredek; nemes Tauber és Colo Vince ezredek s Pöck vezérőrnagy elnök. (*Irodalmak, 196. sz.*)

sokat, amelyek alapján és utasításai szerint ítélniök szabad és kell.¹

Ez történt Batthyány esetében is. Mit és meddig tanácskoztak az ülnökök a mellékteremben, arról nem maradt semmi tudósítás. Mert-e, akart-e egyik-másik szót emelni a vádlott javára a hadbíró rettenetes javaslata ellen: annak csak Isten a tudója... Csak tanácskozásuk végeredménye fekszik előttünk: egyhangúlag elfogadták a javaslatot abban a tanácskozás folyamán megállapított szövegben, amelybe szavazatukat öltöztették és leadták. Amint az előírás kívánta, rang szerint hívatlak vissza a tanácskozó helyiségből a törvényszéki terembe egymásután. Legelőbb a két őrmester, Plank és Sartori, mondta be² a jegyzőkönyvbe és írta alá szavazatát, hogy: *gróf Batthyány Lajos fölségárulás miatt összes, bárhol lévő vagyonának a lázadás által okozott kár pótlása céljából való elkobzása mellett kötél általi halállal bűnhődjék*.³ Utánuk szóról-szóra így Kailer főhadnagy és Marinoni hadnagy. Ezek után szóról-szóra a két kapitány: Luftner és Battonei. Ezek után mindig szóról-szóra ismételve a szöveget és aláírásukkal megerősítve a két őrnagy: Frankenbusch és Hilsberger; majd a két alezeredes: Mandor István és Angelmayer; aztán a két ezredes: Tauber és Colo; utánuk Pöck vezérőrnagy, a törvényszék elnöke és végül hasonlóan szóról-szóra ismételve a szöveget, Leuzendorf.

E borzasztó jegyzőkönyv lezárása után a hadbíró megszerkeszté és az elnök Pöck vezérőrnagy, valamint a saját maga aláírásával és pecsétjeikkel ellátva kiállítá a szörnyű ítéletlevelet, mely így hangzik: „Ítélet, mely a hadseregparancsnokság január 26-i és a csász. kir. katonai föllebbviteli és büntető főtörvényszék június 22-i rendeletére az olmtüzi várparancsnokság parancsából összeállított és felesketett teljes haditörvényszék által egyhangúlag hozatott:

¹ Az osztrák katonai törvénykezést éppen ebből az időből találóan, noha tán túlságosan élesen jellemzi és bírálhatja Ernst Ritter von Steinau kis műve: *Blicke in die Verhältnisse der k. k. österreichischen Armée*. Wien, 1848.

² Bizonyára papírról leolvasva.

³ *Kriegsrechtsprotokoll. Irományok, 196. sz.*

„Gr. Batthyány Lajos, pozsonyi születésű, negyven éves, katolikus, nős, törvényesen megállapított tényállás alapján részint beismeri, részint összetalálkozó körülmények által jogilag rábizonyítottatott, hogy előbbi minőségében mint Magyarország ő főlsége által kinevezett miniszterelnöke, olyan határozatokat hozott, hajtott végre, vagy végrehajtani engedett, amelyek Magyarországnak a márciusi törvények által megadott adminisztratív önállóságát messze túllépték, a Magyarország és a csász. kir. örökös tartományok között a *pragmatica sanctio* által megállapított köteleket meglazították és a kormány megbuktatására és Magyarország teljes elszakadására irányuló törekvéseket erősítették és támogatták. Ily módon tehát Batthyány úgy saját cselekedetei, mint mulasztásai által az államszerkezet erőszakos megváltoztatásának fenyegető veszélyét idézte elő és öregbítette, amint ezt a monarcha sanctiója nélküli bankjegykibocsátás és újoncozás, a külföldi udvarokhoz való önhatalmú követküldés, a horvát zavarok kiegyenlítésére irányuló legfelsőbb utasítások idején való figyelembevételének elmulasztása és a hadügy, pénz- és kereskedelemügyek terén tett bomlasztó intézkedések megengedése mutatja.“

„Részint beismeri gr. Batthyány Lajos, részint hasonlóképen rábizonyítottatott továbbá, hogy Pulszky volt alállamtitkárhoz Pestről mult év szeptember 17-én intézett rendeletében ezt néhány ezer forint kiadására hatalmazza fel, hogy Magyarország és a magyar nemzet részére Bécsben rokonszenvet támaszson és így az ekként kiutalt összegek által eszközöket szolgáltatott a nemsokára rá beállott bécsi katasztrófához; hivataláról való lemondása és az október 3-i legfelsőbb manifesztum után pedig a népfölkelők közé, bár további tevékenykedés nélkül, állott be; majd egy nyílt levélben az egész országot ura és királya elleni ellenállásra hívta föl; végül képviselőség vállalása és az Ő főlsége által fölosztatott országgyűlésbe való belépése által a fölforgató pártot erősbítő és a forradalmat előmozdítja.“

„Gr. Batthyány Lajos tehát főlségárulás miatt az V. Hadi Cikk és a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás 61. cikkének 1. és 2. szakasza, a föntnevezett manifesztum és a főhadparancsnokság f. évi július 1-én kelt proklamációjának 25. szakasza

értelmében¹ bárhol található összes vagyonának a lázadás által okozott károk pótolása céljából való elkobzása mellett kötél általi halállal büntetendő. Olmütz, 1849 augusztus 30. Pöck, s. k. vezérőrnagy (P. H.), lovag Leuzendorf Lajos kapitány, mint törzshadbíró s. k.²

Még most is, nyolc évtized leviharzása után, szinte eláll a lélekzet abban, aki e hallatlanul kegyetlen, elképzelhetetlenül igazságtalan és hihetetlenül nyomorultan megokolt ítéletet elolvassa. A votum informativum levegőben lógó, gyökértelen vádjainak erőltetett, szemmelláthatólag mesterkélt megokolása magában véve is — tehát eltekintve minden mástól, amit a pör történetéből meríthetünk — megérleli bennünk azt a meggyőződést, hogy a hadbíró intelmet kapott akár Schwarzenbergtől, akivel több ízben érintkezett, akár katonai főjebbvalóitól, hogy a legszigorúbb ítélettel kell sujtania a vádlottat, akármi mást mond is neki bírói meggyőződése. Szinte érezzük lelkiismerete háborgását a votum informativum szokatlan, egy ily hivatalos dolgozatba semmiképen bele nem illő befejezésében. Panaszkodik, hogy több körülmény zavarólag hatott „a szükséges átgondolásra, kedélye nyugalmas hangulatára“ s különösen bántóak voltak némely olyan tekintetek, *melyeket írásba foglalni nem lehet.*³

De egy más sejtés is fölmerülhet a votum informativum azon része olvasásánál, mely a hadbíró büntetőjavaslatát tartalmazza. Azt mondja itt Leuzendorf, hogy „igen sok enyhítő körülmény szól a vádlott mellett; de ez nem az ítélet körébe, hanem a kegyelem fórumára tartozik. A törvényszéknek csak ítélni kötelessége.“ Ebből az sejthető, hogy Leuzendorf nemcsak intelmet kapott, hogy el kell ítélnie Batthyányt, hanem ugyanakkor olyasvalamit is mondtak neki, amiből az csillámlott ki, hogy bizonyos elv megköveteli a legszigorúbb ítéletet,

¹ Nem a július 1-én kelt proclamációnak, hanem az ezen proclamáció mellé július 2-án kiadott szabályzatnak (*Irományok*, 165. sz.) 25. szakasza. (Tehát ez lapsus calami a hadbíró részéről.)

² Az eredeti ítélet levelet lásd *Irományok*, 197. sz. alatt.

³ „sehr störend auf die nötige Ueberlegung und ruhige Gemütsstimmung einwirkten und insbesondere so manche, zu einer näheren schriftlichen Berührung kaum geeignete Rücksichten“ Votum informativum. O. alatt a végén.

de ha e követelménynek elég lön téve, azt a legsúlyosabb büntetést meg fogja változtatni a királyi, a császári kegyelem.

Ezt a sejtést csaknem bizonyosságá fokozza az a legfőbb katonai törvényszékhez küldendő fölterjesztés, melyet Leuzendorf már előre kidolgozott s az ítéletlevél aláírása után, még aznap, augusztus 30-án, Batthyány büntetésének enyhítése ügyében elfogadás végett az ítéletmondó haditörvényszék előtt fölolvastott.¹ Nemcsupán hangjának melegsége, előadásának sokszor költőinek mondható szárnyalása lepi meg kellemesen az olvasót, hanem a kegyelmezés céljára egymásután fölhozott okok súlya, amely a vádak értékét szinte agyonnyomja. Ilyen hangú és tartalmú kegyelmi ajánlatot tán nem mert volna tenni az a pályája első felén álló kis hadbíró, akinek tárgyilagos és humánus javaslatait ebben a pörben két ízben is visszavetette már a fölsőbb hatóság, ha nem kapott volna, bár burkolt, de érthető biztatást arról, hogy illetékes fölsőbb helyen kegyelmezni akarnak.

„Ritkán fordul elő bűneset, ahol a lelkiismeretes bíróban és igazságos emberben a kegyelmezés érzete oly hatalmasan szólalna meg a rideg joggal szemben, mint Batthyány eseténél“ — ezzel kezdi a fölterjesztést Leuzendorf s aztán rátér okai előszámlálására. Mindenek előtt utal arra, hogy a Windischgrätzhez menesztett országgyűlési küldöttség eszméje Batthyánytól származik s bátorsága van idézni a herceg 1848 november 13-i proklamációját, mely az önkéntesen megtérőknek bocsánatot, sőt védelmet ígér és megjegyzi, hogy *ez az ígélet nem veszté el hatályát.*² Mint aktaszerűen bebizonyított tényt hozza föl Batthyáynak Bicskén tett lojális ajánlatát, hogy kész a herceg kívánságára Debrecenbe menni és ott a kibékülés céljaira min-

¹ „Gehorsamste Strafmilderungsantrag für Ludwig Grafen Batthyány“. *Irományok*, 198. sz.

² Bizonyos, hogy a legteljesebb hatalommal ellátott Windischgrätz 1848 nov. 13-án Magyarországhoz kibocsátott proclamációját s annak végső szavait: „Schutz den Getreuen, Verzeihung den Bereuenden“ csak egy kis jóakarattal is lehetett volna Batthyányra alkalmazni. (Sammlung der für Ungarn erlassenen a. h. Manifeste stb. Erstes Heft. 24. oldal.) S teljesen igaza volt Leuzendorfnak, mikor arra hivatkozott, hogy ez az ünnepélyes ígélet még érvényes.

den lehető elkövetni. Hivatkozik arra, hogy bár hazájának a lehetőségig magasra emelésére irányult szívós törekvés Batthyányt fölségárulónvá tette is, abszolút hűsége a dinasztiahoz és mély vonzalma Ferdinánd király személyéhez tagadhatatlan. Őszintén és melegen ragaszkodott Batthyány a nádorhoz is, a dinasztia tagjához és ennek személye biztonságáról szeptember elején, mikor a legszélsőbb fölforgató párt ezt veszedelmesen fenyegette, hűségesen gondoskodott.¹ Kiemeli Leuzendorf, hogy a forradalmi párt folyton támadta és ócsárolta a miniszterelnököt, aki Lamberg meggyilkolása után beküldvén lemondását, erélyes hangon jelenté ki a képviselőháznak, hogy a törvényesség előtti mélységes tisztelete nem engedi meg neki a képviselőházat tovább követni útjain. Elmondja lojális küzdelmét a sukorói táborban Lamberg küldetése ügyében a képviselőházi biztosok terrorizmusa ellen. Elősorolja Eötvös, Zsedényi, Esterházy, Wessenberg és a többiek kedvező nyilatkozatait a miniszterelnökről. Élénk szavakkal festi azután Batthyány kínos helyzetét, hogy amit elmulasztott tenni a forradalmi párt fölfogása szerint, azért hazaárulással vádolták, amit pedig megtett, az fölségárulás volt. Utalt aztán Leuzendorf arra, amit Batthyány mindig hangoztatott, hogy maga a fölség bízta meg szeptember közepén Batthyányt egy új kabinet alakításával, szeptember 26-án pedig arra kérte a fölség nevében hízelgő, elismerő szavakkal a lemondott nádor, hogy Vay megérkezéseig tovább vigye a kormányt; sőt még az október 20-i manifestum is a képviselőház forradalmi viselkedésével mintegy szembeállítja Batthyány törvényes magatartását.

Különösen nagy súlyt fektet a kegyelmi fölterjesztésben arra és erkölcsi bátorságának tiszteletreméltó bizonyosságát nyújtja Leuzendorf akkor, mikor azt fejtegeti, hogy a nádor kihallgatása nem engedtetvén meg, ezzel Batthyány *a maga védelmének legfontosabb elemétől fosztatott meg.*² Mert Bat-

¹ Hogy ez az argumentum a nádor ellen hangolt legfelsőbb körökre nem hathatott: azt gondolhatni. De hatása lehet vala a legfőbb katonai törvényszékre.

² ... ihm hiedurch gleichsam das wichtigste Elemente seiner Verteidigung entzogen wurde.

thyány sokszor vissza akart lépni a miniszterelnökségtől és csak a nádor határozott kérésére maradt; az inkriminált papírpénzkibocsátást a nádor rendelé el és a kétkedő, ezen lépés törvénytelségét hangoztató Batthyányt a nádor nyugtatta meg; a nádor hangoztatta mindig Jellachich lépései törvénytelségét Batthyány előtt; a nádor több ízben kinyilatkoztatta, hogy Batthyány az ő egyedüli törvényes támasza a haza megmentésében; a nádor szeptember 12-i fölterjesztésében¹ világosan kimondá, hogy csak Kossuth és Szemere tértek le a törvényesség útjáról, Batthyány pedig a törvényes rend embere. Mindez annál alkalmasabb támpontokat szolgáltat a megkegyelmeztetéshez, mert a nádor hosszabb időn át az uralkodónak még rezervált jogaival is fölsruházott alteregója volt és így Batthyány joggal hihette, hogy amiben a náddal megegyezett, az a fölség akaratát is magán viseli. Mindehhez hozzájárul, mondja Leuzendorf ritka bátorsággal, az a körülmény, hogy a bécsi kormány egyes eljárásai *megmagyarázhatatlanok*.² Fölemlíti aztán Leuzendorf, mint ítéletenyhítő körülményt, Batthyány hosszas fogságát; majd rámutat arra az igen fontos körülményre, hogy a vádlottnak lemondása utáni időből vád alá vett cselekményei őt még az 1849 július 1-i proklamáció értelmében is nem fölségárulóvá, hanem csak a lázadásban résztvevővé minősítik. De egyébként sem hasonlíthatók össze Batthyány bűnei a Kossuth—Madarász-párt bűneivel; ő inkább áldozat, aki Kossuth „démoni befolyásának“ esett áldozatul. „Nem ferde fölfogásból származó emberszeretet, hanem az a belső kívánság, mely a bűnnek igazságos és arányos büntetésére irányul“, téteti vele, mondja a hadbíró, a kegyelmi javaslatot. „Batthyány politikai csillaga elhomályosult; neve most már egy letűnt korszakba tartozik!“ Annál helyénvalóbb hát a kegyelem.

Leuzendorf néhol magasszárnyalású kegyelmi javaslatát az emberséges elnök, Pöck vezérőrnagy teljesen a magáévá tette;

¹ Kettő van e napról, *Irományok*, 14. és 15. sz. Mindkettő kedvező Batthyányra.

² Leuzendorf ez alatt elsősorban a nádornak és Batthyáynak adott hivatalos biztosításokat érthette, hogy Jellachich nem fog támadni, nem fog Magyarországra betörni.

a javaslat meleg hangja, alapos megokolása a haditörvényszék tagjait is annyira meggyőzte, sőt meghatotta, hogy azt egytől-egyig nemcsak kivétel nélkül elfogadták, hanem „*a legmelegebben kértek kegyelmet az elítélt számára*“.¹ Tisztesség adassék emléküknék!

Nem gondolnám, hogy Leuzendorfnak valami kétsége is lett volna, hogy kegyelmi javaslata a főtörvényszéknél meghallgatásra talál s Batthyány büntetése jóval alacsonyabb fokra, néhány esztendei fogságra fog leszállíttatni. Bizonyára ez a meggyőződés és jó reménység ösztönözte őt, hogy még az aznapi, augusztus 30-i esti vonattal beküldé a még Laibachban vett július 10-i katonai főtörvényszéki meghagyás értelmében² votum informativumát, az ítéletlevelet és a kegyelmi javaslatot az összes pöriratokkal együtt Bécsbe, a most említett főtörvényszékhez.³

¹ „Schliesslich wird noch gehorsamst angeführt, dass *sämtliche Mitrichter ohne Ausnahme* und ohne die geringste Infuenzirung die Bitte um Gnade für den Verurteilten *mit alle Wärme* vorgebracht haben.“ *Irományok*, 198. sz. befejezése.

² Lásd *Irományok*, 172. B. sz. alatt.

³ Ezt a K. K. Militärappellationsgericht 8151/574. számú, 1849 szept. 7-i jegyzőkönyvéből tudjuk. (Ered. Friedreich professzor úr szíves közlése.)

HARMADIK KÖNYV.

A VÉRTANÚSÁG.

XXII. FEJEZET.

Haynau dühöngése. Ennek okai. Mint teljhatalmú magyarországi főparancsnok, magának követeli a föllebbezhetlen ítélkezés jogát Batthyány ügye fölött is. A minisztérium meg akarja tőle tagadni a halálos büntetések jogát. De Haynau nem enged. A legfőbb katonai körök és herceg Schwarzenberg támogatják. Az ifjú császár ellenáll. — Schmerling gyászos szerepe: a minisztertanács „korrigált” határozata. — Haynau győz. Batthyány ügye a katonai főtörvényszék fönnhatósága alól Haynau korlátlan fönnhatósága alá kerül.

Leuzendorf reménye és optimizmusa nem volt alaptalan. Igaz ugyan, hogy a katonai főtörvényszék, amely elé a pöriratokat Olmützből fölküldötte, a nyár folyamán elutasítá az ő jól megokolt fölterjesztését, hogy t. i. haditörvényszék nem lehet illetékes Batthyány miniszterelnöki tevékenysége fölül ítélkezni, mert a haditörvényszékek kompetenciáját csak az október 3-i királyi manifestum rendelte el, mikor már Batthyány nem volt miniszterelnök. De az erre adott főtörvényszéki elutasító határozat rabulista fogalmazásából azt kellett kiolvasnia, hogy e hatóság jogászai érzik az ő jogászai megokolásának súlyát, bár nem mondhatták is ki, hogy határozatuknál nem jogi, hanem politikai tekintetek voltak a mérvadók. Erre a jogi érzésre számított Leuzendorf és hitte, hogy erkölcsi kényszerűség lesz már ezért is tekintetbe venni azt a remekül megokolt kegyelmi javaslatot, melyet egy teljes létszámú, szigorú haditörvényszék, egy tábornokkal az élén, egyhangúlag tőn magáévá s amelynek tekintetbevételét a hadbírák mindegyike, kivétel nélkül, a legmelegebben kérte a főtörvényszéktől. Erősen bízott hát ő is, az olmützi bíróság is, a kegyelmi javaslat sikerében s tán egy-egy elejtett szóval biztatta Batthyányt is, akinek

magának az ítéletről természetesen nem volt szabad tudnia. Még álmában sem gondolhatott arra Leuzendorf, hogy a rendes haditörvényszéki eljárás folyamatába, mely osztrák területen folyt le, valami idegen kéz erőszakosan belenyúlhat és fölforgatja az ő számításait.

Pedig ez történt. Egy lajtáninneri rendkívüli hatalom, amelynek illetékességi köre a Lajtánál, Magyarország határánál végződött, jónak látta erőszakosan belemarkolni a lajtántúli osztrák rendes katonai igazságszolgáltatás kerekébe. Ez a sötét rendkívüli hatalom ismét Haynau volt.

Az egyetemes történet nem egy alakját vette már szakorvosok, pszichiáterek ujmutatása mellett boncolókés alá a történettudomány, hogy megmagyarázhassa az illetők egyébként a józan ész törvényei szerint meg nem magyarázható viselkedését. Kár, hogy a „félőrült“ Haynaunak, amint őt egy legújabb időbeli osztrák tekintélyes történetíró nevezi,¹ még eddig nem akadt ily agyboncolója, aki az ő hirtelen elérzékenyüléseit, sírvafakadásait, gyerekes ostoba dacát (mikor Kossuth-kalappal sétál a pesti Dunaparton nyugalmaztatása után) és hallatlan naivitását (mikor azért telepedik meg Magyarországon vett birtokán, mert azt hiszi, hogy a magyar nép őt szereti), egy szóval meg-meghibbanó elméje és higanycsöppként labilis kedélye köznapi megnyilatkozásait² szembeállítaná vérszomjával, rideg kegyetlenségével, periódikus dühöngéseivel s levonná ebből a következtetést.

Ezek az ismeretes dühöngések soha nem voltak oly igaz kifejezői Haynau betegen gonosz pszichéjének, mint 1849 augusztus második felében, éppen azokban a hetekben, amelyek alatt Batthyány ellen a rendes eljárást ott fönn Olmützben

¹ Josef Redlich: Kaiser Franz Joseph 72. (De a mit Redlich u. o. a cs. kir. hadseregben megtestesült ó-osztrák mentalitásról szépet mond, azt legalább abból az időből, nagyon sokan nem írják alá).

² Érdekeselek és jellemzők e részben Madarász József közlései Haynauról saját fogsága idejéből (az Újépületben); aztán Tartsafalvi Pálffy János följegyzései Bpesti Hírlap 1928 nov. 25. száma. — Haynaunak, a katonának elég hízelgő életrajza Schönhals tábornoktól 1875-ben már 3. kiadásban jelent meg. — A Haynauról szóló irodalmat megtalálja az érdeklődő Szógyönyű Emlék-iratai II. köt. 19. 1. 2. jegyzetében.

lefolytatták. Mintha szívenütötték volna a gögös hadvezért, Magyarország teljhatalmú parancsnokát, mikor megtudta, hogy a magyar sereg az ő gyűlölt vetélytársának, az orosz főparancsnoknak adta meg magát, „mert vezérei féltek — írja dühében Haynau Radetzkynek,¹ — hogy valamennyit fölakasztatom“. A vörig megbántott hiúság szenvedélye, melyben vele egyébként az egész császári királyi hadsereg osztozott, valósággal toporzékolt Haynau belsejében. Dühét és gyűlöletét, ha lehetséges volt fokozni, még fokozta az, hogy azok a főnnhéjázó orosz tábornokok „a magyar lázadók vezérei szándékának alávalóságában, subversiv céljaikban kételkedni mernek“, azt merik neki írni, hogy „a rebellisek ügye nem is olyan rossz ügy, mert csak az osztrák kormány balfogásai és kétszínű eljárása által kényszerültek fegyvert fogni“; hogy hát ezek a lázadók „egy oly nemzet bajnokai, amely igazságtalan elnyomás ellen küzdött és amely most legyőzve, szerencsétlenségében tiszteletteljes elbánásban részesítendő“. És ajánlani merik neki, Haynau-nak, hogy e rebellisek iránt jóindulattal viseltessek, hogy nekik bűnbocsánatot adjon!² „Mit szól ehhez Excellenciád? kérdi a dühöngő ember egykori főnökéhez, a vén Radetzky marsallhoz augusztus 18-án írott levelében.³ „Én a magam részéről erre kitérő választ adtam ugyan, de a magyar rebellisek főnökeit fölakasztatom, a volt csász. kir. tiszteket közöttük főbelövetem. Én a gyomot gyökerestül akarom kiirtani és egész Európának példát akarok adni, miként kellessék a lázadókkal elbánni oly célból, hogy rend, csend és béke legyen legalább száz esztendőre. A magyarok 300 év óta mindig rebellisek voltak; csaknem minden habsburgi királyuk alatt forradalmat csináltak. Én a rend embere vagyok és nyugodt lelkiismerettel lövetek százakat főbe, mert szilárd meggyőződésemm, hogy ez az egyetlen eszköz minden jövő forradalomnak elejét venni.... Élni fogok, írja a vérszopó szörny pár nap múlva barátjának és későbbi életírójának, Schönhals tábornoknak

¹ 1849 augusztus 15. Temesvár. Steier Lajos: Haynau és Paskievics II. 384.

² Igen értékesek Paskievicsnek ily hangú szép levelei Haynauhoz 1848 aug. 16. és aug. 19. — Közli Steier id. m. II. 390. és köv.

³ Steier u. o. 358. és Haynau a császárhoz szintén auguszt. 18. U. o. 355.

Aradról, föltétlen teljhatalmammal, mert a király nevében korlátlan hatalommal bírok. A rebellisek fejeit mind felakasztatom, a lázadók minden vagyonát a régi magyar törvények értelmében konfiskáltatni fogom . . . Adósa vagyok ezzel a példaadással a világnak. Persze a hírlapok s különösen a kedves angolok ellenem fognak ugyan mind zúdulni, de én kötelességemet teljesítem és nyugodt lelkiismerettel fogok aludni.¹

Szándékát azonban a dühöngő ember egyelőre nem hajthatta végre. Augusztus második felében, sőt már hamarabb is egyre-másra érkeztek a cár és Paskievics levelei az ifjú császárhoz, Konstantin nagyherceg üzenetei és ugyancsak Paskievics levelei herceg Schwarzenberghez, melyek a magyar hadsereg vezérei számára kegyelmet ajánlottak, bocsánatot sürgettek.² Hát legalább addig, míg az orosz sereg magyar földön volt, nem illett a magyar hadsereg vezéreit a kíméletlen hóhér kezébe adni; azt az ünnepélyesen adott korlátlan teljhatalmat egyidőre korlátozni kellett. Sietve küldötte herceg Schwarzenberg gróf Grünnet, az ifjú császár főhadsegédét a vérre szomjazó tigrishez, hogy semminemű halálos ítéletet ne hajtson végre s hogy a dühöngőt hatalma e korlátozásaért kárpótolják, hízelgő császári kézírattal vitték el hozzá a Szent István-rend nagykeresztjét.³

Morogva hagyta el Haynau Aradot és Pestre sietett, ahol augusztus 30-án estve a Károlyi-palotában szállott meg, hogy onnan pár nap múlva a Komárom elleni operációk miatt Pozsonyba menjen. Ám jól van: a magyar sereg vezéreinek nem szabad hát példát mutatnia a világnak. Vannak azonban polgári

¹ Haynau Schönhalshoz 1849 aug. 24. Steier u. o. II. 417.

² Ezek közül elsőrangú fontossággal bírnak: Paskievics, a fiatal császárhoz és Schwarzenberghez auguszt. 16; a cár két levele a császárhoz ugyancsak aug. 16-ról és gr. Zichy Ferenc jelentései az orosz főhadiszállásról Schwarzenberghez auguszt. 8. és 20-ról. Mindezeket az eredetiek után közli Steiner id. m. II. kötetében.

³ Haynau levelei Radetzkyhez és Hess altábornagyhoz, augusztus havából. — U. o. — Mikor az öreg Wessenberg, aki szintén nagykeresztese volt a Szent István-rendnek, Haynau ezen dekorálását megtudta, gúnyosan írta egykori bizalmas titkárához: „Wieder ein Confrater! Eine herrliche Zeit für Ordenszeichen Fabrikanten!“ Wessenb. ism. levelezése Isfordinkkal I. 62.

lázadók is, akikhez a cárnak, Paskievicsnek és főnnhéjázó tábornokainak semmi közük nincsen. Ezeken *lehet* példát statuálnia és még Pestre tartó útjában, augusztus 29-én kiadott egy rendeletet, melyben kijelenté, hogy a vizsgálat alatt álló volt magyar miniszterelnök ügyében hozandó ítélet fölött ő fog dönteni, mert ez az ügy a Magyar- és Erdélyországban teljhatalmú főparancsnok jurisdictiója alá tartozik.¹ Egyúttal vágtató futár vitte sürgönyét a hadügyminisztériumhoz Bécsbe, melyben Batthyány kiadatását és pöriratait kategorice követelte.² „Teljes erővel és vehemenciával követelte“, amint azt Leuzendorf is a maga önéletiratában írva hagyta.³

Mit válaszoljon erre a hadügyminisztérium, mikor Haynau a júliusi hasonló esetre hivatkozott, amikor éppoly kategorikus követelésére Batthyányt és fogolytársait Laibachból Pozsonyba küldötték és ezzel kivonták az osztrákföldi rendes katonai bíróságok keze alól s Haynauéba bocsátották? Nem tetszett akkor ez a dolog a minisztériumnak; mert ez az eljárás az osztrák hadsereg és az osztrák hivatalos világ előtt, mintegy diskreditálta a rendes katonai főtörvényszéket; de nem mert ellenkezni, Pilátusként a kezét mosta és Haynau akarata győzött.⁴ Aki azonban a-t mond, annak b-t is mondania kell, így szól a német közmondás. A hadügyminisztérium nem kérdezte hát most már a minisztertanácsot, mert előtte állott a precedens eset és ugyancsak gyorsan, Haynau követelő sürgönyének vétele után harmadnapra, szeptember 3-án sürgős leiratban tudatta a katonai főljebbviteli törvényszékkel, hogy az az előbbi rendelkezés, amely szerint a Batthyány elleni haditörvényszéki vizsgálatot és ítéletet ez a főljebbviteli törvényszék tartozik revidiálni,⁵ „az időközben megváltozott körülmények

¹ Haynau e rendeletét nem tudtam megtalálni, de tartalmát Kempen hivatkozásából ismerjük: *Irományok* 202. sz.

² Haynauk ez a sürgönye sincsen meg, de tartalma világos a hadügyminisztérium szeptember 3-i leiratából, melyről tüstént szó lesz. *Irományok*, 201. sz.

³ Kézirat I. füz. 21. l. (Leuzendorf Egon úr birtokában. Friedreich prof. úr szíves közlése.)

⁴ Lásd *Irományok* 176. sz. és a XI. fejezetben előadottakból.

⁵ *Irományok*, 176. B. sz.

miatt visszavonatik“ s az összes vizsgálati iratok az ítélet ratifikálása végett báró Haynau főhadparancsnok elé terjesztendők, amennyiben pedig ezek az irományok már beérkeztek volna a katonai főtörvényszékhez, onnan azonnal (unverzöglich) a mondott főhadparancsnokhoz küldendők.

Mint fentebb láttuk, az összes iratok augusztus 31-én reggel már Bécsben voltak s így semmi sem állott annak útjában, hogy a föllebbviteli törvényszék azokat a III. hadsereg (Haynau serege) főparancsnokságához Pestre küldje.¹ A türelmetlen zsarnok még a pesti katonai kerület főnökét, Kempen altábornagyot is mozgósítá követelése dolgában és mikor már keze ügyében volt a nemes fogoly, még akkor is éktelen düh fogta el a gondolatra, hogy esetleg kiszabadulhatott volna karmai közül. Az időközben Pestre lerendelt és kérdőrevont Leuzendorft, aki bátran hivatkozott a jogszabályra, hogy az Olmützben elítélt fogoly nem tartozhatik a magyarországi főhadparancsnok jurisdictiója alá, Haynau keményen leszidta és megszegyenítő fogságra akarta vettetni.²

Amint Batthyány ügye Haynau kezébe került, elhalványult, ha nem is aludt ki egészen Leuzendorf reménye, hogy kegyelmi javaslata meghallgatásra talál. Utóvégre nem volt kizárva, hogy a vérengző emberre mégis csak hatni fog az a körülmény, hogy azt a javaslatot egy tekintélyes haditörvényszék összes tagjai a legmelegebben ajánlották. Sőt, ami több, egy rövid időre, éppen akkor, midőn a hadügyminisztérium a pöriratok Pestre küldetéséről intézkedett, előállott az a lehetőség, hogy egyáltalában kiütik a kést az ölni mindig kész emkezből.

Haynau ugyanis sehogysem tudott belenyugodni abba a császári rendelkezésbe, melyet a főhadsegéd gróf Grünne vitt hozzá. Olyan udvari, nem-katonai intrikák eredményének tartá, melyeket titkos ellenségei, irigyei szőttek az ő széles hatalomköre és tekintélye csorbítására. Ugyanazon futár útján tehát,

¹ A rendelet szept. 3. *Irományok* 201. sz.; a katonai föllebbvit. tvszék átirata Haynauhoz az iratok leküldésével szept. 7. *Irományok* 203. sz.

² Kempen jelent. szept. 4. *Irományok* 202. sz. — Leuzendorf beadványa 1850 július 17; kézírata, önéletirata, I. füz., 20. lap (két utóbbi Leuzendorf Egon úr birtokában, Friedreich prof. úr szívé. közlése).

aki által Batthyány kiadatását a hadügyminisztériumtól követelte, egy beadvánnyal fordult magához az ifjú császárhoz, keservesen panaszkodván, amiért őt mindenkép akadályozzák jogai gyakorlásában és abbeli szándékában, hogy a forradalom embereit érdemük szerint büntethesse és így a bajt gyökerestül kiirtsa!¹ A császár már a cár és Paskievics leveleinek hatása alatt sem akart Haynau kívánságára hajolni, de valószínűen bántotta őt a tolakodó panasz is, az időszerűtlen remonstráció a hadsegéde által vitt rendelet ellen. Azért a neki adandó válasz dolgában magához hívatta az igazságügyminisztert, Schmerling lovagot, akinek a javaslatára aztán a minisztertanács elé került az ügy.² A minisztertanácsnak most az uralkodó árnyékában megjött a bátorsága, Haynau kívánságával egyenest szembeszállni. A neki adandó császári válasziratnak — így szól a minisztertanács határozatáról fölvetett jegyzőkönyv —, abban kell állania, hogy „*semmiféle halálos ítélet nem hajtható végre, ha az előzőleg be nem lőn jelentve és itt a minisztertanácsban jóváhagyást nem nyert*“; ellenben „*börtönbüntetések felől Haynau magától rendelkezhetik*“.³

A jegyzőkönyvet erről a minisztertanácsról, melyben Schwarzenberg elnöklete alatt báró Krauss, báró Bach, gróf Gyulay, Schmerling, Bruck, gróf Thun, Thinnfeld és báró Kulmer tárcanélküli horvát miniszter, tehát az egész minisztérium részt vőn, szeptember 1-én terjeszté be Schwarzenberg az ifjú uralkodó elé a kabinetirodába.

Amint a császári válaszleiratot ezen minisztertanácsi határozat értelmében adja ki a katonai iroda: azonnal kihull Haynau kezéből a hóhérpallós. Börtönözhet amennyit akar, de a haditörvényszékek halálos ítéleteit hiába ratifikálná, mert nem hajthatja végre. A végrehajtásba előbb a minisztertanács-

¹ Haynau e beadványával a minisztertanács 1849 augusztus 31-i ülésében foglalkozik. Jegyzőkönyvének erre vonatkozó, III. pontját lásd *Irományok* 200. sz. alatt.

² Ezen augusztus 31-i minisztertanács határozatával már Wertheimer Ede foglalkozott a Pester Lloyd 1923 október 6-i számában, megjelent, „Haynau und die Arader Blutopfer“ c. cikkében.

³ „... Kein Todes urteil vollzogen werden soll, wenn es nicht früher angezeigt und hierorts genehmigt worden ist.“ *Irományok* 200. sz.

nak kell beleegyeznie. Az pedig kérdés, hogy ezek a polgárirendű férfiak magukra vállalják-e a világ előtt a vérengzésért az ódiumot? Hiszen nem egy humánus gondolkodásúnak hitt ember volt köztük, bár humanitásukat a magyargyűlölet fölhígította is. Igaz ugyan, hogy ez a fölhígított humanitás megengedte nekik már június végén odanyilatkozni Batthyány pörében, hogy a katonai törvényszékek ítéletének szabad folyást kell adni, ha Batthyány netán halálra ítéltetnék is.¹ De a rendes katonai törvényszéki eljárás mellett, aminő akkor, június végén, tekintetbe jöhetett, mikor az alsóbíróság ítéletét a föllebbviteli és a legfőbb katonai törvényszék revideálja, ily szigorú végítéletet félig-meddig kizártnak kellett tartaniok. Elég neme és faja maradt volna még a haláloson kívül is a súlyos büntetéseknek; maga Bach javaslá már előzőleg, május havában, az osztrák kézbe kerülő sok magyar rebellis ellen alkalmazható fenyítékek tekintélyes skáláját, amelyben börtön, vagyonkobzás, pénzbüntetés, sőt még a deportáció is mint a halálbüntetés pótlása szerepel és a minisztertanács részéről elfogadtatásra is talált volna, ha Schwarzenberg, Bach és Krauss meg tudtak volna egyezni, hogy a deportáció Szibériába vagy Kamcsatkába orosz uralom alá, vagy egyébüvé történjék.²

Aztán meg június óta a világ is nagyot változott. Tucatajaival estek augusztus havában a császári kormány kezébe a magyar forradalom olyan igen nevezetes emberei, akiknek bűne mellett, ha már bűnről van szó, a Batthyányénak egy nagy jogász, egy Schmerling vagy Bach szemében kissé össze kellett zsugorodnia és ha már ezekért a katonákért nem csupán az orosz legfőbb katonai körök jártak közbe, hanem maga Nesselrode, a cár külügyminisztere is jóakarólag emelte föl szavát és azt tanácsolta neki, hogy a kibékülést a legyőzött magyarsággal egy minden tekintetben föltétlen és általános amnesztia

¹ Minisztertanács jkönyve 1849 jún. 24. *Irományok* 157. sz.

² Bővebben nem foglalkozhatom ezzel a bizarr kérdéssel, mely az 1849 május 14-i minisztertanácsban behatóan meg lőn vitatva. — Min. Rat. Protok. 1510 ex 1849 (ered.).

biztosítaná a legbizonyosabban:¹ mennyivel inkább tekintetbe jöhetne a megkegyelmezés egy Batthyánynál! Az angolokra, Palmerstonra olasz politikája miatt az egész osztrák kabinet egyhangúlag neheztelt ugyan, de intelmeit süket fülre, legalább a polgári rendű miniszterek, mégsem vették volna talán. Mert már azok a brutális rendeletek is, amelyeket Haynau július utolsó hetében Buda és Pest lakóihoz intézett, amelyekben agyonlövetéssel fenyegette még azokat is, akik nemzeti-színű kokárdát mernek viselni és a legkisebb moccnásért, csoportosulásért a két testvérvárost rommá lövetni ígerte s fenyegetéseiben nem röstelte a bresciai hiéna, Brescia városának példájára hivatkozni, — már ezek a rendeletek és fenyegetések is borzadályal tölték el az angol sajtó organumait és arra indították Palmerstont, hogy mérsékletre és könyörületre szólítsa föl a bécsi angol követ, a bécsi udvarban szívesen látott, mert nagy konzervatív Ponsonby útján az osztrák kormányt. S mikor a világosi fegyverletételnek híre ment, az angol külügyminiszter újra meg újra figyelmezteté a bécsi kabinetet, hogy a bosszú politikájával nemcsak maga ellen hívná föl az egész civilizált világ ellenszenvét, hanem a monarchia tartós gyöngeségének és romlásának is lerakná az alapjait.²

A Palmerston iránt érzett minden intenzív ellenszenv dacára is nem valószínű, ismétlem, hogy intelmei ne hatottak volna az osztrák kabinet legtöbb tagjára. És ezt a hatást fokoznia kellett annak, amit az osztrák kormánnyal éppen ekkor igen barátságos lábon álló francia kabinet külügyminisztere, a mint tudós is nagy tekintélynek örvendő Tocqueville ugyanekkor üzent a legyőzött Magyarország kiengesztelése céljából. „Nem lehet eltagadni, írta Tocqueville a maga utasításában³ De la Croix bécsi francia követhoz, hogy a magyarok erélyes ellenállása nagy rokonszenvet váltott ki Euró-

¹ Buol osztrák követ jelentése Schwarzenberghez 1849 aug. 31. (Ered. Russland, Berichte).

² Ezeket az utasításokat közli az angol „Kékkönyv“ = Correspond. relat. to the Affaires of Hungary és Evelyn Ashley M. P.: The life of Henry John Temple Viscount Palmerston I. 137. és 139.

³ 1849 augusztus 22. (France, Diversa, egyk. hiv. más., melyet a francia követ adott át a bécsi külügyminisztériumnak.)

pában. Általános a meggyőződés, hogy a magyarok legnagyobb része az ország ősi függetlenségéért és törvényes jogaiért hitt harcolni. Az érthető, ha a bécsi udvar nem így fogja föl a dolgot. De ha a magyarokat szigorral kezelné, ha azokkal a férfiakkal, akiknek bátorságát egész Európa bámulja és akikben odaadó hazafiakat lát, a bécsi kormány úgy bánná, mint árulókkal és rebellesekkel, ha az ország a hódítás jogán lenyügöztetnék, abból csak gyászos következmények fejlődnének Ausztriára. Mert akkor fegyverrel kellene lenyomva tartani éppen azt az országot, amelyből a fegyveres hatalma nagyobb részét meríti és így megszűnnék Ausztria hatalmi súlya a nemzetközi életben, melynek pedig megőrzését éppen Franciaország európai érdekből melegen óhajtja. E nemzetközi hatalmi állás épen-tartása céljából kellene kegyelem és kiengesztelődés útján a bécsi udvarnak e nemes és derék nép hűséges közreműködését megszereznie.“

A három, köztük két barátságos nagyhatalom jóakaró intelmei csaknem lehetetlen, hogy ne találtak volna utat az osztrák kormány értelméhez, ha az augusztus 31-i minisztertanácsi határozat, t. i. a Haynaunak adandó válasz szerint a bécsi kabinetnél, tehát az ifjú császárnál marad a döntés joga a magyar forradalmi férfiak és így elsősorban Batthyány fölött hozott vagy hozandó halálos ítéletek ügyében. Lesznek súlyos börtönbüntetések, vagyonekobzások, de talán egyetlen kivégzés sem történik vala.

A mindenható katonai befolyás azonban most egy presztizskérdést vetett föl. Az osztrák hadsereg exponense, mintegy szimbóluma ekkor, eltekintve természetesen az olasz földön álló diadalmas Radetzkytól, Haynau volt. Benne összpontosult a császári seregnek a világosi fegyverletét miatt vérig sértett kollektív büszkesége. Kivenni az ő beleegyezése nélkül, tehát kicsavarni kezéből polgári miniszterek, leginkább tintanyalók tanácsára a korlátlan hatalom ama jogarát, melyet ünnepélyesen adott neki a császár, mikor őt Magyarországba küldé, újabb inzultus lett volna az után az inzultus után, mely őt és ő benne az egész osztrák hadsereget az orosz cár előtti fegyverletétel által érte. És ezt az újabb inzultust éppen maga ezen hadsereg legfőbb ura mérné rá! Ez teljes lehetetlenség! Haynau önkén-

tes beleegyezését kell hát, mondták e körök, abba a minisztertanácsi határozatba kieszközölni — és egyheti ingadozás után Schwarzenberg, maga is katona és a hadsereggel tartó, meghajolt ezen okoskodás ereje előtt. Valamely jó ok vagy ürügy alatt kinyerte az ifjú császár engedélyét ahhoz, hogy Haynaut értekezletre Pozsonyból Bécsbe hivassa. Kollegáit a különben is mindig diktátori velleitású herceg meg sem kérdezé, csak utólag tudatta velük a megtörtént meghívást.¹

Haynau hát fölrándult Bécsbe szeptember 7-én és a két vérivó, a dühös bolond és a hideg vámpir szemben álltak egymással. Ha Haynaunak az augusztus 31-i minisztertanács határozatába esze ágában sem volt beleegyezni, sőt a legélénkebben tiltakozott főhadparancsnoki teljhatalmának illeten korlátozása, illeten fölfüggesztése ellen a hadbüntetőjog terén: az az ő lelki diszpozíciójából érthető. Még pedig annál is inkább, mert a látszat, a jog és az illetékesség látszata ő mellette szólt. Már az év elején Magyarország részére kiadott provizorikus organizáció 2. §-a a fővezérre bízta az ostromállapot és hadi törvénykezés kezelését.² Rámutatott aztán Haynau a május 30-i császári manifesztumra, mely őt Magyarországon a legteljesebb hatalommal ruházta föl; rámutatott arra a Győri július 1-én kelt hadi manifesztumra s másnapi szabályzatára, amelyekben éppen e május 30-i császári nyílt parancsra való hivatkozással a haditörvényszékeket Magyarországon kihirdettette, eljárásukat szabályozta és amely utóbbinak 30. szakasza világosan kimondja, hogy a büntetés és kegyelmezés joga a császár által adományozott teljhatalomnál fogva csak és csupán a főhadparancsnokot illeti meg; aztán a 33. szakaszra, mely minden bárminemű vagy fajú magasabb hatósághoz (tehát a minisztériumhoz is) szándékolt fellebbezést kizár.³ Segélyére jött Haynaunak az ő magyarországi elődje, báró Welden, Bécs katonai kormányzója is. Ez már félévvel azelőtt hasonló esetben a bécsi lázadás főreszesei elleni ítéletek ügyében bőven kifej-

¹ Min. Rat. Prot. 1849 szeptember 7., 3152. szám ex 1849. ered.

² „Provisorische Verwaltungsorganisation für Ungarn.“ Nyomtatott példányok.

³ *Irományok* 164. és 165. sz.

tette annak a szigorú elvnek okait, hogy „a hadi büntető eljárásnál föllebbezésnek valami magasabb bíróhoz helye nincsen és nem lehet“.....¹ Megszégyeníteni hát a főhadparancsnokot a hadsereg előtt megalapozott s nyilvanságosan többször is kihirdetett korlátlan büntető és kegyelmezési joga megnyirbálásával nem szabad. De persze visszahívhatja őt az uralkodó, fölmentheti állásától, ha akarja s akkor a kérdés meg van oldva: utódja megszégyenítés nélkül kaphat korlátozottabb jogkört és hatalmat.

Haynau visszahívása azonban természetesen szóba sem jöhetett és így Schwarzenberg herceg, noha az augusztus 31-i minisztertanácsi határozat az ő elnöklete alatt és beleegyezésével hozatott, kénytelen volt engedni. A kénytelen szó azonban nincsen helyén. Schwarzenberg örömet engedett. Miért akadályozza meg egy, éppen az ő elnöklete alatti minisztérium a Haynau szíve szerinti kivégzéseket és akasztásokat, mikor neki „a fizikailag és lelkileg már rég kiélt libertinnek“² saját-magának is, mint a róla fönmaradt találó népi mondás mondja, az volt az elve, hogy „zuerst a' bissl hängen, dann pardonnieren?“.... Midőn Bécs bevétele után arról volt szó, hogy a frankfurti nemzetgyűlés két foglyul esett képviselőjével, akiket demokrata pártjuk Bécsbe küldött és itt a főváros védelmében részt vettek, Blum Róberttel és Fröbellel mi történjék: Windischgrätz nem akarta őket haditörvényszék elé állítani, csak egyszerűen kiutasítani Bécsből. Minden más ok mellett az is vezette az öreg herceget, nehogy a haditörvényszék elé állítás miatt a frankfurti nemzetgyűlésen kellemetlenséget szerezzen sógorának, az új miniszterelnöknek, Schwarzenbergnek, akit e tisztségre ő ajánlott és akivel még ekkor jó lábon állt. De ez a cinikus sógor azt felelte neki, hogy ne gondoljon ezzel, mert ez az ő, Schwarzenberg, dolga; a frankfurti képviselők immunitási privilégiuma nem érvényes Ausztriában: „a statárium az egyedüli privilégium, amire Blum méltó“ és Blum a statárium

¹ Welden beható fejtegetése 1848 december 4. Windischgrätzhez (Nachl. Schwarzbg. hiv. más.).

² Ezt Jos. Redlich mondja Schwarzenbergéről, Kaiser Franz Joseph, 49. l.

szabályai szerint főbe is lövetett...¹ Miért legyen ő jobb indulattal a magyar forradalom vezérei és egy Batthyány iránt, akiket gyűlölt, mint Blumék iránt, akiket csak megvetett? Hadd jussanak csak *secundum ordinem et regulam bellicam* Haynau kezére. Ezzel a hadi regulával az orosznál is és a franciánál is majd csak ki lehet mindent szépen menteni. Ami pedig Palmerstont illeti, akinek különösen augusztus 28-i kegyelmet ajánló iratát éppen ekkor adta be Schwarzenberghez a bécsi angol követ, ennek az angol embernek a közbenjárása, akit ő, ha lehet, még Kossuthnál és valamennyi magyar rebellisnél is jobban és féltelenebbül gyűlölt és akiről jól tudta, mily csekély véleménnyel viseltetik ő felőle, ennek az embernek a közbenjárása csak ingerlő befolyással volt Széchenyi halavány vámpírjára. „Biztosíthatom Önt, így felelt Schwarzenberg Palmerston intelmeire Colloredo londoni osztrák követnek, hogy el sem olvastam, mert egyéb dolgom is van, mint Palmerston elucubrációit olvasni oly ügyekben, amelyekhez neki semmi köze sincs és amelyekhez semmit sem ért. Egyébiránt ez is újabb bizonyága Palmerston jeles tapintatának és érzékének. Ami ügy iránt ő rokonszenvet mutat, azt az ügyet elvitte az ördög (*Cette cause va au diable*). Példa erre az olasz ügy és a magyar forradalom dolga. És ha Isten egészségben megtartja nekünk Palmerstont, még sok más ügyben fog ily példát nyújtani.”²

Schwarzenberg hát szépen és örömet engedett Haynauinak. Csak minisztértársait kellett most már áthangolnia és az augusztus 31-i minisztertanács jegyzőkönyvében (melyet a kabineti irodából visszavett) a III. pontot, mely a Haynau

¹ H. Friedjung *Oesterreich von 1848 bis 1860*, I. 96. (Első kiad.).

² Schwarzenberg e válaszát (1849 szept. 4.) közli Hajnal, id. m. I. 807. — Érdekes szembeállítani a herceg e véleményével Palmerstonét a hercegről. 1849. szept. 9. írja Palmerston Ponsonbyhoz: „Nagy véleményem nincsen Schwarzenberg államférfiúi kvalitásáról, hacsak alaposan mássá nem lön, mint amilyennek én őt annak idején (mikor t. i. Schwarzenberg Londonban követségi tanácsos volt) ismertem. De végre is eleget élt ő Agliában ahhoz, hogy némi fogalma lehessen az angol fölfogásról és eszmékről s képes legyen megérteni azt a szégyenfoltot, melyet az ő barbárságai itt nálunk a közvéleményben Ausztriára vetnek“. Ew. Ashley. *The life of... Viscount Palmerston* I. 139—140.

beadványára adandó császári válaszjavaslat szövegét tartalmazta, Haynau szájaíze szerint megváltoztatni.

Arról a minisztertanácsról vagy egyszerű értekezletről, amelyen Schwarzenberg ezen megváltoztatás szükségességét előadta, nem maradt fenn semmi részletesb följegyzés. Nem tudjuk, ki szólt a megváltoztatás ellen, ha valaki egyáltalán szót emelt ellene és kik pártolták. Elég az hozzá, hogy a ministerek többsége elfogadta és a szöveg átalakítására az igazságügyminiszter, Schmerling lovag, kéretett föl vagy magától vállalkozott... A minisztertanács augusztus 31-i ülése jegyzőkönyvének (melyet mint mondtam, Schwarzenberg visszavett a kabineti vagy katonai irodából) III. pontjában azt a határozati javaslatot, mely így szól, hogy: Haynau „semmiféle halálos ítéletet nem hajthat végre, ha az előzőleg be nem lőn jelentve és itt, a minisztertanácsban jóváhagyást nem nyert“, Schmerling szépen törölte, azaz keresztülhúzta s a maga apró betűivel sajátkezűleg a következőket írta a keresztülhúzott sorok fölé: „ha valamely halálosítélet végrehajtatott, ez ide Bécsbe esetről-esetre bejelentendő“.¹

Haynau győzött hát itt is. A minisztertanács lemondott minden beavatkozásról s a főparancsnok kényére bízta, kit akasztasson föl és kit lövessen föbe.²

Valaki tán fölvehetné azt a kérdést, vajjon nem került-e Schmerlingnek némi lelki tusába, mikor ezt a szörnyű korrektúrát a jegyzőkönyvbe sajátkezűleg beiktatta?... Hiszen Schmerling az 1848-i frankfurti központi kormány nagyrabecsült miniszterelnöke volt; későbbi politikai szereplésével az osztrák centralista óliberálisok bálványává küzdötte föl magát, akire e rossz politikus, de tiszteletreméltó férfiak csaknem

¹ „...wenn ein Todesurteil vollzogen worden ist, dieses von Fall zu Fall angezeigt werden muss.“ *Irományok* 200. sz.

² Teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy ezen Schmerling által tett korrektúra logikusan megkövetelte az eredeti szöveg második határozmánya korrektúráját is. Ez, mint láttuk, azt mondá, hogy „börtönbüntetések fölül Haynau szabadon rendelkezhetik“. — Ezt most, miután Haynau a halálbüntetésekre fölszabadítva lőn, oda korrigálta ki Schmerling, hogy: „gegen die Anderen — a kisebb bűnösök ellen — sollen zeitliche Strafen bestimmt werden“.

áhitattal tekintettek föl. Akiről a legtiszteletreméltóbb és mocsoktalan jellemű emberek egyike, az osztrák historikus Arneth oly szép életrajzot írt s aki még később, mikor már osztrák politikájára az élet régen ráföldelte a bukás és feledés sírhantjait, a patriarchák életkorát túlhaladó vénségében is mindhalálíg viselte Ausztria legfőbb justiciáriusának tisztét és akit, mint ilyet, szomszédainknál az igazság és igazságosság példányképeként tartottak. Ilyen férfiúnál föl szabad hát tenni, hogy csak nagy lelki tusák után izzadta ki magából azt a korrektúrát. A fölvetendő kérdésre azonban, sajnos, határozott nemmel kell válaszolnunk. A 60-~~a~~ éves merev államférfia 1849-ben is, ha másban nem, a merev ridegségben egy húron pendült Schwarzenberggel.¹ Pedig mennyivel szebb s a jövő alakulására mennyivel kedvezőbb gesztus lett volna, ha ragaszkodik az augusztus 31-i határozathoz, ha úgy viseli magát, mint az év elején Frankfurtban, mikor oly férfiasan hányta Schwarzenberg szemére ennek kétszínű, hitegető német-politikáját. Nincs kizárva, hogy minisztertársai többsége az ő példáját követi. De ha izolálva marad is és ott kell hagynia a miniszteri széket, nem szebb lett volna-e ekképen távoznia, mint megérnie azt, hogy Schwarzenberg alig egy esztendő múlva őt oly sértő módon csaknem kirugja kabinetjéből?

De ha Schmerlingnél nyoma sincs a lelki tusának, okunk van bizonyosra fognunk ezt a fiatal császárnál, mielőtt a Schmerling által megkorrigált minisztertanácsi jegyzőkönyvet tudomásul vette. Mert nem akarta; hanem két álló hétig habozott ezt megtenni. Akár az orosz, francia és angol közbenjárások voltak e habozás okai, akár a jóleső szuverén gondolat, hogy az augusztus 31-i miniszteri javaslat szerint neki maradván meg a döntés joga, amikor jónak látja, kegyelmet gyako-

¹ Schmerling rideg merevségére jellemző, épp ez időből, az 1849 augusztus 22-én tartott minisztertanács, melyen Görgey megkegyelmeztetése ügyét tárgyalták. A miniszterek többsége azonnali kegyelmet ajánlott, Karinthiába való internálás mellett s azzal érvelt, hogy a megkegyelmeztetést a cár kívánja s hogy Görgey a fegyverletétellel a „forradalom fejét vágta le“. De gr. Thun és Schmerling ezt elleneztek, Görgeynek a haditörvénysék elé való állítását követelték, hogy csak a halálos ítélet kimondása után kapjon kegyelmet. De Schmerling és Thun kisebbségben maradtak.

rolhat: a habozás becsületére válik. De ezt az érzést, ezt a gondolatot végre is elnyomta nem a minisztériumára való tekintet, hanem az a borzasztó súly, amellyel a gyermekuralkodó lelkére Schwarzenberg démoni befolyása és egy egész, dühtől, megsértett büszkeségtől, megbántott hiúságtól égő, vért és korbácsot sürgető szoldateszka követelése nehezedett...

Szeptember 22-én vette a császár tudomásul a minisztertanács kikorrigált határozati javaslatát¹ és ezzel 1848 és 1849 legjobbjainak, köztük gróf Batthyány Lajosnak élete és halála egy — Haynau kezébe lőn letéve...

XXIII. FEJEZET.

Batthyány az olmützi magyar foglyokkal Pestre küldetik. Találkozás Pozsonyban a családjával. A „Neugebäude“. — Remények. — De Haynau elveti a kegyelmi javaslatot, megerősíti a halálos ítéletet. — Az ítélet kihirdetése. — A siralomházban. — A grófné kétségbeesett kísérletei. — Az utolsó találkozás. — A tör. — Batthyány búcsúlevele nejéhez. — Öngyilkossági kísérlete. — Kötél helyett golyó. — Az ítélet végrehajtása. — A temetés. — A vad Haynau embertelensége a kivégzés után.

Haynau nemcsak a volt magyar miniszterelnök ügyét követelte főhadparancsnoki jurisdikciója alá, hanem Batthyány mindama fogolytársaiét is, akik április végén Laibachba és innen Olmützbe lőnek szállítva. Ugyanaznap, szeptember 3-án, amelyen a hadügyminisztérium Batthyány pöriratainak a bécsi föllebbviteli katonai főtörvényszéktől a magyarországi főhadparancsnoksághoz való áttételét rendelte el, parancs ment az olmützi várparancsnoksághoz is, hogy az összes foglyok minél hamarább Pestre küldessenek. Szeptember 8-án éjjel verték fel álmukból a mitsem gyanító foglyokat, akik külön vasúti vonaton másnap érkeztek meg Pozsonyba.² Itt már várt rájuk a

¹ *Irományok 206. sz.*

² Barsi többször id. műve az olmütz-pesti út részleteiről értékes apróbb adatokat nyújt.

külön gőzhajó, mely Győrig vitte őket, ahol estvére kötöttek ki. A győri társadalom nagy vendégszeretettel fogadta és vigasztalta a szegény rabokat, a város legelőkelőbb hölgyei szolgáltak föl nekik. Ekkor történt meg legelőször, hogy Batthyányt és két közelebbi társát, gr. Károlyi Istvánt és gr. Zselénszky Lászlót nem különítették el a többiektől. A kíséző tisztek, a három gróf és a harminc börtöntárs egy ugyanazon teremben étkeztek s a különös véletlen úgy akarta, hogy az asztalnál Barsi, a bicskei plébános, akit, mint láttuk, aznap vertek vasra Bicskén, mikor oda Windischgrätzhez a magyar országgyűlés küldötsége megérkezett, Batthyány mellé került. Sokat nem beszélgethettek, de annyit megtudott Barsi a volt miniszterelnöktől, hogy bicskei kegyura, gr. Batthyány Kázmér külügyminiszter Párizsba menekülhetett.

Hajón folytatni az utat Pestig, a még magyar kézen lévő Komárom miatt nem volt lehetséges. A foglyokat hát szeptember 10-én kocsikra és szekerekre rakták s nagy kerülővel Kisbénen, Móron, Fehérváron és Martonvásáron keresztül Budára, majd a régi hajóhídon át Pestre vitték s megérkeztek velük szeptember 12-én délre abba a gyászosemlékű épületbe, melynek nevére, a Neugebäudera, két nemzedék tagjai borzadállyal gondoltak s amelynek falaihoz két nemzedék átka tapadt...

A nem is nagyon öreg pestiek jól fognak emlékezni arra a nagy, dísztelen épületre, mely a mostani Szabadságtér és a körülötte fekvő házak helyét foglalta el s csak 1898-ban került lerombolásra. A hatalmas épülettömböt II. József császár építteté kaszárnnyának. A négyszögű háromemeletes épület nagy kiterjedésű udvart zárt magába; négy sarkához mintegy váracsszerűen, egy-egy kisebb terjedelmű épület volt csatolva úgy, hogy a főépület átlói derékszögben irányultak a melléképületek hátsó falainak. A négy melléképületet kőfalak kötötték össze, amelyek a főépület falával hosszú és keskeny udvarokat alkottak. A főépület nagy udvarán kívül, tehát még négy hosszú és keskeny és a négy melléképületben egy-egy kicsiny, összesen kilenc udvara volt a Neugebäudenak.¹ A négy mellék-

¹ Pontos leírását adja Barsi id. m. Aztán Friedreich Endre: gr. Batthyány Lajos utolsó napjai 7. l. (E sorok írója is elég jól emlékezik

épület közül az északkeleti, mely a mostani Hold-utca és a Batthyány örökmécse felé nézett, úgy látszik, eleitől kezdve helyőrségi fogháznak volt szánva és 1849-ben is erre a célra használtatott. Ide, a harmadik emeletre helyezték el Batthyányt egy elég tágas szobába, mely egy konyhafélén át összeköttetésben állott hűséges barátja és fogolytársa, gróf Károlyi István szobájával. Leuzendorf, a hadbíró, aki a foglyokat Olmützből Pestre kísérte és akit pár nap múlva hadbírói állásától fölmentve, a főhadparancsnokság igazságügyi osztályához előadónak vezényeltek be, megtehetette még Batthyáynak azt az utolsó reális szolgálatot, hogy szobáját, saját bútoraival rendeztethesse be s régi hűséges komornyikja, Német János, aki őt Laibachból Olmützbe és innen Pestre is követte, szolgálatára állhasson.¹

Leuzendorf jóakarátának volt köszönhető az is, hogy amint Olmützbe a bécsi parancs a foglyok Pestre küldetéséről megérkezett, azonnal diszkréten tudatta ezt Batthyányval, hogy erről a grófnét értesíthesse. Mert ha a hőslélekű asszonynak nem sikerült is útlevelet kicsikarnia Schwarzenbergtől, hogy Olmützbe mehessen férje látogatására,² sőt félig-meddig internálva tartották az osztrák fővárosban, annyit mégis ki tudott jóakarói által eszközölni, hogy, persze a hadi törvényszéknek címezve, levelezhessen a fogollyal. Batthyány tudósítását a grófné szeptember 8-án vette kézhez s kinyert engedéllyel azonnal Pozsonyba sietett férje elé, gyermekei társaságában. Itt előbb a Dunaparthoz vezető úton pillantotta meg az éppen a hajóállomásra vitt férjét; aztán nagy nehezen, háziorvosa energikus fáradozására, engedélyt kapott mindhárom gyermekével egy félórára a hajóra menni... Mélyen

az épületre, mert a múlt század 70-es évei elején, mint Mollinary-ezredbeli egy-éves önkéntes, őrségi szolgálatra volt oda 2 ízben is kirendelve.)

¹ Részleteket Friedreich Endre ad elő id. m., okiratok alapján. — Batthyány pesti fogságát illetőleg előadásom, némi levéltári adatok mellett, Friedreich adataira támaszkodik, aki ez adatokat nagy körültekintéssel és szívósággal kutatta ki s precíz kritikával használta föl.

² Beadványára a herceg azt felelte, hogy „jeder Verkehr mit den Gefangenen ist auf das Strengste verboten“. (A grófné „Visszaemlékezései, amelyeket a következőknél is fölhasználhattam.)

megható az a pár sor, melyben a vértanu özvegye Visszaemlékezéseiben ezt a rövid viszontlátást elmondja: mint csókolgatta, mint dédelgette ölében a három gyermeket a pár percre boldog apa; mint örült, hogy a kis Elemér, aki, midőn legutóbb látta, még beszélni nem tudott, most már felelni volt képes kérdéseire és mily meleg hálától ragyogó szemekkel tekintett a hű feleségre, akinek ezt az örömet és boldogságot köszönheté!... A derék asszony a legkülönbélebb és legkellemetlenebb akadályokat legyőzve sietett férje után Pestre is, ahol az Újépületben szabad volt naponként meglátogatni őt gyermekeivel együtt. Ha néha-néha rövid percekre fölvidámfította is neje és kedves gyermekei látása Batthyányt; ha hű barátjával és fogolytársával, gróf Károlyi Istvánnal néha elenyelgett is, hogy kettőjük közül kire mi büntetés vár s mosolyogva hallgatta István gróf tréfálkozását, hogy neki van a halálbüntetés szánya, mert ő egy egész lovasezredet állított a haza szolgálatába, Batthyány tehát legföljebb egy-két esztendőre lesz elítélve: bizony legtöbbször nem tudta legyőzni szomorúságát, mikor kedvesei tőle távoztak és arra gondolt, ki tudja, meddig fogja őket láthatni és keblére ölelhetni. Egyik nap minden jót remélt s nejét e reménységgel vigasztalta; másnap már halálra készíté elő. És ez nem is csoda. Az Újépület telisteli volt politikai foglyokkal; mintha a nemzet virágának nagyobb része, a legjobbak kiválasztottjai itt adtak volna egymásnak találkozót. Remény és aggodalom fölváltva tükröződött fogolytársai sápadt arcain, akikkel a folyosón¹ Batthyány találkozott és beszélhetett; a félelem, a bánat keserű könnyei patakozottak nők és gyermekek szeméből, akik a zord épületben férjüket, bátyjukat, atyjukat keresték. S alig volt nap, amelyen egy-egy kivégzés híre vagy egyéb rettentő és szigorú ítélet kihirdetése ne kavarta volna föl lelkük legmélyéig

¹ Az erre a folyósóra nyíló szobákba voltak a többek közt elzárva Tóth Lőrinc, Remellay Gusztáv, Réső Enzsel Kálmán, Könyves Tóth Mihály, Madarász József s mások. — Barsi téved midőn dr. Balassáról is ezt állítja. Szobatársától, Mezőssy Lászlótól tudjuk (Történeti Lapok, 1892. évf., „Az Újépületben, 1849 július 14—november 10-ig“ című nagyérdekű dolgozata), hogy ők a földszinten voltak elzárva. — Madarász nem beszélhetett Batthyányval; maga mondja Emlékir. 273.

a bizonytalan sorstól rettegő foglyok belsejét. S midőn szeptember közepén a bicskei plébános előtt a 20 esztendei várfogságra szóló ítéletet kihirdették s Batthyány meglátogathatta cellájában a tiszta lelkű fiatal papot: vajjon hitte-e, amivel a hadbíró Barsit vigasztalá, hogy ne búsuljon, egy-két év mulva egészen biztosan jönni fog az általános amnesztia?

Az Újépület összes lakói reményeinek és bizalmának szálai Komáromhoz vezettek. Ez a hatalmas erősség még magyar kézen volt; Haynau még nem tudta kézrekeríteni. Pedig az osztrák presztizs mindenkép azt kívánta, hogy ha már Görgey a muszkának hódolt, Komárom az osztráknak adja meg magát. Szentül meg voltak győződve a Neugebäude foglyai Batthyányval együtt, hogyha Klapka az egész országra szóló általános bűnbocsánatot köt ki a vár megadása fejében, ezt a föltételt elfogadják, csak minél hamarébb be lehessen a vár átvételével a forradalmat fejezni.

Nem ide tartozik fejtegetni, miért nem köthetett ki Klapka ilyen föltételt, midőn Haynauval szeptember 27-én Komárom átadásában megegyezett. Bizonyos csak az, hogy midőn a kapituláció híre néhány nap mulva az Újépület komor falai közé is bejutott, a reményükvesztette foglyok vérmérsékletük szerint adtak kifejezést érzelmeiknek. Voltak, akik a hozzájuk tartozókkal együtt kíméletlenül elítélték és átkozták Klapkát;¹ mások a kapituláció következményeként a forradalom lezárásától reméltek kegyelmi aktusokat;² mások ismét leszámolni kezdtek az élettel s borzadva gondoltak a hóhér kezére. Batthyányt is igazán csak ekkor kezdé ez a gondolat gyötörni s azt kérdé nejétől, tudna-e mérget szerezni neki? A megrémült asszony azzal csitítá férjét, amivel őt jóakarói biztatták s amit ő szentül hitt is, hogy férje csak néhány esztendei várfogságra fog ítéltetni. „Utánad megyek, mondá neki a remek asszony, a gyermekekkel, akárhová visznek is, nem hagylak el soha!”³

¹ Madarász József Emlékir. 274. l.

² Ezt említi Bártfay László, kézirati naplójában (gr. Károlyi nemzeti ségi ltár, Friedreich professzor úr szíves közlése).

³ A grófné „Visszaemlékezései” 1848 okt. 4. alatt.

A Komárom megadásáról kötött egyezséget követő napon, szeptember 28-án, a pesti haditörvényszék kérdést intézett Kempen altábornagyhoz, mint a pesti katonai kerület parancsnokához, hogy mi történjék azokkal a gróf Batthány Lajos pörére vonatkozó vizsgálati és haditörvényszéki iratokkal, amelyek hozzá, a pesti haditörvényszékhez, brevi manu minden ujjszatolás vagy utasítás nélkül küldettek le Bécsből? ... Kempen tudta, hogy Haynau mennyire érdeklődik az ügy iránt s ha eddig nem sürgette meg újra, ez csak azért maradt el, mert egyelőre Komárom dolga foglalta le az erőszakos ember minden gondolatát. Azonnal utána küldé hát a pesti haditörvényszék megkereső iratát,¹ mely Haynaut a komárommegyei Ácsnál levő főhadiszállásán találta, ahonnan nem is volt szándéka mindaddig eltávozni, amíg Komáromból a magyar seregek a megegyezés értelmében mindenestül ki nem vonultak és helyüket a császári csapatok a várban, a városban s az összes kiterjedt védművekben el nem foglalták. E műveletek teljes befejezése október 4-ére, a fiatal császár nevenapjára volt tervbe véve. Hogy aztán Pestre tér-e vissza Haynau vagy Bécsbe megy-e jelenteni, mint Paskievics tette, hogy Magyarország Főlséged lábai előtt fekszik: azt még maga sem tudta. Az idő azonban gyorsan repült. Csaknem a küszöbön állott már október 6-ika, Latour rémes lemészárlásának évfordulója; az a nap, amelyen a véres bosszú ünnepét határozta el megülni, miután az augusztus 31-i kikorrigált minisztertanácsi végzés most már szabad kezet adott a szörnyetegnek.

Kempen jelentésének vétele után azonnal megtette hát a szükséges intézkedéseket Haynau. Szeptember 30-i parancsában tudatta Ácsról magyarországi helyettesével, herceg Liechtenstein Ferenc altábornaggal a teendőket. Egyik szárnysegéde, Andrassy Norbert őrnagy zimonyi küldetéséből visszahajózva, Pestet október 2-ika és október 4-ike közt fogja, így szólt a parancs, érinteni. A herceg kötelessége lesz intézkedni, hogy Andrassyt megérkezésénél egy katonatiszt várja a Batthány-pör irataival, aki ezeket elismervény mellett átadja Andrassy-nak, anélkül, hogy a gyorshajó az átadás és átvétel ténye

¹ Kempen Haynauhoz. *Irományok* 204. sz.

miatt gyors futásában a legkisebb idővesztéséget is szenvedje.¹ Így is történt. Október 3-án a pöriratok az ácsi főhadiszálláson Haynau kezében voltak. Lehet, hogy a votum informativumot ott fölolvastatta; de nem valószínű, hogy annyi időt szakított volna magának; a kegyelmi ajánlatot pedig bizonyára félretette. Neki teljesen és tökéletesen elég volt az ínye szerinti, a céljainak, nézeteinek és elveinek mindenkép megfelelő ítéletlevelet átolvasnia és annak értelmében „példát statuálni a világnak“. Sajátkezűleg írta hát oda, hogy „kihirdetendő és végrehajtandó“; aztán aláírta nevét: Haynau táborszernagy s melléje nyomta hivatalos pecsétjét.²

Az ekként helybenhagyott ítéletlevelet az előírt szabály szerint külön borítékba zárva, lepecsételteté a táborszernagy és azután külön futárral az összes pöriratokkal együtt leküldé még aznap, október 3-án, Pestre, herceg Lichtenstein Ferenc altábornagy kezéhez.³ Kísérő iratában szigorúan meghagyta Haynau a hercegnek, hogy a kellő intézkedéseket a pesti kerületi parancsnokság által a pesti katonai törvényszék útján *késedelem nélkül* tétesse meg.⁴ Ez azt jelentette, hogy a lepecsételt ítéletlevelet fölbontatni, az ítéletet a vádlott előtt a pesti katonai törvényszék egy kiküldendő hadbírája által kihirdettetni és aztán végrehajtatni Kempen kötelessége lesz.⁵ A végrehajtás napját ez a parancs nem nevezi meg; csak azt hangoztatja, hogy késedelem nélkül történjék. Haynau e felelősségét egész bizonyos, hogy külön sürgönye, mely nem maradt ránk, de amelyre a később elmondandókból következtethetünk, korrigálta s ez a külön sürgöny szigorúan meghagyta, hogy a végrehajtásnak október 6-án, Latour meggyilkoltatása évfordulóján minden körülmények közt meg *kell* történnie. Arra is figyelmezteté leiratában Haynau a herceget, hogy a pesti helyőrség olyan állapotban és olyan készenlétben tartas-

¹ Haynau Liechtensteinhoz, Ács, 1849 szept. 30. *Irományok* 206. sz.

² Lásd *Irományok* 197 sz. végében!

³ Ezt Kempen naplójából tudjuk ad okt. 3. (Jos. Karl Mayr, *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen stb.* Wien u. Leipzig, 1931).

⁴ Haynau Liechtensteinhoz, Ács, 1849 okt. 3. — *Irományok* 207. sz.

⁵ Kempen július végéig pozsonyi kerületi hadparancsnok volt. (Életrajza I. K. Mayr most id. kiadványában.)

sék, hogy képes legyen a kivégzési aktusnál netán előforduló mindennemű incidensnek teljes biztossággal ellenállni, minden véletlennek az útját bevágni; aminek a főparancsnokság helyettese Kempenhez intézett parancsában természetesen azonnal meg is felelt.¹

Az ítélet kihirdetésének terminusát Kempen dolga volt hát késedelem nélkül meghatározni; a pesti katonai törvényszéket erre a célra kirendelni és kiszemelni egyet az ezen törvényszékhez beosztott auditorok közül.

A kihirdetés október 5-én reggel történt meg a katonai büntetőeljárás szomorú ceremóniái között. A haditörvényszék tagjai a teremben utcát formáltak olymódon, hogy az utca felső végét az elnök és hadbíró zárta el, tőlük jobbra és balra pedig az utcát formáló törvényszéki tagok állottak.² Az elnök kardot rántott s a mellette váró dobosnak a meghatározott hívójel háromszori dobolását parancsolta meg, amire aztán Batthyányt a mondott utca nyílt végéhez vezették. Az elnök ekkor fölbontotta a lepecsételt ítéletlevelet, átadta fölolvadás végett a kirendelt hadbírónak. Szabály és szokás szerint annak a hadbírónak lett volna ez kötelessége, aki a pört folytatá s az ítéletet megfogalmazta s így bizonyára Leuzendorfra hárult volna rendes körülmények között ez a szomorú officium, ha őt már előzőleg be nem rendelték volna a főhadparancsnokság igazságügyi osztályához előadónak. Helyébe Kanzler Károly százados-hadbíró lépett, aki addig semmi tudomással nem bírt az ítéletlevél tartalmáról.

Batthyány, mint a katonai fogház jelen volt főfelügyelőjétől, Pollák Józseftől tudjuk, nyugodt arckifejezéssel lépett a törvényszék elé;³ semmi sem mutatta, hogy halálos ítéletre gondolt volna. Ártatlansága teljes tudatában joga volt e végetes pillanatok alatt erre nem gondolni, ha előzőleg a bizonytalanság kínzó érzetében a napról-napra megújuló kegyetlen ítéletek hírei között meg-megrendült is ügye igazságába vetett

¹ U. o. és a főhadparancsnokság leirata Kempenhez, Pest. 1849 október 5. *Irományok* 208. sz.

² V. ö. Friedreich E. id. kis művét (különnyomat a Századok 1927. évi IV—VI. számából). Utalok az általa fölhasznált kútfőkre.

³ Friedreich Ede id. szép kis művében.

bizalma. Kétségtelenül hozzájárult nyugodt magatartása okaihoz azoknak az elejtett szavaknak rejtélyes ígérő értelme, melyek a hadbíró ajkáról Olmützben elröppentek; az őszinte megbecsülés és tisztelet, melyet iránta az olmützi haditörvényszék tagjai tanusítottak; a biztató derű Leuzendorf arcán, mikor a kegyelmi kérvényt Bécsbe expedialta; aztán a remény, hogy tán neje rokonsága és jóakarói ajánló szavai sem hangoznak el egészen hatástalanul. Nyugodtan hallgatta hát azokat a vádakat, amelyeket az ítéletlevél felsorolt s amelyeket ő az előnyomozási és későbbi kihallgatások során untig ismert és ismételve is nem egyszer megcáfolt... De megdöbbszent, mikor a hadbíró szájából a nem várt halálos ítéletet kellett megértenie; a következő pillanatban pedig lelke legmélyéig megbántódott, bennsejében megrendült és megrázkódott, mikor az ítéletlevél végén a halálos büntetés módját, a kötéláltali gyalázatos kivégzést kellett hallania... Még ha kegyelmet kapna is: még akkor is érthetetlen és hihetetlen a gondolat, hogy akadt ember, aki őt útszéli betyárok, rablógyilkos haramiák sorsára tartja méltónak!...

Az ítéletlevél fölolvassása után a hadbíró kettétörte a szimbólikus fehér pálcát; tompán és szaggatottan bűgött be a megilletődött csöndbe a dobszó és míg a halálraíteltet nem vissza szobabörtönébe, hanem a siralomházba vitték, a hadbíró kötelessége szerint ráírta a Haynau által megerősített és fölolvassott ítéletlevélre a záradékot: „Kihirdettetett 1849 október 5-én délelőtt félkilencor. Kanzler százados-hadbíró s. k.“¹

Rettenetes órák voltak azok, melyeket Batthyány a siralomházban töltött, neki is, de főleg nejének. El-elakad az ember lélegzete, mikor a grófnő Visszaemlékezéseiben a lelki szenvedések óceánjáról olvas, amelyet e kitűnő asszonynak e nehéz órák alatt át kellett úsznia.

A borzasztó hírt hozzá, a lakására, egy volt honvéd vitte meg, akit büntetésül a császári seregbe soroztak és szolgálatra az Újépületbe osztottak be.² A grófné mindaddig nem tudta földadni a reményt, hogy férjét csak rövidebb vagy hosszabb

¹ Lásd az ítéletlevél végét. *Irományok* 197. sz.

² Friedreich id m. különnyomat 20. l.

időre fogsággal fogják büntetni. Hiszen ezzel biztatták jó emberei, ismerősei, akikhez fordult, akiket kérdezett. Sőt maguk a jobblelkű katonatisztek is. Nem mondotta-e neki pár hóval azelőtt maga az az őrnagy, aki férjét Windischgrätz parancsára elfogatta, hogy örömmel fogja a grófot nejehez visszavezetni? Nem bízatta-e őt néhány héttel azelőtt a pozsonyi várban egy másik őrnagy, a lovagias és művelt Haymerle, amikor őt férje cellájából a vár lábáig lekísérte, hogy e szomorú napokra nemsokára vidám esztendőök következnek? S nem mondotta-e magának az elítélt bicskei papnak is maga az ítélkező hadbíró, hogy ne búsuljon, mert egy-két esztendő múlva általános amnesztia lesz? ... És most, íme, itt a rettenetes, az írtózatos ítélet! A lélekerős asszonyt a hír hallatára eszmélete elhagyta, elájult... De amint eszméletre tért s az észbontó megszédülésből kissé összeszedte magát, a gyöngö testben újra urrá lőn az erős lélek. Látnia kell férjét és beszélnie vele minden áron! És minden lehetőt elkövetnie, hogy az ítélet végrehajtása néhány nappal elhalasztódjék. Föl fog menni Haynauhoz Komáromba vagy a császárhoz Bécsbe e napok alatt és meg hozza az ítélet megváltoztatását.¹

Szegény hős asszony, szegény hű feleség, szegény jó anya!

Legelőbb Leuzendorft kereste. Nem tudta, hogy ez a hatalmas szervezetű ember, mikor értésére esett az ítélet kihirdetéséből, hogy Haynau a kegyelmi ajánlást semmibe véve megerősíté a formális ítéletet, összerogyott s fölocsudva nyílt helyen, sokak hallatára hallatlan gonoszságnak bélyegző a főhadparancsnok eljárását.² A grófné ezt nem tudva, bízott Leuzendorf közbenjárásában vagy legalább kalauzolást óhaj-

¹ A grófné Visszaemlékezései — és Friedreich id. m.

² Leuzendorf följegyzései (Leuzendorf Egon úr birtokában. Friedreich prof úr szíves közlése). És Skacel, föllebbviteli katonai tvszéki tanácsos előadása: „Leuzendorf beim Einlangen des mit Ratifikation versehenen Todesurteils über den Grafen Batthyány ohmächtig geworden sei und erklärt habe, die Ratifikation dieses Urteils sei eine Infamie“. (Tursky törvényszéki elnök leirata a (magyarországi) 3. hadsereg parancsnokságához, 1850 szept. 22. Kriegsministerium Präsid. 1852/8696. sz. (a Leuzendorf ellen folyt vizsgálat ügyében. V. ö. jelen mű V. fejezetével).

tott tőle nyerni. Leuzendorft azonban a grófné hiába kereste; mert a hadbíró azalatt Kempennél járt a végrehajtás elhalasztása végett, de persze hiába. Valószínűen azért is nem akart aztán a grófné szemei elé kerülni többé. Félt, hogy az asszony neki ugyanazt fogja mondani, amit Batthyány a feleségének mondott: „Vagy Leuzendorf csalt meg, vagy Leuzendorft csalták meg“. És mivel bizonyítsa ő aztán be, hogy ő nem csalt, csak erősen és gyászosan, minden jogos várakozás ellen csalódott annak az igazságszolgáltatásnak a tisztességében, amelyet szolgálnia esküje kötelezte? ...

Kétségbeesetten futott a grófné Kempen altábornagyhoz, de ez bocsánatot kért, hogy teljességgel nem fogadhatja. Aztán Haynau helyettesét, az emberséges Liechtenstein herceget kereste; de ez meg eltűnt, sehol sem volt található. Ők ketten persze tudták, hogy a teljhatalmú Haynautól sem az ítélet megváltoztatása, sem a végrehajtás elhalasztása ügyében nincsen fellebbezés, Haynautól magától pedig kegyelmet várni, kegyelmet nyerni képtelenség. Ezért bujtak el mind a ketten a kétségbeesett asszony tekintete elől. A humanus Liechtenstein már október 3-án estve, midőn a megerősített ítéletlevelet Haynau parancsa szerint Kempennek átnyújtá, mélyen meg volt illetődve, mert ő tudta, hogy az ítéletlevél mit tartalmaz. De még a szigorú, szolgálati ügyekben a kíméletlenségig kemény Kempent is megrendíté az ítélet kihirdetése. Nincs semmi okunk a legkevésbé is kételkedni azon bejegyzése őszinteségében, amelyet naplójába október 5-én estve beiktatva találunk: „a nap kínos benyomásai üldöztek engem s a legsötétebb hangulatba ejtettek; a fölöttem állók rendeletét teljesítenem kellett és nem volt hatalmam valami változtatást tenni“.¹ Hiába ostromolta hát a szánalomra méltó nő Kempent császárpárti sógora a nagy aulikus gr. Károlyi Lajos, a derék gr. Szapáry Antal és Csekovich Jánosné útján. Ez az utóbbi végre meghozta Kempentől délután a lesújtó üzenetet, hogy az ítélet másnapra kitűzött végrehajtása semmiképen el nem halasztható²...

¹ Kempen naplóbejegyzései október 3. és október 5. Mayr id. művében.

² „Visszaemlékezések“ és Friedreich id. m. 22. 1.

Tehát férjének meg kell halnia! De minő halállal?! A bitófán!...

Batthyányné ismerte férjét. Tudta, hogy a törhetetlen büszkeségű, mindig és minden körülmények közt bátor férfiú, aki nem egyszer nézett a szeptemberi pesti zavargások alatt a halállal farkasszemet, az acéljellelű, a szilárd lelkű ember, aki fogságában a kihallgatások alatt a maga igazának evangéliumára támaszkodva oly merészen, oly keserű igazságokat vagdosott a hatalom szemébe, hogy ez az ember, az ő dicső férje nem fél a haláltól, mert a félelemnek, a magátféltésnek még ösztönös érzete sem férközhetett lelke húrjaihoz... De tudta az asszony azt is, mert együttérzett férjével, hogy bár nem a halál, nem a kimúlás a kétségbeejtő, ha már egy eszméért meg kell halni; de azt a kristálytisza büszkeséget sárba tipró, megszégyenítő — az akasztófa!... Persze nem gyanították és nem sejtették sem ő, sem a férj, hogy azon a napon a nemzeti ügy többi vértanuinak halála a bitófát dicsfénnel fogja körülövezni, hogy a bitófa egy szent ügy szimbólumává magasztosul!

Kínos elhatározás terve forrongott a grófné lelkében. Mikor vele Csekonics Jánosné közölte, hogy az ítélet végrehajtását Kempennek nem szabad elhalasztania, elmondá neki azt is, amit a tábori főpaptól, Cziglertől, hallott. Ez a főpap a siralomházban ülő Batthyánnak följajnlá szolgálatát, a vallás vigasztalásával enyhíteni utolsó percein; de Batthyány megköszönve, olyan papot kívánt, akit neki a neje küldhet. Miért? kérdezte önmagától a grófné és eszébe jutott, hogy férje már egy ízben minden lehetőségre való tekintettel mérget kért tőle s bizonyára azt hiszi most, hogy neje ezzel a saját maga választotta pappal ezt a mérget elküldheti neki. Lelkébe látott férjének. De méreg sehol nem volt kapható; hetek óta tilos volt a gyógytárakban bármi mérget kiszolgáltatni. Szörnyű helyzetében, irtózatos vívódásai között mit tegyen az összetört asszony?... Férjének jóbarátja, a derék jó Szapáry Antal is, aki a katonai hatóságoknál szintén, persze sikertelenül, közbenjárt s a kivégzésről éppúgy vélekedett, mint maga Batthyány, azt kérde a grófnétól: van-e férjének mérge? „Remélem, mondá, hogy van; mert a halál „*azok*“ kezéből neki is bizonyosan oly irtózatossá, mint én nekem lenne az ő helyzetében és halás vol-

nék aziránt, aki keresztülszúrná szívemet, ha legjobb barátom volna is; sőt éppen legjobb barátomtól várnám meg ezt“.¹

„Keresztülszúrná szívemet!“ Ez a szó, ez a gondolat talált az izgatottságtól félig-meddig elbódult asszony lelkébe. Van neki egy töre, egy kis dísztöre, melyet egykoron ajándékba kapott. Ezt fogja elküldeni a siralomházba a pappal vagy maga elvinni, ha bejuthat még egyszer utolsó búcsúra férjéhez. „Szörnyű lelkiállapotában, mondja ez utolsó napok historikusa, nem gondolt arra, hogy férje jobb hasznát vehetné egy éles toll-késnek“!²

Batthyányt a hadparancsnokság nem akarta férje látogatására a siralomházba beereszteni. De gróf Károlyi Lajos végre mégis rá tudta venni Kempent az engedély megadására.³ Öt percnyi időt adtak a nőnek, hogy gyermekei nélkül búcsút vegyen férjétől. „Ez a kevés perc, melyeket vele tölthettem, írja Visszaemlékezéseiben a grófné, mindamellett, hogy életem legszomorúbb és legkeserűbb percei voltak, mégis oly drága emlék, hogy semmi a világon nem pótolhatná. Csak akkor tudtam meg, mennyire szeretem őt!... Mikor az ajtó kinyílt, berohantam a szobába karjai közé; szólni nem tudtam, csak zokogtam. Csak bírtam volna akkor valami varázserővel és láthatatlanul tűnhettem volna el vele együtt!... El-el egy más országba, ahol még ismerik az igazságot vagy meghalhattam volna ott vele együtt a kegyetlenek pribékjei előtt“!

Az elsőemeleti homályos szobában, melyet siralomháznak rögtönöztek, a grófné bennlétekor is ott állott az egyik űr az ajtó előtt, a másik az ablaknál, a szoba közepén levő asztal mellett pedig, melyen a feszülettől jobbra és balra egy-egy gyertya égett, egyfelől a porkoláb, másfelől Kanzler százados-hadbíró figyelt és így Batthyányék csak suttogva, félhangon beszélgethettek: a gyermekekről, akiknek az apa csókjait és áldását küldte, a kétségbeesett lépésekről, melyekkel a nő a végrehajtás elhalasztását kísérlette meg. Megbeszélték, hogy a gróf halála után neje hová menjen, aztán fölhatalmazta nejét a

¹ A grófné Visszaemlékezései.

² Friedreich id. m. 22. 1.

³ Kempen naplóbejegyzése október 5. id. h.

gróf, hogy Laibachban készült védiratát közzététel végett Eötvösnek, ha megjön az ideje, átadhassa¹... Mindezt, bár szomorúan, de nyugodtan mondta nejének a halálraítélt férj. „Oly szép, oly magasztos volt, írja a grófné;² szemei fénylettek a könnyektől, melyeket visszatartott, hogy ne lássák őt sírni azok, akik martirt csináltak belőle... Mint egy szent előtt szerettem volna térdre borulni előtte!“...

Az idő azonban mult és a rettenetes, a görög tragédiák legborzasztóbb jeleneteire emlékeztető pillanatnak be kellett következnie: a porkoláb, aki fürkésző szemmel figyelte a beszélgetőket, Kanzler hadbíróhoz fordult. Ezt a mozdulatot használta föl a grófné s odasúgott férjének: „Mérget nem hozhattam, de itt van ez a tör“ — és a gróf mohón kapott a törhöz. „Borzasztó perc volt ez, mondják a Visszaemlékezések, hogy én adom át neki a fegyvert, mellyel életének végét fogja vetni. Ez a gondolattal kétségbeejtett engem és mégis megtettem. Ő kívánta, kötelességemnek tartottam“.³

... A szívettépő búcsúzás után Batthyány egy francia abbénak, a gróf Károlyi István családja bizalmasának látogatását fogadta, aki a vallás vigasztaló szavaival igyekvők a halálraítélt lelki sebébe balzsamot csöpögtetni.⁴ Az abbé távozása után a gróf magára maradván, előkészült a tör használatára. Kért és kapott egy katonaágyat, melybe harmademeleti szobájából matracát és ágyneműjét lehozták. Kilenc után sokáig járt föl s alá szobájában; nehéz lépteit a síralomház alatti szobában, ahol Mezőssy László, Balassa orvostanár és Almássy Sándor hevesi alispán tartattak fogságban, Mezzőssyék 11 óráig jól hallották.⁵ Aztán leült ágya szélére s megírta nejének azt a remek

¹ Eötvös tanácsára a grófné ezt a Védiratot Svájcban Horváth Mihálynak adta át, aki azt Függel. Harc történetében föl is használta. L. *Irodalmok* 138. sz.

² „Visszaemlékezéseiben.“

³ U. o.

⁴ Erről a francia abbéról és arról, hogy mért nem élhetett a gróf a józsefvárosi plébánus, a derék Szántóffy vigasztalásával, l. Friedrich többször idézett alapos dolgozatát.

⁵ Mezőssy László közleményei: „Az Újépületben 1849 július 19-től november 10-ig“. Történ. Lapok, 1892. évf.

búcsúlevelet, egy nemes és nagy lélek hattyúdalát, melynek eredetijét az özvegy kívánságára ennek halálakor (1888 szeptember 29.) koporsójába tették.

„Hiába vártunk, drága feleségem, így kezdődik a levél,¹ a humanitás utolsó szikrájára, hogy még egyszer láthassalak. Még ezt is megtagadták Tőled — és így e sorokban ismétlem mélyen érzett forró hálámat és csudálatomat gazdag kincsei előtt tiszta szerelmednek, melyet nem voltam képes megérde-melni. Itt a halál küszöbén mondom, hogy ez az egyetlen vét-kem, amelyet magammal a sírba viszek... Gondolj rám meg-bocsátó érzéssel és szerelmünk első éveinek emlékével. A gyer-mekeket áldd meg és csókold meg helyettem. Okuk nics atyjuk miatt szegyenkezni. Halálom gyalázata előbb-utóbb azok fejére száll vissza, akik engem igazságtalanul és hálátlanul legyilkol-nak. Ebben az ünnepélyes órában esküszöm, hogy lelkembe soha nem lopódkodott be a király vagy a monarchia elleni árulás gondolata és hogy hazámhoz mindig hű valék. Azért kell meg-halnom, mert a törvény és a királyi eskü volt zsinórmértékem; sem jobbra, sem balra nem hagytam magam visszaélésre el-ragadtatni. Viam meam persecutus sum — ezért ölnék meg engem... Ennyit a gyűlöletes politikáról, a *Te* megnyugtató-sodra, noha erre Neked nincsen szükséged; mert *Te vagy az egyedüli*, aki soha nem kételkedett bennem. Hadd el ezt az országot a gyermekek kedvéért, mert jövőjük már csirájában megbúzhódnék. A Te vagyondod elég lesz nekik és jobb a sze-rényebb sors, mint alamizsna azok kezéből, akik őket árvákká tették... A nekem szánt gyalázatot — bitófát — remélem, hogy kikerülöm; mert e célra régóta tartok egy szabadító szert magamnál²... Fogadd még egyszer búcsúcsókomat. Szívemben a Te képeddel, ajkimon a Te neveddel halok meg“!...

¹ A németnyelvű levelet Batthyányné másolata után teljes szövegében közli Friedreich id. m. 28—29. lapjain. — Horváth Mihály fordítása (Függetl. Harc, 1865. III. köt., 564.) nem teljes. En sem közlöm itt teljes egészében.

² A minden ízében gentleman Batthyány ezt azért írta, hogy öngyilkos-sági kísérlete miatt senkinek (sem őrizetének, sem gyóntatójának, sem bárki ruásnak) ne legyen semmi kellemetlensége. A francia abbé meghurcoltatásáról, akit a tör bevitelével gyanúsítottak s az egész emiatti vizsgálatról lásd Fried-reich id. művecskéjét.

A levél megírása után Batthyány lepihent. Minden elcsendesedett. Az örök, a porkoláb mélyen hallgattak. Hadd aludjék a kifáradt fogoly még néhány órát a másnap reggeli félhatra kitűzött kivégzés előtt... De a fogoly nem aludt. Isten a megmondhatója, mily gondolatok rezegtek végig lelke hárfájának megtépett húrjain. Visszaemlékezés azokra a küzdelmes, de szép esztendőkre, amelyek alatt nemzete legjobbjainak sorában, majd ezek élén lélekemelő föladatokat tűzött maga elé. Terveket és föladatokat, amelyek az egykori mestere, a legnagyobb magyar által tetszhalottaiból fölrázott és talpraállított nemzetet új útra, az új idők fölfelé és előrehaladó ösvényére vezesék. Arra az ösvényre, melyen ingoványokon keresztül nyílt mezőre juthat, ahol főúr és fölszabadított jobbágy, nemes és polgár, magyar és minden testvérnépe kezefogva, egy hatalmas és erős, saját sorsa fölött úr és szabad Magyarországot építenek föl. Visszaemlékezés azokra a viharos vajadásokra, amelyek szülötte, az új alkotmány, annak a szép jövőnek záloga, alapja lesz vala. Fülébe zengett a királyi eskü, a lelkek és szívek mélyéből kitörő hozsánna, mely a fölséges eskü elhangzó szavaira fölzúgott. De e bűbajos képeket homályba boríták a cselszövény, az árulás, a fölbujtott nemzetiségek véres harcának sötét árnyai. Majd lobbót vetett emlékezetében a megcsalt, a kijátszott nemzet elkeseredésének lángja, a becsületes rajongók méltó dühe, mely nem akart törvényt ismerni a törvényszegővel szemben. És ott látja magát a két áramlat sodrában, amint a törvénytisztelet, a királyi eskü és a józan ész hármas sacramentumával kezében és e sacramentumok erejébe vetett élő hitével lelkében hónapokon keresztül gátra gátat emel a hullámok összecsapása ellen. De mindez nem használ semmit; a sacramentumok ereje megtörik, a küzdőt az ár elborítja. Uram, fiat voluntas Tua! De nem oly gyalázatos véggel! Ezt, Uram, Te nem ákarhatod... Fejére húzta az ágytakarót, megtapintotta, megforgatta a tompaélú kis disztört; meleg hálával gondolt a kézre, mely neki ezt a szabadítót hozta és azzal az eréllyel, melyet belé a természet oltott és amelyhez most a legvégső elkeseredés emberfölötti ereje járult, mély sebet hasított nyakán hátul a nyakcsigolyánál, oda, ahová az emberiség legrútabb szörnyetege a kötelet szánta...

A véres műtét csak félig sikerült. Ha Batthyány csak egy ujjal hátrább szúr vala be nyakába a nyakszirt felé, azonnal meghalt volna. Ezt a híres orvostanár, a fogoly Balassa mondá,¹ akit más orvos híján riasztott föl alvó társai, Mezőssyék közül a megrémült porkoláb. Mert csak reggel öt óra felé, midőn a kivégzésre előkészítendő Batthyányt fölkelteni akarták s a nagy vérvesztéstől kimerült ember az ágyból fölkelni nem tudott, csak ekkor vették észre a porkolábok, hogy mi történt. Balassa a sebet megvizsgálván és bekötözvén, a leghatározottabban tiltakozott a kivégzés ellen. De a hamarosan odarendelt katonaoorvosok erősítőszereket adtak be Batthyáynak, borral itatták, kezeit lekötözték, hogy sebéfől ne szaggassa. Remélték, hogy délutánig vagy estig a sebajkak összehúzódnak úgy, hogy a megparancsolt kivégzést — mert Haynau nem tréfál! — végre lehet a kitűzött napon és módon hajtani. A rendkívüli eset miatt kiküldött bizottság azonban végül is megállapította, hogy a bitóhalál lehetetlen. Nemcsak irtózatos volna a vérző sebre kötélhurkot vetni, hanem minden félig tisztességes embert is megborzosgató, megbotránkoztató, világraszóló, képtelen kegyetlenség. A fölvelt jegyzőkönyv alapján² tehát a habozó Kempennek gyorsan kellett határoznia, mert október 6-át átlépnie, a kivégzést az ítélet szerinti mód miatt elhalasztania, míg a seb nagyjából bezárul, de még egyetlenegy nappal sem volt szabad... A rideg és kemény Kempen jól ismerte a bresciai hiénát. Kötél helyett legyen hát golyó, de október 6-án.³ A bitófát tehát Batthyány elkerülte. Mégsem hiába hozta neki a szabadítót az áldott lény, akinek liliomtiszta lelkén akkor éjjel a pokolinál is kínosabb kínok viharzottak át attól a szörnyű, kétségbeejtő reménnyel küzdő gondolattól, hogy talán az utolsó pillanatban a kivégzés küszöbén határozták el a földi hatalmak a kegyelem fehér kendőjét meglöbogatni és akkor már nem fog élni az, akinek ez a kegyelem szólna; mert az ő töre ölte meg!...

¹ Mezőssy László id. h.

² Batthyány utolsó két-három órájáról, a fölvelt jökönyvről részleteket közöl Friedrich id. dolgozata. Ő kutatta föl az ezekről szóló hadi törvényszéki ered. iratokat.

³ Kempen jelentése Haynauhoz 1849 október 6. *Irományok* 209. sz.

⁴ Megrendítők a „Visszaemlékezések“ idevonatkozó sorai!

Este 6 óra előtt nagyszámú katonság vonult föl az Új-épület elé. Bent a siralomházból pedig megindult a gyászos menet. A katonaőrség között elől a foglár, Karger Károly; utána Batthyány, a kirendelt katonai pap, Ungváry György, a 3. huszárezred lelkésze és egy katonaorvos közt; mögöttük az ügyeletes őrmester. Midőn a siralomház alatti szoba előtt, ahol Mezőssy, Balassa és Almássy fogva voltak, a menetet Mezőssyék az ablakon keresztül elhaladni látták, „mindhárman leborultunk, írja Mezőssy, s fohászkodva vártuk a nem messze levő percet, melyben a legnemesebb lélek Istenéhez száll”.¹

A vesztőhely az Újépületen kívül az 5. számú pavillon kapuja előtti téren, az úgynevezett Holzplatzen, ott, ahol most az örökmécs ég, volt kijelölve. A bilincsbevert, vérevesztett, elgyöngült fogoly a pap karjára támaszkodva minden erejét összeszedni kényszerült, hogy a pár száz lépésnyi utat a siralomházból kibírja. Fején arannyal hímzett kékselyem házi sapkája volt; fekete öltözetétől élesen elütött viaszfehér arca. De ezt a viaszfehér arcot tiszta lelkiismeret nyugalma sugározta be; csodálatosan fölemelő szelidség ömlött el rajta.²

„A Holzplatzen a vesztőhelyre, az Újépület falához érkezve, Kanzler hadbíró újra fölolvasta az ítéletet. A foglár az előírás-hoz híven háromszor kiáltott kegyelemért; a hadbíró válaszára, hogy Istennél a kegyelem, Batthyány letérdelt. Szemét Ungváry tábori káplán kötötte be. Hat vadászkatona lépett elő, ezek közül az első három lövésre emelte fegyverét, mire Batthyány fölkiáltott: „Allez Jäger, Eljen a haza!”³ A vezénylő őrnagy harmadik kardsuhantására a lövések eldördültek. Batthyány arca bukott. Mind a három golyó talált; egyik szívét, a másik mellét, a harmadik pedig homlokát fúrta át s hátul kivetette agyvelejét.”⁴

Holttestét még akkor éjjel kivitték az azóta régen föl-hagyott józsefvárosi temetőbe, ahová csak hárman, köztük a

¹ Mezőssy L. közleménye id. h.

² Friedreich id. m. 33. lapján, szemtanúk után.

³ Ezt maga a szem- és fültanú porkoláb Karger mondotta el Mezőssyéknek, — Mezőssy id. h.

⁴ Friedreich id. m. 33. 1. szemtanúk után. — Az ú. n. Strafprotokoll hivatalos adatait lásd *Iroményok* 210. alatt.

derék háziiorvos Hausmann és Szántóffy plébános kísérték ki. De a hevenyészett sír alkalmatlan volt s így a tetemet még az éj folyamában a Ferenciek kriptájában helyezték el... A Pest-ről kitiltott özvegynek pedig még a koporsóra borulnia sem volt szabad!...¹

Az ítélet végrehajtását másnap, október 7-én jelentette Kempen a Bécsben időző Haynaunak. Röviden utalt arra, hogy Batthyány elvérzésétől, természetes halálától lehetett tartani s ezért nem maradt más hátra, mint a golyóhoz folyamodni. De a rideg ember, mint már föntebb mondtam, ismerte teljhatalmú főnökét, az impetuózus vadállatot; gyanítá, hogy a golyó általi, katonai szempontból tisztességes halál nem lesz inyére s azzal a megjegyzéssel akarta őt előre csillapítani, hogy „a delikvens fölött a közvélemény élesebb ítéletet mondott, mint a hadi törvény, mert a közönségben a részvétnek egyetlen hangja sem emelkedett; ellenkezőleg a végrehajtott ítélet általános helyesléssel találkozott.”²

Ez a megdermesztő hazugság még arról a nagyobb részben katonaságból álló közönségről sem volt elmondható, mely a kivégzés szemtanuja volt. Még maga leírója, a szűkszávú Kempen is egészen másként érzett: naplójában írja október 6-ról, hogy nem tudott a kínos, a rossz érzésektől szabadulni.³ Ezzel a hazugsággal, ismétlem, Haynaut akarta mintegy lefegyverezni, de ez nem sikerült neki. A vérszopó táborszernagy az október 8-án este vett jelentést másnap ugyan betérjeszté Schwarzenberg elé;⁴ de éktelen dühében vénasszonyos gyöngeséggel, kato-

¹ Részleteket a „Visszaemlékezések és Bártfay László említett kéziratoss naplója hoz. — Az ítéletnek a vagyonkobzásra vonatkozó része már előzőleg végrehajtva lön a kincstár számára. Batthyány magyar-, horvát- és stájerországi hatalmas birtokait apródonként eladta a kincstár, úgy, hogy a család az 1867-i amnesztia által csak a stájerországi burgauai uradalmat kaphatta vissza. — Ikervárat, a boldog esztendőök színhelyét az özvegy vásárolta vissza. De híven férje utolsó levelében kifejezett kívánságához, kérni soha nem kért vissza egy talpatatnyit sem az elkobzott birtokokból! L. Friedreich id. m. 24. — II. Rákóczi Ferenc óta ekkora vagyonai áldozatot soha senki nem hozott egy eszméért s a nemzeti ügyért!...

² Kempen Haynauhoz 1849 október 7. *Irományok* 212. sz.

³ Kempen naplója id. h.

⁴ Min. Rat. 3915 ex 1849 melléklete.

nához nem illő hitvány ellágyulással, kötelelességszegéssel vádolta meg Kempent, amiért Batthyányt kímélte, a bitófa helyett a golyót merte választani... Haynau e leirata nem maradt ránk; az embertelenség e hihetetlen dokumentumának tartalmáról Kempen védekezéséből értesülünk. Az altábornagy sértődve tiltakozott főnöke nemtelen szemrehányásai ellen s hajmeresztő részletességgel adta elő intézkedése okait. „Batthyány nyakán a seb, írja a többi közt, éppen ott volt, ahol a hóhérnak a kötélen csomót kellett volna kötnie, ami újra erős vérvesztést idézett volna elő s az emiatt elalélt Batthyány testét erőszakkal kellett volna a bitó köteléhez fölemelni. Gondolni lehet, hogyan hatott volna ez a közönségre. Ezt a hatást megelőzni tisztemben állott; de mivel a kivégzésnek október 6-án meg kellett történnie, nem maradt más mód és választás, mint a golyó.”¹ Nem valószínű, hogy Kempen okai Haynaut meggyőzték; de az altábornagyot megnyugtatta az, hogy főnökénél humanusabb fölfogását és eljárását az udvarnál helyeselték.²

XXIV. FEJEZET.

Altalános fölzúdulás Batthyány kivégeztetése miatt. — Az osztrák közvélemény elítélő megnyilatkozása. — Megbotránkozás Németországban. — A „Leuchtturm“. — A közvélemény Franciaországban és Angliában. — Palmerston lesújtó ítélete. — Ponsonby hitványsága. — Schwarzenberg hazugsága. — Gróf Szécsen küldetése Londonba. — A bécsi minisztérium igazolni kívánja magát az európai közvélemény előtt. — Schmerling gyalázatos „igazoló“ dolgozata a minisztérium nevében.

A halálos ítélet s aztán a kivégzés hírére dermesztő rémület nyomta el a testvér-fővárosok lakói érzelmeinek kitörését. De az összevont helyőrség is gondoskodott a síri csendről. Csak Haynau félhivatalosa nem átalotta egy sacrilegiummal megzavarni azt. Ez a félhivatalos, a Pesther Zeitung, tüstént másnap megkísérté kimagyarázni, hogy ami megtörtént, annak meg

¹ Kempen Haynauhoz 1849 október 11. *Irományok* 213. sz.

² Kempen naplóbejegyzése 1849 november 3. alatt id. h.

kellett történnie. A Haynau zsoldjának abrakán rágódó lap egyet rúgott a holt oroszlánon és ami engesztelőt akart is mondani, még az is blasphémia volt. „A világtörténeti mozgalom áradata, így szólt a cikk,¹ rövid időre magasra emelte Batthyányt s azután hullámaival eltemette. Az az ember, akinek fölényes talentumát és népszerűségét, amivel a merev és fönnhéjazó mágnás nem bírt, Batthyány ki akarta használni, föléje tudott kerekedni s pártfogoltból versenytársa lőn. De ha ez a rivális — Kossuth — a véres bukás után elmenekülhetett is, mint ahogyan a bukott színigazgató a pénztárral megszökik, Batthyány őt ezért még a vesztőhelyen sem irigyelheté. Batthyány azonban visszaélt állásával; ha akarta volna, nem egyszer volt volna módja és alkalmja a békés megegyezést létrehozni, ahelyett, hogy a mozgalmat bűnös útra vezesse... Az a politika, amelynek impulzust a kevélység, az uralomvágy és a gyűlölet szenvedelmek adnak, a tisztességtelenség és összeesküvés politikája mindig kárhozatos és csak romlásba döntheti szerzőit.“

A lap, melynek szerkesztésével és szerkesztőjével, ismerősünkkel, a köpönyegforgató Glatz Edével, az osztrák kormány még az 50-es évek elején is fölötte meg volt elégedve, de amelyet és akit „általánosan útált a magyar közönség“,² ezzel a cikkével hű kifejezést adott az intéző körök fölfogásának. Közzé is tették a cikket a bécsi hivatalos lapban,³ hadd okuljon belőle az osztrák világ és a külföld!

De hiába. A közvéleménynek Magyarországon kívüli szabadon vagy szabadabban mozgó liberális orgánumai a megbotránkozásnak villámaival sújtottak le a politikai gyilkosságra. Alig egy hétre rá már rémülten jegyzi be naplójába Kempen, hogy a lapok „örjöngenek“ Batthyány kivégzése miatt.⁴ És Kempen, bár kifejezésében túlzó is, még az osztrák lapokra vonatkozólag is igazat mondott. A bécsi „Presse“, mely, mint

¹ Pesther Zeitung 1849. október 7-i száma.

² V. ö. Angyal Dávid, Falk és Kecskeméthy elkobzott levelezése 70—71. jól jellemzi Glatzt és lapját.

³ A „Wiener Zeitung“ október 11-i száma.

⁴ „Die Zeitungsblätter rasen über Batthyáns Hinrichtung.“ Kempen naplójegyzése október 13. id. h.

főntebb láttuk, még 48-ban a kormányt támogatta, tüstént a kivégzés után egy hatalmas cikkben fordult az ítélet, a hadi-törvényszék és a kormány ellen. Anomáliának, képtelenségnek nevezte, hogy egy oly ország miniszterelnökének pörét, amely ország a legbonyolultabb politikai viszonyok között vergődött, hogy az egy ily ország miniszterelnöke ellen emelt vádak, melyek megítélése a legkitűnőbb bírói és politikai kapacitások tudását kívánta volna meg, oly törvényszék elé lehetett utalni, amelynek összetétele semmikép sem kezkeskedhetik ily vádak és kérdések helyes megítéléséről. „Osztja-e nézetünket — kérdé a kitűnő cikk írója — a minisztérium, különösen pedig az igazságügyminiszter, vagy magára meri-e vállalni egy ilyen proceduráért az erkölcsi felelősséget?”¹ Hasonló szellemben írtak az „Österreichische Post“, melynek szerkesztője a később is nagy szerepet játszott Kuranda volt; aztán a „Wanderer“, melynek később Falk Miksa munkatársa lőn. Tüstént be is tiltá mind a két lapot a bécsi katonai parancsnokság, ami természetesen csak újabb tápot adott az egyébként kordába szorított osztrák főváros és közvélemény méltatlankodásának.² Még a forradalmi eszméktől legtávolabb álló tisztességes, elfogulatlan elemek is kivétel nélkül a legélesebb ítéletet mondták a justizmord fölött. Az augsburgi „Allgemeine“ egy hétre rá, mint a szerkesztő megjegyzi, egy erősen dinasztikus, konzervatív politikus tollából hozott egy hosszú levelet, mely a maga nyugodt modorában Batthyány büntelenségét, céljai és szándékai nemességét és tisztaságát oly szépen rajzolja,³ hogy olvasói lelkében akaratlanul is föl kellett a kérdésnek merülnie: nem gyilkosságot követett-e el egy ilyen emberen az államhatalom? ... De a szenvedélytelen osztrák némettség fölfogását legjobban példázza az öreg Wessenberg, akivel Batthyány 48-ban nem egy heves politikai harcot folytatott. „Alig egy éve, hogy kartársam volt

¹ V. ö. még az Augsburger Allgemeine október 13-i számával. Aztán S. Horváth id. német művecskéje 37—38. lapját.

² Az Augsb. Allgem. 1849 október 15. számának érdekes közleménye és Wessenberg levele Isfordinkhoz október 20. (Id. m. I. 67.).

³ Ez a minden tekintetben kitűnő dolgozat az Augsb. Allgem. idézett (okt. 15-i) számában.

mint miniszterelnök, írja Wessenberg,¹ s most a vérpadon mult ki! Szükséges volt-e ez a tragédia, mely a legbarbárabb időkre emlékeztet? És az összes művelt államokban uralkodó elvek szerint igazságos-e a vagyonek kobzása? Nem az ártatlanok szenvednek-e miatta? Csak bűnösöket keresnek Bécsben, hogy eggyel több okuk legyen az ország jogait semmibe sem venni“...

Nem lehet szándékom fölsorolni a németországi sajtó mebotrányozásának sűrű és hangos megnyilatkozásait a Batthyány fölötti ítélet miatt. Csak azt említem meg, hogy a Kölnische Zeitung különösen is kihívta maga ellen az osztrák kormány gyűlöletét.² A legélénkebb kifejezését azonban a nagynémetség érzelmeinek a szászországi demokraták és radikálisoknak, tehát Batthyány éppen nem nagy barátainak organuma, a lipcei „Der Leuchtturm“ adott. A lap október 20-i száma teljesen Batthyáynak van szentelve. Cikkei az osztrák kormányt, a kamarillát, a soldatescát, sőt magát az uralkodóházat majd a legmaróbb gúnnyal, majd zord, szinte drámai szárnyalású szidalommal aposztrofálják; embertelenségükért a történelem, a világ és Isten ítélőszéke elé idézik őket. A legszebb cikk abból indul ki, hogy a kivégzés kitűzése október 6-ra, Latour legyilkolása megboszulásának külső jele. Ez alkalmat ad aztán az írónak Latour és Batthyány közt párhuzamot vonni. „Batthyány nyugodtan halt meg, mondja a cikk, egy gyáva szó sem hagyta el tiszta ajkait. Három golyó, néhány vonaglás és Batthyány — *volt!* Tiszta a halálban éppúgy, mint tiszta az életben. — Latour is úgy halt meg ahogyan élt. Az az arcátlanság, mely akkor jellemezte őt, amikor a bécsi parlamentben Jellachich leveleit fölmutatva kérdezték tőle, hogy összekötésben áll-e Jellachichcsal és ő bár elpirulva, nemmel felelt; ez az arcátlanság nem hagyta el őt a halálban sem, mert erejének utolsó morzsáit csak azért szedte össze, hogy életét ha-

¹ Wessenberg Isfordinkhoz október 15. id. h. I. 73. — A Karlsbadban időző Wessenberg későbbi leveleiben is visszatér e témára és élénken festi, hogy még Csehországban is mennyire elítélik e kivégzéseket. Okt. 20. és nov. 4. — Id. h. I. 75., 77.

² Präsid. Akten des Milit. Pouvern. Wien (Staatsarchiv.) 1849 végéről.

zugsággal zárhassa le, mikor azt az utolsó sóhajt bocsátotta ki ajkai közül: ártatlan vagyok!“¹

Hasonlóan a lipcei demokraták lapjához a francia sajtó legnagyobb része is a legmélyebb megbotránkozással kommentálta Batthyány halálát. A magyar emigrációval összeköttetésben álló „Le National“ egyik cikkét e tárgyról még ma is borzadással olvassa az ember beteljesült szörnyű jóslatai miatt. E cikk hatása Bécsben annál intenzívebb volt, mert hatalmasul zord nyelvezete távol állott a radikálisok és forradalmárok féktelen irányától, mely e lapot különben jellemezte.² Még a kormányhoz közelálló „Le Constitutionel“ is nyíltan hirdeté, hogy egy Batthyány kivégzése „az egész világon a legfájdalmasabb visszatetszést keltette.“³

Az összes külföldi sajtó orgánumai közt azonban az angolok korbácsolták fel legerősebben a közvéleményt a magyarországi kivégzések, különösen a Batthyányé miatt, a bécsi kormány ellen. Az osztrák zsoldban álló „Times“ és a „Chronicle“ kivételével, melyek az angol hoch-toryak forradalomellenes elveit szolgálták, minden londoni és minden vidéki vezető lap szinte versenyre kelt egymással a bécsi kabinet és soldatesca elitélő jellemzésében. Colloredo, a londoni osztrák követ kétségbeesetten panaszkodik e gyűlölettől szikrázó sajtókampány miatt; de a legjellemzőbb az, hogy Metternich, aki ekkoriban hagyta el Angliát, távozása fő okául éppen azt hozta föl meghitt emberéhez, a forradalmat elitélő (de később nagy magyarbarát) Hübnerhez, Ausztria párizsi követéhez írott levelében, hogy nem maradhatott tovább az angol fővárosban, mert a

¹ A „Leuchtturm“ ezen számát Grüner lipcei osztrák konzul küldötte be október 22-i jelentésével. Acte de haute Police 1849 Fasc. 3. Drezdai körök hasonlóképp gondolkoztak és nyilatkoztak. Gr. Kuefstein osztrák követ jelentése szintén október 22. U. o.

² Ez a Le National 1849 okt. 15-i számában jelent meg. Welden azonnal kitiltá e lapot Bécsből (levele Schwarzenberghez 1849 okt. 20. Korresp. mit inneren Behörden). A francia szimpáthiákról Sipos Lajos már id. jeles műve.

³ Hübner osztrák követ jelentése Párisból Schwarzenberghez 1849 november 9.

sajtó kíméletlen és egyhangú kárhoztatásával szemben nem volt képes védelembe venni Ausztriát.¹

Az angol sajtó és közvélemény fölfogásában maga Palmerston is osztozott és titkot nem is csinált belőle. Már fentebb említém, hogy Haynau júliusi pesti kegyetlen rendeleteit mennyire elkárhoztatta; a világosi fegyverletétel után mily nyomatékkal ajánlott az osztrák kormánynak belátást, engesztelődést. Mikor aztán több szeptemberi kivégeztetésnek és a Batthyányra váró sorsnak október legelején Angliában híre ment, Palmerston szokatlan keménységgel utasítá a bécsi angol követet határozott föllépésre, az angol kormány és az angol közvélemény fölfogásának kímélet nélkül való tolmácsolására. „Az osztrákok valóban a legnagyobb vadállatok azok közt, akik valaha a civilizált ember meg nem érdemelt nevére igényt tartottak, így szólt október 9-i leirata.”² Kegyetlenkedéseik csak az afrikai és haytii négerfajok eljárásához hasonlíthatók. Hogy nagylelkűségükre hathassunk, arról szó sem lehet. De remélem, hogy Ön nyíltan és határozottan ki fogja fejezni azt a csömörérzést, amelyet eljárásuk a mi országunk közvéleményében kelt.” Ponsonby, aki mint igazi hoch-tory, mindig és mindenben a bécsi kormány mellett foglalt állást,³ sőt mondhatni az innsbrucki és bécsi kamarillával egy húron pendült, lenyelte minisztere efféle intelmeit s Batthyány pöré-

¹ Metternich Hübnerhez Brüsszelből 1849 október 22. (Jánossy Dénes szíves közlése Staatsarch. Polit. Arch. XXXX. 301) és Colloredo jelent. ugyancsak október 22. Londonból. Hajnal id. m. I. 313.

² Ev. Ashley, The life of... Viszont Palmerston I. 139. — V. ö. Hajral, Kossuth-emigráció I. 131. — Asley e levelet szept. 9. keltezi. Ez sajtóhiba lesz október 9. vagy 19. helyett. — (Palmerstonnak azt az egyébként hasonló hangú és tenorú utasításait, melyet a „Magyarország” 1927 aug. 4-i számában megjelent cikk „Az angol közvélemény, a Times és a magyar szabadságharc” közöl, Angyal D. tisztelt barátom a londoni külügyi levéltárban nem találta.)

³ Ezt legújabbán Horváth Jenő is „Az angol-magyar érintkezések utolsó évszázada (Tört. Szemle, 1829, 148. l.) helyesen emeli ki. (Kielégítő magyarázatát annak még nem tudjuk, hogyan hagyhatta Bécsben a liberális Palmerston a megátalkodott reactionárius Ponsonbyt s mért volt a bécsi udvar oly intim viszonyban Ponsonbyval, az olasz provinciák elszakadását támogató és tanácsló angol kormány képviselőjével?)

ről és kivégzéséről is fölületes információk, hivatalos és félhivatalos cikkek alapján referált, sőt nem áttallotta azzal megnyugtanni akarni Palmerstont, hogy Batthyány kötél általi halálra ítéltetése gr. Latour meggyilkolásában való complicitásának tulajdonítandó.¹ De az angol miniszter erős szemrehányása, újabb kemény leirata, melyben részleteket követelt tőle a Justizmordról, arra kényszeríté Ponsonbyt, hogy bővebben foglalkozzék a kérdéssel és osztrák barátaitól megfelelőbb információkat kérjen. Ezek abban csúcsosodtak ki, hogy Batthyány nem a Latour meggyilkoltatása, hanem a császár elleni lázadás miatt lőn halálra ítélve és hogy az ítéletet a főnnálló törvények alapján *egy katonai és polgári bírásból álló vegyes törvényszék hozta meg*, tehát — és ez a konkluzió — ellene kifogás nem tehető. Így mondotta ezt neki, írta Ponsonby, „a legelső tekintély“, akinek előadásában meg lehet és meg kell nyugodni.²

Annak a legelső tekintélynek, t. i. Schwarzenberg hercegnek ez a hajmeresztő hazugsága, amelyet még tetézett is azzal, mikor diplomáciai körökben azt a kitalált vádat terjeszté, hogy Batthyány elfogott levelei a szárd királlyal való titkos összeköttetésről, tehát a legfeketébb fölségárulásról tanuskodnak,³ ez a kettős hazugság szembetűnő. Arra mutat, hogy a herceg, noha még hét-nyolc héttel ezelőtt cinikus módon fitymálta Palmerstont, most az általános kárhozzátás közepette, mellyel kabinetje magyarországi kegyetlenkedései ellen egész Európa fölzúdult, gondolkodóba kezdett esni. Érezte ő már szeptemberben is, hogy valamit kellene tenni a külföldön, fő-

¹ Ponsonby jelentése október 12. *Irományok* 214. sz.

² Palmerston Ponsonbyhoz október 23. *Irományok* 215. sz. és Ponsonby Palmerstonhoz *Irományok* 217. sz. Úgy ezek, mint az előbbi jegyzetbeli Angyal D. barátom szíves közlései a londoni külügyi levéltárból.

³ Sullivan bécsi belga követ tudósítja kormányát már 1849 március 9-ről: „Cet ancien ministre (Batthyány) est trop gravement compromis par une correspondance entre lui et le roi de Sardaigne“. — Ez a vád azonban még a legtávolabbról sem merült föl soha az összes nyomozások idején. Csak Schwarzenberg találhatta ki! Wessenbergnek, mint külügyminiszternek csak kellett volna valamit tudnia erről, pedig ő Batthyány kivégzetése után csodálkozva írja 1849 október 10-én, hogy ezt híresztelik róla! Briefe von J. H. von Wessenberg aus d. Jahren 1848—1858. stb. I. 72.

kép Angliában a folyton erősebben megnyilatkozó osztrák-ellenes hangulat megváltoztatására. Jó lenne ez, gondolá magában a ridegen számító kegyetlen ember, az eljövendő események, a véres megtorlások előleges igazolására is. Hasznos eszközre talált a „Times“ kiküldött alkalmi levelezőjében, Mr. Patouban, akit neki Colloredo ajánlott Londonból¹ s aki elég sötét hírnévre tőn később szert Haynau magasztalásával. Schwarzenberg szolgálatára állott az éppen Londonban tartózkodó Mr. Birk is, a „Times“ állandó bécsi levelezője, aki Metternich családjában volt egykor házitanító.² Bach, a belügyminiszter szintén kiküldé egy bizalmas emberét egyik-másik angol lap megnyerése végett. De e „dii minorum gentium“ működésének csak a Times és a Chronicle informálásánál volt eredménye. Az angol sajtó és közvélemény épp úgy nem szüntek meg pálcát törni a bécsi kormány eljárása fölött, mint a kontinens legtekintélyesebb lapjai. Hiába dühöngött a herceg a külföldi lapok „dúhe“ miatt, melyek mint Haynauhoz írta „nem akarnak megszűnni a császári kormányt a hazugság és rágalom megszokott eszközeivel a leggyűlöletesebb világításba állítani be.“³

Igy határozta el aztán a herceg, hogy legalább az előkelő angol sajtónak, a befolyásosabb folyóiratoknak és általuk a mérvadó társadalomnak a bécsi kormány inye szerinti fölvilágosítása s Teleky Lászlóék és Pulszkyék hatalmas agitációjának ellensúlyozása céljából egy eszes, tekintélyes és energikus fiatal magyar főurat fog kiküldeni, aki mint ilyen a két kabinet közti feszült viszony enyhítésére is annál inkább alkalmas, mert bár ókonzervatív, de erősen alkotmányos érzelmei és elvei őt Palmerston pártjának is ajánlhatják. Ez volt a herceg előtt a főszempont és ezért esett választása a bukott Windischgrätz egyik bizalmi emberére, aki a Schwarzenberg-kormánytól az 1849 márciusi osztrák alkotmány kihirdetése, a magyar alkotmány teljes félretolása után a többi ókonzervatív magyar

¹ Jelentése szept. 4. Ered.

² Az 50-es évek végén mint ugyancsak a Times levelezője, magyarbarát lön.

³ Schwarzenberg Haynauhoz 1849 október 8. fogalm. Min. Rat. Prot. 4012. sz. melléklete.

urakkal együtt visszavonult. Ez a fiatal főúr gr. Szécsen Antal, a meggyilkolt gr. Lamberg veje volt, ugyanaz, akiről fentebb (a II. fejezetben) láttuk, mily merészen hangoztatta 48 végén Schwarzenberg előtt a 48-i változások törvényességét.¹ Ha hát értjük, hogy a herceg mért választá ki e misszióra Szécsent, már Szécsen speciális okaival a misszió elvállalásánál nem vagyunk eléggé tisztában.² Azt hitte valószínűleg, hogy szolgálatával közelebb férkőzik majd Schwarzenberghez és miután a magyar forradalom leveretett, a viszonyok azonban úgy a monarchiában mint az egész nyugaton még mindig chaotikusak: e chaosból úgy az ő mint konzervatív társai csendes szívósságának sikerülni fog a 47-es alkotmányt valamikép kihalászni.

Küldöttje buzgalmában a herceg nem is csalatkozott. Szécsennek sikerült két előkelő angol publicistával, akiknek egyike az angol főnemesség tekintélyes tagja volt,³ szorosabb összeköttetésbe lépni; revük és brosürök útján igyekezett az angol közvéleményt a bécsi kormány iránt kedvezőbbre hangolni; sajátmaga írt a magyar ügyekről néhány levelet, amelyeket az időközben Bécsbe visszatért Birkhez küldött, aki azután azokat Bécsből mint a magáéit a Timesben tétette közzé. Hozzáférközött a „Quarterly Rewiew“-hoz, mely aztán még 1850 elején is, persze Szécsen intencióival teljes ellentétben, azt hirdeté, hogy a bécsi októberi lázadást magyar ügynökök szították, akik a fölfordulás közepette szabad zsákmányt, gazdagodást reméltek.⁴ Néhány, Ausztriát védő dolgozatát beküldő Londonból Szécsen még Hübnernek, a párizsi osztrák követnek is a francia közvélemény csitítása céljából. Egy szóval minden lehető megtőn Szécsen a maga missziója sikerének érdekében; ki

¹ Lásd fentebb a II. fejezetben. — Megjegyzem, hogy Szécsen londoni missziójáról Hajnal is szól, bár röviden, id. m. I. 313.

² Szécsen küldetése céljáról bőven szól Schwarzenberg utasítása Colloredo londoni osztrák követhoz 1849 szept. 19. (England, Varia).

³ Neveiket Szécsen október 17-i jelentése (Ered. England, Varia) nem említi.

⁴ Pulszky emiatt sajtópört is akart indítani a Quarterly Rewiew ellen, melynek védelmére a bécsi kormány anyagot küldött a folyóirat szerkesztőjének. — Molisch, Die Wiener akad. Legion stb. 336. l. jegyzetében.

is nyerte Schwarzenberg elismerését, ami — persze hiába-
való —, reményt nyújtott neki, igazi céljának, a herceg fölfö-
gása megváltoztatásának, a 47-es magyar alkotmány föltámasz-
tása útjának egyengetésében.¹ Csak mint jellemes ember egyet
nem tőn: nem feketíté be, nem mártotta be Batthyányt, akit
bár engesztelhetetlen politikai ellenfele volt s tán elkárhozta-
tott 47-es és 48 márciusi politikájáért, de mint lojális, önzet-
len hazafit ismert. Nem is maradt el a szemrehányás a legtúl-
zóbbak részéről, akik különösen kárhoztatták e miatt egyik
francia dolgozatát e missziója idejéből.²

A kívánatos, kielégítő eredményt azonban a magyar főúr
missziója sem hozta meg. Kénytelen volt Szécsen a herceget
arra figyelmeztetni, hogy az angol politikai pártokra és társa-
dalomra, melyek főként Batthyány büntetése miatt vetették a
császári kormányt anathéma alá, talán az hathatna némileg,
ha sikerülne magának az osztrák kormánynak a pör lefolyásá-
ról, a Batthyány ellen emelt vádak alaposságáról valami ünne-
pélyes nyilvános nyilatkozattal igazoló és megnyugtató föl-
világosítást adni.³

Mivel e szerint Szécsen küldetésének sem sikerült a nyu-
gat-európai közvélemény fölkorbácsolt hullámaint elsimítani,
másrészt Ponsonby is Palmerston határozott parancsára, mint
láttuk, éppen ekkor, bár kelletlenül, zaklatá Schwarzenberget
Batthyány érthetetlen kivégzése valódi okairól: az osztrák
kabinet fontolóra vette Szécsen tanácsát. Nógatta erre a her-
ceget még Haynau is, aki minden veleszületett brutalitása és
patológikus érzéketlensége dacára szintén kényelmetlenül kezdé
már magát érezni éppen Batthyány kivégzése miatt abban a

¹ Szécsen missziójáról szólnak: Schwarzenberg Colloredohoz 1849 szeptember 19., Szécsen jelentései okt. 17., nov. 2., nov. 21., báró Koller osztrák ügyvivő jelentése nov. 21., Schwarzenberg Szécsenhez dec. 7. (Mind England, Varia). És Hübner jelentése Párisból, 1849 nov. 9. (France, Rapports). Szécsen december 25-én visszatérő útjában már Párisban volt.

² Ennek címe: „De la marche et des différentes époques de l'insurrection magyarre“. Nem tudtam megállapítani, hogy nyomtatásban megjelent-e? — Hübner e dolgozat mondott „hibáját“ különösen hangsúlyozza november 9-i, említett jelentésében.

³ Szécsen jelent. 1849 október 17.

megvilágításban, melybe őt az egész európai sajtó legtöbb orgánuma beállítá.¹ Határozatba ment, hogy miután a közzétett ítéletlevélben hiányosan, nem elég meggyőzően van motiválva a halálbüntetés, hát egy hosszabb, jól megokolt dolgozat ismeresse meg az egész külfölddel Batthyány bűnös forradalmi tevékenységét és azokat a rábizonyított vádakokat, amelyeket a hadbíró a votum informativumban bőven elősorolt. Ez a hivatalos dolgozat a hivatalos lapban fog közzé tétetni s gondoskodás fog történni arról, hogy hű fordítása a külföld legelterjedtebb sajtóorgánumaiban lehetőleg megjelenjék.

Ennek az operátumnak az elkészítését az igazságügyminiszter Schmerling nem átvállalta magára vállalni. Az október 29-én tartott minisztertanácsban föl is olvasta elkészült dolgozatát, miután előbb rövid beszédben a vele egyhuron perdülő miniszter-kollégáknak teljesen fölöslegesen előadta, hogy a hivatalos operátum kinyomatása elkerülhetetlenül szükséges; „mert Batthyányt a külföldön nem tartják gonosztevőnek!”...² A fölolvastott dolgozat a minisztertanács egyhangú tetszésével találkozott és határozatba ment, hogy néhány tulajdonnév kihagyásával és egy polemikus ízű zárómondat törlésével, mely nézetük szerint a dolgozat komoly méltóságával nem volt volna jól megegyeztethető, a hivatalos lapban azonnal közzé tétessék.³

Igy jelent meg a Wiener Zeitung 1849 november 1-én kelt számában egy igazságügyminiszter tollából az a halottgyalázó nyilatkozat, mellyel a Schwarzenberg-kabinet egy rút politikai gyilkosság menthetetlen bűnére nem átvállalt ráduplázni s a világ és történelem ítélőszéke előtt magára vállalni azt a szégyenfoltot, mely egyébként talán csak Schwarzenbergnek és Breccia híjánának nevéhez és emlékéhez tapadt volna.

A magyarországi polgárháború letörése után, így kezdődik Schmerling operátuma,⁴ az igazságszolgáltatás súlyos kö-

¹ Haynau levele Schwarzenberghez 1849 november 9. *Irományok* 218. sz.

² Minisztertanács 1849 október 29-i jegyzőkönyvének 5. pontja. *Irományok* 216. sz.

³ Mely tulajdonnevek hagyatták ki s hogyan hangzott az a polemikus záró mondat, arról a minisztertanács íkönyvéből nem értesülünk.

⁴ Lásd *Irományok* 219. sz.

telessége volt a törvény kérlelhetetlen szigorával büntetni azokat, akik a bűnösök közt a legbűnösebbek voltak. A félelmetes mozgalom két szerzője közül az egyikén a hadi törvénytörés ítélete végrehajtatott. Ezt a halálos ítéletet a bel- és külföldi sajtó jobb ügyre méltó buzgalommal gáncsolta. Nekünk (már mint a Wiener Zeitungnak, amelyen keresztül Schmerling beszélt) alkalmunk volt a vizsgálat és ítélet körülményeiről és okairól teljes bizonyosságot szereznünk; nem ké-sünk azért ennek közlésével:

„Gr. Batthyány Lajos volt, így folytatja szó szerint Schmerling dolgozata, a fokozatosan fejlődő lázadásnak ama feje, aki kezdetben nevének súlyát adta oda e mozgalomhoz s lehetővé tette annak megindulását; a fejlemények során pedig az állam két nagy alkotó részének szétbontásán nyílt és rejtett tevékenységgel működött. Igaz, hogy a mozgalom végeig nem munkálkodhatott önállóan közre; de csak azért, mert a vihar őt a színpadról hamarabb lesöpörte s a lázadás hullámai alámeríték; nem pedig azért, mintha a lázadás ügyét elhagyta volna. Ellenkezőleg: ő ameddig lehetett még azután is, mikor a kormányrúd már kisiklott kezéből, nem szűnt meg nyíltan, szóval és tettel tovább is kifejezni egyetértését, ami csábító erővel bírt, mert magával ragadott sok ezreket, akik önállótlanok voltak ahhoz, hogy saját akarattal bírjanak s akik azért arra az oldalra állottak, amelyen Batthyányt helyet foglalni látták. Batthyány nem csupán odacsatlakozott a magyar lázadáshoz, hanem *ő képviselte*¹ azt a lázadást, amíg az hatalmas lángokba fölcsapott és mikor megszűnt a lázadás *képviselője*¹ lenni, akkor is *követte*¹ azt és támogatta mindaddig, amíg ebben fizikailag meg nem lőn akadályozva, *teljes és világos tudatában a bűnös célnak és az eszközök bűnös minőségének*.¹ Ez az a meggyőződés, amelyet az ellene lefolyt hadbíró-sági vizsgálatból meríteni kell.“

Batthyány politikai működésének és irányának ezen a tényekkel és igazsággal homlokegyenest ellenkező általános jellemzése után rátér a dolgozat az egyes vádak ismertetésére.

¹ Az aláhúzott kifejezéseket a Wiener Zeitung ritkított betűkkel szedette.

Különösen meglepő és gyalázatos benne az, hogy a votum informativumbeli imputatumokat lehetőleg kihegyezi, a kegyelmi ajánlatra pedig, melyben a hadbíró és a hadi törvényszék tagjai ugyanezen vádak és imputatumok élet letompítják, semminemű tekintettel nincsen; egy szóval sem reflektál arra, hogy a törvényszék tagjai a kegyelmezést, a büntetés leszállítását egyhangúlag és a legnagyobb nyomatékkal kérték és ajánlották. Akár áttanulmányozta vagy átolvasta Schmerling ezt a kegyelmi javaslatot és azután, mint céljainak merőben alkalmatlan dokumentumot tudatosan tette félre, akár nem tartotta érdemesnek az áttanulmányozásra vagy csak elolvasásra is, mindekép Haynau nivójára süllyedt alá s a világ közvéleményének ítélőszéke előtt kormánya érdekében, mint hamis tanú szerepelt. Ezt nem moshatja le róla semmi.

A vádak elősorolásánál persze a főszűlyt a királyi sanctio nélküli két akcióra fektette Schmerling operátuma; aztán a Pulszkynak adott szeptember 17-i fölhatalmazásra, amelynél tagadhatatlan ügyességgel emelte ki azt, hogy az októberi bécsi lázadás előidézői és a bécsi nép tudvalevőleg nagy magyar pártiak voltak és így rokonszenvük megnyerésére semmi szükség nem lehetett; a kiutalt pénzek tehát forradalmat szító pénzek voltak, ami teljesen megfelelt az operátum szerint Batthyány nyilatkozatának Meszlényivel szemben, hogy ugyan csak sok bajába került, amíg Bécset fölpaprikázhatta.

Föltűnő, hogy Batthyány külföldi missziói vádjánál a frankfurti kiküldés fölött Schmerling elsurrant. Érzi, hogy ennél a vádnál az ő operátuma élénk ellenmondásra talált volna a volt frankfurti képviselők százainál. Ellenben bőbeszédű dialektikával fejtegeti Teleki küldetésének veszedelmes voltát, mint amely alkalmas volt volna Franciaországban az Ausztria ellen táplált régi hagyományos féltékenységet föltámasztani s a két államot háborúba keverni egymás ellen. Mélyen hallgat ellenben arról, hogy ha Teleki működése csakugyan ily veszedelmet rejtő volt; annak motorai már nem Batthyánytól, hanem az utána következő magyar kormányok utasításaiból eredtek.

Batthyány halálos bűneinek melegágya, így fejezé be szörnyű operátumát az osztrák igazságügyminiszter, féktelen

becsvágyában keresendő. Ez vakította el; ezért nem gondolt állampolgári kötelességével, katonatiszti térítvényével és azzal az esküvel, melyet miniszterelnökké való kinevezésekor királya kezébe tőn le... Aki mindezeket tekintetbe veszi és mérlegeli, az bizonyára nem lesz elég vakmerő a „gonosztevő“ védelmére kellni; ellenkezőleg, be fogja látni, mily alaptalanok voltak a gyanúsítások a hadbírói ítélet köztudomásra jutásakor...¹

Schmerling dolgozatának a szűkebb, egyébként is merev konzervatív körökben Ausztrián kívül is meglőn a kívánt hatása. Így helyeselte az osztrák kormány eljárását például az akkor junkersága tetőpontján álló fiatal Bismarck, aki anyósának azt írta, hogy „Te részvétet érzessz a Batthyány-család iránt, de részvétlen vagy azon ártatlanok ezrei iránt, kik ama lázadók örült becsvágya és fennhéjázása miatt özvegyekké és árvákká lőnek“.²... Az angol „junkerek“, ha szabad ezt a kifejezést használnom, hasonlóképp vélekedtek, midőn az osztrák zsoldban álló Times november 9-i száma Schmerling dolgozatát szó szerinti teljes fordításban közzétette. Az öreg Wellington herceg a fordítás elolvasása után a maga ekluzív társaságában helyeselte, hogy az osztrák kormány a Batthyány-ügy megismertetésére ezt az utat választotta, mert ezzel érthetővé tette eljárását a volt magyar miniszterelnökkel szemben.³

De a hoch-tory és Junker-körök vékony rétegein kívül az emberek másként vélekedtek még ott is, ahol a hivatalos világ sokkal jobb szemmel nézte Ausztriát, mint az angol kormány. Franciaországban⁴ például Hübnernek nagyon nagy fáradságába került Schmerling cikke fordítását elhelyezni. Minden valamire való párizsi lap elutasítá. Egyesegyedül az osztrák barát Thiershez közelálló „Le Constitutionnel“, melynek előbbi szerkesztője éppen Thiers volt, fogadta be és közölte november 8-i számában. De tán jobb volt volna a bécsi kormány és

¹ *Irományok* 219. sz.

² Idézi Berzeviczy, *Az absolutismus kora...* stb. I. 131.

³ Szécsen jelentése 1849 november 21. (Ered. England, Varia).

⁴ A francia időszaki sajtóban, illetőleg a francia irodalomban mily rokonszenvet váltottak ki függetlenségi s alkotmányos küzdelmeink 1848—1849-ben, arról jó képet ad Sípos Lajos már id. műve: *A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban 1848—1851* (1929).

Hübner szempontjából, ha ez is elutasítja vala; mert a szerkesztő bevezető sorai Schwarzenbergéket vérig sérthették. Ezek a bevezető sorok újból megállapítják azt, hogy „Batthyány kivégzése az egész világon a legfájdalmasabb visszatetszést kelté” s mikor az osztrák kormány a közvéleményt hívja föl a dolgozatával bíról: ez a közvélemény valóban mérlegelni fogja a bűn és büntetés mértékét. Bármilyen lesz is azonban a mérlegelés eredménye: „annyi bizonyos, így végzi a „Le Constitutionnel”, hogy a mi francia erkölcsünk semmiképen sem engednék meg a szigorúság ilyen kihágásait”.¹

A francia és nyugateurópai közvélemény az óvatos, felhivatalos lap eme megvető megjegyzésénél is élesebben ítélte el a bécsi kormány-nyilatkozat megjelenése után is a Schwarzenberg-Haynau duumvirátust és ha Schmerlinget nem vonta be elítélése körébe, annak csak az az oka, mert az elzárt akták nem beszélhettek az osztrák igazságügyminiszter unfair szerepéről.²

XXV. FEJEZET.

A „Justizmord” bosszú műve. — Ennek igazi okai. — Az udvari körök gyűlölete Batthyány ellen lassanként növekszik. — Batthyány ifjúsága. Gondolatvilága. Föllépése a közéletben. Politikai szereplése és elvei. Kossuthot követté választatja. A titkos rendőri jelentések és bizalmas besúgók. A június 10-i, Jellachich elleni manifesztum közzététele a gyűlöletet ellene izzó fokra hevíti. De a legfőbb, az alapok: az 1848 március 17-i királyi kéziratnak, a független magyar minisztérium kényszeredett engedélyezésének s miniszterelnökké lett kinevezésének az udvar tervei ellen történt kieszközlése a nádor útján. Ennek „gyűlöletes” históriája.

„Sine favore et odio” igyekeztem a Batthyány ellen folytatott pör minden fázisát ismertetni. Aki a bőven elemzett

¹ „Nos mœurs françaises n'admettent point l'excès de ces rigueurs”. Hübner panaszos jelentése 1849 november 9. (Ered. France. Rapports).

² Bővebben belemenni a bécsi kormányt elítélő külföldi napi sajtóbeli cikkek (s a magyar emigránsok ily irányú működése) részleteibe (pl. a Schmerling-féle operatum kitűnő cáfolata stb.) nem lehetett földadatom.

vádakat elfogulatlanul vizsgálja, azt hiszem kénytelen elismerni, hogy azok ingatag alapon épültek föl és ezért nem is voltak bebizonyíthatók. Még a két legnyomósabb, első pillanatra megokoltnak látszó sem állja meg helyét. Ezek elsejénél, az újonczási törvényjavaslatnak királyi szentesítés nélkül való végrehajtására vonatkozóanál a tisztán alaki szempont ugyan Batthyány ellen szól; mert az ily belenyúlás a királyi jogokba valóban forradalmi cselekmény. De Batthyány kimutatott jó-hiszemősége és ama mentő körülmény mellett, hogy a királyi szankció határozott megtagadása csak utólag jutott a vádlott tudomására, elhatározó és Batthyányt teljesen fölmentő az a döntő faktum, hogy a király emiatt nemcsak nem vonta felelősségre miniszterelnökét, hanem a kormány vitelével tovább is megbízta, tehát rendkívüli intézkedéseit mint kényszerítő körülményekből folyókat ilyenekül elismerte, tacite helybenhagyta. A másik, legsúlyosabb vádnak, a bécsi lázadás előmozdításának pedig még akkor sem volna komoly alapja, ha Mészlényi gyalázatos tanuvallomása a valószínűségnek elfogadható látszatával bírna is. A többi vád pedig, mely e kettő mellett fölvonul, a megfestett háttér jellegével bír; csak ügyesen és változtatatosan elrendezett kirakat a tájékozatlan nagyvilág megtévesztésére; távol álló kételkedők, lelkiismereteskedők megnyugtatóására.

Amit hát az egykorú hazai és külföldi közvélemény állított, hogy justizmord esete forog fön, azt a kutató historikus is megállapíthatja. Premeditált politikai gyilkosság ez, melynek indítéka az udvar s kormány főtényezőinek, a hoch-tory társadalomnak és a legfelső, akkor mérvadó, sőt mindenható katonai köröknek közös bosszúvágyában keresendő.

Az udvar egyik-másik nagy befolyású tagjának Batthyány elleni ellenszenvét már a miniszterelnök legelső, egykorú életírói, köztük Szemere Bertalan, nyíltan hangoztatták, midőn Lajos főhercegre és Zsófia főhercegasszonyra egyenest rámutattak. „A dinasztának nem egy tagja nem egyszer kényszerült, írja Szemere Bertalan,¹ Batthyány igazságos tüzes tekintete

¹ Szemere: Gr. Ludwig Batthyány ... 104. l. — Hasonlóan S. Horváth a maga kis művében 53—54. l.

előtt és lángoló szavai hallatára elpirulni. Ezek közt volt Zsófia főhercegnő és Lajos főherceg.“ — A fáma az előbbi rosszakaratának egyik okát abban kereste, hogy Batthyány őt egy kabinet-i tanácskozás alkalmával, mikor júniusban Innsbruckban a bán ügyéről volt szó, a teremből távozásra kényszerítvén, megszegényítette volna.¹ Ezeknek és hasonló on-dit-knak, melyekre szükségtelen kiterjeszkedni és Szemeréék állításainak hihetne is, nem is a történetíró, de egy legújabban napfényre került és legközvetlenebb forrásból már van mi pozitívumot meríteni.

Ez a közvetlen kútfő a főhercegnő naplótöredéke.²

Azt már említém, hogy a Jellachich fölhatalmazását tartalmazó, Récsey által ellenjegyzett október 3-i királyi irat kiadásának húzódását a főhercegnő, persze minden igazi alap nélkül, csak férje és Wessenberg panaszkodásai után indulva, Batthyány intrikáinak tulajdonítá és őt ezért az „infámis“ jelzővel bélyegezte meg.³ Ezt még lehetne alaposnak vélt méltatlankodás kipattanásával magyarázni; megértéséhez tartósabb lélektani motívumot keresni fölösleges volna. Intenzív, mély és régi gyűlölet nyer ellenben kifejezést abból az időből, mikor 1849 júliusában Batthyányt és fogolytársait Laibachból Pozsonyba szállították. A véletlen úgy akarta, hogy a főhercegasszony Bécsbe utazván, Bécsújhelyen abba a vonatba szállt be, melynek a végébe volt a Batthyányékat vivő kocsi csatolva. A főhercegasszony erről értesülvén, amint haza, Schönbrunnba ért, másnap a naplójába a következő reflexiót jegyzé be: „Mily kifürkészhetetlenek Isten útjai! Tavalý, október 7-én, mikor Batthyány Sopronban megtudta a mi Schönbrunnból való távozásunkat, azt mondá, hogy „legalább azt a Zsófiát ne eresztették volna el azok a bécsiek!“ Es imé, tegnap ő ugyanazon a vonaton mint én, de fogolyként ült, hogy talán kivégeztetése elé menjen, én pedig nyugodtan, békében tértem vissza abba a

¹ Horváth Mihály Függötl. Harc (2. kiad.). I. 220. jegyzete.

² Kiadta — mint már idéztem — Fritz Reinöhl: Aus dem Tagebuche der Erzherzogin Sophie (Loth. Gross, Historische Blätter 1931. évf. a bécsi állami ltár kiadványa).

Naplóbejegyzés október 4-ről.

kastélyba, amelyet az ő gyűlöletes üzelmei következtében kellett tavaly elhagynunk, fiamhoz, aki Isten irgalmából hivatva van regenerálni ezt a monarchiát, amelyet az az ember szétrobbantani akart“.¹

Zsófia főhercegnő e megdöbbentő reflexiója, mely egy, Batthyány ádáz rossz akarótól koholt és a főhercegasszony által elhitt gyalázatos pletykához kapcsolódik, semmikép sem ad alapot azt hinnünk, hogy a főhercegasszony érzelmei Batthyány sorsára befolyással voltak. Zsófia főhercegnő politikai befolyását, az államügyek irányításában való közreműködése mértékét az akkori közhit és utána a történetírás fölötté túlbecsülte, főként azért, mert gyöngé férje és az ingadozó Lajos főherceg mellett kettősen is kitűnt sokban férfias erélyével és bátor szókimondásával. Most már azonban tudjuk,² hogy ez a befolyás a diktátori hajlamú Schwarzenberg miniszterelnöksége idejében bizony igen szerény méretű volt. De, ha a főhercegasszony nézeteit és érzelmeit eszerint nem szabad a magyar miniszterelnök tragédiájának tényezői közé számítanunk, annál bizonyosabb az, hogy idézett reflexiója hű tükrre annak a szenvedelmes gyűlöletnek, mely a legfelsőbb köröket Batthyány iránt eltöltötte.

Megmagyarázhatatlan az a már pathologikusnak mondható meggyőződés, mely dogmává avatta bennük azt a hitet, hogy az egész forradalomnak, minden bajnak és megaláztatásnak oka és okozója két ember: Batthyány és Kossuth, különösen pedig Batthyány, akit ez utóbbinál is hevesebben kárhoz-

¹ „...nous apprîmes que sur notre train les comtes Louis Batthyány et Károlyi étaient transportés avec une escorte de Laibach à Pressbourg. Que les voies de Dieu sont impénétrables! Le 7. Octobre l'an 1848, lorsque Batthyány aprit notre départ de Schönbrunn, il dit à Oedenburg: „Die Sophie hätten sie mir wenigstens nicht weggehen lassen!“ Et hier il a été sur le même train avec moi comme prisonnier, allant peut être au devant de son exécution et moi, je retournais tranquillement au même château que ses odieuses menées nous ont fait quitter, auprès de mon fils qui est appelé par la miséricorde de Dieu à régénérer cette monarchie que cet homme voulait détruire.“ A főhercegasszony bejegyzése 1849 július 25. Id. h.

² V. ö. többi közt Reinöhl bevezetését a főhercegasszony naplója kiadásához id. h.

tattak el.¹ Ennek ad kifejezést Schmerling imént ismertetett operátuma. Erről tanuskodik Wessenberg, aki e körök (és nem a saját maga) fölfogását jegyezvén föl, mikor a forradalom öt főokozójának neveit elősorolja, ezek (Teleki, Kossuth, Perczel és Madarász László) élére elsőnek Batthyányt nevezi meg, noha ő maga Batthyányt csak dicsvágó, de éppenséggel nem gonosz indulatú embernek tartja.² Ezt a féktelen gyűlöletből táplált meggyőződést akarja rátukmálni Schwarzenberg Windischgrätzre, midőn, mint láttuk a legnemtelenebb vádakát találja ki a magyar miniszterelnök ellen. Ezt hitetik el Schwarzenbergék Ponsonbyval, mikor Batthyány kivégeztetése jogos és törvényes voltát fejtegetik előtte.³ Ez csendül meg e körök egyik intimusának, báró Hübner párizsi követnek jelentéséből, mely azért hibáztatja Szécsent londoni missziója alkalmából, hogy a magyar viszonyokról és a forradalomról írt egyik dolgozatában elhallgatja a legfőbb bűnösnek, Batthyánynak döntő szerepét.⁴ És ennek a fölfogásnak adnak egy emlékiratban visszhangot még azok a magyar konzervatívok: Jósika, Dessewffy Emil, Ürményi, gr. Barkóczy, Zarka János és Szentiványi is, akik Apponyi György elnöklete alatt egy bizottságba összeülve tiltakoznak a márciusi osztrák alkotmány ellen.⁵

Ennek a dogmává kövült meggyőződésnek a rétegei a távolabbi multból rakódtak le egymás fölé. A gyűlölet terebélyes fájának gyökerei egy egész évtized humusába nyúltak le, abba az időbe, mikor Batthyány mint fiatal mágnás az 1839—40-i országgyűlésen mintegy megteremtette a főrendiház szabad-

¹ Ezt helyesen emeli ki Beöthy A. Allamiság stb. ismeretes nagy műve III. 346—47. lapjain.

² Wessenberg Handschriften 109. (bécsi áll. ltár) és levele Isfordinkhoz 1849 június 16. (I. 46. l.)

³ *Irományok* 217. sz.

⁴ Hübner már id. jelent. 1849 november 9.

⁵ A memorandum eredetije 1849 március 23. Min. Rat. Prot. 530. (Márcsolat után közli Steier: Haynau és Paskievics II. 364.). Mellesleg említtem meg, hogy a mereven konzervatív, a 48-as alkotmányt helytelenítő, de lelkes nagy magyar gr. Dessewffy Emilt az 1849 március 4-i hirhedt oktroyált osztrák alkotmány annyira fölháborította, hogy méltatlankodásában a bécsi csász. Tudományos Akadémiából, melynek rendes tagja volt azonnal (márc. 9.) kilépett.

elvű ellenzékét. Hogy az a fiatal mágnás, akinek elei több mint 300 esztendő óta papi, polgári és katonai téren, mint érsekek, püspökök, nádorok, országbírák, bánok és országos főkapitányok egyforma hűséggel és kitartással szolgálták a dinasztíát és az országot, hogy ez a fiatal mágnás minden tisztes hagyományt oldalba rúgva, a királya akaratát képviselő kormány nyílt ellenévé válik, azt másnak, mint felonianak nem tarthaták.¹ És hogyan kerülhetett az a büszke, őseire kevély, sokszor fennhéjázó fiatal arisztokrata azok közé a kótyagos elveket valló, fölforgató nézeteket tápláló, úgynevezett liberális elemek közé, ha eszét és lelkét nem az infidelitás méhelye mérgezte meg? ... Mert senki sem tudta ama körökben akkor, amint még most sincs egészen világos képünk róla, mint lopózkodtak be az adósságcsináló, a jeunesse dorée könnyelmű életét élő fiatal katonatisztnek s a hadseregből való kilépése után vígan mulatozó fiatal nagybirtokosnak az agyába azok a gondolatok, amelyekkel akkor nyugtalan elmék, de kiforrott gondolkodású férfiak géniusza is a mozdulni, fejlődni nem tudó, megrozsdásodott rendi világot egész Közép-Európában regenerálni akarták ...

Szűken csorgó források oda mutatnak, hogy a korán apátlanná lett fiú, akit utazni, mulatni szerető, tékozló fiatal anyja magára hagyott, abban a bécsi nevelőintézetben, ahol tanuló évei legjavát, fiatalsága ama szakaszát töltötte, mely a lélekbe vetett gondolatmagvak befogadására legalkalmasabb, mely konzerváló hüvelybe tudja zárni ezeket a magvakat addig, míg eljő az idő és alkalom, hogy kicsirázzanak és kibontakozzanak, hogy ez az ifjú Batthyány két-három egyszerű polgári német barátja, különösen pedig fiatal tanítója, dr. Neurohr fascináló hatása alá került.

Három esztendeig tartotta ez a fiatal író, Chateaubriand fordítója, a maga meleg barátságával, önzetlen ragaszkodásával, nagy műveltségével, modern szabadságeszméivel és szabadelvű nézetei varázsával a rá figyelő fiatal Batthyányt fogva. Együtt olvasták a német, a francia, az angol klasszikusokat, a régibb és modernebb neves írókat. Neurohr sokszor szavalt és

¹ Helyesen utal erre Beöthy Ákos id. m. III. k. 346—47.

magyarázott és lebilincselte az ajkain függő gyermekifjút.¹ S ha igaz az, amit legújabb kutatások igen valószínűvé tesznek, hogy egy Mazzini gondolatvilága kialakulására Schiller Don Carlosának Posája mély hatást gyakorolt, hogy a nagy német költő ez ideális alakja, mint egy új, szebb és szabadabb világ-
nak hirdetője lebegett a nagy olasz lelki szemei előtt a „Giovine Italia”-nál,² miért ne rezegtethették volna meg Posa remek-
deklaációi, a századvégi nagy német, angol és francia költők és írók remekei a szűk és sablónos nevelőintézet szürke falai közé zárt, magárahagyott, dacos, akaratos, heves és lobbanékony fiatal Batthyány lelke húrjait, mikor együtt szörpölgette belőlük szeretett mesterével és barátjával a szabadság és függetlenség, a lelki nemesség, a humanitás, a szilárd jellemek és erkölcsi értékek tiszteletének tiszta mézét? Annyira beleéli magát az elbűvölt tanítvány a polgári élet egyszerűségébe, a szabadelvű, rangkülönbséget nem ismerő, csak a benső lelki-
értékeket becsülő nézetek világába, hogy csak Neurohrék társaságában érzi jól magát s anyja korholó levelei dacára is kerüli a megfelelő arisztokrata köröket.

Igaz, hogy mindez megváltozik, mikor a jogi vizsgák letétele után a fiatal Batthyány a hadsereg kötelékébe lép;³ de csak rövid időre, mert az ifjú tisztre az állomásához közeli Velence, ahová gyakran bejár, óriás hatással van. Fölébred benne a mult nagysága iránti érzés és összelellezik egy sejtelmes szebb jövő utáni szomjú vággyal. Kilép a katonaságból, útrakél, majd hazatérve, hozzálát gazdasága rendezéséhez; elvesz egy öt igazán, mélyen szerető, tisztaelkű és nemes gondol-

¹ Ezekről s Batthyány fiatalságáról jól tájékoztató, noha nem mindenütt helytálló, amit „Aufzeichnungen eines Honvéd. Beiträge zur ungarischen Revolutionsgeschichte, Leipzig, 1850“ I. köt., 5—20. lapokon mond. — Továbbá alapos dolgozat, melyre Baranyay Béla barátom volt szíves figyelmemet felhívni, Balogh Gyula három közleménye „Gróf Battyány Lajos ifjúsága” cím alatt a Vasárnapi Ujság, 1887. évi 36., 37. és 38. számaiban (Balogh ügylátszik valami családi iratokat is használt).

² O. Wossler, Mazzini's politisches Denken und Wollen in den geistigen Strömungen seiner Zeit (Beiheft der Historischen Zeitschrift) 23—25. 1.

³ Érdekes cikk Batthyány katonaságáról Komlóssy Arthuré: „Batthyány Lajos gróf megváltása a katonaságtól” Budapesti Hírlap, 1927 április 10-i számában.

kodású nőt, aki sorsának és nézeteinek mindvégig hű osztályosa lesz; bántazza vele ismételve is a nyugat legtöbb országát; visszatérve a zajos főúri élet sok szabad órájában a szenvedéllyel összevásárolt könyvek olvasásában merül el. Érezni kezdi, hogy valami jobbra van kiszemelve a sorstól; kicsirázni kezdenek lelkében a Neurohrtól elvetett magvak; de még iránya nincs, csak tapogatózik; naivul osztja az európai és az országos lelkesedést a lengyelek nagy szabadságharca iránt, ifjonti fővel megjelenik a nagy küldöttségben az öreg császár előtt az elnyomott lengyelség fölsegítését kérni. Majd saját megyéje ügyei iránt kezd érdeklődni s aztán az ország ügyei iránt; fölébred benne, aki csak ekkoriban tanul meg jól magyarul,¹ a hazafiúi érzés; kegyelettel gondol régen elhunyt apjára, aki végrendeletében hatalmas vagyonát, ha fia nem lenne, a magyar haza védelmében megcsonkult magyar harcosokra vagy elesett magyar katonák özvegyeire és árváira hagyta;² lelkesedik a nagy Széchenyi könyvein és működésén; de ifjúsága és temperamentuma erélyesebb, gyorsabb ütemre készíti; népszerűvé válik a szabadelvű világ emberei és különösen a liberalizmus és demokrácia eszméivel rokonszenvezni kezdő fiatal osztálytársai között; az új divatnak hódolva klubot alakít köztük, aztán az ifjú ellenzék egyik szószólója gyanánt lép föl 1839-ben a főrendi házban.

És ezzel útja adva, iránya szabva van. És erre az útra, erre az irányra rossz szemmel néznek onnan fölülről. Nem nagy tetszéssel olvassák jófejú és jószemű bizalmasaik jelentéseit az 1839/40-i országgyűlés idejéből arról a fiatal mágnásról, akit „neve, gazdagsága, kitűnő talentuma, kitűnő jelleme és nagy modern olvasottsága, logikus és gondolatokban gazdag beszédei“, mint egyik-másik tudósító írja, magasra kiemelnek kartársai sorából; mert az a jól készült fiatal főrend kárhozatos elvek rabja, „demokratikus-liberális eszméknek hódol“. „Absztrakt

¹ Batthyánnak 1839 végén is nehezeze esett magyar beszédet mondania. Országgyűlési felszólalásait ez időben titkárjának németül diktálta és ez innen fordítá magyarra, amit aztán Batthyány szorgalmasan olvasgatott. Titkos rendőri jelentés 1839 dec. 23. (A leégett rendőrfőnöki levéltárból. Takáts Sándor barátom szíves közlése).

² Balogh Gyula említett dolgozata Vasárn. Ujság, 1887., 36. sz.

fejtegetései“, hogy a liberalizmus fő feladata magának szellemi fegyverekkel szerezni érvényt; bátor szókimondása, merész föl-szólalásai a szólásszabadság, a sajtószabadság, a törvény előtti egyenlőség érdekében, írja a bécsi kormánynak nem éppen épülésére egy másik bizalmasa, nemcsak bálványává teszik őt a körüle csoportosuló 30—35 fiatalabb főrendnek, hanem az alsó tábla ellenzéki férfiai is kezdik őt szilárd jelleméért Széchenyi-vel párhuzamba, sőt föléje tenni és nyíltan hirdetik, hogy egyénisége az országot a legszebb reményekre jogosítja föl.¹

Széchenyi, aki az 1839/40-i országgyűlés befejezésekor a kormány haladásra való készségét nagy eredménynek nevezte és minden ellenzéki izgatást károsnak tartott, hazafiúi aggodalommal gondol már ekkor fiatal barátja ellenzéki állásfoglalására és aggodalma növekszik, mikor Batthyány apródonkint, mondhatni észrevétlen emelkedéssel² nem csupán a felsőház, hanem az egész alkotmányos és szabadelvű reform-ellenzéknek vezetői közé küzdi föl magát. Félti őt, az 1843/44-i országgyűlésen mind merészebbé, mind ellenzékiebbé válót, hogy nem építeni, hanem rontani, rombolni fog, hogy „a rossz istenének elestje“ lőn³ és aggodalommal hallgatja az öreg Metternich megjegyzését Batthyányról, hogy nem okos dolog égő fáklyával mászkálni Magyarországon.

Az államkancellár e szavai Batthyánnak bizonyára 1843/44-i országgyűlési szereplésére vonatkoztak. Mert igen kellemetlenül hatott az udvari körökre Batthyány egész ellenzéki magatartása 43 őszén, de különösen a vegyes házasság

¹ Titkos rendőri jelentések és bizalmi férfiak (részben „besúgók“) tudósításai: 1839 jún. 16., aug. 16., okt. 30., dec. 19., 21., 23. — 1840 jan. 12., febr. 21. és ápr. 22. (A leégett rendőriminisztériumi iratokból nagyobb részben Takáts Sándor barátom őszinte köszönetre készítő közlései.) Különösen érdekes az 1840 április 22-i jelentés e passzusa: „welcher (Batthyány) bei seinem bisher durchaus unzweideutig erwiesenen Charakter... selbst den Grafen Stephan Széchenyi weit übertreffe und für die Zukunft das Vaterland zu den schönsten Hoffnungen berechtige“. Ez volt Batthyányról az alsó tábla ellenzékének véleménye.

² Erről igen ügyes képet ad Szemere Bertalan, feledésbe ment kis német műve Batthyányról (Hamburg, 1853) a 9—15. lapokon.

³ Ertsd: verfallen dem Gott des Bösen. — Széchenyi naplóbejegyzése 1843 augusztus 13.

kérdésében. Szeptember 28-i nagy beszéde, mint a bizalmas tudósító írja,¹ a leghevesebb, a legellenzékibb, a kormány ellen legélesebb volt minden efféle beszédek között. Szokatlanul merész és éles vágás volt az, mikor azt fejtegette, hogy a vegyes házasság ügyében tapasztalt békét a magas klérus nem merte addig megzavarni, amíg észre nem vette, hogy Bécsben az apostoli király fölülkerekedett a törvények megtartására ügyelni köteles alkotmányos király fölé. A főrendiházban elhangzott efféle fölszólalásainál még veszedelmesebbeknek, mert hatásosabbaknak tartá a bécsi kormány Batthyány ama nyilatkozatait, melyekkel társas összejövetelek alatt saját vendégszerető házában, vagy a mánáskaszinóban bírálgatta a kormányt, a közállapotokat, vagy szólt és vitatkozott a jövő teendőiről, különféle reformeszmék megvalósítása módjairól; mert mint tudjuk, ilyenkor, ily aránylag kisebb körben, baráti társaságban érezta magát igazi elemében Batthyány. Most arról tartott szabad előadást, hogy a monarchia jövője gyökeres javításokat kíván, amelyekre pedig addig, amíg Metternich van a kormány rúdja mellett, számítani nem lehet. Majd azt a maradi fölfogást ostorozta, mely nem akarja belátni, hogy nagy állami reformok előestéjén állunk; mely az újonnan föltörő, ébredő erőket az idők szellemének ellenére gátolja, ahelyett, hogy ezeket az erőket és eszméket okosan fölhasználva, elejét venné az Európa horizontján mutatkozó viharoknak. Majd ismét az ellen a merev bürokrácia ellen szónokolt, mely soha nem volt képes számolni Magyarország különleges viszonyaival és amely e szerint éles ellentétbe kerül a mindinkább fejlődő és kibontakozó magyar alkotmányos élettel.²

Bizonyára szörnyűlködéssel olvasták a Ballplatzon a jól értesült bizalmiférfiak jelentéseit, mi mindenről nem tanakodik a pozsonyi mánáskaszinó Batthyány vezérlete alatti ellenzéke és elsősorban maga a vezér 1844-ben: Külön kormány, külön minisztérium, külön államtanács kell nekik; csak az államfő legyen Ausztria és Magyarország közt közös. Nincsen rendjén,

¹ 1843 október 3-i titkos jelentés (Takáts S. barátom szíves közlése a leégett rendőrminisztériumi levéltárból).

² Titkosrendőri és bizalmiak tudósításai 1844 június 30, július 16. és július 19. (Ugyancsak Takáts S. barátom szíves közlései id. Itárból.)

mondják, hogy a magyar ügyeket idegen miniszterek és tanácsosok intézzék, amint az nem volna helyes, ha osztrák ügyekbe magyarok avatkoznának. Lealacsonyítónak tartják a magyar arisztokráciára, hogy ahelyett, hogy az országot kormányozná, csak alsóbbrendű tisztségeket viselhet; hogy antichambriroznia kell az idegen minisztereknél; nagy kegy jelének tekinteni, ha egyik-másik kamarási kulcsot kap, holott elég olyan férfiú van Magyarországon, aki miniszteri, követi, nagyköveti állásokat jól be tudna tölteni. Azután furcsa is, mondják mások, hogy ugyanaz a kormány kormányozzon egy alkotmányos és egy abszolút kormányformával bíró országot. Független magyar királyság kell felelősségre vonható tanácsosokkal, miniszterekkel, hiszen miniszterelnöknek ott van Batthyány Lajos!¹

Gondolhatni, mennyire ellenszenvenessé tették Batthyány személyét az udvar előtt ezek a megbízható értesülések ilyen reformeszmények hirdetéséről és előmozdításáról. Ekkoriban törénthetett az, ha hitelt adhatunk Metternich elbeszélésének, hogy az öreg államkancellár a nála járt Batthyányt mérsékletre intette s azzal a mondással próbálta megfélemlíteni, hogy ha nem változtat irányt, útja bizony a bitófához fogja vezetni.²

De nem csupán a magas politika mezején, hanem közgazdasági téren is sok kivetni valót talált a bécsi kormány Batthyány ez idei működésében. Amint Széchenyinek nem tetszett, úgy a kormánynak sem volt ínyére, hogy ily kérdéseknél Kossuthtal karöltve haladt. Ha a cukorfinomító részvénytársaság és gyár ügyében buzgólkodik: Isten neki! De azt hirdetni, hogy Pestnek a magyar gyáripár központjává kell okvetlenül kifejlődnie: már ellenséges indulat az osztrák gyáripár ellen. Növelte ez ellenséges indulat „bűnének” súlyát a bécsi kormány szemében Batthyány részvétele a védegyleti mozgalomban.³ Ez a mozga-

¹ Titk. rendőri jelentés Pozsony, 1844 október 28. (Takáts S. barátom szíves közlése ugyanonnan.)

² „Wenn Sie in der Richtung, welche Sie verfolgen, nicht einen Abschnitt machen, so führt Sie dieselbe gerade zum Galgen.“ Így beszéli ezt el Metternich Hübnerhez írott, már idézett levelében, amelyre figyelmemet Jánossy Dénes barátom hívta föl (Staatsarchiv, Polit. Akten XXXX., 301. a.).

³ Tikos rendőri jelentések 1844 január 4., június 15., október 1. (Takáts S. barátom szíves közlései a mondott, elégett levéltárból). — A védegy-

lom, mint tudjuk, élénk riadalomra adott okot az osztrák kormánynak, nagyiparnak és -kereskedelemnek, annyira, hogy még jóval lezajlása után, még 48-ban is keserű kifakadásokkal emlékeztek reá és a magyar ellenzékre vissza.¹

Nemcsak az ellenszenvet fokozta, hanem már bizonyos fokig gyűlöletet keltett Batthyány ellen állásfoglalása 1845-ben a horvát kérdésben. A kormány ama rendelkezéseit, melyekkel a túrmezei magyarbarát és szabadelvű ellenzéki nemeseket a horvát tartománygyűlésből és Zágráb megye gyűléséből törvény és szokásjog ellen kizárta, Pest megye ez esztendei novemberi gyűlése Kossuth javaslatára élesen elítélte s a Magyarországtól elválni akaró illyrizmus illetén pártolása miatt Apponyit, a kancellárt mintegy hazaárulással vádolta meg. Kossuth javaslata csak Batthyány élénk támogatásával győzött s a gróf még azzal merte tetézni „bűnét“, hogy indítványára a megyei határozatot egy küldöttség vitte a királyhoz és Batthyány ennek a küldöttségnek is tagja volt.²

Nagy megütközéssel vette a következő évben, 1846-ban, tudomásul az udvar az országos ellenzéki párt programjának egyik főpontját, mely precízen összefoglalta azt, amit már a Batthyány vezérlete alatti mágnás-kaszinói ellenzék Pozsonyban, mint főntebb láttuk, oly tűzzel-hévvél vitatott; azt t. i., hogy a magyar kormány magát minden idegen (osztrák) kormány befolyása alól fölszabadítsa, parlamentáris és felelős legyen és így az országgyűlési többségtől függjön. És ez az országos ellenzéki párt is 1846-ban Batthyány elnöklete alatt alakult meg!

Mindez azonban még hagyján. A gyűlölet akkor vert az udvarnál s a hozzá húzó osztrák és magyar ókonzervatív körökben mélyebb gyökeret, mikor 1847 őszén Batthyány Kossuthot Pest megye egyik követévé választatta meg. Ismeretes

let visszahatásáról Bécsre és Metternichre v. v. ö. A. Springer, *Gesch. Oesterreichs*... II. 98—99.

¹ Ennek kitűnő példáját adja a *Wiener Zeitung* 1848 szept. 11. számában megjelent cikk: „Die neueste Lage in Ungarn“.

² Innen keltezhető Apponyi speciális ellenszenvé Batthyány ellen. — V. ö. egyébként a kérdés érdekes történetét Miskolczynál (A horvát kérdés stb.) I. 401—402. lapokon.

az a hatalmas agitáció, amelyet Batthyány e választási periódus alatt Kossuth érdekében kifejtett. Nem kímélt semmi fáradságot, teljes eréllyel dobta saját népszerűsége nagy súlyát a mozgalom serpenyőjébe és ami fő, nem kímélt semmi pénzbeli áldozatot. Batthyány pártján álló, jól értesült egykorú író mondja, hogy a választás magának Batthyáynak több mint 100.000 forintjába került.¹ Hallatlan összeg, hallatlan áldozat ez ily célra abban az időben! S mikor azután a következő évek folyamán Kossuth az udvar és a régi osztrák és régi magyar konzervatív körök réme lőn, Batthyány „bűnös” fejére zúdult az átok, amiért a pokol kapuit Belzebub előtt kinyitotta; vagy mint a Kossuth merész föllépése miatt aggodalmaskodó Széchenyi a márciusi napok féktelen izgalmai között félve írta: „Batthyány eresztette ki a forradalom fúriáit.”² Elfogatásakor a hivatalos tollak fennen hirdetik, hogy ő a szerzője a forradalomnak, mert csak és csupán az ő hatalmas pénz-áldozatai hozhatták be Kossuthot az ország törvényhozói közé; ő egyengette az utat, amelyen ez az ember a maga végzetes nagyságához följutott!³ Apponyiék már föntebb említett, 1849 március 23-i emlékirata ritka ridegséggel követeli Batthyányra utalva, „hogy azok, akik a maguk tekintélyes vagyonát csak az állam megrontására használták föl, ezen vagyonnak elvesztése által a jövőre ártalmatlanokká tétessenek.” Még az öreg Esterházy herceg, Batthyány jóakarója is, a por folyamán adott vallomásában csak ezt az egyet nem tartja megbocsáthatónak Batthyány egész politikai tevékenységében s ezért mintegy bűne büntetésének véli, hogy a pártfogolt a pártfogónak versenytársa lőn, majd végkép föléje kerekedett.⁴

Kossuth megválasztatása után a bécsi kormány meg volt

¹ S. Horváth, Graf L. Batthyány 54. lap. — Kossuth követté választatásáról és Batthyány szerepéről az ismeretes irodalmi műveken kívül (mint pl. báró Podmaniczky Frigyes kitűnő naplótöredékei) különösen érdekes és tanulságos Wertheimer Edének kiadatlan kútfők után írt cikke: „L. Kossuth's Wahl zum Abgeordneten“ Pester Lloyd 1927 nov. 6-i számában.

² Levele Taschnerhez 1848 márc. 21. Majláth B. Széchenyi lev. III. köt.

³ Az Augsburger Allgemeine 1849 január 19-i száma.

⁴ Széchenyi ezt így fejezte ki kétségsbeesésében: „a nemezis tartja őt (Batthyányt) markában.” Döhl. Hagy. I. 375.

győződve, hogy Batthyány a legradikálisabb vizeken evez, hogy politikája a legszélsőségesebb. Főntartás nélkül hitte, amit bizalmi emberei az utolsó pozsonyi országgyűlés kezdetén jelentettek róla, hogy célja Magyarország teljes elválása Ausztriától és hogy ezt a célt alattomos eszközökkel lépésről lépésre haladva akarja elérni.¹ Egy ilyen lépésnek tekintette az udvar Batthyány 1847 december 7-i főrendiházi beszédét, melyből megütközéssel értette meg azt a hallatlan követelést, hogy a császár Ausztriának alkotmányt adjon. „Egy ugyanazon kormány alatt a korlátlan és a korlátolt kormányforma rendszere meg nem egyeztethető és csak romlásra vezet” — így szólt a vakmerő mágnás. „És ezért nem lehet közömbös a magyarokra, hogy az örökös tartományokban észlelhető alkotmányos mozgalmak eredményre vezetnek-e vagy elnyomatnak?” A megütközésből könnyen érthető a gyűlölet újabb lángjának föllobbanása, midőn pár hó múlva Sedlnitzky rendőrminiszter előterjesztte az állami konferenciának, hogy Kossuth „Batthyány ösztönzésére” vette be a királyhoz fölküldendő országgyűlési fölirat szövegébe a pontot, mely Ausztria számára alkotmányt kíván a fejedelemtől.²

Sedlnitzky és organumai ettől kezdve nem haboznak a legvadabb híreket akár elhinni, akár költeni, akár kifesteni, melyek a már megbélyegzett Batthyányt az udvar előtt még jobban befeketíthették és ha nem is egészen, de részben és félig-meddig hitelre is találtak. E hírek és tudósítások közül jellemző az, mely Batthyány egy állítólagos tervéről szól Apponyi megbuktatására. Kossuth kötelessége volt volna ezen terv szerint követi működésével, szélsőségeivel — jó pénzért, 100.000 forintért — oda vinni a dolgot, hogy az országgyűlés föloszlattassék, mert ez Apponyi visszavonulását vonná maga után; s ha ez nem történnék meg, az állítólagos terv erőszakos eszközöket vön kilátásba.³ Majd azt tudatták az udvarral Pozsonyból, hogy Batthyány a rendeket csillapítani igyekvő jóakarató mágnások

¹ Titk. rendőri jelentés 1847 nov. 29. Pozsony. (Takáts S. barátom szíves közlése.)

² A Staatskonferenz 1848 febr. 29-i jegyzőkönyve. Ered.

³ Titk. rendőri jelentés 1848 január 14. Pozsony. (Takáts S. barátom szíves közlése) és február 28.

ellen dolgozik, örömét találja az Olaszországból jövő nyugtalanító hírek terjesztésében. Egyenest fölháborító az a már ostoba titkos tudósítás, mely a rendek körében a király iránt a felelős miniszterium engedélyezése miatt általánosan táplált hálás érzelmek megnyilatkozásairól számol be, de hozzáteszi, hogy „csak a volt ellenzéki párt korifeusai, névszerint Batthyány a miniszterelnök és Kossuth nem akarnak elállni üzelmeiktől, melyek Magyarországnak a monarchiától való elválására irányulnak, amihez az eszközök előkészítésén erősen dolgoznak is.”¹

... Nagy anyag gyült hát össze a gyűlésre Batthyány ellen már addig is, amíg az új alkotmányos Magyarország élén a felelős kormány vezetésére megbízást vőn fejedelmétől. Hogy aztán ezt az új alkotmányt kötelességéhez képest körömszakadtig védte, az alkotmány megváltoztatására irányuló bécsi törekvéseknek mindig szilárdan útjába állott s ezzel csak újabb és újabb hasábkokat hordott az ellene megrögzött ellenszenv máglyarakásához: az tényéren fekvő... Arról mint csekélyebb jelentőségű körülményről nem szólok, hogy gyakran dacos, nyers, büszke föllépése a bécsi tényezőkkel szemben nem keltethetett iránta rokonszenvet; noha effélének is megvan a maga pszichológiai súlya.² Utalok azonban két körülményre, amelyek nézetem szerint a gyűlés poharába a kicsordulásra készítő utolsó csöppeket csöppentették be.

¹ „Nur die Koryphäen... namentlich der Premier-Minister Gr. Batthyány und... Kossuth sollen... von ihren Umtrieben, den Abfall Ungarns von der Gesamtmonarchie durchzusetzen, nicht ablassen und die Mittel hiezu vorbereiten.“ Polizei-Hofszelle (leégett) márc. 25., 4267. sz. — Az előbbi idézetek: február 5., 2203. sz. és március 10., 3581. sz.

² Ha hihetünk Tartsafalvi Pálffy Jánosnak, a pesti nemzetgyűlés alelnökének, aki erdélyi megbízásból ugyanakkor járt Innsbruckban az udvarnál, amikor ott Ferenc Károly főherceg elnöklete alatt Batthyányékkal a bán elleni értekezleteket folytatták, az erdélyi unióról szóló erdélyi országgyűlési törvényjavaslatnak megerősítése, elfogadása ügyében oly túlennergikus hangon beszélt volna Batthyány, hogy megfélemlítette és megbántotta volna a főherceget. (Budapesti Hírlap 1928 nov. 4-i melléklete.) — Latour már 48 májusiában megbotránkozással tiltakozik Batthyáynak „in einem diktatorischen, unbegreiflichen Ton“ tartott átiratai ellen. (1848 május 1. osztrák minisztertanács ikönyve.)

Az egyik a Jellachich elleni június 10-i királyi manifestum közzététele, mely az innsbrucki udvart a képzelhető legkínosabb helyzetbe hozta. Az udvar a mellékkörülményeknek, mint a VIII. fejezetben láttuk, véletlen alakulása következtében alaptalanul ugyan, de erősen meg volt győződve, hogy Batthyány az adott szót készakarva és azzal a céllal szegte meg, hogy Jellachichot és horvátjait az udvar iránti hűségüktől elfordítsa, ezzel az olasz földön harcoló 30.000 határőr között katonai zendülést idézzon elő és az így megerősödő szárd királytól szorongatott császári udvart a magyar kormány és országgyűlés előtt térdre kényszerítse. Pedig hogy Jellachichot mily nagyra tartották, mennyire igazán és őszintén túlértékelték a dinasztia legfőbb és legbefolyásosabb tagjai, arra Zsófia főhercegasszony nyújtja a legnyomósabb bizonyosságot: 1849 decemberében a főhercegasszony a bécsi Salesianer-kolostorban csöndes visszavonultságban imádkozott a bánért, „akinek, írja, annyival tartozunk!”¹

A másik, a legfőbb s az olthatatlan gyűlöletre legsúlyosabb okot adó, eddig ismeretlen körülményről, mely egyszerűs mind ab ovo megmérgezte egyrésről az udvar, másrésről a nádor és a nemzet közti viszonyt, már bővebben kell szólnom.

Az utolsó pozsonyi országgyűlés amaz igen nevezetes föliratát, mely a 48-i törvényekben testté vált reformokat és köztük a felelős és független magyar miniszterium megadását kérte a királytól s amelyet az országgyűlés fényes küldöttsége március 16-án nyújtott át a bécsi Burgban, a király azonnal áttétette magyar kancelláriájához véleményadás végett.² Szögyéný alkancellár, aki az előtte való napon lemondott Apponyi helyett e kormánysszék főnöke volt, Bartal és Zsedényi kancelláriai udv. tanácsosok bevonásával hamarosan elkészíté a kívánt véleményt, melyben az országgyűlési fölterjesztésnek csak legfőbb pontjára, a független felelős miniszterium kérdésére terjeszkedett ki. Társaival teljes egyetértésben őszintén kimon-

¹ A főhercegasszony 1849 december 4-i naplóbejegyzése: „... moi, je priais pour le Ban, auquel nous devons tout!” Id. h.

² Ered. kir. kézirat Szögyénýhez március 16. (fogalm.: Staatsconferenz a. 338.). Az alábbiakban elmondandók nagy részben kiegészítik, kisebb részben korrigálják Szögyéný előadását emlékiratai I. 55. és köv. lapokon.

dotta, hogy ez a gyökeres változtatás, az eddigi kollegiális rendszer ily átalakítása felelős független minisztériummá éppen nem szükséges valami; de mivel a kívánság a maga lényegében nem, hanem csak a nevében új, mert az ország régi érvényes törvényei mellette szólnak: hát meg lehetne bízni a nádort az ország kormányzásával és ki lehetne mondani, hogy a király hajlandó beleegyezni a független közigazgatási rendszer és felelős közegek¹ fölállításába, amelyeket, illetőleg akiket a nádor hozna javaslatba és amely közegek hatásköréről egy törvényjavaslat volna készítendő a *pragmatica sanctio* által alkotott kapcsolat speciális szemmel tartásával.²

Míg Szögyényék e véleményes jelentés kidolgozásán tanakodtak, István nádor nagy lépésre határozta el magát. Attól tartott, hogy a döntő fórum, az öreg Lajos főhercegnek, a király nagybátyjának elnöklete alatti állami konferencia nem lesz hajlandó az országgyűlési fölirat legfőbb kívánságának, a független felelős miniszteriumnak a teljesítését a királynál javaslatba hozni. Egy levéllel fordult hát magához a királyhoz, mely élénken tükrözi vissza aggodalmát és amiatti félelmét, hogy a megtagadás következményei Magyarországon végzetesek lehetnek. Anarchia fog beállni, írta, vagy köztársaság! A bécsi március 13-i események a különben is könnyen tűzbe jövő magyarokat annyira fölizgatták, hogy a forradalom már-már kitörőben volt. Ennek elhárítására „talán nagyot hibáztam, de kénytelen voltam, azért, hogy Magyarországot Uramnak császáromnak megtarthassam, szavamat adni, hogy a kívánság teljesítésére a dinasztianál mindent el fogok követni és ha igyekezetem sikertelen marad, nádori tisztemet le fogom tenni.“ Ha a bécsiek iránt nem volt volna a fejedelem oly engedékeny, folytatá a nádor, talán a magyaroknál is másként állna most a dolog. De most már nincs más választás, mint kedvező válasz, vagy az ország elvesztésének kockázata. „Tudom, hogy a következmények miatt nehéz az elhatározás, de én kedvező

¹ Megjegyzendő, hogy a „ministerium“ és a „ministerek“ kifejezéseket a véleményes jelentés, a föliratnak alább idézendő szövegéhez alkalmazkodva, kerüli.

² A nagyérdekű beható véleményes jelentés 1848 március 16-ról Szögyény és Zsedényi aláírásával. Ered. Orsz. Ltár kancell. közöns. iratok 4576. sz.

válasz nélkül nem mehetek vissza Pozsonyba; nem Fölséged elleni dachból, hanem olyan megtörténhető dolgok miatt, melyek egész életemre mocskot vetnének és amelyeket mint Fölséged hű alattvalója, soha nem szeretnék megélni“... Ez világos és félreérthetetlen célzás volt arra, amit a hevesebb vérmérsékletűek Pozsonyban rebesgettek, hogy t. i. a felelős és független magyar miniszterium föllállítására vonatkozó országgyűlési kívánság teljesítésének megtagadása esetére a nádort fogják királlyá kikiáltani, amint ezt Vay Miklós is ugyanaz nap mondotta Szögyénynék.¹ Kétségtelen, hogy főleg az e miatti aggodalom birta a nádort levele megírására.²

Leveléhez mellékelte a nádor annak az ő hozzá intézendő királyi kéziratnak szövegtervezetét, amelyet magával Pozsonyból hozott samelynek elfogadásával, illetőleg kibocsátásával kellene a fejedelemnek a független felelős miniszteriumra vonatkozó kívánságot teljesíteni. Kik fogalmazták meg Pozsonyban ezt a szövegtervezetet, nem tudjuk.³ De hogy közöttük volt Batthyány, az kétségtelen. A nádor-hozta eme szövegtervezet szerint a király egyenesen kimondja, „hogyan alkotmányosan felelős és független magyar miniszterium alakításával kedvelt hívünket, gróf Batthyány Lajost bíztuk meg.“⁴ Holott az országgyűlési fölirat senkit meg nem nevez. Csak azt kéri a királytól, hogy „méltóztassék királyi akaratának teljhatalmú organumai gyanánt a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban oly egyéneket az országgyűlésre utasítani, akik mint a végrehajtó hatalomnak gyakorlatára Fölséged bizalmával kijelölt alkotmányos organumok s kiknek személyes felelősségük

¹ Mennyire komolyan vették a hirt az udvari körök, mutatja Arnim bécsi porosz követ jelentése március 17-ről: „On dit que les Hongrois tenaient si fort à obtenir leurs demandes qu'il avait été, question en cas de refus de faire l'archiduc Étienne roi et d'élire le comte Batthyány palatin“. (Ered. berlini külügyi ltár. Néhaj Wertheimer barátom szíves közlése.)

² A nádor eme roppant fontos levelének eredetije a Staatsconferenz a. 340. számú jegyzőkönyvének mellékletét képezi.

³ Egy alább említendő állami értekezlet jkönyve azt mondja: „von enigen Mitgliedern der hier anwesenden Regnicolar-Deputation entworfen“.

⁴ A szövegtervezet magyar példánya a Staatsconferenz a. 340. sz. jkönyvében, mint a nádor levelének melléklete.

alá leszen a törvények végrehajtása helyezendő, országgyűlési tárgyalásainkban közvetlen részt vegyenek.“¹

A nádor-hozta szövegtervezet egy további nevezetes pontja az, mely a nádort mint királyi helytartót teljes hatalommal ruházza föl az ország kormányzására „és mindazon törvények létesítésére“ — lehetőleg a még folyó országgyűlésen — amelyek az országgyűlési fölriratban említettek.

Nagyobb biztonság kedvéért a nádor Szögyénynék is átadta a szövegtervezet egy példányát; neki is kijelenté, hogy annak elfogadása nélkül nem térhet vissza Pozsonyba és fölhatalmazta Szögyényt e kijelentése elmondására a tervezet tárgyalásánál. Az alkancellár azonnal németre fordítá a tervezetet és a nádor kívánságához képest tüstént magával vitte a március 16-án délre kitűzött udvari értekezletbe.²

Az értekezleten az öreg Lajos főherceg elnöklete alatt Ferenc Károly főherceg mint preszuntív trónörökös, gróf Hartig államminiszter, gróf Münch-Bellinghausen, a német Bundgyűlés elnöke, herceg Windischgrätz, gróf Majláth Antal államminiszter, br. Jósika erdélyi udv. kancellár, Szögyény magyar udv. alkancellár és két udvari tanácsos mint jegyzők vőnek részt.

Az illusztris gyülekezetre fölötte kínosan hatott a nádor szövegtervezete és Szögyény által tolmácsolott kijelentése. Meglepte őket a benne mutatkozó, nem várt merészség. A kívánságot minden oldalról meghányták-vetették a rendkívül hosszúra nyúlt tanácskozáson.³ Általános volt köztük a vélemény, hogy mikor a fölség *az előző napon az osztrákoknak felelős miniszteriumot adott, azt főként azért tette, hogy a monarchia egyes*

¹ Országgyűlési Irományok 55. sz.

² Ezt az eredeti német fordítást az értekezleten rajta tett számos korrektúrával tünteti föl a Szögyény Emlékiratai I. köt., 60. lapjához mellékelten igen jó hasonmás.

³ Szögyény ezzel igen röviden, nem egészen egy oldalon végez Emlékir. I. 57. — Vele szemben igen bő és beható a tanácskozások összefoglalása Rosenfeld udvari tanácsos, az egyik jegyző, tollából (Staatsconf. a. 340. ered.). Ezen alapul idevágó előadásom. Csak az a hibája Rosenfeld összefoglalásának, hogy a fölszólalókat — az egy Hartig kivételével — nem nevezi meg.

részeit ez által a központi minisztérium által még szorosabban fűzhesse egybe. Ezzel pedig sehogy sem vág össze, ehhez sehogy sem illik a magyarok külön felelős-minisztérium-kívánata. Egyik-másik fölszólaló azután azt hangoztatá, hogy a magyar kívánság horderejét még nem lehet megítélni; nem lehet tudni, hogy a magyar felelős orgánumok csak a belső, a politikai közigazgatásra, a kancellária és a helytartótanács hatáskörére értetnek-e vagy ki akarnak-e terjedni az összmonarchia számára centralizált hadügyi és pénzügyi közigazgatásra is?

Gr. Hartig¹ a még mindig hullámozó, le nem csendesedett bécsi mozgalmakra való tekintettel, melyek mint ismeretes a magyar országgyűlési küldöttséggel a legelőnkebben, sőt viharos osztentációkkal rokonszenveztek, Szógyény javaslatára alapján bizonyos engedékenységet tartott célszerűnek, akképen azonban, hogy a fölség a magyar kívánságok teljesítésére *csak hajlandóságát fejezze ki és ezt is ahhoz kösse, hogy a magyar országgyűlés részletes javaslatokkal álljon elő a kívánt minisztérium hatásköréről, amely javaslatokat a fölség meg fog vizsgálni.* Erre az óvatosságra, mondá Hartig, már csak azért is szükség volna, mert ha a magyarok egyszerűen minden kikötés nélkül megkapnák a kívánt minisztériumot, példájuk után indulhatnának a többi tartományok is a maguk számára szintén követelhetnének nekik, t. i. az egyes tartományoknak, felelős minisztériumokat. Ez pedig bomlásra vezetne s megkönnyítené azok törekvéseit is, akik egy vagy több köztársaságot óhajtanának alakítani a monarchiából. Hartig eszméje osztatlan tetszéssel találkozott ugyan, de mégis nagy szöveget ütött az értekezők fejébe a nádor írva is adott határozott kijelentése, hogy Pozsonyban lekötött szavához képest közbejárása sikertelensége esetére le fog mondani nádori tisztről; már pedig egy új nádorválasztás a jelen körülmények között lényeges és veszedelmes bajokkal fogna járni.

Boncolgatni kezdték aztán a nádori szövegtervezetet. Bat-

¹ Ő róla s a conferencia többi tagjáról v. ö. „Az 1848. III. törvénycikk történetéből” című értekezésemet a gr. Klebelsberg Kuno-Emlékönyv 579—580. lapjain.

thyány és egyáltalán bárki más kineveztetését már most, egyhangúlag helytelenítették. Veszedelmesnek mondták aztán a szövegtervezet ama pontját, mely a nádort fölhatalmazza az országgyűlési föliratban elősorolt törvények „létesítésére.” Ez nem engedhető meg, mert úgy is lehetne ezt magyarázni, mintha a király a nádornak ezen meghozandó törvények szentesítési jogát, a korona legszublímisabb előjogát is meg akarná adni. Fölmerült aztán az a kérdés, vajon nem lehetne-e az országgyűlési fölirat legvégében alkalmazott azon kifejezéshez, amelyet Szögyényék véleményes jelentése is hangoztatott, szilárdan ragaszkodni és ebben keresni és találni valami garanciát; hogy t. i. a király felelős organumokat, nem miniszteriumot enged az országnak? Azonban ezt a variánst mégis elejtették; belátták, hogy a felelős miniszterium kifejezés ki nem kerülhető. De élet lehetett nézetük szerint venni azzal, ha a király, mint Hartig javaslá, csak általánosságban ígéri, hogy *hajlandó* megadni és ezt is olyan, a minisztérium hatásköréről kidolgozandó törvényjavaslat benyújtásához (és királyi szentesítéséhez) köti, mely kellőleg garantálja a *pragmatica sanctio* által létesített köteléket. Ilyen módon a kérdés szabályozása „*bevezető, előkészítő, nem végleges rendszabály jellegével bírna és így a végső elhatározás csöndesebb, nyugalmasabb, organikus alkotásokra alkalmasabb későbbi időkre maradna.*”¹

Ezekkel a gondolatokkal hagyták el az értekezlet tagjai a késő délutáni órákban a tanácskozást, hogy estve tovább folytassák és végkép megállapítsák konkrét szövegét a nádor számára adandó királyi válasznak vagy kéziratnak, amelyre úgy az országgyűlési fényes és nagy küldöttség, mint a küldöttséget kísérő s a Burg belső udvarán tanyázó jurátusok százai türelmetlenül vártak.² A közel éjfélig tartó tanácskozás

¹ Ez a kikötés, mondja a jegyzőkönyv „*schien der hier fraglichen Massregel den Charakter einer einleitend-vorbereitenden, nicht definitiven zu s'chern, sohin die schlüssliche Entscheidung darüber einem ruhigen und für organische Gestaltungen mehr geeigneten, späteren Zeitpunkte vorzubehalten und sicherzustellen.*” Staatsconferenz a. 340.

² A délutáni tanácskozásokban szó esett arról, hogy ezeket a jurátusokat katonai erővel ártalmatlanokká kellene tenni, mert azt hitték, hogy a

alatt mondatról-mondatra újra átvették a nádor tervezetét Szögyény fordításában. A délutáni eszmecsere kapcsán megállapították, hogy a király egy „a fennálló honi törvények értelmében független felelős miniszterium alkotása iránti kívánságot elfogadni *hajlandó*“; Batthyány vagy bárki más miniszterelnöki kinevezését törölték; de főhatalmazás adatott a nádornak a miniszteri tárcákra „teljesen alkalmasos egyéneket“ jelölni ki; törölték a nádori tervezetnek előttük gyanús ama pontját, hogy az országgyűlési fölriratban említett reform-törvényeket a nádor „létesíthesse“; e helyett meghagyatott a nádornak az alkalmas egyének megjelölésével egyidejűleg, „*együtt*“, odamunkálkodni, hogy a miniszterek hatásköre iránt célszerű törvényjavaslat terveztesse az országos fölriratban érintett többi törvényjavaslatokkal *együtt* és ezek mielőbb beterjesztessenek a királyhoz „*további elhatározása alá*.“ Kiköti végre a megállapított szöveg, hogy a miniszteri hatásköréről készítendő törvényjavaslat kellően méltányolja a *pragmatica sanctio* által Magyarország és az örökös tartományok közt létrejött szorosabb kapcsolatot.¹

Mindez azonban nagyon-nagyon nehezen ment. Ferenc Károly egy ízben oda is nyilatkozott, hogy ő mint preszumptív trónörökös „beleegyezését nem adhatja.“ Bekérte az elnöklő főherceg a nehéz tanácskozások alatt a nádort is; hátha engedne valamit? A főhercegek őt szemrehányásokkal fogadták, melynek súlya alatt a nádor megvallotta, hogy „talán“ hibázott“; bocsánatot is kért nagybátyjától s a jelen nem lévő királytól; de kijelenté, hogy másképp nem tehetett s most már állnia kell szavának; egyébként pedig állását ő fölsége rendel-

jurátusok a császári lakosztályokat megrohanják (Szögyény id. m. I. 59.). Zsófia főhercegasszony is egy levélkében figyelmeztette emiatt az értekezletek alatt férjét. (Fr. Reinöhl, Aus d. Tagebuch der Erzherzogin Sophie, id. h. március 16-i bejegyzés). Ezekkel szemben valóban kómikusan érdekes Paskay Gyulának, aki mint jurátus szintén ott tanyázott a Burg udvarán Ferenc császár szobra körül, ezen napról (március 16.) szóló följegyzése, hogy t. i. ők *éljenezni* akarták Zsófia főhercegasszonyt „aki Metternich megbuktatása óta nagy népszerűségnek örvendett“. Paskay Gyula: A jurátusélet 1847–1848-ban, 60. l.

¹ Lásd: *Irományok, Függelék 1. a. és 1. b.* És v. ö. Szögyény idézett hasonmását.

kezésére bocsátja. „Te leszel az oka, mondá neki Lajos főherceg, ha Magyarországot elveszítjük“; de a nádor erre nem válaszolt semmit és nyilatkozatát nem vonta vissza¹. . . A körülménybájt tervezet a tanácskozásban megállapított szöveg szerint éjféltájban végre elfogadtatott, miután az engedni nem akaró Lajos főherceget a behívott herceg Esterházy Pál meglágyította és lelkiismeretét megnyugtatta . . . Meg volt hát legalább elvben adva a független felelős miniszterium, amit István főherceg azon nyomban éjfélt után a Burgba hívott Eszterházyval, Batthyányval, Kossuthal és Széchenyivel tudatott.² Másnap, március 17-én, adta aztán ki a király azt a híres kéziratot, mellyel mint diadaljellel az országos küldöttség Pozsonyba visszatért.

Csalatkoznánk azonban, ha azt hinnők, mint a köztudat a mai napig is hiszi, hogy ez a március 17-i királyi kézirat egyedül magában volt a kitörő öröm okozója. A nádor jól tudta, hogy úgy az országgyűlés mint a közvélemény igazi garanciát csak abban lát, ha akkor, mikor a király a felelős független magyar miniszterium kívánásába beleegyezik, előttük fog állni, mert ki lesz nevezve, ennek a minisztériumnak az elnöke is, a közóhaj szerint gr. Batthyány Lajos. Ezért lön belevéve az országgyűlés legmérvadóbb tényezőinek kívánságára az imént említett nádori szövegtervezetbe Batthyány megbízatása. Ez is, Batthyány ezen meg- és kinevezése is benne volt abban az ígéletben, erre is vonatkozott a nádor adott szava, hogy vagy sikerrel jár el, vagy lemond. És éppen ezt a *conditio sine qua nont* törülte az illusztris értekezlet a március 16-i éjjeli tanácskozásban! E nélkül pedig ő vissza nem mehet Pozsonyba. Neki hát a március 17-i kézirat csak féldiadal, kétes győzelem záloga, esetleg végzetes bonyodalmak szülője volt.

Széchenyi azt írta naplójába március 15-én, mikor a nádor azt az országgyűlés korifeusaival megszövegezett tervezetet Bécsbe vitte, hogy Batthyány kineveztetése a miniszterelnöki állásra a császári ház megaláztatása lenne. Ezt írta, mert

¹ E jelenetről Szögyény értesít id. h. 59.

² Széchenyi naplóbejegyzése március 16-hoz.

tudta, hogy a legfelsőbb körök a lehető legrosszabb szemmel nézték ezt a jelöltet. A nádor is tudhatta ezt; de tudta azt is, hogy személyes ellenszenvek sóhaját a vihar elnyeli, ily érzelmi csöppek a nagy mozgalom óceánjába belefulnak. Aztán tudta azt is, hogy ugyancsak március 16-án ugyanaz az értekezlet, mely az ő tervezetével foglalkozott, megelőzőleg az Apponyi lemondása miatt megürült kancellári tisztt betöltését is mérlegelte s a jelöltek között Széchenyi István és Vay Miklós mellett Batthyányt is emlegették.¹

Ha Batthyány lehetett volna kancellár a régi rezsim fönnmaradás esetén, miért ne lehetne miniszterelnök, mikor a király az ő március 17-i kéziratával az új rezsim megalakításához beleegyezését adja?

Ez a gondolat és az adott szó ereje s talán nem utolsón sorban az a konokság, melynek az éjjeli tanácskozások alatt tanúja volt, aztán hevüλέkeny természete és optimizmusa, ezek a pszichikai tényezők mind közrehatottak, hogy egy igen nagy, egy rendkívüli lépésre határozza el magát István nádor: a március 17-i királyi kézirat kiadatása után tüstént bement egyenest a királyhoz. Előadta neki a veszedelmet, mely a miniszterelnök kinevezésének halogatásával jár; fejtegette előtte az előnyöket, melyek a lojális Batthyány kinevezéséből, a lelkek megnyugtatósából, a hullámok lecsillapodásából biztosan várhatók és a gyöngye ítéletű, de békés- és jóindulatú királytól ott nyomban megnyerte az *éőszóval adott engedélyt* ahhoz, hogy Batthyányt a miniszterelnökséggel ő, a nádor, mint királyi helytartó megbízhasssa.² A győzelem borától ittasan szaladt vissza a nádor a Burg másik szárnyában lévő szállására és azonnal, sajátkezű levelében tudatta a történeteket Batthyányval. Mivel a király meg van győződve, ír, ³ hogy a felelős magyar minisztériumnak, amelynek alakításába a mai napon beleegyezett, haladéktalanul létre kell jőnnie, „engemet felhatalmazni méltóztatott, hogy Önt a törvény értelmében független magyar minisztériuma elnökévé kinevezem“... És amint

¹ Szőgyény id. h. 57.

² Ezt a nádornak a királyhoz március 17-én intézett leveléből tudjuk meg. *Irományok, Függelék 1. d.*

³ A levelet az eredeti után 1. *Irományok, Függelék 1. c. alatt.*

ezzel a levéllel készen volt, azonnal bejelenté a királynak is a „Felséged legmagasabb engedélyével“ megtörtént kinevezést...¹

Batthyány hát a nádor kinevező levelével zsebében tért vissza a most már teljesen kielégített országgyűlési küldöttség élén Pozsonyba — és *ez a kiegészítő okirat* volt az, amelyre a rendek lelkéből szinte mámoros öröm vihara tört ki, mikor a nádor bemutatta a március 17-i kéziratot, de tüstént hozzátette, hogy a „Fölségtől nyert külön fölhatalmazás“ alapján, „*levél által azonnal*“ megbízta Batthyányt a miniszterelnökséggel.²

Mámoros öröm vihara a rendeknél; de mélységes megdöbbenés földrengése az udvarnál, az állami konferencia tagjainál. Hiszen az, amit a nádor tőn, az ő kombinációikat és terveiket fenekestől fölforgatta! Ők azért törölték a nádori tervezetből egy miniszterelnök kinevezését, mert *előbb* nem csupán a minisztérium hatásköréről hozandó törvényjavaslatot akarták látni, hanem mindazokat a reform-törvényjavaslatokat is, amelyeket az országgyűlési fölirat elősorolt. Mindezek elkészítése sok hetet fogna igénybe venni; felülvizsgálása a király, azaz a király helyett az állami konferencia által szintén időbe kerülne. Ez alatt a bécsi mozgalmak szépen elsímulhatnak és így a király végleges elhatározása csakugyan „csöndesebb, nyugalmasabb s organikus alkotásokra alkalmasabb későbbi időkre maradna“,³ amikor aztán könnyebb lenne a királynak egy engedékenyebb, konzervatívabb magyar miniszterelnököt találnia, olyat, akivel a minisztérium hatásköre tekintetében meg lehetne egyezni, pláne, ha a rendek siettetnék az országgyűlés befejezését, amire a multakban elég példa volt. De magában Magyarországon is kedvezőbbekre változhatnak addig a viszonyok. A nagyszámú szegény kismenesség sok helyütt nem volt az országgyűlési „teendőkkkel“ megelégedve; nem tetszett nekik a közteherviselés, mikor ők a jobbágy-fölszabadításnál semmit sem fognak nyerni; ezrei zúgolódtak a hétszilvafásoknak és armalistáknak Pozsony megyében, Borsod megyében és sok más

¹ A nádor eredeti jelentését a királyhoz március 17., lásd *Irományok, Függelék 1. d. alatt*.

² Országgyűl. nyomt. Irományok 66. sz.

³ V. ö. a Staatsconferenz fönnebb ismertetett, 340. sz. iratával (jegyzőkönyvével).

nagy területen; sőt az udvari körökkel folytonos érintkezésben álló fiatal gr. Szécsen értesítése szerint még a parasztság, a jobbágyság is igen sok helyütt nem kívánta az úrbéri terhek teljes eltörlését, inkább a csöndes kötelező, lassú, de biztos örökváltságot szeretné.¹ Megroppanhatik hát addig az a konok ellenzék, mely most Pozsonyban fölülkerekedett.

És mindezt a szép kilátást és biztató esélyt elfűtta az a szeles nádor!

A vádak és szemrehányások egész özönét zúdították fejére, persze nem az állami konferencia gregárius tagjai, hanem a főhercegek. Ezekről a jelenetekről semmi direkt följegyzés nem maradt fenn; de hatásuk a nádorra világosan látható abból a zavaros, sok helyt csaknem értelmetlen, kipkedő-kapkodó, bocsánatkérő levélből, melyet István főherceg másnap, március 18-án, a királyhoz intézett. Nem hiszi, írja,² hogy lépése — Batthyány megbízása — által fölhatalmazása határát, a március 17-i királyi kéziratot túllépte volna; de ha túllépte is, bocsánatot kér és remél a nehéz idők, a veszedelmes körülmények miatt. Szükség volt e tényre, hogy a fölzaklatott kedélyek lecsillapodjanak. Nem is magától tette, hanem „szakértők és jogértők“ tanácsai után indult; aztán meg Batthyány megbízása csak *provizorikus*, a fölség őt majd csak az összes törvényjavaslatok előterjesztése után fogja állásában megerősíteni; a provizorium hát nem prejudikál a fölség jogainak, az országra ellenben a legjobb hatással lesz...³

Ez a bocsánatkérő levél azonban nem változtatta meg azt, ami megtörtént s a megtörtént dolgon változtatni nem is lehetett; mert ha a nádornak a március 17-i királyi kéziratban adott hatalmi kört tényleg túllépte is István főherceg, ezt a

¹ Erről s Szécsenről Blackwell angol ügynök pozsonyi jelentése 1848 március 22. (Ered. londoni külügyi ltár. Angyal barátom szíves közlése).

² Írományok, Függelék, e) alatt.

³ Megjegyzendő, hogy a nádor Batthyány kinevezésénél az „ideiglenes“, „provizorikus“ szót épenséggel nem használta s Batthyányt hát nem provisorice nevezte ki. Ha most, március 18-i beadványában a király előtt ezzel argumentál: ez olyan ellenmondás, mely föltűnően mutatja, mily súlyos támadásoknak lehetett a nádor kitéve főhercegi nagybátyja és unokavérei részéről.

királynak bár csak élő szóval, de kifejezetten megadott engedélye mellett tette. Ezt az élőszóval adott engedélyt ugyan visszavonatni lehetett volna a gyöngé ítéletű, beteg királlyal; de ennek útjában állott az, hogy a nádor Batthyányt azonnal tényleg kinevezte és ezt a kinevezést még ugyanaz napon a törvényhatóságokkal is tudatta.¹

Valami módját kellett hát keresni a reparációnak, amire a nádor azon kérelme adott is alkalmat, hogy Batthyány az országban előfordulható zavargások elnyomása, a rend és közcsend fönntartása céljából szükség esetén katonai karhatalmat vehessen igénybe.² Összeültek hát még aznap, március 18-án, az állami konferencia főntebb már megnevezett tagjai. Jegyzőkönyvileg megállapították, hogy a nádor Batthyány kinevezésével a március 17-i királyi kéziratban adott jog- és hatalmi körét túllépte. A dinasztia egyik tagját azonban, aki továbbra is a király teljhatalmú helytartója marad az országban, mégis csak szükség volt és illet is úgy ahogy lehet, mentegetni. Kimondá hát a fölvetett rövid jegyzőkönyvben, bizonyára a derék Szőgyény javaslatára, a konferencia azt is, hogy „ha megfontolás alá vesszük, hogy az 1485:X. törvénycikk a nádornak a király távollétében királyi hatalmat ad és hogy a jelen viszonyok egészen rendkívüliek”: hát megvan a lehetőség egy újabb királyi kézirattal approbálni a nádor vissza nem fordítható cselekedetét. Az állami konferencia ott tüstént meg is szövegezte ezt a királyi kéziratot, mely helyben hagyja Batthyány *provisorikus* kineveztetését, úgy azonban, hogy hatásköre és tényleges szolgálatba lépése a király elé terjesztendő törvényjavaslatoktól függőnek maradjon. Helybenhagyta a kézirat Batthyány fölhatalmaztatását a közrend és -csend fönntartása céljából szükség esetén s a nádorral való egyetértésben katonai karhatalom igénybevételére; úgy azonban, hogy a királyi helytartó-

¹ A nádor köriratának fogalmazata Orsz. Ltár, nádori osztály 2135. csom. 501. sz. A fogalmazvány kelet nélküli ugyan, de a hátjegyzet mondja, márc. 17-én „letisztáztatott, részint lithográfia útján, részint közönségesen“.

² Ez a nádor március 18-i beadványából látható. *Irományok, Függelék, 1. e.*

tanács és a magyar kir. udv. kancellária törvényes aktivitása érintetlenül maradjon.¹

A király ezt a kéziratot még aznap, március 18-án aláírta s ezzel a konfliktus el volt intézve. De csak látszólag, külsőleg, forma szerint. Mert a főhercegek és az udvar *soha* meg nem bocsátották a nádornak, hogy a gyöngé értelmű, jóakarátú királytól, akinek foggyatkozásait, beszámíthatatlanságát ő jól ismerte, nem habozott azt az élőszóval megadott engedélyt kikérni. Hogy a nádor ezt a legtisztább jóakaratból, a pozsonyi forradalmi hangulatok lecsendesítése céljából, becsületes és dinasztikus aggodalmaktól vezetve cselekedte meg: az nem változtatott ítéletükön. Magát a lépést, a gyámoltalan uralkodó személyéhez való közvetlen odafordulást minden körülmények között elkárhoztatták, még ha ily lépés csekély jelentőségű dologban történt volna is; annál inkább egy oly fontos, messzi kiható ügyben, amelynél ez a lépés az ő összes terveiket és számításukat halomradönté!... Innen a bizalmatlanság a nádor iránt, mely őt egész további működésében sötét árnyék gyanánt kísérté. Ha lehetett volna, bizonyára elmozdították volna őt a nádorságtól; de nem tették, mert szükségük volt rá egy darabig; amint azonban ez a szükség megszűnt, azonnal számkivetésbe küldötték. Még oly archidinasztikus, tekintélytisztelő ember is, mint Windischgrätz, még kis emberek előtt sem tartá illetlennek kedvezőtlenül nyilatkozni az ő szemében is elkárhozott nádorról.² Az öreg herceg Esterházy pedig alkotmányos érzelmű és jó magyar urak nézetének adott kifejezést, mikor 48 novemberében Wessenberghez, régi barátjához és egykori munkatársához benyújtott emlékiratában azt mondá, hogy az a márciusi engedmény — Batthyány kinevezése — a legszigorúbb mérték

¹ Ez természetes és érthető; mert hiszen még nem volt minisztérium, mely e kollégiális hatóságok örökébe lépett volna. — Ezt a március 18-i kir. kéziratot lásd *Irományok, Függelék, 1. f. alatt*. (Először H. Friedjung közlé „Oesterreich von 1848 bis 1860“ (5. kiad.) I. kötet függeléke, 488. l.).

² Mikor Jászay Pál, a historikus, 1849 január 9-én Budán a kir. lakban tiszteletgett Windischgrätznél s a beszélgetés közben a nádorról szó esett, Windischgrätz ezt mondá Jászaynak: „A főherceg sok rossznak volt okozója és erről sohasem fog eléggé felelhetni“. Jászay naplója bejegyzése (Hentaller, Verrózsák, I. k., 111. lap).

szerint is *legális* úton éretett el (hiszen a király nem állott gyámság alatt), *de nem lojális* úton.¹

István főherceg eljárását mindamellett is nem megbocsáthatlan bűnnek, hanem megbocsáthatatlan gyöngeségnek tartották az udvarnál. Gyöngeségnek az ördögi kísértő, Batthyány kísértésével szemben. Ki lehetett volna más, aki a nádort erre a képtelen lépésre bírta? Nem a Batthyány neve szerepelt-e abban a szövegtervezetben, amelyet a nádor magával hozott s amelyet a március 16-i konferencia elvetett? Nem Batthyány kineveztetése kedvéért környékezte-e meg a nádor a gyöngé királyt? Batthyány hát az igazi bűnös!... Pedig semmi, a legkisebb bizonyosság sincs arra, hogy a nádort Batthyány ösztökelte volna; sőt minden arra mutat, hogy a nádor a maga csaknem kétségbeesett lelkiállapotában, becsületes aggodalmaitól ösztönözve, önként, magától, senkit nem kérdezve cselekedett. A már megtörtént dolgot természetesen elmondta Batthyáynak, aki tán helyeselte, tán kárhóztatta, egyikről sincs bizonyosságunk; de akárminth gondolkodott felőle, a megtörténtbe, a ténybe bele kellett nyugodnia. Igaz, hogy a nádor a királyhoz intézett bocsánatkérő levelében odanyilatkozik, hogy „szakértők, jogértők“ tanácsából indult ki; aki azonban figyelmesen olvassa a konfúzus levelet,² láthatja, hogy ez a kifejezés arra a javaslatra vonatkozik, amellyel a nádor a már kinevezett Batthyány számára a katonai karhatalom igénybevehetését kéri. Hogy t. i. hozzáértő emberek tartják szükségesnek Batthyány illetén fölhatalmazását. Az udvari körök azonban a nádor szakértőjét a királyhoz való appellálás tanácsadójára, Batthyányra értették. Ebbeli fölfogásukban megerősíté őket néhány nap múlva Batthyány energikus föllépése ama március 28-i királyi leirattal szemben, mely a minisztérium hatásköréről szóló törvényjavaslat ellen kifogásokat tőn. Mikor ezt a ki-

¹ „Wenn ich zuweilen auf die Erfüllung der im strengsten Sinne auf *legalem* (Esterházy aláírása), obgleich nicht auf *loyalem* (szintén Esterházy aláírása) Weg erlangten Concessionen bestand, so habe ich andererseits jede Gelegenheit benützt, um die Interessen des Thrones und der Union (a pragmatica sanctiót érti) zu unterstützen“. Ered. Interiora Fasc. 100, Wessenbergs Nachlass.

² Lásd *Irományok, Függelék 1. e. alatt.*

rályi leiratot az elegyes ülésben Ghiczynádori ítélőmester fölolvasta, ellene tüstént, legelsőnek az új miniszterelnök szólalt föl. „Sem a nemzet törvényes igényeinek, sem a méltányos várakozásnak nem felel meg“, mondá s a Fölség adott szavának beváltását követelte a nádortól.¹ És mikor e leirat visszavonásáról és egy újabbnak az országgyűlés kívánsága szerintinek kibocsátásáról Ferenc Károly főherceg elnöklete alatt március 30-án éjjel értekezlet tartatott: ismét Batthyány volt az, aki a kívánságok teljesítését a különben is kissé félénk főhercegtől elég energikusan, vagy mint Szőgyény mondja² „szárazon és dacosan sürgette“.

Batthyány hát a főbűnös; ő a paradicsomi kígyó, aki a szangvinikus nádort elcsábítja s az összetorlódott ellenszenv, mellyel működését az osztrák felső és legfelsőbb körök eddig is kísérték, fekete gyűlöletté izmosult. Fekete, de jogosnak vélt gyűlöletté. Főként és igazában ezen a jogosnak vélt alapon tartotta kötelességének Batthyányt elfogatni Windischgrätz, aki a márciusi értekezletek egyik résztvevője, fül- és szemtanúja volt, a nádor lépése fölötti inegdöbbenésben a konferencia többi tagjaival osztozott és e lépés mögött az intéző „rossz szellemet“ a miniszterelnök-jelölt személyében vélte ő is feltalálni... És ez a jogosnak vélt gyűlölet toltá aztán Batthyány a vesztőhelyig...

Még csak azt kell megemlítenem, hogy az udvari körökből homályosan kiszivárgó alluziók lassanként azzá a váddá tömörültek össze, hogy a magyarok az egész március-áprilisi alkotmányt kicsikarták. Erre már áprilisban célzást tőn Pillersdorf, az új osztrák miniszter, Szőgyény előtt.³ Később horvát részről már fennen hirdetik, úgy, hogy Batthyánnak a júniusi innsbrucki értekezleten Ferenc Károly főherceg előtt ellene erélyesen tiltakoznia kellett.⁴ Rövidre rá, midőn augusztus havában a viszony a magyar és osztrák kabinet között barátságtalanná

¹ Karok és Rendek naplója a nádor elnöklete alatti, március 29-i elegyes ülésről.

² Emlékiratai I. 64. — Megjegyzendő, hogy ez az értekezlet nem április 2-án volt, mint Szőgyény tollhibából írja, hanem március 30-án.

³ Emlékiratai I. 74.

⁴ Lásd *Irományok, Függelék 4. alatt.*

válík, utóbbi jónak látja ezt mint tényleg egy emlékiratban leszögezni.¹ A következő hónapban az osztrák hivatalos lap crescendo kürtöli világgá a magyarok „ama boldogtalan elvakultságát, mely a *gyöngeség, a tanácstalanság egy pillanatát kihasználta*, hogy engedményeket csikarjon ki, amely engedmények az összes osztrák népek érdekeire való tekintettel soha sem voltak volna *adhatók és elfogadhatók*“...² Batthyány elfogatása, különösen pedig a tavaszi magyar győzelmek után már versenyeznek az osztrák lapok a *kicsikarás* vádjának, Batthyány „szörnyű bűnének“ kiszínezésében, úgy, hogy a hadbíró is kénytelen a folyton megújuló hirlapi váddal foglalkozni. Keresi is a bécsi minisztériumok irattárában a bizonyítékokat Batthyány „megbocsáthatatlan lépései“ bizonyításához; de persze nem találja meg; mert érthetőleg gondosan eltitkolták előle a beteg királyt és a főherceget kompromittáló iratokat s bele kellett nyugodnia, hogy tovább nem kutathat és hogy „nem eshetik az ő kompetenciájába a legfőbb akaratnak alapul szolgáló motívumok kifürkészésébe hivatalosan beleavatkozni“.³

Hosszú évtizedek multak el, midőn az a Friedjung, aki főként Helfert előadása nyomán Batthyányt a június 10-i, Jellachich elleni manifesztum kicsalásával oly alaptalanul meggyanúsította, betekintést nyert az osztrák kabinet főntebb említett emlékiratába és Ferdinánd addig kiadatlan március 18-i királyi kéziratába. Ezek alapján elsőnek állapítja meg a történetirodalomban a nádor kárhoztatott lépését és ezt „az első forradalmi cselekménynek“⁴ nevezi. Kemény ítélet, mely egy történeti tény helytelen magyarázatán épült fel. Egyenest visszatetsző pedig az, mikor az osztrák historikus ezt a „cselekményt“ Batthyány nyakába szeretné varrni, mint aki szerinte „nem kifogástalan eszközöket szokott“ céljai elérésére fölhasználni; noha, mondja, barátai őt jellemes, lovagias férfúnak tartották.⁵

¹ Erre hivatkozik H. Friedjung többször id. m. I. 41. és köv. l.

² Wiener Zeitung 1848 szeptember 22-i száma.

³ Votum informativum F. 4. pontja. *Irományok* 195. sz.

⁴ Id. m. I. 41.

⁵ Az előadottak végkép eldöntik azt a polemiát, melyet Friedjung és Angyal Dávid e kérdésben egymással folytattak s amelyben Friedjung oly fontoskodó fölényrel szólott Angyal argumentumáról csak azért, mert a közös

BEFEJEZÉS.

A gyermek-császár a kiméletet nem ismerő Schwarzenberg végzetes befolyása alatt. Egész környezete, katonák és polgáriak, osztrákok és magyarok, a szigorú büntetés kötelességét hangoztatják. Ezek a felelősök, nem a gyermekifjú császár, aki később összetöri e lelki és erkölcsi bilincseket. — Batthyány epitaphiuma.

A párisi „Le National“ 1849 október 15-i száma Batthyány és az aradi vértanúk kivégzésével foglalkozván, „cet enfant impitoyable“-nek nevezi Ausztria fiatal császáriját. Ezzel összhangban helyesen állapítja meg Ferenc József legújabb és legalaposabb életírója, egy neves osztrák historikus, hogy „nemcsak Magyarország, hanem Európa közvéleménye fölkorbácsoltatva az osztrák hadsereg magyarországi bosszúművétől, a fiatal császár szívtelensége ellen fordult“.¹

Hosszú évtizedeken át tartotta magát ez az elítélő fölfogás a külföldön; Magyarországon pedig még a legutóbbi időkben is bűzgő ügyvédre talált egy szorgalmas kutatónál, aki ez idők és viszonyok sok fontos dokumentumát tette közzé. Aki azonban Batthyány-pöre minden fázisát alaposan átvizsgálta, az nyugodtan csatlakozhatik ahhoz, amit az imént említett osztrák historikus elbeszélése folytán szintén megállapított: hogy t. i. „Ferenc József ezzel a váddal nem terhelhető, mert többé már nem szenved kétséget, hogy ezt a vádat első sorban herceg Schwarzenberg ellen kell emelni“.² Amint már akkor kijelenté a cár, hogy semmi szolidaritás nem lehet a fiatal császár akarata és az osztrák kormány vérengző tényei között.³

Azt a szuggeráló befolyást, amelyet a gyermekifjú császárra

külgügyminisztérium engedélyéből egy oly adatot ismert és használhatott, amelyhez Angyal akkor nem juthatott hozzá. Az egész érdekes polémiát lásd Angyal D. két szép dolgozatából: „1848 történetéből“ (a Századok 1917. évfolyamában) és „Még egyszer 1848 történetéből“ (a Századok 1918. évfolyamában).

¹ Jos. Redlich: Kaiser Franz Joseph 71—72. l.

² Jos. Redlich u. o.

³ Buol szt. pétervári osztrák követ jelentése 1850 január 18. (Ered. Russland, Berichte).

a trónrajutását egyengető, tapasztalt, eszes és példátlanul energikus Schwarzenbergnek gyakorolnia kellett, aki a forradalmi idők alatt mélyen lesüllyedt Ausztriát e dicstelen helyzetéből ki tudta ragadni, aki fejedelmének és államának lezüllött tekintélyét újra megalapozta és hatalmas szabású tervével, a Habsburgok jogara alatti 70 milliós Közép-Európa képével csudálkozva figyelő fiatal fejedelmét elbűvölte, ennek a miniszternek lenyűgöző befolyását megérteni könnyű, meg nem érteni lehetetlen.¹ Ez a zseniális, de rideg, kiélt, minden erkölcsi alap nélkül szűkölködő, frivol miniszter azonban a kegyetlen megtorlás, a véres bosszú embere volt. Ő állott azok élén, akik, mint közvetlen elődje, az öreg Wessenberg írva hagyta, „a fiatal császárt rákényszerítették, hogy vérpadon keresztül jusson a hatalomhoz, ahelyett, hogy a lehetőséget nyújtották volna neki, olajággal a kezében, a békülékenység szellemében állandó békét létesíteni“.²

Kapcsoljuk ki az akkori legfelsőbb katonai körök mentalitását, mely csak és csupán a büntetés és megtorlás fogalmait ismeré és forduljunk polgári tanácsosai felé a gyermek-fejedelmnek. Volt-e a neves, tehetséges, nagy szerepet játszó és a történelem által részben magasztalt miniszterei közül csak egy is, aki szót emelt, nem mondom a könyörület a kegyelem, de legalább a józan mérséklet kívánalma mellett? Nem láttuk-e Schmerlinget és Bachot, Thunt és Bruckot júliusban a laibachi napok alatt és szeptember végén szemet húnyni a készülő vérengzés előtt? Nem láttuk-e a pör folyamán, hogy a katonai legfőbb törvényszék katonai, az igazságügyminiszter pedig polgári oldalon „a bosszú undokságát még növelték, mikor azt, ami voltaképen személyes és politikai bosszú volt, az igazságszolgáltatás mezébe burkolták“?³ Bármerre fordította is szűkebb vagy tágabb környezetében kérdő tekintetét a gyermek-császár, minden oldalról a „feszítsd meg“ kiáltása hangzott feléje. Még legelőkelőbb és leghívebb, jó magyar alattvalói is, akik szenve-

¹ E fatális befolyásról s annak okairól kitűnően ír Jos. Redlich id. m. 46. és köv., 58. és köv. lapjain.

² Wessenberg, idézve Redlichnél id. m. 72—73.

³ Gr. Klebelsberg Kuno: „Világválságban“, 65. l.

délyesen, ritka bátorsággal védelmezték Magyarország jogait a legnehezebb időben, a hírhedt márciusi osztrák alkotmány kihirdetése idején, még ezek is nagy nyomatékkal tanácsolták neki, hogy a magyar forradalom szerzőit és előmozdítóit a legszigorubban büntesse meg,¹ *kérlelhetlen* („unerbittliche“) szigort alkalmaztasson ellenük, sőt vizsgálta át a 48-as év fölbujánzott röpirodalmát is, nehogy egyik-másik bűnösnek kibújni lehessen a megérdemelt büntetés alól.²

És mikor mindenfelől csak a *kérlelhetlen* szigort, mint az állam iránti kötelesség teljesítését tanácsolták neki; midőn lép-ten-nyomon emlékeztették, hogy szüleinek s beteg császári nagybátyjának mint kellett a forradalmak elől Bécsből Innsbruckba, Schönbrunnból Olmützbe szökve menekülniök; mikor fölidézték eléje Lamberg és Latour véres árnyait, midőn e rémképek mellé folyton a fülébe súgták a két „fő gonosztevő“ Batthyány és Kossuth nevét és bűneit: van-e, aki azt hiszi, hogy a gyermekifjúnak kételkedni lehetett összes környezete, tapasztalt államférfiak és hadvezérek szavában és tanácsaik helyességében? Vagy ha ily kétely árnya netalán tán fölsuhanhatott volna is egy pillanatra előtte, szabad-e tőle, az alig ifjútól oly emberfeletti lelkierőt kívánni, mellyel e behatások bilincseit széttörhette volna? És nem volt-e igaza Miklós cárnak, mikor a magyarországi kivégzéseket az osztrák követnek szemére vetve, zordonul azt mondá: „csak azt kívánom a császárnak, hogy környezete soha többé ne éljen vissza fiatalságával és soha ne készítse őt oly aktusokra, melyek uralmára foltot vetnek“?³

Sem bírói székbe nem való, sem az emberi lélekbe nem tud bepillantani az, aki követ dob a fiatal uralkodóra.

¹ Apponyi György, Jósika Sámuel, Dessewffy Emil és társaik beadványa 1849 március 23. Lásd *Irományok* 95. sz. „Die Urheber der Rebellion und die Förderer derselben verdienen allerdings mit voller Strenge bestraft zu werden“.

² U. o.

³ Buol szt. pétervári osztrák követ 1850 január 18-i jelentése. — Je désire seulement, mondá a cár Buolnak, qu'il (az ifjú császár) se trouve toujours entouré d'hommes dignes de sa confiance et qu'on n'abusait jamais de sa jeunesse pour le porter à des actes qui pourraient amoindrir la gloire de son règne“. (Ered. Russland, Berichte).

... Az idők multak. Az „enfant impitoyable“ éveket és tapasztalatokat gyűjtött; mint fiatal férfi kiszabadította magát lelketlen tanácsosai öleléséből és lett belőle az az alkotmányos nagy király, akinek dicső emléke előtt tisztelettel, kegyelettel és hálával hajol meg minden igaz magyar.

*

Ha az örök-mécses, mely most Batthyány vértanúsága helyén csöndesen lobog, szobor fogja majd fölváltani, melyben művészi kéz a jellemszilárd férfinak, a jog- és törvénytisztelet apostolának nemesen büszke alakját örökíti meg: ennek a szobornak talapzatán a legmegfelelőbb fölírás a klasszikus költő mondása lesz:

Iustum et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava iubentium,
Nec vultus instantis tyranni
Mente quatit solida...
... Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae!

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Ács 559.
 ácsi főhadiszállás 559—560.
 adományozás, l. *birtokadományozás*.
 adósság kifizetése az udvar által 419, 419².
 Adriai-tenger 303, 363.
 ágensek, l. *politikai ágensek*.
 ágyúk rekvizitálása 435.
 akadémiai légio, l. *bécsi akadémiai légio*.
 Alberghetti (bécsi büntetőtörvényszéki bíró) 451, 454.
 Alduna 403, 521. V. ö. *Duna*.
 alkotmány (magyar) 13, 15, 19, 25, 31, 34, 43, 84—86, 89—90, 93, 116, 167, 191, 240, 280, 292, 305, 332—333, 338, 342, 357, 370—371, 373, 394, 397, 406—407, 409, 421, 475—476, 514, 580—582, 591⁵, 601, 616, 620. L. még *német birodalmi, osztrák alkotmány, olaszországi osztrák tartományok alkotmánya*.
 alkotmány (magyar) módosítása 189, 371, 388, 411, 413, 601.
 alkotmányos reformok, l. *reformmozgalmak, moldvai forradalom*.
 alkotmányozó nemzetgyűlés, l. *országgyűlés, német birodalmi gyűlés*.
 államadósság 36, 167, 190, 302, 302⁵, 361, 387, 389, 474, 476, 479.
 állami hitel 239, 257, 403, 517.
 állami konferencia 38, 379—381, 418, 600, 603, 611—613.
 állami konferencia irattára 58, 200, 203.
 állami pénztárak 134, 185, 238, 241, 245, 252, 395, 400—402, 521. L. még *pénzhiány*.
 államjegyek kibocsátása 53, 199, 205, 237—238, 240, 242—247, 249—253, 255—258, 264, 266, 269, 402, 503, 516—517, 534. L. még *bankjegy-kibocsátás*.
 államkancellária épülete 423.
 államrendőrségi iratok 202.
 államtanács 251. L. még *állami konferencia, magyar államtanács*.
 Allgemeine Österreichische Zeitung, l. *Österreichische Allgemeine Zeitung*.
 Almásy grófok 39, 96, 375.
 Almásy László (hevesi alispán) 567, 571.
 alsószlavóniai megyék 374.
 Althan gróf (lovasezredes) 22—24, 24¹.
 Ambrus János (hegyfalvi jegyző) 432.
 amnesztia 546, 558, 563.
 anarchia 169, 603.
 anarchisták 452.
 Andrásy Gyula gróf 231.
 Andrásy Norbert (örnag, Haynau szárnysegéde) 559.
 Angelmayer (alezredes) 528¹, 529.
 Anglia 191—193, 294, 323—324, 352, 358, 506¹, 547, 551², 573, 577—578, 580.
 angol ipar 352.
 angol kereskedelem 352.
 angol kormány 578, 578³.
 angol közbenjárás 553.
 angol közvélemény 573, 577—578, 580—582, 586.
 angol külpolitika 323, 547.
 angol sajtó 542, 547, 577—578, 580—581.
 Angyal Dávid 53¹, 78², 130, 130⁵—⁶, 131, 140², 188³, 192¹—³, 280¹, 282¹, 287²—³, 292², 322⁴, 353², 363², 377², 381², 389¹, 416¹, 423³, 445², 483², 499³, 574², 578², 579², 612¹, 617⁵.
 Anna Mária, l. *Mária Anna*.
 antidinasztikus törekvések, l. *dinasztia*.
 Apponyi György gróf (volt magy. udv. kancellár) 86, 376, 419, 591, 598, 598², 599—600, 602, 610, 620¹.
 Arad 67, 492¹, 542.
 aradi vértanúk 618.
 arany- és ezüstkiviteli tilalom, l. *kiviteli tilalom*.
 Arany Kacs (bécsi fogadó) 502, 502³.
 archeológia, l. *Henszlmann*.
 arckép elégetése 136.
 arisztokraták 15, 36, 346, 490, 597.
 armalisták 611.

- Arneth (történetíró) 553.
 Arnim (bécsi porosz követ) 604.
 árvaházi növendékek, l. *Kőszeg*.
 átkelés a Dunán, l. *Duna*.
 Augsburger Allgemeine Zeitung 22, 29¹, 30, 30², 33—34, 38, 289, 361, 440, 575.
 augsburgi lapok 38, 286.
 aula, l. *bécsi egyetemi aula*.
 Ausztria 12, 30—33, 36, 83, 85, 139, 221, 262, 265, 277, 282—283, 285—286, 292, 294, 298, 308, 310, 312, 314, 317—319, 319^a, 320—321, 328—330, 330², 332, 347—349, 351—354, 360—362, 364—366, 377, 390, 401, 404, 476—477, 490, 501, 503, 510, 514, 526, 548, 578, 585.
 L. még *örökös tartományok*.
 autonómia, l. *horvát autonómia*.
 Bach Sándor báró (osztrák miniszter) 33, 68—70, 197, 211—212, 219—220, 282, 289¹, 314, 346, 350¹, 394, 435, 437—438, 469—470, 494, 501, 545—546, 580, 619.
 Báden 230.
 bádeni nagyhercegség 286.
 Bagger, Eugen (történetíró) 130.
 Baja 403.
 bajor király 11.
 Bajorország 284.
 Bajza József (lapszerkesztő) 443, 445.
 Bakonyi (ezredes) 64².
 Bakunin 453.
 Balassa dr. (orvostanár) 557¹, 567, 570—571.
 balatoni találkozás 116, 271.
 Balcescu Miklós (a bukaresti forradalmi kormány tagja) 328.
 Baldacci (ezredes) 64².
 balkáni tartományok 268, 304, 329.
 Balogh János (képviselő) 93, 102, 189^a, 499—500.
 Balogh Jenő 238¹, 401¹, 431.
 baloldali ellenzék, l. *forradalmi párt*.
 baloldali sajtó, l. *bécsi, pesti sajtó*.
 bán, l. *Jellachich*.
 bánáti, l. *bánsági*.
 báni értekezlet, l. *báni konferencia*.
 báni ezredek 376, 379—380.
 báni konferencia 134, 136—138, 140, 146, 148—149, 381.
 báni méltóság betöltése 379—380.
 bankjegyek, l. *államjegyek kibocsátása, bankjegykibocsátás, osztrák bankjegyek*.
 bankjegykibocsátás, bankjegvtörvény 93, 164, 238—240, 244, 248—251, 254—257, 402, 503, 516. L. még *államjegyek kibocsátása*.
 bankjegynyomda 240.
 bánsági határőrök 272. V. ö. *határőrvidék*.
 Baranyai Béla 593¹.
 Barkóczy gróf 591.
 barrikádok, l. *bécsi barrikádok*.
 Barsi (Neumann) József (bicskei pap) 18, 18¹, 50, 215, 233, 434¹, 486¹, 489^a, 555, 557¹, 558, 563.
 Bartal György (államtanácsos) 128, 473, 480, 482—483, 487—489, 602.
 Bártfay László (Károlyi György gróf titkára) 28¹, 50¹, 572¹.
 Barthos János (képviselő) 436.
 Bassermann Frigyes (német birod. képviselő) 286, 300, 501.
 Bastide (francia külügyminiszter) 325, 325², 326, 328—330, 333—334, 334², 335—337, 337^a, 338—339, 339¹.
 bástya, l. *budai*.
 Bástyné (szabadítóügynök) 71.
 Batthyány-család 67, 71.
 Batthyány Elemér gróf 48, 557.
 Batthyány Emanuela grófnő (utóbb férj. Batthyány Gézáné grófné) 47—48, 48¹, 213, 230.
 Batthyány Ilona grófnő (utóbb Keglevich Béláné, majd Beniczky Gáborné) 48, 48^a.
 Batthyány Kázmér gróf (külügyminiszter) 23, 47, 50, 99, 336¹, 341, 481^a, 555.
 Batthyány Lajos gróf lemondása 39, 45, 161—162, 199, 245, 251—252, 317, 319, 423—424, 438—439, 516.
 Batthyány Lajosné grófné 10, 23, 23^a, 24, 24², 25, 28, 40, 44, 46—48, 48², 49—50, 61, 73, 156, 175, 213—215, 220—222, 227, 230—231, 233—234, 481², 556—558, 562—568, 572, 572¹.
 Battonei (kapitány) 528^a, 529.
 Becher Alfréd dr. (bécsi lapszerkesztő) 493, 493².
 Bécs 186, 261, 265, 314, 341—342, 344, 363, 436, 440, 450, 453^a, 464, 464¹, 477, 479, 495—496, 508.
 bécsi akadémiai légió 495, 495^a, 496, 496¹, 497.
 bécsi angol követ, l. *Ponsonby*.
 bécsi aula, l. *bécsi egyetemi aula*.
 bécsi bankárok, l. *Rotschild, Szina, Wodianer*.
 bécsi barrikádok 502.

bécsi belga követ, l. *Sullivan*.
 bécsi Burg 202, 252, 607, 607².
 bécsi császári csapatok, l. *bécsi gránátosok*.
 bécsi császári Tudományos Akadémia 591.
 bécsi demokrataegyletek, klubok 32, 36—37, 137, 328, 344, 454, 457, 459—460, 469, 495—497, 502—503, 522.
 bécsi diákok 31, 36, 45, 344, 356, 459, 495, 495², 496, 496¹, 497—498, 498¹, 504. L. még *bécsi akadémiai légio, bécsi egyetemi aula, Studentenkommité*.
 bécsi egyetemi aula 45, 344, 389, 458—459, 468, 470, 473, 484—486, 495—496, 496¹, 497—498, 502—503, 506, 522.
 bécsi egyetemi mozgócsapat 496—497.
 bécsi forradalmárok 39, 340³ 343, 429, 450—451, 453, 468, 471, 484—485, 499—500.
 bécsi forradalmi nemzetőrség 486.
 bécsi forradalmi nemzetőrség haditörvénytörvényzéke 458.
 bécsi forradalom: márciusi 239, 285, 394, 603, 606, 611.
 májusi 36, 337.
 októberi 10, 20—22; 29—30, 32—34, 34³, 35, 37, 37³, 38, 40—43, 49—50, 52, 59, 80, 137, 165, 173—174, 178, 182, 184—185, 193, 204, 209, 229, 285, 300, 315, 318, 325, 344, 346—347, 394, 402, 429, 437, 450—462, 464—473, 481, 483, 485—486, 491, 494, 494², 495—496, 496¹, 497—498, 498¹, 499, 501—505, 505², 506, 508—509, 515, 521—522, 530, 549, 581, 585, 588. szeptemberi 77, 499, 565.
 bécsi főiskolai ifjúság, l. *bécsi diákok*.
 bécsi francia követ, l. *De la Croix*.
 bécsi gránátosok 30, 32—33, 307, 460, 462, 464, 471, 473, 497—498, 498¹, 504.
 bécsi gyárosok és kereskedők 474.
 bécsi hajók 403.
 bécsi helyőrség 32, 262.
 bécsi hivatalos lap, l. *Wiener Zeitung*.
 bécsi katonai föllebbviteli és büntető főtörvénytörvényzék 181, 203, 207—212, 219—220, 225—227, 229, 233, 512, 524, 529, 535, 539, 543—544, 546, 554.
 bécsi katonai kormányzóság 10, 35, 207—208, 487, 498, 575.

bécsi katonai központi vizsgálóbizottság 51, 58—60, 173, 193, 200, 209, 212, 282, 336, 430, 446, 450, 458, 460, 470, 474, 480, 483, 485—486, 489, 491—492, 494, 496, 498¹, 502—503, 505.
 bécsi kongresszus 352.
 bécsi kormány, l. *osztrák minisztérium*.
 bécsi klubok, l. *bécsi demokrataegyletek*.
 bécsi követek 505. L. még *Ponsonby, Sullivan*.
 bécsi községtanács 501—502.
 bécsi magyar minisztérium 29, 145¹, 185—187, 191, 200, 315, 459, 480, 482, 484—485, 487, 489, 492, 494—498, 502, 506, 522.
 bécsi magyar minisztérium irattára 56, 521.
 bécsi nemzetőrség 495—496, 502.
 bécsi nép 22, 30—33, 35—37, 78, 81, 187, 229, 314, 342, 345—346, 388, 452, 455, 459, 464, 467—468, 470—471, 475, 479, 492—493, 496, 500—502.
 bécsi nuncius 11.
 bécsi országgyűlés, l. *osztrák birodalmi gyűlés*.
 bécsi porosz követ 501.
 bécsi radikális képviselők 45, 499—500. V. ö. *bécsi forradalmárok*.
 bécsi rendőrség 174, 200, 460, 504.
 bécsi sajtó 28, 30—32, 38—39, 124, 165, 173, 203, 286, 289, 331, 345, 361, 451—454, 473—482, 484, 486, 488, 490—493, 493¹, 494, 494², 498—499, 504—506, 508, 574—575, 617. V. ö. *Constitution, Der Gerade Michel, Der Freimüthige, Der Ohnehose, Der politische Esel, Der Radikal, Der Stürmer, Der Völkerbund, Die Geissel, Die rothe Mütze, Donau-Zeitung, Fremdenblatt, Gassenzeitung, Laterne, Omnibus, Österreichische Allgemeine Zeitung, Österreichische Post, Presse, Völkerbund, Wiener Allgemeines Arbeiterblatt, Wiener Krakehler, Wiener Zeitung, Zuschauer*.
 Bécs ostroma 437, 453, 458, 461, 466, 469, 479¹, 480, 483—485, 489, 490¹ ², 494, 497, 502, 505, 550.
 bécsi udvar 7, 9, 15—16, 20, 29, 33, 36, 77—78, 80, 85—87, 94³, 96, 104, 109—111, 113—115, 122—124, 126—127, 131, 138, 142—143, 150,

- 154—156, 159, 161, 178, 187,
191—192, 202, 237, 255, 258, 260,
264—266, 270, 279, 294, 316, 318,
337, 351—353, 356—357, 361, 363,
371—372, 382—385, 387, 397, 399,
404, 409, 411—417, 419, 469, 493,
500, 548, 573, 588, 597—600, 602,
611, 615.
- bécsi udvari kamara, l. *kamara*.
Bécsújhely 22, 217, 589.
bécsi ultraliberálisok, l. *bécsi forradalmárok*.
behozatali vám 401, 476, 521.
béképárt (magyar) 99—100, 449.
Belgioioso - Trivulzio Krisztina hercegnő 340.
belga követ, l. *Sullivan*.
Belgium 197.
belgrádi osztrák követ, l. *Mayerhoffer*.
belügyminisztérium 46, 373. L. még *osztrák belügyminisztérium*.
Bem József 3, 469, 485, 492¹, 494, 502.
Bémer báró (nagyváradai püspök) 70, 70¹.
Beöthy Ödön 327, 334.
Berger (frankfurti osztrák képviselő) 317.
Berlin 292, 336.
berliniek 261³, 503.
berlini Geheimes Staatsarchiv 301.
berlini orosz követ 292.
Bernáth József (képviselő) 102.
Bernstorff gróf (bécsi porosz követ) 29.
Berzeviczy Albert 12²⁻³, 14², 15², 17¹, 39¹, 92, 417, 417¹.
Berzsenyi Miklós (vasmenyei perceptor) 24.
besúgó, l. *bizalmas jelentések*.
Besze János (képviselő) 355.
Bezerédj (nemzetőrőrnagy) 429.
Bezerédj István (képviselő) 5, 7¹, 27, 94, 99, 105, 105¹, 185, 187, 288, 406, 441—442, 444—446, 448, 471, 523.
Bibesco (bukaresti hoszpodár) 330.
Bicske 9—10, 18—19, 29, 38, 47¹, 223—224, 532, 555.
bicskei küldöttség, l. *országgyűlési küldöttség Windischgrätzhez*.
bicskei pap, l. *Barsi*.
Birk (a Times bécsi levelezője) 580, 580², 581.
bírói illetékesség 61, 65—66, 181, 204, 206, 210—211, 524, 539.
birtokadományozás 419, 419².
Bismarck 586.
bizalmas jelentések 68—70, 125, 347, 597, 600. V. ö. *titkos rendőrség*.
bizalmatlansági indítvány 102.
Blackwell (angol ágens) 191—192.
Blagojevic (tábornok) 103.
Blum Róbert (német birod. képviselő) 288, 296, 309³, 311, 342, 344, 458, 491, 550—551.
Bodensee 40, 45.
Bombelles Henrik gróf 128.
Boroszló (Bresslau) 341, 347, 349, 497.
boroszlói republikánusok 503.
Borsod megye 611.
Bosznia 490.
börtönbüntetés 546, 548, 553².
Brassó 330.
Bregenz 70.
Brescia 547.
bresciai hiéna, l. *Haynau*.
Bresslau, l. *Boroszló*.
Brestel (osztrák képviselő) 369, 401—402.
britt, l. *angol*.
Brougham lord 79.
Bruck (a. d. Leitha) 2.
Bruck (a. d. Mur) 456.
Bruck (osztrák keresk. miniszter) 13, 285, 290, 301, 305, 316—318, 361, 545, 619.
Brünn képviselőtestülete 352.
brüsszeli rendőrfőnök 340³.
Buda 1, 4, 9, 11, 28, 35³, 48, 50, 58—59, 63, 82, 110, 119, 179, 186—187, 191, 212—213, 215, 220, 223, 228—229, 231, 239, 354, 363, 366, 373, 417, 434¹, 449, 555. V. ö. *Budapest*.
budai bástya 50.
budai főparancsnokság 455. L. még *Hrabovszky, Kempen*.
budai helytartótanácsi épület 46.
budai katonai központi vizsgálóbizottság 28, 43—44, 46, 51—52, 54—55, 61—62, 73, 75—76, 97, 99, 103, 123, 162, 165, 171, 175—176, 182, 185, 189, 340, 443—444, 488—489.
budai királyi palota 27, 110, 614².
Budapest 1, 3, 7, 18—19, 88, 175—176, 260, 414, 440, 453, 547. L. még *Buda és Pest*.
budapesti nép 439, 573.
Bukarest 328, 330, 332.
bukaresti forradalom 325, 328—329.
bukaresti francia megbízott 328.
Bulgária 296.

- Bundesstaat, l. *német birodalom*.
 Buol (szentpétervári osztrák követ) 620³.
 burgauai uradalom 572¹.
 Burics báró (vezérőrnagy) 466, 466².
 bürokrácia 596.
- Cagliano Antonio, l. *Fenneberg*.
 Cantu (történetíró) 363³.
 cár, l. *Miklós cár*.
 Carier (párizsi rendőrfőnök) 340³, 346, 348, 348¹, 349, 349¹.
 Carlo Alberto 362.
 Cavaignac (francia tábornok) 322, 338.
 Cegléd 91—92, 104, 104³.
 centralisztikus törekvések 86—87, 285, 294, 301, 374, 394, 552. V. ö. *közös ügyek*.
 centrum, l. *német birodalmi gyűlés*.
 Chaises (bécsi forradalmár) 347, 451—452, 460—461, 503.
 Changanier 297.
 Chateaubriand 592.
 Chownitz Julian (pesti újságíró) 342, 342¹.
 Chronicle (angol lap) 577, 580.
 Cilli 217, 223.
 Cinkota 50.
 Colloredo (londoni osztrák követ) 551, 577, 580.
 Colo Vince (ezredes) 528¹, 529.
 Considerant 348.
 consilium-ház, l. *budai helytartótanácsi épület*.
 Constitution (bécsi lap) 450, 452—453, 478, 491, 493—494.
 Cordon báró (altábornagy, osztrák hadügyminiszter) 177.
 csajkások 272.
 Csányi László (kormánybiztos) 64², 118, 268, 392, 433, 436.
 Császár (a Pesti Napló szerkesztője) 53¹.
 császári biztosság, l. *soproni császári biztosság*.
 császári kormány 101, 104, 201—202, 346, 546. L. még *osztrák minisztérium*.
 császári titkos levéltár 309².
 csehek 16, 31, 79, 262, 283—284, 317⁴, 329, 342—343, 365.
 cseh csapatok 33, 262², 307.
 Cseh József (ezredes) 61, 166.
 cseh képviselők, l. *csehek*.
 Csehország 257, 262², 284, 296, 342, 348, 378, 490, 576¹.
 csehországi főparancsnokság 210—211.
 csehországi gubernium 317.
 csehországi németség 284.
 cseh textilipar 352.
 Csekonic Jánosné 564—565.
 csempészet 352.
 Csőr 97, 438.
 cukorbehozatal 401, 521.
 Cukorfinomító Részvénytársaság 597.
 Czaplinszky (lengyel emisszárius) 349.
 Czartorijszky Adám herceg 349, 350¹.
 Czizler (tábori főpap) 565.
 Cziráky Antal gróf 49.
 Cziráky János gróf 28, 38—39, 41, 41², 42—43, 61, 74.
 Cziráky-palota (Pest) 48—49.
- Dákó-román birodalom terve 330—331.
 Dalmácia, dalmát partok 141, 147—148, 303, 393.
 Danielisz János (honvédfőintendáns) 70.
 Daum-kávéház (Bécs) 477—478, 499.
 Dávid (irodászolga) 54.
 Deák Ferenc 2, 7—8, 9², 18—21, 25, 25¹, 27, 27³—4, 30, 30³, 38, 46—47, 47¹, 48—49, 61—62, 73—74, 77—78, 80, 80², 91, 91², 96, 100¹, 108—109, 111—112, 118, 161, 189, 195—196, 198, 199¹, 242, 245, 245³, 251, 260—261, 264—266, 303¹, 333, 345, 349¹, 358, 364, 366—368, 368¹, 369, 390—394, 397—399, 404, 411, 441—442, 443¹, 457, 506, 516.
 Debrecen 1, 4, 4¹, 5, 7, 9, 19, 21, 26—27, 54—55, 58, 75, 99, 174—175, 201, 204, 239, 445, 448—449, 532.
 debreceni nagytemplom 3.
 De Gerando 322, 330, 334, 337⁴.
 De la Croix (bécsi francia követ) 333—334, 334³, 547.
 délnémet vidék 30.
 délszláv testvériség 376.
 délvidéki felkelés, l. *szerbek lázadása*.
 délvidéki városok 104.
 demokrácia 12, 22, 36, 55, 347, 452.
 demokrata, l. *bécsi, pesti, német demokrata*.
 Demokratischer Verein, l. *bécsi demokrataegyletek*.
 deportáció 546.
 Deprez Hippolyte (párizsi publicista) 329.
 deputáció, l. *országgyűlési küldöttség*.
 Der Demokrat (pesti lap) 481³.
 Der gerade Michel (bécsi lap) 493.
 Der Freimüthige (bécsi lap) 484, 492—494.
 Der Ohnehose (bécsi lap) 493.

- Der Patriot (pesti lap) 481.
 Der politische Esel (bécsi lap) 493.
 Der Radikale (bécsi lap) 344, 393—394.
 Der Stürmer (bécsi lap) 493.
 Der Ungar (pesti lap) 481³.
 Der Völkerbund (bécsi lap) 478.
 Der wahre Ungar (pesti lap) 481³.
 Dessewffy Emil gróf 12, 85¹, 397, 406—407, 413¹, 414, 417¹, 419—421, 591, 591⁵, 620¹.
 Deutscher Bund, 1. *német birodalom*.
 Deutsche Reichstagszeitung 288, 289¹, 309³.
 Deutsches Volksblatt 288.
 Deym gróf (laibachi várparancsnok) 212, 218—222, 224—230.
 Die Geissel (bécsi lap) 475, 475¹.
 Die Opposition (pesti lap) 481³.
 Die rothe Mütze (bécsi lap) 493.
 díjazó hivatal (bécsi magy. minisztériumé) 480.
 dikasztériumok 491².
 diktatura (Magyarországon) 92, 104, 106, 109, 111, 111¹, 112—113.
 dinasztia 26, 31, 41, 45, 80, 84, 87—89, 92, 107—108, 111, 116, 129, 135, 139—140, 166—167, 177, 183, 186, 190, 195, 198, 277, 297, 308, 313, 315, 342, 349, 359², 361—362, 364—365, 385, 398, 491, 493, 576, 588, 609.
 diplomácia, 1. *küldetés*.
 Doblhoff báró (osztrák belügyminiszter, miniszterelnök) 137, 141, 143, 145, 328, 330, 382, 388, 394, 498.
 dohánybehozatal 521.
 dohánymonopólium, 1. *szivarmonopólium*.
 Donau-Zeitung (bécsi lap) 475.
 Döbling 51.
 drágaság 403.
 Dráva 147, 160, 162, 268.
 drávamenti kormánybiztos, 1. *Csányi*.
 Drezda 453, 453², 458.
 drezdai lázadás 453.
 drinápolyi békekötés 327.
 Duna 2, 48, 50, 56—57, 403, 521.
 Dunagőzhajózási Társaság 60, 521.
 dunai konföderáció 296, 329—330, 349—350, 376, 378.
 dunai hajózás, 1. *hajózás*.
 Dunántúl 214.
 Dunapart (Pest) 99, 540.
 Duschek Ferenc (államtitkár) 243.
 Düsseldorf 341.
 Eckhardt (bécsi demokratavezér) 503.
 Edlitz 217.
 Egressy Gábor (színművész) 106.
 egyenlőség, 1. *törvényelőtti egyenlőség*.
 Egyenlőségi Klub 118.
 Egyenlőségi Társulat 106.
 egyenruha, 1. *magyar hadsereg*.
 egyetem, 1. *zágrábi egyetem*.
 egyetemi ifjúság, 1. *bécsi diákok*.
 Egyetem-utca (Pest) 28.
 egyletek, 1. *bécsi demokrataegyletek, pesti klubok*.
 egységes német állam, 1. *német egység*.
 egységes osztrák állam 14, 37, 43, 86, 321.
 Eisenmann Gottfried dr. (német birod. képviselő) 288—289, 289¹—², 290.
 elfogott levelek 32, 93, 465, 500, 576, 579.
 ellenállás, 1. *fegyveres ellenállás*.
 ellenjegyzés, 1. *miniszteri ellenjegyzés*.
 ellentét (Baththyány és Kossuth között) 42, 105, 109, 168, 170, 182—186, 196, 290, 362—363, 404, 465—466.
 ellenzék 6, 92, 108, 131, 167, 171, 194—195, 264, 271, 351, 355—356, 358, 360—362, 366, 413, 435, 509—510, 514, 525, 592, 594—596, 598, 601, 612. L. még *forradalmi párt, radikálisok, osztrák ellenzék*.
 ellenzéki klubok, 1. *bécsi demokrataegyletek, pesti klubok*.
 ellenzéki lapok, 1. *bécsi sajtó, pesti sajtó*.
 első báni ezred, 1. *báni ezredek*.
 elszakadás a monarchiától 13, 36, 58, 92, 165—166, 168, 171, 182—183, 186, 195, 207, 297, 300, 301¹, 311, 335, 335³, 350, 366, 368, 390, 501, 503, 507, 510, 518, 525—526, 530, 600—601.
 elszámolás (állami) 408.
 emberi jogok 452.
 emigráció 348, 577.
 Emperger dr. (a gráci egyetem képviselője a bécsi aulában) 503.
 Engelshoffer (osztrák rendőrtisztviselő) 340³, 343, 348¹.
 Eötvös József báró 7, 28, 38, 39, 39¹, 40—45, 47, 74, 108, 118, 136—138, 143, 145, 150¹, 161, 163, 173, 181—183, 186—187, 189, 195, 261², 331, 354—355, 358—360, 360², 364, 366, 366², 367—368, 389, 441, 454, 457, 466—467, 469, 490², 506—507, 518

- 521, 525, 533, 567, 567¹.
 Erb (udv. tanácsos) 145², 395³.
 ércfedezet 164, 239, 254.
 Erdély 3, 146³, 228, 326¹, 330—331, 372², 378—380, 416, 418—419, 421, 442.
 erdélyi kincstár 419².
 erdélyi kormányzók 116.
 erdélyi lapok 286.
 erdélyi oláhok, l. *oláhok*.
 erdélyi országgyűlés 601.
 erdélyi szászok 286, 331, 372².
 erdélyi unió 286, 418, 601.
 Erdődy Sándor gróf 118, 181, 199, 429, 448, 506—507, 521, 525.
 Ernst (örnagyhadbíró) 68.
 Ersekújvár 232.
 Esterházy Pál herceg (Felső személye körüli miniszter) 36, 44—45, 82—83, 111, 126—127, 136—138, 142—143, 145², 146, 150—151, 153, 155—159, 181, 186—187, 191—193, 193², 194, 194², 196, 244, 250—251, 254—255, 259, 265—266, 304, 323, 353—354, 362, 364, 368, 375, 382, 398³, 419—423, 435, 450, 459, 468, 474, 484, 486, 505, 508, 517, 525, 526¹, 533, 599, 609, 614.
 északmagyarországi megyék 16.
 Eszék 50.
 esztergomi és fejérmegyei kir. biztosság 41².
 Európa 296—297.
 európai konzervatívok 11, 343, 586.
 európai közvélemény 585.
 európai sajtó 583.
 Evoluzione (olasz lap) 343.
 ezüsthány 239.
 ezüstkivitel 239, 401, 403, 521.
 Fabiny Theophil (cs. kir. kerületi bíró) 71².
 fáklyászene 80.
 Falk Miksa 575.
 falragaszok 32, 88, 101—102, 440, 475, 496—497, 500.
 Farkas Károly (képviselő) 265³.
 Farkas Lajos (képviselő) 56².
 februári forradalom, l. *párisi forradalom*.
 fegyveres ellenállás 21—22, 52, 73, 110, 165, 204—205, 406, 426, 428, 430—431, 433, 436—438, 443, 523, 530.
 fegyverletétel, l. *világosi fegyverletétel*.
 fegyverszállítás 184—185, 187, 328—331, 383, 403, 436, 465.
 fegyverszünet 8, 18—19, 414.
 fegyvervásárlás, l. *fegyverszállítás*.
 Fehértemplom 82, 106—107.
 Fehérvár, l. *Székesfehérvár*.
 Fejér megye gyűlései 462, 462¹.
 fejérmegyei kir. biztosság, l. *esztergomi kir. biztosság*.
 felelős minisztérium, l. *minisztérium*.
 felségárulás, felségáruló 171, 202, 206—207, 209, 237, 244, 278, 304, 304², 405, 524, 526—527, 529—530, 533—534, 579.
 felségjogok 34, 135, 164, 205, 244, 248, 277, 281—283, 397, 402—403, 514, 516—518, 588.
 felség személye körüli miniszter 199, 282, 296, 392, 419, 421. L. még *Esterházy Pál*.
 Felső személye körüli minisztérium, l. *bécsi magyar minisztérium*.
 Felsenthal (rendőrbiztos) 51—52, 57, 59, 428, 443.
 felsőruszkai és felsőszováti részbiratok 419.
 Fenneberg (bécsi forradalmár) 495, 495¹.
 Ferdinánd király (V.) 1, 4, 17—18, 32, 87, 53, 76, 79, 81—82, 84—87, 89—90, 93—94, 100¹, 107—108, 110—112, 115—127, 129—131, 135—136, 138—139, 141, 144—148, 150—153, 155—157, 159, 161—163, 165, 167, 169—170, 172, 175, 178, 180, 182, 187, 191, 195—196, 205—206, 237—239, 242, 244, 246—249, 252—256, 259, 264—266, 268—272, 274, 277—278, 282, 302, 305—306, 308, 310, 345, 354—357, 360, 363, 365—366, 369, 371, 375, 377—379, 381—383, 385—386, 390, 393—394, 398—399, 402, 404—406, 408, 410, 413, 421, 424, 440, 448, 511, 514—516, 518, 520, 530, 542, 568, 588, 592, 596, 601, 603—604, 606—617.
 Ferdinánd Miksa (főherceg) 296.
 Ferenc király 379.
 Ferenc-rendiek, l. *pesti Ferenc-rendiek*.
 Ferenc József király 1, 5, 8, 11—12, 17¹, 19, 68, 99—100, 128, 130, 223—224, 229, 234, 296, 341, 341³, 448—449, 524, 539, 542, 545, 548—549, 553—554, 559, 563, 618—621.
 Ferenc Károly főherceg 87, 107, 111,

- 128, 131, 135—143, 145—147, 150—153, 157—158, 161, 163, 171, 202, 253—254, 259, 270, 296, 314, 375, 380—383, 384^a, 399, 407, 421—422, 518, 601^a, 605, 608, 616.
- Ferstel (rendőrtanácsos) 504.
- Festetich László 434.
- Fichtner (bécsi egyet. hallgató) 496.
- fiskus, l. *királyi fiskus*.
- Fiume 132, 162—163, 393.
- fiúmai kereskedelmi társulat 183^a.
- Fischer Ferenc (Batthyány főkomornyikja) 54.
- Fischhof Adolf dr. (orvos, osztrák képviselő) 35, 35^a, 495.
- foglyok, l. *politikai foglyok, hadifoglyok*.
- forradalmárok (európai) 325, 340—341, 343, 346. V. ö. *forradalmi párt*.
- forradalmi kormány, l. *Honvédelmi Bizottmány*.
- forradalmi klubok, l. *bécsi demokrata-egyletek, pesti klubok*.
- forradalmi párt 4, 4^a, 5, 8, 12, 17, 20, 23, 38, 45, 67, 92, 99, 101—102, 109, 113, 125, 168—169, 178, 225, 246, 267, 325, 335, 344, 411, 438, 441, 448—449, 469, 502, 533, 546. L. még *radikálisok, bécsi forradalmárok*.
- forradalmi propaganda pénztára (Páris) 350^a.
- forradalmi sajtó, l. *bécsi, pesti sajtó*.
- forradalmi perek 64.
- forradalmi vérsztörvényszék 69. L. még *haditörvényszék*.
- forradalom (magyar) 2, 4, 13, 15, 17—19, 58, 104, 106, 109—113, 121, 125, 190, 224, 244, 252, 273, 275, 277, 281, 325, 380, 404, 410, 448, 470, 475^a, 541, 548, 584, 590—591, 599, 603, 614. L. még *bécsi, francia forradalom*.
- forradalom vezérei 542, 546, 551, 620.
- föderalizált monarchia, l. *dunai konföderáció*.
- főhadiszállítás (osztrák) 2, 9, 12, 19, 25, 28, 44, 175, 456.
- főhadparancsnokság (magyarországi osztrák) 41, 51—52, 64, 73—74, 83, 166, 174, 554, 556, 561. V. ö. *kerületi főhadparancsnokságok*.
- főiskolai ifjúság, l. *bécsi diákok*.
- főispánok kinevezése 134.
- főrendház 4—5, 61—62, 242, 326, 359, 359^a, 591, 595—596.
- főtörvényszék, l. *bécsi katonai följebbviteli és büntetőfőtörvényszék*.
- fővezérség, l. *magyar hadsereg fővezérsége*.
- Fraknó 435.
- francia eszmék 330.
- francia forradalom 6, 111, 452, 510. L. még *párizsi forradalom*.
- franciák 297, 311, 326^a, 328, 332, 343, 551, 581.
- francia katonai segály 338.
- francia kormány 205, 322, 328—330, 334, 335^a, 337—339, 346.
- francia követség, l. *bécsi, bukaresti, pesti francia követség*.
- francia közvélemény 573, 587.
- francia külpolitika 323.
- francia külügyminiszter, l. *Bastide, Tocqueville*.
- Franciaország 105, 324, 337, 339, 350^a, 506^a, 548, 553, 573, 585, 586.
- francia sajtó 330, 577, 586, 586^a.
- Franelich (bécsi legionárius) 458.
- Frank (vezérőrnagy) 60, 60^a.
- Frankenburg Adolf (bécsi magy. min. iktató és fordító) 473, 483.
- Frankenbusch (őrnagy) 528^a, 529.
- Frankfurt 265, 285, 292, 298, 301, 322, 329, 341.
- Frankfurter Oberpostzeitung 291.
- frankfurti képviselők, kormány, nemzetgyűlés, l. *német birodalmi képviselők, kormány, gyűlés*.
- frankfurti követség, l. *frankfurti magyar követség*.
- frankfurti lázadás 307.
- frankfurti magyar követség 53, 164, 282—287, 293, 298, 302—304, 306—309, 309^a—2, 310—314, 316, 321, 322^a, 323, 332—333, 365, 519, 519^a, 585. L. még *Szalay László*.
- Frankfurt városához címzett szálló, l. *Hotel zur Stadt Frankfurt*.
- Fränkel L. dr. (bécsi zsmnalisztá) 457, 457^a.
- Freimüthige, l. *Der Freimüthige*.
- Freundenblatt (bécsi lap) 475, 475^a.
- Freund (bécsi postatiszt, községi tanácsos) 502.
- Friedjung H. 129—130, 159, 319^a, 321, 617.
- Friedland 315^a.
- Friedland hercege, l. *Windischgrätz*.
- Friedmann Bernát (bécsi lapszerkesztő) 493.
- Friedreich Endre 23^a, 23^a, 25^a, 28^a,

46³, 48², 63³⁻¹, 67², 69¹, 72², 212¹, 535³, 543³, 555¹, 556¹, 561²⁻³, 558², 564², 566², 570², 571², 571¹, 572¹.
 Fröbell (frankfurti képviselő) 458, 550.
 futár 16³, 22, 40, 95—96, 145—146, 146², 150¹, 153, 157, 162, 270, 306, 408, 424, 464, 471, 483—484, 521, 543, 560.
 függetlenség (magyar) 8, 285, 290—291, 293, 297, 299, 304, 307, 310—311, 334, 348¹, 443, 548, 596—597.
 függetlenségi harc 10, 296, 348. L. még *önvédelmi harc*.
 Fünfkirchner Zeitung 485, 488, 489¹.
 Fürbass József (a Grazer Zeitung szerkesztője) 456.
 Fürstenfeld 426.
 Gablenz (Schlick segédtsitzje) 214.
 Gager (a német birod. gyűlés elnöke) 284—285, 287, 293, 319—320.
 Gáj Lajos 124, 384¹, 490.
 Galicia 296, 320, 341, 390, 468.
 galíciai képviselők 79.
 Gassen-Zeitung (bécsi lap) 492, 492², 493—494.
 Gazsy Imre (guerilla-vezér) 69, 72.
 Gedeon (altábornagy) 231, 231², 232—233, 233¹.
 Gelth János Frigyes (szászvárosi iskolaigazgató) 286.
 Genf 343.
 Genz 10.
 Geringer báró 53, 230, 230¹.
 Ghyczy Kálmán 15, 15³, 16, 55³, 91, 96, 118, 120, 269¹, 616.
 Glass (német birod. képviselő) 287.
 Glatz Ede (a Pesther Zeitung munkatársa) 445, 574.
 Glognitz 217.
 Goldmark József dr. (orvos, osztrák képviselő) 35, 35³, 79, 495, 503.
 Golesco Sándor, fehér (a bukaresti forrad. kormány tagja) 328, 330, 330².
 Golesco Sándor, fekete (párisi oláh ügyvivő) 326—332, 332¹, 333, 479, 518.
 Gorove László 365—366.
 Gorove István (képviselő) 494, 498¹, 507.
 Görgey Artur 2—3, 3¹, 211, 221, 553¹, 558.
 Göstl Tamás (főpincér) 451, 460—461.

gőzhajótársaság, l. *Dunai Gőzhajótársaság*.
 Grác 133, 217, 384¹.
 Gráci egyetem 63, 503.
 Gráci hadparancsnokság 22.
Grazer Zeitung.
 gráci lapok 11, 11¹, 35, L. még gráci magisztrátus 456.
 gránátosok, l. *bécsi, pesti gránátosok*.
 Grazer Zeitung 456.
 Griesl Lőrinc (hegyfalvi orvos) 432.
 Grüner (lipcei osztrák konzul) 348, 577.
 Grüne gróf (császári főhadsegéd) 231, 542, 544—545.
 Grütznér Károly (bécsi hírlapíró) 451—452, 460—461.
 guerilla-csapatok 69, 69³.
 gumpendorfi külváros (Bécs) 497.
 gumpendorfi laktanya 464, 464¹, 467.
 Guyon Richardné 230.
 gyári munkások, l. *bécsi nép*.
 gyáripar 597. L. még *osztrák, angol ipar*.
 gyógyszerárak 565.
 gyorsfutár, l. *futár*.
 gyorsposta, l. *posta*.
 Győr 2—3, 232, 239, 414, 435, 526, 549, 555.
 győri káptalan 435.
 Gyulay gróf (osztrák hadügyminiszter) 210, 219—220, 224, 229—233, 415—416, 416¹, 417, 545.
 Habrovsky Móric (a bécsi Studentenkommité elnöke) 347, 497, 497², 503.
 Habsburgok, l. *dinasztia*.
 hadbíró 51—52, 60—61, 76, 97, 99, 105—106, 122—123, 153, 160, 164, 166, 170, 181, 194, 198, 237, 247, 249, 258, 274—275, 282, 307, 437, 464, 472, 563. L. még *Leuzendorf*.
 hadi büntetőeljárás 549—550.
 hadicikkek 524, 526, 530.
 hadifoglyok 221.
 hadiözvegyek és árvák 594.
 hadisegély küllenség ellen 364—366.
 haditanács 140, 379.
 haditörvényszék 51—52, 65, 69, 71, 73—74, 92, 104, 130, 172, 180—181, 204, 206, 208—221, 227, 234, 237, 415, 426, 437, 443, 472, 489, 509, 512—514, 523—524, 526, 545—546, 549—550, 553¹, 556, 572, 584. L. még *olmützi haditörvényszék*.

- haditörvényszék illetékessége, l. *bírói illetékesség*.
- hadkiegészítés, l. *toborzás, ujoncozás*.
- hadsereg, l. *magyar, horvát, osztrák hadsereg*.
- hadügy (közös) 15, 37, 77, 84–86, 115, 140, 208, 273, 371–372, 606.
- hadügyminisztérium (magyar) 138, 140, 146, 208, 272, 369, 371, 383, 392, 520.
- Hajnal István 106¹, 191¹, 191³, 340², 349², 507¹, 581¹.
- Hajnik Pál (pesti rendőrfőnök) 106–107, 481.
- hajózás 403, 521, 555.
- halálbüntetés 35³, 38, 65–66, 69, 70¹, 489, 527, 529, 531, 541–542, 545–546, 548, 552², 554, 557, 560–562, 564–565, 570, 572–579, 582–584, 587, 620.
- Haller (képviselő) 109.
- Hannover 294.
- hannoveri király 11.
- hannoveri uralkodóház 294.
- Hánzséros (számtartó) 432.
- harc császári csapatok ellen, l. *fegyveres ellenállás*.
- harmadik hadsereg, l. *osztrák hadsereg*.
- Hartig gróf (államminiszter) 380, 605, 605³, 606–607.
- Hartley M. (történetíró) 130, 377¹.
- Hartmann Móric (költő, német birod. képviselő) 288, 290, 458.
- határőrvidék 122, 138–139, 142–143, 149, 151, 167, 259, 272, 374, 378–380, 392. L. még *horvát határőrvidék*.
- határőrvidéki katonaság 151, 154, 219, 272. L. még *horvát határőrök*.
- Hatvani-utca (Pest) 27, 103, 103¹, 215.
- Hatzfeld grófné 341.
- Hauer báró 499, 502.
- Haug Lajos (bécsi forrad. hírlapíró) 491–492, 492¹, 493.
- Hausmann (orvos) 572.
- Havasalföld 328.
- hazaárulás, hazaáruló 6, 92, 95, 98, 103, 190, 199–200, 278, 533, 598.
- házbér 267.
- házkutatás 22–24, 55–56, 473, 487–488, 494, 502.
- Haymerle (örnag) 231, 563.
- Haymerle báró (külgügyminiszter) 231¹.
- Haynau Gyula báró (tábornag) 18, 50, 53, 66–69, 71–72, 75, 212, 227–232, 309, 309², 492¹, 526, 539–540, 540¹, 541, 542², 543–545, 545¹, 547–552, 552², 554, 558–560, 562–564, 570, 572–573, 578, 580, 582–583, 585, 587.
- Häfner Lipót (bécsi lapszerkesztő) 450–453, 453², 454, 458–461, 466, 468, 471, 478, 488, 491, 493, 521.
- Heckenast (könyvkiadó) 189², 445.
- Heckscher (német birod. külgügyminiszter) 306.
- Hegvessy Péter (kir. főügyész) 52–53, 53¹, 55, 74, 164, 443.
- Hegyfalu 429, 432, 433², 434, 441.
- hegyfalvi levél 204, 206, 406, 441–443, 443¹, 444–448, 523–524, 530.
- hegyfalvi plébános 429.
- Heizerath Antal (bécsi forradalmár) 502.
- Holfert József Sándor báró (osztrák képviselő, történetíró) 79, 79², 80, 125–130, 153, 159, 475¹, 502³, 617.
- helytartótanács 134, 138, 606, 613.
- helytartótanács épülete 46, 50, 213.
- Henszlmann Imre 473, 476–478, 484–485.
- Hettyey képviselő 494.
- Hilsberger (örnag) 528¹, 529.
- Hipsich (vezérörnag) 59.
- hirlapi levelező 440, 453³, 475⁴, 580.
- hírlapok 11, 29, 58, 75, 151, 206, 219, 542. L. még *bécsi, pesti sajtó, augsburgi, gráci lapok*.
- Hirschl (Szarvassy, volt titkosrendőr, bécsi forradalmár) 504.
- hitbizomány 88.
- hitel, l. *állami hitel*.
- hivatalos lap 202. L. még *Közlöny, Wiener Zeitung, Pesther Zeitung*.
- hivatalos nyelv 16, 135, 373–374, 392, 594, 594¹.
- Hoffer Károly (a bécsi aula főbizottságának alelnöke) 458.
- Hofkriegsrat, l. *haditanács*.
- hohenfriedbergi ütközet 292.
- Hohenlohe herceg (a haditanács helyettes elnöke) 379.
- Hold-utca (Pest) 556.
- Holzplatz (Pest) 571.
- honvédelmi bizottmány 1, 3, 5–7, 9, 51, 54–56, 71³, 75, 91, 99, 338, 341, 413, 415, 430–431, 434, 436, 442, 444, 500, 511, 524.
- honvédelmi minisztérium l. *hadügyminisztérium*.
- honvédség, l. *magyar hadsereg*.
- Hornbostel (osztrák miniszter) 394.

- horvát autonómia 374—375, 520.
 horvát bán, l. *Jellachich*.
 horvát báni, l. *báni*.
 horvát hadsereg 88—89, 98, 104, 154, 162, 392, 395, 417, 432, 427. L. még *horvát határőrök, horvátok betörése*.
 horvát határőrök 140, 147—148, 154, 154¹, 383, 290, 363, 389—390, 602.
 horvát határőrvidék 374, 376, 383.
 Horváth (soproni fiatalember) 464, 471.
 Horváth Boldizsár (képviselő) 56², 366.
 Horváth-ház (Pest) 54—55.
 Horváth József (cs. kir. kamarás, hegylvi birtokos) 429, 432—433, 435.
 Horváth Mihály 47, 130, 303², 360.
 horvát helytartótanács, l. *báni konferencia*.
 horvát-illyr párt 131—133, 286, 376, 378, 383—384, 386, 392, 396.
 horvát katonai kordon 147.
 horvátok betörése 23, 40, 82, 100—101, 180, 268, 277, 281, 334³, 365, 369, 404, 439. V. ö. *Jellachich*.
 horvát kívánságok 190—191, 371—376, 385—387, 389, 391, 519—520.
 horvát követek (pozsonyi országgyűlésen) 135, 373—374, 385, 392.
 horvát küldöttség (az udvarnál) 123—124, 137, 141, 160, 382.
 horvát lázadás 93, 115, 118, 129, 186, 244, 266, 271—272, 289, 308, 339, 354—355, 477.
 horvát magyarbarát párt 131—132, 375—376, 384, 384⁴.
 horvát menekültek 133, 133³, 384⁴.
 horvát miniszter 392. L. még *Kulmer*.
 horvát nemesség, l. *horvát magyarbarát párt*.
 horvát népfölkelők 426—428, 428³, 433, 435, 437.
 horvát nyelv, l. *hivatalos nyelv*.
 horvátok 16, 107, 122, 124, 133, 135, 137—141, 141², 145—146, 151, 154, 158, 187, 291, 329—331, 357, 369, 372², 383—384, 387, 390, 616. L. még *horvát-illyr párt, horvát magyarbarát párt*.
 Horvátország 122, 131—135, 137, 138, 142, 145, 148, 149, 151, 154, 167, 192, 272, 332, 350, 375, 378—379, 380, 392—396, 418—419, 490.
 Horvátország függetlensége 382, 393—394, 397, 399¹.
 horvát országgyűlés, l. *horvát tartománygyűlés*.
 Horvátország integritása 374.
 horvát osztályok magyar minisztériumokban 373, 392.
 horvát pacifikáció, l. *ktegyezés (a horvátokkal)*.
 horvát rendek 149.
 horvát-szlavón, l. *horvát*.
 horvát tábor 91.
 horvát tartománygyűlés 133—136, 140, 142—146, 148—152, 154, 156, 160, 370, 374—375, 385—386, 598.
 horvát törvényhatóságok 132, 134, 142, 144, 145¹.
 Hotel zur Stadt Frankfurt (Bécs) 45, 45², 174, 184, 450, 457, 459—460, 488.
 hölgyek a magyar forradalomban 60.
 Hrabovszky báró (altábornagy) 56, 88, 101, 101¹, 103, 142—144, 145¹, 147—149, 152, 156—157, 159, 279, 376, 385, 397.
 Hugó Albert (Schrott báró, publicista) 181, 188—189, 189², 190—191, 441, 468, 479, 507, 521, 525.
 Hummelauer (osztrák külügym. tanácsos) 12, 13³, 85, 417³.
 Hunfalvy Pál 93.
 Hunkár (veszprémm-i főispán) 5—7, 27, 99, 448.
 Hunyadi-induló 215.
 Hurbán-lázadás 16, 16¹, 124.
 huszárok 215, 232, 260, 263, 571.
 Hübner báró (párizsi osztrák követ) 340³, 577, 581, 586—587, 591.
 Idegen katonaság a nádor védelmére, l. *karhatalom*.
 ideiglenes magyar kir. központi kormány 16.
 igazságügyminisztérium (magyar) 373.
 Ikervár 22—25, 26¹, 40, 40³, 42, 46—48, 54, 56, 96, 187, 221—222, 231, 429, 434, 437, 447, 461, 465, 572¹.
 illyriai szlávok, l. *szerbek*.
 illyrizmus 598.
 illyr nemzeti párt, l. *horvát-illyr párt*.
 Innsbruck 34, 36, 44, 123, 125—126, 128—129, 136—137, 143—146, 148—150, 153—154, 156—159, 186, 306, 353, 363, 385, 388, 620.
 innsbrucki udvar, l. *bécsi udvar*.
 integritás (magyar) 16, 148, 253, 259, 277, 280, 324, 390, 397—398, 408, 518.
 internálás 553¹.

internacionális központi forradalmi bizottság 348.

interpelláció 113, 243, 256, 262, 305.

ipar, l. *angol ipar, osztrák ipar, gyár-
ipar.*

Iparegylet 486.

Irányi Dániel 113.

iratok lefoglalása 22, 24, 47, 53—54,
56—57, 201, 442, 461, 466, 466².

írói honorárium 491.

írók (magyar) 53, 125, 500.

irreguláris csapatok, l. *horvát népfel-
kelők.*

Istóczy Antal (vasmegyei főispán)
432.

Istóczy Ignác (vasmegyei segédesküdt)
432.

István nádor 30³, 33—34, 36, 44—
45, 52, 56—57, 65, 73, 83—85,
87—92, 101, 103—113, 113³, 114—
120, 120⁴, 121—123, 132, 134—
139, 142—144, 146—148, 150, 152,
156—157, 161, 164, 168—169,
171—173, 175—181, 183, 195,
201—202, 209, 237, 239—249,
251—256, 258—259, 261, 263, 265,
267—271, 273—274, 279—281, 281³,
284, 301—302, 303¹, 305, 310, 323,
333, 336—337, 351, 354—356, 358,
360, 363—364, 367—368, 368¹,
370, 373, 375, 379, 381, 383, 386—
387, 389—390, 399—400, 404, 406,
411, 415, 421, 470, 480—481, 517—
519, 524, 533, 533¹, 534, 534²,
602—605, 607—612, 612³, 613—
614, 614², 615—617. V. ö. *nádor
lemondása.*

Itália, itáliai, l. *Olaszország, olasz.*

Ivánka Imre (alezredes) 10, 221.

Ivánka Zsigmond 494.

János főherceg (német birodalmi kor-
mányzó) 128, 131, 154, 158—159,
261—262, 281—282, 289, 291, 293,
298—299, 301—302, 304—309,
309^{1—3}, 310, 312—313, 317—318,
321, 333, 355, 369—371, 384, 384³,
385—387, 389—390, 396, 501, 519,
519².

Jánosháza 216, 429.

Jánoshida 223.

Jánossy Dénes 597².

Janothyck von Adlerstein (újságíró)
342¹, 455, 489.

Jaques Alexandre, l. *Szalay.*

Jászay Pál (miniszterelnöki titkár) 10,

29², 41, 46, 54—55, 55², 55³, 56,
59, 61, 178¹, 480, 481², 614².

Jazwinsky (lengyel nemes) 459—460.

Jellachich-család 131.

Jellachich József báró (horvát bán) 2,
16—17, 27—28, 31—33, 37, 52, 77,
81—87, 89—91, 93—97, 102, 107,
109, 111, 114—127, 130—133, 133²,
134—142, 144—146, 146³, 147—
163, 169, 181, 186—187, 205, 240,
252, 259, 268—272, 274, 278—280,
289—290, 317, 332, 344—345, 353,
361, 363, 366, 369—373, 375—384,
384^{3—4}, 386—389, 391—392, 394—
399, 399¹, 400, 406, 411, 414, 417,
417², 421—426, 430—431, 435—
436, 438, 440—441, 453, 464—465,
467, 475, 475³, 476—477, 479—480,
488, 489¹, 490, 493, 496¹, 497, 500,
511, 515, 518, 520, 534, 534², 576,
589, 601—602, 617.

Jellachich betörése 23, 101, 160—163,
180, 253, 334³, 371—372, 398—399.

Jellachich letétele 122—131, 142, 149
—152, 159—161, 358.

Jellinek Hermann (bécsi lapszerkesztő)
493, 493².

Jeszenák báró 64².

jobbágyfelszabadítás 194, 435, 615.

jobbágytság 132—133, 612.

Jókai Mór 53.

jóléti bizottságok 190.

Josefstadt 453.

Jósika Sámuel báró (volt erdélyi udv.
kancellár) 12, 22, 85¹, 86, 369,
380—381, 413, 418—419, 491, 491²,
605, 620¹.

Journal des Österreichischen Lloyds
(bécsi lap) 475.

Jovich báró (tábornok) 50, 64².

Jozipovich (zágrábi főispán) 88, 133,
133³, 384.

József császár (II.) 555.

József nádor 56.

józsefvárosi glaci (Bécs) 261.

józsefvárosi temető (Pest) 571.

jurátusok 607, 607².

Juridisch-politischer Leseverein (Bécs)
499.

Kabinetiroda 115, 144, 152—153, 282³
382, 545, 551—552.

Kailer Károly (főhadnagy) 528¹, 529.

Kaiser (bécsi városi tanácsos) 502.

Kállay Ödön (képviselő) 102.

kamara: bécsi udvari 400², 401.

- erdélyi, l. *erdélyi kincstár*.
magyar udvari 400².
kamarási kules 597.
kamarilla 80, 345, 394, 491, 576, 578.
L. még *reakció*.
Kamcsatka 546.
kancellár, l. *Apponyi, Jósika*.
kancellária: magyar udvari 44, 54, 282, 379, 602, 606, 614.
magyar udvari kancellária épülete 387, 480.
Kanizsa 162.
Kanzler Károly (százados hadbíró) 561—562, 566—567, 571.
kapcsolt országok 379. L. még *Horvátország*.
Karger Károly (újépületi foglár) 570—571, 571².
karhatalom (a nádor védelmére) 109, 112—113, 533, 613, 615.
karikatúrák 481.
Karinthia 553¹.
kármentesítés 1—2.
Károlyi György gróf 28, 50¹, 69.
Károlyi Györgyné grófnő 26, 60, 174, 200.
Károlyi István gróf 28, 50, 64², 214—215, 218—219, 223—225, 232—233, 555—557, 567.
Károlyi Lajos gróf 564, 566.
Károlyi László gróf 50¹.
Károlyi-palota (Pest) 542.
Károly Lajos főherceg 296.
kaszánya, l. *Neugebäude*.
katonai büntetőperrendtartás 57, 65—66, 512, 524, 524³, 526, 530.
katonai fölhatalmazottak (Frankfurt) 298.
katonai föllebbviteli és büntető fő-törvényszék, l. *bécsi katonai és büntető fő-törvényszék*.
katonai föllebbviteli szék (honvéd) 71.
katonai iroda, l. *kabinetiroda*.
katonai kinevezések 419.
katonai körök, l. *reakció*.
katonai legfőbb törvényszék 72, 226—227, 532, 533¹, 546, 619.
katonai provizorium, l. *provizorium*.
katonai segély az olasz háborúhoz, l. *olasz segély*.
katonai törvények, törvényszék, l. *hadi törvények, haditörvényszék*.
katonaság beszállásolása 28, 49.
kávéházak 106, 478.
Kazinczy Gábor (képviselő) 27, 99, 109, 188¹, 360².
kegyelem, kegyelmi előterjesztés 65—66, 68, 71—72, 531—535, 539, 542, 544, 547, 549—550, 553¹, 554, 560, 562—563, 571, 585.
keleteurópai viszonyok 329, 332.
keleti kereskedelem, l. *osztrák kereskedelem, trieszti Lloyd*.
keleti országok 323.
Kemény Dénes báró 118, 269¹.
Kemény Zsigmond báró 71, 366.
kémjelentések, l. *titkosrendőrség*.
Kempen (altábornagy) 14, 41², 177¹, 231², 544, 559—560, 560³, 561 564—566, 570, 572—574.
képviselőház 2, 4, 4¹, 52, 54, 61—62, 91, 93, 102, 109, 113, 119, 121, 164, 196, 199, 240, 242—243, 245, 250, 263—264, 267, 270, 280—281, 304, 327, 344, 356, 359—360, 365—366, 368, 407, 428, 438—439, 533.
V. ö. *országgyűlés*.
képviselőház elnöke, l. *Pázmándy*.
képviselőházi határozat, l. *országgyűlési határozat*.
képviselőházi küldöttség, l. *országgyűlési küldöttség*.
képviselőház központi bizottmánya 263—264, 265³.
képviselőházi osztályértekezlet 250.
képviselői immunitás 88.
képviselők 5—9, 17, 26—27, 69, 78, 91—92, 99, 113, 190, 240, 259, 264, 266, 278, 297, 355—356, 366, 384, 392, 415, 438, 450, 500. L. még *ellenzék*.
képviselőválasztás 39, 60, 73, 98, 164, 204, 406, 448, 530, 599.
kereskedelem 165, 204, 393, 403. L. még *osztrák, angol kereskedelem*.
kereskedelmiügy (közös) 15, 37, 77, 84, 372, 401.
kereskedelmiügyi minisztérium 392.
kereskedők 239.
Kertbeny M. K. 327¹.
kerületi főhadparancsnokságok 138, 146, 455.
Két pisztoly (pesti vendéglő) 71.
kiadatás, l. *politikai bűnösök kiadása*.
kiegyezés: Ausztriával 26, 53, 77—78, 80—82, 189—190, 390, 401—402, 405, 411, 414, 449, 574.
horvátokkal 53, 76—77, 82, 84, 87, 94, 114—115, 120—121, 127, 142, 155, 158, 165, 192, 199, 280, 308, 355, 366, 369—370, 372—373, 375, 381, 383—385, 385¹, 386—388, 390—

- 394, 396—397, 399—414, 519—520, 530.
 királlyal 5, 7—8, 21, 99.
 kincstár 403, 572¹.
 kincstári jegyek, l. *államjegyek*.
 király, l. *Ferdinánd, Ferenc József*.
 királyi család 125, 354. L. még *dinasztia*.
 királyi biztos 32, 87—91, 93, 96—97, 134, 142, 144, 146—152, 159, 181, 379, 384³, 406, 414—417, 419, 421—422, 425, 496¹. L. még *Hrabovszky, Lamberg*.
 királyi fiskus 466.
 királyi főügyész, l. *Hegyessy*.
 királyi helytartó 132, 408—409. L. még *István nádor*.
 királyi jogok, l. *felsőjogok*.
 királyi szentesítés, l. *szentesítés*.
 királyi tábla 39.
 királyi ügyek igazgatósága 53.
 Kirchschlag 426.
 Kisbér 555.
 Kiscell 429.
 kivégzések, l. *halálbüntetés*.
 kivíteli tilalom 204—205, 403, 521.
 Klapka György 232, 558.
 Klauzál Gábor 7, 112, 189, 240, 260—261, 264, 355, 358, 366, 368¹, 401, 403, 442, 521.
 Klebelsberg Kuno gróf 619.
 klérus 596.
 klubok, l. *pesti klubok, bécsi demokrataegyletek*.
 Kocsy Sándor (nyomdai főfaktor) 445.
 Kohlmarkt (Bécs) 477.
 Kollemann (bécsi aula-tag) 496.
 Kollowrat (államminiszter) 369, 377—378, 378⁵, 379, 379¹, 380—382, 388, 396.
 Kolosy (tábornok) 64².
 Komárom 232, 490², 542, 555, 558—559, 563.
 komáromiak 16³.
 komáromi őrség 232, 234.
 kommunista, l. *Tausenau*.
 kommunista zendülés, l. *párizsi forradalom: júniusi*.
 kommunizmus 452.
 konfidens, l. *politikai ágens*.
 konföderáció, l. *dunai konföderáció*.
 Konstantinápoly 329.
 Konstantin nagyherceg 542.
 konvent, l. *országgyűlés*.
 konzervatívok 10, 12—17, 17², 22, 29, 44, 73, 78, 85¹, 86—87, 89, 104, 112, 118, 124, 131, 160, 176, 179, 189—190, 194, 255, 266, 316, 369, 376, 380, 397—399, 399¹, 408, 411—413, 413¹, 414—415, 417³, 418, 433, 479, 510, 575, 580—581, 591, 598—599, 619—620, 621¹. L. még *európai, német, osztrák konzervatívok*.
 kormányalakítás 89, 91, 111, 118—119, 121, 162, 167, 169, 183, 195, 199, 205, 245—246, 252, 269, 269¹, 271, 405, 411, 420—421, 440, 480, 482, 506, 516, 533, 604, 606—610, 612, 612³, 613—615.
 kormánybiztosok 19, 69, 104, 104³, 431—432, 435.
 korona felajánlása a nádornak 35, 104, 110, 116, 604.
 Kossalko János (kir. ügyész) 54—55, 55⁴.
 Kossuth-bankó, l. *államjegyek*.
 Kossuth Hírlapja 241, 267, 316¹, 333, 345, 428, 433—434, 436, 442, 445, 475⁴.
 Kossuth-kalap 500.
 Kossuth Lajos 2—3, 3¹, 4—6, 6², 7¹, 14, 17¹, 20—21, 27, 31, 33—37, 39—40, 42—43, 45, 52, 55—56, 60, 77—78, 80—81, 91—92, 95, 98, 100¹, 101—102, 104, 104³, 105—111, 111¹, 112—114, 116, 121, 125, 128, 136, 150¹, 151², 155—156, 158, 167—169, 182—183, 183¹, 184—190, 192—193, 195—196, 199, 230, 237—242, 242¹, 243, 245, 250—253, 255—256, 259—261, 263—265, 267, 281³, 282, 288, 293, 296¹, 296—297, 299, 301, 304, 307², 315—316, 316¹, 323—324, 327, 331—334, 336, 336¹, 338, 341—342, 344, 347—348, 351, 353, 355—357, 357², 358—361, 363³, 366, 366¹, 367—369, 373, 379, 385, 385¹, 386, 389—390, 393—394, 397—398, 400—404, 407, 411—413, 430, 436, 439—442, 443¹, 451, 453, 462, 464—466, 469—470, 473—474, 476—477, 479, 486, 492, 504—507, 509—510, 514, 516, 521—522, 525, 534, 551, 574, 590—591, 597—601, 609, 620.
 Kossuth Lajos-utca, l. *Hatvani-utca*.
 Kossuth-párt 15, 15⁴, 40, 44, 96, 170, 449, 500—501, 507, 522, 526. L. még *forradalmi párt*.
 Kossuth-ügynökök 22, 190.
 Koszýmíry cseh felkelőszereg 343.
 Kosztolányi (honvédeztárs) 232.
 Kovács Lajos (képviselő) 27, 99, 100¹,

- 109, 111¹, 113, 113³⁻⁴, 160, 169¹, 250, 356.
- kozákok 223.
- Kozma (pesti nyomdatulajdonos) 406, 445.
- Kölnische Zeitung 576.
- kölcson (Magyarországnak) 245, 252—257, 517.
- költözés Debrecenbe 5—7.
- költségvetés megállapítása 242, 408—410, 412.
- Königsmayer Károly (nyögéri plébános) 24, 24², 406, 441, 444—447, 523.
- Könyves Tóth Kálmán 557¹.
- Kőszeg 22, 217, 426—428, 428¹, 428³, 431.
- kőszegi útközet 426—429, 433.
- követküldési jog, l. *küldépriselet*.
- követség, l. *frankfurti, párizsi követ-ség*.
- Közép-Európa, l. *német egység*.
- középosztály 250.
- Középtenger 352.
- közigazdaság 597.
- Közlöny (hivatalos lap) 4¹, 101, 157—158, 275, 364, 449.
- közös ügyek 77, 85—86, 160, 167, 197—199, 199¹, 373, 387, 389, 394, 398—399, 401—402, 411, 413, 418, 530, 606. L. még *had-, kereskedelem-, kül-, pénzügy*.
- közpénztárak, l. *állami pénztárak*.
- központi bizottmány, l. *képviselőházi központi bizottmány*.
- központi német kormány, l. *német bi-rodalmi kormány*.
- központosítás, l. *közös ügyek*.
- köztársaságiak 31, 109, 343, 470—471, 603, 606.
- közteherviselés 611.
- közvélemény 264, 266, 270—271, 278, 356, 360, 365, 384, 439—440, 444, 551², 572, 574, 584, 609. L. még *angol, francia, osztrák, európai köz-vélemény*.
- Krapina 490.
- Kraus báró (osztrák pénzügyminisz-ter) 190, 193², 254, 394, 545—546.
- Kremsier 318.
- kremsieri parlament, l. *osztrák bi-rodalmi gyűlés*.
- Kuefstein (drezdai osztrák követ) 577.
- Kufstein 428³.
- Kulmer báró (osztrák tárcanélküli horvát miniszter) 369, 380, 545.
- Kuranda dr. (osztrák képviselő, lap-szerkesztő) 495, 575.
- Kuslan Károly báró 137¹.
- Kübeck báró 13—14, 14², 16—17, 197. küldönc, l. *futár*.
- különvonat, l. *vasút*.
- külső ellenség ellen segítség, l. *olasz segély*.
- külgügyek (közös) 15, 302, 304, 389.
- külgügyminisztérium (magyar), l. *bécsi magyar minisztérium*.
- küldöttség, l. *horvát küldöttség, or-szágggyűlési küldöttség*.
- küldépriselet (magyar) 205, 281—282, 305, 312, 316, 338, 518—519, 530. L. még *frankfurti magyar követ-ség, párizsi magyar követ, osztrák, német birodalmi küldépriselet*.
- La Croix, l. *De la Croix*.
- Lafthausen, l. *Szécsen*.
- Laibach 212—213, 215, 217—219, 221, 223, 225, 227—230, 232, 257, 459, 461, 535, 543, 554, 556, 567, 589.
- laibachi hírlap 220, 223.
- laibachi vár 212, 217—218.
- laibachi várparancsnok, l. *Deym*.
- Lajos főherceg 194², 380, 588—589, 603, 605, 609.
- Lamartine 323, 332, 332², 339—340.
- Lamberg Ferenc gróf (pozsonyi főhad-parancsnok, kir. biztos) 73, 76, 88—91, 93—96, 105, 113, 113¹, 121, 196, 205, 257, 273, 406—409, 411—412, 415—416, 419, 429, 442, 464, 470, 511, 514, 581, 620.
- Lamberg Ferenc gróf meggyilkolása 20, 38, 40, 45, 92, 95, 97—98, 105, 169—170, 189, 189³, 190, 199, 255, 317, 408—409, 438, 441, 448, 533.
- Lammennais (lapszerkesztő) 338.
- Lamoricière 297.
- lánchíd 48, 50.
- Láng (pesti városkapitány) 103.
- Langh (kapitány) 214, 216—217, 220.
- lángi parasztek 40.
- lapbetiltás 575.
- Lassalle 341.
- Laterne (bécsi lap) 493.
- latin nyelv 373—374.
- Latour gróf (osztrák hadügyminiszter) 32—33, 82, 84², 103², 112—113, 146—148, 161—163, 259, 262, 328—329, 343—347, 355, 369, 383, 394, 396—397, 399, 415—417, 417⁴, 420, 423, 469, 475³, 491, 494, 500, 518, 601, 620.

- Latour meggyilkolása 29, 35³, 37, 448, 450—451, 460, 462, 465, 470, 472, 493, 504—505, 521—522, 559—560, 576, 579.
- Lauriani (nagyszabeni oláh igazgató) 331.
- Lausch Károly (szobapincér) 450, 458, 461, 522.
- lázadás, l. *forradalom*.
- Lázár gróf (ezredes) 64².
- lázítás 446—448.
- Le Constitutionel (párizsi lap) 577, 586.
- Ledru Rollin 338, 348.
- lefoglalt iratok, l. *iratok lefoglalása*.
- Legedics (főhadparancsnok) 70.
- Leger Noel, l. *Tausenau*.
- legfőbb katonai törvényszék, l. *katonai legfőbb törvényszék*.
- Leiningen Károly herceg 291.
- Leipzig, l. *Lipce*.
- Leitmeritz 287.
- Le National (francia lap) 339, 577, 577², 618.
- lengyelek 80³, 321, 343, 458—459, 494.
- Lengyelország 288, 289¹, 311.
- Lentulay Imre (a horvát bán helyettese) 395.
- Leroux Pierre 348.
- Leuchtturm (lipcei lap) 573, 576, 577¹.
- Leuzendorf-család 63, 63¹.
- Leuzendorf Lajos lovag (százados-hadbíró) 60², 61¹, 62—67, 67¹, 68—69, 69¹, 69³, 70—72, 75, 100—101, 172—177, 180, 182, 184—186, 189, 191, 193, 197, 200—209, 211—213, 220, 225, 225², 226—227, 230, 232—233, 233¹, 248—254, 257, 276, 279—280, 308—312, 314, 316, 322, 324—325, 334, 336—343, 346—347, 349—351, 364, 368—373, 387, 391, 399—400, 403—404, 406, 409—410, 424, 426, 428, 430—431, 433—436, 444, 446—450, 454—460, 463, 469—474, 480—481, 481², 482, 488, 491, 494, 496—497, 506—509, 511—523, 525, 529, 531—532, 532², 533—535, 539—540, 543—544, 556, 561—563, 563², 564, 617.
- levelek lefoglalása, l. *elfogott levelek*.
- liberálisok 462¹. L. *képviselők*.
- Lichnowsky Félix herceg 291.
- Lichnowsky Felixné hercegné Zichy grófnő 291.
- Lichtenstein Félix herceg (altábornagy) 559—561, 564.
- Liebler (vezérőrnagy) 232.
- Lienz 123, 154.
- Lipese 188, 497.
- lipcei lap, l. *Leuchtturm*.
- Lipót belga király 363.
- Lombardia 340—341, 351, 363.
- lombard-velencei vámszemélyzet 352.
- London 184—185, 490², 573, 577, 580.
- londoni német követ 312.
- londoni osztrák követség 490².
- Lonovics (érsek) 8.
- Lónyay Menyhért 366.
- Löhner Lajos (orvos, osztrák képviselő) 35, 35¹, 36, 79, 484.
- Löwenstein (bécsi demokratavezér) 503.
- lövői összecsapás 426, 433.
- Lubomirsky herceg 459, 468.
- Luftner (kapitány) 528¹, 529.
- Lukinich Imre 312¹.
- Macskazene 31, 190.
- Madarász József 72, 540², 557¹.
- Madarász László 5, 20, 93, 102, 106, 113, 168³, 243, 253, 256, 355, 359, 439—440, 516, 534, 591.
- Madarász-párt 92, 99, 105, 109, 534.
- magyar államtanács 86.
- magyarbarát horvát párt, l. *horvát magyarbarát párt*.
- magyar hadsereg 2—3, 18, 44, 50, 83—84, 88—89, 94, 104, 107, 114—115, 120, 176, 178, 180, 213, 215, 217, 228, 258, 270, 280—281, 342—344, 354, 354¹, 355—356, 430—431, 436, 479, 484, 486, 511, 515, 541—542, 559, 617. L. még *magyar hadsereg szervezése*, *magyar serezek*.
- magyar hadsereg fővezérsege 114—118, 120, 269, 279, 281.
- magyar hadsereg szervezése 52, 100, 162, 164, 231, 240, 242, 244, 255, 257—258, 260, 262—270, 274, 277, 327, 415, 517, 520.
- magyar kancellária, l. *kancellária*.
- Magyar Királyhoz címzett szálló, l. *soproni szálló*.
- magyar nyelv, l. *hivatalos nyelv*.
- magyarországi császári csapatok, l. *osztrák hadsereg*.
- Magyarország önállósága, l. *függetlenség*.
- Magyaróvár 426, 436.
- magyar pénzügyek 165, 190, 204, 237—238, 240, 259, 368, 606. L. még *államjegyek kibocsátása*, *bankjegykibocsátás*.
- magyar serezek 106—107, 111—114, 147, 260, 262—264, 269, 276, 280.

- L. még *sorkatonaság átlépése*. V. ö. *magyar hadsereg*.
magyar tábor 40, 76, 91, 95, 116, 257, 429, 438, 444, 470, 483. L. még *sukorói, pándorfi tábor*.
magyar tanács, l. *magyar államtanács*.
magyar tisztikar 95, 97, 97², 102, 106, 109—110, 113, 438, 473.
magyar törvények 247—248. L. még *márciusi törvények*.
Magyar Tudományos Akadémia 215.
magyar udvari kamara, l. *kamara*.
Mahler György (bécsi lapszerkesztő) 484, 492, 492³ 493.
Maiorescu (nagyszabeni oláh izgató) 331.
Maiorescu Joan (frankfurti oláh ügyvivő) 329.
Majláth Antal gróf (volt kancellár) 8, 27, 174, 398³, 605.
Majláth György gróf (országbíró) 8, 18—19, 61, 74, 90, 205, 408—410.
Majláth János gróf 124—125, 129—130, 159.
májusi zendülés, l. *bécsi forradalom*.
Mandl Lajos dr. (orvos) 325², 328, 332—334, 339.
Mandor István (alezredes) 528¹, 529.
Marat 452.
Marburg 63.
Marcány (ezredes) 184.
márciusi alkotmány, l. *alkotmány*.
márciusi forradalom (magyar) 9, 132, 599. L. még *bécsi forradalom*.
Március Tizenötödike (pesti lap) 109, 439—440, 440¹.
márciusi törvények 13, 15, 26, 60—61, 82, 85, 90, 93, 116, 122, 134, 147—148, 154, 164, 167—168, 170—171, 179—180, 182, 187, 194—195, 198—199, 203, 244, 272, 282, 315, 326, 326¹, 333—334, 373—374, 376, 404—406, 408, 418, 473, 510, 514, 520, 530, 581, 602.
márciusi törvények módosítása 167—168, 410, 413—414.
Mária Anna (királyné) 82, 126—127, 129—130, 363, 398¹.
Mária Terézia-féle bünfenyítő perrendtartás, l. *katonai bünfenyítő perrendtartás*.
Marinoni Alajos (hadnagy) 528¹, 529.
Márkus (ügyvéd) 466.
Marschalkó Károly (bécsi magy. min. fogalmazó) 60, 486.
Mártonvásár 215, 555.
Mátyás király (II.) 110.
Mazzini 593.
Marx 347².
Mayer, Alsóruszbachi (bécsi bankár) 35¹.
Mayerhoffer (ezredes, belgrádi osztrák konzul) 82, 82¹, 107.
Märzverein-ok (németországi) 347.
Mecséry báró (a cseh gubernium elnöke) 317¹.
megbízólevél a magyar követeknek 283—284, 287, 301—302, 306. L. még *utasítás*.
megegyezés, l. *kiegyezés*.
meghatalmazás, l. *megbízólevél*.
megvesztegetés 67, 69—72.
Meinecke 300, 301¹.
mellékartományok 272, 378. L. még *Horvátország*.
Menshengen (frankfurti osztrák megbízott) 319.
Mérey Miklós 56².
Merse, l. *Szinnyei Merse*.
Mertens (vezérőrnagy) 456, 456¹.
Messenhauser (bécsi forradalmár) 495.
Mészáros Lázár (hadügyminiszter) 5, 7, 63, 106, 118, 148, 221, 255, 259—261, 263—266, 323, 366, 366² 367—368, 396.
Meszlényi Lajos (a dunántúli kerületi tábla ülnöke) 462—463, 465, 467—468, 470, 472—474, 521—522, 585, 588.
Metternich 288, 320—321, 377, 510, 577, 580, 595—597, 597².
Mewissen (frankfurti képviselő) 287.
Mezőssy László 567, 570—571, 571¹.
Miklós cár 223, 327—328, 542—543, 545, 548, 553¹, 618, 620.
Milanó 340, 362.
Miller Frigyes (volt erdélyi kancellári titkár) 286.
miniszteri ellenjegyzés 76, 90—94, 134, 165, 181—182, 184, 205, 310, 406, 408—410, 416, 419—420, 420³, 421—423, 423², 424—425, 441, 515,
miniszteri felelősség 177, 179—180, 205, 244—245, 245¹, 246—248, 278, 367.
minisztertanács (magyar) 107, 136, 150¹, 157, 161, 183, 185, 187, 241, 242¹, 245, 259—261, 265, 302, 333, 351, 354—360, 373, 375, 383, 388—389, 391, 393, 396, 402—404. L. még *osztrák minisztertanács*.
minisztertanácsai jegyzőkönyvek 55, 55⁵, 56, 201, 204.

- minisztérium (magyar) 9, 31, 34, 36, 58, 77, 82—83, 86, 88, 92—93, 101, 106—108, 113, 115, 122—124, 127, 132—135, 137, 139—144, 147, 150—152, 155, 157, 159, 161—162, 167—168, 180, 187, 191, 192², 194², 195, 211, 237, 239, 241, 243—244, 254—256, 262—264, 266—267, 269, 271—272, 274, 278, 282—284, 287, 289, 296, 299, 302, 304—305, 307—308, 311, 313, 315—316, 322, 324, 326—327, 330—332, 335¹, 336, 338, 353, 355, 357—360, 362—363, 363³, 367, 369, 371—376, 378—379, 382—383, 385—386, 389—393, 395—398, 400—401, 403, 405, 407, 412—413, 415, 418, 435, 438, 440, 474, 476, 490², 517, 519, 575, 595—598, 601—611, 615—616.
- minisztérium iratai 75, 204, 436, 524.
- Miskolczy Gyula 131², 149¹, 375¹, 376³⁻⁴, 378³, 384³, 389¹, 598².
- Móga János (altábornagy) 94, 97, 406, 427, 429—431, 433.
- Mohácsi József (volt ügyvéd) 71.
- Moldva 327.
- moldvai forradalom 327—328.
- Mollinár-ezred 555¹.
- monarchia 83, 85, 186—196, 205, 249, 284, 291, 294—295, 298, 316, 326, 351, 380, 413, 514, 547, 568.
- monarchia pénzügyei, l. *pénzügyek*.
- monarchia megdöntése 296, 349, 405, 521.
- monarchisták 31.
- Montalambert 11.
- Moór 88, 555.
- moóri vereség 3.
- Morgenröthe (pesti lap) 455.
- morva forradalmárok 349.
- Morvaország 342, 348.
- morvaországi várbörtönök 215.
- morva textilipar 352.
- Mosony 2—3, 17.
- Möhring (osztrák képviselő) 287, 312, 322.
- munkások 37.
- Muraköz 16.
- Mühlfeld (osztrák képviselő) 285.
- Münch-Bellinghausen gróf (a német birodalmi gyűlés elnöke) 605.
- München 21, 38, 41, 182.
- müncheni republikánusok 503.
- Nádasdy gróf (volt konferenciaminiszter) 422—423.
- Nádasdy Károly gróf, l. *Terzky*.
- nádor, l. *István nádor*.
- nádorhuszárok 315¹.
- nádor lemondása 89, 114, 120—121, 205, 406—408.
- nádori levéltár 56—57, 201, 204, 252.
- nádori teljhatalom, l. *teljhatalom*.
- nádorválasztás, l. *nádor lemondása*.
- Nádossy (ezredes) 103.
- nagyhatalmi állás 352, 548.
- nagynémetek, l. *német egység*.
- Nagy Pipa (bécsi vendéglő) 344.
- Nagy-Sándor (tábornok) 221.
- nagyszebeni oláh izgatók, l. *Lauriani, Maiorescu*.
- Nagyszombat 2.
- nagyváradi püspök, l. *Bémer*.
- napilapok, l. *bécsi, pesti, német sajtó*.
- Napoleon 11.
- Nápoly 340.
- National (párizsi lap) 332.
- Nedelkovich Euthym (őrnagy-hadbíró) 71—72, 212, 230.
- negyvennyolcas törvények, l. *márciusi törvények*.
- nemesfém, l. *ezüst*.
- nemesség 611.
- német államok 261, 320, 313, 317, 348¹.
- német birodalmi alkotmánytervezet 294—295, 301—301¹, 313, 315, 319.
- német birodalmi gyűlés 31, 260—263, 281, 283—286, 288, 290—291, 291², 294, 298, 300—301, 304, 310—312, 315, 318, 320, 365, 550.
- német birodalmi hadsereg 258, 260—262.
- német birodalmi hadügyminiszter, l. *Peucker*.
- német birodalmi képviselők 283, 285—286, 289—291, 293, 309³, 310—311, 321, 348¹, 365, 458, 491, 503, 550, 585.
- német birodalmi kormány 164, 205, 258, 261—262, 282, 286—287, 289—291, 293, 295, 299, 301—302, 305—307, 307², 308, 312—313, 316—318, 329, 364, 366, 552.
- német birodalmi kormányzó, l. *János főherceg*.
- német birodalmi követség (Buda-Pestre) 289, 291, 293—295, 298—299, 307.
- német birodalmi külképviselet 282, 313, 317.
- német birodalmi külügyminisztérium 313.

- német birodalmi pártok, l. *német birodalmi képviselők*.
- német birodalom 192, 261, 262², 283—284, 286—288, 290—291, 294—295, 298, 302—303, 307², 310—315, 318—319, 319³, 324, 337, 343, 347, 365, 503, 573. V. ö. *német egység*.
- német demokrataegyletek 347—348, 348¹.
- német egység 31—32, 32¹, 77, 80, 261—263, 265, 282—287, 294, 296—297, 310—311, 313—315, 315¹, 316—321, 344, 350, 364—366, 571, 576.
- német forradalmi egyletek, l. *német demokrataegyletek*.
- Német János (Batthyány komornyikja) 556.
- Németkeresztúr 35³.
- német konzervatívok 261, 285—286, 291.
- német központi kormány, l. *német birodalmi kormány*.
- német-magyar szövetség 289. L. még *német segély*.
- német nép 261, 284, 314—315, 315¹.
- Németország, l. *német birodalom*, *német egység*.
- németországi forradalom 348.
- német radikálisok 285, 288, 290, 296, 458, 576.
- német sajtó 22, 347, 575—576.
- német segély (Magyarországnak) 290—291.
- német szabadelvűek, l. *német birodalmi képviselők*.
- nemzetek szuverénitása 311.
- nemzeti becsület 8.
- nemzetgyűlés, l. *országgyűlés*, *német, osztrák birodalmi gyűlés*.
- nemzeti ellenállás 175, 237, 250.
- Nemzeti Kaszinó, l. *Czirákypalota*.
- Nemzeti Múzeum 118, 344.
- nemzeti műhelyek (Párizs) 322.
- nemzetiségek 77, 83, 117, 240, 326, 332—333, 339, 349, 357, 372, 378, 408, 414, 514, 569.
- nemzeti zászló 260.
- nemzetközi forradalmárok titkos társasága 343.
- nemzetközi jog 214, 301—302.
- nemzetközi radikálisok 361.
- nemzetközi szerződések 352.
- nemzeti színű kokárda 547.
- nemzetőrség 52, 89, 104, 104³, 114, 184, 415, 426—427, 429, 473.
- nép 372. L. még *német osztrák, bécsi, pesti nép*.
- Népelem (pesti lap) 439—440, 440¹.
- népfolkelés 102, 160, 530. L. még *vasmegyei népfolkelés*.
- népfolkelés szervezése 91, 204, 433, 523.
- népgyűlések 32, 118, 344, 457.
- néphangulat 359³, 429, 432.
- népszerűség 100¹, 183, 185, 195, 241, 278, 356, 358, 404, 441, 449, 574, 599.
- népszónokok 98.
- Nesselrode (orosz külügyminiszter) 546.
- Neugebäude, l. *Újépület*.
- Neumann, l. *Barsi*.
- Neurohr dr. (Batthyány tanítója) 592—594.
- Neuwirth Ernő Adolf (pécsi lapszerkesztő) 480, 482—485, 488—489, 489³, 490, 490¹.
- névtelen följelentés 60, 483—485, 492.
- New-York 479¹.
- Niczky Kristóf gróf 434.
- Niczky Sándor gróf (sopronmegyei kormánybiztos) 433, 435.
- Nopcsa László báró 331.
- Noszlopy László (kerületi biztos) 432.
- Nugent grófné (táborszernagy felesége) 220.
- Nürnberg képviselője, l. *Eisenmann*.
- Nyáry Pál (képviselő) 95, 111, 111¹, 240, 269—270, 355, 359, 361, 366, 366¹, 367, 368¹, 504.
- Nyék 91.
- nyéki vendéglő 95.
- nyerészkedés 403.
- Nyögér 441, 445.
- nyögéri plébános, l. *Königsmayer*.
- nyugati vármegyék 22, 434.
- nyugatmagyarországi német lapok 438.
- Oewerbeck (német emigráns) 348.
- okmányhamisítás 349.
- Okolicsányi (politikai ágens) 342.
- ókonzervatívok, l. *konzervatívok*.
- októberi forradalom, l. *bécsi forradalom*.
- oláh fejedelemségek 296, 327—329, 331.
- oláh forradalmi kormány 328.
- oláh határőrezredek 63, 116, 331, 333.

- oláh izgatók 331, 333. L. még *Lauriani, Maiorescu*.
- oláhok (erdélyi) 117, 325—326, 328—329, 331, 333, 336, 350, 372², 479, 518.
- olasz békétárgyalások 193², 197, 337, 362.
- olasz egység, l. *Olaszország*.
- olasz háború 21, 108, 137, 140—141, 143, 148, 151, 154, 162, 165, 187, 192, 196, 223, 228, 239, 265, 290, 311, 321, 343, 353, 355—357, 359, 363, 363³, 383, 389—390, 416, 551, 602. V. ö. *olasz segély*.
- Olaszország 311, 340, 343, 347, 350—351, 353, 355, 547. L. még *olaszországi osztrák tartományok*.
- olaszországi forradalom, l. *olasz háború*.
- olaszországi osztrák tartományok 37, 80, 140, 296, 320, 337, 349—353, 357—358, 360—362, 389, 503, 548, 578, 601. V. ö. *Olaszország*.
- olaszországi osztrák tartományok alkotmánya 357—358, 360—362.
- olasz segély 183, 187, 192, 196, 327, 351, 353—359, 359³, 360, 360², 362, 363³, 364, 369. V. ö. *olasz háború*.
- olasz szabadcsapatok 147.
- olaszok elleni segélyhad, l. *olasz segély*.
- Olmütz 13, 19, 28, 50, 72, 76, 176, 178, 206, 212, 215, 225, 231, 233—234, 237, 318, 341³, 346, 364, 489, 539, 554, 556, 562, 620.
- olmützi haditörvényszék 212—213, 248, 517—518, 527—528, 528¹, 529, 532, 535, 539—540, 544, 562, 579, 585.
- olmützi kazamaták 215, 232—234, 316, 434¹.
- olmützi várparancsnok 234, 237, 554.
- olmützi újság 234.
- Omnibus (bécsi lap) 493.
- Orczy Lajos báró 46, 46².
- orosz abszolútizmus 283, 289.
- orosz beavatkozás 223, 225, 258.
- orosz cár, l. *Miklós cár*.
- orosz dinasztia 490.
- orosz hadsereg 327, 542.
- Orosz József (lapszerkesztő) 478, 480.
- orosz közbenjárás 553.
- Oroszország 239, 249, 328—329, 551.
- orosz tábornokok 228, 541, 543, 546.
- oroszvári kastély 15.
- országbíró, l. *Majláth György*.
- országbírói méltóság 89, 407.
- országgyűlés (magyar) 1, 3—8, 18—19, 21—22, 38—39, 44, 53, 77—79, 83, 87, 90, 96, 98—101, 106, 111, 113—115, 120, 135, 136, 154, 174, 184, 187, 190, 199, 204, 206, 229, 234, 243, 251—253, 263, 265, 266, 269, 286—287, 292, 353—354, 356, 358—359, 363, 363³, 364, 372—385, 387—388, 392—394, 400, 408, 410—413, 416, 433—434, 446, 448—449, 475, 507, 509—511, 514, 594—595, 601—602, 605—609, 611, 616.
- országgyűlés feloszlatása 32, 76, 92, 98, 111, 368³, 406, 408—412, 415, 419, 421—422, 424, 448, 471, 514, 524, 530, 600.
- országgyűlési bizottság (kancelláriáé) 44.
- országgyűlési határozat 1, 52, 91—95, 101—102, 199, 205, 243—244, 256—259, 267—270, 274—277, 327, 351—366, 366², 367—368, 410, 511, 517.
- országgyűlési küldöttség: Bécsbe 37, 37², 77—81, 196, 255, 266, 268, 297, 345, 499—500, 594, 602, 606—607, 609, 611.
- magyar táborba 91, 94, 97, 511, 553.
- Windischgrätzhez 1, 5, 8—10, 17—21, 25, 27, 99—100, 174, 448, 532, 555.
- országgyűlési tudósítások 52, 364.
- Országház 28.
- országos biztosok, l. *kormánybiztosok*.
- Országos Ellenzéki Párt 598.
- országos értekezlet 414.
- országos főkapitány, l. *magyar hadsereg fővezére*.
- országos pénztárak, l. *állami pénztárak*.
- ország védelme, l. *önvédelmi harc*.
- ostromállapot 28, 208, 210, 342, 549.
- osztályértekezlet, l. *képviselőházi*.
- osztrák alkotmány 12, 15, 30, 30³, 31, 176, 179, 285, 289, 321, 501, 514, 580, 591, 591⁵, 600.
- osztrák államadósság, l. *államadósság*.
- osztrák baloldal 78—79. L. még *bécsi forradalmárok, osztrák ellenzék*.
- osztrák bankjegyek 204, 239, 402, 476, 521.
- osztrák belügyminisztérium 451, 454.
- osztrák birodalmi alkotmány, l. *osztrák alkotmány*.

- osztrák birodalmi gyűlés 15, 31—32, 37², 77—80, 304—305, 314, 318—319, 391, 394, 401—402, 437, 475, 478, 493, 499—500, 576.
 osztrák birodalmi főminisztérium, l. *közös ügyek*.
 osztrák centralisták, l. *centralisztikus törekvések*.
 osztrák császárság 304. L. még *Ausztria*.
 osztrák demokrácia 299.
 osztrák egység, l. *Ausztria*.
 osztrák ellenzék 81, 262, 489. L. még *osztrák baloldal*, *osztrák képviselők*, *osztrák liberálisok*.
 osztrák forradalmárok, l. *bécsi forradalmárok*.
 osztrák főúri körök 28.
 osztrák haditörvényszék, l. *haditörvényszék*.
 osztrák hadsereg 2—3, 7, 17, 21—22, 26, 31, 48, 50—52, 87, 92, 115, 118, 123, 160, 176, 183, 213, 215, 217, 232, 258, 260, 262, 262², 274, 290, 307, 362, 414—415, 428, 430, 435, 470, 493, 496, 527, 540¹, 541, 543, 548, 550.
 osztrák hadsereg főparancsnoksága 51, 428, 544.
 osztrák hadügyminisztérium 93, 140, 177, 179—180, 209, 220, 222, 225, 232, 271, 273, 543—545, 554.
 osztrák határ 32, 429—431.
 osztrák igazságügyminiszter 575.
 osztrák intelligencia 30.
 osztrák ipar 352, 474, 476, 479, 597—598.
 osztrák katonai körök, l. *reakció*.
 osztrák keleti kereskedelem, l. *osztrák kereskedelem*.
 osztrák képviselők 285—287, 290, 294, 298, 301, 309², 315, 320, 490, 495. L. még *osztrák ellenzék*.
 osztrák kereskedelem 352, 361, 403, 479, 598.
 osztrák konzervatívok 31, 33, 77—78, 261, 284, 294, 314, 352, 365, 391, 467.
 osztrák közmunkaügyi tárca 475.
 osztrák közvélemény 473, 575.
 osztrák külképviselet 312. L. még *külügy*.
 osztrák külügyminiszter 305.
 osztrák külügyminisztérium 45, 202, 336.
 osztrák liberálisok 11, 31—33, 35, 77, 80, 284, 294, 361.
 osztrák minisztérium 7, 12, 31—32, 36—37, 40, 53, 77—85, 107, 109, 124—125, 128, 137, 140—141, 160—161, 165, 173, 176, 181, 198, 205, 212, 220, 237, 239, 251, 257, 260, 266, 268, 281, 284, 289—291, 296—297, 299, 303—304, 316, 320—321, 322¹, 333, 335², 336, 340, 342, 350¹, 357, 361—362, 365—366, 369—373, 388—391, 393—396, 399, 400², 401—405, 412, 416, 418, 424—425, 466, 475, 488—489, 489¹, 493, 499—501, 519—521, 524, 534, 539, 541, 547—548, 573—578, 580—581, 581², 582, 586—587, 595, 597—599, 605, 617—618. L. még *Pillersdorf-kabINET*.
 osztrák minisztériumok irattárai 58, 254, 617.
 osztrák minisztertanács 13, 17, 30², 37, 68, 70, 83, 84², 89—90, 164, 177, 179—180, 193², 205, 210—211, 221—222, 224—225, 229—230, 232—233, 247, 254—256, 321, 349, 362², 382, 394—395, 417, 423, 437—439, 545, 545¹, 546, 548—550, 552, 553¹, 583.
 osztrák minisztertanács irattára 200, 202, 309, 551.
 Osztrák Nemzeti Bank 164, 238—239, 245, 254—255, 402, 517.
 osztrák nemzetőrség 31, 33.
 osztrák nép 31, 183, 331.
 osztrák pénzügyek 352, 403.
 osztrák pénzügyminiszter 240, 254, 400—401.
 osztrák radikálisok 11, 31, 77, 80—81, 450. V. ö. *osztrák ellenzék*.
 osztrák reakcionáriusok, l. *reakció*.
 osztrák sajtó, l. *bécsi sajtó*.
 osztrák tengeri haderő 352.
 osztrák tengeri kereskedelem, l. *osztrák kereskedelem*.
 osztrák tisztikar 50, 123, 208, 222, 237, 340, 520, 541, 563.
 Ozegovich Metell (volt horvát követ) 387.
 önállóság, l. *függetlenség*.
 önvédelmi harc 3—4, 93, 104, 162, 240, 259, 266—267, 272, 278, 443. V. ö. *függetlenségi harc*.
 örökös tartományok 13², 282, 295—297, 313, 315, 317—318, 320—321, 349—350, 363, 379, 382, 477, 514, 600, 606, 608. V. ö. *Ausztria*.
 örökváltás 194, 612.

- Österreichische Allgemeine Zeitung 80, 361, 438, 475.
 Österreichische Post (bécsi lap) 575.
 Österreichischer Hof, l. *Laibach*.
 Österreichischer Lloyd (trieszti lap) 361.
 összmonarchia 13, 61, 139, 318, 411—412, 417^a, 448, 477, 510, 606.
- Páduai egyetem 484.
 pákozdi ütközet 500.
 Palacky 283, 283².
 Pálfi Albert (képviselő) 113, 168³.
 Pálffy János, tartsafalvi (a képviselőház alelnöke) 35¹, 67¹, 72, 95—96, 441, 540², 601².
 Pálffy József gróf 99, 113.
 Palmerston 323, 352, 362, 547, 551, 551², 573, 578, 578^a, 579—580, 582.
 pamflett, l. *röpirat*.
 pándorfi (parendorfi) plébánia 430.
 pándorfi (parendorfi) tábor 429—431, 447.
 pánszlávizmus 36, 284, 289, 308.
 pápa 11.
 papírpénz, l. *államjegyek kibocsátása, bankjegyekibocsátás*.
 Papp Endre (költő) 113^a.
 Papp János (képviselő) 250—251.
 parasztság, l. *jobbágyság*.
 párbajok 190, 343.
 parendorfi, l. *pándorfi*.
 Párizs 30, 156, 165, 189, 282, 322, 328—329, 331—332, 336, 341, 343, 346—348, 453^a, 555.
 párizsi egyetem 188.
 párizsi forradalom: februári 351, 514. — júniusi 322, 337.
 párizsi magyar követ 282, 322—327, 332, 332², 333—335, 335¹, 338, 350. L. még *Teleki László*.
 párizsi „Montenardok” 348.
 párizsi német követ 312.
 párizsi oláh ügyvivő, l. *Golesco Sándor (fekete)*.
 párizsi osztrák követ, l. *Hübner*.
 párizsi osztrák ügyvivő, l. *Thom*.
 párizsi politikai körök 329—330.
 párizsi rendőrfőnök, l. *Carier*.
 párizsi sajtó, l. *francia sajtó*.
 paritionális királyi levelek 417^a.
 Pascal-Duprat (francia képviselő) 325, 337—338.
 Paskay Gyula (jurátus) 607².
 Paskievics 223, 234, 541², 542—543, 545, 559.
- Patay József (képviselő) 71, 95, 355.
 Patou (a Times bécsi levelezője) 580.
 Paul Frigyes (kapitány) 23—24.
 Pázmándy-ak 15, 17.
 Pázmándy Dénes, ifj. (frankfurti követ, majd képviselőházi elnök) 3—4, 15, 17, 17¹, 45, 49, 49¹, 61, 67, 72, 74, 91, 91², 92—93, 95—96, 99, 102, 105, 114², 164, 185, 187, 243, 281, 283, 285, 287, 293, 304, 308, 310, 312, 323—324, 366, 409, 430—431, 438—439, 470—471, 519.
 pécsi lapszerkesztő, l. *Neuwirth*.
 Pécska 486.
 pecsovicsek 462¹.
 pénzbüntetés 428, 546.
 pénzhiány 240—242, 244, 246, 251—253, 256—257, 516.
 Penzing 507.
 pénzüintézet, l. *Osztrák Nemzeti Bank, Pesti Kereskedelmi Bank*.
 pénz propagandára 30, 36—37, 165, 173, 338, 451, 455—456, 459, 462, 469—470, 473, 475, 478—481, 481², 482—484, 488, 490—491, 494, 494², 496—498, 498¹, 501—508, 515, 522, 522¹, 530.
 pénzsegély a horvátoknak 395—396, 465.
 pénzügyek (közös) 15, 37, 77, 84—86, 115, 164, 372, 401. L. még *magyar pénzügyek*.
 pénzügyi törvényjavaslat, l. *államjegyek kibocsátása, bankjegyekibocsátás*.
 pénzügyminiszter, l. *Kossuth*.
 pénzügyminisztérium 195, 238, 369, 392, 520.
 pénzverés 402.
 Perczel Mór 3, 95, 97, 511, 591.
 Perczel Mórné 230.
 Perényi Zsigmond báró (a felsőház elnöke) 4—5, 8—9, 109, 111,
 perszonál-unió 31, 294—295, 298, 301¹, 315, 318, 320, 335³, 365.
 Pest 4—5, 10, 20, 24, 35, 40, 48—49, 51—52, 55—57, 61, 64, 75, 92, 95—96, 99—100, 109, 112—114, 185, 189—190, 199, 213, 215, 217, 221, 239, 252, 344, 373, 406, 411, 431, 435—436, 441—442, 444—445, 468, 470, 486, 524, 542, 544, 554—556, 572, 597.
 Pesther Zeitung 52, 101, 188—189, 189², 275, 364, 443, 445—446, 455, 523, 573—574.
 pesti Ferenc-rendiek 572.

- pesti főiskolák kir. biztosa 39.
 pesti francia követség 332, 336—337, 337^a.
 pesti gránátosok 103.
 pesti haditörvényszék 559—561.
 pesti helyőrség 560—561, 573.
 Pesti Hírlap 199^a, 449.
 pesti katonai kerület főparancsnoka, 1. *Kempen*.
 pesti katonai kerületi parancsnokság 560, 566.
 Pesti Kereskedelmi Bank 239.
 pesti klubok 106, 137, 169, 169^a, 190, 358, 440.
 Pesti Napló 53^a.
 pesti nép 28—29, 57, 76, 88, 99, 103, 106, 190, 199, 424, 511, 555.
 Pesti Radikális Kör 500.
 pesti rendőrfőnök, 1. *Hajnik Pál*.
 pesti sajtó 106, 169, 169^a, 190, 199—200, 241, 316, 342, 344, 356, 358, 367, 439, 446—447, 455, 474, 478—479, 481, 481^a, 482, 573—574. V. ö. *Der Demokrat*, *Der Patriot*, *Der Ungar*, *Der wahre Ungar*, *Die Opposition*, *Kossuth Hírlapja*, *Közlöny*, *Március Tizenötödike*, *Morgenröthe*, *Nepelem*, *Pesther Zeitung*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*.
 pesti zavargások 101, 565. V. ö. *Lamberg meggyilkolása*.
 Pest megye 598.
 Pétervárad 101.
 pétervárad határőrök, 1. *bánsági határőrök*.
 Petőfi Sándor 106, 125, 288.
 Petőfi-utca, 1. *Üri-utca*.
 Petricsevics-Horváth János báró (ezredes) 22.
 Peucker (vezérőrnagy, német birod. hadügyminiszter) 261—262, 262^a.
 Philippovich (tábornok) 64^a.
 piaristák épülete (Pest) 445.
 Pillersdorf báró (osztrák miniszterelnök) 30, 141, 314, 388, 468, 616.
 Pillersdorf-kabinet 283, 361—362, 381—382, 519.
 Pinkafő 21—22.
 Pipitz (államtanácsos) 90^a, 282, 282^a, 307, 309, 399.
 Piret báró (temesvári főparancsnok) 82, 88.
 plakátok, 1. *falragaszok*.
 Plank Gáspár (örmeister) 528^a, 529.
 Platthy Mihály (államtanácsos) 483, 487.
 polgárháború 81, 83, 85, 120, 136, 145, 149, 165, 192, 272—273, 369, 387, 389, 406, 415, 453, 514, 515, 583. V. ö. *horvátok lázadása*.
 polgári törvényszék 438.
 politikai ágensek 60, 336, 341—342, 349, 349^a, 466, 490, 581. L. még *Thunes*.
 politikai bűnösök kiadatása 346, 458, 479^a, 502.
 politikai emigránsok, 1. *emigráció*.
 politikai foglyok 18^a, 50, 68—69, 69^a, 212—218, 220—221, 223, 225, 225^a, 226—234, 543, 554—557^a, 558, 589.
 politikai rendőrség, 1. *titkos rendőrség*.
 politikai ügynökök, 1. *politikai ágensek*.
 Pollák József (a pesti katonai fogház főfelügyelője) 561.
 Ponsonby (bécsi angol követ) 192, 547, 551, 573, 578, 578^a, 579, 582, 591.
 porkoláb 50, 176.
 porosz katonaság 315^a.
 porosz képviselők 293, 299.
 porosz király 284, 292, 294, 296.
 porosz követ, 1. *Bernstorff*.
 porosz külpolitika 43, 298.
 Poroszország 261^a, 284, 298, 320—321.
 posta 24, 26^a, 60, 123—124, 158, 220—222, 224, 336. L. még *elfogott levelek*.
 Potoczky Adám gróf 459, 468.
 Pott (osztrák tábornok) 232.
 Pozsony 2—3, 63, 113, 212, 215, 229—234, 239, 373, 378^a, 430, 434^a, 542—543, 549, 554, 556, 563, 588, 600, 604—606, 609, 611—612.
 pozsonyi főhadiszállás 176.
 Pozsonyi hajóállomás 556.
 pozsonyi katonai kerületi parancsnok, 1. *Gedeon, Kempen*.
 pozsonyi katonai kerületi parancsnokság 229, 231, 231^a, 466.
 pozsonyi mágánaskaszinó 596, 598.
 pozsonyi országgyűlés, 1. *országgyűlés*.
 pozsonyi titkos rendőrség 504.
 pozsonyi törvények, 1. *márciusi törvények*.
 Pozsony megye 611.
 Pöck (vezérőrnagy) 528^a, 529, 531, 534.
 Prága 18, 210, 257, 342, 344.
 prágai forradalom 10.

- prágai haditörvényszék 210.
 prágai kereskedők egyesülete 352.
 prágai szláv kongresszus 283.
pragmatica sanctio 13², 165, 167, 171, 195, 198, 265, 265³, 302, 310–311, 335, 351, 353–354, 357, 359–360, 362, 363³, 364, 366, 390, 403, 501, 514, 526, 530, 607–608.
 Pressburger Zeitung 52, 428–429, 439.
 Presse (bécsi lap) 478, 475², 574–575.
 processiók a magyar ügy győzelméért 435.
 proletariátus, l. *bécsi nép*.
 propaganda (Bécsben), l. *pénz propaganda*.
 provizorium Magyarországon 412–415, 422, 549.
 Pulszky Ferenc (bécsi magy. miniszteriumi államtitkár) 29–30, 32, 35⁴, 36–37, 39, 39³, 40¹, 43, 45, 54, 55⁵, 59, 80, 87, 92, 92¹, 104, 118, 146, 156, 156², 157, 165, 173, 184–185, 270, 311, 325, 327, 330–331, 334, 342, 347–349, 349², 387, 419², 434, 436, 441, 451, 455, 473–474, 476–486, 488–489, 489⁴, 490–492, 494, 494², 495–498, 498³, 499–500, 500², 502–505, 505², 506–507, 507¹, 508–509, 522–523, 530, 580, 581⁴, 585.
 Quarnero-öböl 303.
 Quarterly Review (angol lap) 581, 581⁴.
 Rácok, l. *szerbek*.
 Radecky 143, 151–152, 154, 156, 223, 340, 345, 351, 353–354, 354¹, 362, 362^{2–3}, 363, 541.
 Radikal, l. *Der Radikal*.
 radikálisok 103, 189–190, 192, 323, 327, 406, 417, 434, 439, 482, 507–508, 510, 577. L. még *forradalmi párt*, *ellenzék*, *német radikálisok*, *osztrák radikálisok*.
 radikális sajtó, l. *bécsi sajtó*, *pesti sajtó*.
 Radikal-liberaler Verein 452.
 Radowitz József Mária (porosz tábornok) 282, 284–285, 292–301, 301¹, 338.
 rágalmak (Batthyány ellen) 28, 35, 37, 51–53, 57–59, 64, 73, 406, 430, 434.
 Ragatz-fürdő 198.
 Rákóczi Ferenc (II.) 572¹.
 Rákos 215.
 Rákospalota 50.
 Ransonné báró (osztrák miniszterelnöki titkár) 202–203, 252.
 reakció, 16, 19, 23, 30–32, 34, 77, 81–82, 84, 86–87, 106, 108, 110, 121, 125, 155, 160, 168, 178, 284, 289–290, 303, 317, 332, 344–345, 365, 377, 381–383, 388–389, 391–392, 394, 396, 411, 416, 434, 475–476, 479, 489–490, 500, 505², 539, 576–577, 588, 619.
 Rechberg gróf 307².
 Récsy Adám báró (táborszernagy) 173, 181–182, 184, 205–206, 406, 410, 419, 419², 420, 420³, 421, 423, 423², 424, 425, 441, 443, 454, 496, 501, 525, 589.
 Redoute-épület (Pest) 54, 56, 436.
 reformmozgalmak (1848. előtt) 188, 191–193, 595–598, 600.
 Regiciden-Klub 343.
 Reichardt (őrnagy) 28, 48–49.
 Reichsgesetzblatt 317.
 Reichstag, l. *osztrák birodalmi gyűlés*.
 Reiner dr. (a bécsi aula tagja) 470.
 Reissig Alajos (kormánybiztos) 428, 433–434.
 Remellay Gusztáv 557¹.
 Rendek Háza (Bécs) 319.
 rendelkezési alap, l. *pénz propaganda*.
 rendőrség, l. *titkos rendőrség*.
 republikánusok, l. *köztársaságiah*.
 Reső Enzsel Kálmán 557¹.
 Reviczky László (guerillavezér) 69, 69³, 72.
 Rheinische Zeitung 347².
 Rieger (bécsi cseh képviselő) 349, 350¹.
 Riemerstrasse (Bécs) 502³.
 Rohonczy Ignác (császári főbiztos) 22, 406, 428, 435–436, 446–447, 450, 461, 463, 465–466.
 rokkantak 594.
 Róma 343.
 románok, l. *oldhok*.
 Resenfeld (udv. tanácsos) 605³.
 Rossi 343.
 Roth (tábornok) 64².
 Rothschild (bécsi bankár) 361.
 Rózsa (katonai ügynök) 69, 69¹, 70.
 rögtönítélő bíróság 29, 38. V. ö. *statárium*.
 röpiratok 11, 54, 55², 363, 378, 475, 620.

- Rudnyánszky Kálmán 484, 492.
 Rudolf király 110.
 rutén képviselők (osztrák birod. gyűlésen) 79.
- Saatz (Csehország) 315¹.
 saatzai képviselő, l. *Löhner*.
 sajtó, l. *bécsi, pesti, német sajtó*.
 sajtófőnök, l. *Henszlmann*.
 sajtópör 581¹.
 sajtószabadság 474, 492, 575, 595.
 sajtótörvény 456.
 Salesianer-kolostor (Bécs) 602.
 Salzbacher (pápai prelatus) 262, 262¹.
 Salzburg 182.
 Sapiaha (lengyel herceg) 459, 468.
 Sartori Domonkos (örrmester) 528¹, 529.
 Sárvár 217.
 sárvári választókerület 4, 448.
 Sauer (kapitány, vizsgálóbíró) 459.
 Schaffgotsch gróf (örnag) 22, 466.
 Schiller Don Carlota 593.
 Schl. jegyű cikkíró 456.
 Schleswig-Holstein 63.
 Schlick gróf (tábornok) 214.
 Schmerling lovag (német birod., majd osztrák igazságügyminiszter) 210—211, 285, 301, 306—307, 312—313, 316—322, 539, 545—546, 552, 552², 553, 553¹, 573, 583—587, 591, 619.
 Schmidt (erdélyi szász képviselő) 372, 372².
 Schmutzer (főtörzsporkoláb) 220.
 Schönborn grófné 129.
 Schönbrunn 12, 85¹, 86, 196, 229, 242, 255, 268, 341, 341³, 424, 589, 620.
 Schönhals (tábornok) 540², 541.
 Schrott báró, l. *Hugó Albert*.
 Schröder (pesti mészáros) 69.
 Schulheim Hyacinth (gráci lapszerkesztő) 456.
 Schulz (honvédeztredes) 232.
 Schultz Frigyes (nassauai képviselő) 287.
 Schütte Antal dr. (bécsi lapszerkesztő) 347, 475², 478—479, 479¹.
 Schwarzenberg Félix herceg (osztrák miniszterelnök) 12—13, 13³, 14—15, 15¹, 16, 19, 28, 42—43, 57—59, 65, 68, 128, 153—154, 173, 174², 176, 179, 197—198, 201—203, 210, 234, 254, 295—298, 309, 316, 318—319, 319³, 320—322, 336, 341, 350¹, 409, 415—416, 424, 437, 484¹, 531, 539, 542, 545—546, 549—551, 551², 552—554, 556, 572—573, 579, 579³, 580—583, 587, 590—591, 618—619.
 Schwarzenberg-kabinet, l. *osztrák minisztérium*.
 Schwarzer Ernő (lapszerkesztő, osztrák miniszter) 80, 394—395, 475—476, 476^{1—2}, 478.
 Schwechat 429.
 schwechati ütközet 16.
 Schweiz, l. *Svájc*.
 Schweizer Hof (a bécsi Burgban) 202.
 Sedlnitzky gróf (osztrák rendőrminiszter) 125, 600.
 Seelowitz (Morvaország) 178.
 segédsapatok német háborúhoz 192.
 Semmering 217, 230.
 semmeringi vasút 476.
 Sennyey Pál 85¹.
 Silvio Pellico 453.
 siralomház 554, 562, 565—566, 571.
 Skacel (katonai főtörvényszéki tanácsos) 71—72, 563.
 soldatesca, l. *reakció*.
 Somlyóvásárhely 216.
 somlyóvásárhelyi képviselői kerület, l. *Papp János*.
 Sommaruga (osztrák képviselő) 285.
 Somogyi (képvisező) 109.
 Sopron 40³, 176, 430, 434—436, 445—447, 461—467, 469—472, 507, 523, 589.
 soproni császári biztosság 432.
 soproni katonai kerületi főparancsnokság 431—433, 435, 445—446, 461—463.
 soproni megyeháza 507.
 soproni szálló (a Magyar Királyhoz) 462—463, 465.
 Sopron megye 432—434.
 sopronmegyei kormánybiztosok 435.
 sopronmegyei népfölkelés 434¹.
 sorkatonaság, l. *magyar serezedek*.
 sorkatonaság átlépése a honvédségbe 53, 58, 73, 100—103, 103³, 183, 196, 515.
 sorozás 276.
 sorshúzás általi újoncozás 267.
 spekuláció ezüsttel 239.
 Sperl-féle mulató (Bécs) 37.
 Spielberg 453.
 Spitz (Bécs) 502.
 Staatenbund, l. *német birodalom*.
 Staatskonferenz, l. *állami konferencia*.
 Staatsrat, l. *államtanács*.
 Stadion gróf (osztrák belügyminiszter) 12, 14², 16, 16¹, 125, 197.

- Stadt Frankfurt, 1. *Hotel zur Stadt Frankfurt*.
 stájer-magyar határ 22.
 Stájerország 21.
 statárium 132—133, 437, 550. L. még *rögtönítélő bíróság*.
 Stern Alfréd (zürichi történetíró) 130.
 Stipperger (a Hotel zur Stadt Frankfurt tulajdonosa) 457.
 Stockhaus (Bécs) 459.
 Stoffer József (udv. tanácsos, nádori irodaigazgató) 46, 56—57, 119—120.
 Stourdza (moldvai hoszpodár) 327.
 Studentencourir (bécsi lap) 493, 495.
 Studentenkomite (Bécs) 497, 503. V. ö. *bécsi diákok*.
 subsidium, 1. *államjegyek kibocsátása*.
 Sukoró 257.
 sukorói tábor 91, 97, 105, 199, 409, 441, 443, 500², 511, 533.
 sukorói templom 94—95.
 sukorói útközet 32, 97, 121, 414, 417²,
 Sullivan (bécsi belga követ) 78², 94³,
 279, 381², 338, 399⁴, 423², 416, 579.
 Susan (altábornagy) 67.
 Suvich József (Zágráb megye alispánja) 132—133, 133², 149.
 Svájc 45, 343.
 Sybell 319³.
 szabadcsapatok 147, 415.
 szabadelvű párt, 1. *ellenzék, forradalmi párt, radikálisok*.
 szabad királyi városok 55.
 szabadlábbon védekezés 46, 62, 65, 73, 174, 176, 201, 223.
 szabadságharc, 1. *függetlenségi harc*.
 Szabadság-tér (Pest) 69, 555.
 Szacs vay (tábornok) 64².
 Szalay (nádori titkár) 119.
 Szalay László 164, 205, 281—284, 287—289, 291—301, 301⁴, 302—306, 307², 309, 309⁴, 310—312, 322, 322⁴, 323—324, 324³, 325, 325², 330, 333, 333², 334, 349, 501, 518—519. L. még *frankfurti magyar követség*.
 szálló, 1. *soproni szálló, Hotel zur Stadt Frankfurt*.
 Szalpek (képviselő) 109, 185, 187.
 Szántóffy (józsefvárosi plébános) 567, 572.
 Szapáry Antal gróf 16—17, 23, 28, 95—96, 100, 564—565.
 Szárazberky Nagy József 69³.
 Szardínia 361.
 szárd hadsereg 362.
 szárd király 140, 165, 265, 290, 337, 340, 351, 353—354, 357—358, 363, 579, 602.
 Szarvady (Teleki titkára) 335⁴.
 Szarvassy, 1. *Hirschl*.
 szászok, 1. *erdélyi szászok*.
 Szász Károly 91².
 Szászország 284, 347, 458.
 szászországi demokraták 576.
 százas küldöttség, 1. *országgyűlési küldöttség (Bécsbe)*.
 Széchenyi István gróf 43, 51, 108—109, 189, 191, 194, 194², 195, 219, 230⁴, 240—241, 242², 250, 250⁴, 251, 260—261, 273, 289⁴, 327², 333², 354—355, 357², 358—360, 360², 366, 366², 367—368, 385⁴, 387, 390, 403, 433, 489³, 499, 521, 551, 594—595, 597, 599, 609—610.
 Széchenyi Pál gróf 433, 450, 461, 463—464, 466—467, 471—473, 521—522.
 Szécsen Antal gróf 12—13, 13³, 85⁴, 89, 360², 375, 407, 415, 417, 417³, 422, 573, 581—582, 591, 612.
 székelyek 231², 379.
 Székesfehérvár 76, 89, 214—215, 555.
 Széll (kormánybiztos) 56, 428, 438—434.
 szélsőbal, 1. *forradalmi párt, radikálisok*.
 Szemere Bertalan 6², 7—8, 47, 52, 88, 101², 105⁴, 143—144, 158, 195, 256, 261², 266—267, 285, 323—324, 331, 333, 357, 366, 366⁴, 374, 374³, 385, 391, 394, 407, 500, 500², 534, 588—589.
 szentesítés 13, 44, 93, 164, 237—238, 242, 244—245, 248—249, 251, 253, 255—258, 264—271, 274—278, 308, 405, 516—518, 530, 585, 588, 607.
 szentgyörgyi tanítómester 432.
 Szent István-rend 542, 542³.
 Szent István-templom (Bécs) 484.
 Szentiványi 591.
 Szentkirályi Móric 91, 96, 118, 269⁴.
 Szent Pál-templom (Frankfurt) 365, 501.
 Szentpéter 232.
 Szentpétervár 80.
 szentpétervári német követ 312.
 Szenttamás 106.
 szeparatiztikus törekvések, 1. *elszakadás a monarchiától*.
 szerbek 16, 109, 289, 350, 357, 388—389.

- szerb határőrök, l. *szerbek*.
 szerbek lázadása 81—82, 92, 106—107, 118, 137, 244, 259—260, 266, 268, 271, 274, 277, 281, 283, 365, 403, 439.
 Szerbia 82, 490.
 szerbiai szerbek, l. *szerezsánok*.
 szerb vajdaság 16.
 szerezsánok 82, 88, 106—107, 427—428, 490.
 Szibéria 546.
 Szilézia 315¹.
 sziléziai textilipar 352.
 Szina (bécsi bankár) 361.
 színészek 496.
 Szinnyi Merse László 69.
 Szirmay Pál (képviselő) 39, 451, 461, 488, 490, 490¹, 507.
 szivarmonopólium 401.
 sláv mozgalmak 31, 77, 80—81, 138, 262, 271, 283—284, 302—303, 311, 314, 378, 390—391, 476, 479, 500.
 Szlavónia 148.
 szlavóniaiak 151.
 szlavóniai főhadparancsnok, l. *Hrabovszky*.
 szlavóniai főhadparancsnokság 101, 147.
 szociáldemokraták 343.
 szocializmus 452.
 szociális zendülés, l. *bécsi forradalom* (szeptemberi).
 szólásszabadság 595.
 szoldateszka, l. *reakció*.
 szolgálati nyelv (honvédségé) 277.
 Szombathely 22, 24—25, 133, 384¹, 426, 434, 466.
 Szontágh Pál, Szécsényi (bécsi magy. min. fogalmazó) 92, 469—470, 473, 485—486, 486¹, 494.
 Szögyény László (volt magyar alkancellár) 10, 16, 59, 74, 96—97, 380—381, 381¹, 438, 602—608, 613, 616.
 szöktetési terv (Batthyányé) 213—214, 216—217.
 Szöllősy Balázs 331.
 szövetség idegen hatalmakkal 287—288, 302—303, 307, 310, 314, 323—324, 331, 365—366, 518.
 szükségpénz, l. *államjegyek*.
 Tabor, l. *magyar tábor, horvát tábor*.
 tábori posta 32, 93.
 Takácsné 213, 213².
 Takáts Sándor 531¹⁻², 54¹, 595¹, 596¹⁻², 597¹, 597³, 600¹, 600³.
 tartalékszázadok, l. *magyar hadsereg*.
 tartománygyűlés, l. *horvát tartománygyűlés*.
 Tásler (szentgyörgyi lelkész) 432.
 Tauber (ezredes) 528¹, 529.
 Tausenau Károly dr. (bécsi hírlapíró) 80, 325, 343—346, 346², 347, 347¹, 348, 450—451, 457—459, 466, 471, 484, 497, 502³, 503—504.
 tavaszi győzelmek, l. *magyar hadsereg*.
 távozás Debrecenbe (kormányé) 4.
 Teleki Ádám gróf (magyar fővezér) 114, 162, 180.
 Teleki László gróf 125, 165, 205, 297, 322¹, 325—327, 327¹⁻², 329—330, 332, 332¹, 334, 334³, 335¹, 336—339, 339¹, 340, 340²⁻³, 341—343, 346—349, 349¹⁻², 350, 350¹⁻², 355, 359, 365, 518, 580, 585, 591. V. ö. *párizsi magyar követség*.
 teljhatalom a nádornak 111, 195, 247, 249, 249¹, 302, 306—307, 310—311, 605, 613.
 teljhatalom (a főhadparancsnoknak), l. *Haynau, Windschgrätz*.
 teljhatalmú királyi biztos, l. *királyi biztos*.
 temesvári főhadparancsnok, l. *Piret*.
 tengeri haderő, l. *osztrák tengeri haderő*.
 tengeri kereskedelem, l. *osztrák tengeri kereskedelem*.
 tengerpart, l. *Dalmácia*.
 térparancsnokság 48.
 terror 1, 42.
 Tersztyánszky (Nádosi), álnéven Terzky (bécsi lapszerkesztő) 492, 492², 493.
 Terzky, l. *Tersztyánszky*.
 Tessin kanton (Svájc) 343.
 testőrség 419.
 Tétény 95.
 textilipar, l. *angol, osztrák ipar*.
 Theodorovics (császári tábornok) 52, 426—428, 431, 433—435.
 Thiers (francia politikus) 586.
 Thim József 88², 143², 154¹, 155¹.
 Thinnfeld (osztrák miniszter) 545.
 Thom lovag (párizsi osztrák ügyvivő) 336—339, 339¹, 340, 340³, 346, 348, 348¹, 350¹.
 Thun gróf (osztrák kultuszminiszter) 125, 545, 553¹, 619.
 Thunes Adolf (politikai ügynök) 336¹, 341.

- Thun-Hohenstein gróf (müncheni oszt-
rák követ) 28, 42—43.
Thüringia 341.
Tillenberg (bécsi demokrata) 457.
Times (angol lap) 155, 557, 580—581,
586.
Tirol 361.
Tiszántúl 114.
tisztikar, l. *osztrák, magyar tisztikar*.
tisztí reverzális 347, 523, 586.
tisztviselők, l. *zágrábmegyei tisztvi-
selők*.
titkos rendőrség 60, 219, 325, 336,
340, 346—350, 377, 378⁵, 486, 504,
601.
titkos utasítás (Leuzendorfnak) 248
—249.
toborzás 267—270, 274—276, 517.
Toequeville (francia külügyminiszter)
297, 547.
Toscana 361.
toscanai secundogenitura 352.
Tóth Lőrinc (politikai fogoly) 557¹.
tótok 16.
tót hercegség felállítása 124.
Töltényi Miklós (lapszerkesztő) 55²,
478, 480, 491, 491².
török hódoltság 4.
Törökország 296.
török szultán 329.
törvények szövege, l. *hivatalos nyelv*.
törvény előtti egyenlőség 595.
törvényhatóságok 266, 268, 415, 417³,
613.
törvényhozás, l. *országgyűlés*.
törvényjavaslat, l. *bankjegykibocsátás,
kiegyezés (a horvátokkal), véderő-
törvényjavaslat*.
törvényszentesítés, l. *szentesítés*.
Trampusch (német birod. képviselő)
488, 503.
Trattner (ezredes, a budai közp. vizs-
gálobizottság vezetője) 41, 51—53,
55—56, 61, 175, 426.
Trefort 39.
Trieszt 415.
trieszti Lloyd 352.
Troeltsch 300.
trónbeszéd 259, 266, 354, 357, 359,
362.
trónfosztás 4, 490.
trónörökös 1.
Tulok Zsigmond (vasm. segédszolgá-
bíró) 432.
Turin 340.
túrmezei kerület 88, 132, 148, 384,
598.
Tursky (altábornagy, a bécsi kat. fel-
jebbviteli bíróság elnöke) 66, 177,
207—209.
tüzérség 109.
Tyroler Bote (hivatalos lap) 157—158.
Udvar, l. *bécsi udvar*.
udvari kancellária, l. *kancellária*.
Üjépület 69, 69², 70, 72, 540, 554—
558, 562, 571.
Ujházy 490².
újoncok, l. *olasz segély*.
ujoncozás 269—270, 273—274, 279,
517, 530. L. még *toborzás, sors-
húzás, véderőtörvényjavaslat*.
ujságírók, l. *bécsi, pesti sajtó, hírlapi
levelező*.
Ungarische Grenzboten 488.
Ungarn und Deutschland (bécsi lap)
478, 480, 491.
Ungarverein-ek (Németország) 348¹.
Ungváry György (tábori lelkész) 571.
uralkodó, l. *Ferdinánd, Ferenc József*.
uralkodóház, l. *dinasztia*.
Urbán (oláh határozérezdes) 117.
úrbériség 1, 3, 612.
Uri-utca (Pest) 54.
utasítás: a frankfurti követségnek 302,
303¹, 310, 310¹, 311—312, 323—
324, 518.
— Telekinek 334.
utazás (megszállás alatt) 24.
útleveél 24, 27, 40, 45, 234, 458, 468,
495, 495¹.
Ürményi József 12, 85¹, 591.
Vác 111¹.
vádak, l. *rágalmak*.
vadászkatona 571.
vagyonelkobzás 25, 53, 526—527, 529,
531, 542, 546, 548, 572¹, 576.
vagyoní zárlat 23.
válaszfelirat 358—360, 362.
választási agitáció, l. *képviselőválasz-
tás*.
választási törvény 374—375.
Valentiny Márton (vasm. főszolgabíró)
432.
váltóüggyek 392.
változtatás a márciusi törvényeken, l.
márciusi törvények módosítása.
vám, l. *behozatali vám*.
vámrendszer 352.
vámügyek, l. *közös ügyek*.
várfigység 69, 101, 558.
Vargha, l. *Wargha*.
Városlőd 216.

- Várpalota 216.
 Varsó 80.
 varsói találkozás 223.
 vasasnémek 315¹.
 Vas megye 42, 98, 427—428, 431—432.
 vasmegyei népfölkelés 73, 427—428, 428³, 429, 432—434, 434¹, 435, 446.
 vasmegyei tisztikar 23, 432.
 vasút 5, 104³, 232, 233¹, 589.
 Vay Miklós báró (designált miniszterelnök) 89—91, 111, 118, 169, 205, 271, 273, 411, 415—416, 416¹, 419, 421—423, 423², 441—442, 533, 604, 610.
 Védegylet 474, 476—477, 597—598.
 védelem a nádornak, l. *karhatalom*.
 véderőtörvényjavaslat 93, 199, 240, 255, 258—260, 263—268, 270—271, 274—275, 278, 517, 588.
 védő (Batthyánynak) 46, 62.
 vegyes házasság 595—596.
 vegyes ülés 1, 4, 4¹, 5, 7—8, 17—18, 20.
 Velence (Fejér m.) 91, 95.
 Velence (Itália) 353, 363, 593.
 velencei tartomány 351, 363. V. ö. *olasz tartományok*.
 Verona 63, 353.
 Verőce 488—489.
 Versailles 322.
 veszprémi császári parancsnok 431.
 Veszprém megye 250, 431.
 Veszprém város 216.
 véstörvényszék 53, 64.
 Vetter (tábornok) 221.
 vezényleti nyelv (honvédszászlóaljakké) 260, 520.
 vezércikk 241.
 Viczay gróf 429.
 Vidos József (a vasm. nemzetőrség parancsnoka) 429, 433—434, 434¹, 436.
 világosi fegyverletétel 64, 547—548, 553¹, 578.
 visszavonulás a Tiszántúlra 114.
 vizsgálóbíró 43, 73—74, 163, 165, 171, 187. L. még *hadbíró*.
 vizsgálóbizottság, l. *bécsi, budai katonai központi vizsgálóbizottság*.
 Vlád Alajos (képviselő) 359³.
 vorarlbergi hadparancsnokság 70.
 Vorparlament, l. *német birodalmi parlament*.
 votum informativum 512—528, 531, 535, 560, 585.
 Völkerbund (bécsi lap) 480.
 Wagner (prágai polgár) 210.
 Wallis Mihály gróf 433, 433², 450, 464—465, 467—468, 472—473, 521—522, 525.
 Wanderer (bécsi lap) 476, 575.
 Wargha István (bécsi magyar min. elnöki titkár) 128, 296¹, 469—470, 473, 483—487, 491—492, 494, 496, 504.
 Watzdorff báró (bécsi városi tanácsos) 502.
 Weber Vilmos (bécsi legionárius) 496.
 Welden báró (bécsi kormányzó, majd magyarországi főhadparancsnok) 21—23, 24¹, 44, 59—60, 60¹, 176—177, 179—180, 193, 209—210, 221, 228, 228¹, 229, 297, 297¹, 298—300, 309, 340—341, 428, 453, 492, 549, 577².
 Wellington herceg 11, 586.
 Wenckheim báró (a nádor főudvarmestere) 470.
 Wertheimer Ede 128, 300, 301, 501, 599, 604.
 Wesselényi Miklós 188¹, 330, 359², 360², 393, 480¹.
 Wessenberg János (osztrák külügyminiszter, majd miniszterelnök) 58, 73, 77, 79, 81—85, 87, 90, 161, 163, 173, 181, 193², 197—199, 199¹, 205, 251, 290—291, 304—305, 309³, 318, 337—338, 362², 364, 388—389, 394, 406—409, 411—412, 414—415, 417, 417¹, 419—420, 420³, 421—425, 441, 443, 450, 468—470, 494, 505², 542³, 525, 533, 575—576, 576¹, 579, 589, 591, 614, 619.
 Westfalia 292.
 wiedenai ultrademokraták 347.
 Wiedersperg (ezredes) 64².
 Wiener Allgemeines Arbeiterblatt 452.
 Wiener Gassenzeitung, l. *Gassenzeitung*.
 Wiener Krakehler (bécsi lap) 493.
 Wiener Zeitung 30¹, 32, 35, 124, 154, 157—158, 189³, 456, 469, 476—477, 574, 583—584, 617.
 Windischgrätz Alfréd (tábornagy) 1—2, 2¹, 8—12, 12¹, 13—16, 16¹, 17, 17², 18—21, 25, 25¹, 26—28, 28², 29, 39, 41², 42—44, 46—47, 47¹, 49—51, 55, 57—62, 65, 73—75, 98—99, 100¹, 164, 172, 174, 174², 175—179, 181, 201, 203, 209, 211, 215, 220, 220¹, 224, 228, 247, 252, 253, 288, 311, 315¹, 345—346, 380, 416, 424, 437—438, 448—449, 454, 457, 459, 467, 480, 484, 493, 493², 502—503,

- 515, 532, 532², 550, 555, 563, 580
591, 605, 614², 616.
Windischgrätz Alfréd fia 61.
Winkler (udvari tanácsos) 504.
Wodianer Mór (bécsi bankár) 39—40,
80², 173, 181, 184, 187, 200, 334,
338, 436, 454, 466—468, 471, 480,
521, 525.
Wodianer Sámuel (pesti bankár) 99,
187, 200.
Wrbna svalizsér-ezred 23.
Würzburg 289².
Wydenbrugh (német birodalmi kép-
viselő) 287.
- Záborszky Imre (képviselő) 56².
Zágráb (város) 131, 136, 146, 385—
386, 392, 426, 490.
zágrábi alispán, l. *Suvich*.
zágrábi egyetem 392.
zágrábi legfőbb törvényszék 392.
zágrábmegyei horvát párt, l. *horvát
magyarbarát párt*.
Zágráb megye 132—133, 147—148,
375, 598.
zágrábmegyei pénztár 149.
zágrábmegyei tisztikar 133, 139, 142,
149.
Zajac Tamás (politikai ügynök) 342—
343, 349.
zárgondnok 24.
- Zarka János 591.
zárlat, l. *vagyoni zárlat*.
zászló (honvédségé) 183, 277.
Zichy gróf (Batthyány egyik sógora)
112.
Zichy Ferenc gróf 230, 542.
Zichy György gróf 40.
Zichy Jenő gróf 53, 211.
Zichy Károly gróf (országbíró) 291.
Zichy Odön gróf 211.
Zimmermann (szobapincér) 458, 461,
522.
Zimony 559.
Zuschauer (bécsi lap) 475.
Zürich 292.
Zsedényi Ede 12, 28—29, 39, 44—46,
49, 49², 74, 106, 113¹, 113³, 137,
142—143, 145, 145¹, 146, 150, 151²,
155—156, 156², 157—158, 173, 181,
184—187, 353—354, 368, 375, 386,
393, 454, 466—467, 469, 506—507,
521, 525, 533, 602.
Zselénszky László gróf 214—215, 218
—219, 232, 555.
Zsemler (képviselő) 93, 442.
zsidók 35—36, 455.
zsidó-német sajtó, l. *pesti sajtó*.
Zsófia főhercegnő 76, 76¹, 128, 194²,
345, 395, 395³, 407, 416, 424, 588—
590, 602, 607².

TARTALOMMUTATÓ.

	Lap
<i>Előszó</i>	VII
<i>Rövidítések magyarázata</i>	XIII
<i>Sajtóhibák</i>	XIV

Első könyv: Budán és Laibachban.

I. Fejezet.	1848 utolsó hetei. Windischgrätz Buda előtt. — A szilveszteresti vegyes ülés a nemzetgyűlésen. — Kormány és nemzetgyűlés áthelyezésének ügye. — A terror. — Batthyány a terror ellen. Javaslat, hogy a nemzetgyűlés küldöttséget menesszen Windischgrätzhez, elfogadtatik	1
II. Fejezet.	Windischgrätz egyénisége. Fölfogása Magyarországról és a konzervatívok. A magyarellenés áramlat. A küldöttség Windischgrätz előtt, aki csak Batthyányt nem fogadja. A bicskei napok. A bécsi katonai kormányzó zár alá teteti Batthyány javait. Batthyány levele nejéhez, emlékirata Windischgrätzhez. Szabadon megy a küldöttséggel vissza; de Pesten letartóztatják	10
III. Fejezet.	Batthyány elfogatásának híre. Találgatások ennek okairól. Osztrák főúri körök és a sugalmazott sajtó vádjai és rágalmozásai Batthyány ellen. — Eötvös föllép e rágalmak ellen. Szép levele gróf Cziráky Jánoshoz és gróf Thun-Hohensteinhoz. Schwarzenberg herceg gyálázatos megjegyzése. Zsedényi tiltakozása a rágalmak ellen. Levele Batthyány nejéhez	28
IV. Fejezet.	Fogság a budai helytartósági épületben. A grófné fáradozásai férje ügyében. A budai katonai központi vizsgálóbizottság és Windischgrätz konkrét vádak emelésére jogosító adatokat keresnek. Az előnyomozás megkezdődik. Jászai Pál, a hisztorikus és miniszterelnöki titkár és Stoffer udvari tanácsos, nádori igazgató kihallgatásai. Batthyány első kihallgatása és tiltakozása. Kérése, hogy szabadlábban folytassák a pört ellene s hogy Deák Ferenc segédkezésével védhesse magát	46
V. Fejezet.	Leuzendorf Lajos lovag, a Batthyány elleni pör vitelével megbízott hadbíró egyénisége. Állásfoglalása a pörben. Vádak ellene, hogy megvesztegethető. Morális bátorsága. Jóakarata	63
VI. Fejezet.	Batthyánynak szabadlábba helyeztetése és Deák Ferenc segédkezése iránti kérése elutasíttatik. — Az ellene emelt vádak és első gyanúsítások: Gróf Lamberg szeptemberi küldetése ügyében. A küldetés és a vele összefüggő ter-	

	vek igazi története. Gróf Lamberg tiszta szándéka. A nádor, Wessenberg osztrák miniszterelnök és a magyar konzervatív urak szerepe e küldetésénél. — Vád Batthyány második képviselősege s a cs. kir. seregredek hitszegésre csábítása miatt	73
VII. Fejezet.	A haditörvényszék Kossuth „szökési tervei“ miatt fag-gatja Batthyányt. Különösen érdeklődik Batthyáynak a nádorhoz való viszonyáról. A forradalmi és diktátori tervek szeptember elején. Kossuth a nádornak kínálja föl a koronát. A nádor védekezik, Batthyányhoz fordul támogatásért. — A nádor a magyar sereg élén. Az udvar visszaparancsolja a nádort a magyar sereg élé-ről. Éji tanácskozás Batthyánynál. A nádor távozásá-nak története	104
VIII. Fejezet.	Batthyány gyalázatos megrágalmazása (mely a kül-földi történetíróknál ma is hitelre talál), hogy a Jella-chich letételét kimondó, 1848 június 10-i kir. mani-fesztumokat „kicsalta“ V. Ferdinándtól. E rágalom ere-dete és teljes alaptalansága. A manifestumok igazi tör-ténete. — Aztán a vád, hogy Batthyány a szeptember 4-i kir. irattal rehabilitált Jellachichnek ellent mert állani	122
IX. Fejezet.	Vádak és gyanúsítások osztályozása. Előnyomozás le-zárása előtt az „illojalitás“ kérdése. Batthyány kitűnő beszéde politikájáról. — A hadbíró jellemzi Batthyányt. Követeli a nádornak, mint a vádlott fő mentőtanújának kihallgatását. Windischgrätz föltétlenül helyesli ezt a követelést, de bukása után az osztrák minisztertanács megtagadja mert fél a nádornak Batthyányra kedvező vallomásaitól. — Leuzendorf Bécsbe megy tovább nyo-mozni a rendes eljárás megkezdése előtt	164
X. Fejezet.	Báró Récey, báró Eötvös József, Zsedényi Ede, Wodianer Móric, Hugó Albert, herceg Esterházy Pál, báró Wessenberg volt miniszterelnök, gróf Erdődy Sándor kihallgatása és nyilatkozataik. A hadbíró a Batthyány miniszterelnöksége idejéből való összes vádak elejtését javasolja s a katonai törvényszék illetéktelenségét meg-állapítja. De javaslatát és megállapítását a katonai fő-törvényszék és minisztérium visszavetik s a rendes eljá-rás megkezdését megparancsolják	181
XI. Fejezet.	Batthyányt Budáról a laibachi várba viszik. A laibachi tisztességes fogság. Emiatt Bach miniszter bevádolja a laibachi várparancsnokot. — Batthyány és családja. — A laibachi memorandum, melyet a bécsi minisztérium félretesz. — Batthyány esetleges elítéltetésének mér-legelése. — Haynau beavatkozása. — Batthyányt hir-telen Pozsonyba szállítják, onnan éppoly hirtelen Ol-mützbe. E helycserek okai	212

Második könyv: Az olműtzi hetek.

XII. Fejezet.	Olmützben rendes és „teljes“ haditörvényszék elé állít-ják Batthyányt. — A legelső vád: a szeptemberi ma-gyar államjegyek kir. szentesítés ellen történt kibocsa-tása. — A Batthyány-kormány pénzügyei. — A vád alaptalansága. Az ezt bizonyító iratok. — Batthyány a nádor és király beleegyezését bírta: de az erre vonat-
---------------	--

	kozó iratokat elrejtik a hadbíró elől, akit szándékosan tévesztének meg	237
XIII. Fejezet.	A második súlyos vád: a honvédsereg föllállításáról szóló törvényjavaslat végrehajtása királyi szentesítés nélkül s a királyi akarat ellen. — A törvényjavaslat és a miniszterelnök rendeletei. A frankfurti németbirodalmi központi kormány az egységes német haderőről. E rendelkezés természetes befolyása a magyar haderő föllállítására. — Batthyány teljes joggal várhatta a szentesítést. A hadbíró faggatásai. Batthyány jóhiszemősége. — Újabb vád: miért engedte a nádort a magyar sereg élére állani. Batthyány kitűnő válasza	258
XIV. Fejezet.	További vád: a királyi fölségjogok vakmerő megsértése a magyar kormány követküldései által. — Pázmány és Szalay küldetése a német nemzetgyűléshez. Osztrák kormány beleegyezése. A nádor magatartása. János főherceg biztatása; az erre vonatkozó s Batthyányt igazoló iratok eltüntetése. Szalay működése. Egységes német állam Ausztria német tartományaival. Egységes német birodalmi külképviselő, mely nem lehet Magyarországé is. A tisztázatlan helyzet. A magyar kormány teljes jóhiszemősége. A császári tiltakozás. Szalay és Radowitz különös esete. Szalay Párizsban. Kossuthék utasítása Batthyány háta mögött	282
XV. Fejezet.	Gróf Teleki László küldetése Párizsba. — Ennek előzményei. — A Golesco-eset. — Teleki és a francia külügyminiszter. Pascal-Duprat magyarországi küldetése. — Teleki működése Batthyány lemondása után. — Sűrű kémjelentések Teleki összeköttetéseiről az európai forradalmárok fejeivel s a bécsi októberi lázadás szökevényeivel. — Tausenau az ultraradikális forradalmár és Teleki meg Pulszky. — Forradalmasítási tervek. A hadbíró e kémjelentések befolyása alatt Teleki 1849-i működését Batthyány nyakába varrja	325
XVI. Fejezet.	Újabb súlyos vádak: a pragmatica sanctió tudatos megsértése a királynak a szárd király ellen adandó katonai erő megtagadása által. Ezen kérdés, az ú. n. „olasz segély“ története. Kossuth furcsa magatartása. Batthyány a pragmatica sanctióból folyó kötelesség teljesítése mellett. — Viharos minisztertanácsok. Kossuth győzelme: a burkolt megtagadás. Ennek következményei. A képviselőház törvénytelen határozata augusztus 3-án. Ennek története. Viharos minisztertanács. A nádor fölháborodása. .	351
XVII. Fejezet.	A Szent-István-napi kihallgatások. — A horvátokkal való akaratos összetűzés vádja. A hadbíró furcsa okoskodásai. — A magyar kormány kész a horvátok minden horvát kívánságát teljesíteni. De Jellachich ellenáll, mert Kollowrath titkos javaslata értelmében missziója van a „magyarizmus“ letörésére. — Jósikáék elálatása. János főherceg közbenjárása. Batthyány titkos értekezlete a bánnal ezt megszedíti. A horvátok a legmesszebbmenő engedményeket kapnak — egész az elválásig. Az osztrák kabinet megijed; Latour fél, hogy Jellachich a magyarok karjaiba veti magát s megszűnik eszköz lenni. A horvátoknak adandó nagy engedményekbe a király hát nem egyezik bele, hiába fárad Batthyány és Deák. A magyar konzervatív urak is ellenzik ezen engedményeket. Kombi-	

- nációk Jellachich Magyarországra való betörésével. Jellachich rehabilitása. — Kisebb adminisztratív természetű vádak a magyar és osztrák minisztériumok közti surlódások ügyében. A magyar kabinet kész alkudozni; az osztrák vonakodik. Brestel javaslata. A hadbíró cinikus faggatásai. Batthyány büszke válasza 369
- XVIII. Fejezet. Vád bizonyos királyi kéziratok köteles ellenjegyzésének megtagadása miatt. Batthyány kifejti a kéziratok tendenciájának, pl. az országgyűlés törvényellenes elnapolásának törvényellenes voltát. A hadbíró meghátrál, de Récsy kinevezése ellenjegyzésének megtagadásába kapaszkodik. Récsy kinevezése Jellachich teljhatalmú kir. biztosságával függ össze, mely Wessenberg és Dessewffyék közös terve, de Batthyány elől eltitkolják. A terv nem az ország alkotmánya ellen készült, csak a nemzetgyűlés radikális elemeinek letörésére, de visszafelé sül el; az ország éppúgy fölháborodik ellene, mint Batthyány. — Récsy kinevezésének furcsa története. — Császári csapatok elleni fegyveres támadás főbenjáró vádjá. Batthyány balesete. Széleskörü nyomozások. Móga kihallgatása. Hamis újsághírek, képviselőházi jelentések. — Batthyány hegyfalvi levelét Bezerédjhez lázítónak minősíti a hadbíró. E levél megírásának okai: Batthyány elleni gyalázatos rágalmak Pesten. A levél megírásának története. Königmayer plébános. Széleskörü nyomozások Kozma nyomdájában s egyebütt. Rohonczy vádaskodása. A hadbíró a vádat fönntartja. — Az új képviselőség elejtett, de felújított vádjá 406
- XIX. Fejezet. A legsúlyosabb vád: hogy Batthyány részes a bécsi októberi lázadás előkészítésében. Batthyány megbotránkozása e nemtelen vád miatt. Bécsi terhelő, hamis tanuvalomások Batthyány összeköttetéseiről bécsi demagóg elemekkel, Tausenauval, de különösen Häfnerrel, a vad „Constitution“ szerkesztőjével. — Sopronvidéki terhelő tanuk: gróf Széchenyi Pál nyilatkozata, Mészlányi Lajos és gróf Wallis gyalázatos, de nagysúlyú rágalmai; Rohonczy perfid megjegyzése. Nagytekintélyű mentő és kedvező tanuk (herceg Esterházy, báró Wessenberg) nyilatkozatai s egyéb kedvező bizonyságok 450
- XX. Fejezet. Batthyány szeptember 17-i fölhatalmazása Pulszky részére bizonyos összeget utal ki, a magyarellenes bécsi sajtó lehető lekenyerezése céljából. Ezt a hadbíró az októberi lázadás előkészítésére magyarázza. — A bécsi sajtó magyarellenes és magyarbarát orgánumai. Ez utóbbiak mind radikálisak és forradalmiak. — Pulszky, Batthyány intenciója ellenére ezeket támogatja. Pulszky nagy szerepe Bécsben. — Házkutatások a bécsi magyar minisztérium épületében és a tisztviselők (Bartal, Frankenburg, Henszlmann, Szontágh Pál stb.) vallatása. — A házkutatások Pulszkynek és Kossuth bizalmasa, Wargha miniszteri titkárának összeköttetéseiről a legradikálisabb lapokkal és egyénnel, az aula szélsőséges fiatalságával, aztán a zendülő gránátosok megvendégeltetéséről stb. föltette terhelő adatokat hoznak napfényre. — Ez üzemek előmozdítását a hadbíró legalább részben, Batthyány említett fölhatalmazásának terhére írja; Batthyány meggyőző okfejtése ellenére is fönntartja vádját s a kihall-

	gátásokat egy vehemens támadással fejezi be Batthyány illojalitása ellen. — A jegyzőkönyvek vezetes záradéka Batthyány „tiszteletreméltó“ magatartásáról	473
XXI. Fejezet.	A hadbíró a katonai törvényszék elé terjeszti följelentését, az úgynevezett „votum informativumot“ a Batthyány elleni vádakról s az érvényben levő haditörvények és rendeletek alapján kötéláltali halálbüntetést proponál. A haditörvényszék jellemzése. A szavazás. Az ítélet. Erre a hadbíró hatásos kegyelmezési javaslatot tesz. A törvényszék egyhangúlag elfogadja s annak tekintetbe vételét nyomatékkal kéri a föllebbviteli főtörvényszéktől, melyhez a hadbíró azonnal el is küldi Bécsbe az összes iratokkal együtt	512

Harmadik könyv: A vértanuság.

XXII. Fejezet.	Haynau dühöngése. Ennek okai. Mint teljhatalmú magyarországi főparancsnok, magának követeli a föllebbezzethetlen ítélkezés jogát Batthyány ügye fölött is. A minisztérium meg akarja tőle tagadni a halálos büntetések jogát. De Haynau nem enged. A legfőbb katonai körök és herceg Schwarzenberg támogatják. Az ifjú császár ellenáll. — Schmerling gyászos szerepe: a minisztertanács „korrigált“ határozata. — Haynau győz. Batthyány ügye a katonai főtörvényszék fönnhatósága alól Haynau korlátlan fönnhatósága alá kerül	539
XXIII. Fejezet.	Batthyány az olmtüzi magyar foglyokkal Pestre küldetik. Találkozás Pozsonyban a családjával. A „Neugebäude“. — Remények. — De Haynau elveti a kegyelmi javaslatot, megerősíti a halálos ítéletet. — Az ítélet kihirdetése. — A siralomházban. — A grófné kétségbeesett kísérletei. — Az utolsó találkozás. — A tör. — Batthyány búcsúlevele nejéhez. — Öngyilkossági kísérlete. — Kötél helyett golyó. — Az ítélet végrehajtása. — A temetés. — A vad Haynau embertelensége a kivégzés után	554
XXIV. Fejezet.	Általános fölzúdulás Batthyány kivégeztetése miatt. — Az osztrák közvélemény elítélő megnyilatkozása. — Megbotránkozás Németországban. — A „Leuchtturm“. — A közvélemény Franciaországban és Angliában. — Palmerston lesújtó ítélete. — Ponsonby hitványsága. — Schwarzenberg hazugsága. — Gróf Szécsen küldetése Londonba. — A bécsi minisztérium igazolni kívánja magát az európai közvélemény előtt. — Schmerling gyalázatos „igazoló“ dolgozata a minisztérium nevében	573
XXV. Fejezet.	A „Justizmord“ bosszú műve. — Ennek igazi okai. — Az udvari körök gyűlölete Batthyány ellen lassanként növekszik. — Batthyány ifjúsága. Gondolatvilága. Föllépése a közéletben. Politikai szereplése és elvei. Kossuthot követté választatja. A titkos rendőri jelentések és bizalmas beszédek. A június 10-i, Jellachich elleni manifesztum közzététele a gyűlöletet ellene izzó fokra hevíti. De a legfőbb, az alapok: az 1848 március 17-i királyi kéziratnak, a független magyar minisztérium kényszeredett engedélyezésének s miniszterelnökké lett kinevezésének az udvar tervei ellen történt kieszközlése a nádor útján. Ennek „gyűlöletes“ históriája	587

Befejezés. A gyermek-császár a kíméletet nem ismerő Schwarzenberg végzetes befolyása alatt. Egész környezete, katonák és polgáriak, osztrákok és magyarok, a szigorú büntetés kötelességét hangoztatják. Ezek a felelősök, nem a gyermekifjú császár, aki később összetöri e lelki és erkölcsi bilincseket. — Batthyány epitaphiuma	618
<i>Név- és tárgymutató</i>	623